

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**«ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ:
ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ВЕКТОРЛАРЫ»
АТТЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ «РЕЛИГИОЗНАЯ ГРАМОТНОСТЬ
И КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: ВЕКТОРЫ
МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ»**

**ПАВЛОДАР
2025**

ӘОЖ 2+1/14

КБЖ 86+87

Д91

Редакция алқасының бас редакторы:

Медетов Н.Ә., ф.-м.ғ.д., «Торайғыров университеті» КеАҚ Баскарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ
ғылыми жұмыс және зерттеулерді коммерциаландыру жөніндегі Баскарма
мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Кожамжарова М.Ж., Аубакирова С.С., Ахметова Г.Г., Салимова Р.С.,
Мажитова А.Ә., Крыкбаева М.С., Саги Е.

Жауапты хатшы:

Искакова З. С., Жумашева Л. Ж.

Д91 Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық: қоғамдық сананы жаңғыртудың
векторлары» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
материалдары. – Павлодар : Торайғыров университеті, 2025. - 746 б.

ISBN 978-601-345-699-7

«Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық: қоғамдық сананы жаңғыртудың
векторлары» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция Қазақстан
жастарының қоғамдық санасын жаңғырту жағдайындағы мәдени толеранттылық пен
діни сауаттылықты арттыруға бағытталған АР23484991 ЖТН мемлекеттік бюджеттік
жобасы аясында жоспарланған. Жоба ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі
Ғылым комитетімен 2024 жылғы 9 қыркүйектегі № 257/ГФ24-26/8 шарты бойынша
іске асырылуда. Конференция Қазақстан жастарының қоғамдық санасындағы мәдени
толеранттылық пен діни сауаттылықтың өзекті мәселелерін қарастырады.

Конференцияның материалдары жинағында келесі ғылыми бағыттар
бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген: Мәдени және діни бағдарлардың
трансформациялану жағдайындағы қоғамдық сана, Жастар және мәдени
толеранттылық: құндылықтық бағдарлар, тәжірибелер, сын-қатерлер, Діни
сауаттылық пен дінтанулық білім: жағдайы мен даму үрдістері, Ғылым, білім және
қоғам: әлеуметтік сын-қатерлер, құндылықтар және инновациялар.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.

Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 2+1/14

КБЖ 86+87

ISBN 978-601-345-699-7

© Торайғыров университеті, 2025

**СОВРЕМЕННЫЙ ДИСКУРС В ВОСПРИЯТИИ
РЕАЛЬНОСТИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ
ТРАНСФОРМАЦИИ СОЗНАНИЯ**

ЕШМУРАТОВ А. К.

к.и.н., доцент, руководитель департамента научно-теоретического анализа и методологического обеспечения Института евразийской интеграции,
г. Астана

В 2024 году лауреатами Нобелевской премии в области экономики стали Д. Аджемоглу, Джеймс А.Робинсон и С. Джонсон. Высшее научное признание пришло благодаря публикации серии книг, среди которых самой известной, стала работа «Почему одни страны богатые, а другие бедные» [1]. Стержневая идея была связана с инклюзивными и экстрактивными институтами. Заявленные ими идеалы можно распространять для объяснения многих процессов. В частности, можно постараться понять природу дискурса и определить, по какой траектории будет меняться восприятие реальности гражданином. А именно, будет ли оно направлено на прогресс или консервацию и регресс.

Наша страна вступила на путь серьезных трансформаций. Несомненно, что изменения в Республике Казахстан во многом были обусловлены сменой политического лидера, что внесло коррективы в современную повестку дня. Диверсификация политической жизни привела к существенному видоизменению всей системы отношений в обществе. Безусловно, что происходящие процессы вызывают интерес у большинства исследователей, о чем свидетельствует растущее число научно-экспертных публикаций, конференций и семинаров по данной тематике.

Политические реформы, направленные на создание новых и укрепление действующих политических и социально-экономических институтов, детерминировали необходимость анализа различных проблем, которые могут ускорить или затормозить преобразования.

Происходящие события в Казахстане, определили устойчивую траекторию реформ. Внедренные в политическую практику инновации привели к росту гражданской активности. Безусловно, для успеха реформ необходимо включенность всего гражданского общества. Что для этого необходимо?! Здесь следует отметить, что любые преобразования могут

получить хороший результат, когда у большинства сформировалась четкая картина будущего. Соответственно, действенность реформ связана с формированием коллективного видения. В нашем случае все институты, ответственные за идеологическую работу, должны продвигать качественный и системный общественный дискурс на модернизацию.

Следует констатировать, что от правильной популяризации концептуальных идей зависит успех проекта по построению новой реальности. Вот для чего нужно новое видение – это новая реальность.

Например, реализация пяти пакетов реформ, которые выдвинул Национальный совет общественного доверия, создание и продвижение в практике повседневности общественных советов, развитие МСУ, а также, особо подчеркну, появление свободного общественного дискурса позволяют достичь должных результатов в части формирования новой парадигмальной установки у населения и рефлексии новых перспектив общественного развития, государства и самого человека.

Работа по популяризации заявленных президентом реформ особо важна в условиях отсутствия информационной монополии и развития новых коммуникативных каналов. Наличие различных акторов, которые преследуют собственные цели в информационной среде, требуют ответственной работы в данном направлении. Безусловно, имеющееся многообразие интерпретаций по различным событиям и процессам, детерминированных реформами в Казахстане это позитивное явление. Однако следует осознать, что целевые установки различного рода интерпретаторов далеки от созидания. Нередко можно увидеть, как слова, вырванные из контекста, приобретают совершенно другой окрас в устах различных субъектов.

Зачастую критики преследуют цель дискредитации, а не улучшение положения простых граждан. Это требует от общества быть готовыми критически воспринимать артикулируемые идеи такого рода субъектов, поскольку они как таковые действуют с позиции и интересов определенных групп. Продвижение негативного дискурса и слабое критическое восприятие населением их идей может формировать неправильную картину происходящего у части граждан, что увеличивает вероятность провала реформ.

По этой причине реализация современных реформ требуют правильного и сбалансированного сопровождающего дискурса, который должен быть на высоком теоретико-методологическом и практическом уровне.

Почему обращаем внимание на дискурс, и что это такое?!

Следует признать, что в различных языках под дискурсом понимается речевая составляющая. Так, во французском языке слово *discours* означает «диалогическую речь, публичное выступление».

В этой связи хотелось бы обратиться к творчеству Мишеля Фуко, внесшего гигантский вклад в развитии инструментария дискурса. Подчеркну, что большинство аналитиков тяготеют к интерпретациям дискурса М. Фуко [2], что свидетельствует о влиянии методолога на формирование парадигмы многих ученых.

М. Фуко выводит фундаментальную основу дискурса, рассматривая его как совокупность представлений, практик и действий, посредством которых производятся знания. Здесь знания и видение субъекта выступают в некоторой тождественности. Такое видение дискурса позволяет вывести его за пределы текстового материала и речевого акта. Многие исследователи, представители различных гуманитарных дисциплин, тяготеют к этой модели.

Фундаментальным отличием понимания дискурса М. Фуко от различных интерпретаций дискурса является взаимосвязь с социальной средой. Для М. Фуко дискурс не может существовать в вакууме. Объективная основа дискурса Фуко имеет историческую природу и всецело зависит от социальных, пространственных и властных отношений, более того играет значительную роль в поддержании существующих отношений.

Анализируя парадигму Ф. Фуко, исследователь Е. А. Кожемякин заостряет внимание на знании как стержневом аспекте дискурса. По его мнению, «дискурсы образуют каркас дискурсивных формаций, упорядочивающих реальность определенным образом. Согласно Фуко, они (дискурс и дискурсивная формация) поддерживают определенный «режим» производства знания, а также делают возможными одни способы размышления о реальности и исключают другие. Таким образом, они детерминируют, кто может говорить, когда и с каким авторитетом и наоборот, кто не имеет на это права. Анализируя дискурсивные эффекты в фукианском ключе, исследователь отвечает на такие вопросы, как «в соответствии с какими правилами возможны те или иные высказывания», «в соответствии с какими правилами упорядочиваются эти высказывания», «в соответствии с какими правилами мы определяем высказывания как истинные или ложные», «какие правила применяются для конструирования картин мира или классификационных систем» [3, с. 6].

Необходимо отметить, что в творчестве М. Фуко дискурс и созданный им понятийный аппарат «власть-знания» тесно и неразрывно

связаны друг с другом. Если природа власти так или иначе понятна, то для многих затруднение вызывает использование методологом термина «знание». Возникает необходимость прояснить сущностное содержание понятия «знания». Исследователь З. А. Сокулер, выявляя природу термина «власть-знание» М. Фуко, понимает, что «это такое знание, которое непосредственно определяется целями и задачами власти и присущим ей аспектом видения своих объектов» [4, с. 180]. Аналогично и власть формирует картину мира и ретранслирует на своих граждан.

Власть в представлении М. Фуко являет собой нечто большее, чем институт, а не то, что можно просто захватить. Методолог отмечает относительную природу власти, которая существует благодаря отношениям между людьми, дискурсом и материальным миром. Фуко признает продуктивную природу власти, поскольку именно она определяет формы поведения, и это не всегда может быть ограничением. Несомненно, власть в его понимании концептуально отличается от представлений многих, которые считают репрессивность главным проявлением. По мнению Фуко, власть так же, как и знание предопределяют систему социальных отношений, что приводит к тому, что они не могут существовать друг без друга. Дискурс в конструкции взаимосвязи власти и знания Фуко представлял собой соединительную нить.

«Власть-знания» могут влиять на окружающую реальность только посредством репрезентации дискурса. В свою очередь дискурс находится под постоянным влиянием власти и создаваемого знания. При такой налаженной тесной взаимосвязи власти и дискурса говорить о нейтральности и объективности дискурса не представляется возможным, поскольку он всецело зависим.

В процессе взаимоотношений «власть-знание» и дискурса создается определенная модель отношений, названная Фуко «режимом истины». Что же собой представляет режим истины? Интерпретируя М. Фуко, исследователь А. А. Шевченко воспринимает режим истины с позиции того, как определяется, производится и оценивается информация в конкретном обществе [5, с. 9]. По своей природе «режим истины» – это система, которая устанавливает и управляет правилами приемлемого дискурса для общества. Режим истины определяет и даже санкционирует, что является ложным, а что истинным. Таким образом, дискурс, вписывающийся в контекст преобладающей власти и знания, естественно, воспринимается истиной.

В свою очередь, может иметь место дискурс, бросающий вызов или быть несовместимым, принятому считать, режиму истины. В таких

случаях такие дискурсы могут быть опровергнуты и дискредитированы, а также признаны ложными и несоответствующими существующей модели социальных отношений. Фактически по своей природе дискурс обусловлен и контекстуально располагается внутри совершенно конкретных отношениях «власти-знания».

Концептуально дискурс со временем может менять режим истины, что позволяет утверждать, что он может играть большую роль в формировании социума. Эти аспекты являются основополагающими.

Главный враг позитивного дискурса – альтернативный дискурс. Опасность появления альтернативного дискурса заключается в том, что в обществе формируются параллельные информационные потоки. В этой связи особую проблему могут доставить реликты старого видения. Для достижения результатов в продвижении позитивного дискурса важно подвергать сомнению любые возникающие альтернативные проявления дискурса, а также реликты прошлых дискурсов. Это также влечет за собой выяснение того, какие механизмы и правила «власти-знания» участвуют в подтверждении их истинности. Современным исследователям сложных информационных процессов необходимо учитывать, что ценностные основания, социальные отношения могут объединяться, чтобы зафиксировать отдельные дискурсы в качестве авторитета.

Важно осознавать, что дискурс является действенным механизмом изменения сознания, ценностей, идентичности, то есть задает конкретные рамки восприятия реальности. В этой связи государство и общество должны обеспечивать информационную безопасность. Важность дискурса заключается в том, что благодаря ему можно менять сознание и в последующем реальность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аджемоглу Д., Робинсон Джеймс А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. – М.: Издательство АСТ, 2015. – 575 с.
2. Фуко М. Дискурс и истина. – Минск: Прописи, 2006. – 152 с.
3. Кожемякин Е. А. Анализ дискурса как системы рассеивания в традиции французской философии второй половины XX века (М. Фуко, М. Пешё) // НОМОТНЕТІКА: Філософія. Соціологія. Право. – 2008. – Т. 3. – № 4 (44). – С. 5–17. – С. 6.
4. Сокулер З. А. Методология гуманитарного познания и концепция «власти-знания» Мишеля Фуко // Философия науки и техники. – 1998. – Т. 4. – № 1. – С. 174–182.

5. Шевченко А. А. Постправда «как новый» режим истины // Гуманитарный вектор. – 2019. – Т. 14. – № 4. – С. 8–14.

РЕЛИГИОЗНАЯ ГРАМОТНОСТЬ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

КОЖАМЖАРОВА М. Ж.

к.филос.н., профессор, зав. кафедрой «Философия и социальные науки»,
Торайгыров университет, г. Павлодар

*Статья выполнена в рамках проекта грантового
финансирования ИРН AP23484991.*

Развитие религиозного образования в Республике Казахстан обусловлено рядом исторических факторов. В советский период религиозные традиции, ранее органично вплетённые в национальную культуру, были разрушены, что привело к утрате знаний о религии, особенно среди молодёжи. Традиционная культура была вытеснена из собственного социокультурного пространства, в результате казахская культура стала развиваться в советско-европейском контексте. При этом для казахского этноса исторически характерны веротерпимость и толерантность, о чём свидетельствует сосуществование на территории Казахстана наряду с исламом других религиозных традиций, как тенгрианство, христианство и др.

Вторым фактором стало недостаточное внимание к духовной сфере в первые годы независимости Казахстана, когда приоритет отдавался экономическому восстановлению. Это замедлило возрождение утраченных духовных и культурных основ, вызвало кризис ценностей и усилило интерес к религии, особенно к исламу, который стал восприниматься как основа возрождения традиционной культуры и средство консолидации общества. Со временем, это способствовало тому, что религия вновь заняла важное место в этническом самосознании казахстанцев. В результате религия возвращается в социальное пространство и занимает важное место в этническом самосознании казахстанцев.

Формирование религиозного образования в Казахстане проходило стихийно, в условиях нехватки элементарных знаний о религии. В страну проникали различные «просветители» и международные организации, нередко распространявшие чуждые религиозные доктрины и идеи. Образовательный процесс был хаотичным и

слабо контролировался, отсутствовали чёткие программы и планы развития. Под видом религиозных деятелей нередко действовали представители радикальных движений, что привлекло внимание общества и государства к проблемам религии, особенно к исламу, с которым себя традиционно связывает коренное население.

Актуализация темы религии в обществе обострила проблему религиозной безграмотности и нехватки специалистов в этой сфере. В общественной повестке всё чаще стала подниматься тема «образование и религия». Это привело к тому, что научное сообщество начало по-разному трактовать религиозное образование: как науку о религии, как приобщение к конфессиональной традиции или как средство борьбы с религиозной безграмотностью. Как отмечают казахстанские исследователи, религиозное образование в стране носит разноплановый характер.

1990-е годы XX века, время обретения независимости Казахстаном, ознаменовались не только социально-политическими и экономическими изменениями, но и духовным поиском, активным развитием религиозных исследований, а также становлением религиозного и религиозно-педагогического образования.

Возникают вопросы: кто такой религиовед, что такое религиоведение, чем отличаются «религиозное образование» и «религиозно-педагогическое образование», как соотносятся «религиоведение» и «теология», что представляет собой исламоведение?

Ответы на эти вопросы сложны и многогранны. В общественном сознании религиовед – это, как правило, выпускник специальности «Религиоведение». Однако к ним также относят учёных-философов, антропологов, историков, филологов, политологов, исследующих различные аспекты религии, а также специалистов, работающих в сфере государственно-конфессиональных отношений или противодействия религиозному экстремизму. Есть и те, кто самоназванно причисляет себя к «учителям истины».

Таким образом, сегодня под религиоведением нередко понимают всё, что связано с изучением феномена религии.

Как отмечают исследователи, до «официального» становления религиоведения его задачи выполняли кафедры теологии и этнологии. Первые попытки научного изучения религии предпринимались в конце XIX – начале XX века представителями школы религиозной истории (*Religionsgeschichtliche Schule*) на теологических факультетах Германии.

Термин «религиоведение» ввёл в научный оборот немецко-американский учёный Йоахим Вах, который определил самостоятельный статус этой науки и провёл границу между теологией и новой дисциплиной – наукой о религии. Он подчёркивал необходимость использования эмпирических методов и внеконфессионального, нейтрального подхода, свободного от идеологических и оценочных суждений.

Таким образом, уже на раннем этапе стало очевидным различие между теологическим и научным подходами к изучению религии.

По мере углубления знаний о религии, начинается процесс отделения научного исследования религии от теологического или конфессионально-богословского подхода. После этапа сбора эмпирического материала начинается его интерпретация и философское осмысление, то есть процесс «религиозного дешифрирования» и истолкования фактов. Именно здесь проходит граница между наукой о религии, изучающей знания о Боге, и теологией, которая стремится к знанию Бога. Теология, в широком смысле, рассматривает религию «изнутри» – как личное и коллективное переживание присутствия Бога в жизни человека и мира.

На территории бывшего Советского Союза, в состав которого входила и Казахская ССР, термин «религиоведение» вошёл в научный оборот в 1930-е годы XX века. В академической среде он впервые был использован в 1932 году. В конце 1930-х годов историк религии В. К. Никольский применил выражения «буржуазное религиоведение» и «научное религиоведение».

В соответствии с духом времени в СССР термин «религиоведение» имел как научное, так и идеологическое (марксистское) значение, служа инструментом разграничения советской и зарубежной науки. Однако, как отмечают исследователи, вплоть до 1960-х годов этот термин практически не использовался, что, вероятно, связано с изменением государственной политики в отношении религии после Второй мировой войны.

Следует отметить, что понятие «религиоведение» начинает активно использоваться лишь с 1980-х годов XX века. Оно появляется, в частности, в «Атеистическом словаре» 1983 года. В этот период меняется отношение интеллигенции к религии: усиливается мировоззренческий и духовный поиск, проводятся исследования, растёт число публикаций по религиозной тематике. К концу 1980-х интерес к религии значительно возрастает. Перестроечные процессы,

ослабление марксистской идеологии и утрата прежних ценностных ориентиров способствовали возвращению религии в публичное пространство.

В то же время, как отмечают исследователи, изучение религии вступает на путь постоянного размежевания с теологией и атеизмом.

Таким образом, религиоведение – это комплексная научная дисциплина, изучающая религию в её целостности – структуру, функции, закономерности, историю формирования, религиозные представления о мире и человеке, этику, эстетику и социальную роль. Религиоведение опирается на философские, общенаучные и специальные методы исследования.

Как справедливо отмечают казахстанские исследователи, с момента становления религиоведения как самостоятельной гуманитарной дисциплины сохраняется проблема разграничения религиозного и религиоведческого образования, которая по-прежнему является предметом научных дискуссий и теоретических исследований в международном академическом сообществе.

Термин «религиозное образование», активно обсуждаемый в современном научном и педагогическом дискурсе, является относительно новым. Он получил широкое распространение во второй половине XX века в европейской педагогической культуре, постепенно вытеснив понятия «христианское образование» и «христианское воспитание». Этот термин стал использоваться для более широкого освещения различных аспектов религиозной жизни.

В общем понимании религиозное образование предполагает изучение сущности религий и религиозных процессов с позиций самой религии, а также обучение верующих основам своего вероучения. В научной среде существует разнообразие подходов к определению понятий «религиозное» и «религиоведческое образование».

На постсоветском пространстве под религиозным образованием обычно понимается обучение в рамках определённой религиозной традиции, направленное на приобщение к её вероучению и практике, то есть теологическое или конфессиональное образование. В отличие от него, религиоведческое образование является неконфессиональным и ориентируется на получение объективных знаний о религии в целом. Оно включает изучение истории и форм религий, а также применение научных методов анализа религии как социального, культурного и психологического феномена.

В Казахстане религиозное образование направлено на подготовку специалистов-религиоведов, призванных решать задачи повышения уровня религиозной грамотности населения и противодействия безграмотности в сфере религии.

Религиозное (теологическое) образование в стране ориентировано преимущественно на подготовку кадров для духовных организаций и религиозных учреждений. В отличие от него, религиозное образование носит светский характер и направлено на подготовку специалистов для научной, образовательной и административной деятельности в академических и государственных структурах.

Значимую роль в процессах отделения религиозного и религиозно-теологического образования в Казахстане сыграл Закон РК от 11 октября 2011 года № 483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» [1], в котором было указано, что «система образования и воспитания в РК, за исключением духовных (религиозных) организаций образования, отделена от религии и религиозных объединений и носит светский характер» [2]. В то же время, указанный нормативный акт также установил правовые основы функционирования религиозных учебных заведений [3].

Недостаточный уровень религиозной грамотности, особенно среди молодёжи, способствовал распространению деструктивных взглядов и чуждых культурных влияний. Это обусловило рост интереса к религиозному образованию как со стороны общества, так и со стороны государства, прежде всего в отношении традиционных для Казахстана религий – ислама ханафитского мазхаба и православного христианства. Религиозное образование предполагает подготовку служителей культа и обучение верующих основам их религии.

В настоящее время в Казахстане создана нормативно-правовая база, обеспечивающая институционализацию и развитие исламского образования вне рамок светской системы. Сформировалась отечественная система конфессионального исламского образования, включающая колледжи-медресе и высшие учебные заведения, такие как Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак» (основан в 2001 г.) и Исламский институт повышения квалификации имамов при ДУМК (2002 г.).

Значительный этап развития конфессионального образования пришёлся на 2015–2020 годы, когда Духовное управление мусульман Казахстана разработало Концепцию развития религиозного образования до 2020 года. Приоритетами стали реформирование медресе и их переход в статус колледжей, а также интеграция

специальности «исламоведение» (квалификации «имам-хатиб», «учитель основ ислама») в общегосударственную систему среднего профессионального образования с выдачей дипломов государственного образца в соответствии с требованиями МОН РК.

В настоящее время профессиональное религиозное образование в Казахстане предоставляется учебными заведениями различных конфессий, включая исламские, православные и католические учреждения. Так, конфессиональное православное образование доступно в Алматинской духовной семинарии, а католическое – в Межъепархиальной высшей духовной семинарии «Мария – Матерь Церкви», расположенной в Караганде. Исламское религиозное образование можно получить в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак» и в Исламском институте повышения квалификации имамов в Алматы, а также в девяти колледжах-медресе, расположенных по разным городам и регионам страны [4].

Религиоведческое образование и развитие религиозной культуры в Казахстане рассматриваются через призму светскости. В отечественной науке чётко разграничиваются религиоведческое и религиозное образование.

Если затрагивать проблему развития религиоведческого и религиозного светского образования, то подготовка первых религиоведов в Казахстане начинается с 1992 года, когда в Международном казахско-турецком университете им. Х.А. Яссави открылась специальность «Религия и свободомыслие» [5, с. 17]. В настоящее время подготовка специалистов в области религиоведения имеет тенденцию к расширению и осуществляется в 7 университетах страны: ЕНУ им. Гумилева, КазНУ им. Аль-Фараби, Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак» и Университет иностранных языков и деловой карьеры [6].

Подготовка специалистов по направлению «Религиоведение» в рамках смежной специальности «История-религиоведение» осуществляется в семи казахстанских вузах:

– Павлодарском государственном педагогическом университете (г. Павлодар) (2015-2021, уже не готовят, нет специалистов);

– Актобинском региональном государственном университете имени К. Жубанова (г. Актобе) (0, у них на сайте такую программу не нашла, историки чистые есть, а история-религиоведение нет);

– Кокшетауском университете имени Ш. Уалиханова (г. Кокшетау) (готовят, программа бакалавриата есть);

- Южно-Казахстанском государственном педагогическом университете (г. Шымкент) готовят, программа бакалавриата есть);;
- Казахском национальном женском педагогическом университете (г. Алматы) готовят, программа бакалавриата есть;
- Казахском национальном педагогическом университете имени Абая (г. Алматы) готовят, программа бакалавриата есть;
- Костанайском государственном педагогическом университете (г. Костанай, не нашла; не смогла разобраться с сайтом, но похоже что нет [6].

Подготовка кадров по «Религиоведению» осуществляется по трем уровням (бакалавриат, магистратура, докторантура).

Причем, подготовка докторантов по специальности «Исламоведение» осуществляется в двух вузах КазНУ им. Аль-Фараби с 2014 года и в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак» с 2001 года [7].

Подготовка специалистов по направлению «Теология» в Казахстане осуществляется в двух вузах: Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак», который с 2000 года ведет обучение на всех трех уровнях образования, и Международном казахско-турецком университете имени Х. А. Яссави, предлагающем программы бакалавриата и магистратуры.

Для функционирования религиоведческого, в том числе исламского образования, в стране проведена определенная работа по созданию нормативно-правовой базы, нормативных актов, разработаны и утверждены образовательные программы.

В 2014 году приказом № 281 Министра МОН РК был введен в образовательный процесс уровня ОСО предмет «Основы светскости и религиоведение». В классификаторе специальности высшего и послевузовского образования, утвержденным Приказом № 569 от 13.10.2018 г. «Исламоведение», рассматривается как направление в рамках области «Гуманитарные науки». Также 2023 году Приказом Министра культуры и информации РК был утвержден профстандарт «Деятельность в сфере религии». Для систематизации профессиональных уровней специалистов были определены отраслевые рамки классификаций в сфере религии. Все эти обозначенные мероприятия являются основанием для преподавания в рамках религиоведческого образования такого направления, как исламоведение [8].

Справочно, следует отметить, что история преподавания предмета «Религиоведение» в школах Казахстана начинается

с 1992 года, когда был принят Закон Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях». Следующий важный этап связан с 2000 годом, когда был издан Указ Президента РК «О мерах по предупреждению и пресечению проявлений терроризма и экстремизма». В ответ на эти меры в 2004 году в учебный план был введён элективный курс «Основы религиоведения». В 2010 году для девятиклассников стали доступны факультативные занятия по «Основам религиоведения», а в 2012 году – курс «Основы светскости и религиоведения». В период с 2013 по 2017 годы была реализована государственная программа, направленная на противодействие религиозному экстремизму и терроризму. В 2016–2017 учебном году предмет «Религиоведение» стал обязательным во всех школах, выступая важной мерой по формированию толерантного мышления, повышению религиозной грамотности и борьбе с распространением экстремистских идей среди молодёжи [9]. В настоящее время, в системе школьного образования изучение сферы религии вошло составной частью предмета «Глобальные компетенции».

Как утверждают ряд казахстанских исследователей, в глобальной перспективе религиоведческое образование вводилось как альтернатива западной теологии. В результате в Казахстане сформировалась два направления развития религиоведческого образования. Первые, полагают, что религиоведение является научной дисциплиной о религии, а вторые считают, что она является дисциплиной, которая «изучается посредством религии (с точки зрения теологии)» [5, с. 18]. Тем не менее, на практике преподаватели применяют оба подхода, что указывает на отсутствие чётко сформированных концептуальных основ в методике преподавания данной дисциплины, в определении цели и сущности предмета религиоведения. Это подчеркивает, что наука «Религиоведение» для Казахстана является относительно молодой и требует со стороны научного сообщества, и государства решения обозначенных проблем.

По мнению казахстанского религиоведа Т. Липиной, в современной повестке наблюдается смещение акцентов с научного религиоведческого подхода на теологический. Это проявилось в изменении названия специальности с «религиоведения» и «исламоведения» на обобщённое «Религия и теология» (с 2019 г.), что, по её словам, снижает роль научного анализа религии. При этом обучение ориентировано на подготовку специалистов для работы

в сфере дерадикализации, а не на развитие классической теологии, из-за чего будущие теологи фактически формируются как светские эксперты, а религиозная составляющая их образования минимальна.

Казахстанские исследователи указывают на данную проблемную ситуацию, об отсутствии в отечественном научной среде единого понимания исламоведческой науки.

В Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак» исламоведение рассматривается преимущественно как компонент религиозного образования, а не столько, как направление религиоведения. В то же время, несмотря на совпадение шифра специальности и образовательной программы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби трактует исламоведение как научную дисциплину, как часть науки религиоведение.

Казахстанский исследователь А. Абдрасилкызы отмечает, что учебные планы по направлениям «Религиоведение», «Теология» и «Исламоведение» во многом совпадают, а программы по последним двум практически идентичны. Это не соответствует нормативным требованиям в сфере образования и свидетельствует об отсутствии систематизации и необходимости корректировки типовых программ.

Кроме того, остаётся неясным само понятие «исламоведение». Одни исследователи трактуют его как широкое гуманитарное направление, охватывающее различные аспекты жизни восточных обществ, другие – как научную дисциплину, критически изучающую ислам, его религиозно-правовые системы и общественные институты. В широком смысле исламоведение можно определить, как историко-культурное направление, исследующее ислам как цивилизационный феномен, а в религиоведческом – как специализированную научную область, фокусирующуюся на объективном анализе ислама.

Исламская теология направлена на познание Бога и осмысление бытия через призму веры, тогда как исламоведение изучает ислам как культурно-исторический и социальный феномен с научных позиций. Несмотря на общий объект исследования, их методы и цели различаются: теология опирается на конфессиональные подходы, исламоведение – на научные.

В Казахстане теология преподаётся в светских вузах и регулируется государственными стандартами, что требует чёткого разграничения между религиоведением, теологией и

исламоведением. Современная образовательная практика стремится к балансу между научным и духовным подходами.

Таким образом, формирование исламоведения в Казахстане отражает специфику национальной модели религиозного и религиоведческого образования, ориентированной на сочетание академической объективности и уважения к традиционным духовным ценностям.

ЛИТЕРАТУРА

1 Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года № 483-IV. – Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483>

2 Кулкеев Б.К., Казахстанская модель светскости: основные понятия и принципы, механизмы реализации. Основные аспекты государственной политики РК в сфере религии: сборник материалов обучающего семинара. Под общ.ред. Абдрасилкызы А. – Астана, НИАЦ, 2017. – 172 с.

3 Бейсенбаева Б.К. Исламское образование в Казахстане: история, современное состояние и перспективы развития. Аннотация к дисс.работе. – Электронный ресурс: <https://www.nmu.edu.kz/wp-content/uploads/2025/05/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D1%80%D1%8B%D1%81-%D1%82%D1%96%D0%B%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5-%D0%91%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2-%D0%91%D0%B0%D2%9B%D1%82%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B9.pdf>

4 Кикимбаев М.Ж. Религиозное образование в колледжах-медресе Казахстана: векторы качественного развития. – Электронный ресурс: <https://religions-congress.org/ru/news/novosti/880>

5 Абдирасилкызы А. Актуальные проблемы религиозной ситуации в Казахстане. – 86 с.

6 Анализ текущей ситуации и перспективы развития религиозного и религиоведческого образования в Республике Казахстан / Байбол Е.К., Камарова Р.И., Малгараева З.Б., Кикимбаев М.Ж., Орынтай А.О., Темирбаева А.А., Тлеубаева К.К., Укенов А.С. – Нур-Султан: НАО «Центр Н. Назарбаева по развитию межконфессионального и межцивилизационного диалога», 2020. – С. 245

7 Бегалинова К.К. Исламское образование в Республике Казахстан: специфика и перспективы развития. Ислам в современном мире. – № 1. – Том 18. – 2022. – С. 147-157.

8 Тунгатова У.А. Современное состояние и перспективы развития религиозического образования в Казахстане. Аннотация к дисс. – Электронный ресурс: https://farabi.university/storage/files/315783732964f86064e3e73025940983_%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%A2%D1%83%D0%BD%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%A3%D0%90.pdf

9 Сейдуманова М. Внедрение религиоведения в школах Казахстана: необходимость или излишество? Общественное мнение. – Электронный ресурс: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2021/03/%D0%A1%D0%B5%D0%B9%D0%B4%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B3%D0%B8%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%B2-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%85-%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf

ДІН ЖӘНЕ ҒАЛЫМ: ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЭВОЛЮЦИЯ МЕН ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ПРИЗМАСЫ

МАМЫРБЕКОВ А.

т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Калгари университетінің докторанты

Қазіргі қоғамда ғылым мен дін арасындағы байланыс туралы пікірталастар жыл сайын күшейіп, бұл тақырыпты зерттеу халық арасында дұрыс түсінік қалыптастыру үшін маңызды болып отыр. Кеңес дәуіріндегі атеистік насихат пен зайырлы қоғам ұстанымына қарамастан, ғалымдардың жеке өмірінде рухани ізденістер мен мистикалық қызығушылықтар сақталып қалған [13, 14]. Ғалымдардың діни сенімдері олардың ғылыми жұмыстарына, этикалық ұстанымдарына және қоғамдық пікірге әсер етеді. Мысалы, Джон және Мичел Эванстар [6] өз зерттеулерінде ғылым мен дін арасындағы қатығыстың эпистемологиялық емес, әлеуметтік және институционалдық факторларға байланысты

екенін атап көрсетеді. Харисон [9] ғылым мен дін ұғымдарының жаңа заманда бөлінуі ғалымдардың ішкі сенімдеріне ықпал еткенін түсіндіреді. Ал Эклунд бастаған зерттеушілер [5] ғалымдардың діни сенімдері аймақтық ерекшеліктерге байланысты біртекті емес деп тұжырымдайды.

Бұл мақалада мен өзімнің докторлық зерттеуімнің аралық нәтижелерін бөлісемін. Нақтырақ айтсам, ғалымдардың діни сенімдерінің тарихи-мәдени эволюциясын және қазіргі замандағы ғалымдар арасындағы сенімдердің ерекшеліктерін этнографиялық зерттеулер арқылы талдауға тырысамын. Зерттеуде тарихи-талдамалық, философиялық (сенім ұғымы), этнографиялық бақылау және сұхбат әдістері қолданылады.

Философиялық және психологиялық тұрғыдан «сенім» адамның дүниетанымының негізгі элементі ретінде қарастырылады. Сенім адамның шектеулі ақыл-ойы арқылы қалыптасып, дін арқылы жоғары күшке деген мойынсұнуға әкеледі. Діни сенім рухани құндылықтар мен этиканы қалыптастыратын, дүниетанымдық және моральдық негіз болып табылады [8]. Ғалымның сенімі оның ішкі ұстанымы мен дүниетанымының ажырамас бөлігі. Жалпы, ғылыми ойлау дінмен қайшы келмей, керісінше, бірін-бірі толықтыра алады [12]. Кейбір ғалымдардың пікірінше, сенім зерттеушіге моральдық бағыт-бағдар беріп, әсіресе биоэтика мен космология сияқты салаларда жауапкершілікті арттырады [11].

Ғалымдар мен дін арасындағы байланысты эволюциялық тұрғыдан талдасақ, ежелгі және ортағасырлық ғалымдардың дін мен білімді біртұтас деп қарастырғаны байқалады. Әл-Фараби (870–950) дін мен философияны адамды бақытқа жетелейтін жолдар деп санады. Оның пікірінше, ғылым арқылы адам дүниені танып, соқыр сенімнен арылып, саналы сенімге жетеді. Дін ізгілікке бағыттаса, ғылым сол ізгілікті ақылмен түсіндірудің құралы болып табылады [16]. Ибн Сина үшін ғылым мен дін бір-бірін толықтырады: ғылым – ақыл арқылы болмысты тану жолы, ал дін – сол болмыстың жаратушысы мен мәнін рухани түсіндіреді. Ол адам жанын Құдай жаратқан рухани мән деп қабылдап, ғылымды жанның кемелдікке жету құралы ретінде түсіндірді [15]. Бұл кезеңде білім Құдайға жақындаудың жолы болып, ғылым мен дін үйлесімде болды [6, 9]. Ежелгі және ортағасырлық ойшылдардың (Пресократтар, Аристотель) табиғат зерттеулері дінмен қақтығыспады, өйткені ғылым философияның бөлігі ретінде қарастырылды [8].

Жаңа дәуірде ғылым мен дін арасындағы қақтығыс күшейді. Ньютон ғылым мен дінді бөлек ұстау керек деп есептеді, бірақ оларды ақиқаттың екі қыры ретінде бір-бірін толықтырады деп түсінді. Оның «Principia» шығармасындағы «Жалпы схолий» бөлімінде табиғат заңдарының үйлесімділігі Құдайдың жаратушылық даналығының дәлелі ретінде қарастырылады [1]. Алайда осы кезеңнен бастап ғылым мен діннің жолдары бөліне бастады. Мысалы, Галилео (1564–1642) Коперник теориясын қолдағаны үшін шіркеумен қақтығысқа түсті, бірақ өмірінің соңына дейін өзін діндар санады [8]. Ағартушылық дәуірі ғылым мен дінді айқын бөлді, дегенмен ғалымдар оларды үйлестіруге тырысты [9].

XX ғасырда секуляризация сенімдердің өзгеруіне әкелді. Эйнштейн үшін дін – ғаламның рухани үйлесімділігін сезіну, ал ғылым – сол үйлесімділікті ақылмен түсіну құралы. Ол өзін «терең діндар, бірақ сенбейтін адам» деп сипаттады, өйткені оның діні сенімге емес, ғаламның тылсым тәртібіне таңдануға негізделді [2]. Эволюция теориясы мен кванттық физика сияқты ғылымдар ғалымдардың діни сенімдерін қатты өзгертті [8], бұл процесс Еуропа мен КСРО-да атеистік көзқарастардың орнығуына ықпал етті.

Дегенмен, барлық ғалымдарды дінсіз немесе сенімсіз деп айтуға болмайды. Қазақ ғалымдарының рухани ұстанымдары да ерекше болды. Кеңестік кезеңде олар атеист болып көрінгенімен, көпшілігі отанына және дәстүріне құрметпен қарады. Еліне бару, ата-бабасының басына барып тағзым ету олардың әдеттегі тәжірибесі еді. Алайда қазақ ғалымдарының қазіргі сенімдері туралы зерттеулер өте аз. Олардың зерттеу объектілері әртүрлі салаларды қамтығанымен, олардың өздерін зерттеп жүрген әлеуметтанушылар мен антропологтар көп емес.

Қазіргі уақытта ғалымдар арасындағы діни көзқарастар, әсіресе АҚШ ғалымдары арасында зерттелуде. Бұл зерттеулер діннің шығармашылық ойлауға және зерттеу этикасына оң әсер ететінін тұжырымдайды [3]. Ғалымдардың діни сенімдерін зерттеген алдыңғы қатарлы зерттеуші Эклунд [4] академиялық ғалымдардың 70%-ы ғылым мен дін арасында қақтығыс көрмейтінін және сенім зерттеулерге мотивация беретінін атап өтеді [4]. Сонымен қатар, діни тәрбие алған ғалымдар этикалық жауапкершілікті қатты сезінеді деген қорытынды жасалады [4].

Ғалымдардың діни сенімдері жеке өмір жолына байланысты әртүрлі болады. Олар ғылыми зерттеумен айналысса да, сенімдеріне

берік қалады. Сенім рационалдық және интуитивтік элементтерді біріктіріп, рухани жауапкершілік пен адамгершілікті күшейтеді [10].

Жоғарыда айтып өткенімдей, Қазақстан ғалымдарының қазіргі сенімдері мен олардың ғылыми жұмыстарындағы сенім мәселесіне қатысты зерттеулер өте аз. Менің зерттеуім Қазақстандағы ядролық физика ғылымының қалыптасуы мен дамуына бағытталған. Осы бағытта ғалымдармен бірлесіп, олардың күнделікті өмірі мен зерттеу процестерін бақыладым. Олардың зерттеу әдістері, тақырыпты таңдау процесі және қазіргі уақытта қандай жаңалықтар ашуға талпыныстары жайлы бірнеше ай бойы олардың ортасында болдым. Қазақстандағы ядролық физика және осы саламен байланысты зерттеулер жүргізетін жоғары оқу орындар мен арнайы институттардың ғалымдарымен жиі араластым. Олармен бірге жүрген уақыттарда олардың сенімдері туралы да сөз көтеріліп отыратын, бұл тақырыпта арнайы болмаса да сөз барысында әңгімелесетінбіз. Зерттеуім әлі толық аяқталмағанымен, физика және биология саласындағы ғалымдардың ортасында бола отырып, олардың өмірінде діннің рөлінің бар екендігін байқадым.

Бақылауларыма сүйенсек, ғалымдарды сенімдеріне қарай топтастыруға болады. Кеңес кезеңінде білім алған, қазір егде жастағы ғалымдар көбінесе агностик болып келеді, бірақ олардың арасында атеистердің көп деп айта алмаймын. Ал тәуелсіздік жылдарында ғылым жолын бастаған, қазір орта жастағы ғалымдардың көпшілігі құдайға сенеді, бірақ діни канондарды толық орындамайды. Оларды мешітке немесе шіркеуге тұрақты барады деп айту қиын. Бұл ғалымдарды агностик деп те атауға болмайды, өйткені олар өздерін мұсылман немесе христиан ретінде таниды және кейбір діни канондарды мойындайды, бірақ орындамайды. Мысалы, физик-ғалымдар: «Намаз оқыған дұрыс, бірақ ол табандылықты талап етеді. Үлкен эксперименттер кезінде намаз оқу қиын, қартайғанда, жобалар біткен соң оқимыз», – деп жымыя жауап береді. Бұл олардың ғылыми жұмысты басты орынға қоятынын және ішкі сенімдерінің діни ұстанымдарды мойындайтынын көрсетеді. Дегенмен, олар орта немесе жаңа заман ғалымдары сияқты ғылымды құдайдың бар екенін дәлелдеу немесе оның кереметтігін көрсету мақсатында қолданбайды. Көпшілігі ғылымды кәсіби қызмет ретінде қарастырады, бірақ ішкі сенімдері құдайды мойындауды жалғастырады, әсіресе жас ғалымдар (25–45 жас аралығындағылар) арасында бұл айқын байқалады.

Қазіргі Қазақстанда, соның ішінде ғалымдар арасында дәстүрлі нанымдар мен әдеттер сақталған. Мысалы, кейбір ғалымдар намаз оқымаса да, құрбандық шалу, шелпек пісіру немесе жұма күні тілек тілеу сияқты әрекеттерді орындайды. Бұл әрекеттерді олар діни міндет емес, отбасылық дәстүр мен мәдениеттің бөлшегі ретінде қабылдайды. Алайда мұндай әдеттердің астарында жамандықтан сақтану, сәтсіздіктен қорғану және өмірде тыныштық орнату сияқты сенімдер жатыр. Ғалымдар сөз оралымдарында «Құдай қаласа», «Құдай сақтасын», «Құдайға шүкір», «тәубә» сияқты тіркестерді жиі қолданады. Мысалы, «Құдай бұйыртса, келесі айда эксперимент бастаймыз» немесе «Құдай жазса, жобамыз ұтып, мақаламыз жарияланады» деген сөздерді жиі естуге болады.

Биологтармен бірге Шаған өзені маңындағы зерттеу экспедициясына қатыстым. Негізгі мақсатым – олардың зерттеу процестерін бақылау еді. Алайда осы бақылау барысында олардың діни сенімдеріне байланысты әрекеттеріне куә болдым. Мысалы, экспедиция басталмас бұрын олар қой сойып, құран оқытып, құрбандық шалды. Бұл әрдайым жасалатын шара ма деп сұрағанымда, олар: «Биыл үлкен жоба ұтып алдық, далалық жұмыстар жоспарланды. Тамақтану шығындары да ескерілді. Етті килограмдап тасудан гөрі қой сатып алып, құрбандық шалу тиімдірек болды. Бұл әрі рухани қажеттілігімізді өтейді», – деп жауап берді. Сонымен қатар, биологтар құрбандық шалудың ішкі сенімдерін қанағаттандыратынын, онсыз да зерттеу жүргізілетінін, бірақ бұл әрекетті отбасының амандығы мен қырсықтан сақтану үшін жасайтынын айтты. Бұл тұста олардың өте рационалды ойланатынын, осы рационалды ойдың дінмен де тоғысып жатқандығын көре аламыз.

Ағылшын антропологи Эванс-Причард өзінің «Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande» [7] еңбегінде жергілікті халықтардың сенімдерінің логикасын түсіндіреді. Ол Африканың Азанде халқының сиқырлыққа (уичкрафт) деген сенімдерін артта қалғандық деп емес, өз мәдениетіне тән логикаға негізделген ойлау жүйесі деп сипаттайды. Бұл логиканы ол «мәдени рационалдылық» деп атайды. Мәдени рационалдылық – адамдардың өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, «дүниеде неге бәрі осылай болып жатыр?» деген сұраққа өз мәдениетінің тілімен жауап іздеуі.

Ғалымдардың діни сенімдерін де осы Эванс-Причардтың «мәдени рационалдылық» теориясымен түсіндіруге болады. Қазақстандық ғалымдар үшін құрбандық шалу мен шелпек пісіру

сиякты әрекеттер ғылыми ойлауға қайшы келмейді. Бұл дәстүрлер рухани және мәдени тепе-теңдікті сақтауға, өзіне деген сенімділікті арттыруға және жақсылық тілеуге қызмет етеді. Яғни, бұл – адамның өмірді тек ақылмен ғана емес, жүрек пен дәстүр арқылы түсіну тәсілі.

Осылайша, ғылым мен дәстүр бір-біріне қарама-қайшы емес, олар – дүниені түсінудің екі түрлі, бірақ бірдей маңызды жолы. Ғалым зерттеу барысында ғылыми әдістерді қолданса, күнделікті өмірде мәдени сенімдерге жүгінеді. Эванс-Причардтың пікірінше, әр қоғам өз өмірін өзіне тән логикамен түсіндіреді. Қазақстанда бұл логика ғылым мен дәстүрдің қатар өмір сүруінен байқалады.

Ғылым мен діннің байланысы тарихтан қазіргі Қазақстан ғалымдарына дейінгі эволюцияда бір-бірін толықтыратын күш ретінде көрінеді. Соқыр сенім емес, дәстүр мен сенім ғылымда өзіндік тұғыр болады. Қазақстандық ғалымдардың құрбандық шалу, «Құдай бұйырса» деген тіркестерді қолдану сиякты әрекеттері ғылыми ойлауға қайшы келмей, рухани тепе-теңдікті сақтап, этикалық жауапкершілікті арттырады. Қазақстанда ғылым мен дәстүр қатар өмір сүріп, ғалымды тек зерттеуші емес, рухани тұлға етеді. Ғылым ақылдың, сенім жүректің тілі болса, екеуі бірге адамзаттың толық дүниетанымын қалыптастырады. Бұл ғалымдардың дінге сенбеуі немесе тек секуляристік өмір сүруі керек деген стереотиптерден арылуға мүмкіндік береді. Сенім мен дәстүр дінге қызмет ететін құрал емес, керісінше, адал ғылымды дамытып, ұлттың салт-дәстүрін сақтай отырып, адамзатқа қызмет ететін рухани кемел тұлғаны қалыптастырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Austin, William H. Isaac Newton on Science and Religion // Journal of the History of Ideas. – 1970. – Vol. 31, No. 4. – P. 521–542. – DOI: 10.2307/2708258.

2 Brooke, John Hedley. ‘If I Were God’: Einstein and Religion // Zygon. – 2006. – Vol. 41, No. 4. – P. 941–954. – DOI: 10.1111/j.1467-9744.2006.00790.x.

3 Brown, C. M. The Conflict Between Religion and Science in Light of the Patterns of Religious Belief Among Scientists // Zygon. – 2003. – P. 1–12.

4 Ecklund, Elaine Howard, Park, Jerry Z. Conflict Between Religion and Science Among Academic Scientists? // Journal for the Scientific Study of Religion. – 2009. – Vol. 48, No. 2. – P. 276–292.

5 Ecklund, Elaine Howard, Johnson, David R. et al. Religion Among Scientists in International Context // *Socius*. – 2016. – Vol. 2. – P. 1–9.

6 Evans, John H., Evans, Michael S. Religion and Science: Beyond the Epistemological Conflict Narrative // *Annual Review of Sociology*. – 2008. – Vol. 34. – P. 87–105.

7 Evans-Pritchard, E. E., Gillies, Eva. Witchcraft, oracles and magic among the Azande. – Oxford: Clarendon Press, 1976. – 265 p.

8 Gyekye, Kwame. Relationship Between Religion and Science: An Overview // *Ligon Journal of the Humanities*. – 2009. – P. 1–15.

9 Harrison, Peter. ‘Science’ and ‘Religion’: Constructing the Boundaries // *The Journal of Religion*. – 2006. – Vol. 86, No. 1. – P. 81–106.

10 Larson, Edward J., Witham, Larry. Scientists and Religion in America // *Scientific American*. – 1999. – Vol. 281, No. 3. – P. 88–93.

11 Modell, S. M. et al. When Genetics Meets Religion // *Public Health Genomics*. – 2019. – Vol. 22, No. 5–6. – P. 174–188.

12 Orr, Michael. What Is a Scientific Worldview, and How Does It Bear on the Interplay of Science and Religion? // *Zygon*. – 2006. – Vol. 41, No. 2. – P. 435–444.

13 Rogińska, Maria. The Mystified Unknown—Sacralizing Influence in Soviet Science, Religion, and Ideology // *Religions*. – 2025. – Vol. 16, No. 5. – P. 637. – DOI: 10.3390/rel16050637.

14 Smolkin-Rothrock, Victoria. The Ticket to the Soviet Soul: Science, Religion, and the Spiritual Crisis of Late Soviet Atheism // *The Russian Review*. – 2014. – Vol. 73, No. 2. – P. 171–197. – DOI: 10.1111/russ.10726.

15 Жақан, М., Иманжүсіп, Р. Ибн Сина эпистемологиясы: болмыс және таным [Zhaqan, M., Imanzhüsip, R. Ibn Sina épistemologiyasy: bolmys zhāne tanym] // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. – 2024. – № 1 (146). – Б. 315–334. – DOI: 10.32523/2616-7255-2024-146-1-315-334.

16 Кемербай, Р. А., Тутинова, Е. Н. Әл-Фараби және ғылымдар тізбесі [Kemerbai, R. A., Tutinova, E. N. Äl-Farabi zhāne ğylymdar tizbesi] // Қарағанды университетінің хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия сериясы. – 2022. – № 3 (107). – Б. 335–341.

ПОСТҚАЛЫПТЫ КЕЗЕҢДЕГІ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ДІНДАРЛЫҚ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

МУСТАФИНА Т. В.

дінтанушы, PhD, «Философия» кафедрасының аға оқытушысы,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Бүгінгі Қазақстан қоғамы саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени негіздерді қамтитын көпқырлы трансформацияларды кешу барысында екендігі белгілі. Тәуелсіздік алғалы күні бүгін де жалғасып келе жатқан бірегейлікті анықтау мәселелері өзектеніп, қоғамның фрагментациялану үрдістері күшеюде. Моральдық бағдарлары әр түрлі жаһандық әлемде дінге деген қызығушылық артып келеді. Қоғамның әр түрлі топтары діни талаптарға сәйкес өмір сүру ұстанымдарын таңдау үрдістері жиірек байқалады. Бұл жайттар түрлі зерттеулер нәтижелерімен де расталып, қарапайым күнделікті бақылау барысында да аңғарылады. Осы орайда, діннің зайырлы мемлекет аясында позитивті әлеуетін сақтап, қоғамды дамыту мен ілгерлету бағытындағы рөлін уақытылы бағамдау арқылы тиісті өзгерістерге дайын болу маңызды.

Бүгінгі адамның өзінің рухани тұрақтылығы мен бірегейлігін анықтаудағы дінге деген қызығушылығы саяси, идеологиялық мүдделерді көздейтін күштер тарапынан пайдалануы әбден мүмкін. Ондай діншілдік әділеттілік пен ашықтыққа негізделген, өзінің тұғыры мен ұлттық-мәдени болмысын сақтай алатын қоғамға жат болып, догмалық мәндерге бас ұратын, әралуан пікірлерге түбегейлі қарсы антогонизмді алға тартады. Сондықтан, қоғамның трансформацияларын, құндылықтық бағдарларын сараптау барысында діннің әлеуетін қайта бағамдау өзектілігі жоғары.

Жаһандық әлемнің бүгінгі үдемелі өзгерістерін заманауи британдық интеллектуал Зияуддин Сардар постқалыпты уақыт деп сипаттайды. Оны ойшыл «тұрақты өткен шақ мен белгісіз болашақ арасындағы өтпелі дәуір» деп анықтаған. Постқалыпты уақыт күрделілікпен (complexity), бейберекеттікпен (chaos) және қайшылықтармен (contradictions) сипатталады [1]. Сардардың пайымдауынша постқалыпты кезеңде ғылым, дін немесе идеология болсын, ешбір жүйе әмбебап ақиқат монополиясына таласа алмайды. Мұндай жағдайда дін догматикалық кеңістікте тұйықталмай, керісінше, құндылықтық белгісіздік әлемінде адамға бағдар беретін моральдық компас рөлін атқаруы маңызды.

Сардардың концептуалды ойлары бүгінгі Қазақстан қоғамы үшін де өзекті болып табылады. Посткеңестік өтпелі кезеңді кешумен қатар қазақстандық қоғам бүгінде өзінің ұлттық бірігейлігін, мәдени ерекшелігін заман талаптарымен үндестіре отырып сақтау талабымен қоса, барша әлемге мазасыздық ұсынып отырған цифрлық дәуірдің, экстремистік, террористік сын-көзқарастарымен бетпе-бет келуде. Сардардың концепциясы дінді зайырлылық қағидаттарынан бас тартпай-ақ, ынтымақ, әлеуметтік жауапкершілік және рухани кемелділікті қалыптастырудағы құндылық ресурсы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда әлем мемлекеттерінің басым көпшілігі өзін зайырлы мемлекет ретінде анықтағанымен, әр елде зайырлылық формасы мен мағынасы бір-біріне мүлдем ұқсамауы мүмкін. Зайырлылықтың бірден-бір белгісі саяси билік пен діннің бір-біріне араласпауымен анықталғанымен, қазіргі таңда дін, мемлекет, билік арасындағы қатынастардың күрделілігі соншалықты, әрқайсысының дербес шекарасын айқындау қиындай түсуде. Шекаралар бұлдырлап, функциялар өзара алмастырылады, кейде рухани ықпалдың аяқталып, саяси басқарудың басталғанын ажырату мүмкін болмай қалады.

Қазақстандағы зайырлылық іс жүзінде классикалық еуропалық лаицизмге сай келмейді. Еліміздегі зайырлылық ар-ождан бостандығына құрмет көрсету мен қоғамдық тұрақтылықты сақтау қажеттілігінің арасынан тепе-теңдікке ұмтылатын, серіктестікке негізделген аралас үлгі ретінде әлі де даму барысында деуге болады. Бұны қоғамның дінге деген ашықтығынан байқауға болады. Бүгінгі Қазақстан қоғамында азаматтардың дін арқылы өзінің бірігейлігін іздеу, анықтау үрдістері, діни авторитеттердің трансформациясы, діни фактордың қоғамның басқа да салаларында айқын ықпалы күшеюде. Бұл орайда, зайырлы мемлекет шеңберінде ресми діни бірлестіктермен өзара іс-қимылдың институционалдық шеңберін қалыптастырумен қатар, діни факторға қатысты уақытылы рефлексия, діни және дінге қатысты нарративтерге ревизия жасап отыру маңызды. Постқалыпты уақытта діннің бойындағы эмпатия, «Өзгеге» деген құрмет пен мейірімділік секілді бастауларына оралуы оның заманауи тиісті интерпретациялануына ықпалдасуы мүмкін.

Қазақстандық ғалымдар Айгуль Забирова мен Наталья Сейтахметова постқалыпты уақыт концепциясы тұрғысынан қазіргі қазақстандық қоғамдағы діни процестердің қосарлы әрі шиеленісті

сипатына назар аударар отырып, келесідей жайттарды зерделейді. Бір жағынан, дінге деген қызығушылықтың, әсіресе жастар арасында, айқын өсуі байқалады. Діндарлардың саны артып, ритуалдық өмір практикасы кеңейде, ислам символдық және идентификациялық ресурс рөлін атқара бастады. Екінші жағынан, бүгінгі қазақстандық исламдық институттар мазмұндық дағдарысқа тап болуда: діни білім беру саласы ритуалистикамен шектеліп, терең интеллектуалдық немесе философиялық рефлексия ұсынбай отыр [2].

Мұндай ой-пікірлер қазақстандық исламтанушы Асқар Сабдиннің сарапшылық ұстанымдарымен де үндеседі. Сабдиннің айтуынша, Абай мен Шәкәрім дәуірінде ұлттық бірегейліктің органикалық бөлігі ретінде қабылданған дәстүрлі ислам бүгінде бөтен, «сырттан әкелінген» құбылыс ретінде де түсіндіріліп жүр [3]. Бұл діннің мәдени-интегративті рөлінің құнсыздануына және радикалды интерпретациялардың күшеюіне байланысты. Нәтижесінде екі жақты реакция қалыптасады. Бір жағынан діни радикализмнің артуы бар, екінші жағынан – исламофобиялық көңіл-күйдің күшеюі байқалады [3].

Постқалыпты кезеңде мемлекет пен дін бір-бірінен бөлек өмір сүре алмайды. Себебі, бір-бірімен байланысы жоқ факторлар мен үдерістер, үрдістер болмайды. Олай болса, тұрақтылықтың, бейбіт дамудың кепілдігі өзара байланысты, өзара тәуелділікті мойындауға бағытталуы қажет. Бірақ, зерттеуші Джорданның пайымдауынша, постқалыпты кезеңде діннің зор әлеуетін мойындауды теократиялық мемлекетке деген бетбұрыс деп шатастырып алмау маңызды [4]. Дін қоғамдық кеңістікке ашық, этикалық және демократиялық диалог аясында қатысуы керек. Діни қауымдастық болса, қазіргі қоғамның плюралистік табиғатына құрметпен қарап, өз білімінің шекараларын мойындауы тиіс. Постқалыпты кезеңде дін поляризацияны азайтуға, әлем мен адамды тұтастықта қабылдауды нығайтуға, жеке мен жалпының, рухани мен саяси, рационалды мен трансцендентті арақатынасында тепе-теңдікті қалпына келтіруге ықпалдасуы тиіс. Джордан қазіргі әлемді тығырыққа ғана әкететін деструктивті дихотомияларға да назар аударады. Мысалы: «индивид – қоғам», «Батыс – Шығыс», «капитализм – социализм», «дін – секуляризм» [4]. Оның пікірінше, бұл бинарлық оппозицияларға деген бейімділік шиеленісті көбейтеді және үйлесімді шешімдердің дамуына кедергі жасайды.

Қазіргі қоғамдағы дін трансформациясының негізгі сын-көзқарастарының бірі діннің этикалық мазмұны мен діни тәжірибеді жиі

басым болатын сыртқы ритуалдардың арасындағы алшақтықпен байланыстыруға болады. Қазақстандық дінтанушы Кеншілік Тышхан өз еңбектерінде діншілдіктің екі түрін ажыратады: этикалық және формальды діншілдік. Зерттеушінің пайымдауынша, этикалық діншілдік – ар-ожданға, жақсылыққа ұмтылуға, әлеуметтік жауапкершілікке негізделген. Формалды діншілдік деген – ішкі мәннен ажыраған, сыртқы рәсімге бағытталған ритуализм [5].

Бұл мәселеге қатысты Сабдин ритуализмнің үстемдігін және сыртқы формаларға (сақал, киім, дұғаның ұсақ бөлшектері) байланып қалу мағыналы, тәрбиелік және мәдени жұмыстарға зиян келтіреді деп сынайды [3]. Негізінен, кезінде мешіттер көпфункционалды қоғамдық орталықтар болған. Ғибадатханалар ол кезде «халықтық университеттер», диалог, әлеуметтік көмек, тіпті дінаралық өзара іс-қимыл орындарының рөлін атқарды. Бүгін болса, мешіттер көбінесе салттық практика үшін кеңістіктер ретінде ғана шектеліп қалуда.

Кеншілік Тышханның айтуынша, нағыз діндарлық адамды қоғамнан оқшауламайды, қайта оны ашық, мейірімді және жауапты болуға үгіттейді. Осы тұрғыдан алғанда, гуманизм мен сенім бір-біріне қарама-қайшы емес, керісінше, бірін-бірі толықтыратын дүниелер [5]. Сонымен қатар, мемлекеттің бейтараптығының құқықтық негізі ретінде зайырлылық принципін сақтау маңызды. Ол артықшылықтар мен қысымға емес, зерделі диалогқа ашық болуымен көрініс табады.

Осы сияқты жайттарды бағамдай келе, Қазақстандағы зайырлылық моделінде діни фактордың дамуын радикалдану қаупі тұрғысынан ғана емес, діндарлықтың этикалық әлеуетін қайта пайымдау шеңберінде талдау маңызды деген ойдамыз.

Қазіргі Қазақстандағы діни трансформацияның қарқынды дамып келе жатқан қырларының бірі – цифрлық ортаның діни бірегейлікке, тәжірибелер мен авторитеттерге ықпалы болып табылады.

Бүгін барша әлемде орын алып жатқан үдемелі өзгерістерді бағамдауда француз зерттеушісі Оливье Руа мұндай трансформацияларға қатысты «декультурация» ұғымын ұсынады [6]. Декультурация деп зерттеуші дінді оның мәдени-тарихи контекстінен ажырату үдерісін түсіндіреді. Өзінің жарияланымдарында ол қазіргі ислам барған сайын дәстүрлі мәдениет ретінде емес, нақты қоғамдар мен институттардан тыс, ең

алдымен цифрлық кеңістікте қалыптасатын абстрактылы бірегейлік ретінде көрініс табатынын айтады.

Сонымен қатар, Руа зерттеулерінде «виртуалды умма» деген түсінік орын алады [6]. Виртуалды умма түсінігінде көші-кон, ғаламтор және медиа арқылы қалыптасатын ғаламдық мұсылман қауымдастығы ұйғарылады. Қазіргі кездегі қазақстандық қоғамда да жастардың едәуір бөлігі дінмен отбасылық дәстүр немесе жергілікті жоралғылар арқылы емес, TikTok, YouTube, Instagram, Telegram-арналары арқылы танысады. Бұл діни бірегейлікті қалыптастыруды бір жағынан мобильді, қолжетімді етсе, екінші жағынан манипуляцияларға деген осалдықты күшейтеді.

Руаның пікірінше, қазіргі ислам мәдени тамырларға оралу емес, олардан тарихи, аймақтық және институционалды формалармен байланысты жоғалту арқылы ажырау жағдайын кешуде [6]. Оның орнына әлеуметтік желілер арқылы таралатын жаһандық, универсалистік және көп жағдайда жеңілдетілген бірегейлік қалыптасуда. Мұндай жаңа діни қауымдастықта авторитет иерархиясы ауысуы қалыпты жағдайға айналады. Айталық, ғаламтор кеңістігінде діни білімі терең, құзырлы имам беделінен гөрі медиалық ықпалы бар харизмасы зор блогер әлдеқайда танымал, тартымды болуы мүмкін.

Бұл ойлар Джордан Скоттың пікірлерімен үндеседі. Ғаламтор әлемінде ислам (және жалпы діндарлық) жергілікті мәдени тәжірибенің бөлігі болудан қалып, деконтекстуалданған, фрагменттелген және универсалданған өнімге айналуға. Виртуалды умма болса, бұл трансұлттық діни қиялдың жаңа формасы, онда сенушілерді география емес, ақпарат, цифрлық кодтар, медиаформаттар, ұрандар мен мемдер біріктіреді [4]. Мұндай діни қауымдастықта жергілікті теологиялық мектептермен, дәстүрмен, тілмен және мәдени контекстпен байланыс жойылып отырады. Олардың орнына жаһанданған, қысқартылған және стандартталған сенім формалары келеді. Мысалы, ақпарат TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts және басқа платформаларда оңай таралады, қайталаңады.

Қазақстандық зерттеушілер Забирова мен Сейтахметова да бүгінгі таңда еліміздегі діни ахуалдың дамуында цифрлық орта ықпалын айрықша атап өткен. Әлеуметтік желілер діни бірегейліктің қалыптасу кеңістігіне айналып отырғандығын мойындай келе, зерттеушілер белгілі бір діни жүйенің бір бөлігі болу ғана емес, сонымен қатар, дінді жеңілдету, идеологияландыру, азаматтардың

радикалдануы да қатар жүретіндігін айтады [2]. Осыдан келіп, медиасауаттылық пен сыни ойлау қабілетінің төмендігі немесе болмауы, әлсіздігі жеке азаматтарға да, діни институттарға да қауіпті болатындығын тұжырымдауға болады.

Сонымен, пайымдаулары қазақстандық діни ахуалдың жай-күйіне қатысты шетелдік және қазақстандық зерттеушілердің пайымдаулары орында екендігін тұжырымдауға болады. Діни авторитеттің фрагментациясы, ғаламтор кеңістігіндегі псевдодін уағызшыларының танымал болуы және дәстүрлі дінбасылар ықпалының әлсіреуі «интерпретациялар хаосын» қалыптастыруда. Бұдан келіп радикалдану қауіптері күшееді. Бұл үрдістер сондай-ақ қазақи дүниетанымды мойындамайтын маргиналдануға да елеулі әсер тигізеді.

Зияуддин Сардардың ойынша бүгін мұсылман қауымы өзінің өткенін есіне алуға, бүгінгі таңда орын алып отырған үрдістердің ғана сөз етуге тым көп күш жұмсауда. Бірақ болашақ туралы ойлануға да мүмкіндігі жоқ. Зерттеушінің пайымдауынша қазіргі кезде мұсылман әлемінің басты міндеті «болашаққа бағытталған жарқын сананы» дамыту болып табылады [1]. Бұл деген жедел өзгерістерді мойындау, мүмкіндіктер мен қатерлерді анықтау, айқын әрі нақты тұжырымдалған қалаулы сценарийлерді қалыптастыра алу мүмкіндігі деп түсіндіріледі. Ол үшін, Сардардың пікірінше, интеллектуалды батылдық, креативті ойлау қабілеті, бұрынғы кезде маргиналды деп есептелген идеяларды қарастыруға дайын қиял және бір-екі ұрпаққа есептелген стратегиялық жоспарлауды әдетке айналдыру қажет. Мұндай мақсатқа жету үшін Сардар футурологиялық ойлаудың құралдарын ұсынады: болжау, морфологиялық талдау, «Дельфи» әдісі, компьютерлік модельдеу, сондай-ақ ретрополяция [7]. Мұндай әдіс-тәсілдерді қолдану барысында болашақтың нақты тұжырымдалған көрінісінен қазіргіге қарай кері жылжу, негізгі кезеңдер мен әрекеттерді анықтау сияқты үдерістер жүзеге асады. Болашақты ақылға қонымды тұрғыда болжау үшін, Сардардың пікірінше, ашық көзқарас, сыни ойлау дағдылары маңызды. Бастысы – «жабық утопиялардан» сақтану қажет. Сардар өз еңбектерінде «ашық утопиялар» және «жабық утопиялар» дегенді ажыратады [4]. Ол өзгерістерге бейімделе алатын ашық, плюралистік үлгілерді VII ғасырдағы Арабияны қайта құруға бағытталған радикалды қозғалыстардың жабық утопияларына қарсы қояды. Сардардың бағалауынша, мұндай жобалар қиянатқа, қысымға және мәдени тоқырауға алып келеді. Ал өміршең исламдық

болашақ, керісінше, көптүрлі интерпретацияларға жол беріп, сынға ашық болып, келіспейтіндерге утопиялық жобадан бейбіт жолмен «шығып кетуге» де мүмкіндік беруі керек.

Жаһандану жағдайында мәдениеттер мен қоғамдар арасындағы өзара іс-қимылдың басты құралы догмалық айырмашылықтар емес, этика болуы керек. Теңдік, жауапкершілік және диалог қағидаттарына негізделген этикалық дискурс посткалыпты кезеңде жаһандық ынтымақтастықты қалыптастырудың біріктіруші іргетасына айнала алады.

Ұқсас идеяларды мұсылман зерттеушілері Мұхаммад Аркун мен Фазлур Рахман бұған дейін де ұсынып келген [8; 9]. Олар исламдық ойдың жаңғыруға ішкі әлеуеті бар екенін және модерндік сын-қатерлерге жауап бере алуы тиіс екенін алға тартқан. Аркун апологетикадан сыни ойға өтуді талап етсе, Рахман шариятты тұйықталған құқықтық кодекс ретінде емес, тірі/жанды этикалық жүйе ретінде түсіну қажеттігін айтады.

Діндарлықты интеллектуалдандыруға ерекше көңіл бөлетіндердің қатарында мұсылман биоэтиктері бар. Мысалы, Катардағы Исламдық этика орталығының зерттеушісі Мұхаммад Гали өз зерттеулерінде діни лидерлердің биоэтика, медицина және ЭКО, имплантация, трансплантация, генетикалық араласулар сияқты заманауи технологияларға қатысты мәселелер бойынша құзыретті болуының маңыздылығын көрсетеді [10].

Бұл ойды Ибрахим Калынның ой-пікірлері толықтырады. Ол исламдық дәстүрді жаһандық философиялық және ғылыми диалогтағы серіктес бола алатын интеллектуалды ресурс ретінде қарастырады. Оның ойынша, ХХІ ғасырдағы мұсылман ойшылы догматикалық шекараларды қорғауға емес, ғылымды, цифрлық шындықты және мәдени алуандықты қамтитын жаңа ұғымдарды жасауға ұмтылуы тиіс [11].

Сонымен, қазіргі Қазақстан қоғамы үшін дінге деген қызығушылықтың артуы жағдайында негізгі міндеттердің бірі – интеллектуалды діндарлықты қалыптастыру деп тұжырымдаймыз. Әлеуметтанулық зерттеулер мен қоғамдық кеңістіктегі бақылауларға сәйкес күнделікті өмірде дінге жүгінетін адамдардың саны тұрақты өсуде. Алайда діндарлықтың өсуі дінді көпқырлы әрі дүниетанымдық құбылыс ретінде терең түсінуді білдірмейді. Керісінше, дінді дәстүрдің этикалық-философиялық мазмұнынан ажыраған сыртқы нормалар мен практикалар жиынтығына дейін тек ритуализмге шектеу қауіпі бар.

Осы контексте қоғамдағы діни ойдың сапасы ерекше өзектілікке ие болуда. Діндарлықтың соқыр түрде сыртқы нормаларға еру емес, саналы, сыни ойлайтын, моральдық тұрғыдан кемел ұстанымға негізделген түрін қалыптастыру бойынша жүйелі жұмыс қажет. Дін деген ғұрып ғана емес, өмір салты, құндылықтық матрица, дүниетанымдық бағдар жүйесі, ол білімді, рефлексияны, этикалық талғамды және диалогқа қабілеттілікті қамтиды.

Бұл мақсатқа жету үшін дін саласындағы мамандар, қызметкерлер (имамдар, теологтар, дінді зерттеу орталықтарының өкілдері) діни, теологиялық біліммен шектелмей, кең гуманитарлық, философиялық және техникалық дүниетанымға ие болуы қажет. Қазіргі діни көшбасшы догматикалық қағидаларды жеткізуші ғана емес, заманауи шындықтың күрделілігін танып, ғылыммен, медицинамен, экономикамен, экологиямен, цифрлық технологиялармен және гуманитарлық саламен тең дәріжеде сұхбат құра отырып, контекстуалды ойлай алуы тиіс. Посткалыпты кезеңді осы сияқты ресурстар діннің әлеуетін әлгерлетуге тиісті мүмкіндіктерді қалыптастыра алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Книга для чтения в постпривычное время/пер. с англ. Е.В. Музыкиной. ред. Зияуддин Сардар; сост. Скотт Джордан. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2021. – 72 с. (Серия «Мир современного ислама»: «Books-in-Brief», I)

2 Забирова А., Сейтахметова Н. Постнормальды кезеңде: исламның рухани және әлеуметтік феномен ретінде интерпретациялары. «Қоғам және дәуір» ғылыми журналы. Том 86 № 2 (2025) <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2025.86.2.010>

3 Сабдин А. Интервью: Радикализм, ислам и казахская идентичность // <https://www.youtube.com/watch?v=zcli2BXTzk4>

4 Хрестоматия постпривычного времени. Под редакцией Зияуддина Сардара. Центр постпривычной политики и исследований перспектив будущего. 2019 г. <https://ikiacademy.org/uploads/0-1-202408071723021495.pdf>

5 Захай А., Тышхан К. Дін мен дәстүр сабақтастығы ұлт руханиятының тірегі // Адам әлемі. – 2022. – No. 3 (93). – Б. 159-168 // <https://doi.org/10.48010/2022.3/1999-5849.14>

6 Roy O. Globalized islam: the search for a new ummah. DOI: <https://dx.doi.org/10.24848/islmlg.07.1.01>

7 Нарождающиеся эпистемологии: Изменяющаяся ткань знания в постпривычное время / Под редакцией Зияуддина Сардара. 1-е изд.: Институт интеграции знаний, 2024. – 344 с.

8 Arkoun M. The unthought in contemporary Islamic thought // London: Saqi, 2002.

9 Rahman, F. Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition. University of Chicago Press. 1982.

10 Ghaly M. Islam and Disability Perspectives in Theology and Jurisprudence. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group. London and New York 2010.

11 Kalin, I. (2010). Knowledge in Later Islamic Philosophy: Mulla Sadra on Existence, Intellect, and Intuition. Oxford University Press.

ЕРТІС ӨҢІРІНІҢ КИЕЛІ ОРЫНДАРЫНА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ҮКІМЕТІНІҢ XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫНДА ЖҮРГІЗГЕН ДІНИ САЯСАТЫ

РАХИМОВ М. И.

PhD, қауымдастырылған профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін қазақ халқы көнеден ұстанып келе жатқан дәстүрлі діни ұстанымдарының түп негіздері мен қоғам арасындағы ара қатынас байланысының үзілген уақыты болатын. Бұл туралы 1918 жылғы 20 қаңтардағы «Дінді мемлекеттен және мектепті діннен ажырату» [1, 5 б.] жөніндегі РКФСР(Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы) бірінші декреті, халықты идеологиялық бағытта санасын улаудың бастамасы болды. Алғашқыда Кеңес үкіметі орнаған жылдары халықтың діни-ғұрыптық сенімдеріне байланысты абайлық танытты. Азаматтық соғыс жылдары әр түрлі мекемелерге ауыстырылған мешіттер халықтың қызметіне қайта қайтарылып, киелі орындарға қатысты толеранттылық көрсеткені туралы тарихи фактілер кездеседі.

Дегенмен, 20-шы жылдардың ортасы мен 30-шы жылдардың басы Кеңес үкіметінің қазақ еліндегі дін атаулысына қарсы қатаң саясатымен сипатталады. Діни қауымдастықтардан діни-мінәжаттық орындар күшпен тартып алына басталды. Мешіттер, діни мектептер жабылып, қасиетті орындарға баруға, діни-ғұрыптық мерекелерді атап өтуге қатаң түрде тыйым салынды. Қазақ халқының рухани тәлім-тәрбие беретін ғимараттары сауық сайран көтеру орындары

мен шаруашылық қоймаларына айналып, рухани әлемнен күдері үзілген халықтың санасына Кеңес үкіметі атеистік көзқарастарды үгіттеуге кіріскен кезең болатын.

Кеңес үкіметінің дін саясатына қатысты жүргізген ресми іс-құжаттарына сүйенетін болсақ, 1928-1930 жылдар аралығында Ертіс өңірінде жаппай ғибадат орындарының жабылуы орын алып, Ұлы Отан соғысына дейін бірде-бір мешіт, мінежат орындары қалмаған анықтауға болады. Мысалы, мұрағат құжаттарында Павлодар аумағында жұмыс істеп тұрған 14 мешіттің алтауы шаруашылық қоймасына, төртеуі мәдениет үйіне, төртеуі басқа мекемелерге ауыстырылған екен [1, 8 б.]. Тіпті көптеген мешіттердің қиратылғаны туралы тарихи фактілер кездеседі. Соның бірі, Шығыс Қазақстан облысы Бакты ауылымен Зайсанда мешіттер толығымен қиратылған [2. п-47, 52.].

Қасиетті Меккеге қажылық сапарына баруға тыйым салынып, мешіт-медреселер жабылғандықтан, халықтың жалғыз үміті киелі жерлерді сақтау болып қалды. XX ғасырдың 50-ші жылдарына дейін әулиелер культі кеңес кезеңінде басты рөл атқарды. Сол себепті ислам дініне қарсы үгіттеу шараларында әулиелер мен киелі орындарды жою үкіметтің негізгі талаптарына жатты. Биліктің киелі орындарды бұзып немесе атеизм мұражайына, клуб, мәдениет үйлеріне ауыстырғанымен, олар өзектілігін жоғалтпай, халықтың ықыласымен қайта жанданып отырған. Бұл тенденцияны бүкіл Қазақстан аумағы бойынша бақылауға болады. Мәселен Гурьев облысы Сарыөзек өзені бойындағы мазарда Даулетова Ж. шырақшылықпен айналасып, зиярат жасап келушілерді қабылдауда. Ол бірнеше рет ескертілсе де кісілерді қабылдауын тоқтатар емес деп көрсетілген [3, 63 б.].

Ертіс өңірі Баянауыл аймағында және ШҚО (Шығыс Қазақстан облысы), қазіргі Абай ауданында орналасқан Қоңыр әулие үңгірлеріне жаппай тыйымдарға қарамастан халық жасырын түрде баруын тоқтатпаған. Сол секілді Қалқаман, Жамантүз, Мойылды көлдеріне батпақты тұзды суларымен емделу үшін шілде, тамыз айлары аралығында халық жыл сайын келіп отырған. Баянауыл жерінде орналасқан шипалы әулибұлақ бастауларына халық жанына шипа, дертіне ем іздеп барып тұрған. Халықтың зиярат ететін орындары Қозы Көрпеш пен Баян Сұлу мазары, Жидебай-Бөрілі кешені, Жасыбай батыр жатқан жерлерге халық мезгіл-мезгілімен келіп тұрғандықтан билік тарапынан арнайы бақылауда болған.

Киелі жерлердің бір ерекшелігі өзін-өзі қорғай білу қасиетінде. Бұл туралы тарихшы, дінтанушы Ә. Муминов жазып кеткен болатын [4, 124 б.]. Киелі жерлердің осы бір ғажайып қасиеті туралы бірнеше теолог ғалымдардың ғылыми еңбектерінде де кездеседі. Халықтың аңыздарына сүйенсек, киелі орындардың иелері аруақ немесе аң, құс түрінде көрініп, өз орнын қорғап тұрады екен. Соның бір дәлелі ретінде өзінің дүниеден өтерін бір жыл бұрын білген әулие Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының жатқан жерін XX ғасырдың 50-ші жылдарына дейін қызыл үкімет адамдарының талай рет келіп, бұзбақшы болу әрекеттері жайында айтуға болады. Бұл оқиғалар туралы М.Ж. Көпейұлы ұрпағы Ә. Пазылов өзінің сұхбаттарында келесідей әңгімелеп кеткен: «Мәшһүр Жүсіп бабамыздың мазарына қызыл өкіметтің жендеттері талай келіп, ішіне кіре алмай немесе жолда ажал құшқан кездері болған. Ал зиратын жермен-жексен еткен хатшы да, оны бұзған адамдар да кейін қарғысқа ұшырап, оңбай кетсе керек. Тіпті ұрпақсыз кеткенін көрген жұрт «әулиенің ісі ғой» десетін» [5, 53 б.].

Ислам негіздерін дәріптеп өткен, Павлодар облысы Шарбақты ауданың тумасы қасиетті Ғабдыл-Уахит хазіретпен де тылсым оқиғалар байланысты. 1920-шы жылдары Ғабдыл Уахит хазіретті бірнеше рет ІХК (ішкі істер халық комиссариаты) (орысша.НКВД) қызметкерлері тергеуге апармақшы болғанда қолдары жансызданып, қарулары атпай әбігере түссе керек. Нәтижесінде хазіретті тұтқыннан босатып жіберуге мәжбүр болған. 1926 жылдары Ғабдыл-Уахит хазірет дүниеден өткен соң, зираты көптеген адамдардың зиярат етер орнына айналған. 1953 жылы хазірет жерленген жерге мазар тұрғызылыпты. Билік тарапының үкімімен бе, әлде кездейсоқ оқиға болды ма екен, анығы белгісіз хазіреттің мазары орман өрті кезінде қиратылыпты. Тек 2012 жылы ескі мазардың орнына жаңа кесене бой түзеп, қазіргі уақытта халықтың игілігіне қызмет атқаруда [6, 434 б.].

Соғыстан кейінгі кезеңде өңірдің ақсақалдар қауымы өкілетті мекемелерге өтініштер жолдап, аудан орталықтарында бір-бір мешіттер ашып беруін сұраған. 1944-1946 жж. аралығында Баянауыл, Майқайын, Қызылжар ауылдары облыстық атқару комитетіне ауылдағы ескі бос тұрған ғимараттар орындарына мешіт, ғибадат орындарын ашу үшін жиырмадан аса хат жолдаған. Бірақ дін мен культ істері жөніндегі кеңес басқармасы өтініштерді орындауға үзілді кесілді бас тартқаны туралы құжаттар кездеседі [1, 9 б.].

Мұсылман қозғалысының рухани ұстаздары: молда, хазірет, ишандарға байланысты кеңес үкіметі қарсы қудалау шараларын XX ғасырдың 20-шы жылдарынан бастайды. 1926 жылғы 14 желтоқсанда жарияланған құпия құжатта қазақ аудандық хатшылығы «Қызыл Қазақстан», «Лениншіл жас», «Әйел теңдігі», «Жаңа мектеп» секілді газет-журнал беттерінде қазақтың дәстүрлі сенімдеріне байланысты жалпы көлемде сын айтып, осыған қарсы идеологиялық насихат жариялау жұмыстарын тапсырған [7, 45 п.]. Ал, 1927 жылғы 8 маусымында қабылданған «Мұсылман діни қозғалысымен күрес» қаулысында келесідей сөйлемдер жолығады: «Қазақтардағы мұсылман қозғалысында келесідей ерекшеліктерді ескерген жөн: а) Рухани көзқарастағы қазақтар арасында діни дәстүрлі жүйе суфизм (ишанизм) және шаманизммен бағытында өрбіген; б) Руханият бірінші кезекте халықтың руаралық топтарымен байланысқандықтан ауыл ақсақалдарымен үгіттеледі; в) Дәстүрлі қазақ қоғамындағы нормалар шариғатпен шешіледі, сондықтан жергілікті кеңес үкіметінің ұйымдары осыған баса назар аудару қажет. Себебі соңғысы өз күшімен беделін халық арасында әлі де ұстап тұр. Жоғарыда айтылған себептерге байланысты мұсылман руханиятына қатысты келесідей қатаң шараларды жүзеге асыру тапсырылады: 1) Қазақстандағы рухани орталықтарды жою қажет. Үкімет тапсырған шаралар негізінде рухани білімдерді таратушыларды окшаулау керек. 2) Тағылық сипаттағы діни сенімдерді, әсіресе анимистикалық сенімдерді, соның ішінде ислам сұрағына қатысты партиялық ұйымдарға халық арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу тапсырылады. 3) Халықты емдеу, пітір садақасын халық арасынан жинау секілді рухани адамдар жүргізетін заңсыз әрекеттерге қарсы күрес әрекеттерін қатаң түрде жүргізу; 4) ПХК мен ПП ОГПУ (біріккен мемлекеттік саяси басқарма) қызметкерлеріне қазақ халқының жиналатын жерлерде ұлттық мерекелерді атап өтуге, мұсылман съездерінің өтуіне, диуана, дәруіштердің жүруіне немесе тойлардың өтуіне қатаң тыйымдардың сақталуын қадағалау. Көнбеген жағдайда қатал жаза, репрессия шараларын қолдануға рұқсат етіледі.....» [8, pp.-277, 278, 280]. Бұл құжаттардан қазақ қоғамында қалыптасқан рухани жүйені бұзу үшін кеңес үкіметі халықты қорқыныш пен үрей арқылы басқарғанын көреміз. Осы санаттағы нұсқаулар 1920-шы жылдары қазақ руханиятына бағытталған күрес шараларына карағанда 30-шы жылдардың ортасына таман тіпті шектен шығып, жаппай қуғындау науқандарына ұласады.

Бұл кезең кеңес мұсылмандарының рухани элитасы толығымен жойылған уақыт аралығы болды. Соның ішінде елдегі қожалар тобы мен олардың ұрпақтары жаппай қудалау саясатына ұшыраған. Қожа ұрпақтарына рухани ұстаздық ету қызметтері түгілі, әлеуметтік жұмыстармен шұғылдануға тыйым салынған. Егер билік өкілдері шыққан тегін біліп жатқан жағдайда, заңсыз қамау мен тергеуге алып, ГУЛАГ (Еңбекпен түзеу лагерьлері мен жер аударылғандар қоныстарының қамау орындарының Бас басқармасы) лагерьлер жүйесіне айдауға жіберетін. Сондықтан қожалар ұрпақтары өздерінің шығу тегін жасыруға амалсыз мәжбүр болған. Мысалы, Ақкөл-Жайылма өңірінің қасиетті тарихи тұлғасы Исабек ишан хазіреттің ұрпағы Жандарбек қожа өзінің ата-бабалары секілді қасиеттілігіне қарамастан қарапайым өмір сүрген. Жандарбек қожа есімі Ертіс-Баянауыл өңіріне халық арасында танымал еді. Себебі, қасиетті ишанның шөбересі Жандарбек қожаның бойына аталарынан маңызды қасиет дарыған болатын. Дегенмен Кеңес кезінде бойдағы қасиетті көрсету оңайға соқпаған. Сондықтан Жандарбек Қожахметұлы шыққан тегін жасыруға мәжбүр болып, 1934 жылы Ақкөлден Жамбыл облысындағы Қаракемер ауылында қара жұмысқа аттанған. Ұлы Отан соғысы басталған уақытта 219 атқыштар полкі қатарында өз еркімен майданға қатысып, ел қорғады. Соғыстан кейінгі уақытта елге оралған Жандарбек қожаны ауылдастары ислам дінінің ақ жолын уағыздауға қарай бағыттайды. Сол кезден бастап Жандарбек қожаның қасиеті туралы жалпақ жұртқа ақиқат белгілі бола бастаған.

Белгілі ақын, драматург Қалижан Бекқожиннің ағасы Қайыржан Бекқожин жайында 1937 жылға қатысты мұрағат материалдарында келесідей жазба кездеседі: «Павлодар қаласы, Володарский 58 үйде азамат Бекқожин Қайыржанның әлеуметтік статусы – дін уағыздаушы (молда) ұлы болып табылады» – деп көрсетілген [1, 66 б.]

Жоғарыда көрсетілген мәліметтерден дәстүрлі діни ұстанымдар кеңес өкіметінің тыйымдарына қарамастан отбасы қатынастарында тұрақты ұсталғаның бақылауға болады. Отбасының үлкендері бес уақыт намаз оқып, отбасының кіші өкілдеріне үлгі-өнеге бола білген. Бұл ретте Қызылорда облысынан Т.Елемесовтың пікірін келтіруге болады: «Кеңес мектептерін бітіріп, жоғарғы білім алғандардың арасынан құдайға сыйынатындарды жолықтыруға болады. Олардың көбісі айтады: «Бізде ақсақалдар бар, біз олардың еркіне мойынұсынамыз», – деген.

Қарастырылып отырған уақыт аралығында дін – халықтың апиыны аталғанымен, ұлттық және діни мерекелік іс шаралар

табиғатта, мазарлар аумағында, шағын аулаларда жүзеге асырылып отырған. Бес уақыт намаз жасырын оқылып, қасиетті Құран кітабын ел-жұртқа көрсетілмей тығылып оқылған. Мәселен Павлодар облысы, Ертіс ауданына қарасты ел арасына қасиетімен белгілі болған Таймас әулиенің кесенесін тұрғызу барысында, құрылысшылар жер астынан Құран кітабын тапқан. Жергілікті имамның айтуынша, Кеңес заманы кезінде әулиенің басына тағзым жасап барғандар Құран кітабын жер астына көміп, сақтаған болуы керек деп болжам жасады. Сондай-ақ, кейбір елді-мекендерде Құрбан айт пен Ораза айтқа ондаған адамдар жиналып қатысып отырған. Қоғамда көнеден ұстанып келе жатқан әдет-ғұрыптар кең таралған. Соның ішінде бесік құда, қарсы құда, сүйек жаңғырту секілді рәсімдер қолданыста болған. Аптап ыстық күндері ел арасында жаңбырды шақыру үшін тасаттық рәсімдері де жүргізілетін. Бұл әдет-ғұрыптарды Кеңес үкіметінің басшылары мұсылмандық ғұрыптардың сарқыншақтары деп түсініп, баспасөз беттерінде кең көлемде сыңға алып отыратын.

Жалпы, келтірілген мәліметтер Кеңес билігінің қоғамды атеистік бағытта діни сенімдерінен айыруға талпынғанымен қазақ халқының күнделікті өмірінен діни-ғұрыптық дәстүрлерді толығымен жоққа шығара алмады деген қорытынды жасауға болады. Бұл бағыттағы тенденцияны Ертіс өңірінің киелі орындарының мысалдарында бақылай аламыз. Ислам мен исламға дейінгі дәстүрлер отбасылық қарым-қатынаста, қоғамның белгілі бір бөліктерінде өзектілігін жоғалтпай сақталынып қала алды. Табиғи киелі нысандар мен әулиелер мен батыр бабалары жатқан жерлері қазақтардың маңызды орны ретінде қала берді.

КСРО-ның ыдырауынан кейін Қазақстанда тарихи-мәдени, рухани құндылықтарға деген қызығушылық арта түсті. Сол себепті киелі жерлерге деген құрмет қайта жанданып, ұмыт болған ұлттық жадыны қайта қалпына келтіру бойынша ізденушілік жұмыстар атқарала бастады. Есімдері ескерілмей келген ишан, хазірет, діни ұстаздардың тарихи өмірбаяны объективті зерттеле бастап, негізсіз жалған жалалардан ақталды. Қазақ рухани мәдениетінің негіздері жаңғыртылып, көптеген ұлттық, діни дәстүрлер қоғамдық өмірдегі өз орнын қайта таба білді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Болтина В.Д., Шевелева Л.В. Из истории ислама в Павлодарском Прииртышье 1919-1999. Сборник документов. – Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2001. – 492 с.

- 2 ҚР ОММ Қ.789. Т.1. Іс 29.
- 3 Мустафина Р.М. Бытовой ислам у казахов (XIX-XX) (Историко-этнографическое исследование) / дисс. на соиск. уч. ст. докт.ист.наук. – Алматы, 2006. – 310 с.
- 4 Муминов А.К. Родословное древо Мухтара Ауэзова / А.К. Муминов, при участии А.Ш. Нурмановой и С. Саттарова. Сост. указ. У.А. Утепбергеновой; Под ред. С.Н. Абашина. - Алматы: Жібек жолы, 2011. – 304 с.
- 5 Мәшһүр Жүсіп Көпеев / құрастырушылар: С.Е. Нұрматов, Б.М. Сатершинов, А.Д. Шағырбаев. – Алматы: Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 359 б.
- 6 Қазақстанның өңірлік қасиетті нысандары. – Астана: Фолиант, 2017. – 504 б.
- 7 ҚР ОММ Қ.81. Т.4. Іс 3.
- 8 ҚР ОММ Қ.81. Т.4. Іс 3. 277-284 пп.
- 9 Артықбаев Ж.О., Дауенов Е.Н. Аккөл-Жайылма өңірінің қожалары: тарихы мен қазіргі жағдайы // <http://kozhalat.kz/20163445-aqkol-zhajylma-ongirining-qozhalary-tarihy-men-qazirgi-zhaghdayj>. - қаралған күні: 14.04.2020.

МЕСТО РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В СТРУКТУРЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.

к.и.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Религиозные объединения занимают особое место в структуре гражданского общества Казахстана, выполняя как духовную, так и социальную функции. В условиях светского государства, которым является Республика Казахстан, религиозные организации действуют автономно от государства, но в пределах правового поля и в рамках Конституции. Это означает, что они не вмешиваются в деятельность органов власти, но при этом имеют полное право на участие в общественной жизни, реализацию социальных инициатив, просветительских программ и культурных мероприятий. Их роль особенно заметна в формировании духовно-нравственных ориентиров, укреплении социальных связей, развитии культуры межличностного уважения и терпимости.

В полиэтничном и поликонфессиональном обществе Казахстана религиозные объединения стали не только институтами веры, но и важными участниками диалога между этносами и конфессиями. Они выступают посредниками в урегулировании возможных противоречий, инициаторами форумов, круглых столов и межконфессиональных встреч. Участие в таких формах общественной активности делает их полноправными участниками гражданского общества, так как они способствуют укреплению социального капитала, а также вовлечению граждан в процесс построения согласованного общественного пространства.

Кроме того, религиозные объединения активно включаются в благотворительную деятельность, оказывают помощь социально уязвимым группам населения, участвуют в воспитательных программах, поддерживают просвещение и культурное развитие. Такие действия формируют доверие общества к религиозным институтам и укрепляют горизонтальные связи между гражданами, что является фундаментом гражданского общества. Особенно важна роль религиозных объединений в воспитании молодежи в духе уважения к культурному и религиозному многообразию, ответственности за общественное благо и личной нравственности.

Религиозные объединения Казахстана, несмотря на свою аполитичность, играют значимую общественную роль. Они выполняют функции социальных посредников, носителей духовных ценностей, объединяющих институтов, что делает их незаменимыми элементами устойчивого гражданского общества и партнерами государства в достижении социальной стабильности и национального согласия.

Историко-культурные предпосылки участия религиозных организаций в общественной жизни Казахстана уходят корнями в многовековую историю развития региона, где религия всегда играла важную роль не только в духовной жизни, но и в формировании социальной, культурной и политической идентичности народов.

На протяжении столетий территории современного Казахстана были ареной взаимодействия различных религиозных традиций – тенгрианства, буддизма, зороастризма, ислама и православного христианства. Эти религии не только оказывали влияние на обрядовую культуру, но и активно участвовали в жизни общества: выступали в качестве посредников между властью и народом, осуществляли просвещение, сохраняли письменные традиции, развивали архитектуру и искусство. К примеру, мусульманские

медресе и православные школы в XIX – начале XX века были центрами духовного и образовательного просвещения, а духовенство играло значимую роль в социальной жизни.

В период Российской империи религиозные институты получили официальное признание, но также подвергались контролю со стороны государства. Несмотря на это, православные и мусульманские организации сохраняли культурную и образовательную активность, формируя устойчивую связь между религиозным сознанием и социальной деятельностью.

Советский период (1917–1991 гг.) стал временем жесткого подавления религиозной активности. Однако, несмотря на антирелигиозную кампанию, религия сохранялась как часть культурной и национальной идентичности. Именно в эти годы религиозные организации, действуя в подполье или в строго ограниченных рамках, продолжали выполнять морально-нравственные функции, сохраняя традиции, устои, обряды, оберегая язык и веру своих общин.

С обретением независимости в 1991 году Республика Казахстан приняла модель светского государства, при этом декларировав свободу вероисповедания и признание роли религиозных организаций в обществе. Это стало новым историческим этапом, в котором религиозные объединения получили возможность активно участвовать в общественной жизни, возвращаясь к своим историческим функциям – образовательной, духовно-нравственной, благотворительной и диалоговой.

Возрождение интереса к национальным и религиозным традициям, повышение уровня религиозной идентичности среди населения, в том числе молодежи, потребовало возвращения религиозных организаций в общественное пространство. Они стали важными партнерами в реализации государственной политики в сфере духовного развития, укрепления общественного согласия, профилактики экстремизма, сохранения культурного наследия.

Историко-культурные предпосылки участия религиозных организаций в общественной жизни Казахстана формировались в течение столетий. Их современная активность является не новацией, а продолжением исторической миссии, адаптированной к реалиям XXI века. На базе исторического опыта и культурной традиции религии вновь заняли значимое место в структуре общественных отношений, сохраняя баланс между духовной миссией и социальной ответственностью.

Основные направления участия религиозных объединений в развитии гражданского общества в Республике Казахстан представляют собой важный аспект формирования зрелой, ответственной и сплочённой нации, основанной на принципах взаимного уважения, толерантности и духовного единства. С учетом полиэтничности и поликонфессиональности казахстанского общества, участие религиозных организаций в общественной жизни не только сохраняет нравственные устои, но и способствует укреплению национального согласия, гражданской идентичности и социальной стабильности.

1. Духовно-нравственное воспитание и просвещение

Одним из ключевых направлений деятельности религиозных объединений является участие в формировании системы духовно-нравственных ценностей. Это включает в себя: проповедь гуманистических идеалов, любви к ближнему, терпимости и милосердия; проведение образовательных мероприятий, лекций, семинаров, курсов, направленных на нравственное воспитание молодежи; издание духовной литературы, создание медиапроектов, направленных на укрепление моральных ориентиров в обществе.

Особую роль в этом процессе играют духовные лидеры, которые обладают высоким авторитетом в своих общинах и способны влиять на общественное мнение, особенно в вопросах укрепления семьи, предотвращения насилия, зависимости, коррупции, радикализма.

2. Социальное служение и благотворительность

Многие религиозные организации активно участвуют в социальной сфере, занимаясь благотворительной деятельностью, которая включает: помощь малоимущим, бездомным, инвалидам, многодетным семьям; организацию приютов, благотворительных столовых, сборов гуманитарной помощи; участие в программах помощи пострадавшим от чрезвычайных ситуаций, эпидемий, природных катастроф.

Эти действия способствуют развитию гражданской солидарности, волонтерства, формированию чувства ответственности перед обществом. Особенно в периоды кризисов – как, например, во время пандемии COVID-19 – религиозные организации продемонстрировали высокую степень социальной вовлеченности.

3. Укрепление межрелигиозного и межэтнического диалога

Казахстанская модель государственно-конфессиональных отношений строится на принципе диалога и уважения к различным

религиям. Религиозные объединения играют важную роль в поддержании: межконфессионального и межэтнического согласия; проведения совместных акций, форумов, круглых столов, посвященных вопросам мира, диалога и противодействия религиозной нетерпимости; взаимодействия с институтами гражданского общества и государственными структурами, включая Ассамблею народа Казахстана.

Форум лидеров мировых и традиционных религий, регулярно проходящий в Астане (Нур-Султане), стал международной площадкой для продвижения этих принципов.

4. Противодействие экстремизму и радикализму

Одна из актуальных задач современного общества – нейтрализация угроз, связанных с религиозным экстремизмом и радикализацией, особенно среди молодежи. Религиозные объединения в Казахстане активно вовлечены в проведение разъяснительной работы среди населения, особенно в молодежной среде; противодействие лжепроповедникам и псевдорелигиозным организациям; поддержку реабилитационных программ для лиц, вовлеченных в радикальные движения; благодаря сотрудничеству с Комитетом по делам религий, местными исполнительными органами, учебными заведениями, реализуются программы по духовной безопасности.

5. Развитие диалога между государством и обществом

Религиозные объединения являются важной частью институтов гражданского общества, и их вовлеченность в диалог с государственными структурами усиливает демократические процессы. Это проявляется в участии в общественных советах, комиссиях, форумах гражданских инициатив; выражении общественно значимой позиции по вопросам нравственности, воспитания, религиозного образования; сотрудничестве с государством в реализации государственных программ и стратегий, в том числе в рамках Концепции государственной политики в религиозной сфере.

6. Участие в воспитательной и культурной работе

Многие религиозные организации способствуют сохранению культурного наследия, традиций, языка, обрядов, передаче ценностей от поколения к поколению. Это особенно важно для представителей этнических меньшинств, чьи духовные традиции тесно связаны с религиозной практикой.

Кроме того, религиозные объединения организуют: концерты, выставки, дни духовной культуры; экскурсии в культовые и исторические места; дискуссии, направленные на осмысление духовных корней казахстанской нации.

Религиозные объединения в Казахстане играют активную и конструктивную роль в развитии гражданского общества. Они способствуют социальной консолидации, укреплению нравственных устоев, формированию устойчивых форм самоорганизации населения. Их деятельность представляет собой важное звено между традиционными ценностями и современными общественными запросами. В условиях глобализации и социальных изменений именно религиозные организации могут стать точками опоры в деле укрепления идентичности, солидарности и гармонии в казахстанском обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1 Никитина Е. Е., Помазанский А. Е., Нанба С. Б. Религиозные объединения как институты гражданского общества: в поисках правовой модели взаимодействия с государством. [Электронный ресурс]. – <https://orcid.org/0000-0002-3655-9143>

2 Кушербаева А., Аликбаева М. Феномен религиозности в казахстанском обществе: религиозные запросы в светском государстве. [Электронный ресурс]. – <https://bulletin-religious.kaznu.kz/index.php/relig/article/view/619>

3 Балапанов А. С., Кайдарова А. С. Роль Казахстана в обеспечении региональной безопасности в Центральной Азии // Journal of Philosophy Culture and Political Science. – № 40(3). – 2019. С. 20–23. [Электронный ресурс]. – <https://bulletin-philospolit.kaznu.kz/index.php/1-pol/article/view/938>

НАЦИОНАЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО И РЕЛИГИОЗНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

ШАМШУДИНОВА Г. Т.

PhD, ассоц. профессор кафедры Правоведение, Торайгыров университет,
г. Павлодар

ЖЕТПИСОВ С. К.

д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой Правоведение,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Тема нациестроительства остается актуальной в современном мире, поскольку стоит вопрос не только о том, как будет развиваться каждое отдельное государство - Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан но и в целом, весь современный мир. Процессы, происходящие в странах неоднозначны: от интернационализма до национализма в различных проявлениях.

В условиях глобализации национальные государства сталкиваются с необходимостью пересмотра стратегии нациестроительства. Глобализация проявляется в усилении трансграничных потоков людей, информации, капитала и культуры. Это приводит к размыванию границ национального суверенитета, усилению транснациональных идентичностей (например, европейской или исламской), росту межкультурного взаимодействия и гибридизации культур.

В этом контексте государства сталкиваются с задачей адаптации нациестроительства к новым реалиям. Национальное строительство определяется, как «процесс, который приводит к формированию страны, граждане которой ощущают общность интересов, целей и предпочтений, чтобы у них не возникало желания отделяться друг от друга»[1]. И еще один очень важный аспект в вопросах нациестроительства – это вопрос идентичности, и, в частности, религиозной идентичности.

Национальное строительство и религиозная идентичность тесно связаны между собой, поскольку религия часто играет важную роль в формировании национального самосознания и культуры. Религиозная идентичность может быть как фактором, объединяющим нацию, так и источником разногласий и конфликтов.

Рассмотрение религиозной идентичности происходит в контексте индивидуальной идентичности как «приобретение посредством религии собственного экзистенциального опыта» [2, с. 27], и в контексте социальной идентичности как принадлежность

к определенному сообществу (например, мусульманская умма). Религия выступает и как содержание, и как инструмент идентификационного процесса. М.М. Мchedлова определяет религиозную идентичность как результат самоотождествления личности или референтного сообщества с определенным религиозным учением или его частью. [3, с. 334].

Необходимо подчеркнуть, что часто религия выступает как фактор национального строительства. Религия может служить основой для формирования национальной идентичности, предоставляя общие ценности, традиции и символы, которые объединяют людей в нацию. Одним из ярких примеров является проведение в Республике Казахстан съездов мировых религий. В 2025 году в Казахстане, в Астане, проводился VIII Съезд лидеров мировых и традиционных религий. Центральной темой съезда стала «Диалог религий - синергия во имя будущего». За годы независимости в Казахстане создана собственная уникальная модель общества межэтнического и межконфессионального согласия, известная и признанная во всем мире как «казахстанский путь».

В многоконфессиональных обществах, а именно таким является Казахстан религиозные различия могут стать источником конфликтов и препятствовать формированию единой национальной идентичности.

Вопросы национального строительства всегда надо решать в контексте религиозной политики: Государства часто используют религиозные институты и символы в процессе национального строительства, например, для формирования единой государственной идеологии или для укрепления чувства национальной принадлежности.

В многонациональных государствах, где разные религиозные группы сосуществуют, нациестроительство может быть особенно сложным (пример Республика Казахстан), так как религиозные различия могут усугублять этнические или культурные противоречия.

В современном мире возрастает напряженность между различными идентичностями. В результате увеличения уровня мировой глобализации границы религиозных сообществ начали более тесно соприкасаться, а в каких-то случаях даже взаимопроникать. Напряженность между религиозными идентичностями во многих случаях приводит к усилению ксенофобских настроений, а в некоторых случаях даже к эскалации межрелигиозных конфликтов.

Конструкт новых религиозных идентичностей формируется из ресурсов доступных в социальной реальности. Феномен мировой глобализации и увеличение миграционных процессов дают множество новых культурно-религиозных ресурсов для конструирования новых форм религиозных идентичностей из всех доступных ресурсов.

Религия на сегодняшний день, выступает, в полной мере соглашаясь, со знаменитым определением о «Воображаемых сообществах» Б. Андерсона. Различные религиозные идентичности в современном мире в результате глобализации и возможности быть в постоянном контакте создают общие религиозные идентичности, которые образуют крупные макроидентичности. Религиозная идентичность выступает объединяющим фактором для сотен различных этносов как фактор поддержания единого сообщества [4].

Религиозная идентичность однозначно выступает как часть национальной идентичности: Религиозная идентичность может быть важной составляющей национальной идентичности, особенно в тех случаях, когда религия играет значимую роль в культуре и истории нации.

Во многих странах, где ислам является доминирующей религией, религиозная идентичность тесно переплетена с национальной, формируя единое культурное и политическое пространство. Казахстан – страна с доминирующим в численности населения людей с исламской идентичностью, что может иметь риски конфликтного характера в рамках миграции. Исторический бэкграунд ряда географических зон Центральной Азии, Среднего Востока и сопредельных территорий имеет свои особенности формирования религиозной идентификации. Соответственно религиозные практики, например в исламе могут иметь свои различия в зависимости от сложившихся традиций с учетом хозяйственно-культурных и социально-политических условий.

В европейских странах, где христианство исторически играло важную роль, религиозная идентичность часто является частью национальной идентичности, хотя в современном обществе происходит десекуляризация и религиозный плюрализм.

В некоторых странах, например, в Индии, религиозные разногласия являются источником постоянных конфликтов и вызовов для национального строительства и эти конфликты привели к расколу страны и потере территорий (Индия – Пакистан).

Взаимодействие между национальным строительством и религиозной идентичностью является сложным и многогранным процессом, который зависит от конкретных исторических, культурных и политических условий. Понимание этой взаимосвязи необходимо для эффективного национального строительства и для предотвращения религиозных конфликтов.

«Появилась совершенно новая социальная категория мусульман, которая отвергает и не признает вековые традиционные и общенациональные ценности современного казахстанского общества. В частности, можно привести в пример такие тенденции как маргинализация и изоляция «новых мусульман», конфликт религиозных и светских ценностей, конфликт национальных и исламских ценностей, радикализация религиозного сознания. В то же время, в обществе усиливается исламофобия и секьюритизация ислама. Все это создает определенное напряжение и трудности для государственной политики национальной интеграции и препятствует формированию общекзахстанского патриотизма, способствует дезинтеграции мусульманской конфессии и исламофобии в обществе» [5].

Говоря о роли религии в вопросах нациестроительства очень важно использовать ее как союзника, который должен помогать государству реализовать свою политику в вопросах межнациональных и религиозных отношений. Возможно здесь можно поднимать вопрос о пропаганде религиозной идентичности.

Мечеть, собор, храм — это не только место молитвы, но и центр религиозного просвещения. Конечно, религиозное просвещение должно основываться на той идеологии, которую проповедует государство. Например, мечеть, которая через свою работу формирует у мусульман чувство принадлежности к умме (мировому исламскому сообществу), поддерживает духовную связь с исламскими традициями и нормами.

Формы и методы предлагаются различные. Это и поддержка национальных традиций: организация праздников, фестивалей, обрядов (например, никах, обрезание и др.) с учётом этнокультурных особенностей; изучение родного языка - при мечетях нередко открываются курсы национального языка. Возможно и историко-культурное просвещение: лекции о героях, писателях, религиозных деятелях, истории народа в контексте ислама. Очень показательны примеры открытия музеев при священных религиозных памятниках. Яркий пример Мавзолей Машхур Жусупа Копеева. Это Ученый,

фольклорист, историк, этнограф, философ, поэт, великолепно образованный человек. Как ученый М.Ж. Копеев оставил богатое наследие, на протяжении всей жизни писал историю казахской степи, составлял достоверные и точные родословные (шежире). Машхур Жусуп был глубоко религиозным человеком, воспринимавшим религию как духовность. Люди считали его святым, к нему приезжали лечиться, учились пониманию мира и восприятию Вселенной через религию.

Говоря о необходимости разработки стратегии нациестроительства, также важно поднимать такой вопрос как формирование идентичности молодёжи. Работа с молодёжью – один из важнейших аспектов. Именно у молодёжи нередко возникают кризисы идентичности. Формирование религиозной идентичности у молодёжи в Казахстане – это многогранный и чувствительный процесс, который требует баланса между свободой вероисповедания и обеспечением духовной безопасности. Необходимо объединение усилий государства, образовательных учреждений, религиозных организаций, семьи и самих молодых людей для формирования зрелой, толерантной и осознанной религиозной идентичности.

Молодёжь живёт в условиях глобализации, свободного доступа к информации, цифровой трансформации, что делает её особенно уязвимой к внешним идеологическим влияниям, включая религиозные.

Подчеркивая роль религии в жизни молодёжи, также важно подчеркнуть, что религия для части молодёжи становится источником моральных ориентиров – в условиях нравственной неопределённости; идентичности и самоопределения – особенно в периоды личностного кризиса; принадлежности к сообществу – особенно важно в условиях социальной изоляции.

Однако интерес к религии у молодёжи может носить как конструктивный, так и деструктивный характер. Поэтому обязательно надо учитывать проблемы и риски, связанные с формированием религиозной идентичности молодёжи в Казахстане. Это, в первую очередь низкий уровень религиозной грамотности – молодёжь зачастую не может отличить традиционный ислам от псевдорелигиозных течений; и влияние радикальных идеологий через интернет и соцсети; и отсутствие критического мышления у части подростков и студентов. И, к сожалению, формальный подход к преподаванию духовно-нравственных дисциплин в школах и вузах.

В работе с молодежью традиционные религии столкнулись с определенными трудностями, обусловленными, с одной стороны, консервативным характером религиозных систем и необходимостью, с другой стороны, ответить на вызовы цифрового общества.

При анализе деятельности различных религиозных организаций в среде Интернет видно, что наибольшую пользовательскую активность проявляют протестантские религиозные группы, новые религиозные движения и мусульмане.

Группы мусульман ведут активную просветительскую и миссионерскую деятельность в социальных сетях, специализированных каналах YouTube и в Telegram. Собственно, ислам является лидером по представленности религиозных групп в Telegram. Интернет становится оптимальной площадкой коммуникации для исламского сообщества. Новые технологии активно применяются в сфере знакомств. Существует множество приложений, специализированных групп в соцсетях и сайтов, разработанных исключительно с целью создания исламских семей. Также именно мусульмане наиболее близко подошли к проекту оформления единой социальной религиозной сети: современная арабская сеть Belbet.com, хотя и не претендующая на статус религиозной, может выполнять функцию канала религиозной коммуникации в цифровом обществе. Также высокая Интернет-активность зафиксирована у протестантов и представителей новых религиозных движений. Надо отметить, что, к сожалению, глобальный интернет предоставляет безграничные возможности для ведения бесконтрольной пропагандисткой и экстремисткой деятельности со стороны ряда религиозных групп [6].

Формирование религиозной идентичности – это не только задача государства, но и образовательных учреждений, где важно развивать критическое мышление, толерантность, понимание культурного и религиозного многообразия; и семьи, как основного института социализации, где ребёнок впервые сталкивается с понятиями веры, духовности, этики.

Правительство Казахстана предпринимает шаги по обеспечению духовной безопасности: Деятельность Духовного управления мусульман Казахстана (ДУМК); Работа Центра по изучению религий и региональных информационно-разъяснительных групп; Программы по повышению религиозной грамотности среди

молодёжи; Контроль за деятельностью религиозных объединений; Создание альтернативных позитивных медиаконтентов.

Как уже писалось выше, нациестроительство – это процесс формирования единой национальной идентичности и сплочённого общества. В условиях этнокультурного разнообразия и миграции этот процесс осложняется. При этом стоят такие задачи перед государственной властью:

Как сохранить национальное единство при этническом и религиозном многообразии? Как обеспечить инклюзивность, не жертвуя культурной идентичностью титульной нации? Как выстроить гражданскую идентичность, основанную не только на этничности? Вопросы, на которые еще предстоит найти ответы.

Возможно, если государство для успешного нациестроительства пойдет по пути реформ и совершенствования законодательства, с учетом международного опыта и исторического развития как Советского Казахстана, так и в период становления Республики Казахстан.

Финансирование

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP23489033)

ЛИТЕРАТУРА

1 Alesina, Alberto and Bryony Reich. 2015. Nation-building. Working paper, Department of Economics, Harvard University - <https://dash.harvard.edu/handle/1/28652213>

2 William James. The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature, опубл.: 1902. — Источник: az.lib.ru • Перевод [В. Г. Малахеевой-Мирович](#) и М. В. Шик (1910).

3 Мчедлова М.М. Религиозная и конфессиональная идентичность // Идентичность: Личность, общество, политика: энцикл. изд. / отв. ред. И.С. Семененко. М.: Весь мир, 2017. С. 334.

4 Идрисов Азамат. Проблема новых религиозных идентичностей в современном мире. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Санкт-Петербург 2022

5 <https://iph.kz/issledovaniya/nauchno-issledovatel'skie-proekty>

6 Федорова М.В. Религиозная идентичность в современном цифровом мире // Социодинамика. 2020. № 6. С. 66-79. DOI: 10.25136/2409-7144.2020.6.33085 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33085

**1 секция. Мәдени және діни бағдарлардың
трансформациялану жағдайындағы қоғамдық сана
1 секция. Общественное сознание в условиях трансформации
культурных и религиозных ориентиров**

**РАЦИОНАЛИЗМ МЕН ОРТОДОКСИЯ: ПОСТКЛАССИКАЛЫҚ
ТЕОЛОГИЯДА АТ-ТАФТАЗАНИДІҢ РӨЛІ**

АМАНКУЛОВ Х. Т.

докторант, 1 курс, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ.

КАЙРБЕКОВ Н. Е.

PhD, Дінтану кафедрасының доценті, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

XIV ғасыр ислам әлемі үшін саяси және ғылыми тұрғыдан күрделі әрі маңызды кезең болды. Моңғол ұлыстарының ыдырауы, орталық биліктің әлсіреуі және Тимуридтер сияқты жаңа әулеттердің билікке келуі дағдарыстармен қатар, мәдени және ғылыми жаңғырудың алғышарттарына айналды. Бұл өзгерістер ислам теологиясының, әсіресе сунниттік доктринаның эволюциясына елеулі ықпал етті.

Осы тарихи-контекстуалды жағдайда ерекше рөл атқарған тұлғалардың бірі – Сағдуддин ат-Тафтазани (1322–1390). Ол мутуридтік дәстүрдің постклассикалық кезеңде жүйеленіп, рационалды негізде нығаюына айтарлықтай үлес қосты. Матуриди мектебі ақыл мен уахидті (құдайлық ашықтауды) үйлестіруге ұмтылатын сунниттік бағыт ретінде, ханафиттік құқықтық мектеппен тығыз байланыста дамыды.

Постклассикалық дәуірде бұл мектеп философиялық көзқарастарға, Ибн Сина мен әл-Фараби идеяларына, сондай-ақ шииттік имамат доктринасына жауап ретінде теологиялық құралдарын жетілдіріп, рационалдық әдістерді кеңінен қолданды. Бұл мақалада Матуриди мектебінің постклассикалық кезеңдегі дамуы, оның рационализациясы және Сағдуддин ат-Тафтазани сынды ойшылдардың атқарған рөлі қарастырылады.

Матуриди мектебі және постклассикалық ислам теологиясы

Матуриди мектебі – Әбу Мансұр әл-Матуриди (944 ж. қайтыс болған) негізін қалаған сунниттік исламдағы теологиялық бағыт. Бұл мектеп постклассикалық дәуірде (XIII ғасырдан бастап) өзінің даму эволюциясын жалғастырып, тұрақты доктриналық жүйеге

айналды. Ол ислам сенім ілімін жүйелеуде, суннит ортодоксиясын сақтауда және рационалды теологиялық дискурсты дамытуда ерекше рөл атқарды.

Постклассикалық кезеңдегі ислам каламының басты міндеті – бұрынғы сенімдік мұраны жүйелеу, оны түсіндіру және ақылға негізделген дәлелдер арқылы философиялық және сектанттық ілімдерге қарсы тұру болды. Осы бағытта Матуриди мектебі ханафиттік құқықтық ортада кең таралып, Орталық Азия, Хорасан, Мауарауннахр, кейіннен Осман империясы мен Үндістан аймақтарында ықпалын кеңейтті.

Матуриди мектебінің бұл кезеңдегі негізгі ерекшелігі – рационализация үрдісі. Алғашқыда ақыл мен нақлды (уахи) ұштастыра отырып сенім жүйесін негіздеген әл-Матуридидің ілімі кейінгі ғалымдар тарапынан аристотельдік логика және ислам философиясы аясында тереңдетілді. Бұл үрдіс ан-Насафи, Сағдуддин ат-Тафтазани және Шәрәфуддин әл-Жүржани секілді теологтардың еңбектерінде айқын байқалады.

Ат-Тафтазани – постклассикалық Матуриди каламының көрнекті өкілдерінің бірі. Оның «Шарху Ақидах ән-Насафия» атты түсіндірмесі сенім мәселелерін жүйелі түрде қарастырып, таухид, Алланың сипаттары, тағдыр және ерік бостандығы сияқты түйінді ұғымдарға логикалық және философиялық дәлелдер келтірді. Ол рационалистік философтардың шектен тыс тұжырымдарына, сондай-ақ ханбалиттік антропоморфизмге қарсы сын айтып, Матуриди сенімін ортодоксальды бағытта қорғауға тырысты.

Матуриди каламы шииттік, харижиттік және философиялық бағыттармен полемика аясында қалыптасты. Шииттік имамат тұжырымдары, имамның қателеспеушілігі және эзотеризм идеялары Матуриди теологтарының сын нысанына айналды. Олар ақылға негізделген дәлелдер арқылы уахиге сүйенген сенімнің басымдығын дәлелдеуге тырысты.

Постклассикалық кезеңде Матуриди мектебі фикһ пен калам арасындағы үйлесімділікті сақтап, рационалды тәсілдер арқылы құқықтық және теологиялық мәселелерді біртұтас дүниетаным аясында шешуге ұмтылды. Бұл мектептің бейімделгіштік сипаты оның саяси, әлеуметтік және интеллектуалдық тұрақтылығын қамтамасыз етіп, исламдық білім жүйесінде өзектілігін ұзақ уақыт бойы сақтап қалуына ықпал етті.

Матуриди мектебі постклассикалық ислам ойының өзегіне айналып, догматиканың тоқырауына жол бермей, рационалды,

жүйелі және интеллектуалды теологиялық жүйе ретінде ислам теологиясының дамуына елеулі үлес қосты.

Постклассикалық ислам ойындағы рационалды әдістердің орны

Постклассикалық ислам дәстүрінде (XIII–XIX ғғ.) рационалды әдістер діни білім мен ғылыми танымның ажырамас бөлігіне айналды. Логика (мантық), диалектика (жәдәл), аналогия (қияс), рационалды дәлел (бурхан) және философиялық құралдар сенім догмаларын негіздеуде, құқықтық шешімдер қабылдауда, ортодоксияны қорғауда және білімді жүйелеуде кеңінен қолданылды. Бұл әдістер тек спекулятивті теологияда ғана емес, ислам құқықтануында (фикһ), білім беру жүйесінде және эпистемологияда да маңызды рөл атқарды.

Рационалды әдістердің негізгі қолданылу алаңының бірі – ислам теологиясы (калам). Ашғари мен Матуриди мектептерінің негізінде қалыптасқан бұл салада таухид, Алланың сипаттары, әділдік, тағдыр және еркін ерік сияқты сенім мәселелері логикалық негізде дәлелденді. Постклассикалық кезеңде аталған теологиялық дискурс жоғары әдістемелік деңгейге көтеріліп, Сағдуддин ат-Тафтазани, Шәрәфуддин әл-Жүржани және адуд ад-Дин әл-Ижи секілді ғалымдар аристотельдік логика мен дедуктивті әдістерді қолданып, философтар мен сектанттық ағымдарға (муғтазилиттер, исмаилиттер және т.б.) қарсы дәлелдер ұсынды.

Логика білім беру саласында стандартты пәнге айналды. Медресе бағдарламаларында мантық дұрыс ойлаудың негізі ретінде оқытылып, құқықтық және теологиялық мәтіндермен бірге үйретілді. Әл-Абхаридің «Исағужи» трактаты және Саккакидың «әл-Мифтах» еңбектеріне түсіндірмелер құқық пен сенім жүйелерін логикалық құрылымда түсіндіруге мүмкіндік берді. Бұл келешек ғалымдарға жүйелі ойлау қабілетін дамытып, дәлелге негізделген пікір қалыптастыруға жол ашты.

Ислам құқықтануында рационалды әдістер, әсіресе, қияс (аналогиялық дәлел) арқылы жүзеге асты. Ханафи мектебі бұл әдісті кеңейтіп, оны қоғамдық игілік (истислах) пен құқықтық артықшылық (истихсан) ұғымдарымен байланыстыра отырып дамытты. Постклассикалық кезеңде қияс өзінің бастапқы мәнін сақтағанымен, доктриналық шеңбер ішінде қолданылды. Бұл – тақлид пен ақыл арасындағы тепе-теңдіктің сақталғанын көрсетеді. Мұндай тепе-теңдік мазһаб ішіндегі түрлі құқықтық пікірлер арасында рационалды таңдауды қажет етті. Мәселен, ат-

Тафтазани мен Ибн Абидин секілді ғалымдар дәл осындай жағдайда дәлелдердің логикалық жарамдылығына ерекше мән берді.

Сонымен қатар, қалам ғалымдары философиямен полемикада да рационалды әдістерді тиімді пайдаланды. Ибн Сина мен әл-Фарабидің перипатетикалық идеяларына қарсы тұру барысында олар философтардың логикалық құралдарын пайдалана отырып, Құдайдың әлемді білуі, әлемнің мәңгілігі және себеп-салдар байланыстары туралы ұстанымдарын сынға алды. Бұл жерде ақыл сенімді терістеуші емес, оны қорғаушы және жүйелеуші құрал ретінде көрінді.

Рационалды әдістер ислам эпистемологиясының дамуына да үлес қосты. Білімнің сенімділік дәрежесін анықтайтын «илм» (нақты білім), «занн» (гипотетикалық пікір), «шәк» (күмән) және «бадиха» (айқындық) сияқты категориялар жіктеліп, білім көздері – уахи, ақыл, сезім, куәлік және ижмағ – арнайы талдауға түсті. Бұл исламдық дәстүрде ақыл мен уахиді қарама-қарсы қоймай, өзара толықтыратын элементтер ретінде ұғыну мәдениетінің қалыптасқанын көрсетеді.

Постклассикалық ислам ойында рационалды әдістер теологиядан бастап құқық, білім беру, эпистемология және философияға дейінгі барлық интеллектуалдық салада маңызды рөл атқарды. Бұл дәстүр рационализм мен ортодоксияны үйлестіруге бағытталған, жоғары логикалық мәдениет пен ғылыми тәртіпті қалыптастырған ерекше құбылыс болды.

Постклассикалық сунниттік теологиядағы философиялық және шииттік дискурстарға жауап

Постклассикалық кезеңдегі ислам ойы күрделі теориялық және идеологиялық сын-қатерлерге тап болды. Бұл сын-қатерлердің ішінде философиялық және шииттік дискурстар ерекше орын алады. Олар ислам сенімінің онтологиялық және гносеологиялық негіздеріне, сондай-ақ нақты теологиялық және құқықтық тұғырларына тікелей ықпал етті. Осы жағдайға жауап ретінде сунниттік қалам өкілдері – әсіресе Ашғари және Матуриди мектептерінің ғалымдары – ортодокстық сенімді қорғауға бағытталған кешенді интеллектуалдық стратегиялар қалыптастырды. Бұл үрдісте Сағдуддин ат-Тафтазани, әл-Жүржани, Шах Уалиуллах ад-Дехләуи сынды ойшылдар рационализм мен догматиканы үйлестіру арқылы жаңаша тәсіл ұсынды.

Философиялық дискурстарға жауап

Х ғасырдан бастап ислам философиясы, әсіресе Авиценна мектебі, мұсылмандық дүниетанымға терең әсер етті. Бұл дәстүрдің негізгі қағидалары – әлемнің мәңгілігі, Құдайдың жекелеген оқиғалар туралы білімінің жоқтығы, эманация (судара түсу) теориясы және логикалық детерминизм – Құрандағы жаратылыс, құдайлық ерік және Жаратушының тікелей басқаруы сияқты негізгі түсініктерге қайшы келді.

Матуриди мектебінің өкілдері, әсіресе ат-Тафтазани, бұл философиялық тұжырымдарды сынға алып, Құдайдың абсолютті еркіндігі мен жаратылысты белгілі бір уақытпен байланыстыру қағидаларын ұсынды. Ол себеп пен салдар арасындағы қажетті байланысты Құдай еркіндігін шектейтін фактор ретінде қарастырды. Философтар ұсынған эманация моделі де уахи мен логикаға қайшы деп танылды. Нәтижесінде, теологтар философиялық логиканы пайдалана отырып, бірақ мәтіндік шекарадан аспай, жаңа онтология мен космологияны негіздеді.

Шииттік дискурстарға жауап

Шииттік доктринаның негізінде тұрған имамат түсінігі де постклассикалық сунниттік ойшылдардың қарсы пікірін тудырды. Шииттер имамдарды қателеспейтін, жасырын білім иелері әрі құдайлық түрде тағайындалған билеушілер ретінде қарастырды. Бұл тұжырым сунниттік саяси теория – халифат, шура және ижмаф қағидаттарына қайшы келді.

Ат-Тафтазани және оның ізбасарлары бұл идеяны теологиялық тұрғыда терістеді. Олар пайғамбарлықтың аяқталғанын, жасырын білімнің болу мүмкін еместігін және имамдардың қателеспейтіндігі сенімді білім мен жауапкершілік принциптеріне қайшы екенін дәлелдеуге тырысты. Имамға шексіз бағыну шариғаттық-құқықтық жүйе мен үмбет кеңесінің қағидаттарын әлсірететін фактор ретінде қарастырылды.

Сонымен қатар, алғашқы үш халифтің легитимдігін жоққа шығару және Карбала оқиғаларын діни символизмге айналдыру әрекеттері сунниттік ғалымдар тарапынан тарихи тұтастық пен сахабалар мәртебесін қорғау тұрғысынан сынға алынды. Олар шындықтың тек белгілі бір ұрпаққа немесе топқа ғана тиесілі бола алмайтынын алға тартты.

Рационалдық тәсіл мен ортодоксияның үйлесімі

Сунниттік теологтар шииттік және философиялық ілімдерге жауап ретінде білім, бедел, ақиқат және легитимдік ұғымдарын

кайта зерделеді. Сенімді білімнің негізі ретінде олар уахи мен ақылды қатар қойып, эзотерикалық және мистикалық үрдістерге негізделген сенім түрлерін сынға алды. Имам – бұл шариғи негізде, үмбет консенсусымен сайланған жетекші, бірақ құдайлық мәртебесі жоқ тұлға деп танылды.

Рационалдық әдіс бұл полемикада жоққа шығарылмай, керісінше, ортодоксальды сенімді қорғау және жүйелеу құралы ретінде пайдаланылды. Мұндай тәсіл сунниттік теологияға қолжетімділік, жүйелілік және құқықтық анықтықты қамтамасыз етіп, шииттік иерархиялық модельдің сакрализациясына қарсы тұруға мүмкіндік берді.

Философиялық және шииттік дискурстарға берілген постклассикалық сунниттік жауаптар – интеллектуалдық тұрғыдан жетілген, әдістемелік жағынан жан-жақты және мазмұндық тұрғыдан үйлесімді болды. Олар рационалды категорияларды қайта ойлап, мәтіндік ортодоксияны тереңдету арқылы ислам ойының ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етті. Бұл үрдіс тек сенімді қорғау емес, сонымен бірге ұзақ мерзімді интеллектуалдық дәстүр қалыптастыруда шешуші рөл атқарды.

Постклассикалық кезеңдегі Матуриди мектебі – ислам теологиясының ең ықпалды және жүйеленген бағыттарының бірі ретінде қалыптасты. Әбу Мансұр Матуридидің ілімдеріне сүйене отырып, бұл мектеп рационалдық әдістерді – логика, дәлел, аналогия мен диалектика құралдарын – тиімді қолдану арқылы сенім негіздерін дәлелдеп, ислам ортодоксиясын сақтап қалуға айтарлықтай үлес қосты.

Ат-Тафтазани мен әл-Жүржани секілді ойшылдардың еңбектері бұл бағыттың интеллектуалдық қуатын арттырды. Олар теология мен құқық арасындағы байланысты күшейтіп, білім беру жүйесінде рационализмге негізделген мазмұнды орнықтыруға ықпал етті. Сонымен қатар, философиялық және шииттік сын-қатерлерге қарсы тұруда Матуриди мектебі тек апологетикалық емес, шығармашылық және жүйелі ойлау қабілетін көрсетті.

Осылайша, Матуриди мектебі постклассикалық дәуірде тоқыраған догма емес, интеллектуалды бейімделуге қабілетті, рационалды дәлелдерге негізделген, теологиялық әрі құқықтық жүйелер арасындағы тұтастықты сақтай білген мектеп ретінде дамыды. Ол ислам ойының сабақтастығы мен тереңдігін көрсететін маңызды теологиялық дәстүр ретінде өзінің тарихи маңызын дәлелдеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбу Мансүр әл-Матуриди. Китаб ат-Таухид. – Кайруан: Дар әл-Маариф, 2001.
- 2 Сағдуддин ат-Тафтазани. Шарх ал-Ақайд ан-Насафия. – Каир: Дар әл-Кутуб, 1986.
- 3 Ән-Насафи, Нажмуддин. Ақайд ан-Насафи. – Бейрут: Дар әл-Кутуб әл-Илмия, 1998.
- 4 Әл-Жүржани, Әли ибн Мұхаммад. Шарх әл-Мауакиф. – Каир: Мысыр университеті баспасы, 1938.
- 5 Фахруддин ар-Рази. Мафатих әл-Файб. – Бейрут: Дар Ихья ат-Турас, 1990.
- 6 Макдиси, Джордж. The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- 7 Frank, R.M. Beings and Their Attributes: The Teaching of the Basrian School of the Mu'tazila in the Classical Period. – Albany: State University of New York Press, 1978.
- 8 Black, Deborah. Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy. – Leiden: Brill, 1990.
- 9 Hallaq, Wael B. The Origins and Evolution of Islamic Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- 10 Watt, W. Montgomery. Islamic Philosophy and Theology. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1985.
- 11 Nasr, Seyyed Hossein. Science and Civilization in Islam. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
- 12 Голомшток В. А. Исламская философия: от Корана до Ибн Рушда. – Москва: Восточная литература, 2001.
- 13 Махмудов Х. Матуридия: история и современность. – Ташкент: ИМАН, 2003.
- 14 Сабитов Ж.М. Теология и рационализм в исламской традиции Центральной Азии (X–XV вв.). – Алматы: Дайк-Пресс, 2019.
- 15 Абдрахманов Б. Ислам философиясы және логика мәселелері. – Нұр-Сұлтан: Ел-шежіре, 2020.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ДІНИ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АХМЕТОВА Г. Ғ.

магистрант, Мфил-22н тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

«Религиозная грамотность и культурная толерантность: векторы модернизации общественного сознания»

Қазіргі жаһандану дәуірінде діни бірегейлік мәселесі – философиялық, мәдени және әлеуметтік-гуманитарлық салаларда кеңінен талқыланып жүрген өзекті тақырыптардың бірі. Әсіресе, мәдени бірегейлік ұғымы аясында қарастырылатын діни бірегейлік ұлттың рухани болмысы мен мәдени-өркениеттік даму бағытын анықтауда маңызды рөл атқарады. Діни бірегейлік – индивидтің немесе әлеуметтік топтың белгілі бір діни дәстүрге, құндылықтар жүйесіне, наным-сенімдерге қатыстылығын сезінуі мен тануы. Алайда бұл процесс әрдайым біржақты, тұрақты және қарапайым бола бермейді.

Қазіргі әлемдегі діни, мәдени, этникалық және тілдік өртүрлілік жағдайында діни бірегейлікті сақтау, қайта қалыптастыру немесе оның трансформациясы күрделі әрі қайшылықты үдеріс ретінде көрініс табууда. Бұл мәселе әсіресе посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттер үшін аса өзекті. Себебі оларда бірегейлік жүйесі кеңестік кезеңде зорлықпен қалыптастырылған, ал тәуелсіздік алғаннан кейін әрбір ұлт өз түпкі тарихи, мәдени және діни тамырларын қайта іздей бастады.

Діни бірегейлік әлеуметтік-мәдени және философиялық деңгейлерде қалыптасатын күрделі құрылым. Ол адам мен қоғамның рухани бағдарын, өмірлік мағынасын, моральдық ұстанымдарын анықтайды. Діни бірегейліктің негізінде келесі аспектілер жатыр:

Діни сенім – адамның Жаратушыға, қасиетті мәтіндерге, діни рәміздер мен рәсімдерге сенімі;

Қоғамдық тиістілік – белгілі бір діни қауымдастыққа мүше болу, сол қауымның құндылықтары мен нормаларын қабылдау;

Мәдени дәстүр – діни нанымдармен тығыз байланыста қалыптасқан ұлттық мәдени үлгілер мен мінез-құлық стандарттары.

Жаһандану үдерісі және ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы діни бірегейлікке екі түрлі әсер етуде: бір жағынан, ол діни білімнің қолжетімділігін арттырып, сенімін нығайтуға мүмкіндік берсе, екінші жағынан, діни плюрализм, секталар мен радикалды идеологиялардың таралуына жол ашып отыр. Бұл діни бірегейліктің дағдарысына, тіпті фрагментациясына алып келуі мүмкін.

Соңғы онжылдықтарда діни бірегейлік кейбір мемлекеттерде саяси мақсатта қолданыла бастады. Бұл жерде діни және мәдени бірегейлікті қорғау мәселесі кейде «ұлттық қауіпсіздік» ұғымымен ұштасып, адамның ар-ождан бостандығына шектеу қоюдың құралына айналып кетуі мүмкін.

Еуропада бұл үрдіс 2000-жылдары кеңінен сынға алынды. 2003 жылы Венада өткен ЕҚЫҰ (ОБСЕ) жиналысында қабылданған резолюцияда мемлекеттерге «ұлттық қауіпсіздік» ұғымын кеңінен түсіндіруден сақ болу ұсынылды. Атап айтқанда, белгілі бір діни топтардың әрекетін шектеу үшін мәдени немесе діни бірегейлікті сылтауратып, заңсыз шектеу қою – халықаралық құқық нормаларына қайшы келетіні ескертілді. Бұл мысал діни бірегейлікті сақтау мен оны қорғаудың құқықтық және моральдық шеңберде жүзеге асуы керектігін көрсетеді [1].

Кеңес дәуірінде дінсіздік ресми идеология ретінде орнықтырылып, діни институттар жойылды, сенім бостандығы шектелді. Ал КСРО ыдыраған соң, посткеңестік республикаларда, соның ішінде Қазақстанда, діни сана мен бірегейлік қайта жаңғырды. Бұл үдеріс оң нәтижелермен қатар, кейбір тәуекелдермен де қатар жүрді. Атап айтқанда:

- дәстүрлі діндермен қатар, радикалды діни ағымдардың енуі;
- діни сауатсыздықтың салдарынан діни манипуляцияларға ұшырау;
- діни және ұлттық бірегейліктің арасында шиеленіс.

Қазақстан секілді зайырлы мемлекет үшін діни бірегейліктің дамуы – жеке тұлғаның еркі мен құқықтарына негізделген, алайда мемлекеттің ұлттық қауіпсіздік, қоғамдық тұрақтылық секілді басым мүдделерімен үйлесімді болуы тиіс.

Діни бірегейлік – қазіргі әлемде маңызды әрі күрделі мәселе. Ол адамның өзіндік сана-сезімін, рухани бағдарын анықтауға көмектесетін фактор ғана емес, сонымен қатар қоғамның ішкі тұтастығы мен тұрақтылығы үшін маңызды рөл атқарады. Діни бірегейлікті дұрыс түсіну және дамыту үшін оны ашық, сындарлы диалог арқылы, құқықтық және мәдени нормалар негізінде қарастыру қажет.

Қазақстан секілді көпэтносты, көпконфессиялы мемлекеттер үшін діни бірегейлік – әлеуметтік келісімнің ажырамас бөлігі. Сол себепті бұл мәселе тек теологиялық немесе философиялық шеңберде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік саясаттың, білім беру мен мәдениет саласының да назарында болуы тиіс.

XXI ғасыр жаһандану дәуірінің жаңа белесіне аяқ басқан тұста, мәдени және діни бірегейлік мәселелері бұрын-соңды болмаған өткір сипатқа ие болуда. Бұл, әсіресе, посткеңестік кеңістіктегі жас мемлекеттер, соның ішінде Қазақстан үшін ерекше өзекті. Өйткені Қазақстан қазіргі таңда жаһандану ықпалы, рухани жаңғыру үдерісі және ұлттық идеялар тоғысында өзіндік даму жолын іздеуде. Осындай өтпелі кезеңдерде адам мен қоғамның бірегейлігі, соның ішінде діни бірегейлігі күрделі және көпқырлы мәселе ретінде алға шығады.

Діни бірегейлік – бұл индивидтің немесе әлеуметтік топтың белгілі бір діни жүйеге, дәстүрге немесе наным-сенімге қатыстылығын сезінуі мен тануы. Ол адамның рухани «мені» мен өмірлік бағдарын айқындап қана қоймай, сондай-ақ мәдени, ұлттық және азаматтық сәйкестіктермен тығыз байланысты [2].

Діни бірегейлік – философиялық және әлеуметтанулық категория ретінде мәдени бірегейліктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ол тек белгілі бір дінді ұстану ғана емес, сол діннің құндылықтары, рәміздері, моральдық нормалары мен дүниетанымын қабылдауды да білдіреді.

Діни бірегейлік екі деңгейде көрінеді:

– жеке (индивидуалдық) – адамның өз-өзімен және Жаратушымен қарым-қатынасы [3];

– ұжымдық (ұжымдық-мәдени) – діни қауымдастықпен байланыс, діни мерекелер мен ғұрыптарды ұстану арқылы жүзеге асады [4].

Қазақстан жағдайында діни бірегейліктің құрылымына ислам дінінің (негізінен ханафи мазхабы) ықпалы басым. Сонымен қатар, елде православие, католицизм, протестантизм, буддизм және басқа да діндерге сенетін этностар бар. Сондықтан еліміздегі діни бірегейлік плюралистік сипатқа ие, бұл өз кезегінде оны зерттеуді күрделендіреді.

Діни бірегейлік жаһандану үдерісі жағдайында белгілі бір дағдарысқа ұшырап отыр. Бір жағынан, жаһандану ақпараттық ашықтықты арттырып, адамдарға түрлі діни бағыттармен танысуға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, бұл рухани бағытсыздыққа, діни радикализмнің таралуына, традициялық діни тәжірибелерден алшақтауға алып келуі мүмкін.

Қазіргі қазақстандық қоғамда діни бірегейліктің әлсіреуіне немесе бұрмалануына әкелетін бірнеше факторды атауға болады:

Діни білімнің таяздығы;

- әлеуметтік желілер арқылы тарайтын радикалды идеологиялар;
- дәстүрлі емес діни ағымдардың жастар арасында белсенді әрекеті;

- діни бірегейлік пен ұлттық бірегейліктің арасында тепе-теңдіктің болмауы.

Мұндай жағдайларда діни бірегейлікті сақтау тек қана діни институттардың міндеті емес, бұл бүкіл қоғамның, мемлекеттің және білім беру жүйесінің қатысуын қажет ететін кешенді мәселе.

Қазақстан – зайырлы мемлекет. Бұл дегеніміз – дін мен мемлекеттің бөлінуі, яғни діни сенімдердің саяси билікке тікелей әсер етпеуі. Алайда, бұл зайырлылық діни бірегейліктің маңызын төмендетпеуі тиіс. Керісінше, ол оның еркін қалыптасуына құқықтық және мәдени жағдай жасауы керек.

Қазақстанда діни бірегейлік мәселесін зерттеуде бірқатар өзекті бағыттар байқалады:

Оралмандардың діни бірегейлігі: тарихи Отанына оралған қазақтардың кейбірі шет елдерде діни тұрғыдан басқа тәжірибелермен келген, бұл жергілікті діни санаға әсер етуде.

Жастар арасындағы діни тенденциялар: жастар дінге қызығушылық танытса да, жиі радикалды немесе үстірт көзқарастарға бой ұруы мүмкін.

Қазақ менталитеті мен ислам дінінің байланысы: кейбір зерттеулерде қазақтың дәстүрлі дүниетанымы исламмен синоним ретінде қарастырылады, алайда бұл ұстаным діни плюрализм мен дінаралық толеранттылыққа қайшы келуі мүмкін.

Діни бірегейліктің дұрыс қалыптаспауы діни фанатизмге, әлеуметтік оқшаулануға, тіпті экстремистік әрекеттерге итермелеуі мүмкін. Сондықтан діни бірегейліктің гуманистік, мәдени және ұлттық негізде дамуы – тұрақты қоғам құрудың алғышарты.

Діни бірегейлік мәдени бірегейліктің тек бір бөлшегі ғана емес, оның мәндік өзегі де бола алады. Қазақ қоғамының тарихи тәжірибесінде ислам діні ұлттық болмыстың, әдет-ғұрыптың, әдебиеттің, музыка мен өнердің құрамдас бөлігіне айналды.

Алайда қазіргі таңда діни бірегейлік тек мәдени-тарихи мұра ретінде ғана емес, тұлғалық таңдау мен азаматтық сананың элементі ретінде де көрініс табуы тиіс. Бұл ретте дін:

- адамгершілік пен жауапкершілік мектебі ретінде;
- әлеуметтік ынтымақ пен бейбітшіліктің факторы ретінде;
- рухани жаңғырудың қозғаушы күші ретінде қарастырылуы керек.

Діні бірегейлік – бұл статикалық емес, динамикалық процесс, яғни ол тарихи, әлеуметтік, мәдени және саяси факторлардың әсерінен үнемі өзгеріп, дамып отырады. Қазақстан жағдайында бұл процесс ерекше маңызға ие, өйткені ол ұлттың тұтастығы мен қоғамдық келісімге тікелей әсер етеді.

Елімізде қалыптасып жатқан қазақстандық мәдени бірегейлік діни, ұлттық және азаматтық деңгейлерде өзара үйлесімділік пен теңгерімге қол жеткізгенде ғана орнықты әрі бейбіт қоғам орнайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 OSCE Report on Freedom of Religion and National Security, Vienna, 2003.

2 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996.

3 Акчурин И.А. Идентификация личности: топология. – Казань, 2010

4 Смирнов С.А. Культурная идентичность и проблема онтологического перехода. – М., 2002.

АНАЛИЗ ПРИЧИН И ФАКТОРОВ РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

БАЙТУЛОВ Д. Д.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к. полит. н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Быстро меняющийся мир вызывает не только прогрессивные изменения, но и новые формы протестов со стороны людей, недовольных своей жизнью и обществом в целом. Понятие «религиозный экстремизм» стало неотъемлемой частью современного научного и политического языка, служа инструментом в геополитических играх и перераспределении сфер влияния.

Зарождению и развитию религиозного экстремизма в Центральной Азии способствовал целый комплекс внешних и внутренних факторов, влияние которых на религиозно-политическую ситуацию в странах региона продолжает оставаться актуальным по настоящее время. Образовавшийся вслед за развалом

Советского Союза идейный вакуум в суверенных государствах Центральной Азии стал заполняться идеологическим влиянием Ирана, Турции, монархий Персидского залива, а также Афганистана, Пакистана и других мусульманских стран, стремившихся создать свои политические и экономические позиции в новых независимых государствах. В тех условиях иностранное проникновение в религиозную сферу жизни вновь образованных государств отвечало экономическим и политическим интересам местных элит и настроениям мусульманского населения [1].

Зарубежное влияние осуществлялось в основном через оказание финансовой помощи при строительстве и обустройстве объектов мусульманского культа, религиозное обучение, распространение религиозной литературы, непосредственной проповеднической деятельности зарубежных миссионеров и др.

В странах региона происходил неконтролируемый рост числа культовых исламских учреждений, в том числе так называемых «частных» мечетей, медресе и иных исламских культурных и образовательных центров. Проповеди и преподавание в них осуществлялись в соответствии с религиозными и политическими предпочтениями зарубежных и местных спонсоров. Росло число молодых людей, получивших религиозное образование в зарубежных исламских учебных заведениях (Турция, Иран, Саудовская Аравия, Пакистан, Египет и др.). Известно, что часть подобных учебных центров строит свою образовательную деятельность с ориентацией на идеи радикального ислама. В ходе обучения студенты усваивали религиозные взгляды и ценности, которые отличались от традиционного для стран Центральной Азии ислама. Нередко они попадали под влияние представителей зарубежных радикальных исламских организаций. В 1990-е годы в Центральную Азию из-за рубежа стала проникать идеология исламизма (политизированного ислама), главным образом экстремистской направленности.

Воспользовавшись просчетами руководителей стран Центральной Азии в проведении политики исламизации, экстремисты стали оказывать прямое морально-психологическое давление на власти, несмотря на то, что практически во всех странах они были под запретом. Как представляется, на процесс дальнейшей радикализации настроений населения в Центральной Азии и в сопредельных государствах будут оказывать влияние такие факторы, как возможная дестабилизация религиозно-политической обстановки

в отдельных странах региона. Она может возникнуть вследствие нарастающего международного и регионального соперничества за природные ресурсы (прежде всего, за воду, земли сельхозугодий), за контроль над добычей и транспортировкой энергоносителей. Подобный сценарий чреват усилением сепаратистских тенденций в регионе, попытками расшатать существующее положение, в первую очередь, с использованием «исламского фактора». При этом следует учитывать заинтересованность США и их союзников по НАТО, которые в случае нарушения status quo в Центральной Азии могут использовать шанс изменить ситуацию в регионе в своих интересах при опоре на радикальные мусульманские группировки (по сценарию «арабской весны»). В случае обострения отношений между отдельными государствами Центральной Азии по ряду проблемных вопросов (границы, водные и земельные ресурсы, межнациональные отношения и т.п.) высока вероятность перевода конфликтов в плоскость вооруженных столкновений, в которых неизбежно примут участие боевики исламских экстремистских организаций.

Наряду с влиянием «внешнего фактора», в государствах Центральной Азии присутствует целый комплекс внутренних условий, способствующих зарождению и развитию религиозного экстремизма. Для каждого конкретного общества и государства причины возникновения экстремизма могут быть разными в зависимости от ряда субъективных и объективных обстоятельств. Тем не менее существуют базисные условия возникновения и распространения экстремизма, применимые практически для любого общества и государства. Центральнo-азиатские республики в значительной степени унаследовали от советского прошлого слабую институциональную основу для регулирования религиозной сферы [2].

Особенности геополитического положения, слабые институты гражданского общества, а также наличие нерешенных социально-экономических проблем способствует уязвимости стран региона перед идеологиями экстремистского толка. Сохраняется низкий уровень работы по идейному противостоянию религиозному экстремизму, сказываются недостатки просветительской работы, которую организуют и проводят среди населения должностные лица и учреждения, ответственные за дела религии.

Свою отрицательную роль играет отсутствие эффективной государственной идеологии, противостоящей радикальным идеям,

и значимых социально-экономических результатов проводимых реформ; усиление негативных тенденций в социально-экономической сфере; прогрессирующая бедность, резкое расслоение общества; рост недовольства населения, часть которого постепенно склоняется в сторону решения существующих проблем через ислам. Ситуация осложнялась неспособностью новых органов исполнительной власти, включая вновь образованные правоохранительные органы и специальные службы, организовать эффективную работу по контролю за развитием религиозно-политической ситуации. Хотя уровень угрозы различается от страны к стране, общая тенденция заключается в усилении транснациональных экстремистских сетей, использующих гибкие формы вербовки и современные информационные технологии. Экстремистские организации также адаптируются к современным условиям и активно используют новые технологии, все чаще полагаются на онлайн-платформы, социальные сети для распространения идеологии, что значительно усложняет задачу правоохранительных органов.

Кроме того, идеологическая обработка часто сопровождается финансированием из внешних источников, что придает проблеме международное измерение. Совершенно очевидно, что данная совокупность факторов не в состоянии объяснить проявление того или иного экстремистского акта, потому как в каждом отдельном случае экстремизма в конкретном государстве, обществе вступают в силу собственные, специфические факторы. Но, тем не менее, представленный выше факторный анализ дает нам общее представление о причинах появления данного феномена в современном мире.

Руководителей стран Центральной Азии, несмотря на имеющиеся разногласия по поводу путей решения тех или иных межгосударственных и региональных проблем, должно объединять понимание необходимости взаимодействия в сфере борьбы с наиболее актуальной и общей для всех угрозой религиозного экстремизма в интересах обеспечения национальной безопасности и защиты конституционного (светского) строя. В современном мире необходимо научиться различать различные мотивы, подходы и цели различных религиозных групп, возможно нужны новые определения и новые термины для предотвращения новой волны религиозного экстремизма [3]. Религиозный экстремизм в ЦА – проблема достаточно реальная, требующая глубокого изучения и посильного решения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Иванов Е. А., Исаев Л. М. О методике оценки текущего состояния и прогноза социальной нестабильности в странах Центральной Азии // Полис. Политические исследования. – 2019. – № 2. – С.59–78.

2 Наматов Н. Религиозный экстремизм в Центральной Азии [Электронный ресурс]. – URL: <https://ca-c.org.ru/datarus/namatov.shtml>

3 Джумабеков К. Религиозный экстремизм в Центральной Азии: истоки, тенденции, пути решения [Электронный ресурс]. – URL: <https://religions-congress.org/ru/news/novosti>

PUBLIC CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF CULTURAL AND RELIGIOUS VALUES

BIZHANOVA ZH. A.

Student of veterinary and animal husbandry technology faculty,
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

ISKAKOVA AI. E.

Student of veterinary and animal husbandry technology faculty,
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

KURMANOVA A. ZH.

M.A. in Philology, Department of Foreign Languages, S. Seifullin Kazakh
Agrotechnical University, Astana

The issue of cultural tolerance among young people encompasses many aspects, such as value orientations, everyday practices, and challenges they face in modern society.

Social transformations in the 21st century suggest that tolerant relationships between people should become a social norm in modern society, accepted and legalized at the state and inter-state levels. The concept of tolerance has been shaped over many centuries, and this process continues to this day. Accumulating diverse meanings, the term «tolerance» strives to correspond to a reality in which diverse manifestations of intolerance require new means of overcoming.

In 1995, a resolution of the UNESCO General Conference approved the Declaration of Principles on Tolerance, and a number of international documents protecting human rights were developed and adopted.

The first decade of the 21st century was proclaimed by the UN as the «International Decade for a Culture of Peace and Non-Violence for the Children of the World.»

Kazakhstan is a secular country. This fact is enshrined in the Constitution and implies the separation of state and religion. However, the neutrality towards all religions characteristic of the classical model of a secular state should not be understood too literally. Tolerance «extends» only as long as believers, in their pursuit of freedom of conscience, do not begin to infringe on the rights and freedoms of other citizens. Any attempts that undermine the fundamental principles of the rule of law must be suppressed. The concept of secularism allows our republic to successfully maintain a balance of interests between believers and non-believers and to preserve interfaith peace and harmony in Kazakh society. The Law of the Republic of Kazakhstan «On Religious Activities and Religious Associations» clearly states that everyone has the right to adhere to religious or other beliefs [1]. A true believer must, above all, be tolerant and accepting of those around them who represent other religions. The Agency for Religious Affairs works in this area in the republic. As part of the implementation of the state program to counter religious extremism and terrorism, representatives of religious centers hold discussions with young people. In our country, work is being done to foster a secular attitude toward religion among young people.

However, an effective mechanism for implementing proclaimed human rights and freedoms has not yet been created, and this is one of the sources of intolerance prevailing in the global community. Therefore, one of the effective means of solving this problem is the education system, within which the state is able to positively and purposefully shape ethno-cultural processes in society. Thanks to the efforts of UNESCO in recent decades, the concept of «tolerance» has become an international term, an important keyword in the issue of peace [2].

Value orientations

The value orientations of young people are shaped by the influence of family, education, cultural environment, and information technology. They can vary greatly depending on individual experience and specific situations and are interrelated with the following factors.

Active stance: Many young people value active citizenship and involvement in social processes. However, the values and key priorities of Kazakhstan's youth lie mainly in the non-political sphere, and interest in political news remains moderate, except for bursts of attention to crisis events. Despite the intensity of political reforms and transformations in

the country, young people's interest in political news and events remains low. At the same time, young Kazakhs are the backbone of the future civil society, whose functions should be to monitor and exercise public control over the activities of state institutions and businesses in order to prevent violations of the law.

Individualism and traditionalism: The values of Kazakh youth can range from adherence to traditional values to individualism, which often leads to tension and debate. Individualism manifests itself in young people's desire for independence, self-expression, and personal achievement. It is shaped by contemporary cultural and social trends. Traditionalism, on the other hand, is based on respect for family, national, and cultural values. These two trends often combine to form a unique value system among young people.

Religiousness: Some young people are becoming more religious, while others might be more into material property. Religiousness can either increase or decrease tolerance, depending on its nature. On the one hand, it can promote tolerance through respect for other religions, but on the other hand, it can lead to intolerance and conflict, especially in the presence of fanaticism or rejection of people of other faiths. The influence of religiosity on tolerance is not clear-cut. It depends on how religious beliefs are interpreted and practiced: through respect for others or through intolerance and fanaticism. To ensure stability and peace in a multi-faith society, it is important to develop interaction and encourage knowledge and mutual understanding between representatives of different religions.

Ideals: Young people develop ideals based on respect for human dignity and the inviolability of each individual. Ideals have a decisive influence on tolerance, as they shape people's values and determine their attitude towards diversity of opinions, cultures and worldviews. Ideals associated with respect, empathy and justice promote tolerance, while opposing ideals can lead to intolerance and conflict.

Practices

Young people implement cultural tolerance through various practices of interaction and communication:

Intercultural communication: Young people engage in communication with representatives of different cultures and nationalities, including through digital channels. This promotes understanding and respect for other people's traditions, values, and worldviews. The relationship between communication technologies and tolerance is beyond doubt. It is impossible to imagine the formation of a culture of tolerance without the use of communication technologies. On the one hand, tolerance plays

an important role in the life of every person and determines the ways of interaction and the degree of contact between different representatives of society. On the other hand, there is also the opposite phenomenon—intolerant behavior, manifested in xenophobia, ethnocentrism, racism, religious extremism, terrorism, etc. The formation of a culture of tolerance among modern youth through communication technologies will be particularly effective, since this group is an active consumer of information novelty [3].

Volunteering: Participation in volunteer projects and community events helps to foster a humane and tolerant attitude towards others. It is advisable to initiate and develop volunteer projects in areas where there are points of intersection and potential: informal education, scientific activity, sports, etc., since the practices developed can have a cumulative effect on other areas. These areas indicate the need to expand the scope and volume of scholarship funding in the field of youth volunteering.

Educational activities: Youth organizations conduct lectures, trainings, and other educational activities to increase tolerance. Educational activities influence tolerance by promoting respect for other cultures, religions, and views, reducing xenophobia and extremism, and developing skills for constructive interaction in society. They help people develop empathy and the ability to understand others, as well as to recognize the causes of growing intolerance, such as social stratification and migration issues.

Cultural exchange: Attending festivals, exhibitions, learning foreign languages, and participating in international youth programs help broaden horizons and overcome stereotypes. Cultural exchange has a positive impact on tolerance because it promotes mutual understanding, breaks down stereotypes, and allows for a better understanding of the diversity of cultural values, traditions, and views. Exchanging opinions and experiences through art, travel, and communication helps people to be tolerant of differences and contributes to the formation of more peaceful and harmonious intercultural relations.

Challenges

In the process of forming and maintaining cultural tolerance, young people face a number of serious challenges:

Globalization and its consequences: Along with its positive aspects, the growth of globalization also has negative consequences. It can lead to the exacerbation of interethnic and other conflicts and contribute to the growth of aggression, nihilism, and cynicism.

In the 21st century, human activity has reached such proportions and given rise to such sociocultural phenomena that it is simply necessary to stop and think about the prospects for the development of spiritual culture. One of the main phenomena of this new space is the global communication network, the global consumer economy [4]. This orientation of humanity does not contribute to the preservation and humane development of the individual, and in this regard, the problem of transforming values becomes of paramount importance. In addition, as a source of transformation, humanity itself is changing. Along with the disappearance of cultural diversity, the alternative nature of evolution is disappearing, and the most important source of development—the exchange of experience and interaction between cultures—is being lost. Finally, the replacement of the cultural unity of humanity with uniformity leads to the erosion of sociocultural systems and contributes to a regression of values on a planetary scale. This situation requires the restoration of the vertical dimension in human consciousness and activity, which was once defined by religion and then by a wide variety of institutions. Cultural institutions that develop cultural and social policy priorities are becoming increasingly important in modern society [5].

Stereotypes and prejudices: Prejudice, discrimination, and stereotypes, especially those spread on social media, pose a serious threat to tolerance, as they contribute to hostility, reinforce negative prejudices, and hinder interaction between different groups of people. Social media, by its very nature, creates conditions for the rapid and widespread dissemination of such information, which can lead to real forms of discrimination in society.

Information environment: Manipulation of information and the use of communication technologies for destructive purposes can influence young people's views, contributing to increased intolerance.

The information environment has a dual impact on tolerance issues: it can both promote tolerance and mutual understanding through education and access to information, and fuel intolerance and conflict by spreading stereotypes, misinformation, and propaganda. On the one hand, the media and the internet can introduce people to different cultures, religions, and ways of life, but on the other hand, they can serve as a tool for inciting ethnic strife, religious extremism, and hate speech. In this regard, it is important to be critical of information, check its sources, and be able to distinguish facts from opinions. Actively consuming information from different sources helps to form a more objective picture of the world. It is necessary to encourage respectful communication and

avoid aggressive rhetoric in online discussions. Information literacy and knowledge of how information works help to recognize manipulation and propaganda.

Ignoring values: The absence of moral and ethical values can lead to social anomie, which manifests itself in intolerance and disrespect for representatives of other cultures. Ignoring values such as respect for others' opinions is one of the key reasons for intolerance, which can lead to hostility, conflict, and destructive consequences in society. This manifests itself in growing intolerance due to economic and social differences, extremism, and interethnic tensions.

Integration problems: In some countries, especially those with large numbers of migrants, integration problems can arise, which can lead to increased tensions. Actions to promote tolerance often boil down to various kinds of prohibitions and sanctions for violating them. The development of tolerance is replaced by the institutionalization of intolerance towards politically incorrect statements, extremism, and nationalism. However, it is impossible to increase the level of tolerance and willingness to engage in dialogue in society through punitive measures alone. Riot police can stop bloodshed in clashes between nationalist parties and immigrants, but they cannot establish positive interaction. Remaining within the paradigm of conflict, pro-government and anti-fascist youth movements often use the same tactics as their opponents in the fight against xenophobia.

There needs to be an emphasis on positive measures to develop tolerance, such as organizing negotiations, publicly discussing acute, conflict-generating social problems, expanding forms of direct democracy, bringing the leaders of extremist parties into the legal field, promoting intercultural exchange, creating museums of tolerance, raising awareness about the negative consequences of xenophobia, training professional mediators and negotiators, developing communication skills, etc.

Socio-cultural conditions: The current socio-cultural situation and difficulties in the educational process can influence the level of tolerance among young people.

The constructivist revolution in the social sciences that took place in the 1960s and 1970s allowed culture to be seen not as a set of social institutions and roles, but as a system of meanings constantly constructed by people through dialogue with each other. According to M. Weber, humans are animals hanging on a web of meanings they themselves have created. The purposeful formation of a culture that is resistant to

diversity is achieved through interaction, not mutual distancing from one another. From the perspective of social constructionism, tolerance is a process of mutual understanding. Cultural identities are constructed in discursive practices, in the exchange of stories about significant events and problems. The methodology of social constructionism allows us to answer questions about how tolerance is formed as a social construct, what are the possibilities for its institutionalization and transformation into tradition. According to Jürgen Habermas, this approach leads to the idea that «each culture exists on its own, as a semantically sealed monad, incapable of dialogue with other cultures. Apart from unstable compromises, the only alternative that could lead to an end to conflicts between cultures is either submission or conversion. Based on these assumptions, radical multiculturalists cannot see anything in any universalist project — be it democracy or human rights — other than the imperialist expansion of the dominant culture» [6].

Constructing tolerance through tolerance is technologically much more difficult, but much more effective in terms of the essence that its supporters invest in it. This is what we must strive for when developing practical programs for its formation, implementing the principle of transition from the paradigm of conflict to the paradigm of tolerance.

REFERENCES

1 Лама Шариф К. Выступление Председателя Агентства РК по делам религий на II Форуме религиоведов Казахстана. – Астана, 15 ноября 2012 г. // din.gov.kz. [In Russian]

2 Маркова Н. Г. Формирование толерантности у молодежи как индикатора культуры межнациональных отношений. Вестник ТГУ, 2009. – Вып. 7. – №.75. – С. 200-207. [In Russian]

3 Арапова М. П., Попова Н. В. Особенности формирования культуры толерантности молодежи // Инновационный потенциал молодежи: гражданственность, профессионализм, творчество: сб. науч. тр. Междунар. молодеж. науч.-исслед. конф. (Екатеринбург, 24 ноября 2020 г.). Изд-во Урал. ун-та. - 2020. - С. 60–65. [In Russian]

4 Делокаров К. Мировоззренческие основания современной цивилизации и ее глобальный кризис // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 5. [In Russian]

5 Воронина С.А. Социокультурные практики современной Российской молодежи. Современные исследования социальных проблем, 2019. – Том 11. – № 2. – С. 14–26. [In Russian]

6 Habermas J. A post-secular society: what does this mean? - [Электронный ресурс.] - Режим доступа: <http://www.resetdoc.org/story/00000000926> Tuesday 16 September 2008.

РЕЛИГИЯ КАК МЕХАНИЗМ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ: ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРАКТИКИ

КАИРХАНОВ Ж. Р.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЖАЯБАЕВА Р. Г.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современное общество, находящееся в условиях масштабных трансформаций, связанных с процессами цифровизации и культурного расслоения, испытывает потребность в устойчивых формах социальной организации. На протяжении большей части человеческой истории одной из ключевых основ поддержания общественного порядка выступала религия, которая выполняла нормативно-регулятивную и ценностно-ориентирующую функцию. В качестве социального института религия задает систему духовных ориентиров, способствует межпоколенческой передаче моральных норм и поддерживает социально одобряемые образцы поведения, ограничивая распространение девиантных практик.

Актуальность изучения религии как механизма социального контроля определяется тем, что, несмотря на ослабление религиозного влияния на общественную жизнь и рост светских форм мировоззрения, религиозные институты продолжают оказывать значительное воздействие на социальную жизнь, общественное сознание и систему ценностей. По мнению исследователей, религиозные институты сохраняют способность регулировать общественные отношения посредством системы норм, санкций и моральных предписаний [1]. Современные формы религиозного влияния нередко приобретают мягкий, символический характер, для чего необходимо переосмысление классических представлений о социальном контроле в контексте религиозных традиций.

В данной статье мы рассматриваем религию как механизм социального контроля в контексте ее исторических традиций и современных реалий. Изучая религию как общественный институт, мы можем увидеть ее функции, регулирующие социальное поведение, а также проследить последовательность изменений,

происходящих с их социальными функциями в контексте ослабления религиозного влияния и цифровой трансформации современности.

Религия как социальный институт и форма социального контроля в социологической перспективе рассматривается как один из наиболее устойчивых социальных институтов, обеспечивающих передачу норм, ценностей и моделей поведения, необходимых для поддержания социальной целостности общества. Еще французский социолог Э. Дюркгейм отмечал, что религиозные верования и обряды представляют собой выражение коллективного сознания, посредством которого общество контролирует своих членов не внешним принуждением, а через внутренне усвоенные моральные обязательства. Этот аспект делает религию специфическим механизмом социального контроля, отличным от правовых и административных форм воздействия, поскольку она опирается не на внешнее давление, а на внутреннюю убежденность индивида в необходимости следовать установленным нормам [2, с. 67].

Религия как институт включает совокупность элементов – вероучение, организационные структуры, и систему морали – которые функционируют во взаимосвязи, формируя нормативное поле общества. Как подчеркивает М.В. Бейлин, религиозная институционализация представляет собой особую систему, в рамках которого нормы и ритуалы выступают инструментами поддержания социальной дисциплины и ценностного единства [1, с. 15]. В этом смысле религия выполняет регулятивную функцию, не только задавая стандарты поведения, но и обеспечивая их внутреннюю легитимацию за счет обращения к сакральным основаниям.

Исторически механизмы религиозного контроля формировались в контексте коллективных представлений о грехе, воздаянии и покаянии. В традиционных обществах религия устанавливала четкие границы допустимого, превращая моральные предписания в устойчивые социальные нормы. По наблюдению Н.Б. Костиной, религиозные институты выступали своеобразными «хранителями» социальной стабильности, регулируя поведение через систему ритуальных практик, обрядов и моральных запретов [2, с. 70].

Особая роль в этих процессах принадлежала религиозному авторитету – священнослужителям, которые не только толковали догматы веры, но и осуществляли моральный надзор за поведением общины. Таким образом, религиозный контроль проявляется в двух измерениях: институциональном – через церковь и ее иерархию,

и общественном – через коллективное одобрение или осуждение. Ранее это отмечал А. Ситников, религиозная традиция всегда выполняла функцию «символического надзора», задавая моральные ориентиры, которые воспринимались как неоспоримые [3, с. 239].

Современное общество характеризуется ослаблением прямого влияния религиозных институтов, однако это вовсе не означает исчезновения религиозного контроля как социального явления. Наоборот, его формы постепенно трансформируются, переходя из сферы жестких догматических предписаний в пространство культурных кодов, символических практик и нравственных ориентиров, укорененных в коллективном сознании. Если ранее религиозный контроль реализовывался преимущественно через систему обрядов и институциональных санкций, то сегодня он проявляется в более гибких и скрытых формах — через воздействие на мировоззрение, конструирование идентичности и поддержание ценностных основ общественной морали. Таким образом, религия продолжает выполнять регулирующую функцию, но делает это преимущественно посредством внутренних установок и добровольно принимаемых моральных норм.

Современные исследователи отмечают, что религиозные организации активно адаптируются к условиям цифровой среды, используя медийные ресурсы для поддержания влияния на массовое сознание [3, с. 245]. Виртуальные проповеди, религиозные блоги и социальные сети становятся площадками для символического контроля, где нормы и запреты передаются через формы мягкого убеждения и культурного авторитета. При этом традиционная дихотомия «священного» и «профанного» все чаще теряет жесткие границы, уступая место индивидуализированным формам религиозности, в которых контроль осуществляется через внутреннюю саморегуляцию.

По мнению Л. Г. Фишмана, современная религия сохраняет «обаяние традиции», переопределяя смысл религиозного опыта в координатах постиндустриального общества [5, с. 78]. Это свидетельствует о переходе от институциональных к культурным механизмам контроля, где значимость религиозных норм поддерживается не столько авторитетом церкви, сколько социальным одобрением, укорененным в коллективной памяти и привычных символах. Таким образом, религия продолжает выполнять социально регулирующую функцию, хотя и в новых формах, соответствующих логике современности.

Современное общество, несмотря на процессы глобализации и секуляризации, не утратило потребности в религиозных формах регулирования поведения. Скорее наоборот – в условиях растущей неопределенности и кризиса традиционных моральных ориентиров религия приобретает новое звучание, становясь пространством символической стабильности. Как подчеркивает Ю. Хабермас, постсекулярная эпоха знаменует собой не исчезновение религиозного измерения, а его возвращение в публичное пространство в обновленной, «рационализированной» форме [4, с. 112].

Если в прошлом религия выступала инструментом прямого воздействия на поведение человека, то теперь она действует тоньше – через язык смыслов, через ценностные нарративы, укорененные в массовой культуре. Например, идеи смирения, служения, духовного равновесия продолжают присутствовать в дискурсе даже светских институтов – образования, медицины, корпоративной этики. Это свидетельствует о том, что религиозный контроль не исчезает, а трансформируется, становясь частью «мягкой силы» общества [3, с. 247].

Особое значение приобретает символический аспект религии. Визуальные и вербальные формы – иконы, образы, цитаты, культурные ритуалы – выполняют роль «маркеров нормы». Они напоминают о границах дозволенного, но не навязывают эти границы против воли, оставляя пространство для личного выбора. Как отмечает Костина, современная религиозность все чаще выражается через «внутреннюю моральную дисциплину», а не через подчинение авторитету [2, с. 73].

В этом смысле религия действует как «культурный клей», соединяющий людей общими символами и ритуалами. Даже в секулярных обществах религиозные практики продолжают играть роль моральных ориентиров. К примеру, христианские или исламские представления о справедливости, милосердии и ответственности оказывают влияние на формирование общественных идеалов и систему социальных ожиданий [1, с. 19].

Важно отметить, что современная религия все чаще обращается к языку диалога, а не догмы. Она перестает быть монополией на истину, предлагая множество интерпретаций, которые человек может выбирать в соответствии со своим опытом и культурным контекстом. Это снижает уровень принудительности,

но одновременно делает религиозный контроль более гибким — он действует не через страх, а через внутреннюю идентификацию.

Таким образом, религия, трансформируясь, не утрачивает своего социального значения. Ее влияние становится менее заметным, но не менее действенным: моральные нормы, проповедуемые веками, продолжают определять рамки общественного поведения, формируя невидимую, но прочную ткань социального контроля.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бейлин М. В. Религиозная институционализация как система нормативного и социального контроля

2 Костина Н. Б. Религиозные институты как механизм социального контроля: функции и специфика //Академический вестник. – 2013. – №. 2. – С. 66-73.

3 Ситников А. Религиозная традиция в современном обществе: опыт теоретического анализа //Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2017. – №. 4 (35). – С. 233-254.

4 Бергер П. Религиозный опыт и традиция //Религия и общество: хрестоматия по социологии религии.–Москва: Аспект Пресс. – 1996. – С. 339-364.

5 Фишман Л. Г. Обаяние традиции //Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2024. – Т. 16. – №. 4. – С. 72-81.

6 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. — М.: Канон+, 2016. — 352 с. (Классический труд, где раскрывается связь религиозных норм и социального поведения — полезен для аргументов о функциях религии в контроле и дисциплине труда.)

7 Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни. — М.: Академический проект, 2018. — 448 с. (Основополагающий источник по социологии религии; можно использовать для теоретического обоснования религии как формы коллективного сознания и контроля.)

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ

МУСТАФАНОВА А. М.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к.п.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современную эпоху, когда мир переживает глубокие геополитические трансформации, изменения затрагивают не только экономику и международные отношения, но и сферу общественного сознания. Казахстан, обладая стратегическим положением между Востоком и Западом, неизбежно оказывается в центре этих процессов. Геополитические изменения последних десятилетий — усиление многополярности, изменение центров силы, рост значения информационных и культурных факторов — оказывают комплексное влияние на ценностные ориентиры и социокультурную идентичность страны [1, с. 18].

Под воздействием глобальных вызовов казахстанское общество сталкивается с необходимостью переосмысления своих культурных и религиозных ориентиров. Усиление роли транснациональных медиа, развитие цифровых коммуникаций и открытость к мировым информационным потокам формируют многослойное восприятие реальности, где традиционные формы коллективного сознания подвергаются изменению [2, с. 41]. Происходит переход от коллективистских моделей к более индивидуализированным формам самоидентификации, что создаёт как возможности, так и риски для социальной устойчивости.

Особое значение приобретает геополитическая ситуация в Центральной Азии. Регион становится ареной пересечения интересов ведущих держав, что требует от Казахстана способности сохранять внутреннее единство и культурную устойчивость. Влияние геополитических факторов проявляется не только во внешней политике, но и в общественных настроениях, особенно среди молодёжи, для которой глобальные процессы становятся элементом повседневного опыта [3, с. 92].

Важным аспектом современного общественного сознания становится формирование новых форм коллективной идентичности, основанных на идеях гражданственности, социальной ответственности и глобальной взаимозависимости.

В этом контексте особую роль играет развитие концепции «казахстанской модернизации сознания», ориентированной на сочетание традиционных духовных ценностей с инновационными социальными практиками [4, с. 58]. Постепенно складывается новая модель патриотизма, включающая не только этнокультурный, но и гражданский компонент, где принадлежность к казахстанскому обществу определяется участием в развитии страны и ответственным отношением к её будущему [10, с. 124].

Кроме того, на общественное сознание всё более заметно влияет интеграция Казахстана в мировое образовательное и научное пространство. Программы академической мобильности, участие в международных исследовательских проектах и обмен культурным опытом усиливают ориентацию молодёжи на открытый диалог и критическое восприятие информации [7, с. 103]. Это способствует формированию новой интеллектуальной элиты, способной объединять национальные приоритеты с глобальными тенденциями.

Изменения в общественном сознании выражаются в пересмотре отношения к национальной идентичности и культурному наследию. В последние годы усиливается интерес к казахстанской модели толерантности, основанной на диалоге культур и религий. Многонациональный и многоконфессиональный состав общества создаёт уникальные предпосылки для формирования модели мирного сосуществования, признанной на международном уровне [4, с. 57]. Однако устойчивость этой модели напрямую зависит от уровня культурной и религиозной грамотности населения, а также от способности социальных институтов противостоять идеологическим манипуляциям и деструктивным нарративам.

Отдельного внимания заслуживает вопрос влияния внешней культурной экспансии. Глобальные медиаплатформы формируют стандартизированные образы успеха, стиля жизни и ценностей, часто не совпадающие с традиционными культурными установками казахстанского общества. Это вызывает необходимость более активного развития национального контента, поддерживающего культурную идентичность и формирующего позитивное мировосприятие [6, с. 89]. Государственные и общественные инициативы по развитию отечественного кинематографа, музыки и литературы играют ключевую роль в укреплении символического пространства нации.

Современная цифровая среда оказывает значительное влияние на общественное сознание. Интернет и социальные

сети формируют новые формы коммуникации, восприятия и политического участия. Казахстанское общество становится частью глобального информационного пространства, что создаёт как новые возможности для образования и самовыражения, так и риски распространения дезинформации и радикальных идей. В этих условиях медиаграмотность и развитие критического мышления становятся ключевыми инструментами защиты культурного пространства [6, с. 83].

Молодёжь, являясь наиболее динамичной частью общества, выступает индикатором происходящих культурных и ценностных трансформаций. Современные исследования показывают, что казахстанская молодёжь всё чаще ориентируется на глобальные идеалы – свободу, инновационность, мобильность, – но при этом сохраняет уважение к национальным традициям. Это свидетельствует о формировании «гибридной идентичности», сочетающей элементы глобального и локального, что создаёт прочную основу для устойчивого развития общества [7, с. 101].

Важным направлением формирования общественного сознания становится развитие концепции «мягкой силы» Казахстана. Через инструменты культурной дипломатии, международного образования и гуманитарного сотрудничества страна стремится не только укрепить свой позитивный имидж, но и продвигать собственную ценностную модель – гармонию, толерантность и открытость [8, с. 60]. Казахстан активно использует площадки международных форумов, выставок и культурных обменов для продвижения идей взаимопонимания и межкультурного сотрудничества. Такая стратегия не только усиливает геополитическое влияние государства, но и формирует у граждан чувство сопричастности глобальным гуманитарным процессам.

Дополнительно возрастает значение регионального измерения культурной политики. Усиление взаимодействия с соседними странами Центральной Азии способствует формированию единого культурного пространства региона, основанного на общих исторических корнях, языке и традициях [3, с. 117]. Совместные проекты в сфере науки, искусства и образования укрепляют доверие и формируют позитивный образ региона как зоны стабильности и сотрудничества.

В этом контексте особое значение приобретает формирование цифровой этики и ответственности в онлайн-пространстве.

Повышение культуры общения в сети, защита персональных данных и осознание последствий цифровых действий становятся важными элементами современной гражданственности. Казахстанские образовательные учреждения и медиаорганизации постепенно внедряют курсы и проекты, направленные на формирование ответственного цифрового поведения, что укрепляет общественное доверие и предотвращает распространение экстремистских нарративов [9, с. 120].

Наконец, нельзя не отметить усилия Казахстана в сфере укрепления гуманитарных связей с мировыми организациями. Участие в программах ЮНЕСКО, ООН и Совета Европы позволяет стране продвигать свои культурные инициативы и одновременно адаптировать международные стандарты устойчивого развития к национальным реалиям [8, с. 67]. Это усиливает позицию Казахстана как посредника в глобальных процессах и подчеркивает значимость духовно-культурных факторов в обеспечении международной стабильности.

Культурная дипломатия Казахстана становится важным направлением укрепления общественного сознания. Участие страны в международных гуманитарных инициативах, таких как Конгресс лидеров мировых и традиционных религий, способствует продвижению идей межкультурного диалога и укреплению позитивного имиджа государства [8, с. 54]. Геополитическое положение Казахстана позволяет ему выступать посредником между Востоком и Западом, что требует высокого уровня культурной компетентности и мировоззренческой зрелости граждан.

Историческая память и преемственность традиций также являются значимыми факторами формирования устойчивого общественного сознания. Осмысление исторического опыта, воспитание патриотизма и уважения к культурным истокам создают основу для духовной устойчивости нации. Гуманитарное образование и поддержка национальных ценностей служат средством противодействия культурной фрагментации и способствуют сохранению целостности общественного восприятия.

Наконец, нельзя недооценивать влияние социально-экономического фактора. Социальная справедливость, доступ к образованию и участие граждан в принятии решений напрямую влияют на уровень доверия к государству и чувство сопричастности общему будущему. Формирование гражданской активности, развитие общественных институтов и укрепление диалога между

государством и обществом создают условия для гармоничного развития общественного сознания и устойчивости перед внешними вызовами [9, с. 115].

Таким образом, геополитические трансформации оказывают многоуровневое влияние на общественное сознание Казахстана. Эти процессы проявляются в изменении ценностных ориентаций, в трансформации культурных и религиозных установок, в переосмыслении роли образования и медиа. От способности общества адаптироваться к новым реалиям, сохранив при этом духовное единство и культурную самобытность, зависит устойчивость и безопасность государства. Развитие религиозной и культурной грамотности, поддержка диалога цивилизаций и формирование позитивной идентичности становятся ключевыми условиями гармоничного развития Казахстана в эпоху глобальных трансформаций.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Nye J. The Future of Power. – New York: PublicAffairs, 2011. – 320 p.
- 2 Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 2011. – 367 p.
- 3 Laruelle M. Central Asia in the Era of Sovereignty: The Return of Geopolitics. – Routledge, 2021. – 214 p.
- 4 Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Астана, 2017. – 42 с.
- 5 Mukhametzhanov A. Religion and National Identity in Kazakhstan. – Central Asian Affairs, 2022. – 95 p.
- 6 Сулейменова Л. Межкультурная коммуникация и идентичность в Казахстане. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 136 с.
- 7 Alimova G. Youth Values in Contemporary Kazakhstan: Trends and Transformations. – Journal of Eurasian Studies, 2023. – 122 p.
- 8 Kassenova N. Kazakhstan and the World: Cultural Diplomacy in Global Transformations. – Astana: Eurasian Center, 2024. – 101 p.
- 9 Baizakova Z. Social Stability and Public Consciousness in Kazakhstan. – Eurasian Review of Politics and Society, 2024. – 146 p.
- 10 Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018. – 240 p.

ЖАСТАР ЖӘНЕ МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАР, ТӘЖІРИБЕЛЕР МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕР

МҰХАМБЕДИЯ М.

студент, 3 курс, «Философия» білім беру бағдарламасы,
Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті,
Қарағанды қ.

БАЛПАНОВА Ш. Ж.

ғылыми жетекші, оқытушы, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды
ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ.

Қазіргі қоғамдағы жаһандану мен мәдени интеграция үдерістері адамзат өркениетінің барлық саласына терең әсер етуде. Өртүрлі мәдениеттер мен өркениеттердің өзара ықпалдасуы жаңа әлеуметтік қатынастар жүйесін қалыптастырып, рухани кеңістіктің мазмұнын өзгертіп отыр. Осындай жағдайда мәдени толеранттылық ұғымы қоғамдық тұрақтылық пен әлеуметтік келісімді қамтамасыз етудің басты шарты ретінде айрықша мәнге ие. Бұл салада мәдени толеранттылық - бұл адамның өзге мәдениет өкілдерімен өзара әрекеттесу кезінде олардың құндылықтары мен дәстүрлерін түсіне алу, қабылдай білу және құрметтеу қабілеті. Ол тек әлеуметтік мінез-құлықтың көрінісі емес, сонымен қатар тұлғаның рухани және дүниетанымдық даму деңгейін айқындайтын маңызды көрсеткіш.

Жастардың мәдени толеранттылығын зерттеу мәселесі қазіргі заманғы әлеуметтік ғылымдардың өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Себебі, жастар қоғамның ең белсенді, жаңашыл және болашаққа бағдарланған бөлігі ретінде мәдени өзгерістердің негізгі қозғаушы күші болып саналады. Олардың дүниетанымдық ұстанымдары мен құндылықтық бағдарлары қоғамдық дамудың мазмұны мен бағытына тікелей ықпал етеді. Сондықтан мәдени толеранттылықтың теориялық негіздерін, оның қалыптасу факторларын және әлеуметтік рөлін түсіну жастардың мәдени әлеуметтену процесін ғылыми тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді.

Толеранттылық ұғымының мазмұнына келсек, адамзат тарихында ежелгі дәуірлерден қалыптасқан. Бұл категорияның философиялық мағынасы басқа көзқарастар мен өмір салттарына төзімді болу ғана емес, сонымен қатар өзгенің мәдени құндылығын түсіне білу және оны тұлғалық тұрғыдан мойындау қабілетімен ұштасады. Латын тіліндегі «tolerantia» сөзі бастапқыда төзімділік, сабырлылық деген мағынаны білдірсе, қазіргі әлеуметтік

ғылымдарда ол мәдени, діни, этникалық және әлеуметтік айырмашылықтарға құрметпен қарау ұғымымен тығыз байланысты. Философ Юрген Хабермас толеранттылықты қоғамдағы келісім мен коммуникация мәдениетінің негізгі шарты ретінде қарастырады. Оның пікірінше, қоғамдық келісім өзара түсіністік пен диалог мәдениеті арқылы ғана орнығады. [1, 266.] Ал Сэмюэл Хантингтон толеранттылық феноменін өркениеттер қақтығысының баламасы ретінде сипаттап, мәдени айырмашылықтар қақтығыстың емес, дамудың көзі бола алатынын көрсеткен [2, 1546.]

Мәдени толеранттылықтың теориялық құрылымында гуманистік дүниетанымның маңызы зор. Бұл ұстаным бойынша әрбір адам мен мәдениет бірегей құндылық ретінде қабылдануы тиіс. Мәдени толеранттылық - ұлттар мен этностар арасындағы тең құқылы өзара іс-қимылды қамтамасыз ететін әлеуметтік-психологиялық ұстаным. Оның басты қағидаларының бірі өз мәдениетін жоғалтпай, өзгенің мәдениетін мойындай алу. Осылайша толеранттылық тұлғаның ішкі мәдениетін, оның рухани әлемінің кеңдігін және адамгершілік кемелдігін сипаттайды.

Толеранттылықтың осы аксиологиялық өзегі қазақ халқының дәстүрлі қонақжайлылық және сабырлылық қағидаттарымен байланыстырылып, оны қазақстандық ғалым Ә. Нысанбаев ұлттық бірліктің рухани іргетасы ретінде қарастырады; осыдан келіп, мәдени толеранттылық - тек сыртқы саяси талап емес, ішкі мәдени және тұлғалық жетілудің өлшемі болып табылады, әрі бұл өлшем жастардың әлеуметтік-мәдени статусына байланысты ерекше маңызға ие болатындығын айта аламыз. [3, 1216.] Психологиялық-педагогикалық тұрғыдан жастық шақ - жеке тұлғаның дүниетанымы мен өмірлік құндылықтық бағдарлары түбегейлі қалыптасатын кезең болғандықтан, бұл топтың мәдени толеранттылығын дамыту стратегиялық міндетке айналады; бұл мәселеде жаһанданудың әсерімен М. Рокичтің теориясына сәйкес, жастардың терминалдық құндылықтарында жеке табысқа жету және индивидуализм басымдыққа ие болып, кейде қоғамдық және рухани құндылықтардан (бірлік, келісім) алшақтау қаупін тудырады деген пікірді ұстанған болатын.

Иә, әрине мәдени толеранттылықты қалыптастыру үшін жастар санасына әділеттілік құндылығын, гуманистік эмпатияны және азаматтық жауапкершілікті сіңіру маңызды, себебі бұл интегралдық құндылықтар әлеуметтік-экономикалық теңсіздікке және төзімсіздікке қарсы белсенді позицияны ұстануға мүмкіндік

береді. Осы құндылықтарды тәжірибеде іске асырудың негізгі институционалдық тетігі білім беру жүйесі болып табылады, онда полимәдениеттілікке бағытталған оқу бағдарламалары мен мәдениетаралық сауаттылық курстары арқылы жастардың стереотиптер мен ксенофобиялық көзқарастарды женуге қабілеті артады, сонымен бірге олар диалогтық қарым-қатынас дағдыларын меңгереді. Бұдан бөлек, толеранттылықты іс жүзінде дамыту үшін волонтерлік қозғалыстар мен мәдени алмасу бағдарламалары тиімді тәжірибе болып саналады, өйткені олар әртүрлі әлеуметтік-мәдени топтармен тікелей қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беріп, жастардың эмпатиялық толеранттылығын арттырады.

Жастардың әлеуметтік рөлі мәдени толеранттылық феноменімен тығыз байланысты. Жас ұрпақ - қоғамның рухани жаңару мен инновациялық дамуға бағытталған ең әлеуетті бөлігі. Олардың мәдени санасы мен құндылықтық бағдарлары елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен мәдени саясатындағы басым бағыттарды айқындайды. Жастардың толеранттылық деңгейі отбасылық тәрбиеге, білім беру мазмұнына, әлеуметтік орта мен ақпараттық кеңістікке тәуелді. Әсіресе қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында интернет пен әлеуметтік желілер жастардың мәдени танымына айтарлықтай ықпал етуде. Ақпараттың көптүрлілігі мен қолжетімділігі олардың дүниетанымын кеңейткенімен, кейде стереотиптер мен радикалды көзқарастардың таралуына да себеп болатыны белгілі. Сондықтан цифрлық мәдениет жағдайында мәдени толеранттылықты тәрбиелеу заманауи педагогиканың маңызды міндетіне айналып отыр.

Білім беру жүйесі жастардың мәдени толеранттылық деңгейін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Мектеп пен жоғары оқу орындарында оқыту процесі тек академиялық білім берумен шектелмей, тұлғаның әлеуметтік құндылықтарын дамытуға бағытталуы тиіс. Әртүрлі этностар мен дін өкілдерінің мәдениетін таныстыратын пәндер мен іс-шаралар жастардың мәдени қабылдау қабілетін арттырады. Сонымен қатар оқытушылардың кәсіби және мәдени құзыреттілігі, оқу орнындағы көпэтносты орта да бұл үдерістің тиімділігін арттырады.

Отбасы да толеранттылықтың бастау бұлағы болып табылады. Баланың алғашқы әлеуметтік тәжірибесі отбасында қалыптасады, сондықтан ата-ананың өзге мәдениетке деген қатынасы мен сөйлеу мәдениеті жасөспірімнің көзқарасына тікелей әсер етеді. Егер отбасында сыйластық пен өзара құрмет құндылықтары басым

болса, ол кейін жеке тұлғаның мәдени мінез-құлқында да тұрақты қасиетке айналады.

Ал жастардың құндылықтық бағдарларына келсек, жеке тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын, өмірлік ұстанымдарын және қоғаммен өзара қатынастарын айқындайтын ішкі реттеуші механизм. Әлеуметтік философия мен мәдениеттану саласындағы зерттеулер көрсеткендей, адамның құндылықтық жүйесі тарихи, мәдени және әлеуметтік факторлардың ықпалымен қалыптасады. Жаһандану дәуіріндегі жастардың құндылықтық кеңістігі дәстүрлі және постмодернистік бағыттардың синтезінен тұрады. Бір жағынан, жастар ұлттық мәдениетке тән дәстүрлер мен рухани мұраларды бағалайды, екінші жағынан, әлемдік мәдениеттен енген жаңа құндылықтарды да қабылдайды [4, 292б.]

Мәдени толеранттылық осы екі бағыттың арасындағы үйлесімді байланысты қамтамасыз етеді. Ол жастардың дүниетанымында ұлттық ерекшелікті сақтай отырып, өзге мәдениетке құрметпен қарау қабілетін қалыптастырады. Мысалы, қазіргі жастар арасында бейбітшілік, адам құқығы, теңдік, ашықтық және диалогқа бейімділік секілді құндылықтар кеңінен тараған. Бұл ұстанымдар толерантты мәдениеттің негізін құрайды. Жастар өзара қатынаста теңдік пен әділдікке ұмтыла отырып, әлеуметтік топтар мен мәдениеттер арасындағы шекараларды жоюға тырысады. Мұндай тенденция Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекет үшін ерекше маңызды.

Құндылықтық бағдарлардың тұрақтылығы мәдени толеранттылықтың сапасын айқындайды. Егер тұлғаның өмірлік қағидаттарында адамгершілік, жауапкершілік, әділдік және сыйластық сияқты құндылықтар жетекші рөл атқарса, ол тұлға әртүрлі мәдениет өкілдерімен бейбіт әрі сындарлы қарым-қатынас орната алады. Бұл ретте қоғам тарапынан жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесін қолдау, мәдени құндылықтарға бағытталған әлеуметтік жобаларды дамыту өзекті болып табылады. Қазіргі таңда білім беру ұйымдары мен жастар орталықтары мәдени әртүрлілікті дәріптейтін тренингтер, фестивальдер мен еріктілер қозғалыстарын ұйымдастыру арқылы осы бағытта маңызды миссия атқарып отыр.

Жастардың мәдени толеранттылығы тек теориялық ұстанымдармен шектелмей, олардың күнделікті өмірлік тәжірибесінде де көрініс табады. Тәжірибелік деңгейде толеранттылық жастардың басқа этникалық, діни және әлеуметтік топтармен қарым-қатынасында байқалады. Жоғары оқу орындарындағы көпұлтты

орта, студенттік ұйымдар мен қоғамдық жобалар осы үдерістің нақты көрінісі болып табылады. Мысалы, көпұлтты академиялық топтарда білім алушы жастар өзара пікір алмасып, түрлі мәдени көзқарастарды түсінуге мүмкіндік алады. Бұл тәжірибе олардың әлеуметтік бейімделуін арттырып, мәдени әртүрлілікті қабылдау қабілетін нығайтады.

Сонымен қатар, жастардың мәдени тәжірибесіне ақпараттық кеңістік үлкен әсер етеді. Цифрлық дәуірде жастардың әлеуметтік қатынастарының басым бөлігі онлайн форматта жүзеге асады. Әлеуметтік желілер мен медиа-платформалар әртүрлі мәдениеттердің, тілдердің және құндылықтардың өзара араласуына жағдай жасайды. Бұл бір жағынан мәдени диалогты кеңейтсе, екінші жағынан деструктивті идеялардың таралуына да себеп болуы мүмкін. Мысалы, кейбір интернет-ортада этникалық немесе діни төзімсіздікке шақыратын мазмұндар кездеседі. Сондықтан ақпараттық мәдениетті дамыту, медиасауаттылықты арттыру және жастарды сын тұрғысынан ойлауға үйрету қазіргі қоғамдағы маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Мәдени толеранттылық тәжірибесінің қалыптасуында тұлғаның әлеуметтік ортасы ерекше рөл атқарады. Достық қатынастар, волонтерлік бастамалар, қоғамдық бірлестіктер мен мәдени іс-шаралар жастардың өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа бейімделуін арттырады. Әсіресе, еріктілер қозғалысы жастардың гуманистік құндылықтарын дамытуда тиімді құрал болып отыр. Әртүрлі мәдени және әлеуметтік топтар өкілдерінің бірлесіп жұмыс істеуі әлеуметтік шоғырлану сезімін күшейтіп, этникалық шектеулерді азайтады.

Алайда мәдени толеранттылықты дамыту үдерісі бірқатар сын-қатерлермен қатар жүреді. Бұл сын-қатерлердің бір бөлігі әлеуметтік сипатқа ие болса, екіншісі ақпараттық және саяси факторлармен байланысты. Біріншіден, экономикалық теңсіздік пен әлеуметтік әділетсіздік жағдайында жастар арасында қоғамға наразылық сезімдері пайда болуы мүмкін. Мұндай жағдайда кейбір топтар өздерінің этникалық немесе діни ерекшеліктерін қорғаныс құралы ретінде пайдаланып, тұйық қауымдастықтарға айналады. Бұл өз кезегінде толеранттылық мәдениетінің әлсіреуіне әкеледі.

Екіншіден, ақпараттық кеңістіктегі манипуляциялық технологиялар мен жалған ақпарат көздері жастардың санасына ықпал етіп, мәдени немесе діни төзімсіздікке итермелеуі мүмкін. Қоғамдағы деструктивті идеологиялар, әсіресе радикалды және

ұлтшылдық сипаттағы қозғалыстар, жастардың бір бөлігінің санасында төзімсіздік пен қарсыласу сезімдерін тудырады. Үшіншіден, мәдени толеранттылықтың дамуына кедергі келтіретін тағы бір фактор- әлеуметтік оқшаулану. Қазіргі урбанизация жағдайында жастардың бір бөлігі мегаполистегі өмір ырғағына бейімделе алмай, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан оқшауланады. Мұндай жастар үшін өзге мәдениет өкілдерімен байланыс орнату қиынға соғады. Сондықтан әлеуметтік инклюзия саясаты мен жастарды қоғам өміріне белсенді тарту стратегиялары толерантты мәдениетті қалыптастырудың маңызды тетігі болуы тиіс.

Көптеген сын-қатерлерді ескере отыра, қазіргі таңда Қазақстан қоғамында мәдени толеранттылық мәселесі мемлекеттік саясаттың стратегиялық бағытына айналды. Елдегі этникалық және конфессиялық көптүрлілікті сақтау мен дамыту мақсатында түрлі бағдарламалар жүзеге асырылып келеді. «Мәңгілік Ел» идеясы мен «Рухани жаңғыру» бағдарламасы мәдени толеранттылықты ұлттық идеологияның өзегіне айналдырды. Бұл бағытта жастардың қатысуы мен белсенділігі аса маңызды. Жастар тек мәдени толеранттылықтың тұтынушысы ғана емес, оны қалыптастырушы және тасымалдаушы әлеуметтік күш болып табылады [5].

Ғылыми тұрғыдан алғанда жастардың мәдени толеранттылығын арттыру үшін кешенді тәсіл қажет. Ол білім беру, ақпараттық саясат, әлеуметтік тәжірибе және мәдени іс-шаралар арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Мектеп пен жоғары оқу орындарында этномәдени білім беру бағдарламаларын күшейту, мәдениаралық жобалар мен халықаралық студенттік алмасу жүйесін кеңейту, шығармашылық форумдар мен пікірталас алаңдарын ұйымдастыру жастардың мәдени көзқарасын кеңейтеді.

Қорытындылай келе, мәдени толеранттылықтың жастар арасындағы құндылықтық, тәжірибелік және әлеуметтік аспектілері өзара тығыз байланыста дамиды. Бұл құбылысты тек жеке мінез-құлықтың нәтижесі ретінде емес, күрделі әлеуметтік-мәдени жүйенің көрінісі ретінде қарастыру қажет. Қазіргі заман жастары үшін мәдени толеранттылық-бейбітшілік пен тұрақтылықтың кепілі, ал қоғам үшін - өркениетті дамудың алғышарты екендігін дәлелдедік деген пікірдемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – Санкт-Петербург: Наука, 2000. – 368 с.

2 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. – Москва: АСТ, 2003. – 603 с.

3 Нысанбаев А. Н. Толеранттылық – ХХІ ғасыр философиясы. – Алматы : Қазақстан, 2012. – 248 б.

4 Есім Г. Адам бол! Философиялық эсселер. – Алматы: Паритет, 2011. – 312 б.

5 Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017. – 26 сәуір. – №70 (29304). – Б. 1–3

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КУЛЬТУРНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ОРИЕНТИРОВ

НУКЕЖАНОВ Е.

докторант, кафедра религиоведения, Евразийский национальный
университет имени Л. Н. Гумилёва, г. Астана

Современное казахстанское общество переживает глубокие процессы социокультурной трансформации, затрагивающие как систему ценностей, так и религиозное сознание. После распада СССР и утраты единой идеологической парадигмы религия вновь стала важным источником моральной легитимации и культурной идентичности [1, с. 532]. При этом возрождение религиозности в Казахстане не привело к дезинтеграции общества. Напротив, государство старается направить этот процесс в русло гражданской консолидации, опираясь на принципы светскости. В постсоветский период общество столкнулось с переоценкой духовных ориентиров: место атеистической идеологии заняли традиционные формы религиозности, часто в сочетании с модернизированными элементами национальной культуры. Согласно социологическим исследованиям, более 86,8 % граждан Казахстана идентифицируют себя как верующие, но лишь около четверти регулярно участвуют в религиозной жизни [2, с. 26]. Это свидетельствует о формировании феномена «культурной религиозности», при котором вера выступает не как обязанность, а как элемент этнокультурной идентичности. Культурная религиозность характеризуется символическим участием в религиозной жизни, а также выборочным следованием ритуалам и праздникам. Люди могут праздновать религиозные даты (Курбан айт, Рождество), не придерживаясь

догматических основ вероучения. Такая форма религиозности играет роль в укреплении социальной сплоченности, но также может приводить к поверхностному восприятию религии и уязвимости перед радикальными интерпретациями. Одним из ключевых факторов трансформации общественного сознания выступает влияние цифровой среды. Молодёжь всё чаще обращается к религии вне традиционных институтов — через интернет, YouTube-проповеди, Telegram-каналы, онлайн-лекции. Эти формы цифровой религиозности способствуют распространению как умеренных, так и экстремистских взглядов. Это создаёт вызов для религиозного просвещения: необходимы новые форматы диалога, ориентированные на молодое поколение, в том числе с использованием визуальных и интерактивных форматов. Государственная политика Казахстана в религиозной сфере ориентирована на сохранение светского характера государства, при этом признаётся важность религиозной принадлежности как элемента идентичности. Учреждены органы, такие как Комитет по делам религий, созданы структуры диалога — например, Ассамблея народа Казахстана. Также реализуются государственные программы повышения религиозной грамотности, особенно среди школьников и студентов. Сравнение с международным опытом показывает, что Казахстан старается придерживаться модели «гибкого» или «светского плюрализма». Например, во Франции действует строгая модель секуляризма, предполагающая жёсткое отделение религии от публичной сферы. В Турции, напротив, государство активно регулирует религиозную деятельность через Диянет. Казахстан же старается сохранить баланс между свободой вероисповедания и сохранением общественной стабильности, не допуская доминирования какой-либо одной религиозной группы. Культурные ориентиры современного Казахстана формируются под воздействием как внутренних так и внешних факторов, урбанизации и информационных технологий [3]. Происходит гибридизация ценностей: традиционные семейные нормы сосуществуют с индивидуализмом, религиозные символы интегрируются в массовую культуру. Так, исламские и христианские мотивы можно встретить в казахстанской поп-музыке, кинематографе, социальных медиа. Тем не менее, сохранение межконфессионального согласия остаётся важным стратегическим приоритетом. В условиях усиления миграции, транснациональных связей и внешнеполитического

давления необходима устойчивая модель казахстанской идентичности, основанная на взаимоуважении и правовом равенстве. Светскость в этом контексте не противопоставляется духовности, а служит основой для диалога культур и вер.

Таким образом, трансформация общественного сознания в Казахстане отражает сложные процессы адаптации общества к новым условиям — от глобализации до цифровизации. Религия сохраняет важное значение как носитель культурного кода, но требует постоянного переосмысления в свете современных вызовов. Государственная политика, опирающаяся на принципы светскости, но не игнорирующая культурную роль религии, позволяет Казахстану сохранять стабильность и развивать модель гражданской идентичности. Важно не только поддерживать светский характер государства, но и повышать уровень образования, критического мышления и социальной ответственности — как среди верующих, так и среди неверующих граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1 Breskaya O. Social Perception of Religious Freedom: Testing the Impact of Secularism and State-Religion Relations // Social Compass. – 2021. – № 68(4). – С. 527–548.

2 Аналитический отчет по результатам социологического исследования «Оценка государственной политики в религиозной сфере» (4 квартал) / Министерство культуры и информации РК. – 26 с.

3 Hamzina Z. A., Kalkayeva N. B., Turlykhankyzy K. Development of State Religious Policy in Kazakhstan // Journal of Legal Studies. – 2022. – Т. 5(3).

4 Конституция Республики Казахстан. – 1995.

5 Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». – 2011.

НАУКА И ОБЩЕСТВО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

ОМАРБАЕВ К. С.

магистр истории, Шәкәрім университет, Абайская область, г. Семей

Цифровая трансформация в XXI веке стала не просто технологическим явлением, а фундаментальным социальным процессом, который изменяет структуру общества, формы коммуникации и саму природу научного познания. Переход к цифровому миру влияет на то, как люди получают знания, как ученые проводят исследования и как общество осмысливает результаты научного прогресса. В статье в газете «Коммерсантъ-Наука» [1, с.12] отмечается, что цифровизация формирует «новую экосистему знаний», где границы между наукой, образованием и обществом становятся все более прозрачными.

Как мы уже отмечали, современное общество переживает эпоху цифровой революции, которая радикально меняет все сферы человеческой деятельности. Согласно материалам журнала «Наука и жизнь» [2, с.13], цифровизация является не просто технологическим процессом, а новым типом социального и культурного развития, где знания становятся основным ресурсом.

Наука в этих условиях перестаёт быть закрытой сферой для специалистов – благодаря цифровым платформам и открытым базам данных знания становятся доступными широким слоям населения.

Развитие цифровых технологий способствует ускорению научных открытий. Электронные библиотеки, базы данных и системы искусственного интеллекта (ИИ) позволяют исследователям обрабатывать огромные массивы информации за короткое время.

По данным издания «Вестник РАН» [3, с.14], более 70 % научных статей в мире публикуются в электронном формате и сопровождаются открытым доступом к данным. Это формирует новое направление – открытую науку (Open Science), где прозрачность и обмен результатами исследований становятся обязательным элементом научной этики.

Цифровизация не только изменила способ получения информации, но и трансформировала структуру общественных отношений. Интернет-коммуникации, дистанционное образование, социальные сети и электронное правительство стали частью повседневной жизни.

В газете «Айкын» [4, с.3] отмечается, что цифровая среда открывает новые возможности для гражданского участия и повышения

научной грамотности населения. Вместе с тем она создаёт риски – дезинформацию, цифровое неравенство и зависимость от технологий.

Искусственный интеллект становится одним из ключевых инструментов современной науки. Он используется для анализа геномных данных, исторических текстов, климатических моделей и социальных процессов.

В журнале «Қазақ университеті. Ғылым және инновация» [5, с.23] подчеркивается, что интеграция ИИ в научные исследования требует этического регулирования, особенно в вопросах достоверности данных и авторского права.

Цифровая трансформация делает науку более междисциплинарной: гуманитарные и естественные направления объединяются на основе общих цифровых технологий.

Наряду с преимуществами цифровизации возникают новые моральные и социальные вопросы. Проблема фейковых новостей, манипуляции данными и «постправды» ставит под угрозу доверие к науке.

По мнению профессора С. Касенова [6, с.2], «в условиях цифрового общества ответственность за достоверность информации становится новой формой гражданской зрелости».

Поэтому одной из задач современной науки становится не только генерация знаний, но и формирование цифровой культуры мышления, основанной на критическом анализе данных.

Цифровая трансформация — это не просто технический процесс, а комплексное социальное явление, изменяющее саму структуру научного познания и общественного сознания.

Наука и общество вступили в эпоху, когда знания стали цифровым капиталом, а критическое мышление – важнейшей компетенцией XXI века.

Для Казахстана и других стран актуальной задачей остаётся развитие цифровой инфраструктуры, поддержка открытых научных инициатив и формирование культуры ответственного использования технологий. Все более широко распространяются и сами инструменты компьютерно-прикладной коммуникации: здесь вполне уместно упомянуть и интернет-лингвистику, как самостоятельную отрасль науки о языке, область интернет-исследований в социальных науках, популяризация науки в интернет-пространстве, социология и интернет в виртуальном пространстве, поведение в интернете как объект изучения социальных наук, интерес читательской аудитории к структурным компонентам, так называемая современная медиа-

лингвистика и множество других, весьма интересных и познавательных электронных ресурсов и платформ.

Наука и общество сегодня находятся в состоянии глубокой взаимозависимости. Цифровая трансформация создает новые возможности для развития знаний, но одновременно требует от человечества ответственности, этичности и осознанности. Важно, чтобы цифровые технологии служили укреплению гуманистических ценностей и развитию научного потенциала, а не углублению социальных различий. Только в этом случае цифровая эпоха станет временем подлинного прогресса — не только технологического, но и духовного. Поэтому человечество, нынешнее и последующие поколения должно все более существенно консолидировать свои усилия в этом, весьма непростом, сложном и противоречивом процессе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Наука и жизнь, №3, 2024.
- 2 Вестник Российской академии наук, №9, 2023.
- 3 Қазақ университеті. Ғылым және инновация, №2, 2024.
- 4 Айқын газеті, 20.05.2024.
- 5 Казахстанская правда, 14.02.2024.
- 6 Касенов С. Цифровое общество и новая этика. — Алматы: Университетский вестник, 2024.

ИСЛАМДАҒЫ ДІНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚТЫҢ ФЕНОМЕНІ

КОЖАМЖАРОВА М.Ж.

филос.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

САГЫНДЫКОВА Д. Р.

магистрант, Мфил-22н тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

*Мақала гранттық қаржыландыру аясындағы
жоба ЖТН АР23484991 бойынша орындалды.*

Ислам — бейбітшілік пен әділеттілікке негізделген дін. Оның басты қағидаттарының бірі – өзге сенім иелеріне құрметпен қарау, діни төзімділік көрсету. Қасиетті Құран мен Пайғамбар Мұхаммедтің (с.ғ.с.) сүннетінде өзге дін өкілдерімен бейбіт қатар өмір сүру, әділеттілік пен мейірімділік таныту туралы көптеген аяттар мен хадистер кездеседі. Осыған орай, исламдағы діни толеранттылық феномені – қазіргі көпэтносты және көпконфессиялы қоғамда

бейбітшілікті, қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізі бола алады.

Қазақстан – ислам өркениетінің бір бөлігі, әрі зайырлы мемлекет ретінде діни төзімділік пен дінаралық келісімді мемлекеттік деңгейде қалыптастырып отырған ел. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы діни толеранттылық мәдениетін зерттеу исламдағы төзімділік қағидаларымен тікелей байланысты.

Ислам дінінде діни төзімділік – сенім бостандығын мойындау, басқа дін өкілдеріне әділетпен қарау және олардың ар-ожданын құрметтеу қағидаттарына сүйенеді. Құранда былай делінеді: «Дінде зорлық жоқ. Ақиқат адасудан айқын ажыратылды» (Бақара сүресі, 256-аят) [1].

Бұл аят ислам дінінің сенім мәселесінде күштеуге жол бермейтінін көрсетеді. Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) өмірінен де біз оның христиандармен, иудейлермен, тіпті мүшріктермен де келісім мен түсіністікке негізделген қарым-қатынас ұстанғанын көреміз. Мәдина қаласына қоныс аударған кезде Пайғамбар (с.ғ.с.) түрлі діни топтармен «Мәдина келісімін» жасап, бейбіт қатар өмір сүрудің жолын ұсынды.

Исламдағы толеранттылық тек діни сеніммен шектелмей, жалпы адами қарым-қатынастарда әділдік, кешірімділік, сабырлық сияқты қасиеттерді де қамтиды.

Қазақстан – ислам дінін ұстанатын халықтар мекендейтін елдердің бірі. Алайда ел халқының құрамында христиандар, иудейлер, буддистер және басқа да діни сенім иелері бар. Осындай алуан түрлі діни қауымдастықтардың бейбіт өмір сүруі – Қазақстанның діни толеранттылық саясаты мен ислам дінінің қағидалары арасындағы үйлесімдіктің дәлелі.

Мемлекетіміздің «Бейбітшілік пен келісім» қағидатына негізделген саясаты исламдағы төзімділік ұстанымымен үндеседі. Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы өз қызметінде исламдағы сабыр, құрмет, бейбітшілік сияқты құндылықтарды насихаттап келеді. Діни бірлестіктер арасындағы өзара түсіністік пен сыйластық исламның «жақсылықта жарысындар» деген қағидасына негізделеді (Мәида сүресі, 48-аят).

Исламда білім – діни түсінікті тереңдетудің, адасудан сақтанудың, қоғамда әділдікті орнатудың басты құралы. Қазақстанда діни төзімділікті қалыптастыру бағытында білім беру саласында ауқымды жұмыстар атқарылуда. Бұл да исламның ғылым мен ағартушылыққа берген үлкен мәнімен сәйкес келеді [4].

Ислам тарихында ортағасырлық мұсылман әлемінде түрлі діндердің өкілдері – христиандар, иудейлер, зороастрийшілер – мұсылман билігімен бейбіт өмір сүріп, ғылым мен мәдениетті бірге дамытқаны белгілі. Бұл тарихи тәжірибе Қазақстан үшін де үлгі бола алады [5].

Қазақстан өзінің діни толеранттылық тәжірибесін халықаралық деңгейде де ұсынуда. Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін өткізу – исламдағы дінаралық диалогты қолдаудың жарқын мысалы. Бұл форум исламдағы «бір-бірінді тану үшін жаратылдыңдар» деген қағиданың (Хужурат сүресі, 13-аят) практикалық көрінісі іспетті.

Исламдағы діни толеранттылық – сенім бостандығын, бейбіт қатар өмір сүруді, өзге дін өкілдеріне құрмет көрсетуді көздейтін құндылық. Қазақстандағы діни төзімділік тәжірибесі осы исламдық қағидаттармен үйлесім тауып отыр. Бүгінде діни толеранттылық – тек ішкі тұрақтылықтың негізі ғана емес, сонымен қатар жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің де маңызды факторы. Сондықтан исламдағы діни төзімділік феноменін зерделеу – қазіргі заманғы дінаралық қарым-қатынастарды дұрыс жолға қоюда, әрі әділетті қоғам қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Ислам діні – бейбітшілік пен мейірімділікке негізделген әлемдік діндердің бірі. Оның басты қағидаларының бірі – діни төзімділік, яғни өзге дін өкілдеріне құрметпен қарап, бейбіт қатар өмір сүру. Қазіргі жаһандық кезеңде діни экстремизм мен фанатизмнің өршуі, түрлі елдердегі діни қақтығыстар бұл мәселеге ерекше мән беруді талап етеді.

Қазақстан – ислам өркениетінің бір тармағы ретінде көпэтносты және көпконфессиялы қоғамда дінаралық келісім мен төзімділікті насихаттап отырған зайырлы мемлекет. Осы бағытта жұмыс істейтін ерекше қоғамдық институт – Қазақстан халқы Ассамблеясы исламдағы діни толеранттылық қағидаттарын тәжірибе жүзінде жүзеге асырып келеді.

Қазақстан халқы Ассамблеясы – еліміздің этносаралық және конфессияаралық келісімді сақтауға бағытталған бірегей қоғамдық-саяси институты. 1995 жылы ҚР Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен құрылған бұл ұйым бүгінде елдегі тұрақтылықтың, қоғамдық келісім мен діни толеранттылықтың кепілі ретінде жұмыс атқаруда [2,3].

Ассамблеяның басты мақсаттары:

– Қазақстан халқының бірлігін қамтамасыз ету;

- этносаралық және діни келісімді сақтау;
- діни төзімділік мәдениетін қалыптастыру;
- радикализм мен экстремизмге қарсы тұру.

Ассамблеяның бұл міндеттері исламның бейбітшілік пен өзара түсіністікке шақыратын қағидаларымен толық үндесіп жатыр.

Ассамблея жұмысындағы негізгі қағидалар – толеранттылық, жауапкершілік, мәдени әртүрлілікке құрмет, тарихи жады мен біртұтастық – исламның негізгі этикалық ұстанымдарымен үйлесім табады.

– Этностар мен конфессияларға құрмет – исламдағы *адал ниетпен өмір сүру, өзгеге зиян келтірмеу* сияқты қағидалармен ұштасады.

– Мәдени әртүрлілікке құрмет – Құрандағы *«Бір-біріңді тану үшін ұлттар мен ұлыстар етіп жараттық»* (Хужурат сүресі, 13-аят) деген тұжырыммен тікелей байланысты.

– Әділдік пен бейбіт өмір – исламдағы *«Алла әділдікті, игілікті және туыстықты бұйырады...»* (Нахыл сүресі, 90-аят) деген әмірін Ассамблея іс жүзінде іске асырады.

– Ассамблеяның діни төзімділікті дамыту бағытында атқарып жүрген нақты іс-шаралары ислам дінінің қағидаттарын қоғамдық деңгейде жүзеге асыруға мүмкіндік беруде:

– Діни мерекелер мен мәдени іс-шараларды бірігіп өткізу – мұсылмандық қонақжайлық пен татулықты насихаттайды.

– Білім беру бағдарламалары мен діни сауаттылықты арттыру – *исламдағы ілімге ұмтылу* міндетімен сәйкес келеді.

– Экстремизм мен радикализмге қарсы күрес – исламда тыйым салынған *фитнаға жол бермеу* қағидасына негізделген.

– Жастармен жұмыс – исламда жастарды *имандылық пен төзімділікке тәрбиелеу* парызы – Ассамблеяның басты бағыттарының бірі.

Исламда ұлттар мен ұлыстар арасындағы бейбітшілік пен өзара көмек идеясы – үнемі мадақталған ұстаным. Пайғамбар (с.ғ.с.) хадистерінде:

«Ең жақсы адам – адамдарға пайдалы болғаны»,

«Мүмін – басқа мүмін үшін мызғымас қамалдай» – деген тұжырымдар Ассамблеяның қоғамдық диалог пен келісім орнатуға бағытталған жұмыстарының рухани негізін сипаттайды.

Қазақстан халқы Ассамблеясы – исламдағы діни толеранттылық ұстанымдарын тәжірибе жүзінде іске асырып отырған бірегей қоғамдық институт. Оның жұмысы еліміздің тұрақтылығын,

бірлігін, діни келісімін сақтауда ерекше маңызға ие. Исламдағы діни толеранттылық қағидаттары мен Ассамблея жұмысының өзара сабақтастығы Қазақстанда этносаралық және конфессияаралық татулықты нығайтуға мүмкіндік беріп отыр.

Ислам – тек сенім жүйесі емес, қоғамды әділеттілікке, бейбітшілікке және өзара сыйластыққа шақыратын өркениеттілік коды. Қазақстандағы Ассамблея қызметі осы рухани бағдарды мемлекеттік және қоғамдық деңгейде іске асырудың нақты үлгісі ретінде қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Құран Кәрім. Қазақша мағынасы мен түсінігі. Алматы: «Дәуір», 2007.

2 Н. Назарбаев. Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999.

3 Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Заң. 2008 ж.

4 Али-заде А. А. Ислам: Энциклопедический словарь. – М.: Восточная литература, 2007.

5 Жүсіп Баласағұн. Құтты білік. Алматы: Жазушы, 1986.

ДІНИ БАҒДАРЛАРДЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ САНА

САТЕРШИНОВ Б.

философия ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия,
саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері

ЖҮНІСБАЕВ Ш.

исламтанушы, докторант

Кеңестік зерттеушілер қоғамдық сананың «классикалық» формаларын анықтауда бірауыздылық танытты: әлеуметтік әрекеттің әр алуан түрлерімен тікелей байланыстағы саяси, құқықтық, көркемдік, адамгершілік, діни және т.б. сана формаларының болатыны анық. Кеңестік әдебиетте дәстүрлі «қоғамдық сана» сөзімен қатар, «тарихи сана» термині де қолданылды, бірақ ғылыми айналымға анағұрлым кейін енгізілді. Маркстік теорияның негізін қалаушылардың мұрасында «қоғамдық» және «тарихи» сөздері «сана» сөзіне предикат ретінде қолданылды, көбіне мағынасы жағынан синоним түрінде көрінгенімен, оларды бір-біріне толық сәйкес келеді деп айтуға болмайды. Керісінше, кейде терминдер мағынасының өзара өте жақындығы әлеуметтік өмірдегі статикалық

және динамикалық, синхрондық және диахрондық бастаулардың өзара тәуелділігі мен сәйкессіздігін жасырып тұрады. Шындығында сана тарихи айқындалған (қоғамдық сана), қашанда бар нәрсе, бірақ ол сонымен бірге жүріп өткен жолды, оның ұзақтығы мен желісін пайымдайтын рефлексия болғандықтан да ол - тарихи. Демек, «қоғамдық» және «тарихи» терминдерінің семантикалық әрқилылығы маркстік әдіснаманың мазмұндық қырларымен анықталады [1, 15-16 бб.].

Алайда, посткеңестік кезеңде зерттеушілер бұл бұрынғы әдіснамадан бас тартып, көбіне «қоғамдық пікір» немесе «бұқаралық сана» терминдерін көбірек қолданады. Қоғамдық пікір қайшылықты қоғамдық-саяси, мәдени, экономикалық жағдайлар төңірегінде қалыптасқан бұқаралық сананың өзекті күйін, адамдар мен әлеуметтік топтардың осы жағдайларға қатынасын білдіреді. Дегенмен, бұл қоғам мүшелерінің санасында қалыптасқан идеялар, наным-сенімдер, құндылықтар мен дүниетанымдардың жүйесі ретіндегі қоғамдық сана түсінігін жоққа шығара алмайды. Бұл жүйе тарихи, мәдени және әлеуметтік үдерістердің ықпалында болады. Соңғы онжылдықтарда қоғамда орын алған жаһандану, урбанизация, ақпараттық қоғамның қалыптасуы секілді факторлар діни санаға да айтарлықтай өзгерістер әкелді.

Діни бағдарлардың трансформациялануы - бұл дінге деген қатынастың, діни тәжірибенің және құндылықтардың өзгеру үдерісі. Бұл өзгерістер қоғамдық санада көрініс табады. Осы мақалада діни бағдарлардың өзгеруінің негізгі себептері мен қоғамдық санаға әсері жан-жақты қарастырылады.

1. Діни бағдарлар мен қоғамдық сана: теориялық негіздері. Діни бағдар - бұл адамның діни көзқарастары, сенімдері мен құндылықтық ұстанымдарын білдіретін ұғым. Бұл бағдарлар адамның дүниетанымына, мінез-құлқына және қоғамдық өмірге қатысуына ықпал етеді.

Ал діни санаға келер болсақ, ол да қоғамдық сананың немесе руханияттың ерекше бір саласын құрайды. Діни сана дегеніміз түпкі мәнін ақырына дейін адамның танып-білуі мүмкін емес, дүниенің бір және бар, абсолютті және қасиетті бастауы – Құдайға деген сенімге негізделген дүниетанымның ерекше типін білдіреді. Универсуммен адамның негізгі қатынасы ретінде ол Құдайға деген сүйіспеншілікке, шексіз сенімге және сакралды қадірге сүйенген тылсым да иррационалды қатынасты бекітеді. Діни санада көзге

көрнекілікпен қатар көмеске, физикалықпен қатар метафизикалыққа сену құпталады.

Құдайдың жалғыздығы мен абсолюттілігі туралы қағида монотеизммен қатар, діннің келесі бір ерекшелігі – теоцентризмді тудырады. Нәтижесінде универсумдағы адам мен қоғамның орны мен мәртебесі жайлы түсініктердің бүкіл жүйесі түбірімен өзгертіндей дүниенің кескіні пайда болады. Әлемнің діни кескінінде құдай дүниедегі барлық алуан түрліліктің, барлық күштің қайнар көзі, барлығын қамтушы, ештеңеге мұқтаж емес абсолют ретінде көрінеді. Ол трансцендентті Абсолют ретінде табиғи болмыстан үнемі биік тұрады, онымен сіңіп кетпегенімен, жер бетіндегінің бәріне нұрлы шуағын төгіп тұрады. «Жаратылыс» ретіндегі әлем құндылықтық тұрғыда да, субстанционалдық тұрғыда да Жаратушыдан шексіз төмен тұрады, уақыт пен кеңістікте шектеулі болады және қашанда Оның еркіне бағынышты болады.

Құдай мен Әлем арақатынасының бұл сипаттамалары адам мен Құдай арасындағы байланысты түсінуге де қатысты қолданылады. Сүйіспеншілікпен жаратылған адам басқа жаны барлардан түбегейлі ерекшеленеді және әлемде айрықша орын алады. Оның өзгелерден артықшылығы оған ерікпен қоса ақыл берілген. Оның мақсаты өз бойындағы нәпсіні жеңе отырып, рухани кемелдік арқылы Алланы тану.

Діни сананың тағы бір ерекшелігі оның құрылымында сенімнің ерекше рөл ойнауында болып табылады. Болмысты рухани-практикалық игерудің айқын формасын білдіре отырып, діни сана адамның өмірқамын діни идеялар мен көзқарастарға сай келтірудің қатаң ережесін алға тартады. Діннің негізі ретіндегі сенім немесе иман ойдың амалмен, ғибадаттың қағидамен сәйкестігін білдіреді. Сондықтан діни сана міндетті түрде діни өмір салтын және ғибадат практикасын қатаң сақтауды тудырады.

Дегенмен, діннің авторитарлық, догматтық, дәстүрлік сипаты болуымен қатар, мифологиямен салыстырғанда, рационалдылық элементке де қомақты орын беріледі. Бұл оны көп жағдайда философиямен жақындатады. Дінде мифологиялық ойлаудың синкретизмі, сондай-ақ құдіреттілік пен табиғилық өзара бір-біріне сіңіп кетеді деген пантеизм толығымен игеріледі. Діни дүниетанымның осындай ерекшеліктері оны тарихи түрде философиялық дүниетаныммен қатар дамуына сеп болды, тығыз өзара әсердің нәтижесінде олар рухани мәдениеттің қос қанатын құрады [2].

Жоғарыда айтылғандай, қоғамдық сана философия мен әлеуметтануда бірнеше деңгейде зерттеледі: кәдуілгі сана, ғылыми сана, діни сана және идеологиялық сана. Діни сана қоғамдық сананың құрамдас бөлігі ретінде діни құндылықтар мен дүниетанымды сипаттайды. М. Вебердің пікірінше, дін қоғамның мәдени-әлеуметтік құрылымына әсер етіп, адамдардың экономикалық және саяси әрекеттеріне ықпал етеді [3]. Э. Дюркгейм дінді әлеуметтік тұтастықтың негізі ретінде қарастырды [4].

Діни бағдарлардың трансформациялану себептері. Жалпы сана адам мен қоғамның тұтастай алғанда әлемге және жекелей алғанда ондағы алатын өзінің орнына, өз өмірінің мәніне және адамзаттың тағдырына деген қорытылған көзқарастардың жүйесін білдіреді дедік. Адамдардың кең ауқымды өмірқамы тұрғысынан алғандағы бағдары олардың байыпты ғылыми, философиялық, әлеуметтік-саяси, құқықтық, моральдық, эстетикалық және діни құндылықтық бағдарларының, көзқарастарының, наным-сенімдерінің және мұраттарының жиынтығын құрайды. Ал діни сана, әсіресе дінтанулық ғылыми біліммен қуатталған діни бағдар адам өмірқамының практикалық және теориялық әрекеті үшін өзіндік бағдар бере алады, өз әрекеті барысында қол жеткізуі тиіс мақсаттарды қоя білуге мүмкіндік береді. Өз дүниетанымындағы саналы бағдарлардың негізінде адам өмір мен мәдениеттегі шынайы құндылықтарды таба алады.

Қазіргі таңда діни бағдарлардың өзгеруіне бірнеше негізгі факторлар әсер етуде. Оның біріншісіне жаһандану үдерісінің әсерімен болған мәдени плюрализмді жатқызуға болады. Жаһандану үдерісі түрлі діндердің өзара ықпалдастығын күшейтіп, мәдени плюрализмге әкелді. Бұл жағдай адамдардың әртүрлі діни тәжірибелерге деген қызығушылығын арттырып, дәстүрлі діни институттарға деген сенімнің әлсіреуіне себеп болды.

Діни бағдарлардың өзгеруіне себеп болатын келесі бір фактор, ол - ақпараттық технологиялар және диджиталдандыру. Интернет пен әлеуметтік желілер діннің таралу формаларын өзгертті. Виртуалды кеңістікте діни мазмұндағы материалдар кеңінен таралып, жаңа діни қозғалыстардың пайда болуына жол ашты.

Бүкіләлемдік тордың жекелеген желілері, кибердін, цифрлық дін, киберислам, виртуалды ислам, киберсуфизм, интернет-умма, интернет-улем, мұсылман коучтары, ислам-секьюрити және т.б. ұғымдар кеңінен тарала бастады. Бұл концептілер бұрынғы академиялық исламтану мен ориенталистік ғылымдарды жаңа

арнаға бұрды, дін социологиясында жаңа сандық және сапалы әдіс-тәсілдерге деген сұраныс пайда болды. Кибердін, виртуалды дін, онлайн-дін және цифрлық дін мәселелері XX ғасырдың соңғы онжылдықтарынан бастап, XXI ғасырдың бастапқы онжылдықтарында барынша қарқынды түрде ұлғайды. Діндар қауымдастықтардың бір чатқа, сайтқа немесе форумға бірлесіп, дін мәселелерін талқылауы «компьютерлік технологиялардың көмегімен құрылған болмыстың өзгеше бір өлшемінде әрі компьютерлік бағдарламалармен құрылған жасанды ортада өмір сүретін» Киберия кеңістігін дүниеге әкелді [5, 206 б.].

Діни бағдардың өзгеруіне себеп болған тағы бір ықпалдың қатарына жеке тұлғаның автономиясы мен діни индивидуализмді жатқызуға болады. Қазіргі қоғамда діни тәжірибе көбіне жекешеленіп барады. Адамдар енді діни нанымдарды ұжымдық емес, жеке таңдау негізінде қабылдайды. Мысалы, ислам дініне қатысты айтар болсақ, соңғы жылдары, әсіресе Ковид-19 пандемиясынан кейін бұрын жұма намазға ағылатын жастар жамағатының едәуір азайғанын байқауға болады.

Қоғамдық санадағы өзгерістер. Діни бағдарлардың өзгеруі қоғамдық санада бірнеше маңызды үрдістерді туындатты. Постсекулярлық қоғамда бұрынғы өшпенді атеизмнің сағы сынды, секуляризм үдерісі тағынан тайды. Әсіресе, кейінгі кеңестік қоғамда десекулярлық үдеріс орын алып, діннің қайта жаңғыруы, діни ренессанс орын алды, мешіттер көптеп салына бастады. XX ғасырдың соңы мен келесі жаңа ғасырдың басында діндарлық деңгейі, әсіресе жастар арасында күрт өсті. Дегенмен, батыстық қоғамда діни құндылықтардың соңғы ғасырларда біршама шайылып кеткенін, діннің қоғамдық өмірдегі рөлінің әлсірегенін де, бұл үрдістің жаһандық коммуникация барысында тигізетін әсерін де ескеру қажет. Сонымен қатар, Орталық Азия елдеріне шетелдік мұсылман миссионерлерінің ағылып, қуатты насихат жүргізуі, соның нәтижесінде ұлттық және діни бірегейлікке нұқсан келтіруі аймақтағы діни ахуалды күрделі жағдайға әкелді.

Орталықазиялық посткеңестік кейбір қоғамдарда дәстүрлі діндердің қайта жаңғыруы неодастүршілдікке әкелсе, түрлі діндердің қатар өмір сүруі мен өзара бейімделуіне орай діни плюрализм құбылысы да өмірге келді. Ауыл жастарының қалаға белсенді миграция жасауы, жалпы урбанизация мен модернизация үдерістері де қоғамдық санадағы өзгерістер әкелді. Жастардың діни санасындағы өзгерістерге келсек, олардың арасында діни сәйкестік

әлсіреп, кейде дінге қызығушылық артады немесе керісінше, бейтараптық байқалады.

Қазақстан мысалындағы жағдай. Қазіргі әлемде, оның ішінде біздің елімізде діни сананың жаңғыруы, сондай-ақ бүгінгі либералды-демократиялық қоғамның дамуы қазақстандық қоғам үшін де, әлемдік қауымдастық үшін де толерантты сұхбаттық сананы қалыптастырудың маңыздылығын алға тартады. Қазіргі қазақстандық қоғам, әлемнің басқа да елдері тәрізді, мультимәдениетті. Тәуелсіздік кезеңі плюрализм және демократиялық идеология аясында заманауи қоғамдағы діннің рөлінің өсуімен байланысты болды, бұл құбылыстар посткеңестік мемлекеттердің барлығына тән жағдай. Қазіргі замандағы қазақстандықтардың діндарлығы көбіне діни дәстүрге деген қызығушылықтары мен діни бірегейлік жолындағы ізденістерден туындады, алайда, көптеген қазақстандықтар үшін діндарлық ресми-абстрактілі сипатта ғана, ал діни тәжірибе мен теорияның әлі де көмескі тұстары көп, себебі ежелгі, классикалық кезеңдердегі діни жүйенің дәстүрлі және дәстүрлі емес аясы туралы бұлыңғыр түсініктер бар. Осының барлығы діни бағдарды қалыптастыруға алып келетін қоғамдық сананың құрылымын анықтайтын факторлар болып табылады.

Қазақстан көпэтносты және көпконфессиялы мемлекет ретінде діни трансформация процесінің ерекше формаларын көрсетеді. Кеңестік кезеңдегі атеистік идеологиядан кейін дінге деген қызығушылық қайта оянып, ислам мен христиан діндерінің рөлі артты. Бірақ бұл үдеріс біркелкі емес: дәстүрлі діндермен қатар жаңа діни қозғалыстар мен секталар пайда болды. Мемлекет бұл салада тұрақтылықты сақтау үшін құқықтық және институционалдық шаралар қабылдауда[6]. Біздің елімізде дін саласындағы мемлекеттік саясаттың бассты бағыты діндарлық пен зайырлылықтың дұрыс арасалмағын, діни құндылықтар мен зайырлы құндылықтардың балансын сақтау болып отыр.

Қорытынды. Қазіргі заманда діни бағдарлардың трансформациясы – бұл қоғамдық сананың өзгерісіне тікелей әсер ететін кешенді үдеріс. Діни сана мен қоғамдық сана арасындағы өзара байланыс бүгінгі таңда бұрынғыдан да күрделене түсті. Дін, бір жағынан, әлеуметтік тұрақтылықтың факторы болса, екінші жағынан, кейбір жағдайларда қақтығыстардың себебіне айналуы мүмкін. Сондықтан бұл процесті ғылыми тұрғыдан зерттеу, талдау

және дұрыс бағыттау ғылым мен білім үшін де, мемлекет пен қоғам үшін де мейлінше маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Сатершинов Б. Тарихи сана – тәуелсіздіктің рухани тұғыры. - Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФЖСИ КБО, 2011. – 291 б.

2 Сатершинов Б., Белтенев Ж. Қазақстандағы діни сананы әлеуметтік-философиялық талдау / Глобалдық коммуникация аясындағы Орталық Азия: шекарадан тыс құндылықтар. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Алматы: ҚР ҒЖБМ ҒК ФСДИ, 2025.

3 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. – М.: АСТ, 2005.

4 Дюркгейм Э. *Элементарные формы религиозной жизни*. – М.: Канон+, 2019.

5 Забияко А.П., Воронкова Е.А., Лапин А.В., Пратына Д.А. и др. Киберрелигия: наука как фактор религиозных трансформаций. Благовещенск: Изд-во АмГУ, 2012, 2012 – 206 с.

6 Нұрғалиев Қ. *Дін және қоғам*. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ВЕКТОРЛАРЫ

ХАСЕН Қ. С.

студент, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды қ.

АДЫЛХАНОВА С. Е.

ф.ғ.м., аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық
университеті, Қарағанды қ.

Қазіргі заманда қоғамның рухани жаңғыруы мен қоғамдық сананың дамуы ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл процестің маңызды бағыттарының бірі – діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты қалыптастыру. Діни білім мен мәдени келісім адам санасын жетілдіруге, қоғамдағы тұрақтылық пен бірлікті сақтауға, ұлттық және рухани құндылықтарды нығайтуға үлкен үлес қосады. Қоғамдық сана – бұл халықтың ойлау мәдениеті мен дүниетанымының жиынтығы. Ал оны жаңғырту дегеніміз

– ескі көзқарастардан арылып, жаңа заманға сай рухани бағдар қалыптастыру [4, 52 б.].

Діни сауаттылық дегеніміз – адамның өз діні мен басқа діндер туралы дұрыс, терең және объективті білімге ие болуы. Бұл тек діни мәтіндерді жаттау емес, сонымен қатар діннің мәнін, тарихын, адамгершілік қағидаларын түсіну [2, 45 б.]. Діни сауатты адам өз сенімін басқаларға зорлықпен таңбайды, керісінше сыйластықпен қарауды үйренеді. Қазақстан көпұлтты әрі көпконфессиялы мемлекет болғандықтан, діни сауаттылықтың жоғары болуы қоғамдағы тұрақтылықтың кепілі болып табылады.

Дін адамзат тарихында әрқашан маңызды рөл атқарды. Ол адамды ізгілікке, әділдікке және мейірімге шақырады. Бірақ діннің атын жамылып, түрлі теріс ағымдар мен радикалды ұйымдар пайда болған кезде, діни сауатсыздық қоғамға үлкен қауіп төндіреді. Сондықтан бүгінгі күні жастардың діни сауаттылығын арттыру – мемлекет пен білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі. Бұл бағытта мектептер мен жоғары оқу орындарында «Дінтану негіздері» пәнін оқыту, мешіттер мен қоғамдық ұйымдар тарапынан ағартушылық жұмыстар жүргізу аса маңызды.

Мәдени толеранттылық ұғымы да қоғамдық сананы жаңғыртудың басты құрамдас бөлігі болып табылады. Толеранттылық – өзге көзқарастарға, сенімдерге, дәстүрлер мен мәдениеттерге құрметпен қарау [3, 67 б.]. Ол адамды ашық, әділ және бейбіт өмір сүруге тәрбиелейді. Қазақстандағы этносаралық келісім мен мәдени әралуандылық – толеранттылықтың жарқын үлгісі. Елдің әрбір азаматының мәдени тұрғыдан дамуы мен өзге мәдениеттерді құрметтеуі қоғамның өркениетті дамуына әкеледі.

Қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі векторлары – рухани даму, мәдени келісім және білім. Бұл үш бағыт бір-бірімен тығыз байланысты [4, 52 б.]. Егер адам рухани бай болса, ол мәдениетке де, дінге де құрметпен қарайды. Ал білімді адам сын тұрғысынан ойлап, жалған ақпарат пен экстремизмнің ықпалынан қорғана алады. Осылайша діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – ұлттық қауіпсіздіктің де маңызды бөлігі.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында қоғамды рухани тұрғыдан жаңғыртудың қажеттілігін ерекше атап өтті [1, 76-78 б.]. Ол «ұлттық кодты сақтай отырып, заманауи болу» идеясын ұсынды. Бұл идеяның мәні – рухани тамырымызды ұмытпай, әлемдік өркениетке бейімделу. Осы

тұрғыдан алғанда, діни және мәдени білім – қоғамның рухани жаңғыруының негізі. Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық тек жеке тұлғаның қасиеті ғана емес, ол жалпыұлттық деңгейдегі құндылық. Әр адам өз отбасында, білім ордаларында, жұмыс орнында осы ұстанымдарды сақтаса, қоғамда өзара түсіністік пен бірлік орнайды. Бұл – елдің тұрақтылығына, дамуына және болашақ ұрпақтың саналы болып өсуіне жол ашады.

Жастар – қоғамның ең белсенді бөлігі. Сондықтан олардың бойында діни және мәдени сауаттылықты қалыптастыру ерекше мәнге ие. Қазіргі заманда интернет пен әлеуметтік желілердің ықпалы өте күшті. Сол себепті жастарды деструктивті діни ағымдардан қорғау үшін ақпараттық қауіпсіздік пен дұрыс діни тәрбие қатар жүруі тиіс. Имамдар, ұстаздар, психологтар және қоғам белсенділері бірігіп, жастарға дұрыс бағыт беру арқылы ғана рухани қауіпсіздік қамтамасыз етіледі.

Мәдени толеранттылық ұлттар арасындағы келісім мен достықты сақтауға мүмкіндік береді. Қазақстан халқы Ассамблеясы осы бағытта маңызды жұмыс атқарып келеді. Түрлі этностар мен конфессиялардың өкілдері өзара сыйластықта өмір сүруі – елдің басты жетістігі. Бұл мәдени әртүрлілікті байлық ретінде қабылдап, оны сақтау – әрбір азаматтың міндеті екенін көрсетеді.

Қоғамдық сананы жаңғыртудың векторлары тек идеологиялық ұран емес, ол нақты іс-әрекет пен тәрбиенің нәтижесінде жүзеге асады. Егер адам дінді дұрыс түсініп, мәдениеттілікті өз өмірінің бөлігіне айналдырса, қоғамда мейірім мен сабырлылық артады. Сондай-ақ, рухани және мәдени даму экономикалық және әлеуметтік өсудің де негізін қалайды.

Сонымен қатар, діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық — қоғамның рухани қауіпсіздігіне әсер ететін маңызды факторлар. Егер қоғамда діни білім төмен болса, жалған ілімдер мен теріс ағымдар оңай тарайды. Бұл өз кезегінде халық арасында алауыздық пен түсінбеушілік туғызады. Сондықтан діни сауаттылық — мемлекеттің тұрақтылығы мен ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі. Мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан діни саясаттың басты мақсаты – азаматтардың діни сенім бостандығын қамтамасыз ете отырып, экстремизм мен радикализмнің алдын алу.

Қазақстанда конфессияаралық келісім мен діни татулықтың үлгісі қалыптасқан. Бұл бағытта мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара ынтымақтастығы ерекше орын алады. Мысалы, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы, православие шіркеуі және басқа

да конфессиялар қоғамның рухани дамуына өз үлесін қосып келеді. Олар халық арасында имандылық, сабырлық және өзара сыйластық идеяларын насихаттайды.

Қазіргі қоғамда рухани құндылықтардың әлсіреуі, материалдық байлыққа ұмтылудың күшеюі сияқты тенденциялар байқалады. Мұндай жағдайда адамның діни және мәдени дүниетанымын күшейту – рухани тұрақтылықтың негізі. Дін адамға өмірдің мәнін, жақсылық пен жамандықтың өлшемін түсінуге көмектеседі. Ал мәдениет – адамның өзін және қоғамды тануына, өмірдің үйлесімін сезінуге жол ашады. Осы екі бағыттың тоғысуы – адамды рухани биікке көтереді.

Бүгінгі таңда қоғамның жаңғыруы тек экономикалық даму арқылы емес, рухани және мәдени ілгерілеу арқылы жүзеге асады. Елдің зияткерлік әлеуеті мен рухани байлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Мәдениетсіз білім, білімсіз дін өз мағынасын жоғалтады. Сондықтан білім беру жүйесінде ұлттық мәдениет пен дін тарихын оқытуға ерекше көңіл бөлу қажет. Бұл жастардың ұлттық сана-сезімін, патриоттық рухын және адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады.

Діни сауаттылықты арттыру үшін ақпарат құралдарының да рөлі зор. Теледидар, интернет, әлеуметтік желілер арқылы халыққа діни ағарту бағытындағы сапалы, сенімді ақпарат тарату маңызды. Қазіргі таңда кейбір жастар діни білімді мешіт имамдарынан емес, әлеуметтік желідегі беймәлім адамдардан алады. Бұл жағдай діни бұрмалаулар мен түсінбеушіліктерге әкеледі. Сол себепті дін саласындағы мамандардың қоғаммен тікелей байланысын күшейту – уақыт талабы.

Мәдени толеранттылыққа келсек, ол қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы үйлесімді қатынастың негізін қалайды. Толеранттылық – тек төзімділік емес, өзге адамның көзқарасын, дәстүрін, сенімін түсіне білу. Қазақстандағы этникалық және мәдени әралуандылық – еліміздің ең үлкен байлығы. Осы байлықты сақтау үшін әр азамат өз жүрегінде сыйластық пен ашықтық қасиеттерін ұстауы тиіс.

Толеранттылықтың дамуы көбіне отбасынан басталады. Ата-ана балаға кішкентайынан мейірім, сабыр және сыйластық қасиеттерін үйретсе, ол ер жеткенде өзгелерге түсіністікпен қарай алады. Білім беру орындары да осы бағытта үлкен рөл атқарады. Мектеп пен университеттерде мәдениетаралық коммуникацияны

дамыту, ұлтаралық достық тақырыптарын талқылау — жастардың толерантты көзқарасын қалыптастырады.

Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықтың өзара байланысы да өте терең. Екеуінің негізінде – рухани мәдениет пен адамгершілік жатыр. Діни тұрғыдан алғанда, барлық діндердің түпкі мақсаты – адамды жақсылыққа, әділдікке, татулыққа шақыру. Ал мәдени тұрғыдан толеранттылық сол ізгі идеяларды қоғамдық өмірде жүзеге асырады. Осы екі ұғымды қатар дамыту арқылы ғана қоғамда шынайы бейбітшілік пен рухани келісім орнайды.

Жаһандану дәуірінде діни және мәдени құндылықтар түрлі ықпалдарға ұшырайды. Батыстық мәдениеттің, интернет пен жаһандық идеологиялардың әсерінен ұлттық ерекшеліктер ұмыт қалуы мүмкін. Сол себепті қоғамдық сананы жаңғыртудың басты шарты – өз мәдениетің мен дініңді терең түсініп, оны заман талабына сай жаңаша дамыту. Ұлттық рух пен имандылық қатар жүрген қоғам ғана тұрақты әрі дамушы бола алады. Қазіргі таңда Қазақстан халқының бірлігі мен татулығы халықаралық деңгейде үлгі ретінде мойындалып отыр. Бұл жетістік – елімізде діни төзімділік пен мәдени толеранттылық саясатының жемісі. Осындай тұрақтылықты сақтау үшін әрбір азамат рухани тұрғыдан жетіліп, өзге адамдарға түсіністікпен қарауы қажет.

Қорыта айтқанда, діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – қоғамдық сананы жаңғыртудың стратегиялық бағыттары. Олар елдің болашағына әсер ететін басты рухани құндылықтар болып табылады. Діни және мәдени білімді қатар дамыту арқылы біз рухани бай, мәдениетті және толерантты қоғам құра аламыз. Бұл – «Жаңа Қазақстанның» рухани негізі, болашақ ұрпақтың өмірлік бағдаршамы.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана, 2017.
- 2 Қарсыбекова Г. Дін және қоғам: қазіргі заман мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
- 3 Тұрғынбаева Б. Толеранттылық мәдениеті және жастар тәрбиесі. – Алматы, 2019.
- 4 Әлібеков А. Қоғамдық сана және рухани жаңғыру. – Нұр-Сұлтан, 2021.

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ИСЛАМ ӨРКЕНИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

ШАРИПОВ У. Б.

докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

КАЙРБЕКОВ Н. Е.

«Дінтану» кафедрасының доценті, PhD-дінтанушы,

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Ұлы дала төсінде қалыптасқан қазақ халқының тарихи-мәдени мұрасы сан ғасырлық тарихтың сүзгісінен өткен бағалы қазына саналады. Бұл мұра көшпелі өмір салтымен біте қайнасқан материалдық және рухани құндылықтардың тұтас жүйесін қамтиды. Қазақтың дәстүрлі мәдениеті бір жағынан өзіндік төл ерекшеліктерін сақтаса, екінші жағынан көптеген сыртқы өркениеттік әсерлерді сіңіріп, байыта білді. Әсіресе ислам дінінің таралуы қазақ халқының жазу-сызу дәстүріне, рухани дүниесіне, өнері мен әдет-ғұрпына жаңа леп әкеліп, төл мәдениетіміздің құрамдас бөлігіне айналды. Бұл мақалада қазақтардың тарихи-мәдени мұрасының негізгі түрлері мен сипаттары, қазақ жеріне исламның таралу тарихы мен оның мәдениетке ықпалы, сондай-ақ қазақ халқының ислам өркениетіне қосқан үлестері талданып, қазақ мұрасының ислам әлемімен өзара байланысы және бүгінгі таңда оны зерттеп, насихаттаудың маңызы сөз болады.

Қазақтың тарихи-мәдени мұрасының түрлері мен ерекшеліктері

Қазақ халқының мәдени мұрасы материалдық және рухани деп екі үлкен салаға бөлінеді. Материалдық мәдениет қатарына халықтың шаруашылық-тұрмыстық өмірінде қолданылған заттық дүниелер, архитектуралық ескерткіштер және қолданбалы өнер туындылары жатады. Мысалы, қазақтың киіз үйі – тек баспана ғана емес, көшпелі өмір салтының таңбасы іспеттес ерекше құрылым. Жиналмалы әрі жеңіл киіз үй дала климатына бейімделген инженерлік шешім болып, оның күмбез тәрізді шаңырағы қазақтың көк аспанға деген символикалық ұмтылысын білдіреді. Сол сияқты ер-тұрман, ағаш және былғарыдан жасалған ыдыс-аяқ, зергерлік бұйымдар мен киім-кешек үлгілері де қазақтың материалдық мәдениетінің айрықша белгілерін танытады. Рухани мәдениет ұғымы көзбен көріп, қолмен ұстай алмайтын, сана-сезіммен қабылданатын құндылықтарды қамтиды. Қазақ халқының рухани мұрасына ең алдымен ауыз әдебиеті жатады. Ғасырлар бойы жазу-сызуы шектеулі көшпелі ортада эпостық жырлар, ертегілер,

аңыздар, мақал-мәтелдер мен айтыс дәстүрі ерекше дамыды. Мысалы, ел қорғаған батырлардың ерлігін жырлайтын қаһармандық эпостар мен ғашықтық мазмұндағы лиро-эпостық жырлар халықтың тарихи жадын қалыптастырып отырған. Суырыпсалма ақындар мен жыршы-жыраулар ұрпақтан-ұрпаққа халықтың өсиет-нақылын, дүниетанымын жеткізуші негізгі тұлғалар болды.

Қазақ даласына исламның таралуы және оның мәдениетке ықпалы

Ислам дінінің қазақ жеріне ену тарихы терең ғасырларға тамыр тартады. Алғашқы ислам дөнегі бұл өңірге VIII ғасырларда келгені туралы тарихи деректер бар. 751 жылғы Талас шайқасынан кейін араб ықпалы Орталық Азияға тарай бастады, ал X ғасырда Қараханид мемлекеті исламды мемлекеттік дін ретінде қабылдады. Түркі билеушісі Сатұқ Боғра ханның исламды қабылдауы осы аймақта жаңа дәуірдің басталғанын білдірді. Ислам алдымен Оңтүстік Қазақстандағы отырықшы қалалар – Испиджаб (Сайрам), Отырар, Тараз сияқты орталықтар арқылы таралса, біртіндеп көшпелі ру-тайпалар арасына да ене бастады.

Исламның мәдени ықпалы әсіресе тіл мен жазу саласында айқын көрінді. Араб жазуы Орта Азия түркілерінің ортақ әліпбиіне айналып, қазақ топырағында ғылым-білімнің тасуын тездетті. Арабша хат тану ортағасырлық түркілер үшін өркениет көшіне ілесудің кілті болды. XIV ғасырдан бастап Алтын Орда дәуірінде қыпшақ тілінде жазылған діни-мағриб әдебиеттер пайда болып, софы Аллаяр, Сәйф Сараи, Рабғузи сияқты ақын-жазушылар имандылық туралы дастандарын дүниеге әкелді. Қазақ хандығы тұсында да хатшылық қызмет және шежіре жазу ісі араб әліпбиімен жүргізілді. Ислам ықпалымен қазақ тіліне араб-парсы тілдерінен көптеген діни, философиялық ұғымдар енді (иман, құдай, кітап, ғалам, т.б.), бұл тілдік байлық қазақтың ұғымдық қорын кеңейтті. XX ғасырға дейін қазақтың жазба әдебиеті түгелдей араб қарпімен хатқа түсіп келді. 1912 жылы Ахмет Байтұрсынұлы құрастырған төте жазу әліпбиі де араб жазуына негізделген болатын. Бұл оқиға қазақтың ұлттық жазба мәдениетінің жаңа кезеңіне жол ашты.

Ислам діні заң жүйесіне де өз әсерін тигізді. Тәуке ханның XVIII ғасырдың басында қабылдаған «Жеті жарғы» заңдар жинағында шарифат нормалары ескеріліп, қылмыстық істер мен азаматтық құқықта ислам қағидалары көрініс тапты. Мәселен, ұрлық-қарлық, неке және мұрагерлік мәселелерінде шарифатқа

сүйенген үкімдер енгізілді. Бұл қазақ қоғамында діннің құқықтық мәдениетке ықпал ете бастағанының белгісі еді.

Исламның келуімен қазақ жерінде архитектуралық құрылыс өнері жаңа үлгілермен толықты. Ортағасырлық Түркістан, Отырар, Сауран, Тараз сияқты қалаларда күмбезді мешіт-медреселер салынып, олар шығыстық сәндік өрнектермен безендірілді. Осылайша аймақта қала сәулеті дамып, отырықшы мәдениет элементтері орнықты. Далалық көшпелі қоғамда исламның бекінуінде сопылық ағымының қызметі ерекше болды. XII ғасырда өмір сүрген Қожа Ахмет Ясауи бастаған сопы абыздар түркі тілінде насихат жүргізіп, жергілікті халыққа исламның рухани құндылықтарын түсінікті тілмен таратып отырды. Ясауи бабамыздың «Диуани хикмет» жинағы қарапайым жұртқа хикмет тілінде имандылық сабақтарын беруімен құнды болды. Халық исламды тек діни жоралғылар жиынтығы емес, адамгершілік пен кісілікке тәрбиелейтін құндылықтар жүйесі ретінде қабылдады.

Қазақтардың ислам өркениетіне қосқан үлестері

Ислам өркениеті тарихында Орта Азия мен қазақ даласынан шыққан ғұламалар айрықша орын алады. Ежелгі замандардан бері бұл өлкеде ғұлама ғалымдар, ойшыл ақындар, діндар тұлғалар шығып, бүкіл мұсылман әлемінің рухани және ғылыми дамуында із қалдырды. Олар өз еңбектері арқылы шығыс пен батысты біріктірді, әлемдік деңгейдегі білімнің қайнар бұлағына айналды. Төменде қазақ топырағында туып-өскен және ислам өркениетіне сүбелі үлес қосқан кейбір тұлғаларға тоқталайық:

– Әбу Насыр әл-Фараби (870–950) – Отырар өңірінде дүниеге келген ұлы философ, математик, астроном. Ислам әлемінде «Екінші ұстаз» атанған Әл-Фараби ғылымның көптеген саласында өшпес із қалдырды. Оның еңбектерін ортағасырлық ислам ғұламаларымен бірге Роджер Бэкон, Леонардо да Винчи сынды еуропалық ойшылдар да пайдаланып, зерттеген. Фараби оптика ғылымында жарықтың сыну және таралу заңдылықтарын ашып, астрономияда Шолпан (Венера) планетасының Күн бетінен өтуін алғаш бақылаған ғалым ретінде белгілі. Осынау теңдессіз еңбектері үшін Әл-Фарабидің 1100 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО деңгейінде атап өтілді.

– Қожа Ахмет Ясауи (1103–1166) – Түркістан қаласында қызмет еткен атақты сопы ақын, бүкіл түркі жұртының рухани пірі. Ясауи түркі тілінде жазылған алғашқы діни-дидактикалық шығармалардың авторы атанды. Оның «Диуани хикмет» (Даналық кітабы) еңбегі түркі-мұсылман әлемінде кең таралып, қарапайым

халықты имандылыққа, сабыр мен инабаттылыққа үндеді. Ясауидің рухани мектебі арқылы сопылық ілім қазақ даласына тереңінен сіңді. Бүгінде Түркістандағы Қ.А.Ясауи кесенесі оның мұрасын айшықтап тұр.

– Жүсіп Баласағұни (1021–1075) – Қараханид мемлекетінің әйгілі ойшылы, «Құтты білік» атты кемел шығарма жазған ақын. Бұл еңбегі мемлекет басқару, әділеттілік пен ізгілік жөнінде түркі тілінде жазылған тұңғыш энциклопедиялық поэма саналады. Баласағұни өз дәуіріндегі астрономия, медицина, әдебиеттану ілімдерінің дамуына да үлес қосқан. Оның еңбегі Түркістан аймағынан алыс жерлерге танылып, «Құтты біліктің» қолжазбалары Стамбұл, Каир, Вена кітапханаларында сақталды. Бұл түркі дүниесінің ортағасырлық ғылым мен әдебиетке қосқан үлкен үлесін көрсетеді.

– Мұхаммед Хайдар Дулати (1499–1551) – Қазақ даласынан шыққан тарихшы, мемлекет қайраткері. Дулати өзінің «Тарих-и Рашиди» еңбегінде Моғолстан мен Орта Азия, оның ішінде Қазақ хандығы тарихын баяндайды. Бұл шығарма парсы тілінде жазылса да, онда қазақ халқының бастау кезеңдері туралы құнды деректер қамтылған. Еңбектің маңыздылығы соншалық, көп ұзамай ол Үндістан, Иран, Орта Азияда бірнеше тілге аударылып басылып шықты. В.В. Вельяминов-Зернов оны орыс тіліне, Д. Росс ағылшын тіліне аударып жариялаған. Дулатидің 500 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО аясында аталып өтуі – әлем ғалымдарының оны мойындауының белгісі.

Бұл аталған тұлғалар – ислам өркениетінің түрлі салаларында (философия, поэзия, тарих, тіл білімі) өз үлесін қосқан қазақ жерінің перзенттері. Бұлардан бөлек, ортағасырлық Ахмет Йүгнеки (XII ғ.) өзінің «Ақиқат сыйы» еңбегімен танылса, Ахмад әл-Жауһари (IX ғ.) Бағдаттағы «Даналық үйінің» негізін қалаған ғалымдардың бірі болған. Сондай-ақ Қыпшақ даласынан шыққан ғұлама Әбу Мансұр әл-Матуриди ислам теологиясында сүнниттік Матуриди ақидасын қалыптастырса, Қадырғали Жалайыри (1555–1607) өзінің «Жамиғат-тауарих» еңбегі арқылы түркі және қазақ тарихнамасының дамуына ықпал етті. Бұл ғалымдардың еңбектері тек мұсылман елдерінде ғана емес, Еуропада да кеңінен пайдаланылып, әлемдік ғылым-білім қазынасына айналды.

Ислам өркениетіне қазақ жұртының қосқан үлесі архитектура, білім беру салаларында да көрінеді. Қазақ даласында XIX ғасырға дейін мешіт-медресе салу үрдісі үздіксіз жүріп отырды. Әрбір қала, ірі қоныстар мен кей ауылдарда жұртшылық қаражат жинап,

Алланың үйін тұрғызуды сауап санаған. Ресей патшалығы дәуірінде де шектеулерге қарамастан, қазақ қоғамында молда арқылы оқу-білім алу кең тарады – молдалар балаларға хат танытып, негізінен дін сауаттылығын көтерді. XIX ғасырда патша үкіметі татар молдаларын дала өңіріне жіберіп, олардың күшімен жаңа мешіттер ашу, мектептер ұйымдастыру ісі де жүргені тарихтан мәлім. Бұл қазақ халқының арасында ислам ілімдерінің әрі қарай таралуына жол ашты. Қазақ зиялыларының көбі (Шоқан Уәлихановтан басқа) алғашқы сауатын ауыл молдасынан ашып, шығыс классикаларын оқумен сусындаған. Сонымен бірге, қазақтың бай эпиграфикалық мұрасы да бар: көшпелі өмір салтында қайтыс болған кісілердің басына орнатылған құлпытастарға араб жазуымен мәтін жазу дәстүрі кең тараған. Бүгінде Қазақстан аумағында сақталған көптеген көне құлпытастардағы жазулар – халқымыздың исламдық эпиграфикаға қосқан үлесі әрі тарихи дерек көзі.

Қорыта айтқанда, қазақ даласының перзенттері ғылыми жаңалықтар ашып, әдеби жәдігерлер жазып, сәулет өнерінде құнды ескерткіштер тұрғызып, ислам өркениетінің дамуына өзіндік үлестерін қосты. Мұндай үлестер ортағасырлық «Исламның алтын дәуірінен» бастап жаңа заманға дейін жалғасып, жалпы мұсылман мәдениеті қазынасын молайтты. XX ғасыр басындағы Абай, Шәкәрім сынды ойшылдар да шығыс руханиятына сүйене отырып, ұлтының өркендеуіне қызмет етті. Сондықтан қазақ халқының ислам өркениетіндегі орны ерекше деп айта аламыз.

Қазақ мәдени мұрасы және ислам әлемімен өзара байланысы

Қазақ мәдениеті әрқашан сыртқы өркениеттермен байланыста дамып отырған. Ислам әлемімен де қазақ халқының сан-салалы тарихи байланысы бар. Ең алдымен, Ұлы Жібек жолы бұл байланыстардың үзілмеуінде зор рөл атқарды. Көне замандардан бастап Қазақстан аумағы арқылы өткен керуен жолдары Шығыс пен Батысты, мұсылман дүниесі мен еуропалық елдерді жалғастырып жатты. Орта ғасырларда осы жолдың бойындағы Түркістан, Тараз, Отырар, Бұхара, Самарканд сияқты қалалар ірі сауда және мәдени орталықтар ретінде өркендеді. Сол замандарда халқымыз әлемдік өркениеттен қол үзіп қалмай, керісінше, басқа жұрттармен экономикалық әрі рухани алмастықты күшейтті. Саудагерлермен бірге түрлі діни уағызшылар, қолөнер шеберлері, ғалымдар қазақ даласын басып өтіп, мұнда өз білімін таратса, керісінше, біздің өлкеміздің талай данышпаны ислам әлемінің орталықтарына барып, білім алды. Мысалы, ортағасырлық көптеген қазақ (немесе

жалпы түркістандық) ғұламалар Бағдад, Дамаск, Каир, Самарқанд, Бұхара шаһарларында оқып, ислам ілімдерін меңгеріп қайтқан. Олардың қайтып оралмағандарының өзі сол аймақтарда еңбектеніп, мұсылман мәдениетіне үлес қосқанын тарихтан білеміз (мысалы, Мысырда Қыпшақ тілінде әдебиет жасаған Сәйф Сараи, т.б.).

Қазақ мәдени мұрасы мен ислам әлемі арасындағы байланыс әдебиет пен өнер саласында да көрініс тапты. Орта ғасырларда өмір сүрген түркі ақындары шығармаларында исламның имандылық, ахлақ мәселелерін жырлағаны белгілі. Сол ақындардың еңбектері бүкіл мұсылман елдерінде оқылып, түркі мұсылман өркениетінің ажырамас бөлігіне айналды. Мысалы, Қожа Ахмет Ясауи өсиеттері Орта Азиядан бастап Анадолыдағы түркі халқының да рухани өміріне әсер етті – түрік ақындары оны ұстаз тұтып, сопылық әдебиетте жалғастырды. Ал классикалық парсы, араб әдебиеті қазақ ақын-жырауларына шабыт берді: бізге жеткен көптеген жырларда Жүсіп-Зылиқа, Ләйлі-Мәжнүн сияқты шығыс сюжеттері қазақы формада жырланды. Яғни, қазақтың ауыз әдебиеті ислам әлемі әдебиетінің біразына ортақ тақырыптарды өз өңірімізде жаңғыртты. Мұның өзі мәдениеттер алмасуының бір мысалы.

Сәулет өнерінде де екіжақты ықпалдасу байқалады. Қазақ жеріндегі ортағасырлық архитектура ескерткіштері Самарқанд, Хиуа сияқты қала мәдениетінің үлгісімен салынса, керісінше, көшпелі түріктердің киіз үйге негізделген күмбез стилі кейін көптеген мұсылман елдерінің құрылысында көрініс тапқан. Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесін тұрғызған Әмір Темір шеберлері оны парсылық дәстүр мен жергілікті форма үндесуінде жасағаны белгілі – бұл дала мәдениеті мен исламдық қала мәдениетінің біріккен жемісі. Сондай-ақ, қазақ халқының қолөнер бұйымдарындағы ою-өрнектер исламдық әлемдегі оюлармен өзара ұқсастық тауып жатады: геометриялық немесе өсімдік тәріздес өрнектерді қазақ шеберлері де кең қолданды, мұның арғы негізінде ислам өнерінің бейнелеу дәстүрімен сәйкестік бар. Қазақтың зергерлік әшекейлері, кілемдері мен текемет-сырмақтарындағы символдар да ислам мәдениетіндегі рәміздермен үйлесім табады (мысалы, қошқармүйіз оюы мен шығыстағы ай, жарты ай бейнесінің ұштасуы).

Діни өмірдегі байланыстарға келсек, қазақтар ілкі замандардан бері қажылық сапар жасап, мұсылмандық міндетін орындап отырған. XIX ғасырдың өзінде хан-сұлтандар Мекке-Мединеге барып, Қағбаға тәу еткен деректер бар. Мысалы, ұлы Абайдың әкесі Құнанбай қажы 1870 жылдары Меккеге барып, өз қаражатына

сонда қонақ үй салдырып, жұрт игілігіне қалдырған. Бұл – қазақтар арасынан шыққан тұлғалардың ислам әлеміне тигізген тағы бір игі ықпалы. Сол сияқты, кеңес кезеңіне дейін қазақтың талай болыс-билері, бай-молдалары Меккеге, Бағдатқа, Бұхараға қаржылай көмектер жіберіп тұрғаны мұрағат құжаттарынан белгілі. Осман сұлтандары мен Орта Азия хандықтары қазақ жеріндегі кейбір әулиелерді құрметтеп, оларға сый-сыяпат жіберген оқиғалар да орын алған. Мұның бәрі қазақ мәдени мұрасы мен ислам дүниесінің әрдайым өзара үнқатыста болғанын білдіреді.

Тәуелсіздік дәуірінде Қазақстан Республикасы ислам әлемімен мәдени байланыстарды жаңғыртуда. 1995 жылдан бері Қазақстан Ислам Ынтымақтастығы Ұйымының (ИБИҰ) мүшесі болып, оның аясында ғылым, білім, мәдениет салаларында тәжірибе алмасып келеді. Түркі әлемінің рухани астанасы атанған Түркістан қаласы халықаралық деңгейде түркі-мұсылман мәдени орталығы мәртебесін алуда. Онда Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті жұмыс істеп, бүкіл ислам елдерінен келген студенттерді оқытып жатыр. Алматы қаласында Мысыр елінің қолдауымен ашылған Нұр-Мүбәрак ислам университеті де араб әлемімен білім саласындағы ынтымақтастығымыздың көрінісі. Сонымен бірге, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы арқылы араб, түрік мемлекеттерімен діни мамандар даярлау, кітапбаспа ісінде байланыстар орнаған. Осындай көпжақты қатынастар қазақ мәдени мұрасын ислам әлемінің ажырамас бөлшегі ете түсуде.

Жалпы алғанда, қазақ халқының мәдениеті мен ислам өркениеті өзара үйлесім тауып, ұзақ тарихи кезең бойы бір-бірін байытып келді. Көшпелілер Еуразия кеңістігінде мәдениеттер тоғысуының дәнекері қызметін атқарды деп айтуға толық негіз бар. Сол арқылы түркілер сан түрлі халықтардың жақсы дәстүрлерін қабылдап қана қоймай, өздерінің үздік мәдени үлгілерін де әлемге тарата білді. Қазақ мәдени мұрасының ислам әлемімен бұл тығыз байланысы біздің ұлттық руханиятымыздың ашық, креативті сипатта болғанын дәлелдейді.

Бұл мұраны зерттеу мен насихаттаудың маңызы

Қазақтардың бай тарихи-мәдени мұрасын, әсіресе оның ислам өркениетімен қиылысатын тұстарын терең зерттеп, кеңінен насихаттау – қазіргі кезеңдегі маңызды міндеттердің бірі. Өйткені мәдени мұра – орны толмас рухани, мәдени, әрі әлеуметтік қазына, ол қазіргі ғылым мен білімнің де қайнар көзі болып табылады. Ұлттық мұраны танып-білу арқылы ғана халық

өзінің тарихын құрметтеп, болашағына нық қадам баса алады. Елбасымыздың бастамасымен 2004 жылдан жүзеге асқан «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы дәл осы мақсатты көздеді – Қазақстанның тарихи-мәдени ескерткіштерін қалпына келтіру, архивтер мен кітапханалардағы асыл мұраларды жинау, зерттеп жарыққа шығару ісі қолға алынды. Нәтижесінде көптеген тарихи қолжазбалар, оның ішінде ортағасырлық ислам тақылеттес еңбектер қазақ тіліне аударылып, ғылыми айналымға енді. Мысалы, Қожа Ахмет Ясауи хикметтері, әл-Фараби трактаттары қазақ тілінде басылып, оқырманға жол тартты. Бұл – ұрпақтар сабақтастығын нығайтуға қызмет ететін құптарлық шара.

Мұраны зерттеудің тағы бір маңызы – ұлттық бірегейлікті сақтау. Ғасырлар бойы халқымызды ұйыстырып келген дін мен дәстүр – қазіргі жаһандану заманында да елдігіміздің рухани тірегі. Сондықтан қазақтың мәдени құндылықтарын, оның ішінде ислам дінімен байланысты салт-дәстүрлерін дәріптеу жастарды отансүйгіштікке, имандылыққа баулуға ықпал етеді. Мысалы, қасиетті орындар – әулие кесенелеріне ғылыми экспедициялар ұйымдастырып, олар туралы деректі фильмдер түсіру, мектеп бағдарламасына тарихи-мәдени ескерткіштерді таныту сабағын енгізу ұсынылуда. Бұл ұрпақ жадында «киелі географияны» бекітіп, туған жерге сүйіспеншілік сезімін арттырады. 2017 жылдан қолға алынған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асып жатқан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы – соның айғағы. Бұл жоба бойынша еліміздегі Түркістан, Сарайшық, Бекет ата, Қойлық сияқты тарихи-мәдени орталықтар жаңғыртылып, ашық аспан астындағы мұражай-қорықтарға айналууда. Демек, қазақтың исламдық ескерткіштерін қайта түлету – тек діндарлық емес, ұлттық тарихқа тағзым.

Халықаралық тұрғыдан алғанда да, қазақ мәдени мұрасын насихаттау өте маңызды. Біздің бай тарихи мұрамызды әлемге таныту – Қазақстанның жаһандық қоғамдастық алдындағы беделін көтереді. Мәселен, ЮНЕСКО аясында Мәдени мұра тізіміне енген нысандар саны артуда (Түркістан кесенесі, Тамғалы тас жазбалары, Сарыарқаның дала аймағы, т.б.). Қазақтың дәстүрлі эпостары мен ән-күйлері де ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мұралары тізіміне кірді. Бұл жетістіктерімізді шетелдерде паш ету – тек мақтаныш үшін ғана емес, сондай-ақ бүкіл әлемдік өркениетке қосқан үлесімізді мойындатуға да қажет қадам. Министрлік тарапынан тарихи-мәдени мұраны жаңғырту, әлемге кеңінен таныту

бойынша ірі жобалар қолға алынуда. Мұның экономикаға да жанама пайдасы бар: мәдени туризмді дамытуға негіз болады. Шетелдік саяхатшылар қазақтың көне мешіт-медреселерін, кесенелерін, этноауылдарын тамашалау арқылы біздің тарихымызға құрметпен карап, елімізге қызығушылығы артады. Сонымен қатар, ата-баба мұрасын зерттеу қазіргі діни ахуал тұрғысынан да маңызды. Ислам діні ХХІ ғасырда түрлі сын-қатерлерге (діни экстремизм, жат ағымдар) ұшырап отырған шақта, қазақ халқының дәстүрлі ислам тұғырын ғылыми негізде таныту – қоғамның тұрақтылығына сеп болмақ. Ғасырлар бойы қалыптасқан төзімділік, өзге дін өкілдерін құрметтеу, ата-дәстүрді берік ұстау сияқты қасиеттерімізді дәріптеу арқылы бүгінгі жастарға дұрыс бағыт береміз. Қазақ жерінде ислам діні ешқашан тағатсыздық пен бөлінушілік тудырмаған, керісінше, бірлік пен бейбітшіліктің рухани тірегі болғанын тарихтан білеміз. Ендеше, осы құндылықтарды қазіргі заманға сай түсіндіріп, жұртшылыққа жеткізу – зиялы қауымның борышы.

Қорыта айтқанда қазақтардың тарихи-мәдени мұрасы – бабалардан мирас болған баға жетпес аманат. Бұл мұраның бір үлкен арнасы ислам өркениетімен өзектесіп жатыр. Исламды қабылдағаннан бергі мың жыл ішінде қазақ халқы өз мәдениетін жаңа мазмұнмен байытып қана қоймай, жалпы мұсылман әлеміне де өз өрнегін қоса білді. Түркістанның күмбездері, дала даналарының кітаптары, жыраулардың жырлары – мұның бәрі ислам өркениеті атты алып бәйтеректің бір-бір бұтағы іспетті. Бүгінгі таңда осы мұраны терең зерделеу, тарихи сананы жаңғырту егемен еліміздің рухани дамуы үшін ауадай қажет. Өткенін қадірлеген жұрт қана болашаққа нық қадаммен ұмтылады. Қазақтың бай мәдениетін және оның әлем өркениетіне қосқан үлесін таныту арқылы жаһандық мәдени әртүрлілікті молайтуға біздің де қосар үлесіміз зор болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ақметқали А. Evolution of Islam in Kazakhstan: How Modern Kazakh Muslims Balance Their Religious Identity, the Soviet Legacy and National Traditions. The Astana Times, 15 тамыз 2022 ж astanatimes.com.

2 Қазақстанның әдебиеті мен өнері kk.wikipedia.org.

3 Көшпелілер рухани мәдениеті kk.wikipedia.org.

4 Ислам мәдениетінің өркендеуіне Қазақстанның қосқан үлесі қандай? – Жас Алаш газеті, 26 маусым 2018 ж zhasalash.kz.

5 Нағымов Ш. Қазақ халқының рухани мәдениетінің тарихы (оқу құралы). Атырау, 2012 e-history.kz.

6 Қазақ даласында туған ғалымдар, олардың ғылым-білімге үлесі. –мақаласы muslim.kz

7 Мәдени мұра стратегиялық ұлттық жобасының тұжырымдамасы, 2009–2011 жж. stud.kz.

8 Қожа Ахмет Ясауи кесенесі kk.wikipedia.org.

Секция 2. Жастар және мәдени толеранттылық: құндылықтық бағдарлар, тәжірибелер, сын-қатерлер
Секция 2. Молодёжь и культурная толерантность: ценностные ориентации, практики, вызовы

**ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ НЕМЕСЕ
АЛЬФА ҰРПАҒЫНЫҢ МЕН – БЕЙНЕСІ**

АЛПЫСБАЕВА А. К.

магистрант, Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда қ.

Технологияның қарқынды дамуының қазіргі жағдайында тұлғаның қалыптасу процестері қайта қарастырылады. Цифрлық коммуникация, жасанды интеллект және үздіксіз онлайн өзара әрекеттесу дәуірінде дүниеге келген Альфа ұрпағы өзінің Мен – бейнесін бірегей әлеуметтік-мәдени контексте қалыптастырады. Егер бұрын Мен – бейнесі негізінен отбасы мен мектептегі тұлғааралық қатынастар арқылы қалыптасқан болса, бүгінде өзін-өзі анықтаудың жаңа формалары жасалып, таратылатын виртуалды орта маңызды рөл атқаруда. Бұл тұрғыда жеткіншектердің, яғни Альфа ұрпағының Мен – бейнесін қалыптастыруды зерттеу ерекше ғылыми және практикалық маңыздылыққа ие болады.

Ғалымдар Л. Нұрқасынова, А.К. Кулымбаева, М. Бағыбаевалар жеткіншектердің қарым-қатынасындағы қиындықтарды эмпирикалық зерттеген [1]. Авторлардың еңбектерінде жеткіншектердің қиын қарым-қатынас субъектілерін сипаттағанда ең алдымен экспрессивті-сөздік ерекшеліктерге байланысты қиындықтар туындайтыны анықталған.

Кейбір зерттеулерде жеткіншектердің сыни ойлауының психологиялық ерекшеліктері арқылы олардың эмоциялық интеллект деңгейлерін өлшеу құраладары қарастырылған [2].

Жеткіншектер жылылық пен көңіл бөлінуге деген мұқтаждығын білдіре отырып, сыртқы ортаның қарым-қатынасына лайықты жауап қайтара алады. Бұл кезеңде ерекше назарда ұстайтын мәселелердің бірі қарым-қатынастың дұрыс қалыптасуы болып табылады [3].

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, жеткіншектер үшін қарым-қатынас маңызды факторлардың бірі болып табылады. Өзін-өзі тану және өзін-өзі түсіну қабілеті – өзін сананың, қарым-қатынастың, сондай-ақ іс-әрекеттің субъектісі ретінде танитын адамның ерекше қасиеті. Мұндай өзін - өзі тану процесінің өнімі

– адамның өзі туралы идеяларының динамикалық жүйесі, «Имидж – Мен», бұл «Мен-тұжырымдаманың» құрамдас бөліктерінің бірі.

Өзін - өзі тану – бұл адамға туылғаннан бастап берілетін нәрсе емес, бұл дамудың нәтижесі. Сәйкестік санасының көрінісі нәресте жасында, бала сыртқы заттардан туындаған сезімдерді, сондай-ақ нәрестенің өз денесінен туындаған сезімдерді ажырата бастағаннан кейін пайда болады.

«Мен – бейнесі» (self-image) ұғымы адамның өзін-өзі-физикалық, жеке, әлеуметтік және рөлдік сипаттамаларын субъективті қабылдауын көрсетеді.

Ғалым У. Джеймс [4] пен К. Роджерс [5] тұжырымдамаларына сәйкес, Мен – бейне – бұл жеке тұлғаның мінез-құлқын, өзіндік бағалауын және бағытын анықтайтын өзін-өзі танудың орталық бөлшегі.

Э. Эриксон «нақты Мен» (адамның өзін қалай көретінін) және «мінсіз Мен» (ол қандай болғысы келетінін) ерекше атап өтті [6]. Осы аспектілердің үйлесімділік дәрежесі тұлғаның психологиялық әл-ауқатын анықтайды деген тұжырымға келеді.

Заманауи зерттеулер бұл түсінікті онлайн кеңістікте жасалған цифрлық Мен – картинасын - тұлға бейнесі ұғымын енгізу арқылы толықтырады (Prensky, 2010 [7]; Twenge, 2017 [8]). Альфа ұрпағы үшін бұл аспект жалпы Мен - Тұжырымдаманың ажырамас бөлігі болып табылады.

Альфа ұрпағы – бұл цифрлық технология құралы емес, өмірдің табиғи бөлігі болып табылатын балалар. Олар жас кезінен бастап гаджеттермен өзара әрекеттеседі, мультимедиялық форматтар арқылы үйренеді және цифрлық тәжірибе арқылы әлем туралы түсініктерді қалыптастырады.

Альфа буынының негізгі сипаттамалары (Н. Хоу [9] бойынша):

- өмірдің алғашқы жылдарынан бастап цифрлық әлеуметтену;
- клиптік, визуалды-ассоциативті ойлау;
- ақпаратты қабылдау жылдамдығының жоғары болуы;
- интернеттегі кері байланысқа тәуелділік;
- өзін-өзі көрсету және тану қажеттілігі;
- эмоциялық тұрақтылықтың жетіспеушілігімен толеранттылық және ғаламдық ойлау.

Жоғардағы ерекшеліктер Мен – бейнені және өзін-өзі бағалауды қалыптастыру процесіне тікелей әсер етеді.

Цифрлық кеңістік жеткіншектердің өзін-өзі қабылдауын қалыптастырудың негізгі факторына айналууда. Әлеуметтік

желілерде жеткіншек өзін танытып ғана қоймай, нақты бейнеден өзгеше болуы мүмкін цифрлық бейнені жасайды. Бірте-бірте өзіндік бағалау және меншіктік сезімі ұнатуларға, пікірлерге және парақшасына жазылушылардың санына тәуелді болатын виртуалды және шынайы Мен – бейнесінің шатасуына алып келуі мүмкін. Мұндай тәуелділік бақылаудың сыртқы локусын қалыптастырады және тұлғаның ішкі автономиясының деңгейін төмендетеді. Сонымен қатар виртуалды орта өз бейнесін идеализациялауды ынталандырады, бұл шынайы және идеалдандырылған «Мен» арасындағы ішкі қақтығыстарға әкеледі.

Альфа буынының Мен-бейнесін мыналарды қамтитын жүйе ретінде қарастыруға болады:

Кесте 1 – Альфа буынының Мен-бейнесінің компоненттері

№	Компонент	Сипаттамасы
1	Физикалық компонент	сыртқы келбетті, денені, стильді қабылдау (әлеуметтік желілердің визуалды стандарттарының әсерінен қалыптасады)
2	Әлеуметтік компонент	топта, онлайн қауымдастықтарда өзін жете түсіну
3	Рефлексивті компонент	өз әрекеттерін, эмоцияларын және онлайн беделін түсіну
4	Құндылық-мағыналық компонент	жеке бағдарларды, мотивтер мен идеалдарды қалыптастыру

Альфа буынының айрықша ерекшелігі – цифрлық сәйкестілік пен эмоциялық өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруды талап ететін нақты және цифрлық бөлшектерді байланыстыратын өзіндік кескіннің будандығы.

Жалпы позитивті Мен-бейнені қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарына тоқталатын болсақ. Альфа ұрпағының жеке басының үйлесімді дамуы үшін педагогтер мен ата-аналардың мақсатты қолдауы қажет. Оның тиімді шарттарына мыналар кіреді:

- белсенділікке саналы қатынасты қалыптастыру;
- сыни ойлау мен рефлексияны дамыту;
- өзін-өзі қабылдауға және эмоциялық сауаттылыққа үйрету;
- жеткіншектер өздерін цифрлық контекстен тыс көрсете алатын жобалық және шығармашылық қызметті ұйымдастыру;

– мектепте және онлайн кеңістікте психологиялық қауіпсіз орта құру.

Мұндай қолдау жеткіншектерге цифрлық сын-қатерлер жағдайында ішкі үйлесімділікті сақтауға көмектесетін біртұтас, тұрақты және позитивті Мен-бейнені дамытуға ықпал етеді.

Альфа ұрпағының Мен-бейнесін қалыптастыру – бұл өзін-өзі қабылдаудың нақты және виртуалды формаларын біріктіретін күрделі үдеріс. Цифрлық орта өзін көрсету мүмкіндіктерін кеңейтеді, бірақ сыртқы мақұлдау мен теңтүпнұсқалықты жоғалту тәуекелдерін арттырады.

Қорытындылай келе, қазіргі психологиялық-педагогикалық практиканың негізгі міндеті – балалар мен жеткіншектерге өздерінің бірегейлігін түсінуге көмектесу, цифрлық ынталандыруларға сыни тұрғыдан қарауға үйрету және өзін-өзі қабылдау мен жеке тұлғаның ішкі құндылығына негізделген позитивті, тұрақты Мен-бейнені қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Нұрқасынова Л., Кулымбаева А.К., Бағыбаева М. Жеткіншектердің қарым-қатынасындағы қиындықтарын эмпирикалық зерттеу //ҚазҰПУ –нің Хабаршысы. Психология сериясы – № 72 – 120–125 б.

2 Молбасынова Ж.М., Токсанбаева Н.К., Мамекова А.Т., Онгарбаева С.С. Сыни ойлауының психологиялық ерекшеліктері арқылы жеткіншектердің эмоциялық интеллект деңгейін өлшеу құралдары //Psychology and Cognitive Sciences, 2025. – № 150 (1)-34–48 б.

3 Байсалова Ф.А. Отбасы үлгісіндегі балалар ауылында тәрбиеленуші жеткіншектердің психологиялық ерекшеліктері /Ф. А. Байсалова, А. Ж. Аяганова.-// Молодой ученый. – 2018. – № 50.1 (236.1). – 1–3 с.

4 Джеймс У. Психология. Курс лекций. – М.: Педагогика, 1991.

5 Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, 1994.

6 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996 – 344 с.

7 Prensky M. Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. – Thousand Oaks: Corwin, 2005 [Электронная версия: https://marcprensky.com/wp-content/uploads/2013/04/Prensky-TEACHING_DIGITAL_NATIVES-Introduction1.pdf]

8 Twenge J. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, and Less Happy. – New York: Atria Books, 2017. [Электронная версия: https://www.researchgate.net/publication/338282649_Twenge_J_M_2017_iGen_Why_Today's_Super-Connected_Kids_Are_Growing_Up_Less_Rebellious_More_Tolerant_Less_Happy-and_Completely_Unprepared_for_Adulthood_and_What_That_Means_for_the_Rest_of_Us_New_York_NY]

9 Howe N., Strauss W. Millennials Rising: The Next Great Generation. – New York: Vintage Books, 2000. [Электронная версия: https://www.academia.edu/91970451/Neil_Howe_William_Strauss_The_Millennials_Rising_The_Next_Great_Generation_New_York_Vintage_Books_2000_?f_r=593403]

МОЛОДЕЖЬ И КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ

АЛИЕВА А. А.

преподаватель иностранного языка, Высший колледж НАО «Торайгыров университет», г. Павлодар

АНАТ М. А.

студент, 3 курс, специальность менеджмент, Высший колледж НАО «Торайгыров университет», г. Павлодар

В современном мире культурная толерантность становится одной из ключевых ценностей, определяющих развитие общества. Глобализация, международная миграция, расширение культурных связей и цифровизация создают условия, в которых представители разных народов ежедневно взаимодействуют друг с другом. Молодёжь, как самая активная и динамичная часть общества, играет особую роль в укреплении идей толерантности и формировании мирного будущего.

Понятие культурной толерантности

Культурная толерантность – это уважение и принятие культурного многообразия, готовность к конструктивному диалогу и сотрудничеству. Она предполагает умение жить в многонациональном обществе, видеть в различиях не угрозу, а источник взаимного обогащения.

Толерантность проявляется в повседневных отношениях: в языке общения, в уважении традиций других народов, в умении предотвращать конфликты на почве непонимания или стереотипов.

Молодёжь как носитель толерантности

Молодые люди легче адаптируются к новым условиям и быстрее воспринимают идеи равенства и справедливости. Современные технологии, социальные сети и образовательные платформы дают возможность молодёжи знакомиться с культурами всего мира, обмениваться знаниями и расширять собственный кругозор.

Студенческие обмены, международные лагеря, волонтерские проекты и культурные фестивали позволяют молодым людям приобрести уникальный опыт общения с представителями разных наций и религий. Этот опыт формирует уважение к другим и развивает чувство гражданской ответственности.

Например, в Казахстане ежегодно проводятся фестивали дружбы народов, где молодёжь демонстрирует свои традиции, язык и искусство. Подобные мероприятия становятся площадками не только для творчества, но и для укрепления межкультурных связей.

Проблемы и вызовы толерантности

Несмотря на положительные тенденции, существуют и трудности:

- сохранение этнических и религиозных стереотипов;
- распространение экстремистских идей в интернете;
- социальное неравенство, которое может вызывать недоверие между различными группами;
- языковые барьеры, мешающие полноценному общению.

Эти вызовы требуют особого внимания со стороны общества и государства, ведь нетерпимость может привести к конфликтам и разрушению социального единства.

Пути развития культурной толерантности

Для укрепления толерантности среди молодёжи необходимы:

- образовательные программы, направленные на межкультурное воспитание;
- культурные инициативы, такие как фестивали, национальные вечера, конкурсы и выставки;
- поддержка молодёжных организаций, способных объединять представителей разных культур;
- развитие медиа-грамотности, чтобы молодёжь могла критически воспринимать информацию и не поддаваться стереотипам;
- диалоговое общение, основанное на принципах равенства и взаимного уважения.

Особая роль принадлежит семье и образовательным учреждениям. Именно там формируются первые представления о других культурах

и ценностях, закладываются основы уважительного отношения к различиям.

Международный опыт

Мировая практика показывает, что формирование культурной толерантности среди молодёжи возможно через целенаправленные программы и проекты.

Программы Европейского союза. Особое значение имеет программа Erasmus+, которая даёт возможность студентам и молодым специалистам обучаться, проходить стажировки и участвовать в культурных обменах за границей. Этот проект способствует межкультурному диалогу, разрушает стереотипы и формирует у молодых людей уважение к культурному многообразию.

Инициативы ЮНЕСКО. Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры активно поддерживает межкультурное взаимодействие. Так, в рамках программы UNESCO Associated Schools Project Network создаются площадки для школ и университетов, где учащиеся разных стран совместно реализуют проекты, направленные на воспитание культуры мира и толерантности.

Пример Канады. Канада считается одной из самых толерантных стран мира благодаря политике мультикультурализма, официально закреплённой в государственной стратегии. Молодёжь активно вовлекается в культурные инициативы, направленные на интеграцию мигрантов и сохранение этнокультурного многообразия.

Таким образом, культурная толерантность является неотъемлемой частью современного общества, где глобализация и межкультурные контакты становятся повседневной нормой. Молодёжь играет решающую роль в формировании атмосферы доверия, уважения и сотрудничества между представителями разных культур.

Именно молодое поколение способно преодолеть стереотипы и предвзятость, так как для него открытость миру и готовность к диалогу являются естественными качествами. Образование, социальные инициативы и культурные проекты должны быть направлены на то, чтобы воспитать у молодёжи умение ценить различия, видеть в них не препятствие, а возможность для личностного и общественного развития.

Культурная толерантность не означает отказ от собственной идентичности, напротив, она позволяет глубже осознать ценность своей культуры через уважение к другим. Это качество становится

важнейшей предпосылкой для стабильности, мира и прогресса в многонациональном обществе.

Следовательно, развитие толерантности среди молодёжи — это не только педагогическая задача, но и стратегическая необходимость для будущего всего человечества. Чем раньше молодое поколение научится жить в гармонии и уважении к многообразию, тем прочнее будет основа для мира, в котором конфликтам и вражде не останется места.

ЛИТЕРАТУРА

1 Назарбаев Н. А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Астана, 2017.

2 ЮНЕСКО. Guidelines on Intercultural Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2006.

3 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. – М.: АСТ, 2003.

4 Хабермас Ю. Между фактами и нормами. – СПб.: Наука, 2001.

5 Bauman Z. Culture as Praxis. – London: Routledge, 1999.

6 Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000.

7 Маданов Х. Толерантность как социальная ценность в современном обществе. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.

8 Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. – Beverly Hills, CA: Sage, 2001.

9 Абдильдина Ж. М. Межкультурная коммуникация и толерантность в молодежной среде. // Журнал «Социология», №4, 2021.

10 Erasmus+ Programme Guide. – European Commission, 2024.

МОЛОДЕЖЬ И КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: ЦЕЛОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ, ПРАКТИКИ И ВЫЗОВЫ

АСКАРОВА Ж. Н.

студент, НАО «Павлодарский педагогический университет имени
Әлкей Марғұлан», г. Павлодар

АХМЕТОВ А. С.

научный руководитель, PhD, ассоц. профессор (доцент), НАО «Павлодарский
педагогический университет имени Әлкей Марғұлан», г. Павлодар

Молодежь представляет собой важнейший социально-демографический слой общества, от которого во многом зависит дальнейшее развитие государства. Именно новое поколение формирует потенциал экономического, технологического и культурного прогресса, а также является хранителем национальных ценностей, традиций и исторической памяти [1]. Культурная толерантность, в свою очередь, обеспечивает гармоничное и мирное сосуществование людей с различными взглядами, убеждениями и культурными ориентирами.

Культурная толерантность предполагает уважение к национальным традициям, религиозным убеждениям, а также к свободе творчества и самовыражения. В этой связи особую роль в формировании толерантного мировоззрения играет молодежь, поскольку именно она является наиболее восприимчивой к изменениям и открытой к новому [2]. Молодежная среда активно взаимодействует с культурой, развивает и трансформирует ее, наполняя современными смыслами и ценностями. Таким образом, культурная толерантность представляет собой важный компонент духовно-нравственного развития общества.

Для молодого поколения культурная толерантность является условием внутренней свободы и самовыражения. Она способствует преодолению страха перед общественным осуждением, формированию уверенности в себе и готовности к экспериментам. Молодежь отличается открытостью ко всему новому – как в искусстве и культуре, так и в социальных отношениях, политике и экономике. Она осваивает инновационные формы коммуникации и самореализации, при этом осмысляя опыт предыдущих поколений, что способствует формированию новых ценностных ориентиров.

Свобода личности тесно связана со свободой общества. Культурная толерантность выступает основой внутренней свободы человека, а внутренняя свобода формирует общественное сознание.

Молодые люди, обладающие критическим мышлением и свободой взглядов, способны минимизировать конфликты, насилие и проявления социального нигилизма. Благодаря открытости и креативности молодежи общество получает новые идеи, импульсы развития в искусстве, спорте, науке и технологиях.

Культурная толерантность способствует раскрытию творческого потенциала молодежи. Наглядным примером являются достижения казахстанских исполнителей, таких как Иманбек Зейкенов (лауреат премии «Grammy»), Димаш Кудайберген и Скриптонит, чье творчество отражает современное культурное многообразие. Однако, несмотря на высокую степень открытости, между поколениями по-прежнему сохраняются противоречия. Нередко они обусловлены различием ценностных установок и мировоззренческих ориентиров.

Современное молодое поколение формирует собственные жизненные приоритеты, где наблюдается смещение акцентов в сторону индивидуализма и личного комфорта. В последние десятилетия усилилось влияние массовой культуры и социальных сетей, пропагандирующих культ успеха, внешней привлекательности и материального благополучия. В результате традиционные ценности – семья, верность, духовность – часто утрачивают свое значение. В то же время этот процесс нельзя рассматривать исключительно негативно: он отражает переход к новым формам самосознания и самоидентификации.

Деление молодежи :

1. Социально-экономический критерий – различие между молодыми людьми из семей с высоким, средним и низким уровнем дохода.

2. Культурный критерий – принадлежность к различным субкультурам.

3. Ценностно-мировоззренческий критерий - различие между поколениями, ориентированными на традиционные ценности.

Современная молодежь и особенности ее внутренней дифференциации:

В 2025 году молодое поколение условно подразделяется на три основные группы: миллениалов, зумеров(поколение Z) и поколение Альфа. Такое деление отражает различия не только во временных рамках их формирования, но и в особенностях мировосприятия, социальных установок и ценностных ориентиров.

Современная молодежь дифференцируется также по социально-экономическим и культурным аспектам. Среди ключевых критериев можно выделить уровень материального благосостояния, доступ к социальным ресурсам, а также различия во взглядах на жизнь и общественные процессы.

Отдельного внимания заслуживает тот факт, что традиционные субкультуры, характерные для молодежи конца XX и начала XXI веков, в настоящее время практически исчезли. Современная молодежь существует в рамках единой культурной парадигмы, ориентированной на скорость жизни, гибкость мышления и быструю адаптацию к изменениям. Эта культура акцентирует внимание на индивидуальной свободе – в самовыражении, внешнем облике, взглядах и межличностных отношениях.

Однако наряду с положительными аспектами наблюдается и ряд социально-психологических противоречий. Современное поколение отличается повышенной критичностью по отношению к обществу и окружающим, что, в некоторых случаях, трансформируется в негативные формы социального поведения — проявления лукизма, сексизма и нацизма.

Таким образом, молодежь 2025 года представляет собой сложное и противоречивое социокультурное явление, сочетающее в себе стремление к свободе, равенству и самореализации, но при этом сталкивающееся с внутренними и внешними конфликтами, обусловленными быстрыми темпами общественных изменений.

Современная молодежь более рационально подходит к вопросам семьи и родительства, рассматривая их как важный, но ответственный жизненный этап. В отличие от предыдущих поколений, молодые люди стремятся к финансовой независимости и профессиональной самореализации, прежде чем создавать семью. Такое поведение свидетельствует о росте осознанности и личной ответственности.

Несмотря на внешнее благополучие, молодое поколение сталкивается с целым рядом социально-экономических вызовов. К ним относятся трудности трудоустройства, низкий уровень оплаты труда, ограниченные возможности для предпринимательства и самореализации. Отсутствие доступного жилья и рост стоимости образования также создают дополнительные барьеры для молодежи. Все это формирует чувство социальной незащищенности и неопределенности будущего.

Особое влияние на мировоззрение современной молодежи оказывают социальные сети и интернет-культура. Они создают

иллюзию «успешной жизни», формируя завышенные ожидания и давление стандартов. Молодые люди часто чувствуют необходимость соответствовать навязанным образам, что приводит к тревожности и стрессу. Таким образом, виртуальная среда становится не только источником информации и самовыражения, но и фактором, влияющим на психологическое состояние молодежи.

Следует отметить, что современное поколение характеризуется высоким уровнем культурной толерантности, однако нередко проявляет чрезмерную критичность и поляризацию мнений. Интернет-пространство усиливает эти тенденции, способствуя как распространению прогрессивных идей, так и формированию негативных социальных феноменов — буллинга и киберконфликтов.

Финансовая нестабильность и нехватка средств – это проблема, затрагивающая не только молодое население нашей страны, но и всех жителей Казахстана[3]. На три брака приходится два развода: семьи все чаще распадаются, разрушаются ячейки общества. Основной причиной этого становится недостаток финансов, безденежье и отсутствие доступного жилья.

Нередко в семьях остается только один родитель, который вынужден одновременно обеспечивать и воспитывать одного или нескольких детей. Чтобы дать детям достойное будущее, этот человек работает на нескольких работах, нередко в ущерб своему здоровью. Это приводит к печальным последствиям — многие лишаются возможности своевременно обратиться за медицинской помощью.

Видя нищету и страдания своих родителей, молодое поколение делает очевидный выбор – стремится к финансовой стабильности, образованию и устойчивой работе [4].

Однако самое печальное заключается в том, что ради лучшей жизни молодежь стремится покинуть родную страну, надеясь найти свое будущее за границей.

Именно поэтому государству необходимо обратить серьезное внимание на эти проблемы и активно искать пути их решения. Ведь именно государство оказывает огромное влияние на молодежь, на формирование их ценностей и мировоззрения [5].

За молодым поколением – настоящее и будущее нашего государства

В заключение можно отметить, что каждое поколение формирует собственную систему ценностей, нередко вступающую в противоречие с установками предыдущих. Эти различия неизбежны

и отражают естественный процесс общественного развития. Важно, чтобы культурная толерантность и взаимное уважение между поколениями оставались основой устойчивого и гармоничного развития общества.

ЛИТЕРАТУРА

1 Толерантность как путь к миру. – Режим доступа: <https://cbsykt.ru/news/tolerantnost-put-k-miru-v-obshchestve/> (дата обращения: 28.09.2025г)

2 Молодежь – это наше будущее. – Режим доступа: <https://tajimedun.tj/ru/novosti/universitet/molodezh-eto-nashe-budushchee/> (дата обращения: 28.09.2025г)

3 Теория поколений: чем отличаются зумеры, бумеры, миллениалы, поколения X и альфа. – Режим доступа: <https://www.mgpu.ru/teoriya-pokolenij-chem-otlichayutsya-zumery-bumery-millennialy-pokoleniya-x-i-alfa/> (дата обращения: 29.09.2025г)

4 Проблемы молодежи в современном обществе. – Режим доступа: <https://stud.kz/ru/referat/show/318675> (дата обращения: 28.09.2025г)

5 Основные проблемы современной молодежи. – Режим доступа: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017030611> (дата обращения: 01.10.2025г)

ҚАЗІРГІ ЖАҢАНДАНУ ДӘУІРІНДЕ МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ ПЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР: ЭМПАТИЯ МЕН КОГНИТИВТІ ИКЕМДІЛІК

ӘБДІРАХМАНОВА А. Б.

педагог-психолог, КММ М. Жұмабаев атындағы гимназия, Қарағанды қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде мәдени толеранттылық – көпмәдениетті қоғамдардың тұрақтылығы мен дамуының негізі болып табылады. Әртүрлі этностар мен мәдениеттердің бірлесіп өмір сүруі қоғамда әлеуметтік ынтымақтастық пен бейбітшілікті сақтауға септігін тигізеді. Мұндай толеранттылықты қалыптастыруда психологиялық факторлар, әсіресе эмпатия мен когнитивті икемділік маңызды рөл атқарады. Эмпатия – өзгенің эмоционалдық күйін түсіну және бөлісу қабілеті, ал когнитивті икемділік – ойлау үрдістерін жаңа ақпаратқа және жағдайларға

бейімдеу мүмкіндігі [2,47 б.]. Бұл мақалада мәдени толеранттылықты дамытудағы эмпатия мен когнитивті икемділіктің психологиялық негіздері, олардың өзара байланысы және қалыптастыру жолдары қарастырылады.

Мәдени толеранттылық дегеніміз – басқа мәдениеттер мен этностарға деген құрмет, түсіністік және қабылдаудың үйлесімділігі. Психология тұрғысынан мәдени толеранттылық адамның ішкі құндылықтар жүйесінде қалыптасатын әлеуметтік-қоғамдық қасиет болып табылады. Бұл құбылыстың негізінде адамның өзгеге деген ашықтығы, алуан түрлілікті қабылдауға дайын болуы және стереотиптерден аулақ болу қабілеті жатыр [5,25 б.]. Зерттеулер көрсеткендей, мәдени толеранттылық жоғары деңгейдегі әлеуметтік сезімталдық пен эмоционалдық интеллекттің көрінісі болып табылады. Әсіресе эмпатия – мәдени әртүрлілікті қабылдауда негізгі рөл атқарады. Сонымен қатар, когнитивті икемділік – адамның ойлау жүйесінің өзгерістерге бейімделуі – мәдени толеранттылықты дамытуда қажетті психологиялық ресурс болып табылады.

Эмпатия әлеуметтік қарым-қатынаста өзара түсіністікті қамтамасыз ететін маңызды психологиялық механизм. Оның үш негізгі компоненті бар: эмоционалдық эмпатия (басқаның эмоцияларын сезіну), когнитивті эмпатия (басқаның ойы мен көзқарасын түсіну), және жанашырлық (басқаның жағдайын жақсартуға деген ниет) [6, 35 б.]. Мәдени толеранттылықты қалыптастыруда осы компоненттердің үйлесімі ерекше маңызды. Мәдени әртүрлілік жағдайында эмпатия басқа мәдениет өкілдерінің ерекше тәжірибесін, құндылықтарын және дүниетанымын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл процесс адамның стереотиптер мен алдын ала қалыптасқан көзқарастарынан арылуына ықпал етеді. Эмпатия арқылы адам өзгеге деген сенімділік пен құрмет қалыптастырады, бұл мәдени аралық қақтығыстарды азайтып, әлеуметтік бірлікті нығайтады [3,284 б.]. Психологиялық зерттеулер эмпатияны дамыту арқылы жастар арасында этномәдени толеранттылықты арттыруға болатынын көрсетеді. Мысалы, әртүрлі мәдени ортада тәжірибе алмасу, рөлдік ойындар, диалогтық жаттығулар – эмпатияны жетілдіруге тиімді әдістер.

Когнитивті икемділік – адамның ойлау үрдістерін жағдайға қарай өзгертіп, жаңа ақпаратты қабылдау қабілеті. Бұл қасиет мәдени толеранттылықты қалыптастыруда маңызды, өйткені мәдени алуан түрлілік жаңа және күрделі ақпаратқа тез бейімделуді талап етеді. Когнитивті икемділік адамның стереотиптер мен алдын

ала қорытындыларды қайта қарауға, өз көзқарасын өзгертуге, жаңа мәдени тәжірибелерді ашық қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, когнитивті икемділік мәдениетаралық қарым-қатынаста туындайтын түсінбеушіліктер мен конфликтілерді тиімді шешуге септігін тигізеді [4, 110–112 бб.]. Зерттеулер когнитивті икемділікті арттыру үшін шығармашылық ойлауды, сыни тұрғыдан бағалауды және проблемаларды шешу дағдыларын дамыту қажет екенін көрсетеді. Бұл дағдылар жеке адамның әлеуметтік құзыреттілігін арттырып, мәдени толеранттылықтың нығаюына ықпал етеді.

Психологиялық ғылымда мәдени толеранттылыққа әсер ететін жеке тұлғалық факторлар да терең зерттелуде. Солардың ішінде эмоционалдық тұрақтылық, өзін-өзі бағалау деңгейі, ашықтық және әлеуметтік белсенділік адамның эмпатия мен когнитивті икемділік деңгейімен тікелей байланысты. Эмпатияға бейім адам өзінен өзгеше болмысқа ие адаммен де байланыс орната алады. Ал когнитивті икемділікке ие тұлға жаңа мәдени көзқарастарға қарсы тұрудың орнына оларды түсінуге және талдауға ұмтылады.

Қазақстандық әлеуметтік ортада мәдени толеранттылықты дамыту аса маңызды міндеттердің бірі болып отыр. Көпэтносты және көпконфессиялы қоғам жағдайында толерантты тұлғаны тәрбиелеу үшін балалық шақтан бастап, білім беру жүйесі мен қоғамдық институттарда жүйелі түрде эмпатия мен ойлау икемділігін дамытатын бағдарламалар енгізілуі қажет. Балалар мен жасөспірімдерге арналған психологиялық тренингтер, «эмпатиялық тыңдау», «өзгеше адам рөлі» сияқты жаттығулар, мәдени айырмашылықтармен таныстыратын сабақтар — бұл тек білім емес, мінез қалыптастырудың да құралы бола алады.

Шетелдік тәжірибеге назар аударсақ, дамыған елдерде мәдени толеранттылықты қалыптастыруға бағытталған арнайы психоәлеуметтік бағдарламалар жасалған. Мысалы, Финляндия, Канада және Нидерланды елдерінде орта мектептен бастап оқушыларға «Мәдениетаралық диалог» пәні оқытылады, мұнда жастар пікірталас, рөлдік ойын, нақты жағдайларды талдау арқылы басқа мәдениеттермен танысады және олардың ерекшеліктерін түсінуді үйренеді. Бұл бағдарламалар эмпатияны дамыту мен когнитивті кеңістікті кеңейтудің тиімді үлгілері болып отыр.

Мәдени толеранттылықты дамытуда эмпатия мен когнитивті икемділікті тәрбиелеу кешенді тәсілді талап етеді. Бұл психологиялық дағдыларды қалыптастырудың бірнеше тиімді әдістері бар. Біріншіден, эмпатияны дамыту тренингтері: эмоцияларды тану,

өзін-өзі және өзгелерді эмоционалдық түрде түсіну жаттығулары, рөлдік ойындар арқылы басқа мәдени топтардың тәжірибесін сезіну дағдылары дамытылады. Екіншіден, когнитивті икемділікті арттыруға арналған жаттығулар: шығармашылық тапсырмалар, сыни ойлауды талап ететін сұрақтар, түрлі көзқарастарды салыстыру және талдау когнитивті икемділікті жетілдіруге көмектеседі. Үшіншіден, мәдениетаралық тәжірибе алмасу бағдарламалары жастардың түрлі этностар мен мәдени топтар арасында тәжірибе алмасуын, ортақ жобаларға қатысуын қамтамасыз етеді, бұл эмпатия мен когнитивті икемділікті дамытуға оң ықпал етеді. Соңғысы, диалогтық әдістерді қолдану – тыңдау, сұрақ қою, өз көзқарасын білдіру және басқалардың пікірін құрметтеу мәдени толеранттылықты қалыптастырудағы негізгі әдістердің бірі болып табылады. Бұл әдістер эмоциялық және когнитивті қабілеттерді дамытады [1, 112 б.].

Қазіргі әлемдегі мәдени әртүрлілік – қоғам дамуының ажырамас бөлігі. Бұл әртүрлілікті бейбіт әрі үйлесімді түрде қабылдау мен оған бейімделу мәдени толеранттылықтың қалыптасуына негіз болады. Зерттеу барысында эмпатия мен когнитивті икемділік сияқты психологиялық сипаттамалардың мәдени толеранттылықты дамытудағы шешуші рөл атқаратыны анықталды. Эмпатия – өзге адамның ішкі күйін, сезімін терең түсініп, соған жанашырлық білдіру мүмкіндігі арқылы тұлғаралық сенім мен әлеуметтік ынтымақтастықты арттырады. Ал когнитивті икемділік – тұлғаның түрлі мәдени контекст жағдайларына бейімделу, шындықты бірнеше қырынан бағалау, ойлау стилін өзгерту қабілеті. Бұл қасиет мәдениетаралық қарым-қатынаста туындайтын стереотиптер мен қаттығыстарды болдырмауға көмектеседі.

Зерттеу барысында талданған ғылыми көзқарастар мен практикалық тәжірибелер көрсеткендей, бұл екі қабілетті жүйелі түрде дамыту – жастардың мәдениетаралық сауаттылығын арттырудың басты шарты. Сонымен қатар, эмпатия мен когнитивті икемділік тұлғаның әлеуметтік құзыреттілігінің, эмоционалдық интеллектісінің және азаматтық жауапкершілігінің ажырамас компоненттері болып табылады. Қазақстандық жағдайды ескере отырып, көпэтносты және көпконфессиялы ортада өмір сүріп жатқан жастар арасында мәдени толеранттылықты қалыптастыру — ел ішіндегі тұрақтылық пен қоғамдық келісімді қамтамасыз етудің стратегиялық факторы болып табылады. Бұл бағытта білім беру жүйесі, БАҚ, мәдени мекемелер, жастар ұйымдары мен

психологиялық қызметтер бірлесіп жұмыс жасауы тиіс. Әсіресе білім беру саласында бастауыш мектептен бастап, жоғары оқу орындарына дейінгі аралықта мәдениетаралық түсіністікке, бір-бірін тыңдай білу мен құрметтеуге үйрететін арнайы бағдарламалар енгізу қажет.

Жалпы алғанда, эмпатия мен когнитивті икемділікті дамыту – мәдени толеранттылықты қалыптастырудың тек жеке тұлғалық деңгейде емес, сонымен бірге қоғамдық және ұлттық деңгейдегі маңызын айқындайды. Бұл қасиеттер тек тұлғалық дамудың емес, жалпы адамзаттық гуманистік құндылықтардың көрінісі ретінде қарастырылуы тиіс. Сондықтан да, болашақ ұрпақтың мәдени санасы мен әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, бейбітшілік пен келісімге бейім болып қалыптасуы үшін бұл психологиялық қабілеттерді жүйелі түрде дамыту – стратегиялық әрі адамгершілік миссияға айналуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бернс, Р. (2003). Развитие Я-концепции и эмпатии у подростков. Москва: Питер.

2 Гусейнова, А.Ш. (2018). Когнитивтік икемділік және тұлғалық бейімделу. Қазіргі психология ғылымы, 2(34).

3 Rogers, C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin. 1961.

4 Kim, Y. Y. Becoming Intercultural: An Integrative Theory of Communication and Cross-Cultural Adaptation. Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.

5 Тажибаева, Н.К. Этномәдени толеранттылықты қалыптастырудағы психологиялық механизмдер. Қазақстан психология журналы, №3, 23–29, 2020.

6 Хансен, С. & Пейдж, Л. Эмпатияны дамыту әдістері. Психологиялық практика, №5, 34–39, 2017.

МОЛОДЕЖЬ И РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ: ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ И ПРОФИЛАКТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ВИНОКУРОВА А. Б.

студент, 3 курс, ОП 6В04214 – Юриспруденция, факультет «Экономика и право», Таразский университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз

СУРКОВА С. С.

руководитель, доктор PhD, кафедра Гражданское право и процесс,
Таразский университет имени М. Х. Дулати, г. Тараз

В Казахстане, как и во всем мире в целом наблюдается риск развития и распространения религиозного экстремизма, в том числе и среди молодежи. На наш взгляд, это важная тема, поскольку в современном быстро меняющемся мире молодые люди – это та категория населения, которую легче всего вовлечь в любые незаконные действия. Борьба с экстремизмом требует четкого понимания масштабов проблемы, статистических данных, факторов вовлечения, а также эффективных мер со стороны государства и общества.

Эта проблема особенно актуальна для Казахстана, который является многонациональным и многоконфессиональным государством. Светский характер страны закреплен Конституцией, но это не исключает опасность влияния радикальных идей на отдельные группы граждан. Молодежь в этом отношении наиболее уязвима, так как именно она чаще всего ищет новые смыслы, хочет самоопределиться и при этом активно пользуется интернетом, где экстремистская пропаганда находит свою почву.

Цель статьи – рассмотреть проблемы правового регулирования противодействия религиозному экстремизму в Республике Казахстан применительно к молодежной среде, выявить существующие проблемы и обозначить перспективы их решения.

Вопрос профилактики экстремизма среди молодежи является первоочередной задачей всего мира. Прежде чем перейти к обсуждению законодательных актов, действующих в Казахстане, отметим работу Иванчука О.В., который в своей научной статье отмечает, что для осуществления профилактики молодежного экстремизма следует уточнить терминологические понятия «молодежного экстремизм» и «молодежи» [1]. Большая часть ученых, изучающих молодежный экстремизм, склоняется к той идее, что «видовыми признаками данного понятия являются лишь

возрастные рамки его участников». Однако, возраст понятия «молодежь» в разных странах может варьироваться согласно законодательству. Тем не менее, характеристиками «молодежи» остаются следующие составляющие: 1) особая социальная группа; 2) психологические свойства личности данной социальной группы. В этой связи считаем, что профилактика экстремизма среди молодежи должна в первую очередь учитывать выбор мер профилактики, учитывая эти особенности.

В Законе Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» дается лишь общее понятие экстремизма, что в общем понятии характеризует данный вид преступления как «приверженность к радикальным взглядам, которые сопровождаются призывом к насилию в адрес государства, отдельных социальных групп, разжигание религиозной вражды, подрыв национальной безопасности и др.» [2].

Мы в полной мере разделяем идею автора статьи «Религиозный экстремизм как одна из основных форм проявления экстремизма», в которой уточняется что, «религиозный экстремизм, это отрицание системы традиционных для общества ценностей, норм морали и права, а также агрессивная пропаганда «идей», действующая под видом влечения к религии. Конфликты и столкновения представителей различных религий, требование особых прав и привилегий для своей религии, попытки насильно обратить в нее других» [3].

Для защиты общества и государства от религиозного экстремизма в Казахстане действует система правовых актов. К ключевым из них относятся Конституция Республики Казахстан 1995 года, в которой закреплены принципы светского государства, равенство граждан независимо от их религиозных взглядов и свобода вероисповедания. Профилактика и противодействие экстремизму, формы и меры ответственности описаны в Законе РК «О противодействии экстремизму» [2], а наказание содержится в ряде статей Уголовного кодекса РК.

В тоже время, следует отметить и Закон РК 2011 года «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», устанавливающий порядок регистрации религиозных организаций и правила проведения религиозной деятельности. Эти нормативно-правовые акты в совокупности формируют правовую базу, которая направлена на защиту молодежи и общества от угроз религиозного экстремизма.

Молодые люди особенно подвержены экстремистскому влиянию. Ученые-юристы выделяют множество различных причин, способствующих вовлечению молодежи в экстремизм, к примеру, Севумян В.Н. выделяет три ступени: «чувство социальной обделенности, несправедливости к себе; свидетельство недостаточной социальной адаптации молодежи, развития асоциальных установок ее сознания, вызывающих противоправные образцы ее поведения» [4]. Ароян А.С. выделяет такие особенности личности, как «маргинальность молодежи, сошедшей с правильного пути без собственного мировоззрения; низкая культура, низкий уровень жизни; безразличием к средствам достижения цели (зачастую деструктивные)» [5].

Также, отметим такие причины, как недостаточная религиозная грамотность. Многие подростки и студенты не имеют глубоких знаний о религии, что делает их восприимчивыми к ложным интерпретациям и радикальным идеям. Молодежь большую часть времени проводит в интернете и социальных сетях. Именно там экстремисты распространяют пропаганду, используя современные формы подачи информации. Для молодежи характерен поиск жизненного смысла. Молодые люди хотят найти свое место в обществе, и экстремистские организации часто обещают им «высокую цель» или «миссию». Социально-экономические трудности, такие как безработица, низкие доходы, проблемы в семье, могут подталкивать молодежь к поиску «альтернативных» путей, в том числе радикальных. Безработица, низкий уровень доходов и ограниченные возможности для самореализации создают благоприятную почву для поиска альтернативных форм принадлежности и поддержки. Эти факторы делают молодежь наиболее уязвимой группой, а значит, профилактика должна быть направлена в первую очередь на них [6].

Дополнительным фактором риска выступает активная пропаганда идей экстремизма и терроризма через интернет-пространство и социальные сети, зачастую исходящая из-за рубежа. Такая пропаганда направлена именно на молодежь, так как она является наиболее восприимчивой к идеям поиска справедливости, свободы и самореализации, что делает проблему еще более актуальной [7].

В прошлом году в Казахстане была утверждена Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023-2029 годы, в которой особое внимание уделяется вопросам

патриотического воспитания. Патриотическое воспитание рассматривается как важнейшая составляющая государственной молодежной политики, поскольку именно оно формирует у молодого поколения чувство принадлежности к своей стране, уважение к национальным традициям и готовность вносить вклад в развитие государства. При этом патриотизм в условиях современного, динамично развивающегося Казахстана нельзя рассматривать лишь как элемент духовно-нравственного или творческого процесса. Это также важный инструмент противодействия негативным социальным явлениям, среди которых можно выделить рост преступности, наркомании, алкоголизма, а также распространение экстремистских идей. В определенной мере патриотическое воспитание становится и формой борьбы за молодежь, за ее будущее, за то, чтобы молодое поколение оставалось в своей стране, развивалось в позитивном ключе и не поддавалось деструктивным влияниям [8].

Важным направлением молодежной политики является формирование у подрастающего поколения устойчивого иммунитета к различным формам радикальной идеологии. Государство исходит из того, что молодежь представляет собой стратегический ресурс, и от ее мировоззрения во многом зависит будущее страны. В связи с этим в Казахстане особое внимание уделяется развитию программ духовно-нравственного воспитания, просветительской деятельности и организации досуга молодежи. Через вовлечение молодых людей в спорт, творчество и социальные инициативы создаются альтернативные условия для их самореализации, что снижает риск попадания под влияние деструктивных идей.

Одним из приоритетных направлений Концепции государственной молодежной политики 2023-2029 годов стало развитие информационной безопасности и медиа-грамотности среди молодежи. Сегодня экстремистские и радикальные идеи чаще всего распространяются через интернет-пространство и социальные сети, где активно действуют пропагандисты экстремизма. Молодые люди, которые проводят значительную часть времени онлайн, нередко становятся мишенью манипуляций. В этой связи крайне важно формировать у молодежи критическое мышление и способность различать достоверную информацию от деструктивной.

Кроме того, в концепции подчеркивается необходимость укрепления диалога между государственными органами и молодежью. Создаются различные молодежные организации,

советы при государственных структурах, где сами молодые люди могут участвовать в обсуждении и решении актуальных проблем. Такой подход позволяет не только услышать голос молодежи, но и формировать у нее чувство гражданской ответственности и сопричастности к общественной жизни.

Отдельного внимания заслуживает направление, связанное с повышением уровня религиозной грамотности. В Казахстане действует система духовно-просветительских мероприятий, проводимых в школах, вузах и молодежных центрах, где акцент делается на правильное понимание религиозных ценностей, формирование культуры толерантности и уважения к различным вероисповеданиям. Подобные меры позволяют нейтрализовать угрозу распространения радикальных идей и способствуют развитию у молодежи устойчивой позиции против экстремизма.

В рамках реализации государственной молодежной политики в Казахстане действуют и конкретные программы, направленные на поддержку и развитие молодежи. Так, проект «Жастар Отан» при молодежном крыле партии «AMANAT» активно занимается воспитанием патриотизма и вовлечением молодежи в общественно-политическую жизнь страны [9]. Программа «Жасыл Ел» объединяет студентов и школьников в летние трудовые отряды, где наряду с трудовой деятельностью большое внимание уделяется формированию гражданской ответственности и экологической культуры [10]. Кроме того, особое значение приобретают проекты, связанные с развитием кибербезопасности, так как именно интернет стал основным каналом распространения экстремистской идеологии. В этой связи в вузах и молодежных организациях проводятся тренинги по медиа-грамотности, курсы по безопасному поведению в сети, а также встречи с экспертами, направленные на повышение правовой и религиозной грамотности.

Несмотря на наличие правовой базы, в Казахстане существуют трудности в практическом применении законов. Во-первых, информационная работа недостаточно эффективна: лекции и семинары проводятся, но не всегда в формате, интересном молодежи. Во-вторых, доверие к государственным институтам остается на среднем уровне: часть молодежи воспринимает официальные источники информации с недоверием, особенно в интернете. В-третьих, существуют сложности контроля в сети. Экстремисты активно используют мессенджеры и закрытые группы, что усложняет их выявление. В-четвертых, ощущается недостаток

специалистов: не во всех регионах есть подготовленные психологи, религиоведы и юристы, способные работать с молодежью по этим вопросам.

Для повышения эффективности борьбы с религиозным экстремизмом среди молодежи в Казахстане можно выделить несколько направлений. Во-первых, это образование и просвещение: включение в школьные и вузовские программы курсов по правовой и религиозной грамотности. Во-вторых, развитие медиа-грамотности: молодежь должна уметь критически относиться к информации из интернета, различать достоверные и ложные источники. В-третьих, активная работа через социальные сети: государственные и общественные организации должны использовать современные форматы и блогеров для донесения информации. В-четвертых, поддержка молодежных инициатив: развитие организаций, которые будут пропагандировать толерантность и здоровые ценности. В-пятых, совершенствование законодательства: необходимо учитывать современные вызовы, связанные с цифровыми технологиями, и усиливать ответственность за онлайн-пропаганду экстремизма. В-шестых, сотрудничество государства и общества: профилактика должна быть общей задачей не только государственных органов, но и НПО, религиозных объединений и самой молодежи.

Религиозный экстремизм-это вызов, который нельзя решать только силовыми методами. Молодежь должна не просто бояться наказания, а понимать ценность мира, толерантности и взаимного уважения. Для этого необходимо сочетать правовые меры с воспитательными и образовательными. Законодательство Казахстана уже сейчас создает основу для защиты молодежи, но ключевым элементом остается сознание самих молодых людей. Если у молодежи будет высокий уровень грамотности, критическое мышление и понимание важности толерантности, то экстремистская идеология не найдет среди них поддержки. Таким образом, будущее противодействия религиозному экстремизму в Казахстане напрямую зависит от молодежи-от того, насколько она будет образованной, активной и ответственной.

ЛИТЕРАТУРА

1 Иванчук, О. В. Феноменологический анализ понятий «экстремизм», «молодежный экстремизм», «профилактика молодежного экстремизма» / О. В. Иванчук, Р. В. Забиров // Наука и

инновации в современном мире: Сборник научных статей / Научный редактор А.С. Старун. Том Часть II. – Москва: Издательство «Перо», 2019. – С. 57-61. – EDN LPPLCN.

2 Закон РК «О противодействии экстремизму» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.08.2024 г.)

3 Сурков, Н. А. Религиозный экстремизм как одна из основных форм проявления экстремизма / Н. А. Сурков. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2023. – № 3 (450). – С. 391-392. – URL: <https://moluch.ru/archive/450/99116/>.

4 Севумян, В. Н. Экстремизм: причины недовольства и профилактика экстремизма в молодежной среде // Противодействие идеологии экстремизма и терроризма в молодежной среде (отечественный и зарубежный опыт) : Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием, Ростов-на-Дону, 21 апреля 2016 года (ЮРИУФ РАНХиГС), 2017. – С. 292-299

5 А.С. Ароян Молодежный экстремизм и основные направления его профилактики в современном российском обществе // Противодействие идеологии экстремизма и терроризма в молодежной среде (отечественный и зарубежный опыт) : Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием, Ростов-на-Дону, 21 апреля 2016 года (ЮРИУФ РАНХиГС), 2017. – С. 281-289

6 Статья. Ергалиев Ерлан Калымбекович, заместитель руководителя ТОО «Центр изучения религии»: «Почему именно молодежь более всего подвержена влиянию со стороны деструктивных религиозных течений?». [Электронный ресурс]. – URL: <https://alqaradio.kz/kk/articles/article-137>

7 Официальный Интернет-ресурс Саран газеті: «Религиозный экстремизм и терроризм как угроза национальной безопасности Казахстана». [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.sarangazeti.kz/ru/novosti/3052-pochemu-tak-vazhno-propagandirovat-printsipy-svetskosti-v-obshchestve-2.html>

8 Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 247 «Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023 - 2029 годы».

9 Новости: «Жастар - Отанға!» жобасы туралы не білесіз? [Электронный ресурс]. – URL: https://ruh.kz/jastar-otanga-jobasy-turaly-ne-bilesiz_11385/ [дата обращения: 27.09.2025]

10 Информация о работе молодежного отряда «Жасыл ел» КазНацЖенПУ за 2021-2022 учебный период. [Электронный ресурс]. – URL: <https://qyzpu.edu.kz/ru/zhasil-el> [дата обращения: 27.09.25]

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ДЖАКИПОВА Т. У., МҰЗДЫБАЕВА Т. А.
тарих магистрлері, Семей медицина университеті, Семей қ.

Әлемде жаһандану, ұялы байланыс пен әлеуметтік медиа арқылы мәдениаралық қарым-қатынас қарқынды дамыды. Бұл процесс жастарға жаңа мүмкіндіктер берсе де, мәдени түсініспеушілік пен қактығыстар қаупін де арттыра алады. Толеранттылық — мәдени өртүрлілікті мойындап, оған құрметпен қарау қабілеті ретінде анықталады [1, 1995]. Жастар кезеңі жеке тұлға құндылықтарының қалыптасуында шешуші рөл атқарады; сондықтан олардың мәдени толеранттылығы қоғамның тұрақтылығы мен бейбіт дамуы үшін маңызды фактор болып табылады.

Әлемде жаһандану, ұялы байланыс пен әлеуметтік медиа арқылы мәдениаралық қатынас жедел дамып келеді. Бұл үдеріс жастарға жаңа мүмкіндіктер береді, мәдени түсініспеушілік пен қактығыстар қаупін де арттыра алады. Толеранттылық — бұл мәдениеттердің алуан түрлілігін қабылдап, оларға сыйластықпен қарауды білдіретін қасиет [1, 1995]. Жастық шақ – жеке тұлғаның құндылықтарын қалыптастыруда маңызды кезең болып табылады, сондықтан жастардың мәдени толеранттылығы қоғамдағы тұрақтылық пен бейбітшілікті қамтамасыз етудің басты алғышарттарының бірі саналады

Жастардың мәдени толеранттылық деңгейі олардың құндылықтық бағдарларымен тығыз байланысты. Инглхарт пен Бейкер ұсынған «құндылықтар теориясына» сәйкес [2, 23-б.], қоғам алға жылжыған сайын адамдар үшін материалдық тұрақтылық маңыздығын жоғалтып, оның орнына өзін-өзі жетілдіру, еркіндік пен төзімділік сияқты құндылықтар алдыңғы қатарға шығады. Мұндай өзгеріс, әсіресе, жас буын өкілдерінен айқын көрінеді.

2022 жылы Қазақстанда өткізілген «Қазақстан жастары – 2022» ұлттық баяндамасында [3, 51-б.] жастардың 68%-ы этносаралық

татулықты қоғамдағы негізгі құндылықтардың бірі ретінде атап өткен. Бұл дерек жастардың бейбіт өмір мен мәдени көптүрлілікке жоғары баға беретінін аңғартады.

Алпорттың әлеуметтік психология саласындағы «контакт теориясы» [4, 290-б.] жастар арасында толеранттылықты дамытуда тікелей қарым-қатынастың ерекше рөл атқаратынын көрсетеді. Әртүрлі этнос пен мәдениет өкілдерімен бірлескен ортада әрекет ету жастардың өзара сенімін, түсіністігін және құрметін арттыра түседі.

«Сонымен қатар, әлеуметтік идентификация теориясы [5, 40-б.] жастардың өзін белгілі бір этникалық, діни немесе әлеуметтік топпен сәйкестендіруі кей жағдайда өзге топтарға деген алшақтықтың артуына себеп болатынын көрсетеді. Осыған байланысты, жастар арасында мәдени төзімділікті дамыту үшін ортақ мақсаттар мен бірлескен кеңістік қалыптастыру ерекше мәнге ие.

Жастардың мәдени толеранттылыққа қатысты тәжірибесі сан қырлы сипатқа ие болып, түрлі факторлардың ықпалына тәуелді. Солардың бірі – білім беру үдерісі мен тәжірибесі.

а) Білім беру тәжірибесі.

Білім беру – жастардың мәдениетаралық түсінігін қалыптастыруда негізгі құралдардың бірі. Оқу барысында әртүрлі этнос өкілдерімен бір ортада білім алу, олардың дәстүрлері мен дүниетанымымен танысу жастардың төзімділік пен өзара құрмет дағдыларын дамытуға септігін тигізеді.

Мектептер мен жоғары оқу орындарында жүзеге асырылып жатқан көпмәдениеттілікке бағытталған білім беру бағдарламалары жастардың төзімділік деңгейін арттыруда маңызды рөл атқарады. Berry [6, 12-б.] өзінің аккультурация теориясында көпмәдениетті қоғам жағдайында интеграциялық үлгінің тиімдірек екенін атап өтеді. Қазақстанның жоғары оқу орындарындағы шетелдік студенттердің қатысуы жастардың мәдени айырмашылықтарға деген түсінігін тереңдетіп, олардың жеке тәжірибесін байыта түседі.

б) Көпмәдениетті орта.

Қазақстан – көпэтносты мемлекет ретінде, жастарға күнделікті тұрмыста әртүрлі мәдени топтармен өзара әрекеттесуге мол мүмкіндік береді. «Қазақстан жастары – 2022» зерттеуінде [7, 74-б.] жастардың 72 %-ы басқа этностардан достарымен байланыста екенін атап өткен. Бұл көрсеткіш жастардың көпмәдениеттілік тәжірибесінің нақты өмірде кеңінен таралғанын растайды.

в) Цифрлық кеңістік.

Жастардың мәдени тәжірибесінде әлеуметтік желілердің маңызды рөлі бар. Putnam [8, 150-б.] интернеттің қоғамда қауымдастық құруға мүмкіндік беретінін айта отырып, кейде ол «эхо-кабина» эффектін тудырып, адамдарды белгілі бір идеологиялық топтарға топтастыруы мүмкін екенін ескертеді. Мұндай құбылыс мәдени толеранттылықтың дамуына кедергі болуы ықтимал.

г) Халықаралық тәжірибе.

Вариация және оның әріптестері [9, 92-б.] болашақ педагогтарды мәдениетаралық құзіреттілікке дайындау толеранттылықты қалыптастырудың маңызды факторы екенін атап көрсеткен. Ал Hsu [10, 138-б.] зерттеуінде трансформативті оқыту әдістерінің жастарға мәдени қақтығыстарды тиімді шешуге мүмкіндік беретіні дәлелденген.

Жастардың мәдени толеранттылығын дамыту жолында бірнеше маңызды кедергілер кездеседі:

Қазақстанның кей өңірлерінде діни төзімсіздік пен этникалық стереотиптер кездеседі, бұл жастар арасында «бөтен» дегенге сенімсіздік сезімін тудырады. Ауылдық пен қалалық мектептер арасындағы айырмашылықтар мәдениетаралық білім беруді толыққанды енгізуге кедергі келтіреді. Соның салдарынан, жастардың бір бөлігі көпмәдениетті тәжірибеден шет қалады. Қазақстандағы білім беру саласындағы теңсіздік негізінен ауыл мен қала жастары арасындағы айырмашылықтардан көрінеді. Қалалық жастар жоғары деңгейлі мектептерге, косымша курстарға және мәдени шараларға көбірек қол жеткізсе, ауылдық жерлерде бұл мүмкіндіктер айтарлықтай шектеулі. Осындай жағдай жастардың мәдени көкжиегін тарылтып, толеранттылық құндылықтарын меңгеру деңгейінде алшақтықтың пайда болуына себеп болуы ықтимал. Сонымен бірге, әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан жастар білім алу жолында түрлі кедергілерге тап болады. Гранттардың аздығы, оқу материалдарының жеткіліксіздігі және цифрлық технологияларға қолжетімділіктің шектеулі болуы олардың білім алудағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. Бұл теңсіздік жастардың қоғамдағы орнын табуына, мәдени әртүрлілікті түсіну мен құрметтеуге кері әсерін тигізеді.

Қазақстанда соңғы жылдары білім беру саласындағы теңсіздікті азайту мақсатында «Цифрлық Қазақстан» және «Жайлы мектеп» сияқты мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылып келеді. Бұл бастамалар ауыл мен қала арасындағы білім сапасы алшақтығын

төмендетуге және жастарға тең мүмкіндіктер ұсынуға бағытталған. Алайда, білім беру саласындағы теңсіздікті толық шешу үшін инфрақұрылымдық шаралардан бөлек, жастардың мәдени құндылықтарын нығайтуға арналған арнайы бағдарламаларды да дамыту қажет.

Жастар арасындағы жұмыссыздық пен әлеуметтік қиындықтар кейде басқа топтарға деген негативті көзқарастың ұлғаюына әкелуі мүмкін, бұл толеранттылық деңгейінің төмендеуіне себеп болады. Қазақстанда мемлекеттік және орыс тілдерімен қатар этностық тілдер де кеңінен қолданылады. Дегенмен, жастардың бір бөлігі мемлекеттік тілді толық меңгермеуі өзара түсіністіктің кедергісі болуда. Осылайша, жастар мәдени толеранттылықты қалыптастырудағы маңызды рөл атқарады. Құндылықтық бағдарлар әлеуметтік идентификация мен жеке өмірлік тәжірибелердің нәтижесінде қалыптасады; оларды оң бағытқа бағыттау білім беру жүйесі, қоғамдық саясат және азаматтық бастамалардың бірлескен әрекетіне тәуелді. Толеранттылықты арттыру үшін кешенді шаралар қажет, оның ішінде білім беру реформалары, экономикалық инклюзия, сандық сауаттылықты дамыту және мәдени алмасу платформаларын қалыптастыру маңызды. Мұндай шаралар жастардың әртүрлі мәдениеттермен өзара әрекеттесуін қауіпсіз әрі тиімді етуге септігін тигізеді.

Жастардың мәдени толеранттылығы қазіргі жаһандану кезеңінде қоғамның тұрақтылығы мен өркендеуінің маңызды негізі болып табылады. Зерттеу барысында толеранттылықтың құндылықтық бағыттары, тәжірибелік аспектілері және оған қатысты сын-қатерлер қарастырылды. Көпұлтты қоғамдағы жастардың мәдени әртүрлілікке деген қатынасы олардың әлеуметтік құндылықтары, дүниетанымы және азаматтық жауапкершілігін қалыптастырады. Қорытындылай келе, жастардың мәдени толеранттылығын дамыту тек жеке тұлғаның ғана емес, жалпы қоғамның тұрақты даму кепілі болып табылады. Жастар өз болашақтарын қалыптастыра отырып, мәдени ерекшеліктерге құрметпен қарауды меңгерсе, бұл Қазақстанның бейбітшілік пен келісімге негізделген елдік идеясын нығайтуға үлкен үлес қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. Paris: UNESCO, 1995 y.

- 2 Inglehart & Baker «Modernization, cultural change and the persistence of traditional values. American Sociological Review, 2000 y.
- 3 Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, 2022 y.
- 4 Allport, G. W. The Nature of Prejudice. Addison-Wesley. 1954y.
- 5 Tajfel, H., & Turner, J. C. «An Integrative Theory of Intergroup Conflict.» In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), The Social Psychology of Intergroup Relations, 1979 y.
- 6 Berry, J. W. «Immigration, Acculturation, and Adaptation.» Applied Psychology, 1997y.
- 7 Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі «Қазақстан жастары-2022: Ұлттық баяндама. Астана: Жастар ғылыми-зерттеу орталығы» 2022 ж.
- 8 Varianytsia, L., Bader, S., Yepikhina, M., Hrechyshkina, I., & Shkarupa, Y. Formation of tolerance and intercultural competence in future educators in a preschool educational institution. Journal of Curriculum and Teaching, 2024 y.
- 9 Putnam, R. D. «E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century.» Scandinavian Political Studies, 2007 y.
- 10 Hsu, C. L. Intercultural tolerance and conflict competence through transformative learning (Doctoral dissertation). National Taiwan Normal University, 2024 y.

РЕЛИГИОЗНОСТЬ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ЖАЛЕЛОВА Г. М.

м.п.н. ст. преподаватель кафедры иностранных языков, КАТИУ, г. Астана

ХУСАИН Ш. Х.

студент, 1 курс, Казахский агротехнический университет имени
Сакена Сейфуллина, г. Астана

Современная молодежь взрослеет в условиях глобализации, цифровизации и мультикультурализма, которые серьезно влияют на их мировоззрение и ценности. Вероятно, одной из наиболее очевидных областей, где это очевидно, является отношение подростков к религии. В отличие от предыдущих поколений, для которых религия была частью культурной идентичности, современная молодежь рассматривает ее как вопрос личного выбора, свободы мысли и терпимости по отношению к другим. Религиозные установки подростков заслуживают изучения, чтобы понять развитие

культурной толерантности, поскольку в этом возрасте формируется мировоззрение и гражданская идентичность. Выявление факторов, влияющих на понимание религии молодыми людьми — семья, школа, интернет или личный опыт, — демонстрирует, как религия влияет на межкультурное взаимопонимание современной молодежи или препятствует ему.

Толерантность голландских подростков к практикам мусульманских деятелей: влияние формулировки вопроса

Это исследование, проведённое в Нидерландах, изучает, влияет ли тип аргументации (например, образовательная свобода против интеграции мусульман в голландское общество) на терпимость нидерландских подростков к практикам мусульманских иммигрантов (например, созданию исламских школ). С использованием экспериментальной анкеты (N = 970) результаты показывают, что подростки (13–17 лет) становились менее терпимыми, когда были представлены аргументы против этих практик, тогда как аргументы в пользу практик не влияли на уровень терпимости. Кроме того, уровень терпимости подростков, которые сильно идентифицировали себя как голландские, не изменялся в зависимости от различных аргументов, тогда как подростки с низкой идентификацией становились менее терпимыми, когда приводились аргументы против практик. Эффекты различных аргументов не различались по возрасту и уровню образования. Обсуждаются последствия этого исследования для повышения терпимости подростков к практикам мусульманских субъектов.[2]

Терпимость, инакомыслие и культурное разнообразие

Различные культурные, религиозные и идеологические верования и практики часто трудно осмыслить и принять, когда они вступают в противоречие с собственными убеждениями и образом жизни человека. Осознание того факта, что дети и подростки растут во все более разнообразном мире, привело к всеобщему интересу к воспитанию терпимости. В этой статье мы обсудим три центральных вопроса о толерантности и связанных с ними исследованиях. Во-первых, мы рассматриваем возрастные особенности проявления толерантности к разнообразию и то, зависят ли они от того, к какому типу инакомыслящих убеждений и практик детей просят относиться терпимо. Во-вторых, мы фокусируемся на том, как и почему детей просят быть терпимыми. В-третьих, мы обсуждаем границы толерантности - причины и условия, которые снижают вероятность проявления толерантности. В целом, мы приходим к

выводу, что толерантность и нетерпимость могут проявляться в любом возрасте и зависят от того, что, как, почему и когда требует от людей терпимости к расхождениям во взглядах и проявлениям инакомыслия.[3]

Методы исследования

В качестве основы для данного исследования была рассмотрена WVS (World Values Survey – Всемирное Исследование Ценностей) – международный исследовательский проект, посвящённый научному и академическому изучению социальных, политических, экономических, религиозных и культурных ценностей людей в мире. В моем случае была рассмотрена именно 7 поток 2018 года, когда опрос проводился в Казахстане. Нами было насчитано всего 17 вопросов которые были связаны с религией:

Для каждого из следующих аспектов укажите, насколько он важен в вашей жизни. Считаете ли вы его очень важным, довольно важным, не очень важным или совсем неважным? Религия

Я собираюсь назвать ряд организаций. Для каждой из них можете ли вы сказать, насколько вы им доверяете: это большое доверие, довольно большое доверие, не очень большое доверие или совсем не доверяете? Церкви (мечеть, храм и т. д.)

Сейчас я собираюсь зачитать список добровольных организаций; для каждой из них вы могли бы сказать, являетесь ли вы членом, активным членом, неактивным членом или не являетесь членом этой организации? Церковь или религиозная организация

Во что из следующего вы верите, если вы во что-либо верите? В Бога, Жизнь после смерти, Ад, Рай

Пожалуйста, скажите нам, полностью ли вы согласны, согласны, не согласны или категорически не согласны с следующими утверждениями: всякий раз, когда наука и религия противоречат друг другу, религия всегда права. И еще другие вопросы[4]

Образец

Исследование проводилось осенью 2025 года. Для сбора данных о молодежи использовался опрос. Опрос – это метод сбора данных, при котором исследователь задает участникам вопросы, чтобы узнать их мнения, воззрения или данные о поведении. Было получено в общей сложности 18 ответов, в основном из студентов первого курса агротехнического университета имени Сакена Сейфуллина в городе Астана.

Инструменты сбора данных

Данные для исследования были собраны с использованием количественного анализа. Этот подход позволил исследователю собрать подробную информацию от большого числа участников и систематизировать вопросы и их последовательность, чтобы обеспечить сбор всей необходимой информации. Была предпринята попытка собрать максимальное количество ответов, чтобы учесть мнения как большинства, так и меньшинства.

Процедуры сбора данных

Как только была определена цель исследования, был разработан инструмент для сбора данных и начался процесс выборки. Опрос был создан с помощью Google Forms (вопросы для опроса включены в приложение). Затем ссылка на опрос была разослана участникам через WhatsApp.

Процедуры анализа

Собранная информация была проанализирована с помощью встроенных инструментов анализа данных Google Forms. Ответы участников классифицировались по мировоззрению (атеист, деист, апатеист, верующий) и анализировались по уровням религиозности, частоте участия в обрядах и отношению к религиозному образованию. Для выявления общих тенденций применялся описательный анализ, включающий подсчёт частоты ответов. Полученные результаты были обобщены в таблице, отражающей распределение мнений среди молодёжи.

Результаты анализа

1. Кто вы по мировоззрению?

Большинство участников опроса (77.8%) идентифицируют себя как верующие, примерно 11.1% респондентов указали себя как апатеисты, и столько же – как деисты.

2. Насколько важна религия в вашей жизни?

44.4% считают религию важной, 22.2% – очень важной, 11.1% затруднились с ответом, 16.7% – не очень важной, а 5.6% указали, что религия совсем не важна.

3. Посещаете ли вы религиозные службы или обряды?

77.8% – иногда (в праздники или особые случаи), 16.7% признались, что никогда не посещают, и лишь 5.6% делают это регулярно.

4. Почему вы придерживаетесь именно этого мировоззрения?

Основными причинами формирования мировоззрения оказались собственные размышления и личный опыт (38.9%) и просто сложившиеся обстоятельства (33.3%), 16.7% пришли к этому

благодаря общению с другими людьми, 5.6% отметили влияние семьи, а ещё 1 человек (5.6 %) решил добавить от себя «Я сам хотел, хочу и буду хотеть»(это можно соотнести к первому варианту, но если того хотел сам участник, то пусть так и остается).

5. Изучали ли вы когда-нибудь религию или философию?

Больше половины (66.7%) указали, что немного интересовались ею из любопытства, 22.2% изучали только в школе, 5.6 % – глубоко занимались религиозными вопросами, и столько же не изучали вовсе.

6. Как вы относитесь к людям другой веры или без веры?

Большинство опрошенных (61.1%) относятся к людям другой веры или без веры с уважением, тогда как около 38.9% — нейтрально.

7. Есть ли у вас религиозные символы дома (иконы, амулеты и т.п.)?

Наличие религиозных символов отмечено у 22.2% участников, при этом большинство (61.1%) заявили, что таких символов нет, а 16.7% не придают им значения.

8. Как вы относитесь к религиозному образованию в школах?

Почти половина респондентов (44.4%) поддерживает религиозное образование в школах если это в факультативной форме; 27.8% полностью поддерживают идею преподавания религии, а остальные 27.8% затруднились с ответом.

9. Как вы думаете, среди подростков сейчас больше верующих или не верующих?

33.3% считают, что среди молодежи больше верующих, еще 33.3% же полагают, что количество верующих и неверующих примерно одинаково, 16.7% уверены, что преобладают неверующие и столько же затруднились с ответом.[5]

Дискуссия

Проведенное исследование позволило установить особенности идеологического сознания и религиозных убеждений современной молодежи. Согласно результатам, молодые люди, даже в условиях глобализации и интернета, сохраняют интерес к религиозным и духовным вопросам, но выражают это в основном субъективно, индивидуально. Для большинства участников религия скорее элемент внутреннего самосознания и культурной идентичности чем жесткая система догм. Современная молодежь проявляет высокий уровень терпимости и уважения к людям других религиозных или нерелигиозных убеждений, что говорит о формировании

открытого и рационального типа религиозного сознания. В то же время возникает сильное чувство ослабления зависимости от традиционных источников влияния – специальных мест и семьи. Собственные взгляды, личный опыт и самосознание все больше формируют мировоззрение.

Исследование показало, что современные молодые люди по-прежнему увлечены религией, но только в индивидуалистическом и рефлексивном смысле, а не в качестве членов организации. Большинство подростков рассматривают религию как моральный и культурный ориентир, а не как деспотичную систему правил «что можно» и «чего нельзя». В то же время терпимое отношение к людям с другими убеждениями свидетельствует о том, что молодые люди склонны относиться к религии в контексте свободы выбора и уважения. Полученные данные свидетельствуют о медленном изменении духовности молодого поколения – от традиционной религиозности к индивидуальному поиску смысла и ценностей. Понимание этого изменения крайне важно для содействия диалогу, взаимопониманию и социальной гармонии в современных мультикультурных обществах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 [fsoc-10-1563274.pdf](#)
- 2 [gieling2011.pdf](#)
- 3 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33680072/>
- 4 [F00011924-World_Values_Survey_Wave_7_2017-2020_Kazakhstan_v3.0.pdf](#)
- 5 <https://docs.google.com/forms/d/1MWgi4R9tjP83w6ewgCK19-kLq8VDIbTMipIvnrGA9E8/edit?pli=1#responses>
- 6 <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30930960/>

РЕЛИГИОЗНАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ МОЛОДЁЖИ

КАППАСОВА Г. М.

доктор PhD, ассоц. проф (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар

КАЛЮЖНАЯ К. Ю.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современное казахстанское общество характеризуется многообразием культур, языков и религий. В таких условиях особое значение приобретает развитие религиозной грамотности, которая способствует формированию уважительного отношения к различным вероисповеданиям и культурным традициям. Религиозная безграмотность, напротив, нередко становится почвой для стереотипов, конфликтов и радикальных настроений.

Казахстан исторически является многонациональным и многоконфессиональным государством, где мирное сосуществование различных культур и религий стало неотъемлемой частью общественной идентичности. На территории страны действуют более 3,5 тысяч религиозных объединений, представляющих свыше 18 конфессий. Такой масштаб духовного и культурного многообразия требует от молодого поколения осознанного отношения к вопросам веры и культуры, а также умения выстраивать конструктивный диалог на основе уважения и взаимопонимания.

Религиозная грамотность включает не только знание основ религии, но и умение понимать духовные ценности других конфессий, анализировать религиозные нарративы и критически воспринимать информацию о вероисповеданиях. Такой подход формирует устойчивые навыки межкультурного взаимодействия и снижает риск возникновения социального отчуждения.

В мировой практике религиозная грамотность рассматривается как часть гражданской компетентности. Согласно исследованиям С. Протеро (Harvard University, 2007), знание основ религий способствует лучшему пониманию культурных различий и предотвращению дискриминации. В странах Европы эта идея реализуется через образовательные программы, направленные на знакомство с религиозным многообразием, межконфессиональный диалог и воспитание уважения к другим культурам (UNESCO, 2015).

В Казахстане аналогичные инициативы развиваются в рамках государственной программы «Рухани жаңғыру», где особое

внимание уделяется духовным ценностям и культурному наследию народа. Таким образом, религиозная грамотность становится важным элементом формирования духовно зрелой, толерантной и ответственной личности.

Особую роль в формировании религиозной грамотности играет система образования. В учебных заведениях создаются условия для изучения религиозных и культурологических дисциплин, направленных на воспитание уважения к духовному наследию народа и культурному многообразию.

Министерство образования и науки Республики Казахстан активно внедряет образовательные подходы, способствующие развитию религиозной и культурной компетентности учащихся. В рамках предметов «Самопознание» и «Человек. Общество. Право» поднимаются вопросы духовности, морали, взаимоуважения и общественной ответственности. Во многих вузах и колледжах проводятся открытые лекции, круглые столы и тренинги, посвящённые вопросам религиозного многообразия, профилактике экстремизма и укреплению гражданского согласия.

Образовательные учреждения всё чаще сотрудничают с общественными и религиозными организациями, приглашая представителей различных конфессий для участия в диалоговых площадках и просветительских программах. Такой подход не только развивает религиозную грамотность, но и формирует у студентов навыки мирного взаимодействия и толерантного поведения.

Значительное влияние на религиозное восприятие оказывает цифровая среда. Молодые люди получают информацию о религии преимущественно из интернета и социальных сетей, где нередко распространяются искажённые, фрагментарные или радикальные интерпретации.

В этой связи особенно важно формировать медиаграмотность, то есть способность критически оценивать источники информации, распознавать манипулятивный контент и противостоять деструктивным идеологиям. Одним из успешных примеров является государственная программа Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан по противодействию религиозному экстремизму в онлайн-пространстве. Она включает обучение школьников и студентов основам критического мышления, создание позитивного медиаконтента и вовлечение лидеров мнений в просветительские кампании.

Таким образом, сочетание религиозной и медиаграмотности помогает молодым людям безопасно ориентироваться в информационном пространстве и сохранять устойчивость к радикальным идеям.

Формирование религиозной грамотности невозможно без системного участия государства. Казахстан демонстрирует успешный опыт межконфессионального диалога, поддерживая баланс между свободой вероисповедания и сохранением общественной стабильности.

Особую роль в этом процессе играет Ассамблея народа Казахстана, которая служит уникальной площадкой для укрепления межэтнического и межрелигиозного согласия. Деятельность Ассамблеи направлена на проведение форумов, конференций и обучающих семинаров, объединяющих представителей разных конфессий и культур.

Кроме того, важным элементом государственной политики является проведение Съезда лидеров мировых и традиционных религий в Астане. Это мероприятие укрепляет международный имидж Казахстана как государства, продвигающего идеи мира, диалога и взаимопонимания между народами.

Религиозная грамотность является важнейшим фактором укрепления культурной толерантности молодёжи. Её развитие способствует формированию гармоничного, устойчивого общества, основанного на взаимном уважении, духовности и гражданской ответственности.

В условиях модернизации общественного сознания Казахстана эта задача приобретает стратегическое значение. Совместные усилия государства, образовательных учреждений и гражданского общества способны обеспечить высокий уровень духовной культуры и толерантности, что станет залогом стабильного и прогрессивного развития страны.

ЛИТЕРАТУРА

1 Prothero S. Religious Literacy: What Every American Needs to Know – And Why It Matters. – HarperCollins, 2007.

2 Pew Research Center. The Changing Global Religious Landscape. 2017.

3 UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. 1995.

4 Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях».

5 Министерство образования и науки Республики Казахстан. Материалы по межкультурному и гражданскому образованию. (официальные публикации).

6 Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан. Программа по противодействию религиозному экстремизму в онлайн-пространстве. – Астана, 2022.

7 Smith J. Media and Religion: The Influence of Digital Communication on Religious Identity. – Journal of Media Studies, 2018.

8 UNESCO. Intercultural Dialogue and Education: Concepts and Best Practices. (публикации ЮНЕСКО).

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫ МЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚТЫҢ ДАМУЫНА СОПЫЛЫҚ (ТАСАУУФ) ІЛІМНІҢ ЫҚПАЛЫ

КӨПЕЕВА А.

магистрант, Нұр Мұбарак университеті, Алматы қ.

Тасаууф рухани кемелдік, жүректі тазарту, Аллаға қызмет ету жолын білдіреді. Ислам дәстүрі діни өмірдің үш деңгейін ажыратады: шарифат (сыртқы заң), тәжжуд/тарақат (практикалық рухани жол) және хақиқат (шынайы шындық). Сопылық ағымдар көбінесе сыртқы орындалу мен ішкі күй арасындағы тепе-теңдіктің маңыздылығын атап көрсетеді [1, 25-б.].

«Тасаууф» термині мұсылман философиясына 8-9 ғасырлар тоғысында енді, дегенмен оған дейінгі рухани амалдар (аскетизм, зікір, рухани жаттығулар) ертедегі ислам діні мен ашхаб ас-суффа тәжірибесінен бастау алады [2, 16-б.].

Қазіргі Қазақстан – көпұлтты және көпконфессиялы мемлекет, мұнда жастар арасында рухани құндылықтарды тәрбиелеуге, түрлі мәдениеттер мен діндерге құрметпен қарауға, толерантты сананы дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Жаһандану және әлеуметтік қайта құру жағдайында жастар сенімді рухани негіздерді іздеуді қажет ететін сыртқы сын-қатерлерге ерекше бейім. Сондай қайнар көздердің бірі – ислам философиясы мен мистикасының, әсіресе сопылықтың (тасаууф) бай мұрасы.

Тарихи-мәдени негіздер

Ислам қазіргі Қазақстан аумағына Орта және Кіші Хорезм, және Қарахандар саясаты арқылы 10 ғасырдан бастап ене бастады.

Қожа Ахмет Йасауи (12 ғ.) қазақстандық сопылық ілімінің басты тұлғасы болды. Оның беделі мен рухани ілімі түркі тілдес ислам сопылығының қалыптасуының іргетастарының бірі болып табылады. Йасауи мектебі мистикалық ұғымдарды түркі мәдени ортасымен ұштастырып, оның ілімін халықтың кең ауқымына қолжетімді етті. Ислам өркениетінің аясында рухани-адамгершілік ағым ретінде дамыған сопылық ғасырлар бойы Орталық Азияның мәдени және діни кеңістігінің маңызды бөлігі болды. Қазақстанда тасаууф идеяларын түркі халықтарының рухани қажеттіліктеріне бейімдеген Қожа Ахмет Йасауи мұрасының орны ерекше. Оның ілімі қоғамдық қатынастарға, адамгершілік тәрбиесіне, ұлттық болмыстың қалыптасуына әсер етіп, діни ғана емес, мәдени құбылысқа айналды. [3, 89-б.].

Жастардың құндылық бағдарлары

Қазіргі әлемде жастардың құндылықтары жиі сынға түседі. Жаһандану мен бұқаралық мәдениеттің әсерінен дәстүрлі рухани негіздер тозып барады. Әлеуметтік желілер, мәдениеттің коммерциялануы, көші-қон процестері, жаңа идеологиялардың тез таралуы жастар арасында қайшылықты дүниетанымдық көзқарастарды қалыптастырып, көбінесе тұлғалық және руханилық дағдарысына әкеледі [4, 121-б.].

Сопылық ілімдер мұндай қиындықтарды женудің тиімді жолын ұсынады, өйткені олардың басты мақсаты жеке тұлғаның рухани дамуы мен ішкі дүниесі мен қоғамдық қатынастар арасындағы үйлесімділік. Тасаууфтың өзегінде ықылас, Құдайдан қорқу, кішіпейілділік, сүйіспеншілік, басқаларға қызмет ету сияқты категориялар бар. Бұл құндылықтарды меңгеру жастарға қазіргі сән үрдістерінен тәуелсіз күшті моральдық компасты дамытуға көмектеседі. Рухани мәдениетті дамыту жастарды адалдыққа, әділдікке, жауапкершілік сезіміне жетелейді. Қазақ халқының рухани дамуына зор ықпал еткен Қожа Ахмет Йасауи ілімінде өзін-өзі тануға, төмен нәпсіге (нәпсіге) қарсы күресуге, ақиқатқа ұмтылуға үлкен мән берілген. Бұл ойлар рухани қулық пен тұтынушылық тенденцияларға жиі ұшырайтын қазіргі ұрпақ үшін де өзекті

Демек, сопылық ілім жастардың бойында адалдық, қарапайымдылық, жанашырлық, ішкі өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу сияқты қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді. Бұл құндылықтар жастарға дәстүрлі мәдени негіздер мен қоғамның заманауи талаптары арасындағы теңгерімді табуға көмектеседі,

бұл Қазақстанның көпұлтты және көпконфессиялы ортасында ерекше маңызды.

Сопылық және мәдени толеранттылық

Сопылық өз тарихының басынан-ақ жеке адамдардың рухани дамуына, ішкі жан-дүниесін тазартуға, қоршаған әлеммен үйлесімділікке ерекше мән берді. Бұл дәстүрдің негізгі қағидаларының бірі – жақынға деген сүйіспеншілік және мәдениеттер мен діндердің алуан түрлілігін илаһи қалаудың көрінісі ретінде тану. 130-дан астам этнос пен түрлі конфессия өкілдері тұратын Қазақстанда сопылық идеялар ерекше маңызға ие.

Сопылық ойшылдардың, әсіресе, Ахмет Йасауи мұрасы қазақ халқының рухани мәдениетіне зор ықпал етті. Оның ілімдері толеранттылыққа, басқаларды құрметтеуге және өзара түсіністікке ұмтылуға тәрбиеледі. Бұл қасиеттер өңірдегі ұлтаралық келісімнің сақталуына негіз болды. Бүгінгі таңда сопылық идеяларды жастарда мәдени төзімділікті тәрбиелеудің тиімді құралы ретінде пайдалануға болады. Олар құрметке, жанашырлыққа және диалогқа ашықтыққа негізделген дүниетанымды қалыптастыруға көмектеседі. Демек, Қазақстандағы сопылық рухани мұраны сақтауда ғана емес, қоғамдық тұрақтылықты нығайтуда да маңызды рөл атқарады. Ол қазақстандық қоғамның тұрақты дамуының негізгі факторы болып табылатын түрлі этностар мен конфессиялардың тату өмір сүруіне ықпал етеді[5, 121-б.].

Жастарды тәрбиелеуде сопылық мұраларды пайдалану жеке тұлғалардың рухани-адамгершілік мәдениетін дамытуға кең перспективалар ашады. Білім беруде бұған арнайы курстар, таңдау пәндері және сопылық философия элементтерін гуманитарлық пәндерге біріктіру арқылы қол жеткізуге болады. Ахмед Йасауи және басқа да көрнекті ойшылдардың еңбектерін оқу студенттердің гуманизмге, әділеттілікке және өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуға негізделген күшті құндылықтар жүйесін дамытуға көмектеседі [6, 3-б.].

Мәдени-ағарту жұмыстарының маңызы кем емес. Сопылық поэзияны, көркем мұраны рухани тәрбие берудің, эстетикалық талғам мен толерантты дүниетанымды тәрбиелеудің құралы ретінде пайдалануға болады. Мұнда жастар арасында дәстүрлі рухани мұраны насихаттауға бағытталған мәдени жобалар мен фестивальдердің алатын орны ерекше.

Сопылық философияның радикализм мен экстремизмге қарсы күресте алдын алу мүмкіндігі де бар. Ұстамдылық, жақынға

деген сүйіспеншілік және басқаларды құрметтеу құндылықтарын атап өту арқылы жастардың исламды бұрмалайтын деструктивті идеологияларға қарсы иммунитетін арттырады. Сонымен қатар, өзін-өзі тану және рухани үйлесімділіктің сопылық тәжірибелерімен айналысу психологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік жауапкершілікті арттырады.

Осылайша, сопылық мұраны іс жүзінде қолдануды Қазақстандағы үйлесімді және мәдени төзімді жастарды тәрбиелеудің маңызды құралы ретінде қарастыруға болады.

Осылайша, сопылық ілімдер (тасаууф) қазақстандық жастардың құндылықтарын дамытуға, сондай-ақ көпэтносты қоғамда мәдени төзімділікті насихаттауға айтарлықтай әсер етеді. Оның сүйіспеншілік, мейірімділік, ішкі тазарту және мәдени әртүрлілікті құрметтеу идеялары бүгінгі күні өзекті болып қала береді. Сопылық ұстанымдарды оқу-тәрбие ісінде қолдану жастардың үйлесімді дамуына, қоғамдық келісімнің нығаюына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әс-Сәрраж Әбу Наср. Китаб әл-Лума‘ фи-т-тасаууф. – Каир: Дар әл-Кутуб әл-Хадисия, 1960. – 512 б.

2 Худжвири А. *Кашиф ал-Махжуб* (пер. R. A. Nicholson). Leiden: Brill, 1911. — 211 с.

3 «Қожа Ахмет Йасауи түркі сопылық ілімінің қалыптасуында шешуші рөл атқарған» (Дербісәлиев Ә., 1992, 115-б.).

4 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.

5 Ахмет Яссауи. Диуани Хикмет. – Алматы: Атамұра, 2003. – 368 б.

6 Абирова Б.И., Рысбекова Ш.С. Суфизм в Центральной Азии // Вестник Казахского национального университета им. аль-Фараби. Серия религиоведения. – Алматы : КазНУ, 2020. – №2(92). – С. 45–52.

ИНТЕГРАЦИЯ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В КАЗАХСТАНСКУЮ АКАДЕМИЧЕСКУЮ СРЕДУ И ОБЩЕСТВЕННУЮ ЖИЗНЬ НА ПРИМЕРЕ ИННОВАЦИОННОГО ЕВРАЗИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

МАКЕНОВ Ч. С.

ректор, Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар

БЕЙСЕМБАЕВ А. Р.

д.ф.н., профессор, Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар

БЫКОВ П. О.

к.т.н., профессор, Инновационный Евразийский Университет, г. Павлодар

Современное высшее образование выполняет не только профессионально-ориентирующую функцию, но и становится важным каналом межкультурного взаимодействия, формирующим у обучающихся глобальные компетенции. Республика Казахстан, являясь активным участником Болонского процесса, выстраивает политику вхождения в мировое образовательное пространство, что сопровождается устойчивым ростом числа иностранных студентов в отечественных вузах.

Стратегический курс на интернационализацию образования закреплён в нормативных документах Республики Казахстан. Так, *Концепция развития высшего образования и науки Республики Казахстан на 2023-2029 годы*, утверждённая Постановлением Правительства РК от 28 марта 2023 года № 248, предусматривает достижение доли иностранных студентов на уровне 10 % от общего контингента к 2029 году [1]. Минимальные показатели их присутствия в вузах определены *Критериями оценки степени риска и проверочными листами в системе образования*, утверждёнными совместным приказом Министра науки и высшего образования РК (№ 166 от 1 декабря 2022 г.) и Министра национальной экономики РК (№ 116 от 2 декабря 2022 г.). Для региональных вузов установлен уровень не менее 1 % [2]. Достижение этих индикаторов требует разработки и внедрения эффективных механизмов интеграции иностранных студентов в академическую и социальную жизнь университетов.

Международный опыт демонстрирует значимость комплексного подхода. Европейский Союз через Болонский процесс и программу *Erasmus+ (2021–2027)* внедряет механизмы академической мобильности и признания квалификаций, дополняя их курсами межкультурной коммуникации, «orientation weeks»

и языковыми центрами [3]. В Германии реализуется стратегия интернационализации вузов (*Strategie der Internationalisierung der Hochschulen*, 2020), включающая бесплатные языковые курсы, консультационные центры Welcome Centres, «buddy-программы» и карьерные сервисы [4]. В Канаде провинциальные стратегии интеграции, поддерживаемые федеральной политикой *Immigration, Refugees and Citizenship Canada (IRCC)*, предусматривают проживание в принимающих семьях, межкультурные тренинги и курсы английского языка для академических целей [5]. В Австралии национальная стратегия *National Strategy for International Education 2025* акцентирует внимание на ориентационных программах, службах поддержки студентов и вовлечении университетов в волонтерские проекты в местных сообществах [6].

Анализ международных практик позволяет выделить ключевые элементы успешной интеграции: институциональная поддержка через сервисы «одного окна» (Германия, Австралия), наставничество (ЕС, Германия), государственные меры по трудоустройству (Канада), языковое сопровождение и межкультурные тренинги (ЕС, Канада, Австралия). Для Казахстана данные практики актуальны в контексте *Концепции развития высшего образования и науки Республики Казахстан на 2023-2029 годы* и Концепции миграционной политики, так как они позволяют расширить языковые программы, внедрить системное наставничество и развить карьерные сервисы в университетах.

Теоретическое осмысление интеграции иностранных студентов в академическую и социокультурную среду базируется на междисциплинарных подходах - социологических, психологических и педагогических. Важным теоретическим основанием является концепция академической и социальной интеграции В. Тинто, согласно которой успешность обучения напрямую зависит от включённости студента в образовательное и социокультурное пространство вуза. Академическая интеграция проявляется в освоении учебных программ и взаимодействии с преподавателями, социальная - в участии в общественной жизни и формировании чувства принадлежности к сообществу [7].

Не менее значимым является подход Дж. Берри, разработавшего теорию аккультурации. Он выделяет четыре стратегии взаимодействия индивида с новой культурой: ассимиляцию, интеграцию, сепарацию и маргинализацию. Наиболее продуктивной для образовательной среды признаётся интеграция, позволяющая

иностранным студентам сохранять культурную идентичность при активном участии в жизни принимающего общества [8].

В психологическом контексте интеграция рассматривается через концепцию «культурного шока», предложенную К. Обергом. Он описывает последовательные стадии адаптации к новой культуре: эйфория, кризис, постепенная адаптация и интеграция. Осознание этих этапов помогает университетам проектировать программы поддержки, направленные на смягчение кризисных моментов [9].

С педагогической точки зрения интеграция иностранных студентов является неотъемлемой частью образовательного процесса, требующей специальных методик преподавания, технологий межкультурной коммуникации и создания инклюзивной образовательной среды.

Таким образом, интеграция иностранных студентов в университетскую среду представляет собой многоаспектный процесс, включающий академическую, социальную и культурную составляющие. Теоретические подходы В. Тинто, Дж. Берри и К. Оберга формируют основу для анализа и совершенствования практик, реализуемых казахстанскими университетами, в частности Инновационным Евразийским университетом.

Опыт Инновационного Евразийского университета (ИНЕУ) демонстрирует, как региональный вуз может успешно развивать практики интеграции иностранных студентов в академическую и социальную среду. Университет целенаправленно выстраивает систему поддержки обучающихся из других стран, сочетая образовательные, культурные и социальные механизмы [10].

Во-первых, в ИНЕУ реализуются **языковые курсы и адаптационные программы**, позволяющие студентам быстрее овладеть академическим и разговорным русским и казахским языками. Эти программы включают специализированные модули по академическому письму, деловой коммуникации и профессиональной терминологии, что способствует успешному освоению образовательных программ. Во-вторых, действует система **наставничества и студенческих клубов**, которая помогает иностранным студентам адаптироваться в новой социокультурной среде. Наставниками выступают как преподаватели, так и студенты старших курсов. Такая практика развивает чувство принадлежности, способствует формированию межкультурных связей и минимизирует риск социальной изоляции.

Важное значение имеет и **вовлечение иностранных студентов в научную деятельность**. Университет активно привлекает их к участию в конференциях, конкурсах научных проектов и исследовательских группах, что формирует академическую интеграцию, расширяет профессиональные горизонты студентов и повышает их конкурентоспособность на рынке труда. Неотъемлемой частью интеграции является **участие иностранных студентов в культурной и общественной жизни университета и региона**. ИнЕУ организует международные дни культуры, волонтерские акции, спортивные мероприятия и творческие фестивали, что позволяет студентам представить свои национальные традиции и лучше познакомиться с культурой Казахстана.

Перспективы развития интеграционных практик в ИнЕУ связаны с дальнейшим расширением **карьерных сервисов** для иностранных студентов, созданием «сервисов одного окна» для административного сопровождения и укреплением партнёрства с региональными работодателями. Важным направлением также является внедрение цифровых технологий для сопровождения адаптационных программ и развитие онлайн-платформ межкультурной коммуникации.

Таким образом, опыт ИнЕУ подтверждает, что успешная интеграция иностранных студентов требует комплексного подхода, сочетающего академическую, языковую, культурную и социальную составляющие. Перспективы университета связаны с углублением этих практик, что не только способствует личностному и профессиональному развитию студентов, но и укрепляет международный имидж вуза и Казахстана в целом.

Опыт Инновационного Евразийского университета (ИнЕУ) демонстрирует успешную практику интеграции иностранных студентов в академическую и общественную жизнь регионального вуза. За последние пять лет в университете обучалось более 100 студентов из разных стран, включая Россию, Узбекистан, Армению, Китай, Монголию, Афганистан и Южную Корею. В настоящее время в ИнЕУ учатся 17 иностранных студентов, что соответствует минимальным критериям для региональных вузов и создает основу для дальнейшего роста.

Практики интеграции иностранных студентов в ИнЕУ включают:

– первичные адаптационные встречи и «orientation week», где студенты знакомятся с администрацией, органами студенческого самоуправления и молодёжными организациями;

– организация проживания в собственных общежитиях университета, что обеспечивает базовые бытовые условия и способствует созданию мультикультурного студенческого сообщества;

– социально-психологическая поддержка через индивидуальные консультации, тренинги и семинары, направленные на преодоление трудностей адаптационного периода;

– языковое сопровождение: изучение русского и казахского языков, что помогает иностранным студентам успешно включаться в учебный процесс и повседневную коммуникацию;

– вовлечение в общественную и культурную жизнь: участие в национальных праздниках (Наурыз, День Независимости), международных днях культуры, спортивных соревнованиях и волонтерских проектах;

– поддержка контактов с семьями студентов для укрепления доверия и снижения стрессовых факторов.

Эти меры позволяют иностранным студентам не только успешно учиться, но и становиться полноправными участниками университетского сообщества.

Перспективные планы ИнЕУ на 2025-2030 годы направлены на углубление интернационализации и включают:

– увеличение доли иностранных студентов до 10 % от общего контингента;

– создание международного исследовательского центра по зелёным технологиям совместно с университетами Европы и Азии;

– расширение программ двойных дипломов и франшизных моделей обучения;

– участие в создании консорциумов и сетевых университетов Центральной Азии;

– развитие карьерных сервисов для поддержки трудоустройства иностранных выпускников.

Таким образом, ИнЕУ демонстрирует комплексный подход к интеграции иностранных студентов, соединяя академическую, языковую, культурную и социальную составляющие, которые не только способствуют успешной адаптации студентов, но и усиливает международный имидж университета и всего Казахстана как страны,

открытой к межкультурному взаимодействию и академическому партнёрству.

ЛИТЕРАТУРА

1 Концепция развития высшего образования и науки Республики Казахстан на 2023–2029 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 г. № 248 // Әділет. – URL: <https://adilet.zan.kz>.

2 Об утверждении критериев оценки степени риска и проверочных листов в сфере образования (в части высшего и послевузовского образования) : совместный приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 1 декабря 2022 г. № 166 и Министра национальной экономики Республики Казахстан от 2 декабря 2022 г. № 116 //Әділет. – URL: <https://adilet.zan.kz>.

3 European Commission. Erasmus+ Programme Guide 2021–2027. - Brussels: Publications Office of the European Union, 2023. - 324 p. - URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu>.

4 Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD). Strategie der Internationalisierung der Hochschulen. - Bonn: DAAD, 2021. - 56 S. - URL: <https://www.daad.de>.

5 Immigration, Refugees and Citizenship Canada (IRCC). International Students Program. - Ottawa: Government of Canada, 2022. - URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship>.

6 Australian Government. National Strategy for International Education 2025. - Canberra: Department of Education, 2021. – 72 p. – URL: <https://www.education.gov.au>.

7 Tinto, V. Leaving College: Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition. - 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 312 p.

8 Berry, J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation //Applied Psychology. - 1997. - Vol. 46, № 1. - P. 5–34.

9 Oberg, K. Culture Shock and the Problem of Adjustment to New Cultural Environments //Practical Anthropology. – 1960. – Vol. 7. – P. 177-182.

10 Инновационный Евразийский университет (ИнЕУ). Годовой отчет о деятельности университета за 2024 год. – Павлодар: ИнЕУ, 2024.

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

МОВКЕБАЕВА З. А.

д.п.н., профессор, Казахский Национальный Педагогический Университет
имени Абая, г. Алматы

МАШЕВА Г. Б.

Магистрант, Актюбинский Региональный Университет имени К. Жубанова,
г. Актобе

Предмет исследования – ценностные ориентации современной молодежи как комплекс устойчивых установок, формирующих отношение личности к различным сферам жизни: семье, труду, образованию, обществу, самореализации и духовным практикам.

Цель исследования – определить особенности, тенденции и факторы, влияющие на формирование ценностных установок молодежи в условиях глобальных социальных трансформаций, цифровизации, культурного разнообразия и изменений в экономике и общественной жизни.

Методология исследования включает анализ научной литературы, сопоставление результатов современных социологических опросов (в том числе международных и казахстанских), а также применение системного и междисциплинарного подхода с элементами контент-анализа, сравнительного анализа и культурно-исторического метода.

Результаты исследования показали, что ценностные ориентиры молодежи находятся на пересечении традиционных и современных приоритетов. Молодые люди стремятся к гармоничному сочетанию семейных и духовных ценностей с личной свободой, карьерным ростом, ментальным благополучием и социальной активностью. Особое внимание молодежь уделяет образованию, самореализации, устойчивому развитию и заботе об окружающей среде. Вместе с тем фиксируются определенные противоречия: между индивидуализмом и коллективными обязательствами, материальными и духовными ориентирами, локальной идентичностью и глобальными трендами.

Современная молодежь демонстрирует высокую адаптивность к изменениям, активно переосмысливает ценности предыдущих поколений, при этом сохраняя преемственность в ключевых жизненных приоритетах. Формирование ценностных установок проходит под влиянием семейного воспитания, образовательной среды, медиапространства и социального контекста. Для полноценной реализации позитивных ценностных установок

необходима комплексная поддержка со стороны общества, институтов образования, молодежной политики и информационной среды, обеспечивающая доступ к возможностям для развития, самореализации и осознанного выбора жизненного пути.

Ценностные ориентации современной молодёжи – это сложный, многогранный феномен, отражающий сочетание внутренних убеждений, ожиданий, социально-экономических условий и культурных трансформаций, через которые проходит общество. Это те ориентиры, через которые молодые люди воспринимают смысл своей жизни, формируют жизненные цели, выбирают способы поведения и определяют, что для них важно — материальное или духовное, коллективное или индивидуальное, стабильность или свобода. Понимание этих ориентаций необходимо не только для теоретиков — социологов, психологов, культурологов – но и для практиков: тех, кто работает в системе образования, молодежной политики, бизнеса, здравоохранения, – чтобы создавать среду, в которой молодёжь может реализовать себя гармонично и продуктивно.

Молодёжь – это не просто часть населения, это важный ресурс, двигатель перемен и носитель новых идей. Однако она растёт в непростых условиях: мир изменяется быстрее, чем устаревают нормы, технологии проникают в каждую область жизни, глобальные кризисы – климатический, экономический, социальный — оказывают влияние. Молодые люди сталкиваются с выбором между традициями и инновациями, между тем, что было принято раньше, и тем, что кажется правильным сегодня.

Основные ценностные ориентиры современной молодёжи

Исходя из локальных и глобальных данных, можно выделить ключевые ценностные ориентиры, значимые для молодёжи сегодня. Они проявляются в разных сочетаниях и приоритетах, но в целом дают портрет поколения с определёнными общими чертами.

Семья, близкие отношения и социальные связи

Несмотря на выраженный рост индивидуализма, семейные ценности попрежнему занимают важное место. Семья воспринимается не просто как институт — но как источник поддержки, принадлежности и любви. Молодые люди ценят возможность иметь близких, доверительных отношений, взаимопонимания в семье и дружеском окружении.

В Казахстане, как показывают исследования, среди самых высоких значимостей – именно семейные ценности и здоровье.

Семья – как малая группа, как опора в сложных жизненных ситуациях – остаётся одной из важнейших ценностей.

Однако изменяется и то, как молодёжь видит саму семью: всё меньше – как обязательство, всё больше – как пространство, где ценятся равенство, партнерство, уважение личных границ. Многие молодые люди не хотят традиционной модели, в которой роли строго распределены по полу или по возрасту. Они стремятся к тому, чтобы личная жизнь не жертвовалась ради традиций, если они мешают личной свободе и развитию.

Образование, личное развитие и профессионализм

Образование остаётся одним из основных средств социальной мобильности и самореализации. Молодые люди понимают: без качественного образования, навыков, гибкости в мышлении будет сложно конкурировать, особенно в мире, где технологии, автоматизация, глобализация меняют рынок труда.

Исследования в Казахстане показывают, что обучение, высшее образование, изучение иностранных языков и технологий, доступ к международному опыту – всё это воспринимается как важные ориентиры. Многие молодые рассчитывают не просто на диплом, но на возможности, которые открываются благодаря образованию: поездки, обмены, стажировки, работа онлайн, проекты.

Увеличивается интерес к неформальному образованию и самообразованию: онлайн-курсы, мастер-классы, участие в сообществах, проектах, хакатонах, волонтерстве, стажировках. Это связано с тем, что формальные образовательные системы часто не успевают адаптироваться к изменениям и не всегда дают навыки, которые востребованы в быстро меняющемся мире.

Карьера, материальное благополучие и социальная безопасность

Материальный фактор, финансовая независимость, стабильность остаются важными. Молодёжь хочет жить комфортно, не испытывать постоянного беспокойства за завтра, иметь возможность удовлетворять базовые потребности и больше – не просто выживать, а жить достойно.

Но важна трансформация этого ориентира: не только доход, но качество жизни, баланс. Не просто «зарабатывать», но и иметь время, свободу, возможности заниматься любимым делом. В глобальных исследованиях молодёжь часто ставит среди приоритетов устойчивую работу, качественные условия труда,

возможность роста и гибкости, а также защиту прав работников и социальные гарантии.

В Казахстане трудовые ценности – важная часть ориентиров: ощущение принадлежности к профессиональной среде, возможность самореализации через работу, признания и уважения за труд. Молодёжь всё чаще обращает внимание на смысл своей работы, а не только на её денежный эквивалент.

Индивидуализм, свобода выбора и самореализация

Один из наиболее сильных трендов — стремление к свободе: свобода самовыражения, свобода выбора профессии, места жительства, образа жизни, взглядов. Молодёжь хочет быть услышанной, хочет реализовать свое «я», хочет ощущать, что её ценности и индивидуальность уважаются.

Самореализация – это не обязательно слава или большое общественное признание. Это может быть тихое удовлетворение, творчество, развитие в тех сферах, которые действительно интересны, даже если они не «модные». Молодёжь хочет, чтобы у неё была возможность быть тем, кем она хочет быть, а не тем, кем её просят быть другие.

Экологические и глобальные ценности

В последние несколько лет в мировом и локальном контексте выражена растущая озабоченность экологией, устойчивым развитием, изменением климата. Молодёжь всё больше воспринимает масштабные проблемы мира не как что-то чужое, а как часть своего мировоззрения. В глобальных опросах приоритетом становятся такие цели, как чистая энергия, справедливость, ликвидация нищеты, равенство полов, борьба с дискриминацией.

В Казахстане, хотя экологические проблемы часто воспринимаются локально (загрязнение, доступ к чистой воде, влияние промышленности), есть и растущий интерес к глобальной тематике: участие в волонтерских акциях, экологических проектах, акциях по озеленению, по защите природы. Это часть широкого мирового движения молодёжи, ощущающей себя глобальными гражданами.

Ментальное здоровье, благополучие, баланс

Менее заметный в прошлые десятилетия, но сегодня – всё более важный ориентир – забота о психическом здоровье, эмоциональном благополучии. Молодёжь начинает осознавать, что гонка за успехом, постоянное сравнение через соцсети, давление со стороны окружения могут вызывать стресс, тревогу, депрессию. И что

важно не просто достигать, но чувствовать удовлетворение, уметь отдыхать, заботиться о себе, своих отношениях, о балансе между работой и личной жизнью.

Во многих странах рост запросов на психологическую поддержку, занятия спортом, внимательность к здоровому образу жизни, социальной активности, хобби, отдыху.

Глобальные тенденции и сравнения

Сравнивая с данными из других стран, можно увидеть, что многие тенденции универсальны:

Во многих исследованиях молодёжь ставит среди важных ориентиров устойчивое развитие, защита окружающей среды, справедливость и права человека. Например, в Global Youth Outlook 2024 — одна из главных тем — «Zero Hunger», «Clean Energy», и др.

Во многих странах отмечается рост тревожности, депрессии, выгорания, связанного с высокими ожиданиями, сравнениями, перегрузкой, карьерным давлением и социальными сетями.

Молодёжь всё шире использует возможности, которые даёт глобализация: учеба за рубежом, международные проекты, глобальные онлайн-курсы, общение с людьми из других стран. Это формирует более открытое мышление, понимание межкультурности, уважение к разнообразию.

Также наблюдается смешение ценностей: традиционные ценности (семья, религия, национальность) всё ещё важны во многих странах, но нередко сочетаются с новыми ориентирами — свободы, самореализация, индивидуализм. В зависимости от страны баланс между этими типами ценностей может быть разным.

Особенности казахстанской молодёжи

В Казахстане, как в стране с богатой историей, сильными традициями, быстро развивающейся экономикой и не менее быстро меняющимся общественным ландшафтом, молодёжь находится в уникальной позиции — между прошлым и будущим, между Востоком и Западом.

Исследования показывают следующие особенности:

Молодёжь Казахстана сохраняет значительную приверженность семейным ценностям, уважение к старшим, национальной культуре. Это проявляется в участии в семейных обязанностях, традициях, национальных праздниках, языке, этнической идентичности.

Одновременно с этим — растёт значимость образования, профессионального роста, особых навыков (в частности, связанных с технологиями), желания работать в сферах, которые раньше не

были столь востребованы – IT, креативные индустрии, дизайн, предпринимательство. Молодёжь хочет не просто «работать», но заниматься делом, которое интересно, востребовано, приносит удовлетворение.

Молодые казахстанцы отмечают важность социальной стабильности, карьерного роста и материальной обеспеченности, особенно в условиях глобальных и региональных экономических рисков. Но также растёт интерес к качеству жизни: хороший баланс между работой и отдыхом, возможность путешествий, саморазвития, досуга.

В Казахстане наблюдается рост общественной активности среди молодёжи: участие в молодежных организациях, волонтерских проектах, акциях и мероприятиях, связанных с экологией, культурой, социальной справедливостью. Это свидетельствует о том, что глобальные ценности (экология, устойчивость, равенство) находят реальное воплощение и в локальной практике.

Также фиксируется разница по регионам: в крупных городах, где больше возможностей, доступ к образованию, зарубежным программам, интернету, ценностные ориентиры тяготеют к более «глобальным» и «новым» ценностям (свобода, самореализация, инновации). В сельской и периферийной местности – сильнее влияние традиций, значение стабильности, семьи, сохранения культурных норм.

Как молодёжь реализует свои ориентиры: практические формы

Ориентиры – это не просто абстракция, они проявляются в конкретных действиях. Вот как современные молодые люди пытаются жить в соответствии со своими ценностями:

Образование и самосовершенствование. Посещение курсов, онлайн-обучения, языковых школ, мастер-классов, вебинаров. Даже если формальное образование не идеальное – молодёжь ищет способы учиться самостоятельно, через интернет, обмен опытом, участие в проектах.

Поиск нестандартной карьеры.

Фриланс, удалённая работа, стартапы, творческие профессии, смешанные специальности. Люди больше не ориентируются только на госработу или «традиционные профессии». Основное – интерес, свобода, возможность влиять, быть значимым, чувствовать, что работа соответствует внутренним ценностям.

Участие в общественных и экологических проектах. Волонтерство, участие в движениях за защиту природы, участие в социальных проектах, акциях, митингах – всё это становится формой выражения своих ценностей. Для многих это не просто декларация, а важный элемент жизни, иногда – часть профессиональной идентичности.

Социальные сети и создание личного бренда.

Молодёжь использует интернет не просто для общения и развлечения, но и как платформу для самовыражения, обмена ценностями, мнениями, участия в культурной жизни, в цифровых сообществах. Создание контента, блогинг, стримы, мемы, публикации – всё это способы показать свою позицию, свои интересы, свои ценности.

Инновации и предпринимательство.

Многие молодые люди стремятся создавать что-то своё: проекты, бизнесы, креативные начинания. Это может быть технологический стартап, дизайн-студия, общественный проект, культурный продукт. Возможность влиять на мир напрямую, не через большие организации — важный аспект самореализации.

Забота о здоровье, отдых, хобби.

Не всё – работа и достижения. Всё больше людей понимают важность отдыха, баланса, занятия спортом, творчеством, общения с друзьями, путешествий, эмпатии, психологического здоровья. Это не «что-то дополнительное», а часть жизненной стратегии.

Прогнозы: куда движутся ценностные ориентиры

Исходя из тенденций, можно ожидать следующие направления развития ценностных ориентиров молодёжи:

Усиление ценности устойчивого образа жизни.

Экология, защита природы, устойчивое потребление, минимализм, отказ от излишнего потребительства – всё это будет становиться более значимым. Молодёжь будет всё более осознанно относиться к воздействию на природу, к своему выбору товаров, образу жизни, потребления.

Рост влияния технологий на ценности.

Как технологии развиваются — искусственный интеллект, виртуальная и дополненная реальность, автоматизация — они будут влиять на то, что значит «работа», «успех», «общение». Возможно, традиционные формы работы будут заменены автоматизированными; социальные сети и виртуальные сообщества станут ещё более влиятельными; появятся новые формы творчества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жусупова Г.К. Религиозный фактор толерантности среди молодежи в современном казахстанском обществе: социологический анализ // Религия и право. - 2010. - № . - С. 110-116.]
- 2 Казахстанская молодежь на рубеже веков // А.С. Сарсенбаев, Г.Т. Телебаев, Д.А. Калетаев, А.Т. ва. - Астана, 2000]
- 3 Маратова А. Ценностные ориентации молодежи (по результатам социологического исследования) // Саясат -Policy. - 2003. - № 4. - С. 80-83.]
- 4 Сейдуманов С.Т., Кучинская Ю.В. Молодежная политика: тенденции и особенности города Алматы // Элеумет-тану-Sociology. - 2010. - №1(2). - С. 61-63.]
- 5 Убук Ю.А. Феномен риска в социологии: Опыт исследования молодежи. - М.: Мысль, 2007. - 288 с.]
- 6 Степанищенко О.В. К вопросу о роли молодежи в условиях обострения этнополитических конфликтов в начале XXI в. // Научный журнал КубГАУ. - 2005. - № 110(06). [Электронный ресурс] -[http://ej.kubagro.ru/2015/06/pdf/11 .pdf](http://ej.kubagro.ru/2015/06/pdf/11.pdf)
- 7 Эберт Ф. Молодежь Центральной Азии. [Электронный ресурс] -<http://www.fes-centralasia.org/ru/>]

ЖАСТАР АРАСЫНДА МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІ

САҒАТБЕКҚЫЗЫ А.

студент, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды қ.

АДЫЛХАНОВА С. Е.

жетекшісі, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды қ.

Қазіргі қоғамда әртүрлі этнос, дін және мәдениет өкілдерінің бірге өмір сүруі қалыпты жағдайға айналды. Жаһандану дәуірінде ақпарат алмасу жылдам жүріп, мемлекеттердің өзара байланысы артып отыр. Мұндай жағдайда қоғамдағы тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтаудың басты кепілі – толеранттылық. Толеранттылық – бұл тек шыдамдылық немесе төзімділік емес, ол – өзгелердің мәдениетін құрметтеу, пікіріне құлақ асу, өзара түсіністікке ұмтылу [3, 12-б.]. Әсіресе жастар үшін бұл қасиеттің маңызы зор. Өйткені жастар – қоғамның болашағы, елдің негізгі

қозғаушы күші. Жастар арасында мәдени толеранттылықты дамыту – келешек ұрпақтың өзара келісімде өмір сүруінің кепілі [4, 37-6.].

Мәдени толеранттылық – әртүрлі ұлт пен мәдениетке деген сыйластық сезімін қалыптастыруды көздейді. Бұл ұғым жастардың дүниетанымында бірнеше қырынан көрінеді. Әлеуметтік қарым-қатынаста толеранттылық әртүрлі көзқарастарды қабылдап, достық пен сыйластықты сақтауға үйретсе, білімде өзге халықтардың тарихы мен мәдениетін тануға құштарлық қалыптастырады. Ал тұлғалық даму тұрғысынан алғанда, ашық ойлы болуға, сыни тұрғыдан ойлау қабілетін жетілдіруге ықпал етеді [2, 54-6.]. Қазақстан – көпұлтты мемлекет. Елде 130-дан астам ұлт өкілдері бейбіт өмір сүріп келеді [6, 3-6.]. Бұл жағдайдың тұрақты болуы үшін жастарға толеранттылықтың маңызын ерте жастан түсіндіру қажет. Егер жас ұрпақта төзімділік пен сыйластық орнықса, қоғамдағы этносаралық қатынастар да нығая түседі [4, 41-6.].

Жастар арасында мәдени толеранттылықты қалыптастырудың бірнеше тиімді әдістері бар. Соның ең бастыларының бірі – білім беру жүйесі. Мектеп пен жоғары оқу орындары жастардың дүниетанымын қалыптастыратын негізгі орындар болып табылады. Сабақ барысында тек қана білім беру емес, сонымен қатар оқушылар мен студенттердің өзара сыйластығын дамытуға да көңіл бөлінуі тиіс [1, 19-6.]. Арнайы тренингтер, пікірталас алаңдары мен дөңгелек үстелдер ұйымдастыру арқылы жастарды өз пікірін еркін білдіруге, өзгелердің көзқарасын тыңдауға дағдыландыруға болады [4, 45-6.]. Бұл олардың болашақта әртүрлі ортада өзін сенімді ұстауына көмектеседі.

Мәдени іс-шаралар да толеранттылықты дамытудың тиімді жолы болып саналады. Этномәдени фестивальдер, ұлттық киімдер көрмесі, тағамдар жәрменкесі сияқты шаралар жастарға өзгелердің мәдениетін жақыннан тануға мүмкіндік береді [6, 8-6.]. Университеттерде «Достық күні», «Ұлттар апталығы» сияқты мерекелердің өткізілуі студенттерді бір-біріне жақындастырып, өзара қызығушылық пен сыйластық сезімін қалыптастырады. Осындай іс-шаралар барысында жастар тек көрермен болып қана қоймай, белсенді қатысушы болса, олардың толеранттылық деңгейі де артады [6, 11-6.].

Қазіргі заманда әлеуметтік желілердің ықпалы өте зор. Жастардың негізгі ақпарат көзі интернет болғандықтан, медиадағы контентті дұрыс пайдалану маңызды. Толеранттылық тақырыбына арналған әлеуметтік роликтер, жастардың ынтымақтастығы жайлы

мотивациялық бейнематериалдар, блогерлердің үлгілі әрекеттері жастардың санасына оң әсер етеді [5, 60-6.]. Егер әлеуметтік желілерде құрмет пен сыйластыққа үндейтін мазмұн көп таралса, бұл жастардың да ой-пікіріне ықпал ететіні анық.

Волонтерлік қозғалыстар да толеранттылыққа тәрбиелеудің бір жолы. Әртүрлі ұлт өкілдері бірлесіп қайырымдылық акцияларына қатысқанда, олар ортақ мақсатқа жұмылып, бір-бірінің құндылықтарын құрметтеуге үйренеді. Мәселен, экологиялық сенбіліктерде немесе мұқтаж жандарға көмек көрсету шараларында жастардың ынтымақтастығы күшейеді [4, 49-6.]. Бұл олардың достық қарым-қатынасын нығайтып қана қоймай, жауапкершілікті де арттырады.

Толеранттылықты қалыптастыруда отбасылық тәрбиенің де рөлі ерекше. Әке-шеше балаға өзге адамдарға құрметпен қарауды үйретсе, ол қасиет өмір бойы сақталады. Баланың алғаш көретін үлгісі – ата-анасының қарым-қатынасы. Сондықтан отбасында сыйластыққа негізделген орта болса, бала да болашақта өзгелерге құрметпен қарайды [2, 61-6.].

Жастарға әсер ететін қосымша факторлардың бірі – мәдени алмасу бағдарламалары. Халықаралық студенттер алмасу жобалары жастарға басқа елдің мәдениетін көруге, олардың салт-дәстүрімен танысуға мүмкіндік береді [5, 72-6.]. Мұндай тәжірибелер жастардың дүниетанымын кеңейтіп, олардың бойында толеранттылықты қалыптастырады. Сонымен қатар спорттық жарыстар да адамдарды біріктіретін күшке ие. Бір командада әртүрлі этнос өкілдері бірге ойнағанда, олардың достық қарым-қатынасы нығая түседі [7, 21-6.].

Дегенмен жастар арасында толеранттылық деңгейі әрқашан біркелкі бола бермейді. Кейде әлеуметтік желілерде ксенофобиялық немесе агрессивті пікірлер кездеседі. Бұл мәселені шешу үшін мемлекет, білім беру ұйымдары және ата-аналар бірлесіп жұмыс атқаруы қажет. Толеранттылық тек ресми құжаттарда немесе ресми жиындарда ғана емес, күнделікті өмірде де көрініс табуы тиіс. Жастардың тіл табысып, бір-бірін құрметтеуі – қоғамдағы тұрақтылықтың негізгі шарты [4, 52-6.].

Қорыта келгенде, мәдени толеранттылық – Қазақстан қоғамының басты құндылығы. Оны қалыптастыруда білім беру, мәдени шаралар, әлеуметтік медиа, волонтерлік қызмет және отбасы тәрбиесі шешуші рөл атқарады. Егер жастар толерантты болса, елімізде бейбітшілік пен тұрақтылық сақталады, ал болашақта Қазақстан халықаралық деңгейде де өзара түсіністікке

негізделген мемлекет ретінде мойындалады. Жастардың бойына толеранттылықты сіңіру – еліміздің болашағына жасалған инвестиция.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 1995 (өзгерістер мен толықтыруларымен).
- 2 Қалиев С. Этнопедагогика негіздері. – Алматы: Рауан, 1998. – 144 б.
- 3 UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris, 1995. – 16 р.
- 4 Атабаев Қ. Жастар және қоғам. – Алматы: Білім, 2019. – 168 б.
- 5 Төлегенова Ш. Жастар әлеуметтануы. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 192 б.
- 6 Қазақстан халқы Ассамблеясының ресми материалдары. – Нұр-Сұлтан, 2022. – 48 б.
- 7 Мұхамеджанов А. Толеранттылық: ұғымы мен қағидалары // Қоғам және дәуір. – 2020. – №2. – 18–24 б.

МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

САДЫҚОВА А. М.

PhD докторы, қауымд. профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

ҚАБДЫҒАЛЫМ Н. Е.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Қазіргі жаһандану жағдайында әлеуметтік қатынастар мен мәдени әртүрлілікке бейімделу – жастардың қоғамдағы орны мен рөлін анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып отыр. Әсіресе көпұлтты және көпмәдениетті ортада өмір сүретін жас буын үшін толеранттылық мәдениетін қалыптастыру мен оны дамыту – әлеуметтік тұрақтылықтың, этносаралық келісім мен өзара түсіністіктің негізі саналады. Бүгінгі жастардың қарым-қатынас ерекшеліктерін зерттеу, олардың мәдени толеранттылыққа көзқарасын саралау және әлеуметтік бейімделу үдерісіндегі ықпалын айқындау – өзекті ғылыми-тәжірибелік мәселе. Бұл мақалада қазіргі жастардың мәдени толеранттылықты

ұғынулары, басқа мәдениет өкілдеріне жеке қатынастары мен көзқарастары талданып, жастардың бойында өзге ұлт өкілдеріне, олардың мәдениеті мен дәстүріне құрметпен қарау, келісім мен үйлесімділікке ұмтылу сияқты құндылықтарды орнықтырудың маңыздылығы қарастырылады. Бұл қоғамдағы бірлік пен тұрақтылықты нығайтуға оң ықпалын тигізеді. 1996 жылдан бері 16 қарашада әлемде Халықаралық толеранттылық күні атап өтіледі [1].

Ғылыми зерттеу барысында тақырып бойынша шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері пайдаланылды. Оның ішінде М. Kamil, M. Verkuyten, R. Kollar, D. Susanti, S. Novita, Q. Aini, S. Zaida, I. Hadi, М. Мамасалиев, Т. Садкина, Е. Филимонова, О. Иванищева, И. Жданова, О. Щербакова, У. Тунгатова, Д. Утебаева, А. Кулсариева, т.б. бар. Сонымен бірге нормативтік құжаттардан «Толеранттылық принципінің декларациясы» қарастырылды.

Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында мәдени толеранттылық жалпы толеранттылықпен бірдей ұғым емес, толеранттылықтың көп түрлерінің бірі болып табылатыны анықталды. Жалпы толеранттылық және мәдени толеранттылық ұғымдары қазіргі қоғамда кеңінен қолданылады. Дегенмен, мәдени толеранттылық ұғымына қатысты ғылыми әдебиетте ортақ анықтаманың жоқтығы байқалады.

Мақалада жастар ортасында мәдени толеранттылық ұғымын түсінуі деңгейлері мен жеке тәжірибелерінде мәдени толерантсыздық көріністерінің орын алуы-алмағанын анықтау арқылы қоғамда аталмыш мәселенің қаншалықты өзекті екенін білуге және белгілі-бір шараларды ұсынуға мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сай жалпығылыми әдістер мен ғылыми танымның негізгі принциптерімен қатар сауалнама әдісі қолданылып, нәтижелерді шығаруда салыстырмалы талдау және статистикалық әдістер пайдаланылды.

Толеранттылық ұғымына қатысты ғалымдар У. Тунгатова, Д. Утебаева және А. Кулсариева оны «мәдениетаралық коммуникацияның маңызды қағидаты, әлеуметтік тұрақтылық пен дінаралық келісімді қамтамасыз етуші механизм, ұлттық бірегейлікті қалыптастырушы фактор» ретінде сипаттап, оның Қазақстанның ерекше әлеуметтік-мәдени және тарихи контекстіне байланысты қалыптасқанын атап көрсетеді және толеранттылықты еліміздің көпконфессиялы, көпэтносты құрылымымен байланыстырып, оны әлеуметтік құндылық, конфессияаралық және этносаралық келісімді қамтамасыз ету құралы деп қарастырады [2, 30 б.]. Мағыналық

сөздіктерді талдаған О.А. Щербакова толеранттылық пен төзімділік ұғымдарына қатысты төмендегідей тұжырым жасайды: «<...> Екі ұғым да адамға тиесілі және басқаға кешірімді, дұшпандықсыз қарауға мүмкіндік беретін қасиет; адамның басқаның пікіріне, мінез-кұлқына, көзқарасына, мінезіне төзімділік, біреудің басқаға не бір нәрсеге белгілі-бір қатынасы; толеранттылық көбінесе «төзімділік» ұғымымен ауыстырылады немесе төзімділік арқылы анықталады» [3, 132 б.]. Сонымен бірге, толеранттылық мәселесі Н.А. Гулина, Т.М. Садкина, Е.И. Филимонова [4], О. Н. Иванищева, И.И. Жданова [5], М.М. Мамасалиев [6] еңбектерінде қарастырылады. Шетел ғалымдары М. Kamil [7], M. Verkuyten және R. Kollar [8] толеранттылықты мәдени мәнмәтінде талдауға тырысады.

1995 жылы 16 қараша күні ЮНЕСКО конференциясында *толеранттылық принципінің декларациясы қабылданды* [9]. Декларацияда толеранттылықтың төмендегідей мағыналары беріледі:

«Толеранттылық әлемдегі мәдениеттердің бай көптүрлілігін құрметтеу, қабылдау және дұрыс түсіну, өз-өзімізді көрсету формалары және адамның индивидуалдығын көрсету тәсілдері дегенді білдіреді. Оған білім, ашық қабылдау, қарым-қатынас және ой, ар және сенім еркіндігі септеседі.» [1].

Ғылыми әдебиетте толеранттылықтың түрлеріне қатысты әр түрлі сыныпталу кездеседі. Мысалы, зерттеуші Е. Ю. Жмырова толеранттылықтың интеллектуалдық толеранттылық, діни (конфессиялық) толеранттылық, этникалық толеранттылық, мәдениетаралық толеранттылық, гендерлік толеранттылық, сексуалдық толеранттылық, медициналық толеранттылық, жас ерекшелігіне байланысты толеранттылық, таптық толеранттылық түрлерін бөліп көрсетеді [10, 1265-1268]. Оның ішінде «мәдениетаралық толеранттылық» дегенге «түрлі мәдениет өкілдерімен өзара түсіністік пен ынтымақтастықта болу қабілеті» деген сипаттама беріледі [10, 1266]. С.Б. Дашиева толеранттылықты мәдениет феномені ретінде қарастырады. Оның пікірінше «Мәдениетаралық қоғам – бұл әртүрлі мәдениеттер мен әртүрлі ұлттық, этникалық және діни топтар бір аумақта өмір сүріп қана қоймай, сонымен бірге бір-бірінің өмір салты мен құндылықтарын өзара мойындайтын қоғам. Бірнеше түрлі субмәдениеттерден динамикалық, өзгермелі және өміршең біртұтас мәдениеттің пайда болуының негізі болып табылатын өзара әрекеттесу қатынастарын қолдайды. Бұл жағдайда толеранттылық

жаһанданудың, технократияның және әлемдік мәдениеттің басқа да проблемаларының қазіргі жағдайында қауымдастықтардың өзгеруіне ықпал ететін механизм болып табылады» [11].

Сонымен, кейбір әдебиеттерде «мәдени толеранттылық» ұғымы, енді біреуінде «мәдениетаралық толеранттылық» деп те кездеседі. Мысалы, 2024 жылғы 13 қарашада Торайғыров университетінде өткізілген дөңгелек үстелдің атауы «Діни сауаттылық және мәдени толеранттылық: шынайылық пен перспективалары» деп алынды. Бұдан көретініміз, «мәдени толеранттылық ұғымы» ресми тұрғыда қолданылып жүрген ұғым [12].

Мәдени толеранттылық – бұл басқа мәдениеттер мен өркениеттердің материалдық және рухани құндылықтарына төзімділік пен құрмет [13]. Ал, оған қарама-қарсы ұғым – мәдени толерантсыздық.

Шетел ғалымдары Susanti D.A., Novita S., Aini Q. Zaida S. және Hadi I. мәдени толерантсыздыққа (cultural intolerance) төмендегідей сипаттама береді: «<...> Ол «төзімсіздік» сөзінен шыққан, төзбеу, шыдау дегенді білдіреді. «In –» префиксі теріске шығаруды білдіреді. Толеранттылық дегеннен айырмашылығы, толерантсыздық – бұл адамның қасақана жасаған құрметтемеу әрекеті, басқалардың құқықтарын құрметтемеу. Бұл құрметсіздік құптамайтынды дауыстап айтудан, өзінікінің дұрыс екендігі туралы өзімшіл мәлімдемеден, басқалардың сөйлеуіне жол бермеуден, сонымен бірге әртүрлі пікірлердің жағымсыз түрде айтылуынан байқалуы мүмкін [14, 237-238 б.]. Мәдени толерантсыздық әртүрлі мәдени тәжірибелерді, нанымдар мен құндылықтарды қабылдамау немесе құрметтемеу идеясын тудырады. Зерттеушілер «Мәдени толерантсыздық және оның әлеуметтік өмірге әсері» еңбегінде мәдени толерантсыздықтың көріністері ретінде этноцентризм, кемсітушілік (дискриминация), мәдени тазару, т.б. [14, 238-240 б.].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қазіргі уақытта жастардың тарапынан толеранттылық, оның ішінде мәдени толеранттылықты толыққанды және дұрыс ұғынуы және қоғамда тұрақтылықты сақтауға теріс ықпалын тигізетін мәдени толерантсыздыққа жол бермеулері маңызды екені байқалады

Талқылау. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Павлодар облысы Павлодар қаласында орналасқан үш жоғары оқу орны – Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Торайғыров университеті, Инновациялық Еуразиялық

университетінің студенттері сауалнамаға қатысты. Респонденттердің жалпы саны – 147 адам. Олардың білім беру мекемелері бойынша жіктелуі төмендегідей: Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінен – 122, Торайғыров университетінен – 9, Инновациялық Еуразиялық университетінен – 16 студент.

Сауалнамаға мемлекеттік және орыс тілдерінде әр түрлі мамандықтарда оқитын 1-4 курс студенттері қатысты. Респонденттер үшін жабық сұрақтар таңдалды, барлығы он сұрақ.

Диаграмма 1 – Сауалнама нәтижелері (1-бөлім)

1-сұрақ. «Мәдени толеранттылық – бұл басқа мәдениеттер мен өркениеттердің материалдық және рухани құндылықтарына төзімділік пен құрмет» деген анықтамамен келесіз бе?

2-сұрақ. «Толеранттылық және мәдени толеранттылық ұғымдары синоним болып келеді» дегенмен келісесіз бе?

3-сұрақ. «Мәдени толеранттылық толеранттылықтың бір түрі болып табылады» дегенмен келісесіз бе?

4-сұрақ. Этникалық толеранттылық және мәдени толеранттылық – екеуі синоним болып табылады дегенмен келісесіз бе?

1-диаграммаға сәйкес респонденттердің 94%-ы мәдени толеранттылық ұғымына берілген дұрыс анықтаманы таңдалды. Бірақ, бұған қарамастан, 70%-ы жалпы «толеранттылық» пен «мәдени толеранттылық» ұғымдарын синоним деп есептейді. 92%-ы «мәдени толеранттылықты» толеранттылықтың бір түрі ретінде таниды. 66%-ы «этникалық толеранттылық» пен «мәдени толеранттылықты» шатастырып, синоним деп санайды.

Диаграмма 2 – Сауалнама нәтижелері (2-бөлім)

5-сұрақ. «Басқа мәдениеттер мен өркениеттердің рухани құндылықтарына төзімділік пен құрметпен қарау қажет» дегенмен келісесіз бе?

6-сұрақ. Мәдени толеранттылықты қалыптастыруға төменгі әлеуметтік институттардың қайсысының рөлі басымдырақ деп есептейсіз?

7-сұрақ. Сіз өз тәжірибеңізде басқа мәдениет өкілінің материалдық және рухани құндылықтарына төзімсіздік пен құрметсіздіктің көрініс тапқан жағдайларына куә болдыңыз ба?

8-сұрақ. Сіз әлеуметтік желілерде өзге ұлттың, мәдениет өкілдерін қорлайтын пікірлерді кездестірдіңіз бе?

9. Қоғамда жастар арасында мәдени толеранттылықты кеңінен түсіндіріп, насихаттайтын шаралар қажет деп есептейсіз бе?

10. Оқу бағдарламасында қарастырылатын пәндерді меңгеру барысында толеранттылық, мәдени толеранттылық ұғымдарымен таныстыңыз ба?

2-диаграммада көрсетілген нәтижелер бойынша респонденттердің жеке қатынасы мен тәжірибесі анықталды. Соның негізінде, олардың басым бөлігі, яғни 93%-ы басқа мәдениеттер мен өркениеттердің рухани құндылықтарына төзімділік пен құрметпен қарау қажет деп есептесе, 7%-ы – онымен келіспейді. Және

мәдени толеранттылықты қалыптастыруда басым рөл атқаратын институт ретінде 44%-ы отбасы деп таныса, 19%-ы – мәдени және діни мекемелер, 16%-ы – білім беру жүйесі, 12%-ы – мемлекеттік органдар және 9%-ы – БАҚ (бұқаралық ақпарат құралдары) деп есептейді. Респонденттердің 59%-ының өздерінің жеке тәжірибелетінде басқа мәдениет өкілінің материалдық және рухани құндылықтарына төзімсіздік пен құрметсіздіктің көрініс тапқан жағдайларына куә болғандығы анықталса, 72%-ы – әлеуметтік желілерде өзге ұлттың, мәдениет өкілдерін қорлайтын пікірлерді кездестіргендерін хабарлайды. 86%-ы жастар ортасында мәдени толеранттылықты кеңінен түсіндіру мен насихаттау жұмыстарының керектігімен келісті. Сауалнамаға қатысушы жастардың 80%-ы толеранттылық және мәдени толеранттылық ұғымдарымен оқу бағдарламасы бойынша оқытылатын пәндерді меңгеру кезінде таныс екенін мәлімдеді.

Сауалнама нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің «толеранттылық», «мәдени толеранттылық», толеранттылық түрлері және олардың айырмашылықтарына қатысты толыққанды түсінудің жоқтығы байқалады. Дегенмен, олардың жеке қатынастары мен тәжірибелері негізінде басым көпшілігінің мәдени толеранттылықтың маңызын ұғынатыны көрінеді. Сонымен бірге, респонденттердің көп бөлігінің мәдени толерантсыздық фактілеріне куә болғандығы қоғамда бұл мәселенің өзекті екенін байқатады.

Іске асырылған зерттеу қоғамда жастардың толеранттылықтың бір түрі болып табылатын мәдени толеранттылықты қалыптастырып, дамыту мәселесінің өзектілігін және ол бағытта жүйелі әрі кешенді шаралардың қажеттігін көрсетті. Осыған байланысты, білім беру мекемелерінде мәдени толеранттылық туралы теориялық білімді өмірлік тәжірибеде кездесетін нақты мысалдар мен ситуативті жағдайларды негізге алып, меңгерту және студент жастардың қоғамдық-мәдени шараларға белсенді қатысулары маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1 Толеранттылық пен бейбіт қатар өмір сүрудің үлгісі [Электронды ресурс] – URL: <https://baq.kz/toleranttylyq-pen-beybit-qatar-omir-surudin-ulgisi-285717/> (жүгіну уақыты: 14.10.2025).

2 Тунгатова У.А., Утебаева Д.С., Кулсариева А.Т. Қазақстандағы толеранттылық: заманауи зерттеулер мен ғылыми көзқарастарға шолу // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті хабаршысы.

Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – 2005. – №2 (92). – Б. 26-39.

3 Щербакова О.А. Сущность культурной толерантности в геокультурном пространстве пограничного региона: аксиоматика [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-kulturnoy-tolerantnosti-v-geokulturnom-prostranstve-pogranich-nogo-regiona-aksiomatika/viewer> (дата обращения: 14.10.2025) [орыс тілінде].

4 Гулина Н.А., Садкина Т.М., Филимонова Е.И. Понятие толерантности: История и современность // SCIENCES OF EUROPE. – 2018. – № 26. – С. 56.

5 Толерантный дискурс в современном обществе: учебное пособие / Иванищева О.Н., О.Н., Жданова И.И. – Мурманск: МГТУ, 2015. – 135 с. [орыс тілінде].

6 Mamasaliev M.M. Postmodern jamiyatda o'zgalarga toqatlilik deformatsiyasi 09.00.04 – Ijtimoiy falsafa.Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro – 2025. – 51 s. [ағылшын тілінде].

7 Kamil M. (2018). Cultural Tolerance, Diversity and Pluralism: The Recognition of Yogyakarta as The City of Tolerance. Journal of Local Government Issues, 1(1), 85–104. <https://doi.org/10.22219/logos.Vol1.No1.85-104> [ағылшын тілінде].

8 Verkuyten M., Kollar R. Tolerance and intolerance: Cultural meanings and discursive usage // Culture & Psychology, 27(1), 172-186. – 2021. <https://doi.org/10.1177/1354067X20984356> [ағылшын тілінде].

9 Декларация принципов терпимости [Электронный ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (дата обращения: 14.10.2025) [орыс тілінде].

10. Жмырова Е.Ю. О понятии толерантности и ее видах // Вестник ТГТУ. – №4Б. – Том 12. – 2006. –Б. 1265-1269 [орыс тілінде].

11 Дашиева С.Б. Толерантность как феномен культуры [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tolerantnost-kak-fenomen-kultury/viewer> (дата обращения: 14.10.2025) [орыс тілінде].

12 Торайғыров университетінде «Діни сауаттылық және мәдени толеранттылық: шынайылық пен перспективалары» тақырыбында дөңгелек үстел өтті [Электронды ресурс] // <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar-din/press/news/details/882639> (жүгіну уақыты: 14.10.2025).

13 Толерантність – це искусство жити в мирі з непохожими на тебе людьми [Електронний ресурс] – URL: <https://garikdc.ru/news/media/2023/9/29/tolerantnost-eto-iskusstvo-zhit-v-mire-s-nepohozhimi-na-tebya-lyudmi/> [орис тiлiнде].

14 Susanti D.A., Novita S. Aini Q. Zaida S., Hadi I. Cultural intolerance and its impact on social on social life. [Electronic resource] – URL: <https://proceeding.unesa.ac.id/index.php/icgc/article/view/336/212> (date of request: 15.10.2025).[ағылшын тiлiнде].

15 Культурная нетерпимость [Электронный ресурс] – URL: <https://yaktack.com/words/cultural%20intolerance> (дата обращения: 15.10.2025) [орис тiлiнде].

THE INFLUENCE OF DIGITAL MEDIA ON THE VALUE SYSTEM OF YOUNG PEOPLE

SUGIROVA S. E.

Senior Lecturer, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana

SERIK O. A.

Student, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana

Digital media has become a dominant factor shaping the moral, cultural, and social landscape of contemporary youth. As interactive technologies increasingly mediate communication, education, and self-expression, they transform how values are formed, transmitted, and internalized. The constant exposure to digital environments not only expands access to information but also redefines moral hierarchies, interpersonal relations, and collective identities. This article explores the influence of digital media on the value system of young people, analyzing both the constructive and destructive aspects of this phenomenon. It highlights how the digitalization of communication fosters openness, tolerance, and civic engagement, while simultaneously generating risks such as moral relativism, emotional dependency, and superficiality. The study concludes that the moral evolution of modern youth is characterized by hybridization, where traditional values coexist with digital ethics shaped by algorithms, influencers, and virtual communities.

The rapid development of digital technologies has fundamentally altered the socialization processes that determine how young people acquire and internalize values. For the generation that has grown up with smartphones, social networks, and instant communication, digital media

functions as both an educational environment and a moral reference system. The online world has become a space where norms are negotiated, identities are tested, and new systems of meaning are created [1, p. 45].

Traditional institutions—such as family, school, and religion—still play an important role in value formation, but their influence is increasingly complemented or challenged by the digital sphere. The accessibility and immediacy of online communication have changed the way young people perceive authority, truth, and moral responsibility. Instead of relying on fixed frameworks, digital users construct individual moral codes based on the plurality of online experiences[2, p. 18].

The goal of this article is to examine how digital media affects the structure of youth value systems and to identify the mechanisms through which online interactions influence moral and ethical orientations. The analysis emphasizes the ambivalence (uncertainty) of digital influence, which simultaneously enables moral empowerment and contributes to moral confusion.

The influence of media on value formation can be explained through several complementary (additional) theoretical approaches. Socialization theory considers media as one of the main institutions of modern socialization, alongside family and education. Through continuous interaction with digital content, young people learn to interpret social norms, internalize cultural codes, and construct behavioral models [3, p. 62].

Another important perspective is social learning theory, which suggests that individuals acquire attitudes and behaviors by observing others. In the digital environment, influencers, bloggers, and peers act as models for imitation, transmitting both explicit and implicit value messages. Repetition and engagement reinforce these patterns, making digital behavior a form of social learning[4, p. 27].

From a sociocultural standpoint, digital media can be seen as a symbolic arena where competing moral discourses coexist. The online world facilitates the coexistence of traditional, modern, and postmodern value systems. Young people constantly move between these frameworks, adopting flexible and situational moral positions. This results in a hybrid moral consciousness characterized by tolerance, adaptability, and moral relativism[5, p. 39].

Social Media and Self-Expression

Social media platforms have become the central arena for self-presentation among young people. Through profiles, posts, and visual narratives, individuals construct and display their identities. The search

for recognition and approval through likes, comments, and followers introduces new motivational priorities. Social approval becomes an ethical measure of personal worth, while visibility is equated with success[6, p. 22].

This dynamic encourages the development of values related to creativity, openness, and individuality, but it also promotes egocentrism, dependence on public opinion, and conformity to popular trends. The digital self is performative: it is designed for observation, evaluation, and replication. Consequently, the process of value formation becomes inseparable from the mechanisms of online visibility.

The Role of Influencers and Online Role Models

The figure of the influencer has transformed into a new type of moral and social authority for young audiences. Through everyday content, influencers offer models of behavior, consumption, and emotional expression. Their persuasive power is based on the illusion of personal connection and authenticity. Many influencers use their platforms to promote ethical causes such as environmental sustainability or mental health awareness, yet the commercialized nature of their activity often leads to the commodification of moral discourse [7, p. 51].

The influence of such figures extends beyond consumer choices. They shape aesthetic preferences, language, and worldviews. Thus, the influencer culture illustrates how digital media merges ethical and economic systems, producing a new moral economy based on visibility, popularity, and consumption.

Digital Communication and Moral Relativism

Digital media fosters the coexistence of multiple moral frameworks(structures). The exposure to diverse perspectives challenges the stability of traditional moral hierarchies. This plurality encourages tolerance and empathy but also generates relativism, where all opinions appear equally valid and truth becomes subjective. For many young people, moral judgments depend less on universal principles than on situational contexts and emotional reactions [3, p. 70].

The algorithmic structure of digital platforms reinforces this fragmentation (separation). Personalization filters create information bubbles that isolate users withinmoral consensus communities. As a result, young people may experience the paradox of simultaneous openness and isolation – exposed to infinite viewpoints yet enclosed within ideological microcosms (microworlds).

Emotional and Cognitive Transformations

The structure of digital communication prioritizes emotional immediacy (directness). Online discourse often rewards content that provokes strong affective responses – anger, empathy, amusement, or outrage. This emotionalization of communication shifts the focus of moral evaluation from rational reasoning to affective resonance [8, p. 16].

Young people increasingly interpret ethical issues through emotional identification rather than analytical assessment. Compassion and outrage become dominant moral currencies. While this emotional turn can strengthen empathy and solidarity, it also produces volatility: moral engagement becomes reactive and short-lived. Digital media thus cultivates a form of «instant morality,» where ethical stances are adopted and abandoned with the rhythm of the news cycle.

Moreover, the abundance of information and the pace of digital life lead to cognitive overload. Constant exposure to moral and social issues may generate desensitization or moral fatigue. Faced with conflicting narratives, many young users adopt strategies of emotional distancing, which protect them from overload but weaken moral depth.

Privacy, Authenticity, and Digital Ethics

In the digital environment, the boundaries between the private and the public are increasingly blurred. For many young people, sharing personal experiences online is perceived as a moral act of authenticity and transparency. However, this culture of exposure raises new ethical dilemmas concerning self-presentation, consent, and the right to privacy [9, p. 34].

The moral value of authenticity has been redefined. Instead of meaning inner coherence or sincerity, it often denotes visibility and self-disclosure. The imperative to «be authentic» in the digital context can paradoxically lead to artificiality, as individuals curate their lives for public approval. At the same time, the permanent documentation of personal data exposes users to surveillance and exploitation, creating tensions between empowerment and vulnerability.

The ethics of digital behavior thus requires new competencies: critical thinking, responsibility for shared content, and respect for others' digital identities. Moral education in the digital age should not merely (just) regulate online behavior but cultivate reflective awareness of how actions in virtual spaces affect real social relations.

6. Social and Educational Implications

The transformation of youth value systems under the influence of digital media has significant consequences for education and social policy. On the one hand, digital environments encourage civic

engagement, cross-cultural understanding, and innovative thinking. They provide tools for collective action and moral dialogue that transcend geographical boundaries. On the other hand, the instability of moral orientations and the dominance of emotional communication threaten to erode (destroy) civic responsibility and critical reasoning (critical thinking) [10, p. 40].

Educational institutions must adapt to these new conditions. Media literacy programs should integrate ethical reflection, teach students to recognize manipulative content, resist moral simplification, and critically evaluate digital narratives. The goal of education is not to restrict digital participation but to transform it into a conscious and responsible practice.

Parents and educators play a mediating role, helping young people interpret digital experiences and integrate them into coherent moral frameworks. Open dialogue about online behavior, privacy, and emotional well-being strengthens moral resilience (flexibility) and fosters a balanced relationship with technology.

At the policy level, there is a growing need to regulate the ethical dimensions of digital environments. Transparency of algorithms, data protection, and accountability of digital platforms must be considered part of public moral policy. The digital world should not only connect individuals but also uphold (maintain) shared ethical principles that support trust, dignity, and respect.

Digital media has become the central environment for value formation among young people. It provides unprecedented (unexampled) access to information and social interaction but simultaneously transforms moral norms and behavioral models. The digitalization of communication produces a new moral landscape—shifting, varied, and emotionally charged. Young people develop hybrid value systems that combine elements of traditional ethics with the flexible, situational morality of the online world.

The influence of digital media cannot be reduced to either moral degradation or progress. It represents a process of deep transformation in which old and new ethical paradigms coexist. The challenge for society is to ensure that this transformation leads not to fragmentation but to moral renewal – based on critical awareness, empathy, and responsibility.

In the long term, fostering digital moral competence will determine the quality of civic life and social cohesion in the information age. The development of reflective and autonomous moral reasoning among young people remains the essential condition for preserving (keeping) humanistic values in the digital future.

REFERENCES

- 1 Livingstone S. Children, Risk and Safety on the Internet: Research and Policy Challenges in Comparative Perspective. – Bristol: Policy Press, 2014. – 278 б.
- 2 Bauman Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2013. – 228 б.
- 3 Bandura A. Social Cognitive Theory of Mass Communication // Media Psychology. – 2001. – Т. 3, № 3. – Б. 265–299.
- 4 Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York: New York University Press, 2006. – 308 б.
- 5 Postman N. Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business. – New York: Viking, 1985. – 184 б.
- 6 Marwick A., Boyd D. To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter // Convergence. – 2011. – Т. 17, № 2. – Б. 139–158.
- 7 Abidin C. Internet Celebrity: Understanding Fame Online. – Bingley: Emerald Publishing, 2018. – 212 б.
- 8 Papacharissi Z. Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 210 б.
- 9 Chen H., Choi H. Cultural Variations in the Influence of Social Media on Youth Values // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2019. – Т. 50, № 2. – Б. 189–204.
- 10 Pew Research Center. Social Media and Political Attitudes among Youth. – Washington, D.C., 2022. – 54 б.

**ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ:
ҚҰРЫЛЫМЫ, КӨРІНУІ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІМЕН
БАЙЛАНЫСЫ**

СҰЛТАНАЕВА Т. С.

магистрант, Қызылорда Болашақ университеті, Қызылорда қ.

Қоғамның қарқынды дамуының және жеке тұлғаға қойылатын талаптардың артуының қазіргі жағдайында жеткіншектердегі көшбасшылық қасиеттерді зерттеу өзекті бола түсуде. Жеткіншектік кезең – бұл жеке тұлғаны қалыптастырудың негізгі кезеңі, онда өзін-өзі көрсету, қарым-қатынас дағдылары белсенді дамиды. Сонымен қатар айналасындағыларды тануға және оларға әсер етуге ұмтылады. Дәл осы жас кезеңінде көшбасшылықтың нышандары

пайда бола бастайды, олар болашақта жеке тұлғаның оқу, кәсіби және әлеуметтік салалардағы жетістіктерін анықтай алады.

Жеткіншектерде көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру әлеуметтік орта, тәрбие стилі, темперамент ерекшеліктері, өзін – өзі бағалау деңгейі және коммуникативті қабілеттер сияқты бірқатар факторларға байланысты күрделі және көп қырлы процесс болып табылады. Алайда, осы мәселеге айтарлықтай назар аударылғанына қарамастан, жеке тұлғалық сипаттамалар мен жеткіншектердің көшбасшылыққа бейімділігі арасындағы байланыс мәселелері жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Қазіргі қоғам бастама, жауапкершілік және басқаларға әсер ету қабілеті бар тұлғаға жоғары талаптар қояды. Осыған байланысты болашақта жеке және кәсіби дамудың маңызды ресурсы ретінде жеткіншектерде көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру мәселесіне қызығушылық артып келеді.

Жеткіншектік кезең өзін-өзі бағалаудың белсенді қалыптасуымен, топтағы әлеуметтік мәртебемен, коммуникативті және ұйымдастырушылық дағдылардың дамуымен сипатталады. Мұның бәрі көшбасшылықты қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Алайда, жеткіншектердегі көшбасшылық қасиеттердің көрінісі қайшылықты болуы мүмкін және ғылыми талдауды қажет етеді.

Психологиялық әдебиеттерде көшбасшылық басқа адамдардың мінез-құлқы мен көзқарастарына әсер ету қабілеті ретінде қарастырылады (А.В. Петровский [1], Д.И. Фельдштейн [2], К. Левин [3] және т.б.). Көшбасшылық қасиеттер құрылымында әдетте:

- бастама;
- жауапкершілік;
- қарым-қатынас дағдылары;
- өзіне деген сенімділік;
- шешім қабылдау қабілеті;
- басқалардың қызметін ұйымдастыру қабілеті.

Ғалым Р. Б. Кеттелдің пікірінше, көшбасшылықтың дамуы жеке қасиеттердің белгілі бір жиынтығымен, соның ішінде экстраверсияның, үстемдіктің және эмоциялық тұрақтылықтың жоғары деңгейімен байланысты [4].

Көшбасшылықтың қазіргі заманғы Ресейлік және шетелдік зерттеулері төмендегідей:

1) Жобалық қызмет арқылы көшбасшылықты дамыту бағдарламасы оның көріністердің деңгейін арттырады (Н. А. Петров [5]).

2) Коммуникативтік құзыреттілік тренингтерін пайдалану көшбасшылық қасиеттердің дамуына оң әсер етеді.

3) Көшбасшылық қасиеттер эмпатия мен әлеуметтік жауапкершілік деңгейі жоғары жеткіншектерде жиі қалыптасады. Мұнан біз жеткіншектердің көшбасшылығын зерттеуге ғалымдардың қызығушылықтарының жоғары екенін байқаймыз.

Психологиядағы көшбасшылық адамның топқа әсер ету, оның қызметін ұйымдастыру және оны мақсаттарға жетуге бағыттау қабілеті деп түсініледі. Бұл құбылыс әртүрлі тәсілдер аясында зерттелді. Оны біз төмендегі №1 кестеде ұсынамыз.

Кесте 1 – Тәсілдер мен теориялар

№	Тәсілдер мен теориялар	Сипаттамасы
1	Психоаналитикалық тәсіл (З. Фрейд [6])	Топ идеясының көшбасшысы
2	Тұлғалық қасиеттер теориясы (Г. Айзенк [7])	Көшбасшылық — белгілі бір тұрақты тұлғалық сипаттамалардың болуының нәтижесі.
3	Ситуациялық теориялар (Ф. Фидлер [8])	Көшбасшылық нақты әлеуметтік жағдайға байланысты туындайды.
4	Мінез-құлық тәсілі (К. Левин [3, 5 б.])	Көшбасшылық мінез — құлық стиліне баса назар аудару-авторитарлық, демократиялық, либералды
5	Д. Гоулман [9]	Қазіргі тұжырымдамалар (эмоциялық интеллект, трансформациялық көшбасшылық)

Қоршаған ортаның (отбасы, мектеп, құрдастар) әсеріне, сондай – ақ ішкі сипаттамаларға-өзін-өзі бағалауға, талаптардың деңгейіне және жетістікке жетуге ынталандыруға ерекше назар аударылады.

Көшбасшылық қасиеттерді бірнеше компоненттерге бөлуге болады:

Кесте 2 – Көшбасшылық компоненттер мен қасиеттер

№	Компонент	Қасиеттер үлгісі
1	Коммуникативті	Қарым-қатынас, тыңдау, сендіру қабілеті
2	Ұйымдастырушылық	Жоспарлау, мақсат қою қабілеті
3	Мотивациялық	Тануға, табысқа ұмтылу

4	Эмоциялық – ерікті	Сенімділік, табандылық, стресске төзімділік
5	Когнитивті	Ойлау икемділігі, талдау қабілеті

Жеткіншектердегі көшбасшылық қасиеттердің даму факторларына мыналар жастады:

Ішкі факторлар:

- темперамент (экстраверсия көшбасшылыққа ықпал етеді);
- өзін-өзі бағалау (жоғары-қолайлы фактор);
- жетістік мотивациясы;
- эмоциялық интеллекттің даму деңгейі.

Сыртқы факторлар:

- тәрбие стилі (қолдау, беделді);
- мектеп ортасы (бастама мүмкіндіктері);
- үйірмелерге, секцияларға, жобаларға қатысу;
- құрдастарымен және ересек тәлімгерлермен өзара әрекеттесу.

Жеткіншек кезіндегі көшбасшылық әлеуеттің қалыптасуы жеке даму ерекшеліктерімен, өзін-өзі бағалау деңгейімен, әлеуметтік белсенділік дәрежесімен және жауапкершіліктің қалыптасуымен тығыз байланысты.

Көшбасшылықтың сыртқы көріністерін талдау көрсеткендей, көшбасшы жеткіншектер бастамашылықпен, өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылумен, құрдастарына әсер ету қабілетімен және бірлескен іс-әрекеттің нәтижелері үшін жауапкершілікті өз мойнына алуымен сипатталады. Сонымен қатар, кейбір зерттеулерде жеке айырмашылықтар (темперамент, мінез түрі, эмпатия деңгейі, рефлексияға бейімділік) көшбасшылық стилі мен көріністеріне айтарлықтай әсер етеді деп көрсетіледі.

Қорытындылай келе, жеткіншектердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту психологиялық қолдауды, өзіне деген сенімділікті қалыптастыруды, коммуникативті дағдыларды дамытуды және білім беру және сабақтан тыс жұмыстарда бастамашылық танытуға жағдай жасауды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Әрі қарайғы зерттеулердің болашағы жеткіншектер ортасының әлеуметтік динамикасы жағдайында көшбасшылық әлеуетті және оның тұрақтылығын мақсатты қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық – психологиялық жағдайларды анықтаумен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Петровский А.В., Ярошевский А.П. Психология. - Издательство: Академия, 2007 – 256 с.

2 Фельдштейн Д.И. Трудный подросток.- 2-е изд.- Издательство: МПСИ, 2009. – 198 с.

3 Левин К. Теория поля в социальных науках /[Пер. Е. Сурпина]. – СПб.: Речь, 2000.- 188 с.

4 Кеттелл Р.Б. Психология индивидуальности. Факторные теории личности Издательство: Прайм-Еврознак, 2007 – 325 с.

5 Петров Н.А. Основы менеджмента: учеб. пособие. -М.: Изд-во АСВ, 2000. - 146 с.

6 Фрейд З. Бессознательное. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа – Алетея – СПб, 1998. - 151-193 с.

7 Айзенк Г., Айзенк М. Исследования человеческой психики (недоступная ссылка) =Mind watching. Why we behave the way we do / пер. А. Озерова. – М : ЭКСМО-Пресс, 2001.- 480 с.

8 Ситуационная теория лидерства Ф. Фидлера [Электронный ресурс: <https://www.recont.org/model-situacionnogo-liderstva-fidlera/>]

9 Гулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта - М.: Альпина, 2005. – 301 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА КСЕНОФОБИИ И ЭТНИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

ТИШКИНА Е. В.

педагог-психолог, КГКП «Аграрно-технический колледж района Теренкөл»

В современном мире, где усиливаются процессы глобализации, миграции и межкультурного взаимодействия, проблема ксенофобии и этнической напряженности приобретает особую актуальность. Особенно остро она проявляется в молодежной среде, где личность находится в процессе становления, активно формируется мировоззрение, социальная и культурная идентичность. Молодежь более восприимчива к социальным влияниям, она ищет ответы на важные вопросы самоопределения, принадлежности, справедливости. В таких условиях идеи национальной исключительности, противопоставления «своих» и «чужих», распространение этнических и культурных стереотипов могут легко находить отклик, особенно если они подкреплены личным или коллективным негативным

опытом, а также влиянием ближайшего окружения, социальных сетей и медиапространства [1, с.16].

В условиях современного общества, которое характеризуется высокой степенью глобализации, миграции, а также возрастанием культурного и этнического многообразия, особую актуальность приобретают вопросы межнационального взаимодействия. Одной из острейших проблем становится ксенофобия и связанная с ней этническая напряженность. Эти явления, к сожалению, всё чаще проявляются в молодежной среде. Молодежь, находящаяся на этапе становления личности и поиска идентичности, особенно подвержена влиянию внешних факторов, таких как общественные установки, медиа, пропаганда и социальные сети. На этом фоне растёт опасность формирования устойчивых предвзятых установок в отношении представителей других этносов, что может привести не только к социальному отторжению, но и к открытому конфликту [1, с. 28].

Ксенофобия проявляется в страхе перед чужим, неприятии или даже агрессии по отношению к людям другой национальности, культуры или религии. В молодежной среде это может выражаться в виде насмешек, бойкота, отказа от общения, а также участия в радикальных движениях. Этническая напряженность, как правило, сопровождается усилением предвзятости, распространением стереотипов, агрессивной риторикой и даже насильственными действиями [2, с.31]. Причинами этих явлений являются как внешние факторы (социально-экономическая нестабильность, политическая риторика, медиавоздействие), так и внутренние — психологическая неуверенность, потребность в принадлежности, стремление найти «виноватого» в собственных неудачах.

С целью изучения уровня распространенности ксенофобских настроений среди студентов, был проведён небольшой социологический опрос в одном из российских вузов. В нём приняли участие 87 студентов первого и второго курсов. Респондентам было предложено ответить на следующие вопросы:

1. Испытывали ли вы дискомфорт или предвзятое отношение к людям другой национальности?
2. Считаете ли вы, что в студенческой среде существует проблема межнационального непонимания?
3. Нужны ли специальные образовательные и профилактические программы для снижения этнической напряженности?

Результаты показали, что 24% опрошенных признали, что хотя бы раз испытывали настороженность или недоверие к

представителям других этносов, 18% сталкивались с межэтническими конфликтами среди сверстников. При этом 72% респондентов выразили мнение о необходимости специальных просветительских мероприятий, направленных на развитие толерантности и культурного взаимопонимания. Эти данные подтверждают актуальность и необходимость комплексной профилактической работы [3, с.44].

Психологическая профилактика ксенофобии должна начинаться с раннего возраста и включать целенаправленную образовательную, воспитательную и культурно-просветительскую деятельность. Основная цель — формирование у молодежи таких качеств, как уважение к другим культурам, развитие эмпатии, навыков конструктивного общения и сотрудничества [4, с.24]. Современное образование должно быть ориентировано не только на передачу знаний, но и на формирование нравственных ориентиров. Элементы мультикультурного и гражданского воспитания следует интегрировать в школьные и вузовские программы. Темы толерантности, истории разных народов, основ религиозных и культурных традиций могут быть частью курсов обществознания, психологии, философии и социологии.

В рамках психологической профилактики эффективны также групповые занятия, тренинги и мастер-классы, направленные на развитие межкультурной компетентности. Такие мероприятия помогают участникам осознать собственные установки, стереотипы и научиться воспринимать различия не как угрозу, а как возможность для расширения кругозора и личностного роста [5, с.87]. Психологи и социальные педагоги могут проводить диагностику уровня толерантности, выявлять скрытую агрессию, страхи, тревожность в отношении «других» и работать с этими установками. Особенно важно это в переходные возрастные периоды, когда личность уязвима и подвержена поиску идентичности через противопоставление себя окружающим.

Один из главных способов профилактики — это образование. Важно включать в учебные программы элементы мультикультурного и гражданского воспитания, направленные на понимание исторических и культурных процессов, формирование уважения к традициям других народов, осознание ценности мира и сотрудничества [6, с.16]. Не менее значимой является организация совместной деятельности молодежи разных этнических групп — участие в культурных фестивалях, волонтерских проектах, спортивных и творческих

мероприятиях, где происходит неформальное общение, разрушающее стереотипы и способствующее установлению доверия.

Семья также играет важную роль в формировании отношения к другим культурам. Родители, нередко сами не осознавая этого, транслируют детям собственные установки — как позитивные, так и негативные. Поэтому важно просвещать и взрослое население, вовлекая его в профилактические мероприятия, проводя открытые лекции, встречи с представителями других культур и религий.

В качестве ещё одного важного ресурса профилактики можно выделить студенческие сообщества и неформальные молодёжные объединения. Активное участие студентов в организации межкультурных фестивалей, этнографических вечеров, благотворительных и волонёрских акций способствует разрушению предубеждений и формирует позитивный образ многонационального общества [6, с.27]. При этом государственная молодёжная политика должна не просто поддерживать такие инициативы, но и координировать работу по всем регионам, обеспечивая равный доступ к ресурсам и информационной поддержке.

Психологическая работа также должна включать тренинги по развитию коммуникативных навыков, разрешению конфликтов, принятию различий, обучению критическому восприятию информации. Психологи, педагоги, социальные работники должны создавать пространство безопасности, где молодёжь может открыто говорить о своих страхах, сомнениях и сложностях во взаимодействии с «иными». Важно не только объяснять, что предвзятость и агрессия — это деструктивно, но и показывать альтернативы: способы конструктивного общения, взаимной поддержки, примеры успешного межкультурного сотрудничества [7, с.38]. Особое внимание следует уделять профилактике вовлечения молодёжи в деструктивные группы, использующие этническую вражду как средство влияния и манипуляции. Это возможно через раннее выявление рисков и личностных проблем, поддержку подростков в кризисных ситуациях, участие семьи и педагогов в процессе воспитания. Родители и взрослые должны нести ответственность за то, какие установки они передают детям — именно в семье зачастую закладываются либо основы толерантности, либо предпосылки враждебности к чужому.

Не менее важно регулировать медиапространство, особенно социальные сети, где зачастую формируются и распространяются ксенофобские и радикальные взгляды. Молодёжь получает значительную часть информации из интернета, поэтому критическое

мышление, медиаграмотность и умение распознавать манипуляции – важнейшие навыки современного человека [7, с.42]. Образовательные учреждения должны включать в свои программы курсы по анализу информации, разбору фейковых новостей, деструктивной риторики, а также активно взаимодействовать с родителями и общественными организациями в формировании безопасной информационной среды.

Таким образом, психологическая профилактика ксенофобии и этнической напряженности в молодежной среде – это комплексная задача, которая должна решаться на разных уровнях: индивидуальном, групповом, образовательном, государственном и информационном. Необходима скоординированная работа психологов, педагогов, родителей, общественных организаций, представителей власти. Только в условиях совместной деятельности, системного подхода и включённости всех заинтересованных сторон возможно формирование нового поколения, способного жить в условиях многообразия, воспринимая различия как ресурс, а не как угрозу. Молодежь, обученная диалогу, эмпатии и взаимопониманию, будет основой мирного и устойчивого общества, в котором уважение к другому станет не исключением, а нормой.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гумерова Э.Р. Психология межнациональных отношений: теоретико-прикладной аспект. – М.: Юрайт, 2018.
- 2 Мацкевич М.М. Социальная психология ксенофобии. – СПб.: Питер, 2020.
- 3 Николаева В.В. Молодежь и ксенофобия: современные вызовы и пути преодоления // Социальная психология и общество. – 2019. – № 4. – С. 64–72.
- 4 Зотова Е.В. Психологическая профилактика экстремизма и ксенофобии среди подростков и молодежи. — М.: Академический проект, 2020.
- 5 Киселева И.А. Межкультурная коммуникация и толерантность в образовательной среде. – Казань: Казанский университет, 2022.
- 6 Савинова Л.Н. Этническая напряженность и молодежные субкультуры: анализ и профилактика. – Екатеринбург: УрФУ, 2021.
- 7 Петрова Н.С. Психология толерантности: методические подходы к формированию. – М.: МПСИ, 2017.

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫ: ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДЫҚ ТАЛАПТАР

ТӨЛЕУҒАЛЫ А. Т.

білім алушы, 1 курс, «Дінтану» білім бағдарламасы, Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ.

САЛЫМАТОВА Н. Р.

жетекшісі, аға оқытушы, «Философия және мәдениет теориясы» кафедрасы,
гум.ғ.м., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті,
Қарағанды қ.

Мақалада Қазақстан жастары арасында мәдени толеранттылықтың қалыптасуы мен заманауи қоғамдық құндылықтар жүйесіндегі ерекшеліктері қарастырылады. Қоғамдық сананы жаңғырту жағдайында жастардың құндылықтық бағдарлары мен әлеуметтік тәжірибесіне білім беру институттары мен ақпараттық кеңістіктің ықпалы талданады. Сондай-ақ, мақалада мәдениетаралық диалогты нығайтудың, діни сауаттылық деңгейін арттырудың тәжірибелік бағыттары ұсынылады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде әртүрлі мәдениеттер мен өркениеттер арасындағы өзара ықпалдастық күшейіп, қоғамдағы төзімділік пен өзара түсіністік қағидаттарының маңызы артып келеді. Бұл үдеріс әсіресе жас ұрпақтың дүниетанымы мен құндылықтық бағдарларына тікелей әсер етеді. Сондықтан бұл мәселе қазіргі әлеуметтік дамудың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Қазақстан көпэтносты және көпмәдениетті қоғам ретінде мәдени әртүрлілікті сақтау мен өзара құрметті дамыту саясатын ұстанады. Осы тұрғыда жастардың мәдени толеранттылық деңгейін зерттеу – елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттық бірлігінің маңызды факторы. Бұл тақырып жастардың мәдениетаралық коммуникацияға бейімділігін, құндылықтар жүйесіндегі өзгерістерді және жаңа қоғамдық талаптарға жауап беру әлеуетін анықтауға мүмкіндік береді.

Мақаланың жаңашылдығы – мәдени толеранттылықты тек әлеуметтік құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар жастардың құндылықтық жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қарастыруында. Сонымен бірге, зерттеу қазіргі заманғы цифрлану, жаһандану және ақпараттық кеңістіктің кеңеюі жағдайында жастардың мәдени

толеранттылығын қалыптастырудың жаңа тенденцияларын талдауға бағытталған.

Қазақстан қоғамы көпұлттылықпен, діни алуан түрлілікпен және қоғамдық сананы жаңғыртудың белсенді процесімен сипатталады. Жастар – әлеуметтік өзгерістердің ең белсенді бөлігі ретінде жаңа құндылықтық бағдарларды қалыптастырады және мәдениетаралық қарым-қатынастың негізгі субъектісіне айналады. Сондықтан жастардың мәдени толеранттылық пен діни сауаттылық мәселесі ерекше маңызға ие.

Мәдени толеранттылық – бұл тек мәдени айырмашылықтарды мойындау мен қабылдау ғана емес, сонымен бірге өзара түсіністікке, ынтымақтастыққа және бейбіт қатар өмір сүруге дайын болу қабілеті. Қазіргі жаһандану дәуірінде бұл ұғым қоғамның әлеуметтік тұрақтылығы мен дамуы үшін стратегиялық маңызы бар құндылыққа айналды. Әсіресе көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстан жағдайында мәдени толеранттылық ел ішіндегі татулық пен қоғамдық келісімнің негізгі факторларының бірі болып саналады.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері этносаралық және дінаралық келісімді нығайтуға бағытталған мемлекеттік саясат жүргізіп келеді. Бұл саясаттың маңызды бөлігі – халықтың мәдени әртүрлілігін сақтау және сонымен бірге ортақ ұлттық бірегейлікті қалыптастыру. Мәдени толеранттылық – осындай саясаттың іргетасы. Ол тек құқықтық және институционалдық деңгейде ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғалық, күнделікті қарым-қатынас деңгейінде де көрініс табады [1, 25 б.].

Жастар мәдени толеранттылықтың басты тасымалдаушысы мен қалыптастырушысы болып табылады. Университеттер мен колледждер сияқты білім беру орындары көпмәдениетті қарым-қатынас пен ынтымақтастықтың басты ортасына айналған. Мұндай ортада жастар өзге этнос өкілдерімен еркін араласып, мәдени ерекшеліктерді құрметтеуді үйренеді. Сонымен қатар, халықаралық бағдарламаларға, академиялық ұтқырлық жобаларына қатысу арқылы қазақстандық жастар басқа елдердің мәдениеті мен дәстүрлерімен танысып, өз дүниетанымын кеңейтеді.

Білім беру жүйесі қоғамның құндылықтық негізін қалыптастыратын ең маңызды әлеуметтік институттардың бірі. Ол тек академиялық білім берумен шектелмей, тұлғаның дүниетанымын, құндылықтық бағдарларын және мәдениетаралық қатынасқа деген көзқарасын айқындайды. Толерантты дүниетаным

да осы жүйе арқылы қалыптасады. Бүгінгі таңда Қазақстанның білім беру саласында мәдениетаралық коммуникацияны дамытуға бағытталған түрлі бағдарламалар мен курстар енгізілген. Бұл пәндер мен курстар жастарға әртүрлі мәдениеттердің ерекшеліктерін түсінуге, оларды құрметтеуге және өзара тиімді қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Цифрлық технологиялардың дамуы да мәдени толеранттылықтың қалыптасуына ықпал етеді. Әлеуметтік желілер мен онлайн-платформалар жастарға тек ақпарат алмасуға ғана емес, сонымен бірге көпмәдениетті диалогқа қатысуға мүмкіндік береді. Алайда бұл кеңістік сонымен қатар жалған ақпарат пен радикалды идеялардың таралуы тұрғысынан да белгілі бір қауіптерге ие. Сондықтан мәдени толеранттылық тек білім мен түсіністікке емес, сонымен бірге сыни ойлау қабілетіне де сүйенуі тиіс.

Қазіргі жаһандану дәуірінде қоғамдағы мәдени және діни әртүрлілік барған сайын айқын көрініс табады. Ақпарат алмасудың жылдамдығы мен халықаралық байланыстардың кеңеюі жастардың түрлі діни тәжірибелермен және дүниетанымдармен жиі бетпестелуіне әкелуде. Мұндай жағдайда діни сауаттылық деңгейін арттыру – тек жеке білім мен мәдениет көрсеткіші ғана емес, сонымен бірге қоғамдық келісім мен тұрақтылықтың маңызды шартына айналады.

Діни сауаттылық әртүрлі діни жүйелердің мазмұнын, олардың негізгі қағидаттары мен құндылықтарын дұрыс түсіну қабілеті. Жастардың діни сауаттылығы жоғары болған сайын, олар түрлі сенім өкілдерімен өзара құрмет пен түсіністікке негізделген қарым-қатынас орната алады. Бұл қоғамда діни себептерге байланысты туындайтын түсініспеушіліктер мен қақтығыстардың алдын алуға айтарлықтай ықпал етеді.

Қазақстан жағдайында діни сауаттылықтың рөлі ерекше. Елде 130-дан астам этнос пен бірнеше діни конфессиялар бейбіт өмір сүріп келеді. Осындай көптүрлілік жағдайында конфессияаралық келісім – қоғамдық тұрақтылықтың маңызды кепілі. Сондықтан білім беру жүйесінде, БАҚ-та және азаматтық қоғам институттарында діни сауаттылықты дамытуға бағытталған шаралардың маңызы зор [2, 14 б.]

Қазіргі кезеңде жастардың әлеуметтік және мәдени кеңістіктегі рөлі барған сайын артып келеді. Алайда жаһандану мен цифрлық қоғамның дамуы жастардың өміріне жаңа мүмкіндіктермен қатар, күрделі әлеуметтік өзгерістерді де алып келуде. Бұл өзгерістер

мәдени толеранттылық пен діни сауаттылықтың қалыптасу деңгейіне тікелей әсер ететіні сөзсіз.

Жастар ортасындағы ең өзекті мәселелердің бірі – интернет пен әлеуметтік желілерде радикалды идеялардың таралуы. Әлеуметтік желілер – ақпарат алмасудың ең жылдам және кең таралған құралы болғандықтан, жастар көбінесе ақпаратты сол ортадан алады. Өкінішке қарай, бұл кеңістікте шынайы деректермен қатар жалған және манипулятивті контент те көп таралады. Радикалды идеологиялар мен экстремистік риторика жастардың санасын улап, олардың мәдени және діни толеранттылыққа негізделген көзқарасына кері әсер етуі мүмкін.

Бұл жерде туындайтын екінші маңызды мәселе — ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдау деңгейінің төмендігі. Көптеген жастар ақпараттың сенімділігін тексермей, оны шынайы деп қабылдайды. Бұл жағдай жалған нарративтер мен радикалды идеялардың таралуын жеңілдетіп, әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төндіруі ықтимал. Сондықтан жастардың медиасауаттылығын арттыру және сыни ойлау қабілеттерін дамыту қазіргі таңда маңызды стратегиялық міндетке айналып отыр.

Үшінші өзекті мәселе — жастардың азаматтық бастамаларға қатысуының жеткіліксіздігі. Толеранттылық пен мәдени әртүрлілікті сақтау тек мемлекеттік құрылымдардың ғана емес, азаматтық қоғамның да міндеті. Алайда жастардың басым бөлігі әлеуметтік немесе мәдени жобаларға белсенді қатыспайды, бұл қоғамдық интеграция процесін баяулатады [3, 42 б.].

Осы мәселелерді шешу үшін кешенді тәсіл қажет. Біріншіден, білім беру бағдарламаларына медиасауаттылық пен толеранттылықты дамытуға бағытталған пәндер мен модульдерді енгізу маңызды. Бұл студенттерге ақпаратты талдап, бағалай алу және түрлі мәдениеттерге құрметпен қарау дағдыларын қалыптастырады.

Екіншіден, жастардың азаматтық белсенділігін арттыру үшін форумдар, пікірталас алаңдары, жастар клубтары мен мәдени жобалар ұйымдастырылуы тиіс. Мұндай алаңдар жастарға өз пікірін еркін білдіруге, қоғамдағы өз рөлін түсінуге және бір-бірімен ашық диалог орнатуға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, ақпараттық кеңістіктегі қауіптерге қарсы алдын алу шаралары күшейтілуі тиіс. Бұл үшін мемлекеттік құрылымдар, білім беру ұйымдары және азаматтық қоғам өкілдері бірлесе жұмыс істеуі қажет.

Сонымен, әлеуметтік өзгерістерге жүйелі түрде жауап беру — мәдени толеранттылық пен діни сауаттылық деңгейін арттырудың маңызды тетігі. Бұл бағыттағы үйлесімді саясат пен жастардың белсенді қатысуы қоғамдағы тұрақтылық пен өзара түсіністікті қамтамасыз етеді.

Кесте 1 – Жастар арасындағы мәдени толеранттылық пен діни сауаттылыққа әсер ететін әлеуметтік өзгерістер мен оларды шешу жолдары

№	Әлеуметтік өзгерістер	Мәселенің сипаттамасы	Ұсынылатын шешімдер
1	Радикалды идеялардың таралуы	Әлеуметтік желілер арқылы экстремистік және жалған ақпараттың таралуы жастардың санасына кері әсер етеді	Ақпараттық кеңістікті бақылау, алдын алу бағдарламалары, жастарға түсіндіру жұмыстарын жүргізу
2	Ақпаратты сыни қабылдаудың төмендігі	Жастар жалған ақпарат пен манипулятивті контентті ажырата алмай, радикалды идеяларға сену қаупі жоғары	Медиаसाуаттылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған оқу курстары мен тренингтер
3	Азаматтық белсенділіктің төмендігі	Жастардың қоғамдық бастамаларға және мәдени жобаларға белсенді қатыспауы	Жастар форумдарын, пікірталас алаңдарын және мәдени жобаларды ұйымдастыру
4	Институционалдық қолдаудың жеткіліксіздігі	Жастар ұйымдарының әлеуеті толық пайдаланылмайды, мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар арасында байланыс әлсіз	Мемлекеттік құрылымдар, ЖОО арасындағы ынтымақтастықты күшейту
5	Цифрлық кеңістіктегі бақылаудың жеткіліксіздігі	Радикалды контент пен жалған ақпараттың таралуын реттейтін тиімді механизмдердің жеткіліксіздігі	Онлайн кеңістікте мониторинг пен сараптамалық талдауды күшейту

Мәдени толеранттылық пен діни сауаттылықты қалыптастыру қазіргі Қазақстан қоғамының тұрақтылығы мен дамуы үшін маңызды стратегиялық міндеттердің бірі. Бұл ұғымдар тек әлеуметтік келісім мен бейбіт қатар өмір сүрудің кепілі ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірлікті нығайту мен қоғамның рухани дамуын қамтамасыз ететін негізгі құндылықтар болып табылады.

Жаһандану жағдайында жастар түрлі мәдениеттер мен діндердің өкілдерімен жиі қарым-қатынас жасайды. Сондықтан олардың мәдени айырмашылықтарды дұрыс түсінуі, өзге сенім иелеріне құрметпен қарауы және сындарлы диалог жүргізе алуы аса маңызды. Мұндай қабілеттерді дамыту үшін білім беру жүйесі,

цифрлық сауаттылықты арттыру шаралары және қоғамдық бастамалар бір бағытта жұмыс істеуі қажет.

Білім беру жүйесінде толеранттылық пен мәдениетаралық коммуникацияны дамытуға арналған пәндер мен іс-шаралар жастардың дүниетанымын кеңейтеді. Цифрлық сауаттылық пен сыни ойлау қабілеті олардың жалған ақпарат пен радикалды идеяларға қарсы тұруына мүмкіндік береді. Ал жастардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуы мәдениетаралық диалогтың табиғи түрде қалыптасуына ықпал етеді.

Осы факторлардың үйлесімді әрекет етуі қоғамда өзара құрмет пен түсіністік мәдениетін орнықтырады. Бұл өз кезегінде Қазақстанның көпұлтты және көпконфессиялы қоғамындағы әлеуметтік тұрақтылық пен ұлттық бірлікті нығайтуға жағдай жасайды.

Қорытындылай келе, Қазақстан жастарының мәдени толеранттылығы – қоғамның тұрақты дамуы мен әлеуметтік келісімнің маңызды алғышарты болып табылады. Жаһандану мен ақпараттық кеңістіктің кеңеюі жағдайында жастардың құндылықтық бағдарлары өзгеріске ұшырап, мәдени әртүрлілікті қабылдау қабілеті жаңа мазмұнмен толығуда [4, 88 б.].

Зерттеу нәтижесінде жастардың мәдени толеранттылығы тек тұлғалық қасиет емес, сонымен қатар әлеуметтік интеграция мен ұлттық бірлікті нығайтудың тиімді құралы екені айқындалды. Заманауи қоғамдық талаптарға бейімделген құндылықтар жүйесін қалыптастыру — елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен мәдени келісіміне қызмет етеді.

Сондықтан жастар арасында мәдени толеранттылықты дамытуға бағытталған білім беру, мәдени және әлеуметтік саясатты жетілдіру өзекті болып қала береді. Бұл бағыттағы жүйелі жұмыс көпэтносты Қазақстан қоғамында өзара сыйластық пен түсіністікті нығайтып, елдің болашақ дамуының берік негізін қалайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана: «Ел-шежіре», 2017. – 25–33-беттер.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Ж. Тоқаев. Тәуелсіздік бәрінен қымбат. – Астана: «Елорда», 2021. – 14–21-беттер.

3 ЮНЕСКО. Жаһандану дәуірінде жастар және мәдениетаралық диалог. – Париж: UNESCO Publishing, 2019. – 42–49-беттер.

4 Хантингтон С. Цивилизациялар қактығысы және әлемдік тәртіптің қайта құрылуы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2010. – 88–95-беттер.

КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СТУДЕНЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

УЫЗБАЕВА А. А.

PhD, асоц. профессор, Astana IT University, г. Астана

КОСПАКОВ А. М.

PhD кандидат, сеньор-лектор, Astana IT University, г. Астана

Современное студенческое сообщество существует в условиях радикальных изменений, вызванных процессами цифровизации образования и глобализацией культурных коммуникаций. Университет, традиционно выступавший пространством диалога культур, сегодня становится ареной цифрового взаимодействия, где формируются новые формы культурной идентичности, толерантности и этики общения. Философский анализ данной проблематики предполагает рассмотрение культурной толерантности не как внешнего социального феномена, а как ценностно-мировоззренческого принципа, определяющего возможность сосуществования различий в условиях технологической медиации человеческого опыта.

Культурная толерантность как категория философии и культурологии рассматривается в рамках аксиологии, философской антропологии и этики коммуникации.

Классическое понимание толерантности восходит к идеям Дж. Локка, Вольтера, где она выступает как условие морального достоинства личности и социальной гармонии. Позже И. Кант дополняет понимание толерантности «долженствование», представляя толерантность как всеобщий человеческий долг [1, с. 380].

В философии XX века (Г. Гадамер, Ю. Хабермас, П. Рикёр) толерантность осмысливается через призму герменевтики и коммуникативную философию как форма разумного, диалогического и понимающего взаимодействия с «иным». Она перестает быть моральной добродетелью и становится онтологическим

и эпистемологическим принципом человеческого общения как условием понимания, признания и сосуществования [1, с. 381].

Формирование толерантности в современном обществе осуществляется через взаимодействие различных социальных институтов: государства, семьи, религиозных и общественных организаций, СМИ, однако ведущая роль принадлежит системе образования. Именно образование формирует активную жизненную позицию и ценностные ориентиры личности, обеспечивая устойчивое развитие общества.

Главным условием реализации принципов толерантности в образовательном процессе является гармоничное соединение природных и духовных начал человека. Культура толерантности способствует осознанию уникальности и многообразия человеческого бытия, побуждает к пониманию внутреннего мира другого человека как открытого и постоянно развивающегося. Таким образом, толерантность рассматривается как динамическая ценность, связанная с постоянным процессом познания, взаимопонимания и духовного роста личности [2, с. 10].

Цифровая трансформация образования, в том числе университетов затрагивает не только формы обучения, но и структуру социальных связей внутри академического сообщества. Цифровые платформы, социальные сети, онлайн-курсы и виртуальные кампусы создают новые формы присутствия и взаимодействия. По выражению М. Кастельса, «Сетевая логика определяет новые формы социальной организации и социальных отношений», меняя структуру межкультурного взаимодействия [3, с. 501]. Если традиционно толерантность предполагает личное общение, то в цифровом пространстве она реализуется через символические формы – тексты, изображения, эмодзи, аватары. Философски это можно рассматривать как переход от этики диалога (М. Бубер) к этике интерфейса, где отношение к Другому опосредовано не только технологией, но и цифровой грамотностью. В свою очередь, цифровая грамотность сегодня включает не только технические навыки, но и цифровую этику – способность ответственно и уважительно взаимодействовать в мультикультурных онлайн-средах.

Таким образом, культурная толерантность становится основой для цифровой инклюзии, где каждый участник образовательного процесса ощущает себя признанным и услышанным.

С философской точки зрения, цифровая инклюзия – это не просто доступ к технологиям, но и признание права каждого на участие в цифровом мире. Исходя из антропоцентрического подхода, цифровая трансформация должна быть соизмерима с достоинством личности и её ценностным самоопределением. Для студенческого сообщества это означает создание таких цифровых пространств, где уважается культурное многообразие, поощряется открытость и сотрудничество.

В этом контексте цифровая среда становится ареной формирования цифровой идентичности студента, объединяющей элементы локальной культуры и глобальных ценностей. И, несмотря на свою открытость, порождает ряд серьезных вызовов и новые формы нетолерантности:

- алгоритмы социальных сетей часто формируют для пользователя информационное поле, состоящее из контента, соответствующего его уже существующим взглядам. Это может привести к самоизоляции от альтернативных точек зрения и нетерпимому отношению к «другому» мнению;

- виртуальное пространство, предоставляя анонимность, часто снижает уровень ответственности за высказывания. Это приводит к росту кибербуллинга, агрессивного национализма и этнических конфликтов в сети, что является прямой противоположностью культурной толерантности [4].

- студенты могут столкнуться с конфликтом идентичности, особенно при высокой вовлеченности в виртуальную среду потому как формируется виртуальная идентичность. Это требует толерантности к неопределенности (2.4) как к внутреннему, так и к внешнему миру [5].

- быстрая передача информации и мемов в цифровой среде часто ведет к потере первоначального социокультурного контекста, что может стать причиной недопонимания и межкультурных конфликтов.

Появляется новое понимание толерантности – цифровая толерантность, выражающаяся в способности воспринимать различия в формах цифрового самовыражения, в стилях коммуникации и культурных нарративах.

Современные университеты, особенно в постпандемийный период, стали центрами экспериментов в области цифровой педагогики. Программы инклюзивного образования, международные виртуальные обмены, совместные онлайн-

курсы (COIL) способствуют развитию навыков межкультурного взаимодействия. Однако без философского осмысления ценностных оснований этих процессов цифровая трансформация рискует стать технократическим проектом, лишённым гуманистической направленности.

Следовательно, формирование культуры цифровой толерантности требует синтеза философского, педагогического и технологического подходов – где технология рассматривается не как цель, а как средство развития культуры диалога.

Цифровая трансформация студенческого сообщества – это диалектический процесс. С одной стороны, она несет угрозу фрагментации сообщества и усиления интолерантности через алгоритмическую сегрегацию и анонимную агрессию. С другой стороны, она открывает беспрецедентные возможности для активного межкультурного диалога и формирования глобально ориентированной, критически мыслящей личности.

Задача философии в данном контексте заключается в переосмыслении толерантности как цифровой этической компетенции. Она требует не только технологического развития, но и изменения корпоративной культуры университета, в которой цифровая среда используется как инструмент для:

- осознанного преодоления «фильтр-пузырей» [6];
- формирования ответственной виртуальной идентичности [7];
- развития навыков конструктивного диалога в условиях неопределенности и различий [8].

Успешная интеграция толерантности в цифровую среду студенчества – это ключевое условие для подготовки нового поколения, способного к эффективному и этичному взаимодействию в глобальном цифровом мире.

Таким образом, философский анализ взаимосвязи культурной толерантности и цифровой трансформации студенческого сообщества позволяет сделать вывод, что эти процессы неразрывно связаны с аксиологическими основаниями образования. Толерантность в цифровую эпоху становится новой формой гуманистического мышления, направленной на поддержание достоинства, взаимопонимания и культурного многообразия в онлайн-пространстве. Будущее университетов – в формировании этики цифрового диалога, где технологии служат инструментом не отчуждения, а углубления человеческих связей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Днепров Т. П. Эволюция смысла толерантности в истории философско-педагогической мысли // Сибирский педагогический журнал. 2009. №2. – 375-382.

2 Головатая, Л. В. Толерантность как проблема философии образования : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Головатая Лариса Владимировна. – Ставрополь, 2006. – 179 с.

3 Castells, Manuel. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. рус. пер.: «Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Том 1. Восход сетевого общества». – М.: ГУ ВШЭ, 2000

4 Булатова А.А., Долинина И.Г. Культура толерантности студента технического вуза // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2-3. ;// URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=23466> (дата обращения: 10.10.2025)

5 Бондарев П.Б., Конкина А.В. Развитие толерантности студентов, осваивающих профессии социономического типа, в образовательной среде вуза // Современные проблемы науки и образования. 2021. № 6.; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=31309> (дата обращения: 10.10.2025)

6 Tomlein M. et.al., An Audit of Misinformation Filter Bubbles on YouTube: Bubble Bursting and Recent Behavior Changes // RecSys '21: Proceedings of the 15th ACM Conference on Recommender Systems, pp. 1-11, <https://doi.org/10.1145/3460231.3474241>

7 Mossberger K., Tolbert C. Digital Citizenship: The Internet, Society and Participation, Cambridge: MIT Press., 2008, DOI:10.7551/mitpress/7428.001.0001

8 Dyudikova E.I., Kunitsyna N.N. Polarization of the information society: Digital reset // RUDN Journal of Sociology. - 2024. - Vol. 24. - N. 2. - P. 539-554. doi: 10.22363/2313-2272-2024-24-2-539-554

Секция 3. Діни сауаттылық пен дінтанулық білім: жағдайы мен даму үрдістері**Секция 3. Религиозная грамотность и религиозоведческое образование: состояние и тенденции развития****ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН
МҰСЫЛМАНДАРЫ ДІНИ БАСҚАРМАСЫ: ҚОҒАМДЫҚ
КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ МЕН РӨЛІ****АҚЖОЛ Н. С.**докторант, «Қоғаммен байланыс» мамандығы, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.**ҚАЙРБЕКОВ Н. Е.**

PhD. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Тәуелсіздік – халқымыздың ғасырлар бойғы арманы мен азаттық жолындағы күресінің нәтижесі. 1991 жылы Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап елде саяси, экономикалық қана емес, рухани жаңғыру кезеңі де басталды. Бұл – халықтың тарихи жадын жаңғыртып, ұлттық болмысты қайта тану дәуірі болды. Ұлттың рухани өміріндегі ең маңызды өзгерістердің бірі – діннің қоғам өміріне қайта оралуы еді. Кеңес дәуірінде діни сенім шектеліп, мешіттер жабылып, діни білім беру тоқтатылған болатын. Ал тәуелсіздікпен бірге халық өз дінімен, салт-дәстүрімен және рухани құндылықтарымен қайта қауышты. Осы рухани өрлеу кезеңінде Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы шешуші рөл атқарды. 1990 жылы құрылған бұл ұйым тәуелсіз елдегі діни өмірдің жаңаша дамуына бағыт берді. ҚМДБ халықтың рухани сұранысын өтеп қана қоймай, дін мен қоғам арасындағы алтын көпірге, ұлт бірлігі мен тұрақтылықтың символына айналды. Бүгінгі таңда ҚМДБ тек діни институт емес, ол - қоғамдық пікір қалыптастырушы, халықпен байланыс орнатушы, рухани тәрбие мен мәдени үндестікті насихаттаушы маңызды құрылым.

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы – еліміздің рухани тұтастығын сақтауда, ұлттық бірегейлікті нығайтуда және қоғамдық келісімді қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарып келе жатқан беделді діни институт. ҚМДБ-ның тарихы 1943 жылы Ташкент қаласында құрылған Орта Азия және Қазақстан мұсылмандары діни басқармасынан бастау алады. 1990 жылы қазан айында Алматыда өткен Қазақстан мұсылмандарының құрылтайында алғаш рет

дербес ұлттық мүфтият құру туралы шешім қабылданып, еліміздің рухани тәуелсіздігі жарияланды. Бұл қадам – ислам дінінің ел егемендігімен бірге жанаша тыныс алуына жол ашқан тағдырлы белес болды. Алғашқы мүфти болып Рәтбек қажы Нысанбайұлы сайланып, елімізде дін істерін ұйымдастырудың жаңа жүйесі қалыптаса бастады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ҚМДБ-ның басты мақсаты – мешіттерді қайта ашу, имамдарды даярлау және дінге деген қоғамдық көзқарасты оң бағытқа бұру болды. Кеңестік кезеңде жабылған 25 мешіттің саны аз уақыт ішінде жүздегенге жетіп, елдің түкпір-түкпірінде жаңа құлшылық үйлері бой көтерді. Бұл үдеріс қоғамның рухани оянуы мен діни мәдениеттің қайта жаңғыруының көрінісіне айналды. 1990-жылдардың басында халықтың діни сауатын ашу мақсатында медреселер мен діни оқу орындары құрылып, алғашқы имамдар шетелдердегі беделді ислам орталықтарында білім ала бастады.

2000 жылдары ҚМДБ-ның қызметі жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Бас мүфти Әбсаттар қажы Дербісәлі басқарған кезеңде діни-ағартушылық және ғылыми бағыттағы жұмыстар жанданды. «Нұр-Мүбәрак» Египет ислам мәдениеті университетінің ашылуы – отандық ислам білімінің іргетасын қалаған маңызды қадам болды. Бұл оқу орны ислам ілімі мен зайырлы білімді ұштастыра отырып, діни кадрларды заманауи талаптарға сай даярлауға мүмкіндік берді. Бұл кезеңді ағартушылық дәуір деуге негіз бар. Имамдардың біліктілігін арттыру, діни әдебиеттерді қазақ тіліне аударып басып шығару, пәтуа беру жүйесін жетілдіру және ғылыми-зерттеу бағытындағы жұмыстардың күшеюі ҚМДБ-ның беделін арттыра түсті. Діни басқарманың қызметі тек мешітпен шектелмей, қоғамның рухани, мәдени және ақпараттық өміріне белсенді араласты. 2013 жылы Ержан қажы Малғажыұлының Бас мүфти лауазымына келуімен ҚМДБ қызметі жүйелі реформалармен толықты. Діни басқарма жанынан Ғұламалар кеңесі құрылып, пәтуа мен теологиялық шешімдер орталықтандырылды. Сонымен қатар Республикалық ақпараттық-насихат тобы (РАНТ) құрылып, діни экстремизм мен радикализмнің алдын алу бағытында ел көлемінде түсіндіру жұмыстары кеңінен жүргізілді. Бұл кезеңде ҚМДБ-ның қоғаммен байланыс саласы жаңа сипатқа ие болып, дәстүрлі ислам құндылықтарын ақпараттық кеңістік арқылы жеткізу мәдениеті қалыптасты. БАҚ және интернет кеңістігінде исламдық контент белсенді дамып, Muftiyat.kz ресми сайты мен «Хикмет» телерадиостудиясы ақпараттық-ағартушылық қызметтің

негізгі платформаларына айналды. Сондай-ақ аймақтық баспасөз бен телеарналарда тұрақты діни хабарлар мен бағдарламалар пайда болып, ҚМДБ-ның ақпараттық стратегиясы жаңа деңгейге көтерілді.

2017 жылдан бастап Серікбай қажы Ораздың басшылығымен Діни басқарма рухани-ағартушылық жобаларды халықаралық деңгейге шығарды. Түркістанда өткен «Ислам және Ұлы дала өркениеті» атты халықаралық конференция, Еуразия мұсылман ғұламалары форумы сияқты ауқымды шаралар ислам мәдениетін өркениеттік тұрғыда танытуға және Қазақстанның дінаралық татулық үлгісін насихаттауға мүмкіндік берді. Бұл кезеңде ҚМДБ-ның қызметі дәстүрлі ислам құндылықтарын қоғам өмірімен үйлестіру, діни бірегейлікті сақтау және рухани жаңғыру саясатын қолдау бағытында жаңа серпін алды. Имамдардың білімін жетілдіру, медиа кеңістікте сауатты уағыз жүргізу және жастармен тиімді коммуникация орнату мәселелеріне басымдық берілді.

Қазіргі Бас мүфти Наурызбай қажы Тағанұлының басшылығымен ҚМДБ қызметі жаңару және цифрландыру дәуіріне қадам басты. Бұл кезеңде діни басқарманың жұмыс жүйесі заманауи менеджмент қағидаларына негізделіп, құрылымдық реформалар жүргізілді. Медиа және коммуникациялық бөлімдердің кәсібиленуі, ақпараттық саясаттың біріздендірілуі және жаңа медиа құралдарын тиімді пайдалану басқарманың қоғаммен байланыс деңгейін едәуір арттырды. «Халал Даму», «Зекет және қайырымдылық», «Tawaf Travel», «Qamqor-Sharapat», «Muftiyat Media» сияқты жобалардың институционалдануы ҚМДБ қызметін тек діни сала аясында ғана емес, әлеуметтік, экономикалық және мәдени бағыттарда да белсенді етуге жол ашты. Бұл құрылымдар арқылы халықтың әлеуметтік әл-ауқатына үлес қосу, адал еңбек пен қайырымдылық мәдениетін насихаттау жұмыстары жүйеленді. Сонымен қатар, ҚМДБ цифрландыру процесін қарқынды дамытып, ресми сайттар мен әлеуметтік желілер арқылы діни білім, пәтуалар, жаңалықтар және бейнематериалдарды көпшілікке қолжетімді етті. Онлайн уағыздар мен дәрістер, «Muftiyat.kz» порталы арқылы жүзеге асқан жобалар – қоғамның рухани сұранысына дер кезінде жауап беретін тиімді коммуникациялық арналарға айналды.

Бүгінде ҚМДБ тек діни құрылым ғана емес, елдің рухани тұрақтылығы мен ұлттық бірлігін нығайтуға қызмет ететін заманауи коммуникациялық, ағартушылық және әлеуметтік институт ретінде қалыптасты. Оның қызметі – тәуелсіз Қазақстанның рухани жаңғыру жолындағы маңызды тіректерінің бірі.

Діни басқарманың қоғамдық коммуникациядағы рөлі сан қырлы және кешенді сипатқа ие. Ең алдымен, ҚМДБ – халық пен мемлекет арасындағы рухани байланысты нығайтушы негізгі институт. Елдің рухани кеністігінде діни құндылықтарды дұрыс түсіндіру мен насихаттау арқылы басқарма қоғамдағы діни сауаттылық деңгейін арттыруға елеулі үлес қосып келеді. Имамдардың уағыз-насихаттары, бұқаралық ақпарат құралдарындағы айдарлар, әлеуметтік желілердегі бейне және мәтіндік контенттер, аймақтық кездесулер мен дәрістер – бұлардың барлығы қоғамдық пікірді оң арнаға бағыттаудың пәрменді құралдарына айналды. Әрбір облыс пен аудандық мешіттерде имамдардың қатысуымен жүйелі ақпараттық-ағартушылық жұмыс жүргізіліп, дін мен дәстүр сабақтастығын насихаттау тұрақты үрдіске айналды.

Екіншіден, ҚМДБ – ұлттық бірегейлікті сақтау мен рухани мұра сабақтастығын жалғастырушы құрылым. Басқарма ислам дінінің негізгі қағидаттарын қазақ халқының тарихи тәжірибесімен ұштастырып, ұлттық дүниетаныммен үйлестіріп насихаттауда. Бұл тұрғыда «Дін мен дәстүр», «Иманды ұрпақ», «Отбасы және имандылық», «Ислам және ізгі қоғам» секілді жобалар халық арасында кеңінен таралып, ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтардың сабақтастығын нығайтты. Мұндай жобалар арқылы ҚМДБ тек діни ағартушылықпен шектелмей, ұлттық идеологияның рухани тірегіне айналды. Сонымен қатар, басқарманың аймақтық бөлімдері жергілікті әкімдіктермен бірлесе отырып, ұлттық мейрамдар мен рухани кештерді, қайырымдылық акцияларын, жастар форумдарын ұйымдастырып келеді. Бұл шаралар қоғамда бірлік пен өзара түсіністікті арттыруға бағытталған.

Үшіншіден, ҚМДБ – бейбітшілік пен қоғамдық келісімнің символы. Тәуелсіздік жылдары басқарма дінаралық және ұлтаралық татулықтың негізгі ұстанымдарын қалыптастыруға ерекше үлес қосты. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездері, халықаралық конференциялар мен форумдар Қазақстанның бейбітшілік пен толеранттылық тәжірибесін халықаралық деңгейде танытты. Басқарма осы бағытта мемлекет бастамаларына қолдау көрсетіп, түрлі елдердің діни ұйымдарымен өзара ынтымақтастық орнатты. Түркия, Мысыр, Сауд Арабиясы, Өзбекстан, Индонезия және басқа да елдердің мүфтияттарымен жасалған келісімдер тәжірибе алмасуға, теологиялық бағыттарды үйлестіруге және діни білім сапасын арттыруға мүмкіндік берді. Бұл халықаралық

байланыстар ҚМДБ-ның беделін арттырып, Қазақстанды рухани келісімнің үлгі елі ретінде танытты.

Төртіншіден, ҚМДБ – қазіргі ақпараттық қоғамда сенімді коммуникациялық орталыққа айналды. Соңғы жылдары басқарманың медиа саясаты түбегейлі жаңарып, коммуникациялық құрылым кәсібиленді. «Muftiyat Media» орталығының, MunaraTV телеарнасының қызметі арқылы діни-ағартушылық контент жаңа сапалық деңгейге көтерілді. Ресми сайттар мен әлеуметтік желілердің бірыңғай ақпараттық саясаты қалыптасып, «Muftiyat.kz», «Muftiyat YouTube», «Azan.kz», «Muftiyat Podcast» сияқты алаңдар қоғамның рухани сұранысына дер кезінде жауап беретін негізгі ақпарат көздеріне айналды. Уағыздар мен пәтуалар, бейне және мәтіндік хабарламалар заманауи форматта ұсынылып, дін саласындағы ашықтық пен сенімді коммуникация мәдениеті қалыптасты.

Бесінші бағыт – цифрландыру мен жаңа медиа кеңістікте тиімді жұмысты ұйымдастыру. ҚМДБ-ның ақпараттық жүйесі толық жаңартылып, цифрлық инфрақұрылым жетілдірілді. Барлық аймақтық мешіттер бірыңғай медиа платформаға біріктіріліп, ақпарат алмасу жылдам әрі тиімді сипатқа ие болды. Бұл үрдіс діни басқарманың қоғаммен байланыс арнасын кеңейтіп, халыққа қолжетімді коммуникацияның үлгісін қалыптастырды.

ҚМДБ-ның мемлекетпен өзара серіктестігі де ерекше назар аудартады. Қазақстанның зайырлы қағидаттарын сақтай отырып, дін мен мемлекеттің үйлесімді әрекеттесуін қамтамасыз ету басқарманың басты ұстанымдарының бірі болып келеді. Мемлекет тарапынан қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заң шеңберінде ҚМДБ өз қызметін заңды негізде үйлестіріп, экстремизм мен радикализмнің алдын алу бағытында тұрақты түрде түсіндіру жұмыстарын жүргізуде. Имамдар мен теологтар түрлі аудиториялармен, жастармен, білім беру ұйымдарымен және еңбек ұжымдарымен кездесіп, діни сауатты арттыру сабақтарын өткізеді. Бұл бағыттағы жұмыс – қоғамдық коммуникацияның пәрменді құралына айналды.

Мемлекет пен діни басқарманың бірлесе атқарып жатқан жобалары елдің рухани дамуына, қоғамдағы татулық пен сенімнің нығаюына зор үлес косуда. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы ұлттық және діни құндылықтардың үйлесімін арттырса, «Жастар және дін» жобасы жас буынның рухани-адамгершілік бағдарын күшейтті. Ал «Игілікке жарысайық» акциясы қоғамда қайырымдылық

пен мейірімділік мәдениетін кеңінен насихаттап, әлеуметтік жауапкершілік деңгейін арттырды.

Қорыта айтқанда, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы бүгінгі таңда тек діни ұйым емес, заманауи коммуникация мен қоғамдық келісімнің, рухани жаңғыру мен әлеуметтік жауапкершіліктің нақты орталығына айналды. Оның қызметі қоғам мен билік арасындағы сенім көпірін нығайтып, ел бірлігі мен рухани тұрақтылықтың іргесін бекітіп отыр. ҚМДБ жүзеге асырып жатқан медиа-ағартушылық, қайырымдылық және халықаралық ынтымақтастық бастамалары Қазақстанның рухани саясатының табысты үлгісі ретінде бағалануға әбден лайық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты. ҚМДБ тарихы, құрылымы және қызмет бағыттары. – <https://www.muftyat.kz>

2 «Мұнара» газеті. ҚМДБ-ның діни-ағартушылық және қоғамдық қызметі туралы материалдар. – Алматы, 2014–2024 жж.

3 Қазақстан Республикасының заңы. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы». – 2011 жылғы 11 қазан, №483-IV ҚРЗ. – Астана: Әділет министрлігі, 2011.

4 Abai.kz ақпараттық порталы. Қазақстандағы дін және зайырлылық қағидаты. – <https://abai.kz>

5 IAPN.kz – Исламдық аналитикалық зерттеу порталы. ҚМДБ қызметінің қазіргі тенденциялары мен қоғамдық рөлі. – <https://iapn.kz>

6 Buketov University ғылыми журналы. Діни басқарманың қоғамдық коммуникациядағы рөлі // «Қоғам және дін» ғылыми мақалалар жинағы. – Қарағанды: Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті баспасы, 2022.

7 Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы. «Діни басқармаға – 30 жыл». – Нұр-Сұлтан: Мұфтият баспасы, 2020.

ДІН ПСИХОЛОГИЯСЫНЫҢ КЛАССИКТЕРІ

АБАЙҚЫЗЫ А.

магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Дін психологиясы пәні дінді зерттеу объектісі етіп алған басқа да көзқарастар танымал бола бастаған XIX ғасырда пайда болды. Басқа теоретиктер (мысалы, Маркс, Дюркгейм және Вебер) дінге әлеуметтік құбылыс ретінде қызығушылық танытқанымен, дінге деген психологиялық көзқарастың басты бағытына діннің адам санасына, ең алдымен, діни контексте пайда болатын психикалық күйлерге, мотивациялар мен көзқарастарға қалай әсер ететіндігі жатады [1, 24 б.].

Егер де діннің өсу себептерін анықтап, оның әсерінің құпиясына еніп, оның құлдырауын түсіндіргіміз келсе, онда тарихи зерттеулер адам табиғатын зерттеумен толықтырылуы керек. Дін психологиясы діни дәстүрлерге, сондай-ақ діндар және діндар емес адамдарға психологиялық әдістер мен интерпретация схемаларын қолданудан тұрады. Бұл ғылым діни нанымдар мен діни мінез-құлықтардың егжей-тегжейін, шығу тегі мен қолданылуын дәл сипаттауға тырысады. Мұндағы зерттеу саласы, ең алдымен, діни контексте кездесетін психикалық күйлер, мотивациялар мен көзқарастар болды. Дін психологиясы, әдетте, діндердің сыртқы көріністерінің негізінде жатқан бейсаналық көзқарастарға зор мән береді. Көптеген теорияларды біраз ғалымдар Уильям Джеймстің эмоциялар теориясы, Фрейдтің обсессивті невроз теориясы, Юнгтың индивидуация теориясы сынды психологиялық тәсіл шеңберінде алға тартты, қарапайым эмоционалды теориялар да өте танымал болды. Олардың басты 2 ерекшелігі бар: қорқыныш теориялары және сенім теориялары. Бұл теориялардың барлығы діни мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін адам табиғатының кейбір психологиялық аспектілерін ғана қарастырды.

Алғашқы мәдениеттегі құдайландыру процесін психологиялық тәсілге сәйкес 3 кезеңге бөлуге болады:

1-кезең. «Құдай Тұлғасының» Болуын Сезіну

2-кезең. Құдай Тұлғасының Ипостасы

3-кезең. Адам мен Құдай Тұлғасының қарым-қатынасы

«Құдай Тұлғасының» болуын сезіну. Психологиялық көзқарасқа сәйкес, адамның діни дамуының бүкіл процесін шын мәнінде эмоция мен интеллект арасындағы тұрақты күрес деп қарастыруға

болады. Демек, діннің ең көне формасында эмоционалдық кезеңдер басым болды. Қорқыныш, үміт, тандану, қуаныш, өсу мен құлдырау, туу мен өлім сияқты эмоциялар оңай туындап, осылайша олар құдайдың бейнелеу процесінің субъективті компонентіне айналды. Объективті тұрғыдан алғанда, «Құдай тұлғасының» болуы белгілі бір оқиғалармен, заттармен, орындармен, мысалы, дауылдармен, соғыстармен, табиғи апаттармен, туылумен, өліммен, жаңа маусыммен, орманмен, аспан құбылыстарымен байланысты болуы мүмкін, мұның бәрі Құдай тұлғасының «болуын сезінуге» түрткі болады [2, 200-210 бб.].

Құдай Тұлғасының Ипостасы. Жоғарыда келтірілген тұжырымдамаларға сүйене отырып, ипостась туралы ойлауға болмайды, ол басқа нәрсемен байланысты болуы керек. «Құдайдың Ипостасы» бір нәрсемен анықталуы керек. Сәйкестендірулердің бірі аспан, күн, аю және т.б. сияқты «болу тәжірибесінің» өзі болуы мүмкін, өйткені көрінетін құбылыстар секілді бұл сәйкестендірулер белгілі бір дәрежеде жеке ішкі тәжірибеге сәйкес келмейді. Сондықтан олар көбінесе осы ішкі мәнмен – жанмен, арман бейнелерімен, қиялдармен және идеялармен ауыстырылады. Осылайша, Құдайдың Ипостасы өмірдегі оқиғаға байланысты маңызды деп саналатын қайтыс болған немесе елестетілген супер тіршілік иелерімен анықталады, өйткені оларға орман, ауа, ауыл және т.б. тиесілі. Идеяларға келетін болсақ, онда Құдайдың Ипостасы өмірдің бастауы делінген әке немесе ана ретінде көрінуі мүмкін. Қалай болғанда да, бұл әрқашан адамның жағдайына және интерпретациясына байланысты.

Адам мен Құдай Тұлғасының қарым-қатынасы. Адам психологиясында қарым-қатынас түріндегі сөзсіз элемент бар. Осылайша, Құдайдың басшысы мен оның гипостазының болуын сезіну осы «Құдайдың Ипостасын» практикалық түрде шешуге мүмкіндік береді және қажет етеді, осылайша қарым-қатынас жүйесін (культтерді) құру арқылы өмірдің мәнін түсінеді. Осылайша, адам жасайтын барлық нәрсе әйтеуір осы культтік жүйенің бір бөлігіне айналады да, сөйтіп Құдайдың қатысу көмегін іздейтін және оның дұға ету көңіл-күйінде немесе парыз сезімімен қатысуын белгілейтін айқын культтік модельдер дамиды. Тіпті аулақ болу өзара әрекеттесу тәсілі болуы мүмкін. Міне, әдеттегі мінез-құлық Құдайға жауап беру тәсілін анықтайды [3, 152-160 бб.].

Жоғарыда аталған психологиялық тәсіл негізінде дінді зерттеу жұмыстарын жазған алғашқы ғалымдардың арасында Уильям

Джеймс, Зигмунд Фрейд, Карл Юнг және т. б. бар. Олар сипаттаған психологиялық тәсілдер төменде талқыланады.

Америкалық психолог және философ Уильям Джеймс (1842-1910) – дін психологиясының негізін қалаған, бұны дін психологиясы бойынша көптеген мамандар мойындайды. Ол, сондай-ақ, дәрігер ретінде білім алып, діни нанымдар, метафизика, адам бостандығы, моральдық құндылықтар және әлеуметтік философия сияқты салаларды зерттеу үшін өзінің прагматикалық гносеологиясын жасады. Джеймс үшін дін деген сезімдердің, ойлардың және институттардың толық ұйымдастырылған жүйесі болуы керек. Ол дінді институционал дін және жеке дін деп ажыратты. Институционал дін діни топқа немесе ұйымға жатады және қоғам мәдениетінде маңызды рөл атқарады. Адам мистикалық тәжірибені бастан кешіретін жеке дін болса, мәдениетке қарамастан пайда болуы мүмкін. И. Кант жеке діни тәжірибені түсінуге қызығушылық танытты. Ол діни институттарға, рәсімдерге немесе діни идеяларға емес, «жеке адамдардың сезімдері, іс-әрекеттері мен тәжірибелері, олар құдайлық деп санайтын нәрсеге деген көзқарастарын қаншалықты білетініне» қызығушылық танытты. Ол діни тәжірибені тек адами тәжірибе деп санады («Діни бақыт-бұл бақыт. Діни транс-бұл транс».)

Джеймс үшін логика да, ғылым да біз заңды түрде ұтымдылыққа ұмтыла алатын шектеулерге ие. Міне, оның кейбір жұмыстары: «Психология принциптері»; «Сенімге ерік» және танымал философия туралы өзге де очерктер; «Діни тәжірибенің түрлері»; «Прагматизм».

Оның дінге психологиялық көзқарасы туралы негізгі еңбектерімен, Эдинбург университетінде оқыған дәрістерінің жинағынан құралған «Адам табиғатын зерттеу», «Діни тәжірибенің түрлері» атты кітаптарынан танысуға болады. Мұнда ол адам табиғатының діни тәжірибеге қатысты немесе онымен байланысты бөлігін зерттеді. Джеймс үшін тұтас тұлғаның қоршаған ортамен функционалды қарым-қатынасы әрқашан да басты мәселе. Джеймс әр адамның рухани ғаламда бар және адамды орындауға жетелейтін жаны бар деп сенді, олар физикалық әлемде жасайтын мінез-құлық және адамдар қолданатын сияқты ассоциациялар бір оқиғадан келесі оқиғаға өту үшін, бұл жанды бәрін біріктірмей жасау мүмкін емес. Қауымдастық құрылғаннан кейін оның қай бөлігіне назар аудару керектігін шешетін адам, сондықтан ассоциациялардың қай бағытта дамитынын анықтайды.

Оның бұл жұмыста айтқан кейбір маңызды мәлімдемелері:

– Діни тәжірибе діни институттарды емес, дінді зерттеудегі негізгі тақырып болуы керек, өйткені діни институттар тек тәжірибенің әлеуметтік салдары;

– Психологтар тәжірибенің қарқынды, тіпті патологиялық түрлерін (діни немесе басқа) іздеуі керек, өйткені олар ақыл-ой микроскопына ең жақын, яғни олар бізге заттардың қалыпты процестерін күрт ұлғайтылған түрде көрсетеді;

– Бейсаналық интрузия тұжырымдамасы арқылы айналым жасау сияқты тәжірибелерге қатты мән беру керек.

«Салауатты ойлау діні» және «ауру жан».

Джеймс сенушілерді дені сау ойлайтын адамдарға және жаны ауыр адамдарға бөлді. Оның айтуынша, азапты жан тәжірибенің кең ауқымын қамтиды. Джеймстің пікірінше, дін деген оптимизм мен позитивті ойлау тәжірибесі. Ол «ақыл-ой» мен «ауру жанды» діни сананың екі экстремалды түрі ретінде ажыратады, біріншісі оптимистік қуанышпен, екіншісі ауыр пессимизммен сипатталады. Сонғы шара ретінде «ақыл-есі дұрыс» адамдар ауру мен зұлымдықты елес ретінде қабылдайды. Ол тек бақытты адамдар туралы ғана емес, сонымен бірге оларға бақытсыздық ұсынылған кезде, оны жаман және дұрыс емес нәрсе сияқты сезінуден бас тартатындар туралы айтады. Оның айтуынша, әр ғасырда мұндай адамдар өздерінің жағдайындағы қиындықтарға қарамастан және олар туа алатын зұлым теологияларға қарамастан, өмірдің жақсылығын сезінуге құмар.

«Ауру жан», керісінше, «өз жемісін алатын радикалды зұлымдық». Адам өзін қаншалықты қауіпсіз сезінсе де, науқас жан күтпеген сезімнің әр ләззат көзінің түбінен көтерілетінін анықтайды, олар үшін зұлымдық тек субъектінің белгілі бір сыртқы заттарға қатынасы ғана емес, сонымен қатар, радикалды және жалпы нәрсе, оның маңызды табиғатындағы қате немесе кемшілік, ол ешқандай өзгерісті емдей алмайды қоршаған ортаның немесе ішкі өзін-өзі қайта құрудың қандай да бір түрі және бұл табиғаттан тыс құралды қажет етеді.

Уильям Джеймс дін туралы ойларын «Діни алуандық» еңбегінде былайша аяқтайды: барлық діндер бір-бірімен түйісетін жалғыз құтқарылу бар. Ол екі бөліктен тұрады: мазасыздық және оны шешу. Мазасыздық - табиғи күйде болған кезде бізде бірдеңе дұрыс емес деген сезім. Шешім - бұл жоғары күштермен тиісті байланыс орнату арқылы біз осы мазасыздықтан құтыламыз деген

сезім. Ақыл-ойы дамыған адамдарда әділетсіздік моральдық сипатқа, ал құтқарылу мистикалық ренкке ие болады. Адам өзінің әділетсіздігінен қаншалықты зардап шегеді және оны сынайды, соншалықты егер жоғары нәрсе болса, жоғары нәрсемен байланысуға тырысады. Осылайша, әділетсіз бөлікпен қатар, оның ең жақсы бөлігі бар, тіпті ол тек дәрменсіз эмбрион болса да. Бұл кезеңде ол өзінің шынайы болмысын қай бөлікпен анықтауы керек екені анық емес, бірақ 2-кезең келгенде (шешім немесе құтқару кезеңі), адам өзінің шынайы болмысын эмбрионның жоғарғы бөлігімен анықтайды және ол мұны былай жасайды. Ол бұл жоғары бөлік өзінен тыс ғаламда әрекет ететін және онымен байланыста бола алатын және қандай да бір жолмен бортқа көтеріліп, оның барлық төменгі болмысы түбіне жеткенде өзін құтқара алатын жоғары сапамен тығыз байланысты екенін түсінеді.

Зигмунд Фрейд (1856-1939) әртүрлі еңбектерінде дін генезисіне түсініктеме берді. Фрейд үшін дін - адамзатқа тән обсессивтіліктің әмбебап неврозы.

Дін ерте балалық шақта пайда болатын және тұлғаның ұтымды, қалыпты бетінің астында жатқан эмоциялар мен қақтығыстардан туындайды. «Обсессивті іс - әрекеттер мен діни тәжірибелерде» (1907), оның дін туралы алғашқы жазбасында Фрейд дін мен невроз адам санасының ұқсас өнімдері деп болжайды: компульсивті мінез-күлкі бар невроз – «жеке діндарлық», ал қайталанатын рәсімдері бар дін – «әмбебап обсессивті невроз» [4, 356 б.].

«Тотем және тыйым» еңбегінде, Фрейд карабайыр тайпалардың тотем жануарлар мен заттардың атымен аталған топтарда инцестке қарсы ережелер орнатуға, сондай-ақ, іс-әрекеттерге, адамдарға және заттарға тыйым салуға деген бейімділігін талдайды. Ол Эдип кешені идеясын қолданды (o.i. шешілмеген жыныстық сезімдер, мысалы, ұлының анасына деген сезімі және әкесіне деген дұшпандық) және оның пайда болуын адам дамуының алғашқы кезеңінде деп тұжырымдады. Фрейд құдай идеясын әке бейнесінің нұсқасы ретінде, ал діни нанымдарды инфантильді және невротикалық деп санайды.

«Иллюзия келешегі» кітабында Фрейд дінді «бәлкім, өркениеттің психикалық түгендеуіндегі ең маңызды элемент» иллюзия деп атайды. Пікірінше, дін «табиғаттың жойқын күшінен» және «ауыр тиетін өркениет кемшіліктерін түзетуге ұмтылудан» қорғауды қамтамасыз етеді. Ол барлық діни нанымдар «Иллюзия және дәлелденбейтін» деген қорытындыға келеді. Фрейд дін иллюзия

дегенде, бұл адам есейгісі келсе, өзін бұдан босатуы керек болған қиял құрылымы деп тұжырымдады.

Осылайша, Фрейдтің пікірінше, діни ілімдер – Құдай ашқан шындықтар емес және олар ғылыми дәлелденген дәлелдерге негізделген логикалық тұжырымдар емес. Керісінше бұл идеялар – олардың басты ерекшелігі, адамдар олардың шынайы болғанын қалайды. Бұл – адамзаттың ең көне, ең күшті және шұғыл тілектерінің орындалуы. Олардың күшінің құпиясы-бұл тілектердің күшінде жатыр. Адамдар дұға етіп шақыратын Құдай шындыққа жататын болмыс емес, ол - біздің «өзімізден» және сыртқы әлемге біздің кінәмізді жену немесе қорқынышымызды жою қажеттілігінен шығатын сурет, иллюзия.

Карл Юнг (1875–1961) – аналитикалық психологияның негізін салған швейцариялық психиатр және психотерапевт. Ол дінге неғұрлым қолайлы және діни символизмді оң қабылдауға бағытталған мүлдем басқа ұстанымды ұстанды. Юнг Құдайдың бар екендігі туралы мәселені психологтың бақылауынан тыс деп санады және агностицизмнің бір түрін ұстанды.

Аналитикалық психологияның орталық тұжырымдамасы - индивидуация. Юнг индивидуацияны адам дамуының орталық процесі деп санады. Ол адамды іштей мақсатты деп санады, бірақ көпшілігіміз өзіміздің маңызды бөліктерімізбен байланысымызды жоғалттық. Біздің армандарымыз бен қиялдарымыздың хабарламаларын тыңдай отырып, біз жеке басымыздың әртүрлі бөліктерімен байланыс орнатып, оларды қайта біріктіре аламыз. Өмірдің мақсаты-психиканың әртүрлі компоненттерін даралау, тану, білдіру және үйлестіру процесі. Егер біз өзіміздің бірегейлігімізді білсек, біз даралау процесінен өтіп, шынайы болмысымызға қол тигізе аламыз. Әр адамның өзіне ғана тән ерекше табиғаты мен кәсібі бар, егер олар саналы және бейсаналық одақ арқылы жүзеге асырылмаса, адам ауырып қалуы мүмкін [5, 120-134 бб.].

Тәсілдерді сыни тұрғыдан талдау: көптеген психологтар дінді қабылдамайды. Мысалы, Зигмунд Фрейд дінді иллюзия, психологиялық невроздың белгісі ретінде қарастырды. Оның Мұса мен Монотеизм туралы жазбалары, библиялық ғалымдар мен тарихшылар оның әңгімесін қабылдас еді, өйткені бұл тарихи дәлелдердің жалпы қабылданған критерийлеріне қайшы келеді [6].

Жалпы сындардың бірі-бұл тәсілмен психологтар тәжірибені оның тарихи және мәдени компонентін елемей, шамадан тыс түсіндіреді әрі шамадан тыс толқытады. Көптеген

психоаналитикалық оқырмандар Фрейдтің классикалық Эдип түсіндірмесін миф, рәсім немесе догма болсын, автоматты түрде қолданудан көңілі қалады.

Қорытындылай келе, дін психологиясы діни дәстүрлерге, сондай-ақ діни және діни емес адамдарға психологиялық әдістер мен түсіндіру тұжырымдамаларын қолданудан тұрады. Ғылым діни нанымдар мен мінез-құлықтардың егжей-тегжейлерін, шығу тегі мен қолданылуын дәл сипаттауға тырысады. Дін психологиясы алғаш рет XIX ғасырдың аяғында дербес пән ретінде пайда болғанымен, оның ғасырлар бойғы тарихы бар.

Осы уақытқа дейін діннің көптеген салалары психология тұрғысынан зерттелмеген.

Дін мен руханият көптеген адамдардың өмірінде маңызды рөл атқарса да, олардың кейде оң, кейде теріс нәтижелерге қалай әсер ететіні белгісіз. Осылайша, осы байланыстардың (және кейде себеп-салдарлық байланыстардың) негізінде жатқан жолдар мен нәтижелер қосымша зерттеулерді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Скотт Д. «Үндістанның діни дәстүрі» – Нью-Дели: ISPCK, 2011 – 294 б.

2 Моррис Д. Дінді Зерттеу – АҚШ: Америка дін академиясы, 1981 – 300 б.

3 Вильгельм Д. Алғашқы мәдениеттердегі дін – Париж: Гаага 1975 – 375 б.

4 Питер Г. «Фрейд оқырманы» – Нью-Йорк: W.W.Norton & Co. 1995 – 435

5 Жак У. Дінді Зерттеудің классикалық тәсілдері – Нидерланды: Mouton and Co.N.V, 1973 – 215 б.

6 <http://www.britannica.com/topic/study-of-religion/Basic-aims-and-methods>

РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

БАТТАЛОВ А. Б.

магистр права, учитель истории и права, СОШ № 27, г. Павлодар

Современная религиозная ситуация в Казахстане характеризуется ослаблением влияния традиционных религий в обществе вследствие длительного религиозно-духовного вакуума, имевшего место в советский период истории Казахстана. В последнее время наблюдается целенаправленное проникновение на территорию Казахстана нетрадиционных исламских и протестантских религиозных объединений, а так же новых культов, имеющих деструктивный характер. Деятельность большинства таких объединений, которые провозглашают своими целями полную «исламизацию» или «евангелизацию» Казахстана, координируется и финансируется зарубежными центрами. Масштабы деятельности деструктивных религиозных объединений в последнее время увеличиваются.

Цель: изучение мировых религий, их распространения и специфики

Используя метод тестового опроса, нами было изучено отношение старшеклассников к религии, возможности изучать историю религий в общеобразовательных школах.

Исходя из поставленной цели, авторами были сформулированы следующие задачи:

1. Рассмотреть и изучить литературу по данной проблеме;
2. Проанализировать место и роль религии в истории человечества;
3. Провести анкетирование учащихся

Практическая значимость исследовательской работы заключается в том, что она может быть использована учителем в процессе преподавания дисциплины «История».

Гипотеза: религия-это ценность, обогащающая духовный мир человека

Основные мировые религии

Буддизм – [санскрит-buddha от греха, святой] – одна из 3 основных религий, широко распространенных во всем мире. V–VI до н. э. возник в современном индийском штате Бихар. Основоположником буддизма считается Сиддхартха Гаутама.

Буддизм легко впитал в себя другие учения-познания, и его основной принцип, как не делать зла хозяину души, распространился по земле без войны. В настоящее время буддизм исповедуют около 1 млрд. человек. Буддийское религиозное учение представляет собой сложную систему взглядов Б. Т. он изложен в сборнике религиозных произведений «Трипитака» («три ряда мудрых»). Проповеди буддизма имеют свои особенности. В буддизме не упоминается идея Творца мира кудая. Буддизм фэйни ищет путь к избавлению от страданий жизни - болезни, старости, смерти. Он сказал, что ужас жизни - это желание похоти. Человеческое тело живет временной жизнью. А похоть с неудовлетворенным желанием, страхом смерти всегда вызывает образ. Поэтому нужно избавиться от желания похоти. Для этого необходимо знать четыре Хаката:

- жизнь – это боль;
- страдания рождаются из похоти;
- избавиться от страданий, если обуздает похоть;
- есть четыре стадии избавления от похоти:
- пробуждение сердца;
- коррекция намерений, умов, мыслей;
- коррекция поведения;
- достижение благодати не только человеку, но и всем хозяевам души, махаб-бат (ахимса - не делать зла человеку, существу, одним из которых является проявление) [1, с.98].

Для буддизма характерна общечеловеческая, индивидуальная индивидуальность. В эксплуататорском обществе богатство, власть, власть находятся в чьих - то руках, в том числе и в том, что-ну от греха подальше от земных страданий. Поэтому человек должен заботиться о том, чтобы управлять своей душой, которая живет вечно, а не думать о преходящем, ложном образе жизни. Буддизм, проповедующий согласие с эксплуататорами, является одной из реакционных сторон религии. Он оказал значительное влияние на жизнь стран, принявших религию. Распространение буддизма привело к созданию синкретических культурных комплексов. Коллекция буддийский дом-Всемирное братство буддистов, созданное в 1950-х годах.

Исламская религия и ее история, основные принципы и обычаи. Ислам (арабское-слово для обращения к Аллаху, послушания) - одна из мировых религий. В восемнадцатом веке классовые арабские государства возникли в Западной Аравии. Религиозные проповеди Ислама излагаются в Коране. Эта книга поступила от Аллаха,

Создателя, к Пророку Мухаммеду. Основной путь ислама-признать только Единого Бога-Аллаха. Ислам-это истина и конечная религия. Несмотря на то, что казах считает себя «мусульманином», он также придерживается традиций предшествующих исламу религий.

Казахи посещают могилы Аулие-анбийцев, читают Коран, почитают его. Оказавшись в затруднительном положении, он идет к гробнице святых и умоляет о помощи. Таких сакральных мест в Казахстане предостаточно. Люди верят в них и сейчас. Знаменитость-мавзолеей Ходжи Ахмеда Яссауи, в устье страны не зря сохранилось слово «Мадине – Мухаммед, в Туркестане – Ходжа Ахмет». В Туркестане есть мавзолеей Арыстан баба. Арыстан баб - был духовным учителем Ахмета Яссауи. Есть также поговорка:» В Туркестане – Тюменский Баб, самый большой – Арыс-тан Баб». В трехстах километрах от города Актау находится могила Бекет ата, в Кызылорде-могила Окшы ата.

В исламе пять долгов:

– Свидетельствовать о том, что нет бога, кроме Аллаха, и что Мухаммед (с. н. э.) (саллаллаху алейхи ва саллам) является рабом и послан Аллаха;

– Пять часов молитвы;

– Дающий закят;

– По-видимому, паломничество;

– Пост в течение месяца Рамадан;

– Он с самого начала возлагал долг на плечи мусульманина.

[2, с.153].

Заемствованные из доисламских религий, в исламской религии им придается новый социальный характер и значение. Поклонение богослужению в исламе состоит из 2 частей: 1.меры, которые необходимо выполнить в обязательном порядке: к ним относятся пять долгов (Вера, пятикратная молитва, пост, захет-искр, посещение паломника). По шариату эти обязанности должны исполняться мусульманами неукоснительно и в срок. Согласно религиозной проповеди, только те, кто исполнял и поклонялся повелению Бога-Всевышнего, то есть те, кто молился, постился и жертвовал милостыню, занимают место в раю, а те, кто их не исполнял, идут в ад. Священнослужители, молда-ишаны требуют, чтобы религиозные обязанности, обычаи и праздники неукоснительно выполнялись верующими. 2.Меры, выполняемые добровольно. Они были мотивированы, Сунна, Мустахб, Мухаб, Набиль. Последние три не разошлись между казахами.

Главные проповеди Ислама собраны в Священном Коране мусульман. Он произносит проповеди в виде легенд Мухамеда (с. н. с.). «Коран «означает» чтение» на казахском языке. В Коране собрана идеология феодального строительства арабов того времени. Эта идеология легла в основу гражданского, уголовного законодательства и обычаев мусульман. В священной книге содержится большое разнообразие законов и хроник, обрядов и обрядов, а также притч, взятых из жизни народов разных эпох. Здесь также изобилуют мифы о прошлой жизни и будущих временах. Такой религиозный принцип, наряду с законами, содержит в Коране множество предположений о Боге и его пророках как о сотворении человека, жизни на Земле мира в целом [3, с.86].

Христианство. Одна из мировых религий – христианство. Книга «Библия», пришедшая к Иисусу (С. В.), была написана руками людей и распространялась по тому же содержанию. Именно Матфей, Марка, Лука и Ионна отредактировали первый оригинал библейской книги. Апостол Павел, написавший оригиналы книг. 27 различных особенностей его сочинения были отмечены ионной. С точки зрения верующих, в первом оригинале книги говорится о том, что каждая буква сверху, т. е. от хозяина-творца, а слова-смеси написаны людьми своими руками. В III веке автор книги «История Церкви» отметил, что Кесарий представляет собой смесь Ионны и Павла, добавленную в Книгу.

Евангельские рукописи, написанные разными авторами, настолько разнообразны, что их невозможно различить или объединить друг с другом. Еще во II веке христианские идеологи пытались определить оригинал или единообразный текст Евангелия. После различных дебатов он принял три основных текста. Это Александрийские тексты Гесихии, Кесарийской Памфила, Антиохийской Лукианы.

Период зарождения христианства устанавливается с момента рождения Иисуса (С. В.), Т. е. с начала первого века нашей эры. Но его книга – Библия-писалась и редактировалась в течение нескольких столетий. Однако христианство-одна из крупнейших религий в истории человечества. Он возник в восточной части Римской империи. В этот период империя была охвачена глубокими социальными потрясениями. Стресс разрушил традиционные формы производства, государства, политики, идей, убеждений. На такой кризис рабы отреагировали массовым восстанием. У Рима было достаточно сил, чтобы подавить повстанцев. Он наказывал, мучил,

убивал. Восстание Спартака в то время также было залито кровью. После спартаковского восстания надежды рабов, угнетенного класса на свободу рухнули. Ну, кроме рабов, положение землевладельцев, купцов было другим.

Римская империя завоевала страны вдоль Средиземного моря и стала настоящим рабовладельцем. Разгромили их святыни, оскорбили традиции, обычаи, верования. Старые племенные религии народов Востока, завоеванные римлянами, национальные религии, предложенные римлянами, не могли утешить людей. Поэтому возникла необходимость в религии, понятной всем. Христианство-это религия, возникшая в такой период, то есть в период объединения всех угнетающих классов. На его основную идейную основу повлияли различные восточные религии и ряд философских концепций в мире.

Надеясь на благосклонность будущего, заступничество «Спасителя с небес», люди Римской империи искали его следы в Иудейской миссии, в Филонейских погонах. Из таких предпосылок появился Бог-человек, то есть Бог в образе Иисуса Христа, и христианство было названо в честь Христа. Споры, споры о человеке, основавшем эту религию, о ее существовании продолжаются и по сей день. Есть много недоверчивых к тому, что произошло в жизни.

Проблема религии в современном Казахстане. Религиозность молодежи: мода или вера?

Религия-это духовная ценность, которая существует с человечеством с тех пор, как появился сознательный человек. Известно, что в XX веке из-за антирелигиозной советской идеологии нравственность в сознании казахского народа была на грани исчезновения. Я считаю, что одной из побед независимости является получение населением возможности вернуться к своим духовным источникам. Однако изменить сознание людей этого периода, которые уже перешли на несколько поколений, - непростая задача. От того, в каком направлении каждый сам делает выбор и исповедует религию, зависит свобода совести, желание сердца каждого человека в соответствии с нашей Конституцией. Однако, несмотря на то, что Казахстан является светским государством, я считаю, что религия должна занимать важное место в государственной политике для воспитания молодежи в правильном направлении.

Согласно официальной статистике, доля молодежи в республике в возрасте от 14 до 29 лет составляет 27,5% от общей численности населения, то есть более 4,5 млн человек. Из них более

700 тысяч - студенты высших и средних учебных заведений. Этот человеческий капитал-будущее нашей страны. [4, с.89].

В какой степени должна быть мода и религиозность молодежи, которая является будущим нашей страны? Обращая внимание на состояние популяризации религии молодежью Казахстана, в последние годы наблюдается рост интереса молодежи к духовным традициям, особенно религии, значительный рост динамики религиозных течений среди молодежи. Результаты социологических исследований показали, что в 2003 году 38,7% молодежи считали себя «исповедующими религию», а по итогам 2013 года этот показатель составил 73,9%, то есть за 10 лет процент популяризации религии среди молодежи почти удвоился.

По мере возрастания близости молодежи к религии в обществе возникают противоречия, связанные с сознанием и модой. Такие противоречия часто приводят к выбору между модой или верой. Однако не то чтобы религиозная молодежь, выбравшая веру, полностью отстала от глобализации, и, соответственно, неразумно утверждать, что молодые люди, выбравшие моду, вообще не знали религии. Конечно, тот факт, что молодые люди, прославляющие ислам, носят закрытые одежды, показывает, что они не имитируют восточную моду. Однако трудно сказать, что те, кто подражал моде Европы, не имеют религиозных убеждений.

Тем не менее, в настоящее время само понятие моды среди молодежи ощущается не только в ношении популярных моделей одежды, но и в возникновении различных иррациональных вещей. По словам известного религиоведа Армана Куанышбаева, «по-настоящему модно носить сигареты в руках, пачкать рты, прокалывать уши ребятам и рисовать на их телах». Для всех важно, чтобы сознание молодежи, считающейся будущим Казахстана, продолжалось именно в этом направлении.

Как сказал великий Абай, «человек - сын своего времени», то, что плохо, хорошо, зависит от его среды и времени, которое он прожил. Следовательно, сегодня государство играет важную роль в формировании благоприятной среды, создании социальных условий для воспитания полноценных граждан с чистой душой и здоровым телом.

В республике активно ведется работа по популяризации религии со стороны государства. Государство не может строго настаивать на том, что» молодежь обязательно должна исповедовать религию». Но в нашей стране есть немало людей, которые не

превозносят религию, гоняются за модой, за любопытством. В этом контексте вполне возможно, что Восток носит одежду с короткими рукавами и короткими рукавами, что является причиной уничтожения традиционной одежды нации. Это связано с тем, что модели национальной одежды казахского народа, в том числе кимешек, камзол, отличаются от моделей зарубежной одежды.

Думаю, что с 2003 года также повлияло проведение 5 Съездов лидеров мировых и традиционных религий, которые привлекли внимание народа Казахстана, возродили религиозное сознание и приблизили молодежь к религии. Потому что это событие является доказательством того, насколько важную роль религия играет в современном обществе. В целом цель этих проектов-информировать молодежь о религии, а не отвлекать от моды, а информировать молодежь о религии.

Молодежь Казахстана должна быть творческой, креативной, служить стране, быть патриотичной. Поэтому считаю важным религиозное воспитание, отвечающее народной пословице «Родина начинается с семьи», призывающее к милосердию к родителям, братьям и сестрам.

Для решения этих актуальных вопросов, на мой взгляд, в Казахстане масштабную информационно-пропагандистскую работу, касающуюся религии, необходимо осуществлять не только на словах, но и с использованием современных методов, показа коротких социальных видеороликов, пропаганды благотворительных мероприятий для малозащищенных людей общества, популяризации дел граждан, служивших обществу. Проведение подобных мероприятий со стороны государства способствует сохранению национальных традиций, развитию у молодежи нравственных качеств [5, с.389].

То есть популяризация традиционных религий, повышение религиозной грамотности молодежи, в любом случае, выгодно для духовного обновления и светлого будущего казахского народа.

Таким образом, в последние годы в Казахстане наблюдается заметный рост численности нетрадиционных религиозно-мистических течений, сект и культов. Если к началу 90-х годов в республике насчитывалось около 700 общин, принадлежащих к 7-8 направлениям, то к настоящему времени их количество увеличилось до 3000. Фактически в нашей стране проживают приверженцы практически всех известных традиционных и нетрадиционных религиозных, околорелигиозных, псевдорелигиозных и религиозно-

мистических течений, включая тоталитарные и деструктивные секты и культы. Сегодня, очевидно, что корни многих важных общественных и политических проблем жизнедеятельности общества лежат в сфере духовности, когда разногласия между людьми, возникающие на почве различий в их духовном мировоззрении, накладываются на политические, национальные, экономические и социальные противоречия.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Дымов О. Мы, народ Казахстана: Астана, 2004.-603с. .
- 2 Под рук. Анес Г. Народы Казахстана. Энциклопедический словарь: Алматы, 2003.-350с. .
- 3 Каппелер А. Две традиции в отношениях России к мусульманским народам Российской империи // Отечественная история. - 2003.-№ 2. -С. 129-135(130-132).
- 4 Оль П.А., Ромашов Р.А. Нация: генезис понятия и вопросы правосубъектности. - СПб.: Юридическая литература, 2002. - 144 с. (48-49). 5.Бырбаева Г. Имперская модель царской России и СССР в евро-американской историографии // Мысль. - 2004. - № 7. - С. 86-90 (88).
- 5 История Казахстана с древнейших времен до наших дней / Под общей ред. А.Б. Гали, Ж.К. Касымбаева. - Алматы: Ұш киян, 2003. - 584 с. (389,390).

О ПЕРСПЕКТИВАХ РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

ГУСЕЙНОВ В. В.

студент, Карагандинский научно-исследовательский университет имени
академика Е.А. Букетова, г. Караганда

ЖУСУПОВА Б. Ж.

научный руководитель, PhD, ассистент-профессор, Карагандинский научно-
исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова,
г. Караганда

Актуальность темы религиозной грамотности в Казахстане обусловлена его многоконфессиональностью и положением светского государства. Вызовы религиозно мотивированного экстремизма и распространение дезинформации в цифровую

эпоху сделали задачу просвещения в сфере религии одной из приоритетных для обеспечения национальной безопасности и общественного согласия.

Целью данной статьи является анализ состояния и выявление основных тенденций развития религиозоведческого образования и религиозной грамотности в РК. Для достижения цели поставлены следующие задачи: охарактеризовать роль государственной политики, проанализировать систему вузовского образования и неформальные каналы просвещения.

1. Государственная политика в сфере религиозного просвещения

Правовой основой для формирования религиозной грамотности в Казахстане являются Конституция и Закон РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Статья 1 Конституции закрепляет светский характер государства [1]. Статья 3 Закона о религиозной деятельности прямо запрещает религиозное обучение в государственных учебных заведениях, подчеркивая светский характер образования, но допуская изучение религии как культурологического и исторического феномена [2].

Ключевую роль в реализации государственной политики играет Министерство информации и общественного развития РК (МИОР). На его официальном сайте публикуются информационно-разъяснительные материалы, отчеты о работе с религиозными объединениями и аналитические обзоры, направленные на повышение осведомленности граждан [3]. Деятельность МИОР сосредоточена на организации курсов для госслужащих и педагогов, а также поддержке просветительских проектов, что свидетельствует о понимании важности идеологических методов борьбы с радикализацией.

2. Система религиозоведческого образования в вузах

Подготовка профессиональных кадров в этой сфере ведется в ведущих университетах страны. Так, на Факультете философии и психологии, на кафедре философии и теории культуры в Карагандинском национальном исследовательском университете им. академика Е. А. Букетова имеется образовательная программа 6В02202 – Религиоведение: бакалавриат. Программа связана с изучением знания о религии с целью совершенствования казахстанской модели религиозной толерантности и межконфессионального согласия. В процессе обучения студент достигнет профессионального уровня в области религиозных отношений в современном обществе. Выпускник получит степень

бакалавра и сможет работать специалистом по консультационным и экспертным работам, советником по управленческим и религиозным вопросам, менеджером-консультантом по вопросам религии и культуры, преподавать в средних учебных заведениях, быть специалистом по вопросам культуры и религии в дипломатической службе, консультантом по вопросам государственно-правовых, межрелигиозных и межконфессиональных отношений.[4].

Аналогичная работа ведется в других высших учебных заведениях страны. Эти программы призваны готовить специалистов, способных проводить экспертизу и вести просветительскую деятельность.

Религиоведческое образование играет ключевую роль в формировании духовно-нравственных ценностей, толерантности и мировоззренческой культуры молодых людей Казахстана. Значительная часть молодежи черпает знания о религии из интернета, а не из образовательных источников, что приводит к искажённому восприятию религиозных явлений. Поэтому, необходимо укреплять роль религиоведения как научной дисциплины, вводить новые учебные курсы, повышать квалификацию преподавателей и развивать диалоговые формы обучения [5].

Однако система сталкивается с вызовами. Скорее всего, это связано с тем, что мало кому известно об образовательной программе. А также с не ясностью о трудоустройстве, то есть, в каком направлении после получения диплома, специалисты образовательной программы Религиоведения будут востребованы. Считаю, что специалисты данной образовательной программы очень востребованы, так как в настоящее время очень развиты цифровые технологии, искусственный интеллект, социальные сети, мессенджеры и т.д. Благодаря специалистам, подрастающее поколение, молодёжь и старшее поколение, могут обезопасить себя от деструктивных религиозных течений, вербовки в социальные сетях и от призыва к экстремизму. У религиоведов, благодаря обучению в вузе, имеется хорошая религиозная грамотность. Ведь квалифицированные специалисты могут дать правильное направление или рекомендации к изучению той или иной конфессии, потому что религиовед умеет анализировать и отличать деструктивную и конструктивную конфессию. Тем самым поддерживают безопасность, мир, порядок и толерантность в обществе касательно религии. Религиоведение способно не только воспитать уважительное отношение к различным конфессиям, но и стать важным инструментом профилактики

религиозного экстремизма и формирования зрелого, ответственного мировоззрения у молодежи.

3. Каналы повышения религиозной грамотности

Карагандинская область считается одной из самых многоконфессиональных в Казахстане. Из 18 официально действующих в стране конфессий в регионе представлено 15, среди которых ислам (127 общин), православие (23), католицизм (16), протестантизм (110), иудаизм (2), а также общества сознания Кришны и бахаи по одному объединению. В целом на территории Карагандинской области функционирует 280 религиозных объединений и их филиалов.

Одним из ключевых направлений деятельности в сфере религиозных отношений является проведение информационно-разъяснительной работы с населением. Её основная цель — информировать жителей региона о положениях законодательства Республики Казахстан, регулирующего вопросы свободы совести и вероисповедания, а также способствовать предупреждению распространения деструктивных религиозных течений и предотвращению раскола общества по религиозному признаку [6].

Важнейшую роль в компенсации недостатков формального образования играют центры изучения и анализа проблем межконфессиональных отношений при Управлении по делам религии.

Аналитические и правозащитные организации выступают драйверами просветительских инициатив. В социальных сетях регулярно публикует аналитические статьи и интервью с экспертами, посвященные состоянию религиозной сферы в Казахстане и Центральной Азии, что способствует росту информированности аудитории [7].

Эти ресурсы выполняют функцию «народного религиоведения», оперативно реагируя на актуальные вызовы и делая экспертные мнения доступными для широкой публики.

Заключение

Проведенный анализ позволяет сделать ряд выводов о состоянии и тенденциях развития религиозной грамотности и религиоведческого образования в Казахстане.

1. Происходит постепенное оформление системы, объединяющей усилия государства МИОР, Управления по делам религии и Центров изучения и анализа проблем межконфессиональных отношений,

а также академические науки программы высшего учебного заведения.

2. Наблюдается переход от сугубо теоретического религиоведения к прикладным задачам: религиозной безопасности и медиа грамотности.

3. Перспективы развития связаны с необходимостью дальнейшей консолидации усилий. Требуется создание более адаптированных учебных программ, расширение взаимодействия между вузами, а также активное использование цифровых платформ для донесения проверенной информации.

Таким образом, Казахстан находится на пути к формированию зрелой модели религиозной грамотности, которая, оставаясь в рамках светскости, способна укреплять общественное согласие.

ЛИТЕРАТУРА

1 Конституция Республики Казахстан. Ст. 1, п. 1. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

2 Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года № 483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». – Ст. 3. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483>

3 Официальный сайт Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/activities/141?lang=ru>

4 Официальный сайт Карагандинского национального исследовательского университета им. академика Е. А. Букетова – URL: <https://buketov.edu.kz/ru/page/faculty/faculty-fpf/ftk>

5 Б.И. Карипбаев. Вестник Карагандинского университета. Статья Философско-методологические аспекты религиоведения в контексте формирования мировоззренческой культуры казахстанской молодежи. [file:///C:/Users/HP/Downloads/13+\(4\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/13+(4).pdf)

6 ссылка на статью «Индустриальную Караганду»: https://inkaraganda.kz/novosti/obshhestvo/dialog-gosudarstva-i-religii-doverjat-tolko-proverennomu-istochniku/?utm_source=chatgpt.com

7 Официальный сайт Управления по делам религии Карагандинской области – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-din?lang=ru>

ДІНТАНУ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЭТИКА: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН МАЗМҰНЫ

ДЕМЕУОВА Х. А

магистрант, 2 курс, Дінтану кафедрасы, Нұр-Мұбарак Египет ислам
мәдениеті университеті, Алматы қ.

XX ғасырдың ортасынан бастап адамзат өркениеті табиғи ресурстарды шамадан тыс пайдалану мен индустриалдық дамудың салдарын терең сезіне бастады. Экологиялық дағдарыс, климаттың өзгеруі, ормандардың азаюы, су мен ауа сапасының төмендеуі – бұлардың барлығы адамның табиғатпен қарым-қатынасының бұзылғанын айқын көрсетті. Бұл дағдарыстың түпкі себебі экономикалық немесе саяси саладан бөлек, адамның дүниетанымдық және рухани бағдарларымен байланысты екендігі біртіндеп айқындала түсті. Осы тұрғыдан алғанда, экология мәселесі – тек биологиялық немесе техникалық емес, сонымен қатар этикалық және діни сипаттағы құбылысқа айналды.

Осы тарихи контексте «дін экологиясы» ұғымы қалыптаса бастады. Бұл ұғым табиғатты материалдық қырынан бөлек, қасиетті және рухани мәнге ие жаратылыс ретінде қарастыруды көздеді. Дін мен экология арасындағы мұндай байланыс адамның әлемге деген жауапкершілік сезімін тереңірек түсінуге бағыттады. Осы көзқарастың түп-тамыры адам мен табиғаттың арасындағы қатынасты моральдық және метафизикалық өлшемде түсіндіру талпыныстарында жатыр. Осыдан кейін табиғатты зерттеу мен сақтауға қатысты діни, философиялық және этикалық қағидаларды біріктіретін жаңа пәнаралық бағыт – «дін экологиясы» ұғымы ғылыми айналымға енді. Экологиялық этика ұғымы дінтану ғылымында өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап дербес зерттеу нысаны болды. Діннің экологиялық санаға әсері жаңа ғылыми ізденістердің арқауына айналды. Мұндай идеяны алғаш ғылыми деңгейде жүйелі түрде ұсынғандардың бірі – американдық тарихшы Линн Уайт. Оның 1967 жылы жарияланған әйгілі мақаласы «The Historical Roots of Our Ecologic Crisis» қазіргі экологиялық ойдың діни-өркениеттік түпнегіздерін талдауға арналған алғашқы іргелі еңбек болды. Уайт осы мақаласында Батыс өркениетінің экологиялық дағдарысын христиандық дүниетанымның антропоцентристік бағытымен байланыстыра отырып: «Христиандық, әсіресе оның батыстық түрі, әлемдегі ең антропоцентристік дін болып табылады» – деп жазады [1, 1203 б]. Автордың пайымынша, адамды табиғаттан үстем қойған

көзқарас табиғатқа утилитарлық және үстемдік қатынас тудырды. Бұл ой ғылым мен діннің арасындағы шекараны қайта қарауға түрткі болды. Уайт бұл пайымын өрістете келе, экологиялық дағдарыстың дүниетанымдық тамыры Батыс христиандықтың — яғни латын дәстүріндегі католицизм мен одан өрбіген протестантизмнің ішінде жатқанын көрсетті. Бұл бағыттарда адам табиғаттан үстем, билеуші ретінде қабылданып, ал табиғат қасиетті мәнінен айрылып, тек пайдалану нысанына айналды. Дегенмен, шығыстық (православиелік) дәстүрде табиғат әлі де Құдайдың жаратылыстық сөзі ретінде сакралды сипатқа ие болып қала берді. Сондықтан Уайт экологиялық дағдарысты ең алдымен рухани-өркениеттік мәселе ретінде қарастырады. Линн Уайттың идеясы кейінгі онжылдықтарда бірқатар теологтар мен дінтанушылардың жаңа ізденістеріне жол ашты. Егер Уайт мәселені өркениеттік және дүниетанымдық деңгейде көтерсе, келесі буын ғалымдары оны этикалық және теологиялық өлшемде нақтылауға тырысты.

Осы бағытта 1970–1980 жылдары экотеология және экологиялық этика сияқты жаңа ғылыми ағымдар қолданысқа енді. Бұл қозғалыстың бел ортасында америкалық ғалымдар Джон Кобб пен Чарльз Бирч тұрды. Олар өздерінің «The Liberation of Life: From the Cell to the Community» атты еңбегінде өмірді тұтас, өзара байланысқан жүйе ретінде қарастыруды ұсынды [2, 349 б]. Бұл еңбекте адам табиғаттан үстем емес, қайта оның органикалық әрі жауапты бөлігі ретінде түсіндіріледі. Кобб пен Бирч индустриалды өркениет қалыптастырған технократиялық дүниетанымға оппозициялық бағыт қалыптастырды. Олар табиғатты тек экономикалық ресурс ретінде пайдалануға негізделген көзқарас адамзаттың рухани дағдарысына әкелетінін ескертті. Осы тұрғыдан алғанда, олардың идеясы экологиялық дағдарысты антропоцентризмнің шегінен шығарып, экоцентрлік этика бағытына жақындатты. Ғалымдардың пайымдауынша, адам мен табиғат арасындағы үйлесім тек ғылыми рационализм арқылы емес, діни және моральдық сана арқылы қалпына келеді. Осылайша, Кобб пен Бирчтің тұжырымдамасы Линн Уайт ұсынған рухани себептер туралы ойды тереңдетіп, оны жүйелі теологиялық деңгейге көтерді. Олар «жаратылысқа қамқорлық» идеясын экологиялық теологияның өзегіне айналдырып, «дін экологиясы» ұғымының әдіснамалық негізін нығайтты. Кобб пен Бирчтің идеялары экологиялық ойды антропоцентризмнен арылтып, адам мен жаратылыстың өзара тәуелді тұтастығын көрсете білді. Осы ойды одан әрі дамытқан

ғалымдардың бірі – америкалық теолог Салли Макфаг. Ол XX ғасырдың соңында экологиялық теологияның антропологиялық және символдық негіздерін айқындады. Макфагтың «Models of God: Theology for an Ecological, Nuclear Age» атты еңбегі экологиялық теологиядағы маңызды бетбұрыс саналады. Ол бұл еңбегінде Құдай мен әлем арасындағы қатынасты метафоралық тұрғыда былай түсіндірді: «God is the body of the world» яғни «Құдай – әлемнің денесі» [3, 375 б]. Бұл тұжырым дәстүрлі теизмге балама ретінде панентеистік көзқарасқа басымдық берді, яғни Құдай әлемнен бөлек емес, керісінше, оның ішкі өмірінде, табиғаттың әрбір қабатында көрініс табады. Макфаг осылайша жаратылысты «қасиетті кеңістік» ретінде түсінуге шақырды, ал адамды – сол қасиетті кеңістіктің жауапты мүшесі ретінде сипаттады. Оның пайымынша, адам мен табиғат арасындағы шынайы қатынас билік пен бақылауға ғана сүйенбей, мейірім мен қамқорлыққа негізделуі тиіс. Макфаг діни антропоцентризмнің орнына қатынастық антропологияны ұсынды: бұл дегеніміз, адам табиғатты өзінен оқшау нысан деп санағаннан гөрі, Құдайдың тірі жаратылысы ретінде қабылдауы тиіс. Салли Макфагтың еңбегі дін экологиясының дамуына екі маңызды үлес қосты. Біріншіден, ол экологиялық теологияға феминистік және этикалық өлшем енгізді. Дәлірек айтқанда, табиғатты «аналық қамқорлық» символикасымен ұштастырды. Екіншіден, оның идеясы «дін экологиясы» ұғымының мәдени әрі этикалық тереңдігін кеңейтті: Құдай мен әлемнің байланысын символдық және метафоралық деңгейде ашып, экологиялық ойды діни бейнелеу тілімен үндестірді. Осылайша, Макфагтың концепциясы Кобб пен Бирчтің рационалды экотеологиясын символдық және моральдық тереңдікпен толықтырды, ал Линн Уайт бастаған рухани дағдарыс туралы көзқарасқа антропологиялық жауап берді. Оның идеялары дін экологиясының әдіснамалық және дүниетанымдық негіздерін кеңейтіп, экологиялық этиканы жаңа гуманистік деңгейге көтерді.

1990 жылдары дін мен экология арасындағы қатынастарды зерттеу жаңа академиялық дәрежеге жетті. Бұл кезеңде дін экологиясы бағытындағы зерттеулер теологиялық және философиялық сипаттан шығып, пәнаралық ғылыми бағдарға айналды. Гарвард университетінің ғалымдары Мэри Эвелин Такер мен Джон Гримм жетекшілік еткен «World Religions and Ecology» атты халықаралық жоба осы бағыттың институционалдық дамуына айтарлықтай ықпал жасады. Жоба 1996–2003 жылдары аралығында жүзеге асып, әр діннің табиғатқа көзқарасын салыстырмалы талдау

нысанына айналдырды. Буддизм, христиандық, ислам және басқа дәстүрлердің экологиялық дүниетанымы мен этикалық қағидалары жеке зерттеліп, кейін «Religions of the World and Ecology Series» атты көптомдық жинақтар ретінде жарық көрді [4, 10 т]. Бұл еңбектерде әр діннің экологиялық ойлау жүйесі өз мәдени және теологиялық контекстінде қарастырыла бастады. Такер мен Гриммнің көзқарасына сәйкес, дін мен экологияның тоғысуы қазіргі әлемнің рухани жаңғыруының өзегіне айналуы мүмкін. Олар табиғатты сақтау мәдениеті құқықтық немесе техникалық деңгеймен шектелмей, рухани сана мен діни құндылықтар арқылы жүзеге асуы қажет деп тұжырымдады. Бұл пікірлер діннің қоғамдық және мәдени рөлін қайта бағалауға мүмкіндік беріп, экологиялық ойды гуманистік кеңістікте одан ары қарай дамытты. Такер мен Гриммнің еңбегі дін экологиясын теологиялық бағыттан академиялық зерттеу саласына айналдырды. Олар дінді сенім жүйесінен бөлек, экологиялық құндылықтар мен этикалық бағдарлардың қайнар көзі деп ұсына білді. Бұл тәсіл дін мен экологияның байланысын практикалық деңгейде – қоғамдағы экологиялық жауапкершілік пен тұрақты өмір салтын қалыптастыру аспектісін талдауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесінде «дін экологиясы» ұғымы дінтанудағы дербес бағыт ретінде орнықты. Ол қазіргі таңда антропологиялық, этикалық, және мәдени талдау салаларында қолданылады. Такер мен Гриммнің бастамасы дін экологиясын теориялықпен қоса, қоғамдық сана мен экологиялық этиканың қалыптасуына әсер ететін нақты ғылыми және практикалық тұжырымдама ретінде бекітіп берді.

Сол кезеңде америкалық теолог Джеймс Нэш те бұл тақырыпқа белсенді үлес қосты. Оның «Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility» атты еңбегі табиғатқа этикалық жауапкершілікті христиандық ілім тұрғысынан түсіндіруге арналды [5, 256 б]. Нэш экологиялық мәселелерді діни сенімнің ажырамас бөлігі деп түсініп, табиғатты Құдайдың жаратылысы ретінде сүю – адамның діни және моральдық борышы деп есептеді. Ғалымның пікірінше, адам табиғатқа үстемдік етушінің рөлін емес, оның аманатын сақтаушы міндетін атқаруы тиіс. Бұл ұғым кейін экологиялық этика мен христиандық әлеуметтік ілімде кең таралған «қамқорлық этикасы» тұжырымдамасының негізін қалады. Нэштің ойынша, экологиялық жауапкершілік – адамның Құдай алдындағы парызы және жер бетінде өмірді сақтау ісіндегі негізгі рухани міндеті. Осы ғалымдардың көзқарастары дін мен экологияның өзара байланысын жаңа белеске көтерді. Олар экологиялық ойды

тек ғылыми дискурс шеңберінен шығарып, моральдық және теологиялық өлшемге айналдырды. Бұл идеялар дінтануда «дін экологиясы» ұғымының әдіснамалық контурын қалыптастырды және экологиялық этиканы рухани сана мен діни дүниетанымның бір бөлігі ретінде қарастыруға негіз салды.

«Дін экологиясы» ұғымының ғылыми дамуына ықпал еткен маңызды факторлардың бірі – рухани экологиялық жауапкершіліктің күшеюі. Бұл түсінік діннің қоғамдағы орнын жаңа қырынан бағалауға мүмкіндік берді: дін тек сенім мен ғибадат жүйесі емес, экологиялық сана мен адамгершіліктің тірегі деп қарастырыла бастады. Дәстүрлі діндерде ежелден бар «жерге қамқорлық», «жаратылысты құрметтеу», «табиғаттың киелілігі» секілді қағидалар осы дәуірде жаңа мазмұнмен толықты. Әлемдік экологиялық дағдарыстар мен жаһандану үдерісі бұл қағидалардың әмбебап этикалық маңызын күшейтті. Мэри Эвелин Такер келесі бір: «Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase» атты еңбегінде діндердің осы рухани серпілісін «экологиялық кезеңге ену» деп сипаттады [6, 224 б]. Ғалым қазіргі діндердің басты миссиясын — адам мен табиғат арасындағы қасиетті байланысты жаңғырту, жаратылыстың киелілігін сана деңгейінде қайта орнықтыру деп түсіндіреді. Осылайша, XX ғасырдың екінші жартысынан бастау алған рухани бағыттың нәтижесінде дін экологиясы өз мәнінде пәнаралық зерттеу өрісінен шығып, адамның рухани және экологиялық жауапкершілігін ұштастыратын дүниетанымдық бағдар болып жаңа ғылыми бағытқа айналды.

Ғылыми жүйе ретінде дін экологиясының қалыптасуы оның құрылымдық элементтері маңызды рөл ойнайды. Бұл құрылым өзара байланыстағы бес негізгі компоненттен тұрады: дін, экология, этика, дүниетаным және антропология. Әрбір элемент дербес зерттеу нысаны бола отырып, тұтастай алғанда дін экологиясының пәнаралық табиғатын көрсетеді. Дін – экологиялық жауапкершіліктің символдық және нормативтік іргетасы. Ол адам мен табиғат арасындағы қатынастың қасиетті өлшемін анықтайды. Дін арқылы табиғатқа берілетін мағына материалдық және рухани сипатқа ие болады: табиғат жаратылыс ретінде қасиетті кеңістікке айналады. Киелі мәтіндер мен діни дәстүрлер экологиялық этиканы моральдық міндеттен рухани парыз деңгейіне көтереді. Мысалы, Құдайдың әлемді жаратқандығына сенім адамға танымдық жауапкершіліктен бөлек, сонымен бірге қамқоршы пен сақтаушы міндетін де жүктейді. Осы тұрғыдан

алғанда, дін экологиялық жауапкершілікті рационалды түсінікпен қоса, сенім арқылы қалыптасатын моральдық сезім арқылы орнықтырады. Экология – табиғи әлемнің тұтастығы мен өзара тәуелділігін айқындайтын ғылыми және онтологиялық өріс. Ол дін экологиясында эмпирикалық дерек пен рухани түсіндірмені біріктіретін құрал қызметін атқарады. Егер дін жаратылыстың мәнін ашса, экология оның құрылымдық заңдылықтарын зерттейді. Бұл екеуінің өзара байланысы экологиялық білім мен рухани тәжірибенің үйлесімін қамтамасыз етуінде. Табиғаттың жүйелік бірлігі мен өзін-өзі реттеу қабілеті діни сенім тұрғысынан Құдайдың жаратушы даналығының көрінісі ретінде түсіндіріледі. Сондықтан бұл жүйеде экология тек материалдық өлшеммен шектелмей, теологияның тәжірибелік айнасы қызметін атқарады. Этика – адам әрекетінің моральдық өлшемін белгілейтін негізгі компонент. Ол дін мен экологияны бір-бірімен байланыстыратын практикалық көпір іспетті. Экологиялық этика адамның табиғатқа қатынасының өлшемін айқындайды: зиян келтірмеу, әділеттілік, қамқорлық және үйлесімділік қағидалары арқылы адамның еркіндігін жауапкершілікпен теңестіреді. Бұл тұрғыдан этика нормалар жиынтығымен бірге, рухани еріктің реттегіші. Мысалы, әлемдік діндердегі ахимса, аманат және «жаратылысты қорғау» ұстанымдары – осы этикалық өзектің түрлі мәдени контекстердегі көріністері болып табылады. Дүниетаным – табиғатқа деген қабылдау мен рухани бағдардың жүйесі. Дүниетанымдық өлшем адам мен әлемнің арақатынасын қалыптастырады. Егер дәстүрлі рационализм табиғатты зерттеу нысаны ретінде қарастырса, дін экологиясының дүниетанымы табиғатты сөйлейтін болмыс ретінде таниды. Мұнда табиғат материалдық ресурспен қоса, адам мен Құдай арасындағы байланыстың өрісі. Осындай дүниетанымдық көзқарас экологиялық сананы қалыптастырады: адам оның тірі элементі, жауапты қатысушысы. Антропология – адамды экожүйенің мәдени және рухани қатысушысы ретінде түсіндіреді. Дін экологиясындағы антропологиялық парадигма дәстүрлі антропоцентризмді еңсеріп, қатысушы адам моделін ұсынады. Бұл дегеніміз, адам табиғаттың ішкі тәртібі мен үйлесімін сақтаушы. Мұндай түсінік адамның рухани кемелденуін экологиялық мінез-құлықпен байланыстырады. Құдаймен байланыс – табиғатпен қарым-қатынас арқылы іске асатын рухани тәжірибе. Сондықтан дін экологиясының антропологиясы адамның экологиялық жауапкершілігін сотериологияның ажырамас бөлігі ретінде

карастырады. Бұл бес элемент өзара байланысып, дін экологиясын кешенді ғылыми парадигма деңгейіне көтереді. Олардың өзара әрекеті теориялық жүйе ғана болып қоймай, әдіснамалық құрылым құрайды: дін – мән береді, экология – шекара сызады, этика – реттейді, дүниетаным – бағыттайды, ал антропология – әрекетке айналдырады. Осылайша, дін экологиясы адам мен табиғаттың өзара тәуелділігін рухани, этикалық және ғылыми деңгейлерде үйлестіретін тұтас таным жүйесіне айналдырады.

Қазіргі ғылыми дискурста дін экологиясы қолданбалы мәнге ие. Оның теориялық ұстанымдары мәдени саясатта, білім беру бағдарламаларында, діни институттар мен экологиялық қозғалыстарда нақты жүзеге асып келеді. Діни ұйымдар экологиялық этиканы уағыз немесе догматикалық деңгейде ғана емес, практикалық іс-әрекет арқылы жүзеге асыруда. Әлемдік конфессиялар экологиялық білім беру, экокөңес құру, әлеуметтік-экологиялық бастамаларды қолдау, және экологиялық әділетті насихаттау арқылы жаһандық мәдени жауапкершілікті күшейтіп отыр. Сондықтан бүгінгі дін экологиясы — тек теологиялық ұғымдар жиынтығынан гөрі, экологиялық мәдениеттің моральдық және рухани инфрақұрылымы. Ол сенім мен табиғатты біріктіретін этикалық көпір ретінде әрекет етеді. Дін экологиясы арқылы адам өз болмысын табиғаттан биік қоймай, сонымен тең рухани мән ретінде түсіне бастады. Осылайша, дін экологиясы қазіргі заманда адам мен табиғаттың өзара тәуелділігін мойындайтын жаңа мәдени парадигманың ғылыми және рухани өзегіне айналды. Ол экологиялық әрекеттің этикалық уәжін ғана емес, рухани мазмұнын да айқындап, табиғатты сақтау ісін өркениеттің өзін-өзі тану деңгейіне көтерді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Уайт, Л. The Historical Roots of Our Ecologic Crisis //Science. – 1967. – Т. 155, № 3767. – 1203 б.
- 2 Кобб, Дж. Б.; Бирч, Ч. The Liberation of Life: From the Cell to the Community. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 349 б.
- 3 Макфар, С. Models of God: Theology for an Ecological, Nuclear Age. – Philadelphia: Fortress Press, 1987. – 375 б.
- 4 Такеп, М. Э.; Гримм, Дж. Religions of the World and Ecology Series. – Cambridge, MA: Center for the Study of World Religions, Harvard University Press, 1997–2003. – 10 т.

5 Нэш, Дж. А. Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility. – Nashville: Abingdon Press, 1991. – 256 б.

6 Takep, М. Э. Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase. – Chicago / La Salle, IL: Open Court, 2003. – 224 б.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ ЖӘНЕ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМНІҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ

ДЖАКИПОВА Т. У., ТАБУЛДИНОВА Г. Н.
тарих магистрлері, Семей медицина университеті, Семей қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде қоғамның рухани тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды тетіктерінің бірі – халықтың діни сауаттылығын арттыру және дінтанулық білім беру жүйесін жетілдіру болып табылады. ХХІ ғасырда дін тек рухани феномен ғана емес, әлеуметтік және саяси өмірдің де ажырамас бөлігіне айналды. Бұл құбылыс әсіресе жастардың дүниетанымына зор әсерін тигізуде.

Ақпараттық кеңістіктің ашықтығы, діни ағымдардың еркін таралуы мен идеологиялық ықпалдың күшеюі әрбір мемлекеттің рухани қауіпсіздігі мен ішкі тұрақтылығына әсер етуде. Осы тұрғыда діни сауаттылық пен дінтанулық білім беру мәселесі тек діни емес, сонымен бірге әлеуметтік, саяси және мәдени маңызы бар мемлекеттік стратегиялық бағытқа айналды [1,15 б.]

Соңғы онжылдықтарда әлемдік деңгейде діни экстремизм мен радикализмнің таралуы, әсіресе жастар арасында діни манипуляцияның артуы бұл мәселенің өзектілігін күшейтті. Халықаралық зерттеулер көрсеткендей, діни білімнің жеткіліксіздігі немесе бұрмаланған ақпараттың әсері адамдарды деструктивті діни ұйымдардың ықпалына түсіреді [2,31 б.] Сондықтан, діни сауаттылықты арттыру тек теологиялық міндет емес, ол ұлттық қауіпсіздік пен азаматтық сана қалыптастырудың маңызды факторы ретінде қарастырылуы тиіс

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында мемлекетіміздің зайырлы сипаты айқын көрсетілген [3]. Алайда қоғамның рухани мәдениетінің бір бөлігі ретінде дінге деген қызығушылық жылдан-жылға артуда. Осыған байланысты діни сауаттылық мәселесі мемлекет деңгейінде маңызды идеологиялық және ағартушылық бағытқа айналып отыр.

Дінтанулық білім тек діни мазмұнды үйрету емес, ол діннің қоғамдағы рөлін ғылыми тұрғыда түсіндіруге, адам мен қоғам арасындағы рухани байланысты талдауға мүмкіндік береді [1,176.]. Сондықтан діни сауаттылықты арттыру мен дінтанулық білімнің сапасын көтеру – зайырлы мемлекеттің стратегиялық бағыты.

Діни сауаттылық – адамның діни ілімдер мен наным-сенімдердің мәнін, олардың қоғамдағы орнын ғылыми тұрғыда түсіну қабілеті. Бұл ұғым тек сеніммен шектелмейді, сонымен бірге адамның рухани мәдениетінің, адамгершілік қасиеттерінің және азаматтық ұстанымының қалыптасуына ықпал етеді [4,176.].

Зерттеушілердің пікірінше, діни сауатсыздық экстремистік және радикалды ағымдардың әсеріне түсу қаупін арттырады [2,176.]. Сондықтан мемлекеттік құрылымдар мен білім беру мекемелері дін саласындағы ағартушылықты жүйелі түрде жүргізуі қажет. Бұл тұрғыдан «Дінтану негіздері» пәнінің мектеп бағдарламасына енгізілуі — қоғамдағы діни мәдениетті қалыптастыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады [5,19 б.].

Қазақстандағы дінтанулық білім берудің қазіргі жағдайы туралы айтатын болсақ, Қазақстанда дінтану ғылымы 1990-жылдардың басынан бастап қалыптасып, бүгінде жеке ғылыми бағыт ретінде дамуда. Қазіргі таңда көптеген жоғары оқу орындарында «Дінтану» және «Теология» мамандықтары бойынша кадрлар даярланады. Мысалы, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, және Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті дінтану мамандарын даярлаудың негізгі орталықтарына айналды [6,48 б.].

Орта білім беру деңгейінде «Дінтану негіздері» пәні 9-сыныптан бастап енгізілген. Бұл пәннің басты мақсаты – оқушылардың дін туралы бейтарап және ғылыми түсінігін қалыптастыру, түрлі діни ағымдарға сыни тұрғыда қарау қабілетін дамыту [7]. Алайда кей өңірлерде бұл пәнді жүргізетін мұғалімдердің біліктілігі жеткіліксіз, сондай-ақ оқулықтарда мазмұндық бірізділік толық сақталмаған.

Бұқаралық ақпарат құралдары мен интернет желісіндегі діни мазмұнның көбейіп, кейде сенімсіз деректердің таралуы – діни сауаттылықты арттыру ісінде басты қауіптердің бірі болып отыр. Сол себепті медиа және интернет кеңістігінде діни ақпаратты дұрыс сүзгіден өткізе алатын аудитория қалыптастыру өзекті [2,35 б.].

Дінтанулық білімнің даму үрдістері бойынша бүгінгі таңда дінтанулық білім беру жүйесі бірнеше бағытта дамып келеді:

1. Ғылыми-институционалдық даму.

Университеттер мен зерттеу орталықтарында дін мен мәдениет, дін мен мемлекет қатынастары бағытында ғылыми жобалар жүргізілуде. Бұл ғылыми база дінтану мамандарын даярлауда маңызды рөл атқарады [1,45 б.].

2. Цифрлық білім беру.

Онлайн сабақтар, вебинарлар мен мультимедиялық оқу материалдары дінтану білімін кең аудиторияға жеткізудің тиімді құралына айналды [7].

3. Халықаралық ынтымақтастық.

Қазақстан дінтану саласында Түркия, Ресей, Египет және Өзбекстан елдерімен ғылыми байланыстар орнатып, академиялық тәжірибе алмасуды кеңейтуде [6, 49].

4. Толеранттылық пен рухани келісім идеяларын насихаттау.

Дінтанулық білім жастар арасында діни төзімділікті, өзге дін өкілдеріне құрметпен қарауды, бейбіт қатар өмір сүру мәдениетін қалыптастырады [5, 23 б.].

Дінтанулық білім беру саласында бірқатар мәселелер сақталып отыр:

- кәсіби кадрлардың тапшылығы;
 - оқу бағдарламаларының мазмұндық сәйкессіздігі;
 - діни контенттің интернет арқылы бақылаусыз таралуы;
 - жастар арасында радикалды идеялардың идеологиялық әсері.
- Мәселені шешу үшін:

- дінтану пәнін заманауи әдістемелермен жетілдіру;
- дінтанушылардың кәсіби қайта даярлық курстарын

ұйымдастыру;

- дін мен медиа арасындағы сауатты байланыс орнату қажет

[4, 55 б.].

Жалпы алғанда, діни сауаттылық пен дінтанулық білім – рухани қауіпсіздіктің, қоғамдық тұрақтылықтың және мәдени дамудың маңызды көрсеткіші. Қазақстандағы дінтану саласы айтарлықтай даму үстінде болғанымен, кадрлық, әдістемелік және ақпараттық бағыттарда әлі де жүйелі жаңғырту қажет.

Діни сауаттылықтың артуы – азаматтардың рухани кемелденуінің, ал дінтанулық білімнің жетілуі – қоғамның мәдени және идеологиялық тұрақтылығының кепілі. Сондықтан мемлекет пен қоғам бұл бағытта ортақ жауапкершілікті сезіне отырып, жастарға сапалы дінтанулық білім беруді басты басымдық ретінде қарастыруы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нұртазина Н. Дінтану негіздері Алматы, 2019 ж. 248 б.
- 2 Сатыбалдыұлы А. Дін және руханият: оқу құралы, Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті 2021 ж. 312 б.).
- 3 Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 ж.
- 4 Әбсаттаров Р., Қоңыратбаев Ә. Дін және қоғам: теориялық-әдістемелік негіздері, Алматы, 2020: 276 б.
- 5 Мұртазаева С.Ж. Зайырлылық және дін: өзара байланыс пен даму үрдістері, Астана 2024: Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, 230 б.
- 6 Юнусова А. Діни сана және рухани қауіпсіздік: әлеуметтік-философиялық талдау, Алматы, 2022: 256 б.
- 7 The Ministry of Education, 2023.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

ЖАҚАЙ М.

студент, 1 курс, Нархоз университеті, Алматы қ.

Қазіргі заманда дін адамның дүниетанымын, құндылықтарын және рухани келбетін қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Әлемдік өзгерістер мен зайырлы білімнің дамығанына қарамастан, дін қоғам өміріне, саясатқа және рухани салаға әсер етуін тоқтатқан жоқ. Сондықтан, халыққа дін мәселелеріне дұрыс, төзімді және ойланып қарайтын көзқарас қалыптастыруға мүмкіндік беретін діни сауаттылықты және дінтану білімін дамыту өте маңызды. [1; 12–15 б.]

Соңғы жылдары Қазақстанда және әлемде түрлі діни топтардың саны өсіп, діни ұйымдар мемлекетпен белсенді жұмыс істеуде, сонымен қатар дінге қызығатын жастар көбейді. Алайда, бұған қоса діни экстремизмнің күшеюі, жалған діни топтардың көбеюі байқалады, бұл халықтың дін саласындағы білімін арттыруға арнайы жұмыс істеуді талап етеді. [5; 6–9 б.]

Діни сауаттылық дегеніміз не және оның маңызы

Діни сауаттылық – бұл діни дәстүрлер, әртүрлі конфессиялар, діни ілімдердің тарихы және олардың қоғамдағы рөлі туралы білімдер жиынтығы. Ол белгілі бір діннің ережелерін білумен

шектелмейді. Оған басқа адамдардың сенімін түсіну және құрметтеу, сондай-ақ діннің мәдениетте, өнерде және қоғамдағы орнын білу кіреді. [3; 22–25 б.]

Оқыту тұрғысынан алғанда, діни сауаттылық адамда басқаны сыйлау, мәдениеттермен сөйлесу қабілетін және сыни ойлауды қалыптастырады. Қазіргі қоғамда ол азамат ретіндегі маңызды біліктіліктің бөлігі болады, себебі ол бүлікшіл идеяларға, соның ішінде діни фанатизмге қарсы тұруға көмектеседі. [3; 18–20 б.]

Дінтану білімінің бүгінгі жағдайы

Қазақстандағы және басқа посткеңестік елдердегі дінтануды оқыту жүйесі әлі де даму үстінде. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан көпұлтты және көпконфессиялы мемлекет болғандықтан, дінге қатысты жағдайларды терең зерттеу керек болды. [4; ст. 3, 13]

Бүгінгі таңда дінтану елдің жетекші университеттерінде (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы және т.б.) ғылыми пән ретінде оқытылады. Оқытудың басты мақсаты — діни тәрбие емес, дінді әлеуметтік және мәдени құбылыс ретінде ғылыми жағынан зерттеу. Дінтану сабақтарына дін философиясы, әлемдік діндер тарихы, Қазақстандағы діни ахуал, дін саясаты мен заңдары кіреді. Діни білім берудегі қиындықтар мен мәселелер

Жетістіктерге қарамастан, шешуді талап ететін бірқатар проблемалар бар:

– Жеткілікті білімі бар мамандардың аздығы. Барлық университеттерде дінтану, теология, дін философиясы бойынша арнайы білімі бар оқытушылар жоқ.

– Оқытудың бірдей жүйесі жоқ. Дінтану бойынша оқу бағдарламалары мен материалдары әртүрлі болып келеді, бұл ортақ стандарттарды қалыптастыруды қиындатады.

– Ақпарат таратудағы қауіптер. Интернетте дін туралы сенімсіз ақпараттың таралуы жастар арасында қате түсініктер тудырады. [5; 30–33 б.]

– Халықтың қызығушылығы төмен. Халықтың бір бөлігі діни сауаттылықты ғылыми білім емес, тек дінге қатысты дүние деп ойлайды.

Діни сауаттылықты дамыту үрдістері

Қазіргі үрдістер дінтану білімінде мемлекет пен ғалымдардың рөлі күшейіп келе жатқанын көрсетеді. Қазақстанда мынадай бағыттар жұмыс істейді: [5; 10–14 б.]

– Дінтануды мектептер мен ЖОО-лардың бағдарламасына қосу. Мектептерде «Өзін-өзі тану» курсы мен діндер тарихы бойынша қосымша сабақтар енгізілген. [6; қос. 1]

– Дінді зерттейтін және экстремизммен күресетін орталықтар ашу. Мұндай құрылымдар университеттердің және мемлекеттік органдардың жанында жұмыс істейді.

– Халықаралық ынтымақтастық. Қазақстан Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері съезі сияқты іс-шараларға белсенді қатысады. [7]

м Цифрлық технологияларды қолдану. Дінтану бойынша онлайн-сабақтар мен платформалардың дамуы білімнің қолжетімді болуына көмектеседі.

Діни сауаттылықтың экстремизмнің алдын алудағы рөлі

Дінтану білімінің ең маңызды міндеті — діни фанатизмнің алдын алу. Дін туралы ғылыми білім азаматтарға ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдауға, шынайы діни құндылықтарды адамды алдайтын идеялардан ажыратуға мүмкіндік береді.

Діни сауаттылық қауіпті әсерлерге қарсы тұруға, түрлі діни топтар арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға және ұлттық бірлікті нығайтуға көмектеседі. Бұл мемлекеттің рухани қауіпсіздігі үшін маңызды құрал.

Дінтану білімін дамыту болашағы

Жақын жылдары дінтану білімін дамытудың басты бағыттары мыналар болуы мүмкін:

Дінтану және теология бойынша ұлттық оқыту ережелерін (стандарттарын) жасау.

Діни мәселелерді талдаудың заманауи әдістерін білетін жаңа мамандарды даярлау.

Түрлі діни дәстүрлер мен олардың қоғамға әсерін салыстырып талдауды қамтитын ғылыми зерттеулерді көбейту.

Гуманитарлық пәндерді оқытатын мұғалімдердің біліктілігін арттыру.

Дін философиясын, социологиясын, психологиясын және тарихын біріктіретін көп салалы тәсіл қолдану.

Халықаралық тәжірибе және оны қолдану

Әлемдік тәжірибе діни сауаттылықтың дін насихат құралы ретінде емес, мәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастырылатын бәрін қамтитын білім беру арқылы жақсы қалыптасатынын көрсетеді. Мысалы, Ұлыбританияда, Канадада және Финляндияда дінтану сабақтары түрлі діндерді оқытуға және өзара құрметке

тәрбиелеуге бағытталған. Бұл тәсілді Қазақстанда да, біздің ұлттық ерекшеліктерімізді және конфессияаралық келісімімізді ескере отырып, қолдануға болады. [2; p. 83–87]

Діни сауаттылық пен дінтануды оқыту қоғамның рухани және мәдени қауіпсіздігі үшін өте маңызды. Әлемдік өзгерістер мен ақпараттық қауіптер жағдайында олар сыни ойлауды дамытуға, бейбітшілік мәдениетін, толеранттылықты және рухани дәстүрлерді құрметтеуді қалыптастыруға көмектеседі.

Конфессия аралық келісімнің үлгісі болып табылатын Қазақстан дінтану білімі жүйесін жетілдіруге, ғылыми білімді және заманауи технологияларды оқу процесіне енгізуге барлық мүмкіндіктерге ие. Діни сауаттылықты дамыту — тек білім беру ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы тұрақтылықты және ұлттық бірлікті нығайтудың маңызды факторы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы (11.10.2011 ж., № 483-IV).

2 OSCE / ODIHR. Freedom of Religion or Belief in Central Asia. – Варшава, 2016.

3 UNESCO. Guidelines on Intercultural Education. – Париж, 2006.

4 OSCE / ODIHR. Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools. – Варшава, 2007.

5 ҚСЗИ. Экстремизмнің алдын алу: жетістіктер мен қиындықтар. – Астана, 2023.

6 ҚР БҒМ № 115 бұйрығы (03.04.2013) «Өзін-өзі тану» пәні бойынша үлгілік бағдарлама.

7 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі ресми сайты. – Астана, 2025.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ДІНИ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ ЖЕТІСПЕУШІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ САЛДАРЫ

ИБРАЕМОВА М. С.

т.ғ.к., Шәкәрім университеті, Семей қ.

Әлеуметтік даму мен өзгерістер әртүрлі факторларға тәуелді болып келеді, соның ішінде діннің қоғамдағы орны ерекше маңызды. Діни сауаттылық – бұл адамның діни ұғымдар, дін негіздері, оның

қағидалары мен тарихы туралы белгілі бір деңгейдегі білімі. Қазіргі уақытта діни білімнің жеткіліксіздігі әлеуметтік, рухани және саяси салаларда бірқатар қиындықтар туғызуда. Діни сауаттылықтың төмен болуының себептері мен оның қоғамға келтіретін жағымсыз әсерлері қарастырылады.

Діни сауаттылық адамның діни түсінігін қалыптастырып, сенімдерін дұрыс және терең қабылдауына мүмкіндік береді. Бұл тек қана рухани дамуға ғана емес, сонымен қатар жеке мәдениетті байытуға, адамгершілік құндылықтарды түсінуге және қоғамдағы өзара сыйластық пен татулықты нығайтуға да ықпал етеді. Діни білімнің болуы адамдарды радикализм мен экстремизм сияқты жағымсыз тенденцияларға қарсы тұруға тәрбиелейді және олардың діни сенімдері арқылы әлеуметтік шиеленістердің алдын алуға көмектеседі. Сонымен қатар, діни сауаттылық қоғамдағы бірлік пен тұрақтылықтың негізі болып табылады, себебі ол әртүрлі діни көзқарастарды түсініп, құрметтеуге ықпал етеді. Осылайша, діни білім мен түсініктің тереңдігі – қоғамның қауіпсіздігі мен дамуының маңызды факторы болып табылады.

Діни сауаттылықтарды саралауда қоғамдағы көптеген мәселелерді Білім беру жүйесіндегі олқылықтар: Қазіргі уақытта көптеген мектептер мен жоғарғы оқу орындарында діни білім беру мәселесіне қажетті деңгейде көңіл бөлінбейді немесе ол мүлде назардан тыс қалады. Бұл діни түсініктің қалыптасуына кедергі жасап, жастардың дін туралы нақты және ғылыми негізделген ақпарат алуының алдын алады. Сонымен қатар, діни сауаттылықты арттыруға бағытталған арнайы бағдарламалар мен курстардың жетіспеушілігі де байқалады. Ақпараттың дұрыс емес таралуы: Қазіргі заманғы ақпарат құралдары, әсіресе әлеуметтік желілер мен интернет платформалары арқылы таралатын дінге қатысты мәліметтердің көпшілігі сенімді және дәлелді емес. Бұған жалған жаңалықтар, идеологиялық манипуляциялар және кейде радикалды топтардың пропагандасы да қосылады. Мұндай ақпарат адамдардың дінге деген көзқарасын бұрмалап, түсініспеушілік пен қақтығыстардың туындауына себепкер болады. Тарихи және әлеуметтік факторлар: Кейбір елдерде діни саясаттардың ерекшеліктері, тарихи оқиғалар мен әлеуметтік жағдайлар діни білімнің еркін дамуына шектеу қояды. Мысалы, кейбір мемлекеттерде діни білім беру қатаң бақылауда болады немесе белгілі бір діни бағыттарды қолдау саясаты жүргізіледі, бұл басқа діни көзқарастардың дамуына тосқауыл болады. Мұндай жағдайлар

қоғамдағы діни плюрализм мен толеранттықты қалыптастыруды қиындатады.

Отбасындағы тәрбиенің әлсіздігі: Діни құндылықтар мен наным-сенімдер негізінен баланың алғашқы тәрбиесі арқылы беріледі. Бірақ қазіргі қоғамда отбасы институтының әлсіреуі, ата-аналардың бос уақытының жетіспеуі немесе діни білімге деген жауапкершіліктің төмендеуі салдарынан діни тәрбие қажетті деңгейде жүзеге аспай қалуда. Бұл балалар мен жастардың діни сауаттылығының төмендеуіне және олардың рухани дамуының бұзылуына әкеп соқтырады. Осы мәселелердің барлығы бірге алып қаралғанда, қоғамдағы діни сауаттылықтың төмендеуіне және оның нәтижесінде туындайтын әлеуметтік, рухани қиындықтардың көбеюіне себеп болады.

Қазіргі уақытта интернет пен әлеуметтік желілер — ақпарат таратудың ең жылдам әрі кең таралған құралдарының бірі. Алайда, осы платформаларда дінге қатысты жалған немесе бұрмаланған мәліметтердің көбеюі үлкен алаңдаушылық туғызып отыр. Мұндай жалған ақпараттар кейбір адамдардың діни мәселелерді теріс қабылдауына, шындықты дұрыс ажырата алмауына және нәтижесінде адасуына әкеліп соғады. Интернет қолданушыларының барлығы бірдей діни білімге ие болмағандықтан, олар жалған мәліметті шынайы ақпаратпен шатастырып алуы мүмкін. Бұндай жағдай әсіресе жасөспірімдер мен дінге жаңадан бет бұрып жүрген жандар үшін өте қауіпті. Себебі олар интернеттен көрген немесе оқыған кез келген ақпаратқа сеніп қалуы ықтимал. Жалған діни үгіт-насихат материалдары кейде әдейі теріс ниетпен таратылады. Мұндай мазмұндағы ақпараттар қоғам арасында алауыздық туғызып, тұрақтылыққа қауіп төндіруі де мүмкін. Сондықтан діни мәселелерге келгенде кез келген мәліметтің дұрыстығын тексеріп, сенімді дереккөздерге жүгіну аса маңызды.

Тағы бір себепші тарихи және әлеуметтік жағдайлар болып табылады. Кейбір мемлекеттерде қалыптасқан діни саясаттар мен өткен дәуірлерде орын алған тарихи оқиғалар дін саласының еркін дамуына айтарлықтай кедергі келтіріп отыр. Мұндай жағдайлар халықтың діни сауатының төмендеуіне, сондай-ақ діни білім беру жүйесінің әлсізденуіне себеп болуы мүмкін. Әлеуметтік ахуалдың күрделілігі де діни танымның терең қалыптасуына өз әсерін тигізеді. Сондай-ақ, Отбасылық тәрбиенің жеткіліксіздігі де маңызды себеп болады. Адамның діни түсінігі мен рухани құндылықтары көбінесе отбасында қаланады. Дегенмен, қазіргі қоғамда көптеген отбасылар

бұл мәселеге жеткілікті көңіл бөлмей жатады. Нәтижесінде жас ұрпақтың діни білім мен тәрбиеден алшақтауы байқалады. Отбасы – балаға алғашқы рухани бағыт-бағдар беретін орта болғандықтан, осы саладағы әлсіздік жалпы қоғамның діни сауатына да әсер етеді.

Діни сауатсыздықтың салдарын талдайтын болсақ, қоғамда діни білімнің жетіспеушілігі. Бұл әсіресе экстремизм мен радикалдық көзқарастардың таралуына тікелей ықпал етуі мүмкін. Діни тұрғыдан сауаты төмен адамдар жалған діни ағымдардың ықпалына оңай түсіп, шынайы діннің құндылықтары мен қағидаларын бұрмалап түсінеді. Нәтижесінде олар түрлі экстремистік идеяларды шын дін деп қабылдап, қоғамда бүлік тудыруы немесе өзге адамдарға қауіп төндіруі ықтимал. Осындай жағдайлар жалпы елдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікке қатер төндіреді. Өйткені, радикализм мен экстремизм тек жеке адамға ғана емес, бүкіл қоғамға, мемлекетке әсер ететін құбылыс. Сондықтан діни сауаттылықты арттыру – қоғамның бейбіт өмір сүруінің және қауіпсіздігінің маңызды кепілі. Қоғамдық тұрақсыздықта діни сауаттың төмендігі қоғамдық қатынастарда түсінбеушілік пен сенімсіздік туғызып, әлеуметтік шиеленістерге себеп болуы мүмкін. Мұндай жағдайда әртүрлі көзқарастағы топтар арасында қақтығыстар мен дау-жанжалдар орын алып, бұл қоғамның тұрақтылығына кері әсер етеді. Рухани дағдарыста адамның дінге деген көзқарасы мен түсінігі дұрыс қалыптаспаса, ол рухани тұрғыдан күйзеліске ұшырауы мүмкін. Мұндай ішкі бос кеңістік пен сенімнің болмауы жеке тұлғаның қалыптасуына, өмірлік ұстанымының айқын болуына және рухани дамуына үлкен кедергі келтіреді. Нәтижесінде адам өмірдің мағынасы мен құндылықтарын жоғалтып, тұйықтыққа немесе күйзеліске тап болады. Мәдениетаралық диалогтың әлсіреуі қоғамдағы діни және мәдени әралуандықты терең түсінбеу немесе оны қабылдамау — түрлі ұлттар мен дін өкілдері арасындағы өзара түсіністік пен сыйластықты бұзады. Бұл жағдай қоғамдағы ынтымақ пен бірлікке нұқсан келтіріп, түрлі топтар арасындағы қатынастардың шиеленісуіне әкеп соғуы ықтимал.

Себептер мен салдарларын талдай келе, діни сауаттылықты арттырудың тиімді жолдарын ұсынатын болсақ, Діни сауаттылықты арттырудың маңызды жолдарының бірі — білім беру саласына діни танымды дұрыс жеткізетін пәндерді енгізуарқылы білім жүйесін жетілдіру. Мектептер мен жоғары оқу орындарында дінтану, діни мәдениет және рухани құндылықтарға бағытталған курстар оқытылуы тиіс. Бұл жастардың дінді тереңірек түсінуіне және

жалған ағымдарға қарсы тұруына септігін тигізеді. Қазіргі таңда ақпарат кеңістігінде дінге қатысты бұрмаланған немесе жалған мәліметтердің көптеп таралуы – үлкен мәселе. Осыған байланысты қоғамда ақпараттық мәдениетті қалыптастыру аса қажет. Сенімді, тексерілген дереккөздерді насихаттап, бұқаралық ақпарат құралдарында діни тақырыптарға қатысты сапалы контенттің үлесін арттыру арқылы адастыруға жол бермеуге болады. Әртүрлі діни конфессиялар мен мәдени топтар арасында өзара түсіністік пен ынтымақтастықты қалыптастыру маңызды. Бұл мақсатта мәдени-діни іс-шаралар, пікірталас алаңдары, семинарлар мен конференциялар ұйымдастырылып, толеранттылық пен сыйластық құндылықтары кеңінен насихатталуы тиіс. Діни білім мен тәрбиенің алғашқы негізі – отбасында қаланады. Сондықтан ата-аналар балаларға рухани тәрбие мен дұрыс діни түсінік беру жолында қолдауға мұқтаж. Ата-аналардың діни сауатын арттыруға арналған тренингтер, кеңес беру орталықтары мен арнайы бағдарламалар арқылы отбасындағы діни тәрбиенің сапасын көтеруге болады.

Қорытындылай келе, қазіргі заманда діни сауаттың төмен деңгейі қоғам үшін өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл жағдай әлеуметтік тұрақсыздыққа, діни негіздегі келіспеушіліктерге, сондай-ақ радикалдық және экстремистік көзқарастардың таралуына себеп болуы мүмкін. Сондықтан діни білім мен сананы қалыптастыру — қоғамның рухани және мәдени дамуында маңызды рөл атқарады. Діни сауаттылықты арттыру арқылы ғана біз бейбіт өмір сүрудің негізін қалыптастырып, өзара құрмет пен түсіністікке қол жеткізе аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбуов, А. Дін және қоғам. – Алматы: Нұр-Мұбарак университеті, 2019.

2 Жолдасбеков, М. Ислам және қазақ қоғамы. – Алматы: Ғылым, 2015.

3 Бейсенова, А., Жастардың діни сауаттылығы және рухани тәрбие мәселелері. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2021.

МИГРАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ГИБРИДНЫХ КОНФЛИКТОВ: ВЫЗОВЫ РЕЛИГИОЗНОЙ ГРАМОТНОСТИ И КУЛЬТУРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ

КАППАСОВА Г. М.

доктор PhD, ассоц.проф (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар
ИСИН Ч. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Аннотация. В статье рассматривается феномен миграции как важнейшего фактора современного мирового развития и как инструмента гибридных конфликтов. Показано, что миграционные процессы, помимо экономического и демографического значения, нередко становятся инструментом политического давления, идеологического противостояния и культурных столкновений. Особое внимание уделено проблеме религиозной грамотности и культурной толерантности как ключевых условий гармонизации межкультурных отношений. В работе обосновывается необходимость формирования у населения глубокого понимания религиозных различий, уважительного отношения к инокультурным традициям и противодействия манипулятивным стратегиям, основанным на страхе и невежестве.

Ключевые слова: миграция, гибридные конфликты, религиозная грамотность, культурная толерантность, межкультурный диалог, интеграция.

Современные миграционные процессы охватывают практически все регионы мира и приобретают всё более многослойный, взаимозависимый и динамичный характер. В наши дни миграция перестала быть лишь социально-экономическим феноменом: она превратилась в значимый политический и геостратегический инструмент глобального масштаба [1, с. 215]. В условиях усиливающейся международной нестабильности массовые перемещения населения всё чаще используются как средство политического давления, создания социальной напряжённости и даже как элемент гибридных форм противоборства [2, с. 44].

Так называемые комплексные или гибридные конфликты объединяют традиционные и нетрадиционные формы воздействия: военные операции дополняются культурными, религиозными и информационными кампаниями [3, с. 301]. Именно по этой причине миграционные кризисы превращаются в площадку идеологических столкновений, где образ «чужого»

активно эксплуатируется для усиления общественных страхов и политической поляризации [4, с. 90].

Одной из характерных особенностей современной эпохи является целенаправленное использование миграционных потоков в качестве инструмента внешнеполитического влияния. Так, эпизод на границе Беларуси и Европейского союза в 2021 году показал, что власти Минска, по данным европейских наблюдателей, организованно направляли беженцев из Ближнего Востока к границам Польши и Литвы [8, с. 45]. Подобные действия провоцируют гуманитарные кризисы, усиливают общественный раскол и подрывают доверие между странами.

В Турции и государствах Южной Европы миграционная проблематика также используется как элемент дипломатического давления. Анкара, принимающая миллионы сирийских переселенцев, неоднократно заявляла о возможности «открытия границ», тем самым применяя миграционный вопрос как рычаг влияния в переговорах с Европейским союзом. Потоки мигрантов в подобных случаях становятся своеобразным политическим инструментом, где человеческие судьбы оказываются вовлечёнными в стратегические манипуляции. Таким образом, миграция выступает не только последствием кризисов, но и фактором, который способен эти кризисы формировать и усиливать.

Современные формы гибридных конфликтов всё чаще приобретают гуманитарное измерение. В его рамках мигранты оказываются не просто жертвами, а невольными участниками геополитических процессов. Перемещения населения, контролируемые или сдерживаемые на уровне политических решений, становятся частью глобальных стратегий влияния, воздействуя на общественное мнение, внутривнутриполитические процессы и даже на электоральные настроения.

В этой связи особое значение приобретает религиозно-культурный фактор. Миграция неизбежно влечёт за собой изменение культурного пространства, что требует осознанного восприятия религиозных и ценностных различий. Для мигрантов вера нередко становится способом сохранить национальную идентичность и адаптироваться к новым условиям, а для принимающего общества (или общества-реципиента) различие в вероисповедании может вызывать настороженность и недоверие [6, с. 117].

Религиозные общины мигрантов создают новые формы социальной организации, где сохраняются язык, традиции и

духовные практики. Такие формы культурной гибридности способствуют смягчению адаптационного кризиса [5, с. 54]. Однако при отсутствии эффективного межкультурного диалога подобные сообщества могут изолироваться, что усиливает социальное отчуждение и взаимное недоверие.

Повышение религиозно-культурной осведомлённости населения является ключевым инструментом снижения конфликтного потенциала. Она предполагает не только знание основных догматов, но и понимание логики религиозных систем, их исторического и культурного контекста. Недостаток таких знаний порождает страх перед «чужим» и создаёт благоприятную почву для манипуляций общественным сознанием [7, с. 62].

Следует отметить, что в условиях информационных и идеологических противостояний религия нередко используется как средство пропагандистского влияния. Ложные представления о вере других народов становятся инструментом формирования враждебных установок. Поэтому религиозно-культурная грамотность — это не только образовательный элемент, но и важная составляющая национальной безопасности, формирующая устойчивость общества к экстремизму и радикализму.

Особое внимание при этом следует уделять молодёжи, поскольку именно она чаще всего оказывается между культурой родителей и ценностями новой социальной среды. Без поддержки со стороны образовательных институтов это «пограничное состояние» может привести к кризису идентичности и, как следствие, к усилению радикальных настроений.

Система образования и медийное пространство играют ключевую роль в развитии культурной и религиозной компетентности. Через образовательные программы формируется понимание ценности разнообразия, уважения к различиям и способность критически воспринимать информацию. Во многих университетах Европы и Азии активно внедряются курсы по межкультурной коммуникации и религиоведению, которые способствуют формированию толерантного мышления и навыков взаимодействия в многонациональной среде.

Медиа обладают двойственным потенциалом: они могут усиливать общественные страхи, воспроизводя негативные стереотипы, но также способны выполнять просветительскую функцию, демонстрируя успешные примеры адаптации мигрантов [9, с. 212]. Объективное освещение проблем миграции, религии

и культурного взаимодействия способствует укреплению общественного доверия. В этом контексте медиаобразование становится важным инструментом формирования гражданской зрелости и способности противостоять манипуляциям.

Современные философские подходы рассматривают миграцию как одно из ключевых проявлений глобализационных процессов. Ульрих Бек подчёркивал, что миграция — это не просто физическое перемещение людей, но и передвижение смыслов и мировоззренческих установок [10, с. 135]. От того, насколько общество готово воспринимать и интегрировать новые идеи, зависит, превратится ли миграция в источник напряжённости или станет стимулом для сотрудничества.

Гуманитарная перспектива предполагает видеть в мигрантах не угрозу, а ресурс развития. Их профессиональный, языковой и культурный опыт способен обогатить принимающее общество. Примеры Канады, Австралии и Казахстана показывают, что успешная интеграция мигрантов способствует не только экономическому росту, но и развитию науки, образования и искусства. Однако для этого необходима взвешенная государственная политика, основанная на принципах уважения и равенства возможностей.

Современные вызовы связаны не только с необходимостью противодействовать радикализму, но и с преодолением культурной замкнутости, развитием гражданской солидарности и укреплением межэтнического доверия. Межкультурная терпимость становится не просто моральным ориентиром, но и стратегическим элементом национальной безопасности. Именно она определяет способность общества противостоять манипулятивным стратегиям, лежащим в основе гибридных конфликтов.

В целом можно заключить, что миграция, религиозно-культурная осведомлённость и межкультурная терпимость представляют собой взаимосвязанные факторы, определяющие гуманитарное будущее глобального сообщества. Их развитие в единстве с образовательными и государственными инициативами открывает путь к устойчивому миру, межкультурному диалогу и укреплению гуманистических основ современного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гайквад С., Неллис Дж. Bridging the gulf: How migration fosters tolerance, cosmopolitanism, and support for globalization. – American Journal of Political Science, 2023. – 232 с.

2 Czymara C. S., Eisentraut M. A Threat to the Occident? Comparing Human Values of Muslim Immigrants, Christian, and Non-religious Natives in Western Europe. – *Frontiers in Sociology*, 2020. – 58 с.

3 Indelicato A., Martín J. C. Exploring the interplay between religion, tolerance, fundamentalism, and attitudes towards immigrants: a semi-automatic literature review. – *Social Identities*, 2025. – 320 с.

4 Religious Diversity, Islam, and Integration in Western Europe. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 2023. – 106 с.

5 Transnationalism and Hybridity in Religious Practices during the Migration. – *Religions Journal*, 2023. – 70 с.

6 Султанова А. Р. Миграция и религия: проблемы адаптации и толерантности в современном обществе. – М.: ИНИОН РАН, 2021. – 130 с.

7 Алтыбаева Г. Культурная толерантность как фактор стабильности многонациональных обществ. – Алматы, 2020. – 80 с.

8 Мельников А. Н. Миграционные кризисы Европы и политические последствия. – СПб. : Питер, 2022. – 63 с.

9 Федоров П. В. Информационные войны и гибридные конфликты в современном мире. – М. : Аспект Пресс, 2021. – 229 с.

10 Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2020. – 150 с.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ ПЕН ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

КАППАСОВА. Г. М.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КУМАРОЛДА Д. К.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақстан қоғамы рухани және мәдени тұрғыдан ислам өркениетімен байланысты. Сонымен қатар, еліміз зайырлы қағидаттарға сүйенеді. Мемлекеттік деңгейде қабылданған гендерлік саясат – әйел мен ердің құқықтық, әлеуметтік және экономикалық теңдігін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл саясат ислам дінінің әйелге деген әділ көзқарасымен ұштасады. Ислам әйелге аналық, рухани және әлеуметтік рөлдерді үйлесімді атқаруға мүмкіндік береді.

Сара Назарбаеваның «Әйел және руханият» еңбегінде әйелдің қоғамдағы тәрбиелік және рухани миссиясы кеңінен баяндалған. Ол

әйелдің қоғамдағы орнын тек отбасы шеңберімен шектемей, ұлттың болашағын қалыптастырушы тұлға ретінде қарастыруды ұсынады.

Назым Жанғазының «Частная жизнь» атты еңбегінде қазіргі қазақ әйелінің дін, дәстүр және қоғам арасындағы тепе-теңдігін сақтауы сипатталады. Автор әйелдің жеке өмірі мен қоғамдық рөлі арасындағы үйлесімділікті ислам қағидаларымен байланыстыра талдайды.

Мақсат Жүнісұлының «Ислам және қоғамдағы әйел рөлі» кітабында исламдағы әйелдің беделі мен мәртебесі әділет пен жауапкершілік тұрғысынан түсіндіріледі. Автор ислам әйелге тек құқық емес, сонымен бірге қоғам алдындағы жауапкершілікті де жүктейтінін атап өтеді. Қазақстандағы гендерлік саясат 2003 жылы қабылданған тұжырымдамадан бастау алады. Бүгінде әйелдердің мемлекеттік қызметтегі үлесі 32%-ға жетіп, олардың 20%-ы басшылық лауазымдарда қызмет атқарады. Бұл көрсеткіштер әйелдердің саясат пен қоғам өміріндегі рөлінің артып келе жатқанын айғақтайды. Ислам және зайырлы қағидалардың тоғысуы Қазақстан қоғамында мәдени және рухани тепе-теңдікті қамтамасыз етеді. Мысалы, ислам әйелді аналық, тәрбиелік және рухани құндылықтардың сақтаушысы деп таныса, гендерлік саясат әйелдің кәсіби және қоғамдық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Осылайша, екі жүйе де әйелдің тұлғалық дамуына жағдай жасайды.

Қазақстандағы гендерлік саясаттың даму эволюциясы елдің тәуелсіздік алған алғашқы жылдарынан бастап айқын көрініс тапты. 1998 жылы қабылданған «Әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспары» қоғамдағы әйел рөлін арттыруға бағытталған алғашқы стратегиялық құжаттардың бірі болды. 2003 жылы Қазақстан Республикасының «Гендерлік теңдік стратегиясы» қабылданып, онда әйелдер мен ерлердің саясаттағы, экономикадағы және әлеуметтік саладағы құқықтарының теңдігі нақты белгіленді. Бұл бастамалар елд... Ислам тұрғысынан алғанда, әйел мен ердің арасындағы теңдік мәселесі Құран мен хадистерде де көрініс тапқан. Құран Кәрімнің «Әл-Ниса» сүресінде әйелдің қоғамдағы орны мен құқықтары нақты айқындалып, әділдік пен өзара құрмет қағидаларына баса назар аударылады. Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.) хадистерінде: «Жұмақ – аналардың аяғының астында» деп айтылған.

Бұл әйелдің аналық және рухани мәртебесін айқындап қана қоймай, қоғам алдындағы зор жауапкершілігін де көрсетеді.

Қазіргі Қазақстан қоғамында ислам мен зайырлылық қағидаттары өзара үйлесім тауып отыр. Мемлекет діннен бөлек болғанымен, ислам құндылықтары ұлттық мәдениет пен отбасылық дәстүрлердің ажырамас бөлігіне айналған. Қазақ халқы ежелден әйелге құрметпен қараған, оны отбасының ұйытқысы, ұлттың болашағын тәрбиелеуші тұлға деп таныған. Бұл көзқарас бүгінгі мемлекеттік гендерлік саясаттың рухымен үндеседі. Соңғы жылдары әйелдердің қоғамдағы белсенділігі артып келеді. Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының мәліметінше, 2024 жылы әйелдердің жоғары білім алу үлесі 57%-ға жеткен, ал кәсіпкерлік саласында тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің 43%-ын әйелдер басқарады. Сонымен қатар, Парламент Мәжілісіндегі әйел депутаттардың үлесі 30%-дан асып, бұл гендерлік теңдікті ілгерілетудің нақты көрсеткіші болып табылады. Ислам діні әйелдің тек аналық немесе тұрмыстық рөлімен шектелуіне қарсы емес, керісінше оның қоғамдағы әлеуетін толық жүзеге асыруды қолдайды. Мысалы, ислам тарихында Хадиша бинт Хуайлид секілді табысты кәсіпкер әйелдер болған, ал Айша (р.а.) білім мен ғылым саласында жетекші тұлғалардың бірі ретінде танылған. Осындай мысалдар қазіргі қазақстандық әйелдерге рухани және мәдени үлгі бола алады. Салыстырмалы тұрғыда қарастырғанда, Қазақстан гендерлік саясат пен ислам қағидаларын үйлестіре алған ТМД кеңістігіндегі бірегей мемлекеттердің бірі болып саналады. Мысалы, Таяу Шығыс елдерінде әйелдердің қоғамдық және саяси өмірге араласуы көбіне шектеулі болса, Қазақстанда әйелдер жоғары лауазымдарда, ғылыми және білім беру саласында, сондай-ақ кәсіпкерлік бағыттарда белсенді қызмет атқарып келеді. Бұл еліміздің зайырлы, бірақ рухани негізі мықты мемлекет екенін дәлелдейді. Сонымен қатар, гендерлік саясаттың тиімді жүзеге асуы үшін діни және мәдени институттардың өзара әріптестігі маңызды рөл атқарады. Мешіттер мен қоғамдық ұйымдар отбасылық құндылықтарды дәріптеу арқылы қоғамда әйел мен ердің тең жауапкершілігін қалыптастыра алады. Осы бағытта түрлі әлеуметтік жобалар мен семинарлар ұйымдастырылып, жастардың рухани тәрбиесіне ерекше назар аударылуда.

Осылайша, Қазақстандағы гендерлік саясат пен ислам құндылықтарының өзара байланысы – ұлттық болмысты сақтай отырып, заман талабына сай қоғам құрудың негізі болып табылады.

Әйелдердің әлеуетін арттыру мен олардың рухани дамуын қолдау – мемлекет тұрақтылығы мен өркениетті дамудың маңызды тетігі.

Қазіргі таңда Қазақстанда гендерлік саясат тек мемлекеттік деңгейде ғана емес, халықаралық ұйымдармен бірлесе отырып жүзеге асырылуда. Мысалы, Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Әйелдер құқығы жөніндегі комитеті мен ЮНЕСКО құрылымдары Қазақстандағы әйелдердің құқықтарын қорғау және мүмкіндіктерін кеңейту бағытында бірнеше бағдарламаларды іске асырды. 2020–2025 жылдарға арналған «Гендерлік және отбасылық саясат тұжырымдамасы» әйелдердің әлеуметтік-экономикалық белсенділігін арттыруға, сонымен қатар, дәстүр мен дін арасындағы үйлесімді сақтауға бағытталған. Дискриминация фактілерін болдырмаудың негізгі жолы – жұмыс орындарындағы мүмкіндіктер мен қарым-қатынастың теңдігіне қол жеткізу. Бұл процес сол ұйымдардың, жұмыс берушілердің және басқа да мүдделі тараптардың дискриминацияны болдырмау ұмтылысына тікелей байланысты. Дискриминация фактілерін болдырмау арқылы адамдар еркін таңдау құқығына, өз әлеуетін толыққанды жетілдіруіне, лайықты еңбекақы алуына қол жеткізе алады. Ислам ілімінде әйелдің білім алуы ерекше орын алады. Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) «Білім алу – әрбір мұсылман ер мен әйелге парыз» деген хадисі әйелдің рухани және интеллектуалды дамуын қолдаудың дәлелі болып табылады. Осы тұрғыда, Қазақстандағы діни оқу орындары мен медреселерде қыз балалардың білім алуына жағдай жасалуы ислам қағидаттарына сай келеді. Бұл үдеріс зайырлылық пен діннің өзара құрметіне негізделген қоғам қалыптастыруға үлес қосады.

Сонымен бірге, қазіргі қазақстандық әйелдер тек отбасылық және әлеуметтік салаларда ғана емес, ғылыми, саяси және мәдени өмірде де белсенді. 2025 жылға дейін елімізде әйел кәсіпкерлердің үлесін 50 %-ға жеткізу көзделіп отыр. Бұл көрсеткіш исламдағы еңбексүйгіштік пен жауапкершілік қағидаларымен үйлеседі. Осыған орай, гендерлік саясаттың тиімділігі қоғамның рухани және мәдени дамуымен тығыз байланысты. Дін мен мемлекеттің өзара құрметі, әйел мен ер теңдігіне негізделген саясат Қазақстанды ислам өркениетінің гуманистік құндылықтарын сақтай отырып, заманауи әрі әділетті қоғам ретінде танытады. Начало формы Конец формы

Қорыта келгенде, Қазақстандағы гендерлік саясат пен ислам құндылықтары арасында терең рухани және әлеуметтік байланыс бар. Ислам әйелдің қадір-қасиетін мойындай отырып, қоғамдағы әділет пен теңдікті дәріптейді. Мемлекеттік деңгейде жүргізіліп

жатқан гендерлік саясат осы қағидалармен үйлесім тауып, қазақ қоғамының заманауи және рухани бейнесін қалыптастырады. Сондықтан гендерлік саясат пен ислам құндылықтарының өзара байланысы — ұлттық тұтастық пен рухани жаңғырудың маңызды тетігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назым Жанғазы. «Частная жизнь». — Алматы, 2018. [в fb2, epub, pdf на Литрес](#)
- 2 Сара Назарбаева. «Әйел және руханият». — Астана, 2012.
- 3 Ахметова Л.С. Исламдағы гендер теңдігінің мәселесі хақында. https://test.ksu.edu.kz/files/nauka/16_ahmetova_l-bch.pdf
- 4 Еркін Сайлаубай. «Гендерлік саясат және ұлттық дәстүрлер». — Павлодар, 2019.
- 5 Гендерлік теңдік: Әлем және Қазақстан саясатындағы әйелдер. https://ruh.kz/genderlik-tengdik-alem-zhane-qazaqstan_42561/

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫҚ ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ВЕКТОРЛАРЫ

КАТКЕНОВА Қ. Ж.

бастауыш сынып мұғалімі, Павлодар облысының білім беру басқармасы,
Павлодар қаласы білім беру бөлімінің «№26 жалпы орта білім беретін
мектеп»- коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Павлодар қ.

Қазіргі заманында ақпарат ағынына төтеп беру, діни көзқарастардың сан алуандылығы арасында дұрыс бағытты ұстану — әрбір азамат үшін маңызды міндетке айналып отыр. Сондықтан әр адамға дұрыс бағытты табу үшін діни сауаттылық керек.

Діни сауаттылық дегеніміз — адамның өз діні туралы нақты, ғылыми және шынайы ақпаратқа ие болуы.

Діни сауатты адам өз сенімін шынайы негізде қалыптастырып, радикалды және деструктивті ағымдардың жетегіне ермеуі керек. Діни сауаттылық — бұл тек діни білім алу ғана емес, сонымен қатар адамның рухани және моральдық дамуының негізі. Ол адамға өз сенімін терең түсінуге, өмірінде рухани құндылықтарды басты негізге алуға мүмкіндік береді. Діни сауатты адам өз сенімін терең түсініп, оны дұрыс бағытта қолдана алады. Әрбір азамат өзінің діни білімін арттыру арқылы ішкі жан дүниесін тәрбиелейді, айналасына

ізгілік пен парасаттылық нұрын себеді. Сондықтан діни сауаттылық – рухани кемелденудің басты кілті болып табылады.

Діни сауатсыздық – теріс ағымдарға еру, діни мәтіндерді бұрмалап түсіну, қоғамнан оқшаулану сияқты қауіптерге әкеледі. Бұл өз кезегінде отбасы, қоғам және мемлекет тұрақтылығына кері әсерін тигізеді. Осы себепті Қазақстанда діни білім беру, түсіндіру, алдын алу шаралары тұрақты түрде жүргізілуде.

Қазақстан Республикасының дін саласындағы саясаты – зайырлы қағидатқа негізделген. Дегенмен, мемлекет қоғамда діни сауаттылықтың артқанын қолдайды. Мешіттер жанындағы сауат ашу курстары, діни институттар мен ақпараттық-түсіндіру топтарының жұмысы – осының айғағы.

Діни сауаттылық – жеке тұлғаның ғана емес, тұтас қоғамның тұрақтылығы мен рухани дамуының кепілі. Адам баласы өмір бойы өзін дамытып, кемелденуге ұмтылады. Бұл жолда білім, тәрбие, тәжірибе маңызды рөл атқарады. Ал адам рухани жағынан да өсуі керек. Рухани жетілу – бұл ішкі жан дүниесінің тазалығы, имандылық, әділеттілік, сабыр мен мейірім сияқты қасиеттердің қалыптасуы. Осындай асыл қасиеттер дінмен тығыз байланысты. Сондықтан діни сауаттылық – рухани кемелденудің басты жолы.

Рухани тұрғыдан дамыған адам өзгелерге сыйластықпен қарап, айналасына тек жақсы әсер береді. Ол тек өзін ғана емес, қоғамды да ізгілікке бастайды. Осындай адамдар көбейсе, еліміз де тыныш, бірлікте өмір сүреді. Мәдениет деген болмысты ұстап тұратын құндылықтар жүйесі негізінен дінге барып тіреледі. Қазақ мәдениетінің мазмұнында ислам жатыр. Мемлекеттің де құрушы мәдениеті, ұлты бар. Сол мәдениет – құқықтың да иесі. Ал құқыққа бағыну, мойынсұну, сыйлау, құрметтеу деген психология адамға, алдымен мемлекеттен бұрын сол құқық иесіне деген құрметтен басталады. Қоғамда «дін мен дәстүр» деген тіркес жиі қолданыста. Бірақ қазір қарап отырсам, кешегі орыс ориенталистикасының сойылын соғып кетіппіз.

«Әдет пен шариғат» (дін мен дәстүр) тіркесін кезінде орыс отаршылдары мен ориенталистері әбден өз мүдделеріне қарай қолданып бақты. Нәтижесінде мазмұны бүгінгі қазақ мәдениеті мен мұсылмандығының дамуына үлес қоса алмайтын деңгейде өзгертілді. Сондықтан ұлттық болмысты жаңғырту жолында бұдан былай «дін мен дәстүр» тіркесінің орнына саналы түрде «дін мен мәдениет» (ұлттық мәдениет) деп қолданған абзал.

Осы анықтамалар мен тұжырымдардың барлығы, қазақты мәдениетке, ұлтқа, саяси болмысқа, діни білім беретін орталығы жоқ, көшпенді тайпалар мен топтардан құралған, не қонар жері белгісіз, хаостық қозғалыстағы, не территориясы белгісіз жабайылардың экзистенциялық тіршілігі деп көрсетілген. Бұлар бер жағы ғана. Міне мақсатты түрде осылай анықталған қазақ болмысында әрине ұлттық мәдениет деген атымен жоқ болып шығады. Қазақтарда тек әдет-ғұрып, салт-дәстүрлік сана ғана болған дегенге алып келген. Яғни қазақтардағы «адат және шариат» қатынастары ориенталистік шаблонмен түсіндіріліп, дін мен дәстүрді шариат пен әдет дилеммасы арқылы негіздеп, екі қабат арасындағы айырмашылықтарды термелеген. Бұл материалдарды кешегі және бүгінгі неосалафилер ұтымды пайдаланды. Олар «қазақты кеше ғана мұсылман ел болған» деп таныды. Яғни, қазақтың мұсылмандығы «бидғат», «ширк», «шамандық», «тәңіршілдік» деп өз позициясын осы мәнде нығайтуға дайын ғылыми негіз табылды. Орыс ориенталистикасының әдет, дәстүр мен дінді қарсы қоюында саяси мәселе бар. Ол норма, құндылықтар мәселесі. Дәстүр де, дін де норма қояды. Ол деген сөз құндылықтық қуаты бар деген сөз.

Діни құндылықтар мен дәстүр құндылықтары арасында тартысты іріктеп шығарып, сендер қазақтар екі мәндегі, екі бастаудағы рухани құндылықтармен шатасқан, екі кемеңіз басын ұстаған, шала мұсылмансындар дегізген. Мақсаты қазақты шоқындыру, шоқындыру арқылы орыстандыру, ұлтсыздандыру еді. Бұрын сендер көшпенді болдыңдар, енді отырықшы боласындар, өркениетке орыс мәдениеті арқылы жетесіндер деген «ғылыми желке н» ашып берген. Ал енді бүгін әлеуметтік ғылымдар методологиясы тұрғысынан қарасаңыз осы ұстанымдар, қазақты ұлтсыздандыруды, дінсіздендіруді жүзеге асырудағы теориялық негіздер екендігін көреміз.

Діни сауаттылық – бұл рухани кемелденудің кілті. Ол адамның ішкі жан дүниесін байытып, қоғамда бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Қазақстанда діни сауаттылықты арттыру бағытында атқарылып жатқан жұмыстар халықтың рухани дамуына және ұлттық бірегейліктің сақталуына зор үлес қосуда.

Қорыта айтқанда, бүгінгі қоғамда рухани тұрғыдан білімді болу – әр азаматтың жауапкершілігі. Сан түрлі ақпараттың ішінен шындықты тану үшін адамның діни білімге, парасатты ойға және дұрыс бағдарға сүйенуі қажет. Діни сауаттылық – тек сенімді түсіну ғана емес, сонымен қатар өмірлік ұстанымды қалыптастырудың

негізі. Ол адамға сабырлы болуға, өзгеге құрметпен қарауға, кез келген жағдайда дұрыс шешім қабылдай білуге көмектеседі. Сондықтан әрбір азамат діни сауаттылығын арттыруға ұмтылып, рухани кемелденуге талпынуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбуова, Г. (2018). Діни сауаттылық және рухани тәрбие негіздері. – Алматы: Қазақ университеті.

2 Құрманалиева, Г. (2020). Жастардың діни сауаттылығын арттырудағы білім беру жүйесінің рөлі. – «Білім және ғылым әлемі» журналы, №3.

3 Қалмырзаева, А. (2019). Діни экстремизмнің алдын алудағы діни сауаттылықтың маңызы. – Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы.

4 Нұрмұхамбетова, Л. (2021). Қоғамдағы рухани құндылықтар және діни мәдениет. – «Руханият» ғылыми журналы, №2.

5 Қазақстан Республикасының Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі. (2017). Діни сауаттылық: әдістемелік құрал. – Астана.

ИСЛАМ И НАРОДНЫЕ ВЕРОВАНИЯ В СРЕДНЕВЕКОВОМ КАЗАХСТАНЕ: ТРАДИЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ

МАДИЕВ А. А.

студент, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
г. Павлодар

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

научный руководитель, к.и.н., ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, г. Павлодар

Средневековый Казахстан являлся пространством активного культурного, политического и религиозного взаимодействия между различными цивилизациями Евразии. Через обширные степные территории пролегали торговые пути Великого Шёлкового пути, связывавшие Китай, Среднюю Азию, Персию и Восточную Европу. В результате этого на землях Казахстана происходил постоянный обмен не только товарами, но и духовными ценностями, идеями и верованиями.

Одним из важнейших событий в духовной истории региона стало распространение ислама. Эта религия, принесённая арабскими миссионерами и среднеазиатскими учёными, сыграла колоссальную роль в формировании мировоззрения, культуры,

образования и нравственных норм населения Казахстана. Однако процесс исламизации был сложным и многоэтапным: ислам не вытеснил полностью древние верования кочевников, а постепенно трансформировал их, адаптируясь к местным условиям и менталитету.

Религиозная жизнь средневекового Казахстана представляла собой синтез двух духовных миров – традиционного тенгрианства и ислама, – что обусловило своеобразие культурной и духовной идентичности казахского народа [1].

Сосуществование ислама и народных верований

Несмотря на активное распространение ислама, процесс его усвоения не означал полного отказа от древних традиций. На протяжении веков в степной среде сохранялись элементы доисламских верований – тенгрианства, шаманизма, культа предков и почитания духов природы.

Тенгрианство, основанное на поклонении Небу (Тенгри), Земле и духам предков, формировало у кочевников чувство гармонии с природой и веру в божественное начало во всём сущем. Эти идеи оказались близки исламскому мировоззрению, особенно в суфийской его интерпретации. Поэтому ислам не разрушил прежнюю систему верований, а органично вобрал в себя её элементы.

Многие народные обряды и традиции, такие как бата беру (благословение), шашу (разбрасывание сладостей при торжествах), ас беру (поминание умерших), сохранили доисламские черты, но были переосмыслены в исламском ключе. Так, обряд поминовения стал сопровождаться чтением молитв (дұға), а культ предков – заменён идеей почитания праведников и святых (әулие).

Особое место в духовной жизни занял культ Ходжи Ахмета Яссауи (XII в.), великого суфийского мыслителя и поэта. Его учение, изложенное в трактате «Диван-и Хикмет», объединило исламские идеи с народным духовным опытом. Яссауи подчёркивал важность искренней веры, смирения и труда, что соответствовало моральным устоям кочевого общества. Его последователи активно распространяли ислам в степях, и мавзолей Ахмета Яссауи в Туркестане стал одним из главных святых мест всего Казахстана [2].

Распространение ислама на территории Казахстана

Проникновение ислама в степи началось в VIII веке, после арабских завоеваний Средней Азии. Однако в отличие от оседлых народов, исламизация кочевых тюрков происходила не военным

путём, а в основном мирным – через торговлю, просвещение и культурные контакты.

Особую роль в этом процессе сыграли арабские и персидские миссионеры, а также суфийские ордена, такие как яссауиyyа и накшбандийя. Они проповедовали терпимость, духовное самосовершенствование и внутреннюю веру, что находило отклик в мировоззрении кочевого населения.

Первым тюркским государством, официально принявшим ислам, стало Караханидское ханство (X–XII вв.). Именно в этот период ислам превратился в государственную религию, что стало важнейшим шагом в его закреплении на казахских землях. Караханиды строили мечети и медресе, поддерживали учёных, а также способствовали развитию письменности на основе арабской графики.

Параллельно ислам распространялся и среди других тюркских племён, входивших в состав Огузского, Кимакского и Каракитайского государств. Южный Казахстан стал одним из духовных центров исламского мира Центральной Азии. Такие города, как Отрар, Тараз, Сауран и Ясы (Туркестан), стали очагами религиозной и образовательной деятельности [3].

Трансформация религиозных представлений

С течением времени ислам всё глубже проникал в общественную и культурную жизнь. Он стал не только религией, но и основой правовой системы (шариата), источником моральных норм, вдохновением для поэзии, архитектуры и философии.

Однако этот процесс сопровождался адаптацией религиозных идей к условиям кочевого быта. Так возник феномен «степного ислама» — особой формы религиозности, сочетающей исламскую веру с древними традициями. Для кочевников вера была не только вопросом ритуала, но и способом поддержания социальной гармонии, честности и взаимного уважения [4].

В период Золотой Орды (XIII–XIV вв.) ислам окончательно укрепился в политической и культурной жизни региона. Ханы, такие как Узбек-хан, активно поддерживали ислам, строили мечети и медресе, способствовали распространению религиозных знаний. Вместе с тем в быту сохранялись обычаи, восходящие к древним культам – вера в обереги, почитание огня, использование амулетов, обряды очищения и благословения.

В эпоху Казахского ханства (XV–XVIII вв.) ислам стал неотъемлемой частью национальной идентичности. Он объединял

роды и племена, способствовал укреплению моральных устоев, формировал нормы гостеприимства, уважения к старшим и взаимопомощи. Народные верования окончательно слились с исламской духовностью, образовав целостную религиозно-культурную систему, которая определила духовное лицо казахов на века.

Взаимодействие ислама и народных верований в средневековом Казахстане стало важнейшим примером культурной адаптации и духовной трансформации, в результате которой возникла уникальная религиозная культура, соединившая в себе мудрость предков и ценности великой исламской цивилизации [5].

Таким образом, ислам в средневековом Казахстане сыграл ключевую роль в формировании национальной культуры, литературы, права и нравственных норм. Однако его утверждение не сопровождалось резким разрывом с прошлым — напротив, он органично вписался в систему традиционных верований кочевников, трансформировал их содержание, но сохранив духовную основу.

Тем самым, синтез древних тюркских и исламских представлений породил особую культурную модель — народный ислам, отличающийся терпимостью, гуманизмом и уважением к традициям. Именно эта особенность позволила казахскому обществу сохранить свою идентичность в сложных исторических условиях и обеспечить преемственность духовных ценностей до наших дней.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абусейтова М. Х. История Казахстана и Центральной Азии в средние века. — Алматы: Дайк-Пресс, 2001. — 412 с.
- 2 Ахметова Г. С. Ислам и традиционные верования народов Казахстана. — Алматы: Қазақ университеті, 2010. — 276 с.
- 3 Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Москва: Наука, 1963. — 523 с.
- 4 Бекмаханов Е. Б. История Казахстана (с древнейших времён до наших дней). — Алматы: Рауан, 1994. — 544 с.
- 5 Валиханов Ч. Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 3: Народные верования и обычаи казахов. — Алматы: Наука, 1985. — 376 с.

ДИНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТӨЗІМДІЛІК: ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ БАҒЫТТАРЫ

МАНАПОВА А. Б.

гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Нархоз университеті,

Алматы қ.

МЕЙРАМҒАЛИҚЫЗЫ Г.

студент, Нархоз университеті, Алматы қ.

Қазіргі дамыған Қазақстан қоғамында рухани құндылықтардың рөлі ерекше. Соның ішінде дін тақырыбы – үлкен мағына алады. Еліміз зайырлы, әрі көпконфессиялы мемлекет болғандықтан, дін жолында акпен қарасын ажыратып, әр дін туралы бастапқы білімді елдегі әрбір азамат(ша) білуі қажет. Әйтпесе, террористік діннің ағымына еріп, жалғанның құйрығына жармасып, болашақта елге үлкен қауіп тудыруы мүмкін.

Еліміз өзін әлемге зайырлы мемлекет ретінде жариялаған болатын. Яғни, тұрғындар қандай дін өкілі болса да өз еркі. Бірақ, атадан қалған Ислам діні – Пью зерттеу орталығының (Pew Research Center) шамалап бағалауынша, халықтың 75% пайызының ұстанатын дін болып табылады. Халықтың қалған 14% христиан, 4% дінсіз және 0.9% өзге дін, көбіне буддизм, я паганизмді ұстанады. [1]

Дін – рухани құндылықтың негізі болғаннан соң, ол адам бойында адамгершілік пен мейірім, адалдық пен қайырымдылық секілді рухани құндылықтарды қалыптастыратын ұғым болғаннан кейін, оны қарсы тарапта яғни, зұлымдыққа пайдаланатын адамдар болуы мүмкін. Яғни, дін түсіндіруді қажет етпейтін адамның ең әлсіз қасиеті – сеніммен тығыз байланысты болғандықтан, оны өз жеке басының қажеттіліктері үшін пайдаланатын топтардың саны жыл санап артуда. Менің айтқым келіп отырғаны – дін атын жамылып, қоғамға кері әсер ететін радикалды ой көздеген топтар. Міне осы себептен Қазақстан Республикасының әр тұрғыны жеткілікті тұрғыда діни сауатты болуы қажет.

Жалпы, діни сауаттылық дегеніміз – әрбір адамның түрлі діндер туралы, олардың тарихы мен қоғамдағы рөлі туралы дұрыс түсінікке ие болуы. Сонымен қатар, ол дінді радикалды ағымдардан ажырата отырып, басқа дін өкілдеріне құрметпен қарап, дамыған, толерантты мемлекет құру. Яғни, біз діни тұрғыдан шектеу қойылмайтын, зайырлы мемлекетте өмір сүреміз. Сондықтан да, біз үшін бұл өте маңызды ілім болып табылады. Ал дінтану бұл дінді ғылыми тұрғыдан зерттейтін ғылымның бір саласы.

Әуелі, діни сауаттылықтың қаншалықты маңызды екенін саралап көрелік. Қазір қоғамда дін атын жамылып алып, адастырушы радикалды қозғалыстар жаңбырдан кейінгі шығатын саңырауқұлақ секілді қаптап кеткен. Сол ұйымдардан сақтану мақсатында діни сауатымыздың болуы маңызды. Діни сауаты бар кез келген адам – өзінің немесе басқаның дінін дұрысынан түсінеді, өтірік насихаттарға ермей, манипуляциядан аман қалады. Екіншіден, «Қазақстан – 2050» стратегиясының бағыты бойынша бір тудың астына жиналған әртүрлі халықтардың бейбітшілігін сақтау. Ал, бейбітшіліктің басты мақсаты – толерантты қоғам құру болып табылады. Осы орайда, өз дінін түсінген адам басқа дін өкілдеріне сыйластықпен қарайтын болады. Бұл қоғамда діни наным-сенімдері әртүрлі адамдардың арасындағы алауыздықтың орын алмауын қамтамасыз етеді [3].

Міне, осындай қоғам мен мемлекетке маңызды себептер үшін әрбір тұрғынның діни сауатты болуын қамтамасыз етуіміз қажет. Осы жолда сауатты қоғам құру үшін мемлекет қандай істермен айналысып жатыр?

Біріншіден, елдегі мектептерде 2009 жылдан бастап «Дінтану негіздері» сабағы оқытылады. Ол сабақ аясында 9 сынып оқушыларына дін туралы базалық білім беріледі. Сабақ аптасына бір рет өтіледі және қосымша сабақ түрінде жүреді. Яғни, бұл сабақтан тоқсан соңында баға шықпайды. Басты мақсаты – оқушыларға ақпарат беру болып табылады. Менің ойымша, бұл дұрыс шешім себебі, әдетте 8-9 сынып оқушылары жасөспірімдік периодта жүреді және әртүрлі салаға қызығушылық таныта бастайды. Сонымен қатар, олар болашақта болатын жеке тұлғаларының дінгегін қағып бастайды. Жастар қоғамның маңызды бөлігі болғандықтан оларға дұрыс ақпарат беру мемлекет болашағы үшін өте маңызды [4].

Екіншіден, іргетасын 1993 жылы қалаған Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің болуы. Ол Қазақстан үшін ерекше маңызды жоғары оқу орны. Себебі, онда исламтану, дінтану және араб тілі мамандарын даярлайды. Бұл университетте оқыған түлектер мешіттерде, білім беру саласында жұмыс жасай алады. Яғни, ол қоғамдағы діни сауаттылықты арттыруға көмектеседі. Мұнда студенттер дәстүрлі ислам құндылықтары мен зайырлы көзқарасты қатар үйренгендіктен, басқа жандарға діннің шынайы, бейбіт мәнін түсінуге жәрдем бере алады және радикалды ағымдардың ықпалынан қорғай алады. Университет – тек діни оқу орны ғана емес, ол рухани, мәдени және әлеуметтік

тұрғыда ел дамуына ықпал ететін маңызды орталық. Нұр-Мұбарак Қазақстанның рухани бай мемлекет болуына қызмет етеді [5].

Сонымен қатар, дәл осындай қызметті еліміздің түпкір түпкірінде орналасқан мешіт, медреселер де атқарады. Діни сауатты қоғамды құрып, дамуға нық қадамдар жасайды.

Үшіншіден, елге радикалды ағым өкілдерінің енуінен сақталу. Елдегі шекараны қорғау жүйесі жақсы дамыған. Яғни, елдің шекарасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметі арқылы қорғалады. Бұл қызметтің негізгі міндеті – заңсыз көші-қонға; қару-жарақ пен есірткі тасымалына; радикалды топтардың ел аумағына енуіне жол бермеу. Шекарамызда тексеру пункттері мен бақылау жүйелері орнатылған. Онда заманауи сканерлеу, биометрикалық және деректер базасына негізделген филтрлеу әдістері қолданылады. Осы іс-қимылдардың арқасында еліміз қауіптің алдын ала алады.

Төртіншіден, интернетке бақылау жүргізу. Көбіміз білетіндей Қазақстанда 2016 жылы қорқынышты оқиға орын алды. Ол Ақтөбе қаласында 5 маусымда орын алған салафит ағымының мүшелерінің террористік қозғалысы. Оқиғаны кішігірім баяндайтын болсам, алдын ала жоспар құрған бір топ салафит ағымының өкілдері бірінші қару-жарақ сататын дүкенде шабуыл жасап, суық қаруларды ұрлап, қарапайым тұрғындар жүрген көшелерден без берекет оқ жаудырған. Ол істерімен тоқтап қалмай әскери бөлімге шабуыл жасап, ондағы қаруларды алуға көздеген. Бірақ, жоспарлары толық жүзеге аспай, тоқтатылған. Дегенмен, соның өзінде 7 жазықсыз тұрғын, 3 әскери қызметкер, 8 терроршылар қаза тапқан. Оқиға барысында ондаған адам жарақат алған. Бұл қозғалыстың басталуы 22 мамырда интернет желісіне жүктелген видеодан болатын. Ол видеода террористік ұйымның басшысы әр мемлекеттегі ағым өкілдері джихад жасауға Сирияға белгілі бір себептермен жете алмай жатқан болса, террорлық әрекеттері өз тұрып жатқан елдерінде жасауларына болатыны туралы айтылған. Осы видео жазбадан кейін қаладағы ағым мүшелері бір бірін тауып, бас қосып, қалай әскери ұйымдарға қарсы шығатындарын жетік жоспарлаған. Яғни, бұл оқиғадан түйетініміз – интернет желісі ел даму үшін қаншалықты пайдалы болса, соншалықты елге қауіп төндіруі мүмкін. Осындай жағдайлар қайтадан орын алмауы үшін ҰҚК, ПМ секілді арнайы мекемелер ақпараттық кеңістікті жіті бақылауда ұстап отырады. Соның арқасында экстремистік контенттің таралуына тосқауыл қояды [2].

Бұл жұмыстардың барлығы елдің қауіпсіздігі үшін жасалынады. Сонымен қатар, толерантты, дамыған қоғам құру үшін. Осы кезекте, теолог маман Нұрлыхан Әлизеевтің сөзін дәйек еткім келіп тұр: «Адамның өзінің діни сауаттылығын арттыру арқылы қоғамға, қоршаған ортаға деген көзқарасы қалыптасып, кемелдену құбылысы жүзеге асады. Сондықтан діни сауаттылығы бар адам кез-келген жат ағымның немесе дәстүрлі ислам дінінің қайшы көзқарасына алданбайтыны ақиқат» [6].

Қорытындылай келе, әр адам өз дінін дұрыс танып, құрметпен қарауы керек деп есептеймін. Қазақ қоғамын құрайтын әрбір тұлға дін туралы шынайы (дұрыс) ақпаратты жеткізіп, мейлі белгілі бір дінді ұстанбаса да, әлемдік діндер туралы сауатын ашуы керек. Ел мысалында, Ислам діні туралы ақпаратпен қамтамасыз етіп, радикалды-террористік ағымдардан алыс болу. Діни сауаттылық пен дінтанулық білім – қоғамның рухани тұрақтылығы мен мәдени тұтастығын сақтаудың басты тетігі. Қазіргі жаһандану дәуірінде әртүрлі көзқарастар мен діни ағымдардың таралуы діни білімнің маңызын одан әрі арттыра түсуде. Сондықтан жастардың діни сауаттылығын көтеру, дінді ғылыми тұрғыда түсіндіру және дін мен мемлекеттің өзара қатынасын дұрыс қалыптастыру – заман талабы болып табылады.

Діни сауатты қоғам – бұл бейбітшілік пен бірлікті жоғары қоятын, рухани тұрғыдан кемел қоғам.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Діни сауаттылық [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/din-jane-jastar/dini-sauattylyq-1162/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.

2 Зардап шеккендер, қан, қорқыныш: үш жылдан кейін Ақтөбедегі шабуыл туралы естеліктер [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: <https://ru.sputnik.kz/20190605/terror-hroniki-aktobe-2016-7060605.html> – Қол жеткізілген күні: 04.10.2025.

3 «Қазақстан-2050» Стратегиясы [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: <https://primeminister.kz/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.

4 Мектептерде дінтану пәні қалай өтуде? [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty-din/press/article/details/75587?lang=kk> – Қол жеткізілген күні: 08.10.2025.

5 Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті [Электрондық ресурс] - Қол жеткізу режимі: https://kk.wikipedia.org/wiki/Нұр-Мұбарак_Египет_ислам_мәдениеті_университеті – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.

6 Орынбеков М. С. Қазақстандағы діндарлықтың қалыптасуы (Генезис религиозности в Казахстане). – Алматы: Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 204 бет.

7 Фурсет И., Репстад С. Дін социологиясына кіріспе: классикалық және қазіргі көзқарастар. – Лондон: Роутледж баспасы, 2017. – 276 бет.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН ДІНИ БІЛІМ

НӨПІРБАЙ Н. Е.

студент, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды қ.

АДЫЛХАНОВА С. Е.

ф.ғ.м., аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық
университеті, Қарағанды қ.

Ислам діні – барша халықты бірлікке, ынтымаққа шақырушы бейбітшілік діні. Себебі Құран Кәрім аяты мен хадис шәріптерге назар аударар болсақ өзге дін өкілі болмақ түгілі өзге мұсылманның қанын төгуді арам санаған және Мұхаммед пайғамбар (с.а.с.) өсиетінде: «Дінде зорлық жоқ. Дін насихат» деп мұсылмандарға хақ жолды баяндап кетті. Өкінішке қарай, әлем сахнасында ислам, мұсылман атын жамылған лаңкестік ұйымдар мен топтар ислам дінін қол шоқпарға айналдыру үрдісі көрініс беруде. Себебі кезінде халифа Әли мен Шам жерінің әкімі Муауия арасында болған соғыстан кейін көрініс берген харижиттерге тән радикалды көзқарас күнімізге дейін жалғасын табауда.

Діни сауаттылық жеке тұлғаның әлемдік діндердің негізгі түсініктері мен тарихына қатысты білімін білдіреді сонымен қатар діни мәтіндер мен құбылыстарды сыни тұрғыдан талдай білу қабілетін қамтиды. Бұл тұжырым діни фактілерді жаттаумен шектелмейді сонымен бірге діни ақпаратты бағалай білу түрлі мәдениет пен дәстүрлер арасында сыйластық қарым-қатынас орната білу және стереотиптерден сақтану сияқты іс-тәжірибелік дағдыларды да қосады. Діни сауаттылық белгілі бір дінге сенуді

білдірмейді ол адамға қоршаған әлемді тереңірек түсінуге және өз діни жолын саналы түрде таңдауға мүмкіндік береді. [1, 16.]. Діни сауаттылық қазіргі жаһанданған әлемде жеке тұлға мен қоғам үшін аса маңызды рөл атқарады. Жеке тұлға дамуы үшін ол саналы діни таңдауға негіз береді рухани-этикалық құндылықтарды қалыптастырады және мәдени сенімділікті арттырады. Қоғамдық деңгейде діни сауаттылық толеранттылық пен өзара түсіністі нығайтады әртүрлі діни сенімдегі адамдар арасындағы келіспеушіліктерді азайтады [1, 5 б.].

Сонымен қатар ол жалған діни түсініктер мен экстремистік ағымдарға қарсы тұрудың тиімді құралы болып табылады. Білім беру жүйесінде діни сауаттылық заманауи азаматтың негізгі құзыреттілігі ретінде оқушылардың кешенді дүниетанымын қалыптастыруға және ақпараттық кеңістікте сыни тұрғыдан ойлауға үйретеді.

Дінтану білімі: қазіргі жағдайы мен проблемалары. Әлемде орын алып жатқан қаншама саяси, экономикалық мәселелер бар. Соның бірі «дін мәселесі». Діни ахуал, діни мәселе, діни қақтығыстар, діни сауаттылық деп қоғам ішінде маңыздылығын жоғалтпай, адамзат жаратылғаннан бастап, бірге дамып келе жатқан әлеуметтік, қоғамдық тақырып. Дінсіз қоғам болмайды деп жатамыз, діни мәселелерді де тудыратын адамның өзі. Мәселе, қоғам не адам арасында келіспеушіліктен туындайды, ал келеспеушілік екі тарап ойларының екі жақты орын алуынан. Адам санасы қабылдауы өте жоғары, біз дүниеге келіп, даму барысында айналамызға қарап өркендейміз. Діни сауаттылықта сол секілді жүйеленеді. Қазақстанда діни сауаттылықты дамыту және дінтану білімін беру мемлекеттік деңгейде назарға алынатын жүйе. Мектептерде білім беретін мекемесінде педагог-психолог, дінтану, тарих 9-10-11 сынып оқушылары арасында сабақтар жүргізіледі. Оқушыларды адамгершілікке, имандылыққа тәрбиелеу, оқушылардың діни көзқарастарын қалыптастыру, осы мақсаттарға сүйене отырып, оқушылардың бойларында «Экстремизм», «Терроризм» ұғымдарына деген теріс көзқарастарды қалыптастырып, қоғамдағы, адам санасын улап жатқан діни ағымдар жайлы түсіндірме жұмыстарын жүргізу болды. Сабақтың барысында оқушылармен діни экстремизм және терроризмнің алдын алуға байланысты сұрақтар қаралып, талқыланды [3, 4 б.].

Елімізде де радикалды бағытты ұстанушы «ат-такфир уәл-хижра» ұйымының іс-әрекеттері қалың көпшіліктің жағасын

ұстатарлық әрекеттерімен танылды. Намаз оқымайтын анасының істеген тамағын ішпей тоғыз ай тоғыз күн көтерген анасына «кәпір» үкімін беріп шешесінен бас тартып Алла алдында үлкен күнәні істеп, өзін періштедей пәк көрді. Ал шындығында Алла елшісі «Кімде кім Алладан басқа тәңірдің жоқтығына иман келтірсе, жұмаққа кіреді» деп сүйіншілеп кеткен еді.

Дегенмен, радикалды діни ұстанымдағы азаматтар әлі күнге дейін арамызда өмір сүруде. Бірнеше апта бұрын құқық қорғау органдары Астана, Шымкент, Ақтөбе облысында терроризмге насихаттады және қаржылай көмек берді деген бірнеше күдікті азаматты ұстады. Сондай-ақ Сирияға соғысқа кетпекші болған. Түркістан облысының азаматын құрықтады. Мұның себебі біреу-ақ. Дінді шектен тыс зиянды идеялардан таза ұстамау. Дін тек бес парызды орындау емес. Не болмаса өзге елде халифат құру жолында соғысу емес. Дін насихат және өзге адамға тілімен не ісімен зиян тигізбеу.

Діни сауаттылықты арттыру және діни экстремизмге қарсы күрес. Қазақстанның ұлттық қауіпсіздік стратегиясының маңызды элементтерінің бірі болып саналады және мемлекеттік органдардың бұл саладағы жұмысы үнемі жетілдірілуде.

Жастар - қоғамның қозғаушы күші. Түрлі жаңа технологияларды тез меңгеретін, жаңашылдыққа дайын болатын, жаңалықтар мен тың идеяларға серпін беретін қоғамның ең өзекті бөлігі жастар екендігі даусыз және де қоғамның ең иілгіш және сенгіш тобы деп айтсақ та артық болмас.

Тәуелсіз еліміздің кішкене ғана ғұмырында дін саласы көптеген өзгерістерге еніп келеді. Жастардың діни сауаттылығы - қазіргі қоғамда күрделі әрі өзекті мәселелердің бірі. Жастардың рухани санасын оятуда діннің алар орны ерекше. Ұлттың бүгіні мен келешегі – білімді жастың қолында. Анығырақ айтқанда, тарихын терең білетін, ұлттың рухани құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақ қана ел болашағын қалыптастыра алады. Адам діни сауаттылығын арттыру арқылы қоғамға, қоршаған ортаға деген көзқарасы қалыптасып, кемелдену құбылысы жүзеге асады.

Жастардың рухани және діни сауатты болуы – кезек куттірмес мәселелердің бірі. Көп нәрсе білімсіздіктен туатыны даусыз. Өкінішке орай, теріс діни ағымның ығына жығылған жастарымыздың саны бір кездері күрт өсті. Жаһандану дәуірінде түрлі-түрлі рухани қауіп-қатерлердің бар екендігі және жастарды «бұқаралық мәдениеттің» зиянды әсерінен қорғау маңызды

рөл атқаруда. Өскелең ұрпақ арасында салауатты өмір салтын насихаттау, жастардың санасын бөтен идеялардың ықпалынан қорғау, ақпараттық шабуылдарға қарсы идеологиялық иммунитетті қалыптастыру, қылмыстың, құқық бұзушылықтың, нашақорлықтың, діни экстремизм мен терроризмнің алдын алуға көмектесу, жастарда патриотизм сезімін арттыру қажет. Өскелең жас ұрпақтың рухани-адамгершілік білімін дұрыс қалыптастыру, оны түрлі қауіп-қатерлерден қорғау, сананы көтеру – рухани-ағарту саласындағы басты мақсаттардың бірі [2, 2 б.].

Негізгі қиындықтар мен кедергілер діни сауатсыздықта. Діни сауатсыздық – теріс ағымдарға еру, діни мәтіндерді бұрмалап түсіну, қоғамнан оқшаулану сияқты қауіптерге әкеледі. Бұл өз кезегінде отбасы, қоғам және мемлекет тұрақтылығына кері әсерін тигізеді. Осы себепті Қазақстанда діни білім беру, түсіндіру, алдын алу шаралары тұрақты түрде жүргізілуде [3, 12 б.].

Әлеуметтік желілерде біраз қауіп қатерін елеміздегі жастарға алып келеді. Интернет кеңістігіндегі бұрмаланған діни ақпараттың кең таралуы жасөспірімдердің діни экстремизм мен радикалды ағымдарға тартылу қаупін арттырады. Сенімсіз ақпарат көздерінің көптігі дұрыс діни түсініктерді қалыптастыруға кедергі жасайды. Қаржыландыру мен ресурстық қамтамасыз етудің шектеулілігі. Діни сауаттылықты дамытуға арналған бағдарламаларды іске асыру үшін қажетті қаржылық және материалдық ресурстар жеткіліксіз. Оқу үдерісін заманауи технологиялармен жабдықтау деңгейі төмен.

Қазіргі жаһандаған әлемде діни сауаттылық жеке тұлғаның дамуы мен қоғамдық үйлесімді қамтамасыз етудің маңызды факторына айналды. Бүгінгі таңда діни сауаттылық тек діни біліммен шектелмей, сонымен қатар сыни тұрғыдан ойлау, мәдени төзімділік және ақпараттық қауіптерден қорғану қабілеттерін қамтитын кешенді құзыреттілік болып табылады. Қазақстанда діни сауаттылықты дамыту мемлекеттік деңгейде назарға алынатын басым бағыттардың бірі болып отыр.

Қорыта айтқанда, бүгінгі қоғамда рухани тұрғыдан білімді болу – әр азаматтың жауапкершілігі. Сан түрлі ақпараттың ішінен шындықты тану үшін адамның діни білімге, парасатты ойға және дұрыс бағдарға сүйенуі қажет. Діни сауаттылық - тек сенімді түсіну ғана емес, сонымен қатар өмірлік ұстанымды қалыптастырудың негізі. Ол адамға сабырлы болуға, өзгеге құрметпен қарауға, кез келген жағдайда дұрыс шешім қабылдай білуге көмектеседі.

Сондықтан әрбір азамат діни сауаттылығын арттыруға ұмтылып, рухани кемелденуге талпынуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Діни сауаттылық – ұлт болашағы -centre-tur.kz
- 2 Діни сауаттылықты жастардан бастау керек -abai.kz
- 3 ДІНИ САУАТТЫЛЫҚТЫ АРТТЫРУ – БАСТЫ МАҚСАТ
- <https://beketnews.kz>
- 4 Діни білімнің болашағы – Religious Literacy through Religious Education.

RELIGION FROM THE PERSPECTIVE OF SCIENCE

NURKHUZHAEVA G., MURATOVA A.
Taraz University named after M.Kh.Dulaty, Taraz

The relationship between religion and science has been one of the most profound and complex discussions in human history. From ancient times to the modern era, both religion and science have shaped humanity's understanding of the universe, life, and existence. Religion has historically provided moral frameworks, existential meaning, and explanations for natural phenomena. Science, in contrast, seeks empirical evidence, rational explanations, and reproducible results to describe the workings of the universe. While often portrayed as opposites, religion and science are two complementary systems of thought that address different dimensions of human experience — the spiritual and the empirical.

In the contemporary world, scientific progress has revolutionized technology, medicine, and communication, yet the fundamental questions of purpose, morality, and human destiny remain within the domain of religion and philosophy. This paper explores religion from the perspective of science, examining points of convergence and divergence, the historical evolution of their relationship, and the emerging dialogue between the two disciplines. Ultimately, the discussion reveals that science and religion, while distinct in method and aim, both contribute significantly to the broader quest for truth and understanding.

In ancient civilizations, science and religion were not separate entities. The early astronomers of Babylon, Egypt, and Greece were also priests, seeking to understand the heavens as a reflection of divine order. The philosophical inquiries of Aristotle and Plato were intertwined with

metaphysical concepts that bordered on the spiritual. In India, China, and the Islamic world, the study of nature was often viewed as an act of reverence toward the Creator or the universal order. The Quran, for example, encourages believers to «reflect upon the signs of God in the heavens and the earth,» suggesting harmony between faith and reason.

During the European Middle Ages, the Christian Church was the primary institution supporting education and scholarship. Although the Church sometimes restricted interpretations that contradicted scripture, many clerics were also scientists – such as Roger Bacon and later Gregor Mendel. Medieval universities nurtured a synthesis of theology and natural philosophy, which eventually led to the Renaissance [1].

The 16th and 17th centuries marked the beginning of a transformation in how humanity approached knowledge. Figures like Copernicus, Galileo, and Newton developed the scientific method – observation, experimentation, and mathematical reasoning – that challenged religious dogmas about the structure of the universe. Galileo's conflict with the Catholic Church over heliocentrism became a symbol of the tension between science and religion.

However, even Newton, one of the greatest scientific minds, remained deeply religious. He believed that studying the universe was a way to uncover God's design. This demonstrates that early scientists did not see science as a replacement for religion but rather as a tool to understand divine creation [2].

The Enlightenment of the 18th century ushered in a new era of rationalism, where human reason and empirical evidence became the highest authorities. Religion was increasingly viewed as incompatible with modern science. Philosophers like Voltaire and Hume criticized religious institutions for dogmatism and superstition. The Darwinian theory of evolution in the 19th century further intensified the debate by offering a naturalistic explanation for life's diversity, seemingly removing the necessity of divine creation.

This period established the so-called «conflict thesis,» which portrayed science and religion as inherently opposed. However, many historians and theologians now reject this simplistic view, recognizing that the relationship between the two is far more nuanced [3].

Modern science does not only investigate physical phenomena but also seeks to understand the human mind and behavior. Psychology and neuroscience have provided insights into why religious beliefs are so prevalent across cultures.

Sigmund Freud viewed religion as an expression of κ needs – a projection of the human desire for protection and authority. Carl Jung, on the other hand, saw religion as a manifestation of the collective unconscious, providing symbolic frameworks for personal growth and meaning.

Recent neuroscience research has identified brain regions associated with religious experience, such as the temporal and parietal lobes. Studies using fMRI scans reveal that spiritual experiences activate emotional and cognitive networks responsible for feelings of awe, empathy, and connectedness. This suggests that the capacity for religious experience may be biologically embedded in the human brain, contributing to social cohesion and emotional well-being [4].

From a sociological perspective, religion serves crucial social functions. Émile Durkheim described religion as the foundation of social solidarity, binding individuals into moral communities. Max Weber explored how religious ethics, such as the Protestant work ethic, influenced economic and political development.

Anthropology also views religion as a cultural system that provides meaning, order, and moral guidance. For example, Clifford Geertz argued that religion acts as a symbolic framework through which people interpret the world. In this sense, science can explain religion not as an illusion but as a vital aspect of human evolution and social organization [5].

Discussion Evolutionary Biology and Religion

Evolutionary theorists have proposed several hypotheses about the origin of religion. Some argue that religious beliefs evolved as by-products of cognitive mechanisms such as pattern recognition and agency detection – tendencies that helped our ancestors survive by over-detecting threats in the environment. Others, like biologist David Sloan Wilson, suggest that religion provided adaptive advantages by promoting cooperation and group cohesion.

From a scientific standpoint, religion may thus be seen as an evolutionary adaptation that strengthened human communities and facilitated survival in complex social environments [6].

Figure 1

The largest segment, «Scientific Approaches» (22%), reflects the growing role of psychology, neuroscience, sociology, and evolutionary biology in explaining religious phenomena through empirical observation and theoretical models.

The second largest portion, «Historical Context» (18%), emphasizes the evolution of the relationship between science and religion — from harmony in ancient civilizations to conflict during the Enlightenment and dialogue in the modern era.

Another 18 % is dedicated to «Ethics & Morality,» highlighting how religious and scientific worldviews intersect in addressing issues such as bioethics, environmental responsibility, and social values.

«Origins & Cosmology» (16 %) focuses on the debates surrounding the creation of the universe and life, comparing scientific theories like the Big Bang and evolution with religious creation narratives.

The segment «Consciousness & Meaning» (14 %) explores the philosophical and psychological dimensions of human awareness, spirituality, and the search for purpose — areas where science and religion often converge.

Finally, «Dialogue & Compatibility» (12 %) demonstrates the modern perspective that sees science and religion not as adversaries but as complementary systems of knowledge aimed at understanding both the material and moral aspects of reality.

One of the most enduring conflicts between science and religion concerns the origins of the universe and life. Religious creation narratives, such as those in the Bible, the Quran, and other sacred texts, often describe a divine act of creation. Science, however, explains the cosmos through theories like the Big Bang and evolution by natural selection.

Despite apparent contradictions, many theologians and scientists have sought compatibility. The Big Bang theory itself, first proposed by the Catholic priest Georges Lemaître, can be interpreted as consistent with the idea of a divine beginning. Similarly, theistic evolutionists view evolution as a tool through which God brought life into existence, reconciling faith and scientific evidence.

Another major point of dialogue concerns ethics. Religion traditionally serves as the foundation of moral systems, defining what is right and wrong based on divine commandments. Science, meanwhile, offers descriptive insights into human behavior but does not prescribe moral values.

Yet, modern fields like bioethics and environmental ethics show how scientific progress requires moral reflection. Issues such as genetic engineering, artificial intelligence, and climate change demand ethical frameworks that balance technological power with human responsibility. Religion provides such moral grounding, while science offers the factual understanding necessary for wise decision-making.

Science can describe how the universe works, but it cannot fully answer why it exists or what ultimate purpose it serves. Religion addresses these existential questions, offering narratives of creation, salvation, and transcendence. The scientific method, limited to empirical observation, does not negate the human need for spiritual meaning.

The study of consciousness further blurs the boundary. Some physicists and philosophers argue that consciousness cannot be fully explained by material processes alone, suggesting a deeper, possibly spiritual dimension of reality. In this sense, religion and science converge on the mystery of existence.

Contemporary scholars advocate for a «dialogue model,» emphasizing that science and religion are not enemies but complementary approaches to knowledge. Science explains the mechanisms of the universe; religion explores its meaning. As the geneticist Francis Collins, former head of the Human Genome Project, stated: «Science is the only reliable way to understand the natural world, but it cannot answer the questions of purpose and moral law. For those, we need faith.»

Many leading scientists throughout history maintained deep religious or spiritual beliefs. Albert Einstein described his worldview as «cosmic religious feeling,» a sense of awe at the rational order of the universe. Max Planck, the founder of quantum theory, wrote that science and religion «fight for the same goal: truth.»

In recent years, Nobel laureates and philosophers of science such as Charles Townes, John Polkinghorne, and Teilhard de Chardin have continued to explore the intersection of physics, cosmology, and theology. Their work demonstrates that intellectual rigor and spiritual faith can coexist.

In the 21st century, the dialogue between science and religion faces new challenges. Rapid technological change, environmental crises, and the rise of artificial intelligence raise questions about the ethical use of knowledge. Religion can contribute wisdom, humility, and moral guidance, while science provides the tools and data to act effectively. Interdisciplinary collaboration between theologians, scientists, and ethicists is essential to address global issues such as climate change, biotechnology, and digital ethics.

The relationship between religion and science has evolved from conflict to conversation, from mutual suspicion to mutual enrichment. While science deals with the physical, measurable, and observable, religion addresses the spiritual, moral, and existential. Each serves distinct but interrelated human needs — the quest for understanding and the search for meaning.

Science has revealed the vastness of the cosmos, the complexity of life, and the laws governing matter and energy. Yet, despite its immense explanatory power, it cannot provide ultimate answers to questions of purpose, value, or destiny. Religion, on the other hand, offers narratives of hope, moral direction, and a sense of belonging within a larger cosmic order.

Rather than choosing between them, humanity benefits from integrating both perspectives. Science without religion risks becoming amoral and mechanical; religion without science risks superstition and stagnation. Together, they form a more complete vision of reality — one that honors both the rational mind and the spiritual heart.

In the final analysis, religion from the perspective of science is not merely a subject of critique or analysis but an invitation to dialogue. Both disciplines, in their highest forms, inspire awe, humility, and reverence for the mysteries of existence. The ultimate truth may lie not in the

dominance of one over the other, but in their harmony — a harmony that reflects the full depth and dignity of the human spirit.

REFERENCES

1 Ogorodnikov, V. P. History and Philosophy of Science: A Textbook for Postgraduate Students /V. P. Ogorodnikov. – St. Petersburg [et al.] : Peter, 2011. – 362 p. – Code 87; Author's mark O-392; Inventory number 2327955-EF

2 Theoretical and Empirical in Modern Scientific Knowledge / Academy of Sciences Ә USSR, Institute of Philosophy [et al.]. – Moscow : Nauka, 1984. – 338 p. – Inv. number 1922479-KX.

3 Arlychev, A. N. Ontology and Theory of Knowledge : Textbook / A. N. Arlychev. –Moscow : URSS : [LIBROKOM, 2010]. – 223 p. – Inv. number 2330076-KX.

4 Jevons, W. S. The Foundations of Science: A Treatise on Logic and the Scientific Method / W. S. Jevons. – Moscow: URSS : [LIBROKOM, 2011]. – 715 p. – Invent. no. 2330883-KX.

5 Grishunin, S. I. Is Modern Science Possible Without Intuition: Models of Creative Intuition in the Context of Science, Philosophy, and Forecasting / S. I. Grishunin. – Moscow : URSS, 2010. – 159, [1] p. – Inv. no. 2330879-KX.

6 Ilyin, V. V. Theory of Knowledge: Introduction: General Problems / V. V. Ilyin. – Moscow : URSS : [LIBROKOM, 2012]. – 163, [2] p. – Inv. no. 2331342-KX.

7 Methodological Problems of Scientific Research: Collection / Academy of Sciences USSR, Siberian Branch, Institute of History, Philology and Philosophy, Buryat Branch. – Novosibirsk : Nauka, 1984. – 192 p. – Inv. number 1939016-KH.

8 Los V. A. History and Philosophy of Science: Fundamentals of the Course: Textbook / V. A. Los. – Moscow : Dashkov and K, 2004. – 404 p. – Inv. number 2333723-KX.

АХМАД ӘЛ-ЖАНДИДІҢ «ӘЛ-ХАШИЙА ‘АЛА ШАРХ АТ-ТАФТАЗАНИ ‘АЛА АҚАИД АН-НАСАФИ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ИСЛАМ СЕНІМІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОРАЗБАЕВА А., ҚАЙЫРБЕКОВ Н.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Ортағасырлық ислам теологиясының тарихында «мәтін – шарх – хашия» дәстүрі ерекше маңызға ие. Бұл әдіснамалық жүйе діни-теологиялық еңбектердің ұрпақтан ұрпаққа жетіп, әр дәуірде жаңа талдау мен толықтыру арқылы дамуына мүмкіндік берді. Сол дәстүрдің көрнекті үлгілерінің бірі – Нәжм ад-дин ан-Насафидің (Ақида ан-Насафи) атты еңбегі, оған Са‘д ад-дин ат-Тафтазани жасаған кеңейтілген түсіндірмесі (шарх), және кейінгі кезеңдерде жазылған хашиялар тізбегі. Осындай хашиялардың ішінде Ахмад әл-Жандидің «әл-Хашийа ‘ала Шарх ат-Тафтазани ‘ала Акаида ан-Насафи» еңбегі ерекше ғылыми және тарихи құндылыққа ие. Бұл туынды ислам сенімінің (ақида) негізгі қағидаларын талдауда, матуридилік бағыттағы рационалды әдісті қолдануда айрықша орын алады.

Осы зерттеу жұмысының басты мақсаты – Ахмад әл-Жандидің аталмыш еңбегін ғылыми тұрғыда талдау арқылы оның сенімдік және методологиялық көзқарастарын айқындау.

Зерттеу әдіснамасы тарихи, мәтіндік және салыстырмалы теологиялық талдауға негізделеді. Матуриди мен Әшғари мектептерінің көзқарастары салыстырылып, олардың арасындағы теориялық ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталды. Зерттеудің дереккөздері ретінде араб, ағылшын және түрік тілдеріндегі классикалық және заманауи еңбектер, сондай-ақ қолжазба материалдар пайдаланылды.

Ахмад әл-Жанди және оның тарихи-діндік контексті

Ахмад әл-Жанди шамамен XV ғасырда өмір сүрген, қазақ даласындағы көне Женд қаласынан шыққан ислам ғұламасы. Женд – Сыр бойындағы маңызды мәдени және сауда орталықтарының бірі болып, Ұлы Жібек жолының торабында орналасқандықтан, мұнда исламдық білім мен ғылым дамыған орта қалыптасты. Қалада медреселер мен кітапханалар жұмыс істеп, Орта Азиядағы діни-ғылыми дәстүрдің өркендеуіне үлес қосқан. Осындай зияткерлік орта Ахмад әл-Жандидің ғалым ретінде қалыптасуына ықпал етті.

Ол Ханафи мәзһабының өкілі әрі Матуриди сенім мектебін ұстанған теолог ретінде танылды. Орта Азияда исламдық ілімнің басты бағыты болып саналатын Матуриди мектебі ақыл мен нақылды үйлестіре отырып, сенім мәселелерін жүйелеумен ерекшеленген. Ахмад әл-Жанди де осы бағытта еңбек етіп, ақидалық мәселелерді түсіндіруде өзіндік көзқарасын қалыптастырды.

Ғалымның еңбектері ішінде ерекше маңызға ие туындысы – «**әл-Хашийа ‘ала Шарх ат-Тафтазани ‘ала Акаид ан-Насафи**». Бұл еңбек – Нәжм ад-дин ан-Насафидің «Ақида ан-Насафи» атты сенім трактатына Са‘д ад-дин ат-Тафтазанидің жазған түсіндірмесіне арналған хашия. Мұндай түсіндірме жазу дәстүрі ислам ғылымында мәтіннің беделін арттырып, кейінгі ұрпақ үшін оны түсінуді жеңілдетті. Ахмад әл-Жандидің хашиясы Орта Азия мен Мұсылман елдеріндегі медреселерде кеңінен пайдаланылған, оның қолжазба нұсқалары кейінгі ғасырларда да көшіріліп, зерттеулерде қолданылған. Бұл оның еңбегінің исламдық ғылыми дәстүрдегі орнының жоғары екенін дәлелдейді.

Осылайша, Ахмад әл-Жанди тұлғасы қазақ даласының ислам өркениетіне қосқан үлесін айқындайды. Оның еңбектері ортағасырлық теологияның дамуында, әсіресе Матуриди ақидасының сақталуы мен таралуында ерекше мәнге ие болды.

Ахмад әл-Жандидің сенім мәселелеріне қатысты көзқарастары: Ахмад әл-Жандидің хашиясындағы талдаулар ислам сенімінің басты қағидаларын қамтиды. Ол **иман, Алланың сипаттары, тағдыр, пайғамбарлық және ақыретке сенім** сияқты негізгі тақырыптарды түсіндіруде Матуриди мектебінің дәстүрін жалғастыра отырып, кей жағдайда ат-Тафтазанидің Әшғари көзқарастарын толықтырып немесе сынға алады.

«әл-Хашийа ‘ала Шарх ат-Тафтазани» еңбегіндегі негізгі теологиялық тұжырымдар

Иман туралы түсінігі: Матуриди мектебі иманды жүректегі сенім мен тілмен айту деп анықтап, амалдарды оның құрамына қоспайды. Ахмад әл-Жанди де осы ұстанымды қуаттайды. Ол иман артып-кемімейді, тек сапалық тұрғыда нығайып немесе әлсіреп көрінеді деп түсіндіреді. Яғни, сенімнің мәні өзгермейді, бірақ құлшылық пен тақуалық оны күшейтеді. Бұл жерде ол Насафидің көзқарасын нақтылай отырып, иманның тұрақтылығын айқындайды.

Алланың сипаттары: Ахмад әл-Жанди Алланың сипаттарын мәңгілік әрі шынайы деп түсіндіреді. Ол Матуриди мектебінің көзқарасын жалғастырып, Алланың Затымен бірге өмір сүретін

сипаттары бар екенін айтады. «Алла – әрқашан Жаратушы» деген тұжырымды қолдап, Құдайдың жаратушылық сипаты уақытпен шектелмейтінін дәлелдейді. Сонымен қатар, Құрандағы антропоморфты сипаттарды түсіндіруде «била кайф» (қалай екендігін білмей) қағидасын ұстанып, қажет болған жағдайда та'уил (астары) жасауға рұқсат береді.

Тағдыр мәселесі: Ахмад әл-Жанди тағдырға қатысты Мәтуриди мектебінің орта жолын ұстанды. Ол барлық істердің Жаратушысы Алла екенін мойындай отырып, адамның ерік-қалауы мен әрекет ету қабілетін жоққа шығармайды. Яғни, құлдың таңдауы бар, бірақ оның күші мен мүмкіндігін Алла жаратады. Осылайша, ол адамның жауапкершілігін сақтай отырып, Құдайдың күдіретін дәріптейді.

Пайғамбарлық және Миғраж мәселесі: Пайғамбарлық туралы ілімде Ахмад әл-Жанди пайғамбарлардың күнәдан қорғалатынын, олар арқылы уахидің дұрыс жеткізілетінін атап өтеді. Ерекше талқыға түскен тақырыптардың бірі – Пайғамбардың Миғраж түні Алланы көруі мәселесі. Мұнда Ахмад әл-Жанди ат-Тафазанидің пікірінен шығып, Ашғари көзқарасын қолдайды. Ол Ибн Аббастың пікіріне сүйеніп, Пайғамбардың Алланы көзбен көргенін айтады. Бұл – оның кей жағдайда нақыл дәлелдерін бірінші орынға қойғанын көрсетеді.

Ақыретке сенім: Ахмад әл-Жанди Қиямет күні, қайта тірілу, жәннат пен тозақтың мәңгілігі, қабір азабы және шапағат мәселелерін дәстүрлі сунниттік ақида аясында түсіндіреді. Әсіресе, ол Алланың жәннатта мүміндерге көрінуін (ру'ят Алла) растады. Бұл сенімнің мәнін түсіндіруде ол «Алла көрінеді, бірақ Оның заты жаратылыстарға ұқсамайды және толық қамтылмайды» деген түсінікті ұсынады.

Алла Тағаланың заты мен сипаттары: Ахмад әл-Жанди Алланың барлығы мен бірлігін дәлелдеуде Нәсәфидің қағидаларына сүйеніп, Матуриди мектебінің ұстанымдарын қуаттайды. Ол Құдайдың ілім, күдірет, тірі, естуші, көруші, қалаушы, сөйлеуші сияқты сипаттарының мәңгілігін нақтылап, мұны көләмдық логикамен де, Құран аяттарымен де дәлелдейді. Әсіресе, «тәкуин» сипаты туралы мәселеде автор Матуридидің позициясын алға шығарады: жаратушылық – Алланың затынан ажырамайтын, мәңгілік сипат, ол уақытпен шектелмейді. Бұл тұрғыда ол Ашғари көзқарасына бейім Тафазанидің пікірін толықтыра отырып, Матуридилік түсіндірмені нақтылайды. Сонымен бірге, антропоморфты сипаттар («Қол», «Жүз», «Тағы») туралы мәтіндерді түсіндіруде «била кайф»

қағидасын ұстанып, қажет жағдайда та'уил жасаудың заңдылығын көрсететіндігін жоғарыда да баян еттік.

Ақыл мен нақылдың үйлесімі: Хашияның маңызды ерекшелігі – ақылға (рационалды дәлелдерге) және нақылға (Құран мен хадиске) тең мән берілуі. Ахмад әл-Жанди имам Матуридидің «Алланы тану – ақыл арқылы да міндет» деген қағидасын қуаттап, адам пайғамбарлықты естімесе де Жаратушыны ақылмен танып-білуге тиіс деп түсіндіреді. Ол Тафтазанидің ашғари көзқарасына тән «міндет тек шариғат жеткізілгеннен кейін жүктеледі» деген пікірін талдап, мұнда матуриди дәлелдерді басымырақ деп таниды. Осылайша, Жанди ақыл мен уахидың қарама-қайшы емес, бірін-бірі толықтыратын қайнар көздер екенін негіздейді.

Имамдық және сахабаларға құрмет: Хашияның соңғы тарауларында Ахмад әл-Жанди төрт халифаның (Әбу Бәкір, Омар, Осман, Әли) тәртібімен абзал екендігін қуаттап, имамды тағайындау – мұсылман қауымының міндеті екенін нақтылайды. Сондай-ақ, барлық сахабаларды құрметтеу қағидасын атап көрсетіп, шектен тыс айыптау немесе күпірлікке шығару әрекеттерін жоққа шығарады.

Ахмад әл-Жанди ислам теологиясы тарихында Матуриди мектебінің маңызды өкілдерінің бірі ретінде танылды. Оның «әл-Хашийа ‘ала Шарх ат-Тафтазани ‘ала Ақайд ан-Насафи» атты еңбегі – ислам сенімінің негізгі қағидаларын жүйелі әрі терең түсіндірудің бірегей үлгісі. Ортағасырлық теологиялық дәстүрдегі «мәтін – шарх – хашия» әдісін жалғастырған бұл еңбек Нәсәфидің қысқа мәтінін және Тафтазанидің кеңейтілген түсіндірмесін одан әрі дамытып, жаңа теологиялық мазмұнмен байытты.

Ахмад әл-Жанди өз дәуіріндегі діни-философиялық пікірталастарға жауап бере отырып, Матуриди ақидасының ғылыми негіздерін қорғады. Ол сенім мен ақылдың үйлесімін ерекше атап өтіп, ақли және накли дәлелдердің тепе-теңдігін ұстанды. Оның теологиялық көзқарасы бойынша, иман – жүректегі сенім мен тілмен растау, амалдар иманның бөлігі емес. Сонымен қатар, ол Алланың сипаттарының мәңгілігі, тағдыр мен адам еркінің байланысы, пайғамбарлық пен ақырет мәселелерінде дәстүрлі сунниттік позицияны ұстанды.

Ғалымның хашиясында Матуриди мен Әшғари мектептерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары ғылыми тұрғыда сараланып, пікірталас мәдениеті жоғары деңгейде көрініс тапқан. Бұл еңбектің ерекшелігі – теологиялық ұғымдарды талдауда логикалық дәлел мен мәтіндік нақылды үйлестіре қолдануында.

Ахмад әл-Жанди еңбегі Орта Азия мен қазақ даласындағы исламдық білім дәстүрінің биік деңгейін көрсетіп, жергілікті діни ойдың дүниежүзілік ислам өркениетімен сабақтастығын дәлелдейді. Оның мұрасы бүгінгі күні де ислам теологиясы мен рухани-мәдени тарихты зерттеуде құнды дереккөз болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

Арабша классикалық дереккөздер:

1. *ةيملعل بئكل راد: توريب .* (2003). *روصنم وبأ، يديرتاملا*.
2. *رهأأ ةعبطم: قراهقلا*. (2005). *نيذلامجن، يفسنلا*.
3. *ةيملعل بئكل راد: توريب*. (1988). *نيذلامجس، يزازاتفتلا*.
4. *لوبنطساو قراهقلا تابئكلم يف ظوفحم*. (طوطخم). *دمأح، يذجل*.

Türkçe kaynaklar:

5. Uludağ, S. (2003). *Kelâm Tarihi ve Mâtûrîdî Düşüncesi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
6. Tomar, C. (2019). *Mâtûrîdililik ve Ehl-i Sünnet Düşüncesi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
7. Kılıç, M. (2020). *Mâtûrîdî Geleneğinde İman Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

English sources:

8. Watt, W. M. (1998). *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
9. Nasr, S. H. (2010). *Islamic Philosophy from Its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy*. Albany: State University of New York Press.
10. Dhanani, A. (2016). *The Development of Ash‘ari Theology*. Oxford: Oxford Islamic Studies Online.

Қазақ және орыс тіліндегі әдебиеттер:

11. Дербісәлі, Ә. (2000). *Қазақстандағы ислам тарихы*. Алматы: Дәуір.
12. Нұртазина, Р. (2004). *Ислам мәдениетінің Қазақстандағы дамуы*. Алматы: Ғылым.
13. Сүлейменов, А., & Абсаттаров, Б. (2018). *Ислам және дәстүрлі құндылықтар*. Алматы: Қазақ университеті.
14. Зарипхан, А. (2019). *Матуриди ақидасының Орталық Азиядағы ықпалы*. Астана: Нұр-Мұбарак университетінің баспасы.
15. Ахметжанова, Г. (2021). *Қазақстандағы исламтану ғылымының қалыптасуы мен дамуы*. Нұр-Сұлтан: ҚР БҒМ Ғылыми-зерттеу институты.

16. Оразбаев, А., & Tomar, C. (2025). Ahmad al-Jandi and His Theological Legacy in the Kazakh Steppe. Jete Journal, (2). Astana: L.N. Gumilyov Eurasian National University Press.

ДИНИ ДИСКУРСТЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ: МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕ ДІНИ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ РӨЛІ

ОРДАБАЕВА Ж. Е.
аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
ЖҰМАБЕКОВА Б. Қ.
ф.ғ.к., доцент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі жаһандану мен көші-қон үрдістері мәдени және діни идеялардың белсенді алмасуына ықпал етіп отырған заманда исламдық дискурсты және оның аудармасын зерттеу ерекше өзектілікке ие. Исламдық дискурс - бұл өзара қарым-қатынастың ерекше түрі, ол білім беру, сәйкестендіру сияқты түрлі функцияларды қамтиды. Осы мақалада біз исламдық дискурстың функцияларын, оның діни сауаттылықты қалыптастырудағы және мәдениетаралық өзара әрекеттесудегі рөлін қарастырамыз.

Діни дискурс дін тілі ұғымының құрамдас бөлігі. Дін тілі діни дискурстың негізгі мәселелерінің бірі - референциялар жүйесін барабар жеткізудің тілдік құралдарын іздеуге бағытталған. Діни дискурс, ең алдымен, діни дүниетанымның қағидаттарын, оған тән құндылықтарды, нормаларды, идеялар мен мифтерді сипаттауға және түсіндіруге бағытталады [1, 344 б.].

Діни дискурс институционалды дискурс түріне жатады, яғни «адамдар арасындағы мамандандырылған, клишеленген қарым-қатынас түрі» болып табылады. Оның ерекшелігі - дискурстың қатысушыларының бірі ретінде Құдайдың болуы, яғни бірқатар конфессияларда оған бағытталған дұғалар, діни жырлар, тәубелер орын алады.

Діни тәжірибелердің «сөзбен жеткізілмеуі» мәселесі діни дискурс тілі арқылы шешіледі. Бұл тілдің догматикалық қыры «консервативті» тілдік стратегияларды – көнерген лексиканы, діни терминологияны, қасиетті мәтіндерді дәйексөз ретінде қолдануды қамтиды [2, 258-б.].

Тар мағынада діни дискурс - діни салада қолданылатын сөйлеу актілерінің жиынтығы болса, кең мағынада - адамның сенімге

келуін қамтамасыз ететін әрекеттер жиынтығы мен коммуниканттар арасындағы өзара әрекеттесуді сүйемелдейтін сөйлеу актілерінің кешені. Діни дискурс қай жерде көрініс тапса да, оның басты міндеттерінің бірі – мұсылманның тілегін, үмітін, дұғасын білдіру, рухани қолдау табу (діндес бауырларынан да, Құдайдан да). Діни дискурстың дамуы мен жүзеге асыру формалары оның мақсаттарымен айқындалады: а) Құдайдан қолдау алу; ә) жанды тазарту; б) ең жақын адамдарды иман мен тәубеге шақыру; в) сенушілерді сенім мен ізгілікке бекіту; г) рәсім арқылы өзіңнің белгілі бір конфессияға тиесілі екеніңді сезіну [3, 27–33].

Исламдық дискурс – Ислам, оның ілімі мен тәжірибесіне байланысты вербалды және вербалды емес коммуникациялық актілердің жиынтығы деп анықтауға болады. Ол Қасиетті Құран сүрелерін, хадистерді, уағыздарды, дәрістерді, мақалаларды және исламдық құндылықтар мен білімді таратуға бағытталған басқа да формаларды қамтиды.

Исламдық дискурстың негізгі құрамдас бөліктері - теологиялық аспектілер: иман негіздерін, Құран мен хадистер ілімдерін талқылау.

Исламдық дискурстың орталық институты - мешіт. Коммуниканттар арасындағы қатынастардың сипатына қарай исламдық коммуникацияның бірнеше түрін бөлуге болады: а) мешіттегі қарым-қатынас - жоғары дәрежеде клишеленген, рәсімделген; ә) шағын діни топтардағы қарым-қатынас - мешіттен тыс ортада өтеді; б) адамның Алламен тікелей қарым-қатынасы - яғни делдалсыз жасалатын дұға, тілек; мұндай қарым-қатынастың ең айқын үлгісі - дұға болып табылады [3, 27–33].

Діни жоралар діни дискурста маңызды рөл атқарады, исламдық дискурс та бұдан тыс емес. Көптеген вербалды және вербалды емес әрекеттер діни ритуалға негізделеді.

Кез келген діни дискурстағы сияқты, исламда да рәсім діни қарым-қатынастың негізі, іргетасы болып табылады. Кей жағдайларда діни дискурста вербалды әрекеттердің маңызы екінші қатарға ығысып, алдыңғы орынға рәсім шығады: «діни актіні орындау кезінде орындалатын рәсімдік әрекеттердің жиынтығы мен белгіленген реті; белгілі бір іс-әрекетті орындаудың қалыптасқан тәртібі, әдет-ғұрып; стандартталған сигналдық мінез-құлық актісі» [4, 64–70–66.].

Исламдық дискурстың референттік құрылымын төрт негізгі компонент арқылы сипаттауға болады: дін субъектілері; діни ағымдар (ілім, тұжырымдама); ислам философиясы; діни әрекеттер.

Исламдық дискурстың субъектісі - Аллаға бойсұнған мұсылман. Бұл ұғымға ислам қағидаттары мен нормаларын ұстануға ұмтылатын барлық сенушілер кіреді. Сондай-ақ ислам антропонимдері де субъектілер қатарына жатады - Алланың 99 көркем есімі (Ар-Рахман - Рахымды, Ар-Рахим - Мейірімді, аль-Гаффар - Кешіруші), пайғамбарлардың есімдері (Адам пайғамбардан бастап Мұхаммед пайғамбарға ﷺ дейін), әділ халифалар (Абу Бакр ас-Сиддик, Умар ибн Хаттаб), ғұламалар (аль-Бухари, имам Ахмад ибн Ханбал, аль-Хорезми, Ибн Сина (Авиценна), Ибн Рушд және т.б.).

Ислам дискурсының діни жүйелер мен ағымдар санатына ислам дініндегі әртүрлі бағыттар кіреді: сунниттер (олар төрт құқықтық мектепке немесе мазһабқа бөлінеді — ханафи, ханбали, шафиғи және малики); шииттер (олардың ішінде он екі имамдық, исмаилиттік және басқа тармақтар бар); сондай-ақ ибадилік, хариджиттік және салафит ағымдары.

Ислам философиясы келесі діни құндылықтар мен қағидаттарды және рәміздерді қамтиды: «иман» (ол исламдық сенім жүйесінің негізін құрайды және «иманның шарттары» деп аталатын негізгі қағидалар жиынтығынан тұрады: Бір Аллаға сену, періштелерге сену, Алланың пайғамбарларына сену, Алланың қасиетті кітаптарына сену, Қиямет күніне сену, тағдырға сену), «бауырмалдық», «теңдік», «білім іздену», «тыныштық», «рухани еркіндік», «кұтылу», «мәңгі өмір / Ақірет».

Діни әрекеттер мен рәсімдерге «дәрет алу», «намаз оқу / саят», «уағыз / хутба айту», «зікір – дұға сөздерін қайталау» жатады. Исламның бес парызы – иман келтіру (шахада), намаз оқу, ораза ұстау, зекет беру және қажылыққа бару [5, 26-б.].

Исламдық дискурстың функциялары шартты түрде жалпы және жекелеген, басқаша айтқанда, ерекше функциялар болып бөлінеді, яғни олар тек діни дискурсқа ғана тән сипатқа ие.

Коммуникативтік функция – қарым-қатынас қызметі, ол исламдық дискурста, жалпы тілде де, негізгі болып табылады және эксплицитті және имплицитті түрде жүзеге асырылады. Эксплицитті жүзеге асу мысалдарына намаз, дұға, зікір, уағыз жатады, яғни бұл жағдайларда тікелей вербалды байланыс немесе Аллаға жалбарыну байқалады. Имплицитті жүзеге асу дұғада көрініс табады, мұнда байланыс біржақты (адам - Құдай) сипатқа ие, ал жауап гипотетикалық түрде болжанады. Коммуникативтік функция діни дискурстың барлық жанрларында көрініс табады, өйткені олардың

басты мақсаты – сенуші мен Құдай арасындағы байланыс орнату, хабарды жеткізу немесе ықпал ету болып табылады.

Фатикалық функция – байланыс орнату қызметі, ол коммуникативтік функциямен тығыз байланысты. Намаз немесе дұға кезінде мұсылман Аллаға жалбарынып, фатика құралдарын пайдалана отырып, байланыс арнасын орнатуға және Алланың оның дұғасын қабыл еткеніне сенуге ұмтылады. Фатикалық компонент уағыз барысында да көрініс табады, мысалы, уағызшының «Тыңдаңыздар, бауырлар мен әпкелер...» деген секілді үндеулерінде.

Апеллятивтік функция. Исламдық дискурстың кез келген жанрлық үлгісі – бұл сенушінің Жаратушыға бағытталған өтініші, оның ісін оң бағытқа бұру, күнәларын кешіру, жан мен тәнді зұлымдықтан жағынан тазарту тілегі болып табылады.

Ақпараттық функция. Исламдық дискурста ақпараттық басымдық қағидаты әрекет етеді, яғни мұнда әмбебап және жалпы сипаттағы ақпарат бірінші орынға қойылады. Ислам дискурсына ақпараттық фрагменттердің жиі қайталануы тән, алайда бұл олардың маңыздылығы мен өзектілігін төмендетпейді. Қасиетті кітаптың мәтіні ақпараттың сарқылмас көзі ретінде қызмет етеді - ол сенушіге ғана емес, діннен алысырақ адамдарға да моральдық нормалар, өмірлік қағидалар мен әлеуметтік қатынастар ережелері туралы білім береді.

Жекелеген функцияларға проспекция және интроспекция функциялары жатады. Бұл функциялар дүниетанымды өткен мен болашақ тұрғысынан қарастырумен сипатталады, бұл діни дискурста тән ерекшелік. Сенуші қазіргі өмірді мәңгілік өмірге/Ақіретке дайындықтың уақытша кезеңі ретінде қабылдайды.

Қасиетті жазба интроспекцияның көзі ретінде қызмет атқарады, ол мүмінге өткенді түсінуге және оны қазіргімен салыстыруға мүмкіндік береді. Өзінің кейбір кемшіліктеріне қарамастан, ол өмірлік өлшем, рухани бағдар ретінде қабылданады. Қазіргі кездегі қиындықтар жеке немесе тектік күнәлардың салдары ретінде түсіндіріледі.

Діни дискурс дүниелік өмірдің/дүние маңызын төмендетіп, болашақ мәңгілік өмірдің / Ақірет құндылығын баса көрсетеді. Сенушінің құндылықтар иерархиясы мынадай тәртіппен қалыптасады: болашақ (мәңгілік өмір/Ахирет), өткен (Қасиетті кітап тәжірибесі) және қазіргі (дүние – өткінші кезең). Бұл адамға дүниелік қиындықтарға мән бермеуге және болашақ мәңгілік өмірге назар аударуға мүмкіндік береді.

Шындықты интерпретациялау функциясы тіл арқылы жүзеге асады, себебі тіл – болмысты бейнелеу мен қоғам мүшелеріне жеткізудің негізгі құралы. Қоршаған ортадағы кез келген құбылыс немесе оқиға тілде өз көрінісін тауып, соның көмегімен қоғамға таралады.

Тіл – адамдарға шындықты интерпретациялауға және бейнелеуге мүмкіндік беретін референциялық құрал. Діни дискурста әлем иман тұрғысынан түсіндіріледі, осылайша объективті шындықпен тоғыса отырып, сонымен бірге одан тәуелсіз ерекше рухани әлем бейнесін қалыптастырады. Мысалы, мұсылман адам қайғы-қасіретті Алланың тағдыры ретінде, сый мен сауапқа үміттеніп отырып сабырмен өтуі тиіс сынақ ретінде немесе күнәлары үшін берілген жаза ретінде қабылдауы мүмкін. Ал имансыз адам оны жай ғана кездейсоқ жағдай немесе трагедия деп бағалайды. Осылайша, иман адамның ойлау жүйесін қалыптастырып, діншіл мен құдайға сенбейтіннің бір оқиғаға әртүрлі баға беруіне негіз болады.

Ақпарат тарату функциясы. Ақпаратты жеткізу мен тарату функциясы тілдің ең негізгі қызметтерінің бірі болып табылады. Тіл - білім мен тәжірибені жинақтау (кумулятивтік функция) және білімді тарату құралы. Діни дискурста қатысты ақпарат тарату функциясы Қасиетті жазбаны түсіндіру мен насихаттау, уағыз айту, діни ілімнің негізгі қағидаттарын ұрпақтан ұрпаққа жеткізуді қамтиды.

Діни бағдарлау функциясы. Бұл функция діни дифференциацияның жалғасы болып табылады және қоғамдағы діни басымдықтар мен көзқарастардың бөлінісін көрсетеді. Адамның белгілі бір діни ілімді таңдауы қоғам әсерімен қатар, жеке басының құндылықтары мен артықшылықтарына да байланысты. Осы себепті дәстүрлі сенімнен ауытқыған, яғни имансыз немесе дінге бейтарап топтар қалыптасады.

Діни ынтымақ функциясы. Діни ынтымақ мұсылмандарды ортақ сенім негізінде біріктіріп, қауым ішіндегі бірлік пен тұтастық сезімін қалыптастырады. Намаз, Рамазан айындағы ораза мен ауыз ашар сияқты діни рәсімдер топ ішіндегі байланыстарды нығайтады. Жалпы алғанда, діни ынтымақ бір дін аясындағы діншілдердің ұйымшылдығы мен бірлігін қамтамасыз ететін маңызды фактор болып саналады.

Насихаттау немесе үгіт-өндеу функциясы. Бұл функция діни дискурста діни қағидалар мен моральдық нормаларды сақтау жөніндегі ашық және жасырын үндеулер арқылы жүзеге

асады. Құрандағы намаз оқу, ораза тұту, зекет беру, мұқтаждарға көмектесу, бірлік пен татулыққа ұмтылу сияқты нақты бұйрықтар осы функцияның айқын көрінісі болып табылады. Сонымен қатар, бүкіл Қасиетті Құран мәтінінде де діншілдердің іс-әрекеттерін реттейтін және бағыттаушы насихаттық мазмұны бар. Бұл функцияны белсенді деп те сипаттауға болады, өйткені ол сенушіден нақты амал жасауды талап етеді: «амалсыз иман – әлсіз иман» деген қағида осыны дәлелдейді.

Прескриптивтік функция. Бұл функция насихаттау қызметімен тығыз байланысты және әртүрлі өмірлік жағдайларда дұрыс мінез-құлық үлгісін белгілейді. Діни дискурс ритуалдық нормаларға негізделген, ал бұл нормалар діндардың ойлау жүйесін және іс-әрекетін айқындайды. Діншідің барлық ойы мен ісі Құдайдың разылығына жету және мәңгілік өмірге ие болу мақсатында алдын ала белгіленген және діни қағидалармен реттелген.

Прохибитивтік функция, яғни тыйым салу функциясы, исламдық дискурста ашық және анық түрде көрініс табады, ешқандай астарлы мағынасыз беріледі және осы қырынан ол педагогикалық функциямен сабақтасып жатады. Исламдағы тыйым салу функциясының мысалы ретінде Құран мен хадистерде белгіленген нақты тыйымдарды атауға болады: ішімдікке тыйым (Құран, 5:90), шошқа етін жеуге тыйым (Құран, 2:173), жала жабу мен өтірік айтуға тыйым (Құран, 24:4), зинақорлыққа тыйым (Құран, 17:32), құмар ойындарына тыйым (Құран, 5:90).

Инспиративтік функция исламдық дискурста Қасиетті Құран мәтіндері, Пайғамбар ﷺ ілімдері мен діни рәсімдердің мүміндерді шабыттандыру, әрекетке итермелеу, моральдық құндылықтарды қалыптастыру және мінез-құлықты бағыттау қабілетін білдіреді. Бұл функция мұсылмандардың өмірінде маңызды рөл атқарады: ол өмірдің түрлі қырларында мағына, мотивация және рухани қолдау табуға көмектеседі. Ислам әділеттілік, мейірім, адалдық және өзгені аялау сияқты айқын моральдық нормалар мен құндылықтарды ұсына отырып, діншілдің күнделікті өмірдегі шешім қабылдауына бағыт береді. Аллаға деген сенім мен ислам ілімін үйрену діншілге ауыр жағдайларда жұбаныш пен үміт сыйлап, қиындықтарды жеңуге дем береді. Ислам қоғам өміріне белсенді қатысуды, мұқтаждарға жәрдем беруді және адам құқықтарын қорғауды қолдайды, бұл мұсылмандарды әлеуметтік белсенділік пен волонтерлікке шабыттандырады. Осы тұрғыдан алғанда, инспиративтік функция исламдық дискурстың сенімге,

жеке тұлғаның рухани дамуына және әлеуметтік байланыстардың нығаюына ықпал ететін маңызды қыры болып табылады.

Дұға ету функциясы исламдық дискурстың ең басты қызметтерінің бірі болып табылады. Жалпы діни дискурс пен оның жанрлық үлгілері Аллаға бағытталған. Исламдық дұға функциясы – саяят (намаз) және өзге де құлшылық түрлері арқылы Аллаға жүгіну тәжірибесі. Ол мұсылманның рухани байланысын нығайтып, сенімін күшейтеді және ішкі тыныштық табуына ықпал етеді. Бұл функция діншілдің өмірінде орталық рөл атқарады, өйткені ол Алламен тұрақты рухани байланысты қамтамасыз етіп, рухани кемелдікке жетудің негізі болып табылады.

Комплиментарлық функция исламдық дискурста Алланы мадақтау (намазда, дуада, нашидтерде, зікірде, уағыздарда және ислам сабағында) арқылы көрініс табады. Бұл функция Алланың ұлылығы мен рақымдылығына ризашылық пен танданысты білдіруді мақсат етеді. Алланы мадақтау діншілдің иманын нығайтып, рухани байланысын тереңдетеді, адамның әлемдегі орнын және өзінің Аллаға тәуелділігін ұғынуына көмектеседі. Сонымен қатар, бұл функция мұсылмандар арасында оң өзара әрекет пен бауырмалдық атмосферасын қалыптастырып, оларды ізгі істер мен өзара қолдауға ынталандырады.

Исламдық дискурс функцияларын діни сауаттылық және мәдениетаралық өзара әрекет контекстінде зерттеу бірнеше маңызды нәтижелерге әкеледі:

– Құрмет пен төзімділікті дамыту: исламдық дискурсты түсіну өзге мәдениеттер мен діндерге деген құрметті арттырады. Бұл әсіресе көпұлтты және көпконфессиялы қоғамдарда маңызды, өйткені түрлі дін өкілдерінің өзара қарым-қатынасы күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналып отыр.

– Бұрмалаулар мен стереотиптерді азайту: ислам мен оның ілімдері туралы білім жетіспеушілігі жиі теріс түсініктер тудырады; сондықтан дінді терең түсіну мұсылмандар мен олардың мәдениетін объективті қабылдауға мүмкіндік береді.

– Тиімді мәдениетаралық өзара әрекеттестік: исламдық құндылықтар мен мінез-құлық нормаларын түсіну мұсылмандармен бизнестен бастап білім беру саласына дейінгі түрлі бағыттарда тиімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Бұл өзара түсінбеушілік пен жанжалдардың алдын алуға көмектеседі.

– Жеке тәжірибені байыту: исламдық дискурсты зерттеу адамның жеке тәжірибесін және дүниетанымын байыта алады. Бұл

адамзат тәжірибесінің алуан түрлілігін және әлемді қабылдаудың түрлі тәсілдерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

– Диалогты дамыту: исламдық дискурс негіздерін түсіну әртүрлі діндер мен мәдениеттер өкілдері арасындағы өзара тиімді диалогтың дамуына ықпал етеді. Бұл ортақ мүдделер мен құндылықтарды анықтауға және әлеуметтік әрі жаһандық мәселелерді бірлесе шешуге мүмкіндік береді.

– Әлеуметтік үйлесімділікті сақтау: қазіргі қоғамда артып келе жатқан поляризация мен діни қақтығыстар жағдайында исламдық дискурсты түсіну әлеуметтік келісім мен тұрақтылықты нығайтуға жәрдемдеседі.

– Білім беру және ағартушылық: исламдық дискурсты зерттеу білім беру үдерісінің маңызды бөлігі болып табылады, ол сыншыл ойлау қабілетін, жаңа идеяларға ашықтықты және күрделі әлеуметтік құбылыстарды талдау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Сондықтан исламдық дискурсты зерттеу әділетті, бейбіт және өзара түсіністікке негізделген қоғам құру жолындағы маңызды қадам болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Чернявская, В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учебное пособие. – М.: Книжный дом «Либроком», 2009. – 248 с.

2 Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

3 Бобырева Е.В. Религиозный дискурс: ценности, жанры, стратегии (на материале православного вероучения) дис. д-ра филол. наук. Волгоград 2007.

4 Клопыжникова А. А., Ромаха О. В. Ритуал как кодификация обряда // Аналитика культурологии. 2008. № 11. С. 105-110.

5 Имам Камиль Муфти Основные ценности ислама // опубликовано 13 Jun 2016, последние изменения 20 Aug 2023 - [Электронный ресурс]/Режим доступа: <https://www.islamreligion.com/ru/articles/10256>

ДІН ПСИХОЛОГИЯСЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ ТҰЛҒА ФЕНОМЕНІ

РАМАЗАН І. Б.

магистрант, «Дін психологиясы» мамандығы, Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

КАИРБЕКОВ Н. Е.

«Дінтану» кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), Л. Н. Гумилев
атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Қазіргі таңда дін психологиясы адам руханияты мен сана құрылымын түсіндірудің маңызды құралына айналып, ауқымды әрі көпқырлы зерттеу саласы ретінде дамып келеді. Ол адамның сенім, эмоция, мінез-құлық жүйелерін, сондай-ақ діни тәжірибенің тұлғалық және әлеуметтік қырларын зерттеуді мақсат етеді. Бұл салада адамның діни сенімдері, тәжірибелері және діни дүниетанымының когнитивті, эмоциялық және мінез-құлықтық механизмдері әртүрлі бағыттар тұрғысынан қарастырылады. Соның бірі дін мен тұлға арақатынасын түсіндіруі. Дін психологиясында тұлға теорияларын зерттеу әлі күнге дейін өзекті әрі ғылыми қызығушылық тудыратын бағыттардың бірі болып табылады. Себебі дін тұлғаның ішкі құрылымын, өзіндік санасын және дүниетанымын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Дін адамның әлеуметтену процессінде өзіндік «Мен» тұжырымдамасын қалыптастырып, оның әлеуметтік ортада бейімделуін, моральдық бағдарын және психологиялық тепе-теңдігін қамтамасыз ететін маңызды ішкі ресурс ретінде танылады.

Тұлға психологиясы тұрғысынан алғанда да, дін – адамның моральдық таңдауларын, мінез-құлық тұрақтылығын және әлеуметтік жауапкершілігін реттейтін ішкі тетік. Діни сенімдер адамның құндылық жүйесіне әсер етіп қана қоймай, оның өмірлік мән-мағынасы мен мақсатына айналып жататын кездерді де көреміз. Сонымен қатар, дін тұлғаның эмоционалды тұрақтылығын сақтауға, күйзеліс пен мазасыздық жағдайында ішкі тепе-теңдігін қалпына келтіруге ықпал етеді. Осы себепті дін тұлға дамуының тек әлеуметтік немесе мәдени емес, сонымен қатар психологиялық факторына айналады.

Ғылыми әдебиеттерде «тұлға» ұғымы әртүрлі мағынада түсіндіріледі. Бұл оның теориялық бағыттарының, зерттеу әдістерінің және өлшеу тәсілдерінің әртүрлілігіне байланысты[7]. Ағылшын тіліндегі «personality» сөзі ежелгі гректің «persona»

ұғымынан шығып, «бетперде», «маска» деген мағынаны білдіреді. Ежелгі грек театрында актерлер сахналық қойылым кезінде арнайы бетперде (prosopon) таққан. Бұл термин бастапқыда комедиялық немесе трагедиялық кейіпкердің бейнесін білдіретін. Уақыт өте келе «тұлға» ұғымы осы мағыналық негізден таралып, адамның белгілі бір әлеуметтік рөлдерді орындау барысында қабылдайтын сыртқы мінез-құлық формаларын, яғни қоғамға бағытталған «бетперде» немесе әлеуметтік бейнесін сипаттайтын түсінікке айналды[6]. Басқаша айтқанда, адамның өз ортасында әлеуметтік қарым-қатынастарда өзін қалай көрсететіні мен қоғам қабылдайтын бейнесінің жиынтығы.

Қазақ тілі сөздігінде де, тұлға – жеке адамның өзіндік адамгершілік, әлеуметтік, психологиялық қырларын ашып, адамды саналы іс-әрекет иесі және қоғам мүшесі ретінде жан-жақты сипаттайтын ұғым ретінде сипаттайды[1].

Тұлға ұғымының психологиядағы мағыналық көптүрлілігін түсіну үшін осы саланың көрнекті теоретик ғалымдардың көзқарасына жүгінген орынды болар. Мысалы, Роджерс тұлғаны «Мен» тұжырымдамасы арқылы сипаттап, оны адамның тәжірибесінің өзегін құрайтын, ұйымдасқан және салыстырмалы түрде тұрақты субъективті құрылым ретінде қарастырған. Олпорт тұлғаны индивидтің шынайы табиғатын айқындайтын, оның әлеммен өзара әрекет сипатын анықтайтын ішкі психологиялық жүйе ретінде түсіндірсе, Эриксонның көзқарасы бойынша адам өмір бойы бірқатар психо-әлеуметтік дағдарыстардан өту арқылы, нәтижесінде тұлға боп қалыптасады деген. Осы теориялардың бір-бірінен айқын айырмашылықтары тұлға ұғымының мазмұнын тек «сыртқы әлеуметтік бейне» түсінігімен ғана шектемей, оның әлдеқайда кең әрі терең екенін көрсетеді. Тұлға тек әлеуметтік рөлдердің жиынтығы емес, ол адамның ішкі мәнін, тұрақты психологиялық құрылымын және өмір бойғы дамуын қамтитын күрделі жүйе болып табылады[6].

Тұлға ұғымының осындай күрделі және көпқырлы табиғаты оның дінмен өзара байланысын қарастыруды өзекті етеді. Тұлға және дін мәселесі адамның рухани болмысын түсіндіру қажеттілігінен туындап, көптеген психолог-ғалымдар тарапынан жан-жақты теориялық зерттеу нысанына айналды. Осы тұста жоғарыда аталған теориялар тұлғаның психологиялық қырын түсіндіруге бағытталғанымен, олардың көпшілігінде адамның рухани және моралдық қырлары да қамтылған. Осы тұрғыда бұл теорияларды

дін психологиясы контекстінде қайта қарастыру олардың терең гуманистік және экзистенциалдық негіздерін айқындай түседі.

Гуманистік психологияның белгілі өкілі Карл Роджерс тұлғаның өзін-өзі қабылдауы мен өзін-өзі жүзеге асыру процессіне ерекше мән берді. Роджерстің «клиентке бағытталған терапиясы» адамның өз сезімдері мен ойларына терең үнілуге шақырады. Ол өмірдің басты мақсаты ретінде адамның «өзінің шынайы Менін табуын» және «ішкі дауысына құлақ асуын» қарастырған[9]. Осы мақсатта ол адамды сыртқы қысым мен қоғамның қалыптастырған үлгілерінен тәуелсіз болуға үндеген[10]. Дегенмен, бұл жүйе кейбір сыншылардың пікірінше, тұлғаны рухани және мәдени құндылықтардан алшақтатып, адамның тек өз сезімдері мен ішкі тәжірибесіне шамадан тыс назар аударуға итермелейді. Олар Роджерстің гуманистік мектебін заманауи индивидуализм мен нарциссизмнің көрінісі ретінде бағалаған[5].

Роджерс теориясында тұлғаның ішкі күйі мен сыртқы әсерлері психологиялық үйлесімсіздік әкеледі. Бұндай үйлесімсіздік адамның табиғи даму заңдылығына қайшы келетін сыртқы ықпалдардың нәтижесінде туындайды. Әрбір адам табиғатынан өзін дамытуға, жетілдіруге және өзінің әлеуетін толық ашуға ұмтылады – бұл үдеріс өзін-өзі өзектендіру (самоактуализация) деп аталады[8]. Алайда тұлғаның өзіндік жағымды бағалауы (positive self-regard) көбінесе басқалардың оған деген жылы қарым-қатынасы мен қабылдауына тәуелді. Адам әлеуметтік мақұлдауға мұқтаж болғандықтан, кейде өз табиғи қажеттіліктері мен ішкі құндылықтарын қайшы келсе де, қоғамның немесе жақын адамдарының күткен мінез-құлқына бейімделуге тырысады. Уақыт өте келе бұл бейімделу адамның шынайы «Менін» көмескілендіріп, өзін сыртқы талаптар мен әлеуметтік нормалар арқылы бағалауға әкеледі. Нәтижесінде тұлға өз болмысы мен мінез-құлқы арасында ішкі сәйкессіздікке ұшырайды. Яғни адам бір жағынан өзін еркін және табиғи түрде көрсетуге ұмтылса, екінші жағынан басқалардың мойындауына тәуелді болып қалады. Бұл ішкі қайшылық – мазасыздық, қорқыныш және өз-өзіне сенімсіздік сияқты жағымсыз эмоционалды күйге әкеледі[8]. Роджерстің пайымдауынша, дәл осы сәйкессіздік адамның психологиялық күйзелісінің басты себебі болып табылады.

Ол мұндай жағдайдан шығудың жолын адамның өзін және өз сезімдерін толық қабылдау қабілетімен байланыстырады. Егер тұлға өз табиғи бейімділіктерін, әлсіздіктерін шартсыз түрде мойындай алса, онда ол ішкі үйлесімге қол жеткізеді. Өзін-өзі

шынайы қабылдау – қорғаныстың төмендеуіне, ішкі еркіндік пен өзге адамдарды қабылдауға мүмкіндік береді. Роджерс бұл жағдайда адам өз өмірін толық сезінетін, қорқыныштан азат және рухани жағынан үйлесімді күйге жетеді деп есептеген[8].

Дін психологиясы тұрғысынан бұл идеялар адамның өзін-өзі тануы мен рухани жетілуін түсіндіруде маңызды рөл атқарады. Өзін толық қабылдау тек психологиялық процесс қана емес, сонымен бірге рухани тәжірибе де болып табылады. Адамның шынайы үйлесімге жетуі оның өзімен, қоршаған ортамен және Жаратушымен байланысын қайта орнату арқылы мүмкін болады. Осы тұрғыда дін тұлғаның ішкі тұрақтылығын нығайтып, экзистенциалдық мағына мен моральдық бағдар беретін психологиялық ресурс ретінде танылады.

Кейіннен дін мен тұлға арасындағы байланысты ғылыми тұрғыда алғаш жүйелі сипаттаған зерттеушілердің бірі – Гордон Олпорт. Ол дінді тұлғаның мотивациялық құрылымының маңызды бөлігі ретінде қарастырып, оның адамның моральдық, әлеуметтік және рухани болмысына әсерін терең зерттеген. Алғашында ол діннің адамның ішкі әлемінде қалай қалыптасатыны мен дамитынын түсіндіруге тырысты. Бұл ойдың бастаулары 1937 жылы жарық көрген «Personality: A Psychological Interpretation» атты еңбегінде көрініс тапқан, онда ғалым функционалды автономия ұғымын енгізіп, адамның діни және моральдық мотивтері біртіндеп сыртқы ықпалдан тәуелсізденіп, өз бетінше әрекет ететін ішкі қозғаушы күшке айналатынын атап өткен.

1950 жылы жарық көрген «The Individual and His Religion» еңбегінде Олпорт адам бойындағы діни сезімнің даму сатыларын сипаттайды. Ол діни сезімнің екі негізгі түрін – жетілген (незрелая) және жетілген (зрелая) ажыратты[4]. Жетілмеген дін – қарапайым, сын көзбен қарамайтын, еліктеуге негізделген сенім болса, жетілген дін – эгоцентризмнен арылу нәтижесінде қалыптасатын, адамның дүниетанымын, моральдық қағидаларын және өмірлік мақсатын біріктіретін тұтас жүйе болып табылады. Жетілген діни сезім тұлға бойында рухани үйлесім орнатуға, өмірінде тұрақтылық пен мағына табуға, сондай-ақ моральдық жауапкершілік пен адамгершілік ұстанымдарын нығайтуға көмектеседі.

Олпорт үшін жетілген дін – адамның дүниетанымын және мотивациялық жүйесін біріктіретін құрылымды өмірлік философия[4]. Мұндай діни сезім тұлға өміріне бағыт, мағына және құндылықтар жүйесін береді. Ғалым діннің жетілген формасын

сенім мен сыншылдық арасындағы үйлесім мысалында түсіндіреді. Нағыз сыншыл адам белгілі бір көзқарасты теріске шығарған сәттің өзінде, одан да терең, өз болмысына жақын жаңа сенім таба біледі және соған берік болады. Оның пікірінше, діни сенім – тәуекел, бірақ ол өмірдің ажырамас бөлігі ретінде, дәл моральға, саясатқа не махаббатқа сенім секілді, қажетті тәуекел. Олпорт бұл ойды былай түйіндейді: «Теория денгейіндегі күмән – өмірлік тәжірибеде абсолютті сеніммен әбден үйлеседі»[4].

Олпорттың көзқарасында жетілген діни сезім тұлғаның ішкі құрылымында функционалды тұрғыдан автономды болуы тиіс, яғни оның өзіне тән ішкі мотивациялық энергиясы мен бағыттаушы күші болу керек. Кейін ол бұл ойын дамыта отырып «жалған наным» (prejudice) феноменімен байланыстырды[2]. Ол дінді парадоксты құбылыс ретінде сипаттап, оның ең жоғарғы мейірім мен сүйіспеншілікті де, сонымен қатар ең күшті төзімсіздік пен авторитарлық мінез-құлықты да туындататынын атап өтті.

Жетілген және жетілмеген діни сезім арасындағы айырмашылықты кейінірек Олпорттың «The Nature of Prejudice» (1954) еңбегінде институционалды және интернализацияланған дін ұғымдары түрінде жаңғыртылып, 1959 жылы жарық көрген «Religion and Prejudice» мақаласында сыртқы (extrinsic) және ішкі (intrinsic) діни бағдарлар ретінде толық сипаттаған.

Бұл ұғымдардың негізінде тұлғаның мотивациялық құрылымындағы діннің атқаратын рөлі жатыр. Кей адамдар үшін дін – мақсатқа жетудің құралы, ал басқалар үшін ол өмірдің өзегі мен мәні болып табылады. Алғашқылар дінді әлеуметтік мәртебе, қауіпсіздік немесе өз мүддесін ақтау құралы ретінде пайдаланса, соңғылар дінмен өмір сүреді, оны ішкі сенім мен моральдық бағдардың бастауы деп түсінеді. 1959 жылы Олпорт діни бағдар түрлерінің түп негізін адамның бала кездегі тәжірибесінен іздеді. Ерте жаста қалыптасқан сенім мен қауіпсіздік сезімі немесе керісінше, сенімсіздік пен үрей сезімі адамның болашақ діни бағдарын айқындауы мүмкін деп есептейді. Кейін ол бұл екі типке анықтама берді: Ол сыртқы және ішкі діни бағдарды бір-біріне тең, өзара толықтыратын екі полюс ретінде сипаттайды. Енді бұл екі түр қарама-қайшы емес, керісінше, бір континуумның екі шеті ретінде түсіндірілді[3].

Осылайша, Олпорттың діни сезімнің даму туралы терең әрі теориялық тұрғыда бай тұжырымдама ұсынып, дін психологиясына функционалды типология, айқын операциялық анықтамалар және

эмпирикалық тексеруге болатын гипотезалар жүйесін енгізді. Оның еңбектері психология ғылымындағы маңызды бетбұрыс болды – ол дінді тек мәдени не әлеуметтік феномен ретінде ғана емес, тұлғаның ішкі рухани құрылымының ажырамас бөлігі ретінде қарастыру қажеттілігін көрсетті. Дін адамға тек сыртқы мінез-құлық және моральдық ережелер жиынтығы ғана емес, сонымен қатар ішкі тұрақтылық пен өмірлік бағыт-бағдар беретін тірек көзі ретінде түсіндірді. Бұл еңбектер кейінгі ондаған жылдар бойы дін мен тұлға психологиясын зерттеудің теориялық негізіне айналды.

Тұлға мен дін мәселесін психологиялық тұрғыдан талдау – адам болмысының терең құрылымдарын түсінудің ең пәрменді тәсілдерінің бірі. Дін тұлғаның тек сыртқы мінез-құлқына емес, оның рухани әлемі мен психологиялық тұрақтылығына әсер ететін ішкі айқындаушысы ретінде қарастырылады. Діни сенім – адамның өз болмысын ұғыну, өмірлік мағына табу мен моральдық жауапкершілікті сезіну үдерісіндегі маңызды психологиялық және экзистенциалдық ресурс. Осы арқылы дін тұлғаның құндылықтар жүйесін реттеп, оның өмірге, қоғамға және өз-өзіне деген көзқарасын қалыптастырады.

К. Роджерс пен Г. Олпорт еңбектерінде тұлға мен дін байланысы әртүрлі қырынан ашылады, бірақ екеуін біріктіретін ортақ өзек – адамның ішкі үйлесімге, өзін-өзі тануға және моральдық кемелдікке ұмтылысы. Роджерс дінді тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру және ішкі шынайылығын табу жолындағы рухани құрал ретінде қарастырды. Оның пікірінше, адам өз сезімдерін, ойларын және тәжірибесін қабылдай алғанда ғана ішкі үйлесім мен психологиялық тұтастыққа жетеді. Бұл ұстаным діннің мәнімен үндеседі, өйткені діни тәжірибе де адамның рухани тазаруы мен ішкі еркіндігін іздеуге бағытталған.

Ал Олпорт дінді тұлғаның мотивациялық құрылымындағы негізгі факторлардың бірі деп танып, оның ішкі және сыртқы бағыттылығын айқындап берді. Олпорттың пайымдауынша, тек ішкі діни бағдар ғана тұлғаның шынайы рухани дамуын қамтамасыз етіп, оның моральдық ұстанымдары мен өмірлік дүниетанымын қалыптастырады. Ал сыртқы діни бағдар – дінді тек әлеуметтік құрал ретінде пайдалану түрі, сондықтан ол тұлғаның рухани кемелдігіне әкелмейді. Осы тұрғыда Олпорттың теориясы адамның дінге қатынасындағы ниет пен мақсатын психологиялық салмағын айқындайды.

Қазіргі дін психологиясы осы классикалық теорияларды жаңа ғылыми бағыттармен ұштастыра отырып дамуда. Қазіргі

зерттеулерде (П. Паргамент, В. Сароглу, Р. Эммонс және т.б.) дін адамның когнитивтік, эмоциялық және мінез-құлықтық жүйелерін біріктіретін көпденгейлі құрылым ретінде қарастырылады. Дін адамның әлемді түсіну тәсілін айқындайды, эмоциялық күйін реттейді және өмірлік мақсаттарға жетуде мотивациялық бағдар береді. Бұл – дін мен тұлғаның өзара байланысын тек рухани феномен емес, сонымен қатар психологиялық және әлеуметтік бейімделу тетігі екенін көрсетеді. Осылайша, дін психологиясы тұлға теориясын толықтырып қана қоймай, оны жаңа деңгейге көтереді: ол адамның өзіндік сана, рухани даму және өмірлік мағына іздеу процесстерін түсіндірудің әмбебап әдістемелік негізіне айналып отыр. Дін тұлғаның ішкі әлемін үйлестіру, экзистенциалдық сенімділігін арттыру және әлеуметтік жауапкершілік сезімін күшейту арқылы психологиялық тұтастығын қамтамасыз етеді. Сондықтан дін мен тұлға теорияларындағы мәселелерді кешенді зерттеу – қазіргі дін психология ғылымының адамды тұтас, рухани және әлеуметтік болмыс ретінде танудағы маңызды қадам болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 М.Малмақов, Қ.Есенова, Б.Хинаят және т.б. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-том. / Алматы, 2011. - 800 б.
- 2 Allport G.W. The Religious Context of Prejudice // Journal for the Scientific Study of Religion. 1966. V. 5. No 3.
- 3 Allport, G. W., & Ross, J. M. Personal religious orientation and prejudice. Journal of Personality and Social Psychology, 1967. 5(4), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- 4 Allport G.W. The individual and his religion. N. Y., 1971.
- 5 Fuller, R. C. Carl Rogers, religion, and the role of psychology in American culture. Journal of Humanistic Psychology, 1982. 22(4), 21–32.
- 6 Larry A. Hjelle, Daniel Jiegler. Personality theories: basic assumptions, research, and applications New York; London: McGraw-Hill; 1992.
- 7 Möttus, R., Wood, D. et al. Descriptive, predictive and explanatory personality research: Different goals, different approaches, but a shared need to move beyond the Big Few traits. European Journal of Personality, 2020. 34(6). <https://doi.org/10.1002/per.2311>
- 8 Rogers, C. Client-centered therapy. Boston: Houghton Mifflin, 1951.

9 Rogers, C. On Becoming A Person. Boston: Houghton Mifflin, 1961.

10 Rogers, C. Taped dialogue with Paul Tillich, San Diego State College, 1966.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ – ТҰРАҚТЫ ҚОҒАМ КЕПІЛІ

САДВАКАСОВА С. М.

тарих пәні мұғалімі, гуманитарлық пәндер магистрі, №18 жалпы орта білім беретін мектеп, Екібастұз қ.

Бұл мақалада діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықтың қоғамдық сананы жаңғыртудағы рөлі қарастырылады. Қазіргі қоғамдағы діни сауаттылықтың деңгейі мен мәдени әртүрлілікті қабылдау қабілеті әлеуметтік тұрақтылықтың маңызды факторлары болып табылады. Діни және мәдени білімді арттыру арқылы қоғамның санасын жаңғыртуға бағытталған әрекеттер қарастырылады. Мақалада діни сауаттылықтың қоғамдағы толеранттылықты арттырып, әлеуметтік келісімді нығайтуға қалай ықпал ететіні талданады. Сонымен қатар, мәдени толеранттылықтың қоғамды біріктірудегі маңыздылығы қарастырылады.

Мақсаты – діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты арттыру арқылы қоғамдық сананы жаңғыртуға ықпал ету.

Міндеттері:

Қазақстандағы діни сауаттылықтың қазіргі жағдайын талдау және оны арттырудың тиімді жолдарын анықтау.

Мәдени толеранттылықты дамыту үшін Қазақстанның әртүрлі этникалық топтарының өзара қарым-қатынасын зерттеу.

Қоғамдық сананы жаңғыртудағы діни және мәдени факторлардың рөлін анықтау және олардың өзара байланысын түсіндіру.

Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты арттырудың қоғамдық және мемлекеттік саясаттағы орнын бағалау.

Қазіргі заманда Қазақстан қоғамы алдында тұрған басты міндеттердің бірі – діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамыту арқылы қоғамдық сананы жаңғырту. Бұл мәселенің өзектілігі елдің көпұлтты және көпдінді құрылымымен тығыз байланысты. Қазақстанда әртүрлі этникалық және діни топтардың бейбіт қатар өмір сүруінің маңызы зор. Сондықтан, діни сауаттылықты

арттыру қоғамдағы діни экстремизм мен радикализмнің алдын алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мәдени толеранттылықтың дамуы әртүрлі мәдениеттердің өзара түсіністігін және құрметін арттыруға ықпал етеді.

Қазақстан әлемдік аренада бейбітшілік пен тұрақтылықты насихаттай отырып, діни және мәдени әртүрлілікті сақтау мен дамытуда үлгі бола алады. Қоғамдық сананы жаңғырту үшін діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты арттыру маңызды. Бұл қоғамның бірлігін нығайтып, түрлі әлеуметтік шиеленістердің алдын алады. Қазіргі қоғамда діни және мәдени сауаттылықтың жетіспеушілігі кейбір конфликтілер мен түсініспеушіліктерге әкелуі мүмкін. Сондықтан, бұл бағытта мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың бірлескен әрекеті қажет.

– Білім беру бағдарламаларын жетілдіру – мектептер мен жоғары оқу орындарында діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамытуға арналған арнайы курстар мен пәндер енгізу.

– Ақпараттық науқандар – бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілер арқылы діни сенімдер мен мәдениеттер туралы дұрыс ақпарат тарату.

– Диалог алаңдарын құру – түрлі дін өкілдері мен этностар арасындағы пікір алмасу және ынтымақтастықты дамыту мақсатындағы кездесулер мен форумдар ұйымдастыру.

– Заңнамалық база нығайту – діни экстремизм мен ұлтаралық алауыздыққа қарсы тиімді құқықтық нормаларды енгізу.

Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамыту Қазақстанның тұрақты дамуына, оның халықаралық беделін арттыруға және болашақ ұрпақтың бейбіт өмір сүруіне негіз болады. Осылайша, бұл зерттеудің нәтижелері қоғамның әртүрлі салаларында практикалық маңыздылыққа ие болады, соның ішінде білім беру жүйесінде, мемлекеттік саясатта және қоғамдық ұйымдарда. Мәселен, бұл зерттеу нәтижелері оқушылар мен студенттерге арналған бағдарламаларды әзірлеуде, сондай-ақ діни және мәдениаралық диалогты қолдау бойынша шараларды ұйымдастыруда қолданылуы мүмкін. [2, 46 б.].

Қазіргі жаһандану дәуірінде Қазақстан үшін діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамыту маңызды. Бұл тек қоғамдық сананы жаңғырту ғана емес, сонымен бірге елдің тұрақтылығы мен бейбітшілігін сақтауға ықпал етеді. Қазақстанның көпұлтты және көпдінді қоғамы әртүрлі этникалық топтардың өзара түсіністігін, құрметін және бірлесе өмір сүруін талап етеді. Сондықтан, діни

сауаттылық пен мәдени толеранттылықты арттыру – елдің тұрақты дамуының ажырамас бөлігі болып табылады.

Діни сауаттылықтың рөлі -қоғамдағы рөлі діни сауаттылықтың арттыруы діни экстремизм мен радикализмнің алдын алуға мүмкіндік береді. Мысалы, діни сауаттылықтың төмендігі кейбір жастардың экстремистік ұйымдарға қосылуына әкелуі мүмкін. Зерттеулер көрсеткендей, діни білімді дұрыс қабылдау – радикализмге қарсы ең тиімді құралдардың бірі. Бұл тұрғыда Қазақстанда діни білім беруді жетілдіру, діни ұйымдармен ынтымақтастықты нығайту маңызды. Ал мәдени толеранттылық- әртүрлі этникалық топтардың бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз етеді. Қазақстанда мәдени толеранттылықты дамыту үшін түрлі мәдени шаралар ұйымдастыру, этнографиялық зерттеулер жүргізу қажет. Мысалы, жыл сайын Алматыда өткізілетін «Еуразиялық мәдениет фестивалі» әртүрлі халықтардың мәдениетін таныстырып, олардың арасындағы өзара түсіністікті арттырады.

Қоғамдық сана діни және мәдени факторлар арқылы жаңғырады. Бұл процессте білім беру жүйесінің рөлі зор. Мектептер мен жоғары оқу орындарында діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты оқу бағдарламаларына енгізу қажет. Сонымен қатар, мемлекеттік саясатта бұл мәселелерді қолдау, арнайы бағдарламалар әзірлеу маңызды.

Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты арттыру арқылы Қазақстан халықаралық аренада бейбітшілік пен тұрақтылықты насихаттай алады. Бұл елдің халықаралық беделін арттырып, экономикалық және саяси тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, бұл бағытта жұмысты күшейту әлеуметтік шиеленістердің алдын алуға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – Қазақстанның тұрақты дамуының негізі. Бұл бағытта жұмыстарды күшейту елдің ішкі және сыртқы саясатына оң әсерін тигізіп, болашақ ұрпақтың бейбіт өмір сүруіне негіз болады. Сондықтан, осы мәселелерді шешуде қоғамның барлық саласы бірлесе әрекет етуі тиіс.

Қазіргі жаһандану заманы Қазақстан үшін діни сауаттылық пен мәдени толеранттылықты дамытуда ерекше маңызға ие. Бұл тек қоғамдық сананы жаңғырту ғана емес, елдің тұрақтылығы мен бейбітшілігін қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Діни сауаттылық экстремизм мен радикализмнің алдын алуға көмектеседі, ал мәдени толеранттылық әртүрлі этникалық топтардың бейбіт өмір

сүруін қамтамасыз етеді. Оқу бағдарламаларына осы тақырыптарды енгізу, мемлекеттік саясатта қолдау көрсету қажет. Бұл елдің халықаралық аренадағы беделін арттырып, экономикалық және саяси тұрақтылықты нығайтады. [7, 17 б.].

Болашақта осы мәселелерге көңіл бөліп, қоғамның барлық саласы бірлесе әрекет етуі тиіс. Әсіресе, білім беру жүйесінде діни және мәдени сауаттылықты арттыру бойынша арнайы бағдарламалар әзірлеу маңызды. Жастарға осы құндылықтарды насихаттау арқылы біз болашақ ұрпақтың бейбіт өмір сүруіне негіз қалаймыз. Қоғам мүшелерін осы бағытта белсенділікке шақырамын, әрбір азамат өз үлесін қосуы тиіс. Тек осылай ғана біз тұрақты және гүлденген болашаққа қол жеткізе аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбсаттаров Ж.М. Діни толеранттылық және оның Қазақстандағы рөлі. – Алматы: ҚазМУ, 2015. – 280 б.

2 Нұрмұхамедов А.Қ. Қоғамдық сананың жаңғыруы: мәдени векторлар // Қазақстан тарихы. – 2019. – №3. – 45-52 б.

3 Сейдахметов Т.Ә. Қазақстандағы діни сауаттылық мәселелері. – Астана: Фолиант, 2018. – 312 б.

4 Қалымбетов Ш.Н. Мәдени толеранттылықтың маңызы // Тарих және қоғамдық ғылымдар. – 2020. – №2. – 30-35 б.

5 Омаров Е.Б. Жана Қазақстандағы діни сауаттылық [Электронды ресурс]. – Қолжетімді: <http://www.newreligion.kz> – Қаралған күні: 10.10.2023.

6 Әлімбекова Р.С. Қоғамдық сананы жаңғыртудағы діни факторлар. – Шымкент: Оңтүстік Қазақстан баспасы, 2017. – 256 б.

7 Байқонысова Г.М. Қазақстандағы мәдениетаралық диалогтың ерекшеліктері // Әлеуметтану және саясаттану. – 2021. – №4. – 15-20 б.

GABDUL-UAKHIT KHAZRET AND HIS TIMES

SADYKOVA A. M.

PhD, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar

Gabdul-Uakhit Tlenshiuly was a prominent religious figure and an influential figure of his time, living during the late 19th and

early 20th centuries. This was a period when the Russian Empire was at its height in terms of colonization of the Kazakh steppe regions. In 1822, the «Charter on the Kyrgyz (Kazakh) of Siberia», drawn up by M. Speransky, the Governor-General of Western Siberia and approved by the Russian Emperor Alexander I, was implemented. The «Charter» aimed to practically incorporate the northeastern regions of Kazakhstan into the Russian Empire and establish colonial control over them. As a result, the administrative, judicial, and territorial systems of the Middle and Lesser Zhuz were drastically altered. In 1822 and 1824, the tsarist government abolished the khanate in the Middle and Lesser Zhuz, depriving the Kazakh khans of their authority and making them mere officials of the Russian government.

During the late 19th century, the Russian Empire implemented a series of reforms in Kazakhstan, specifically in 1867-1868. These changes had a significant impact on the structure of Kazakh society. The overall goal of these reforms was to integrate the Kazakh steppe fully into the empire. This was achieved by reducing the influence of local leaders and centralizing control under Russian rule. As a result, the empire established greater political and economic control over Kazakhstan.

The third stage of colonization was the attempt to assimilate the Kazakh people. The main goal was to convert them to Christianity and eradicate their national identity. This was carried out by officials of the Tsarist government, who wanted to fully control the Kazakh steppe and achieve their imperial objectives. In 1865, Tsar Alexander II signed a decree ordering the conversion and assimilation of Kazakhs. The decree stated that this process would be carried out gradually and systematically. It was entrusted to the Russian Orthodox Church, which received significant funding for this purpose. Missionary groups played a crucial role in converting Kazakhs to Christianity, building churches, and establishing schools in rural areas. State agencies monitored this process and provided support and guidance. In reality, the effort to convert Kazakhs began in 1868 and continued intermittently between 1892, 1898, and 1902. This work was led by missionaries under the direction of N.I. Ilminsky. He was tasked with creating a Kazakh language textbook using the Russian alphabet. In order to systematically carry out this work, Ilminsky was transferred from Kazan to Orenburg in 1872. There, he established the «Department for Fighting Muslims» at the Kazan Theological Academy and became its head [1].

In 1869, a special religious diocese was established in the city of Orenburg and a «Spiritual Consistory» was opened. The consistory adopted a resolution on the need to carry out the following work: publish books in Kazakh to spread Christianity, use Kazakh translators for preaching Christianity, attract influential Kazakhs to Christianity, oblige every Russian settler in the Kazakh steppe to teach Christianity, carry out peaceful preaching without the use of force, and create an impression that the Kazakhs were adopting Christianity [2, 92]. In 1967-1968, Tsarist documents stated that Kazakhs should not be taught the essential principles of Islam but aspects that lead to fanaticism. In the Kazakh Steppes, they distorted traditional Islam and deliberately spread fabricated myths and concepts of Sharia. This led to the emergence of stupid mullahs who had a poor understanding of the principles of Islam.

In 1917, as a result of the October Revolution, the Bolsheviks came to power. They further expanded the colonial policy of the Russian Empire. Fifteen states that were part of the Soviet Union were destroyed, their own culture, language and spiritual identity were eliminated, and they became Soviet peoples. To achieve this, it was necessary first to eliminate religious and patriotic figures [3, 251]. Soviet ideology used scientific atheism as its main weapon. The Kazakh people were on the verge of losing their religion, but there were Kazakh poets, intellectuals and clergy who opposed this policy. During this period, when the country was being completely colonized and there was a threat of losing spiritual consciousness, Gabdul-Uakhit Khazret lived during the height of Russification.

Gabdul-Uakhit Tlenshiuly was born in 1853 in one of the villages of the Shcherbakty district of the present-day Pavlodar region (formerly Semipalatinsk region). Little information is available about the biography and religious activities of Gabdul Uakhit. Most of this comes from legends and oral traditions that have been passed down to us. According to one source, he was the eldest child in his family, with two brothers and two sisters. His sons, Karakul, Sarykul and Sybankul were killed during World War II. He received his first education from a village mullah at the age of six, and later, until the age of 16, from teachers in Semipalatins: Kapiyash, Sharkhy, Shamshi and Sheriyaz. [4]. In 1873, in order to further his education, he went to the «Mir Arab» madrasah in Bukhara, where he studied for fifteen years. This madrasa was the highest religious educational institution in Central Asia and was built in Bukhara between 1530 and 1536, funded by the Yemeni Abdullah al-Yamani, sheikh of the Naqshbandi order. The name of the madrasa

comes from its founder's nickname, Mir-Arab. Even during the Soviet era, this madrasa trained clerics, including Gabdul-Uakhit Tlenshuly, who graduated in 1888 and went on to teach and spread Islam. He founded a mosque and madrasa on the Keldykyz pasture to the southeast of Arbigen village, continuing his teaching and preaching work there. He also taught students about Islamic sciences such as Shariah, Fiqh, Monotheism, Kalam, Hadith and Morality. A respected teacher, who was educated by his students and was known throughout the region for his religious knowledge, was given the title of «Khazret». The title of «khazret» is a religious one given to high-ranking clergy and representatives of regional religious administrations. Abubakar, Smagul and Saduakas were students of Gabdul-Uakhit khazret, they studied at the madrasa in Troitsk and followed their own paths, becoming priests and then Khazrets.

Gabdul-Uakhit Khazret died in 1926 at the age of 73 in the village of «Keldykyz» in the Shcherbakty district. There are many legends and stories about him in people's memories and throughout the country. He was known for his healing powers and for healing the sick through prayer. He also did not spare help for those in need, and many people came to him not only from his region, but also from all over Kazakh steppe to receive his healing and prayers.

One legend that has spread throughout the country is that during the Soviet government's persecution of religious leaders, someone filed a complaint against Gabdul-Uakhit Khazret. The OGPU agents who came to arrest him entered his house while he was reading the Quran. One of them took the Quran and started tearing its pages, becoming angry at that moment. When Khazret was sentenced to death by firing squad, he was asked to pray his prayer while being taken to be shot. He allowed it, saying it was his last wish. After praying, Khazret stood up, saying he was ready. At that moment, the bullet from the OGPU officer's gun missed, and the other agent's hand became numb, unable to hold the weapon, thus saving the imam from execution. This incident has been preserved until now, after the death of Gabdul-Uakhit. In June 1940, a huge fire broke out in the Shaldai forest and the flames spread towards Khazret's cemetery. The raging fire approached the cemetery but immediately went out, bypassing the cemetery.

After the death of Gabdul-Uakhit Khazret, his grave became a place of pilgrimage for Muslims in the region. The mausoleum of the saint is located in the east of the Pavlodar region, on the territory of the Ertis Ormany state nature reserve, in Sharbakty district. Currently, the mausoleum is one of the most sacred and holy places.

Originally, a wooden mausoleum (Figure 1) was built for Gabdul-Uakhit [5]. Later, a brick mausoleum was constructed on its site. In 2012, with the support of the Prime Minister of Kazakhstan, K. Massimov, and the Pavlodar region akim (mayor), and sponsors, new mausolums were erected for Gabdul-Uakhit (Figure 2) [6]. This magnificent structure was built of yellow bricks and has walls measuring about 7 metres high. It has two domes over the tombs of Gabdul-Uakhit Khazret (above) and his wife (below) (Figure 3) [5].

Figure 1 – Wooden tomb of Gabdul-Uakhit Khazret

Figure 2 – Mausoleum of Gabdul-Uakhit Khazret

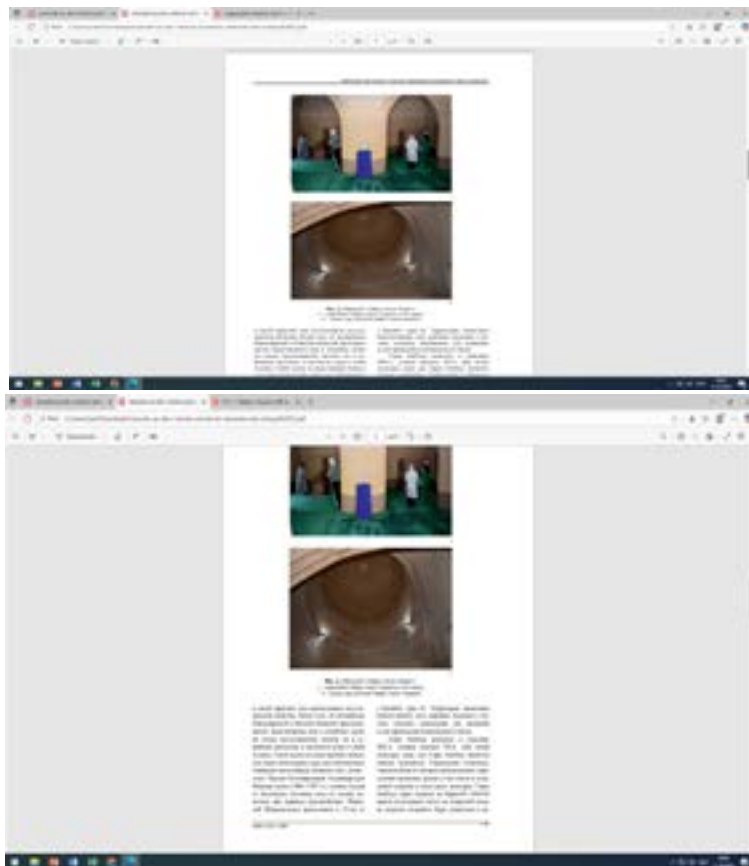

Figure 3 – The Mausoleum of Gabdul-Uakhit Khazret:
1 – Tombstones of Gabdul-Uakhit Khazret and his wife;
2 – Dome over the grave of Gabdul-Uakhit Khazret.

People from all over the country visit. It is worth noting that, according to the local candlestick maker Yermek Esmagzamuly, during his lifetime, the saint said, «Only when 50 years have passed since my death will people begin to consider my grave a sacred place and gather there» [7]. Today, a mosque located in the center of the Akkuly district of Pavlodar region is named after Gabdul-Uakhit Khazret.

In short, one of the religious scholars from the Irtysh-Bayan region, who worked in the religious and educational field against Russian colonialism, was Gabdyl-Uakhit Khazret Tlenshiuly. He instilled spiritual

values of Islam in people and contributed to preserving the national identity and religious culture of Kazakh people.

REFERENCES

1 Қайратұлы Б. Қазақ даласындағы шоқындыру мәселесі [Электронды ресурс]. – URL: <https://alash24.kz/news/13942> [жүгіну уақыты: 10.04.2023].

2 Мәшімбаев С.Г., Мәшімбаева Г.С. Патшалық Ресейдің және Кеңес империясының Қазақстандағы рухани отарлау саясатының зардаптары (XIX ғасырдың 70-80 жылдары – ХХІ ғасырдың басы). – Алматы: «Қазақ университеті», 2013. – 268 б.

3 Қайратұлы Б. Қазақия қалай отарланды? – Алматы, 2016. – 400 б.

4 Уақбай Е. «Қабдыл-Уахит Хазірет баба (1853-1926 жж.) туралы ауызша жеткен тарихат» // «Семерка». – 2015. – №18.

5 Абеуова Е.К., Ахметова Ш.К., Толпеко И.В. Мавзолей Уак әулие в лесном природном резервате «Ертіс орманы» // Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2023. – Т. 10. – № 4 (40). – С. 142–150.

6 Паспорт туристической тропы (маршрута) «Узнай свой край» [Электронды ресурс]. – URL: <https://ertis-ormany.kz/ru/turizm/uznaj-svoj-kraj> [режим доступа: 05.10.2025].

7 Қарт Мерей. Арқаның алтын алқасы [Электронды ресурс]. – URL: https://pavlkraimuz.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=433:art-merej-arany-altyn-al-asy&catid=90&Itemid=409&lang=ru [жүгіну уақыты: 24.03.2023].

ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ АҒЫМДАРДЫН ИЛАНДЫРУ ТӘСІЛДЕРІ

САЛЬМАНОВ Д. М.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодарк.

Қазақстан Республикасы әрбір адамның наным бостандығы құқығын құрметтейтін демократиялық, зайырлы мемлекет болып табылады, азаматтардың діни сеніміне карамастан, тең құқылы болуына кепілдік береді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 22-бабында: «Әркімнің ар-ождан бостандығына құқығы бар», деп анық бекітілген. Ар-ождан бостандығы – ең

алдымен жеке адамның кез-келген идеологиялық бақылаудан бостандығын білдіретін адамның негізгі жеке құқықтарының бірі, әркімнің рухани құндылықтар жүйесін өз еркімен тандау құқығы. Сол себептен мемлекет тарапынан халқымыздың рухани сұранысын қанағаттандыратын ресми түрде халыққа қызмет жасап, насихат етуге дәстүріміз бен салтымызға жақын, ұлтымыздың дүниетанымына сіңген, халықтың көңілінен шыққан ислам, христиандық, иудаизм және сол сияқты дәстүрлі дін бірлестіктеріне заң бойынша рұқсат етілген.

Бұл зерттеу жұмысының басты жаңалығы - қазіргі қоғамда дінге бет бұрған жастар көп. Солардың кейбірі дінді уағыздап жүрген әртүрлі экстремистік ұйымдардың ықпалына түсіп қалып жатады. Діни және адамға психологиялық әсер ету сауаттылығы болмағандықтан буыны беки қоймаған бозбалалар мен бойжеткендер арам пиғыл жандардың сөзіне ұйып, артынан еріп барады. Соларды алдын алу мақсатында, ағымдардың алдап арбау стратегияларын анықтап, кейін сіздерге ашықтап берудің маңыздылығын жөн көрдік. Осы мақалада көптеген зерттеулерді сараптап, ішінен біздің қоғамға тиесілі жақтарын алып, сараптап, шама келгенше ықшамдалып ұсынылып отыр. Бұл ақпарат оң әсерін беріп, қоғамды адасудан сақтап қалуға пайдасын тигізеді деп үміттеміз.

Дәстүрлі дінге қайшы ағымдарды қоғамда деструктивті діни ағымдар деп атайды. «Деструктив» деген сөзге талдау жасасақ, терминдік мағынасы бойынша бұл сөз латын тілінен «destructio», яғни бүлдіргіштік, залал тигізуге ұмтылыс, нәтижесіздік деген мағыналарды береді.

Деструктивті діни ағымдар – адамдардың құқықтарын бұзатын, оларға психологиялық әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, зиянын тигізетін діни ағымдар. Олардың ортақ сипаты – діни ілімнің ақиқаттылық деңгейінен емес, оған мүше адамдардың қоршаған әлеуметтік ортадан оқшаулануы мен жетекшілік еткен азаматтарға көзсіз бағынуынан көрінеді. Ағым мүшелеріне өздерінің рөлінің, доктринасының ұйғарымдарының ерекшеліктерін мойындауға талпынады. Мұндай деструктивті ағымдар қоғамдық қауіпсіздікке, неке және отбасы институтына, адам денсаулығына қатер төндіруі ықтимал.

Елімізде кейбір адамдардың әртүрлі деструктивті діни ағымдарға кіріп, кейін зардабын көріп жатса да, сол ортадан шықпай, шыдап жатқан жағдайлары әрдайым танданысты оятады. Неге олар

сырт көзге ашық көрініп тұрған адасушылық пен қиыншылыққа шыдап жүруге дайын? Адамның өз денсаулығына нұқсан келтіретін немесе ортасына сәйкес болу үшін еркіндігі мен сыни ойлауды тежейтін шешімдер қабылдауға итермелейтін не? Қарапайым адамға сондай ағымдардың өз мүшелерін жоғарғы деңгейде бақылауы алғашқыда таңғаларлық сияқты болуы мүмкін, бірақ шын мәнінде бұл топтар адамдарды мақсатты түрде «ерекше» болу үшін нақты әдістерді қолданады. Деструктивті ағымдардың жасанды келбеттері зиянсыз көрініп, идеологиялары әртүрлі болса да, мақсаттары тұлғаны толық бақылауға алып, кейіннен оның іс әрекетін басқару. Сол мақсаттағы негізгі элементтері бәріне ортақ болады.

Иландыру – бұл адамның көзқарасы мен мінез-құлқында психологиялық қысым мен мәжбүрлеу әдістері арқылы айтарлықтай өзгерістер тудыра алатын әлеуметтік әсерлердің бірі.[1]

Мәжбүрлеу арқылы иландыру бірнеше негізгі тактиканы қолдана отырып, адамдарды өз еркіне тартып, олардың психикалық қорғаныс механизмдерін және сыни ойлауын бұзады. Бұл тактикалардың әрқайсысы жеке-жеке адамды манипуляцияға бейімді ете алатын болса да, оларды жиынтық құрылымды қолдану, одан шығар есігі жоқ бақылаушы ортаны туғызады. Алдау мен арбаудың шеберлері болған бұл топтар қарым-қатынас, қамқорлық немесе ортақ мақсат сияқты айрықша артықшылықтар уәде етеді. Сол сияқты, көбінесе дүние мен ақыреттегі жетістікке жетекшілігі аясында лұғаттылық, гүлдену және қауіпсіздікті уәде етеді. Бірақ іс жүзінде ол «арамза көсем» менмендігіне бағыну ғана. Ол жетекшілікті қауіпсіздік ретінде ұсынып, адамның тұлғалық құқығы мен еркін іс-әрекетін бағаламайтын жүйеге енгізеді және оның қауіпсіздігіне шәкәшан сақтай алмайды. Бұл мақалада жаппай бағындыру деңгейіндегі діни секталардың тактикалары қарастырылады.

Тұлғалық сенімді төмендету және құнсыздандыру

Адамдарды өздерінің тұрмыс салтының зиянды, бүлікші немесе тіпті қауіпті екеніне сендірілсе, олар өз көзқарастарын тастап, жаңа идеалдарды қабылдауға бейім болады. [2] Осы мақсатқа жету үшін көпшіліктің айыптауы күшті құрал болып табылады. Оны ағымның лидері немесе жүйенің өзі әсер еткен кезде, ол жаңадан келген адептіде құнсыздану мен өзіннен жирену сезімін оятады, бұл өз кезегінде адамдарды бақылауға және билікті теріс пайдалануға бейімді етеді. Осы көпшіліктің айыпталу сезімінен шығу жолын – жаңа сенімдер мен үлгілерді қабылдау арқылы құтқару мен растау

жолы ұсынылады, содан кейін өте тартымды болып көрінеді де, қабыл етіледі.[3]

Бұл тоталитарды секта қауымдастықтарында бағындырушылық көріністерінің мысалы, «үкім шығарушы жалғыз тұлға ол – біздің лидер (гуру, наставник, шейх және сол сияқты) » деп , қарсы наразылық білдіру немесе уағыздау немесе көшбасшылық сияқты қабілеттерін көрсеткендерді айыптау. [4] Егер бастама тар және қатаң анықталған рөлдер арқылы қол жеткізілетін болса, онда біреудің тұлғасы сол рөлдерге сәйкес келетін жағдайда ғана қабылданады. Секта лидері өз ізбасарларының бақылауын руханиландыру және оған қарсы шығатындарды қабылдамау арқылы бағындырады. Өз рөлдерінен тыс шығатындарды «Құдайға қарсы шыққандар » ретінде бейнелейді

Дербестікті әлсірету

Дербестік – бұл мәжбүрлеусіз, өз өмірі туралы таңдау жасау және шешім қабылдау қабілетіне ие болуды білдіреді. Тоталды бақылау деңгейі бар топтарда топтық мүшелілік және сол мүшесінің рөлдік сезімі нығайтылып, мүшелер «біз» болып және «басқалардан» бөлінеді. Мінез-құлық, қарым-қатынас, идеалдар, тіпті киім-кешек үшін қатаң ережелер болады. Барлық әрекеттер мен шешімдер топ идеалдарына қаншалықты жақын екендігі тұрғысынан бағаланады. Бұл ережелер бақылаудың тетігі де, сонымен қатар мүшенің топқа бағынуының дәлелі болып табылады. [5]

Сондай жат діни ағымдарда жеке адамның құқықтары, сезімдері және таңдаулары топтың мүддесінен екінші орында тұратыны үйретіледі. Содан кейін мүшелердің эмоциялары мен әрекеттері осы линза арқылы бағаланады. Адептілердің өз ойларына сенбегуге және шешім қабылдау үшін сыртқы лидер билігіне сенуге үйрету арқылы, өз мүдделері үшін жақсылықты таңдау толық автономиясыз өтеді. [6]

«Ішкі» тіл және өз-өзіне деген сенімсіздік арқылы сыни ойлауды басу

Қауымдастықтың бір бөлігі болу және тиесілік сезіміне ие болу – бұл негізгі психологиялық ішкі ілтипат.[7] Тоталитарлық топтар бұл қажеттілікті пайдаланып, мүшелерді бейімделу үшін манипуляциялайды. Сектадағы адамдардың санасы ортаға «сәйкес келуге» ұмтылған сайын біртіндеп топ бекіткен идеологиямен ауыстырылады. Сөйлеу әдебі де басқарудың негізгі құралы ретінде пайдаланады, олардың сыни ойлауын басып, адам сенімінде жаңа «ақиқатты» құрастырады. «Ішкі» тіл және топқа тән жаргон

топқа байлану процесін жеңілдетіп, оны қоғамнан оқшаулауды арттырады. [8] Моральдық, эмоционалды түрде қуатталған және астарлы келтірілген тілді қолдану ортаға мүшелік, берілгендік және сәйкестік сезімін береді. [9] Сонымен қатар, бұл орталар үстемдік немесе бірегейлік сезімін өсіреді. «Тозаққа» шақыру немесе «егер сіз менен жиренсеңіз, Құдайды жиренгеніңіз» сияқты ескертулер де «артық» сұрақтар мен сыни ойлауды тоқтатады. [9] Қатаң бақылау деңгейі бар топтар сонымен қатар қарапайым ойлау және күрделі мәселелерге жалпылама жауаптармен шектеледі. Бұл формулалық жауаптар өмірдің күрделі шындықтарымен салыстырғанда қауіпсіз және жеңіл көрінуі мүмкін. [10] Осы қауымдастықтарға көптеген адамдар тартылуы ауыр өмірінің «жеңіл» шешімдері, тым болмаса біреулердің нұсқаулары мен сенімдеріне ғана еру арқылы шешім жауапкершілігінен босау сезімін әкеледі.

Күмәндар, қорқыныштар және басқа да ойлар әурешілік, тіпті қауіп немесе қасарысу сияқты сезіле бастайды. Уақыт өте келе бұл психологиялық ауытқу деңгейі күшеє беретін болады. Сөйтіп ортаның сыртқы әсері менқысымы қажетін тоқтатады, өйткені психологиялық ыңғайсыздықты азайту және топ ішіндегі тиесілік сезімін сақтау үшін «артық» сұрақтарын басып, адам өзін-өзі ортаға ыңғайластыруға кіріседі. [11] Нәтижесінде, «бір нәрсе дұрыс емес» деген тұрақты сезім басылып, елемей қалдырылады.

Қорқынышты қолдану

Қорқыныш – секталар мен деструктивті діни ағымдардың ұнататын негізгі құралдарының бірі. Адамдар шарасыздық пен қорқыныш сезген кезде, шешім қабылдау мен сұрақтарға жауап алу үшін, басқалардың көмектеріне жүгінуге тырысады. [12] «Біз бен басқалар», «мұнда қауіпсіз – сыртта қауіпті» деген сана-сезім ортаның бірігуі мен өзара сенімдерін нығайтады, сонымен сырттағы өзгеше адамдар мен идеологиялар әсеріне қорқынышты оятады. Қорқынышты өсіру көшбасшыға топ үстіндегі бақылауын сақтауға мүмкіндік береді, өйткені мүшелер біртіндеп икемдену және манипуляцияға бейім болады. [13] Ортаға қойылған мәселелер орындалмаған кезде, басқа жеке мәселеден артық тұрып, әдептіде қорқыныш сенімін тудырады. Адам осыншалық қауіп сезімінен ерсі әрекеттерге барып, тіпті ол әрекеттері маңызды деп атқауға дейін баруы мүмкін, тіпті ол іс-әрекеттер өзінің материалдық не рухани өміріне зиян келтірсе де. Үздіксіз қорқыныш адамды тұрақсыздандырып; ыңғайласу мен көшбасшыға немесе идеологияға тәуелді болу қауіпсіздік пен тұрақтылықтың жалғыз жолына

айналады. Иерархиялық теологияны «Құдайлық жоспар» немесе «орнатылған тәртіп» ретінде ұсынылып, теңдік пен тәуелсіздікті Құдайдың еркінен қорқынышты ауытқулар ретінде көрсетеді. [14]

Бойсұнуды шарттандыру

Деструктивті топтар сонымен қатар бойсұнуды орнату үшін марапаттар мен жазаларды қолданады. Діни орталарда марапаттар көшбасшыға ерекше қолжетімділік немесе жақындық, ал жазалыларға «Құдай рақымынан айрылу» немесе онымен «тәубесіне» келмегенше уақытша араласуға тыйым салу кіруі мүмкін. Адамның қарым-қатынасы мен мінез-құлқын осылай манипуляциялау оның өмірдегі қиындықтары сол ағымның кесірі емес, өзінің «кінәлары» үшін екенін ойландырады. Бұл жасанды, әдейі құрылған «ақиқат» оны мазасыз, күйзеліс, үміт үзгенкалыпқа және әрдайым жазаданқұтылуға ұмтылатын күйге келтіреді. Кішігірім қолдау немесе мақтау сөздің болмашы бөлігін есту үшін ортаның мүддесіне еңбек етуге әрдайым дайын тұрады. Уақыт өте келе, олар топтың ілтипатын табуға және жазадан құтылуға бағытталған таңдаулар жасауға шарттанады.

Осындай қауымдастықтар топ ішіндегі жағдайдангөрі сыртқы беделіне аса зор мән береді. Бойсұну және сәйкестік бәрінен жоғары қадірленеді, сондықтан сын айтқан немесе мәселе ашқан кез-келген адам «жүкке» айналады. Бұндай жағдайлар нақты реттелген тыйымдармен шешіледі: «Сұрақ қоймаңыз. Биліктегілерді сынамаңыз, әйтпесе жазасы қатаң». Бұл қауымдастықтар мен идеологиялар «ешқалай қателесе алмайды», сондықтан сенім жүйесінен туындаған кез-келген ыңғайсыздық немесе зиян жеке тұлғаның өзіне жүктеледі. [22]

Аталған тәсілдердің жиынтық әсері қорғаныс ретінде әрекет ететін психологиялық және танымдық процестерге терең зияның келтіреді. Біз сау саналы және рухани бай болған кезде, дербестік, сыни ойлау және өз-өзіне сенім бізге мәселелерді дұрыс бағалауға, қабылдап немесе бас тартатын шешімдер туралы саналы түрде таңдау жасауға мүмкіндік береді. Оларды жүйелі түрде бұзу бізді бағындыруға және зиян көруге бейімді етеді. Деструктивті діни ағымдар бізге«қалай» ойлау керектігін емес, «не»ойлау керектігін үйретеді. Қызығушылық пен күмәндануды шектеп, топтық бойсұнуды иландырады. [16] Бұл жағдайға жеткен адамға өзіне қауіпті немесе бұрмаланған сенімдер мен тәлімдерді ажыратуды қиындатады. Егер біз бұл тәсілдерді ертеден ажыратып алмасақ, сондай ортаға тап болған кезде, олармен күресу былай

тұрсын өзіміз де солардың құрығына ілініп кете бермейтінімізге кепіл жоқ.

Иландыру тәсілдерін зерттеу арқылы деструктивті діни топтарды анықтау және олардан қорғану ғана емес, сонымен қатар басқаларға толық адамзаттық қасиетімізді құрметтейтін орталарды табуға және құруға жағдай жасай аламыз. Сана дербестіктерімізді және тұлғамызды әлсіретпестен, қорғай алуымыз керек. Ерекшеліктерге қарамастан, күмәндарды, сұрақтарды және сезімдерді білдіруге, еркін білдіруге әр тұлға тең құқыққа ие. Сенімді орталарда әрбір адамдағы «Құдай» берген құндылықты құрметтеуге тырысу, ал басқару үшін қорқыныш пен ұятты қару ретінде пайдаланушыларға тосқауыл бере алуымыз керек. Қоғамдажалпы ортаға «сәйкес» келу үшін емес, керісінше әрбір адамның өзіндік ерекшеліктерін қабылдай алатын қауіпсіз қоғам құру маңызды. Сенім орталарымызда тоталитария мен авторитарлы көшбасшылықтан гөрі, керісінше сыни ойлауды және қызығушылықты ынталандыру керек. Әрбір адам мәжбүрлеусіз, қауіпсіз және манипуляциясыз сенім саяхатына ие болуы лайықты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Семиздралова О.А., «Психологиялық әсер адамдарды басқару әдісі ретінде» тақырыбындағы ғылыми жұмыс . Журнал Народное образование, 2012 .

2 Фестингер. Л.. «Теория когнитивного диссонанса» (A Theory of Cognitive Dissonance). 1957.

3 Роберт Джей Лифтон, Ой реформасы және тоталитаризм психологиясы: Қытайдағы миды жууды зерттеу (Коннектикут: Martino Fine Books, 2014.

4 Волков Е.Н. Деструктивті культтердегі сананы жинақтау және бақылау әдістері // Практикалық психолог журналы. Мәскеу: Фолий. 1996. № 3. Б. 76-82.

5 Андреева Г. М. Әлеуметтік психология: жоғары оқу орындарына арналған оқулық – Мәскеу 2003

6 Джанжа Лалич, Шектеулі тандау: шынайы сенушілер және харизматикалық культтер. Калифорния университетінің баспасөзі. 2004.-15 б.

7 Сингер М.Т. «Культы среди нас: Скрытая угроза нашей свободе» 1996. 17-21 б.

8 Монтелл А. «Культ: Фанатизм тілі: культтің ықпалы туралы әлеуметтік ғылымды түсіну». Нью-Йорк: Харпер, 2021.

9 Стивен Хассан, «Ақыл-ой еркіндігі: жақын адамдарға адамдарды, культтер мен нанымдарды бақылаудан босатуға қалай көмектесуге болады» Нортгемптон: Freedom of Mind Press, 2012.

10 СингерМ.Т. «Культы среди нас: Скрытая угроза нашей свободе» 1996 . 17-21 бб.

11 Фестингер. Л. «Теория когнитивного диссонанса» (A Theory of Cognitive Dissonance). -1957.

12 Роберт Б. Чалдини, «Әсер ету, жаңа және кеңейтілген: сендіру психологиясы» Нью-Йорк: Harper Business, 2021.

13 Стивен Хассан, «Ақыл-ой еркіндігі: жақын адамдарға адамдарды, культтер мен нанымдарды бақылаудан босатуға қалай көмектесуге болады» Нортгемптон: Freedom of Mind Press, 2012.

14 БобАльтемейер (Bob Altemeyer) «Дұшпандық авторитаризм», Right-Wing Authoritarianism (Winnipeg, The University of Manitoba Press,) 1981.

15. РобертДж. Лифтон. «Миды жуу технологиясы: Тоталитаризм психологиясы» The University of North Carolina Press. Chapel Hill, London. 1989 ж.

16 Роберт Б. Чалдини, «Әсер ету, жаңа және кеңейтілген: сендіру психологиясы» Нью-Йорк: Harper Business, 2021ж.

ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫҚ ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ВЕКТОРЛАРЫ

СЕЙСЕМБАЕВА А. Ж.

бастауыш сынып мұғалімі, Астана қаласы білім беру басқармасының «Көрім Мынбаев атындағы №59 мектеп лицейі», Астана қ.

НУРЖАНОВА Г. К.

бастауыш сынып мұғалімі, Павлодар облысының білім беру басқармасы, Екібастұз қаласы білім беру бөлімінің «№18 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, Екібастұз қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде қоғам дамуының негізгі бағыттарының бірі – қоғамдық сананы жаңғырту. Бұл үдеріс тек экономикалық немесе саяси жаңару емес, сонымен қатар рухани және мәдени трансформацияны да қамтиды. Рухани жаңғырудың маңызды құрамдас бөлігі – діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық деңгейін арттыру. Өйткені, рухани және мәдени келісім – мемлекеттің тұрақтылығы мен өркениетті дамуының кепілі.

Қазақстан – көпұлтты, көпконфессиялы мемлекет. Сондықтан діни сауаттылықты арттыру мен мәдени толеранттылықты қалыптастыру мәселесі қоғамдық сананы жаңғыртудың негізгі векторларының бірі болып табылады. Бұл бағыттар қоғамдағы рухани тұрақтылықты сақтауға, экстремизм мен радикализмнің алдын алуға, жастарды дұрыс дүниетанымдық бағдарға бағыттауға ықпал етеді.

Діни сауаттылық – адамның діннің мәнін, оның адамгершілік қағидаларын түсінуі және шынайы рухани құндылықтарды ажырата білу қабілеті. Қазіргі таңда ақпараттық кеңістіктің ашықтығы түрлі идеологиялық ағымдардың таралуына мүмкіндік беріп отыр. Осы тұрғыдан алғанда, дін саласындағы білімнің жеткіліксіздігі қоғам мүшелерін радикалды немесе теріс бағыттағы идеялардың ықпалына түсіру қаупін арттырады. Діни сауаттылық тек теологиялық біліммен шектелмейді. Ол – адамның ұлттық рухани дәстүрлер мен зайырлы құндылықтар арасындағы тепе-теңдікті сақтай білу мәдениеті. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, еліміз зайырлы мемлекет болып табылады. Демек, дін мен мемлекеттің ара-жігін ажырата отырып, әр азамат өз дініне құрметпен қараумен қатар, өзге сенім иелеріне де сыйластық танытуы тиіс. Бұл өз кезегінде қоғамдағы рухани үйлесімділікті қамтамасыз етеді.

Мәдени толеранттылық – өзге ұлттың, діннің, мәдениеттің ерекшеліктерін құрметтеу және қабылдау қабілеті. Бұл ұғым қазіргі көпұлтты қоғамда ерекше мәнге ие. Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі де осы қағидатқа негізделген. Толеранттылық – тек төзімділік емес, ол өзара түсіністік пен мәдени диалогқа ашықтықты білдіреді. Мәдени толеранттылықтың жоғары деңгейі – этносаралық және конфессияаралық келісімнің басты факторы. Бұл қасиет мектептен бастап, отбасылық тәрбие мен білім беру жүйесінде қалыптасуы тиіс. Әсіресе жастар арасында мәдени және діни айырмашылықтарға құрметпен қарау, ортақ құндылықтарды дәріптеу – қоғамдық сананы жаңғыртудың маңызды бағыты.

Қоғамдық сана – халықтың рухани даму деңгейін, дүниетанымдық бағдарын айқындайтын маңызды әлеуметтік феномен. Оның жаңғыруы тек технологиялық прогресспен емес, сонымен бірге ұлттық рухани жаңарумен байланысты. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында айтылғандай, ұлттық кодты сақтай отырып, заманауи өркениетке бейімделу – қоғам дамуының басты шарты.

Дінаралық төзімділікке қатысты жастар арасында дұрыс түсіністік қалыптастыру мәселесін Мәдениет министрлігі де басты назарда ұстап отыр. Тіпті бұл мәселе министрлік қызметінің негізгі бағыттарының бірі. Мәдениет вице-министрі Ғазиз Телебайдың айтуынша, қоғамда конфессияаралық келісімнің салтанат құруы - стратегиялық міндет. «Діннің қоғамдағы рөлінің ерекше екендігі рас. Сондықтан діннің адамзат үшін, біздің халқымыз үшін қаншалықты пайдалы екендігін қалың көпшілікке, соның ішінде жастарға ұдайы айтып, түсіндіріп отырған абзал. Өйткені нағыз дін адамдарды ізгілікке, жақсылыққа шақыратын қоғамдық үрдіс. Сондықтан жастардың дінге бетбұруы жақсы үрдіс деп бағалауға болады. Алайда қазір елімізге шет мемлекеттерден келіп жатқан тосын, жағымсыз діни идеялар мен ағымдар саны аз емес. Өкінішке қарай, олардың барлығының ниеттері түзу деуге болмайды. Ең сорақысы осы жат, жымысқы ниетті діндердің көздегендері де осы жастар болып отыр. Осы мәселе ең жіті назарда болуы тиіс мәселе деген ойдамын. Біз жастарымызды теріс әрекеттерге, адамға, қазаққа жат қылықтарға тартатын тылсым күштерден арашалай білуіміз керек», – дейді министрдің орынбасары.

Оның әлеуметтік зерттеуге сүйене отырып келтірген деректері бойынша, Қазақстанда орташа жастағы адамдарға қарағанда жастар дінге жақын. Алайда жастардың дінге деген көзқарастары алуан түрлі. Олардың бір бөлігінің діни сауаты шала-шарпы. Ендігі бір бөлігі бұған қазіргі жастарға тән үрдіс, яғни мода ретінде қарайды. Соған қарамастан жастар арасында дін туралы ілімді жетік меңгерген сауатты азаматтар да бар. Олардың арасында діни құндылықтарды өзге құндылықтардың барлығынан жоғары қоятындары да бар. Бұл әрине діннің шын мәніндегі құндылықтары болса одан қорқатын дәнеңе де жоқ. Ол мейлі, Ислам болсын, ол мейлі, Христиан болсын. Алайда жастардың бойына қайсыбір күштердің жалған құндылықтарды сіңіретін кездері де болады. Бұл өте қауіпті үрдіс. Өйткені ол діндер арасындағы алауыздықты тудыратын, дін өкілдерін алалайтын қауіпті үрдіс. Онымен әрине үздіксіз күрес жүргізу қажет. «Бұл ретте бізге бірінші кезекте бұл тақырыпты жан-жақты зерттеп-зерделеп барып әрекет еткен жөн. Ол үшін әлеуметтік зерттеулер жүргізу керек. Олар мониторинг жүргізіле отырып, іске асып жатса, тіпті жақсы. Бұлай болғанда, жастардың дінге деген көзқарастары мен олардың қай дінге бейілдігін, жастардың қандай топтары дінге жақындығын тұрақты бақылауға болар еді. Зерттеулердің республикалық деңгейде болған

да тиімді. Дінге қатысты айта кететін тағы бір мәселе - түрлі діни көзқарастағы жастардың диалогының болуы. Бұл өте маңызды мәселе. Жастар көзқарастарының әралуандығына қармастан, бір-бірінен қорықпастан, бір-біріне қарсы шықпастан ортақ түсінік қалыптастыра білулері керек.

Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – осы рухани жаңғырудың негізгі бағыттары. Олар қоғамдық сананың ашықтығын, сындарлы ойлау мен адамгершілік құндылықтарға негізделген көзқарасты қалыптастырады. Сонымен қатар, діни және мәдени сауаттылық – халық бірлігінің, бейбіт өмір мен өзара құрметтің негізі.

Қорытындылай келе, діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – қоғамдық сананы жаңғыртудың өзара байланысты және бірін-бірі толықтыратын екі маңызды векторы. Біріншіден, діни сауаттылық – рухани тұрақтылық пен адамгершілік бағдардың негізі. Екіншіден, мәдени толеранттылық – көпұлтты қоғамдағы келісім мен бейбітшіліктің кепілі. Осы екі ұғымды дамыту арқылы ғана Қазақстан заманауи, бірақ өз тамырынан ажырамаған, рухани бай қоғам ретінде дами алады. Бұл бағыттағы негізгі міндет – білім беру, тәрбие және ақпараттық саясат арқылы азаматтардың санасында толеранттылық пен діни мәдениетті қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы. – 2017 ж.
- 2 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2023.
- 3 Әбділдин Ж. «Дін және қоғам». – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
- 4 Қазақстан халқы Ассамблеясының материалдары. – Астана, 2022.

БАТЫС ІЛІМІНДЕГІ ИСЛАМОФОБИЯНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ АЛҒАШҚЫ КӨРІНІСТЕРІ

СЕРІКҚЫЗЫ А.

магистрант, «Дінтану» кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, Астана қ.

КАИРБЕКОВ Н. Е.

«Дінтану» кафедрасының доценті, философия докторы (PhD), Л. Н. Гумилев
атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Исламофобия – ислам діні мен мұсылмандарға қарсы қорқыныш, өшпенділік немесе кемсіту түрінде көрінетін әлеуметтік және мәдени құбылыс. Бұл ұғым тек қазіргі заманның мәселесі емес; оның тарихи тамыры тереңде жатыр және ол Батыс өркениетінің діни, мәдени және саяси дамуы барысында қалыптасқан. Исламофобияның түпкі негізі Батыстың исламды «өзге», «қауіпті» және «өркениетке қарсы» күш ретінде қабылдауынан бастау алады.

Орта ғасырлардан бері Батыс қоғамдары ислам дінін тек діни тұрғыдан ғана емес, саяси және мәдени тұрғыдан да қарсы күш ретінде таныды. Шіркеу идеологиясы исламды «еретиктік ілім» ретінде сипаттап, мұсылмандарды «христиан әлемінің дұшпаны» деп көрсетті. Бұл көзқарастар кейін Еуропалық мәдениет пен ғылымда орнығып, исламға қатысты жүйелі стереотиптердің қалыптасуына әкелді.

Батыс әлеміндегі исламофобиялық дискурс кездейсоқ пайда болған жоқ. Оның астарында діни айырмашылықтармен қатар, геосаяси мүдделер, мәдени үстемдік орнату талпынысы және «өзге өркениеттен» қорқу сезімі жатыр. Батыс өзін өркениетті, рационалды және заманауи күш ретінде танытқысы келсе, ислам әлемі көбінесе артта қалған, деспотиялық және фанатизмге бейім қоғам ретінде сипатталды. Мұндай бейнелер әсіресе Қайта өрлеу дәуірінен бастап әдебиетте, саяси трактаттарда және философиялық еңбектерде жүйелі түрде көрініс тапты.

Қазіргі жаһандану дәуірінде исламофобия тақырыбы ерекше өзектілікке ие болып отыр. ХХІ ғасырда Батыс елдерінде мұсылман қауымының өсуі және олардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуы жаңа мәдени түсіністік пен диалог қажеттілігін туғызды. Алайда, сонымен қатар, исламға қарсы үрей мен сенімсіздік те күшейді. 2001 жылғы 11 қыркүйек оқиғасынан кейін Батыс саясатында және медиасында ислам терроризммен жиі байланыстырылып, мұсылмандарды қауіп көзі ретінде көрсетудің жаңа толқыны

пайда болды. Бұл жағдай мұсылмандарға қатысты кемсітушілік, әлеуметтік шеттету және діни төзімсіздік көріністерін күшейтті.

Осыған байланысты исламофобияны тек діни немесе психологиялық құбылыс ретінде емес, Батыс өркениетінің идеологиялық, мәдени және ғылыми дискурсына сіңген тарихи құбылыс ретінде қарастыру қажет. Оның шығу тарихын, дамуын және алғашқы көріністерін талдау – қазіргі заманғы діни төзімділік, мәдени әртүрлілік және өркениеттер диалогы мәселелерін түсінудің кілті болып табылады.

Сондықтан бұл тақырыптың өзектілігі – исламофобияның тарихи бастауларын зерттеу арқылы Батыс пен ислам әлемі арасындағы өзара түсіністі дамыту, мәдени стереотиптерді жою және қазіргі қоғамдағы діни кемсітушіліктің идеологиялық негіздерін ашып көрсету қажеттілігінде.

1-бөлім. Исламофобия ұғымының қалыптасуы және Батыс дүниетанымындағы бастаулары

Батыс ілімінде исламофобия ұғымы – діни, мәдени және саяси факторлардың ұзақ тарихи өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасқан күрделі құбылыс. «Исламофобия» термині этимологиялық тұрғыдан «ислам» және грек тіліндегі «phobos» (қорқыныш, үрей) сөздерінен құралған. Яғни, ол ислам мен мұсылмандарға деген негізсіз қорқыныш, сенімсіздік, өшпенділік немесе жек көруді білдіреді. Бұл термин алғаш рет XX ғасырдың басында қолданысқа енсе де, мұсылмандарға қарсы бұрмаланған түсініктер мен стереотиптердің түп-тамыры ортағасырлық Батыс дүниетанымынан бастау алады.

1920 жылдары француз және британ баспасөзінде «исламофобия» сөзі жеке контексте кездескенімен, ол сол кезде ғылыми мағынада қалыптаспаған еді. Тек 1997 жылы Ұлыбританиядағы Runnymede Trust зерттеу орталығының «Islamophobia: A Challenge for Us All» атты баяндамасында бұл ұғымға нақты анықтама берілді. Онда исламофобия мұсылмандарды бірыңғай, біртекті, «басқаларға ұқсамайтын қауіпті топ» ретінде қабылдау үрдісі деп түсіндірілді. Бұл құжат исламофобияны ресми түрде қоғамдық және академиялық талқылауға енгізіп, терминнің заманауи маңызын күшейтті [Runnymede Trust, 1997].

Алайда, бұл құбылыстың тарихи негізін түсіну үшін біз ортағасырлық Еуропаға оралуымыз керек. VII ғасырда ислам дінінің пайда болуы Батыс христиан әлемі үшін жаңа, тосын және түсініксіз рухани-мәдени феномен болды. Исламның араб түбегінен бастап Солтүстік Африка мен Испанияға дейін, ал кейін

Шығысқа қарай жылдам таралуы христиан әлемінің назарын өзіне аударды. Мұсылман өркениетінің дамуы мен ғылыми жетістіктері – философия, медицина, математика, архитектура салаларындағы ілгерілеу – Еуропа үшін әрі таңғаларлық, әрі қорқынышты құбылысқа айналды.

Орта ғасырларда ислам мен мұсылмандар туралы білім Еуропада көбіне діни қайраткерлер мен миссионерлер еңбектері арқылы тарады. Олар көбіне исламды өз діндерінің қарсыласы ретінде сипаттап, қате түсіндірулерге жол берді. Мысалы, христиан теологтары Мұхаммед пайғамбарды «жалған пайғамбар», ал исламды «құдайсыз» немесе «ересь» (адасқан ағым) деп атады. VIII–X ғасырлардағы папалық құжаттарда ислам «Антихристтің діні» деп те сипатталған. Бұл көзқарастар халықтың санасында мұсылмандарды қауіпті, зұлым күш ретінде көруге негіз болды.

Крест жорықтары (1096–1270 жж.) кезеңінде ислам әлемі Батыстың ең басты діни және саяси жауына айналды. Мұсылман жерлерін «қасиетті миссия» ретінде жаулап алу идеясы Батыс қоғамында кең насихатталды. Осы соғыстар кезінде ислам мен мұсылмандардың бейнесі Еуропалық хроникалар мен поэзияда әдейі бұрмаланып көрсетілді. Мысалы, «Жаңа Песнь о Роланде» (La Chanson de Roland) эпосында мұсылмандар идолдарға табынатын, жабайы, қатыгез халық ретінде сипатталады. Бұл, шын мәнінде, Батыс санасында мұсылмандарға деген жүйелі қорқыныш пен жек көрудің идеологиялық негізін қалады [Daniel, 1960].

Исламды түсіну мен қабылдауда философиялық және теологиялық тұрғыдан да көптеген қайшылықтар туындады. Ортағасырлық схоластика дәуірінде өмір сүрген көрнекті ойшыл Фома Аквинский исламды ақиқаттан адасқан дін деп санады. Ол өз еңбектерінде («Summa Contra Gentiles») ислам пайымдауын рационалды дін емес, саяси билік пен құмарлыққа сүйенген сенім түрі ретінде сипаттады [Aquinas, 1955]. Аквинский үшін исламның қауіптілігі – оның адамдарды ақыл арқылы емес, сенім мен билік арқылы бағындыруында еді.

Данте Алигьери де өз шығармашылығында исламды христиандық құндылықтарға қарсы тұрғызып, Мұхаммедті «бөлінушіліктің символы» ретінде бейнеледі. Оның «Құдіретті комедия» поэмасында пайғамбарды тозақта көрсетуі — сол дәуірдің діни пропагандасының көрінісі еді. Мұндай суреттемелер тек әдеби қиял емес, сол кездегі Батыс қоғамының шынайы діни және мәдени түсінігінің айнасы болды [Dante, 1954].

Бұл дәуірде ислам туралы түсініктер көбіне тікелей емес, жанама деректерден қалыптасты. Еуропадағы көпшілік мұсылмандармен жеке байланыс орнатпағандықтан, олардың көзқарасы шіркеу насихаты мен саяси идеологияның әсерімен қалыптасты. Нәтижесінде мұсылмандарды «құдайға қарсы тұрған», «ерекше бөтен» қауым ретінде қабылдау үрдісі орнықты. Бұл – исламофобияның тарихи және интеллектуалды негізін қалаған ұзақ процестің басталуы еді.

Ислам өркениетінің өрлеуі Батыс үшін тек діни қауіп емес, өркениеттік бәсекелестік факторы болды. Испаниядағы мұсылман Кордова халифаты кезінде ғылым мен мәдениет гүлденіп тұрған шақта, Батыс Еуропа әлі феодалдық және діни догмалармен шырмалған болатын. Мұсылмандардың білімге, философияға, ғылымға ашық көзқарасы Батыстың діни консерватизмінен қатты ерекшеленді. Сондықтан Батыс исламды түсінуге емес, оны теологиялық тұрғыдан жоққа шығаруға тырысты.

Сөйтіп, исламофобияның алғашқы нышандары діни айырмашылықтан ғана емес, өркениеттік қорқыныш пен идеологиялық қарсыластықтан туындады. Бұл үрдіс кейінгі ғасырларда Батыстың саяси және мәдени ілімдерінде орнығып, исламға деген үстемдік көзқарасты қалыптастырды. Исламофобияның түпкі мәні – тек дінге қарсы тұру емес, «бөтен өркениеттен қорқу» феномені болды.

2-бөлім. Ислам өркениетінің өрлеуі және Батыстың қорқынышы

VIII–XIV ғасырлар аралығында ислам өркениеті адамзат тарихындағы ең қарқынды мәдени, ғылыми және рухани өрлеу кезеңдерінің бірін бастан өткерді. Бұл дәуірде мұсылман әлемі ғылым мен философияда, архитектура мен әдебиетте, медицина мен математикалық жаңалықтарда алдыңғы қатарға шықты. Ислам мемлекеттері Шығыс пен Батыстың мәдени көпіріне айналып, білім мен ойдың жаңа өрісін қалыптастырды. Мұхаммед пайғамбардың өлімінен кейінгі жүз жыл ішінде мұсылмандар Араб түбегінен Испания мен Үндістанға дейінгі кең аумақты біріктіріп, өркениеттік биіктікке көтерілді.

Білім мен ғылым ислам қоғамында Құран мен хадистердегі «ілім іздеу – әрбір мұсылманның міндеті» деген қағидат арқылы ерекше мәртебеге ие болды. VIII–IX ғасырларда Аббас әулеті билік құрған Бағдат қаласында ғылым мен өнердің алтын ғасыры басталды. Халиф әл-Мамунның бастамасымен құрылған «Бәйт әл-хикма» («Даналық үйі») әлемнің ең ірі ғылыми орталықтарының біріне

айналды. Мұнда грек, парсы, үнді тілдеріндегі философиялық және ғылыми еңбектер араб тіліне аударылып, мұсылман ғалымдары сол мұраларды дамытты. Әл-Хорезми алгебраның негізін қалап, оның есімі «algorithm» ұғымына арқау болды; Ибн Сина (Авиценна) мен Әр-Рази медицина саласында Еуропаға дейін жеткен жаңалықтар ашты; әл-Фараби логика мен философияда Аристотель ілімін жетілдіріп, Батыс схоластикасына тікелей әсер етті.

Бұл кезеңде ислам өркениетінің ғылыми және мәдени қуаты Батыс Еуропамен салыстырғанда әлдеқайда жоғары болды. Мұсылман қалалары – Бағдат, Дамаск, Самарқан, Кордова, Каир – білім мен өркениеттің символына айналды. Мысалы, X ғасырдағы Кордова қаласында 70-ке жуық кітапхана және жүздеген медресе болған. Ал сол кезде Лондон мен Париждің көп бөлігі қараңғы, сауатсыз және діни догмаларға байланған қоғам еді. Ислам әлеміндегі бұл гүлдену тек ғылым мен философияда емес, өнер мен сәулетте де көрініс тапты. Мәселен, Кордовадағы Үлкен мешіт, Самарқандағы Регистан ансамблі, Бағдаттағы ғимараттар мұсылмандық эстетиканың жоғары деңгейін дәлелдеді.

Ислам өркениетінің осындай өрлеуі Батыс үшін үлкен мәдени соққы болды. Бір жағынан, Еуропа ислам әлемінен білім мен технологияны үйренуге мәжбүр болды; екінші жағынан, исламды мәдени үстемдік иесі ретінде қабылдау олардың ішкі қорқынышын күшейтті. Еуропалықтар араб және парсы тілдеріндегі шығармаларды латыншаға аударып, олардың ғылыми білімін иеленгенімен, бұл білімнің исламдық шығу тегін жасыруға тырысты. Мысалы, Ибн Рушдтің еңбектері «Аверроэс», Ибн Синаның еңбектері «Авиценна» атымен латын мәдениетіне енгізілді. Бұл мәдени ассимиляция Батыстың интеллектуалды дамуын жеделдетті, бірақ ислам өркениетіне деген менсінбеушілік пен бәсекелестік сезімін де арттырды.

XII–XIII ғасырларда Батыс Еуропа өзінің артта қалуын түсініп, оны ислам өркениетінің өрлеуімен салыстырғанда айқын сезінді. Осыдан кейін «біз» және «олар» деген мәдени бөлініс күшейе түсті. Мұсылман әлемін түсінуге емес, оны бақылауға, тіпті билеуге бағытталған ұстаным қалыптасты. Бұл идеологиялық қарсыластық Батыстың өзін-өзі «өркениетті әлем», ал Шығысты «артта қалған, экзотикалық және қауіпті кеңістік» ретінде көрсетуінен көрінді. Мұндай көзқарас кейін колониялық дәуірдің негізіне айналып, исламофобияның саяси сипат алуына жол ашты.

Бұл процесті кейін Эдвард Саид өзінің әйгілі «Orientalism» (1978) еңбегінде жан-жақты сипаттады. Саидтің пайымдауынша, «Шығыс» ұғымы – нақты географиялық немесе мәдени аймақ емес, Батыс ой-санасында жасалған құрылымдық бейне. Батыс өзін рационалды, өркениетті, ал Шығысты иррационалды, артта қалған және қауіпті деп көрсету арқылы өзін жоғары қоюды көздеді. Ислам мен мұсылман әлемі осы ойдан шығарылған «Шығыстың» негізгі символына айналды. Саид бұл құбылысты білім арқылы үстемдік құру (knowledge–power nexus) механизмімен түсіндірді: Батыс Шығыс туралы жазу, зерттеу, сипаттау арқылы оны билік нысанына айналдырды [Said, 1978].

Ислам өркениетінің тарихы мен жетістіктері туралы шынайы білімді жасырып, оның орнына экзотикалық, мистикалық және кейде варварлық бейнелерді насихаттау – Батыс мәдениетінде исламды жою емес, оны бақылау тәсілі болды. Бұл үрдіс тек орта ғасырлармен шектелмей, кейінгі ғасырларда да жалғасты. XVIII–XIX ғасырларда Еуропалық ғалымдар «Шығыс зерттеулері» (oriental studies) деп аталатын ғылыми бағытты дамытты. Алайда, оның көпшілігі исламды мәдени тұрғыда кемсітетін және саяси үстемдікке негізделген сипатта болды.

Сонымен, VIII–XIV ғасырлардағы ислам өркениетінің өрлеуі Батыстың діни, мәдени және саяси қорқынысын күшейтті. Мұсылман қоғамының білімге, ғылымға және мәдениетке деген ашық көзқарасы Батыстың өз кемшіліктерін аңғаруына себеп болды. Осы қорқыныш нәтижесінде Батыс өзін «ақиқат пен рационалдықтың иесі», ал Шығысты – «қауіпті бөтен әлем» ретінде бейнелеу арқылы идеологиялық тепе-теңдік орнатуға тырысты. Бұл – исламофобияның өркениеттік және интеллектуалды тамырының ең айқын кезеңі.

3-бөлім. Алғашқы исламофобиялық көріністер және олардың қоғамдағы әсері

Исламофобияның алғашқы мәдени және идеялық көріністері ортағасырлық Батыс Еуропа әдебиетінде, өнерінде және діни насихатында айқын көрініс тапты. Бұл кезеңде ислам мен мұсылмандарға қатысты түсінік көбіне діни догмалар мен саяси мақсаттарға негізделіп, қоғамның ұжымдық санасында терең тамыр жайды. Исламды «басқыншы», «адасқан» немесе «зұлым дін» ретінде бейнелеу – Батыстың өзін «ақиқаттың иесі» етіп көрсетуіне мүмкіндік берді.

XI–XIII ғасырлардағы крест жорықтары кезеңінде ислам туралы әдеби бейнелер Батыстың насихаттық құралдарының бірі болды. «Песнь о Роланде» сияқты эпикалық поэмаларда мұсылмандар (сол дәуірде «сарациндер» деп аталған) зұлым, жалған құдайларға табынушы, адамдық қасиеттен жұрдай жаулар ретінде суреттелді. Бұл шығармаларда исламның монотеистік табиғаты ескерілмей, мұсылмандар көпқұдайшыл (пұтка табынушы) халық ретінде сипатталды. Мысалы, «Песнь о Роланде» шығармасында сарациндер үш жалған құдайға – Мұхаммедке, Терваган мен Аполлонға табынады деп көрсетіледі [Daniel, 1960]. Мұндай бұрмаланған сипаттамалар христиан оқырманы үшін исламды «жалған сенім», ал мұсылмандарды – «кұдайсыз жау» ретінде қалыптастыруға бағытталды.

Ортағасырлық драма мен халық аңыздарында да мұсылмандар жиі «варвар» бейнесінде бейнеленді. Мысалы, ағылшын халықтық дастандарында мұсылман патшалары – қатыгез, қанды қол билеушілер, ал христиан кейіпкерлері – әділдік пен сенімнің қорғаушылары ретінде көрсетіледі. Мұндай әдеби образдар Еуропадағы халықтың діни және саяси сана-сезімін нығайтуға, яғни «біз» және «олар» арасындағы шекараны күшейтуге қызмет етті. Бұл бөлініс мәдени үстемдікті ақтау мен крест жорықтарына идеологиялық негіз қалау үшін қолданылды.

Өнер саласында да исламға деген теріс көзқарас бейнелеу арқылы көрініс тапты. Мысалы, готикалық соборлардың мүсіндік декорларында мұсылмандар мен «шығыстық жаулар» кейде шайтанмен қатар бейнеленді. Мұндай көріністер халықтың күнделікті діни тәжірибесіне тікелей әсер етіп, мұсылманды «зұлымдық символы» ретінде санаға сіңірді. Ортағасырлық миниатюралар мен фрескаларда крест жорықтары кезінде мұсылман жауынгерлері кейде адамдық сипаттан айрылған, жыртқыш кейіпте бейнеленген – бұл да діни фанатизм мен қорқыныш сезімін күшейтудің көркем тәсілі болды.

Қайта өрлеу дәуіріне келгенде, Батыс өркениеті ғылым мен өнерде жаңа белеске көтерілгенімен, ислам бейнесі жөніндегі түсінік түбегейлі өзгерген жоқ. Керісінше, жаңа геосаяси жағдай (Осман империясының күшеюі) исламофобиялық дискурсты жаңа мазмұнмен толықтырды. XV–XVI ғасырларда Осман мемлекеті Еуропаның басты қарсыласына айналып, Батыс үшін саяси және мәдени қорқыныштың символы болды. 1453 жылы Константинопольдің құлауы христиан әлемінде үлкен шок тудырды. Осы оқиғадан кейін «түрік қаупі» ұғымы (лат. *periculum Turcicum*) Еуропалық әдебиет пен саясатта жиі қолданыла бастады. Түріктер туралы жазылған еңбектерде олар

«жыртқыш жау», «христиан өркениетіне қауіп төндіруші күш» ретінде бейнеленді [Lewis, 1993].

Еуропалық гуманистердің көпшілігі де бұл идеологиялық бағыттан алшақтай алмады. Мысалы, Мартин Лютер мен Эразм Роттердамский исламды «дін емес, шайтандық жүйе» деп бағалады. Лютер түріктерге қарсы соғысты «құдайдың жазасы» және «сенім сынағы» деп сипаттап, Батыс қоғамын рухани бірігуге шақырды. Ал XVI ғасырдың саяси памфлеттерінде ислам мен Осман билеушілері «құдайға қарсы империя» ретінде суреттелді. Бұл – Батыстың өз ішкі дағдарысын сыртқы жаумен ақтау механизмі еді.

Жаңа дәуірде – XVII–XIX ғасырларда – исламофобиялық дискурс саяси және мәдени үстемдіктің интеллектуалдық құралына айналды. Еуропалық отаршыл мемлекеттер мұсылман аймақтарын (Солтүстік Африка, Үндістан, Таяу Шығыс) бағындыра отырып, өз билігін ақтау үшін мәдени аргументтер қолданды. Ислам өркениеті енді «экзотикалық», бірақ «артта қалған» өркениет ретінде бейнеленді. Бұл көзқарас ориентализмнің қалыптасуына алып келді.

Эдвард Саид өз еңбегінде осы үрдісті терең талдап, Батыстың Шығысты (әсіресе ислам әлемін) өз билігін ақтау үшін «бөтен», «қауіпті», «өркениетке қарсы» етіп көрсеткенін дәлелдеді. Саидтің айтуынша, Батыс әдебиеті мен ғылымы Шығыс туралы нақты түсінік қалыптастырған жоқ — керісінше, оны Батыс мүддесіне сай қиялдағы бейне ретінде жасап шықты [Said, 1978]. Мысалы, француз жазушысы Гюстав Флобердің шығармаларында шығыс әйелдері – «құмарлық пен құлдықтың символы», ал мұсылман ерлері – «катыгез және иррационалды» тұлғалар ретінде суреттелді. Бұл бейнелер халық санасында ислам әлемін төмендетіп көрсетуге және Батыстың мәдени гегемониясын ақтауға бағытталды.

Осылайша, ортағасырлық әдебиет пен өнердегі алғашқы исламофобиялық көріністер кейінгі ғасырларда жаңа формаларда жалғасты. Орта ғасырларда ол діни фанатизм арқылы, Қайта өрлеу дәуірінде – саяси қауіп риторикасы арқылы, ал отаршылдық кезеңде – мәдени «білім» мен «ғылыми зерттеу» формасында жүзеге асты. Бұл үздіксіз процесс Батыс қоғамында мұсылмандарға деген теріс стереотиптердің орнығуына, ал кейін XX–XXI ғасырларда қазіргі исламофобияның идеологиялық негізінің қалыптасуына әкелді.

Исламофобияның қалыптасу тарихы оның діни айырмашылықтардан ғана емес, Батыс өркениетінің өзіндік бірегейлігін айқындау қажеттілігінен туындағанын көрсетеді. Орта ғасырлардан бастап ислам Батыс үшін мәдени және өркениеттік тұрғыдан «бөгде

күш» ретінде қабылданып, бұл түсінік ғасырлар бойы әдебиет, философия және саясат арқылы бекітілді. Ислам өркениетінің ғылыми және мәдени өрлеуі Батыстың өзін «өркениетті әлемнің орталығы» ретінде көрсету ұмтылысын күшейтті.

Отаршылдық дәуірінде исламофобия идеологиялық сипат алып, ислам әлемін төмен және артта қалған өркениет ретінде сипаттау Батыстың үстемдігін ақтау құралына айналды. Эдвард Саидтің «Ориентализм» тұжырымдамасы осы үрдістің мәнін ашып, исламофобияның танымдық және саяси тамырларын айқындады.

Қазіргі кезеңде исламофобия жаһандану, көші-қон және медиа кеңістіктегі дискурстар арқылы жаңа формада көрініс табуда. Дегенмен оның мазмұны өзгергенімен, мәні өзгермеді – исламды «қауіп көзі» ретінде бейнелеу жалғасуда.

Сондықтан исламофобияны тек өткеннің мұрасы ретінде емес, қазіргі заманғы өркениеттік дағдарыстың айнасы ретінде қарастыру қажет. Оның тарихи бастауларын түсіну – қазіргі қоғамда діни төзімділікті дамыту, мәдениетаралық диалог орнату және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету жолындағы маңызды қадам болып табылады.

Исламофобияның тарихи және қазіргі көріністерін талдау нәтижесінде айқындалатыны: бұл құбылыс білімсіздік пен мәдени үстемдік психологиясының туындысы. Демек, оған қарсы тұрудың ең тиімді жолы – әділ білім, мәдени өзара түсіністік және өркениеттер арасындағы тең құқылы диалог. Тек осылай ғана Батыс пен ислам әлемі арасындағы тарихи қарсылықтың орнын өзара құрмет пен сенімге негізделген жаңа қатынастар алмастыра алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Runnymede Trust. Islamophobia: A Challenge for Us All. – London: Runnymede Trust, 1997. – 80 p.
- 2 Daniel, N. Islam and the West: The Making of an Image. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960. – 350 p.
- 3 Aquinas, T. Summa Contra Gentiles. – New York: Image Books, 1955. – 420 p.
- 4 Dante, A. The Divine Comedy. – London: Penguin Classics, 1954. – 512 p.
- 5 Lewis, B. The Muslim Discovery of Europe. – New York: W. W. Norton & Company, 1993. – 350 p.
- 6 Said, E. Orientalism. – New York: Pantheon Books, 1978. – 368 p.

РЕЛИГИОЗНАЯ ГРАМОТНОСТЬ И КУЛЬТУРНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ: ВЕКТОРЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

ХАБЗАИРОВ С. М.

магистрант, кафедра правоведения, Торайгыров университет, г. Павлодар

Общественное сознание представляет собой духовную сферу жизни общества, охватывающую совокупность эмоций, убеждений, моральных ориентиров, взглядов, идейных концепций и теоретических построений. С одной стороны, оно отражает социальную реальность, а с другой – оказывает как опосредованное, так и прямое воздействие на её развитие. Хотя в рамках общественного сознания индивидуальные черты и личностные особенности, как правило, сглаживаются и теряются в общей массе, оно тем не менее объективно отображает разнородные и подчас противоречивые интересы социальных групп, мнения различных слоёв населения, а также мировоззрение как всего общества, так и отдельного человека [2., с.387.]

Общественное сознание не статичное зеркало социального бытия, но скорее динамичное поле напряженности, где происходит острая борьба за смыслы и ориентиры. В условиях, когда социокультурное пространство подвергается беспрецедентной трансформации, обусловленной, прежде всего, ускоренным развитием информационных технологий и процессом глобализации, традиционные культурные и религиозные константы, веками выполнявшие роль несущих конструкций идентичности, испытывают колоссальное давление.

В эпоху глобальных изменений общественное сознание уже не следует понимать как неподвижное отражение общественных процессов, а скорее как активное пространство, где происходит напряжённая конкуренция смыслов и ориентиров. При массовой трансформации социокультурного поля, порождаемой в первую очередь стремительным развитием информационных технологий и глобализацией, традиционные культурно-религиозные опоры, формировавшие идентичность на протяжении веков, оказываются под серьёзным давлением. Их гносеогенные и регулятивные функции заметно теряют прежнюю силу: устаревшие системы знаний и прежние морально-ценностные иерархии всё меньше соответствуют усложняющейся социальной действительности. Те ориентиры, что раньше тесно переплетались с исторической памятью и национальной культурой, теперь сталкиваются с потоком альтернативных картин

мира, навязываемых транснациональной массовой культурой и цифровыми медиа. Это приводит к плюрализму идентичностей, фрагментации ценностного поля и ослаблению традиционных этических норм, которые всё чаще заменяются формальными или потребительскими ориентирами. Религиозное сознание переживает двойственную динамику: с одной стороны – секуляризация и снижение институционального влияния традиционных конфессий, с другой – рост новых форм религиозности, нередко не связанных с официальными структурами, включая эзотерические течения и квазирелигиозные практики. Интернетпространство уже не просто среда обмена информацией, но активная зона формирования так называемого «упрощённого религиозного сознания», где глубокие символы трансформируются в визуальные метки, хэштеги и короткие нарративы, адаптированные для быстрого восприятия. Всё это – симптомы глубинного кризиса общественного сознания, который ставит задачу не просто зафиксировать изменения, но и выстроить новую систему устойчивых духовнокультурных ориентиров [3., с.304.]

Современная молодёжь выступает активным субъектом глобальных социальных процессов, что существенно влияет на формирование её ценностных ориентаций, связанных с культурной толерантностью. В условиях возрастающего этнокультурного многообразия и глобальной мобильности молодые люди проявляют большую восприимчивость к идеям взаимоуважения и признания культурных различий. При этом наблюдается стремление не только к принятию многообразия культур и традиций, но и к осмыслению собственной идентичности в контексте постоянно меняющегося мира. Среди молодёжных ценностей всё более значимыми становятся толерантность, открытость и готовность к межкультурному диалогу, что свидетельствует о снижении уровня предвзятости и дискриминации по этническому и социальному признаку. Важной составляющей этой тенденции становится активное участие молодёжи в образовательных и социальных инициативах, направленных на развитие навыков межкультурного взаимодействия. В учебных заведениях всё чаще внедряются программы и курсы, способствующие формированию понимания и уважения к различным культурным традициям, а молодые люди вовлекаются в волонтерские проекты и межкультурные обмены, что способствует развитию эмпатии и социальной ответственности.

Однако на пути к полноценному развитию культурной толерантности молодёжи стоят определённые вызовы. В частности, анонимность и масштаб интернета нередко порождают распространение

негативных стереотипов и ксенофобии, что осложняет формирование позитивного отношения к инаковости. Медиа-пространство, в котором часто встречаются упрощённые или предвзятые образы различных этнических и социальных групп, также влияет на сознание молодого поколения, иногда укрепляя стереотипы и недопонимание. Кроме того, недостаточный уровень подготовки педагогов и специалистов в области межкультурного общения снижает эффективность существующих образовательных программ и мероприятий, направленных на развитие толерантности. В связи с этим становится очевидной необходимость комплексного подхода, объединяющего усилия образовательных учреждений, социальных организаций и самих молодых людей, направленного на создание условий для формирования критического мышления, расширения межкультурных знаний и укрепления эмпатии [1., стр.112-117.]

В современном обществе понимание религиозных вопросов становится важным компонентом духовного и культурного самоопределения личности, а также значимым элементом межконфессионального и межкультурного взаимодействия. Образование в области религиоведения приобретает всё большую роль в формировании у обучающихся осознанного отношения к разнообразию вероисповеданий, их исторической роли и культурному наследию. В последнее время наблюдается повышение интереса к дисциплинам, связанным с изучением религии как социального феномена, что обусловлено необходимостью противодействовать распространению искажённых представлений о религии и способствовать развитию взаимного уважения. Учебные программы всё активнее интегрируют компоненты, направленные на повышение уровня религиозной компетентности, позволяя студентам развивать умение критически воспринимать религиозные тексты и традиции.

Тем не менее, развитие религиоведческого образования сопровождается определёнными сложностями. Среди них выделяется нехватка квалифицированных педагогов, недостаточное обновление учебно-методической базы, учитывающей современные реалии и многообразие религиозных движений. В ряде образовательных учреждений наблюдается слабая интеграция религиоведческих дисциплин в основную образовательную программу, что ограничивает возможности комплексного формирования религиозной грамотности. Вместе с тем, растёт использование современных образовательных технологий – мультимедийных средств, интерактивных методик и междисциплинарных подходов, которые способствуют более

глубокому пониманию религии в её социальном и культурном контексте.

Особое значение в развитии религиоведческого образования приобретает акцент на межкультурном и межрелигиозном аспектах, что расширяет знания о конфессиональных системах и формирует навыки конструктивного общения с представителями различных религий. Важным направлением становится воспитание способности к аналитическому мышлению и восприятию религиозных явлений в исторической и социальной перспективе, что значительно повышает религиозную осведомлённость и компетентность как будущих специалистов, так и широкой аудитории.

Религиозная грамотность и образование в области религиоведения продолжают развиваться, демонстрируя как положительные изменения в образовательных практиках, так и сохраняющиеся проблемы, требующие системного решения со стороны педагогов, исследователей и государственных органов. Только последовательный и комплексный подход позволит сформировать религиозно информированное общество, способное к уважительному диалогу и гармоничному сосуществованию в условиях культурного и вероисповедного многообразия [4., стр.45-62.]

Ключевую роль в развитии цивилизации занимают научные исследования и образовательные процессы, которые становятся основой социальных преобразований и культурного прогресса. Роль знаний перестаёт ограничиваться лишь накоплением информации – они выступают фундаментом для формирования новых моральных ориентиров и принципов взаимодействия внутри сообществ. Глобальные изменения и технологический прогресс требуют от образовательных систем гибкости и внедрения инновационных подходов, способных обеспечить подготовку компетентных и мыслящих критически граждан. Повышение качества обучения сегодня невозможно без применения современных методов, способствующих развитию аналитических способностей и творческого потенциала учащихся.

Серьёзной проблемой остаётся неравномерный доступ к образовательным ресурсам, что усугубляется цифровым разрывом и информационной перегрузкой, в результате чего возникает риск искажения восприятия действительности. Для решения этих задач учебные заведения призваны не только передавать знания, но и воспитывать ценности, направленные на формирование социальной ответственности, уважения и взаимопомощи. Новые технологии в

сфере образования становятся не просто инструментом обучения, а создают платформы для активного взаимодействия между научным сообществом, государственными структурами и обществом в целом. Расширение использования дистанционных технологий и открытых образовательных ресурсов способствует увеличению возможностей для получения знаний в любом возрасте и из любого уголка мира.

Формирование устойчивых связей между научными достижениями и социальными потребностями становится необходимым условием для решения современных глобальных проблем – от экологических кризисов до социальной несправедливости. Ключевым элементом в этой модели является развитие междисциплинарных исследований, где разные отрасли знаний объединяются для поиска эффективных решений. Особое внимание уделяется вопросам этики в науке и ответственности исследователей перед обществом. Общество, со своей стороны, нуждается в повышении уровня научной культуры, чтобы активно участвовать в диалоге и принимать осознанные решения, опирающиеся на объективные данные и научные факты.

Итогом становится сложный, многоаспектный процесс взаимодействия между наукой, системой образования и социальными структурами, направленный на преодоление существующих вызовов, укрепление базовых ценностей и внедрение новшеств. Лишь при объединении усилий всех участников общественной жизни возможно построение устойчивого и прогрессивного будущего, способного адекватно отвечать на потребности и угрозы современности [5., стр.78-92.]

ЛИТЕРАТУРА

1 Саари Д.Б. Адам құқықтары және азаматтық қоғам. Алматы: Қазақ университеті, 2020. (стр. 112–117) и Мащок Д.А. «Толерантность как ценность поликультурного казахстанского общества». Вестник Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, 61(3), 2024. DOI: 10.70239/.

2 Лавриненко В. Н. , Философия. – Стр. 387.

3 Керимов, Т. Х. Социальная философия: Учебник / Т. Х. Керимов. – Екатеринбург : Изд-во УрФУ, 2018. – Стр.304.

4 Казимиров, М. С. Религиоведческое образование в современном мире: теория и практика. — М.: Наука, 2021. – Стр. 45–62.

5 Петров, В. А. Социология науки и образования. – Москва: Академический проект, 2022. — Стр. 78–92.

Секция 4. Ғылым, білім және қоғам: әлеуметтік сын-қатерлер, құндылықтар және инновациялар

Секция 4. Наука, образование и общество: социальные вызовы, ценности и инновации

«Религиозная грамотность и культурная толерантность: векторы модернизации общественного сознания»

ҚАЗАҚ ӘДЕБИ ШЫҒАРМАЛАРЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕ АУДАРУДА ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТІ САҚТАУ

**АБСЕЙТОВА Қ. Т., БАҚЫТБЕК А. К.
М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.**

Әдеби аударма – бұл тек бір тілден екінші тілге аудару емес, сонымен қатар, ол әр елдің мәдениеттері арасындағы рухани көпір іспетті күрделі шығармашылық айналымға жатады. Әрбір елдің, яғни, ұлттың әдебиеті – сол халықтың тарихымен қоса дәстүрін, дүниетанымын және салтын, тілін тереңінен бейнелейтін ерекше әлемге жатады. Қазақ әдебиетіндегі шығармаларды шет тіліне аудару барысында ең басты мәселелердің бірі – автордың сол шығармадағы нағыз ерекшеліктерді барынша зерделеп, талдап, сонымен қатар, тарихын тереңдей мазмұндап, мәдени реңкті автордың сөйлемдері арқылы жеткізе білу.

Қазақ әдебиетінің негізінде ұлттық рух, философияның терең қарастырылған түрлері және халықтық сана-сезім терең көрінісін тапты. Бұл ерекшеліктерді басқа тілде түпнұсқадай жеткізу үшін тек тіл білуді ғана қажет етпейді, сондай-ақ, мәдениетімен қоса тарихын білу міндетті болып саналады. Ағылшын тілі мен қазақ тілінің құрылымдық және мәдени айырмашылықтары арасында көптеген қарама-қайшылықтар кездесетіндіктен, аудармашыға үлкен жауапкершілік жүктеледі. Мысалы, ана тіліміздегі кейбір ұғымдар мен мәдениеттерге ағылшын тілінде тура балама табылмайды. Осындай жағдайларда аудармашы ең алдымен түсіндірме сөздікке, кейін автордың жан-дүниесіне, ойына, сонымен қатар тарихқа көз жүгіртуді дұрыс санайды.

Ұлтымыздың өзіне тән ерекшеліктерін сақтау көркем аудармаларда аса өзекті. Себебі, әдеби шығарманың құндылығы тек мазмұнымен емес, тілдік әсемдігімен, ұлттық санасымен және мәдени астарымен айқындалады. Аударма барысында осы айтқан рухани элементтердің бірі жоғалса, шығарма өз мазмұнынан толықтай айырылады. Сондықтан, аудармашының міндеті сөйлемді ғана түсінікті ету емес, сонымен қатар, автордың жан

дүниесін, ұлттың көзқарасын және мәдени құндылықтарын шетел оқырманына кітапты не ақпаратты оқып отырғанда, өздерін сол бір оқиғаны бастарынан өткеріп отыра алатындай барынша шынайы жеткізу болып саналады.

Әдебиетке шолу бөлімінде осы әдеби шығармаларды бір тілден екінші тілге аудару процесін зерттеу барысында байқалған қиындықтар мен оларды шешу жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, бірнеше қазақ және шетел ғалымдары мен олардың еңбектері таныстырылады.

Қазақ зерттеушілерінің бірі Ж.Т.Балмағамбетова, А.И.Әлжанова және Т.Г.Бочина «The role of mediating in adapting indirect literary translation» еңбегінде бейтарап аудармамен ауыстырылып аударылатын аударма түрлері түнұсқа мәтіннің өз реңкін жоғалтып алу қаупі бар екенін атап өткен болатын. Қазақ тілінде көп кездесетін ұлттық атаулар мен күнделікті тұрмысқа арналған атауларды мағынасын сақтай отырып аудару оңайға соқпайтынын айтты. Мысалға алатын болсақ, қазақтың ұлттық сөздері «жар-жар», «асат», «қымыз» сөздері ағылшын тіліне «wedding song», «ceremonial meal» «traditional drink» деп аударғанымен, олардың ұлттық реңкі жоғала бастайды [1, 7-б.].

Лилия Мұқажанова, Қадияша Нұрғали, Виктория Сиряченко және Рабиға Нұрғали «Literary translation as one of the main tools of artistic reception» мақаласында алдымен қазақ және орыс тілдерінің өзара ықпалын қарастыра отырып, содан кейін ағылшын тіліне аудару процесін зерделеген. Қазақ тіліндегі әдеби шығармаларды орыс тілі арқылы ағылшын тіліне аудару барысында олар екі рет аударылған мәтіннің ұлттық бояуы мен рухани және мәдени құндылығының бәсеңдеп, әлсірейтінін байқады. Мысалы, қазақ тіліндегі «қонақжайлылық» сөзі ағылшын тіліне тек «hospitality» деп аударылған [2, 5-б.]. Бірақ, мақала авторлары бұл аударма дұрыс болғанымен, қазақтың кеңпейілділік рухы толықтай жеткізілмегенін айтады.

Оралхан Бөкейдің прозасын қазақ тілінен ағылшын тіліне аудару барысын талдаған зерттеушілер Қадияша Нұрғали және Мадина Тернавская «Translating ethnocultural markers in Oralkhan Bokeev's prose» еңбегінде ұлттық мәдени сөздерді аудару әдістерін қарастырған. Мәселен, «ауланың іргесіндегі киіз үй» тіркесін ағылшын тіліне аударса «a yurt near the house» болады. [3, 35-б.] Бірақ, авторлар бұл аударманы қазақтың ұлттық ерекшелігін толық

жеткізбейтінін айтып, бұндай жағдайларда сипаттау әдісі арқылы аударма түрін қолдануға кеңес береді.

Қазақ зерттеушілерінің әдеби шығармаларды ағылшын тіліне аудару кезінде байқаған жағдайларды назарға алып, қорытындылайтын болсақ, олар тілдің түпнұсқадай бояуда қалуын, қазақи реңктің сақталуын, ұлттық және мәдени құндылықтардың ескеріле отырып аударылғанын құптайды. Олардың кеңес еткен әдістерін аударма тәжірибесінде қолданатын болсақ, түпнұсқа мәтіннің табиғи әрі ұлттық құндылығын сақтай отырып жеткізіле алатынын білуге болады.

Шетел зерттеушілері де әдеби шығармаларды аудару кезінде кездесетін қиындықтар мен әдіс-тәсілдерді атап өткен.

Питер Ньюмарк өзінің «A textbook of translation» атты еңбегінде аударма түрін коммуникативтік және семантикалық деп екіге бөлген болатын. Ал аударманың семантикалық түрін әдеби шығармаларды аудару кезінде қолдануды ол ең сәтті аударма деп санайды. Бұндай аудармаға Абай, Мұхтар Әуезов шығармаларын жатқызуға болады. Мұндағы басты мақсат – әдеби, ұлттық сөздерді барынша өз қалпынан алшақтатпай аудару. Мәселен, «жайлаудағы түн» тіркесін ағылшын тіліне аударғанда «a night in the summer pasture» болады. Бұл тіркестің олай аударылу мақсаты – сөздің мағынасы сақтала отырып, мәдени түсінікті қалыптастыру [4, 131-б.].

«In Other Words: A Coursebook on Translation» еңбегінің авторы Мона Бейкер эквиваленттілік туралы сөз қозғаған. Сөз бен сөйлем, мәтін, сонымен қатар, контекст деңгейлерінде эквиваленттілікті қарастырған болатын. Ұлттық мәдени құндылығын сақтай отырып аудару үшін ол эквивалент пен түсіндірме әдістерін қолдануды кеңес етеді. Мысалы, қазақта «тұсаукесер» сөзі «tusau keser — a Kazakh tradition of cutting a baby's first steps rope» деп ағылшын тіліне аударылған [5, 23-б.]. Мұнда транслитерация мен түсіндірме әдісі қолданылған. Байқап отырғанымыздай, бұл жерде сөздің мәдени мәнін түсіндіру арқылы жеткізген.

«The Translator's Invisibility: A History of Translation» еңбегін жазған Лоуренс Венути «domestication» (бейімдеу) және «foreignization» (бөгілеу) секілді ерекше стратегияларды ұсынады. Ол осы тәсілдерді қазақ әдеби шығармаларын ағылшын тіліне аудару ұлттық колоритті сақтау үшін маңызды деп санайды. Яғни, ол аударманы түсіндірме арқылы жеткізгенін дұрыс деп есептейді. Мысалы, қазақ тіліндегі «айтыс» сөзі ағылшын тілінде «aitys – a

traditional Kazakh poetry contest» деп ұлттық ерекшелікті сақтай отырып оқырманға жеткізіледі [6, 58-6.]

Қазақ және шетел авторларының пікірлері мен олар ұсынатын әдіс-тәсілдерді қарастыра отырып, олардың ең басты мақсаты түпнұсқа тілдегі шығарманың ұлттық, мәдени және рухани құндылықтарын сақтап қалып екінші тілге аударылуын байқадым.

Біріншіден, көптеген қазақ ғалымдары қазақ шығармаларын ағылшын тіліне аудару кезіндегі қазақ мәдениетіне байланысты сөздерді ұлттық ерекшеліктерін жеткізе отырып ағылшын тіліне аударуды күрделі процесс деп санайды. Қазақ тілінде кездесетін ұлттық сөздер мен контексттерді талдап, аудару процесін жеңілдету үшін стратегиялар қарастырған.

Екіншіден, шетел зерттеушілерінің ойынша аударылған әдеби мәтіннің өз ерекшеліктерін сақтай отырып, түпнұсқадай аударылуын қадағалау үшін көбіне семантикалық, коммуникациялық, түсіндірме әдісі мен бейімдеу әдісін қолдануды ұсынады. Себебі, бұл әдістер өзге елдің мәдениетін таныстырып қана қоймай, өзіне тән ерекше рухани сезім береді.

Бұдан түйгенім, барлық авторлардың мақсаты – аударылған мәтіннің мәнді, мағыналы болуы, оқырманға дұрыс әрі көркем аударылып, түсінікті жеткізілуі.

Берілген тақырыпқа байланысты авторлардың ойын саралай отырып мақала нәтижесін атап өтетін болсақ – бұл әдеби шығармаларды аудару кезінде ұлттық қндылықтарды сақтау. Бұл аударма сапасын көтеріп қана қоймай, аудармашының кәсіпқойлығын көрсетеді. Мысалы, «айтыс», «тұсаукесер», «қымыз», «шұбат», «жайлау» сияқты этнолингвистикалық элементтерді ағылшын тіліне аударуда аудармашылар көбіне түсіндірмелі немесе транслитерациялық тәсілді қолданады. Бұл тәсіл ұлттық мазмұнды жоғалтпай, шетел оқырманына оның мәдени астарын жеткізуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері аударманың сәттілігі аудармашының мәдени құзыреттілігіне, яғни түпнұсқаның мәдени контекстін және аударма тілін бірдей сезіну қабілетіне байланысты екенін дәлелдейді. Ұлттық бірегейлікті сақтау тек лингвистикалық деңгейде ғана емес, семантикалық және концептуалды деңгейде де жүзеге асырылуы керек.

Зерттеу нәтижелерін қорытындылайтын болсақ, аударманың мәдени сапасын айқындай отырып, көркем әрі түсінікті жеткізу ұлттық ерекшелікті сақтайды, және аудармашы екі түрлі мәдениетті

қатар тізгінге ала отыруы міндетті. Ұлттық және мәдени ерекшелігі бар мәтіндермен жұмыс жасау барысында, аудармашы тек тілді біліп қана қоймай, сол танымдық құзыреттілікке ие болуы қажет.

Әртүрлі авторлардың ұсынған әдістері бір-бірінен ерекшеленгенімен, олардың маңызды орынға қойып отырған мақсаттары – түпнұсқа мәтіннің өз бояуын жоғалтпай оқырманға жеткізілуі. Қазақ тіліндегі әдеби мәтіндерді ағылшын тіліне аудару үшін қазақ мәдениетінің байлығы мен дүниетанымын жеткізу өте маңызды деп санаймын. Бұл бағытта шетелдік және отандық зерттеулерді ұштастыра отырып, қазақ әдебиетінің әлемдік кеңістіктегі беделін арттыруға мүмкіндік туады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 А. Й. Алжанова, Ж. Т. Балмағамбетова, Т. Г. Бочина — «Жанама көркем аударманы бейімдеудегі делдал мәтіннің рөлі» – 2023 – Қарағанды Университетінің Хабаршысы, Филология сериясы № 111(3), 41 б.

2 Kadisha Nurgali, Viktoriya Siryachenko, Liliya Mukazhanova, Rabiga Nurgali – «Literary Translation as One of the Main Tools of Artistic Reception» – 2022 - Theory and Practice in Language Studies Vol. 12, № 12 - 86.

3 Қадіша Нұрғали, Виктория Сиряченко, Лилия Мұқажанова және Рабиға Нұрғали — «Көркем қабылдаудың негізгі құралдарының бірі ретінде әдеби аударма» – 2025 – Лингвистикалық оқуларға арналған Форум, беттер 112 б.

4 Peter Newmark — «A Textbook of Translation» – Prentice Hall – 1988 – 292 б.

5 Mona Baker — «In Other Words: A Coursebook on Translation» – Routledge – 1992 – 328 б.

6 Lawrence Venuti — «The Translator’s Invisibility: A History of Translation» – Routledge – 1995 – 353 б.

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ОҚЫТУДАҒЫ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕР («АҚБІЛЕК» РОМАНЫ МЫСАЛЫНДА)

АДАМОВА А. Б., БӘКІБАЙ А. Ғ.

студенттер, Б. Ахметов атындағы жоғарғы педагогикалық колледжі,
Павлодар қ.

Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – қазақ әдебиетіндегі ең көрнекті психологиялық туындылардың бірі. Бұл шығармада ұлт басынан өткен тарихи зұлмат, әйел тағдыры мен адам жанының терең иірімдері көркем бейнеленеді. Автор кейіпкерлердің сыртқы әрекетінен гөрі олардың ішкі сезім, жан арпалысын көрсетуге ден қойған. «Ақбілек» – нәзік жүректі қыздың рухани азабы мен қайта түлеген адамдық болмысын айшықтайтын психологиялық роман.

Ақбілек бейнесі – рухани төзім мен қайта өрлеудің символы. Романның басты кейіпкері – Ақбілек. Ол – нәзіктік пен қайсарлықты қатар ұстанған қазақ қызының жиынтық бейнесі. Шығарма басында Ақбілек – ауылда өсіп келе жатқан жас, пәк, сенгіш қыз ретінде суреттеледі. Алайда өмір соқпағы оны ауыр сынақтарға ұшыратады. Ақбілектің орыс солдаттарының қолына түсіп, зорлық көруі – оның сыртқы тағдырының қасіреті болса, одан кейінгі ішкі күйзелісі – рухани трагедиясы.

Аймауытов кейіпкердің жан арпалысын нәзік психологиялық штрихтармен жеткізеді: «Ақбілек жалғыз қалған түндерінде өз-өзімен арпалысып, «Мен не үшін өмір сүрем?» деген сауалға жауап іздейді». Оның жүрегіндегі үміт пен үрей, ар мен ұят арасындағы күрес – адамдық рухтың сын сәтін көрсетеді. Бірақ кейіпкер тағдыр соққысына мойымай, өз бойындағы рухани күшті қайта табады. Осы арқылы жазушы әйелдің де еркекпен тең рух иесі екенін дәлелдейді.

Оқырманды ойлантатын ішкі монологтар да аз емесі. Романдағы психологиялық талдаудың ең әсерлі тәсілдерінің бірі – ішкі монологтар. Ақбілек өзімен-өзі сөйлесіп, өткен өміріне шолу жасайды, өзінің күнәсін де, кінәсіздігін де сараптайды. Бұл көріністерде адам жанының екіұдай күйі – сенім мен күдік, намыс пен қорқыныш қатар жүреді.

Аймауытов: «Ақбілек енді бұрынғы Ақбілек емес еді. Кешегі қыз – енді өмірді көрген, жан жарасын арқалаған әйел...» – деп кейіпкердің ішкі өзгерісін терең бейнелейді. Бұл сөйлем оның рухани өсу кезеңін, өмірді жаңа қырынан түсіне бастаған

сәтін білдіреді. Осы тұста, Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы — тек әдеби шығарма ғана емес, рухани тәрбиенің қайнар көзі екендігін айтып өткім келеді. Сондықтан бұл туындыны оқыту – оқушының я студенттің ұлттық сана-сезімін, рухани мәдениетін, адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда үлкен рөл атқарады. Алдыменен шығарманың өң бойына талдау жасау үшін, білім алушыларға кестелік, графикалық әдістерді ұсынуға болады. Мысалы, Қ.О.Бітібаеваның «Ой тастау, ойланту, ойлау» технологиясы бойынша, осындай кесте түрлерін беруге болады:

Кесте 1

№	Оқиға болар алдында (Экспозиция)	Көркем шығармадан мысал	Өз көзқарасым
1	Алтай табиғатының суреттелуі	«Өскеменнің ар жағында, Бұқтырманың оң жағында Алтай бар. Марқакөлді алқалаған, ақ ауылды Алтай елі. Марқакөлдің суы балдай...» [6 б]	Бұл жерде оқиғаның болар алдыңғы кез сипатталған. Автор оқиғаны табиғатты, яки Алтай елін сипаттау арқылы бастайды.
	Оқиғаның басталуы		
1.	Мамырбайдың ауылына шабуыл	«Келе тарс тұрс. Үріктірді, бүріктірді. Дастарқан мен шәй қалды жайрап, жиносыз қалды күйреп.»[9 б]	Бұл үзіндіден біз Мамырбайдың ауылына шабуыл жасалғанын біле аламыз. Осы сәтте оның ауылына шабуыл жасалып, оның үйінің астан кестенің шығарады, автор оны «дастарқан мен шәй қалды жайрап жиносыз» деп жеткізеді

Осылайша, кесте бойынша білім алушылар сюжеттерге бөле отырып, талдап, шығарманың құрылымымен танысады.

Шығармадағы кейіпкерлердің бейнесі. Ақбілек, Бекболат және Балташ, Мамырбай, Офицер, Мұқаш бейнелері. Романдағы қосалқы кейіпкерлер де Ақбілектің ішкі әлемін ашуға қызмет етеді.

– Бекболат – Ақбілектің алғашқы сүйгені. Ол сырттай мейірімді көрінгенімен, шын мәнінде рухани әлсіз адам. Қыз басына күн туған шақта одан теріс айналуы – қоғамдағы ерлердің қорқақтық пен жалтақтығын бейнелейді.

– Балташ – жаңа өмірдің, оянған сананың өкілі. Ол Ақбілектің рухани жарасын жазып, оны жаңа өмірге жетелейді. Балташ бейнесі

арқылы автор махаббат пен рухани тазалықтың шынайы мәнін көрсетеді.

– Мұқаш – дүниекоңыздық пен ескі көзқарастың символы. Оның байлыққа ұмтылуы, намыстан гөрі пайда іздеуі – сол кезеңдегі әлеуметтік дертті әшкерелейді.

Психологиялық шеберлік пен әлеуметтік астар. Жүсіпбек Аймауытов кейіпкерлердің ішкі күйзелісін көрсету арқылы тұтас қоғамның рухани кескінін ашқан. Ақбілектің жан трагедиясы – жеке адамның ғана емес, ұлттың азапты тағдырының көрінісі. Ақбілек арқылы жазушы әйелдің ішкі жан дүниесін, ер мен әйел теңдігі, ұлттық сана және рухани еркіндік мәселелерін көтереді. Бұндай мәселелерді оқыту барысында да графика, сызба, кестелеу жұмыстарын беріп, білім алушыларға шығармандағы кейіпкерлер әлемін түсінуді тиімді етуге болады. Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы тараулардың дамуы кейіпкердің рухани жолын айқын көрсетеді. Автор тілің де білім алушыларға төмендегі кестеде роман құрылымындағы негізгі оқиғалар мен Ақбілектің ішкі өзгерістері салыстырмалы түрде берілген.

Кесте 2

Тараулар	Басты оқиғалар	Ақбілектің іс-әрекеті мен психологиялық күйі
1. Тыныш ауыл өмірі	Ақбілектің ауылдағы бейқам өмірі, Бекболатқа деген сезімі, болашаққа үміт	Жас, пәк, сенгіш. Махаббат пен үмітке толы. Әлемге сеніммен қарайды.

Аймауытовтың психологиялық прозадағы басты ерекшелігі – ішкі сөз, символ, табиғат суреттерін кейіпкердің көңіл күйімен үйлестіріп беруінде. Мысалы, Ақбілек қашқан кездегі «қарлы тау, түнгі ай, өзеннің күңіренісі» – оның жан арпалысының поэтикалық бейнесі. Автор бұл жерде табиғатты ғана суреттеп қоймай, кейіпкерінің ішкі жан дүниесін де сипаттайды. Оны білім алушыларға оқытуда да кесте-плакат түрлерін пайдалануға да, онлайн плафтормалар да қолдануға әбден болады. Мысалы, үстіндегі Қ.О. Бітібаеваның «Ой тастау, ойланту, ойлау» технологиясы бойынша, кесте плакат:

Кесте 3

Тараулар	Негізгі оқиғалар	Шығармадағы көркемдегіш тәсілдер
1 - т а р а у . Алтайдағы өмір	Мамырбайдың отбасы мен ауылдың тыныш өмірі суреттеледі. Табиғаттың әсем көрінісі арқылы қазақ даласының сұлулығы бейнеленеді. Осы бейбіт өмірді орыс әскерінің шабуылы бұзады.	Эпитет: «бал татыған айна сулы Марқакөл», «алтын сырға, күміс шолпы сылдыратып», «мейірімсіз темір қолдар» — табиғаттың сұлулығы мен зұлымдықтың қатыгездігін карама-қарсы қою Метафора: «от — махаббат пен рухтың нышаны», «күрегі зырқ етті»-кейіпкердің ішкі сезімін бейнелейді. Символ: Алтай мен Марқакөл-туған жердің киесі, ал қараңғылық пен зұлым күш-басқыншылық символы.

Ендігі кезекте, заманауи платформаларды пайдалану арқылы «Ақбілек» романының мазмұнын терең меңгертуге және оқушылардың өздігінен талдау қабілетін дамытуға мүмкіндік бар. Мысалы ретінде, Цифрлық күзиреттілікті дамытуда әртүрлі платформаларды пайдалана отырып, «Ақбілек» оқытудың жаңа тәсілін меңгертуде Padlet, Wordwall, LearningsApps, Kahoot, QR, Educaplay, Quizizz тағы басқа форматтарды сабақта қолдануға болады. Сабақта әрбір платформаларды қолданудың құндылығы оқушы немесе студент шығарма оқыған жағдайда ғана меңгере алады. Цифрлық платформалар, әртүрлі ресурстар білім берудің тиімділігін арттырады.

Padlet тақтасының тиімділігі уақытты үнемдеу. Сабақ барысында бір ғана платформаны қолдану арқылы іске асады. Онда QR, сілтеме, аудио, видео жұмыстарды орналастыруға болады.

Wordwall, LearningsApps платформасы арқылы оқыған шығарма бойынша оқушымен мұғалім кері байланыс жасауға мүмкіндік береді.

1 <https://wordwall.net/resource/68959568/%D0%B0%D2%9B%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BA-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8B-%D1%82%D0>

<https://wordwall.net/resource/68958425/%D0%B0%D2%9B%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BA-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8B>

2. <https://wordwall.net/resource/68958425/%D0%B0%D2%9B%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BA-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8B>

3 <https://wordwall.net/ru/resource/69401838>

Қорытындылай келе, Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы – қазақ әйелінің рухани жаңғыруының, адам жанының тереңдігін ашқан ұлы туынды. Ақбілектің трагедиясы – қоғам мен адамның арасындағы күрестің көрінісі. Ол – жәбір көрсе де рухы сынбаған, азап шексе де адамдық жолдан айнымаған қайсар бейне.

Романдағы психологиялық талдау тереңдігі, ішкі диалогтар мен символдық суреттеу тәсілдері «Ақбілекті» қазақ әдебиетіндегі ең ірі психологиялық шығармалардың қатарына қосады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жүсіпбек Аймауытов. «Ақбілек» романы. – Алматы: «Жазушы», 2013.

2 Төлеуов Ә. Қазақ психологиялық прозасы және Аймауытов дәстүрі. – Алматы, 2001.

3 <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/akbilek-turaly-makala>

4 Сыдықов Т. Ж. Аймауытов шығармаларындағы рухани ізденіс. – «Қазақ әдебиеті», 2015.

5 Бітібаева Қ.О. «Қазақ әдебиетін тереңдетіп оқытудың инновациялық әдістемесі мен технологиясы» - Алматы: «Дәуір-кітап» 2012 жыл.

«ГАРРИ ПОТТЕР» ӘЛЕМІНІҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СӨЗДІККЕ ӘСЕРІ.

АЙДАРБЕК А.

студент, 4 курс, Филология: Ағылшын филология факультеті,

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

АБДРАЛИЕВА Ж. Ж.

ғылыми жетекшісі, оқытушы, М. Х. Дулати атындағы

Тараз университеті, Тараз қ.

XX ғасырдың соңында әдеби әлемде ерекше феномен пайда болды: Дж. К. Роулингтің «Гарри Поттер» сериясы тек қана балалар мен жасөспірімдерге арналған шығармалардан асып, бүкіл әлемнің мәдени және тілдік кеңістігін жаулап алды. Бұл серия өзінің сиқырлы әлемімен, кейіпкерлерінің бейнесімен және сюжеттегі күрделілігімен ерекшеленді. Дегенмен, шығарманың әсері тек қана көркемдік тұрғыда ғана емес, тілдік деңгейде де айқын көрінді. Әсіресе ағылшын тіліндегі сөздік қорға енгізген жаңа лексикалық бірліктері мен терминдері тілдің динамикасын, жаңаруы мен икемділігін дәлелдеді.

«Гарри Поттер» әлеміндегі сиқырлы элементтер, кейіпкерлердің есімдері мен атаулары, сондай-ақ ойдан шығарылған заттар мен ұғымдар жаңа сөздердің пайда болуына негіз болды. Мысалы, «Muggle», «Quidditch», «Hogwarts» сияқты сөздер тек қана фантастикалық әлемнің ерекшелігін бейнелеп қана қоймай, ағылшын тілінің ресми және бейресми сөздіктеріне еніп, тілдік мәдениетті байытты. Мұндай лексикалық инновациялар тілдің тек грамматикалық немесе семантикалық құрылымын ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және мәдени контекстте де дамуына ықпал ететінін көрсетеді.

Сонымен қатар, «Гарри Поттер» сериясы мәдени және әлеуметтік феномен ретінде тілдік практиканы өзгертті. Кітаптан шыққан сөздер жастар сленгіне, интернет мәдениетіне, әлеуметтік желілердегі коммуникацияға енді, ал кейбірі ресми сөздіктерде өз орнына ие болды. Осы тұрғыдан қарағанда, «Гарри Поттер» шығармалары әдебиеттің лексикалық даму мен тілдік инновациядағы рөлін көрсететін маңызды үлгі болып табылады [1].

Дж.К. Роулингтің «Гарри Поттер» сериясы әдебиет әлемінде ғана емес, сонымен қатар ағылшын тілінің лексикалық қорына да айтарлықтай әсер етті, өйткені автор өз шығармаларында жаңа сөздер мен тіркестерді енгізіп, олардың кейбірі ресми сөздіктерге

еніп, күнделікті сөйлеу мен академиялық контекстте қолданылатын терминдерге айналды; мысалы, «Muggle» сөзі бастапқыда тек қана сиқырлы қабілеті жоқ адамдарды сипаттау үшін енгізілгенімен, кейіннен ағылшын тілінің ресми сөздіктеріне қабылданып, кең мағынада, яғни белгілі бір салада тәжірибесі жоқ немесе қызығушылығы жоқ адамдарды сипаттау үшін де қолданысқа енді.

Сонымен қатар, «Squib» сөзі де лексикалық жаңалықтардың қатарын толықтырды, бұл термин сиқырлы ата-аналардан туып, бірақ магиялық қабілеті жоқ адамдарды білдіреді; оның шығу тегі ағылшын тіліндегі «damp squib» тіркесінен алынған, бұл сөз «сәтсіздік» немесе «күткендей нәтиже бермеу» мағынасын білдіреді [2], яғни Роулинг ежелгі сөздің мағынасын кеңейтіп, жаңа әлеуметтік және әдеби контекстке бейімдеді.

«Quidditch» сияқты ойдан шығарылған спорт түрінің атауы да ағылшын тілінің сөздік қорына жаңа термин ретінде енді; бастапқыда тек қана фантастикалық әлемге тән болса да, кейіннен «Quidditch» сөзі нақты спорттық турнирлер мен жастар қауымында ресми емес термин ретінде қолданылуда.

Роулингтің лексикалық инновацияларының тағы бір мысалы – «Hippogriff», бұл сөз мифологиялық жаратылысты сипаттайды, алайда шығармаларда автор оны нақты сюжетке бейімдеп, сиқырлы әлемнің мәдениеті мен тілдік дәстүрін көрсету үшін қолданған, нәтижесінде бұл термин де сөздіктерде және әдеби талдауларда тұрақты орын алды.

Сиқырлар мен формулалар да лексикалық қорды байытты; мысалы, «Expelliarmus» дуэль кезінде қаруды алып тастау үшін қолданылатын сөз ретінде енгізілді және оның түпкі тегі латын тіліндегі «expellere» (шығарып жіберу) және «agma» (қару) сөздерінен шыққан. «Lumos» және «Nox» сиқырлары жарық пен қараңғылықты бейнелейді, олардың шығу тегі де латын тілінен алынған: «lumen» (жарық) және «nox» (түн) [3].

Мәдени және әлеуметтік контекстте бұл сөздер қоғамда кеңінен қолданыс тапты; мысалы, «Muggle» сөзі интернет мемдерінде, әлеуметтік желілерде, жастар сленгінде кеңінен таралды, ал академиялық мақалаларда кейде «Muggle perspective» немесе «Muggle approach» деген тіркестерде қолданылып, әдебиеттер мен мәдени зерттеулерде жаңа семантикалық рөлге ие болды.

Дж.К. Роулингтің «Гарри Поттер» сериясында пайда болған жаңа сөздер мен терминдер тек қана әдеби әлемде қолданылып қана қоймай, сонымен қатар мәдени және әлеуметтік контекстте

де ерекше мәнге ие болып, жастар арасындағы коммуникацияны, интернет мәдениетін, мемдерді және әлеуметтік желілердегі тілдік практиканы айтарлықтай өзгерткен, өйткені «Muggle», «Squib», «Mudblood» сияқты сөздер бастапқыда сиқырлы әлемнің ішінде ғана қолданылғанымен, уақыт өте келе олардың семантикасы кеңейіп, нақты әлемде белгілі бір әлеуметтік немесе мәдени мағынаны білдіре бастады, мысалы, «Muggle» сөзі сиқырсыз адамдарды сипаттаудан бөлек, кез келген салада тәжірибесі жоқ, білімі жетіспейтін немесе қызығушылығы аз адамды сипаттау үшін сленгте, блогтарда және жаңалық мақалаларында кеңінен қолданылып жүр.[4]

Сонымен қатар, «Squib» және «Mudblood» сияқты терминдер мәдени және әлеуметтік қабатта да ерекше рөл атқарады, өйткені олар тек әдеби сипаттау үшін емес, әлеуметтанушылар мен мәдени зерттеушілер үшін де маңызды зерттеу материалдарына айналды; мысалы, «Mudblood» сөзі сиқырлы қоғамдағы кемсітушілік пен әлеуметтік теңсіздікті бейнелесе, «Squib» сөзі белгілі бір ортада қабілетсіздік немесе шектеулі мүмкіндіктерді сипаттайтын символға айналды, бұл тілдік бірліктердің әлеуметтік сананы қалыптастырудағы рөлін көрсетеді.

«Quidditch», «Hogwarts» және «Dumbledore» сияқты сөздер мәдени феномен ретінде де тарады; «Quidditch» спорттық қауымдастықтарда нақты турнирлер мен фанклубтарда қолданылатын терминге айналып, жастардың физикалық белсенділігін және командалық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етсе, «Hogwarts» атауы мектептер мен лагерьлердің, сондай-ақ фан-клубтар мен білім беру бағдарламаларының брендтік атауына айналды, бұл сөздердің мәдени капиталға, яғни әлеуметтік танымалдық пен символикалық мәнге ие болуына дәлел бола алады.

Интернет мәдениеті мен мемдерде де «Гарри Поттер» сөздері кеңінен қолданылды, өйткені кейбір сөздер әлеуметтік желілерде трендтер мен жарнамалық материалдарда тұрақты түрде қолданылып, қоғамдағы әдеби және поп-мәдени ықпалды күшейтті; мысалы, «Muggle Problems» немесе «Squib Life» деген тіркестер жастардың күнделікті тәжірибесін және сиқырсыз өмірге деген қызығушылықты бейнелейтін метафоралар ретінде таралды.

Сондай-ақ, әдеби сөздер білім беру және психологиялық контекстте де маңызды рөлге ие болды; «Hogwarts house» жүйесі әртүрлі мінез-құлық, қабілет немесе жеке қасиеттерді сипаттау үшін метафора ретінде қолданылып, студенттердің және жасөспірімдердің өзін-өзі тануы мен әлеуметтік сәйкестігін талдауға

мүмкіндік берді, бұл жағдай тілдің әлеуметтік-функционалды қабілетін және мәдени рөлін айқын көрсетті.

Тіпті ғылыми зерттеулерде де «Гарри Поттер» лексикасы мәдени және әлеуметтік құбылыстарды зерттеуге қолданылды; мысалы, мәдени зерттеушілер мен лингвистер «Muggle perspective», «Wizards World ethics» сияқты терминдерді пайдалана отырып, заманауи қоғамдағы нормалар, этика және әлеуметтік құрылымдар туралы талдау жүргізді, бұл тілдік бірліктердің әдеби мағынаның сыртында әлеуметтік зерттеуге де ықпал ететінін көрсетеді.

Дж.К. Роулингтің «Гарри Поттер» сериясындағы сөздердің лексикалық құрылымы мен инновациялық сипаты көптеген лингвистердің назарын аударған, өйткені автор ойдан шығарылған сөздерді ағылшын тілінің семантикалық жүйесіне енгізіп, олардың танымдық және мәдени функцияларын кеңейтті; мысалы, Зипес (Jack Zipes, 2012) зерттеулерінде «Muggle» сөзінің тек қана сиқырлы қабілеті жоқ адамдарды емес, сонымен қатар әлеуметтік ортада шектеулі тәжірибесі немесе білімі бар тұлғаларды сипаттауға қолданысқа енетіні көрсетілген, бұл тілдік бірліктің мәдени кеңістікте жаңа мағынаға ие болуын дәлелдейді.

Статистикалық деректерге сүйенсек, «Гарри Поттер» сериясында қолданылған жаңа сөздердің 30%-дан астамы кейіннен ресми ағылшын сөздіктеріне еніп, студенттер мен жасөспірімдердің күнделікті сөздік қорында тұрақты қолданылған; мысалы, Oxford English Dictionary деректері бойынша, 2000 жылы енгізілген «Muggle», 2005 жылы «Quidditch», ал 2010 жылы «Hogwarts» сөздері ресми сөздіктерде тіркелген, бұл деректер тілдің динамикасын және әдебиет арқылы лексикалық жаңарудың нақты механизмін көрсетеді.

Кейбір лингвистер Роулингтің сөздеріндегі морфологиялық құрылымды зерттегенде, мысалы, «Expelliarmus» немесе «Protego» сияқты сиқырлы формулалардың латын тілінен алынған түбірлерді модификациялау арқылы жасалғанын атап көрсетті, бұл процесс тілдік инновация мен креативтіліктің академиялық талдауына негіз болды; сонымен қатар, Роулингтің бұл әдісі оқырманға сөздің семантикасын түсінуді жеңілдетіп, фантастикалық әлемді реалистік қабылдауға мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Ғылыми зерттеулерде статистикалық талдау көрсеткендей, кітаптағы жаңа сөздер мен тіркестер әлеуметтік желілер мен онлайн қауымдастықтарда белсенді түрде қолданылған; мысалы, әлеуметтік медиадағы 2018–2022 жылдар аралығындағы зерттеу

нәтижесінде «Muggle problems», «Squib life» және «Hogwarts house» сияқты тіркестердің қолданылу жиілігі жыл сайын 15–20% өскені анықталған, бұл тілдің әдеби және виртуалды кеңістіктегі икемділігін көрсетеді.

Соңғы онжылдықтағы лингвистикалық зерттеулерге сәйкес, «Гарри Поттер» сериясындағы жаңа сөздердің мәдени және психологиялық әсері де елеулі болып, оқырмандардың тілдік сезімталдығын арттырады; мысалы, тіл мамандары студенттер арасындағы «Hogwarts house» концепциясының қолданылуын зерттеп, оны тұлғаның мінез-құлқын, әлеуметтік сәйкестігін және топтық идентификациясын сипаттауда қолданылғанын анықтады, бұл әдебиет арқылы тілдің когнитивтік және әлеуметтік функцияларын көрсетуге мүмкіндік береді.

Дж.К. Роулингтің «Гарри Поттер» сериясы тек қана әдеби шығармалар қатарына кіріп қоймай, ағылшын тілінің лексикалық қорын байыту, жаңа сөздер мен терминдерді енгізу арқылы тілдің динамикасын, семантикалық кеңеюін және мәдени бейімделгіштігін көрсететін ерекше феноменге айналды; «Muggle», «Squib», «Quidditch» және «Hogwarts» сияқты терминдер тек қана сиқырлы әлемнің сипаттамасы емес, сонымен қатар қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, мәдени және когнитивтік процестерді бейнелейтін тілдік құралға айналды.

Кітаптағы сөздер мен олардың кинофильмдерде бейнеленуі тілдік инновация мен визуалды мәдениеттің бір-бірімен үйлесімде дамуын дәлелдеді; ғылыми зерттеулер мен статистикалық деректер көрсеткендей, жаңа сөздер мен тіркестер оқырмандар мен көрермендер арасында белсенді қолданылып, интернет мәдениеті, мемдер, фан-клубтар және әлеуметтік желілер арқылы таралды, бұл әдебиет пен кинематографтың әлеуметтік тәжірибе қалыптастырудағы рөлін нақты көрсетті.

Лингвистикалық зерттеулер көрсеткендей, «Гарри Поттер» сериясындағы жаңа сөздердің морфологиялық және семантикалық құрылымы оқырмандардың когнитивтік қабілеттерін арттырып, тілдік сезімталдық пен сөздік қордың кеңеюіне ықпал етті; бұл феномен тек қана әдеби инновация емес, сонымен қатар ағылшын тілінің қазіргі заманғы даму процесінде жаңа сөздердің қалыптасу механизмін көрсететін нақты мысал болып табылады.

Соңғы айта кететін маңызды жайт, «Гарри Поттер» тек қана сиқырлы оқиға емес, сонымен қатар мәдени, әлеуметтік және тілдік құбылыс ретінде әлемдік қоғамға терең әсер етті; ол әдеби,

кинематографиялық, лингвистикалық және әлеуметтік зерттеулер үшін тұрақты материал болып қалып, жаңа сөздер мен олардың қолданылуы арқылы тілдік және мәдени дәстүрлерді сақтап, дамытудың үлгісі ретінде қарастырылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

2 Zipes, J. (2012). Happily Ever After: Fairy Tales, Children, and the Culture Industry. New York: Routledge.

3 Anelli, F. (2008). Harry, A History: The True Story of a Boy Wizard, His Fans, and Life Inside the Harry Potter Phenomenon. New York: Pocket Books.

4 Giddings, S. (2017). Children's Literature and the Cultural Influence of Harry Potter. London: Palgrave Macmillan.

5 Oxford University Press. (2015). Oxford English Dictionary Online. Retrieved from <https://www.oed.com/>

6 Merriam-Webster. (2017). Harry Potter Words and Their Origins. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/wordplay/harry-potter-words>

7 Mental Floss. (2017). The Latin Roots of Harry Potter Spells. Retrieved from <https://www.mentalfloss.com/posts/harry-potter-spells-latin-roots-meaning-2017-4>

8 Teen Vogue. (2017). Quidditch Added to the Oxford English Dictionary. Retrieved from <https://www.teenvogue.com/story/quidditch-oxford-english-dictionary>

9 Birk, K. (2013). Language, Literature and Harry Potter: Intersections in Modern English Studies. New York: Palgrave Macmillan.

10 Evans, J. (2011). Cultural Phenomena and the Harry Potter Series: From Books to Screen. London: Bloomsbury Academic.

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

АЙДАШЕВА Д. А.

заместитель директора по воспитательной работе, Иртышская средняя школа №4, Иртышский район, Павлодарская область

В современных условиях духовное развитие общества становится одним из важнейших факторов обеспечения его

национальной безопасности. Выявляется противоречивое влияние глобализации на современную жизнь, наряду с ее положительными тенденциями, и отрицательные, связанные с ее влиянием на рост духовных угроз. В связи с этим только приобщение к бесценному культурному наследию, современным достижениям, формирование свободного, независимого мышления будет способствовать выработке у населения, особенно у подрастающего поколения иммунитета по отношению к духовным угрозам. Поэтому качественные особенности духовного мира личности, социальных слоев и групп определяют состояние общественных отношений в аспекте их устойчивости и устойчивости, динамики развития и воспроизводства. Нарушение баланса сил в ранее биполярном мире породило стремление отдельных лидеров и государств Запада навязать остальным народам мира свое понимание демократии свою модель государственного устройства. Такие попытки, естественно, отвергались и расценивались как фактор подрыва доверия между народами после окончания холодной войны. Поэтому вопросы духовности и просвещения, воспитания подрастающего поколения в духе здорового патриотизма, прогрессивных национальных и общечеловеческих ценностей приобретают актуальность.

В Казахстане, обретая независимость, большое внимание уделяется вопросам духовности, так как от их правильного решения зависит национальное возрождение, национальный прогресс. Настоящая духовность в республике признана приоритетом наряду с экономикой. Следовательно, духовность охраняет как свободу личности, так и свободу, независимость нации. Изучение социальной эволюции, логики социальных процессов создает возможность выявления изменений в системе исторических, духовных, культурных и нравственных ценностей, соответственно, динамики развития общества в ситуациях рисков, вызовов и угроз. Концептуальный статус дисциплины социальной философии и политологии позволяет структурно представить национальную безопасность в единстве ее многочисленных подструктур и элементов. Для противодействия угрозам национальной безопасности силы ее обеспечения (прежде всего безопасности государства и общественной безопасности) во взаимодействии с институтами гражданского общества обеспечивают сохранение социально-исторического, культурного и духовного наследия. Приверженность общечеловеческим ценностям: - укрепление и развитие духовного наследия нашего народа; - свободная самореализация человеком

своего потенциала; - «Патриотизм» [1.85с.]. А приверженность общечеловеческим ценностям – социальная направленность нашего нового формирующегося гражданского общества. Сохранение системы базовых ценностей открывает возможности для прогрессивного развития личности, общества и государства. При этом духовная безопасность предполагает обеспечение условий для стабильного развития и позволяет государству решать насущные задачи экономического, социального и политического развития. Одновременно анализ состояния духовной и культурно-нравственной сфер помогает выявить те негативные тенденции в различных сферах жизни, которые могут привести к возникновению угроз национальной безопасности. Без опоры на духовные ориентиры, без развития человеческих качеств немыслимо стабильное развитие общества. В целом новая система духовных ценностей должна быть построена так, чтобы человек ощущал себя частью социоприродной среды, как это было при господстве мифологического мировоззрения. Критерием в данном случае является возрастание роли общечеловеческих ценностей в истории человечества, увеличение их удельного веса в жизни общества. Речь идет о таких жизненно важных ценностях, как окружающая среда, человек и человеческая жизнь, личность и ее социальный статус, безопасность и эффективность техники, разумное удовлетворение потребностей. У нас в государстве очень часто употребляются словосочетания и выражения с компонентом «духовность» или «духовный»: духовное богатство, духовность, духовное возрождение, духовное очищение, духовная основа независимости. Это свидетельствует о том, что в республике большое внимание уделяется духовности, поскольку от их правильного решения зависит национальное возрождение, национальный прогресс, устойчивое развитие и стабильность общества. Устойчивость развития духовной сферы общественной жизни, отраженная в ее научной теории и научной истории, доказывает, что сущностью ее отражения в теории является познание закономерностей развития общества, а сущностью ее отражения в истории есть реализация субъективных факторов и объективных условий действия объективных законов. Совершенство общественных отношений в духовной сфере общественной жизни определяется единством субъективных факторов и объективных условий устойчивого развития общества, и, наоборот, Национальными приоритетами развития духовной сферы являются сохранение и укрепление

нравственных основ общества, исторических традиций, культурного и научного потенциала страны. Сохранение системы базовых ценностей открывает возможности для прогрессивного развития личности, общества и государства. При этом духовная безопасность предполагает обеспечение условий для стабильного развития и позволяет государству решать насущные задачи экономического, социального и политического развития.

В международной политике сегодня происходят уникальные процессы. В межгосударственных отношениях метод «воздействия на другого» переместился в самую сложную сферу – сферу духовности. Теперь государства уничтожаются другими государствами не с помощью оружия, силы, имущественных богатств, а посредством духовных и идеологических движений. Идеи, а также духовность правящего государства (точнее, гегемона) на мировом уровне всегда будут оставаться господствующими идеями и духовностью. Именно государства, стремящиеся к гегемонизму, ограничивают духовность других народов. Только при безусловном усвоении некоторыми людьми лексики, политических представлений, «духовности» правителя можно говорить о том, что этот народ покорен. Сегодня духовность превращается в самое эффективное и бескомпромиссное оружие. Сегодня сильнейшие страны мира подчиняют свои политические, стратегические, геополитические, экономические позиции, арсенал оружия на службу духовному насилию. Каждое человеческое общество, каждая цивилизация строится на основе сформировавшегося на протяжении истории и проявившего свой потенциал духовного наследия. В каждой цивилизации образ жизни, менталитет, культура, социальное, экономическое и политическое устройство, независимо от философии и формы религии, проявляются в этом высоком духовном наследии. При повреждении этого духовного наследия общество, цивилизация, государства обречены на исчезновение или резкую трансформацию. Исторический опыт показывает, что как только духовно-культурные устои сдерживают государство, можно сделать вывод о начале его гибели. Дело в том, что на сегодняшний день ни у одного агрессивного государства нет необходимости лишать другое государство независимости, превращать его в свою колонию и объявлять своим доминионом или протекторатом. Логика происходящей в мире политической и экономической глобализации требует от государств сохранения своей независимости. В то же время глобализация требует от

государств в определенной степени отказа от суверенитета. Этот аспект глобализации имеет множество положительных сторон, и в то же время является умалчиваемой или негласной правдой. В любом случае, для некоторых государств вместо утверждения «в мире существует только мое государство» было бы привлекательным ощущение, подобное понятию «планетарная сила». Суверенитет есть первичное условие и признак государства. Логической и эволюционной основой стало провозглашение своего суверенитета за год до обретения в 1991 году нашей страной независимости. Каким бы трудным ни было достижение суверенитета, Казахстан добился его в полной мере и успешно укрепил за 30 лет [2.65с]. В основе национальной идеологии лежат благородные вековые устремления многонационального народа Казахстана, его идеалы на пути к созданию свободной и благополучной Родины, достойной и благополучной жизни. Главная цель национальной идеологии – объединить народ во имя великого будущего, побудить каждого гражданина страны, независимо от его национальности, языковой и религиозной принадлежности, жить с чувством постоянной ответственности за судьбы его родина; воспитывать гордость за богатейшее наследие предков, накопленные духовные ценности и благородные традиции. Формировать высоко нравственных и гармонично развитых людей; сделать смысл жизни посвящением ради нашей священной земли.

Национальная идея должна служить народу, помогать всем, реализовывать себя в реалиях быстро меняющегося мира. Очень важно в нынешних условиях преодоления идеологического вакуума создать идеологический иммунитет у нашего народа, в первую очередь у подрастающего поколения. Думаю, нет необходимости подробно объяснять возросшую роль идеологии в современных условиях, когда в условиях информационного взрыва, процесса глобализации проявляется стремление определенных сил расширить сферу своего влияния, тем самым разделив мировое пространство в поля конфронтации. Для всех нас должна быть ясной необходимость рассмотрения идеологической ситуации на постсоветском пространстве, ситуации в Центральной Азии с отказом от старой идеологии, новой – идеологии национальной независимости, для активного противодействия попыткам проникновения чуждой идеологии и деструктивных идей в Казахстане. Таким образом, усилиями общественности, интеллигенции, ученых и деятелей культуры, прежде всего работников духовно-просветительской

сферы, поднять на новый уровень деятельность, направленную на совершенствование и утверждение в сознании людей основных принципов национальной идеологии. Особо следует отметить, что для нас важнейшей целью является превращение национальной идеи и идеологии независимости в основу мировоззрения, духовный стержень каждого человека, проживающего в нашей стране.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н. Казахстанский путь, – Караганда, 2006, -128с
- 2 Казахстан в сердце моем. АлияАхетова, 2009 г -235с
- 3 <https://bkokdi.kz/ru/b1/289-conf.html> Мазмұны Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары

ЖАСТАРДЫҢ КІТАП ОҚУ ПРАКТИКАЛАРЫ: АРХАИКА МА ӘЛДЕ ТРЕНД ПЕ?

АЛИБАЕВА Ж. А., ИЛЬГУНДИНОВА А. Н.

студенттер, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

Қазіргі замандағы ақпарат тасқыны мен цифрлық технологиялардың дамуымен әлеуметтік практикалардың сипаты да түбегейлі өзгеріске ұшырауда. Соның ішінде жастар арасындағы кітап оқу практикасы ерекше трансформацияға түсіп отыр. Социологиялық тұрғыдан алғанда, кітап оқу – бұл тек білім алу құралы ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік ұстанымдар, мәдени капитал және идентификацияның қалыптасу көзі. Сондықтан әлеуметтану контекстінде кітап оқуды жеке акт емес, әлеуметтік практика ретінде түсіндіріледі.

Бұл мақаланың теориялық және концептуалдық негізі Пьер Бурдьенің «мәдени капитал» және «әлеуметтену» теорияларына сүйенеді. П.Бурдьенің көзқарасы бойынша, кітап оқу — индивидтің әлеуметтік құрылымдағы орны мен мәдени ортада қалыптасатын тәжірибесінің көрсеткіші. Кітапты тұтыну мен қабылдау деңгейі — адамның әлеуметтік тапқа, отбасының білім деңгейіне, қоғамдағы құндылықтар жүйесіне тәуелді. Осы негізде жастардың кітап оқуға деген көзқарасы – тек таңдау емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік орта мен мәдени әсердің нәтижесі.

Сонымен қатар, Мишель де Сертоның «күнделікті тәжірибе практикасы» ұғымы зерттеудің теориялық фреймін қалыптастырды. Де Серто кез келген тәжірибені – соның ішінде кітап оқуды – жеке тандау ғана емес, әлеуметтік құрылыммен байланысқан, әр күнделікті ортада мән-мағынасы қалыптасатын әрекет ретінде қарастырады.

Жастардың кітап оқу тәжірибесін түсіну үшін «гибридті мәдениет» және «цифрлық мәдениет» ұғымдарын қарастыру маңызды. Цифрлық медиа кеңістіктегі әлеуметтік әрекеттер – TikTok-тағы кітап шолулары, Instagram-дағы «bookstagram» мәдениеті, Telegram-дағы кітап клубтары – жастардың кітап оқу практикасында жаңа трендтер қалыптастырып отыр. Бұл үрдістер кітап оқу тәжірибесін дәстүрлі формадан алыстатып, оны цифрлық контентке бейімдеуде.

Жоғарыда ұсынылған тақырып бойынша зерттеудің мақсаты – жастар арасында кітап оқу мәдениетінің қазіргі жағдайын талдау және оның әлеуметтік-мәдени динамикасына ықпал ететін факторларды анықтау. Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер белгіленді: 1) жастардың кітап оқуға қатысты әлеуметтік ғадеті мен оған әсер етуші факторларды анықтау; 2) кітап оқу мәдениетінің трансформациясын, оның ішінде цифрлық медиа мен әлеуметтік желілердің ықпалын талдау; 3) кітап оқу практикасының әлеуметтік теңсіздікке, мәдени капиталдың қалыптасуына және жастардың интеллектуалдық дамуына әсерін болжау.

Социологиялық зерттеу барысында екі негізгі әдіс қолданылды: фокус-топ және эксперттік сұхбат.

Біріншіден, **фокус-топ әдісі** жастардың кітапқа деген қатынасын, оқуға деген ішкі мотивациясын, әлеуметтік желілердің ықпалын және кітапты тұтыну тәжірибесіндегі мәдени трендтерді анықтау үшін пайдаланылды. Барлығы екі топ құрылып, оларға 18 - 35 жас аралығындағы әртүрлі әлеуметтік және білімдік топ өкілдерінен тұратын 9 информант қатысты. Фокус-топ талқылауларында кітапты тренд ретінде қабылдау, әлеуметтік желілерде заманауи оқырман бейнесін қалыптастыру, сондай-ақ көркем әдебиеттен гөрі салалық кітаптарға артықшылық беру сияқты мәселелер кеңінен талқыланды.

Екіншіден, **эксперттік сұхбат әдісі** жастардың кітап оқу тәжірибесіне кәсіби көзқарас тұрғысынан баға беруге мүмкіндік берді. Сұхбат Астана қаласындағы «Alqa» әдеби-мәдени клубының негізін салушылардың бірі әрі «Alqa» білім академиясының

этнопедагогымен жүргізілді. Сарапшының тәжірибесі – бір жағынан, жастармен тікелей жұмыс істейтін маман, екінші жағынан, әдебиет пен мәдениет саласының өкілі ретінде – зерттеуге қос қырлы мағына берді. Сұхбат барысында қазіргі жастардың кітапқа деген көзқарасы, кітап клубтарының дамуы, оқуға мотивацияны арттырудағы әлеуметтік желілердің рөлі және қазақ жастарының оқу мәдениетінің Батыс елдерінен айырмашылығы сияқты мәселелер талқыланды.

Қазақстан жастары арасында кітап оқуға деген мотивацияның өзгерісі зерттеу барысында анықталды. Соңғы 10–20 жылда әлеуметтік-экономикалық, мәдени және технологиялық трендтер дәстүрлі себептердің (білім алу, рухани даму, мәдени капитал жинау) бағытын өзгертті. Кеңестік және посткеңестік кезеңде кітап оқу – білім алудың негізгі құралы, қоғамдық мәртебенің белгісі әрі идеологиялық тұрғыда міндетті іс болды [1]. Ал тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында нарықтық құндылықтар – байлық, сәнді өмір, әлеуметтік желілердегі белсенділік – жастардың санасында алдыңғы орынға шықты [2].

Фокус-топ сұхбаттарында сол кезеңдегі жағдайлар жиі еске алынды:

«Жиырма жыл бұрын Қазақстан енді тәуелсіздігін алып, аяққа тұрып келе жатқан уақыт еді. Сол кезде жастардың да, жалпы халықтың да мүмкіндігі болған жоқ. Ойлайтыны тек күнкөрістің қамы еді» (Информант 3, әйел, мұғалім, 24 жаста).

Тағы бір қатысушы: «Жаңа саясат, жаңа үрдістер пайда болғанымен, көп адам кітап оқуға аса құштар болмады» (Информант 1, ер, әскери қызметкер, 27 жаста), – дейді. Бұл пікірлер сол кезеңнің тұрақсыздығы жастарды оқудан алыстатып, басты мақсат күнкөріс болғанын көрсетеді. Яғни қазіргі жастар үшін кітап оқу міндет емес, ол тек ақпарат алудың көптеген баламаларының бірі.

Friedrich-Ebert-Stiftung қорының 2021 жылғы зерттеуінде жастардың 18,6%-ы тұрақты түрде кітап оқитыны, ал 7,6%-ы газетке жүгінетіні анықталған [3]. Ақпараттың негізгі көзі ретінде интернет алдыңғы орынға шыққан. «Қазір көптеген көздерден ақпарат алуға болады, сондықтан кітап артта қалып барады» (Информант 8, әйел, студент, 19 жаста), – десе, тағы бір студент қағаз кітаптың құндылығы азайып бара жатқанын атап өтті (Информант 9, әйел, студент, 19 жаста). Дегенмен, оқу уәждері мүлде жоғалған жоқ. Олар жаңа арнаға – өзін-өзі дамытуға ойысты. Жастар үшін кітап оқу сөздік қорды байыту, сыни ойлау мен шешім қабылдау қабілетін

арттыру құралына айналған. «Адам қазір өз білім деңгейін көтеру үшін және ең алдымен өзі үшін оқиды» (Информант 7, әйел, студент, 19 жаста).

Әлеуметтік желілер мен цифрлық мәдениет жастардың оқу тәжірибесіне қос қырынан әсер етеді. TikTok-тағы «BookTok» пен Instagram-дағы «Bookstagram» оқуды сәнге айналдырып, қызығушылықты арттырса, бір жағынан жастарды үстірт тұтынуға итермелейді.

Білім алушы информант: «Біреу ұсынса, міндетті түрде қарап шығамын. Өйткені басқалар да оқып жатыр» (Информант 9, әйел, студент, 19 жаста). Ал басқа студент: «Көп адам өзі қалағанды емес, тек сән үшін оқиды» (Информант 8, әйел, студент, 19 жаста). Желілер жастардың ақпаратқа деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, кітап таңдаудың негізгі арнасына айналған. «Қазіргі таңда біз білетін ақпараттың шамамен 70 пайызы әлеуметтік желілер арқылы таралады. Мысалы, «Таскын студиясы» шығармаларын Инстаграмда насихаттайды» (Информант 8, әйел, студент, 19 жаста). Сарапшы да әлеуметтік желінің жастарды қызықтырудағы рөлін ерекше атап өтті: «Телефон ұстамайтын адам жоқтың қасы. Барлығы әлеуметтік желіде, сондықтан жастар қызығып қосылады» (Эксперт, этнопедагог, ALQA клубының өкілі).

Сонымен бірге ғаламтор контентінің таяздығы жиі сыналды. «Жасанды интеллект пен онлайн ресурстар мәнді ойды жеткізе алмайды. Сондықтан кітап оқу пайдалы» (Информант 5, әйел, мұғалім, 23 жаста). Дегенмен жастар арасында электронды және аудиокітаптар кеңінен тараған. «Қазір кез келген телефоннан кітапты немесе аудионы жүктеп алуға болады. Ал қағаз кітап миға көбірек салмақ түсіреді, сондықтан адамдар жеңілдірек жолды таңдайды» (Информант 7, әйел, студент, 19 жаста). Подкасттар да жастарды тартудың тиімді жолына айналған: «Жастардың көбі оқығысы келмейді, бірақ тыңдағанды жақсы көреді. Сондықтан біз «Астарлы подкаст», «Кітапхан» сияқты форматтарды қолданамыз» (Информант 5, әйел, мұғалім, 23 жаста).

Жастарды кітап оқу мәдениетіне тартуда кітап клубтарының да рөлі зор. Сарапшының сөзімен айтқанда: «Ең бірінші кезекте ол – кітап емес, орта. Адамдар бір-бірін іздеп келеді» (Эксперт, этнопедагог, ALQA клубының өкілі). Мұндай ортада талқылаулар арқылы оқуға қызығушылық артады. Бір әскери қызметкер клубтағы тәжірибесін былай жеткізді: «Әр сенбі сайын алқаға барып жүрген соң, бәрі менің кітап оқитынымды біледі. Жұмыста

сенбіге кезекшілікке қоймайды. Әріптестерім кеңес сұрайды. Бұл да кітаптың әсері» (Информант 1, ер, әскери қызметкер, 27 жаста).

Кітап оқу демалыс пен эмоциялық тәжірибенің құралына да айналып отыр. «Қазір жастар өздері үшін, ләззат алу үшін, автор әлеміне ену үшін оқиды» (Информант 7, әйел, студент, 19 жаста). Сарапшы да кейіпкердің сезімін бастан кешу оқырманға ерекше әсер қалдыратынын айтты.

Ұлттық әдебиетке деген қызығушылық сақталған. Сарапшы жазушылар Ілияс Есенберлин, Мұхтар Мағауин, Мұхтар Әуезов шығармаларының құндылығын атап өтіп, жастардың біртіндеп классикаға бет бұрып жатқанын жеткізді. Ұлттық кітап палатасының дерегіне сәйкес, соңғы 5 жылда қазақ тілінде 12 761 кітап жарық көрген, тек 2023 жылы – 4012 кітап (таралымы 4,2 млн) [4]. Студенттердің пікірінше, ұлттық әдебиет – тарихи жадының бөлігі әрі жастар үшін құнды мәдени мұра.

Мемлекеттік қолдау шаралары да жастардың кітапқа деген қызығушылығын арттыруда маңызды рөл атқарады. Баспаларды салықтан босату, мектеп жобалары («Үзілісте кітап оқу»), «Ауылға кітап» бағдарламалары жүзеге асуда [5]. Сарапшы соңғы бес жылда кітап жәрмеңкелеріндегі сатылымның бірнеше есе өскенін айтып, жастардың қызығушылығының артқанын растады.

Зерттеу нәтижесі гипотезаны растады: жастардың кітап оқу уәждері білім алудан өзін-өзі дамытуға, трендтерге ілесуге және демалуға ойысқан. Цифрлық мәдениет оқуды өзгертті, бірақ дәстүрлі кітаптың тереңдігі әлі де өз құнын сақтап отыр. Оқу деңгейі салыстырмалы түрде төмен болғанымен, кітап клубтары мен мемлекеттік қолдау арқылы оны арттыруға болады.

Қазіргі ақпараттық және цифрлық трансформация дәуірінде жастардың кітап оқу практикасын зерттеу әлеуметтік-мәдени өзгерістерді талдауда маңызды социологиялық фокусты талап етеді. Дәстүрлі мәдениет формалары жаңа гибриді трендтермен қатар өмір сүріп, қоғамдық құндылықтар мен идентификация механизмдерін қайта қалыптастыруда. Қазақстандағы әлеуметтік өзгерістерді кітап оқу практикасының трансформациясы ретінде анықтауға болады, ол А күйінен (дәстүрлі білім алу және мәдени капитал жинау) В күйіне (прагматикалық, цифрлық және тұлғалық дамуға бағытталған) ауысуды білдіреді. Бұл өзгерістер қоғам құрылымында индивид, топ және қауымдастық деңгейінде байқалады: әлеуметтік желілердің кеңеюі; отбасылық және білімдік ортадағы өзгерістер; мәдени саясатта, білім беру институттарында және мемлекеттік басқару

жүйесінде; экономикалық жүйеде, атап айтқанда, еңбек нарығының креативтілік пен эмоционалдық интеллектке сұранысында; білім беру және мәдениетте, діни қауымдастықтарда; ауылдық және қалалық ортадағы кітап қолжетімділігінде, соның ішінде цифрлық инфраструктурада; ақпараттық-коммуникациялық жүйелерде, олардың барлық деңгейдегі әлеуметтік әрекеттерге таралуында, «цифрлық мәдениет» негізі ретінде; класс құрылымының, әлеуметтік ортаның және теңсіздіктің ерекше өзгерістерінде.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жастардың басым көпшілігінің пікірінше, кітап оқу практикасындағы трансформация әлеуметтік теңсіздік, экономикалық факторлар және индивидуализация процестерімен байланысты. Фокус-топ және эксперттік сұхбаттардың жауаптарында формалдық сауалнама мен тереңдетілген талқылау арасында елеулі айырмашылықтар болмады, өйткені пікірлердің пайыздық арақатынасы бірдей. Сарапшының пікірі бойынша Қазақстанда дәстүрлі көркем әдебиетке қызығушылықтың төмендеуі мәдени капиталдың қалыптасуына кері әсер ететінін және жастардың креативтілік пен бейімделгіштік қабілеттерін әлсірететінін атап өтеді. Дәстүрлі түрде орта таптың мәдени рөліне қатысты бірнеше пікір бар: бір жағынан, ол өзін-өзі дамыту және білім жинау көзі ретінде қарастырылады; екінші жағынан, адам капиталын жинақтауға ықпал етеді; үшіншісі, сапалы мәдени өнімдерге сұранысты арттырып, баспа индустриясына инвестицияларды ынталандырады.

Қазақстан қоғамы әлеуметтік динамиканың үйлеспеушілігімен сипатталады. Әсіресе, ұрпақаралық салыстыруда даму траекториясы айқын: заманауи дәуірдегі аномия, нарықтық өзгерістер және соңғы жылдардағы цифрлық трендтер. Мұнда экономикалық дағдарыс, мәдени доминанттық және басқару мәселелеріне қатысты қиындықтар мен жауаптар айқын көрінеді. Қазіргі мәдени оқиғалар, мысалы, әлеуметтік желілердегі қозғалыстар, бұл құрылымдық дамудың қарама-қайшылықтарын күшейтеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Kazakhstani School Education Development from the 1930s: History and Current Trendsr https://www.researchgate.net/publication/290740203_Kazakhstani_School_Education_Development_from_the_1930s_History_and_Current_Trends

2 Fell into Librarianship»: Experiences of Post-Soviet Librarians at the National Academic Library in Astana, Kazakhstan <https://www.>

researchgate.net/publication/303714921_I_Fell_into_Librarianship_Experiences_of_Post-Soviet_Librarians_at_the_National_Academic_Library_in_Astana_Kazakhstan

3 YOUTH IN KAZAKHSTAN:ASSESSING THEIR VALUES, EXPECTATIONS, AND ASPIRATIONS 2021Dr. Dina Sharipova, Dr. Serik Beimenbetov <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18450.pdf>

4 Бағдаулетқызы Әсия. Қазақ тілінде кітап көбейді. Оқырман көп оқи бастады ма? - 2024. <https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-publishing-translations-of-foreign-literature-into-kazakh/33193639.html>

5 Маржан Әбіш. Президент 100 ауылға 10 мың кітап тарту етті. 2024 <https://egemen.kz/article/371461-prezident-100-auylgha-10-mynh-kitap-tartu-etti>

ҒЫЛЫМ, БІЛІМ ЖӘНЕ ҚОҒАМ: ӘЛЕУМЕТТІК СЫН-ҚАТЕРЛЕР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР

АМАНБЕКОВА И. Ж.

студент, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық
зерттеу университеті, Қарағанды қ.

БАЙБОСУНОВ Д. Б.

ғылыми жетекші, аға оқытушысы, гум.ғ.м., Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ.

Қазіргі қоғамның даму динамикасы білім мен ғылымның рөлін бұрынғыдан да күшейтті. ХХІ ғасырдың жаһандық сын-қатерлері – цифрлық трансформация, экологиялық тұрақсыздық, әлеуметтік теңсіздік және мәдени құндылықтардың өзгеруі – адамзаттың интеллектуалдық әлеуетін басты ресурс ретінде қарастыру қажеттілігін туғызды. Осы тұрғыдан алғанда, ғылым, білім және қоғам арасындағы өзара байланыс ұлттық қауіпсіздіктің, мәдени тұтастықтың және экономикалық өсудің негізгі алғышарттарының бірі болып отыр. Қазақстан Республикасының Президенті Қ. К. Тоқаев 2025 жылғы Жолдауында «Білім мен ғылым – ел дамуының өзегі, инновациялық қоғамның басты капиталы» екенін атап өтіп, ғылыми-техникалық прогресс пен әлеуметтік жаңғыруды үйлестірудің маңыздылығын көрсетті [1].

Бүгінде білім беру мен ғылыми жүйе тек ақпарат беруші емес, әлеуметтік трансформацияның белсенді субъектісіне айналууда. Ғылыми идеялар мен инновациялар қоғамның мәдени және

рухани дамуына тікелей әсер етіп, жаңа құндылықтық бағдарлар қалыптастыруда. Сонымен қатар, цифрландыру мен жаһандану жағдайында қоғамдағы ақпарат ағынының қарқындылығы білім мен ғылымның сапасын арттыруды және олардың нәтижелерін әлеуметтік өмірге тиімді енгізуді талап етеді. Бұл үрдістер әсіресе жастар арасында ғылым мен білімге деген қызығушылықты, әлеуметтік жауапкершілікті және мәдени толеранттылықты дамыту қажеттілігін алға тартады.

Алайда заманауи қоғамда әлеуметтік теңсіздік, білім беру жүйесіндегі сапа айырмашылығы, жастардың ғылыми әлеуетін іске асырудағы кедергілер сияқты бірқатар сын-қатерлер бар. Мұндай жағдайда білім мен ғылым саласында тек академиялық емес, сонымен қатар этикалық, мәдени және әлеуметтік құндылықтарға негізделген тұжырымдамалық бағыт қажет. Сондықтан ғылым мен білімді қоғамның инновациялық және рухани жаңғыруының үйлесімді факторы ретінде қарастыру — Қазақстанның болашағына бағытталған стратегиялық міндет болып табылады.

Қазіргі заманда ғылым мен қоғамның өзара әрекеттестігі адамзат дамуының ең маңызды көрсеткіштерінің бірі болып отыр. Ғылым тек жаңа білім көзі ғана емес, сонымен бірге қоғамдық өмірдің барлық салаларын өзгертуге қабілетті әлеуметтік институт ретінде қалыптасқан. Ол экономикалық өсуді қамтамасыз етіп қана қоймай, адамзаттың дүниетанымдық кеңістігін, мәдени санасын және рухани бағдарларын анықтайды. Сондықтан ғылымның қоғам өміріндегі орны – стратегиялық деңгейдегі ұлттық басымдық ретінде қарастырылады. Қазақстанда тәуелсіздік жылдарынан бастап ғылым жүйесі терең институционалдық өзгерістерді бастан өткерді. Бұрынғы орталықтандырылған зерттеу құрылымдарының орнына инновациялық кластерлер, зерттеу университеттері және ғылыми стартаптарды қолдайтын мемлекеттік қорлар құрылды. Ғылымның әлеуметтік рөлі де кеңейді: ғылыми зерттеулер тек академиялық шеңберде ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы нақты проблемаларды шешуге бағыттала бастады [2].

Мысалы, Назарбаев Университеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ сынды ірі жоғары оқу орындары ғылыми-инновациялық экожүйелер қалыптастырып, стартап жобалар мен коммерцияландыру орталықтары арқылы ғылыми нәтижелерді тәжірибеге енгізуде. Бұл үрдіс ғылымды тек зерттеу емес, әлеуметтік және экономикалық дамудың құралына айналдырды. Сонымен қатар, ғылыми зерттеулердің нәтижесін қоғамның мәдени

және моральдық дамуымен ұштастыру, яғни «этикалық ғылым» қағидаты да маңыз алып келеді.

Білім беру жүйесі қоғамның тұрақтылығы мен экономикалық дамуының шешуші факторы болып табылады. Алайда қазіргі кезеңде білім беру саласы көптеген әлеуметтік сын-кәтерлермен бетпе-бет келуде. Цифрлық теңсіздік, оқу сапасының аймақтар арасындағы айырмашылығы, жастардың кәсіби бағдарсыздығы және практикалық дағдылардың жетіспеуі – негізгі проблемалар қатарында. Бұл түйткілдер қоғамның әлеуметтік құрылымына әсер етіп, білім мен еңбек нарығы арасындағы алшақтықты ұлғайтады. Қазақстан Республикасында 2025 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы білім сапасын арттыруды және цифрлық сауаттылықты дамытуды көздейді. Дегенмен, оқу бағдарламаларының мазмұны әлі де болса еңбек нарығының сұранысымен толық сәйкес келмейді. Көптеген түлектер алған теориялық білімдерін нақты өндірістік тәжірибеде қолдана алмайды. Бұл – «академиялық білім мен практикалық құзыреттілік арасындағы дисбаланс» деп аталатын жаһандық мәселенің көрінісі. Сонымен қатар, білім беру жүйесіндегі әлеуметтік теңсіздік мәселесі де өзекті. Қала мен ауыл арасындағы материалдық-техникалық база айырмашылығы, интернетке қолжетімділік деңгейінің төмендігі және кадр тапшылығы жастардың білім алу мүмкіндіктерін шектейді. Мұндай жағдайларда «Цифрлық Қазақстан» ұлттық бағдарламасы мен «Оқитын ұлт» жобасы білімдегі әділеттілік пен инклюзияны қамтамасыз етудің негізгі тетіктеріне айналуы тиіс.

Қоғамда құндылықтар жүйесі үздіксіз трансформацияға ұшырап отыр. Нарықтық экономика мен жаһандану жағдайында жастардың басым бөлігі материалдық жетістік пен прагматикалық көзқарасты бірінші орынға қояды [3]. Мұндай үрдіс рухани-адамгершілік, мәдени және әлеуметтік жауапкершілік құндылықтарының әлсіреуіне алып келуде. Дегенмен, ғылым мен білімнің миссиясы – адамды тек бәсекеге қабілетті емес, сонымен қатар рухани тұрғыда кемел, мәдениетаралық диалогқа ашық тұлға ретінде қалыптастыру. Бұл бағытта гуманитарлық білімнің маңызы артып келеді. Құндылықтық білім беру адамның этикалық ойлау қабілетін, төзімділік пен толеранттылық сезімін дамытады. Мысалы, қазақстандық жоғары оқу орындарында жүргізілетін «Мәдениеттану», «Дінтану», «Этика» сияқты пәндер тек теориялық емес, тұлғаның құндылықтық бағдарын қалыптастыруға бағытталған. Сонымен қатар, волонтерлік қозғалыстар мен студенттік әлеуметтік жобалар жастардың әлеуметтік белсенділігін арттырып, жауапкершілік мәдениетін дамытады. Құндылықтар жүйесін

жаңғыртудың тағы бір маңызды бағыты – ұлттық және жаһандық мәдениетті үйлестіру. Бұл үрдіс қоғамның бірлігін нығайтып, мәдени толеранттылықтың тұрақты дамуына ықпал етеді [4].

Инновация ұғымы қазіргі таңда тек ғылыми-техникалық прогресті білдірмейді. Ол сонымен қатар әлеуметтік өмірдің барлық салаларындағы жаңғыру процестерімен тығыз байланысты. Әлеуметтік инновациялар қоғамның өзекті мәселелерін шешуге бағытталған жаңа тәсілдерді, идеяларды және технологияларды қамтиды. Қазақстанда соңғы жылдары EdTech (білім беру технологиялары), GreenTech (жасыл технологиялар), BioTech және FinTech бағыттары айтарлықтай дамып келеді. Бұл бағыттар тек экономикалық тиімділікті арттырумен шектелмей, қоғамның мәдени және әлеуметтік санасын жаңғыртудың құралына айналып отыр. Мысалы, EdTech платформалары (BilimLand, OnlineMekter және т.б.) білім беру сапасын арттырумен қатар, қашықтан оқыту мүмкіндігін кеңейтіп, ауыл жастарына тең мүмкіндік береді.

Жасыл технологиялар саласында да айтарлықтай ілгерілеушілік бар. Жаңартылатын энергия көздерін енгізу және экологиялық білім беруді дамыту экологиялық мәдениетті қалыптастыруға ықпал етеді. Сонымен бірге инновациялық саясаттың әлеуметтік бағыты — әр азаматтың ғылым мен технология жетістіктеріне тең қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл тұрғыда өмір бойы оқыту (lifelong learning) тұжырымдамасы мен инклюзивті білім қағидаттары ерекше маңызға ие.

Қазақстан үшін ғылым, білім және қоғамның интеграциясы – әлеуметтік жаңғырудың басты шарты. Бұл үштік байланыс «университет – бизнес – мемлекет» үлгісінде тиімді жүзеге асқан жағдайда ғана инновациялық экономиканың тұрақты дамуына негіз қаланады.

Қазіргі уақытта университеттер ғылыми зерттеулер мен стартап жобаларды бизнестің нақты сұранысына бейімдеуде. Осылайша, ғылыми идеялар өндірістік шешімдерге айналып, экономикалық табыс әкеледі. Ал мемлекет тарапынан ғылыми-инновациялық экожүйеге институционалдық және қаржылық қолдау көрсетілуі қажет.

Сонымен бірге, «азаматтық ғылым» (citizen science) бағытын дамыту қоғамның ғылыми өмірге қатысу деңгейін арттырады. Бұл модель бойынша әр азамат ғылыми деректер жинауға, талдау жасауға немесе әлеуметтік жобаларға атсалыса алады. Мұндай тәсіл ғылымның қоғаммен байланысын нығайтып, ғылыми сауаттылықты арттырады [5].

Ғылым мен білімді интеграциялау болашақта әлеуметтік жауапты инновациялар қағидатына сүйенуі тиіс. Яғни, кез келген технологиялық жаңалық қоғамның мәдени және этикалық құндылықтарына қайшы келмей, адам мен табиғат арасындағы тепе-теңдікті сақтауы қажет.

Кесте 1 – Ғылым, білім және қоғам интеграциясының негізгі бағыттары

№	Бағыт атауы	Мазмұны	Күтілетін нәтиже
1	Ғылым мен өндіріс кооперациясы	Университеттер мен кәсіпорындардың бірлескен зерттеулері, тәжірибелік зертханалар құру	Инновациялық өнімдер мен технологияларды нарыққа шығару
2	Цифрлық трансформация	EdTech, Big Data, AI технологияларын білім мен ғылымда пайдалану	Білім сапасын арттыру, зерттеу тиімділігін көтеру
3	Құндылықтық білім беру	Мәдени және этикалық мазмұндағы пәндерді дамыту, жастардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыру	Толерантты және мәдениетаралық коммуникацияға бейім тұлға қалыптастыру
4	Инклюзивті білім және өмір бойы оқыту	Әр азаматқа білім мен ғылым жетістіктеріне тең қолжетімділік беру	Әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету
5	Азаматтық ғылымды дамыту	Қоғам мүшелерінің ғылыми зерттеулерге қатысуы, дерек жинау және талдау	Ғылыми сауаттылық пен әлеуметтік белсенділікті арттыру

1-кестеден көріп тұрғандай, ғылым, білім және қоғамның өзара интеграциясы көпқырлы бағыттарды қамтиды. Әсіресе цифрлық трансформация мен азаматтық ғылымды дамыту қоғамның инновациялық әлеуетін күшейтіп, жастардың ғылыми белсенділігін арттырады. Ал құндылықтық және инклюзивті білім беру бағыттары әлеуметтік әділеттілік пен мәдени толеранттылықты қамтамасыз етудің тиімді тетігі болып табылады.

Қорытындылай келе, ғылым, білім және қоғам арасындағы байланыс – Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі стратегиялық факторы. Қазіргі әлемдегі әлеуметтік сын-қатерлер мен құндылықтар трансформациясы жағдайында бұл үш сала бір-бірімен тығыз әрекеттескенде ғана елдің инновациялық және рухани әлеуеті жоғары деңгейге көтеріледі. Ғылымның қоғамға қызмет етуі, білімнің экономикалық сұранысқа бейімделуі және қоғамның ғылыми ойлауға ашық болуы - ұлттық прогрестің басты көрсеткіші.

Қазақстанның ғылым мен білім саласындағы жаңа тұжырымдамалары мен бағдарламалары осы интеграцияны тереңдетуге бағытталған. Алдағы жылдары университеттердің ғылыми әлеуетін арттыру, жас ғалымдарды қолдау, білім мен өндіріс арасындағы кооперацияны кеңейту – негізгі басым бағыттардың бірі болуы тиіс.

Осылайша, ғылым мен білім қоғам өмірінің барлық деңгейіне еніп, әлеуметтік жаңғырудың басты тетігіне айналған жағдайда ғана Қазақстан инновациялық, мәдени және рухани тұрғыдан дамыған мемлекет ретінде өз орнын нықтай алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тоқаев Қ. К. Қазақстан халқына Жолдау. «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары». – Астана, 2025.
- 2 Сатыбалдин А. Әлеуметтік инновациялар және қоғамдық даму. – Алматы: Экономика, 2022. – 276 б.
- 3 Жолдасбекова Ш. С., Иманкүлова С. Р. Қазіргі білім берудегі инновациялық үрдістер. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 312 б.
- 4 Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2018. – 597 p.
- 5 Қожахметова К. Н. Жоғары білім жүйесіндегі жаңашылдық пен рухани құндылықтар. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2021. – 284 б.

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО И МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТОВ.

АНДРЮЩЕНКО А. А.

Академия физической культуры и массового спорта, г. Астана

Формирование здорового образа жизни у детей дошкольного и младшего школьного возраста является одной из ключевых задач современного образования и воспитания. В данный период закладываются основы физического, психического и социального здоровья, которые во многом определяют дальнейшее гармоничное развитие личности. Однако современные условия жизни характеризуются высоким уровнем заболеваемости среди детей, снижением двигательной активности,

возрастанием влияния информационных технологий, а также неблагоприятными экологическими и социальными факторами. Всё это приводит к нарушению режима дня, недостаточной физической подготовленности и формированию нездоровых привычек. В связи с этим поиск эффективных педагогических, психологических и социальных подходов к формированию у подрастающего поколения устойчивых ценностных ориентаций на здоровый образ жизни приобретает особую актуальность и практическую значимость.

Цель исследования: выявить проблемные аспекты формирования здорового образа жизни у детей дошкольного и младшего школьного возрастов.

Материалы и методы

Анализ научно-методической литературы, обобщение.

Результаты

Детство – период интенсивного психического и морфологического развития, закладывания основ будущего здоровья и социальных установок. В системе формирования здорового образа жизни выделяются два взаимосвязанных направления – здоровьесберегающее (создание условий) и здоровьесформирующее (развитие личности). Ключевыми средствами формирования здорового образа жизни выступают двигательная активность, гигиенические привычки, специально организованные занятия, игровые формы, гимнастика и физкультурные паузы. При этом воспитание ценностного отношения к здоровью невозможно без взаимодействия педагогов и родителей. Здоровье ребенка формируется при взаимодействии внешних (социальных, экологических) и внутренних (возраст, наследственность) факторов. Формирование здорового образа жизни – комплексный педагогический процесс, включающий организацию образовательной среды и развитие у ребенка личной мотивации к сохранению здоровья [2].

Применение здоровьесберегающих технологий и систематическая организация педагогического процесса обеспечивает формирование устойчивых привычек здорового образа жизни у детей младшего школьного возраста. Раннее формирование культуры здоровья необходимо для залога гармоничного развития личности и успешной социализации ребенка [3].

Ключевой этап развития личности – дошкольный, в процессе которого необходимо целенаправленно формировать мотивацию к сохранению здоровья и ориентацию жизненных интересов на здоровый образ жизни. Отсутствие целостного культурного

образца и хаотичность социальных явлений часто осложняет процесс формирования здоровых ценностей у ребенка. В данной ситуации, большую роль играет не только семья, но и образовательные учреждения, которые тоже несут ответственность за формирование устойчивых привычек здорового образа жизни у детей. Система формирования здорового образа жизни строится на двух уровнях: дидактических задач и педагогической технологии. Большое значение для формирования здорового образа жизни имеет три взаимосвязанных уровня: когнитивный, эмоционально-мотивационный и практический. Именно их гармоничное сочетание обеспечивает формирование у ребёнка позиции создателя собственного здоровья. Также, было выделенно, что полноценная готовность ребёнка к школе невозможна без овладения базовыми навыками здорового образа жизни, которые становятся фундаментом для дальнейшего гармоничного развития, успешной социализации и профилактики нарушений здоровья [1].

Возрастные особенности восприятия здоровья у детей выражаются в постепенном усложнении представлений. Младшие школьники не осознают понятия здоровья и лишь понимают, что такое болезнь, чего не скажешь о школьниках средних классов, которые уже начинают связывать сохранение здоровья с простыми действиями, например: надеть шапку при холодной температуре [8].

Здоровье ребенка напрямую зависит от здоровья семьи, а именно от привычек, привитых в раннем возрасте. Родители формируют первые представления ребенка о здоровье, являются примером для подражания и носителями ценностей. Их задача – воспитать осознанное отношение к собственному здоровью [5].

Одна из ключевых проблем дошкольного и младшего школьного возраста - неправильное питание: у детей формируются устойчивые вредные привычки. Многие школы не обеспечены горячим питанием, что приводит к задержке роста, анемии, остеопорозу и болезням пищеварительной системы. Также, в досуге младших школьников преобладают компьютерные игры, телевидение, гаджеты, что приводит к гиподинамии, нарушению сна и ухудшению зрения [6].

Культура питания – аспект формирования здорового образа жизни. Вследствие влияния рекламы фастфуда и недостатка знаний родителей о принципах рационального питания дети часто приобретают неправильные представления о полезной пище. Следует проводить работу, для приобретения устойчивых знаний,

привычек здорового питания и правил поведения за столом у детей, а также для повышения уровня осведомленности и более активного участия в воспитании правильных пищевых привычек родителей [7].

Результаты исследований Осадчей Е. А. и Толкуновой Д. А. показали, что только 30% дошкольников имеют высокие, 60% – средние и 10% – низкие представления о ЗОЖ. Дети знают о витаминах, пользе спорта, зарядки, закаливания, но не понимают глубинных ценностей здоровья (радость, жизненные возможности, социальная активность). Большинство (80%) выполняют культурно-гигиенические действия лишь под контролем педагога. Интервьюирование педагогов выявило осознание ими значимости формирования ЗОЖ у детей, но также и ограниченность используемых средств. Основными методами названы беседы, личный пример, НОД, закаливание, дыхательная гимнастика. При этом не используются игровые, проектные, ИКТ-технологии, художественная литература, дидактические игры, которые могли бы повысить эффективность работы. Работа с родителями ведётся бессистемно: часть семей поддерживает ЗОЖ (занятия спортом, закаливание, рациональное питание), но другая часть уделяет этому минимальное внимание. Это приводит к тому, что уровень сформированности у детей различается. Родители и педагоги признают важность формирования здорового образа жизни, но практическая работа носит недостаточно системный и информативный характер [4].

Исследователи выделяют важность комплексного подхода к формированию здорового образа жизни у детей дошкольного и младшего школьного возрастов.

Кужугет А. Ш. (2021) отметила два взаимосвязанных направления - здоровьесберегающее (создание условий) и здоровьесформирующее (развитие личности), которые в комплексе будут давать результат системы формирования здорового образа жизни.

Яковлева Т. В. (2020) и Русяева Е. А. (2023) отметили правильное питание залогом здорового образа жизни, выделив, что неправильные пищевые привычки приводят к задержке роста, анемии, остеопорозу и болезням пищеварительной системы.

Исследования Осадчей Е. А. и Толкуновой Д. А. (2023) показали, что дети не понимают глубинных ценностей здоровья, а работа по просвещению от родителей и образовательных учреждений носит фрагментарный и недостаточно системный характер.

Попова О. В. (2023) отметила вклад семьи, а именно семейных привычек в формирование здорового образа жизни ребенка, выделив их главную задачу - воспитание осознанного отношения к собственному здоровью.

Формирование здорового образа жизни у детей требует комплексного подхода, применения здоровьесберегающих технологий, средств и методов, так как важнейший этап развития личности – дошкольный, в процессе которого необходимо целенаправленно формировать ориентацию жизненных интересов на здоровый образ жизни и мотивацию к сохранению здоровья.

Высокий вклад семьи, так как именно родители формируют первые представления ребенка о здоровье, являются примером для подражания и носителями ценностей.

Следует включать игровые, проектные, ИКТ-технологии, художественную литературу, дидактические игры, которые могли бы повысить эффективность формирования здорового образа жизни в образовательных учреждениях.

Проблема формирования здорового образа жизни у детей требует полного включения со стороны семьи и образовательных учреждений, так как именно в этих социальных институтах закладываются первые представления ребёнка о здоровье, правильном питании, физической активности и личной гигиене.

Семья играет ключевую роль в формировании привычек и ценностей, связанных со здоровьем, подавая ребёнку личный пример.

Образовательные учреждения, в свою очередь, должны систематически формировать у детей знания о здоровом образе жизни через учебные предметы, внеурочную деятельность и организацию активного отдыха. Только при тесном взаимодействии семьи и школы возможно создать устойчивую мотивацию ребёнка к заботе о собственном здоровье и формировать осознанное отношение к нему как к важнейшей жизненной ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Андреева, Н. А. Педагогические аспекты проблемы формирования здорового образа жизни у детей дошкольного возраста / Н. А. Андреева // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. – Шадринск, 2019. – № 1 (41). – С. 23–27.

2 Кужугет, А. Ш. Формирование основ здорового образа жизни у детей старшего дошкольного возраста / А. Ш. Кужугет // Актуальные исследования. – 2021. – № 49 (76). – С. 108–112.

3 Мартынова, И. Ю. Формирование здорового образа жизни у младших школьников при изучении предмета «Окружающий мир» / И. Ю. Мартынова // Научные ведомости БелГУ. Серия: Гуманитарные науки. – Белгород: Белгородский государственный национальный исследовательский университет, 2020. – № 42 (297). – С. 115–120.

4 Осадчая, Е. А. Изучение проблемы формирования представлений о здоровом образе жизни у современных детей старшего дошкольного возраста / Е. А. Осадчая, Д. А. Толкунова // Актуальные исследования. – 2023. – № 14 (144). Ч. II. – С. 54–57.

5 Попова, О. В. Консультация для родителей «Здоровый образ жизни детей дошкольного возраста» / О. В. Попова, Л. Н. Госниц, О. Ю. Лобыгина, С. В. Туктарова // Вестник дошкольного образования. – 2023. – № 8 (226).

6 Проблемы формирования здорового образа жизни у детей и учащейся молодежи / Т. В. Яковлева, А. А. Иванова, Р. Н. Терлецкая // Современные исследования социальных проблем. – 2020. – № 12 (128). – С. 15–22.

7 Русяева, Е. А. Культура питания как залог здорового образа жизни дошкольника / Е. А. Русяева, Э. А. Маслюкова // Вестник дошкольного образования. – 2023. – № 8 (226).

8 Фадеева, Е. В. Возрастные особенности формирования здорового образа жизни у дошкольников / Е. В. Фадеева // Методические разработки воспитателей ДОУ. – 2019.

ИСАТАЙ МЕН МАХАМБЕТ БАТЫРЛАРДЫҢ ЖОРЫҚТАРЫНЫҢ ӘСКЕРИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

АРЫНОВ С. А.

Алғашқы әскери және технологиялық дайындықтың оқытушы –
ұйымдастырушысы, Панфилов ЖОББМ, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Халық батыры И.Тайманұлы 1791 жылы қазіргі Атырау облысы, Қызылқоға ауданы, Тайсойған құмындағы «Тайман жалы» деген жерде дүниеге келген. Исатайдың анасы Есентемір руының Тағашы бөлімінен. И.Тайманұлының төртінші атасы Ағатайдың (ТайманБегәлінің -Боқай-Ағатай) есімі қалмақтарға қарсы соғыста

көрсеткен ерлігі үшін Беріш руының ұранына айналған Исатайдың жастық шағында оған ықпал жасап, қамқорлық еткен әкесі, Тайманның інісі - Жабал Бегәліұлы. 1808 жылы Жабал бастаған Бегәлі ауылы Бақсай бекінісі тұсынан Жайықтан өтіп, Бөкей ханның қарауына кіреді. Хан орысша сауатты, саясаттан хабары бар, халық алдында беделді Жабалды Беріш аулына старшина етіп қояды. Жабал қайтыс болғаннан кейін, оның орнына старшина етіп И.Тайманұлын қоюды сұрап, хан Бөкей 1812 жылы 12 наурызда Орынбордағы Шекара комиссиясына ұсыныс жасайды. Шекара комиссиясы 1813 жылғы қараша айында Бөкей ханның ұсынысын қуаттап, құжаттарды әскери губернаторға жібереді. Генерал губернатор Г.С.Волконский 1814 жылы 12-қарашада Исатайды старшиналыққа бекіту туралы құжатқа қол қояды. Халқымыз қашан да өзінің ардақты ұлдарының сапында Исатай мен Махамбет есімін қатар атап, марапаттап келеді. Сондай-ақ тарих ғылымдарының кандидаттары Исатай Кенжәлиев, марқұм Нәумет Көшекбаевтардың осы тақырыптағы кітаптары мен мерзімдік баспасөз беттерінде жарық көрген мақалаларында да айтылады. Бұл ретте көбірек көңіл бөлінгені Махамбеттің ақындық қыры. Ал Исатайдың батырлық тұлғасы, көтерілістің тек қана қара шаруа, кедейдің хан қысымшылығына қарсы күресі ғана емес, патшалығының бұратына халықты отарлау саясаты. Жергілікті халықтың шұрайлы жерлерін иемденіп, оларды түрлі салықтармен қалтыратып тықсыру, есін жиғызбауы өте сараң, жүрдім - бардым жазылды. Барларының өзі соңғы 5-10 жыл төңірегіндегі дүниелер ғана. Мүмкін соның салдарынан шығар, әлі күнге аталған көтеріліске байланысты кейбір ғалымдар, өлкетанушылардың жазғандары мен жергілікті халық, батыр бабалар ұрпақтарының олар турасында айтқандары бір-біріне жанаспайды, алшақтық көп.. [1, 25Б]

Махамбет Өтемісұлы (1803-1846) – қазақтың көрнекті ақыны, патша өкіметін тірек еткен хан саясатына қарсы шыққан. 1836-1838 жылдары Қазақстанның батыс аймағындағы халық көтерілісінің жалынды жыршысы, көтеріліс қолбасшысы Исатай батырдың қандыкөйлек жолдасы Махамбет, оның әкесі Өтеміс кім? Аталарымыздың айтуынша, Махамбеттің кегін бажасы Асаубай мен туысы Қобылабай алды дейді. Асаубай батырдың бассыз денесін жерлегеннен кейін, қасына бес-алты жігіт ертіп, Баймағамбет сұлтанға барады. «Сіз Махамбетті өлтіріп, алар өшіңізді алдыңыз. Біз, қалған ағайындары, оның бас сүйегін қоса жерлейік» - дейді. Алайда, сұлтан келіспейді. Ал, Асаубай мал бағатын жалшы жігіт

арқылы батыр Махамбеттің бас сүйегін құпия жерленген жерден қаздырып алып, оны ақпа-төкпе ақын мәйітінің аяқ жағына апарып салып, топырақпен қайта жасырып, жерлейді. Тағы бір дерекке көз салсақ – Махамбет Өтемісұлы старшина болмаған. Тек, әкесі Өтеміс қана старшина, басқа да ұлықтық қызмет атқарыпты. Махамбеттің әкесі осы Өтемістің ажалы дұшпандардан болады. Олар аттың үзенгісін улап қойып, Өтмістің өлуіне себепші болған. Ал, Махамбеттің мәйіті, оның кейіннен қалай табылғаны туралы деректер соңғы кезде анықталып, айтылып жүр. Қысқасы, батыр, ақын, ел азаматы ер Махамбет туралы көбіне дұрыс, кейде бұрыс айтылып жүрген мәліметтерге аса сақтықпен қарағанымыз ләзім. Нарын құмында, Жасқұс деген жерде дүниеге келген. Жасқұс – жер аты . Осы атау туралы Махамбет: Менің атым Махамбет Жасқұстағы Жәңгірхан Ісінен болдым құса-дерт,- деп жырлайды. [1, 28Б] Халық тарихындағы сондай елеулі оқиға ХІХ ғасырдың бірінші жартысында Ішкі Бөкей ордасында болған шаруалар көтерілісі. Оның себебі ханы мен сұлтаны, төресі мен төлеңгіті Еділ мен Жайық арасындағы шаруалардың «оза шауып, кең жайлаған» жерін тарылтты. Халық күйзелісінің бір себебі – жер қысымы, елдің жайылымнан, қоныстан айырылуы, сондықтан ақын өздерінің басты бір мақсаты үстем тап тартып алған осы ел қонысын, жайылым жерін қайтару екенін естен шығармаған. Облыстың солтүстігінен оңтүстігіне қарай кесіп өтетін басты су көзі- Жайық өзені. Жайық өзені бастауын Орал тауының 600 м биіктегі оңтүстік- батыс сілемдерінің бірінен алады. Облыс аумағына Жайықтың төменгі сағасындағы 300 шақырымнан астам бөлігі ғана енеді. Өзеннің жалпы ұзындығы 2534 шақырым. Арнасының ені 305-500 метр аралығында ауытқып отырады. Өзен суының деңгейі негізінен облыстан тыс жердегі су жинау алабы беретін суға тікелей байланысты болып келеді. Жайық өзенінің 500 шақырымы ғана облыс территориясымен өтеді. [2, 15Б] Ол Каспий маңы ойпатын кесіп өтіп, Каспий теңізіне құяды. Негізгі арнасына Батыс Қазақстан облысының жерінде бірнеше салалары қосылады. Өзеннің орта бөлігінде көктемгі тасқын судың артығы қолдан қазылған Көшім каналы арқылы төрт су қоймасына құйылып, шабындық және жайылымдық жерлерді суаруға пайдаланылады. Көшім каналы осы облыс еңбеккерлерінің қажымас қайратының белгісі. Отызыншы жылдары елімізде техникалық құралдар жетпей жатқан кезде еңбекші бұқара бұл каналды қолмен қазған болатын. Жәңгір хан енді Исатайды алдап Жасқұстағы ордасына шақырады, бірақ

Исатай бұл шақырудан бас тартып, ханның шақыруын алып келген шабармандарды соққыға жығып қайтарып жібереді. 1836 ж. наурызда хан Қарауыл қожаға қол жинап Исатай мен Махамбетті және оларды қолдаған көтерілісшілердің белсенді мүшелерін тұтқындауға бұйрық береді. Қарауылқожа адай, беріш, табын т.б. рулардан 522 жігіт жинап, Исатайдың ауылына аттанады. Мұны естіген Исатай 200 жігітпен Қарауылқожамен соғысуға әзірленеді. 1836 жылы 4-сәуір күні Қарауылқожа жасағымен Исатайдың ауылының маңындағы Манаштан (Манаш – сор. Исатай ауданы. Атау көне түркі тілінде «сортаң жер» мағынасын береді) 1,5 шақырым жердегі Қиялы моласының жанына келеді де, Исатайға Сағыр Баршығаев пен Қабық молданы елшілікке жіберіп, хан мен императорға бағынуды талап етеді. Осыдан соң Исатай 200 жігітімен қолдарына ту алып, Қарауылқожаның жасағымен кездесіп, Исатай Қарауылқожаны жекпе-жекке шақырады Қараша айының 7-де Меркульевтің отряды Исатайдың ауылына шабуыл жасап, батырдың отбасын тұтқындайды.

Бұл суыт хабарды естіген Исатай дереу ауылына көмекке аттанады. 8 қарашада Исатайдың жігіттері Меркульевтің отрядын қоршап алады да ауыл адамдарын босатуды талап етеді. Меркульев соғысуға күштің тең еместігін байқап, ауыл адамдарын босатуға мәжбүр болады. Осы жағдайдан кейін Исатай мен Махамбет бастаған көтерілістің мәні өзгеріп, ол тек ханға қарсылық емес, енді ханға қолдау көрсеткен Орынбор әкімшілігіне де қарсылық сипатына ие болды. Меркульевтің отряды Геккенің отрядымен Бекетай ауылының маңында қосылып, Тастөбеге қарай бағыт алады. Атау «тастан үйіліп қалған биік дөң жер» мағынасында айтылады. Исатай мен Махамбеттің атойлап, шешуші ұрыс салған жерлерінің бірі «Тастөбе» деп аталады. Тарих картасына осындай атаумен түскен жерді жергілікті тұрғындар «Тастөбе» деп атап кеткен Обаланып біткен биік төбенің басында үйілген қатты тастармен бірге, адам сүйектері де кездескен еді. Дәл сол жерден батысқа қарай бірер шақырымдай жерде тағы да тас үйілген төбешік бар. Екі төбенің де тасы таудың көк тасына ұқсайды. Ал ондай тау жынысты жерге «Тастөбенің» Батысындағы «Бесшоқы» ғана жатады. Бұдан шығатын қорытынды мынау. Исатай Махамбет әскерлері «Тастөбені» қолдан қорған қылып жасамады ма деген ой. Бесшоқыдан тасты қызмет қылып тасып үйіп, жауларын екі төбенің баурайынан бөлініп қарсылап, ұрысқа дайындалды – ау деп айтуға болатындай. Көтерілісші сарбаздар қажеттеріне түйе ұстаған

болса бұлай болуы әбден мүмкін. Ол болмағанда қалың қол бір-бір тастан атқа өңгеріп алғанда да жетіп жатыр. Қалай болғанда да 20 шақырымдық жер қашық қылмайды. Тастөбенің маңайы ол кездерде кең жазықты тегіс жер болғанға ұқсайды. Тастөбе қоңырдың ортасындағы төбе екені даусыз. Қазірде маңайында көлмек-көлмек сор кездеседі. Жерінің табиғаты құмға айналып, ойланданып қалыңдап барады.

Шаруашылықтар жекеленгенге дейін ол маңда қой отарлары шоғырланды. Тәжірибеде байқалып жүргендей қой тұяғы кескілеген жерде дүзгін қалыңдап, құмға айналғыш келеді. Осы жәйттар «Тастөбенің» биік, қарауыл қарауға лайықты болғанын дәлелдейді. Төбе маңынан бергі жылдарға дейін сабақ, найза сынықтары табылғандығы ел аузында әңгімеленеді [3, 64Б] Егер де еліміздің оңтүстік өңірі мен Жетісу өңіріндегі қалалық мәдениеттің көрінісін көптеген орта ғасырлық үлкенді-кішілі қалалардан, қамалдардан, бекіністерден, елді мекендерден көре алсақ, батыс өңірдегі қалалық — Сарайшық қаласы арқылы байқалады. Бұл — қаланың көп ерекшеліктерінің бірін құраса керек. XIV ғасырдың алғашқы жартысында, Қыпшақ даласы арқылы Хорезмге сапар шеккен араб саяхатшысы Ибн-Баттута былай дейді: «Сарайдан шыққан соң он күннен кейін Сарайжук қаласына келдік, ол — Ұлы су (Жайық) жағасына орналасқан. «Жук» — деген сөз бұл жерде «кіші» — деген мағынада, сонымен бұл қала — «Кіші Сарай»). жасақтарымен дайын тұрған Баймағамбет, Мұхамедқали Таукинге хабар береді. Бұл жасаққа жүзбасылар Попов мен Понамаревтің жазалаушы отряд қосылады. 14 желтоқсанда жазалаушылардың қолына Исатайдың әйелі Несібелі, балдызы Бағлан, Еділ Сартұлының балалары Ерше мен Нұрша түседі. Ал Исатай біраз сенімді жігіттерімен жазалаушыларды адастырып кетеді. Тастөбе маңындағы шайқастан кейін көтерілістің бірінші және екінші кезеңі жеңіліспен аяқталады. Ал Орынбор губернаторы Перовский болса Кіші жүздегі көтерілісті басуға қосымша әскер жібереді. Полковник Гекке мен Баймағамбеттің отрядтары Ақбұлақтың жағасына орналасады Ақбұлақ — Ақтөбе облысына қарайтын шағын өзен. Ол солтүстікбатыстағы Жосалы жотасынан бастау алып, Қиыл өзенімен жарыса ағады да, шығысқа бұрылып Қарағанды өзеніне құяды. 1836-1838 жылдардағы ұлт-азаттық көтерілістің тағдырын шешкендіктен «Ақбұлақ» немесе «Қиыл қырғыны» деп тарихқа енген. [4, 45Б] И. Тайманұлы мен М. Өтемісұлы бастаған көтерілісті үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезең - 1833-1836 жылдар аралығы

карулы көтеріліске даярлық ретінде сипатталса, екінші кезең 1837 жылдың басында көтерілісшілердің ханға қарсы аттануынан бастап, олардың осы жылдың күз айларына жеңіліске ұшырауына дейінгі аралық. Үшінші кезең 1837 жылдың желтоқсанында Исатай мен Махамбет бастаған көтерілісшілердің шағын тобының Жайықтың сол жағалауына өтіп, күш жинап көтеріліске қайта шығуынан бастап, 1838 жылдың шілде айының ортасында Ақбұлақ өзенінің маңында болған шайқаста біржола жеңіліске ұшырауына дейінгі уақытты қамтиды. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс - қоғамдағы әлеуметтік теңдік үшін болған, қазақ халқының Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы халықтың азаттық рухын жігерлендірген көтеріліс. Сондықтан да, бұл көтеріліс халқымыздың тарихында өзіндік орны бар, маңызы зор көтерілістердің бірі. Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы басқарған көтерілістің орасан зор тарихи маңызы болды. Еркіндік Тәуелсіздік-қай заманда да арманның арманы болған мәңгілік мәселе. Ал осы категорияны Ел, Ұлт тұрғысынан мәңгілік тұғырға қондыра жырлаған ақынның ақыны бар. Еркіндік идеясын бір өлеңіне өзек еткен ақын да құрметке лайық шығар, ал осы ұғымды бүкіл ғұмырының тіні еткен ақынды Ұлт Ақыны десек те болады. Ел, Мемлекет тәуелсіз болмаса, ұлт тәуелсіз бола алмайды, ал ұлт тәуелсіз болмаса, сол ұлттың әрбір өкілі де -ерікті адам болмасы анық. Еркіндік жолындағы еңбек, күрес, ісқимыл, арман, ой-толғау, сағыныш-мұң-бәрі де -ерлік. Ал ерлік, азаматтық, адамгершілік-бірімен-бірі біте қайнасқан, бірінсіз бірі болмайтын құбылыстар. Бұларсыз ұлттық сана, ұлттық санасыз ұлттық мемлекет қалптаса алмайды. Арғы бергі тарихымызда халықтың өзін-өзі билеуге, жат жерліктерге қарсы қозғалыс, көтерілісі жүздеп-мыңдап саналар халық жадында да, тарих беттерінде айқынырақ қалғаны – орыс отаршылдығына қарсы күрес екені белгілі. Себебі, бұл жария түрі бар, жасырыны, жымсықысы бар күні кешегі - Қазақстан тәуелсіздігіне дейін жалғасып келген Уақыт көшіндегі империя өктемдігіне деген наразылық көрністері еді.

Халық жадында мәңгі орын алған Тәуелсіздік рухы өн бойынан жалындап тұратын Тәуелсіздікті жақындатқан ұлтымыздың еркіндікке ұмтылған ерекшелеу тарихының көркем шежіресін біз Махамбет өлеңдерінен табамыз. Махамбеттің халық көтерілісі алдындағы, 1836-1838 жылдар, тіпті өмірінің соңғы күндеріне дейін: «Жайықтың бойы көк шалғын, Күзерміз де жайлармыз. Күлісті сынды күренді, Күдірейтіп күнде байлармыз. Құдай істі оңдаса,

Ісім жөнге келгенде, Әлі де болса, қойдай қылып айдармыз» -деп арманның Ақбоз атынан түспеуі ұлы ақын, күрескердің ғана емес, халқының да келешекке деген үміті мен сенімінің бір белгісіндей. Ақын азаттық жолындағы күрестің төгілген қан мен тер арқылы өтетіндігін, сол жолдағы күрескер, ерлердің белгісі «қабырғасын қаусатып бір біріндеп сөксе де қабағын шытпайтын» қайсарлық пен қаһармандық екенін шегелейді, нықтай жырлап осындай Ер керек деп түйеді. «Бұл заманның шағында Махамбетпен зарығып, Мұнды болған қайда бар?!»-деп жырлағандай, егер Махамбетті оған дейінгі арғы - бергі замандағы азаматтық жолында алысқандардың шыңы да, шоңы да десек, ақынның мұңынан асқан мұң да, қайғысынан қалың қасірет те жоқ. Ақын мұны-қорасынан малын жоғалтқан көп пенденің сар уайымы емес, халық пен елдің жоғын жоқтаған абыз жанның, ойшыл, күрескер жанның жүрегінен шыққан жалынды сөз. Халықтың арыстан ұлдары Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған Ішкі Бөкей Ордасындағы ұлт-азаттық көтеріліс – осының айғағы. Берқайыр Аманшин осындай өмірлік фактіге сүйене отырып, өз шығармасының арқауына сол дәуірден сыр шертетін архив деректерін, мерзімді баспасөз материалдарын, ел аузынан естіген естелік әңгімелерін қорыта отырып, өзінің нысанаға алған ойын әдебиетке қоса отырып, көркем туынды – романды өмірге әкелді. Романның тақырыбы «Махамбеттің тағдыры» деп аталуының өзі Махамбет тағдырының халық тағдырымен ұштасып, өзектес болуында жатыр. Махамбет өмірі, арман-тілегі, үміті, мақсаты, халықпен бірге, Махамбет жүрегі «халқым» деп соғады. Халықтың хан-сұлтандарға деген наразылығының күшейіп, тасыған тұсы - Исатай-Махамбет сынды батырларға мұңын шағып, солардың қол астына бірігуінен көрінеді. Исатай мен Махамбет халық талабын хан алдына қанша жеткізсе де, одан нәтиже шықпайтынын ұғып, ақыры үлкен тоқтамаға келеді. Бұл романда Қарауылқожамен қақтығыс, кейін Қарауылқожа мен Балқы бидің ауылын шабуы, хан ордасын шаппақ болып, азаттық үшін көтеріліп, кейін алданып, жеңіліске ұшырауымен сипатталады. Көркем шығарма Исатай тобының жеңіліске ұшырауымен аяқталса да, жазушының нені айтқысы келетіні, қандай ойға жетектегені роман эпилогынан көрінеді. Романның Махамбеттің ер Исатайды жоқтап тұрып «Уай, жігіттер, мұңайма! Атадан ұл туса игі еді, ата жолын қуса игі еді. Тарттық Жайыққа!» деген сөздері арқылы аяқталуы жазушы ойының асыл арманға, үлкен үмітке жетектеген Махамбет сөзімен астасып келуінде жатыр. Тегінде атакты

адамдардың еңбектерінің бағаланып, халыққа танылуында бір-біріне ұқсамайтын тағдырталқысы, бакыт-баяны болады. Махамбет жырлары XIX ғасырдағы біртуар қазақ ұлдарының сөздерінен көп бұрын-ақ өмірге келді. Оларды Махамбетпен салыстыруға келмейтін басқа да өлшемдер бар.

Қорытындылай келе, Исатай-Махамбет көтерілісі өткен жерлердің атаулары қазақ ауыз әдебиетінде бір жырдан екінші жырға көшіп қайталанып қолданылғанын, ал эпос үлгілерінің Қазақстанда ежелден қалыптасып, талай өлкені шарлап, ұзақ дәуір бойы өмір сүргенін байқасақ, екіншіден, осы аталған өлкелердің бәрінде де қазақ халқының алуан текті ру-тайпалары мекен еткендігін, жалпы географиялық аймағының шеті мен шегінің ұлан-байтақ екендігін көреміз. Қазақтың ұлы батыры әрі ақыны, азаттық күресін ұйымдастырушылардың бірі, бір сөзбен айтқанда «сегіз қырлы, бір сырлы» бабамыздың өмір сүріп өткеніне неше ғасыр болса да, ақынның өршілдікке, күрескерлік мінезге толы, кесек бітімді шығармалары әлі күнге дейін ізі суымай, жылдан жылға жаңарып, қасиетті әсерлерге бөлеп, халық мұрасына айналып отыр. Екеуі де халықтың бойымен табылар сарқылмас жігер мен шабыттың, сана мен сабырдың, тәуекел мен арманның түлегі. Бұл – табиғатта қалаған уақытта табыла бермейтін асылдай аса сирек құбылысы. Мағынасы терең, көркемдік мағынасы шығармалары оқушыларды табандылыққа, қиыншылықты жеңуге тәрбиелейді деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әнес Сарай «Исатай-Махамбет» тарихы. Алматы, 2003. 8-том.- 265
- 2 Қазақ әдебиетінің тарихы. Көпшілікке арналған X томдық жинақ,-254
3. Бес ғасыр жырлайды. 2-т.Алматы 1984,1989- 320
- 4 Атышбаев Ә. Кіші жүз шежіресі. Алматы 1996 – 128

LEGAL CULTURE IN MODERN SOCIETY

AKHMETOV A. S.

PhD, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical University named after
A. Margulan, Pavlodar

In modern society, the formation and development of the rule of law and civil society is almost impossible without a high level of legal awareness of citizens and the legal culture of society as a whole. The main factor that influences the provision of a lawful model of behavior in society is the presence of a positive attitude of the population to the current legal system and the degree of activity of each citizen to the legal policy being pursued. Different states establish different volumes of human rights and responsibilities that determine their legal status. However, the very process of implementing rights and freedoms on the territory of a particular state directly depends on the level of legal awareness and legal culture of citizens.

This shows how important it is to take into account the level of legal culture and legal awareness of citizens when carrying out legal reforms. Civic activity increases along with people's standard of living, so it is important to understand that the well-being of citizens affects the effectiveness of the legal policy being pursued.

In the annual Address of the President to the people of Kazakhstan dated September 2, 2024, it was noted that «... Fundamental changes are taking place in the public consciousness, the level of legal culture of citizens is increasing, new models of behavior are being formed in society and new values are taking root» [1].

In modern society, legal culture is an indicator of the level of development of the legal system, its qualitative state. This implies not only a high level of legal consciousness of citizens, but also ensuring law enforcement practice and improving the regulatory framework.

The basic basis of the methodological understanding of the essence of legal culture includes its comprehension from the standpoint of philosophical analysis and reasoning. The philosophical level of comprehension of the content of legal culture is expressed through certain philosophical categories (duty, freedom, responsibility). A separate place in the epistemological plane belongs to dialectics, which makes it possible to talk about its principles and laws. It follows that two levels of legal culture can be distinguished: materialistic and idealistic.

In 2024, a study was conducted by the international organization World Justice Project as part of the Global Rule of Law Index report.

According to the results of the report, Kazakhstan has been ranked 65th among 142 countries in the world for the third year in a row. This report evaluates key parameters, which include such indicators as: «transparency of governance», «effectiveness of justice», «security of citizens», etc. The leaders in this rating are Denmark, Norway, Sweden, Germany, Finland. If we talk about the countries of the post-Soviet space, we can note Uzbekistan (83rd place), Kyrgyzstan (101st place), Russia (113th place) [2].

Picture 1 – World Justice Project, 2024

It can be concluded that the legal reforms carried out in our country have positive dynamics. The level of legal culture of the population is growing along with the development of legal consciousness of citizens, an increase in the active civic position of each person.

For a more complete disclosure of the essence of legal culture, it is necessary to consider scientific approaches and opinions of researchers regarding this social phenomenon. In modern legal science there is no single definition of legal culture, but existing approaches reveal the multifaceted properties of this concept.

Legal culture is an indicator of the level of development of the legal system, an individual or society as a whole, which allows us to talk about the very model of legal behavior of citizens, their level of civic activity and desire to be a participant in legal reforms.

According to another researcher V. A. Medvedev, legal culture is an important condition for the fact of an individual's awareness of his or her own responsibility to the state and society, which largely contributes to the exclusion of illegal positions and views, while forming personal attitudes of negative attitude towards lawlessness and crime [3, p. 82].

Legal culture is a set of emerging legal phenomena that ensure the necessary level of human existence in society, protect his or her rights and influence the development of the state as a whole.

According to M. T. Dzhunusova, judicial decisions and recommendations, which are mandatory for all government agencies and officials, play a decisive role in the formation of legal culture in modern society. Taking into account and analyzing judicial practice has a positive effect on the promotion of ideas of justice and democratization of the entire legal system [4, p. 52].

Thus, based on the analysis of existing different opinions regarding the essence and content of legal culture, this definition can be considered as one of the varieties of general culture, which contains a set of legal views and worldviews of both an individual and society as a whole, and shows the qualitative level of the entire legal system.

If we consider legal culture in the socio-philosophical sense, then it is necessary to note several parameters: 1) legal culture is a social phenomenon that conveys the quality of a person's legal status in society; 2) legal culture is a way of organizing a person's life through the application of legal norms and rules of conduct; 3) legal culture in the epistemological aspect is measured through the presence of legal knowledge and its application in practical activities.

Thus, for a more complete study of the phenomenon of legal culture, it is necessary to determine the elements that determine its uniqueness. The following constituent elements can be distinguished: 1) law, which is a set of norms reflecting the legality of the state will and its influence on citizens; 2) legal relations, which are part of social relations and are regulated by legal norms; 3) legal consciousness, which is a set of spiritual (legal) values that reflect legal reality; 4) a model of lawful behavior, which is the highest form of the level of legal culture of an individual or society as a whole.

Given the existing diversity of definitions of the concept of legal culture, it is important to understand what forms of legal culture exist. Let us consider the classification of forms of legal culture: 1) legal culture of a person (individual); 2) legal culture of a separate social group; 3) legal culture of society.

Legal culture of a person is a system of legal ideas and representations of an individual based on his current level of legal literacy and the formed model of perception of legal norms. The level of legal culture of an individual is characterized by the attitude to the law and compliance with its norms. It is important to understand that the presented form of

legal culture has a direct connection with the moral and ethical attitudes of an individual. An individual accumulates legal knowledge throughout his life through legal training, practical experience and the environment that influences his legal consciousness.

The legal culture of a separate social group is a set of ideas and ideas of a certain social group (pensioners, students), formed under the influence of legal provisions and guidelines established in society. Legal culture occupies a special place in the professional environment of lawyers. It depends on the values established in society and on the will of each individual.

The legal culture of a society is a system of spiritual (legal) values that characterize the specifics of social relations based on a holistic view of the legal attitudes and views of citizens in a particular state.

This classification of forms of legal culture clearly shows its uniqueness and diversity in terms of the subject under study. A low level of legal culture can lead to various problems both in public life and in the implementation of public policy, which indicates the importance of studying this social phenomenon.

Legal culture ensures the legal literacy of an individual, because legal knowledge allows an individual to protect their rights and freedoms, as well as to ensure their needs within the framework of the law. The law by its nature is already a kind of guideline that allows a person to understand what is permitted and what is prohibited. It is well known that ignorance of the regulatory framework does not exempt a person from personal responsibility for their misdeeds, therefore, every citizen must have a minimum level of legal knowledge that will help them navigate various life situations.

A high level of legal culture ensures the democratization of society and demonstrates the maturity of the entire legal system. Moreover, legal culture actively influences almost all social processes in society, contributes to the integrity and stability of the entire legal system of society. Without the necessary level of legal culture of the population, it is very difficult to carry out legal reforms, develop the socio-economic sphere.

Next, it is necessary to dwell on the disclosure of existing approaches to understanding and understanding the content of legal culture:

1) Axiological (value) approach, which studies the set of value orientations of an individual in the field of law in order to create a holistic picture of society and its attitude to the current legal reality;

2) Substantive approach, which assumes that legal culture is one of the types of general culture, but conveys the real level of legal awareness of the individual, the quality of the legal policy and the internal understanding of the person about the need to demonstrate an active civic position in society;

3) Anthropological (activity-based) approach, which considers legal culture as a set of legal views and ideas in the sphere of law that arise in the process of practical activity of an individual;

4) Informational (semiotic) approach, which understands legal culture as the current volume of legal knowledge (information) accumulated over a certain period of time through its transfer from one person to another;

5) Sociological (social) approach involves the study of legal culture as a social phenomenon (process), the formation of which occurs through the development of legal consciousness and the creation of a lawful model of behavior of an individual.

If we turn to foreign experience, then it is necessary to pay attention to the English education system. In Great Britain, one of the main directions in the education of the population is civic education. It is civic education that includes not only the acquisition of legal knowledge, but also the instilling in students of ethical and moral provisions that correspond to the current legal system.

Of particular interest is the opinion of the director of the National Foundation for Education Research D. Kerr, who notes that in Europe one can observe an increased interest in civic education. This is due to the need to counter anti-democratic processes, the growth of extremist forms of expression of public will, as well as the presence of certain issues in the sphere of multiculturalism of public relations, the trend of migration processes, the expansion of the sphere of influence of the European Union in the field of implementation of general parameters for obtaining education. All this makes it possible to talk about the need to develop civic education among the population [5].

It can be noted that in many European countries, the development of civic education is studied with an emphasis on the democratization of society. Therefore, it can be said that civic education directly depends on the level of democracy (Education for democratic citizenship) and is a system of various forms and methods of training (practical seminars, thematic trainings, programs to provide the necessary legal information) [6].

The introduction of such a subject into our education system will ensure that schoolchildren acquire basic legal knowledge at an early

age, which will have a positive effect on the general model of lawful behavior of an individual. It is worth noting that at the moment the subject «Fundamentals of Jurisprudence» is studied at the senior level of school education and its volume in hours is very low.

Taking into account the development of digital technologies, there is a need to implement measures to develop a legal culture based on information technologies, namely: 1) digitalization of all public services; 2) formation of a single state legal resource, which includes all current regulatory legal acts and amendments; 3) creation of a digital legal platform for the provision of legal assistance, clarification of the regulatory framework; 4) use of artificial intelligence in the field of assistance in finding the necessary legal information.

Thus, if we talk about the directions for increasing the level of legal culture, it is necessary to identify some of them: 1) ensuring the functioning of the regime of law and order in society, especially in the law-making sphere; 2) creation of conditions for the development of legal thinking through legal education and increasing the legal literacy of the population; 3) modernization of the legislative framework taking into account international positive practice; 4) ensuring conditions for the formation of a model of lawful behavior and a positive attitude of citizens towards legal policy.

The core of legal culture is a set of legal values that are developed by society for the purpose of their further application by an individual in various spheres of life.

It should be noted that the most effective measure for increasing the legal culture of the population is the development and application of a system of techniques and methods aimed at strengthening the very motives for complying with the law in the minds of individuals. In this aspect, it is possible to distinguish: 1) education of an individual's internal convictions in the field of law and the development of the need to comply with legal norms; 2) the presence of a person's awareness of the need to obey public requirements of lawful behavior; 3) the presence of awareness of the consequences of illegal acts.

If we generalize all of the above, we can formulate certain conclusions:

1) in the scientific community there is still no single unified opinion regarding the concept of «legal culture»;

2) from the standpoint of theoretical and legal analysis of existing sources, legal culture is considered on the basis of two approaches: substantive (broad) and evaluative (narrow);

3) from the standpoint of formal logic, it is possible to define the concepts of «legal culture» and «legal consciousness» as the relationship between the general and the particular in the context of their influence on social relations;

4) emerging issues regarding the study of the essence and content of the phenomenon of legal culture must be further studied on the basis of not only theoretical material, but also taking into account the results of practical activities (international experience).

Summarizing the material presented in the article, we can formulate certain conclusions:

1) The most important indicator of the development of the state is the current level of legal culture of citizens and society as a whole. The effectiveness of the ongoing state legal reform directly depends on the level of legal awareness of citizens and legal culture.

2) The study of various approaches to the forms and types of legal culture gives us reason to talk about the allocation of this phenomenon within the framework of its internal and external components in relation to the individual. The internal part of legal culture is more manifested in the individual characteristics of a person and includes not only a system of worldviews and ideas in the field of law, but also motivation, the desire to obtain legal knowledge, implemented in practical activities.

3) The study of the phenomenon of legal culture is a constant source of new ideas and approaches, because Almost all areas of legal reality originate from legal consciousness and legal culture, i.e. this is the starting point for further delving into legal science.

REFERENCES

1 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок» от 02.09.2024 г. Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskii-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014> (дата обращения: 30.09.2025г.).

2 World Justice Project, 2024. Режим доступа: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2024/> (дата обращения: 30.09.2025).

3 Медведев В. А. Правовая культура: понятие, сущность и современные тенденции развития // Oeconomia et Jus. - 2022. - № 2. - С. 82-88.

4 Джунусова М. Т. Конституционно-правовые аспекты защиты прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. - 2024. - № 2 (147). - С. 52-62.

5 Kerr D., Keating A. and Ireland E. Pupil Assessment in Citizenship Education: Purposes, Practices and Possibilities. Report of a CIDREE Collaborative Project // Pupil Assessment in Citizenship Education. Режим доступа: http://www.cidree.org/fileadmin/files/pdf/publications/pupil_assessment.pdf (дата обращения: 30.09.2025г).

6. What is Education for Democratic Citizenship and Human Rights? / The official website of the Council of Europe. Access mode: <https://www.coe.int/en/web/edc> (дата обращения: 30.09.2025г).

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ІСКЕРЛІК КОРРЕСПОНДЕНЦИЯНЫ АУДАРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

АМАНҚОС А. Ж., ЖАПАРБЕРГЕНОВА А. М.
студенттер, М. Х. Дулати атындағы тараз университеті, Тараз қ.
ЕСЕНБАЕВА А. М.
магистр, М. Х. Дулати атындағы тараз университеті, Тараз қ.

Қазіргі таңда іскерлік коммуникациялар өте қарқынды дамып, қоғам өмірінде айрықша маңызды орын алып жатыр. Іскерлік қарым-қатынастар адамдар және ұйымдар арасындағы қатынасты экономикалық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар, мәдени және әлеуметтік тұрғыдан дамуға өз әсерін беріп жатыр. Жаһандану процесі неғұрлым маңызды болған сайын, іскерлік даму үшін қарым-қатынас орнату соғұрлым қазіргі заманның басты талабы болып саналады. Халықаралық деңгейдегі іскерлік серіктестік орнату және оны нығайту мақсатында іскерлік аудармасының ықпалы зор. Әртүрлі елдер арасындағы іскерліктердің және келісімдердің сәтті жүруінің, өзара түсінісушіліктің және бір-біріне деген сенімнің кепілі – іскерлік аудармасын дұрыс, нақты және түсінікті қолдана білу. Сондықтан, аударманың бұл түрі халықаралық коммуникацияның басты құралы ретінде танылып отыр.

Халықаралық іскерлік коммуникация саласының тез қарқынмен дамуы кезінде мәдени айырмашылықтарын назарға ала отырып, бәсекеге қабілетті іскерлік келісімдер жүргізу кезінде аударма процесін дұрыс орындау - табыс пен өзара сенімді орнатуға

әкеледі. Аударма ісі маманының басты міндеті - әртүрлі тілдегі компанияларды және оның тұлғаларын іскерлік жүзінде ғана келісімге әкеліп қана қоймай, олардың мәдениеттерін біріктіріп, өркениеттерін тоғыстыру арқылы рухани түсінісушілікке жетіп, бейбіт қарым-қатынас орнату.

Қазақ тіл білімінде және аударматану саласында іскерлік стиль мен аударма мәселелерін зерттеген бірқатар ғалымдардың еңбектері ерекше орын алады. Олардың зерттеулері аударма теориясының отандық негізін қалыптастырып, қазақ тілінің халықаралық деңгейдегі қолданысын кеңейтуге зор үлес қосқан.

А. Қ. Жұмабекованың «Аударма теориясы» еңбегінде аударма ісінің жүйесі мен оның заңдылықтары қарастырылған болатын. Оның айтуы бойынша, «іскерлік коммуникацияны аудару кезіндегі маңызды ерекшеліктері – дәлдік, логикалық құрылым мен ресмилік және үйлесімділік». Іскерлік аударма жасау кезінде ақпаратты нақты әрі түсінікті жеткізу керектігін атап өткен. «Аудармашының кәсіби тұлға екендігін анықтайтын фактор – мәтінді аударып қана емес, екі ел арасындағы байланыстың нығаюын қамтамасыз ету» – , деп жазған болатын [1, 80-б.].

А. Е. Белялованың да іскерлік аударма тәжірибесіндегі «Аударманың өзекті мәселелері» еңбегінде өзекті іскерлік бағыттар мен соның ішіндегі ресми стильдің ерекшеліктері сипат алады. Оның зерттеуінде этикалық нормалардың сақталуы мен аударма барысындағы кәсіби жауапкершілік туралы атап көрсетіледі. Оның пікірінше, ресми стильге бейімделе білу және оны жеткізу аудармашының міндеті болып саналады [2, 25-б.]. Мысалы, ағылшын тіліндегі хаттың соңындағы «Yours sincerely» тіркесін қазақша «Құрметпен» деп аудару — мәдени-этикалық тұрғыдан дұрыс шешім екені түсіндірілген.

Ф.Ш. Оразбаева өзінің «Тілдік қатынас: Теориясы және әдістемесі» еңбегінде аударма ісін тіл мен мәдениет арасындағы «коммуникативтік көпір» деп сипаттайды. Ол аудармашының мәдени мағынаны сақтай отырып, ақпарат жеткізе алу қабілетін жоғары бағалайды. Оның келтірген мысалы: ағылшын тіліндегі «We appreciate your cooperation» сөйлемін қазақ тілінде «Ынтымақтастығыңыз үшін алғыс білдіреміз» деп аудару [3, 139-б.]. Себебі, бұл қазақ тіліндегі ресми стильге лайық болып қана қоймай, этикалық нормаларға сай екенін жеткізген.

Қазақ тілінің аударматану зерттеушілерінен басқа, шетел зерттеушілері де халықаралық коммуникациядағы іскерлік

корреспонденцияны аудару заңдылықтарын қарастырып, өз пікірлерімен бөлісіп кеткен болатын:

«Мәдени нюанстардың маңыздылығын түсіну және басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау қажеттілігі жеке адамдарды айтарлықтай уақыт пен ресурстарды жұмсай отырып, өз мәдениетіне белсенді бейімделуге итермелейді. Өзінің мәдени байланысын білу тиімді қарым-қатынастың негізгі факторы болып табылады» -, деп Д.А. Джеймсон өз еңбегінде пікірін білдірген [4, 199-б.]. Қиындықтар жеке адамдар нормалар мен сенімдер әртүрлі болатын басқа мәдени ортаның тасымалдаушыларымен диалогқа түскен кезде пайда болады. Осылайша, аудармашының рөлі әртүрлі мәдениеттер мен тілдердегі адамдарға білім мен ұғымдармен алмасуға көмектесу болып табылады.

Тороптың айтуынша, аударма мәдениетпен тығыз байланысты, өйткені ол белгілі бір тілдің белгілі бір әлеуметтік-мәдени контекстіне енгізілген. Аударма арқылы тілдік қауымдастықтар арасында қарым-қатынас жасау мүмкіндігі туындайды және бизнеске келгенде аударманың мағынасын асыра бағалау қиын. Демек, мәдениетаралық қарым-қатынас процесі ретінде әрекет ететін аударма көптеген мағыналық жүйелер арасындағы айырмашылықтарды азайтуға арналған «үшінші тіл» рөлін атқарады деп айтуға болады [5, 593-б.].

Юджин Найда «Toward a Science of Translating» (1964) еңбегінде динамикалық эквиваленттік теориясын ұсынған. Оның ойынша, аударманың сәтті болуы мәтіннің формасына емес, оның оқырманға тигізетін әсеріне байланысты. Бұл қағида іскерлік аудармада жиі қолданылады, өйткені бизнес-хаттарда негізгі мақсат — серіктеске нақты ақпарат жеткізу мен сенім ұялату. Мысалы, «Your proposal has been reviewed» сөйлемін «Сіздің ұсынысыңыз қаралды» деп қысқа әрі бейтарап аудару — функционалды тұрғыда ең дұрыс шешім.

Nord аударманың негізгі принципін «skopos theory» – мақсатқа бағытталған тәсіл деп түсіндіреді [6, 127-б.]. Яғни, аударманың дұрыстығы – оның мақсатқа сай орындалуында. Мысалы, егер іскерлік хаттың мақсаты – серіктестік орнату болса, аудармашы тілді барынша сыпайы, сенімді түрде қолдануы керек.

Ағылшын тіліндегі «We hope for fruitful cooperation» сөзі қазақ тілінде «Ынтымақтастығымыз жемісті болады деп сенеміз» деп аудару арқылы іскерлік мәтіннің аудармасын прагматикалық жағынан бағалау қажет дейді.

Осы әдебиеттерге жасаған шолуларды қарай отырып, әр автордың пікірі әртүрлі болғанымен басты түйіні бір ойға ұштасып тұрғанын байқауға болады. Бұл авторлар кәсіби аудармашыларға тән қасиеттер мен олардың міндеттерін сипаттай отырып, іскерлік аударма түрінің айрықша күрделі сала екенін және тек қана аударып қоймай, ақпаратты дәл әрі нақты жеткізу міндеттілігін ерекше атап өтеді.

Жоғарыда берілген пікірлер іскерлік аударманың маңыздылығын түсіндіріп, философиялық, экономикалық және әлеуметтік тұрғыда ықпалы өте зор екенін түсіндіріп кетті.

Талдау

Кәсіби және мәдени коммуникацияның басты «көпірі» аударма ісі екенін байқай отырып, авторлардың көзқарастарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарын зерттеп қарап мынадай тұжырымдарға келдім:

Біріншіден, қазақ ғалымдарының пікірінше, аудару кезінде нақтылық, дәлдік және этикалық нормаларын сақтау іскерлік мәтіндердің басты белгісі болып табылатыны анықталды. Мысалы, А.Қ. Жұмабекова іскерлік хаттарда «эмоциялық бояудан аулақ болу және ресми қалыпты сақтау» аудармашының кәсіби міндеті деп көрсетеді.

Ағылшын тіліндегі «We would appreciate your early response» тіркесі тура аударма кезінде былай болып кетеді: «Біз сіздің ерте жауабыңызды бағалаймыз». Бұл аударма дұрыс көрінгенімен «Сіздің жедел жауабыңызға ризашылығымызды білдіреміз» деген әлдеқайда жақсы көрінеді. Себебі, бұл аударма түрі қазақ тілінің ресми сөйлеу стилін қанағаттандырады.

Екіншіден, шетел ғалымдарының пікірін қарай отырып, олардың қазақ ғалымдарының ойын өз еңбектерінде дәлелдей алатынын түсіне аламыз.

Аударманың негізгі мақсаты мәтіннің түпкі ниетіне сай болуы керектігін Кристиан Норд айтқан болатын. Бұл іскерлік аудармада өте маңызды, өйткені аудармашы тек сөз емес, компанияның беделі мен кәсіби этикасын жеткізеді. Мысалы, келісімшарт мәтініндегі «This agreement shall be governed by...» тіркесі дәл мағынада емес, «Осы келісімшарт келесі заңға бағынады...» деп ресми стильмен аударылады.

Зерттеу нәтижесіне келетін болсақ, халықаралық коммуникациядағы іскерлік корреспонденцияны аудару стратегиялары логикалық үйлесімділік пен дәлдікті, деректердің

анық жеткізілуі мен ресми стильді қатаң сақтауды талап ететін сала түрі. Этикалық нормаларды сақтай отырып аударма жасау – іскерлік коммуникацияда аудармашының кәсібилігін көрсетеді. Сонымен қатар, серіктестерге деген құрметті білдіреді.

Қорытындылай келе, іскерлік сипаттағы коммуникацияларды аудару үдерісі – қазіргі заманның маңызды бөлігі екені анық екенін көрсете аламыз. Жаһандану процесі жылдам дамыған сайын, ел-аралық іскерлік келісімдер жүргізу мен серіктестіктің ел экономикасына деген ықпалы аударма ісінің басты рөлде болуына әсер етіп жатыр. Өзара түсінісушіліктердің қалыптасуы мен әртүрлі мәдениеттердің тоғысуы және келісімдердің сәтті өте алуы - кәсіби аудармашылардың арқасында. Бұл тәжірибе болашақта тек лингвистика мен ғылым саласын дамытып қоймай, экономика мен ел арасындағы қарым-қатынастың өрбуіне жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А.Қ. Жұмабекова – «Аударма теориясы» - Алматы, 2021 – 267 б.
- 2 А.Е. Белялова – «Аударманың өзекті мәселелері» - ҚазҰУ, 2015 – 296 б.
- 3 Ф.Ш. Оразбаева – «Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі» - РБК, 2000 – 207 б.
- 4 Jameson D.A. – «Reconceptualizing cultural identity and its role in intercultural business communication. Journal of Business Communication» - 2007 - 235 p.
- 5 Torop P. – «Translation as translating as culture. Sign System Studies» - 2002 – 605 p.
- 6 C. Nord – «Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis» - Rodopi / Brill, 2005 – 274 p.

АУДАРМА – ҰЛТТАР АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ТҮСІНІСТІКТІҢ КІЛТІ

АНВАР А., ЖАРЫЛҚАСЫН А.
М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

Аударма – бұл сөздердің, мағыналардың және мәдениеттердің шекарасын бұзып, әртүрлі тілде сөйлейтін халықтарды біріктіретін

күшті құрал. Бүгінде әлемнің әр түкпірінде түрлі халықтар мен мәдениеттер өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа қол жеткізу үшін аударманы пайдаланады. Аударма тілдік шекараларды жойып, халықтар арасындағы байланысты нығайта отыра, оларды мәдени алмасуға, білім мен ақпаратты бөлісуге, халықаралық келісімдер жасауға мүмкіндік береді. Ұлттар арасындағы өзара түсіністік тек тілдік қарым-қатынасқа ғана емес, сонымен қатар мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерге де байланысты. Аударма тек сөздерді аудару ғана емес, сонымен қатар түсініктер мен көзқарастарды, эмоцияларды, құндылықтарды жеткізу болып табылады. Осылайша, аударма қызметі өзара түсіністік пен бейбітшілікті дамытуға ықпал етеді, ол халықтар арасында сенімді қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Бұл мақаланың мақсаты — аударма мен ұлттар арасындағы өзара түсіністікті көрсету, сондай-ақ, аударма процесінің ұлттар арасындағы мәдениетаралық диалогқа, байланысқа және құрметке қалай ықпал ететінін түсіндіру болып табылады.

Міндеттері

– Аударма мен мәдениет арасындағы байланысты көрсетіп, мысал келтіру;

– Жаһандану мен халықаралық қатынастар тұрғысынан аударманың маңыздылығын көрсету;

– Аударманың ұлттық мәдениеттер арасындағы құрмет пен түсіністік қалыптастырудағы рөлін анықтау;

– Аударма арқылы білім мен ақпарат алмасуды жүзеге асыру.

Аударма – тілдер мен мәдениеттер арасындағы көпір ғана емес, ол сонымен қатар ұлттар арасында түсіністік пен диалог орнатудың маңызды құралы. Қазіргі жаһандану заманында тілдік және мәдени айырмашылықтар арасындағы кедергілерді жеңу үшін аударма өзектілігін арттырып отыр. Әдебиет пен ғылым саласында бұл мәселеге назар аударған көптеген ғалымдар аударманың ұлттар арасындағы коммуникацияны қалыптастырудағы рөлін анықтаған. Аударма арқылы әртүрлі мәдениеттер мен халықтар бір-бірін тереңірек түсінуге мүмкіндік алады, бұл әсіресе халықаралық қатынастар мен халықаралық ынтымақтастық үшін маңызды. Осы тақырыпқа қатысты әдебиетке шолу жасай отырып, аударманың мәдениетаралық байланыстарды нығайтудағы, сондай-ақ тілдер арасындағы түсіністік деңгейін арттырудағы маңыздылығын талдаймыз.

Романо Гавенди өзінің «La traduzione come comunicazione interculturale» (1992) атты еңбегінде аударма мәдениетаралық коммуникация ретінде қарастырылуы керек екенін айтады. Гавенди аударманың тек тілдік емес, сондай-ақ мәдени құндылықтарды, дәстүрлер мен қоғамның нормаларын жеткізу міндетін де атқаратынын атап өтеді. Оның пікірінше, аударма барысында мәдениеттің әсері маңызды рөл атқарады және аударма мәтінінің дұрыс қабылдануы үшін мәдени сәйкестік қажет. Мысалы, ағылшын тіліндегі мәдени концептілер мен әдет-ғұрыптардың басқа тілдерге аударылуы мәдени тұрғыдан дұрыс болуы керек. Гавенди бұл үрдісті «мәдени контекстте дұрыс жеткізу» деп атайды, және бұл аударма процесінде маңызды аспектілердің бірі ретінде қарастырылуы тиіс деп санайды [1, 112].

Катарина Норд аударма теориясындағы маңызды бағытты ұсына отырып, «Skopos theory» - мақсатқа бағытталған тәсілді ұсынады. Оның пікірінше, аударманың дұрыстығы тек мәтіннің тілдік құрылымына емес, оның мақсатқа сай орындалуында жатыр. Нордтың айтуынша, аударма процесі қандай да бір мақсатты орындауға бағытталуы тиіс. Мысалы, егер іскерлік хаттың мақсаты – серіктестік орнату болса, онда аударма тілінде сыпайылық пен сенімділік ерекше маңызды болады. Түпнұсқа мен аударма арасындағы айырмашылықтар тек функционалды түрде шешілуі керек, яғни аударма мәтіні мақсатына қызмет етуі тиіс. Бұл тәсіл бизнес-коммуникация мен заңды құжаттардағы аудармаларда өте қолайлы болып табылады [2, 127].

Тағы бір мысал ретінде Р. Рахимова өзінің «Аударма және мәдениетаралық коммуникация» атты еңбегінде жанама аударманың шектеулігіне қатысты пікір білдіреді. Рахимова аудармада кейбір ұғымдардың мәдени және тілдік айырмашылықтар салдарынан дәл берілмейтінін тілге тиек етеді. Ол «*crivacu*» ұғымының қазақ тіліндегі «жеке өмір» деп аударылуының мәдени тұрғыдан сәйкессіздіктер тудыратын мысал екенін айтады. Аудармада сөздер тек тілдік емес, сондай-ақ мәдени және әлеуметтік контексте де маңызды рөл атқаратынын зерттеуші айқын көрсетеді [3, 89].

Бұл мәселеге ұқсас пікірлерді ғалым Л.З. Зубова да көтереді. Оның еңбегінде жанама аударма мен тілдік интерпретацияның ұлттық мәдениетке әсері зерттелген. Зубова аударма процесінде мәдени сәйкессіздіктер мен түсінік айырмашылықтарының туындауы, әсіресе, әдеби аудармада байқалатынын айтады. Ол аударма барысында тілдік шектеулер мен мәдени кодтардың өзгеруі

салдарынан түпнұсқаның толық мәнін жоғалту мүмкіндігін атап өтеді [4, 112].

Антуан Бенвенист өзінің «La vie des mots» (1966) атты еңбегінде аударма мен тілдің қарым-қатынасын лексикалық деңгейде талдайды. Оның пікірінше, әрбір тіл өзінің ерекше сөздік қоры мен мағыналық жүйесін құрады, сондықтан аударма тілге көшу кезінде сөздердің нақты мағынасы мен контекстін сақтау өте маңызды. Аудармада сөздер мен ұғымдардың жаңа тілге аударылуы тек тілдік деңгейде емес, оның мағынасының толық жеткізілуі тұрғысынан да шектеулер туғызады. Бенвенистің айтуынша, аудармашы тілдің барлық аспектерін, соның ішінде тарихи және мәдени контексттерді де ескеруі керек [5, 98].

Әдебиеттерге жасалған шолудан байқағанымыздай, аударманың басты міндеті – тек тілдік мәліметті ғана емес, екі түрлі мәдениет арасындағы байланыс пен түсіністік деңгейін орнату. Аударма арқылы халықтар арасында өзара түсіністік қалыптастыру, мәдениетаралық диалог құру маңызды рөл атқарады. Ғалымдардың пікірінше, аударма процесінде тек сөздердің немесе фразалардың дәлме-дәл аударылуы ғана емес, сонымен қатар сол халықтың дүниетанымына сәйкес бейнеленуі қажет.

Сонымен, аударма – тек тілдік жұмыс емес, ол әрбір халықтың мәдениетін, тарихын және дәстүрін жаңа контексте таныту мүмкіндігі болып табылады. Әр түрлі мәдениеттер арасындағы өзара түсіністік пен байланыс арқылы аударма тілдік шекараларды бұзып, жаңа әлемге жол ашады. Түпнұсқа мен аударма арасындағы өзара үйлесімділік ұлттық мәдениетті сақтап қалумен қатар, ғаламдық мәдениетке де қосымша ықпал етеді.

Әр түрлі авторлардың көзқарастарын талдай отырып, аударманың ұлттар арасындағы өзара түсіністікті қалыптастырудағы рөлін айқындайтын мынадай тұжырымдарға келдім:

Біріншіден, қазақ ғалымдары аударма кезінде тек тілдік дәлдікпен шектеліп қалмай, мәдени және әлеуметтік контексті де ескеру қажеттігін алға тартады. Мәселен, Р. Рахимова «privacy» ұғымының қазақ тіліне «жеке өмір» деп аударылуы кейде мағыналық сәйкессіздік тудыратынын атап өтеді. Бұл – әр тілдің өзіне тән мәдени ұғымдары болатынын және оларды механикалық түрде аудару өзара түсініспеушілікке әкелуі мүмкін екенін көрсетеді. Сондықтан аудармашы тек сөзді емес, оның артындағы мәдени мағынаны да дұрыс жеткізуі тиіс.

Екіншіден, шетелдік ғалымдар да аударманың мәдениетаралық коммуникациядағы маңызын ерекше атап өтеді. Мысалы, Кристиан Норд өзінің «Skoros» теориясында аударманың түпкі мақсатына сай болуын басты қағида ретінде ұсынады. Яғни, аударма мәтіні тек тілді емес, мәтіннің функциясын, мақсатын жаңа мәдениет аясында толық жеткізуі керек. Бұл әсіресе іскерлік және ресми құжаттарда өте маңызды.

Аударма – тек тілдер арасындағы емес, мәдениеттер арасындағы өзара түсіністіктің кілті. Ол кәсіби қарым-қатынаста да, жалпыадамзаттық мәдени диалогта да маңызды рөл атқарады. Аудармашының міндеті – тек мәтінді аудару емес, сонымен қатар екі мәдениетті байланыстыру арқылы дұрыс коммуникация орнату.

Зерттеу нәтижесіне келетін болсақ, аударма – ұлттар арасындағы өзара түсіністікті қалыптастыратын маңызды құрал екені анықталды. Ол тек тілдік емес, мәдени мәндерді де дәл жеткізуді талап етеді. Аудармашының кәсібилігі мен мәдениетке сай бейімделуі халықтар арасындағы сенім мен құрметті арттырады. Демек, аударма – мәдениетаралық байланысты нығайтатын негізгі кілт.

Қорытындылай келе, аударма – тек сөздерді тілден тілге аударатын процесс емес, ол ұлттар арасындағы өзара түсіністікті нығайтуға, мәдениеттер арасындағы көпірді орнатуға мүмкіндік береді. Өртүрлі ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, аударманың ұлттар арасындағы байланыстарды және мәдениаралық коммуникацияны жақсартуда маңызды рөл атқаратынын көре аламыз. Аударма теориясы мен практикасында мәдениетаралық айырмашылықтарды ескеру, мәтіндердің функционалдығын дұрыс жеткізу және түпнұсқаның мағынасын сақтап қалу — бұл барлық аудармашылар үшін негізгі міндет болып табылады. Аударма арқылы біз өртүрлі халықтар мен мәдениеттерді бір-бірін тереңірек түсінуге шақырамыз, сол арқылы ғаламдық қоғамдастықта үйлесімділікті қалыптастыруға қол жеткізе аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Gawenidi, R. «La traduzione come comunicazione interculturale» - Milano: Edizioni Scientifiche Italiane, 1992 – 112 p.

2 Nord, C. «Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained» - Manchester: St. Jerome Publishing, 1997 – 127 p.

3 Рахимова, Р. «Аударма және мәдениетаралық коммуникация» - Алматы: Қазақ университеті, 2010 – 89 б.

4 Зубова, Л.З. «Художественный перевод и национальная культура: проблемы адекватности» - Москва: Наука, 2008 – 112 ст.

5 Benveniste, É. «La vie des mots» – Paris: Éditions de Minuit, 1966 – 98p.

ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ БАСТАУЫ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

БАЛТАШЕВА С. А.

қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, «Сілеті жалпы орта білім беру мектебі»
КММ, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Әлемде ұлт болып ұйысып келе жатқан қаншама халық бар. Бүгінде адам баласы инновациялық, техникалық, экономикалық, материалдық құндылықтар өркендеген жаңашылдық дәуірінде өмір сүруде. Олардың арасында жаңа дәуірге қадам басып, ата-бабадан кележатқан құндылықтарды артта қалдырса, ал кейбірі ұлттық болмыстың негізгі кепілі салт-сана, дәстүр екенін түсініп, тарихи мирасын жандандырып отыр. Заман жаңарған сайын, бірте-бірте ата-бабадан қалған дәстүрден алшақтау қаншалықты дұрыс? Әрине дәстүрдің озығы бар, тозығы бар. Олардың орнын заманауи құндылықтар толтыра алады ма?

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрағатміндеттердің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелері жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу біздің қоғам алдындағы борыш [3, б. 3].

Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі – әлемде теңдесі жоқ тәрбие. Жалпы «ұлттық» деген сөздің астарында туған жерге, елге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Ал осы ұлттық тәрбиені бала бойына сіңіруде сабақта атқарылатын жұмыстың орны ерекше. Яғни тәрбие алуды сәби ана құрсағынан бастаса, оны мектепте ұлттық құндылықтарымызбен жетілдіру өте маңызды. «Ұлт боламын десен, бесігіңді түзе», – деп көрнекті қазақ халқының жазушысы Мұхтар Әуезов айтқан. Рухы асқақ, іргесі берік ел боламыз десек, ең бастысы, ұрпақ тәрбиесі мен біліміне сергек қарауымыз қажет. Бұл жөнінде Абай атамыз: «Балаға мінез үш алуан адамнан жұғады: бірінші – ата-анасынан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан», – деген екен. Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби-педагогикалық оқулықтарға енгізген М. Жұмабаев болды. Ол педагогиканың

ұлттық тәрбиеден бастау алатыны жайлы өзінің «Педагогика» деген еңбегінде жазған. Тәрбие адамдардың пайда болуымен бірге туындаған. мінезқұлық кемшіліктері – бұл тәрбиені дұрыс бермеу нәтижесі деп есептелген. Халық баланың жас ерекшеліктерін және психологиясы туралы білімді ғасырлар бойы зерттеп жинаған. Баланың болашақта қалыптасуы біріншіден үлкендермен қарым-қатынасына байланысты болады. Зерттеуші ғалым-педагогтар және психологтар жылдар бойы бақылаған баланың ойын іс-әрекетіне байланысты бірнеше қорытынды жасады.

Ата-ананың тәрбиелеу әсеріндегі маңызды ерекшелігі, баланың дидактикалық ойындар ойнауы, рухани және ақыл-ой тәрбиесіндегі маңызы көп және сол үрдісте баланың еңбек құралдары, мамандықтары туралы түрлі заттардың ерекшеліктері туралы біліп, білімде, жұмбақта және жаңылтпашта жарысады. Халық педагогикасы өзіне баланың өмірінің түрлі жақтарын қосып алды, соған қоса олардың денсаулығы, мінезқұлқы, мінез ерекшеліктері және т.б. Халық педагогикасы тәрбиенің көптеген әдістерін қолданған. Ғасырлық тәжірибеде балаға тәрбиенің әсер ету әдістері мынадай: түсіндіру, оқыту, мадақтау, қолдау, көндіру, жеке үлгі, жаттығуды көрсету, ымдау, түспалдау, жазалау т.б. Көптеген халықтар қыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлген және оны жоғары бағалаған. Өйткені, қыз балаға ертеңгі ұрпақтың анасы, тәрбиешісі деп қараған. Ұлттық мәдени құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда ұлттық, мәдени құндылықтар – белгілі бір ұлтқа, ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни халық ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық, рухани және материалдық құндылықтар. Қазақ қоғамы қазір қарқынды түрде жүріп жатқан жаһандану үрдісінің ықпалынан оқшау бола алмайды. Жаһанданудың қауіпті тұсынан арылу үшін, әрбір ұлт, әрбір этнос, әрбір мемлекет өзінің болмысына бейімдеп сіңіре алуы керек. Бірақ бейімделу дегенді өзгенікін толық қабылдау деп ұқпау керек. «Бізге дәл қазіргі заманда батыстың желімен домалай жөнелетін қаңбақ ұрпақ керек емес, пайдасын алып, зиянын бойына дарытпай, дауылына қасқайып қарап тұратын тамыры ұлт рухына терең бойлаған мәуелі бәйтерек керек. Сондықтан біздің міндетіміз – рухы биік, жаны таза ұрпақ тәрбиелеу». Оқу мен тәрбие егіз ұғым. Оны бір-бірінен бөліп қарауға болмайды.

Тәрбие күнделікті сабақтың әрбір кезеңінде оқушы бойына сіңе бастайды. Қазіргі кезде ұлттық тәрбиенің көздері – фольклор, ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты

қағидалар, шешендік сөздер, өнеге өсиеті бар мақал-мәтелдер, туған топырағымызда дүниеге келген ойшыл ғұламаларымыздың еңбектеріндегі тәрбие қағидалары элементтерін қазақ тілі, қазақ әдебиеті сабақтарында кеңінен қолданудың маңызы артып келеді. Өз ұрпағының «сегіз қырлы, бір сырлы», өнегелі, өнерлі болып өсуін мақсат еткен ата-бабамыз өз бойындағы бар асыл қасиеттерін әлденеше ғасырлар бойы өлең-жырмен насихаттады [3, б. 10]. Әсіресе, «Өнер алды- қызыл тіл», «Жер астында жатқанды – қазбай қарап тіл табар» деп саналы сөзді сары алтыннан артық бағалаған халқымыз тілді тәрбиенің пәрменді құралы, ақыл- ойдың асыл қоймасы деп таныған. Қоғамның белгілі қайраткері, ақын Мұхтар. Шахановтың: «Халықта ең бірінші ұлттық рух болуы керек», – дегенін әрқашан есте сақтап, еліміздің жарқын болашағы үшін атсалысуымыз қажет. Ол үшін салт-дәстүрлерді жай ғана үйретіп қана қоймай, олардың тәрбиелік түп-тамырын, мәнін, алтын дінгегін түсіндіре білуіміз керек деген. Ұлттық - жан- күйі мен ұлттық мәдениет арасында да тығыз байланыс бар. Ұлттық мінез-құлық ерекшелігі ұлт мәдениетінің түрлерінен көрініс береді. Ол жөнінде атақты композитор Н. А. Римский-Корсаков: «Музыка ұлттан тысқары өмір сүрмейді. Оның ұлттық жан-күйінің өзгешілігі сақталады» -дейді. Ұлттық тәлім-тәрбиенің іргетасын дұрыс қалай білу мұғалімдердің ата-аналармен қосылып жүргізген шараларына байланысты болмақ. Өйткені бірінші ұлттық тәрбиенің ошағы – отбасында, екінші – мектепте болғандықтан, ата-ана мен мектеп, яғни мұғалімдер мен жұртшылық тығыз байланыста болуы шартты нәрсе екені баршамызға аян. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру оның туған кезінде басталуы керек. Адамгершілік тақырыбы мәңгілік. Ол ешқашан ескірмек емес. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру – ата-ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершіліктің қайнар бұлағы – халықта, отбасында, олардың өнерлерінде әдет-ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс-тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді. Көрнекті педагог В. Сухомлинский: «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады» [5, б. 8], – дейді. Демек, шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертенгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық педагогика қашанда халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Ал адамгершілікке

тәрбиелеудің бірден-бір жолы – осы іске көзін жеткізу, сенімін арттыру. Осы қасиеттерді балаға жасынан бойына сіңіре білсек, адамгершілік қасиеттердің берік іргетасын қалағанымыз. Бұл мәселе Жүсіппек Аймауытовтың еңбектерінде жан-жақты талданған [2, б. 38]. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсын» деп бекер айтылмаған. Ата-ананың баланы өсіру борышын орындауы – үлкен тәрбие мектебі. Адамға тән рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастырып, дамытудың негізі отбасында қаланады. Ал, отбасындағы тәрбие бесік жырынан бастау алады әрі нәр оның маңызы ерекше. Ата-ана баласына ертегі, аңыз, әңгіме, жыр-дастандарды айту арқылы, оның ойлау, қиялдау, тыңдай білушілік пен армандау қабілетін ұштайды. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік, құнды қасиеттерді сіңіріп өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуге отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады. Халқымыздың ежелден берік ұстаған тәрбиедегі әдеп-салтының бірі – адамдар арасындағы ілтипатты қарым-қатынастар, екі жақты сыйластық. Ата-ананы, үлкенді құрметтеу, кішіге қамқор болу, жағдайы төмен адамдарға қайыр қылу, әдептілік, парасаттылық, адалдық, шыншылдық, тектілік сияқты және т.б. қасиеттер ғасырлар бойы буыннан буынға жалғасын табауда. Сол себепті жас үлкенді сыйлап атын атамай, оларды: «Ата, әже, апа, аға, тәте, көке, әпке, жеңге» – десе жасы кішілерді үлкендер өз тарапынан: «Інішек, қарындас, шырағым, бауырым т.б», – деп құрметтеп атаған. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы – балаға үлкен сабақ. Жас балалардың үлкендер нені айтса соны айтатынын, не істесе соны істегісі келетіні бәріміз де білеміз. Баланың үйден көргені, жақындарынан естігені – ол үшін адамгершілік тәрбиесінің ең үлкені, демек жақсылыққа ұмытылып, жағымды істермен айналысатын адамның айналасындағыларға көрсетер тәлімі мол. Бала мінез-құлқының негізін қалыптастыруда, оның бойына рухани-адамгершілік сезімін, инабаттылық, әділеттілік, шыншылдық тәрізді адамдық абзал қасиеттерді егуде отбасы ең алғашқы, басты рөлді атқарады. Ата-ананың өз борышын орындауы – үлкен тәрбие мектебі. Адамға тән рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастырып, дамытудың негізі отбасында қаланады. Ал, отбасындағы тәрбие бесік жырынан бастау алады әрі оның маңызы ерекше. Ата-ана баласына ертегі, аңыз, әңгіме, жыр-дастандарды айту арқылы, оның ойлау, қиялдау, тыңдай білушілік пен армандау қабілетін ұштайды. Сонымен

қатар, бала тәлім-тәрбиені, ізгілік қасиеттерді шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы, оның өзі-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие өз отбасында берілуі қажет. Қазақ халқы бала тәрбиелеуде экономикалық тәрбие деген ұғымды пайдаланбағанымен, тәрбиенің бұл түрі отбасында мақал, өсиет айту, өнеге көрсету арқылы жүзеге асқан. Мысалы, «Еңбегі қаттының ембегі тәтті», «Еңбек – өмірдің тұтқасы, тіршіліктің көзі», «Еңбек түбі – береке», «Үнемшілдік – сарандық емес» деген мақалдары дәлел бола алады. Бұл қазақтардың экономикалық тәрбиенің негіздері еңбек тәрбиесінде екенін жақсы түсінгенін байқатады. Қазақ отбасында экономикалық тәрбие арқылы айырбас, бөлісу және табыс табу сияқты негізгі экономикалық қатынастарды тәжірибеде меңгерту жүзеге асады. Экономикалық тәрбие берудің мәні баланы жасынан еңбекті бағалауға, уақытты ұтымды пайдалануға, үнемшілдікке, сарандыққа салынбауға, ұқыптылыққа, ақша, қаражатқа дұрыс көзқарас қалыптастырту, осы қасиеттердің қалай келетінін немесе табысты да таза еңбекпен жасауға үйретуге тәрбиелеу болған деуге толық негіз бар. Қазақтың айтулы қоғам қайраткері Мұстафа Шоқай былай дейді: «Ұлттық мәдениеттен жүрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды». Яғни елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәденирухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету – басты міндетіміз. Ұлы бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға біліммен қатар, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы», – деген екен. Ұрпақ тәрбиесінде ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлерін оқып үйрену, өнеге тұту, жас ұрпақты ізгілікке баулу үлкен жауапкершілікті талап етеді. Ұлттық тәрбиенің құдыретін қанша айтсақ та, тауысу мүмкін емес. Осындай ұлы тәрбие ізгіліктері бала кезден бастау алмаса, кейін өте қиынға соғатыны – дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат. Сондықтан, әр сабақта баланың бойына ұлттық құндылықтармызды, тәрбие қағидаларының элементтерін дарыта білу біздің міндетіміз деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахметова М.Т. Адамгершілік-рухани тәрбиенің маңыздылығы. Алматы, 18 б.
- 2 Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. Бала тәрбиесі. 2008. 38 б.
- 3 Қалиев С, Оразаев М, Смайылова.М. Қазақ халқының салтдәстүрлері. Алматы «Рауан»1994
- 4 Тілеужан М. Рухани өнегелі тәрбие. Бала тәрбиесі. Алматы, 2006. 5 Бабаев С.Б. Бастауыш мектеп педагогикасы // Бастауыш мектепте оқыту. 2007.

IMPROVING ENGLISH LEARNING ENGAGEMENT USING AUTHENTIC VIDEO MATERIALS

BASKYNBAEVA D., ZHENIS A.

4th year students of SP-Philology: English Philology, M. Kh. Dulaty
Taraz University, Taraz

ZAMISHEVA G. A.

Scientific supervisor, senior teacher, M. Kh. Dulaty Taraz University, Taraz

From early childhood, a person is immersed in the world of words. Through language we acquire skills, expressions, emotions. Language is not only about communication and conversations. It is our instrument, the code that opens doors to new experiences, expands our horizons, culture others countries, think and even form our own – I. And we don't just learn the language- we live it. We often don't notice how deep language is in our thinking. The words we use define the boundaries of our consciousness. When we say »freedom«, «fear», or »love« we don't just pronounce sounds- we activate a whole range of life experiences, cultural attitudes and personal memories. Language becomes a mirror in which our thoughts and feelings are reflected, and sometimes – even what we don't realize. It is interesting that each person forms his «inner language «- an individual system of meanings. The same text can be perceived differently depending on life experience, age, emotional state. This proves that language is not a universal code, but a living, variable substance closely related to the person. The richer the vocabulary, the thinner the perception. People who know several languages become true guides between worlds. In the modern world, global languages are English, Spanish, Chinese. For example, English is a language of opportunities. It helps to study abroad, find a job in an international company, communicate with people from different countries. Therefore,

knowledge of the English language becomes not just a useful skill, but a necessity of life in the 21st century. By starting to teach it today, you are taking a step towards a better future – without borders and limitations. However, the desire to learn English is not enough- it is important to choose the right approach to learning. Today there are many methods, and each of them affects the result. It is interesting to compare the two main areas- traditional and modern teaching of English. The classical method is usually based on textbooks, grammar, memorization of dictionaries and writing exercises. This gives a solid foundation, but often misses the important – real, living communication. Knowledge remains on paper, and to speak English becomes difficult, unsure and fear of mistakes. If you go to the modern approaches, it is the opposite, emphasizes practice and immersion in language. For example, one effective way to enhance educational motivation is the introduction of authentic visual materials in the process. By authentic means are understood as watching TV shows with subtitles, interviews, speaking clubs, communication in messengers, interactive applications and other forms of living contact with language. Unlike traditional textbooks, such content teaches to understand English by hearing, faster to get used to speech, different slang and use in everyday situations. Due to the emotional saturation, video causes most people live interest, modern trends and real life situations, better perceive and remember information. It develops confidence and helps to talk naturally.

One of the main problems in learning English is the loss of interest. Often students get tired of monotonous exercises and dry rules, especially if they don't see how the language is used in real life. This is where authentic video can play an important role. When a student is not just explained the grammatical rule, but shown how this rule works in the dialogue between the characters of the series- it causes more response. There is an emotional connection with the material, a desire to understand what they are talking about, and even recount it myself. All this increases the inner motivation- when a person learns a language not because it is «necessary», but because he wants to understand and use it. In addition, contemporary videos often touch on topics that are close to the youth: music, sports, humor, travel. It helps students feel that language is not just a subject in the timetable, but a useful instrument for communication and understanding the world. Thus, the use of these videos makes learning English more interesting, understandable and motivating. Language is no longer a set of rules, but becomes part of living communication. Practice shows that authentic videos become

especially useful when they elicit personal feedback from students. For example, if a student is interested in fashion, you can offer him to watch a short interview with a designer in English. Anyone who is interested in sports will watch with interest fragments of post-match comments of footballers or coaches. This individual approach helps not only to learn new words, but also to understand how people express emotions, construct phrases and communicate in real situations. It is also important that video content allows you to learn not only language, but also culture. Through such materials, students are introduced to the behavior, traditions, humor and reactions of English speakers. This is especially valuable, because knowledge of grammar is only part of successful communication. It is much more important to learn how and in which situations to use certain phrases. The video format is good because it involves several channels of perception: we hear speech, we see facial expressions and gestures, we follow the context of what happens. This integrated approach helps to learn the language faster and memorize it for a long time. For example, after watching the video many students easily remember not only individual words but also whole expressions because they were related to a specific situation, emotion or hero. With the development of technology and especially with the advent of artificial intelligence instruments, working with video content has become even more accessible. There are now many digital platforms where AI helps automatically select subtitles, make translations, explain complex expressions and even create tasks based on the video you watch. This allows for individualization of learning: each student can learn at their own pace, choosing suitable topics and levels of difficulty. The point of working with video is not just to «see and understand», but to use what you see as a reason for communication, reflection and discussion. It can be a recounting of the story, an exchange of opinions, a breakdown of the dialogue or even a small theatrical performance. Such tasks not only develop language skills, but also make the lesson alive and memorable.

Today the process of learning a foreign language requires not only knowledge, but also an inner desire to move forward. Without interest and involvement, even the most well-built program can not give the desired result. That's why it is important to look for approaches that make learning closer to real life. Authentic video materials allow you to immerse yourself in language through images, emotions, real situations and topics that are really interesting. This way of delivering information helps to live language, not learn it, through perception, reaction and personal connection with what a person sees and hears. Additional

digital instruments, including artificial intelligence capabilities, make this process even more flexible. In a world where language is not just a means, but part of ourselves. Its impoverishment is the impoverishment of our thinking. And the care of language is in a way the care of one's own soul. In the end, we can say that the combination of modern technologies and live, real content not only facilitates learning, but also makes it more meaningful. This is one of the steps towards making language not only a teaching discipline, but also part of personal experience.

REFERENCES

- 1 Chernyshev I.V. Modern approaches to learning foreign languages. – Kazan: University book, 2021, 73- 80p.
- 2 Ivanova T.L. Motivation to study a foreign language in university students: psychological and pedagogical aspects. – M.: Education, 2020, 35-42p.
- 3 Smirnova E.A. Integration of authentic materials into the educational process. -SpB.: Lun, 2019, 58-64p.
- 4 Nazarova L.M. Emotional perception and memorization when watching a video. – Journal «Education and psychology», № 4,2020, 19-24p.
- 5 Hammersley M., Atkinson P. Ethnography and video analysis in the educational environment. – Per. C. Engl. – M.: Science, 2018, 91-97p.
- 6 Kim S. Using Authentic Videos for Language Learning: Opportunities and Challenges. – ELT Journal-2021.- Vol. 75, No.2, 180-186p.
- 7 Broughton G. et al. Teaching English as a Foreign Language. – London: Routledge, 2016, 112-119 p.
- 8 Petrova A.N. Application of artificial intelligence in language learning: from automatic translation to adaptive platforms. – Digital Education Herald- 2022.- №2. 45-51p.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОЛИТИКИ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ И ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ

БЕКБЕРГЕНОВА Г. М.

ст. преподаватель, Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали
Сагадиева, г. Алматы

Центральная Азия, включающая Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркмению и Узбекистан, представляет собой стратегический регион, где пересекаются интересы Востока и Запада. После распада СССР государства региона столкнулись с задачей формирования собственной системы безопасности. Географическая близость к Афганистану, наличие значительных энергетических ресурсов, а также уязвимость перед трансграничными угрозами делают этот регион ключевым для мировой политики. Как отмечал Збигнев Бжезинский в своей работе «Великая шахматная доска», контроль над Центральной Азией и в целом над Евразией имеет решающее значение для глобального лидерства [1, с. 56]. Эта мысль сохраняет актуальность и сегодня, когда регион стал ареной соперничества между Россией, Китаем и США.

Современные угрозы безопасности

Основные угрозы безопасности Центральной Азии носят комплексный и взаимосвязанный характер. Терроризм и экстремизм остаются значимыми вызовами: на протяжении 1990–2000-х годов регион неоднократно становился объектом активности радикальных группировок, включая Исламское движение Узбекистана [2]. Гражданская война в Таджикистане (1992–1997 гг.) продемонстрировала хрупкость политических институтов и уязвимость общества перед религиозной и этнической мобилизацией. Ситуация осложнилась в 2000-х годах в связи с операцией США и НАТО в Афганистане, которая временно снизила активность талибов, но в долгосрочной перспективе создала новые риски для региона [3].

Таблица 1 – Уровень основных угроз для государств Центральной Азии [3].

Страна/Угроза	Казахстан	Кыргызстан	Таджикистан	Туркмения	Узбекистан
Терроризм и экстремизм	Средняя	Высокая	Высокая	Средняя	Высокая

Наркотрафик	Высокая	Высокая	Очень высокая	Высокая	Высокая
Трансграничный водный дефицит	Высокая	Высокая	Высокая	Высокая	Высокая
Киберугрозы	Средняя	Средняя	Средняя	Средняя	Средняя

Не менее острой остается проблема наркотрафика. По данным Управления ООН по наркотикам и преступности (UNODC), до 25 % героина, произведенного в Афганистане, транзитом проходит через территорию Центральной Азии [4]. Это не только формирует криминальные сети и коррупционные практики, но и угрожает социальной стабильности. Водно-энергетический дефицит, в свою очередь, становится фактором потенциальных межгосударственных противоречий. Казахстан и Узбекистан, как страны нижнего течения, нуждаются в воде для сельского хозяйства, тогда как Кыргызстан и Таджикистан используют её преимущественно для гидроэнергетики. Это противоречие усугубляется изменением климата и ростом населения.

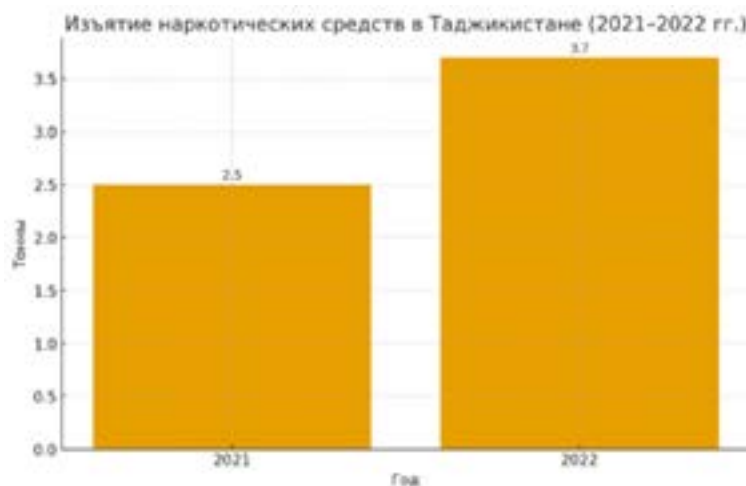

Рисунок 1 – Диаграмма изъятия наркотических средств в Таджикистане (2021–2022 гг.) [4]

С начала 2020-х годов всё более заметным становится влияние киберугроз. Государственные структуры, энергетическая инфраструктура и банковский сектор Центральной Азии сталкиваются с атаками, имеющими как криминальный, так

и гибридный политический характер [3]. Таким образом, регион находится на пересечении традиционных и новых вызовов, что усложняет задачу формирования единой стратегии безопасности.

Эволюция механизмов обеспечения безопасности

Ответом на вызовы стало развитие многосторонних форматов сотрудничества. Организация Договора о коллективной безопасности остается главным военным союзом постсоветского пространства, обеспечивающим проведение регулярных учений и координацию в сфере обороны [5]. Шанхайская организация сотрудничества, объединившая Китай, Россию и страны Центральной Азии, выступает площадкой для борьбы с терроризмом и экстремизмом, а также для развития энергетических и транспортных проектов. Особую роль в последние годы играет формат C5+1, в рамках которого США стремятся предложить альтернативу китайскому и российскому влиянию, делая акцент на развитии инфраструктуры и пограничного контроля [6]. Европейский союз также активно присутствует в регионе через программу BOMCA, поддерживающую проекты по укреплению границ и противодействию наркотрафику [7].

Теоретически эту динамику можно интерпретировать через мирово-системный анализ Валлерстайна: Центральная Азия выступает в роли полупериферии, балансируя между центрами силы и сохраняя относительную автономию [8, с. 27]. Хантингтон же подчеркивал, что регион находится на стыке исламской и православно-евразийской цивилизаций, что создает дополнительные линии напряженности [9, с. 94]. Сочетание этих факторов объясняет, почему государства региона проводят многовекторную политику, стремясь не замыкаться на одном партнере.

Перспективы и сценарии развития

Будущее политики безопасности в Центральной Азии зависит от ряда факторов. Один из вероятных сценариев предполагает усиление роли Китая через инициативу «Один пояс – один путь» и связанные с ней проекты в энергетике и инфраструктуре. В этом случае регион может оказаться в зоне китайской экономической орбиты при сохранении российской военной доминанты. Другой сценарий связан с балансировкой держав: страны региона будут использовать конкуренцию между Россией, Китаем и США для укрепления собственной субъектности. Наконец, в перспективе возможно усиление региональной автономии, если Центральная Азия сможет выработать собственные механизмы регулирования конфликтов и управления ресурсами без чрезмерной зависимости от внешних акторов.

Важным условием успешного развития является адаптация к новым вызовам – киберугрозам, изменению климата и демографическому росту. Региону необходимо инвестировать в образование, цифровую безопасность и устойчивое управление водными ресурсами. Именно сочетание внутренних реформ и продуманной внешней политики позволит странам Центральной Азии перейти от роли объекта международных процессов к роли активного субъекта глобальной безопасности.

Трансформация политики безопасности в Центральной Азии – это процесс, отражающий как внутреннюю динамику региона, так и глобальные изменения в мировой политике. Регион сталкивается с комплексом вызовов – от терроризма и наркотрафика до киберугроз и климатических рисков. Однако постепенное укрепление многосторонних механизмов сотрудничества, многовекторная внешняя политика и поиск баланса между интересами крупных держав позволяют рассматривать Центральную Азию не только как арену соперничества, но и как самостоятельного игрока. В этом контексте прогнозы Бжезинского, Валлерстайна и Хантингтона сохраняют значимость, но требуют переосмысления с учетом новых реалий XXI века.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М.: Международные отношения, 1998. – 288 с.

2 Chatham House. Central Asia Programme. URL: <https://www.chathamhouse.org/> (дата обращения: 01.10.2025).

3 RAND Corporation. Security in Central Asia. URL: <https://www.rand.org/> (дата обращения: 01.10.2025).

4 Управление ООН по наркотикам и преступности (UNODC). URL: <https://www.unodc.org> (дата обращения: 01.10.2025).

5 Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). URL: <https://odkb-csto.org/> (дата обращения: 01.10.2025).

6 Шанхайская организация сотрудничества (ШОС). URL: <https://eng.sectso.org/> (дата обращения: 01.10.2025).

7 Европейская программа BOMCA. URL: <https://www.bomca.eu/> (дата обращения: 01.10.2025).

8 Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.

9 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.

ЖАС ҰРПАҚҚА ҰЛТТЫҚ РУХАНИ, МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ТӘЛІМ-ТӘРБИЕ БЕРУ

БОТАЕВА С. Б.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, №1 Ертіс жалпы орта білім беру
мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Жас ұрпақ тәрбиесіндегі тәлімдік дәстүрлер тәжірибесін, бүгінгі педагогикалық тәрбие мазмұнымен жарасымды ұштастыру негізінде, Отаны, туған елінің өркениеті үшін қызмет ететін, жинақтаған білімі мен қабілетін адамзат құндылықтарын сақтауға, насихаттауға, өмір сүретін ортасы үшін пайдаланатын азаматты тәрбиелеу – бүгінгі күннің өзекті проблемасы саналады. Бұл міндеттерді жүзеге асыру – адамзат қоғамын, жеке тұлға болмысының рухани – мәдениетін ізгілендірудің алғышарттары саналады. Қазақ халқының ғасырлар тұнғыығынан бері тарихымен біте қайнасып келе жатқан ұрпақ тәрбиелеудегі тәжірибелері, біздерге дейін, сол рухани мәдениет, этикалық, эстетикалық құндылықтарын құрайтын – ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер, әдеби, музыкалық, кәсіби, тұрмыстық фольклорлар мазмұны арқылы жетіп отыр. Сонымен бірге, ұрпақ тәрбиесіне, жалпы халықтың рухани дамуына байланысты педагогикалық ой-пікірлер мен идеяларды, ертедегі ғұламалардың мұраларынан, қазақ ауыз әдебиеті құндылықтарынан, ата-бабаларымыздың тәлімдік дәстүр-салтынан, билер мен шешендердің сөздерінен және дәстүрлі сәндік қолөнерінің айшықты туындыларынан халқымыздың көркем-эстетикалық талғампаздығын, дүниетанымын танып білеміз. Сол сияқты, жас ұрпаққа ұлттық рухани, мәдени құндылықтар негізінде тәлім тәрбие берудің маңыздылығына Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердіұлы, әсіресе ХХ ғасырдың басында, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, т.б. сынды қазақ ағартушылары баса көңіл аударған. Дегенмен де, кеңестік қоғам құрылысы кезінде, әр халықтың өзіндік ұлттық ерекшеліктерін, ұрпақ тәрбиелеудегі сындарлы тәжірибелерін, біртұтас, жалпы кеңестік идеология нормаларымен айырбастағаны белгілі.

Егемендік алған кезеңнен бастап, елімізде жалпы білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие ісінің мазмұнын отандық және әлемдік өркениетті елдердегі психология, педагогика және физиология ғылымдарының жетістіктерін пайдалана отырып, жас ұрпақ тәлім-тәрбиесін, адами болмыстың қасиеттері «адамгершілік»,

«ізгілік», «әдептілік», «қайырымдылық», «жақсылық нышандар» мен рухани-мәдениет құндылықтары негізінде ізгілендірудің қажеттілігі туындады. Бұл мәселенің өзектілігі, тәрбие саласындағы мемлекеттік, педагогикалық құжаттар мен тұжырымдарда басты мәселелердің бірі ретінде атап көрсетілген. Туған халқының рухани мәдениет үлгілерін, адамгершілік сапаларын, этикалық-эстетикалық құндылықтарын және бүкіләлемдік мәдениеттің өнегелік нұсқаларын бір-біріне кіріктіре отырып, жас ұрпаққа игертуге бағытталған педагогикалық талаптар мен міндеттер, балалар тәрбиесінің мазмұнын және жүйелік нысандарын одан әрі жетілдірудің қажеттілігін туғызып отыр. Бұл мәселелердің шешімін табу, өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақты жан-жақты жетіліп, үйлесімді дамыған, адамгершілік қадір қасиеттері мол жеке тұлға етіп тәрбиелеуде берік тұғырлық негіз қалайды. Сондықтан да, жалпы білім беретін мектептің жеткіншек ұрпаққа білім беру сапасын, оқыту әдістемелерін жетілдірумен бірге, оқушыларға жан-жақты тәлім-тәрбие берудің мазмұнын, әдістемелік іс-шараларын қоғамның даму үрдісімен ұштасқан міндеттер мен талаптарға негіздеп, үнемі жаңартып отыруды талап етіледі [1.236].

Бүгінгі таңда, еліміздің болашағы – жас ұрпаққа мектеп аясында адамгершілік, имандылық, ізгілік, парасаттылық, мәдениеттілік, т.б. қадір-қасиеттерге тәрбиелеуде шешімін күтетін өзекті мәселелер бар. Әлі де болса мектеп жасындағы балалардың бойында, қоғамның өркениетті дамуына кері әсер ететін келеңсіз жат мінез-құлықтардың, рухани өрістің таяздығынан халықтық мәдени құндылықтарға деген немқұрайлы көзқарастардың бой алуы жиі көрініс беруде. Олай болса, мектептік тәлім-тәрбие мазмұнын, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың өнегелі нұсқаларымен байыта отырып гуманизациялау, бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірінен саналады. Сондықтан, еліміздің болашағы жас ұрпақтың қалыптасуына ықпал ететін жаңа саяси, әлеуметтік, экономикалық құбылыстар аясында, олардың бойында, өркениетті ой-сананың ең басты бағыты саналатын - адамзаттың рухани мәдениет құндылықтарын игерте отырып тұлғалық болмысын гуманизациялау қажеттігі туындайды. Халықтың барлық озық идеялары мен тәрбиелік тәжірибесі мол мәдениетімізде жинақталғандығын рухани мәдени құндылықтарын игерту арқылы білімгерлерге эстетикалық тәрбие берудің қажеттілігін дәлелдейді. Өйткені, құндылық адамды тұлға деңгейіне көтеретін негізгі құрал болып саналады. Сондықтан да болашақ мектептегі Бейнелеу өнері

және сызу пәндерінен беретін мұғалімдерге қойылатын талап ұлттық рухани мәдениет құндылықтарын игерту негізінде берілген материалдарды пайдалану арқылы, оқушыларға эстетикалық тәрбие беру, әлеуметтендіру және шығармашылығын дамыту болып табылады. Бүгінгі таңда құндылық термині философия, эстетика, этика, өнертану, мәдениеттану, әлеуметтану, психология, педагогика ғылымдарында кеңінен қаралуда. Құндылық мәселесіне арналған еңбектерден өз зерттеуімізге байланысты «құндылық» ұғымының философиялық, эстетикалық педагогикалық мәніне баса назар аударып, оларды өз зерттеулеріміздің алғышарттары ретінде жүйелі түрде талдау жасаймыз. Ұлттық, жалпы адамзаттық құндылықтар қарым-қатынастардан, қоғамдастықтан тыс жеке дара қалыптаспайды. Ұлттық сезім - ерекше әлеуметтік психологиялық құбылыс, ол сыртқы әсерлерге тез бой алдырып отырады деп дәлелдейді зерттеуші ғалымдар. Сондықтан да ол үнемі тәрбиелеуді және ақыл парасат тарапынан бақылауды қажет етеді. Сан ғасырлар бойы қалыптасқан өзіндік тарихы бар құндылықтар негізінде болашақ ұрпақты тәрбиелейтін мазмұнды ақпараттар өте көп. Ғұлама ойшылдардың педагогтар мен психологтардың еңбектерінде түрлі көзқарастарда баяндалып, атадан балаға ұласатын құндылық сезім ниеттер, ұмтылыстар, тұлғаның тәрбиелігін анықтайтын ізгі қасиеттерді қамтиды. Философиялық көзқарастарда құндылықтың әр түрлі көріністеріне жататын табиғи, қоғамдық құбылыстар, адамның іс - әрекетін бағалауда пайдаланылатын сұлулық, қайырымдылық, мейірімділік секілді этикалық және эстетикалық ұғымдар қолданылады.

Құндылық объектісінің адам үшін қаншалықты маңызды екенін анықтайды. Құндылықтар өмірге, еңбекке, шығармашылыққа, адам өмірінің мәніне т.б. баға беру қатынасынан тұрады. Құндылықтар қоғам үшін ең маңызды деген әдет ғұрыптар, нормалар мен мән мағыналар қызметін өзіне бағындырады, ретке келтіреді. Рухани құндылықтарға білімді, ғылымды, өнерді, дінді жатқызады. Рухани құндылықтар арқылы адамдар өткен дәуірлердегі адамзат қолынан шыққан материалдық мұралар мен дүниетанымдық, эстетикалық, этикалық т.б. адами қасиеттерді дәріптейтін құндылықтар туралы тек біліп қана қоймай оның маңызды және қажетті деген элементтерін өзінің рухани мұратына, мақсатына айналдырып отырады. Осындай жағдайда ғана нағыз сабақтастық болуы мүмкін. Рухани дәстүр адамды қайта түлетуі қажет. Адам тек зерделі тіршілік иесі ғана емес, сонымен бірге оның бойында қасиетті рух

бар. «Руханилық - бұл сыртқы болмыс әмбебаптығын тұлғаның ішкі ғаламына этикалық негізде айналдыру қабілеті, сол ішкі әлемді құрау қабілеті арқылы үнемі өзгеріп отыратын жағдайдың алдында адамның өзіне сәйкестігімен мен оның еркіндігін жүзеге асыра білуі». Руханилық ақыр аяғында «өзіндік мағыналық космогонияға, әлем образының тұлғаның адамгершілік заңымен бірігуіне әкеледі» [2.456]. Халқымыздың бойынан табылатын жақсы моральдық қасиеттердің түп негізі ғасырлар қойнауында қалыптасқан құндылықтар әлемінде деп білеміз. Ол құндылықтар ұрпақтан ұрпаққа сәндік қолданбалы өнер арқылы, ауыз арқылы берілген эпостарда, фольклорда, аңыздарда, айтыс өнерінде, дәстүрлі, дүниетанымдық түсінікте сақталыпты. Сондықтан жас ұрпақты білімгерлерді тәрбиелеуде рухани даму бірінші орынға шыға отырып, тұлғаның рухани деңгейін көтеру арқылы бойындағы ақылдың терең қасиеттерін ашуға мүмкіндік береді. Өз ойынан ол білімгер бойындағы дарынды тиімді пайдалануға көмектеседі. Білімгер бойындағы рухани дүниені дамыту арқылы өмірге, айналасындағы қоршаған ортаға, әсемдікке үйлесімді қатынас орнатуға болады. Жастардың рухани ішкі жандүниесін тәрбиелеу арқылы сыртқы дүниеге, көріністерге, құбылыстарға жаңаша қатынас орнатып, жоғары деңгейге көтеруге деген болмысын қалыптастыруға болады. Руханилық құбылысы әлеуметтік бола адамсыз және адамнан тыс өмір сүре алмайды, сондықтан ол жеке, дүниетанымымен, іс-әрекетімен тікелей руханилықтың өнермен байланысын көрсетеді. Көре білген, сезе білген адам оны қоғамның рухани әлемін өзі толықтыра түседі. Сөйтіп, ол өз іс-әрекеті арқылы адамдар арасындағы сұлулықпен, үйлесімділікпен көмкерілген руханилықтың қалыптасуына, оның дамуына өз үлесін қоса алады. Өнерлік негіз руханилықтың әлеуметтік салада кең таралуына негіз орын алады. Әрбір өнер туындысы адам әлемін жаңа рухани күшке, рухани орынға айналдыруы шарт. Тарихи үдеріс өнерді уақыт таразысынан өткізе отырып, оның керектісін қалдырып сараптаушы, електен өткізетін сыншы болып табылады. Адамдар тарихи мұраларды, дүниелерді, көне жәдігерлерді сақтауға тырысады. Бұл барлық халықтардың ұлттық мәдениетіне тән құбылыс. Сондықтан да халық шығармашылығының, ұлы өнер туындыларының бүгінгі күнге жеткендерін рухани - мәдени құндылықтар ретінде қабылдаймыз. Бабалардан мирас болған қазақ жері, ана-тілі, діні, салт санасы, әдет-ғұрпы, дара тұлғалары, ұлттың атын жоймай келе жатқан ұлт өкілдері мен ұлт ұрпақтық мәдени құндылықтар: сәндік қолданбалы өнері, сөз өнері, саз, бейнелеу өнері т.б. Осы қарастырылған еңбектерге

карап, рухани мәдени құндылықтар деп бір ұлт өкілдерінің құнды деп есептейтін дүниелері мен бағалы дүниелерінің жиынтығын айтамыз. Осы мәселені Ж.Наурызбаев былайша сипаттайды: «Адамның рухани ұрпағымызға берер мәдени -этностық тәрбиеге орай жанданады. Мәдени құндылықтарды қалыптастырып, жүзеге асыруға ықпал ететін үздіксіздік пен иелендіру ұстанымдары білім беру жүйесін реформалаудың базалық принципі болып табылады», - деп халықтың төл өнері арқылы эстетикалық тәрбие қажеттілігіне мән береді [3, 10 б.].

Өнер туралы айтқанда білімгер үшін жалған өнер мен нағыз руханилыққа қарай ұмтылдыратын адамның шынайы болмысына сәйкес келетін, оның – миының жадырауына үлесін қосатын нағыз өнердің айырмасын білуі керек. Туған халқымыздың, ежелден бері күнделікті тұрмыс-тіршілігімен біте қайнасқан, дәуірлер өткен сайын әр ұрпақтың дүниетанымдық сапасымен, эстетикалық талғам деңгейімен көркемдік-рухани құндылығы баи түскен өнерінің бірі – дәстүрлі сәндік-қолданбалы қолөнері. Эстетикалық әсерлі де, мәнерлі ұлттық қолөнеріміздің маңызы мен оның адамдардың дүниетанымдық көзқарасын, талғамын қалыптастырудағы мәні мен маңызы, ұлттық мәдениет құндылықтарын жасаудағы мүмкіндіктері туралы арнайы өнертану, этнографиялық, эстетикалық тәрбие туралы педагогикалық еңбектерде (Ө.Жәнібеков, М.Балтабаев, С.Ұзақбаева, Е.Асылханов, Б.Байжігітов, Ә.Қамақ т.б.) көп айтылған. Қазақтың дәстүрлі сәндік-қолданбалы өнерін оқып-үйрену барысында, біз, халқымыздың өткендегі тіршілік тұрмысына, шаруашылық түрлерін, эстетикалық салт-дәстүрлерін, қызықты мерекелерінің мазмұнын т.б. рухани мәдениетінің құндылықтарын танып білеміз. Көркемдік өнердің басқа түрлері мен жанрлары, әлемдік сипаттағы өнер түрлеріндей қалыптаспаған Қазақстан жерінде, халықтың қоршаған шындыққа, табиғатқа деген сезімдік, танымдық көзқарастары, талғамы тек дәстүрлі сәндік-қолданбалы қолөнер арқылы қалыптасып келді. Сан ғасырлар бойы, дәстүрлі сәндік қолданбалы қолөнер туындылары, қазақ халқына жайлауда, қыстауда, көш басында, мереке-тойларда, тіпті жаугершілік кездерде де үнемі қызмет көрсетіп келді. Бүгінге дейін жеткен қолөнер мұраларынан немесе сол өнердің дәстүрін жаңаша жандандырып жүрген халық шеберлерінің туындыларын көре отырып, қазақ халқы әсемдікті өзіне тән сезімталдықпен, талғамдық нормалармен қабылдай білгенін, сол сезім, таным талғам арқылы өзі өмір кешкен ортаға ұлттық дәстүрге сай сұлулық енгізуге үнемі құштарлықпен белсене қатысқанын танып білеміз. Күнделікті

тұрмыста қолданылатын бұйымдарды ағаштан, теріден, киізден, металдан т.б. қолда бар материалдарды аса шеберлікпен өңдеп, оюлап, әсемдеп жасайтын асқан шеберлер шыққан халық - өзіндік дәстүрлі өнердің туындыларын, оның авторларын өте жоғары бағалап отырған. Ертедегі көшпенді қазақ жанұясының әр азаматы осы «мұражайда дүниеге келіп», сол мұражайдың «экспонаттарымен» өмір бойы араласып өседі, әсемдік пен көркем шығармашылықтың жасалуымен біте қайнасып, сол сұлулықты қадірлеуге, сүйіп өсуге тәрбиеленеді. Азамат болып, өз отауын тіккенде, сол сұлулықты өз қолымен жасауға деген қажеттілікті, қабілеттілікті бойына сіңіріп өседі. Қазақ халқының ерте заманнан атадан балаға мұра болып келе жатқан, көне дәуірлерден бері жете дамыған айшықты өнерінің бірі – зергерлік өнер. Археологиялық қазбалардан табылған зергерлік әшекей бұйымдардың қалдықтарынан, ертедегі көшпенділердің темір, мыс, алтын, күміс қалайы, қорғасын сияқты металдарды өңдеудің технологиясымен айналысқанын, олардың түрлі тәсілдерді пайдаланып еңбек құралдарын, тұрмыс бұйымдарын, әшекейлік заттар жасағанын білеміз. Қазақ зергерлері металды әшекей бұйымға айналдыруда өте жоғары көркемдік талғаммен қарап, бұйымның қолданар орнына қарай айшықты нақыштар таба білді. Әйелдердің тағатын түрлі сақина, жүзік, алқа, білезік, сырға, шолпы т.б. толып жатқан сәндік бұйымдары мен қоса, камар белдік, ат әбзелдері, төсек, сандық үй жиһаздарын да алтын, күміс, сүйекпен нақыштап безендірген. Талғамы биік зергерлер, күмістің қасиеті мен қадірін ескере отырып, өздері жасайтын бұйымның ерекшелігіне қарай пайдаланып отырған. Дегенмен де, зерттеуші ғалымдардың тұжырымдауынша, қазақ зергерлерінің бәріне тән қасиет – олардың сәндік-әшекей бұйымдарындағы қазақтың ұлттық дәстүрлерінің біртұтас бірлігі. Әйелдер тағатын сәндік әшекейлер: өңіржиек (ақық немесе басқа асыл тастар орнатып көркемдеген, күміс баулы, екі жақ өңірге тағатын әшекей), екі-үш асыл тастардан көз орнатылған немесе қарапайм пішінді өсімдік тектес ою-өрнектермен көркемделген түрлі формадағы білезіктер, қымбат тасты жүзіктер, сақиналар, салпыншақ қоза сырғалар, әдемі түймелер мен қапсырмалар, шолпылар, сәукелені әшекейлеуге арналған түрлі пішінде әшекей бұйымдар т.б. Қазақстанның барлық өңірінде біркелкі, ұлттық пішіндегі бірлік сақталған. Қазақ әйелінің ұлттық киімдері, зергерлік өнер бұйымдарымен бірге, киіз үй пішінімен, оның ішкі жиһаздарымен, қазақ даласының табиғатымен, ән-жыры, музыкасының үнімен, қазақ әйелдеріне тән мінез қылықтылықпен кереметтей үйлесім

табатын, сұлулық пен көркемдік мәдениетіміздің құндылығы деп санауға болады.

Қазақ зергерлерінің дарыны тек сәнді бұйымдар жасаумен ғана шектеліп қойған жоқ. Халық қамын ойлаған зергерлер, ел сүйген ерлерді, еліне пана болған батыр, таңдайлы шешен, ұл-қыздарын зергерлікпен бейнелеп мұра етіп қалдыра білді. Ата-бабаларымыздың өнерін үзбеу, дамыту, келесі ұрпаққа жеткізу үшін талантты ұл-қыздардан шәкірттер дайындап, халықтың көркем мәдениетінің жібін үзбеуге күш қосты. Бұл өнер де, басқа дәстүрлі ұлттық өнерлер сияқты, жас ұрпақты көркемдікті, сұлулықты түйсіне, сезіне білуге баулитын, халқымыздың тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрлерін игеруге зор ықпал жасайтын эстетикалық тәрбие құралы. Қазақ халқы, жасөспірімдердің өмірі ересектер ықпалына тәуелді болса да, өзінше бір кіші әлем құрайтынын, өзін қоршаған әлемді, өмірлік құбылыстарды ересектерден мүлде басқаша қабылдайтынын, олардың өмір-әлемі – сол қарапайым да, нәзік, күрделі де, қызық әлемнің көркем дүниесі екенін халық үнемі ескеріп отырған. Сондықтан қазақ халқының балалар тәрбиесіне бағытталған тәлімдік дәстүрлері, өнерлері мен тәлімдік іс-шаралары – балалардың жасына, даму ерекшеліктеріне қарай танымдық, талғамдық, шығармашылық ізденіс мүмкіндіктеріне бейімделген - ұлттық, психологиялық, әлеуметтік болмысының бар мүмкіндіктерін толық пайдаланып отырған. Тұлғаның бойына, ата-бабалары ғасырлар бойы қалыптастырып, ұлттық тәрбие заңдылықтарына, мінез-құлық нормаларына айналған, өзіндік принципке негізделген қағидаларды сіңіруді мұрат тұтқан халқымыз «Сегіз кырлы, бір сырлы» қағидаға бекітілген тәлім тәрбиенің барлық түрінің тәрбие құралдарын, әдіс-тәсілдерін дүниеге әкелген. Болашақ ұрпағын өнер арқылы сұлулыққа, әсемдікке баулуда, ата-ана, ата-әже, жалпы елдің мұраты болғаны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байжігітов Б.К. Бейнелеу өнерінің философиялық мәселелері: Кеңістік пен уақыт ырғағындағы тұрақты сурет үлгілері. -Алматы, 1998. - 192 б

2 Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты (Оқушыларға мәдени-этникалық білім беру). – Алматы: Ана тілі, 1995.-326.

3 Нұрмұратов С.Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау. Алматы, 2000 ж -165б

DIGITAL LITERARY STUDIES

BOTAY A.

4th- year students, Faculty of Philology: English Philology M. Kh. Dulaty
Taraz University, Taraz
ZAMISHEVA G. A.

Scientific advisor, Lecture, M. Kh. Dulaty Taraz University, Taraz

Digital literary studies is a new field that combines traditional literary studies with modern technology. It emerged when researchers began using computers not only for storing texts, but also for analyzing them. Digital tools allow us to view writers' works in a new way, comparing styles, words, and themes that appear in different texts. This helps us better understand the author's intentions and the unique characteristics of their work. Today, literature exists not only in books but also on the internet. Many libraries and archives are converting their materials into electronic form in order for everyone. This has given a new life to rare manuscripts, ancient books, and forgotten works. Researchers can now work with these materials from the comfort of their own homes and share their discoveries with others online. This has made literary studies more accessible and convenient for anyone interested in culture. Digital methods allow for the creation of graphs, tables, and diagrams that show the frequency of certain words, the progression of a story, and the most commonly used imagery by an author. This is not just about dry dates, but about seeing the inner logic and structure of a work. These opportunities help to bridge the gap between art and science, as literature becomes not only a source of inspiration, but also a subject of precise analysis. Digital literary studies also foster collaboration between people from different fields. Literary scholars, programmers, linguists, and historians can work together to find new ways to analyze texts. For example, you can use programs that detect the mood of a text, find similar works, or determine the author of an unknown text. These tools make studying literature more interesting and diverse. However, it's important to remember that technology does not replace humans. While these tools can help, they cannot fully capture the beauty of a line, the pain of character, or the depth of a writer's thought. Only humans can truly understand the meaning of a word and convey it to others. Therefore, digital literary studies do not undermine traditional methods but rather enhance them in a new way. It teaches us to see technology not as an enemy of art, but as an ally. This approach brings literature closer to young people, who are accustomed to the internet, social media,

and computers. When text analysis is conducted using digital tools, the learning process becomes more engaging and interactive. Young people begin to view literature not as an outdated academic subject, but as a part of contemporary culture that can exist both on screens and on paper. Additionally, digital literary studies help preserve the cultural heritage of different nations. The translation of ancient works into electronic form protects them from loss and destruction, and makes them accessible to people from different countries. Thus, digital literary studies connect the past and the present, help us remember our traditions, and simultaneously pave the way for a new understanding of literature. In addition, digital literary studies are affecting the way people read and perceive texts. Today's readers often turn to e-books, websites, and audio formats. This is changing not only the reading experience but also the culture of perception itself. People can now quickly find the necessary passages, make notes, compare different translations, and even participate in online discussions about literature. This has made literature a part of everyday digital life. New technologies are helping students and scholars to better understand classic literature. There are interactive platforms where you can see the characters, the map of events, and the connections between the characters. This develops an interest in reading and makes learning more creative. Thus, digital literary studies not only help to explore literature, but also bring it closer to every individual. It opens the way to a new kind of humanistic thinking, where the art of words and technology exist not separately, but together. This trend shows that even in an age of rapid change, people continue to seek meaning, inspiration, and beauty in words, which means that literature remains an eternal and essential part of culture. In the future, digital literary studies will develop even more actively. New programs will appear that will not only analyze texts, but also create visual maps of meanings, compare cultural traditions of different countries, and even help researchers translate poetry and prose. These technologies will not replace the researcher, but they will make their work deeper and more accurate. Literature will always require human perception, as only humans can feel the spirit of the times, the emotions of the characters, and the hidden meanings of a work. Digital literary studies are a step towards a future where science, art, and technology work together to preserve the cultural wealth of humanity. They help us understand that progress does not destroy spirituality, but can instead become its ally. As long as the word exists, there will be an interest in literature, and digital tools can enhance this interest and make it a part of the new era. The modern world is rapidly changing, and with

it, the ways we communicate, think, and perceive information are evolving. This is why digital literary studies are becoming not just a scientific field, but an important part of the future of humanities. It teaches us to see not only words in a text, but also date, structure, history, and emotions that connect generations of readers. Digital technologies make it possible to create a unified culture space where works from different eras and countries become accessible to everyone, regardless of their location or language. This helps to foster understanding between different nations and preserve the richness of world literature . In addition, digital literary studies contribute to the development of new research skills. Students and scholars learn not only to read and interpret texts, but also to work with large amounts of data and use visualization and statistical analysis techniques. This enhances critical thinking and analytical abilities, which are essential for modern humanities scholars. As a result, literature becomes more than just a subject of study; it becomes a field for experimentation, exploration, and creative collaboration between humans and machines. The issue of ethics in digital literary studies is particularly important. When texts become part of vast databases, it is crucial to remember the rights of authors, preserve authenticity, and respect cultural sources. Technology should be used with caution and responsibility, as literature is not just information but a spiritual heritage of humanity. Therefore, every researcher should approach digital methods with the understanding that behind every line lies a living word and human experience. We can say that digital literary studies combine the past, present, future. It helps us to understand literature as a living organism that evolves alongside society. Through this field, we can not only preserve cultural values but also breathe new life into them, making them more accessible to modern people. In the future, digital methods will enable the creation of interactive literary maps, where everyone can explore the world of words and meanings. Ultimately, digital literary studies is not just a new field of science, but a reflection of the human desire to understand ourselves through words. It reminds us that technology is a tool, not an itself, and that behind every algorithm lies a human being. Literature, even in its digital form, remains a space of emotion, ideas, and beauty. And if we can use digital opportunities wisely, we can not only preserve the traditions of the past, but also create a culture of the future where words and technology serve the same purpose: to develop the human spirit and preserve the legacy of all humanity.

Digital literary studies combine traditional and modern technologies , helping to better understand literature and preserve cultural heritage. It makes the science of the word more accessible and alive, opening up new ways to analyze texts. Technologies do not replace humans, but only help to better feel the meaning and beauty of the word.

REFERENCES

- 1 Bogdanova L. A. Modern approaches to digital text analysis. Moscow: Publishing House of the Humanities.
- 2 Serikova N. K. Literature in the digital space. Almaty: University Publishing House.
- 3 Polyakov V. I. Digital methods in the humanities. St. Petersburg: Academic Book.
- 4 Isaeva D. T. Information technologies in philological sciences. Nur-Sultan: Eurasian University.
- 5 Karaeva S. M. Electronic resources and the preservation of cultural heritage. Karaganda: Academy of Arts.
- 6 Harrison M. Digital Humanities and Literary Studies. Oxford University Press.
- 7 Thompson R. The Future of Literature in the Digital Age. Cambridge University Press.
- 8 Smith J. Technology and Text: The Evolution of Literary Analysis. London: Routledge.
- 9 Brown L. Reading in the Digital World: New Methods of Interpretation. New York: Palgrave Macmillan.
- 10 Anderson P. Digital Archives and Cultural Preservation. Chicago: University of Chicago Press

VETERINARY MEDICINE AS A PROFESSION: VOCATION, SCIENCE, AND ART ABSTRACT

VOIT D.

student, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

DEL A.

student, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

For many, including myself, the choice of the veterinary profession is not just a decision about a future job, but a conscious vocation based on a love for animals and a desire to help them. However, during university studies, one comes to understand that veterinary medicine is a much more complex and comprehensive field than it might seem at first glance. It combines deep scientific knowledge, practical skills in surgery and therapy, and immense social responsibility.

The relevance of the topic is driven by the growing role of pets in modern human life, the increasing intensity of animal husbandry, and the escalating problems associated with zoonotic infections and food safety. The modern veterinary professional is a key link in the chain ensuring the well-being of both individual animals and society as a whole.

Aim of the work: To conduct a comprehensive analysis of the veterinary profession, studying its history, main areas, required competencies, and social significance.

Objectives:

1. To trace the historical evolution of veterinary medicine from a craft to a science.
2. To characterize the main modern areas of professional activity.
3. To identify the key professional and personal qualities necessary for success in the profession.

4. To analyze the social significance of veterinary medicine within the «One Health» paradigm.

1. Historical Roots and Formation of Veterinary Medicine as a Science. The history of veterinary medicine dates back to ancient times. Since the domestication of the first animals, humans have been forced to find ways to treat their ailments. The first mentions of «cattle healers» are found in ancient Egyptian papyri and the laws of Hammurabi. However, for millennia, veterinary medicine remained an empirical craft based on folk remedies and superstitions.

The turning point was the Enlightenment. In the 18th century, Europe realized the economic damage from livestock mortality and the threat of zoonotic diseases. The response was the opening of the first specialized educational institutions. The Lyon Veterinary School (1761)

is rightfully considered the world's first university of this kind. This step allowed veterinary medicine to transition from a craft to a science based on anatomy, physiology, and pathology.

In Russia, the formation of veterinary education is associated with the opening of veterinary departments at medical-surgical academies, and later with the founding of the Kazan Veterinary Institute in 1873. It was systematic education, the introduction of state veterinary supervision, and the development of microbiology (the work of L. Pasteur, R. Koch) that laid the foundation for the modern veterinary medicine we know today.

2. Modern Areas of Veterinary Practice

Modern veterinary medicine is a broad and diverse field that offers specialists many paths for realization.

2.1. Clinical Practice. This is the most well-known area among the general public, usually associated with the profession.

Small Animal Veterinary Medicine. Work in clinics for dogs, cats, and other companion pets. This is an intensive practice requiring knowledge in therapy, surgery, orthopedics, dentistry, dermatology, and other specialized fields. Here, skills in working with the animal are important, as well as the ability to communicate with the owner.

Food Animal / Livestock Veterinary Medicine. Specialists in this profile work «in the field» – on farms and complexes. Their task is to ensure the health of the entire herd, prevent mass diseases (epizootics), assist in childbirth, provide dietology advice, and consult on housing conditions. The economic factor is extremely important here.

Exotic and Wildlife Veterinary Medicine. This is one of the most challenging and interesting areas. Specialists work with reptiles, birds, rodents, as well as inhabitants of zoos and nature reserves. This requires deep knowledge of species-specific anatomy, physiology, and pathology.

2.2. State Veterinary Service. This is the «invisible» but critically important branch of the profession for most citizens. Specialists of the state veterinary service:

Carry out veterinary and sanitary control at borders, preventing the importation of dangerous diseases.

Conduct inspections of animal products at meat processing plants, markets, ensuring the safety of food raw materials. Organize and conduct measures to combat particularly dangerous diseases (foot-and-mouth disease, African swine fever, rabies).

2.3. Research and Educational Activities. Without development, there is no future. Veterinary scientists work in research institutes, developing new medicines, vaccines, and diagnostic methods. Their work is

fundamental to the prevention and treatment of both animal diseases and zoonoses. University teachers pass on knowledge and experience to new generations of students, shaping the future of the profession.

3. Competencies and Personal Qualities of a Modern Veterinary Physician. Becoming a good veterinarian is impossible with only theoretical knowledge from textbooks. This profession requires a unique set of personal qualities.

Professional Competencies: A deep understanding of fundamental disciplines (anatomy, histology, physiology, biochemistry), clinical sciences (pharmacology, pathology, surgery), as well as proficiency in practical skills (taking tests, suturing, performing ultrasound and X-rays).

Stress Resistance and Emotional Intelligence. A veterinarian faces the suffering of others daily, the need to make quick decisions with incomplete information, and emotional, sometimes aggressively disposed owners. The ability to remain calm and think clearly is vital.

Communication Skills. It is not enough to make a diagnosis and prescribe treatment. One must be able to explain it clearly to the owner, obtain informed consent, and provide support in situations of serious illness or the death of a pet. Physical Endurance. The work often involves irregular hours, night shifts, and long surgeries. The ability to work with large and strong animals also requires physical strength. Empathy and Objectivity. Love for animals is the foundation, but it should not interfere with clinical thinking. It is important to find a balance between compassion and necessary professional detachment.

Continuous Self-Education. Veterinary medicine is developing rapidly. New drugs, treatment protocols, and diagnostic equipment are emerging. Stopping learning means ceasing to be a professional.

4. Social Significance of Veterinary Medicine in the Context of «One Health». The «One Health» concept is a modern approach that recognizes the inextricable link between the health of people, animals, and ecosystems. Veterinary medicine is one of the pillars of this concept. Combating Zoonoses. About 60% of known human infections and up to 75% of new emerging diseases are transmitted from animals. Veterinarians, by combating rabies, leptospirosis, brucellosis, and avian influenza, also protect human health. Ensuring Food Security. The health of agricultural animals directly affects the quantity and quality of food products (milk, meat, eggs). Veterinarians ensure vaccination, treatment, and prevention, guaranteeing the stability of the food market. Food Safety Control. Veterinary and

sanitary inspection at all stages of the production chain – from the farm to the counter – prevents substandard and dangerous products from reaching the consumer. Animal Welfare and Environmental Protection. Veterinarians advocate for animals, upholding their rights to humane treatment and quality veterinary care. They also participate in biodiversity conservation programs and monitor the health of wildlife.

Conclusion. The conducted research allows us to conclude that the profession of a veterinary physician represents a unique synthesis of science, practice, and service. It is a path that requires not only deep and versatile knowledge but also outstanding personal qualities: resilience, empathy, patience, and a readiness for constant development.

The historical path of veterinary medicine from a craft to a science demonstrates its increasing importance for humanity. Modern areas of activity, from clinical practice to state supervision, show how integrated veterinary medicine is into socio-economic processes. The role of the veterinary physician today extends far beyond the treatment room. They are a guarantor of food safety, a defender against global epidemiological threats, a guardian of animal welfare, and, ultimately, an active participant in preserving the health of human civilization within the «One Health» paradigm.

Being a veterinary student means being aware of the full measure of responsibility that will fall upon you in the future. This understanding motivates diligent study and personal growth in order to subsequently bear the title of Veterinary Physician with pride and professional honor.

REFERENCES

1 Bazhibin B.F. Selected Lectures on the History of Veterinary Medicine. – M.: KolosS, 2008. – 215 p. (Бажибин Б.Ф. Избранные лекции по истории ветеринарии)

2 Veterinary Encyclopedia / Ed. by K.I. Skryabin. – M.: Sovetskaya Entsiklopediya, 2016. – Vol. 1-5. (Ветеринарная энциклопедия).

3 Yevplov V.I. Organization of Veterinary Affairs. – SPb.: Lan, 2019. – 384 p. (Евплов В.И. Организация ветеринарного дела).

4 Kovalev S.P., Sereda P.P. Professional Ethics and Deontology of a Veterinary Physician. – M.: INFRA-M, 2020. – 198 p. (Ковалев С.П., Серeda П.П. Профессиональная этика и деонтология ветеринарного врача).

5 One Health: The Human-Animal-Environment Interfaces in Emerging Infectious Diseases / Edited by J.S. Mackenzie et al. – Springer, 2013. – 227 p.

6 World Organisation for Animal Health (WOAH) Website: [Electronic resource]. – URL: <https://www.woah.org/> (accessed: 15.10.2023).

7 Russian State Library for Veterinary Medicine Website: [Electronic resource]. – URL: <http://www.vetlib.ru/> (accessed: 15.10.2023).

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА

ВОЙТЕНКО Д. В.

студент, Казахский национальный университет спорта, г. Астана

В XXI веке образование стало важнейшим фактором социального и экономического прогресса, определяющим конкурентоспособность государства и качество жизни его граждан. Развитие науки и технологий, внедрение цифровых инструментов и глобализация привели к тому, что традиционные образовательные модели перестали удовлетворять запросам времени. Современный рынок труда отличается высокой динамикой, профессии устаревают за считанные годы, а новые возникают в ответ на научно-технические прорывы. Согласно прогнозам Всемирного экономического форума, около 65% сегодняшних школьников будут работать в профессиях, которые пока ещё не существуют [6]. Это обстоятельство делает актуальным внедрение инновационных образовательных программ, способных обеспечить подготовку специалистов для новых сфер деятельности и формирование метакомпетенций, востребованных в цифровой экономике [1; 7].

Именно поэтому рассмотрение инновационных образовательных программ и их влияния на общество является не только теоретически значимой задачей, но и важнейшим практическим направлением научного анализа. Эта тема имеет высокую степень актуальности, поскольку напрямую связана с вопросами национальной безопасности, устойчивого развития и формирования интеллектуального потенциала будущих поколений.

Проблематика инноваций в сфере образования получила широкое освещение как в отечественной, так и в зарубежной литературе. Классические подходы можно обнаружить у П. Друкера, который отмечал, что образование в посткапиталистическом обществе становится базовым институтом, определяющим

социальное и экономическое развитие [1]. Д. Белл связывал трансформацию образовательной системы с формированием постиндустриального общества, где знания и компетенции выходят на первый план [13]. Аналогичные идеи развивал Э. Тоффлер, утверждавший, что главным вызовом будущего станет необходимость постоянного переобучения и адаптации к новым условиям [5].

В отечественной педагогике значительный вклад в исследование образовательных инноваций внес М. В. Кларин, анализирувавший механизмы внедрения новых педагогических практик и их влияние на развитие личности [3]. А. М. Новиков рассматривал образование как процесс эволюции, подчеркивая необходимость перехода от традиционной модели к инновационной, ориентированной на будущее [2].

Современные исследования акцентируют внимание на цифровизации образовательного процесса, развитии дистанционных технологий, интеграции онлайн- и офлайн-обучения [4]. Большое значение приобретают концепции lifelong learning (непрерывного образования) и формирования компетенций XXI века: критического мышления, креативности, коммуникабельности, медиаграмотности и цифровой компетентности [11].

Особое место в научных работах занимают исследования, посвящённые STEM- и STEAM-образованию, позволяющему интегрировать естественные науки, технологии, инженерное мышление, математику и творчество. Эти подходы рассматриваются как наиболее эффективные для подготовки специалистов, способных к инновационной деятельности [8].

Таким образом, анализ литературы показывает, что инновационные образовательные программы представляют собой многоаспектное явление, охватывающее как организационные и методические аспекты, так и стратегические задачи развития общества.

Экономический аспект выражается в том, что инновационные программы формируют кадровый потенциал для цифровой экономики. Сегодня востребованы профессии, связанные с анализом больших данных, искусственным интеллектом, биоинженерией, кибербезопасностью, робототехникой. Традиционные формы образования не успевают за динамикой научно-технического прогресса, поэтому внедрение новых программ становится

необходимым условием для формирования конкурентоспособной экономики [7].

Социальный аспект связан с подготовкой личности, способной адаптироваться к быстро меняющимся условиям. Инновационные программы развивают универсальные компетенции, такие как умение работать в команде, коммуникативные навыки, критическое мышление. Эти качества приобретают особую значимость в условиях глобальной мобильности и мультикультурного взаимодействия [9].

Культурное измерение проявляется в том, что образовательные инновации способствуют формированию новых ценностных установок. Современные программы развивают креативность, толерантность, готовность к межкультурному сотрудничеству, что необходимо для гармоничного существования в условиях глобализированного мира.

Исторический опыт также подтверждает значимость образовательных инноваций. Так, в СССР 1960–1970-х годов реформы в сфере политехнического обучения позволили подготовить инженеров и специалистов, обеспечивших научные и технологические прорывы, включая космическую программу [10]. Сегодня аналогичные процессы происходят в цифровой сфере, где инновационные программы становятся основой технологических преобразований.

Особое внимание заслуживает концепция непрерывного образования. В условиях, когда знания устаревают каждые несколько лет, традиционного образования оказывается недостаточно. Современный специалист должен регулярно обновлять компетенции, осваивать новые технологии, повышать квалификацию. Инновационные программы позволяют реализовать этот принцип через онлайн-курсы, модульные программы и индивидуальные образовательные траектории [11].

Следует подчеркнуть, что инновационные программы не ограничиваются только техническими дисциплинами. Важное место занимает развитие soft skills, предпринимательского мышления и лидерских качеств. В университетах внедряются курсы по стартап-культуре, управлению инновациями и проектному менеджменту [12]. Эти программы способствуют развитию малого и среднего бизнеса, стимулируют социальную активность молодежи и формируют инновационно ориентированное общество.

Таким образом, обсуждение позволяет сделать вывод о том, что инновационные программы оказывают комплексное воздействие

на развитие общества, соединяя образовательные практики с экономическими и социальными задачами.

Подводя итог, следует отметить, что инновационные образовательные программы являются стратегическим фактором развития современного общества. Их внедрение обеспечивает подготовку специалистов для новых профессий, формирует метакомпетенции, развивает культуру непрерывного обучения и способствует формированию экономики знаний. Влияние таких программ выходит далеко за пределы образовательной сферы, затрагивая экономику, культуру и социальную жизнь.

В ближайшие десятилетия можно ожидать дальнейшей цифровизации образования, усиления роли онлайн-платформ, интеграции виртуальной и дополненной реальности в учебный процесс. При этом особое значение будет иметь развитие гибридных моделей обучения, сочетающих традиционные и инновационные формы. Не менее важным станет формирование глобальных образовательных пространств, позволяющих студентам разных стран учиться совместно и обмениваться опытом.

Таким образом, инновационные образовательные программы становятся не просто инструментом подготовки кадров, но и фактором устойчивого развития общества в целом. В условиях глобальных вызовов именно образование, основанное на инновациях, способно обеспечить конкурентоспособность государства, социальную стабильность и гармоничное развитие личности.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Друкер П. Ф. Посткапиталистическое общество. – М.: Академия, 1999.
- 2 Новиков А. М. Образование: от прошлого к будущему. – М.: Эгвес, 2006.
- 3 Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. – М.: Педагогическое общество России, 2010.
- 4 Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2000.
- 5 Toffler A. Future Shock. — New York: Random House, 1970.
- 6 World Economic Forum. The Future of Jobs Report. – Geneva, 2018.
- 7 Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: WEF, 2016.

- 8 Yakman G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. – 2008.
- 9 OECD. Education at a Glance. – Paris, 2020.
- 10 Кедров Б. М. Наука и образование в СССР. – М.: Наука, 1974.
- 11 Jarvis P. Globalization, Lifelong Learning and the Learning Society. – London: Routledge, 2007.
- 12 Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001.

ОДАРЁННАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК НОСИТЕЛЬ НРАВСТВЕННЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

ДАУТБЕКОВА С. Б.

студент, Маргулан университет, г. Павлодар

Современное казахстанское общество вступает в новую фазу – фазу опережающей модернизации общественного сознания, провозглашённую в статье Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» [1]. В этих условиях особенно важна задача воспитания личности, способной соединять инновационное мышление с уважением к национальной истории, культуре и духовным традициям.

Речь идёт о формировании не просто компетентного специалиста, но гражданина, который осознаёт своё место в истории, свою ответственность за сохранение культурного наследия и духовных ценностей. Одарённая личность в этом контексте приобретает особое значение, поскольку она может стать средством сохранения и развития культурно-нравственных ориентиров, сочетая творческие способности и моральную зрелость.

Цель исследования – определить роль одарённой личности как носителя нравственных и культурных ценностей в условиях модернизации общественного сознания в Казахстане.

В современной психолого-педагогической науке понятие одарённости рассматривается как сложное, интегративное качество личности, проявляющееся в высоком уровне развития способностей, обеспечивающих возможность достижения значительных результатов в различных видах деятельности.

М. Тепловым данное понятие раскрывается как «качественно-свое-образное сочетание способностей, от которого зависит

возможность достижения большего или меньшего успеха в выполнении определённой деятельности [2].

С. С. Ермаков, С. О. Петрова, Ю. И. Щебланова при рассмотрении данного понятия соглашаются с определением понятия «одарённости», которое было разработано Р. С. Немовым. Автор определяет его следующим образом: «Одарённость – наличие у человека хорошо выраженных задатков к развитию способностей, позволяющих ему успешно осваивать и справляться с видами деятельности, связанными с соответствующими способностями. [2] Таким образом, одарённость можно рассматривать не как врождённое свойство, а как развивающееся качество, формирующееся под воздействием среды, образования и культурных ценностей. Она включает в себя интеллектуальные, мотивационные, эмоционально-волевые и нравственные компоненты, что делает одарённую личность не только носителем творческого потенциала, но и активным участником духовного и культурного развития общества.

В психолого-педагогической науке понятие одарённости рассматривается как совокупность индивидуальных особенностей, определяющих успешность деятельности человека. По мнению С. Л. Рубинштейна, общая одарённость представляет собой «взятое в единстве сочетание всех данных человека, от которых зависит продуктивность его деятельности», включая не только интеллект, но и эмоциональные, волевые и личностные характеристик [3, С. 707–714].

Понимание сущности нравственных и культурных ценностей имеет ключевое значение для анализа роли одарённой личности в обществе.

Нравственные ценности – это совокупность духовных принципов, регулирующих поведение человека и определяющих его отношение к миру, людям и самому себе. Они формируются на основе общественных идеалов добра, справедливости, долга, ответственности, уважения и гуманизма. Основоположителем развития традиционного духовно-нравственного воспитания является К.Д. Ушинский.» К.Д. Ушинский раскрывает понятие нравственности, ее роль и значение в жизни общества и отдельного человека, формирование ценностей и ценностных ориентаций через нравственное воспитание ребенка. В работе «Нравственное влияние как основная задача воспитания», представлено определение нравственности. Нравственность – внутренние социально приемлемые убеждения и идеалы человека, основанные

на свободном выборе, которые, становясь ценностями для человека, переходят в ценностные ориентации, формируют их [4].

Культурные ценности, в свою очередь, представляют собой материальные и духовные достижения человечества, которые передаются из поколения в поколение и служат основой для формирования личности. Понятие «культурные ценности» является одной из категорий философии, культуры, морали, этики, культурологии. Культурные ценности понимаются: в широком смысле — как обширный круг явлений и предметов духовного и материального характера, и как объекты материального мира: движимое и недвижимое имущество [5].

Одарённая личность является важным носителем нравственных и культурных ценностей общества. Она не только усваивает традиции и нормы, но и активно применяет их в своей жизни, творческой деятельности и образовательной практике. На основе анализа понятий одарённости, нравственных и культурных ценностей видно, что эти явления тесно взаимосвязаны: одарённость проявляется не только через интеллектуальные и творческие способности, но и через способность воспринимать, сохранять и развивать ценности общества.

Программа «Рухани жаңғыру» является центральной идеей статьи. Её цель — модернизация общественного сознания, то есть обновление духовных и культурных ориентиров казахстанцев в условиях глобализации. Назарбаев подчёркивает, что технический прогресс невозможен без духовного развития нации. Основные направления программы:

«Туған жер» (Родная земля) — развитие патриотизма, интереса к истории и культуре родного края; поддержка талантливых детей и проектов, связанных с сохранением культурного наследия.

«100 новых лиц Казахстана» — продвижение примеров одарённых, успешных и нравственно устойчивых граждан, которые служат вдохновением для молодёжи.

«Новая гуманитарная программа» — обновление содержания образования, чтобы воспитывать личность с современным мышлением, культурной грамотностью и знанием мировых ценностей.

«Цифровизация культуры» и «Священные места Казахстана» — сохранение культурных объектов и расширение доступа к культурным ценностям через современные технологии.

Таким образом, программа «Рухани жаңғыру» направлена на развитие не только духовно-нравственных качеств личности, но и творческого потенциала, что напрямую связано с воспитанием одарённых людей, способных соединять инновационное мышление и национальные ценности.

Таким образом, идеи, изложенные Н. А. Назарбаевым в статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», находят своё практическое воплощение в государственных программах, направленных на развитие одарённости, духовно-нравственных и культурных ценностей граждан Казахстана. Программа «Рухани жаңғыру» стала стратегической основой формирования личности нового типа – высоконравственной, культурно образованной и творчески активной.

Развитие человеческого капитала через такие инициативы, как «Дарын» и Назарбаев Интеллектуальные школы, обеспечивает реализацию идей модернизации образования и воспитания конкурентоспособного поколения. Эти программы объединяют интеллектуальное и духовное развитие, создавая условия для формирования гармоничной личности, способной соединять национальные ценности с современным мировым мышлением.

Следовательно, взаимосвязь между программой духовной модернизации и развитием одарённости является ключевым фактором укрепления национальной идентичности и продвижения Казахстана на путь устойчивого культурного и инновационного развития.

Таким образом, нравственные и культурные ценности взаимосвязаны: нравственность определяет внутренний моральный стержень человека, а культура формирует внешние формы его проявления – нормы, традиции, идеалы и образцы поведения. В контексте развития одарённой личности они выступают не только как основа её духовного становления, но и как пространство, где проявляются способности к творчеству, эмпатии и социальной ответственности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Президент Республики Казахстан. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Официальный сайт Akorda. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-

modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения: 17.10.2025).

2 Рассмотрение понятия «одарённости» в специфике работы с одарёнными подростками. – Научная сеть для проведения совместных научных исследований и поиска научной информации. – URL: <https://scinetwork.ru/viewer/Article/22114/176261>

3 Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1989.

4 Духовно-нравственное воспитание школьников на примере работ К.Д. Ушинского. // Международный научный журнал «Вестник науки», № 12 (69), Том 2, Декабрь 2023. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovno-nravstvennoe-vospitanie-shkolnikov-na-primere-rabot-k-d-ushinskogo/viewer>

5 Фирсова О. Л., Шестопалова Л. В. О термине «культурные ценности» в сфере сохранения культурного наследия. – Москва, 2022.

LANGUAGE AND CULTURE: THE ROLE OF LANGUAGE IN SHAPING CULTURAL IDENTITY OF THE INDIVIDUAL

ZAMISHEVA G.A.

Senior Lecturer, Master of Philology, M. Kh. Dulaty Taraz university, Taraz

ANARBEKOVA D., SABIT D.

students, Philology: English philology, 4 course, M. Kh. Dulaty Taraz university, Taraz

In the modern era, the study of the relationship between language and culture has gained exceptional importance. Language is not only a tool of communication but also the embodiment of a nation's spiritual essence, worldview, and traditions. As Edward Sapir (1921) emphasized, «language is a guide to social reality,» showing that linguistic systems shape how individuals perceive and interpret their world. From early childhood, people acquire their cultural worldview through language, which directly influences thought, personality, and behavior.

Cultural identity refers to an individual's sense of belonging to a cultural community, and language plays a central role in its formation. Through language, one inherits traditions, values, and the collective experiences of a people. In the context of globalization, many languages and cultures face external influences that threaten their authenticity, making the study of language's role in shaping identity a vital issue today.

Language as a Mirror of Culture and a Spiritual Code

Language serves as a cultural code that reflects a people's way of life, beliefs, and moral values. According to Raymond Williams (1976), culture and language are inseparable «expressions of human experience.» For example, Kazakh proverbs such as «Жеті атасын білген ұл – жеті жұрттың қамын жейді» («He who knows seven generations will care for seven clans») or «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» («Be a child of humanity, not just of your father») reveal deep layers of national wisdom and moral teaching.

The system of kinship terms in Kazakh, including words like «naғashy» (maternal uncle) or «baja» (brother-in-law), illustrates the cultural richness of familial relations. Such words rarely exist in identical forms in other languages, showing that language preserves unique cultural perspectives.

Language and the Formation of Cultural Identity

Cultural identity is built through linguistic consciousness. As Benjamin Whorf (1956) suggested, «language shapes the way we think and determines what we can think about.» Mastering a language means adopting its worldview and social norms. For instance, one who truly understands the Kazakh language grasps key values like siylastyq (respect), qonaqjaillyq (hospitality), and amanq (peace). These values define not just behavior but the ethical foundation of a person's cultural being.

Conversely, estrangement from one's native language often leads to cultural alienation. Language is not only a bridge to communication but also a spiritual link between a person and their heritage. Clifford Geertz (1973) emphasized that culture is a system of shared meanings transmitted through symbols – language being the most powerful among them.

Figure 1

National Values and Linguistic Consciousness

National values are the moral and spiritual pillars of a culture, encompassing traditions, customs, and collective memory. Language preserves and transmits these values across generations. For example:

- The custom of salemdeci (greeting) reflects respect and courtesy.
- The tradition of bata beru (giving blessings) conveys benevolence and moral guidance.
- Place names (toponyms) embody historical and spiritual memory.

Such practices demonstrate the unity between language and national consciousness. Halliday (1978) described language as a «social semiotic,» meaning that linguistic choices always express cultural values and social relations.

Language Awareness and Spiritual Development

Linguistic consciousness develops through family upbringing, education, and media. The «Rukhani Zhangyru» (Spiritual Renewal) program in Kazakhstan, for example, aims to strengthen national identity by revitalizing linguistic heritage. Schools and families play a vital role in nurturing respect for the native tongue, while mass media serves as a platform for modern cultural expression.

In the globalized world, preserving linguistic diversity is crucial. According to UNESCO, nearly half of the world's 7,000 languages are endangered. Thus, maintaining the vitality of the Kazakh language is not just a linguistic goal but a cultural and national mission.

Challenges of Globalization and Ways to Overcome Them

Globalization brings both opportunities and risks. On one hand, it connects cultures; on the other, it endangers linguistic diversity and leads to cultural homogenization. The dominance of English in media, business, and education can marginalize smaller languages. However, as Stuart Hall (1996) argued, identity in the global era is not fixed but constantly negotiated. Therefore, nations must actively sustain their cultural identities through language policy, education, and digital content in their native languages.

Effective strategies include:

- Enhancing national language education;
- Promoting state language use in media and science;
- Creating culturally rooted digital content;
- Encouraging youth engagement in native language initiatives.

Language Development as a Guarantee of Cultural Integrity

The development of the national language is the foundation of spiritual unity. As Sapir (1921) noted, «language is the most massive and inclusive art we know.» Through it, nations transmit their traditions, values, and worldview. The preservation of the Kazakh language means safeguarding the nation's cultural and spiritual continuity.

Family, school, and society collectively contribute to language development. Parents nurturing children in their mother tongue awaken national consciousness from an early age. Education should go beyond grammar – it must connect language learning with moral and cultural understanding. Furthermore, strengthening the presence of the Kazakh language in media and technology will ensure its growth in modern contexts.

In conclusion, language and culture are inseparable. Language is the soul of a nation, and culture is its living expression. Through language, individuals discover their cultural roots and spiritual identity. Preserving the mother tongue ensures the survival of national culture and unity.

In the era of globalization, linguistic preservation is not merely a cultural task but a matter of national security and spiritual independence. Respect for one's native language and its continued use in all spheres of life form the foundation of a strong, self-aware nation.

REFERENCES

- 1 Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World.
- 2 Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality*. Cambridge, MA: MIT Press.

3 Geertz, C. (1973). The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books.

4 Williams, R. (1976). Keywords: A Vocabulary of Culture and Society. London: Fontana.

5 Halliday, M. A. K. (1978). Language as Social Semiotic. London: Edward Arnold.

6 Hall, S. (1996). Cultural Identity and Diaspora. London: Lawrence & Wishart.

LEXICO- STYLISTIC TRAITS OF HORACE WALTER PAUL'S «THE CASTLE OF OTRANTO»

ZHENIS A., BASKYNBAEVA D.

4th year students of SP-Philology: English Philology, M.Kh.Dulaty
Taraz University, Taraz

SUINBAYEVA M.

Scientific supervisor6 Senior teacher, M.Kh.Dulaty Taraz University, Taraz

The Gothic novel occupies a special place in the history of European literature, forming a unique trend combining elements of mysticism, horror, medieval romance and inner drama. One of the first works was the novel «The Castle of Otranto», published in 1764 by the English writer Horace Walpole. This work not only opened a new literary tradition, but also formed key genre features, among which lexical and stylistic features play a particularly important role. These expressive means helps to deeply understand the atmosphere of the work its artistic and cultural value. The purpose of this paper is to identify the characteristic features of the lexicon and style of the Gothic novel on the example of «The Castle of Otranto» as its fundamental sample. Given the significance of the novel, «The Castle of Otranto» as the first example of Gothic literature, it is necessary to consider in more depth how the language of the work forms its artistic space. The Gothic novel is characterized by a special expressiveness, saturation with emotionally colored vocabulary, symbolism, archaisms and rhetorical means. All these elements are closely intertwined in the text and create a characteristic atmosphere of anxiety, mystery and horror. In this regard, special attention should be paid to the analysis of lexical and stylistic features of the novel «The Castle of Otranto» – as one of the fundamental works of the Gothic genre. Consideration of the used vocabulary, tropes, syntactic constructions and artistic techniques allows us to better understand the mechanisms of creating the Gothic

effect and expressiveness of the literary form. In addition, we should not forget that the Gothic style of the novel is manifested not only at the level of artistic imagery, but also at the level of linguistic structure, where every word and turn of speech is subordinated to the common task of conveying a sense of the supernatural and tragic. Walpole's desire to create the effect of authenticity is expressed in archaized forms of speech and the deliberate use of outdated vocabulary, which allows the author to stylize the text as a medieval source and at the same time distance it from the realities of the Enlightenment.

Today, the gothic novel is perceived not simply as a literary genre, but as a special artistic style that is able to «transpose» into other forms of art- cinema, theater, painting, music. This happens because the gothic has its own recognizable «language»: a gloomy atmosphere, themes of fear and mystery, as well as expressive images such as castles, darkness, ghosts and destroyed houses. These elements not only arouse interest in the viewer or reader, but also strong feelings- anxiety, tension, sympathy. Modern art theorists (e.g., Bakhtin, Bart) explain that artistic ideas can be preserved even when the form changes- for example, a literary style becomes a visual film style. That is, although books and films use different means of expression, they can convey the same images and moods. This explains why the techniques used by Walpole in «Castle Otranto» are still reflected in movies and series. His style, based on the tense atmosphere, symbols and special construction of space, still inspires modern filmmakers. Gothic novel was so expressive that his language could «survive» its time and speak in new forms.

One of the characteristic features of Walpole's style in The Castle of Otranto is the active use of long, rich syntactic constructions, including rhetorical question exclamations, which from as special, almost sacred intonation of the narrative. In the scene where Theodore exclaims, «Can it be? Is it possible that I am the son of Alfonso?» (1, pages 140–145.) language ceases to be a simple means of expressing surprise-it becomes a way of conveying existential shock. Isn't that the voice of a man who suddenly finds himself in front of the abyss of fate? Is it possible not to feel in this rhetorical question the tension between knowledge and ignorance, between the present and past, which returns in the form of revelation? Such questions do not require an answer, because their very rhythm and context make it clear that what is happening goes beyond the logical. It is an inner cry, framed in language with the same sublime solemnity that is associated with religious and tragic texts. Walpole builds phrases with a multi-layered syntactic structure, such

as: «Though I am not guilty of thy death, I am too nearly allied to him that is, not to feel the horror of the deed, and to implore Heaven to take me from this world, the innocent cause of thy destruction.» (1, pages 198–202.) Here, a complex sentence does not just describe the inner state of the hero-it conveys it as a stream of consciousness, as a prayer, as a desperate confession. Each grammatical connection emphasizes the severity of the moral burden and enhances the mystical coloring of the utterance. The continuation of this solemn rhetoric is the systematic archaization of vocabulary, which gives the speech of the heroes a touch of sublimity and historical conventionality. In the line «You guiltless, but unhappy woman! Unhappy by my crimes!» (1, pages 140–145.) the thou form emphasizes the emotional intensity and ritualism of the moment, resembling a penitential speech. Inversion and repetition of the adjective unhappy enhance expression, and unhappy raises the question of the injustice of suffering and guilt. Isn't this how the effect of a moral catastrophe is achieved, reflected in the very structure of language? The phrase «Thy blood is not the blood of Alfonso!» (1, pages 140–145.) It demonstrates how archaisms function not just as stylistic ornaments, but as elements of ritual utterance. The use of thy and the parallel structure of the phrase create a sense of aphorism and an inescapable verdict. The repetition of the blood lexeme focuses on the theme of origin and legitimate heritage, which is key to the entire plot of the work. Thus, archaization becomes a way of giving replicas a special semantic and emotional load- they sound like prophecies, like formulas of fate, like the voices of the past intruding into the present.

Gothic novel remains relevant, it is language and methods still shape artistic perception and inspire new forms of art. Analysis of the novel by Horace Walpole «Castle Otranto» showed that the Gothic still is not just a genre trait, but a artistic language where every word works to create an atmosphere. Lexical-stylistic methods such as archaisms, metaphors, emotionally rich lexicon and inversion, play a key role that the influences the Gothic beyond literature- it continuous to live in cinema and mass culture. The gloomy images, visual effects and audio expressiveness of modern films are largely based on the same stylistics as Walpole's novel.

The Castle of Otranto had a profound influence on the further development of both literature and the cinema. Its value stems not only from the history and Gothic themes, but also from how the author uses languages to create fear and mystery. Walpole uses strong emotions, and unusual sentence structures to create a dark and the dramatic atmosphere. This shows that language plays a key role in creating the Gothic style.

Thanks to this, the novel still has a strong influence- not only in literature, but also in cinema. Many films use similar visual and emotional effects that first appeared in Gothic novels. Otranto Castle is more than just a book- it is part of a cultural tradition that continuous to shape how we see horror and mystery, both in writing and on screen.

REFERENCES

- 1 Walpole G. Otranto Castle / Per. From English. – M.: Emo, 2022.-224p.
- 2 Bakhtin M.M Problems of Dostoevsky’s poetics. - Moscow: Literature, 1972. – 504p.
- 3 Botting F. Gothic. – London: Routledge, 1996. -256p.
- 4 Punter D., Byron G. The Gothic. – Oxford: Blackwell Publishing. 2004.- 283p.
- 5 Hogle J.E. (ed.) The Cambridge Companion to Gothic Fiction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.-316p.
- 6 Clery E.J. The Rise of Supernatural Fiction, 1762-1800. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.- 246p.
- 7 Townshend D. Gothic Antiquity: History, Romance, and the Architectural Imagination, 1760-1840. – Oxford: Oxford University Press, 2014. 312 p.
- 8 Spooner C. Contemporary Gothic. - London: Reaktion Books, 2006.- 192p.

АУДАРМА ІСІНІҢ ҚОҒАМДАҒЫ РӨЛІ МЕН ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

ИСАТАЕВА А., ШІНӘСІЛ М.

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде аударма ісі адамзат қоғамының дамуына тікелей әсер ететін маңызды әлеуметтік-мәдени құбылысқа айналды. Тілдер арасындағы өзара түсіністік пен ақпарат алмасу қажеттілігі артқан сайын, аударманың қоғамдағы рөлі де ерекше мәнге ие болуда. Аударма – тек бір тілдегі мәтінді екінші тілге дәл жеткізу үдерісі ғана емес, сонымен қатар ұлттар мен халықтар арасындағы мәдени, рухани және зияткерлік байланыстың негізгі көпірі болып табылады. Ол адамзат өркениетінің дамуы мен өзара ықпалдастығының маңызды шарты саналады. Аударма ісінің

тарихы адамзат өркениетінің алғашқы даму кезеңдерінен бастау алады. Ежелгі дәуірден бастап аудармашылар әртүрлі халықтардың арасындағы дипломатиялық, сауда-саттық, діни және мәдени қатынастарды орнатуда басты рөл атқарған. Тарихта грек, араб, парсы және латын тілдерінен жасалған аудармалар ғылым мен білімнің дамуына, философиялық және көркем ойдың таралуына зор ықпал еткен. Осылайша аударма адамзаттың мәдени мұрасын сақтауға және оны келесі ұрпаққа жеткізуге қызмет етті.

Қазіргі таңда аударма ісі тек гуманитарлық бағыттағы қызмет ғана емес, сонымен бірге ғылым, техника, медицина, құқық, бизнес және ақпараттық технологиялар салаларында да кеңінен қолданылатын кәсіби салаға айналды. Аударма арқылы әлемдік ақпараттық кеңістікке ену, халықаралық ынтымақтастықты нығайту және мәдени әртүрлілікті сақтау мүмкіндігі артып отыр. Қазақстан жағдайында аударма ісі ерекше маңызға ие. Себебі елдің көптілді және көпұлтты құрылымы, мемлекеттік тіл саясаты мен халықаралық байланыстары аударманың дамуын талап етеді. Тәуелсіздік жылдары аударма ісі жаңа деңгейге көтеріліп, ғылыми, әдеби және ресми аударма бағыттары жүйелі түрде дамып келеді. Сонымен қатар аударма сапасын арттыру, кәсіби кадрлар даярлау және жаңа технологияларды енгізу – бұл саланың негізгі даму үрдістеріне айналды. Осы мақалада аударма ісінің қоғамдағы әлеуметтік-мәдени маңызы, тарихи қалыптасуы және қазіргі заманғы даму бағыттары қарастырылады. Сондай-ақ жаһандану жағдайындағы аударманың болашағы мен оның қоғам өміріндегі стратегиялық рөлі талданады [1].

Аударма – әр түрлі тілдерде сөйлейтін халықтар арасындағы мәдени және рухани қарым-қатынастың негізгі құралы болып табылады. Ол тек ақпаратты жеткізудің тәсілі ғана емес, сонымен бірге мәдениеттердің өзара ықпалдасуына, өркениеттердің тоғысуына ықпал ететін маңызды әлеуметтік институт ретінде қызмет атқарады. Аударма арқылы адамзат қоғамы өзге халықтардың өмір салтын, ойлау жүйесін, дәстүрін және құндылықтарын танып-біледі. Сондықтан аударманы мәдени коммуникацияның дәнекері, яғни халықтар арасындағы өзара түсіністік пен сыйластықтың кепілі деуге болады. Әлемдік тарихқа көз жүгіртсек, мәдениеттердің өзара дамуы мен өркендеуіне аударманың тигізген әсері зор. Орта ғасырларда араб тілі арқылы грек ғалымдарының еңбектері латын және басқа да еуропалық тілдерге аударылып, Батыс Еуропадағы ғылым мен философияның дамуына жол ашты.

Кейін бұл дәстүрді Шығыс пен Батыс арасындағы мәдени алмасу жалғастырды. Ал қазақ даласында аударма ісі Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уәлиханов сынды ағартушылардың шығармашылығымен тікелей байланысты дамыды. Олар өз еңбектері арқылы әлемдік әдебиет пен ғылым жетістіктерін қазақ қоғамына жеткізіп, ұлттық мәдениеттің дамуына зор үлес қосты. Мәдениетаралық коммуникация тұрғысынан алғанда, аудармашы тек тіл маманы емес, екі мәдениетті байланыстырушы тұлға болып саналады. Ол түпнұсқадағы ойды дәл жеткізумен қатар, оның мәдени мағынасын, ұлттық ерекшеліктерін де сақтау міндетін атқарады. Сол себепті сапалы аударма – бір халықтың мәдениетінің басқа халық санасында дұрыс қабылдануының кепілі. Қазіргі жаһандану дәуірінде мәдени интеграцияның күшеюі аударма ісінің мәнін одан әрі арттырып отыр. Халықаралық кинофестивальдер, әдеби форумдар, мәдени жобалар мен көрмелердің табысты өтуі көбінесе аударма сапасына байланысты. Аударма – мәдениеттер арасындағы диалогты қамтамасыз ететін басты тетік, ал мәдени диалог – әлемдік бейбітшілік пен өзара түсіністіктің негізі [2].

Аударма ісі білім мен ғылымның дамуына тікелей ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып саналады. Себебі кез келген өркениетті қоғамның ғылыми жетістіктері, жаңалықтары мен идеялары аударма арқылы өзге халықтарға тарайды және әлемдік ғылыми кеңістікке еніп, ортақ игілікке айналады. Тарих көрсеткендей, адамзат дамуының әр кезеңінде ғылым мен білімнің өркендеуіне аударма үлкен серпін беріп отырған.

Ежелгі дәуірлерде-ақ аударманың ғылым саласына әсері айқын көрінді. Мысалы, орта ғасырларда араб халифаты кезінде грек ғалымдарының еңбектері араб тіліне аударылып, кейін бұл еңбектер Еуропа елдеріне тарады. Нәтижесінде Еуропада Қайта өрлеу дәуірінің басталуына, ғылыми ойдың дамуына үлкен жол ашылды. Бұл үрдіс кейін басқа өркениеттерге де үлгі болып, ғылыми білімнің жаһандық айналымын қамтамасыз етті. Қазақ жерінде де аударма арқылы ғылым мен білім саласы жаңа деңгейге көтерілді. XIX ғасырда орыс және әлем әдебиетінің классикалық туындыларының қазақ тіліне аударылуы халықтың дүниетанымын кеңейтті, жаңа білім көкжиегін ашты. Абай, Ыбырай, Шоқан сынды ағартушылардың еңбектері арқылы қазақ қоғамы еуропалық ойлау мәдениетімен, ғылым мен техника жетістіктерімен танысты. Тәуелсіздік жылдарында бұл үрдіс жаңа қарқын алып, әлемдік ғылыми әдебиеттер қазақ тіліне аударылып, жоғары оқу

орындарының оқу бағдарламаларына енгізіле бастады. Аударма ісі ғылыми-инновациялық ақпараттың негізгі таратушысына айналды. Шетелдік ғылыми мақалалар, зерттеулер мен оқулықтардың аударылуы отандық ғалымдарға әлемдік тәжірибені меңгеруге, жаңа идеяларды игеруге мүмкіндік беріп отыр. Сонымен қатар ағылшын тіліндегі ғылыми базалар мен халықаралық жобаларға қатысу үшін де сапалы аударма маңызды рөл атқарады. Білім беру саласында да аударманың орны ерекше. Әлемдік білім беру тәжірибесін, педагогикалық әдістер мен оқыту технологияларын қазақ және орыс тілдеріне аудару — еліміздің білім жүйесін жаңғыртудың маңызды тетігі. «100 жаңа оқулық» сияқты мемлекеттік бағдарламалар да осы мақсатқа бағытталған. Бұл жоба арқылы гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары бойынша әлемдік деңгейдегі үздік еңбектер қазақ тіліне тәржімаланып, ұлттық білім кеңістігінің дамуына серпін берді [3].

Қазақстандағы аударма ісінің тарихи қалыптасуы да өз алдына терең із қалдырған. Ежелгі дәуірлерден бастап түркі халықтары мен көрші елдер арасындағы байланыстарда аудармашылар ерекше қызмет атқарған. Олар дипломатиялық, сауда-саттық және мәдени қатынастарда басты рөл ойнады. Ал XIX ғасырда қазақтың ұлы ағартушылары Абай Құнанбайұлы, Ыбырай Алтынсарин және Шоқан Уәлиханов қазақ қоғамының рухани және зияткерлік дамуына зор үлес қосты. Абайдың Пушкин, Лермонтов, Крылов шығармаларын қазақ тіліне аударуы қазақ әдеби тілінің дамуына, ұлттық сананың қалыптасуына ықпал етті. Бұл кезең қазақ аудармасының алғашқы кәсіби мектебін қалыптастырды. Кеңес дәуірінде аударма ісі жаңа деңгейге көтеріліп, мемлекеттік саясат аясында жүйеленді. Әдебиеттен бастап, ғылым мен техниканың күрделі мәтіндеріне дейін тәржімаланып, қазақ тілі білім мен ғылым тіліне айнала бастады. Көптеген кәсіби аудармашылар мен редакторлар мектебі құрылып, терминологиялық база жасалды.

Тәуелсіздік жылдары аударма ісі жаңа серпін алды. Қазақстанның әлемдік қауымдастықпен байланысы нығайып, халықаралық қатынастар кеңейген сайын, кәсіби аудармаға деген сұраныс артты. Мемлекеттік тіл саясатын жүзеге асыруда аударманың рөлі ерекше болды. Қазақ тіліне заңнамалық актілер, ресми құжаттар, халықаралық келісімдер, ғылыми еңбектер мен оқу құралдары көптеп аударылып, тілдің қолданылу аясы кеңейе түсті. Мемлекет тарапынан қолға алынған «Болашақ» халықаралық бағдарламасы мен «100 жаңа оқулық» жобасы да аударма ісін дамытуда ерекше орын алды. Бұл

жобалар арқылы әлемнің жетекші университеттерінде қолданылатын үздік ғылыми еңбектер қазақ тіліне тәржімаланып, ұлттық білім кеңістігінің дамуына зор үлес қосты.

Қазіргі заманда аударма ісі технологиялық және әдістемелік тұрғыдан түбегейлі өзгерістерге ұшырады. ХХІ ғасыр – ақпарат пен инновация ғасыры болғандықтан, аударма да цифрлық бағытта дамып келеді. Электрондық сөздіктер, автоматтандырылған және нейрондық аударма жүйелері (мысалы, Google Translate, DeepL, Smartcat, Trados, MemoQ) кәсіби аудармашылардың жұмысын жеңілдетіп, өнімділігін арттыруға мүмкіндік берді. Мұндай технологиялар мәтін көлемінің ұлғаюына және уақыт тапшылығына байланысты туындайтын мәселелерді шешуге көмектеседі. Сонымен бірге терминологиялық дерекқорлар мен аударма жады жүйелері аударма сапасын бірізді және дәл етуге септігін тигізуде. Алайда, технологиялық прогресс адам факторын алмастыра алмайды. Себебі аудармада ең бастысы – мәтіннің мәдени, стильдік және мағыналық ерекшелігін сақтау. Машиналық жүйелер тілдің рухын, көркемдік және ұлттық реңкін жеткізуде шектеулі. Сол себепті кәсіби аудармашылардың рөлі әлі де шешуші маңызға ие. Аудармашы тек тіл маманы емес, ол екі мәдениетті байланыстыратын тұлға, халықтар арасындағы рухани көпір. Оның бойында тілдік құзыреттіліктен бөлек, мәдениеттанулық, психологиялық және этикалық білім болуы шарт [4].

Қазіргі уақытта аударма ісі тек әдеби немесе ресми құжаттармен шектелмейді. Ілеспе аударма, іскерлік аударма, техникалық, медициналық және құқықтық аударма сияқты салалық бағыттар қарқынды дамып келеді. Әлемдік нарықта локализация (бағдарламалық қамтамасыз ету мен веб-контентті ұлттық ерекшелікке бейімдеу) және аудиовизуалды аударма (фильм, сериал, жарнама аудармасы) ерекше сұранысқа ие. Бұл үрдістер жаңа кәсіби стандарттарды талап етіп, аудармашылар даярлау жүйесіне жаңашылдық енгізді. Қазақстанда аударма мамандарын даярлау жүйесі де жетіліп келеді. Көптеген жоғары оқу орындарында «Аударма ісі» мамандығы бойынша халықаралық стандарттарға сай білім беру бағдарламалары енгізілген. Студенттер тек тіл мен грамматиканы ғана емес, заманауи аударма технологияларын, мәдениетаралық коммуникацияны, кәсіби этиканы және терминологиялық жұмысты меңгереді. Сонымен қатар болашақ аудармашылар халықаралық тағылымдамалардан өтіп, нақты тәжірибелік ортада білімін жетілдіру мүмкіндігіне ие. Бұл кәсіби даярлық олардың жаһандық еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуына жағдай жасайды. Жаһандану мен ақпараттық қоғамның

дамуы аудармашылардың рөлін бұрынғыдан да күшейтті. Бүгінгі таңда халықаралық форумдар, келіссөздер, ғылыми конференциялар мен мәдени іс-шаралар аудармашылардың еңбегінсіз өтпейді. Олар мемлекеттер арасындағы дипломатиялық қатынастардың тиімді жүзеге асуына, мәдени және экономикалық ынтымақтастықтың нығаюына үлес қосады [5].

Аударма ісі – халықтар мен мәдениеттерді байланыстыратын маңызды сала. Ол қоғамның рухани, ғылыми және мәдени дамуына зор үлес қосады. Қазіргі таңда аударма технологиялық тұрғыдан жаңарып, кәсібилену мен сапаны арттыру бағытында қарқынды дамып келеді. Қазақстанда да бұл салаға ерекше назар аударылып, ұлттық аударма мектебі қалыптасып, халықаралық деңгейге шығуда. Демек, аударма ісі – тіл мен мәдениеттің өзара түсінісуі мен дамуының басты құралы.

ӘДЕБИЕТТЕР

Baker, M., & Saldanha, G. (Eds.). (2009). Routledge Encyclopedia of Translation Studies (2nd ed.). Routledge. Routledge Encyclopedia of Translation Studies

Bermann, S., & Porter, C. (Eds.). (2014). A Companion to Translation Studies. Wiley-Blackwell. A Companion to Translation Studies

Daurenbekova, L. N., Imanberdiyeva, S. K., Baitanassova, K. M., Akniyet, O., & Alimbayev, A. E. (2024). Transformation of Literary Translations of the Literary Classics by Abai Kunanbayev. New Voices in Translation Studies, 13. Transformation of Literary Translations of the Literary Classics by Abai Kunanbayev

Saishanhuli, W. (2023). The state of translation of Kazakh literature into Chinese and Translation of Abai's works into Chinese. Journal of Oriental Studies, 106(3), 13–20. The state of translation of Kazakh literature into Chinese and Translation of Abai's works into Chinese

Alzhanova, A. Y., Balmagambetova, J. T., & Bochina, T. G. (2023). The Role of Mediating Text in Adapting Indirect Literary Translation. Bulletin of the Karaganda University. Philology Series, 111(3), 35–41. The Role of Mediating Text in Adapting Indirect Literary Translation

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ «БАҚЫТСЫЗ ЖАМАЛ» РОМАНЫНДАҒЫ КЕЙІПкерлердің ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ БОЛМЫСЫ

КАЛЕЛОВА А. К., ҚАРТБАЙ Қ. Ж.

студенттер, Б. Ахметов атындағы жоғары педагогикалық колледжі,
Павлодар қ.

Біз бұл мақалада Міржақып Дулатұлының «Бақытсыз Жамал» романын көркемдік және психологиялық тұрғыдан талдадық. Шығармадағы кейіпкерлер жүйесін, олардың мінезі мен жан әлемін ашуға ерекше назар аудардық. Сонымен қатар бұл мақаланы біз екі бағытта қарастырдық: біріншіден – әдеби-теориялық тұрғыдан, яғни өз зерттеу көзқарасымызды негізге ала отырып талдадық; екіншіден – педагогикалық және цифрлық тұрғыдан, яғни жас оқушыларға шығарманы оқытуда пайдалануға болатын заманауи цифрлық платформалар мен әдістерді қолдана отырып қарастырдық. [3, 4]

Міржақып Дулатұлының «Бақытсыз Жамал» романы – қазақ әдебиетіндегі алғашқы психологиялық прозаның үлгісі. Бұл шығармада кейіпкерлердің сыртқы іс-әрекеті ғана емес, олардың ішкі жан дүниесі, рухани азабы, адамдық сезімі аса нәзік бейнеленеді. Автор әр бейнені терең психологиялық талдау арқылы ашып, сол дәуірдегі қазақ қоғамының рухани кескінін көрсетеді.

Басты кейіпкер Жамал – қазақ қызының рухани азабы мен нәзік жан дүниесінің символы. Жазушы оның бейнесі арқылы әйел теңсіздігін ғана емес, адам жанындағы ар мен намыс күресін де суреттейді. Алғашқы беттерден-ақ Жамалдың зеректігі мен зейінділігі байқалады: «Бұрынғы оқымаған балалардың ішінде ең зейіндісі Жамал болып шықты».[1.12 бет] Бұл сөйлем қыздың ақылдылығын, білімге құштарлығын, ерлермен тең дәрежеде ойлай алатын рухани биіктігін танытады. Ол – сөзге шешен, өз ойын ашық айта алатын, намысшыл тұлға. Бұл жерде Жамалдың психологиялық болмысы – еркіндік пен әділдікке ұмтылған рух иесі ретінде көрінеді. Алайда сол рухы еркіндік әлеуметтік шындықпен соқтығысып, қыздың ішкі әлемінде қайшылық тудырады.

Жамалдың тағдыр тәлкегіне түскен сәтінде оның ішкі күйзелісі мен рухани азабы айқын сезіледі. Ол күйеуінің мінезіне разы болмай, ар-ұжданын сақтап, тағдырға мойынсұна алмай қиналады: «Жамал көмелетке жеткен соң күйеуінің нашар екенін біліп, көңіліне күннен-күнге уайым, қайғы түсе бастады».[1. 18бет] Бұл жолдар оның жүрегін кернеген қасіреттің, рухани жалғыздықтың

көрінісі. Сырттай сабырлы болғанымен, оның ішкі дүниесі қайғы мен үмітсіздікке толы. Мұны Жамалдың өз өлеңіндегі мына шумақ дәл жеткізеді:

«Алланың рақматына созамын қол,
Адасқан мен бір ғаріп таба алмай жол.
Сыртым сау, ішім түтін, қапалықта,
Бұл күнде көңілім жүдеу, қасіретім мол». [1. 19бет]

Бұл өлең жолдарында қыздың жан азабы мен рухани күйзелісі терең көрінеді. Сырт көзге сабырлы болғанымен, іштей күйіп-жанған бейбақтың мұны байқалады. Сөйтіп, жазушы кейіпкердің сезімін ашу арқылы әйел психологиясын нәзік түрде суреттейді.

Жамалдың тағдырына әсер еткен тұлғалардың бірі – Жұман. Ол – ақымақтық пен надандықтың бейнесі. Автор оның ішкі әлемінің таяздығын күлкілі әрекеттер арқылы ашады: «Жұманды үй қантшай әкелуге қалаға жібергенде, он теңге алтын орнына алданып, бір тиын жаңа бақыр алып келуі еді». [1. 18бет] Бұл үзіндіде кейіпкердің аңғалдығы мен ойсыздығы айқын көрінеді. Мұндай ұсақ детальдар арқылы автор Жамалдың рухани жалғыздығын одан сайын тереңдетеді. Жұманның бейшаралығы – оның сыртқы кемшілігі емес, ішкі жан дүниесінің бос, рухани деңгейінің төмен екенінің дәлелі. Сондықтан Жамал мен Жұман арасындағы айырмашылық – рухани биіктік пен надандықтың қарама-қайшылығы.

Жамалдың ішкі азабын күшейткен – ата-анасының шешімі, әсіресе Сәрсенбайдың дүниекоңыздығы мен қорқақтығы. Сырттай момын көрінгенімен, ол билік пен байлыққа қызығып, қыз тағдырын саудаға салады. «Сәрсенбай қанша момын адам болса да... дәулетке қызығып, «Өздерін біліңдер», – деп жауап қайтарды». [1. 14бет] Бұл оның ішкі әлсіздігін, рухани тұрақсыздығын білдіреді. Сәрсенбайдың бейнесінде автор дәстүр мен ар-ождан арасындағы рухани күресті көрсетеді. Ол жүрегі жұмсақ, бірақ қоғам ықпалына қарсы тұра алмайтын бейне. Психологиялық тұрғыдан алғанда, Сәрсенбай – дәстүрлі сана мен жаңа өмір арасындағы өтпелі тұлға. Ол қызын жақсы көрсе де, қоғам қағидаларының алдында дәрменсіз. Керісінше, Шолпан – аналық сезімнің символы. Оның бейнесінен нәзіктік пен рухани қайсарлық қатар көрінеді. «Үйде сен тіл алмай, баланы мұнша қайғы-қасіретке салдың, міне, көрмейсің бе, Жамалжан өзді-өзінен азып, жүдеп кетті» [1.20бет] – деген сөзі аналық жүректің қиналысын көрсетеді. Ол күйеуіне қарсы шығып, қызының тағдыры үшін күресуге тырысады, бірақ қоғамның «ер сөзінен аспау» ұстанымына байланысты толық ашылып сөйлей

алмайды. Шолпанның психологиялық портреті – ішкі жан айқайы мен сыртқы сабырдың тоғысы. Ол – нәзік, бірақ әділет үшін күресуге дайын ана.

Жамалдың рухани әлемін терең түсінуге мүмкіндік беретін бейне – Ғали. Ол – сезімнің тазалығын, адамдықтың биіктігін танытатын тұлға. Ғалидың бейнесі алғаш рет көрінгенде-ақ, оның тәрбиесі мен мінезі өзгеше суреттеледі: «Бұл жігіт орта бойлы, кияпатты, бетінде азырақ қорасан дағы бар, сөйлеген сөзі сыпайы, әдепті, киімі ноғайшалау Ғали есімді бір зат еді». Оның сыпайылығы мен мәдениеттілігі, өнерге жақындығы – Жамалдың ішкі жан дүниесімен үндес.

Ғалидың өлеңі:

«Жақсы қыз баға жетпес бір гаупар тас,

Он алты, он жетіге жеткенде жас.

Жаннаттың пісіп тұрған алмасындай,

Қол жетпес, қандай жігіт ләззат алмас» – [1. 51бет]

Жамалға деген нәзік сүйіспеншілікті ғана емес, оның рухани сұлулығын дәріптейді. Ғали – арман мен тазалықтың бейнесі. Оның психологиялық болмысы – махаббатқа адалдық пен әділетсіздік алдында дәрменсіздік арасындағы қайшылық.

Міржақып Дулатұлы «Бақытсыз Жамал» романында қазақ қоғамындағы ескі діни ұғым мен жаңа ағартушылық ойдың қақтығысын нақты адамдар тағдыры арқылы көрсетеді. Бұл әсіресе молдалар бейнесі мен олардың ықпалында айқын көрінеді.

Романдағы бір көріністе: «Бір күні Сәрсенбайдың үйіне ескі жолмен оқыған, дүниеде білмеген нәрселерім жоқ деп дұға қылушы бір шала надан молда келіп конды... Молда 'Жәдид молдалардан оқытпаңыз, олар балаңызды бұзады' – деді...» [1. 8бет]. Міне, осы диалог арқылы автор ескі көзқарастағы, шала сауатты дін өкілдерінің халық санасын тұмшалап тұрған бейнесін ашады. Сәрсенбай да осындай жалған «шариғатшылардың» сөзіне сеніп, қызының оқуына қарсы болады.

Алайда көп ұзамай ауылға Уфа медресесінде білім алған жас Ғазиз молда келеді. Ол – жаңаша ойлайтын, ағартушылық бағыттағы тұлға. Сырт көзге ескі жолдағы хадимі молда болып көрінгенімен, іштей ұсыл жәдид (жаңашыл оқу) жүйесін ұстанады. Ғазиз молда Жамалдың зеректігіне таң қалып, оны жасырын түрде хат танытады: «Мұғалім әпенді сол жолмен бес ай оқытқанда Жамал бек ғайбат болып, түрлі кітаптарды оқитұғын болып қалған еді...» [1. 11бет]

Осы сәт – Жамалдың рухани оянуының бастауы. Ол хат танып, қисса, дастан, айтыс секілді әдеби мұраларды сүйіп оқитын, дүниетанымы кең, сезімтал жас болып қалыптасады.

Ғазиз молда – Жамалдың тұлға болып жетілуіне ықпал еткен ағартушылық символ. Ал ескі молда – нағандық пен қасаң дәстүрдің бейнесі. Дулатұлы осы екі тұлға арқылы қоғамдағы рухани жарықты іздеу мен қараңғылықтың арасындағы күресті бейнелейді. Бұл — шығарманың психологиялық және әлеуметтік өзегін тереңдеткен көркемдік тәсіл.

Ал Байжан, Фатихолла, Қалампыр, Бекжан секілді қосалқы кейіпкерлер де романның психологиялық кеңістігін толықтырып тұр. Байжан – мансапқұмар, айлакер адам. Оның әрекеті билікке құмарлық пен қатыгездіктің көрінісі болса, Фатихолла – дүниеқоңыздықтың, менмендіктің символы. Қалампырдың бейнесі қызғаныш пен сабыр арасындағы күресті көрсетсе, Бекжан – ұсақ мақтан мен жағымпаздықтың психологиясын ашады. Әрқайсысының бойындағы адамдық әлсіздік Жамалдың рухани биіктігін одан әрі айқындай түседі.

Міржақып Дулатұлының шеберлігі – кейіпкерлердің ішкі жан дүниесін сыртқы портрет, іс-әрекет, сөз және өлең арқылы ашуында. Романдағы әрбір кейіпкер – өз заманының айнасы, қоғамның рухани кескінін бейнелейтін тұлға.

Жамалдың трагедиясы – жеке адамның емес, тұтас дәуірдің трагедиясы. Оның «сыртым сау, ішім түтін» деген жан айқайы – әйелдің ғана емес, рухани тұншыққан ұлттың үні. Сөйтіп, «Бақытсыз Жамал» – кейіпкерлердің психологиялық әлемі арқылы қоғамның рухани дертін көрсеткен, қазақ әдебиетінде психологиялық прозаның негізін қалаған шығарма. Ондағы Жамал, Сәрсенбай, Шолпан, Ғали сынды кейіпкерлердің әрқайсысы – адам жанының терең иірімдерін ашқан көркем бейнелер.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Міржақып Дулатұлы «Бақытсыз Жамал», «Жазушы» баспасы, 2009
2. <https://massaget.kz/syn/bakyitsyiz-jamal-romanyi-turalyi-brer-soz--24305/>
3. <https://wordwall.net/ru/resource/99835120>
4. <https://wordwall.net/ru/resource/99908727>

5. <https://1drv.ms/w/c/04030d09100e658d/EazKQaDynnJEgCAW5ITNdKcB-hCm7luOC314nDrV2eIaSQ?e=jxDtTs>

6. https://www.educaplay.com/learning-resources/17490324-learning_resource.html

НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ И ОБЩЕСТВО: СОЦИАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ, ЦЕННОСТИ И ИННОВАЦИИ

КАЛИЕВА А. А.

ведущий специалист отдела прикладных исследований и акселерации новых разработок ТОО «Казахский национальный университет спорта», г. Астана

Сегодня знания стали ближе, чем когда-либо: достаточно лишь взглянуть на экран смартфона, чтобы открыть целый мир информации. Инновации стремительно входят в нашу жизнь, и их влияние на науку и образование трудно переоценить. Они помогают развивать систему образования, делая её доступнее, удобнее и эффективнее. Технологии открывают новые форматы обучения и исследования. Онлайн-курсы делают знания массово доступными, цифровые библиотеки хранят огромные массивы информации. Всё это позволяет учиться по-новому, расширять горизонты науки и находить ответы на вопросы, которые ранее казались недостижимыми. Оптимизм современности заключается в том, что инновации способны сделать образование действительно доступным каждому, а науку – ближе к обществу. Важно лишь использовать их так, чтобы они помогли раскрывать потенциал личности и упрощали сложные процессы.

Образование оказывается в центре перемен в условиях стремительного технологического роста. Одним из ключевых направлений становится внедрение искусственного интеллекта. Ярким примером являются системы наподобие ChatGPT. Исследования показывают, что такие инструменты ускоряют освоение материала и повышают интерес к обучению. Учёные Чан и Ци (2023) отмечают, что ценность технологий в их поддерживающей роли, а не в конкуренции с человеком [1]. В книге «Brave New Words» Салман Хан показывает, что ИИ способен снижать нагрузку на преподавателей и давать ученикам возможность учиться в комфортном темпе [2]. Профессор Стэнфордского университета Фэй-Фэй Ли подчёркивает: «ИИ по сути – прикладная технология,

которая должна служить обществу» [3]. Исследователь Ашок Гоэл на примере собственных проектов демонстрирует, как ИИ сделал онлайн-обучение более доступным, экономит время преподавателей и повышает вовлечённость студентов [4]. Ясмин Исотани из Гарвардской школы образования отмечает, что ИИ-технологии дают педагогам «полный инструментарий», позволяя им становиться ещё эффективнее [5]. Профессор Университета Вирджинии Хадсон Голино считает, что ИИ не заменяет человека, а трансформирует процесс обучения, расширяя его возможности [6]. Большинство современных учёных сходятся во мнении: искусственный интеллект усиливает человеческий потенциал, а не вытесняет его. Для меня особенно важно, что ИИ освобождает учителей от рутины и позволяет уделять больше внимания личности ученика. Это открывает доступ к гибкому и персонализированному обучению, делая образование современным.

Наряду с ИИ всё большую роль играют Big Data и EdTech. Анализ больших данных помогает индивидуализировать процесс обучения, предсказывать трудности и повышать эффективность образовательных решений. Важным фактором становятся онлайн-платформы. Они снимают географические и социальные барьеры, позволяя учиться в удобном формате. Интерактивные инструменты делают процесс увлекательным. Профессор цифрового обучения Маркус Спехт подчёркивает: «онлайн-обучение позволяет людям расширять знания так же, как они строят карьеру» [7]. Джек Мессман, председатель Cambridge Technology Partners, считает, что онлайн-образование создаёт справедливые возможности для всех [8]. Таким образом, инновации открывают путь к более гибкой системе образования.

В Казахстане цифровизация образования активно набирает темпы. Внедряются обновлённые программы по цифровым навыкам, проекты по искусственному интеллекту, развивается дистанционное обучение. Государство инвестирует в инфраструктуру: подключает школы к высокоскоростному интернету, создаёт цифровые библиотеки, внедряет электронные дневники и сервисы для студентов. Всё это демонстрирует стратегический выбор страны — подготовку молодого поколения к цифровой экономике. Президент Касым-Жомарт Токаев неоднократно подчёркивал: цифровизация — не мода, а инструмент развития [9]. Министр просвещения Гани Бейсембаев добавил, что главная задача — обеспечить доступность инноваций каждому школьнику и студенту, независимо от региона

[10]. Эти слова отражают суть современных вызовов. Ведь одна из главных проблем — различия между городскими и сельскими школами. Цифровая трансформация должна не углублять этот разрыв, а сокращать его.

Сегодня государство активно борется с цифровым неравенством. Ведётся подключение школ к скоростным сетям, прокладываются оптоволоконные линии. Более 99 % школ уже имеют доступ к интернету, но теперь внимание уделяется качеству соединения. Это открывает равные возможности детям, независимо от места проживания. Однако наличие техники — лишь половина успеха. Не все педагоги владеют новыми инструментами. Для этого проводятся курсы повышения квалификации и программы переподготовки. Такой комплексный подход даёт шанс сделать инновации реальной частью школьной и вузовской жизни.

Современное образование невозможно представить без технологий. Но их истинная ценность проявляется тогда, когда они становятся не целью, а средством развития личности и общества. Казахстан уверенно движется к тому, чтобы образование стало доступным, гибким и справедливым. Искусственный интеллект, большие данные и онлайн-платформы открывают путь к раскрытию талантов. Да, работы впереди много, но самое главное уже есть — стремление сделать знания ближе и равные возможности реальностью.

Будущее образования определяется не только скоростью внедрения технологий, но и мудростью их применения. Казахстан сделал серьёзные шаги, и теперь важно, чтобы каждый школьник, студент и педагог ощущал свою включённость в процесс. Я уверена: цифровизация и ИИ не должны быть уделом только крупных городов. Их главная ценность — помогать каждому. И хотя впереди ещё предстоит работа по сокращению разрыва между городом и селом, вектор развития выбран правильно. Для меня цель инноваций — объединять, а не разделять, вдохновлять и давать возможности каждому. Это путь к тому, чтобы образование стало общим достоянием и источником роста для общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чан А., Ци Л. Искусственный интеллект в образовании: поддержка, а не конкуренция // Journal of Educational Technology. – 2023.

2. Хан С. Новые смелые слова: как ИИ изменит образование. – Сан-Франциско: Penguin Press, 2023.
3. Ли Фэй-Фэй. Прикладной искусственный интеллект для общества // Лекции Стэнфордского университета. – 2021.
4. Гоэл А. Искусственный интеллект в онлайн-обучении: кейсы и размышления. – Технологический институт Джорджии, 2022.
5. Исотани Я. Возможности ИИ для педагогов. – Гарвардская школа образования, 2021.
6. Голино Х. Трансформирующая роль ИИ в академической жизни // Публикации Университета Вирджинии. – 2022.
7. Спехт М. Масштабирование знаний: онлайн-обучение и цифровое образование // Journal of Digital Learning. – 2020.
8. Мессман Дж. Онлайн-образование как инструмент равных возможностей. – Cambridge Technology Partners, 2019.
9. Токаев К. Ж. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. – Астана, 2022.
10. Бейсембаев Г. Цифровизация образования: интервью и официальные заявления. – Министерство просвещения РК, 2023.

ТЕНДЕНЦИИ МИГРАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

КАМИРЖАНОВА Ж. Е.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

к. полит. н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Миграционные процессы в Казахстане за последние десятилетия претерпели значительные изменения, что связано с рядом факторов, включая экономические, социальные, политические и глобализационные процессы. Одним из наиболее существенных факторов, оказывающих влияние на миграционные потоки, является глобализация, которая изменила характер миграции, создав новые возможности и вызовы для стран, включая Казахстан.

Глобализация, как комплексный процесс, охватывающий политические, экономические, культурные и технологические изменения, оказывает заметное влияние на миграцию, изменяя ее характер и масштабы. Глобализация, с одной стороны, способствует усилению миграции, облегчая передвижение людей по всему миру, а с другой – приводит к изменению тенденций в миграционных потоках, в том числе внутри стран и в рамках международных отношений.

Одним из основных эффектов глобализации является открытие рынков труда и упрощение миграционных барьеров. Это способствует росту числа мигрантов, которые ищут новые возможности для работы и улучшения жизни. Казахстан, как часть глобализованного мира, не остается в стороне от этих изменений. В последние десятилетия в стране наблюдается активизация миграционных процессов, как внутрирегиональных, так и международных. Влияние глобализации на миграцию в Казахстане можно рассмотреть через несколько ключевых аспектов [1].

Увеличение миграционных потоков в поисках экономических возможностей. Глобализация содействует интеграции Казахстана в мировую экономику, что приводит к повышению спроса на рабочую силу в определенных секторах. Казахстан, будучи стратегически расположенным на перекрестке торговых и экономических маршрутов, сталкивается с увеличением миграции рабочей силы из соседних стран, таких как Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан. Это связано с ростом промышленности, строительного сектора и добычи природных ресурсов, что создает дефицит рабочей силы, особенно в удаленных регионах и на крупных строительных объектах.

В то же время Казахстан является привлекательным направлением для иностранных инвесторов и специалистов, что обусловлено экономической либерализацией и открытием возможностей для ведения бизнеса. Глобализация способствовала созданию новых рабочих мест в таких отраслях, как информационные технологии, финансы, инженерия и образование, что привлекает высококвалифицированных специалистов не только из СНГ, но и из других стран.

Рост международных миграционных потоков. Глобализация также привела к активизации международной миграции, что отразилось на Казахстане как в контексте иммиграции, так и эмиграции. Казахстан стал важным центром трудовой миграции в Центральной Азии. Соседние государства, такие как Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан, активно поставляют рабочую силу в Казахстан, где предлагаются более высокие заработные платы и лучшие условия для трудовой занятости. Это явление стало более выраженным после распада Советского Союза и формирования новых национальных границ, что привело к росту миграции между странами СНГ.

С другой стороны, Казахстан сталкивается с выездной миграцией, особенно среди молодежи и высококвалифицированных

специалистов. Молодежь, стремясь получить образование и профессиональные возможности, активно мигрирует в более экономически развитые страны, такие как Россия, Европейский Союз и США. Это явление стало особенно заметным в последние годы, когда процессы глобализации открыли более широкие горизонты для академической и профессиональной мобильности.

Снижение барьеров для миграции и усиление мобильности населения. Глобализация и развитие современных технологий также способствовали снижению миграционных барьеров. Улучшение транспортной инфраструктуры, развитие международного авиационного и наземного транспорта, а также распространение технологий информационного обмена и связи значительно облегчило перемещение людей между странами. В Казахстане это выразилось в более высоком уровне мобильности граждан, что также способствует как внутренней миграции (переезд из сельских районов в города), так и международной миграции.

Снижение визовых барьеров, упрощение процедур получения разрешений на работу, создание интеграционных объединений, таких как Евразийский экономический союз, также способствовали активному перемещению рабочей силы внутри региона. Казахстан стал важным участником этого процесса, так как мигранты из соседних стран все чаще получают возможность работать и жить в Казахстане без необходимости прохождения сложных визовых процедур [2].

Культурная и социальная интеграция мигрантов. Глобализация влияет не только на экономику и рынок труда, но и на культурное взаимодействие между странами. В Казахстане, благодаря глобализационным процессам, наблюдается рост культурной и социальной мобильности населения. С увеличением числа мигрантов из других стран меняется культурная структура городов, что ведет к образованию мультикультурных сообществ. Это создает как новые вызовы в плане интеграции мигрантов, так и новые возможности для культурного обмена и расширения социальных связей.

Влияние глобализации на эмиграцию из Казахстана. Глобализация также влияет на процессы эмиграции, так как граждане Казахстана, стремящиеся получить более высококвалифицированную работу или образование, активно мигрируют в страны с более развитыми экономиками. Современные образовательные и профессиональные возможности в таких странах, как США, Великобритания и Германия, стали доступными благодаря глобализации. Это особенно заметно

среди молодежи и специалистов в области науки, технологий и бизнеса, что увеличивает отток высококвалифицированной рабочей силы из Казахстана [3].

Рынок труда является одним из наиболее важнейших факторов, оказывающих влияние на миграционные потоки. Изменения в экономике, связанные с развитием отдельных отраслей, уровнями заработной платы, условиями труда и доступностью рабочих мест, напрямую влияют на решение людей о миграции как внутри страны, так и за ее пределы. Ситуация на рынке труда изменяется под воздействием экономического роста, финансовых кризисов, технологических изменений, а также глобальных и региональных экономических факторов. Эти изменения могут как усиливать миграционные потоки, так и сдерживать их, в зависимости от того, создаются ли новые возможности для трудовой занятости или же наблюдается дефицит рабочих мест.

Одним из наиболее очевидных факторов, способствующих увеличению миграции, является дефицит рабочих мест и высокая безработица в отдельных регионах или странах. Когда рынок труда не может предоставить достаточное количество рабочих мест или условия для трудовой занятости остаются неблагоприятными, люди начинают искать работу в других регионах или странах, где есть возможности для заработка и улучшения качества жизни.

В Казахстане изменения на рынке труда, связанные с экономическими кризисами или падением цен на нефть, периодически приводят к сокращению рабочих мест, особенно в таких отраслях, как сельское хозяйство, добывающая промышленность, а также в других трудоемких секторах. Например, в периоды экономических спадов или кризисов многие мигранты, особенно из соседних стран, таких как Узбекистан и Кыргызстан, стремятся работать в Казахстане, где существует спрос на рабочую силу в таких отраслях, как строительство, сельское хозяйство и торговля [4].

Отсутствие высококвалифицированных рабочих мест в определенных секторах экономики, особенно в периоды экономической нестабильности, также может стать причиной оттока рабочей силы. В таком случае, как на внешнем, так и на внутреннем уровнях миграция усиливается, поскольку люди из менее развитыми регионами и стран, где нет возможности найти стабильную работу, переезжают в более экономически развиты районы или другие государства.

Напротив, экономический рост и улучшение ситуации на рынке труда могут стать факторами, способствующими сокращению миграции, как внутрирегиональной, так и международной. Когда в стране или регионе создаются новые рабочие места, повышается уровень зарплат, появляются возможности для карьерного роста, это снижает необходимость в миграции. В последние годы Казахстан наблюдает рост экономики, вызванный увеличением инвестиций в нефтегазовую и другие отрасли. Этот рост сопровождается созданием рабочих мест в таких секторах, как строительство, промышленность, энергетика, а также в новых отраслях, таких как информационные технологии и инновации.

Увеличение занятости и улучшение условий труда становятся привлекательными факторами для трудовых мигрантов, что, с одной стороны, уменьшает отток рабочей силы, а с другой — способствует снижению въездной миграции, так как страна сама может обеспечить необходимую рабочую силу. Например, если в Казахстане увеличивается количество высококвалифицированных рабочих мест в таких отраслях, как ИТ-сектор, это может привести к снижению необходимости в привлечении иностранных специалистов и мигрантов, особенно в высококвалифицированных сферах.

Таким образом, глобализация оказывает комплексное влияние на миграционные потоки в Казахстане, усиливая как внутреннюю, так и международную миграцию. Она способствует интеграции Казахстана в мировое сообщество, создавая новые возможности для трудовой миграции, а также влечет за собой проблемы, связанные с эмиграцией высококвалифицированных кадров. Влияние глобализации на миграцию потребует от государства разработки эффективных миграционных и социальных стратегий, направленных на управление этими процессами и минимизацию возможных негативных последствий.

ЛИТЕРАТУРА

- Досманбетов Б. С. Миграция и социальная интеграция в Казахстане / Б. С. Досманбетов. – Алматы : Экономика, 2023. – 189 с.
- Назарбаев Н. А. Роль миграции в развитии Казахстана. – Алматы : Офсет, 2021. – 310 с.
- Мухамедов М. Т. Демографические изменения и миграция в Казахстане / М. Т. Мухамедов. – Алматы : Жаңа заман, 2020. – 145 с.

Нурмаханова Г. К. Интеграция мигрантов в Казахстане: проблемы и пути решения / Г. К. Нурмаханова. – Алматы : Әділет, 2023. – 167 с.

Ә.ТӘЖІБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ

КАСЫМОВА Г. Ж.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Слеті жалпы орта білім беру мектебі, Павлодар облысы, Ертіс ауданы

Оқушыларға ұлттық тәрбие берудің негізі мектепте қаланады. Әдебиет көркем сөз өнері болғандықтан, бұл сабақта әрбір сөзінде шығарманың көркемдігі мен тіл шеберлігіне көңіл аударып оқушыны терең тебірентіп, әсерлендіріп, оқушыларды сөз құдіретін сезінуге баулыса, мұндай сабақ әдебиеттік біліммен қатар ұлттық тәрбие бере алады. «Терең білім – теңдесіз қазына» деген халқымыз. Білім – оқушының ақыл – ойын дамытатын парасаттылық, ұлтжандылық, адамгершілік, қасиеттерін қалыптастыратын ең негізгі құрал. «Қазақтың өзіндік ұлттық қасиеттерінің қайта қалыптасуына қамқорлық жасау – менің президенттік те, перзенттік те парызым» – деп Президентіміз атап көрсеткендей, бүгінгі қоғам талабына сай білім мен тәрбие беру ісінің негізгі міндеттерінің бірі - ұлттық рухани құндылықтарды сақтай отырып әлемдік өркениеттің даму көшіне ілесу [1, 2 б.] Оқу-тәрбие үрдісін ұлттық негізде ұйымдастыру мәселесіне ерекше мән берілуі тиіс. Бұл жерде ұлттық құндылықтар қазынасы болып табылатын халқымыздың бай мәдени мұрасын, ондағы педагогикалық ой - пікірлерді пайдаланудың маңыздылығы айқындала түседі.

Жас ұрпақты отансүйгіштікке, адамгершілікке тәрбиелеуде, ұлттық сана-сезімді қалыптастыруға ықпал ететін Әбділда Тәжібаевтың шығармаларындағы тәлім-тәрбиелік ой - пікірлері қазақ педагогикасына нақты үлесін қосатыны даусыз. Әбділда Тәжібаевтың поэзиясын бір де – бір ақынның туындыларымен шатастыру мүмкін емес. Оның поэзиясы – тың ізденістің, жоғары мәдениеттің, көңігі шебердің поэзиясы деп айтуға болады. Поэмалары қазақ әдебиетінде озық үлгілерді қалыптастырды. Қазақ этнопедагогикасын зерттеуші ғалымдардың пікірінше, шығармашылығы арқылы тәрбие мектебіне айналған ғұлама - ойшылдармен ақын - жыраулар, т.б. ұрпақ тәрбиесіне өнегелі өсиет

айта білетін тұлғалар «тәлімгер» деп аталған [2, 26 б.]. Осы пікірлерге жүгіне отырып, Әбділда Тәжібаевты тәлімгер - ақын ретінде қарастырамыз. Себебі Әбділда Тәжібаевтың шығармаларындағы педагогикалық құнды ой - пікірлер жастарға білімдік және тәрбиелік қасиеттерді қалыптастырудағы мүмкіндіктерімен айшықталады. Әбділда Тәжібаевтың өмірі мен қоғамдық қызметі, жастарға өнеге қалдырған мұрасы – ұлттық үлгідегі педагогикалық құрал, ақын шығармаларының құндылығы уақыт озған сайын әлеуеті арта түсетін рухани қазына болып табылады.

Ә. Тәжібаев поэзиясының ең басты мақсаты мен негізі ұстаздық, үйретушілік қызмет екендігіне көзімізді жеткіземіз. Өйткені, поэзияны тәрбие құралы деп қараған Әбділда ақын «Өлеңнің өмірге ұқсауы жетімсіз, өмірдің пафосы, оның ең басты мақсаты, оның ұйтқысы мен негізі жырлануы керек [3, 77 б.]. Әйтпесе поэзия ұстаздық, үйретушілік қызметін атқара алмай қалады» деген қағиданы ұстанып, өз шығармаларында тәрбие мәселесіне кеңінен тоқталғанын көреміз.

Әбділда Тәжібаев өзінің шығармашылығы арқылы жас ұрпаққа тәрбие берудің мазмұнының байып, тәрбиелік ұғымдардың мағыналық тұрғыдан ашылуына және оның маңыздылығына ой – пікірін білдіреді. Әбділда Тәжібаев тікелей педагог болмаса да өз шығармашылығын жастарға тәлім-тәрбие беруге арнағанын байқаймыз. Ақындық бейнесі адами абзал қасиеттермен қалыптасқан азамат ойы мен сөзін өзінің адамгершілік кеңістігінде тоғыстырады. Өмірді сүю арқылы адамзаттың бәрін жақсы көретін ақынға тән адами ізгі сапалар Әбділда Тәжібаев дүниетанымына негіз болғандығын аңғарамыз, Өзінен бұрынғыларды құрметтеу, өзінің замандастарын сыйлау, кіші буынға ізет білдіру сияқты азаматтық ұстанымдары арқылы жалпы оқырмандарын жақсылыққа үндейді, ізгілікке шақырады. Тәлімгер - ақын қарастырған тәлім - тәрбиелік ой - пікірлердегі ұрпақ тәрбиесінде дәріптелер аталмыш жоғары сапалар шынайы адамгершілік. Достастық, ынтымақтастық, өзара көмек негізінде және кішіпейілділік және т.б. адами қасиеттерге көзделгендігі анықталады. «Ойсыздық, идеясыздық - көзге байланған қара орамал» деп Әбділда Тәжібаев кез келген істі ақылмен шешіп, ой таразысына салу қажеттігін айтады.

Ұлттық тәрбие дәстүріміздің арқауы қайырымдылық кішіпейілділік, зеттілік, инабаттылық, үлкенге құрмет көрсету, сыйлау, ар-ұятты сақтау, қамқоршылық қасиеттері отбасынегізінде қалыптасатынын ақын өз шығармашылығында айқын көрсете

білген. Тәлімгер - ақын өз туындылары арқылы игі қасиеттерге баулып, адамгершілігі мол тұлғаларды дәріптеп, әсерлі де тартымды суреттеумен қатар менмендік, жағымпаздық, екіжүзділік көлгірсу сияқты пасықтыққа тән қылықтарды түйреп - мінейді. Осыдан байқайтынымыз, Ө. Тәжібаев адами құндылықтарды, жақсы мінезбен жаман мінезді салыстыру арқылы жастар бойына егуге тырысқан, яғни жаманның жамандығы әрқашан жақсымен қатар тұрғанда ғана көрінетінін ақын терең ұғындырады». Жақсының жарқылдаған жаны жомарт, жаманның жаны бейім дұшпандыққа» дейді ақын. Әбділда Тәжібаев шығармашылығын зерделей келе тәлімгер-ақын жастарға эстетикалық тәрбиені төмендегі тақырыптағы өлеңдер негізінде үлгі еткенін: туған жер табиғатының сұлулығын, табиғатағы жыл мезгілдеріне қатысты әдемілікті (қыс, көктем, жаз, күз) қазақ халқының ұлттық болмысындағы сұлулықты (қазақ қыздарының), табиғаттағы жеке құбылыстар әсемдігін (тау, жер, т.б.), төрт түлік малдың сұлулығын, қасиеттілігін (жылқы, түйе, т.б.) дәріптеу арқылы сезімге әсер етіп эстетикалық талғам қалыптастыруға, әдемілікті бағалай білуге үйретуге ұмтылғанын аңғарамыз. Ө. Тәжібаев шығармашылығы жас ұрпақты еңбексүйгіштікке дағдыландыруымен қатар еліне адал қызмет ететін тұлғаларды тәрбиелейтін педагогикалық идеяларымен де құнды. Оны ақынның еңбек озаттарының өнегелі өмірін жас өрендерге үлгі етіп, табиғат көрінісімен және еңбек күйімен байланыстыра жұмысшы бейнесін сомдауы, еңбекті байлық, молшылық көзі ретінде насихаттауы, жердің қадір - қасиетін ұғындырып, егер еңбек ете білсең берер пайдасы мол екенін баса айтуы, жұмысты жат санайтын жалқауларды, оңай олжа тапқысы келетін жатыпшіерлерді аямай сынға алып, оларды қоғамға зиян тигізушілер қатарына қосуы арқылы келешекте жастарға сабақ болсын деген ұғымымен үйрету, үлгі ету, мадақтау әдістерімен жүзеге асыра білуінен байқауға болады. Өйткені ақын - кәсіби қызметін атқару үстіндегі еңбекқор тұлғаның шын көңілімен қызмететкен мамандығын мақтан тұтып, еңбек арқылы бейнеленетін сұлулықтың шынайы көрінісін жасайды. Ақын - тәлімгер эстетика мен еңбек тәрбиесін біріктіреді. Еңбек іс-әрекеттегі сұлулықты дәріптейді. Әбділда Тәжібаев патриоттық тәрбиеге ерекше назар аударды біз көреміз. Ақын-тәлімгер болашақ ұрпаққа туған жері мен елін ұсынады - туған жерге, сіздің рулық парызыңызды түсіндіріңіз махаббат пен мақтаныш тәрбиесіне көп көңіл бөлінеді ұлттық ар-намыс, қайталанбас ерлік жастарын аудару, тәрбиелеу қажет деп санады. «Халықтың қуаты тілдің қуаты. Біз ең

сөйлейтін ана тіліміз ең айтқыш, ең білгір ең бай тілдердің біріне айналдыруымыз керек. Бұл бүгінгі біздің, ертеңгі жас ұрпақтың міндеті» деп қазақ тілінің мәртебесін көтеруді, қасиетін арттыруды көздеген. деді ол. Сонымен қатар, Әбділі Тәжібаевтың ертеңгі жастарға мол сенім артып, оларға ой салуының өздері де оларды елжандылыққа тәрбиелеп, мемлекетіміздің өркендеп, өсуіне үлкен жауапкершілік сезімін жүктейді. Тәжібаев шығармашылығындағы бауырмалдық сезіміне тәрбиелейтін педагогикалық идеялары өзіне ұлт өкілдеріне, олардың тіліне, мәдениет пен өнерге құрметпен қарау жүйесін қалыптастырып.

Қазақстандағы ұлттар ауызбіршілігіне де өз септігін тигізіп, елімізде тыныштық пен бейбітшілікті сақтауда да аса құнды екенін дәлелдеді. Әбділдә Тәжібаев шығармалары білім беру жүйесіндегі білім мен тәрбиенің ұлттық мазмұнын алуға, ұлттық құндылықтардың нәріптелуіне үлес қосары күмәнсіз. Олай дейтініміз, Әбділдә Тәжібаев шығармашылығының мектеп бағдарламасында оқылуы жас - өндірушілердің біліміне, тәртібіне әсер ететін тәрбие құралы ғана емес, сондай-ақ, жоғары оқу орындарындағы жастардың да танымы мен көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндігі мол.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 ҚР « Қазақстан - 2030» стратегиясы Алматы. 1997., - 87 б
- 2 Қ.Бөлеев, Т. Бөлеев. Тәрбие-тәрбие зертанасы. «Қазақстан мектебі», №9, 1996. 44-46-б.
- 3 Ә. Тәжібаев. Бес томдық шығармалар жинағы. Алматы. Жазушы, 1981. Т. 5. Проза. 320-б

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰРЫЛТАЙДЫҢ ЭТНОСАЯСИ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

КАППАСОВА Г. М.

PhD, қауымд.профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.
БАЙДҮЙСЕН Б. Е.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық бірегейлікті сақтау мен этносаралық келісімді нығайту – Қазақстан үшін стратегиялық маңызы бар міндеттердің бірі. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей, «Жаңа Қазақстан» құру жолында қоғамның барлық

мүшелерін ортақ құндылықтар мен жауапкершілік төңірегінде біріктіру қажет [1].

Осы мақсатта 2022 жылы құрылған Ұлттық құрылтай институты қоғамдық диалогты жандандырудың және ұлттық тұтастықты бекітудің жаңа үлгісі ретінде қалыптасты. Ол дәстүрлі қазақ қоғамындағы «құрылтай» ұғымының тарихи мәнін сақтай отырып, оны заманауи саяси мәдениет пен демократиялық қағидалармен үйлестірді [2].

Ұлттық құрылтайдың негізгі миссиясы – билік пен қоғам арасындағы байланысты күшейту, азаматтардың пікірін мемлекеттік шешімдерге жеткізу және этносаяси бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ету.

Бірінші Ұлттық Құрылтай 2022 жылы 16 маусымда Ұлытау облысында, Жошы хан тарихи-мәдени кешенінде өтті. Бұл жиында ел бірлігі мен ұлттық жаңғыру мәселелері талқыланып, Ұлттық Құрылтайдың тұрақты қоғамдық диалог алаңы ретіндегі қызметі айқындалды.

Екінші Құрылтай 2023 жылы Түркістан қаласында өтті. Оның басты тақырыбы – «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» болды. Мұнда мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді арттыру, азаматтық жауапкершілік пен әділдік қағидатын нығайту мәселелері қаралды.

Үшінші Ұлттық Құрылтай 2024 жылы 15 наурызда Атырау қаласында өтті. Бұл жиында өңірлік даму, экологиялық қауіпсіздік және ұлттық рухты жаңғырту тақырыптары көтерілді.

Төртінші Құрылтай 2025 жылы 14 наурызда Бурабайда өткізілді. Онда елдің қоғамдық келісімі мен біртұтас ұлттық саясатты жетілдіру жолдары талқыланды.

Дегенмен, Ұлттық Құрылтайдың қызметіне қатысты бірқатар проблемалар да бар. Біріншіден, қабылданған ұсыныстар мен пікірлердің нақты іске асу деңгейі төмен – яғни, Құрылтай шешімдерінің көпшілігі қоғамдық талқылау деңгейінде қалып қояды. Екіншіден, Құрылтайдың жұмысына азаматтық қоғам мен өңірлік өкілдердің қатысуы шектеулі, бұл оның кең қоғамдық қамтылуын тежейді. Үшіншіден, Құрылтайда айтылған бастамалардың тиімді орындалуын бақылау механизмі әлсіз.

Осыған байланысты, Ұлттық Құрылтайдың беделін арттыру үшін оның шешімдерін жүзеге асыру бойынша нақты іс-шаралар жоспары қабылданып, қоғам мен билік арасындағы өзара байланысты нығайту қажет. Сонда ғана Құрылтай шын мәнінде халық пен мемлекет арасындағы тиімді көпірге айналады.

1. Этносаяси бірегейлік ұғымының теориялық негіздері

Этносаяси бірегейлік – бұл азаматтардың өз елінің этномәдени және саяси кеңістігімен өзін-өзі сәйкестендіру процесі [3]. Ол ұлттық сана, тіл, мәдениет, азаматтық жауапкершілік және ортақ тарихи жады секілді компоненттерден тұрады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, этносаяси бірегейлік екі негізгі өлшемге ие:

Этникалық өлшем – белгілі бір халықтың тарихи, мәдени және тілдік тұтастығын сақтау;

Азаматтық өлшем – елдің барлық азаматтарының ортақ құндылықтар негізінде бірігуі.

Қазақстан жағдайында бұл екі өлшемнің үйлесімді дамуы елдің көпэтносты құрылымына байланысты аса өзекті [4].

Зерттеушілердің пікірінше, этносаяси бірегейлікті қалыптастыру тек идеологиялық емес, сонымен бірге институционалдық процесс болуы тиіс [5]. Бұл тұрғыдан Ұлттық құрылтайдың рөлі ерекше, себебі ол азаматтық қоғам мен билік арасындағы тұрақты байланыс алаңы ретінде жұмыс істейді.

2. Ұлттық құрылтайдың қалыптасуы және оның қоғамдық-саяси рөлі

Ұлттық құрылтай 2022 жылы Президент Қ. К. Тоқаевтың бастамасымен құрылды. Бұл институт бұрынғы Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің эволюциялық жалғасы болып саналады. Құрылтайдың басты ерекшелігі – ол кең ауқымды қоғамдық диалогқа негізделген және аймақтық деңгейлерде (облыстық, қалалық, аудандық құрылтайлар) өз тармақтарын дамытқан жүйе [6].

Құрылтайдың негізгі міндеттері:

- қоғамдық келісім мен бірлікті нығайту;
- ұлттық құндылықтар мен рухани жаңғыру идеяларын дәріптеу;

- жастардың азаматтық белсенділігін арттыру;

- ұлттық саясат пен тіл саясатына қатысты ұсыныстар әзірлеу.

Мемлекет басшысы өз сөзінде Ұлттық құрылтайды «қоғамдық жаңарудың тірегі, халықтың сенім алаңы» деп атаған [7]. Бұл оның саяси-идеологиялық мәнін айқындайды.

Құрылтайдың әрбір отырысында стратегиялық бағыттар айқындалып, азаматтық қоғам институттарының ұсыныстары талқыланады. Осы тұрғыдан ол Қазақстан халқы Ассамблеясымен

және Қоғамдық кеңестермен өзара толықтырушы функция атқарады.

3. Этносаяси бірегейлікті нығайтудағы Ұлттық құрылтайдың функциялары мен тәжірибесі

Ұлттық құрылтай этносаяси бірегейлікті қалыптастыруда үш негізгі бағытта жұмыс атқарады:

1. Идеологиялық бағыт – ұлттық идеяны, мемлекеттік тілдің мәртебесін және мәдени мұраны насихаттау арқылы рухани біріктіру.

2. Әлеуметтік бағыт – қоғамдағы тең мүмкіндіктер мен әлеуметтік әділдік қағидатын бекіту.

3. Коммуникативтік бағыт – билік пен азаматтар арасындағы кері байланысты күшейту.

Кейінгі жылдары өткізілген құрылтай отырыстары елдің өңірлерінде әлеуметтік-саяси диалог мәдениетін дамытуға зор ықпал етті. Мәселен, 2023 жылғы құрылтайда Президент «Әділетті Қазақстан – біртұтас ұлттың мемлекеті» деген тұжырымды ұсынды, бұл этносаяси тұтастық идеясын күшейтті [8].

Құрылтай қызметінің тиімділігін арттыру үшін сарапшылар оның шешімдерін заңнамалық деңгейде бекіту, аймақтық құрылтайлардың дербестігін күшейту және жастар қатысуын кеңейту қажеттігін атап өтеді [9].

4. Қазіргі сын-қатерлер және даму перспективалары

Этносаяси бірегейлікті қалыптастырудағы басты сын-қатерлердің бірі – ақпараттық фрагментация және әлеуметтік желілердегі идеологиялық ықпалдар. Бұл жағдайда Ұлттық құрылтай қоғамдағы шынайы пікір алмасу мен құндылықтық бағдардың тұрақтылығын қамтамасыз етуі тиіс [10].

Болашақта құрылтай қызметін келесі бағыттарда жетілдіру ұсынылады:

– құрылтай шешімдерінің институционалдық мәртебесін арттыру;

– этносаралық қатынастар мониторингін жүйелі жүргізу;

– жастар мен этномәдени бірлестіктердің белсенді қатысуын қамтамасыз ету;

– ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға арналған мемлекеттік бағдарламалармен өзара байланысты күшейту.

Осы шаралар жүзеге асқан жағдайда Ұлттық құрылтай Қазақстанның этносаяси тұрақтылығының тұрақты тірегіне айналады.

МОЗГ РЕБЁНКА И ОБУЧЕНИЕ: НЕЙРОПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

КОВАЛЁВА М. В.

студент, Высший Экибастузский колледж Инновационного Евразийского университета, г. Экибастуз

КУСАИНОВА В. Н.

студент, Высший Экибастузский колледж Инновационного Евразийского университета, г. Экибастуз

КАСЫМОВА А. Б.

преподаватель специальных дисциплин, Высший Экибастузский колледж Инновационного Евразийского университета, г. Экибастуз

Процесс обучения ребёнка – это не просто передача информации, а сложный механизм, связанный с особенностями работы мозга. В последние десятилетия учёные всё больше внимания уделяют вопросам нейропедагогики – науки, находящейся на стыке нейрофизиологии, когнитивной психологии и педагогики. Традиционные методы обучения, построенные на механическом запоминании, не всегда соответствуют естественным процессам познания у детей младшего школьного возраста. Современные исследования подтверждают: чем больше образовательные методики соответствуют естественным механизмам работы мозга, тем выше их эффективность. Как же мозг ребёнка воспринимает информацию? Мозг младшего школьника обладает высокой пластичностью. Это означает, что он быстро адаптируется к новым условиям, формируя нейронные связи в ответ на обучение. Однако эта же особенность делает знания нестабильными – без повторения и практического применения они быстро забываются [1].

Концентрация внимания у детей ограничена. Исследования показывают, что внимание младших школьников ограничено. Средняя продолжительность концентрации у детей 6–7 лет составляет 10–15 минут, после чего требуется смена деятельности. Если урок длится 40–45 минут без смены активности, продуктивность усвоения материала снижается на 30–40%. Эмоции играют ключевую роль в запоминании информации. По данным ЮНЕСКО, материал, связанный с эмоциональным откликом, запоминается на 22% лучше, чем информация, поданная в нейтральной форме. Это подтверждает важность создания эмоционально насыщенной учебной среды. Это связано с особенностями развития префронтальной коры, которая отвечает за самоконтроль и способность удерживать внимание. Если информация вызывает у ребёнка интерес, радость или удивление,

она запоминается быстрее. Это объясняется тем, что эмоциональный отклик активизирует гиппокамп – область мозга, отвечающую за долговременную память. Сенсомоторное восприятие также играет важную роль. Дети лучше запоминают материал, если он не только прочитан или услышан, но и сопровождается движением, тактильными ощущениями или визуальными образами. Таким образом, для создания эффективного образовательного процесса необходимо учитывать механизмы работы детского мозга. [7]

Одним из ключевых принципов являясь эмоциональная вовлечённость. Информация, связанная с яркими эмоциями, запоминается лучше, чем сухие факты. Поэтому важную роль играет игровая подача материала, использование историй и ассоциаций [2].

Мультисенсорное обучение также повышает эффективность усвоения знаний. Когда ребёнок одновременно видит, слышит и ощущает информацию, она закрепляется прочнее. Это можно использовать, комбинируя традиционные объяснения с тактильными упражнениями и визуальными материалами. Двигательная активность положительно влияет на процессы мышления. Доказано, что дети лучше запоминают материал, если во время обучения они двигаются. Включение в образовательный процесс физических упражнений, движущихся игр и практических заданий помогает удерживать внимание и укреплять знания.

Осознанное повторение является важным фактором долговременного запоминания. Однако важно не просто механически заучивать материал, а повторять его в разных контекстах и формах – обсуждения, графические схемы, практическое применение. Методы, основанные на принципах нейропедагогики, могут быть внедрены в образовательный процесс на разных уровнях. Вместо традиционного объяснения нового материала можно использовать элементы активного обучения – обсуждение, исследовательские задания, наглядные эксперименты. Это повышает заинтересованность детей и способствует глубокому пониманию [3].

Внедрение нейропедагогических методик уже дало положительные результаты в международной практике. Например, исследование, проведённое в Финляндии, показало, что применение игровых технологий и мультисенсорного обучения позволило повысить уровень вовлечённости учеников на 37%. В США была проведена программа адаптивного обучения, где материалы адаптировались под когнитивные особенности каждого ребёнка. В

результате успеваемость учеников начальных классов повысилась в среднем на 25%, а уровень тревожности перед тестами снизился на 30%. В Казахстане также ведутся исследования в области нейропедагогики. Согласно данным Национальной академии образования, учителя, использующие методы активного и интерактивного обучения, отмечают рост интереса к предмету у 70% учеников.

Нейропедагогика – перспективное направление, позволяющее адаптировать образовательные методики к когнитивным особенностям ребёнка. Использование знаний о работе мозга даёт возможность создавать более эффективные подходы к обучению, повышая мотивацию, вовлечённость и качество усвоения знаний. Применение нейропедагогических принципов требует изменений в традиционных образовательных методах, но результаты подтверждают их эффективность. Образование должно учитывать не только содержание учебного материала, но и то, как ребёнок его воспринимает, запоминает и использует в реальной жизни.

Методы, основанные на принципах нейропедагогики, могут быть внедрены в образовательный процесс на разных уровнях.

Вместо традиционного объяснения нового материала можно использовать элементы активного обучения – обсуждение, исследовательские задания, наглядные эксперименты. Это повышает заинтересованность детей и способствует глубокому пониманию.

На уроках математики полезно применять игровые методы: карточки с примерами, математические квесты, соревновательные задания. Доказано, что дети лучше усваивают абстрактные математические концепции, если они представлены в форме игры.

В преподавании гуманитарных дисциплин важную роль играет вовлечение эмоций. Например, вместо стандартного чтения текста можно использовать драматизацию, ролевые игры или творческие задания. Это делает материал более живым и запоминающимся.

Внедрение нейропедагогических методик уже дало положительные результаты в международной практике. Например, исследование, проведённое в Финляндии, показало, что применение игровых технологий и мультисенсорного обучения позволило повысить уровень вовлечённости учеников на 37%. В США была проведена программа адаптивного обучения, где материалы адаптировались под когнитивные особенности каждого ребёнка. В результате успеваемость учеников начальных классов повысилась в среднем на 25%, а уровень тревожности перед тестами снизился

на 30%. В Казахстане также ведутся исследования в области нейропедагогики. Согласно данным Национальной академии образования, учителя, использующие методы активного и интерактивного обучения, отмечают рост интереса к предмету у 70% учеников.

Применение нейропедагогических принципов требует изменений в традиционных образовательных методах, но результаты подтверждают их эффективность. Образование должно учитывать не только содержание учебного материала, но и то, как ребёнок его воспринимает, запоминает и использует в реальной жизни.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Научные исследования в области нейропедагогики//<https://neurosciencenews.com>
- 2 Национальная академия образования Республики Казахстан. Нейропедагогика: современные тенденции // <https://nao.kz>
- 3 Аршавский, В. В. //Физиология развития ребёнка. – М.: Педагогика, 2019.
- 4 Гиппенрейтер, Ю. Б. // Общение с ребёнком. – М.: АСТ, 2021.
- 5 Иммордимо-Янг, М. // Нейронаука и обучение: роль эмоций в когнитивных процессах. – Кембридж: MIT Press, 2020.
- 6 Колер, Д. // Нейропедагогика: Учебное пособие для педагогов. – СПб.: Питер, 2018.
- 7 ЮНЕСКО. Влияние когнитивных наук на образование// <https://unesdoc.unesco.org>

Ы. АЛТЫНСАРИН ІЛІМІ – АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ

КОЗЫБАЕВА А. С.

басытауыш сынып мұғалімі, Иса Байзақов атындағы жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Ыбырай Алтынсарин – бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға. Ол өзінің ағартушылық, педагогтік, ақын-жазушылық тарихи қызметі мен зор талантын, жан-жақты терең білімі мен қайрат-жігерін елдің «желкілдеп өскен көк шөптей» жас ұрпағын оқытып, тәрбиелеуге, қазақ жерінде жаңа үлгідегі мектептер ашып, оқушыларды өз кезінің озық ғылымымен қаруландыруға, кәсіп түрлеріне үйретуге арнаған. Ыбырай атамyz

өлеңдерді өз кезінде «Сөз басы» деген атпен алған. Ол халық ағарту ісіне арнаған әдеби туындарын да оқу- білімді насихаттаудың ұтымды әдісінің қажеттігін көрсетті. Ыбырай - халықтың сүйген ұлы - «Барлық қазақ жастары менің соңымда, олар мені жақсы көреді мен қайтып жалғыз болайын?» деген болатын. Өзінің мінез-кұлқы жағынан қарапайым әрі еңбек сүйгіш еді, көп оқыды, өзге халықтардың қол жеткен табыстарын неғұрлым көбірек біле түссем деп армандады. Алған білімін өз халқының пайдысына асыруға талпынды.

Ыбырай – жаңа дәуірдегі қазақ әдебиетінің қалыптасуына қомақты үлес қосқан. Ол қазақ жастарын ең алдымен оқу, өнер-білімді игеруге шақырады. Ыбырай Алтынсариннің қазақ әдебиеті тарихында ағартушылық саласында елеулі орын алуы. Ыбырай ағарту ісімен бірге сол уақыттағы қоғамдық - саяси өмірге сергек араласып, ғылым білімге, еңбек пен өнерге, дінге, этнографияға қатысты еңбектер жазды. Ыбырай қажырлы еңбектерінің нәтижесінде көркем еңбектері қазақ әдебиетінің қалыптасуына айрықша ықпал етті. Сол әдеби шығармалары арқылы тіршіліктің өзекті мәселелерін көтеруге бет бұрды. Ол қазақтың жазба әдебиетінің, әдеби тілінің негізін қалаушылардың бірі болды. Ыбырай шығармаларын оқыту - оқушыларға жақсылық, әділдік, азаматтық сезім, ар-ұят, қамқорлық, қарапайымдылық сияқты адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға көмектеседі [1.65 б.].

Ы. Алтынсариннің басты арманы – халқының оқып, білім алуы, өнер-білімді игеріп терезесі тең елдер қатарынан көру еді. Оған нақты дәлел ұстаздың педагогтік мақсатына лайықтай жазған тәрбиелік мәні жоғары көптеген шағын әңгімелері, өлеңдері мен ауыз әдебиеті үлгілері, аудармалары. Бұл шығармалардың тақырыптық-идеялық мазмұнынан біз Ыбырайдың ұстаз-тәрбиеші ретінде алдына мақсат етіп қойған адамгершілік мәселелерін көреміз. Олар: жас жеткіншектерді адал еңбекке тәрбиелеу, белгілі бір кәсіпке, өнерге баулу, адам бойындағы адалдық, достық, мейірімділік секілді асыл қасиеттерді ардақтау, үлкенді, ата-ананы қадірлеу, өнер-білімді байлық дәулеттен жоғары қою. Ол мектептің адамгершілік-тәрбиелік рөліне үлкен мән берді, «алғашқы тәрбие баланың шенеулік емес, ақын емес, қолөнерші емес, ең бастысы адам болуы керек», - деп жазды.

«Білім адамның ақыл-ойын дамытып, оған белгілі бір ақпарат беріп қана қоймай, оның өміріне лайықты да, бақытты да бола алатын еңбекке деген құлшынысты тудыру керек». [2]

Алтынсариннің пікірінше, еңбекке деген сүйіспеншілік адам бойындағы адамгершілігін күшейтеді.

Оның басты тілегі – қазақ балаларын өз халқына пайдалы болатындай етіп, ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптің жетістіктеріне қосыла алатындай етіп оқыту.

Ұстаз бүкіл өмірін далаға ғылым мен білімді әкелген демократиялық интеллигенцияның алғашқы кадрларын даярлауға арнады. Оның тәрбиелеген алғашқы қазақ халық мұғалімдері Ы. Алтынсарин бастаған прогрессивті істің ізбасарлары болды. Педагогикалық жұмыста, Алтынсариннің айтуынша, мұның бәрі мұғалімнің оқытудың ең жақсы әдістерін таба білуінде және балаларға дұрыс қарауында, «Маған жақсы мұғалім бәрінен қымбат, өйткені, ол – мектептің жүрегі» . . [3.156]

Ы. Алтынсариннің тұңғыш берген білімінің бағыт-бағдарына үнілсек, адами құндылықтар білім беру мазмұнында көрініс табады, оның мақсаттары арқылы нақтыланады:

- адамзаттың ортақ үйі ретінде табиғатқа құндылық қатынасты қалыптастыру;
- тіршілік субъектісі және Жердегі ең жоғары құндылық ретінде адам туралы түсініктерді қалыптастыру;
- адам өмірінің әлеуметтік құрылымына (Отанға, мемлекетке, отбасыға, ұлттық тарихқа және қазіргі уақытқа) құндылық қатынасты қалыптастыру;
- гигиена, құқық, эстетика, экономика және экология саласындағы мәдени өмірдің нормаларына құндылық қатынасты қалыптастыру;
- әртүрлі еңбек әрекетіне, кәсіпке, әлеуметтік қарым-қатынасқа деген құндылық қатынасты қалыптастыру;
- өз халқының тілін, тарихын, мәдениетін білу;
- өнерге, мәдениетке, әдебиетке, ғылыми жетістіктерге, еркіндік, еңбек, шындық нәтижелеріне деген құнды қатынас;
- айналасындағы адамдардың сезімдері мен тәжірибелерін түсіну;
- ізгілік пен әдемілікті жасау;

Қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе де – білім беру мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру және оларды жүзеге асыратын болашақ мамандарды даярлау. Заманауи педагогиканың негізгі мақсаты – білімді сапалы ету, оқушының толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына негіз қалау. Сонымен бірге, акын, бір жағынан, жастарды оқуға, білім алуға үндесе,

екінші жағынан, оқу, өнер, ғылым-білімге құлшындырып, оқудың жалпы пайдасын жете ұғындырады. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық – білім екендігін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін, ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін түсіндіреді. Ыбырай «Өнер-білім бар жұрттар» атты өлеңінде оқу, білім алудың мақсатын кеңінен сөз етеді. Өлеңнің негізгі идеясы – қазақ қауымына озық мәдениетті елдерді үлгі етіп көрсету. Ыбырай жастардың оқыған адам болғандағы мақсаты өз халқының бір керегіне жарау, оны «тастан сарай салдырып, айшылық алыс жерлерден көзінді ашып-жұмғанша, жылдам хабар алғызатын» елдердің қатарына жеткізу деп білді. Келешекке сенімі мол Ыбырай өмір көркі, болашақтың иесі – жастар деп ұқты. Қазіргі заманда ғылымның дамып, адам өмірін жеңілдететін құралдар ойлап табылған. Бұл ойлап табылған жаңа технологиялар адам өмірін жақсартуда. Осының барлығын озық, дамыған елдердің білімді, ойшыл адамдары жасады емес пе? Мұндай адамды қалыптастыру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет. Мұғалім еңбегінің бүгінгі нәтижесі қандай болса, елдің, қоғамның ертені, болашағы сондай болмақ.[4,89]

БІ. Алтынсариннің жеке тұлғаны қалыптастырудағы айырықша атап айтар тарихи еңбегі – «Қазақ хрестоматиясы». Қалай болғанда да жастарға дұрыс тәрбие беру үшін олардың дүниетанушылық көзқарасын кеңейту үшін «Қазақ хрестоматиясының» тек өз кезі ғана емес, қазірдің өзінде де мәні зор. Сондықтан да ол талай жылдар талай рет басылып, мектеп оқушыларына ұсынылып келеді. Бұл кітапқа енгізілген әңгімелер: еңбек, оқу, өнер, отансүйгіштік, талаптылық, жігерлілік, іздемпаздық, кішіпейілділік, қайырымдылық, адамгершілік, т.б. осылар тәрізді жақсы мінез-құлыққа тәрбиелеуге қатысты мәселелерді қамтиды. Бұларға жалқаулықты, қиянатшылдықты, надандықты, сотқарлықты қарсы қойып, жастардың мұндай әрекеттерден аулақ болуына жол көрсетті. Басты жетістігі мен нәтижеге бағытталуы:

Біріншіден, әр халықтың тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрлерінен хабар беру принципін көздей отырып, тұлғаны өмір сүрген қоғамына қатысты халықаралық қатынасқа бейімдеу.

Екіншіден, жеке тұлғаны адалдыққа, еңбекке, ұқыптылыққа, талаптылыққа тәрбиелеу, адамгершілік жақсы қасиеттерді олардың бойына дарыту арқылы адами мінез-құлықтарын өздері игере алулары;

Үшіншіден, жастардың, әсіресе, мектеп оқушыларының түсінігіне жеңіл, тілі жатық әңгімелерді беруімен бала түйсігін жүйелілікпен қалыптастыруға бағытталуы.

Ұлт тұлғасының төл әңгімелері мен аударған шағармаларының тәрбиелік мәні мен құндылығына, негізгі идеясына тоқталатын болсақ:

Қазіргі заманғы білім мен тәрбие үрдісінде әрбір парадигма «не үшін тәрбиелеу керек, оқушыларды қандай мақсатқа дайындау керек, не үшін өмір сүреміз» деген сұрақтарға жауап береді. «Адам тәрбиенің нәтижесі. Ол өмірге пешенесіне не жазылса, сонымен келмейді, оның тағдыры туысынан белгіленбейді. Адамдық қасиетінің қалыптасатын жері – өмір талқысы, әрекет етуі, тәрбиесі. Күн мен Ай бәрімізге ортақ, бәріміз де адамның баласымыз, ешкімді біріннен бірін артықсын деп айыруға болмайды», – дейді Ыбырай.

Ы. Алтынсарин шығармаларында көтерілген екінші бір өзекті мәселе: жастарды түрлі жақсы қасиеттерге баулу, жаман қасиеттерден жирендіру мәселесі. Бүгінгі таңда «Әдебиеттік оқу» кітабында балаларды оқуға, өнерге, ұқыптылыққа, тазалыққа, мейірімділікке шақырған әңгімелері мен өлеңдері жиі кездеседі.

Сондықтан да Ы. Алтынсарин жазба әдебиетіміздің төрінен заңды түрде орын алып отыр.

Қорыта айтқанда, «Өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз» демекші, бүгінгі бала – ертеңгі жаңа әлем. Сондықтан қазіргі кездегі мектеп оған жүйелі жәрдем беріп, ынта-ықыласын дұрыс бағыттайтын қабілет-қасиеттерін дамытатын, білім беретін шаңырақ болуы тиіс. Ы.Алтынсарин ілімі – мағынасы кең, мәні терең, ескірмеген жанданған ілім. Заманауи білім беру парадигмасының басты бағыты – оқушының дамуы, оның жеке мұқтаждықтары, тұлғааралық қарым-қатынастар қалыптастыру. Түйіні: ізгілікті амал, тұлғалық өсуге көмек беру, өмірге дайындығына назар аудару.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.«Өнер – білім бар жұрттар. Төл әңгімелері.». Ы.Алтынсарин, 1991ж. - 136
- 2.<http://www.orleu-uko.kz>
- 3.Алтынсарин И. Избранные произведения. — Алматы, 1998 г.- 260
- 4.Алтынсарин Ы. «Таза бұлақ» жин. Алматы, Жазушы, 1988ж.- 188

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ПЕДАГОГА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

КОКАРЕВ С. С.

магистр педагогических наук, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТАЙЧИК Ж. Е.

ст. преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени
Ә. Марғұлан, г. Павлодар

БОКАЕВА М. С.

преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени
Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ДОБРОВ Р. С.

преподаватель, Павлодарский художественный колледж, г. Павлодар

Современный этап развития человечества характеризуется не только стремительным прогрессом науки и техники, но и значительными изменениями в социально-культурной, экономической и политической сферах. Процессы глобализации, которые проявляются в интеграции стран и народов в единое мировое сообщество, сопровождаются одновременно и положительными, и отрицательными последствиями. С одной стороны, они способствуют обмену знаниями, культурными достижениями, расширению образовательных возможностей. С другой стороны – усиливают социальное неравенство, провоцируют миграционные кризисы, обостряют экологические и культурные противоречия [1, с. 12].

В таких условиях система образования становится не просто инструментом передачи знаний, но и важнейшим механизмом формирования личности, способной адаптироваться к динамичным изменениям мира. Центральная роль в этом процессе принадлежит педагогу. Его деятельность выходит далеко за рамки учебного процесса: он формирует мировоззрение, нравственные ориентиры и социальные установки у подрастающего поколения. Социальная ответственность учителя приобретает значение не только профессионального качества, но и фундаментальной основы всей образовательной системы, определяющей будущее общества.

Социальная ответственность как профессиональная категория

Социальная ответственность педагога — это комплексное понятие, которое объединяет профессиональные, моральные и гражданские аспекты его деятельности. Она предполагает, что педагог осознает последствия своих действий и решений не только

для конкретного ученика, но и для общества в целом. Ведь от того, какие ценности и установки формирует учитель у школьников, зависит уровень социальной зрелости будущих граждан [2, с. 44].

С профессиональной точки зрения ответственность педагога проявляется в необходимости обеспечивать высокий уровень знаний, использовать современные образовательные технологии, учитывать индивидуальные особенности учеников и создавать благоприятную атмосферу для их развития. На личностном уровне это выражается в стремлении быть примером честности, справедливости и гуманизма. Кроме того, социальная ответственность включает готовность педагога к постоянному саморазвитию, критическому анализу собственной работы, поиску новых форм и методов обучения.

Например, педагог, который осознает свою социальную ответственность, не ограничивается только передачей учебного материала. Он стимулирует у учеников интерес к исследовательской деятельности, формирует у них навыки коммуникации, развивает способность анализировать жизненные ситуации и принимать взвешенные решения. Таким образом, учитель становится не просто носителем знаний, а наставником, сопровождающим личностное становление каждого ученика.

Глобальные вызовы и трансформация роли педагога

Современные глобальные вызовы значительно меняют представление о роли и функциях педагога. В XXI веке от учителя требуется не только владение предметом, но и умение быть медиатором в сложных процессах взаимодействия личности и общества.

Цифровизация образования

Распространение цифровых технологий, онлайн-обучения и искусственного интеллекта открывает новые горизонты для педагогической деятельности. Учителя получили доступ к современным интерактивным инструментам, позволяющим сделать процесс обучения более гибким и индивидуализированным. Однако вместе с этим возникли и новые риски: зависимость учащихся от гаджетов, снижение глубины восприятия информации, рост киберугроз. Ответственный педагог должен не только уметь пользоваться современными технологиями, но и формировать у учеников навыки медиаграмотности, умение критически оценивать источники информации, находить достоверные данные и избегать манипуляций [4, с. 22].

Социальное неравенство и доступ к образованию

Одним из серьёзных вызовов остаётся социальное неравенство. В условиях глобализации оно проявляется особенно ярко: учащиеся из разных социальных слоёв имеют неодинаковый доступ к образовательным ресурсам, техническим средствам и дополнительным возможностям для развития. Социальная ответственность педагога заключается в том, чтобы максимально нивелировать эти различия, применяя дифференцированные методы обучения, создавая условия для включения в образовательный процесс детей из социально уязвимых групп. В этом контексте важным становится использование инклюзивных практик, направленных на поддержку не только академической успешности, но и психологического благополучия учащихся [5, с. 78].

Экологические угрозы и устойчивое развитие

Проблемы изменения климата, загрязнения окружающей среды и нехватки природных ресурсов требуют от системы образования включения экологической составляющей в учебные программы. Ответственный педагог понимает, что формирование экологической культуры у школьников — это вклад в будущее всего человечества. Он организует учебные проекты, акции по озеленению, уроки, посвящённые вопросам устойчивого развития, прививая учащимся бережное отношение к природе [6, с. 15].

Культурное многообразие и межкультурный диалог

Глобализация приводит к активному культурному обмену, росту миграционных потоков и формированию мультикультурных образовательных сообществ. В этих условиях педагог становится проводником идей толерантности и взаимопонимания. Он учит детей уважать культурные традиции других народов, способствует предотвращению межэтнических конфликтов и формированию у школьников глобальной гражданской идентичности [7, с. 63].

Таким образом, глобальные вызовы не ослабляют роль учителя, а напротив — усиливают её, делая педагога ключевой фигурой, отвечающей за подготовку личности, готовой к жизни в сложном и быстро меняющемся мире.

Социальная ответственность в образовательной и воспитательной деятельности

Социальная ответственность педагога проявляется на трёх уровнях: образовательном, воспитательном и общественном.

Образовательный уровень заключается в том, чтобы предоставлять качественные знания, формировать у учащихся навыки самостоятельного мышления и умения работать с

информацией. Учитель, понимающий свою социальную миссию, стремится не только к успешной сдаче экзаменов учениками, но и к тому, чтобы они приобрели навыки, необходимые для дальнейшей жизни.

Воспитательный уровень подразумевает формирование у школьников системы ценностей, гражданской ответственности, патриотизма и стремления к социально значимой деятельности. Это достигается через воспитательные мероприятия, проектные задания, участие в школьных и общественных акциях.

Общественный уровень предполагает активное участие педагога в жизни местного сообщества. Ответственные учителя становятся организаторами благотворительных мероприятий, наставниками в волонтерских организациях, инициаторами общественных проектов, способствующих решению актуальных социальных проблем [8, с. 91].

Эта многоуровневая система делает социальную ответственность педагога важнейшей составляющей устойчивого развития общества.

Этические аспекты педагогической ответственности

Этическая сторона педагогической деятельности имеет фундаментальное значение. Учитель, как носитель знаний и ценностей, обязан быть примером нравственности для своих учеников. Это означает соблюдение принципов честности, справедливости, уважения к каждому учащемуся и равного отношения ко всем без исключения.

В условиях многонациональной и поликультурной образовательной среды это приобретает особую значимость. Педагог должен учитывать культурные различия, религиозные особенности и семейные традиции учащихся, формируя атмосферу доверия и взаимного уважения. Именно в этой среде формируются основы толерантности и диалога, которые впоследствии становятся залогом стабильного развития общества [9, с. 36].

Практические примеры реализации социальной ответственности

В практической деятельности педагога социальная ответственность находит выражение в самых разных формах:

- участие в программах дополнительного образования и кружковой деятельности, что помогает выявлять и развивать таланты детей;
- реализация школьных проектов, связанных с изучением культурного наследия региона, сохранением исторической памяти, развитием гражданской активности;

– организация акций экологической направленности, которые способствуют воспитанию бережного отношения к окружающей среде;

– поддержка детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации, через наставничество, индивидуальную помощь и психологическую поддержку.

Все эти примеры показывают, что социальная ответственность педагога выходит за пределы учебного процесса и напрямую связана с жизнью общества.

Таким образом, социальная ответственность педагога в условиях глобальных вызовов является важнейшей профессиональной и личностной характеристикой, определяющей не только качество образования, но и устойчивость общества в целом. Она проявляется на всех уровнях деятельности педагога — от образовательного до общественного, затрагивает как профессиональные, так и этические аспекты.

Глобальные вызовы XXI века усиливают значимость педагогической профессии, делая её одним из ключевых факторов развития человечества. Учитель становится не только транслятором знаний, но и наставником, формирующим у подрастающего поколения устойчивые ценностные ориентиры, способность к критическому мышлению и готовность к социально ответственным действиям.

В современных условиях именно социальная ответственность обеспечивает гармоничное сочетание образовательных, воспитательных и общественных функций педагога, формируя поколение, способное к осознанному участию в жизни общества и решению глобальных проблем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абдуллина О.А. Общая педагогика. – М.: Академия, 2020. – 320 с.
- 2 Слостёнин В.А. Педагогика. – М.: Школьная пресса, 2019. – 480 с.
- 3 Дубровина И.В. Психология и педагогика личности. – СПб.: Питер, 2021. – 368 с.
- 4 Андреева Г.М. Цифровизация образования: вызовы и перспективы. – М.: Просвещение, 2021. – 256 с.
- 5 Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: Высшая школа, 2018. – 432 с.

- 6 Николаева С.Н. Экологическое образование и воспитание школьников. – М.: Academia, 2020. – 288 с.
- 7 Гуревич К.М. Культурное многообразие и образование. – СПб.: Речь, 2019. – 244 с.
- 8 Зеер Э.Ф. Психология профессий. – Екатеринбург: УрФУ, 2020. – 352 с.
- 9 Хуторской А.В. Современные образовательные технологии. – М.: Академкнига, 2021. – 304 с.

ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

КОКАРЕВ С. С.

магистр педагогических наук, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТАЙЧИК Ж. Е.

ст. преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени
Ә. Марғұлан, г. Павлодар

БОКАЕВА М. С.

преподаватель, Павлодарский педагогический университет имени
Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ДОБРОВ Р. С.

преподаватель, Павлодарский художественный колледж, г. Павлодар

Образование во все исторические периоды выступало не только инструментом передачи знаний, но и важнейшим фактором сохранения и трансляции ценностей общества. Сегодня, когда человечество вступает в фазу стремительного развития цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ), традиционные подходы к образованию подвергаются глубоким изменениям. Цифровизация создала условия для глобальной доступности информации, ускорила процессы коммуникации и анализа данных, но одновременно поставила перед педагогикой и обществом ряд вызовов: как сохранить гуманистическую сущность образования? какие ценности должны оставаться приоритетными в условиях алгоритмизации жизни? каким образом формировать личность, способную не только использовать технологии, но и управлять ими в интересах общества? [1, с. 12].

Сегодня особенно важно исследовать ценностные ориентиры образования, так как именно они определяют его устойчивое развитие в условиях технологической революции. Если традиционная школа

формировала у учащихся академические знания и общие социальные компетенции, то современное образование должно сочетать эти задачи с развитием умений критически мыслить, адаптироваться к изменениям, использовать цифровые ресурсы ответственно и этично.

Философские и культурные основания ценностей образования

Ценности образования всегда формировались на пересечении философии, культуры и общественных потребностей. В античной традиции Платон и Аристотель подчёркивали гармоничное развитие личности и воспитание гражданских добродетелей. В эпоху Просвещения образование стало символом свободы, равенства и рационального мышления. В XX веке под влиянием идей гуманизма и педагогики сотрудничества акцент был сделан на развитии личности, её уникальных способностей и прав на самореализацию.

Сегодня, в XXI веке, цифровые технологии требуют переосмысления этих оснований. Искусственный интеллект способен решать когнитивные задачи, но он не обладает нравственным сознанием, эмпатией и ценностным суждением. Поэтому именно образование должно сохранить баланс: обучать работе с цифровыми ресурсами и одновременно развивать человеческие качества – духовность, моральную ответственность, креативность и способность к диалогу [2, с. 33].

Актуальность исследования

Современные исследования показывают, что чрезмерное увлечение технологиями без учёта ценностных аспектов ведёт к дегуманизации образования. Учащиеся могут научиться быстро находить информацию, но при этом теряют способность её критически осмысливать. Кроме того, возрастает риск «цифрового неравенства», когда доступ к современным инструментам получают не все слои населения, что угрожает принципу социальной справедливости.

Именно поэтому сохранение и развитие ценностей образования в эпоху ИИ – это не абстрактная философская задача, а практическая необходимость, от которой зависит будущее общества. Важными становятся следующие приоритеты: формирование навыков критического и системного мышления, развитие культуры сотрудничества и коммуникации, укрепление этических принципов цифровой деятельности [3, с. 47].

Основные ценности образования в условиях цифровизации

Гуманизм и личностно-ориентированное обучение. Даже в цифровой среде учащийся должен оставаться субъектом образовательного процесса. Технологии должны служить развитию

его индивидуального потенциала, а не превращать его в объект алгоритмической обработки [4, с. 19].

Критическое мышление. Умение анализировать, сравнивать, оценивать достоверность информации становится ключевым навыком. Алгоритмы способны выдавать готовые ответы, но они не учат человека сомневаться и задавать вопросы. Эту задачу выполняет педагог [5, с. 39].

Креативность. В отличие от машин, человек способен на творческий поиск и генерацию идей. Поддержка креативного мышления становится одним из главных приоритетов современного образования [6, с. 102].

Этика и ответственность. Работа с ИИ неизбежно связана с проблемами защиты данных, алгоритмической справедливости и моральных дилемм. Школа и университеты должны формировать у учащихся способность принимать ответственные решения в цифровой среде [7, с. 63].

Социальная коммуникация и эмпатия. Цифровые технологии упрощают общение, но часто лишают его эмоциональной глубины. Образование должно сохранять культуру диалога и уважение к личности другого [8, с. 84].

Международный опыт внедрения ценностей в цифровую среду

Опыт различных стран демонстрирует, что успешное внедрение технологий в образование возможно только при сохранении ценностных ориентиров.

В Финляндии образование строится на принципах равенства и критического мышления. ИИ рассматривается как инструмент, помогающий ученикам индивидуализировать процесс обучения, но не заменяющий педагога.

В Японии внимание уделяется воспитанию гармоничной личности, где цифровые ресурсы используются для поддержки традиционных ценностей — уважения, коллективизма, культурной идентичности.

В США акцент делается на формировании навыков инновационного мышления и цифровой грамотности. В то же время разрабатываются программы по цифровой этике и защите персональных данных.

В Казахстане реализуется программа «Цифровой Казахстан», направленная на подготовку молодых специалистов к работе в условиях ИИ. При этом особое внимание уделяется сохранению культурных традиций, развитию национального языка и формированию ценностей социальной ответственности [9, с. 51].

Риски и угрозы для ценностей образования

Внедрение ИИ и цифровых технологий в образование сопровождается целым рядом рисков:

- цифровое неравенство, при котором часть учащихся не имеет доступа к современным ресурсам;
- обезличивание процесса обучения, когда взаимодействие сводится к «ученик–алгоритм»;
- утрата мотивации и самостоятельности, если учащиеся полагаются исключительно на подсказки ИИ;
- этические вызовы, связанные с безопасностью данных и возможными манипуляциями.

Для минимизации этих угроз необходимо разрабатывать государственные программы цифровой инклюзии, повышать цифровую грамотность населения и усиливать подготовку педагогов к работе в новых условиях [10, с. 57].

Роль педагога и трансформация его функций

В эпоху ИИ педагог остаётся ключевой фигурой, хотя его функции меняются. Если раньше он был источником знаний, то сегодня становится наставником и медиатором, который помогает ученикам ориентироваться в цифровых потоках информации. Учитель должен не только владеть технологиями, но и быть примером нравственного выбора, уважения к личности, эмпатии.

В будущем профессия педагога будет ещё более востребованной, так как именно он отвечает за баланс между технологическим прогрессом и гуманистическими ценностями. Машина может обучить навыку, но только человек способен воспитать личность.

Подготовка педагогов к работе в условиях ИИ

Особое значение приобретает профессиональная подготовка педагогов. Учитель XXI века должен обладать не только предметными знаниями, но и компетенциями в области цифровой грамотности, педагогического дизайна, психологии взаимодействия в онлайн-среде.

Во многих странах мира разрабатываются специальные программы повышения квалификации, где педагоги осваивают методы использования ИИ в обучении, изучают основы цифровой этики и получают навыки работы с большими данными.

Таким образом, ценности образования в эпоху искусственного интеллекта и цифровых технологий выступают краеугольным камнем в формировании будущего общества. Гуманизм, критическое мышление, креативность, этическая ответственность и способность к сотрудничеству должны быть сохранены и усилены в условиях

цифровизации. Искусственный интеллект может стать мощным инструментом развития образования, но он не способен заменить человеческие качества — моральное сознание, эмпатию, духовность, творческое воображение.

Современное образование должно ориентироваться не только на подготовку технически грамотных специалистов, но и на воспитание социально ответственных граждан, способных принимать решения в условиях неопределённости, уважать культурное разнообразие и поддерживать устойчивое развитие общества. Важно помнить, что технологии сами по себе не являются ценностью — они лишь средство, которое получает смысл через человеческое использование.

Для этого требуется системная работа на уровне государства, образовательных организаций и педагогического сообщества. Необходимо развивать педагогические программы, готовящие учителей нового поколения, способных сочетать цифровые инструменты с традиционными методами воспитания. Важным направлением также является обеспечение равного доступа к образовательным ресурсам, чтобы цифровизация не усиливала социальное расслоение.

В перспективе ценности образования будут определять не только содержание учебных программ, но и стратегию развития науки, культуры и общества в целом. Если образование сумеет сохранить баланс между технологиями и гуманизмом, то искусственный интеллект станет союзником в построении общества знаний, а не угрозой для человеческой идентичности. Таким образом, именно ценности образования обеспечат устойчивость и гармоничное развитие человечества в цифровую эпоху.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бим-Бад Б.М. Философия образования. — М.: Академия, 2020. — 256 с.
- 2 Друкер П. Эффективное управление в XXI веке. — М.: Вильямс, 2019. — 368 с.
- 3 Сергеев И.С. Цифровизация образования: вызовы и перспективы. — СПб.: Питер, 2021. — 214 с.
- 4 Поляков В.М. Критическое мышление в образовательной среде. — М.: Юрайт, 2018. — 187 с.
- 5 Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. — 320 с.
- 6 Касперский Е.В. Цифровая этика и безопасность. — М.: АСТ, 2022. — 200 с.

7 Хуторской А.В. Современные педагогические технологии. – М.: Академкнига, 2020. – 432 с.

8 ЮНЕСКО. Искусственный интеллект и будущее образования. – Париж: UNESCO Publishing, 2021. – 154 p.

9 Андреев А.А. Инновационные педагогические практики. – М.: Просвещение, 2019. – 276 с.

10 Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2010. – 597 p.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ТРАНСФОРМАЦИЮ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И ОБЩЕСТВА

КОКАРЕВ С. С.

магистр педагогических наук, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТАЙЧИК Ж. Е.

ст. преподаватель, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

БОКАЕВА М. С.

преподаватель, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ДОБРОВ Р. С.

преподаватель, Павлодарский художественный колледж, г. Павлодар

Современное общество находится на этапе масштабной цифровой трансформации, которая охватывает практически все сферы человеческой деятельности. Цифровые технологии меняют формы производства, коммуникации, научных исследований и образовательных процессов. Эти изменения затрагивают не только технические аспекты, но и ценностные ориентиры, структуру социальной жизни, способы взаимодействия между людьми и институтами [1, с. 15].

Особое место в этом процессе занимают наука и образование, так как именно они формируют интеллектуальный потенциал общества и обеспечивают подготовку специалистов, способных отвечать на вызовы современности. С одной стороны, цифровые технологии открывают беспрецедентные возможности для развития научных исследований и образовательных практик. С другой стороны, они порождают новые риски: цифровое неравенство, информационные перегрузки, угрозы кибербезопасности.

Цель данной статьи заключается в комплексном рассмотрении влияния цифровых технологий на трансформацию науки, образования и общества, выявлении ключевых социальных вызовов и анализе ценностных изменений, происходящих в условиях цифровизации.

Актуальность исследования

Актуальность данной темы определяется тем, что цифровая трансформация становится фундаментальной основой развития современного мира. По оценкам международных экспертов, именно ИКТ сегодня являются главным драйвером глобальных изменений, сопоставимых по масштабам с промышленной революцией XIX века [2, с. 8].

Для науки цифровизация открывает новые перспективы: использование больших данных и искусственного интеллекта позволяет проводить исследования, невозможные ранее. В образовании цифровые технологии делают обучение более гибким и доступным, создают условия для индивидуализации образовательных траекторий и формирования новых компетенций. В обществе цифровизация способствует развитию коммуникаций, расширяет возможности для участия граждан в социальных процессах.

Однако наряду с преимуществами цифровая трансформация порождает и ряд противоречий. Расширение доступа к информации сопровождается ростом цифрового неравенства, а увеличение объёмов знаний ведёт к информационной перегрузке и снижению критического восприятия. Социальные сети и цифровые платформы меняют ценности и поведенческие модели молодежи, формируя новые культурные ориентиры, которые не всегда совпадают с традиционными [3, с. 22].

Таким образом, необходимость научного анализа процессов цифровизации науки, образования и общества является крайне актуальной. Это позволит не только выявить положительные эффекты цифровой трансформации, но и разработать стратегии минимизации её негативных последствий.

Цифровые технологии в науке

Наука традиционно рассматривалась как сфера, опирающаяся на строгие методы, системность и достоверность знаний. Сегодня цифровые технологии значительно расширяют её потенциал. Использование больших данных (Big Data), облачных вычислений, искусственного интеллекта и цифрового моделирования позволяет

решать задачи, которые ранее были недоступны исследователям [4, с. 31].

Например, в медицине цифровые технологии используются для анализа геномных данных, что даёт возможность разрабатывать персонализированные методы лечения. В физике и химии активно применяются суперкомпьютеры для моделирования сложных процессов на атомном уровне. В социальных науках цифровизация открыла путь к анализу больших массивов данных из социальных сетей и онлайн-коммуникаций.

Кроме того, цифровые платформы значительно изменили характер научных коммуникаций. Если ранее научные публикации были доступны ограниченному кругу специалистов, то сегодня электронные журналы и репозитории открытого доступа (Open Access) делают результаты исследований доступными для широкой аудитории [5, с. 14]. Это повышает прозрачность науки и ускоряет обмен знаниями.

Наконец, цифровизация способствует интернационализации научных исследований. Совместные проекты учёных из разных стран реализуются в режиме онлайн, что снижает затраты на координацию и делает науку более глобальной.

Цифровизация образования

Система образования в XXI веке претерпевает радикальные изменения под влиянием цифровых технологий. Традиционные формы обучения постепенно интегрируются с дистанционными платформами, онлайн-курсами, виртуальными лабораториями и симуляторами. Такие подходы позволяют расширить доступ к знаниям, сделать обучение более гибким и адаптивным [6, с. 17].

Особое значение приобретают персонализированные образовательные траектории. Современные цифровые технологии дают возможность выстраивать обучение с учётом индивидуальных особенностей учащихся, уровня их подготовки и интересов. Это способствует повышению мотивации и эффективности образовательного процесса.

ИКТ также активно используются в педагогической практике. Учителя применяют мультимедийные ресурсы, интерактивные презентации, образовательные игры и платформы для коллективной работы. Всё это повышает вовлечённость учащихся и позволяет формировать навыки сотрудничества [7, с. 9].

Практические примеры применения цифровых технологий

Примеры внедрения ИКТ в образование многочисленны. Так, международные платформы Coursera, edX и Khan Academy предоставляют миллионы бесплатных и платных онлайн-курсов, доступных для слушателей по всему миру. В Казахстане активно развивается национальная образовательная платформа «Daryn.online», а также ресурсы «BilimLand» и «Мектеп Online», которые особенно востребованы среди школьников и учителей.

В научной сфере практическим примером служат проекты «Human Genome Project» и «CERN Open Data Portal», где исследователи по всему миру получают доступ к уникальным наборам данных для анализа. Подобные инициативы не только ускоряют развитие науки, но и делают её более демократичной и открытой.

Общество и социальные вызовы цифровой трансформации

Цифровизация оказывает масштабное воздействие на общественные процессы. Она способствует развитию экономики знаний, стимулирует инновации и расширяет возможности для гражданского участия. Однако эти процессы сопровождаются и рядом сложных социальных вызовов.

Во-первых, цифровое неравенство остаётся одной из ключевых проблем современности. Не все социальные группы имеют равный доступ к интернету, современным гаджетам и цифровым образовательным ресурсам. Это ведёт к углублению социальной стратификации и ограничивает возможности отдельных категорий граждан [8, с. 25].

Во-вторых, цифровизация влияет на ценности и мировоззрение молодежи. Постоянное присутствие в цифровой среде формирует новые модели поведения, ориентированные на быстрый доступ к информации, многозадачность и сетевые коммуникации. Однако это же приводит к рискам поверхностного мышления и снижению способности к длительной концентрации.

В-третьих, растут угрозы, связанные с безопасностью в цифровой среде. Распространение фейковых новостей, киберпреступность, психологическая зависимость от социальных сетей становятся серьёзными проблемами, требующими системного решения [9, с. 44].

Ценности и инновации в условиях цифровой трансформации

Цифровизация не только изменяет технологическую основу общества, но и оказывает влияние на систему ценностей. Если в индустриальную эпоху ключевым ориентиром было

накопление знаний, то сегодня приоритетами становятся развитие критического мышления, медиаграмотности и навыков работы с информационными потоками [10, с. 18].

Формируется новая ценностная парадигма, в основе которой лежат гибкость мышления, способность к сотрудничеству и ответственность в цифровой среде. Понятие «цифровая этика» становится важным компонентом воспитания и образования, включающим вопросы защиты личных данных, ответственного потребления информации и соблюдения сетевой культуры.

Инновации при этом выступают главным фактором устойчивого развития общества. Они обеспечивают не только технический прогресс, но и трансформацию социальных практик. Например, цифровые технологии способствуют развитию инклюзивного образования, повышая доступность обучения для лиц с ограниченными возможностями.

Перспективы развития

В ближайшие десятилетия влияние цифровых технологий на науку, образование и общество будет только усиливаться. Одним из ключевых направлений станет развитие искусственного интеллекта, который будет применяться не только для анализа данных, но и для создания новых знаний. Уже сегодня нейросети используются для разработки лекарств, автоматизации образовательных процессов и прогнозирования социально-экономических тенденций.

Другим важным направлением станет развитие виртуальной и дополненной реальности (VR/AR). Эти технологии открывают новые возможности для обучения: виртуальные лаборатории, исторические реконструкции, тренажёры для профессиональной подготовки.

В перспективе также возможно широкое внедрение метавселенных в образовательный процесс, где учащиеся смогут взаимодействовать друг с другом и с преподавателями в полностью цифровой среде. Это радикально изменит формы обучения, сделает их более интерактивными и приближенными к реальности.

Наконец, в обществе будут усиливаться процессы формирования «цифровой культуры», где важное место займут вопросы киберэтики, защиты личных данных и ответственного использования технологий. Всё это требует подготовки нового поколения специалистов, обладающих не только техническими, но и гуманитарными компетенциями.

Заключение

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что цифровые технологии являются мощным драйвером трансформации науки, образования и общества. Они способствуют развитию научных исследований, расширяют доступ к знаниям и формируют новые социальные практики. Вместе с тем цифровизация сопровождается рядом вызовов – цифровым неравенством, рисками информационной перегрузки, угрозами кибербезопасности.

Для гармоничного развития науки, образования и общества в условиях цифровизации необходимо выстраивать баланс между инновациями и традиционными ценностями. Важной задачей становится формирование культуры цифровой ответственности, развитие критического мышления и медиаграмотности.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой стратегий интеграции цифровых технологий в образовательные и научные практики, а также с изучением долгосрочных социальных эффектов цифровой трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Кастельс М. Становление общества сетевых структур. – М.: ГУ ВШЭ, 2020. – 352 с.
- 2 Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. – М.: Прогресс-Традиция, 2019. – 384 с.
- 3 Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. – London: John Murray, 2014. – 242 p.
- 4 Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – New York: Crown Business, 2017. – 192 p.
- 5 Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. – New York: PublicAffairs, 2019. – 704 p.
- 6 Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация. – М.: Академия, 2021. – 224 с.
- 7 Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2022. – 240 с.
- 8 Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London: Bloomsbury, 2016. – 238 p.
- 9 Carr N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton, 2020. – 280 p.
- 10 Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity, 2019. – 304 p.

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ К РАБОТЕ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

КОКАРЕВ С. С.

магистр педагогических наук, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТАЙЧИК Ж. Е.

ст. преподаватель, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

БОКАЕВА М. С.

преподаватель, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ДОБРОВ Р. С.

преподаватель, Павлодарский художественный колледж, г. Павлодар

Подготовка педагогов в условиях социальных и культурных изменений является одной из ключевых задач современной образовательной политики. Глобализация, многообразие культур, рост цифрового влияния и социальное расслоение обостряют потребность в педагогах, способных не только транслировать знания, но и воспитывать толерантность, критическое мышление и гражданскую ответственность. Современный педагог становится не только наставником, но и культурным посредником, формирующим у молодежи ценностные ориентиры и обеспечивающим гармоничное взаимодействие личности с обществом [1, с. 12].

В условиях постоянных трансформаций в обществе именно учитель призван быть связующим звеном между традиционными ценностями и инновационными подходами, обеспечивая тем самым устойчивое развитие образования. Его готовность к профессиональной деятельности в новых социальных условиях является залогом успешной адаптации образовательной системы к вызовам времени.

Современное общество характеризуется быстрыми темпами развития науки, технологий и глобальных процессов. Глобализация, миграционные потоки, цифровизация и изменение системы ценностей оказывают влияние на все сферы жизни, включая образование. Школа и университет становятся пространствами, где встречаются представители разных культур, социальных групп и мировоззрений. Это создает новые вызовы для педагогов, которым необходимо не только передавать знания, но и формировать у учащихся толерантность, критическое мышление и готовность к взаимодействию в условиях многообразия [1, с. 12].

Необходимость адаптации образовательных программ к новым социальным реалиям приводит к поиску инновационных методик подготовки педагогов. Становится очевидным, что традиционные формы обучения уже не могут в полной мере отвечать вызовам времени. Требуется обновление содержания педагогического образования, усиление практико-ориентированного компонента, а также развитие у будущих учителей социальных и культурных компетенций, востребованных в условиях XXI века [2, с. 45].

Социальные и культурные вызовы современного образования

Современное общество становится всё более многообразным. В образовательных учреждениях всё чаще встречаются дети мигрантов, представители различных этнических и религиозных групп, а также учащиеся с особыми образовательными потребностями. Это требует от педагога гибкости и готовности учитывать индивидуальные особенности каждого ребёнка. Работа в таких условиях осложняется тем, что не всегда существуют отработанные методики, позволяющие гармонично объединить детей разных культур и социальных слоёв [3, с. 98].

Существенное влияние оказывает и цифровизация. С одной стороны, она предоставляет педагогам новые инструменты и ресурсы: электронные учебники, онлайн-платформы, искусственный интеллект в образовании. С другой стороны, она порождает цифровое неравенство, когда учащиеся из разных социальных групп имеют различный доступ к современным технологиям [4, с. 53]. Таким образом, педагог должен не только владеть цифровыми компетенциями, но и уметь компенсировать неравномерность доступа к цифровым ресурсам.

Социальное расслоение усиливает проблему образовательного неравенства. Учителя сталкиваются с необходимостью поддерживать детей, находящихся в неблагоприятных социальных условиях, и создавать для них дополнительные возможности самореализации. Кроме того, глобальные вызовы, такие как пандемия COVID-19, показали, что педагоги должны быть готовы быстро перестраивать образовательный процесс, переходить на дистанционные форматы и при этом сохранять качество обучения [5, с. 67].

Таким образом, ключевыми вызовами становятся:

- культурное многообразие учащихся;
- рост значимости инклюзии;
- цифровая трансформация образования;
- социальное неравенство и ограниченность ресурсов;
- необходимость воспитания ценностных ориентиров у молодежи.

Ключевые компетенции современного педагога

В условиях социальных и культурных изменений от педагога требуется развитие целого спектра компетенций:

Культурная компетентность – способность понимать и уважать различия между культурами, формировать толерантность и навыки межкультурного взаимодействия у учащихся [6, с. 41]. Учитель должен быть готов обсуждать сложные вопросы идентичности, уважения и равенства, помогая формировать атмосферу доверия и взаимопонимания.

Инклюзивная компетентность – умение работать с детьми с особыми образовательными потребностями, обеспечивать доступность обучения для всех категорий учащихся [4, с. 53]. Это требует от педагога знаний в области коррекционной педагогики и готовности применять дифференцированные методы обучения.

Коммуникативная компетентность – способность эффективно взаимодействовать с учащимися, родителями и коллегами в условиях многообразия социальных и культурных контекстов [7, с. 82]. Современный учитель должен уметь вести конструктивный диалог и предотвращать конфликты.

Цифровая компетентность – умение использовать современные информационные технологии в образовательном процессе, создавать цифровую образовательную среду [2, с. 122]. Учителю важно быть медиатором между учащимися и цифровыми ресурсами, помогая им критически оценивать информацию.

Рефлексивная компетентность – способность анализировать собственную педагогическую деятельность, выявлять проблемы и находить пути их решения [8, с. 35]. Рефлексия становится основой профессионального развития педагога и адаптации к новым вызовам.

Развитие этих компетенций позволяет педагогу эффективно работать в условиях неопределенности и быстро меняющихся социальных реалий, обеспечивая высокое качество образования.

Подходы к подготовке педагогов

Для подготовки педагогов, соответствующих современным вызовам, необходимо использование комплексных подходов:

Практико-ориентированный подход — активное включение студентов педагогических вузов в реальную образовательную практику, где они сталкиваются с культурным и социальным многообразием [9, с. 71]. Практика в школах, реализующих инклюзивные программы, позволяет будущим педагогам приобретать необходимый опыт.

Междисциплинарный подход – интеграция знаний из педагогики, психологии, социологии, культурологии и информационных технологий. Такой подход способствует формированию целостного взгляда на профессию учителя.

Инклюзивный подход – формирование у будущих педагогов готовности работать с различными категориями учащихся. Для этого в программы подготовки включаются дисциплины, связанные с инклюзивным и коррекционным образованием.

Ценностный подход – развитие у будущих учителей понимания значимости культурного многообразия и социальной справедливости. Это помогает формировать гуманистическую позицию педагога.

Инновационный подход — использование цифровых платформ, симуляторов педагогических ситуаций и виртуальных практик, которые позволяют моделировать реальные образовательные условия [10, с. 107].

Подготовка педагогов к работе в условиях социальных и культурных изменений является стратегически важным направлением развития образования. Современный педагог должен быть не только специалистом в своей предметной области, но и культурным посредником, способным работать в условиях глобальных вызовов.

Эффективность образовательной системы напрямую зависит от того, насколько будущие педагоги готовы к профессиональной деятельности в многообразной социальной среде. Поэтому в педагогическом образовании необходимо акцентировать внимание на развитии культурной и цифровой грамотности, инклюзивной, коммуникативной и рефлексивной компетентности. Важно, чтобы образовательные учреждения создавали условия для практической подготовки студентов, ориентированной на реальные вызовы школы.

Трудности исследования

В ходе исследования выявлен ряд трудностей, связанных с определением степени готовности педагогов к работе в условиях социальных и культурных изменений. Прежде всего, ограниченность эмпирических данных не всегда позволяет объективно оценить динамику формирования ключевых компетенций. Многие педагогические вузы только начинают внедрять обновленные подходы, поэтому результаты их апробации еще не в полной мере отражены в исследованиях.

Кроме того, анализ показал, что современные работы акцентируют внимание на отдельных аспектах — цифровой или инклюзивной подготовке педагогов, тогда как целостный междисциплинарный

подход недостаточно разработан [9, с. 71]. Еще одной трудностью является разрыв между теоретическими моделями подготовки педагогов и реальной практикой: часто выпускники вузов оказываются не до конца готовыми к работе в условиях многообразия.

Таким образом, дальнейшие исследования должны быть направлены на разработку системных моделей подготовки педагогов, которые учитывали бы культурные, социальные и цифровые аспекты, а также на поиск методик, позволяющих максимально приблизить процесс обучения к практическим условиям деятельности в школе.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Иванова Т.В. Современные вызовы в системе образования. – М.: Наука, 2020. – 214 с.
- 2 Петрова О.С. Цифровизация и педагогическая практика. – СПб.: Питер, 2021. – 198 с.
- 3 Сидоров А.Н. Глобализация и культурное многообразие в образовании. – Казань: Фолиант, 2019. – 176 с.
- 4 Ахметова Ж.Б. Инклюзивная педагогика: теория и практика. – Алматы: Рауан, 2019. – 201 с.
- 5 Смирнов В.А. Молодежь и ценности в цифровом обществе. – М.: Просвещение, 2021. – 223 с.
- 6 Назарова Е.Г. Культурная компетентность педагога. – Екатеринбург: Урал. изд-во, 2020. – 167 с.
- 7 Соколова Н.И. Коммуникативные компетенции учителя. – СПб.: Питер, 2020. – 152 с.
- 8 Кузнецова М.П. Рефлексия в педагогической деятельности. – М.: Academia, 2020. – 176 с.
- 9 Павлов А.А. Практико-ориентированное обучение педагогов. – Новосибирск: СО РАН, 2021. – 184 с.
- 10 UNESCO. Education in a Changing World. – Paris: UNESCO Publishing, 2022. – 330 p.

РОЛЬ СПОРТА В ВОСПИТАНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МОЛОДЕЖИ

КРЫКБАЕВА М. С.

сеньор-лектор, Казахский национальный университет спорта, г. Астана

КУЛИКОВА В. А.

студент, Казахский национальный университет спорта, г. Астана

*Статья выполнена в рамках проекта грантового
финансирования ИРН AP23484991.*

В XXI веке спорт становится значимым социальным феноменом, вовлекающим людей разных социальных, культурных и политических слоёв. Его роль выходит за рамки физической активности, приобретая новое социокультурное измерение. Особое место занимает школьный и студенческий спорт, который не только формирует физическую подготовленность, но и выполняет воспитательную функцию [2].

Массовый спорт способствует социализации молодёжи, развитию уважения к другим и культуры самовыражения. Он повышает осведомлённость о проблемах ксенофобии, расизма, гендерного и социального неравенства, тем самым формируя ценности равноправия и толерантности в современном обществе [1; 5].

В условиях глобализации и культурного многообразия проблема воспитания толерантности у молодёжи приобретает особое значение. Спорт, объединяющий людей разных социальных и этнических групп, становится важным инструментом формирования уважения, равноправия и сотрудничества. Его роль заключается не только в физическом развитии, но и в укреплении ценностей, необходимых для гармоничного и мирного общества [4].

Толерантность – это ценность и качество личности, которое проявляется в терпимом поведении, в поступках, дающих образцы такого поведения. Межнациональное согласие формируется в течение многих лет, и среди институтов социального воздействия на личность образовательные учреждения во все времена занимали приоритетное положение. Воспитание толерантной личности в настоящее время – одна из важнейших общественных задач. Трудности взаимопонимания возникают вследствие расовых, национальных, возрастных, половых и других различий. Это ведёт к росту психологической напряжённости, культурной нетерпимости, межэтнической агрессии, религиозному экстремизму [3].

Роль спорта в воспитании толерантности молодёжи Казахстана имеет особое значение в условиях полиэтничности и культурного многообразия общества. Казахстан, где проживает более 130 этносов, нуждается в эффективных механизмах формирования у подрастающего поколения уважения к культурным различиям, а также способности к мирному сосуществованию. Спорт в данном контексте выступает универсальным социальным институтом, обладающим высоким воспитательным и интегративным потенциалом [6].

В процессе совместных тренировок и соревнований молодёжь приобретает навыки взаимодействия, взаимопомощи и уважительного отношения к соперникам, что напрямую связано с формированием толерантного поведения. На спортивной площадке ключевыми критериями становятся личные качества спортсмена – дисциплина, упорство, честность и стремление к результату, тогда как национальная, религиозная или социальная принадлежность утрачивают определяющее значение. Такое взаимодействие позволяет преодолевать стереотипы и способствует межкультурному диалогу, что особенно важно в условиях глобализации и роста этнокультурного разнообразия [5]. Государственная политика Казахстана также ориентирована на использование спорта как инструмента воспитания гражданственности и социальной интеграции: проведение массовых турниров, студенческих игр и международных соревнований создаёт условия для объединения молодёжи и укрепления межэтнического согласия [6]. Таким образом, спорт выполняет не только функцию физического развития, но и играет значимую роль в формировании толерантности, являясь важным ресурсом воспитания гармоничной и социально ответственной молодёжи [7].

Спорт является важным социальным инструментом воспитания толерантности у молодёжи. Учебно-тренировочные занятия, спортивные игры формируют навыки сотрудничества, уважения и взаимопонимания, способствуют развитию эмпатии и преодолению этнических и культурных барьеров. В многонациональной студенческой среде спорт создаёт условия для позитивного межэтнического взаимодействия, снижает уровень конфликтности и способствует гармонизации межличностных отношений [3].

Особая роль принадлежит педагогу, от профессионализма и гуманистической позиции которого зависит эффективность воспитательного процесса. Современная практика требует переосмысления традиционной парадигмы физического воспитания и её ориентации не только на развитие физических качеств, но и на

формирование ценностей сотрудничества, взаимного уважения и толерантности [2].

Таким образом, спорт в современном обществе выступает не только сферой физического развития, но и важным воспитательным инструментом, способным формировать у молодёжи ценности толерантности, взаимопонимания и уважения к другим культурам. В условиях полиэтничности Казахстана именно спортивная деятельность становится эффективным средством интеграции и гармонизации социальных отношений. Авторы считают, что ценность спорта заключается в том, что он делает акцент на личных качествах и усилиях человека, а не на его происхождении, религиозной принадлежности или социальных различиях.

По данным Агентства РК по делам спорта и физической культуры, более 30% населения Казахстана регулярно занимается спортом, и около 40% студентов участвуют в спортивных секциях. В стране проводится более 2000 массовых спортивных мероприятий ежегодно, в которых принимают участие представители разных этносов. Согласно исследованиям ЮНЕСКО, участие молодёжи в совместной спортивной деятельности снижает уровень межэтнической напряжённости на 25–30%. В рамках программы «Рухани жаңғыру» отмечается, что спорт является одним из ключевых факторов укрепления межэтнического согласия в Казахстане.

Изучая роль спорта в воспитании толерантности у молодёжи, авторы пришли к выводу, что его значение выходит далеко за пределы физического развития. Спорт формирует у человека такие качества, как уважение, дисциплина, умение сотрудничать и принимать других вне зависимости от их национальности, религии или социального статуса. Особенно важно это для Казахстана – страны с богатым этнокультурным многообразием, где спорт становится реальным инструментом укрепления межэтнического согласия и гармонии.

По мнению авторов, ценность спорта заключается в его универсальности: он одинаково доступен для всех и открывает возможности личностного роста, независимо от происхождения и социального положения. Совместные тренировки и соревнования создают атмосферу доверия и взаимопонимания, что помогает молодым людям преодолевать барьеры и стереотипы. В этом смысле спорт становится не только досугом, но и важным воспитательным ресурсом, формирующим социальную зрелость и ответственное отношение к окружающим.

ЛИТЕРАТУРА

1 Артемьева, В. А. Анализ понятия «толерантность» в современной научной литературе / В. А. Артемьева, М. В. Данилова. – Текст : непосредственный // Молодой учёный. – 2015. – № 2 (82). – С. 471-474.

2 Слепова Л. Н. Занятия физической культурой как условие воспитания толерантности у студентов // Успехи современного естествознания. 2013. №10. С. 216-217.

3 Мухамбетова Ж. Ю. Игра как средство воспитания межличностного общения // Успехи современного естествознания. 2012. №5. С. 56-57.

4 Симаков А. М., Табаков А. В., Малашенков Р. В. Особенности формирования толерантного поведения у студентов, занимающихся тхеквондо // Учёные записки. 2014. №12(118). С. 194-198.

5 Гершунский Б. С. Толерантность в системе целевых приоритетов образования // Педагогика. 2002. №7. С. 3-13.

6 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. – Астана: Елорда, 2017.

7 Абдыкаримова Ж.Б. Спорт как средство формирования толерантности у молодёжи в полиэтническом обществе // Вестник КазНУ. Серия философская. – 2020. – №2(74). – С. 85–91.

ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА. БИЖАН ЧУКУБАСОВ

КУБИК Н. А.

магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Политика забвения, действовавшая на протяжении всего периода существования советской власти, вычеркнула из коллективной памяти мусульманских религиозных лидеров, внесших неопределимый вклад в духовную, общественную, социальную, культурную жизнь нашего региона. В настоящее время их имена возрождаются. Одним из таких деятелей является Чукубасов Бижан, построивший в 1923 году на собственные средства здание мечети в г. Павлодаре по ул. 1 Мая (ныне – Машхур Жусупа).

Это историческое здание начала XX в. – одно из немногих, сохранившихся до наших дней. В настоящее время оно носит имя создателя и используется по своему первоначальному назначению. Мечеть «Бижан» имеет давнюю историю,

однако, до недавнего времени о ней, как и о ее создателе, местном жителе, скотопромышленнике Бижане (Бийжане, Бийджане) Чукубасове (Чокобасове, Шокобасове, Шакубасове, Шокубасове, Шакбасове), было известно крайне мало. Научно-исследовательская работа позволила выявить в фондах Государственного архива Павлодарской области новые сведения о личности, причинах и характере репрессий в отношении Чукубасова Б.

Чукубасов Бижан в 1917 году являлся членом первого Павлодарского уездного земского собрания [1, С. 1]. Во время захвата власти Колчаком он был арестован за отказ от уплаты контрибуций и заключен в Павлодарскую тюрьму.

Почти сразу после прихода в 1919 году к власти в Павлодарском уезде большевики начинают расправы с представителями идеологически чуждых классов: купцами и промышленниками, видными и авторитетными представителями городских властей, религиозными деятелями, национализируется имущество наиболее зажиточных горожан.

В 1919 году Чукубасов Б. проживал в ауле № 3 Уруковской волости, состоявшем исключительно из бедняков, занимался хлебопашеством и скотоводством. Ввиду того, что в г. Павлодаре отсутствовали самые необходимые товары, Чукубасов Б. был направлен вскладчину аульным обществом в г. Омск за мануфактурой, но не с целью торговли, а для распределения его среди самых нуждающихся. Выезд из города во время колчаковщины был разрешен только торговцам, поэтому Чукубасов Б. оформил на свое имя предпринимательское свидетельство на торговлю с воза, таким образом, он выступил уполномоченным лицом кооперативной закупки. [2, Л. 16 об.]

Также он сам предложил отделу труда Павлодарского уисполкома свои услуги по вывозу дров из лесного бора для обеспечения топливом павлодарских госучреждений, и был зачислен в штат возчиком дров. [2, Л. 17]

Постановлением кирсекции Павлодарского уездного бюро ВКП(б) на основании ст. 65 Конституции РСФСР в 1920 году Чукубасов Б. включен в списки кулаков и баев. [2, Л. 16] Защищая свои права, он пишет заявление в политбюро при Павлодарской уездной милиции: «Частным образом мне стало известно, что Павлодарская киргизская секция внесла меня в списки киргиз-кулаков.

Я с братьями своими с давних пор занимаюсь хлебопашеством и скотоводством и никогда не был кулаком и не занимался спекуляцией. Напротив всю свою жизнь я провожу в труде и посильной помощи своим согражданам-киргизам, от которых никогда не было на меня никаких нареканий. При старом режиме я никогда не был избираем на какие-либо должности, что служит доказательством, что я не был кулаком, так как в те времена на должности избирались и назначались исключительно кулаки.

Во время захвата власти правительством Колчака на меня были гонения за сочувствие большевистской власти и наложена за это контрибуция, а затем я был посажен в тюрьму за отказ платить контрибуцию.

Все это ясно показывает, что я не принадлежу к кулацкому элементу, ибо кулаки были за власть Колчака.

Таким образом, занесение меня в списки кулаков является недоразумением.

Ввиду сего прошу Политбюро принять меры к исключению меня из списка кулаков. 2 июля 1920 года». [2, Л. 10-11] По всей видимости, заявление на русском языке написано кем-то по просьбе самого Чукубасова Б., т.к. подпись под ним оформлена арабской графикой. Приложенное к заявлению удостоверение, выданное самим же политбюро при Павлодарской уездной милиции 1 июля 1920 года, подтверждает, что Чукубасов Б., гражданин аула № 3 Уруковской волости действительно в 1919 году был заключен в Павлодарскую тюрьму атаманом армии Анненкова Черновым за отказ выдать контрибуцию, [2, Л. 12, 14] а справка Павлодарского уездного военного комиссариата от [2]0 сентября 1920 года свидетельствует о пожертвовании одной лошади для армии большевиков. [2, Л. 13] За него ходатайствует и заведующий киротделом Павлодарского уездного бюро ВКП(б) Ержанов С. [2, Л. 14]

«Исключение меня из списка избирателей крайне для меня прискорбно. Всей душой я был предан Советской власти и теперь, когда власть эта восстановлена, меня, пострадавшего за эту власть, лишают моих гражданских прав. Я хочу быть полным гражданином Советской Республики», – пишет Чукубасов Б. Павлодарскому убору ВКП(б). [2, Л. 17, 17 об.]

Но ни ходатайство членов общины аула № 3, ни поручительство начальника Павлодарской уездной милиции Ширяева П.М. и заведующего отделом политбюро Козенко, с которым они вместе

находились в тюрьме, не спасли Чукубасова Б. от репрессий. На 6 августа, в разгар уборки хлеба и сенокоса, он был вызван в г. Павлодар на общественные работы. Аульская община своим приговором от 7 августа 1920 года просит освободить его от этой необходимости и также удостоверяет благонадежность Чукубасова с приложением 25 подписей и собственноручных тамги. [2, Л. 20-21]

Однако, на этом история гонений советской власти на Чукубасова Б. не закончилась. В 1930 году, в разгар кампании по ликвидации кулачества и байства, Павлодарский окрисполком рассматривает вопрос о лишении Чукубасова Б. избирательных прав на основании следующих экономических показателей его хозяйства: имел свыше 150 голов скота в переводе на крупный рогатый скот, инвентаря: 12 саней, 2 брички, 3 телеги, повозку, лобогрейку, плуг, посева 7 десятин. Пользовался наемным трудом трех батраков, помимо этого занимался извозным промыслом. Хозяйство оседлое предпринимательское. Едоков 10. Самому Чукубасову Б. комиссия по проведению экспроприации и высылки крупных баев при Павлодарском окрисполкоме дает такую характеристику: «Группировщик волмасштаба, принимает активное участие в религиозном движении. На свои средства построил городскую мечеть. Противодействовал кампании передела сенокосных угодий. Был судим за избиение батрака и за укрытие объектов обложения». На основании этой характеристики комиссия 15 сентября 1928 г. постановила: «В порядке пункта 1-го второго примечания Декрета КазЦИКа возбудить ходатайство перед Казкрайкомиссией о включении Чукубасова в список на предмет конфискации имущества и высылки». [3, Л. 187, 190]

На заседании той же комиссии 20 сентября 1928 г., одним из вопросов повестки было рассмотрение списка баев-полуфеодалов, утвержденного Крайкомиссией, Чукубасов Б. значится в списке неутвержденных баев. [3, Л. 186]

Павлодарская окружная комиссия по пересмотру списка лиц, лишенных избирательных прав, 11 июля 1930 года, рассмотрев жалобу Шакбосова Бижана, жителя аула № 1 Сейтеновского района, лишенного избирательных прав как торговец, решила: «Принимая во внимание, что Шокбасов Бижан сам торговлей не занимался, а работал на ярмарках в качестве агента Госорганов, что хозяйство его средняцкое, в избирательных правах восстановить и из списка лиц, лишенных избирательных прав, исключить». [4, Л. 149]

22 марта 1931 года президиум Павлодарского райисполкома рассматривает списки кулацко-байских хозяйств, подлежащих ликвидации, по аулу № 19, под номером 24 в этих списках значится Шукубасов Байжан – «крупный бай, имел постоянно 5 батраков до [19]29 г. Спекулянт, аткаминер. Лишен избирательных прав. Скота имел в [19]29 г. 60 го., в [19]30 г. 20 гол. Злостно разбазарил. Сбежал в Сибкрай, Славгородский район с семьей». Постановили: выселить с конфискацией имущества. Ввиду того, что указанные хозяйства находятся в бегах, объявить таковым розыск». [5, Л. 36]

В 1931 году Бижана арестовали и объявили врагом народа. Попад в заключение и ожидая приговора, он заразился туберкулезом. Один из родственников забрал уже ослабленного заключенного в Алтайский край, где затем он и был похоронен. С того же 1931 года мечеть прекратила свою работу. [6]

Последовали аресты служителей духовенства, прихожан, затем закрытие и передача здания под различные организации. В 1944 году здание было возвращено верующим (указание Совета по делам религиозных культов при Совнаркоме СССР от 16 мая 1945 года № 518 [7, С. 86]), мечеть была действующей до 1989 года, но с открытием Ак мечети снова была закрыта и, пребывая в запустении, начала разрушаться. В 2005 году предприниматель Рахат Байсуфинов отремонтировал здание мечети. С годами число посетителей росло, помещения для всех желающих помолиться уже не хватало, и в год ее столетия, в 2023 году, верующими мечеть была расширена.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Свободная степь. – 1917. – 26 ноября. – № 44. – с. 1.
- 2 Государственный архив Павлодарской области (ГАПО). Ф.7-п. Оп.1. Д.15.
- 3 ГАПО. Ф.12. Оп.1. Д.157.
- 4 ГАПО. Ф.14. Оп.1. Д.28.
- 5 ГАПО. Ф.17. Оп.1. Д.5.
- 6 Темирболатулы С. Уцелела благодаря Рахату: истории вне времени. – Наша жизнь. – 2022. – 12 августа.
- 7 Из истории ислама в Павлодарском Прииртышье. 1919-1990. Сборник документов./ Сост. Болтина В.Д., Шевелёва Л.В. Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2001. С.86.

VETERINARY MEDICINE IN KAZAKHSTAN: HISTORICAL DEVELOPMENT, CURRENT CHALLENGES, AND THE PATH TO REFORM

KURMANOVA A.

M.A. in Philology, Lecturer, Department of Foreign Languages,
S. Seifullin KazATRU, Astana

SULTANGALIEV S.

03-083-25-07 group student, Department of Veterinary Medicine,
S. Seifullin KazATRU, Astana

The Strategic Importance of Veterinary Medicine. Veterinary medicine holds strategic importance in the Republic of Kazakhstan due to the nation's deep-rooted tradition of livestock breeding and the significant export potential of meat, dairy, and wool products. An efficient veterinary system ensures not only animal health but also public health and biosecurity by preventing zoonotic diseases such as brucellosis, anthrax, and rabies. Moreover, veterinary control safeguards Kazakhstan's access to international markets, supporting the country's economic stability and food security.

Following the collapse of the Soviet Union in 1991, Kazakhstan's veterinary governance underwent decentralization, transferring certain functions from central authorities to regional administrations. Today, state oversight is exercised by the Committee for Veterinary Control and Supervision (KVKS) under the Ministry of Agriculture [1. p.23]

Veterinary Medicine is a scientific field that studies the prevention and treatment of animal diseases, veterinary examination and inspection, and the production of hygienically safe animal products. It aims to protect humanity from anthroozoonotic diseases and to address veterinary-sanitary problems related to environmental protection.

Information about the treatment of animals has been known since the 4th millennium BC. The development of veterinary medicine is closely linked with the progress of medicine, biology, chemistry, physics, and other natural sciences. Many scientists contributed to the establishment of veterinary medicine as a science, including Alcmaeon, Hippocrates, Galen, Bourgelat, Edward Jenner, V. I. Vsevolodov, K. I. Skrzabin, and S. N. Vyshesky. [2. p.39]

Veterinary medicine integrates various scientific fields such as normal anatomy, histology, physiology, biochemistry, pathological anatomy and physiology, veterinary microbiology and virology, epizootiology, parasitology, veterinary sanitation, veterinary-sanitary

examination, clinical diagnostics, therapy, surgery, pharmacology, animal hygiene, and veterinary obstetrics and gynecology.

The main goal of veterinary services in the Republic of Kazakhstan is to ensure the timely and effective implementation of veterinary measures on farms, to eliminate infectious, non-infectious, and parasitic diseases in animals, to protect humans from dangerous epidemics, to reduce animal morbidity, to prevent losses, and to minimize the damage caused to farms. The economic, biological, and medical-sanitary significance of veterinary medicine is also very high [3. p.129].

After 1991, Kazakhstan faced the challenge of restructuring its veterinary services to align with market-oriented reforms and international standards. Budget constraints, rural depopulation, and limited funding for scientific research weakened disease monitoring systems [4]. Despite these obstacles, Kazakhstan joined the World Organisation for Animal Health (WOAH) and began modernizing its legal framework to improve animal welfare and veterinary education.

The research employed a historical-comparative method to analyze the development of veterinary services across three historical stages. Document analysis was conducted using archival data, official reports from the Ministry of Agriculture, and academic publications. Additionally, expert opinions from veterinary practitioners were reviewed to assess current institutional challenges and reform prospects [5. p.78].

1. Early Development of Veterinary Science in Kazakhstan. The origins of veterinary practice in Kazakhstan date back to the early 20th century, when the first veterinary courses were introduced under the Russian Empire. After the establishment of the Kazakh SSR, a more systematic approach emerged.

In 1925, the Kazakh Veterinary Research Institute was founded in Almaty – one of the first scientific centers dedicated to studying animal diseases in Central Asia. Early Kazakh veterinary specialists such as Moldagali Bekenov, Kurmanbai Akhmetzhanov, and Kairzhan Kaliyev made pioneering contributions to the study of infectious diseases, sanitation, and epizootiology [6].

Their research addressed widespread livestock diseases such as brucellosis, anthrax, and foot-and-mouth disease, which were major threats to rural economies. These scientists laid the foundation for Kazakhstan's veterinary education system and promoted preventive medicine rather than reactive treatment.

2. Institutional Growth and Scientific Achievements (1950–1990). During the Soviet period, Kazakhstan became one of the key centers of veterinary research in the USSR.

The Kazakh Veterinary Research Institute, the All-Union Research Institute for Animal Hygiene, and veterinary departments at universities in Almaty, Semey, and Uralsk trained generations of specialists [7. p.96].

Notable scholars such as Saidakhmetov Nurgali, Musin Kenzhebek, and Zhamankulov Sagyndyk conducted fundamental research in microbiology, immunology, and internal animal diseases.

The main achievements of this period included:

Development of vaccines and diagnostic tools against brucellosis, tuberculosis, and leptospirosis;

Introduction of veterinary-sanitary standards in meat and dairy production;

Expansion of laboratory-based disease surveillance across all regions of Kazakhstan.

These advances helped ensure biological safety and contributed to the export potential of Kazakhstan's livestock sector [8. p.52].

3. Modern Era and Global Integration (1991–Present). After independence in 1991, Kazakhstan faced the challenge of restructuring its veterinary system to meet international standards. New laws and institutions were established to regulate animal health, quarantine, and food safety.

Modern researchers such as Talgat Sabirov, Amanzhol Saitbekov, and Kenzhebek Toleuov have contributed to the modernization of veterinary diagnostics, biotechnological innovations, and the study of zoonotic diseases that can affect both animals and humans [9. p.76].

In the 21st century, the focus of Kazakh veterinary science has expanded to include:

Biological safety and ecological balance;

Antimicrobial resistance and food chain control;

Application of biotechnology and molecular diagnostics;

Education reform through international partnerships and digital learning tools.

Institutions such as the Kazakh National Agrarian Research University (KazNARU), the West Kazakhstan Agrarian Technical University named after Zhangir Khan, S. Seifullin KazATRU, Astana and the National Scientific Center of Veterinary Medicine in Astana continue to play leading roles in training and research [10].

Kazakhstan's veterinary medicine has traversed a long path—from imperial regulation and Soviet centralization to post-independence adaptation. Today, the field stands at a crossroads, requiring systemic reform that combines historical experience with modern scientific approaches. Investing in education, research, and infrastructure will ensure sustainable animal health, food safety, and global competitiveness.

The evolution of veterinary science in Kazakhstan reflects the nation's broader commitment to science, health, and sustainable agriculture. From early disease control efforts to modern biotechnological research, Kazakh veterinarians have consistently contributed to national food security and global animal health standards.

Today, veterinary science in Kazakhstan stands at the crossroads of tradition and innovation – honoring the legacy of pioneering researchers while embracing the technological challenges of the 21st century.

REFERENCES

1 Akhmetzhanov, K. (1985). Veterinary Sanitation and Hygiene in Livestock Production. Almaty: Nauka Publishing.

2 Bekenov, M. (1979). Epizootiology and Prevention of Infectious Diseases in Farm Animals. Almaty: Kainar.

3 Jumabayev, A. A. (1998). Ecological Aspects of Veterinary Sanitation in Kazakhstan. Almaty: KazAgro Press.

4 Kazakh Veterinary Research Institute. (2015). Scientific Achievements and Innovations in Veterinary Medicine of Kazakhstan (1925–2015). Almaty: KazVRI.

5 Kaliyev, K. K., & Zhamankulov, S. Zh. (1990). Pathogenesis and Diagnosis of Internal Animal Diseases. Almaty: Nauka.

6 Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. (2020). National Report on the State of Veterinary Services in Kazakhstan. Astana.

7 Musin, K. M., & Saidakhmetov, N. S. (2003). Veterinary Microbiology and Immunology. Almaty: KazAgro University Press.

8 Sabirov, T. K., & Toleuov, K. A. (2018). «Modern Approaches to Veterinary Biotechnology in Kazakhstan.» Eurasian Journal of Veterinary Science, 54(3), 112–118.

9 Saitbekov, A. S., & Nurkhanov, E. B. (2016). «Veterinary Control and Food Safety in the Republic of Kazakhstan.» Journal of Agricultural Sciences of Kazakhstan, 22(2), 45–53.

10 World Organisation for Animal Health (OIE). (2023). Kazakhstan: Veterinary Legislation and Health Standards

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЛАРЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛЕР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ҚҰСАЙЫНОВ Д. Ө.

ф.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, Алматы қ.

АЮПОВА З. К.

з.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ.

Қазіргі заманғы жастардың құндылықтар жүйесіндегі өзгерістердің болмыстық және феномендік сипаттары көтерілген мәселе былайша тұжырымдалуы мүмкін: ескі этикалық көзқарастар жаңа мәселелерді шеше ала ма? Дәстүр мен модернизация ұғымдарының салалары бір-бірімен қиыса ма? Қазіргі уақытта «дәстүр» ұғымының шарттары мен белгілерін нақты анықтау қажет. Бұл өз кезегінде әлеуметтік-мәдени тепе-теңдіктің параметрлерін қалыптастыруды талап етеді – яғни, тұрақтылық үрдістері (дәстүр саласы) мен эволюция үрдістері (жаңашылдық саласы) арасындағы тепе-теңдік. Қазіргі таңда бұл маңызды теориялық мәселелердің бірі. Қазіргі дәстүршілдік өкілдерінің айтуынша, дәстүр мен жаңашылдықтың қайшылықты өзара әрекеттесуінің бірлігін және мөлшерін анықтау қажет. Егер бұл мөлшер бұзылса, бір тарап үстемдік етсе, онда дәстүрдің консервациясы орын алады, яғни оның музейлік экспонатқа айналуы немесе этно-мәдени қауымдастыққа жат, қабылданбайтын тәжірибенің таңылуы мүмкін. Екі жағдайда да «тірі» дәстүрдің бұзылуы мен әлеуметтік тәжірибенің жалғастығын жоғалту байқалады. Кез келген жағдайда «модернизация» ұғымы дәстүрге ашық немесе жасырын түрде қарама-қарсы шығару дұрыс емес әдіс. Дәстүр үнемі дамып отырады. Бірақ ол сыртқы басқарудың емес, ішкі интеллектуалдық ресурстар негізінде дамиды. Дәстүрдің берік негізі – міне, осы нағыз модернизацияның негізін құрайды. Нағыз, тек ұрандық емес, модернизация тек дәстүрдің ішінде және оның негізінде ғана мүмкін болады. Шынайы модернизация – бұл дәстүрдің бөлігі, тарихи жалғастық механизмінің бөлігі, оларды теріске шығару емес. Орнықты және тұрақты қоғамда дәстүр механизмі іске қосылады, яғни ұжымдық тәжірибенің саналы (аяқ асты емес) тарихи жалғастығы бар. Мұндай қоғамда адамгершілік қатынастардың ерекше түрі қалыптасады. Бұл қатынастар отбасы мен туыстық

байланыстардан кейін алыстан келген туысқандар арасындағы қатынастарға ұқсас болып, әлеуметтік байланыстардың келесі деңгейін құрайды. Егер қоғам тірі, динамикалық дәстүрге бағдарланса, бұл қатып қалған патриархалдықты, бір сәттік пайда мен тар топтық мүдделерді, сонымен қатар – болашақты таңдауында шексіз утопизмді болдырмайды. Дәстүр үнемі қозғалыста болады. Сонымен қатар, жинақталған барлық құнды нәрсе қоғамның игілігінде қалады. Тіпті қоғамдық парадигманың түбегейлі өзгерістерінде де бұрынғы тәжірибе жойылмайды. Ол жаңа жағдайда жаңа орын мен жаңа рөл атқарады. Барлық жаңа дәстүр маңызды, барлық ескі дәстүр қажет ұстанымдарға толы. Жақын арада жүзеге асатын мәдени-саяси бағдар осы қағиданы әмбебап деп тани отырып, басты философиясы ретінде қолдануы тиіс. Жоғары моральдық құндылықтар өзгермейді. Олар дәстүрдің негізін бекітіп, оның шашылып кетуіне және ыдырауына жол бермейді. Дәстүрлер мұра объектілерін, осы мұраны ұрпақтан ұрпаққа беру үрдістерін, сондай-ақ мұраны қабылдау рәсімдері мен әдістерін қамтиды. Дәстүрлер ретінде белгілі бір қоғамдық нормалар мен ережелер, құндылықтар, идеялар, әдет-ғұрыптар, ритуалдар, материалдық заттар болуы мүмкін. Дәстүрлер әлеуметтік өмірдің кез келген көрінісінде кездеседі, алайда олардың маңыздылығы бірдей емес. Бір салаларда олар қағидалы сипатқа ие болса, басқа салаларда олардың әрекеті мен әсерінің мөлшері аз болса керек. Дәстүрлер – қоғам мен мәдениеттің «ұжымдық жадын» құрайды. Олар адамдардың дамуының жалғасын қамтамасыз етеді. Дәстүрлер негізінде әлеуметтену мен мәдениеттену үрдісі айтарлықтай деңгейде қалыптасады. Адамдар дәстүрлер арқылы топтық жадымен байланысқа түсіп, өткеннің тәжірибесін меңгереді, қазіргі уақытта жақсы бағдарланады. Бірақ әр жаңа ұрпақ дәстүрлерді механикалық түрде меңгермейді. Эволюцияның әр жаңа кезеңінде адамдар дәстүрлерді өздерінің түсіндірмесімен қабылдайды, таңдайды және оларды нақты мағынамен жүктейді. Кейбір мәдени мұра элементтері қабылданады, басқалары қабылданбайды, зиянды және жалған деп танылуы мүмкін. Сондықтан дәстүрлер жағымды және жағымсыз тұстарын да ескеру қажет. Дәстүрдің жағымды әсерлері ата-бабалар мұрасынан не қабылданып, көбейтіліп, келесі ұрпақтардың өмірінде жүзеге асырылатынымен анықталады. Дәстүрлердің жағымсыз әсерлері қазіргі өмір шындағына сәйкес келмейтін, және артық, жоюды талап ететін құндылықтары кіреді. Көп жағдайда дәстүр еліктеуге арналған үлгі ретінде пайда болып, мәжбүрлеу

механизміне айналады. Бұл жеке адамға немесе тіпті тұтас әлеуметтік топтар ішінде трагедияға айналуы мүмкін (мысалы, әкелер мен балалар арасындағы қақтығыс). Жаңашылдықтар дәстүрге қарама-қарсы идея ретінде қабылданды. Олар әртүрлі деңгейдегі жаңа мәдени үлгілерді қалыптастыру механизмдерін білдіреді, әлеуметтік-мәдени өзгерістер үшін алғышарттар жасайды. Даму мен жаңаруға қабілеттілік мәдениеттің ең маңызды қасиеті. Бұл өзгерістер біртіндеп (реформаторлық) немесе секірмелі (революциялық) болуы мүмкін. Өзгерістердің оң нәтижелерінің жиынтығы теріс нәтижелерден асып түссе, онда мәдениеттің алға жылжуы (прогрес) туралы айтылады. Керісінше жағдайда регресс туралы айтылады. Прогрессив даму үшін мәдениетке бірдей дәстүрлермен жаңашылдықтар қажет. Бір тараптың абсолютизациясы теріс үрдіске әкеледі. Екі позицияны келісу және жүзеге асыру қаншалықты сәтті болса, мәдени эволюцияның табысы да соған байланысты. Мәдениет динамикасының маңызды үрдісі – мәдени модернизация. Модернизация теориясының авторлары бұл терминді әлеуметтік прогресінің қазіргі кезеңіне ғана қатысты қолданады деп санайды. Модернизацияның мәні капитализмнің құндылықтары мен жетістіктерінің таралуымен байланысты: рационализм, есепшілдік, урбанизация, индустриализация. Модернизация – бұл индустриалды емес қоғамнан индустриалды немесе капиталистік қоғамға революциялық өту процесі, ол уақытқа созылған кешенді реформалар арқылы жүзеге асады. Модернизацияның екі түрі бар. Органикалық модернизация – бұл елдің даму сәті, ол алдыңғы эволюцияның барлық процесімен дайындалады. Бұл модернизация түрі мәдениеттен және қоғамдық сананың өзгеруінен басталады. Содан кейін экономикаға әсер етеді. Мысал ретінде – Батыс Еуропа елдері, мұнда капиталистік дүниетанымдағы, өмір салтындағы, адамдардың дәстүрлеріндегі табиғи өзгерістер нәтижесінде пайда болды. Неорганикалық модернизация – кез келген елдің дамыған елдерге сыртқы талаптарға жауабы, «қалып жететін» даму тәсілі. Ол үкімет органдары тарапынан тарихи артта қалушылықты жеңу және тәуелділіктен қашу үшін жүзеге асырылады. Неорганикалық модернизация мәдениеттен емес, экономика мен саясаттан басталады. Соның нәтижесінде әрдайым қоғамның әлеуметтік қолдауына кенеле бермейді. Егер дәстүрдің қызметтік тиімділігі немесе символикалық өзектілігі алдына қойылған міндеттерді шешуге қабілетті болмаса, оны идеологиялық себептермен толықтай жойып жіберу де дұрыс емес, бұл жағдайда дәстүрдің

трансформациясы, модернизациясы (модификациясы) және интерпретациясы мәмлеге келудің тәсілдері, және осылар арқылы дұрыс шешімін табады. Қоғам дәстүрді өзгерту үшін әртүрлі нұсқаларды қабылдайды. Оның ішінде бір жағынан утилитарлық тиімділігі артады, ал екінші жағынан оның символдық мәні бар атрибутив белгілері мен ерекшеліктері сақталады. Негізінде, мұндай өзгерістердің үш нұскасы кеңінен таралған: трансформация, модернизация және интерпретация. Дәстүрдің трансформациясы дәстүрдің мәнін немесе қызметтік толымдылығын «жаңарту» қажеттілігі туындағанда жүзеге асады. Бірақ оның ісәрекет формасы өзгермейді. Дәстүрдің модернизациясы (модификациясы) оған қарама-қарсы мақсатты көздейді. Дәстүрдің символдық маңызы бар мәні немесе мазмұны сақталады, бірақ оның формасы белгілі бір дәрежеде түзетіледі немесе өзгереді. Трансформация әдетте сыртқы себептермен жүзеге асады. Өзгерісті өткерген жағдайларда бұрынғы мәндік параметрлерді сақтау өз маңыздылығын және практикалық тиімділігін жоғалтқанымен, әлеуметтік тұрақтылықты бұзбау мақсатында әдеттегі форманы сақтау қажеттілігі есебінен жасалады. Егер халық үшін дәстүрдің модернизациясы, яғни форманың өзгерісіне қатысты қиындықтар ішкі себептермен туындаса, ол әрқашан үлкен дәрежедегі «әлеуметтік қауіпті» болуы мүмкін, сондықтан мұндай өзгеріс өте жоғары саяси тұрақтылық кезінде ғана жүзеге асыру қажет. Дәстүрді интерпретациялау құбылысы өзінше дербес, өз орны бар канондық форманың жеке шығармашылық түсіндірмесі, мысалы, музыкалық және сахналық өнерде немесе канондық бейнелеу бейнелерін, Еуропаның ортағасырлық шіркеулік кескіндеме өнерін қайта жаңғыртады. Бұл құбылыс басқа символикалық қызмет салаларында да кездеседі. Мұнда да формалық өзгеру орын алады (көп жағдайда канон үлгі қайта жаңғыртылғанда акценттер өзгеруі мүмкін, сондықтан құбылысты әрбір канонның жеке шығармашылық түсіндірмесі деп атаймыз), бірақ мазмұн өзгеріссіз қалады. Бірақ, өзгерістер өте шектеулі шеңберде рұқсат етіледі. Бұл өнер үшін өте күрделі мәселе және оның тарихы бойында канон «мәтіннің» орындалу модификацияларының рұқсат етілетіндігі туралы үздіксіз талқылаулар жүргізіледі. Осылайша, біз дәстүрдің бірінші кезекте форма тұрақтылығы екенін көреміз. Мұнан шығатын қорытынды, жалпы алғанда, мәдениетте форма тұрақтылығы мазмұн тұрақтылығынан гөрі әлеуметтік-реттеуші тұрғысынан маңызды рөл атқарады. Модернизация теориясында дәстүрлерді қалпына

келтіруге алғаш рет Шмуэль Эйзенштадт назар аударды. Ол батыс зерттеушілерінің назарын модернизацияның негізгі постулаттарын қайта бағалаудың қажеттілігіне аударуы өте орынды. Себебі 1980 жылдардың басында көптеген жаңа заманауи Оңтүстік-Шығыс Азия елдері, атап айтқанда, Қытай, Гонконг, Тайвань, Сингапур, еуропалық ұлттық мемлекеттер жолымен емес, модернизация үрдісінде ұлттық дәстүрді қайта интерпретациялау жолын таңдағаны айқын болды. Шмуэль Эйзенштадттың модернизация мәселелері бойынша жүргізген зерттеулері басқа әлеуметтік ғылым өкілдерінің қазіргі және дәстүрлі қоғамдарды тікелей қарсы қоюдан бас тартуына, сондай-ақ дәстүрлі және өтпелі қоғамдарды, модернизация үрдістері барысында туындайтын дағдарыс құбылыстарын зерттеуге қызығушылық танытуына ықпал етті. Эйзенштадт XX ғасырдың ортасында пайда болған модернизация теориясына жаңа өмір сыйлады. Оны мәдени-тарихи ерекшеліктермен және мемлекеттердегі революциялардың салдарымен байланыстырды. Эйзенштадт модернизацияның көптігі тұжырымдамасын ұсынды. Оның негізінде модернизация мен батыстандыру бір нәрсе емес деген ой жатыр. Батыс үлгісі тек бір нұсқа және әртүрлі елдер мен мәдениеттерде модернизация әртүрлі жолдармен жүруі мүмкін [1]. Қазіргі заманғы өркениет – бұл ерекше өркениет түрі. Қазіргі заман туралы ұғым, Эйзенштадттың көзқарасы бойынша қазіргі заманның өзегі – әлемді интерпретациялау тәсілінің немесе тәсілдерінің кристаллизациясы мен дамуы, басқа мәдени бағдарламалар, жаңа институционалдық құрылымдар жиынтығының дамуы. Эйзенштадт қазіргі әлемді және оның тарихын түсіндіру мақсатында модернизацияның мәдени бағдарламалары мен мәдени үлгілерінің көптігін түсіну қажет деп мәлімдеді. Модернизация кейде бейбіт жолмен өтті, бірақ жиі қалыңдықтар мен конфронтациялардың нәтижесінде жүзеге асты. Модернизацияның маңызды элементі революциялар болды. Үлкен («классикалық») революциялар: Англия, Америка және Франция революциялары, кейінірек – Қытай, Ресей және Вьетнам революциялары, мүмкін басқа да революциялар, мысалы, Эйзенштадт Түркия революциясы әлемді өзгертті деп санаған. Олар қазіргі әлемнің және өркениеттің дамуымен тығыз байланысты болды [2, 190-212 бб.]. Алғашқы революциялар христиан өркениетінде: Еуропадағы протестант және католик қатынасындағы көріністерінде; Ресей – Шығыс христиандық аймағында. Қытай және Вьетнам революциялары конфуциандық өркениет елдерінде

орын алды. Эйзенштадт осы революциялардың барлығы «осытік өркениеттерде» болған деген қорытындыға келді.

С. Хантингтон модернизация саласында дәстүршілдіктің артықшылықтары туралы жазған алғашқы батыс зерттеушілерінің бірі болды. Ол қазіргі қоғамдар көптеген дәстүрлі элементтерді қамтитынын ғана емес, дәстүрлі қоғамдардың өзі де көбінесе заманауи деп саналатын ерекшеліктерге ие екенін айтты. Дәстүрді зерттеу қажет. Сонымен қатар, модернизация дәстүрді күшейтуі мүмкін [3]. Қазақстандық ғалымдардың фундаменталды зерттеулерінде «...Жастардың дүниетанымдық тәрбиесі мемлекетімізде өмір сүріп жатқан этностардың тарихимәдени, рухани-адамгершілік дәстүрлерін бейнелейтін негізгі құндылық бағдарлар негізінде дамуы тиіс» деген көзқарасты ұстанады [4, 126 б.]. Бірте-бірте неомодернизация теориясының негізгі мәселесі модернизациялық үрдістерде конструктивті саяси әрекеттердің динамикасын қамтамасыз ететін жаңа факторларды іздеу болып қалыптасты. Бұл теорияны одан әрі қайта қарауды талап етті. Өз-өзін дискредиттеген жеделдеткен модернизация тұжырымдамасының орнына әлеуметтік-мәдени әртүрлілікті қорғау, сақтау, жаңғырту және қолдау, өмір сүру мен дамуға еркіндік беру туралы қағидалар келді. Модернизация әрекеттерінің тиімділігін арттыруда модернизацияның толқынды дамуы теориясы бір қызықты шешімді ұсынады. Бұл теорияның жақтаушылары инновациялық және тұрақтылық циклдардың алмасуының қажеттілігіне баса назар аударады: қоғамның құрылымына инновацияларды енгізу кезеңдері дәстүрлерді жаңғырту және пайдалану негізінде қоғамдық дамуды тұрақтандыру кезеңдерімен ауысып отыруы тиіс. Қазіргі неомодернизация концепциясы әлеуметтік өмірдің зайырлы ұйымы туралы идеямен қатар, рухани салада дін мен мифологияның маңыздылығын мойындауды, дәстүрлі көшбасшылықтың харизмасына құрметпен қарауды, саясаттағы қарттардың беделін қадірлеуді, қоғамның ұжымдық бірлігін қолдайтын идеяны пайдалануды қамтиды. Сонымен қатар, туысқандық, отбасы сияқты дәстүрлі құндылықтар, топтық бірегейлену мен бірліктің маңыздылығы да толық қайта бағаланған. Қазіргі уақытта модернизация тарихи шектелген үрдіс ретінде қарастырылады. Ол қазіргі заманның институттарын және құндылықтарын заңдастырады: демократия, нарық, білім беру, ақылмен басқару, өзін-өзі бақылау, еңбек этикасы. Осылайша, қазіргі қоғам дәстүрлі қоғамдық құрылыстың орнын басатын немесе

индустриалды кезеңнен өсіп шыққан және өзіне сол кезеңнің барлық белгілерін алып келген қоғам ретінде анықталады. Ақпараттық қоғам қазіргі қоғам кезеңі (жаңа қоғам түрі емес), индустриализация мен технологияландыру кезеңдерінен кейін келіп, адам тіршілігінің гуманистік негіздерін одан әрі тереңдетумен сипатталады. Дәстүрлі қоғамдарды модернизациялау тұжырымдамасы келесідей негізгі қағидалардан тұрады: – Модернизация үрдістерінің қозғаушы күші ретінде енді саяси және интеллектуалдық элита емес, ең кең массалар танылған; егер харизмасы мықты көшбасшы пайда болса, олар белсенді әрекет ете бастайды. Мұндай жағдайда модернизация элитаның шешіміне емес, азаматтардың өз өмірлерін батыс стандарттарына сай өзгертуге деген көпшілік ұмтылысына, бұқаралық коммуникация құралдары мен жеке байланыстардың әсеріне тәуелді болады. – Бүгінгі таңда модернизацияның ішкі емес, сыртқы факторларына баса назар аударылады – әлемдік геосаяси күштердің орналасуы, сыртқы экономикалық және қаржылық қолдау, халықаралық нарықтардың ашықтығы, қазіргі құндылықтарды негіздейтін доктриналар сияқты сенімді идеологиялық құралдардың қолжетімділігі; – Ұзақ уақыт бойы АҚШ қазіргі заманның біртұтас әмбебап үлгісі деп саналса, енді қазіргі заманның қозғаушы эпицентрлері мен үлгілі қоғамдар идеясы пайда болды. Тек Батыс өркениетіндегі елдерді қарастырмаймыз, мысалы, Жапония, Шығыс өркениетіндегі «азиялық жолбарыстар». Енді айқын болғандай, бірегейленбеген модернизация үрдісі болмайды. Оның қарқыны, ритмі және әлеуметтік өмірдің әртүрлі салаларындағы әсерлері әртүрлі елдерде әрқилы болады; – Қазіргі модернизация бейнесі бұрынғы кезеңге қарағанда әлдеқайда оптимистік көзқарас мөлшері азайған: барлығы қолжетімді емес, жүзеге асыру мүмкін емес, тек саяси ерік-жігерге байланысты емес. Бүкіл әлем ешқашан қазіргі Батыс өмір сүргендей өмір сүрмейтінін мойындады. Сондықтан қазіргі теориялар шегінулерге, сәтсіздіктерге көп көңіл бөледі;

– Бүгінгі күні модернизация тек экономикалық көрсеткіштер бойынша бағаланбайды, ұзақ уақыт бойы негіз ретінде саналған, құндылықтар мен мәдени кодтар бойынша да бағаланады;

– Жергілікті дәстүрлерді белсенді түрде пайдалану ұсынылады;

– Бүгінгі таңда Батыстағы негізгі идеологиялық климат – прогресс идеясынан (эволюционизмнің негізгі идеясы) бас тарту, постмодернизм идеологиясы үстемдік етеді. Соның салдарынан модернизация теориясының тұжырымдамалық негізі құлады [5]. Модернизация тұжырымдамаларының көптігіне қарамастан,

олардың талдауы модернизация үрдісімен байланысты бірқатар ортақ сипаттамалардың бар екендігін көрсетеді. Саяси салада – мемлекеттің функцияларын кеңейту, дәстүрлі билік құрылымдарын реформалау, экономикалық салада – индустриализация, ұлттық ауқымдағы өндірістік шаруашылық кешенін құру, ғылым жетістіктерін тәжірибеде қолдану. Әлеуметтік салада модернизация үрдісі әлеуметтік мобильділіктің артуын, әлеуметтік топтардың дифференциациясын, урбанизацияны білдіреді. Ал рухани салада – секуляризация мен рационализация, жеке адамның автономиясының өсуі, жалпы стандартқа сәйкес білім берудің енгізілуі. Дегенмен, модернизацияның жүзеге асу үрдісінде болатын өзгерістерге әсері оның типіне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Олардың негізгі түрлері: вестернизация (батыстандыру), яғни Батысқа еліктеу және өзіндік даму, батыстық тәжірибені мен модернизацияға ұшыраған қоғамның дәстүрлі негізін сақтай отырып, трансформацияның баламалы жолын іздейтін өзіндік даму. Вестернизация қазіргі уақытта ең кең таралған модернизацияның түрі. Мұнда дәстүрлі қоғамдардағы өзгерістер ең алдымен батыс өркениетінің мүдделерін қамтамасыз етеді. Вестернизация дәстүрлі қоғамдарды екі теңсіз бөлікке бөлінуіне әкеледі. Біріншісі – Батыс орталықтарымен қандай да бір түрде байланысы бар және Батыс өмір салтының құндылықтарын қабылдаған аз ғана халық бөлігін қамтиды. Ал халықтың көпшілігі өз дамуы жағынан артқа кетеді. Батыстың өз перифериясын пайдалану, дәстүрлі қоғамдардың дамуына қажетті өнімді аяусыз тартып алу оларды кедейлендіріп, архаизацияға ұшыратып, өздері дамыған өндіріс анклавтарының салыстырмалы тұрғыдағы әл-ауқаты аясында, ол анклавтардың өздері де негізінен Батыстың қажеттіліктеріне бағытталған. Саяси вестернизацияның маңызды элементтері (демократизация, көппартиялы жүйені енгізу және т.б.) дәстүрлі қоғамдарда батыстағыдай емес, түбегейлі басқа әсерлер туғызады. Өйткені олар органикалық емес, сырттан енгізілген. Бұл діни және этникалық бірегейленудің саясиленуіне, этникалық қақтығыстардың өсуіне, дәстүрлі құндылықтар мен нормалардың ыдырауына, тайпалық құрылым мен жемқорлыққа әкеліп, дәстүрлі қоғамдардағы тұрақтылықты бұзады. Алайда қазіргі заманғы жаһандануға қарсы тұру интернационал, яғни жаһандық ауқымда жүзеге асырылады. «... «американдану», «еуропалану» да біздің жол емес, ескішіл, фанатик болып, қайтып келмес көшпенділікті аңсау да орынсыз. Біз екі бұрынғы рухани элитаның екі буынының да тәжірибесін,

тәсілдерін ұштастырып қолдануымыз қажет. Тура XIX ғасырдың рационалист-ағартушылары сияқты ойлауымыз жөнсіз. Олардан гөрі біз дәстүршілміз, руханилығымыз, мұсылмандығымыз, шығыстығымыз олардан күшті. Жаппай вестернизация, рухани азу ықпалы күрт өскен жағдайда (өкінішке орай, бізде Батыстың биік мәдениетін, философиясын емес, азғындық жағын насихаттау басым), оған төтеп беру үшін руханият, өз дәстүріміз бізге қорған. Сөйтіп қана ұлтты дағдарыстан алып шыға алады зиялылары, басшылары. Қазіргі «вестернизацияның» мынадай қиындықтарын атап өтейік:

- руханилық пен материалдықтың арасындағы ажыратылу;
- эскапистік және дүниетанымдық ұстанымдардың араласып кетуі;
- нонконформизм, конформизм мен девианттық қылықтың өрістеуі;
- рационалдықты шектеу, тылсым сана қабаттарымен манипуляциялар жүргізу, жалғыздық, үрей, шарасыздық сенімдерінің өрістеуі;
- стандартты қарапайымдалған тіршілік ету баламаларын жасанды ұсыну» [6, 364-365 бб.].

Қорыта келе айтарымыз дәстүрдің мүмкіндіктері көп. Біріншіден, дәстүрлі құндылықтар адамдардың санасында терең тамыр жайған және әлі де болса халықтың едәуір бөлігінде өзінің күшін және рухани әсерін сақтап отыр. Екіншіден, модернизация дәуіріндегі дәстүрдің мүмкіндіктеріне жастар арасында идеологиялық, ағартушылық және насихаттық тәрбие жұмыстарының барлық кешені жатады. Дәстүрлі рухани құндылықтарды жас ұрпаққа сіңірудің жолдары, құралдары мен формалары ретінде айқын түрде өткеннің ұлы ойшылдары, жазушылары, қоғам қайраткерлері мен батырлар мұраларын насихаттауды, сондай-ақ әлемдік ауқымдағы ең жақсы руханилық көріністерін, әлемдік тарихтағы ең жақсы жетістіктерді атап өтуге болады. «Дәстүр – модернизация» немесе «ескі – жаңа» дилеммасы ескі де, жаңа да тек жағымсыз қырлары ғана болмайтынын түсінумен шешіледі. Позитивті құндылықтар екі тараптың мазмұнында да бар екенін ескере отырып, мәселе ескіні жаңамен алмастыру емес, екі жақтың да позитивті қырларын органикалық түрде біріктіру екенін ұғыну.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен

жүзеге асырылды («Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы» ЖРН BR24993269)

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Эйзенштадт Ш.Н. «Осевая эпоха»: возникновение трансцендентных видений и подъем духовных сословий // Ориентация – поиск. Восток в теориях и гипотезах: сб. ст. / Ин-тут востоковедения РАН, отв. ред. В.И. Максименко, Л.И. Рейснер. – М.: Наука; Вост. лит-ра, 1992. – С. 42–62.

2 Эйзенштадт Ш.Н. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 190–212.

3 Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

4 Нурмуратов С.Е. Значение тюркских духовных истоков национальной культуры в современных условиях. // Культура и ценности общества в условиях обновления современного Казахстана: сборник материалов республиканской научно-практической конференции. – Алматы: ИФПР КН МНВО РК, 2022. – С. 119 – 126.

5 Коллонтай В.М. О неолиберальной модели глобализации // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 10. – С. 3-13.

6 Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің рухани кеңістігі. – Алматы: Паритет, 2013. – 400 б.

ҚАЗІРГІ ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ ҰЖЫМДЫҚ КИБЕРҚОРҒАНЫС САЛАСЫНДАҒЫ АУҚЫМДЫ ШАРАЛАР МЕН МІНДЕТТЕР

ҚАИРГЕЛДІ Д. Н.

магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АЛТЫБАСАРОВА М. А.

саяси ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Интернет – кеңістікті дамытудың ерекшелігі – уақыт өте келе киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету түпкі мақсатқа емес, жаһандық цифрлық әлемдегі актерлердің экономикалық және әлеуметтік қызметінің ажырамас құралына айналады. Киберкеңістікті

басқарудың орталықтандырылмаған форматын ескере отырып, оның қауіпсіздігін тек бір актор қолдай алмайды және ұжымдық шараларды талап етеді.

Ұжымдық киберқорғаушараларына сұранысты қалыптастыратын факторлар кешенін талдауға көшсек, ең алдымен мәселенің техникалық аспектілеріне тоқталу керек. Техникалық компонент тұрғысынан аймақтық киберқауіпсіздік жүйесінің тұрақтылығының маңызды көрсеткіші Интернет-трафик алмасу нүктелерінің жүйесі (Internet Exchange Point, IXP) болып табылады, олардың үздіксіз жұмысы Интернет-инфрақұрылымның тұрақтылығын қамтамасыз етуге және бағыттау арналарын тұрақтандыру есебінен Ұлттық желілердің осалдығын төмендетуге қызмет етеді[1].

IXP нүктелерінің салыстырмалы түрде төмен саны бүкіл мемлекеттер топтарының ірі келісілген кибершабуылдың құрбаны болу қаупін тудырады. Мәселен, мысалы, «Internet Society» халықаралық ұйымының сарапшылары араб әлемі елдерінде трафикті қайта бағыттау немесе тыңшылық жасау мақсатында Интернет-маршруттарды қасақана басып алумен байланысты оқиғалардың көбеюін тіркейді, ал мұндай шабуылдардың артында басқа аймақтардан келген мемлекеттік актерлер тұр. Мамандардың пікірінше, бұл тәуекелді IXP жүйесін кеңейту арқылы айтарлықтай төмендетуге болады[1].

Сауд Арабиясы мен БАӘ алғашқылардың бірі болып Интернет-трафик алмасу нүктелері жүйесіне қосылды (2020); бүгінде бұл елдерде сәйкесінше үш және екі IXP нүктесі бар, ал қалған елдерде тұрақты негізде жұмыс істейтін бір нүкте бар [2]. Бұл араб әлемі мен Таяу Шығыс өңірлері үшін ең жоғары көрсеткіш, бұл араб монархияларындағы интернет инфрақұрылымының жоғары даму қарқыны туралы ғана емес, сонымен қатар олардың желілік құрылымдарды оңтайландыру бойынша, соның ішінде интернет-трафикпен алмасу нүктелерінің санын ұлғайту жолымен бүкіл өңірлік бастамаларды ұсынуға айтарлықтай мүмкіндіктері бар екендігі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Ақпараттық инфрақұрылым объектілерін физикалық қорғауды қамтамасыз етуде ұжымдық күш – жігерді қажет етеді. Киберқауіпсіздік жүйелерінің тағы бір негізгі элементі – коммуникациялық инфрақұрылым - интернеттің жұмыс істеуі үшін қажетті физикалық активтер, оның ішінде кабельдер жүйесі (талшықты-оптикалық, мыс, кеңжолақты) және байланыстар

(сымсыз және сымды); мысалы, деректер орталықтары немесе су асты кабельдеріне арналған қону нүктелері орналасқан ғимараттар мен нысандар; электрмен жабдықтау, салқындату және физикалық қауіпсіздік жүйелері және т. б. Интернет «желілер желісі» болғандықтан, тек ұлттық желілердің тұрақтылығына баса назар аудару тұрақты қосылуды қамтамасыз етпейді, аймақтық деңгейде Интернеттің тұрақтылығы қажет. Сонымен қатар, аймақтық интернет – инфрақұрылымның сенімділігі интернет-трафиктің физикалық жолдарының санымен анықталады: егер трафиктің елден немесе аймақтан кіруі мен шығуы үшін бір ғана физикалық жол болса, сәйкесінше шабуыл, табиғи апат, адам қателігі немесе басқа оқиғаларға байланысты бірыңғай сәтсіздік нүктесі бар [1].

Ұжымдық цифрлық қауіпсіздік шараларына сұраныс мәселенің техникалық аспектілеріне ғана емес, сонымен қатар экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да факторлар кешеніне байланысты.

Ең алдымен, тұтастай алғанда цифрлық саланы да, киберқауіпсіздік саласын да дамыту мәселелерінде сыртқы көмекке тәуелділікті еңсеру қажеттігін атап өткен жөн. Алайда, қазірдің өзінде бар ұлттық әлеуеттерді (техникалық-технологиялық, саяси, ұйымдастырушылық, ғылыми-зерттеу, кадрлық және т.б.) біріктіру осы тәуелділікті жеңуге ықпал ететінін мойындау керек.

Киберқауіпсіздікті дамытудағы ұжымдық әрекетке деген сұраныс отандық адам ресурстарын дамыту қажеттілігінен де туындап отыр. Барлық посткеңестік елдерге ортақ тағы бір мәселе – «ғұламалардың жылыстауы». Осы үрдісті сақтай отырып, посткеңестік кеңістік ретінде Қазақстан Республикасының бейінді саласы уақыт өте келе Кадрлық «аштық» проблемасына тап болуы мүмкін, бұл цифрлық қорғау саласындағы сыртқы факторларға тәуелділікті күшейтеді. Бірінші кезекте ЕАЭО шеңберінде бірыңғай білім беру кеңістігін дамыту және шетелде оқу аяқталғаннан кейін ұлттық мамандардың отанына оралуына кепілдік беретін ортақ тетіктерді әзірлеу ынтымақтастыққа қатысушы барлық елдердің нығаюына ықпал етуі мүмкін.

Қазақстан Республикасында жалпы қауіпсіз цифрлық кеңістікті қалыптастыру жолындағы кедергілерді еңсеруге, елді итермелеп ынталандырулардың арасында «Қазақстанның киберқалқаны», бұл Қазақстан Республикасында «Мемлекет басшысының 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы

Президентінің 2017 жылғы 15 ақпандағы № 422 Жарлығын іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасының Үкіметі Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын бекітті.

Тұжырымдаманың басты мақсаты - ғаламдық бәсекелестік жағдайларында Қазақстан Республикасының орнықты дамуын қамтамасыз ететін, электрондық ақпараттық ресурстардың, ақпараттық жүйелер мен ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден қорғалу деңгейіне қол жеткізу және сол деңгейде ұстау болып табылады.

Оның келесі міндеттері ұсынылады:

1. Қауіп-қатерлер туралы хабардарлықты арттыру, адами капиталды және зиянды бағдарламалық-техникалық ықпалды және қорғалған телекоммуникациялық жабдықты бұғаттауға және жоюға бағытталған бағдарламалық өнімдер мен қорғалған киберқауіпсіздік жүйелерін жасау бойынша отандық АКТ саласының әлеуетін дамыту үшін қажетті жағдай жасау.

2. Технологиялық процестерді басқарудың автоматтандырылған жүйелерінің қауіпсіздігін және ақпаратты қорғаудың ұлттық жүйесінде АКТ-ны қауіпсіз пайдалануды нормативтік-құқықтық және ұйымдастырушылық-техникалық қамтамасыз етуді, құқық қолдану практикасын, әдіснамалық базасын жетілдіру.

3. Барлық ұлттық ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымға қатысты ақпараттандыру және байланыс саласындағы ақпараттық қауіпсіздікті мемлекеттік басқарудың жоғары бейімделген және интеграцияланған жүйесін құру [3].

Айта кету керек, Қазақстанда мемлекеттік ақпараттық жүйелерді, сыни инфрақұрылымды, бизнесті және азаматтарды киберқауіптерден қорғауға бағытталған киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша кең ауқымды шаралар қабылдануда. Осындай шаралардың негізгі бағыттары мен мысалдарын келтірейік:

1 Нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу және енгізу:

– ақпараттық қауіпсіздік, дербес деректерді қорғау, киберқылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерін реттейтін заңдар мен заңға тәуелді актілерді қабылдау (мысалы, «Ақпараттандыру туралы», «Дербес деректер және оларды қорғау» туралы Қазақстан Республикасының Заңы[4].);

– барлық деңгейдегі ұйымдардың ақпараттық қауіпсіздігіне қойылатын ұлттық стандарттар мен талаптарды енгізу.

2 Мамандандырылған органдар мен құрылымдарды құру:

– Қазақстан Республикасы киберқауіпсіздік агенттігінің жұмыс істеуі (мемлекеттік деңгейде киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты үйлестіру үшін құрылған);

– ақпараттық қауіпсіздік инциденттеріне мониторинг және ден қою орталықтары (CERT-KZ);

– құқық қорғау органдарымен, оның ішінде киберкылмыстарды тергеу бойынша Үйлестіру.

3 Киберқауіпсіздік инфрақұрылымын дамыту:

– мемлекеттік мекемелерде және маңызды инфрақұрылымда ақпаратты қорғаудың заманауи техникалық құралдары мен киберқорғау жүйелерін енгізу;

– нақты уақыттағы киберқауіптерді мониторингілеу мен талдаудың ұлттық жүйелерін құру.

4 Білім беру және ағарту бағдарламалары:

– Қазақстанның бейінді оқу орындарында киберқауіпсіздік бойынша мамандар даярлау;

– мемлекеттік қызметшілер мен халықтың қалың жігінің кибер сауаттылығын арттыру;

– ұлттық және халықаралық деңгейлерде тренингтер, семинарлар мен кибер оқулықтар ұйымдастыру.

5 Халықаралық ынтымақтастық:

– халықаралық ұйымдармен және елдермен киберқауіптер туралы ақпарат алмасу және киберкылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы белсенді өзара іс-қимыл (мысалы, ЕҚЫҰ, интерпол және ТМД елдерімен ынтымақтастық);

– киберқауіпсіздікті нығайту бойынша бірлескен оқу-жаттығуларға және жобаларға қатысу.

Алайда, қабылданған шараларға қарамастан, хакерлік топтар ұлттық киберқауіпсіздік жүйелері үшін айтарлықтай тәуекелдер туғызуды жалғастыруда. Хакерлік қауымдастықтар мен мемлекеттік құрылымдар арасындағы қарым-қатынас форматы жақын болашақта айтарлықтай өзгерістерге ұшырауы екіталай, ал хакерлердің белсенділігі цифрлық кеңістікті дамытудың маңызды тәуекелдерінің бірі болып қала береді. Қазақстанды қоса алғанда, мемлекеттер цифрлық технологияларды әлеуметтік-экономикалық жаңғырту және Ұлттық киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мүддесінде ғана емес, сонымен қатар сыртқы саяси амбицияларды іске асыру құралы ретінде де пайдаланады.

Осылайша, интернет-кеңістіктің қарқынды дамуы және киберқауіптердің ұлғаюы жағдайында ұжымдық Киберқауіпсіздіктің

тиімді жүйесін қалыптастыру мемлекеттер үшін басым міндетке айналады. Интернет алмасу инфрақұрылымын кеңейту, ақпараттық объектілерді физикалық қорғауды нығайту, сондай-ақ кадрлық әлеуетті дамыту сияқты техникалық және ұйымдастырушылық шараларды іске асыру – мұның бәрі ұлттық және өңірлік желілердің тұрақтылығын арттыру үшін өте маңызды. Бұл ретте мемлекетаралық ынтымақтастық пен келісілген іс-қимыл қазіргі заманғы киберқауіптерге қарсы тұру үшін таптырмас болып қала береді. Қазақстанда осы бағытта нақты қадамдар жасалуда, алайда киберқорғаудың ұжымдық шараларын одан әрі дамыту және нығайту халықаралық деңгейде келісілген күш-жігерді және қоғамның цифрлық сауаттылық деңгейін арттыруды талап етеді. Тек бірлескен күш-жігермен ғана ХХІ ғасырдың сын-қатерлеріне жауап беретін сенімді және тұрақты цифрлық ортаны қамтамасыз етуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Internet Infrastructure Security. Р. 9
- 2 Internet exchangemap. [Электрондық ресурс] URL: <https://www.internetexchangemap.com> (қаралған күні: 21.09.2025)
- 3 Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын («Қазақстанның киберқалқаны») бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000407>(қаралған күні: 21.09.2025)
- 4 «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V ҚРЗ; «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V Заңы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>(қаралған күні: 21.09.2025)

ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ДАМУ ЖӘНЕ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖАДЫНЫ САҚТАУДАҒЫ САЯСИ РӘМІЗДЕРДІҢ РӨЛІ

ҚАНАТ Ү.

магистрант, «Білім берудегі тарих және география» кафедрасы,
М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

ИДРИСОВА Г. Б

PhD, «Білім берудегі тарих және география» кафедрасы,
М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтау мен отансүйгіштік сезімді дамыту – мемлекеттің идеологиялық және мәдени саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Ұлттық патриотизм – қоғамның тұрақтылығы мен елдің болашағына деген жауапкершілік сезімін қалыптастыратын рухани құндылық. Осы тұрғыдан алғанда, саяси рәміздер мемлекеттің егемендігін бейнелейтін ғана емес, сонымен қатар тарихи-мәдени жадыны сақтаудың маңызды тетігі ретінде қарастырылады.

Ұлттық патриотизм ұғымы философиялық, әлеуметтанулық және мәдениеттанулық тұрғыдан күрделі категория ретінде айқындалады. Ол – жеке тұлғаның өз халқы мен еліне деген сүйіспеншілігі, мемлекеттің тағдырына деген жауапкершілік сезімі және ұлттың дамуына қосқан үлесі арқылы көрініс табады. Патриотизм ұғымының мазмұнында тарихи сана, ұлттық мәдениет пен рухани мұра ерекше орын алады.

Саяси рәміздер – мемлекеттің, ұлттың немесе саяси жүйенің идеологиясын, құндылықтарын, тарихын және мәдениетін бейнелейтін, жалпыға ортақ мағынаға ие белгілер, нышандар және ритуалдар. Олар қоғамдағы бірегейлікті қалыптастыруда, нығайтуда және трансляциялауда маңызды рөл атқарады. Әсіресе, ұлттық бірегейліктің символдық көрінісі ретінде мемлекеттік рәміздер (Ту, Елтаңба, Әнұран) ерекше орын алатыны бәрімізге белгілі. Бұл талдау саяси рәміздердің ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы, сақтаудағы және жаңғыртудағы әлеуметтік-саяси мәнін ашуға бағытталған.

Кез келген мемлекетте рәміздер-егемендіктің, тәуелсіздіктің, бостандықтың символы іспеттес. Оны құрметтеу, қадірлеу ұлттық деңгейде, яғни Конституцияда қорғалынады. Қазақстан Республикасының конституциясының 9-шы бабында: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері – Туы, Елтаңбасы және

Гимні бар. Олардың сипаттамасы және ресми пайдаланылу тәртібі конституциялық заңмен белгіленеді»-деп бекітілген болатын [1.77 б.]. Конституцияның 9-шы бабындағы бұл ереже Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерге деген қарым-қатынасын, олардың мәртебесін және оларды құқықтық реттеудің ең жоғары деңгейін айқындайтын өте орынды және дұрыс тұжырым. Бұл ұлттық бірлікті нығайтудың және мемлекеттік құндылықтарды сақтаудың құқықтық негізі болып табылады. Міне осы мемлекеттік рәміздерді көңіл бөліп, қастерлеп, ұлықтаған жағдайда ғана, бізде ұлт ретіндегі тарихи-мәдени жады бой түзейді.

«Біз бірге, бүкіл ел болып сүйікті Гимнімізді орындап, Туымыз бен Елтаң-бамыз ды мақтан тұтамыз. Біз жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстанның іргесін бірге қалаймыз!»-деді тұңғыш президент Н.Ә.Назарбаев өз сөзінде [2.5 б.]. 90-шы жылдардың бас кезіндегі елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отыра, сенімді түрде осылай айтуы үлкен жауапкершілік және ерлік. Ұлт ретінде дамудың, өсіп-өркендеудің алғашқы баспалдағы дәл тұстардан басталды десек, артық айтқанымыз емес. Себебі дәл осы кездерде Қазақстан деген тұсауы жаңадан кесілген жас мемлекеттің, мемлекет болуы қалыптасады деген ойдың өзі көптеген елдердің күмәнін туғызған болатын. Тіпті өз арамызда да бұл ұстанымға сенімсіздікпен қараған қайраткерлер де табылып жатты. Бұл пікір – Қазақстан мемлекеттілігінің негізгі идеологиялық ұстанымдарын біріктіреді. Ол мемлекеттік рәміздерді ұлттық бірегейлік пен патриотизмнің қуатты символы ретінде қарастырып, бұл рәміздер төңірегіндегі ұлттық бірлікті «Жаңа Қазақстанды» – яғни, заманауи, бәсекеге қабілетті мемлекетті бірге құрудың басты шарты екенін көрсетеді. Бұл пікір саяси ғылымдар мен әлеуметтану саласында ұлттық мемлекет құрылысы және саяси мәдениет тақырыптарын зерттеуде құнды бастау көзі болып табылады. Жоғарыда келтірілген пікірде мемлекеттік идеологияның негізгі ұстанымдарын бейнелейтін тұжырым. Бұл пікірде ұлттық бірегейлік, патриотизм және Қазақстанның болашағына деген ұжымдық жауапкершілік идеялары тоғысқан.

Тарихи-мәдени жад – ұлттың **ұжымдықтың көрінісі**, оның өткен тәжірибесін, құндылықтарын және рухани мұрасын сақтау тәсілі. Бұл ұғым халықтың тарихи санасы мен ұлттық болмысының үздіксіздігін қамтамасыз етеді. Тарихи жадты сақтау тек өткенді еске алу емес, сонымен қатар **қазіргі мен болашақты байланыстырушы рухани көпір** болып табылады. Қазақстан

жағдайында тарихи жадтың жаңғыруы Тәуелсіздікпен бірге жаңа серпін алып, ұлттық құндылықтарды қайта пайымдауға жол ашты. Демек, егемендік алған күннен бастап біз ел болып қалыптасудың жаңа кезеңіне аяқ бастық. Тарихи-мәдени жадыны, ұлттық кодты, бір ортаға тоғыстра отырып, өз құндылықтарымызды, өзіміздің болмысымызды айқындап беретін жаңа көзқарасты қалыптастыра бастадық. Әрине бұл біз үшін көзсіз ерлік, әрі сөзсіз жетістік болып табылатыны күмәнсіз.

«Көк байрақ, Елтаңба мен Әнұран әрбір қазақстандықтардың жүрегіне мақтаныш ұялатып, отаншылдық рухын асқақтатады. Тәуелсіздіктің қасиетті нышандары ұлтты ұлы істерге ұйыстыра берсін!» – деді мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев [3.8 б.]. Яғни мемлекеттік рәміздерді Қазақстан азаматтарының рухын көтеретін, ұлттық мақтанышын арттыратын және ең бастысы, елдің бірлігі мен тәуелсіздігін нығайту үшін ұлы мақсаттарға жұмылдыратын басты құрал (қасиетті нышан) ретінде бағалайды. Президенттің бұл сөзі – Қазақстан азаматтарына арналған патриоттық манифест. Ол рәміздерге деген құрметті сақтау арқылы ғана мемлекеттіліктің беріктігін қамтамасыз етуге болатынын еске салады. Отаншылдық сезімін жас ұрпақтың бойына сіңіруде бұл сөздің идеологиялық маңызы өте зор. Сөздің түпкі мақсаты – Мәңгілік Ел идеясының төңірегінде ұйысқан, рухы биік, бірлігі бекем ұлт қалыптастыру. Қазақстан халқына арналған ішкі саяси бағдарламаның маңызды бір бөлігі. Ол рәміздердің тек формальді атрибут емес, ұлттық сана-сезімді қалыптастыратын, ұрпақтарды байланыстыратын және мемлекеттің іргесін бекітетін рухани күш екенін дәлелдейді. Бұл сөздің түпкі мақсаты – әрбір қазақстандықтың жүрегіндегі мақтаныш сезімін ортақ істерге, Қазақстанның гүлденуіне бағытталған жауапкершілік пен белсенділікке ұластыру. Рәміздерге деген құрмет – бұл болашағы жарқын, бірлігі мықты Қазақстанды қалыптастырудың кепілі.

Мемлекеттік рәміздер – қай заманда болмасын әлемнің әр түкпіріндегі елдер үшін тәуелсіздік пен мемлекеттіліктің ең басты көрінісі. Басқаша айтқанда, мемлекеттік рәміздер тәуелсіздік ұғымының ажырамас бір бөлігі. Мемлекеттік рәміздер өзіндік болмысымен, мазұнымен әрбір азаматтың жүрегінде еліне деген мақтаныш сезімін қалыптастырады, ел тәуелсіздігін нығайтуда ерекше орын алады. [4.152 б.].

Мемлекеттік рәміздердің тәуелсіздік пен мемлекеттілік негізі екендігі туралы пікір толықтай орынды әрі тарихи шындық.

Алайда, оның мәні тек мақтаныш сезімін қалыптастырумен ғана шектелмейді.

Сондай-ақ рәміздер көп қырлы және терең қызметтерді атқарады:

Тарихи сабақтастық пен Мәдени Мұраны бейнелеу:

Рәміздер – бұл жай ғана заманауи белгілер емес, олар ұлттың тарихи жолының, салт-дәстүрінің және мәдениетінің жиынтығы. Әрбір түс, әрбір элемент, әрбір әуен (мыс: Көк байрақтағы қыран, Елтаңбадағы шаңырақ) ата-бабалардың арманын, күресін және ұлттық болмыстың мәнін өз бойына сіңірген. Осы арқылы рәміздер ұрпақтар арасындағы рухани көпір рөлін атқарып, қазіргі азаматтарды тарихи сабақтастыққа баулиды.

Ұлттық бірегейлікті нығайтушы идеологиялық құрал:

Кез келген елдегі әртүрлі этникалық және әлеуметтік топтарды ортақ отаншылдық идеясының төңірегіне біріктіретін басты құрал – осы рәміздер. Олар – халықты бір мақсатқа, бір мүддеге (мемлекеттің дамуына) бағыттайтын идеологиялық тұғыр. Әр азамат өз елінің Туын көргенде немесе Әнұранын естігенде, оның әлеуметтік немесе ұлттық айырмашылығы екінші орынға ығысып, Қазақстан азаматы деген ортақ бірегейлік алдыңғы қатарға шығады.

Халықаралық катынастардағы мемлекеттің өкілі:

Әлемдік деңгейде, рәміздер – мемлекеттің «визит карточкасы». БҰҰ ғимаратының алдындағы Ту, халықаралық спорттық жарыстардағы жеңімпаздың құрметіне орындалған Әнұран – бұл тәуелсіздіктің, егемендіктің және халықаралық қауымдастықтағы тең құқықты субъектінің айқын көрінісі. Рәміздер арқылы әлем елдің беделін, күшін және өркениетін таниды.

Тәрбиелік және құқықтық мәні:

Рәміздерге деген құрмет – бұл мемлекеттік заңға, тәртіпке және Конституцияға деген құрметтің бастауы. Жас ұрпаққа мектеп қабырғасынан бастап рәміздердің мәнін түсіндіру арқылы олардың бойына азаматтық жауапкершілік, заңға бағыну және мемлекетті қорғауға деген дайындық сезімі қалыптасады.

Осылайша, мемлекеттік рәміздер тек «тәуелсіздік ұғымының ажырамас бөлігі» ғана емес, олар – ұлттық рухтың тұрақты қайнар көзі, тарих пен бүгінгі күннің байланыстырушысы және әрбір азаматтың елін сүйуге деген антын жаңғыртатын қасиетті нышандар болып қала береді. Оларды құрметтеу – бұл Тәуелсіздікті мәңгі етуге деген ортақ ұмтылыстың айқын көрінісі.

Саяси рәміздер – азаматтардың Отанға деген сүйіспеншілігін рационалды емес, эмоционалды деңгейде оятады. Әнұранның салтанатты әуені, Тудың желбіреген сәті – бұл ұлттық мақтаныш пен біртұтастық сезімін бір мезетте оятатын, бәрімізді бір шаңырақтың астына жинайтын үйлесімді әсерге ие. Бұл рәміздерге деген құрмет – жеке тұлғаның азаматтық жауапкершілік пен елдің мүддесі үшін қызмет етуге деген дайындығының айқын көрінісі. Осылайша, рәміздер – пассивті емес, белсенді патриотизмнің іргетасын қалайды.

Елтаңбадағы шаңырақ, Тудағы ұлттық ою-өрнек және Әнұранның поэтикалық мәтіні – бұл жай ғана суреттер немесе сөздер емес. Олар – ұлттың тарихи тәжірибесін, мәдени коды мен ата-баба аманатын кодтаған шифрлаған нышандар. Рәміздерді тану, олардың мағынасын ұғыну арқылы жастар ата-бабалардың тәуелсіздік жолындағы күресін, салт-дәстүрін және мемлекеттік құндылықтарды терең сезінеді. Бұл – тарихи жадының үзілуіне жол бермейтін, ұлттық бірегейліктің беріктігін сақтайтын маңызды механизм.

Тәуелсіздік нышандары ретіндегі саяси рәміздер – мемлекеттіліктің тұрақтылығын және егемендіктің мызғымастығын халықаралық деңгейде растайтын құқықтық құжат. Рухани тұрғыдан алғанда, олар – әртүрлі этностар мен мәдениеттерді ортақ ұлттық идеяның аясына жинап, ұйыстыратын ортақ символ. Қоғамдағы кез келген ірі сынақтар мен дағдарыстар кезінде, рәміздер – халықтың бірлігі мен төзімділігін арттыратын сенімді бағдар қызметін атқарады. Мемлекеттік рәміздер жүйелі насихаттауды және ұйымдастыруды қажет ететінін, әсіресе оларды мектеп қабырғаларында жас ұрпақтарымыздың жете танып, жаттап өскендері әсте артық болмас еді. Өйткені ұлтымыздың рухани һәм материалдық құндылықтарын бойына жинақтаған бұл басты мемлекеттік рәміздер Мәңгілік елге бастар Әніміз де, қолға ұстар Туымыз да биікке көтерер Шаңырақ та бола беретініне сенім мол. [5. 5 б.].

Түптеп келгенде, саяси рәміздер – бұл ұлттық патриотизмнің қайнар көзі, тарихи жадының мұрагері және мемлекеттің мәңгілігіне деген халықтың ортақ анты. Оларды құрметтеу арқылы ғана рухы биік, бірлігі берік және болашағы айқын мемлекетті қалыптастыру мүмкін болады. Рәміздерге деген қарым-қатынас – әрбір азаматтың өз Отанының тарихына, бүгініне және ертеңіне деген шынайы көзқарасының өлшемі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: ғылыми-практикалық түсіндірме / ; [ред. алқа: М. Т. Баймаханов [ж. б.]] ; ҚР-ның Конституциялық кеңесі... – Алматы : Раритет, 2015. - 549 б.

2 Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері. Тәуелсіздік нышандары. Государственные символы Республики Казахстан. Символы независимости. The state symbols of the Republic of Kazakhstan. Symbols of independence: фотокітап / ; [авт. Е. Шаймерденұлы], [аудар.: С. Голиков, М. Тлепов, Г. Топанбаева]... – Алматы : [б. ж.], 2015. - 319 б.

3 Елтаным. Тарихи-философиялық рәмізбаян./Ербол Шаймерденұлы.-Алматы: «SUNSHINE plus», 2022.-320 бет.

4 «Қазақстан Республикасы Мемлекеттік рәміздерінің қалыптасу тарихы» Альбом-кітап/ Б.Ф.Аяғанның жалпы редакциясымен.-Астана.Мемлекет тарихы институты, ЖШС «Литера-М», 2012.-176 б.

5 Тәуелсіз елдің таңбасы.Ә.Бөкір//Айқын.-2017.-5 бет.

SHAPING THE NEXT GENERATION OF INNOVATORS THROUGH STEAM EDUCATION

MAIKONOVA A. B., KELESBEK N. N.

students, M. Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz

ESENBAEVA A. M.

senior Lecturer, Master of Philology, M. Kh. Dulaty Taraz Regional University,
Taraz

This article explores the concept of STEAM education as an innovative approach to preparing future professionals for the demand of the 21st century. The integration of Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics provides learners with opportunities to develop critical thinking, creativity, problem-solving, and teamwork skills. The paper illuminates the crucial role of STEAM in igniting the fires of innovation, tracing its integration into the sinews of contemporary education, and forecasting profound influence on the landscape of professional expertise. It dwells particularly on STEAM's capacity to sculpt invaluable human capital and champion enduring social and technological evolution, painting a vision of a future empowered by creativity and ingenuity.

In the era of rapid technological progress and digital transformation, education systems around the world are facing new challenges. The 21st century requires specialists who are not only knowledgeable in theory but also able to apply their knowledge creatively and effectively in real-life situations. The traditional educational model, focused primarily on subject knowledge, is no longer sufficient for the development of such competencies.

In this context, the STEAM education model has emerged as an innovative and integrative approach that combines scientific knowledge, technical skills and problem-solving abilities.

The concept and importance of STEAM education

The term STEAM stands for Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics. It transcends mere education, blossoming into a holistic philosophy that marries abstract theory with the tangible realities of practice. Unlike the stark silos of traditional subject-based instruction, STEAM champions interdisciplinary confluence, a vibrant river where diverse fields converge. Reality becomes its canvas, painting real-world problems and project-based activities with collaborative strokes of ingenuity.

Through this model, students develop not only cognitive but also practical and creative abilities. For instance, when designing a project, they apply mathematical reasoning, use engineering principles, incorporate technological tools, and express their solutions through art and design.

This combination helps students think critically, work collaboratively, and find innovative solutions - qualities that are highly valued in modern society and the labor market.

The role of STEAM education in training future professionals

Modern employers increasingly value creativity, adaptability, and problem-solving abilities. STEAM education meets these needs by developing learning environments where students act as researchers, designers, and innovators.

By participating in practical experiments and joining projects, students acquire experience in cooperation, communication, and decision-making. They learn to see challenges as chances for growth rather than obstacles. Moreover, STEAM promotes lifelong learning, as it incentivizes students to explore multiple disciplines and apply their knowledge to tackle complex problems.

In higher education, STEAM principles help prepare specialists who can work across disciplines. For example, engineers with design thinking

skills, or artists with technological competence. Such integration forms the foundation of a new generation of professionals capable of contributing to both scientific and creative industries.

The development of STEAM education in Kazakhstan

In Kazakhstan, the implementation of STEAM education has become one of the major priorities in updating the national education system. Many schools, lyceums, and Nazarbaev Intellectual Schools have already adopted STEAM-based curricula, robotics labs, and research projects.

Universities that train teachers are also embracing STEAM methodologies to prepare prospective educators who can blend science, technology, and creativity in their classrooms.

The State Program for the Development of Education and Science emphasizes the importance of innovation, digital competence, and the growth of 21st century skills all of which align with the principles of STEAM education.

These efforts reflect Kazakhstan's aspiration to nurture a generation of innovators who will strengthen the country's human capital and competitiveness in the global economy.

Advantages of the STEAM Approach

The STEAM framework provides numerous benefits for both students and educators alike.

It transform the traditional learning into a more dynamic and practice-oriented process by:

Stimulating active engagement and hands-on exploration;

Bridging the gap between abstract theory and real-world application;

Fostering analytical, critical, and innovative thinking;

Enhancing learners' ability to collaborate effectively and communicate clearly;

Guiding students toward career awareness and creative problem-solving

Within the STEAM paradigm, education is no longer perceived merely as the transfer of knowledge.

Instead, it involves into a creative exploratory and exploratory journey, where learners design, test, and refine their own ideas. Such an approach encourage students to take ownership of their learning, resulting in deeper comprehension, intrinsic motivation, and sustained intellectual curiosity.

To conclude, STEAM education represent an innovative and highly effective direction for preparing the next generation of specialists with

the competencies and mindset required to succeed in the rapidly evolving world of the 21st century.

Unlike conventional educational approaches that often emphasize memorization and isolated disciplines, the STEAM framework promotes an integrative and multidimensional model of learning.

It moves beyond the simple inclusion of the arts within STEM, instead encourage a fundamental reimagining of teaching and learning.

At its core, steam acknowledges that genuine problem-solving emerges from the interaction of diverse ideas, disciplines, and creative thinking, fostering learning who are both adaptable and inventive.

STEAM – an abbreviation for Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics – purposefully integrates these essential domains to create a dynamic and interconnected learning framework.

For instance, when working on a project to design a sustainable urban garden, learners engage in a multidisciplinary process: they apply scientific knowledge to explore plant growth and soil properties, use technological innovations to develop automated watering systems, incorporate engineering strategies to build efficient structures, include artistic elements to enhance visual harmony and social involvement, and employ mathematic reasoning to manage resources and ensure optimization.

Through such comprehensive integration, students do not merely memorize information but transform it into practical, meaningful experience within real-world context.

For Kazakhstan and other emerging economies, the board adoption of STEAM education goes far beyond a simple modernization of the schooling system; it represents a strategic investment in human intellect and technological advancement.

By emphasizing initiatives such as educator preparation, curriculum innovation, expanded technological infrastructure, and collaboration with industry, countries can drive economic diversification, encourage entrepreneurial growth, and attract international partnerships and investment.

Ultimately, supporting STEAM education means investing in human capacity-lying the foundation for a highly skilled workforce, a thriving culture of innovation, and a more sustainable and prosperous future for upcoming generations.

REFERENCES

- 1 Beers, S. (2011). 21st Century Skills: Preparing Students for their future.

2 Yakman, G. (2008) STEAM Education: An overview of Creating a Model of Integrative Education.

3 Kazakhstan Ministry of Education and Science. Concept for the Modernization of Secondary Education, 2020.

4 Nazarbayev, N. (2017) Course Towards the Future: Modernization of Kazakhstan`s Identity. Astana

THE ROLE OF TECHNOLOGY IN SHAPING MODERN SOCIAL VALUES AND HUMAN CONNECTIONS

MAIKONOVA A. B., KELESBEK N. N.

students, M. Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz

SUYNBAEVA M. G.

Senior Lecturer, Master of Philology M. Kh. Dulaty Taraz Regional University,
Taraz

This article aims to examine how technology affects human behavior and psychological growth, highlighting both its beneficial and detrimental consequences. Furthermore, it seeks to offer insights into how digital tools can be integrated into daily life in a balanced and mindful way.

As society continues to evolve, the connection between technology and mental well-being also undergoes constant transformation. A deeper understanding of this relationship enables individuals to navigate modern challenges more effectively and sustain harmony between their inner world in the digital environment that surrounds them.

In today`s world, technology has become an essential part of our lives. It has infused every aspect of society, changing the way we communicate, work, entertain ourselves, and even grow mentally. The importance of technology in our lives cannot be emphasized enough, as it has become the main channel of communication and access to information.

Nowadays it is difficult to imagine a day without a smartphone, computer, or the Internet. Technology has made our lives more convenient, broadened our horizons, and made it possible to connect with people from all over the world. However, it has also brought about several challenges, particularly regarding mental well-being.

Studying the impact of technology on psychological development and human behavior is becoming increasingly important. As our lives have become heavily interlaced with technology, it is vital to comprehend how it shapes our thinking, emotions, and behavior.

Social media, messaging apps, online games, and video platforms provide an endless stream of information and entertainment, which can influence our perception of ourselves and the world around us. The ever-present availability of technology can lead to addiction and negatively affect mental health.

Technological progress not only transforms the way we live but also reshapes our patterns of behavior, communication, and social interaction. The growing reliance on virtual communication, which increasingly substitutes traditional face-to-face contact, has profound implications for the depth of our relationships and the authenticity of emotional expression.

Equally significant is the influence of technology on the psychological and social development of children and adolescents. From an early age, they are immersed in the digital world, becoming active participants in virtual environments. Such early exposure inevitably shapes their personality traits, interpersonal abilities, and sense of self-worth.

The rapid advancement of modern technologies continuously reshapes the world we live in, and their impact on psychological development is becoming increasingly evident and profound.

One of the most transformative innovations of our time is the emergence of smartphones and mobile devices. These tools have granted individuals unprecedented access to constant communication, real-time information exchange, and a vast array of digital content. Nevertheless, the perpetual connectivity they provide often eliminates opportunities for genuine rest and solitude, potentially undermining one's psychological well-being and emotional balance.

Equally influential is the rise of social media, which represents another major milestone in technological progress. On the one hand, virtual platforms enable users to maintain close contact with my family and friends, discover new communities, and share personal experiences. On the other hand, the same platforms can exert a detrimental psychological influence-provoking feelings of envy, unhealthy comparison, and even social isolation or loneliness.

In our current era, technological advancements are deeply woven into the fabric of our existence. They've fundamentally altered how we connect, conduct our work, and unwind profoundly shaping our thoughts, feelings, and actions. It's challenging to envision our daily routines without the presence of smartphones, the internet, and social platforms,

yet an overreliance on these tools carries potential psychological drawbacks.

The psyche's Encounter with technology

While technology has undeniably streamlined our lives, perpetual digital engagement can impede our capacity for genuine relaxation and focused attention. Social media fosters connection and self-expression, but it can also foster dependency, feelings of inadequacy, and isolation. Virtual reality presents novel avenues for learning and therapeutic interventions, but excessive immersion risks disorientation and detachment from the tangible world.

Artificial Intelligence (AI) is actively influencing human conduct it enhances convenience and boosts productivity, but it also prompts critical questions regarding privacy, ethical considerations, and our trust in algorithmic outputs. A reliance on AI driven suggestions may diminish our capacity for critical analysis and independent decision-making.

Psychological Dimensions

Cognitive Growth: The internet grants access to vast reservoirs of knowledge, but an overwhelming influx of information can erode concentration and critical discernment.

Emotional Well-being: Social media can offer a sense of community and support, yet it also contributes to anxiety and the tendency for social comparison.

Social Integration: Digital interactions are increasingly supplanting face-to-face encounters, potentially weakening empathy and the skills required for authentic human connection.

The Influence of Smartphones

The incessant stream of notifications disrupts our ability to concentrate and find peace. Numerous applications create a fleeting sense of immediate satisfaction spans. Conversely, beneficial applications exist that can bolster memory and logical reasoning. The key lies in mindful engagement with these devices.

Virtual Reality

VR unlocks possibilities in education, healthcare, and entertainment. It aids in comprehension and even the treatment of phobias, but its use necessitates moderation. Extended periods within the virtual realm can lead to fatigue, unease, and an disconnect from tangible reality.

Cultivating Healthy Technological Habits

Establish clear limits on device usage in terms of time and physical space. Reduce screen time and incorporate deliberate «digital detox» periods. Prioritize and nurture in-person relationships.

Sharpen critical thinking skills and diligently verify information sources. Select content that is enriching and inspiring.

Engage with social media intentionally, refraining from unfavorable comparisons.

Technology presents a wealth of opportunities, but it also demands a sense of accountability. The deliberate and thoughtful application of digital tools is instrumental in preserving mental well-being, fosters personal growth, and achieving equilibrium between our real-world and virtual experiences. It's about finding a judicious balance between the advantages and the potential pitfalls. Technology stands as a potent force that reshapes both societal values and the fabric of human relations.

Achieving a harmonious equilibrium between leveraging technology and preserving the quality of our personal connections and mental health is paramount.

Cultivating discernment, the ability to process information meaningfully, and self-regulation are crucial for harnessing the advantages of the digital realm responsibly.

REFERENCES

World Health Organization (WHO). Mental Health and Digital Technology Report. 2022

American Psychological Association (APA). The Impact of Technology on Mental Health 2023.

Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Report. 2006

Turkle, S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. Penguin Books, 2006

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ТОЛЕРАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

МАМОНОВА А. Д.

учитель истории, Иртышская общеобразовательная школа № 4,
Иртышского района, Павлодарской области

В современных реалиях социально-экономической и политической нестабильности, роста социального расслоения и напряжения в обществе, распада морально-нравственных ценностей, снижения уровня духовной культуры, обостряется проблема взаимоотношений между людьми. В связи с этим вопросы,

связанные с воспитанием толерантности приобретают особую значимость и актуальность. Возрастающее внимание к проблеме толерантности вызвано, прежде всего, и тем, что в последнее время, происходящие конфликтные явления и процессы между странами мира, обостренные отношения между социальными группами, народами различных культур, религий становятся основной причиной гибели людей, что подчеркивает своевременность изучения данной проблематики [1, с. 23].

Толерантность – уважение, принятие, понимание-признание, потребность, ценность, норма, взгляд или убеждение. Вместе с тем, это некая морально-нравственная категория, которая формируется обществом. В последнее время проблема толерантности стала широко освещаться в средствах массовой информации, на государственном и международном уровне. Права человека, мир, демократия – необходимые условия для развития толерантности. В качестве инструментов для оценки развития общества в русле этих ценностей используются основные признаки толерантности: равенство всех людей, взаимное уважение человеческого достоинства, свобода вероисповедания, возможность соблюдать традиции национальной культуры, межгрупповое сотрудничество. Наиболее результативным для развития толерантного общества является формирование толерантности каждого члена общества, формирование социальной компетентности, социальной активности, социальной инициативности и социальной ответственности, особенно у подростков. В наши дни казахская толерантность стала не только неотъемлемой чертой характера жителей, но и частью менталитета. С самого рождения ребенок находится в многонациональном обществе, и для него различия во внешнем виде, традициях, языках уже не являются чем-то непривычным. Начиная с садика дети учатся уважать и принимать индивидуальность каждого человека и понимать, что в непохожести друг на друга нет ничего плохого. В учебных заведениях проводятся мероприятия, где демонстрируются танцы и песни самых разных наций: грузин, русских, немцев, евреев, корейцев и многих других. При всем прочем, в школах регулярно проводят профилактические беседы о признании чужой точки зрения, мнения и позиции, детей обучают искусству уважения, что в дальнейшем сыграет роль в развитии Казахстана как межэтнического и межконфессионального государства. Рассмотрев любую социальную группу, будь то школьный класс или же рабочий коллектив, можно заметить, что

в ней обязательно будут фигурировать представители разных слоев населения, разного склада ума и разных культур, но ни один из этих факторов не мешает им продолжать поддерживать дружеские взаимоотношения. Стоит отметить, что воспитание толерантности в Казахстане – это большая заслуга государства, которое предотвращает как внутренние конфликты, так и внешние, что способствует сохранению мира на международном уровне.

Ежегодно в целях укрепления межнационального понимания и согласия проводится празднование особенной даты – Дня единства народов Казахстана, что свидетельствует о важности толерантности. Уникальным явлением в проявлении межэтнического диалога является Ассамблея народа Казахстана, идея создания которой принадлежит Президенту Республики Казахстан. Государство поддерживает деятельность национально-культурных объединений, национальных газет, радио и телепрограмм, театров. Важную роль в формировании толерантного общества играют образовательные учреждения, оказывающие непосредственное воздействие на формирование личностных черт и установок поведения подрастающего поколения. Несмотря на то, что общеобразовательные учреждения обладают необходимыми потенциальными возможностями для решения проблемы воспитания учащихся в духе толерантности, эта проблема до сих пор не получила необходимого решения на практике, формирование толерантности проходит стихийно и неэффективно. Толерантность, сформированная в школьные годы, является важнейшим условием снижения напряженности в социуме. Следовательно, на систему образования, а в частности, на педагогов ложится серьезная нагрузка по выстраиванию новых отношений в обществе. Школа, семья, средства массовой информации не всегда способствуют формированию у подростков гуманистических ориентиров, готовности к взаимопониманию, взаимодействию, то есть толерантным отношениям. Анализ психологической литературы по исследуемой проблеме показывает, что оптимальным для развития толерантного сознания, формирования толерантных установок является подростковый возраст, когда происходит развитие психических процессов, формируется личность ребенка. Рассматриваемый возраст – этап развития подростка, предоставляющий наиболее благоприятные возможности для воспитательной деятельности по активному, целенаправленному формированию, изменению в нужном направлении его физических,

психических, социокультурных качеств и способностей, а также поведения.

Этот возрастной рубеж характеризуется переходом ребенка в новые социальные условия, он начинает жить по законам взрослого общества, активно формироваться как субъект социальных отношений, нести ответственность за свои поступки, вступать в деловое общение со сверстниками. Хотелось бы выделить рекомендации по формированию толерантности 1. Помните, что самые главные вопросы задаются не людям, а самому себе, но ответы на них следует искать вместе. Познание себя, управление собой должно стать постоянной заботой каждого молодого человека. Особого внимания требует умение управлять своим эмоциональным состоянием. 2. Учитесь путем тренировок отстраняться от своего привычного взгляда и смотреть на проблему и людей беспристрастно, вырабатывайте психологический взгляд стороннего наблюдателя. 3. Становясь старше, все больше внимания обращайтесь на появление и преодоление своих возрастных и профессиональных стереотипов. Изменение взглядов, мыслей и поведения требует многих усилий, большой внутренней работы и активности. 4. Помните, если другие не разделяют ваших точек зрения, это не показатель их несостоятельности. 5. Относитесь с иронией к значимости своей персоны, чаще улыбайтесь. 6. Не страдайте оттого, что не все упорядочено, строго, правильно в окружающей действительности и людях, принимайте окружающий мир таким, какой он есть, ведь для нас этот мир – единственный. 7. Взаимоотношения с единомышленниками и оппонентами стимулируют когнитивные и творческие процессы, больше общайтесь с разными людьми. 8. Будьте реалистами, не ждите легкости в процессе позитивного самоизменения, а главное, не ожидайте изменения окружающих людей, но при обнаружении изменений искренне порауйтесь. 9. Если вы заинтересованы в продуктивном общении с людьми, обращайтесь к тому позитивному, что в них есть, поворачивайте людей к себе хорошей стороной. Никогда не критикуйте личность, а давайте оценку только негативному поступку (не «ты плохой», а «ты плохо поступил»). 10. Будьте терпимы к человеческим недостаткам и слабостям. В любой конфликтной ситуации учитесь находить и предлагать оптимальное решение. Умейте признавать свою неправоту и при необходимости - извиняться. 11. Делайте выбор самостоятельно, помня, что никто не может нам навязать толерантные отношения, и, если вы считаете их

малоэффективными и психологически не готовы их принять, это ваше право. Развивайте наблюдательность, воображение, учитесь понимать эмоциональное состояние другого, верно истолковывать его поведение [2, с. 14]. К чему приводит отсутствие толерантности? Толерантность предполагает уважение и понимание того, что жизни других людей могут отличаться от нашей собственной, так же, как их мнение, черты характера и внешность. Мы можем иметь другое мнение, убеждения, не соглашаться с тем, что они считают правильным. И несмотря на это, мы хотим, чтобы нас так же принимали, ценили и уважали. Отрицание, неодобрение и прочие проявления дискриминации, например, по национальности, полу и политическим взглядам приводят сначала к конфликтам, а затем к более крупным беспорядкам, хаосу. Отсутствие толерантности порождает ненависть. Ненависть ведет к недоверию. Недоверие порождает раздробленность. Толерантность позволяет людям разного происхождения, вероисповедания и убеждений работать и жить сообща, и это способствует большей эффективности и создает единство. Там, где есть дискриминация, не может быть и мира. Отсутствие толерантности приводит к конфликтам, насилию и нестабильности. Толерантность создает общество, в котором люди могут чувствовать себя ценными и уважаемыми, и в котором есть место для каждого человека, его идей, мыслей и мечтаний. Даже когда люди расходятся во мнениях, они должны излагать свои мысли в уважительной манере и избегать оскорблений и провокаций. Иначе это приводит к конфликтам, стрессам и расслоению общества. Толерантность должна проявляться с обеих сторон, чтобы быть эффективной [3.55с.]. Проявление уважения и лояльности к мнениям других людей не означает, что вы должны идти наперекор своим принципам и ценностям или даже через силу принимать другие идеи. Толерантность – это позиция уважительного отношения к человеку, его чувствам, особенностям и индивидуальности. Мы все имеем право на свое мнение и его выражение. Таким образом, для того чтобы у людей сформировались толерантные отношения друг к другу, нужно учить детей с детства к терпимости, к уважению, к принятию различных мнений. Хочется отметить, что большую роль в формировании и в развитии толерантности, кроме семьи, занимают образовательные учреждения. Поэтому школы, колледжи и университеты ежегодно проводят мероприятия, призывающие детей к толерантности. Будьте терпимее и всегда старайтесь понимать окружающих!

ЛИТЕРАТУРА

1. Садохин А.П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. (М) 2005г., -135с
2. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности. - М., 1981. - С. 3-19.
3. Безюлева Г.В., Шеламова Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. – М.: Вербум-М, 2003.- 168с.

МАҚАЛА ТАҚЫРЫБЫ: ҒЫЛЫМ, БІЛІМ ЖӘНЕ ҚОҒАМ: ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕР, ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛАР

МАНАПОВА А. Б.

к.т.н., доцент, Нархоз университет, г. Алматы

КОЛДАСОВ К. Ж.

студент, Нархоз университет, г. Алматы

Қазіргі кезең – адамзат өркениетінің ең күрделі әрі қарқынды дамып жатқан уақыты. Ғылым мен технология, цифрландыру мен жаһандану үрдістері қоғамның барлық саласына әсер етіп, жаңа әлеуметтік, мәдени және рухани құбылыстарды тудырып отыр. Білім мен ғылым бүгін тек экономикалық өсімнің емес, сонымен бірге қоғамдық сана мен мәдени құндылықтардың жаңаруына тікелей ықпал ететін стратегиялық күшке айналды [1, с. 7]. Алайда бұл үдерістермен қатар қоғам жаңа сын-тегеуріндерге де тап болды: дәстүрлі құндылықтардың әлсіреуі, әлеуметтік теңсіздік, рухани бағдардың бұзылуы және ақпараттық тәуелділік сияқты құбылыстар – қазіргі заманның күрделі шындығы. Осы тұрғыда ғылым мен білімнің миссиясы тек жаңа технологияны енгізу емес, адам мен қоғам арасындағы үйлесімділікті сақтау, рухани және мәдени тұтастықты нығайту болып табылады.

Мақаланың мақсаты – ғылым мен білімнің қоғамдағы рухани және әлеуметтік маңызын, инновациялық дамумен байланысын анықтау.

Ғылым мен инновация қоғамның экономикалық және мәдени дамуының іргетасы болып табылады. Қазіргі таңда ғылыми жаңалықтар тек өндірістік немесе техникалық салада ғана емес, әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарда да кеңінен қолданылуда. Білім беру жүйесінің рөлі де артып келеді, өйткені

ол тұлғаның дүниетанымын, рухани мәдениетін және әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастырады. Білім арқылы адам тек ақпарат алып қана қоймай, өзіндік ойлау жүйесін дамытады және қоғамдағы белсенді азаматқа айналады. Бұған қоса, инновациялар білім беру процесін жаңғыртуға мүмкіндік беріп отыр. Цифрлық технологиялар, онлайн оқыту және жасанды интеллект секілді құралдар қазіргі педагогикалық тәжірибенің ажырамас бөлігіне айналды. Бұл үрдіс оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынасты жаңаша сипатта қалыптастырып, жаңа әдіснамалық бағыттарға жол ашуда.

Алайда ғылым мен инновацияның дамуы әлеуметтік теңсіздік, рухани дағдарыс, мәдени шектеулер секілді жаңа мәселелерді де алға тартады. Сондықтан қоғамның дамуында адамгершілік пен мәдени құндылықтар басты бағыт ретінде сақталуы қажет.

Ғылымның қоғамдағы рөлі және жаңа әлеуметтік сын-тегеуріндер

Ғылым – қоғам дамуының интеллектуалдық өзегі [7, с. 25]. Ол тек жаңа білім беріп қана қоймай, әлеуметтік қатынастарды реттеудің және адамзат өркениетінің бағытын айқындаудың шешуші тетігіне айналды. Бүгінгі қоғамда ғылыми білім тек зерттеу кеңістігімен шектелмейді, ол саясат, экономика, экология, медицина және мәдениет салаларына терең еніп отыр. Дегенмен, ғылыми прогрестің жылдамдығы кейде қоғамның моральдық және рухани даярлығынан озып кетеді [9, с. 33]. Мысалы, жасанды интеллект, биотехнология, генетикалық инженерия сияқты салаларда туындайтын этикалық дилеммалар – адамзат үшін жаңа сын-тегеурін [8, с. 52]. Сондықтан ғылымның міндеті – тек инновациялық жаңалықтар ашу емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік және моральдық салдарын ескеру. Ғылым қоғамға қызмет етуі тиіс: адам өмірін жеңілдетіп қана қоймай, оның рухани деңгейін де арттыруы қажет.

Білім беру жүйесіндегі құндылықтық бағдар және тұлғалық даму

Білім беру – қоғамның мәдени және рухани іргетасы. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі тек ақпарат пен дағды берумен шектелмеуі тиіс. Оның басты мақсаты – құндылықтық бағдарға ие тұлға тәрбиелеу.

Жаһандану дәуірінде жастардың дүниетанымы өзгеріп, ақпараттық кеңістікте жаңа идеалдар қалыптасуда. Осы жағдайда ұлттық мәдениетке, тілге, дәстүрге, рухани мұраға құрметпен қарау – білім беру саясатының негізгі ұстанымы болуы керек.

Құндылықтық бағыттағы білім тұлғаның ішкі мәдениетін, сыни ойлау қабілетін және әлеуметтік жауапкершілігін дамытады. Университеттер мен мектептер осы миссияны атқарып, қоғамның рухани тұтастығын сақтауда маңызды рөлге ие болуы тиіс [3, с. 48].

Инновациялар және олардың әлеуметтік-мәдени әсері

Инновация – қазіргі қоғамның басты қозғалтқыш күші. Ол экономикалық даму, өндіріс тиімділігі және өмір сапасы үшін зор мүмкіндіктер ашады. Дегенмен, инновациялық үдерістердің әлеуметтік және мәдени салдары да бар.

Цифрландыру, жасанды интеллект, роботтандыру – барлығы да адамның өмір сүру стилін өзгертті [9, с. 102]. Алайда технология қанша жетілсе де, ол адамгершілік пен руханияттың орнын баса алмайды. Технологиялық жетістік рухани мазмұнмен ұштаспаса, қоғамда моральдық дағдарыс туындайды.

Инновацияны рухани-мәдени өлшеммен үйлестіру – бүгінгі күннің басты талабы. Осы тұрғыда ғылым мен білім жүйесі инновацияны енгізудің этикалық мәдениетін қалыптастыруы қажет.

Қоғам мен тұлға арасындағы өзара жауапкершілік

Қоғамның тұрақтылығы мен өркендеуі әрбір тұлғаның ішкі мәдениеті мен әлеуметтік жауапкершілігіне байланысты. Адам тек тұтынушы ғана емес, сол қоғамның белсенді, ойлы мүшесі болуы тиіс.

Білім мен ғылым адамды ақпаратпен емес, санамен қаруландыруы керек [6, с. 84]. Әлеуметтік сын-тегеуріндерге қарсы тұрудың ең тиімді жолы – рухани бай, мәдениетті және инновациялық ойлау қабілеті жоғары азамат тәрбиелеу [1, с. 26]. Қоғам мен тұлға арасындағы өзара сенім мен жауапкершілік нығайған сайын, рухани және интеллектуалдық дамудың жаңа деңгейі қалыптасады.

Ғылым, білім және қоғам – бір-бірінен ажырамас тұтас жүйе. Ғылым қоғамды алға жетелесе, білім тұлғаны қалыптастырады, ал қоғам осы екеуінің жемісін сақтап, дамытуға міндетті.

Қазіргі кезеңдегі басты міндет – инновациялық дамуды рухани құндылықтармен үйлестіру, ғылым мен білімнің адамзаттық миссиясын айқындау. Білім мен ғылымның гуманистік бағытын күшейту арқылы біз әділетті, мәдениетті және зияткерлік тұрғыда кемел қоғам құра аламыз. Алдағы уақытта білім мен ғылым жүйесін адамгершілік құндылықтармен ұштастыру тетіктерін тәжірибелік деңгейде зерттеу маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Назарбаев Н. Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана: Елорда, 2017. – 48 б.
- 2 Тоқаев Қ. К. Әділетті Қазақстан – бәріміз және бәрі үшін. – Астана: Президент баспасы, 2023. – 64 б.
- 3 Сәрсенбаев Ғ. Жаһандану дәуіріндегі рухани құндылықтар. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 212 б.
- 4 Әбдіғапбарова Ұ. Білім философиясы: әлеуметтік-мәдени негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 180 б.
- 5 Кенжебаев Б. Қазақ мәдениеті және өркениет сабақтастығы. – Алматы: Санат, 2018. – 256 б.
- 6 Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары туралы трактат. – Алматы: Ғылым, 1993. – 382 б.
- 7 Жұбанов Қ. Ғылым және қоғам: әлеуметтік парадигмалар. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021. – 190 б.
- 8 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. – М.: АСТ, 2016. – 603 с.].
- 9 Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2019. – 352.

THE ANALYSIS OF ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USE OF SOCIAL MEDIA IN WORLDWIDE

MUSSYLMANKUL A., ZHUMYSKEROVA ZH.

M. Kh. Dulaty Taraz University, Taraz

AUGANBAYEVA M. A.

PhD, Associate Professor, M. Kh. Dulaty Taraz University, Taraz

The current 21st century is the time of the rapid development of information technologies and digital communications. Among them, the holder of very strong popularity in social media. It has become an integral, and even more so, the meaning and crucial part of the life of some people in the daily life of a person. As Danah Boyd said and wrote in her *The Social Lives of Networked Teens* book «Social media isn't just about the people who use it and the cultures they create»[1]. We totally agree with Danah Boyd's. Social media is not only a set of digital tools or platforms; it is a social space shaped by human behavior, communication, creativity. People bring their values, interests, emotions into online interactions, which form unique virtual cultures. For instance, communities on Instagram, Tiktok, or Twitter often reflect shared identities, trends, and social norms.

It is not only a means of personal communication or just something else, but also a universal open platform for business development, the formation of a personal brand, the exchange of knowledge, even experience, life advice, the formation of public opinion, as well as open self-expression, about one's position in the social network, life positions, as well as social media, which contributes to the rapprochement of many network users and cultures.

Although social media has many advantages, its widespread use has a number of risks and serious problems, as well as difficulties. As Zeynep Tufekci noted «Social media empowers the powerless, but it also amplifies the powerful»[2]. However, along with its advantages, new challenges are also emerging, such as privacy violations, the spread of information and psychological pressure. Therefore, the comprehensive consideration of this phenomenon, the impact and the fight against the negative impact is considered an urgent task for modern society. On the one hand, it gives us and you unlimited opportunities, on the other hand, it also creates new challenges and risks. In this study, we will consider the advantages and disadvantages of using social networks at the global level and analyze the impact of this phenomenon on society.

Nowadays, social media is used by all generations. After researching statistics, we created a list of the most popular social networks in society. As we can see in picture -1, the most frequently used and well-known social media platforms are shown.

Picture 1 – The most trending social networks

«Social media has revolutionized communication by providing a platform for instant interaction, but it has also contributed to addiction, misinformation, and mental health issues[3]». In addition, social media can be divided into two categories: positive and negative. As you can see in table 1 below, we analyzed them by dividing into two columns.

Table 1 – The main pros and cons of using social networks

Advantages	Disadvantages
1. Access to knowledge and information At the global level, it allows you to learn the experience of specialists in various fields, take online courses, and gain new knowledge.	1. Privacy violations Personal data of users is not always safe. Hacker attacks and illegal data use are common.
2. Business and marketing tool Entrepreneurs can advertise their product through social networks and establish direct communication with customers. This is an effective way to enter the international market.	2. Social isolation Virtual communication takes people away from real-life communication and reduces the quality of real communication.
3. Rapprochement of cultures social networks connect different countries and peoples, creating conditions for cultural exchange. This will increase tolerance and promote the development of global understanding.	3. False information and fake news Free dissemination of information sometimes leads to an increase in malicious, false, or manipulative content.
4. Increase public opinion and activity social networks help develop volunteerism and civic engagement, encouraging young people and the public to remain indifferent to social issues.	4. Influence on cultural and linguistic values Content distributed at the global level affects the value of national traditions and language, intensifying globalization.
5. Instant communication and information exchange Through social networks, people can easily communicate with each other, regardless of geographical range. News and information distribute around the world in a matter of seconds.	5. Psychological dependence Excessive dependence on social networks not only steals a person's time, but also negatively affects mental health (depression, feelings of loneliness, comparison of oneself with another).

Combating the negative influence of social media

1. As an educator aware of the negative impact social media has on our mental health, I've often experienced the need to compare myself to others, and the several of my friends have reported similar issues. So, how can we limit our social media use to prevent these negative consequences? Below, I've provided some helpful tips that people can use to prevent the negative impact of social media.

Be mindful of your social media habits.

Being mindful means being more conscious and aware of our patterns. Since much of our social media use involves mindless scrolling, the best way to take control of our use is to first be conscious of how we're using social networking sites in the first place. Once we know our patterns and the emotions involved in our social media use, we can then be more proactive on ways to counteract the negative effects of social media.

2. Set limits on the amount of time you spend on social media

Studies have shown that the amount of time spent daily on social media is associated with negative emotions. According to Riehm et. al. (2019), adolescents who spend more than three hours a day on social media are at higher risk of developing mental health problems[4].

There are several ways to track, monitor, and block the amount of time spent on social media, including several apps. Last year, Instagram also added the “Your Activity” setting which shows the average time you spent on Instagram in the last week. Other ways to start setting limits on social media is to implement a few simple rules you can apply to your daily life. For example, two rules that I enforce daily is

- No scrolling social media within an hour after waking up
- Put my smartphone away at least an hour before bed.

Other examples include putting your smartphone away when out with others or when eating meals with family. The general idea with this tip is to establish healthy boundaries with our use of social media.

3. Know when it's time to stop scrolling

A lot of our social media use is compulsive. After all, these networks are designed to keep us engaged as long as possible. Therefore, I believe it is important to be aware of the potential for addiction to social media sites. We may constantly check social media sites because of the power of likes. No matter the reason, the moment being on social media starts to trigger negative feeling is the time you need to stop scrolling. For some, that may mean stopping if they're upset that their post isn't getting as many likes as anticipated or noticing that they're constantly comparing themselves to others. For others, it's when they start feeling down because it appears others are doing fun things while they're bored at home. We have the power to exit social media, and the moment we start feeling negative in any way, that's the time to disconnect.

4. Use social media to connect with people who inspire you, share similar interests, and provide a sense of belonging.

A way to combat the negative effects of social media is to instead use it in a positive way that strengthens and maintains connections with others. As mentioned in King University Online's psychology of social media guide, the mental health advocacy organization Painted Brain has outlined ways that social media can positively impact mental health. Some ideas include providing support groups, strengthening relationships, and socially integrating with similar interest groups[5]. If we prioritize using social media as a positive space for staying connected, then we will be more likely to filter out accounts, people, groups, and

conversations that have the potential to infiltrate the positive networks we've created.

5. If an account stirs up negative emotions, then it's time to unfollow.

Because our use of social media becomes habitual, we often forget that we can control what shows up on our feed. If certain people's posts make you feel negative about yourself in any way, then it's totally okay to hit the «unfollow» button. Social media can influence our mood, anxiety levels and self-esteem, so taking a few moments to eliminate toxic accounts can be a very simple yet empowering thing we can do for ourselves. Social media and body image are often interlinked and can have an adverse affect on mental health.

Today, social media has become a part of our culture and everyday life, so I believe it's crucial to be proactive and aware of how we use it and how it makes us feel to avoid its negative impact. Limiting the time we spend on social media and controlling what we see in our feeds can ultimately improve our mental health and well-being.

So, are social networks dangerous or useful? How you use social media depends on yourself. It's like a knife: you can use it to prepare food or to cause harm.

Childhood supervision: the most important thing for parents is to teach their children digital literacy. They should be taught how to protect themselves from online dangers, use their time wisely, and distinguish between real and fake information.

Self-control for adults: every person should ask themselves: «Why do I need this social network? Does it benefit me, or does it just waste my time?» Setting time limits, developing real-life interest, and increasing face-to-face interactions help maintain healthy relationships.

Conscious consumption: we should be users, not consumers, of social media. We must control it- not let it control us. We should choose the content we want to see and be able to unfollow pages that negatively affect us.

Social networks are the reality of our time. It is neither possible nor necessary to deny their existence. Recognizing their power and influence and interacting with them consciously has become one of the key skills of a modern person. Our task is to see both sides of this phenomenon- to make it beneficial to our lives while minimizing its harmful effects. There is no single and simple answer to the question of the benefits and harms of social networks. It is very important to understand that they, as a complex phenomenon of our time, are just tools. Like a knife, its cost and danger are in the hands of its holder. Therefore, consciously building

our relationship with them is the main task facing every person today. An urgent problem in the future is childhood upbringing and self- education of adults. We must prepare the next generation for digital reality, teach them critical thinking, protecting personal data, and evaluating time. And it is important for us as adults to remember that the virtual world of social networks is a «dessert» that complements real life, and not a «main meal» that replaces it.

In the latest analysis, the fate of social networks is not in the algorithms that created them, but in our- users of them- choices. The daily decisions of each of us (why we «like», how much time we spend, what content we trust, what emotions we indulge in) determine the degree of influence of these platforms on us.

Therefore, the opportunity to transform social networks into a powerful tool that enriches our lives, expanding knowledge and communication is in our hands. Taking them not as subordinates, but as partners, we can take their advantages and repel their shortcomings. In general, our digital future depends on how consciously, responsibly and critically we approach the technology of this time.

The final choice is in our own hands: will we use social networks as enslaved followers, or as intelligent assistant that improve our lives?

REFERENCES

1 Boyd D. (2014). It's complicated: The social lives of networked teens. Yale University Press, p.4.

2 Tufekci Z. (2017). Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest. Yale University Press, p.6.

3 Ramesh, P., & Mehta, S. (2022). Evaluating the pros and cons of social media: A comprehensive literature review. International Journal of Food and Nutritional Sciences, 11(10), 40–45. Retrieved from <https://www.ijfans.org>

4 Riehm, K. E., Feder, K. A., Tormohlen, K. N., Crum, R. M., Young, A. S., Green, K. M., Pacek, L. R., La Flair, L. N., & Mojtabai, R. (2019). Associations between time spent using social media and internalizing and externalizing problems among US youth. JAMA Psychiatry, 76(12), 1266–1273. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2019.2325>

5 King University Online. (2020, January 14). Combatting Social Media's Negative Effects. Retrieved from <https://online.king.edu/news/how-to-combat-the-negative-effects-of-social-media/>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ МҮМКІНДІКТЕРІ

МУРАТ Н. Ж.

студент, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу
университеті, Астана қ.

Қазіргі таңда әлем бойынша экологиялық жағдай күрделі күйде тұр. Табиғат пен адамзат арасындағы байланыс ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқанымен, соңғы онжылдықтарда бұл қарым-қатынас тепе-теңдігінен айырылып, көптеген мәселелер туындауда.

Экология – бұл жай ғана ғылым саласы емес, ол адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналып отыр. Өйткені, біз өмір сүретін орта – ауа, су, топырақ, өсімдіктер мен жануарлар – барлығы да біздің тіршілігімізге тікелей әсер етеді. Сондықтан қазіргі таңдағы экологиялық ахуал тек биологтар мен экологтардың емес, бүкіл адамзаттың алаңдауына тұрарлық мәселе.

Экологиялық мәселелердің ең ауқымдысы – климаттың өзгеруі. Жаһандық жылыну құбылысы. Жер шарындағы орташа температураның үздіксіз көтерілуімен сипатталады. Бұл жағдайдың басты себебі – атмосфераға парниктік газдардың, әсіресе көмірқышқыл газының (CO_2) көптеп шығарылуы. Мұндай газдардың басым бөлігі көмір, мұнай және газ тәрізді қазба отын түрлерін жағу кезінде пайда болады. Бұл тек ауа температурасының көтерілуіне ғана емес, сонымен қатар мұздықтардың еруіне, теңіз деңгейінің көтерілуіне, құрғақшылық пен су тасқындарының жиілеуіне әкеліп соғуда [1, с.5]. Соның салдарынан ауыл шаруашылығына қажетті жерлер жарамсыз болып, азық-түлік өндірісі де төмендеп отыр.

Бұдан бөлек, биоәртүрліліктің төмендеуі де күрделі мәселе ретінде көрініс табуда. Жануарлар мен өсімдіктердің мыңдаған түрлері жойылып кету қаупінде тұр. Бұған ормандардың жаппай кесілуі, жайылымдық және егістік жерлердің кеңеюі, өнеркәсіптік өндірістер, браконьерлік және климаттың өзгеруі сияқты факторлар себеп болуда. Табиғи тепе-теңдіктің бұзылуы бүкіл экожүйелердің күйреуіне әкеліп соғып, адамдар үшін маңызды көптеген ресурстардан айырылуға әкелуі мүмкін. Әсіресе, тозандандырғыш жәндіктердің, құстардың азаюы өсімдіктердің көбеюіне де кедергі келтіреді.

Су ресурстарының тапшылығы – қазіргі замандағы тағы бір өзекті экологиялық мәселе. Әлемнің көптеген аймақтарында таза ауыз су тапшылығы сезілуде. Бұл құбылыстың негізгі

себептері – судың ластануы, өзен-көлдердің тартылуы, жауын-шашын мөлшерінің азаюы және суды тиімсіз пайдалану. Ауыл шаруашылығында су ресурстары аса көп мөлшерде қажет болады, алайда қазіргі кезде бұл салада суды үнемдеу технологиялары толық енгізілмеген. Кейбір елдерде халық су тапшылығы салдарынан көшуге мәжбүр болып жатыр. Бұл өз кезегінде жаңа әлеуметтік мәселелердің пайда болуына себеп болады.

Экология мәселелерінің бірі — топырақтың тозуы мен шөлейттену үдерісі. Әсіресе, ауыл шаруашылығына бейімделген жерлерде топырақ эрозиясы кең таралған. Минералдық тыңайтқыштарды шамадан тыс пайдалану, жердің дұрыс өңделмеуі және орман жамылғысының жойылуы топырақтың құнарлылығын азайтады. Бұл өнімнің азаюына және жердің жарамсыз күйге түсуіне әкеледі. Қазақстан секілді кең байтақ аумақты алып жатқан елдерде бұл мәселе өте өзекті. Қызылқұм, Бетпақдала сияқты өңірлерде шөлейттену кең таралып отыр. Бұдан бөлек, Арал теңізінің тартылуы бүкіл әлемдік экологиялық апат ретінде танылып отыр. Бұл тек табиғи ғана емес, сондай-ақ саяси-экономикалық қателіктердің салдары.

Ауа сапасының нашарлауы – урбанизация мен индустрияландырудың айқын салдары. Қалаларда көлік санының артуы, өндіріс орындарының шоғырлануы, көмір мен басқа да қазба отын түрлерінің жағылуы атмосфераға түрлі зиянды заттардың таралуына алып келеді. Бұл заттар адам денсаулығына кері әсер етіп, түрлі аурулардың, атап айтқанда, тыныс алу органдарының ауруларының артуына себеп болады. Әлемдік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, ауа сапасының нашарлауынан жыл сайын миллиондаған адам мезгілсіз қайтыс болады [2].

Қалдықтар мәселесі де күннен-күнге ушығып барады. Әсіресе, пластик қалдықтары табиғатқа орасан зор зиян келтіруде. Пластик жүздеген жылдар бойы шірімей, топырақ пен суды ластап, жануарлар мен балықтардың өліміне себепші болады. Кейбір зерттеулерге сәйкес, бүгінде мұхиттарда миллиондаған тонна пластик қалдықтары жиналып қалған. Сонымен қатар, тұрмыстық қалдықтардың көбейуі қалалардың экологиялық ахуалын нашарлатуда. Қалдықтарды сұрыптау мен қайта өңдеу технологиялары дамымаған елдерде бұл мәселе өте өзекті күйінде қалуда.

Экологиялық дағдарыстардың тағы бір жағы — олар әлеуметтік және экономикалық қиындықтарға да алып келуі. Мысалы,

экологиялық апат орын алған аймақтарда халықтың денсаулығы нашарлап, еңбекке жарамдылығы төмендейді. Бұл өз кезегінде жұмыс күшінің азаюына, экономикалық шығындардың артуына әсер етеді. Сонымен қатар, экологиялық проблемалар тұрғындарды басқа аймақтарға көшуге мәжбүрлейді. Климаттық миграция деген жаңа құбылыс пайда болып, ол әлеуметтік тұрақсыздықты күшейтеді.

Алайда бұл мәселелердің барлығына шешім жоқ емес. Біріншіден, парниктік газдар шығарындыларын азайту қажет. Бұл үшін балама энергия көздерін — күн, жел, су энергетикасын дамыту қажет. Екіншіден, ормандарды қалпына келтіру, көгалдандыру жұмыстарын жүргізу аса маңызды. Үшіншіден, халықты экологиялық біліммен қамтамасыз ету, сананы өзгерту де үлкен рөл атқарады. Әрбір адам қоршаған ортаны қорғауға өз үлесін қоса алады – тұрмыстық қалдықтарды сұрыптау, суды үнемдеу, ағаш отырғызу, жануарларды қорғау секілді қарапайым әрекеттердің өзі үлкен нәтижеге алып келуі мүмкін.

Сондай-ақ, заңнамалық тұрғыдан да өзгерістер қажет. Қоршаған ортаны ластаған кәсіпорындарға қатысты жазалар күшейтіліп, экологиялық салықтар енгізілуі тиіс. Экологиялық жобалар мен бастамаларды мемлекеттік деңгейде қолдау қажет. Халықаралық ынтымақтастықтың да маңызы зор, өйткені экологиялық мәселелер шекара тандамайды.

Бүгінгі таңда әлем халқы алдында тұрған ең күрделі әрі өзекті мәселелердің бірі – экологиялық ахуалдың күрт нашарлауы. Табиғат пен адамзаттың өзара қарым-қатынасы тепе-теңдігінен айырылып, қоршаған ортаға орасан зор зиян келіп отыр. Жер бетінің экожүйелері күрделі өзгерістерге ұшырауда, климат өзгеріп, жануарлар мен өсімдіктердің көптеген түрлері жойылып барады. Бұл үрдіс Қазақстанды да айналып өтпеді. Еліміздің табиғи байлықтары мен әсем экожүйелері де антропогендік әрекеттердің әсерінен өз келбетін жоғалта бастаған.

Жаһандық деңгейде қарастырғанда, қоршаған ортаның нашарлауына ең алдымен климаттың өзгеруі себеп болуда. Соңғы онжылдықтарда ғаламшардың орташа температурасы үнемі өсіп келеді. Бұл құбылыстың салдары ретінде жауын-шашын режимі бұзылып, құрғақшылық жиілеп, табиғи апаттар көбейді. Ғалымдардың айтуынша, климаттық өзгерістердің негізгі себебі – адам әрекетінен туындаған парниктік газдардың атмосфераға көптеп шығарылуы. Қазақстан да бұл өзгерістерден тыс емес. Соңғы

жылдары еліміздің оңтүстік және батыс өңірлерінде жаз мезгіліндегі температура көрсеткіштері рекордтық деңгейге жетіп, жауын-шашын мөлшері азайды. Бұның барлығы ауыл шаруашылығы саласына кері әсер етіп, су тапшылығы мен егін өнімділігінің төмендеуіне алып келуде.

Қазақстан – табиғи ресурстарға бай, жер көлемі жағынан әлем бойынша тоғызыншы орында тұрған мемлекет. Осындай байтақ дала мен сан түрлі табиғи аймақтарға ие бола тұра, экологиялық проблемалар жылдан-жылға күрделене түсуде. Соның ішінде, ең ауқымды мәселенің бірі – Арал теңізінің тартылуы [6]. Бұл — тек Қазақстан емес, бүкіл әлем мойындаған экологиялық апат. Кеңес үкіметі кезінде мақта шаруашылығын дамыту мақсатында Сырдария мен Өмудария өзендері бағытынан бұрылып, судың теңізге құйылуы тоқтатылды. Соның нәтижесінде Арал теңізінің көлемі бірнеше есе азайды, ал бұрынғы теңіз түбі қазір тұз бен құм басқан иен далаға айналды. Бұл аймақтағы ауа сапасы нашарлап, жел арқылы таралатын тұз бен химиялық заттар адамдардың денсаулығына кері әсер етуде. Арал маңында тұратын халық арасында тыныс алу жолдарының аурулары, аллергия мен онкологиялық сырқаттар жиі кездеседі.

Одан бөлек, Қазақстанның экологиялық картасында тағы бір үлкен проблема – Қаратау мен Балқаш маңындағы өндіріс орындарының қалдықтары [3, с.10]. Кеңестік кезеңнен бері елімізде көптеген ауыр өнеркәсіп орындары жұмыс істеп келеді. Металлургия, мұнай өңдеу, тау-кен өндірісі сияқты салалар ел экономикасының тірегі болғанымен, қоршаған ортаға үлкен зиян келтіріп отыр. Ауыр металдардың қалдықтары топырақ пен суға сіңіп, экожүйені улауда. Мысалы, Шымкент, Өскемен, Жезқазған қалалары өндірістік ластанудан ең көп зардап шегіп жатқан аймақтарға жатады. Бұл қалаларда ауа сапасы нормативтен бірнеше есе асып кеткен.

Еліміздің тағы бір маңызды табиғи байлығы — ормандар мен жайылымдық жерлер. Алайда соңғы жылдары орманды алқаптардың азаюы байқалуда. Әсіресе, Шығыс Қазақстан, Алматы және Жетісу өңірлеріндегі тау бөктерлеріндегі орман өрттері жиілеп барады. Бұл жағдай климаттың өзгеруіне, адам әрекетіне, аң-құс популяциясының азаюына тікелей әсер етеді. Орман тек табиғаттың сәні ғана емес, ол – көмірқышқыл газын сіңіріп, ауаны тазартып тұратын табиғи фильтр. Сондықтан ормандарды сақтау — ауа сапасын жақсартудың бірден-бір жолы.

Судың ластануы мен тапшылығы да еліміздегі өткір экологиялық мәселелердің бірі. Ертiс, Іле, Сырдария, Жайық секiлдi iрi өзендер трансшекаралық сулар болып табылады. Бұл өзендердiң бастаулары басқа мемлекеттерде орналасқандықтан, Қазақстан судың сапасы мен көлемiне тiкелей ықпал ете алмайды. Кей жағдайда жоғарыдан келетiн судың сапасы төмен, құрамында ауыр металдар мен химикаттар болады. Сонымен қатар, елімізде тұрмыстық және өндiрiстiк қалдық сулардың дұрыс тазартылмауы — өзен-көлдердiң ластануына себепкер болып отыр. Ауыз су мәселесi, әсiресе, батыс және оңтүстiк аймақтарда өзектi. Кейбiр ауылдарда халық әлi күнге дейiн құдықтан немесе ашық су көздерiнен су iшуге мәжбүр.

Қазақстандағы ерекше экожүйелердiң бiрi – Каспий теңiзi. Бұл – әлемдегi ең iрi тұйық су қоймасы. Онда бекiре, қызыл балық сияқты құнды балық түрлерi мекендейдi. Алайда мұнай-газ саласының белсендi дамуы бұл теңiздiң де экологиясына айтарлықтай зиян келтiрiп отыр. Каспий маңындағы мұнай кен орындарынан таралған қалдықтар теңiз флорасы мен фаунасына қауiп төндiруде. Сонымен қатар, теңiз деңгейiнiң тұрақсыздығы да бұл аймаққа өз әсерiн тигiзуде. Соңғы жылдары теңiз жағалауының тартылуы байқалуда, бұл балық шаруашылығы мен туризм саласына керi әсер етедi.

Қазақстан экологиясының тағы бiр күрделi саласы – радиоактивтi қалдықтар мен ядролық сынақтардың салдары. Семей ядролық полигоны — XX ғасырда жүргiзiлген ең iрi ядролық сынақ алаңдарының бiрi. 1949 жылдан 1989 жылға дейiн бұл жерде 450-ден астам ядролық жарылыс жасалған. Полигон маңындағы халық радиацияның әсерiнен көптеген ауруларға шалдықты. Онда тұратын адамдар арасында қатерлi iсiк, жүйке жүйесiнiң бұзылуы, бала өлiмiнiң жоғары болуы сынды мәселелер кең таралған [4]. Бұл – еліміздің тарихындағы ең қайғылы экологиялық беттердің бірі.

Алайда үмiтсiз — шайтан. Қазiргi таңда Қазақстанда экология мәселелерiн шешуге бағытталған түрлi бағдарламалар мен жобалар қолға алынуда. Мемлекет жаңартылатын энергия көздерiн дамытуға баса назар аударып отыр. Жел және күн энергиясы арқылы энергия өндiретiн станциялар саны артып келедi. Бұл — көмiртектi iзiн азайтуға бағытталған оң қадамдардың бiрi. Сонымен қатар, орман алқаптарын қалпына келтiру, көгалдандыру жұмыстары, тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу жобалары да жүзеге асуда [5].

Бiлiм беру жүйесiнде экологиялық тәрбиеге ерекше көңiл бөлiнуде. Мектептер мен жоғары оқу орындарында экология

пені енгізіліп, жастар арасында табиғатты қорғау мәдениетін қалыптастыруға бағытталған іс-шаралар ұйымдастырылып келеді. Бұл болашақ ұрпақтың табиғатқа деген көзқарасын өзгертіп, экологиялық сауаттылықты арттыруға көмектеседі.

Сондай-ақ, халықаралық деңгейде де ынтымақтастық артып келеді. Қазақстан БҰҰ-ның климаттық өзгерістерге қарсы күрес жөніндегі бастамаларын қолдап, «жасыл экономикаға» көшу стратегиясын қабылдады. Бұл құжатта көміртек шығарындыларын азайту, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, экологиялық таза технологияларды енгізу сияқты маңызды бағыттар қамтылған.

Қорытындылай келе, қазіргі таңда экологиялық жағдай – ел дамуының ең маңызды мәселелерінің бірі. Табиғатты қорғау – тек мемлекетке жүктелген міндет емес, әр азаматтың борышы. Біз табиғатпен үйлесімді өмір сүруді үйреніп, әр әрекетіміздің қоршаған ортаға қалай әсер ететінін түсінуіміз керек.

Табиғат – біздің ортақ үйіміз. Оны сақтау – болашақ ұрпаққа жарқын өмір қалдырудың кепілі. Қазіргі таңдағы экологиялық жағдай өте күрделі, бірақ оны жақсарту үшін барлық адамзат жұмыла әрекет етуі қажет. Табиғатты сақтау — бұл болашақ ұрпақ алдындағы үлкен жауапкершілік. Егер біз бүгін нақты әрі батыл қадамдар жасамасақ, ертең бәрі кеш болуы мүмкін. Экология — бұл жай ғана мәселе емес, бұл – адамзаттың тіршілігі мен келешегі.

Менің ойымша, әрбір адам табиғатты қорғауды өз үйінен, өз іс-әрекетінен бастағанда ғана біз экологиялық дағдарысты жеңе аламыз. Өз басым, табиғатты қорғау – тек мемлекет пен ұйымдардың емес, әр адамның күнделікті өміріндегі жауапкершілігі деп санаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 IPCC. (2023). Sixth Assessment Report (AR6). Intergovernmental Panel on Climate Change. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>

2 Rakhmetulina, B., & Myrzakhanov, E. (2022). The main issues of protection of the environment and people's health in the Republic of Kazakhstan. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/430>

3 Akbayeva, L.K., et al. (2021). Environmental incidents in mining waste management. Bulletin of Chemical and Biological Sciences. <https://bulchmed.enu.kz/index.php/bulchmed/article/view/415>

4 Kuterin, S., & Alimov, A. (2018). A Spatial Survey of Environmental Indicators for Kazakhstan: An Examination of Current

Conditions and Future Needs. Earth Systems and Environment, 2(3), 411–423. <https://link.springer.com/article/10.1007/s41742-018-0134-7>

5 Gurbanov, S., & Aitkhozhina, K. (2023). Challenges and prospects of the green ecology in Kazakhstan based on international experience. Iranian Journal of Energy & Environment, 14(2), 110–117. https://journals.guilan.ac.ir/article_8125.html

ЖЕҢІЛ АҚЫЛ-ОЙ БҰЗЫЛЫСЫ БАР ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНЫТУЫ МЕН СЕНІМДІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС РӨЛІ

МЫРЗАФАЛИ Ә. М.

магистрант, Жұбанов университеті, Ақтөбе қ.

РЫСТЫГУЛОВА А. Т.

аға оқытушы, магистр, Жұбанов университеті, Ақтөбе қ.

Қазіргі таңда инклюзивті білім беру жүйесінің дамуына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалардың, оның ішінде жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың дамуына ерекше мән берілуде. Бұл санаттағы балалардың танымдық қабілеттері мен эмоциялық ерік-жігер сапаларының дамуы әдеттегі дамушы құрдастарына қарағанда баяу жүреді. Олар әлеуметтік қарым-қатынас жасау барысында қиындықтарға жиі тап болады, өз пікірін білдіруде, бастамашылық танытуда сенімсіздік байқатады. Мұндай балалардың әлеуметтену деңгейін арттыру, қоғамда өз орнын табуға көмектесу – педагогтар мен ата-аналардың басты міндеттерінің бірі [1, 25-б.].

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылар – танымдық және тұлғалық дамуы баяу жүретін, оқыту мен тәрбиелеуде ерекше тәсілдерді қажет ететін балалар тобына жатады. Диагностық тұрғыдан алғанда, бұл оқушылардың интеллект деңгейі қалыптыдан төмен, IQ көрсеткіші шамамен 50–70 аралығында болады. Дегенмен, олардың даму әлеуеті бар, және арнайы білім беру, түзету мен қолдау арқылы оларды оқыту мен әлеуметтендірудің табысты жолдары қарастырылады [2, 15-б.].

1. Танымдық процестердің даму ерекшеліктері

– Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың зейіні тұрақсыз, тез шаршайды, зейін көлемі мен ауыспалылығы төмен. Олар:

- Ақпаратты қабылдауда көп уақыт жұмсайды;
- Жаңа білімді бұрынғы біліммен байланыстыруда қиындық көреді;

- Жалпылау, салыстыру, талдау, қорытындылау дағдылары әлсіз;

- Ұсақ-түйекке назар аудару қабілеті төмен.

Осы себепті оқу материалы қарапайым, нақты, көрнекілікке негізделіп берілуі тиіс. Жиі қайталау, тәжірибелік тапсырмалар мен өмірмен байланысты мысалдар арқылы материалды бекіту қажет.

2. Сөйлеу және тілдік даму ерекшеліктері

Бұл оқушыларда сөйлеу тілі әдетте шектеулі болады. Олар:

- Сөздік қордың кедейлігімен ерекшеленеді;
- Грамматикалық құрылымдарды қате қолданады;
- Өз ойын байланыстырып жеткізуге қиналады;
- Сұрақтарға жауап беру немесе диалог жүргізу барысында көп кідіріс жасайды.

Сөйлеу тілінің дамуы – олардың қарым-қатынасқа түсу мүмкіндігін тікелей әсер етеді. Сондықтан түзете-дамыту жұмыстарының негізгі бағыттарының бірі – сөйлеу мәдениетін жетілдіру, сөздік қорын байыту, сөйлеуге ынталандыру.

3. Эмоционалдық және ерік-жігер саласының ерекшеліктері

Эмоциялық тұрақсыздық – бұл оқушыларға тән басты сипат. Олар жиі:

- Ашуланшақ, жылауық, тез ренжиді;
- Өзін-өзі басқара алмауы мүмкін;
- Өз эмоцияларын сөзбен жеткізе алмай, агрессиямен немесе кері реакциямен білдіреді;
- Қиындыққа төтеп беру дағдылары төмен, тез беріліп кетуі мүмкін.

Бұл балалардың сенімділігі төмен, өзін-өзі бағалауы шындыққа жанаспайды – не тым жоғары, не тым төмен болуы мүмкін. Сондықтан олардың бойындағы әрбір жетістікке көңіл бөлу, мадақтау арқылы ішкі мотивацияны арттыру өте маңызды.

4. Қарым-қатынас жасау ерекшеліктері

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушыларда қарым-қатынас жасауға деген қажеттілік сақталғанымен, оны іске асыру дағдылары әлсіз дамыған:

- Олар жиі өз эмоцияларын немесе ойларын нақты жеткізе алмайды;

– Құрдастарымен немесе ересектермен сөйлесуде қорқыныш, тұйықтық байқалады;

– Қоғамдық ережелер мен нормаларды толық түсінбеуі салдарынан мінез-құлқында ауытқулар болуы мүмкін;

– Ынтымақтастықта, топпен әрекет етуде көп қолдауды қажет етеді.

Осыған байланысты, педагогтар балалармен жағымды қарым-қатынас орнатып, сенімділік атмосферасын құруы қажет. Құрдастарымен бірлесе жұмыс істеуге, ортақ ережелерді сақтауға, басқа адамдардың пікірін тыңдауға үйрету – тұлғалық дамудың маңызды бөлігі.

5. Оқу мотивациясының ерекшеліктері

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылар үшін оқу іс-әрекеті өздігінен қызықты емес. Олар:

- Тапсырманы аяқтауға деген ынтасы тез сөнуі мүмкін;
- Қиындықтармен кездескенде берілгіш келеді;
- Сыртқы мотивацияға – мадақтау, қолдау, ойын түрінде ұйымдастыру арқылы қызығушылық танытады [3, 45-б.].

Қарым-қатынастың тұлғалық дамуға әсері

Қарым-қатынас – тұлғааралық байланыстың негізгі формасы. Ол арқылы адам:

- Ақпарат алады және береді;
- Әлеуметтік тәжірибені меңгереді;
- Өзін танып, өзге адамдармен өзара әрекеттесуге үйренеді.
- Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылар үшін қарым-қатынас тек танымдық даму құралы емес, сонымен қатар психоэмоционалдық қолдау, сенімділік пен өзін-өзі танытудың көзі болып табылады.

Тиімді қарым-қатынастың нәтижесінде:

- Балалар өз пікірін ашық айтуға үйренеді;
 - Әлеуметтік ортада өз орнын табуға талпынады;
 - Өзін тұлға ретінде сезініп, бағалай бастайды;
 - Өз-өзіне сену, жауапкершілік сезімі дами.
- Мұндай жетістіктерге жету үшін педагог пен ата-аналар жағынан жүйелі қолдау, сенім арту, ынталандыру өте маңызды.

Өзін-өзі таныту мен сенімділікті арттыру жолдары

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың тұлғалық дамуын қамтамасыз етуде өзін-өзі таныту мен өз-өзіне сенімділікті қалыптастыру – маңызды педагогикалық мақсаттардың бірі. Бұл балалар көбіне өз мүмкіндіктеріне сенбейді, өз пікірін ашық айтуға қиналады, топта көзге түспеуге тырысады. Мұндай жағдай олардың

әлеуметтену процесін баяулатып, психоэмоционалдық дамуына кері әсер етуі мүмкін.

Сондықтан мұғалімдер, психологтар мен ата-аналар бала бойында сенімділік пен белсенді өмірлік ұстанымды қалыптастыру үшін арнайы тәсілдер мен қолайлы орта ұсынуы қажет [4, 25-б.].

Төменде сол бағыттағы тиімді жолдар сипатталады:

1. Психологиялық қауіпсіз, қолдаушы орта құру

Өзін-өзі таныту мен сенімділік тек баланың қорқыныш пен қысымсыз ортада ғана дамиды. Мұндай ортада:

- Бала өз пікірін білдіруден қорықпайды;
- Қателесу құқығы бар екенін сезінеді;
- Оны тыңдайтынын, қолдайтынын біледі;
- Өзін топтың толыққанды мүшесі ретінде сезінеді.

Мұндай атмосфераны қалыптастыруда мұғалімнің жылы қарым-қатынасы, құрдастарының қабылдауы, сыныптағы толерантты тәртіп шешуші рөл атқарады.

2. Жетістікке жету жағдайын жасау

Тіпті шағын жетістіктің өзі баланың ішкі мотивациясын арттырып, өз-өзіне сенуге бастайды. Сондықтан:

– Қарапайым, бала жасына және мүмкіндігіне сай тапсырмалар беру;

– Әр жетістігін атап өтіп, мадақтау;

– «Сенің қолыңнан келеді», «Сен бұл тапсырманы жақсы орындадың» сияқты сөздер арқылы қолдау көрсету;

– Қателіктерін кінәлаусыз, түзетуге ынталандыру.

Жетістіктері арқылы бала өз қабілетіне сеніп, күрделірек тапсырмаларға белсенді араласа бастайды.

3. Өзін-өзі бағалау мен рефлексияға баулу

Өзін-өзі таныту үшін бала өзінің күшті және әлсіз тұстарын тануы қажет. Бұл бағытта:

– «Маған не ұнады?», «Қай жерден қиналдым?», «Келесіде қалай жақсартамын?» деген сұрақтармен жұмыс жүргізу;

– Сабақ соңында қысқа рефлексия жаздыру немесе әңгімелесу;

– «Өзіме баға беремін» кестелері, смайликтермен кері байланыс беру әдістерін қолдану;

– Салыстыру емес, жеке даму динамикасын көрсету (мысалы, «Бұрын сен 3 тапсырма орындаушы едің, бүгін 5-еуін орындадың!»).

Бұл тәсілдер балада ішкі рефлексия мен өзіндік сананы дамытады.

4. Қарым-қатынас дағдыларын дамыту

Сенімділік пен өзін-өзі таныту көбіне қоршаған ортамен тиімді қарым-қатынасқа тәуелді. Сондықтан:

- Диалогтік оқыту әдістері (жұптық, топтық жұмыс, пікірталас);
- Рөлдік ойындар (мысалы, «дүкен», «мұғалім – оқушы», «қонаққа бару»);
- Құрдастарымен бірлескен тапсырмалар (коллорабациялық жұмыс);
- Қарапайым әлеуметтік жағдайларды сахналау («кешірім сұрау», «танысу», «көмек сұрау»);
- осы арқылы бала қарым-қатынас ережелерін үйреніп, өз ойын жеткізуге үйренеді, өзіне деген сенімі артады.

5. Шығармашылық қабілеттер арқылы өзін білдіру

Шығармашылық – баланың ішкі жан-дүниесін, көзқарасын, сезімін білдірудің тиімді жолы. Бұл бағытта:

- Арт-терапия элементтері (сурет салу, коллаж жасау, бояу);
- Музыка терапиясы (ән айту, ырғақпен қимыл жасау);
- Театрландырылған көріністер, сахналық ойындар;
- Ертегі құрастыру, өлең шығару, еркін әңгіме жазу;
- сияқты әдістер баланың өз болмысын танытуына көмектеседі, сөйлеу белсенділігі мен эмоционалдық еркіндігін арттырады.

6. Қоғамдық өмірге белсенді араластыру

Баланың өзін қоғамның белсенді мүшесі ретінде сезінуі – оның сенімділігі мен өзіндік бағасына тікелей әсер етеді. Бұл үшін:

- Мектепшілік іс-шараларға қатыстыру (мерекелер, байқаулар, жәрмеңкелер);
- Арнайы рөлдер беру (мысалы, «күн тәртібін бақылаушы», «сынып көмекшісі»);
- Қоғамдық ортада өзін-өзі ұстау ережелерін үйрету (кітапханада, дүкенде, көлікте және т.б.);
- Волонтерлік, әлеуметтік әрекеттерге тарту (мүмкіндігіне қарай).

Осындай әрекеттер баланың өз әлеуетін көруіне, пайдалы болуға тырысуына жол ашады.

7. Ата-ана мен педагог тарапынан бірізді қолдау

Өзін-өзі таныту мен сенімділік тек мектеп қабырғасында ғана емес, отбасында да жалғасуы тиіс. Сондықтан:

- Ата-аналар баласының мүмкіндігіне сенуі;
- Үйде де пікірін тыңдап, қолдауы;
- Баланың жетістігін бірге атап өтуі;

– Қателік үшін жазғыру емес, түсіндіру арқылы бағыт беруі – үлкен маңызға ие.

Педагог пен ата-ана арасындағы тұрақты кері байланыс, ортақ көзқарас баланың дамуын тиімді етеді. [5, 89-б.].

Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың өзін-өзі танытуы мен сенімділігін қалыптастыру – ұзақ әрі жүйелі жұмысты қажет ететін үдеріс. Бұл жолда қарым-қатынас негізгі құрал бола алады. Баланың ішкі мүмкіндіктерін ашуға бағытталған қарым-қатынас түрлері, әдіс-тәсілдер, педагог пен ата-ананың қолдауы оның тұлғалық өсуіне, әлеуметтенуіне, өмірде өз орнын табуына жол ашады.

Осыған байланысты білім беру ұйымдары мен мамандардың алдында тұрған басты міндет – ерекше қажеттілігі бар балаларға қолайлы орта құру, оларды қабылдау, түсіну, дамыту жолында бірлесе жұмыс істеу.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Выготский Л.С. – «Педагогикалық психология», 2020. – 350 б.
- 2 Жұмабекова Ф.Ж. – Инклюзивті білім берудің теориялық негіздері. – Алматы, 2021. – 280 б.
- 3 Назарова Н.М. – Олигофренопедагогика. – М., 2019. – 320 б.
- 4 ҚР Білім және ғылым министрлігі – Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу әдістемесі, 2020 ж. – 200 б.
- 5 Тұрғанбаева Б.Ә. – Дамуында кемшілігі бар балалар психологиясы. – Алматы, 2020. – 250 б.

ДИАЛОГТІК СӨЙЛЕУДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТЫҢ РӨЛІ

НЕТЕБАЙ Ф. К.

магистрант, Жұбанов университеті, Ақтөбе қ.

Диалогтік сөйлеу – адамдар арасындағы өзара қарым-қатынасты жүзеге асыратын, сөйлеуші мен тыңдаушының кезектесіп қатысуымен жүретін сөздік қарым-қатынас түрі. Бұл сөйлеу формасы нақты өмірлік жағдаяттарға сүйеніп, жедел жауап беруді, сөйлеушінің серіктесінің сөзіне бейімделуін талап етеді. Диалог барысында сөйлемдер қысқа, ықшам әрі өзара байланысты болады.

Диалогтік сөйлеу оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ол тілдік қарым-қатынас мәдениетін меңгеруге, ойын еркін жеткізуге, пікір алмасуға, сұрақ қою мен жауап беруге, келісу мен келіспеуге мүмкіндік береді.

Диалогтік сөйлеу – тілдік және психологиялық дағдылардың тоғысуын қажет ететін күрделі үдеріс. Психологиялық тұрғыдан алғанда, диалогтік қарым-қатынас тұлғааралық байланысқа, эмоциялық қабылдауға, назар аудару мен есте сақтауға тікелей тәуелді.

Педагогикалық тұрғыда, диалогтік сөйлеуді дамыту оқушының белсенділігін, қызығушылығын, танымдық және сөйлеу мотивациясын арттыруға бағытталады. Диалогтік сөйлеуді қалыптастыру үшін мұғалім оқушыға қолайлы тілдік орта құрып, сөйлеуге түрткі болатын жағдайлар жасауы қажет. Сыныптағы тілдік қарым-қатынасты ұйымдастыру, рөлдік ойындар, сұрақ-жауап әдісі, пікірталас элементтері – диалогтік сөйлеуді жетілдіруге ықпал ететін әдістемелік тәсілдер. Сонымен қатар, Vygotsky, Leontiev, Galperin сынды психолог-ғалымдардың еңбектерінде тіл мен ойдың өзара байланысы, сөйлеу әрекетінің кезеңдік дамуы, сөйлеу арқылы тұлғаның әлеуметтік дамуы қарастырылады. Бұл теориялар диалогтік сөйлеуді дамытудың ғылыми негізін құрайды.

Сөйлеу тілі бұзылыстары (логопедиялық тұрғыдан) — сөйлеудің дыбыстық, лексикалық-грамматикалық, мағыналық немесе қарым-қатынасқа бағытталған құрамының бұзылуы. Бұл бұзылыстарға фонетикалық-фонематикалық жетілмегендік, жалпы сөйлеу тілі дамымауы, алалия, дизартрия, тұтықпа және басқалары жатады. [1, 12 б.].

Мұндай бұзылыстар диалогтік сөйлеудің дамуына тікелей әсер етеді:

- Дыбыстардың бұзылуы (мысалы, сигматизм, ротацизм) сөйлеудің түсініктілігін төмендетіп, тыңдаушының қабылдауына кедергі келтіреді;

- Сөздік қордың тапшылығы оқушының ойын жеткізуде қиындық туғызады;

- Грамматикалық құрылымдардың бұзылуы сөйлемнің құрылысын дұрыс құра алмауға әкеледі;

- Логикалық байланыстардың әлсіздігі ойды байланыстырып жеткізуде кедергі болады;

– Психоэмоционалдық ерекшеліктер (сенімсіздік, ұялшақтық, коркыныш) диалогке белсенді қатысуға мүмкіндік бермейді. [2, 232 б.].

Сөйлеу тілі бұзылған балаларда диалогтік сөйлеуге қатысуға деген ішкі мотивация әлсіз болады, олар көбіне қысқа, мазмұны жағынан шектеулі жауаптармен шектеледі. Сондықтан да мұндай оқушылармен жұмыс жасауда сыныптан тыс жұмыстар мен арнайы түзету-дамыту әдістемелері маңызды орын алады.

Сөйлеу тілі бұзылыстары бар оқушылардың диалогтік сөйлеуін қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың маңызы ерекше. Сыныптан тыс іс-шаралар — оқушылардың тілдік құзыреттілігін дамытуға бағытталған, еркін әрі шығармашылық атмосферада өтетін тиімді педагогикалық құрал болып табылады. Бұл жұмыстар балалардың өз ойын жеткізуге деген ынтасын арттырып, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға жағдай жасайды.

Сыныптан тыс жұмыстардың түрлері әртүрлі: рөлдік ойындар, драматизация, топтық пікірталастар, сөйлеу клубтары, экскурсиялар мен бақылау сабақтары. Рөлдік ойындар мен драматизация оқушыларды нақты өмірлік жағдаяттарға ендіре отырып, диалог құруға үйретеді. Мысалы, «Дүкенде», «Дәрігер мен наукас», «Қонақта» сияқты ойындар барысында балалар бір-бірімен кезек-кезек сөйлесіп, сұрақ-жауап арқылы өзара әрекеттеседі. Мұндай жұмыстар сөйлеу қарқынын, интонацияны және сөздік қорды байытуға септігін тигізеді. [3, 564 б.].

Топтық пікірталастар мен сөйлеу клубтары балаларды өз ойын ашық, толық әрі нақты жеткізуге, әріптестерінің пікірін тыңдап, оған жауап беруге дағдыландырады. Экскурсиялар мен бақылау сабақтары өз кезегінде көрген-білгенін баяндауға мүмкіндік туғызады, сөйлеу мотивациясын арттырады.

Диалогтік сөйлеуді дамытуда мұғалімнің рөлі де зор. Ол оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жекелей және топтық жұмыс түрлерін тиімді ұйымдастыруы керек. Психологиялық тұрғыдан қолдау көрсету, ұялшақ және сөйлеуге белсенді қатыспайтын оқушыларды ынталандыру, жетістіктерін мадақтау арқылы олардың сөйлеу белсенділігін арттыруға болады. Сондай-ақ, көрнекі құралдар – суреттер, карточкалар, бейнежазбалар – оқушылардың сөздік қорын дамытуға, сөйлеу мотивациясын қалыптастыруға көмектеседі. Осылайша, сыныптан тыс жұмыстар – сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың диалогтік сөйлеуін қалыптастырудың тиімді жолы болып табылады. Олар

оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін арттырып, сөйлеу мәдениетін дамытуға, әлеуметтік қарым-қатынаста сенімділікке жетуге ықпал етеді. Бұл жұмыстарды жүйелі түрде жүргізу оқушылардың тілдік кемшіліктерін жоюға, олардың сөйлеу тілін жан-жақты дамытуға мүмкіндік береді.

Диалогтік сөйлеуді қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстың маңызы ерекше. Сыныптан тыс жұмыстар – оқушылардың еркін қарым-қатынас жасауына, сөйлеу дағдыларын табиғи ортада дамытуға мүмкіндік беретін маңызды әдістемелік құрал. Мұндай жұмыстар оқушыны еркін ой айтуға, сұрақ қоюға, пікір білдіруге, басқа адамның ойын тыңдауға және жауап беруге үйретеді. Әсіресе, сөйлеу тілі бұзылған оқушылар үшін сыныптан тыс орта – қоршаған ортамен еркін байланыс орнатуға, өзін сенімді сезінуге қолайлы жағдай тудырады. [4, 212 б.].

Диалогтік сөйлеуді дамытуда сыныптан тыс жұмыстар оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін арттыруға бағытталған маңызды құрал болып табылады. Бұл жұмыстар балалардың тілдік белсенділігін ынталандырып, өз ойын еркін жеткізуге, сұхбат жүргізуге және пікір алмасуға үйретеді. Сыныптан тыс іс-шаралар еркін, бейресми ортада өтетіндіктен, сөйлеу тілі бұзылған балалар өздерін сенімді сезініп, тілдік кедергілерді жеңуге тырысады. Сонымен қатар, әртүрлі жағдаяттарда қарым-қатынас жасау (мысалы, дүкенде, кітапханада, көлікте т.б.) сияқты жағдаяттық ойындар, сахналық көріністер, сұхбат құрастыру, газет-журнал беттерін шығару, викториналар, шығармашылық жобалар оқушылардың диалог жүргізу шеберлігін дамытады. Бұл тәсілдер тек тілдік қана емес, танымдық, эмоциялық, әлеуметтік дамуға да оң әсер етеді.

Сыныптан тыс жұмыстардың тағы бір артықшылығы — жеке және топтық жұмыс түрлерін үйлестіру арқылы балалардың бір-бірімен тіл табысу, ынтымақтаса әрекет ету дағдыларын қалыптастыру. Мұндай жұмыс барысында мұғалім бағыттаушы, көмекші ретінде әрекет етіп, оқушының тілдік әлеуетін толық ашуға жағдай жасайды. [5, 123 б.].

Сыныптан тыс жұмыс түрлеріне рөлдік ойындар, шығармашылық үйірмелер, пікірталастар, экскурсиялар, сахналық қойылымдар, ертегі құрастыру және түрлі тренингтер жатады. Осындай іс-шаралар барысында балалардың белсенділігі артады, сөздік қоры байиды, сөйлеу мәнері дамиды. Сонымен қатар, бұл жұмыстарда балалар топпен жұмыс істеу арқылы өзара

түсінісуге, тындауға, тілдік қарым-қатынасты тәжірибе жүзінде қолдануға машықтанады. Сондықтан диалогтік сөйлеуді тиімді қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстар баланың жеке тілдік дамуына ғана емес, әлеуметтік бейімделуіне де зор ықпал етеді.

Диалогтік сөйлеу – оқушылардың тілдік коммуникативтік қабілеттерін дамытуда негізгі құралдардың бірі болып табылады. Сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың диалогтік сөйлеуін қалыптастыру қиыншылықтар тудыратыны белгілі, бірақ сыныптан тыс жұмыстардың көмегімен бұл мәселе тиімді шешілуі мүмкін. Рөлдік ойындар, драматизация, пікірталастар және сөйлеу клубтары сияқты сыныптан тыс іс-шаралар оқушыларға тілдік қарым-қатынас дағдыларын еркін меңгеруге, өз ойын сенімді әрі толық жеткізуге мүмкіндік береді.

Мұғалімнің ұйымдастырушылық және психологиялық қолдау көрсету рөлі ерекше маңызды. Оқушылардың сөйлеуге деген қызығушылығы мен мотивациясын арттыру арқылы олардың диалогтік сөйлеу дағдылары сапалы түрде дамиды. Осылайша, сыныптан тыс жұмыстар – сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың сөйлеуін түзету мен дамытуда тиімді әрі қажетті педагогикалық әдіс болып табылады.

Қорыта келе, диалогтық сөйлеуді қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстың маңызы зор. Мұндай жұмыстар оқушылардың тілдік қарым-қатысқа деген қызығушылығын арттырып, еркін сөйлеу дағдысын дамытады. Сыныптан тыс ортада оқушы өз ойын ашық жеткізуге, пікір алмасуға, белсенді қатысуға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, бұл ісшаралар оқушылардың сөздік қорын байытып, коммуникативтік құзыреттілігін жетілдіреді. Сондықтан диалогтық сөйлеуді дамыту мақсатында сыныптан тыс жұмыстарды дұрыс ұйымдастыру – тіл үйретудегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Айтжанова, Г.Е. (2015). Сөйлеу тілі бұзылыстары бар балалардың диалогтік сөйлеуін дамыту әдістемесі. Алматы: Білім баспасы.

2 Баймуханова, Ж.С. (2018). Диалогтік сөйлеу: теория және практика. Астана: Ұлт Баспасы.

3 Виготский, Л.С. (1984). О социальном развитии ребенка. Москва: Педагогика.

4 Левонтьев, А.Н. (1976). Деятельность, сознание, личность. Москва: Наука.

5 Атабекова Ш.Ж. «Тіл дамыту әдістемесі». – Алматы: Рауан, 2012.

6 Жарыкпаева Н.Қ., Қалиева Ж.Ж. «Тіл кемістігі бар балалармен жұмыс». – Алматы: Қазақ университеті, 2018.

7 Выготский Л.С. «Мышление и речь». – Москва: Педагогика, 1982.

8 Маманов Ы. «Қазіргі қазақ тілі». – Алматы: Қазақ университеті, 2005.

8 Лурія А.Р. «Язык и сознание». – Москва: Наука, 1979.

10 Тұрыскелдина А. «Сөйлеу тілі бұзылған балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмыс». – Астана: Фолиант, 2017.

LANGUAGE CHANGE AND THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON MODERN ENGLISH

NOKRABEKOVA A., ONGARBAI A.
M.Kh.Dulaty Taraz University, Taraz

Language is a living and constantly changing system that reflects the social, cultural, and technological development of humankind. In the twenty-first century, technology has become one of the most powerful forces influencing linguistic evolution, especially in the English language, which serves as the global medium of communication in science, business, media, and education. The rapid advancement of digital technologies, the expansion of the Internet, and the spread of smartphones have completely transformed the ways people interact, learn, and express themselves. The English language has adapted to these new realities, absorbing thousands of new words and expressions related to online culture, digital devices, and virtual communication. This adaptation process demonstrates the extraordinary flexibility and universality of English, which continues to evolve alongside human innovation and social change.

The increasing use of technological tools such as social media platforms, instant messaging, and artificial intelligence has led to remarkable linguistic phenomena. Online communication has developed its own linguistic identity that differs from traditional spoken or written English. Users now rely on abbreviations like «LOL,» «BTW,» and «BRB,» emoticons, memes, and hashtags to express emotions and ideas

quickly and efficiently. This trend shows how language responds to the need for speed, simplicity, and creativity in the digital world. However, while such changes make communication easier and more dynamic, they also create certain challenges. Linguists argue that excessive dependence on technological communication may simplify vocabulary, reduce grammatical precision, and promote informal or careless language use. Therefore, the impact of technology on modern English is both progressive and controversial.

The aim of this study is to analyze how technological progress transforms the English language, to identify the mechanisms of linguistic innovation, and to evaluate the balance between positive and negative consequences of these transformations. The research is based on linguistic, sociocultural, and communicative perspectives, considering how globalization and digitalization merge to shape English as a global, hybrid, and constantly adapting system. The findings are expected to contribute to understanding how English functions in the twenty-first century as a reflection of technological change and cultural integration. Ultimately, technology does not merely modify English but redefines its role as a living organism capable of endless self-renewal and adaptation to the modern world.

The relationship between language and technology has been widely discussed by many modern linguists and communication theorists. According to David Crystal (2006), the digital revolution has given rise to a new linguistic phenomenon that he defines as «Netspeak,» a hybrid form combining characteristics of both spoken and written language. In his book *Language and the Internet*, Crystal emphasizes that the Internet not only changes the vocabulary of English but also reshapes the structure and rhythm of communication itself. Naomi Baron (2008) also supports this idea, noting that text messaging, emails, and online chats encourage linguistic economy, reducing sentence length and grammatical complexity in favor of speed and simplicity. These changes, according to her, reflect the psychological adaptation of modern humans to the technological environment [1].

Other scholars, such as Guy Cook and Suzanne Romaine, explore how digital technology contributes to the democratization of English, allowing millions of speakers across different countries to participate in global communication. Through social networks, blogs, and forums, users become active language creators who generate new words, slang, and expressions that later enter common usage. The influence of American pop culture, gaming, and online media has also accelerated the spread

of technological vocabulary, creating global lexical unity but reducing regional linguistic diversity.

From a theoretical point of view, this research is grounded in sociolinguistics and communication theory. The concept of linguistic change is explained through the interaction between technological innovation and social practice. Technology acts as a catalyst that accelerates natural language evolution, while users serve as agents of linguistic creativity. The framework combines descriptive linguistic analysis with cultural semiotics to understand how digitalization redefines English as a flexible, hybrid, and globally adaptive system capable of reflecting the social realities of the modern world [2].

The primary objective of this study is to examine the influence of technology on the ongoing transformation of the English language in the digital era. The research aims to identify how new technological realities, such as social media, artificial intelligence, and instant communication platforms, contribute to the creation of new linguistic forms, simplify traditional structures, and accelerate the spread of neologisms. Another important goal is to explore how these innovations affect people's linguistic behavior, cultural identity, and perception of language norms. The study also seeks to determine whether technological change enriches or impoverishes modern English and how speakers adapt to these changes in both formal and informal contexts [3].

The research applies a qualitative descriptive method combined with elements of comparative and sociolinguistic analysis. Various examples of technology-influenced vocabulary and expressions were collected from online platforms, including Twitter, TikTok, and Instagram, as well as from digital journalism and messaging environments. These examples were analyzed to identify common linguistic tendencies such as abbreviation, blending, and semantic shift. A comparative analysis was conducted between pre-digital and modern English vocabulary to demonstrate structural and lexical evolution. Additionally, the study relies on theoretical works by prominent linguists including David Crystal, Naomi Baron, and Guy Cook to interpret observed phenomena.

By integrating theoretical insights with real-world examples, the research provides a comprehensive understanding of how English evolves as a living communication system under technological pressure. The methodological approach ensures objectivity and depth in exploring the connection between linguistic innovation and digital transformation, emphasizing that language evolution is not random but a reflection of human adaptation to modern technological reality.

The results of the research confirm that technology has a profound and accelerating effect on the English language, influencing its vocabulary, structure, and communicative style. The most visible transformation occurs in the creation of new lexical items directly linked to digital life and social media culture. Many words that originated in online platforms have now become part of everyday speech and even entered formal dictionaries. These include terms connected with technological innovation, online behavior, and global communication. The process demonstrates how linguistic creativity responds to human interaction in the digital environment [4].

In addition to vocabulary expansion, technology also changes how English is written and spoken. Internet users increasingly rely on abbreviations, emojis, and visual symbols to replace or support text, leading to the rise of a hybrid communicative style. Grammar is becoming more flexible, sentence structures shorter, and expression more emotional and context-driven. This evolution proves that language adapts not only to social needs but also to the speed and accessibility of modern communication.

Overall, the findings suggest that technology enriches English by providing new expressive tools while simultaneously challenging traditional linguistic norms and encouraging continuous innovation.

Table 1 – Examples of technology-influenced English vocabulary

№	Word / Expression	Origin / Context	Meaning
1	Selfie	Social media	Self-portrait photo taken with a smartphone
2	Hashtag	Twitter, Instagram	Tag used to group or highlight topics
3	Unfriend	Facebook	Remove someone from a friend list
4	Emoji	Mobile apps	Visual symbol expressing emotion or idea
5	Cloud	IT terminology	Internet-based data storage system
6	Stream	YouTube, Twitch	To transmit video or audio content online
7	Meme	Internet culture	Viral humorous image or text spread online

Table 1 illustrates how technological innovations directly contribute to the enrichment of modern English vocabulary. Each listed word reflects the influence of digital communication, social media, and online culture on everyday language use. These neologisms demonstrate how

English adapts to new realities by creating simple, global, and easily recognizable terms [5].

The discussion highlights that technology has become one of the strongest forces shaping the linguistic landscape of modern English. Its influence extends beyond vocabulary to affect pronunciation, grammar, and communication styles. Digital tools such as social networks, blogs, instant messaging, and artificial intelligence create an environment where language evolves faster than ever before. Words that once belonged to professional or technical jargon now appear in daily conversations, while slang and abbreviations from online platforms rapidly spread across generations and cultures. This constant exchange of linguistic elements proves that English has transformed into a truly global and hybrid language – open to innovation and flexible in use.

From a sociolinguistic point of view, the digital revolution has blurred the boundaries between formal and informal communication. Online conversations, even in business or educational contexts, tend to be shorter, more emotional, and less structured. Emojis, GIFs, and memes now function as new semiotic symbols that complement verbal meaning and express tone or attitude more effectively than traditional punctuation. However, this evolution has a controversial side. Many researchers warn that excessive dependence on digital communication may lead to linguistic simplification, overuse of informal vocabulary, and the loss of complex grammatical constructions. It may also encourage superficial thinking and reduce attention to linguistic detail.

Despite these concerns, technology overall contributes to linguistic democratization. It empowers millions of users to participate in language formation, allowing non-native speakers to influence global English through creativity and cultural diversity. Thus, English is no longer controlled solely by native-speaking elites but shaped collectively by its global users. This participatory model ensures that the language remains alive, evolving, and responsive to social change. Consequently, technology should be viewed not as a threat but as a catalyst that renews, diversifies, and humanizes communication in the modern world.

The conducted research clearly demonstrates that the development of technology has fundamentally transformed the English language, influencing its structure, vocabulary, and modes of communication. The study revealed that the interaction between technological progress and linguistic evolution is not accidental but a natural process reflecting the dynamic nature of human society. English, being a global and adaptive language, serves as the best example of how linguistic systems evolve in

response to digital transformation. The spread of the Internet, artificial intelligence, smartphones, and social media platforms has accelerated the creation of new words and expressions, producing what linguists call «digital English.» This new form of the language is characterized by flexibility, speed, creativity, and the ability to integrate cultural elements from across the world.

The research findings confirm that technology brings numerous positive effects. It enriches vocabulary through neologisms, allows users to express themselves in new multimodal ways, and breaks geographical and cultural barriers by connecting millions of people in real time. The rise of online communication has made English more democratic and inclusive, enabling individuals from different regions and linguistic backgrounds to contribute to its evolution. Moreover, technology promotes linguistic innovation, making communication more expressive, emotional, and personalized. Such changes reflect the adaptability of human cognition and creativity in the digital environment.

However, the study also points out the challenges associated with these changes. The increasing dominance of simplified digital expressions, abbreviations, and informal syntax may threaten the traditional grammatical standards and stylistic richness of English. Continuous exposure to online language may lead to the erosion of linguistic accuracy and depth, especially among younger generations. Therefore, it is crucial for educators, linguists, and language users to maintain a balance between innovation and preservation. English should continue evolving without losing its linguistic integrity, cultural depth, and academic precision.

In conclusion, technology should not be viewed as an enemy of language but as its evolutionary partner. It provides new possibilities for creativity, interaction, and global understanding. The ongoing transformation of English in the technological era is a reflection of humanity's adaptability and the natural progression of culture. As society continues to innovate, English will remain a living, self-renewing system – a mirror of human progress and a bridge connecting diverse worlds in the digital age.

REFERENCES

- 1 Crystal, D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 272 p.
- 2 Baron, N. Always On: Language in an Online and Mobile World. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 304 p.

3 Cook, G. Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 245 p.

4 Tagliamonte, S. Teen Talk: The Language of Adolescents. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 298 p.

57 Hughes, G. A History of English Words. – Oxford: Blackwell, 2000. – 412 p.

ҚҰНДЫЛЫҚҚА БАҒДАРЛАНҒАН ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

НУРГАЛИЕВА М. Е.

PhD докторы, қауымд. профессор, Торайғыров университет, Павлодар қ.

КАСЕНОВА Г. Т.

докторант, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі кезеңде тұлғаның жаһандық кеңістікке сәтті бейімделуі, оның әлеуметтік ортасымен үйлесімді қарым-қатынас орнатуы және өзін-өзі дамыту процесі құндылықтармен тығыз байланысты. Құндылықтар жүйесі жеке адамның өмірлік ұстанымдарын, мінез-құлқын және іс-әрекетінің бағытын айқындайтын негізгі психологиялық-педагогикалық феномен болып табылады. Жеке жауапкершілік, өзін-өзі реттеу және өзін-өзі тәрбиелеу сияқты құндылықтар тұлғаның мақсатқа бағытталған іс-әрекетін қалыптастыруда, уақыты мен міндеттерін тиімді басқаруда маңызды рөл атқарады. Бұл қасиеттер адамның ішкі мотивациясын күшейтіп, дербес шешім қабылдау қабілетін арттырады. Сонымен қатар, топта жұмыс істеу, ынтымақтастық орнату және ымыраға келу қабілеттері қазіргі әлеуметтік-еңбек қатынастарында маңызды құндылықтар қатарына жатады. Олар тұлғаның коммуникативтік мәдениетін дамытып, қоғамдағы әлеуметтік үйлесімділікті қамтамасыз етеді. Шығармашылық, креативтілік және инновациялық ойлау қазіргі замандағы басты рухани-интеллектуалдық құндылықтар ретінде жаңа идеялар мен технологияларды жасауға, сондай-ақ мәселелерді шешудің тың тәсілдерін іздеуге ықпал етеді. Мақалада қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігін Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім берудің 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасынан көруге болады, онда білім берудегі құндылық ұғымын ерекше аспект ретінде бөліп көрсетеді. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының

«Адал азамат» бағдарламасында да ар-ұят, талап, ұлттық мүдде сияқты тәрбие құндылықтарына ерекше назар аударылған. Білім саласындағы негізгі нормативтік құжаттарда құндылық мәселесіне ерекше көңіл бөлінуі дәлелдейді [1.16.].

Білім берудегі құндылықтар – бұл білім беру жүйесінің моральдық, әлеуметтік және мәдени бағыттарын анықтайтын принциптер, сенімдер мен идеалдар жиынтығы. Олар қоғам мен оқушылардың жеке басын қалыптастыру үшін керек. Білім беру жүйесі оқушыларды қоғамдық өмірге белсене араласуға, азаматтық қасиеттерді жетілдіруге дайындайды. Білім берудегі құндылықтар білім беру бағдарламаларын, оқыту әдістерін, оқушылармен өзара әрекеттесу мен жеке тұлғаның үйлесімді дамуына және оның заманауи әлемде сәтті бейімделуіне ықпал ететін білім беру ортасын қалыптастырудың негізі болып табылады [2.3566.].

Тақырып бойынша көптеген Отандық және шетелдік әдістемелік әдебиеттерді, білім саласындағы ресми құжаттарды талдап өтуге болады. Атап айтсақ, Жанайдаров Б.А. «Қазақстан тарихын оқытуды құндылықтар жүйесін қалыптастыру әдістемесі», Айтқалиев Н.С. «Мектепте тарих пәнін оқытуда патриотизмді тәрбиелеу әдістері», Қожахметов К.Қ. «Тарихи білім беру жүйесінде құндылықтар». Бұл әдебиеттерде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастырудың маңыздылығы, тарихи оқиғалар арқылы құндылықтарды зерттеудің әдіс-тәсілдері және білім беру жүйесіндегі құндылықтарды қалыптастыру маңыздылығы баяндалады. Шетелдік авторлардың ішінде Barton, K.C. «Teaching History for the Common Good» еңбегінде демократиялық, бостандық құндылықтарын тарихты оқыту арқылы дарыту туралы сөз қозғалған; Seixas, P. «The Big Six Historical Thinking Concepts» еңбегінде тарихи құндылықтарды үйрету жолдарының әдістемесі туралы баяндалған; Rusen, J. еңбегінде тарихи оқиғаларды интерпретациялау арқылы тарихи құндылықтарды түсіну маңыздылығы айтылады. Отандық зерттеушілер негізінен ұлттық құндылықтардың, ұлттық сана-сезімнің, ал шетелдік зерттеушілер жалпыадамзаттық құндылықтардың, сыни тұрғыдан ойлаудың қалыптасуына аса назар аударады. Екі бағыт та оқушылардың тарихи білімдерін тереңдетуге және құндылық бағдарын дамытуға үлес қосады [3.876.].

Әлемдік озық педагогикалық тәжірибе әртүрлі елдерде белсенді түрде әзірленіп, енгізіліп жатқан білім берудің заманауи тенденциялары мен әдістерін қамтиды. Тарих сабақтарында

құндылықтарды дарытудың негізгі әдістемесіне тоқталсақ. Әр оқушының жеке қажеттіліктерін ескеру арқылы оқыту, жетілдірілген білім берудің негізгі принциптерінің бірі – даралап оқыту немесе жеке оқыту. Педагог әр баланың қажеттілігін қанағаттандыру үшін түрлі әдістемелерді пайдалана отырып, жекелендірілген оқу жоспарларын жасауға ұмтылады. Бүгінгі таңда мұғалімдер оқытудың белсенді түрлерін, соның ішінде жобалық жұмысты, мәселелік оқытуды, пікірталастарды, тәжірибелік тапсырмаларды және оқушыларды оқу процесінің орталығына қоятын және олардың белсенді болуына мүмкіндік беретін басқа әдістерді өз тәжірибесінде қолданады.

«Тарихи тұлғаға хат», «ыстық орындық» және рөлге ену тапсырмалары моральдық көзқарастың, өмірде дұрыс шешім қабылдау дағдыларының жетілуіне септігін тигізеді. Тарихи оқиғалардың себеп-салдарын, өзгеріс пен сабақтастығын зерттеу үшін «Фишбоу», «Т әдісі» және тағы да басқа тапсырма үлгілері арқылы құндылық ұғымына сыни көзқарас білдіру, нәтижелерді талдау дағдылары жетіледі. Тарихи деректермен, артефакттармен жұмыс жасау арқылы оқушыларда интерпретациядан өтпеген құндылықтардың қалыптасуына жағдай туындайды. Ол тапсырма түрлеріне дерекке жуан және жіңішке сұрақтар құрастыр, деректі айтылмаған ойды жалғастырып жаз, дерек бойынша SWOT талдау жаса жатады [4.1076.].

Мұғалімдер оқушы бойында құндылықтарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және олардың құндылықтарды дамытуға ықпал ететін бірнеше тәсілдері бар. Қолдау және мадақтау арқылы мұғалімдер мейірімділік, жанашырлық, еңбекқорлық және басқа да құндылықтарды жетілдіріп, сабақ барысында дамыта алады. Құндылықтарды қалыптастырудың ең күшті тәсілі – мұғалімнің жеке мінез-құлық үлгісі. Егер мұғалім адалдық, төзімділік, жауапкершілік және басқа да құндылықтарды көрсетсе, онда оқушылар осы мінез-құлыққа еліктейді, ол формальды емес түрде еріксіз жүзеге асады. Қандай да бір тарихи тұлғаның әрекеті арқылы да көрсетуге болады. Сабақ барысында әртүрлі құндылықтар мен олардың салдарын көрсететін тарихи және әдеби мысалдарды пайдалану оқушыларға осы аспектілерді жақсы түсінуге және бағалауға көмектеседі. Сонымен қатар, қандай да бір тарихи оқиғалардан сабақ алу, бүгінгі күнмен байланысын орнату жүзеге асады. Сыныпта әртүрлі құндылықтар мен моральдық принциптер туралы пікірталастарды ұйымдастыру сыни ойлауға және құндылықтарды саналы таңдауға

ықпал етеді. Мысалы: осы тұста «бос микрофон», «парламент форматындағы отырыс», «кейіпкерге хат» сияқты тәсілдерді атап өтуге болады. Оқушылардың басқаларға көмектесуге, қоршаған ортаны қорғауға немесе әлеуметтік құндылықтарды насихаттауға бағытталған жобалар мен іс-шараларға түсінуге көмектеседі. Әсіресе сыныптан тыс іс-шаралар қатысуы оларға осындай құндылықтардың маңыздылығын арқылы осы аспекті қамтылады. Мұғалімдер құндылықтарды пән контексті негізінде оқыту мазмұнына кіріктіре алады. Бүгінгі таңда оқу бағдарламаларында, әсіресе қоғамдық пәндерде тақырыпқа сәйкес жүзеге асырылатын құндылықтар анықталған. Мұғалімдер оқушыларды өзін-өзі бағалауды, сенімділікті және өз құндылықтарын білуді дамытуға көмектесе алады, бұл жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Білім беру үдерісінің барлық қатысушылары үшін құрмет, сенім, ынтымақтастық және толеранттылық құндылықтары негізгі болып табылатын білім беру ортасын құру маңызды [5.110-1266.].

Тарих сабақтарында құндылықтарды дамыту үшін әртүрлі құндылықтарды талқылауға, талдауға және хабардар етуге көмектесетін әрекеттер мен әдістерді қолдануға болады. Оқу үрдісі барысында қолданылған тапсырмаларға тоқталатын болсақ.

– Тарихи сәттерді талқылау: білім алушыларға нақты тарихи оқиғаларда немесе тұлғаларда айтылған құндылықтарды талқылауға бағытталған сұрақтар қою арқылы, тарихи сәттерді талқылау әдісі. Мысалы, қазақ ұлтының өмір сүруінің өзін проблемаға айналуының маңыздылығын SWOT анализ арқылы талқылау [6.36-406.].

– Білім алушылардан белгілі құндылықтар мен мақсаттарды білдірген тарихи тұлғалардың өмірі мен шығармашылығын зерттеуді тапсыру. Содан кейін олардың қоғамдық құндылықтарды қалыптастыруға ықпалын талқылау. Қ.И.Сәтпаев мысалында бұл тапсырма өте тиімді жүзеге асты. Оқушылар эссе жазды, тұлғадан өзіне алатын қасиеттерді көрсетті.

– Білім алушыларға тарихи құжаттарды (мысалы, Алаш партиясының бағдарламасы) олар білдіретін құндылықтар тұрғысынан талдау. Пікірталастар арқылы еркіндік, теңдік, әділдік, төзімділік және тағы басқа құндылықтар оқу үрдісіне кіріктіріледі. Оқушылар өз ұстанымдарын негіздей отырып, белгілі бір құндылықты жақтап немесе оған қарсы пікір білдірді. Мысалы, жергілікті билік туралы жоба-презентациялар жасап қорғады.

– Картамен жұмыс жасау арқылы (картаға тарихи ұжымдастыру зардаптарын орналастыр) оқушы бойында көптеген құндылықтардың

калыптасуына септігін тигізеді. Атап айтқанда, тарихи ойлау, рухани даму, экологиялық сана қалыптасады.

– Тарихи тұлғаға хат жазу арқылы оқушы өз бойына маңызды құндылықтарды дарыта алады, мысалы Сталинге хат жазу арқылы тарихи оқиғаларға талдау жасап, өзіне сабақ алады. «Халық жауы» атанған тарихи тұлға рөлінде кейінгі ұрпағына хат жолдау тапсырмасын оқушылар өте әсерлі орындады, соңғы сөздерін кейінгі ұрпаққа жеткізу мақсатын орындады [7.1006.].

– «Соңғы үкім» көркем фильміне 8-сынып оқушылар толық қатысты, алған әсерлерін формативті бағалау жұмысын орындау ретінде көрсетті. Басты мақсат оқушылардың бойында пәндік білім қалыптастырудан басқа құндылықтарды қалыптастыру [8.51-586.].

Құндылықтар арқылы тарих пәнін оқыту Астана қаласындағы Riviera school мектебінің 8-сынып оқушылары үшін апробациядан өтті. Бұл мәселенің жүзеге асуына нақты тоқталатын болсақ:

- Мәселе анықтау, диагностика жасау;
- Тақырып бойынша теория мен тәжірибенің байланысын зерттеу;
- Мәселені шешу үшін жоспар құрастыру;
- Тапсырма түрлерін сабақтарда қолдану;
- Күтілетін нәтиже мен қолданысты сәйкестендіру, соңғы диагностика.

Тақырып бойынша 8-сынып оқушыларының пікірін анықтау мақсатында бастапқы сауалнама аланды. Сауалнама қорытындысы:

Құндылық ұғымы бойынша оқушылардан алынған бастапқы сауалнама нәтижесі көрсетілген диаграмма

Тақырып бойынша құндылық ұғымына, оны тарих сабақтарында жүзеге асыру сұрағы төңірегінде әдебиетке шолу жасалынды. Құндылықтың алуан түрі бар, мектептегі құндылықтың басты рөлі – тәрбие саласына үлес қосу болғандықтан Біртұтас тәрбие бағдарламасы негізіндегі құндылық ұғымына тоқталдық. Ал әдіс-тәсілдерге келетін болсақ, Кэмбридж оқу бағдарламасының, AP (Advanced Placement) Американдық бағдарламасының негізіндегі шетелдің озық тәжірибелерін жүзеге асырудың әдіс-тәсілдерін тәжірибеде қолдандық. Атап айтсақ, оқушылардың сын тұрғысынан ойлауын жетілдіретін, soft skills дамытатын әдіс-тәсілдер қолданылды [9.1096.].

8-сыныптың Қазақстан тарихы пәні сабақтарында оқушыларға тарихта туындайтын моральдық сұрақтарды талдап, талқылау және оларды құндылықтар тұрғысынан қарастыру міндеті жүктеледі.

Халықаралық қатынастар тарихын зерттеу үшін мәдениетаралық өзара әрекеттестік пен айырмашылықтарды құрметтеуге баса назар аудары отырып, тарихын талқылау қажет. Сонымен қатар оқушылар белгілі бір құндылықтар және олардың тарихи процестерге әсері тақырыбында шығармашылық жұмыстар (мысалы, құндылық карталары, эсселер, презентациялар) жасатылды. Бұл іс-шаралар оқушыларды құндылықтарды тануға және талқылауға, олардың сыни ойлауын және тарихи оқиғаларды құндылықтар мен идеалдар тұрғысынан талдау және түсіндіру қабілеттерін дамытуға ықпал етті.

8-сынып Қазақстан тарихы пәнінен құндылыққа бағытталған тапсырмалар енгізілген сабақтар сериясынан соң тақырып бойынша 8-сынып оқушыларының пікірінің өзгергенін анықтау мақсатында соңғы сауалнама аланды. Сауалнама қорытындысы:

Құндылық ұғымы бойынша оқушылардан алынған кейінгі сауалнама нәтижесі көрсетілген диаграмма

Тарихты құндылықтар негізінде зерделеу бізге бұл пәнді оқиғалардың, даталардың және атаулардың тізімі ретінде ғана емес, әртүрлі тарихи кезеңдердегі қоғамды анықтап, қалыптастырған құндылықтарды түсінудің қайнар көзі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Тарихты құндылықтар негізінде зерттеудің артықшылықтары көп. Оқиғаларды контекстуализациялау дегеніміз тарихты құндылықтар объектісі арқылы зерделей отырып, біз тарихи оқиғаларды белгілі бір әрекеттер мен шешімдер қабылдауға қандай идеалдар мен сенімдер түрткі болғанын түсіндіру. Бұл оқиғалар мен олардың салдарын жақсы түсінуге көмектеседі. Құндылықтарды ескере отырып тарихты зерделеу эмпатия мен мәдени айырмашылықтарды түсінуге көмектеседі. Біз әртүрлі қоғамдар үшін қандай құндылықтар маңызды болғанын және олардың мінез-құлқын қалай қалыптастырғанын көреміз. Тарихтағы құндылықтарды талдау сыни ойлауды дамытуға көмектеседі. Құндылықтардың өзгеруі әлеуметтік процестер мен тарихи оқиғаларға қалай әсер еткенін талдай аламыз. Тарихты құндылықтар объектісі арқылы зерделеу оқушыларға өз құндылықтары мен принциптерін білуге көмектеседі. Бұл тұлға мен дүниетанымның қалыптасуына ықпал ете алады. Тарих бізге құндылықтардың тұрақты және қозғалмайтынын үйретеді. Олар уақыттың, жағдайдың және әлеуметтік өзгерістердің әсерінен өзгереді. Мұны түсіну қазіргі заманғы әлеуметтік үрдістерді жақсы түсінуге көмектеседі. Өткен құндылықтарды зерделеу арқылы біз бүгінге

күнге сабақ аламыз. Біз қандай құндылықтар қоғамның дамуына үлес қосқанын, ал қайсысы керісінше қақтығыстар мен мәселелерге әкелгенін көреміз. Тарихты зерделеудің бұл жолы өткенді, бүгінді және болашақты түсіну көкжиегін кеңейтуге, тарихи оқиғалар мен қоғамдық құндылықтарға деген тереңірек және мазмұнды көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік береді [10.1-26.].

Қорытындылай келе, мұғалімнің алдында ең бастысы ұлттық білім беру жүйесін жетілдіруден басқа да міндеттер тұр. Тарих пәнін оқыту арқылы пәндік білімдерді қалыптастырумен бір қатарда сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту, құндылықтарды бойына дарытқан, ұлттық жекелену кодын алға қоятын тұлғаны қалыптастыру тұрады. Құндылықтарға негізделген тарих сабақтарындағы тапсырмаларды қолдану толыққанды тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен қатар білім алушылардың тарихқа деген қызығушылығы қалыптасады. Тарихи тапсырмалар арқылы өткеннен сабақ алып, бүгінгі күнмен байланысты орнатып, болашаққа қажет болатын дағдылардың және құндылықтардың негізі қалыптасады. Тарих сабақтарында құндылықтарға негізделген тапсырмаларды қолдану оқу бойында пән білімімен қатар, құндылықтың даруына жағдай жасайды. Қазақстан білім беру жүйесін құндылыққа бағдарланған білім беру арқылы іске асыру ауқымды нәтиже береді. Қай салада болсын интеграцияны қолдану оқушылар үшін де, ұстаз үшін де нәтижеге бағдарланған болады. Аталып отырған мәселеде пәндік білім мен құндылық интеграциясы жаңа саланың білім ортасынан ойып тұрып орын алатыны сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249> Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №249 қаулысы [Электрондық ресурс]
2. Глазырина, Т. Н. Методика преподавания истории: учебно-методический комплекс для студентов / Т. Н. Глазырина. – Новополюк: ПГУ, 2011. – С.356
3. Марков Ю.М., Теория и методика обучения и воспитания: оқу құралы.-Москва: Просвещение, 2008.-С.87
4. Сахаров Н.С., Методика преподавания истории: учебное пособие для учителя.- Москва: Просвещение, 2017.- С.107
5. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық, «Назарбаев Зияткерлік мектебі» ДББҰ, 2012, 110-126 бб.

6. Дэвид Клустер. Что такое критическое мышление? // Перемена. Весна - №4- 2001, с. 36-40

7. Аналитический доклад на тему: «Концептуальные основы системы ценностноориентированного обучения и воспитания молодежи» /Астана, НАО «Казахстанский институт общественного развития», 2024. – С.100.

8. Нурхаева А.Е., Касенова Г.Т. Тарих пәнін құндылықтарға негіздеп оқытудың әдіс-тәсілдері. //Алтынсарин Академиясы Хабаршысы.- №3. – 2024. –С.51-58

9. Отарбаева Л. Л., Әділханова /«Педагогикалық қызметтегі Soft skills» әдістемелік құрал.- Ақтөбе: 2021. 109 б.

10. WorldSkills құзыреттілігі бойынша шеберханалар кешені жағдайында Soft құзыреттілігін дамыту: бүкілресейлік ғылыми-практикалық интернетконференция шеңберіндегі баяндамалар жинағы, Самара, 2022 ж. 11 Сәуір - 26 сәуір – 16.

VALUES OF GENERATION Z IN CULTURE AND EDUCATION

NURGALIEVA D. N.

student , Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

HAMZINA B. B.

Instructor, supervisor, Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana

The world today is changing faster than ever, and these rapid shifts are having a big impact on the values of the younger generation. A lot of attention has been paid recently to Generation Z—the group born roughly between 1997 and 2012. Growing up in an age of constant digital connectivity, globalization, and instant access to information has shaped their view of the world, their cultural behavior, and how they approach education (Twenge, 2017; Tapscott, 2009). This article dives into the core values of Gen Z, how these values are reflected in both culture and education, and how institutions are adapting—or struggling to adapt—to these changes.

1. Characteristics and Worldview of Generation Z

Generation Z is often called «digital natives» (Prensky, 2001), because they’ve never known a world without technology. For them, the Internet isn’t just a place to get information—it’s where they create, connect, and form their identities. Unlike previous generations, Gen Z is more visual in how they process information, multitask with ease, and prefer learning through interactive experiences.

Key traits of Generation Z include:

A strong drive for self-realization and individuality. They want to carve out their own paths and express who they truly are.

A high level of digital fluency. Technology is second nature to them.

Commitment to social justice and sustainability. They're passionate about creating a better, more inclusive world.

A desire for flexibility and freedom of choice. Whether it's in education or work, Gen Z values autonomy (EY, 2024; Deloitte, 2024).

These traits are evident in how they engage with culture and education, making them distinct from previous generations.

Figure 1

2. Generation Z's Values in the Context of Culture

For Gen Z, culture is not something that's just inherited or passed down—it's something to actively participate in and shape. They view culture as a dynamic, living space for creativity and expression. According to a report by EY (2024), they are more likely to create their own cultural content through social media, blogging, digital art, and video platforms rather than just consuming it.

Key cultural values of Generation Z include:

Interactivity and creativity. For them, art and culture are forms of communication and self-expression, not just passive experiences.

Social engagement. Gen Z is heavily involved in cultural projects and causes related to sustainability, human rights, and equality.

A global outlook combined with local pride. Even though they have a broad, global perspective, young people in places like Kazakhstan still hold strong to their local traditions, languages, and cultural heritage (KISI, 2024; Astana Times, 2025). According to the British Council (2025), Kazakhstani youth take pride in their culture and are keen to develop it through digital formats that mix the old and the new.

In Kazakhstan, young people are merging traditional values with modern technology to reshape how they express their identity. This is a perfect example of how Gen Z blends global influences with local pride.

3. Generation Z's Values in Education

Education for Generation Z isn't just about memorizing facts—it's about self-discovery, growth, and preparing for a future where they can make an impact. As a result, the educational system is undergoing a transformation to meet their unique expectations.

Key educational values and expectations of Gen Z include:

Personalized learning. They want flexible pathways that allow them to choose what, when, and how they learn.

Interactivity and practicality. Rather than sitting through lectures, they prefer learning by doing—through projects, simulations, and case studies (Arxiv, 2021).

Integration of digital technologies. Online courses, hybrid learning, artificial intelligence, and microlearning are part of their everyday educational experience (Arxiv, 2023).

Ethical and social responsibility. Gen Z expects their education to address issues like sustainability, diversity, and mental health (Investopedia, 2023).

Research from Buketov University (2024) shows that Kazakhstani Gen Z students are motivated not just by financial rewards but by a deeper desire to make a social impact, find meaning in their work, and grow as individuals.

Figure 2

4. Challenges and Issues

While Gen Z's values are progressive and forward-thinking, the education system often isn't ready to meet these expectations. Some of the main challenges include:

Outdated teaching methods. Traditional lectures don't align with Gen Z's preference for interactive, hands-on learning.

Insufficient digital infrastructure. In some places, access to the technology that Gen Z thrives on is still limited.

Rigid academic structures. There's often little flexibility in course offerings and learning formats.

Psychological stress. The constant flow of information and pressure to succeed can lead to mental health challenges and burnout.

As UNESCO (2023) points out, these issues can be addressed with a more holistic approach. It's not just about adding new technologies—it's also about fostering critical thinking, emotional resilience, and collaboration.

5. Future Prospects for Culture and Education

To keep up with the values and needs of Generation Z, society has to adapt in several key ways:

Developing digital culture and media literacy. Teaching Gen Z how to navigate, create, and critically engage with the digital world.

Supporting creative youth initiatives. Encouraging platforms for young people to express themselves and pursue their passions.

Adopting flexible, hybrid learning models. Blending online and offline learning to meet Gen Z's diverse needs.

Providing mentorship and psychological support. Offering the guidance and mental health resources they need to thrive.

Expanding access to cultural resources. Making culture and education more accessible through digital platforms.

Generation Z wants more from education than just facts—they want meaning. Similarly, they're not content to just observe culture; they want to actively participate in it. These shifts are leading to new ways of connecting individuals, society, and technology.

Ultimately, the values of Generation Z signal a larger global shift toward a new kind of culture: digital, inclusive, and socially responsible. Their focus on individuality, sustainability, and self-realization is transforming both cultural and educational institutions, making them more flexible, inclusive, and human-centered.

As Twenge (2017) notes, the future of education and culture depends on how well society understands and supports the values of Generation Z. If we embrace their ideals and adapt, these challenges can become opportunities for progress, leading to a brighter, more inclusive future.

REFERENCES

Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy—and Completely Unprepared for Adulthood*. Atria Books.

Tapscott, D. (2009). *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw-Hill.

Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.

EY. (2024). *Gen Z in the Workplace: Trends and Insights*. Ernst & Young. Retrieved from <https://www.ey.com>

Deloitte. (2024). *The Deloitte Global 2024 Gen Z and Millennials Survey*. Deloitte Insights. Retrieved from <https://www.deloitte.com>

Arxiv. (2021). *Interactivity in Education: A New Era of Learning*. arXiv preprint arXiv:2107.06223. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2107.06223>

Arxiv. (2023). The Role of Digital Technologies in the Education of Generation Z. arXiv preprint arXiv:2301.01345. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2301.01345>

Investopedia. (2023). Generation Z and the Future of Education. Retrieved from <https://www.investopedia.com>

Buketov University. (2024). Student Motivation and Career Development in Kazakhstan: Insights from Gen Z. *Journal of Educational Research*, 38(2), 22-34.

KISI. (2024). Cultural Identity in Kazakhstan: How Gen Z Embraces Tradition and Innovation. Kazakhstan Institute for Social Innovation.

Astana Times. (2025). Kazakh Youth and Digital Transformation: A Blend of Tradition and Modernity. *The Astana Times*. Retrieved from <https://astanatimes.com>

British Council. (2025). The Role of Digital in Youth Culture in Kazakhstan. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org>

UNESCO. (2023). Education and the Challenge of Generation Z: A Global Perspective. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from <https://www.unesco.org>

PHONETIC VARIATIONS IN AMERICAN AND BRITISH ENGLISH

NURGALIKYZY E.

Taraz University named after M. Kh. Dulaty, Taraz

The English language is one of the most widely spoken languages in the world. It has many variations depending on region, country, and even local area. Two of the most well-known and studied accents are **British English** and **American English**. These accents differ not only in pronunciation but also in vocabulary, grammar, intonation, and even communication culture. This article will explore the differences between American and British accents, the specific features of each, and why it's important to understand these differences when learning English. **Historical Background of the Differences.** The origins of the differences between British and American English go back to the 18th and 19th centuries, when the United States gained independence from Great Britain. After that, the language in the U.S. began developing independently under the influence of various ethnic groups, immigrants, and local culture. Interestingly, in some aspects, American pronunciation

is closer to older forms of English than modern British accents. For example, Americans often pronounce the «r» sound at the end of words, which was typical of English in the 17th century.[1]

The purpose of this article is to analyze the key phonetic differences between American and British English, discuss their historical causes, and illustrate how they appear in vowels, consonants, stress, and intonation.

Causes of Phonetic Differences

Historical development — separate linguistic evolution after colonization and the influence of various regional dialects. **Language contact** — exposure to other immigrant languages in America (French, German, etc.) affected pronunciation patterns. **Language identity and standardization** — RP developed as a «prestige» accent in Britain, while GA became a «neutral» national accent in the U.S. **Sound change** — vowel shifts and consonant changes occurred independently on both sides of the Atlantic.

Phonetic Differences

Pronunciation of «r» (Rhotic vs Non-rhotic)

American English (rhotic) clearly pronounces the [r] sound at the end of words, for example:

car — [kɑr]

hard — [hɑrd]

British English (Received Pronunciation, RP — non-rhotic) often **does not pronounce «r»** at the end of syllables unless followed by a vowel:

car — [kɑ:]

hard — [hɑ:d]

Vowel Sounds

British English uses more diphthongs and varied vowel sounds:

dance — [dɑ:ns]

bath — [bɑ:θ]

American English tends to use shorter, simpler vowels:

dance — [dæns]

bath — [bæθ] [2]

Intonation and Rhythm

British speech tends to sound more «musical,» with flowing intonation.

American speech is more rhythmic and can sound «flatter,» especially to non-native speakers.

Vocabulary Differences

Table 1 – Though the core of the language is the same, there are noticeable lexical differences:

British English	American English	Translation
flat	apartment	квартира
trousers	pants	брюки
lorry	truck	грузовик
lift	elevator	лифт
holiday	vacation	отпуск
biscuit	cookie	печенье

These differences can be confusing, especially when learning English through media or books.

Spelling Differences

Main Differences:

-our vs -or:

colour (BrE) vs *color* (AmE)

favour vs *favor*

-re vs -er:

centre vs *center*

theatre vs *theater*

-ise vs -ize:

organise vs *organize*

realise vs *realize*

American spelling was standardized largely due to Noah Webster, the creator of the famous *Webster's Dictionary*, who aimed to simplify and «Americanize» the English language in the U.S. [4]

Grammar Differences

Use of Tenses

BrE often uses the Present Perfect, while AmE may use the Past Simple:

BrE: I have just eaten.

AmE: I just ate.

Prepositions

BrE: at the weekend, in hospital

AmE: on the weekend, in the hospital

Collective Nouns

BrE can use plural verbs with collective nouns:

The team are winning.

AmE usually uses singular verbs:

The team is winning. [3]

Social Perception of Accents

British Accent:

Often perceived as «elite,» especially the RP accent.

Frequently used in films and media to create the image of an intellectual or aristocrat.

American Accent:

Considered more «neutral» and «friendly.»

Due to the influence of Hollywood, it's often seen as the «default» global English. [5]

Influence of Pop Culture and Globalization

American culture (through films, music, and the internet) has had a major impact on the global spread of the American accent. Many English learners naturally adopt American pronunciation simply because they hear it more often. On the other hand, the British accent is popular in academic circles and in Europe, where British English is often considered the «classic» form.

Practical Relevance and Applications

For English learners, understanding these differences helps to choose and maintain a consistent pronunciation model (British or American). Teachers and textbook authors can highlight these contrasts to prevent confusion in pronunciation. In speech technology (like TTS and ASR), accent variation must be modeled to ensure accurate speech synthesis and recognition. Awareness of accent differences also improves comprehension in movies, interviews, and podcasts.

Although American and British accents are just two varieties of the same language, their differences are quite significant. Understanding these differences is important not only for correct pronunciation but also for effective communication with native speakers from different countries.

Choosing a version to follow is a matter of taste, goals, and environment. However, knowing both gives a huge advantage: the ability to understand a wider range of materials, adapt in different English-speaking countries, and expand your linguistic knowledge.

REFERENCES

- 1 Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language.
- 2 Wells, J.C. (1982). Accents of English
- 3 Cruttenden, A. (2013). Gimson's Pronunciation of English (7th ed.). Routledge.

4 Labov, W., Ash, S., & Boberg, C. (2006). The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology and Sound Change. Mouton de Gruyter.

5 Labov, W. (1966). The Social Stratification of English in New York City. Center for Applied Linguistics / Washington, D.C. (және кейінгі басылымдар).

АБАЙ ҚАРАСӨЗДЕРІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘЛІМ–ТӘРБИЕ

ОЛЖАБАЕВА А. М.

**қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, М. Горький жалпы орта білім беру
мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы**

Абайдың қарасөздерінің жанрлық және стильдік ерекшеліктері пікірлер әр түрлі. Бұған себеп Абай қарасөздерің қалыптасқан проза жанрның біреуіне тели салудың қиындығынан туындайды. Бұл қиындықты заманымыздың кемеңгер жазушысы Мұхтар Әуезов ту бастан, яғни Абай шығармашылығын зерттей бастағанынан-ақ сезсе керек: «Жалпы алғанда Абайдың осы барлық қарасөз дейтін мұралары көркем прозаның өзіне бөлек, бір алуаны боп қалыптанады. Бұлар сюжетті шығармалар емес. Бұрынғы жазушылар қолданған естегі, мемуар да емес. Стиль, мазмұны жағынан алғанда, осы шығармалар Абайдың өзі тапқан, бір алуан көбінше адамгершілік, мораль мәселелеріне арналған өсиет, толғау тәрізді» деп ой қорытуында үлкен мән, терең астар жатқандай. Әсіресе «Абайдың өзі тапқан, бір алуан көркем сөздің түрі» деуі көптеген шешімін таппаған сұрақтарға жетелейді. Бүкіл ғұмырын Абай шығармашылығын зерттеуге арналған, энциклопедиялық білімі бар ғұлама-жазушының «қарасөздері» Абайдың өзі тапқаны дейді, бірақ жаңалығы деп ашып айтпайды, көркем сөздің түрлерін талай-талай ғылыми еңбектерінде бүге-шігесіне дейін талдайтын, әдебиет теориясының білгірі мұнда жұмбақтап, әлденеге меңзеу ғана бар: «Өзінің адамгершілік әлеуметшілік, ағартушылық ойларын айтуда, Абай педагогикалық жақсы әдісті қолданады. Оңайдан қиынға қарай жақыннан жыраққа қарай, қызықты, күлкілі жайдан, үлкен толғаулы қорытындыға қарай біртіндеп жетектейді. Сатылап отырып үгіт-насихат асырады». [1, 256.]

Абайдың қарасөздерінің жанрлық және стильдік ерекшеліктері туралы арнайы зерттеген Х. Сүйіншәлиев оны алты топқа бөледі:

«Олар: 1.Өсиет-ғақлия. 2. Тастих ретінде келетін философиялық трактат; 3. Нақыл сөз; 4. Кеңес әңгіме, дидактикалық насихат 5. Сын мақала ретіндегі публицистика; сөз; 4. Кеңес әңгіме, дидактикалық 6. Көркем прозалық элементтері бар әңгіме». Х.Сүйіншіәлиевтің Абай қарасөздерін әр қырынан талдауға барғаны, «ертеден мәлім прозалық шағын түрлерді» колданған деп қорытындылауы сөз жок үлкен істің бастамасы, Абай шығармашылығына ден қойған ғалымның «Абай қарасөздерін негізінен жай проза деп атау керек: өйткені өлең нормасына түспеген, жай сөзбен жазылған шығармасын басқаша атау мүмкін де емес»деп өзіндік топшылау жасауы батыл қадам деп бағалаймыз. [2,286.]Тек сол кездегі замана желінің табы білініп, бірыңғай орыс әдебиетінің ықпалын басым етуге мәжбүр болуы, Абайдың прозаны Пушкинше бастап, бірақ Пушкин ірі прозашы болып қалыптасып көркем проза берген, ал Абай Пушкиндей бола алмай шағын прозашы болып қалды деген салыстырулардың қазіргі күнгі көзараспен қарағанда «сәтсіз» шыққандығы бірден байқалады. «Бірақ, осы жай прозаларының өзі бұрынғы өсиеттерден өзгеше мазмұнда, өткір көркем тілмен жазылған жана идеядағы еңбек болып шықты» деп қанша мақтағанмен Пушкин сөз болған жерде Абай «дәрменсіз болып» қала берер еді, Абайдың шығармашылық жетістігі Пушкиннің шығармашылығына жетсем деген талаптану ғана болмақшы. Олай болған күнде Абайға жетем дегендердің денгейі қандай дәрежеде қалмақ? Абай қарасөздерінің жанрлық ерекшелігін сөз қозғамастан бұрын жалпы жанр мәселесіне тоқталғанымыз. [3,126.]

Жанр туралы сөз болғанда Аристотельден бастайтынымыз ақиқат әрі жанрдың мәселесі бүгінгі күнге дейін күрделі проблема ретінде қаралады, себебі әлі де болса анық-қанығы толық дәлелденбеген сауалдар туындауда. Ол оның сан қилы ерекшелігіне байланысты болса керек. Академик Зәки Ахметов жанрды былайша сипаттайды: «Жанр әдеби шығармалардың жеке түрлері, көркем әдебиеттің салалары. Көркем әдебиет арнасы кең, көп салалы өнер. Әдебиет туындыларының құрылыс-қалпы, мағыналық сыйымдылығы, көркемдік сипат-белгілері әр алуан бола береді. Сондықтан әдеби шығармалардың жүйесін тауып жіктеп-топтауға, түр-түрге бөлуге үлкен мән беріледі. Шығармаларды тегіне қарай және бітім- тұлғасы, өмірді бейнелеу өзгешелігі жағынан жіктеп-ажырату ерте заманнан бастап-ақ кездеседі. Осылай әдеби нұсқаларды тегіне, түріне қарай ажыратып беру негізінде жанр деген ұғым қалыптасқан». Қазіргі күндері әдебиет теориясына

оқулығы қолданыста жүрген академик З.Қабдолов жанрды даму үстіндегі ұғым, нақты тарихи түр деп анықтама береді, автор сөзіне тоқталайық: «Әдебиет теориясында пішін (форма) бар да, түр бар. Дәлірек айтқанда, әдебиеттің тектері (эпос, лирика, драма) бар да, түрлері (роман, поэма, трагедия т.б.) бар. Тек те, түр де, жанр деген ұғыммен, яғни жанр және жанрлық түрмен мәндес». «Жанр термині, - дейді әдебиет теориясының белгілі маманы Л.И.Тимофеев, әдебиеттің тегі деген мағынаны, яни эпос, лирика, драма дегенді білдіреді». Кейде В.Г.Белинский «Поэзияны тегіне және түріне қарай белу» деген мақаласында «Поэзия өнердің жоғары тегі» деп келеді де поэзияның үш тегі -эпос, лирика, драма – бар екендігін көрсетеді. В.Г.Белинский әдеби жанрлар туралы айтқанмен «жанр» термині аталынбайды. Ол тектің түрлері ретінде «Поэма», «повесть», «роман» терминдері эпостық шығарманың түрлері мағынасында келтірілген.

Әдебиет теориясы оқулығында Г. Н. Пospelов былай деп жазады: «Біздің ғылымда «жанр» термині екі мағынада қолданылады. Көбіне жанр баяғыдан бері әдебиеттің «тектері» болып саналатын эпосты, лириканы, драманы айтып жүр. Этимологиялық жағынан келгенде бұл дұрыс – француздың «genre» (латынның «genus» сөзінен алынған) сөзі «тек» деген ұғымды білдіреді. [4,38 б.]

Алайда, бұл ертеден қалыптасқан дәстүрді бұзады. Ол дәстүр бойынша «жанр» сөзімен әдебиеттің тектерін емес, сол тектердің ішкі бөлшектерін атайтын. Мәселен, эпопея, роман, новелла, очерк, немесе ода, эллегия, эпиграмма; я болмаса трагедия, комедия, т.б. Міне әдеби жанрларды біз осы дәстүрлі мағынада түсінеміз». М.Бахтин жанр көркемдік дамумен бірге өзгеріп отыратын, әрі ескі, әрі жана категория десе, әдебиет теориясын зерттеушілерінің бірі Г.Л.Абрамович тіпті әдебиеттің тегі, түрі, жанр деген ұғымдардың ара жігін ажырататын жұрт қабылдаған анықтаманың күні бүгінге дейін жоқтығын жазады. Белгілі фольклортанушы ғалым, профессор С.Қасқабасов жан жайын ерте жайында жан-жақты талдап, жазба әдебиеттегі жанрлар мен фольклордағы жанрлар табиғатын ашады, соны пікірлер айтады. Абайдың қарасөздерінің жанрлық ерекшеліктерін айқындауда ғалымның пікірлеріне де ден қойдық: «Жанр - өнердің, әдебиет пен фольклордың бір жағынан, жалпы, көп қырлы категориясы да, екінші жағынан, нақтылы категориясы. Көп қырлы болатыны - онда әр түрлі әдістер мен тәсілдер көрініс табады, ал нақтылы болғанда шығарма белгілі бір жанрдың аясында жазылады. Әр жанрдың өзіндік ерекшелігі, заңдары болады. Оларды

білмейінше, өнердің, фольклор мен әдебиеттің жалпы сырын түсіну мүмкін емес, сондай-ақ шығарманы дәл танып, терең талдап, әділ бағалау да қиын». Сонымен қатар С.Қаскабасовтың «жанрды көркемдік форма» дегенге айтқан пікірі Абай қарасөздерін, жанрын тануда да қажет секілді: «Жанрда қалыптасқан көркемдік форма деген сөз де – қазақ фольклортануы үшін тың пікір.

Алайда, біздің ойымызша, жанрда көркем форма дегеннен гөрі өмірді, оқиғаны бейнелеу тәсілі деген дұрыс сияқты. Себебі фольклордың барлық жанры бірдей көркем емес; екіншіден, форма ұғымы көп мағыналы, оған тәсіл де, тіл де, құрылыс та кіреді». Абай қарасөздерін арнайы зерттеген Х.Сүйіншәлиев «Абай прозасында публицистика сарыны басым» десе, М.С.Сильченко «қарасөздер» көркем прозаға жата алмайды, өйткені бұл сөздердің әрқайсысында бірнеше жанрдың элементтері бар екенін » айта отырып, қарасөздің бір қатарын публицистикалық сипатта, ғылыми проза стилінде жазылған шығармалар дейді. Аталған пікірлерді ескере отырып әдеби сынның жанрларын зерттеп жүрген, профессор Дандай Ысқақұлының тұжырымдарында пайдалануға тұрарлық: «Сондай-ақ, әдеби сынның жанрларын ажыратуға оның қандай стильмен жазылғандығы, қандай көркемдік куралдарды, әдістерді пайдаланғандығы көмектеседі. Сынның көркем жанрлары әдеби, публицистикалық жанрлары газет, ғылыми жанрлары ғылыми стильдермен жазылады. Әр түрлі жанрлар өзіне ғана тән сөз саптауды, бейнелеу тәсілдерін, өзіндік құрылымды қажет етеді. [4,126.]Тәжірибеде сынның таза әдеби, публицистикалық ғылыми турлері кездеспейді десе де болғандай. Әдетте, бұлардың барлығы бір-бірі- мен араласып, кірігіп қолданылады да, қайсысының әдеби, қайсысының публицистикалық жанр екендігін айыру қиындыққа соғады. Сол себепті де сынды әдеби тегіне, түріне, стиліне қарай белу әмбебап өлшем бола бермейді, дегенмен, де оның жанрлық сипатын ашып көрсеткен басты қасиеттердің бірінен саналады.

Көптен бері Абайдың педагогикалық қара сөздерін зерттеп «Абайдың қара сөздері» монографиясын талдай келе, бұл еңбекті зерттеп жүрген педагог-ғалым Ауданбек Көбесов Х.Сүйіншәлиевтің қара сөз, кеңес сөз немесе қарапайым көдуілгі «ғаклия» қатарына жатқызудың реті келмейтінін, оған өзінің келіспейтінін білдіреді. Абайдың өзі «Китаб тастихдағы» арабтың «тасдих» сөзі арабтың «сенім», «растау», «бекіту» деп мағына беретін сөздеріне сәйкес келеді, сондықтан Абайдың еңбегін «сенім кітабы» не болмаса «растау немесе бекіту кітабы» деген ғылыми атау берген жөн

болар еді дейді. А.Көбесов Абайдың қарасөздерін дербес ғылыми педагогикалық шығарма екенін ондағы кездесетін діни-педагогикалық және этно- педагогикалық терминдермен (хакім, ғалым, хауаса сәлім, тәркі дуние, ниет халыс, хұлық, жауан мәрт, инсаният, нақлия, шарх, ғибрат, ишарат т.б.) дәлелдегісі келеді, өз ұсынысын айтады: «біздің топшылауымыз бойынша Абайдың бұл бірегей, біртума еңбегінің түпнұсқасын данышпан бабасы әл Фараби салып кеткен шығыстың классикалық, педагогикалық туындылары үлгісінде жазылған педагогикалық трактат деп айтуға негіз бар, өйткені сырттай шолып танысқанның өзінде мұндағы тұнып тұрған педагогиканы байқамау мүмкін емес; тіпті дәлдеп айырсақ, оны «Педагогикалық діни(ислам) негіздері» деп атау әбден лайық. Мұның басты дәлелі трактаттың өзінде, оның әрбір сөзінде жатыр». А.Көбесов Абайдың ұстаздық толғау-арнауы еді деп отыз сегізінші сөзден мысал келтіреді: «Екі жүрегімнің қуаты перзентлерім! Сіздерге адам ұғылының мінездері туралы біраз сөз жазып ядкар (ескерткіш) қалдырайын. Ықыласпен оқып, ұғып алыңдар, оның үшін махаббатың толады. Махаббат - әуелі адамның адамдығы, ақыл, ғылым деген нәрселермен. [5,686.]

Мұның табылмақтығына себептер -әуелі хауас сәлім һәм тән саулық, бұлар туысынан болады, қалмысы жақсы ата, жақсы ана, жақсы курбы, жақсы ұстаздан болады». Осы мысалдан А.Көбесов Абайдың педагогтік тәлім- тәрбие, адамдық, ақыл дарыту туралы көздеген мұраты, нұсқаған жолы анық көрініп тұр дейді. Әрине, А.Көбесовтің айтқанындай Абайдың қарасөздерінде педагогикалық тәлім-тәрбиенің көрініс беретінін жоққа шығара алмаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Сыздықова Р. Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. Алматы: Арыс, 2004., -126б
- 2 Сүйіншәлиев Х.Ж. Абайдың қарасөздері, Алматы, 1956, -150 б.
- 3 Әуезов М. Мақалалар, зерттеулер. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 35-том. – Алматы: Жібек жолы, 2008.- 325б
- 4 Мұхамедқалиев Е. Абайдың «Қара сөздеріндегі» Адам Әлем қатынасы мәселесі. Филос. ғ.к. дисс. Автореф. А., 2009., -165б
- 5 Қабуснама. Алматы: Таймас баспахана үйі, 2003., - 95б

АҒЫЛШЫН-ҚАЗАҚ/ОРЫС АУДАРМАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИ-СПЕЦИФИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРДЫ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОРДАБАЕВА Ж. Д.

студент, Шетел филологиясы және аударма ісі кафедрасы,
М. Х. Дулати Тараз университеті, Тараз қ.

Әр халықтың мәдениеті – өзіндік бояуы мен болмысы бар баға жетпес қазына. Әрбір елдің рухани әлемі әмбебап құндылықтармен қатар, тек өзіне ғана тән, өзгелерде мүлде кездеспейтін ерекше ұғымдар мен нышандарға бай. Осындай бірегей ерекшеліктер – сол ұлттың төл мәдениетін, болмысын танытатын айрықша құбылыстар. Бұл құбылыстар әсіресе аудармашылар үшін аса қызықты әрі күрделі міндет.

Аудармашы – түрлі мәдениеттер тоғысында көпір орнатушы, мәдениетаралық диалогтың дәнекері. Ол тек тілді ғана емес, сол тіл арқылы өрілген халықтың танымы мен дүниетанымын да түсініп, жеткізе білуі қажет. Белгілі бір мәтіндегі сөздер мен ұғымдар басқа тілге тікелей аударылмайтын жағдайда, аудармашы олардың мәнін сақтай отырып, балама табудың амалын іздейді.

Мәдени-спецификалық ұғымдар-белгілі бір мәдени контексте ерекше мағынасы бар сөздерді немесе сөз тіркестерін білдіреді. Ғалым Влаховтың пайымдауынша, мәдени-спецификалық ұғымдар – белгілі бір халықтың географиялық ерекшелігі, күнделікті тіршілігі, мәдениеті мен тарихи даму жолына байланысты пайда болған, басқа ұлттың санасында жоқ немесе мүлде бөтен түсініктер [1, 447]. Бұл белгілі бір мәдениеттің негізгі сенімдері мен құндылықтарын көрсетеді. Мұндай сөздер мен сөз тіркестерінің болуы қарым-қатынас пен аудармада қиындықтар туғызады, тілдік және мәдени шекараларға қарамастан идеяларды дұрыс түсінуге жол бермейді. Бұл сәйкессіздік білім алушы аудармашылар арасында көңілсіздікке, қателіктерге және еріксіз мәдени сезімталдыққа әкелуі мүмкін. Бұл мәселені шешу үшін белгілі бір мәдениетке қатысты терминдердің қолданылуы мен маңыздылығын, аударма педагогикасына және оларды дұрыс меңгеруге қатысты туындаған мәселелерді түсіну мақсатында әртүрлі көзқарастардан белгілі бір мәдениетке қатысты терминдердің әлеуетін зерттеуге мүмкіндік беретін көп қырлы тәсілді қолдану маңызды. Мәдени-спецификалық ұғымдарды өзге тілде шебер жеткізу – нағыз кәсіби аудармашының шеберлігін көрсететін тұс.

Мәдени-спецификалық ұғымдар белгілі бір мәдениетке ғана тән және басқа мәдениеттерде тікелей баламалары болмауы мүмкін. Соған орай, идеяларды, құндылықтарды, нанымдарды немесе тәжірибелерді білдіреді. Олар көбінесе осы мәдениеттегі адамдардың мінез-құлқы мен өзара әрекеттесуіне әсер ету арқылы қоршаған әлемді қалай қабылдайтынын және түсіндіретінін қалыптастырады.

Мысал ретінде «face» сөзі Шығыс Азия мәдениетінде - қоғамдағы адамның беделі, абыройы, сыртқы көрінісі, қадірін білдіреді.

«Ubuntu» сөзі Африка мәдениетінде философиялық өмір салты. Оның негізгі мағынасы Адам - тек басқалармен қарым-қатынаста ғана адам. Әлеметтік әділет, бейбітшілік және ынтымақтастықтың негізі ретінде кең тараған [4, 170].

Бұл ұғымдар - реалийлер немесе мәдени-спецификалық ұғымдарға жатады, яғни олар тек сол мәдениетте түсінікті және тікелей аударылмайды [3, 136]. Аудармашы оларды жеткізу үшін түсіндіру, түсіндірме немесе контекстуалды балама қолдануға мәжбүр болады.

Мәдени-спецификалық ұғымдарды аудару стратегиялары:

П.Ньюмарк, В.В.Комиссаров, А.В.Федоров сияқты аударматанушылар ұсынған әдістер негізінде:

Түсіндіру арқылы аудару (Descriptive translation / Explanation)

Мәтінде нақты аударма орнына **түсініктеме** беріледі.

Мысал: Ubuntu → «Адам өз болмысын қоғам арқылы табады» деген африкалық философия.

Face → «Қоғам алдындағы беделді сақтау» деген ұғым.

2. Транслитерация + түсіндірме (Transliteration with explanation)

Ұғым **өз тілімен беріледі**, кейін түсініктеме қосылады.

Мысал: «Ubuntu (ұжымдық рух пен адамгершілікке негізделген африкалық философия)»

«Tatemaе (жапон қоғамындағы сыртқы әлеуметтік бейне)»

Мәдени балама табу (Cultural substitution)

Мақсатты тілде **ұқсас ұғым** табылып, сонымен ауыстырылады (бірақ мағына толық сәйкес болмауы мүмкін).

Мысал: Kazakh «жүзін сақтау» - «save face» (ағылшын)

Бірақ мұнда **мәндік айырмашылықтар** болуы мүмкін, сондықтан сақтық керек.

Басқа мәдени-спецификалық ұғымдарға мысалдар:

Кесте 1

Ұғым (сөз)	Мәдениет	Мағынасы	Аударма тәсілі
Hygge	Дания	Ыңғайлы, жылы атмосфера, өмірдің қарапайым ләззаты	Түсіндірмелі
Saudade	Португал	Сағыныш, жоғалған нәрсеге деген терең мұң	Түсіндіру
Yin& Yang	Қытай	Қарама-қарсылықтардың үйлесімі	Түпнұсқамен беру+түсініктеме
Қонақжайлылық	Қазақ	Қонақты ерекше құрметтеу	Түсіндіру немесе контекстпен
Siesta	Испан	Түскі ұйқы, демалыс	Мәдени балама (кейде транслитерация)

Мәдени-спецификалық ұғымдардың ішінде мереке атаулары ерекше орын алады, себебі олар әр ұлттың тарихи, діни, әлеуметтік ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Сондықтан мұндай атауларды аудару кезінде аудармашы қарапайым сөздік балама емес, нақты **аударма стратегияларын** қолдануы қажет. Бұл бағытта әлемдік аударматануда бірқатар ғалымдардың еңбектері маңызды орын алады.

Питер Ньюмарк өз еңбектерінде (1988) **cultural equivalent**, **transference**, **descriptive translation** сияқты стратегияларды ұсынады. Мәселен, *Mother's Day* атауы көбіне **калька әдісімен** – *Аналар күні* деп аударылады. Бұл – мазмұн мен форманы сақтай отырып аударудың тиімді жолы [2,97].

С. Влахов пен С. Флорин (1980) **реалийлерді** аударуда **транслитерация** мен **түсіндірмелі аударманы** қолдануды ұсынады [1,447]. Мысалы, *Halloween* — қазақ тілінде *Хэллоуин* деп беріледі, бұл **транслитерация** тәсілі. Алайда бұл атаудың діни-тарихи мәнін түсіндіру үшін қосымша **түсіндірме сілтеме** қажет.

Мона Бейкер (1992) мереке атаулары тәрізді ұғымдарға **cultural substitution** қолдануға болатынын жазады [[5,23]. Мысалы, *Thanksgiving Day* – ағылшын тілді елдерде кең тараған, бірақ қазақ тілді ортада баламасы жоқ. Мұндай жағдайда аудармашы оны *Алғыс айту күні* немесе *егін жинау мейрамы* деп түсіндіру арқылы **эксплицитация** стратегиясын қолданады.

Қазіргі аударматануда мәдени-спецификалық терминдерді, соның ішінде мереке атаулары, ұлтқа тән ұғымдар мен дәстүрлік реалийлерді аудару – үлкен теориялық және практикалық маңызға ие мәселе болып отыр. Бұл терминдер белгілі бір халықтың тарихи, әлеуметтік және рухани болмысымен тығыз байланысты

болғандықтан, оларды тікелей аудару әрдайым мүмкін бола бермейді.

Аудармашы тек тіл білуші ғана емес, **мәдениетаралық медиатор** ретінде әрекет етіп, оқырманға басқа мәдениеттің мәнін бұрмаламай, сонымен қатар түсінікті етіп жеткізуі тиіс. Осы орайда П. Ньюмарктың, С. Влахов пен С. Флориннің, В.Н. Комиссаровтың және М. Бейкердің аударма стратегиялары аудармашы үшін құнды бағыт-бағдар бола алады.

Калька, транслитерация, түсіндірмелі аударма, мәдени балама мен сілтеме сияқты тәсілдер мәдени-спецификалық ұғымдарды дәл әрі қабылдаушы мәдениетке бейімделген түрде жеткізуге мүмкіндік береді. Дегенмен әрбір жағдайды **контекст, аудитория және мақсатты тілдің мәдени коды** негізінде жеке қарастыру қажет.

Сондықтан мәдени терминдерді аудару мәселесі – бұл тек лингвистикалық емес, сонымен қатар мәдениетаралық коммуникацияның да түйінді бөлігі. Ол кәсіби аудармашыдан жоғары тілдік құзыреттілікпен қатар, мәдени сезімталдық пен терең білімді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Влахов С. , Флорин С. Непереводимое в переводе . 3-е изд., испр. и доп. М. : Р. Валент, 2006. – 447 с.

2 Newmark P. A Textbook of Translation . Prentice Hall ,1988 . 94–103p

3 Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва : Высш.школа ,1990. 135–140 с

4 Wierzbicka, Anna – Understanding Cultures through Their Key Words (Oxford University Press), 1997 .170p

5 Baker, Mona . In Other Words:A Coursebook on Translation .London:Routledge,1992 – 20-25,68-71 p.

БІЛІМ, ДІН ЖӘНЕ САЯСАТ ҮНДЕСТІГІ: АЛАШ ПАРТИЯСЫ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ӨЗЕКТІЛІГІ

ОРИНҒАЗИНА А. О.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАППАСОВА. Г. М.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Ежелгі дәуірден бері кез келген мемлекеттің саяси құрылымында ерекше орын алатын маңызды институттардың бірі – партиялық жүйе. Ол қоғам мен билік арасындағы дөнекер тетік ретінде жұмыс істеп, саяси шешімдердің қабылдануына тікелей ықпал етеді. Әр мемлекеттің партиялық жүйесінің қалыптасуы оның тарихи даму жолына, саяси мәдениетіне және идеологиялық бағдарларына тығыз байланысты.

Қазақстандағы партиялық кеңістік өз бастауын XX ғасырдың басындағы ұлттық қозғалыстардан алады. Сол дәуірдегі Алаш партиясының қызметі бұл үдерістің негізін қалаған маңызды тарихи кезең болды. Ресей империясының отарлау саясаты қазақ халқының тілін, дінін және ұлттық санасын әлсіреткенімен, сол тұстағы ұлт зиялылары ел болашағын сақтау мен жаңғыртудың жаңа жолдарын іздеуге кірісті. 1917 жылы құрылған Алаш партиясы - қазақ халқының мүддесін қорғаған алғашқы саяси ұйым ретінде тарихта айрықша орын алды. Алаш қайраткерлерінің бастамасы тек саяси қозғалыс емес, сонымен бірге жер, тіл, дін және білім мәселелерін қамтыған кең ауқымды ұлттық идеологиялық платформа болды.

1. Алаш партиясының саяси идеологиясының мазмұны мен ерекшеліктері

Алаш партиясының идеологиясы ұлттық мемлекетті қалыптастыру, халықтың саяси санасын ояту және қоғамдық әділеттілік орнатуға негізделді. Партияның 1917 жылғы бағдарламасында саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік бағыттар айқын жазылды.

Біріншіден, мемлекеттік және саяси құрылым мәселесінде Алаш партиясы демократиялық республика орнатуды ұсынды. Ол биліктің үш тармаққа бөлінуін, заңның үстемдігін және азаматтардың тең құқығын қорғауды мақсат етті. Бұл – қазіргі Қазақстанның саяси жүйесінің басты принциптерімен сәйкес келеді.

Екіншіден, жер және экономика саясаты ұлттық мүдде тұрғысынан қарастырылды. Алаш көсемдері «жер – халыктікі» деп жариялап, жерді сатуға және отаршыларға беруге қарсы шықты.

Бұл идея ұлттық экономикалық тәуелсіздік саясатының алғашқы үлгісі болды.

Үшіншіден, білім және қоғам саясаты партия идеологиясының өзегінде тұрды. Алаш зиялылары білімсіз ұлттың болашағы жоқ екенін жақсы түсінді. Сондықтан олар ана тілінде білім беруді, ұлттық мектептер ашуды, зайырлы оқу жүйесін қалыптастыруды ұсынды. Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатов секілді қайраткерлер халық ағарту ісін ұлттық саясаттың негізгі бөлігі деп санады. Олар үшін білім — мемлекеттің саяси тәуелсіздігі мен қоғамның өркендеуінің кепілі болды. Бұл ұстаным қазіргі Қазақстанның «Білімді ұлт» стратегиясымен тығыз үндес.

Төртіншіден, дін және рухани саясат мәселесінде Алаш партиясы дінді қоғамды біріктіруші мәдени күш ретінде бағалады, бірақ мемлекеттің зайырлы болуын қолдады. Бұл - діни төзімділік пен заманауи мемлекеттің үйлесімді үлгісін ұсынған ерекше кадам еді. Олардың пікірінше, ислам діні — халықтың моральдық тірегі, алайда саясат пен діннің ара-жігін ажырату қажет. Осы тұрғыдан алғанда, Алаш қайраткерлерінің дінге қатысты ұстанымы қазіргі Қазақстанның зайырлы саясат моделінің тарихи бастауына айналды.

Бесіншіден, әлеуметтік және қоғамдық саясатта партия теңдік, әділет, әйелдердің қоғамдағы орнын көтеру және кедейлердің құқығын қорғау мәселелерін көтерді. Бұл — сол заман үшін саяси тұрғыда өте батыл ұстаным болатын.

2. Алаш идеяларының тәуелсіз Қазақстандағы саяси сабақтастығы

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстанның саяси дамуы Алаш партиясы көздеген бағытпен өзара тығыз байланысты.

1991 жылдан бері елдің ішкі және сыртқы саясаты демократиялық даму, заң үстемдігі, ұлттық бірлік және әлеуметтік әділеттілік қағидаларына сүйеніп келеді. Бұл — Алаш идеологиясының өміршендігін дәлелдейді.

Мысалы, Елбасы Н. Назарбаевтың «Мәңгілік Ел» идеясында айтылған ұлттық мүдде, бірлік пен бейбітшілік принциптері Алаш партиясының бағдарламасында көрсетілген «халықтың тұтастығы мен елдің дербестігі» идеяларымен үндес.

Ал Президент Қ. Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы — Алаш көсемдерінің әділет пен теңдікке негізделген саяси көзқарастарының заманауи жалғасы.

Білім беру саясаты тұрғысынан алғанда, Алаш идеясы бүгінгі күні «Сапалы білім — табысты ұлт кепілі» қағидасында көрініс

табуда. Мемлекет ұлттық мектептерді, ана тілін және мәдени құндылықтарды сақтауға басымдық беруде.

Дін саясаты саласында да сабақтастық бар. Қазақстан қазіргі таңда түрлі дін өкілдері бейбіт өмір сүріп жатқан зайырлы мемлекет ретінде әлемге танылды. Бұл бағыт – Алаш партиясының діни төзімділік пен мәдени үйлесім саясатын жалғастыру болып табылады.

Қоғамдық саясатта да Алаш идеялары өз мәнін жоғалтқан жоқ. Азаматтық қоғамды дамыту, саяси партиялардың рөлін арттыру, қоғам мен билік арасындағы диалог орнату – қазіргі саяси реформалардың басты мақсаты. Бұл да Алаш қозғалысының «халық билігі – мемлекеттің тірегі» деген саяси ұстанымымен үндес.

3. Алаш мұрасының қазіргі қоғамдағы саяси және рухани рөлі

Алаш партиясының идеялары қазіргі жастар үшін ұлттық рух пен азаматтық жауапкершіліктің символына айналды.

Бүгінгі Қазақстанның даму бағыты – саяси тұрақтылық пен рухани жаңғыруды үйлестірген жол. Мұнда Алаштың үш негізгі құндылығы көрініс табады;

1 Саяси дербестік – егемен мемлекеттіліктің кепілі;

2 Білім мен мәдениет – ұлттық дамудың тірегі;

3 Дін мен руханият – қоғамның моральдық негізі.

Алаш қозғалысы қазақ халқын бірлікке, парасаттылыққа және өз тағдырына жауапкершілікпен қарауға үйретті. Бұл қасиеттер бүгінгі саяси мәдениеттің де өзегіне айналды.

Алаш идеологиясының тағы бір өзекті қыры – ұлттық бірлік пен келісім саясаты.

Қазіргі Қазақстандағы этносаралық қатынастардың тұрақтылығы мен толерантты саяси мәдениет – Алаш идеяларының практикалық жалғасы.

Қорытынды

Алаш партиясының идеологиясы – қазақ халқының саяси және рухани тарихындағы ең терең құбылыстардың бірі. Ол білім, дін, қоғам және саясат мәселелерін біртұтас ұлттық идея ретінде ұсынды. Тәуелсіз Қазақстан осы идеяларды жаңа жағдайда жүзеге асырып келеді.

Мемлекеттік саясаттың басты бағыттары – демократиялық даму, сапалы білім, зайырлылық пен рухани тұрақтылық, әлеуметтік әділеттілік – Алаш мұраттарымен тікелей байланысты. Сондықтан Алаш партиясының идеологиясы тек өткеннің мұрасы емес, ол –

қазіргі Қазақстанның саяси және идеологиялық жүйесін нығайтатын мәңгілік құндылықтар жиынтығы.

Өскелең ұрпақ үшін Алаш идеясы елдік, еркіндік және әділеттілік жолындағы нұсқаулық болып қалыптасқан.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Бөкейхан Ә. Шығармалар жинағы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. <https://alash.semeylib.kz/?lang=ru>

2 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. <https://tilalemi.kz/>

3 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 1995. <https://e-history.kz/kz/news/show/3485>

4 Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: Атамұра, 1995. <https://abai.kz/post/17666>

5 Тоқаев Қ.К. Әділетті Қазақстан: бәріміз және әрқайсымыз үшін. – Астана, 2022. <https://www.akorda.kz/>

6 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 2003.

7 Сарсенбаев М.С. Қазақстандағы саяси жүйенің қалыптасуы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.

8 Есмағамбетов К. Қазақ саяси ойының тарихы. – Алматы: Паритет, 2009. <https://kitap.kz/book/qazaq-sayasi-oyunyn-tarikhy>

9 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 2023.

10 Қойгелдиев М., Омарбеков Т. Тарих тағылымы және Алаш идеясы. – Алматы: Дәуір, 2018. <https://adyrna.kz/post/7720>

УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕДЕГІ ОРНЫ

ОРЫНҒАЗИНА А. О.

студент, Торайғыров университет, г. Павлодар

КАППАСОВА. Г. М.

PhD, қауымд. профессор, доцент, Торайғыров университет, г. Павлодар

XXI ғасыр – инновациялар мен білімнің ғасыры. Қазіргі әлемде экономикалық, технологиялық және әлеуметтік даму деңгейі елдің ғылым мен білім жүйесінің тиімділігімен тікелей байланысты. Университеттер бұрын тек білім беру орны ретінде қарастырылса, бүгінде олар қоғамның инновациялық экожүйесінің маңызды бөлігіне айналды.

Университет тек студенттерді оқыту орталығы ғана емес, жаңа идеялар мен ғылыми зерттеулердің, стартаптар мен технологиялық шешімдердің бастауы болып отыр. Осы тұрғыда университеттердің инновациялық экожүйедегі рөлі – қоғамның интеллектуалдық және экономикалық әлеуетін дамытудағы шешуші факторлардың бірі.

1. Инновациялық экожүйе ұғымы және оның құрылымы

Инновациялық экожүйе – бұл ғылым, бизнес, мемлекет және қоғам арасындағы өзара байланыстар жүйесі, оның мақсаты — жаңа білім мен технологияларды өндіру және оларды тәжірибеге енгізу.

Экожүйенің негізгі элементтері:

Ғылыми-зерттеу институттары – жаңа білім мен технологияларды қалыптастырады;

Бизнес және өндіріс секторы – инновацияларды нарыққа енгізеді;

Мемлекеттік институттар – инновациялық саясат пен қолдау тетіктерін қамтамасыз етеді;

Университеттер – жоғары білім мен зерттеу арқылы экожүйенің зияткерлік негізін қалайды.

Университет осы жүйеде орталық орын алады, себебі ол ғылым мен бизнесті, теория мен практиканы, идея мен өнімді байланыстыратын негізгі буын.

2. Университеттердің инновациялық экожүйедегі негізгі функциялары

Университеттер жаңа ғылыми идеялардың қайнар көзі болып табылады. Көптеген ірі жаңалықтар дәл университет қабырғасында дүниеге келген. Мысалы, Google компаниясы Стэнфорд университетінің зерттеу жобасы ретінде басталған. Қазақстанда да Назарбаев Университеті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Satbayev University сынды жоғары оқу орындары ғылыми стартаптар мен инновациялық орталықтар құру арқылы ұлттық инновациялық жүйеге үлес қосып отыр.

Қазіргі заманғы университеттер «үштік спираль» моделіне сүйенеді: университет – бизнес – мемлекет. Бұл модель инновацияны дамыту үшін әр сектордың өзара әрекетін қамтамасыз етеді.

Мысалы, шетелдік университеттерде студенттер стартаптар жасап, бизнес-инкубаторлар арқылы нақты нарыққа шыға алады. Осындай тәжірибені Қазақстанда да енгізу кеңінен дамып келеді – Astana Hub, TechGarden, QazInnovations сияқты экожүйелер университеттермен белсенді байланыс орнатқан.

Инновациялық қоғамның басты капиталы – адам. Университет білім арқылы адамның шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытады, бұл инновацияның негізгі қозғаушы күші.

Жоғары оқу орындары білім берумен қатар, студенттерді зерттеушілік, кәсіпкерлік және жобалық қызметке тарта отырып, болашақ инновациялық лидерлерді даярлайды.

3. Қазақстан университеттерінің инновациялық даму бағыттары

Соңғы жылдары Қазақстанда университеттік стартаптар белсенді дамып келеді. Мысалы, Назарбаев Университетінде «Innovation Cluster» құрылып, студенттер мен оқытушылардың идеяларын іске асыруға жағдай жасалған. Бұл орталықтар зерттеулерді коммерцияландыруға, ғылыми нәтижелерді өндіріске енгізуге мүмкіндік береді. Қазақстандық университеттер әлемнің алдыңғы қатарлы ғылыми орталықтарымен бірлесіп жобалар іске асыруда. Erasmus+, Horizon Europe сияқты бағдарламалар шетелдік тәжірибені енгізуге және академиялық ұтқырлықты дамытуға жағдай жасайды.

Мысалы, Satbayev University мен University College London арасындағы инженерлік жобалар тәжірибе алмасуға және жаңа технологияларды енгізуге мүмкіндік беруде.

Инновациялық университет өңірлік дамуға да тікелей әсер етеді. ЖОО жанындағы технопарктер мен бизнес-инкубаторлар жергілікті өндірістермен серіктестікте жұмыс істеп, аймақтық экономиканың инновациялық әлеуетін арттырады.

Мысалы, Қарағанды техникалық университетінің «Инновациялық технопаркi» аймақтық өнеркәсіп кәсіпорындарымен бірлесіп жаңа технологиялар енгізуде. Осы орайда, тақырып бойынша басты мәселелер мен перспективаларды ажырата аламыз.

Мәселелер

Ғылыми зерттеулердің жеткіліксіз қаржыландырылуы;

Инновациялық инфрақұрылымның әлсіз дамуы;

Университеттер мен бизнес арасындағы байланыстардың жеткіліксіздігі;

Коммерцияландыру тетіктерінің жетілмегендігі.

. Перспективалар

Ғылыми жобаларды венчурлық қаржыландыруды дамыту;

Университеттік стартаптарға мемлекеттік және жеке қолдауды күшейту;

Халықаралық серіктестікті кеңейту және академиялық еркіндікті арттыру;

Университеттерді өңірлік инновациялық хабтар ретінде қалыптастыру.

Университеттер – инновациялық экожүйенің интеллектуалдық өзегі. Олар ғылым мен өндірісті, идея мен тәжірибені біріктіретін негізгі институттар болып табылады. Инновациялық даму жолында университеттердің стратегиялық маңызы ерекше, себебі дәл осы жерде жаңа білім туады, адам капиталы қалыптасады және қоғамның болашағы айқындалады.

Қазақстан жағдайында университеттердің инновациялық әлеуетін арттыру – ұлттық экономиканың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды шарты.

Болашақта әрбір университет тек білім беру орталығы ғана емес, өз өңірінің инновациялық және әлеуметтік дамуына ықпал ететін зияткерлік драйверге айналуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н.Ә. Қазақстан–2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Астана: Елорда, 2012.

2 OECD. Universities and Innovation: Drivers and Challenges in the Knowledge Economy. – Paris: OECD Publishing, 2020. <https://www.oecd.org/en.html>

3 Drucker, P. Innovation and Entrepreneurship. – New York: Harper & Row, 1985.

4 Etzkowitz, H., Leydesdorff, L. The Triple Helix: University–Industry–Government Relations. – London: Routledge, 2000. <https://www.routledge.com/>

5 Назарбаев Университеті. Innovation Cluster NU: Annual Report 2023. – Астана, 2023.

6 UNESCO. The Role of Higher Education in Promoting Innovation and Sustainable Development. – Paris: UNESCO, 2021. <https://www.unesco.org/en>

7 Satbayev University. Innovation and Technology Transfer Report. – Алматы, 2022. <https://satbayev.university>

8 ҚР Білім және ғылым министрлігі. Қазақстан Республикасындағы жоғары білім және ғылым саласын дамыту тұжырымдамасы (2023–2029 жж.). – Астана, 2023.

9 Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934.

10 QazInnovations. National Innovation Ecosystem Overview 2024. – Астана, 2024. <https://qazinn.kz/en>

СОЦИАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ ЦИФРОВОЙ ЭПОХИ: ВЛИЯНИЕ НА ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ МОЛОДЁЖИ

ОСЬМАКОВА М. А.

преподаватель истории КГКП «Аграрно-технический колледж района Теренкөл», Павлодарская обл., с. Теренкөл

Цифровая эпоха, ознаменовавшаяся бурным развитием информационных технологий, интернета, социальных сетей и мобильных устройств, оказывает глубокое и многообразное влияние на общество в целом и на молодое поколение в частности. Молодёжь, выросшая в условиях цифровых коммуникаций, формируется под воздействием новых информационных потоков, медийных практик, виртуальных сообществ и глобальных культурных трендов. Эти обстоятельства приводят к трансформации ценностей, норм, ориентиров и представлений о смысле жизни, идентичности, религии, межличностных отношениях и социальной ответственности.

В казахстанском контексте – учитывая многонациональность, многоконфессиональность, стратегию модернизации, государственные программы цифровизации и развитие образовательной сферы – важно исследовать, какие именно вызовы ставит цифровая эпоха перед ценностными ориентирами молодёжи.

Цель доклада – выявить ключевые социальные вызовы, связанные с цифровизацией, проанализировать, как они влияют на ценностные ориентиры молодёжи Казахстана, и предложить направления педагогической, образовательной и общественной работы, способствующие устойчивому и гармоничному развитию ценностной сферы.

Актуальность темы:

– Темпы цифровой трансформации в Казахстане высоки: государство реализует программы по цифровизации образования, управления, культуры, СМИ. Новые технологии, включая интернет, смартфоны, платформы социальных сетей, виртуального общения прочно вошли в жизнь молодёжи.

– Изменения в способах коммуникации и потребления информации: молодёжь использует социальные сети, мессенджеры, видеохостинги, стриминговые сервисы, где информация подаётся быстро, визуально и часто фрагментарно.

– Ценностные сдвиги и неопределённость идентичности: в условиях глобализации и доступа к разнообразным внешним

культурным моделям молодые люди сталкиваются с разрывом между традиционными национальными, семейными, религиозными ценностями и теми образами, которые транслирует глобальная и медийная культура.

– Риск цифровой зависимости, информационных манипуляций, поверхностного мышления: всё это может ухудшать способность к глубокому критическому осмыслению, делать молодёжь более уязвимой к экстремизму, радикальным идеям, стереотипам, пропаганде.

– Образовательный вызов: современные школы, ВУЗы, воспитательные институты должны адаптироваться, включать в свои программы цифровую и медиа-грамотность, работу с ценностями, гражданским сознанием, религиозной грамотностью.

Поэтому исследование ценностных ориентиров молодёжи в цифровую эпоху является не просто теоретически значимым, но и практическим – для образования, воспитания, государственной политики.

Некоторые эмпирические исследования дают представление о том, как именно цифровизация влияет на молодёжь в Казахстане.

– В статье «Развитие ценностных ориентаций казахстанской молодежи» выявлены факторы, влияющие на ценности: семья, религия, образование, социально-политическая ситуация. Отмечается, что среди молодежи существует значительная подвижность и изменения в приоритетах; ценность материального благосостояния, карьерного успеха, самореализации часто становится выше традиционных ориентиров как религия и семья [2, с. 5-6]. Педагогика Вестник

– Исследование «Влияние социальных медиа на активность молодежи» показывает, что молодые люди, активно участвующие в публичных обсуждениях в соцмедиа, более склонны к участию в реальной социальной и гражданской активности; однако такие же люди могут быть подвержены влиянию «трендов» и идеологически окрашенных сообщений, не имеющих глубокого анализа [3, с. 8-9]. Бюллетень журналистики

– Статья «Цифровая культура молодежи: проблемы и перспективы» подчёркивает, что цифровая зависимость, низкий уровень медиа- и информационной грамотности ухудшают способность критически оценивать контент; вызывают риск копирования чужих моделей поведения без адаптации к

национальному и культурному контексту [4, с. 12-13]. Publisher Agency

– Исследование «Обзор формирования национальной идентичности посредством образования в цифровую эпоху» отмечает, что образовательные учреждения Казахстана всё активнее используют цифровые технологии (VR-технологии, мультимедиа, онлайн-курсы) для укрепления национальной идентичности, привития патриотических ценностей, языка, культуры; однако пока что такие практики нерегулярны и не покрывают все территории страны [8, с. 330-332]. ЦААНЦ

На основании обобщения данных и наблюдений можно выделить, какие именно изменения происходят в ценностной сфере молодёжи:

– Ценности самореализации, личной свободы, индивидуализма получают всё большее значение. Молодёжь стремится к самостоятельности, к поиску смысла жизни через карьеру, творчество, публичную активность. Это не обязательно плохо, но может приводить к конфликту с коллективистскими традициями, семейными обязательствами, религиозными нормами.

– Материальные ценности и потребительская культура усиливаются: стиль, внешность, модные бренды, вещи, которые можно показать в социальных сетях, становятся важным маркером социальной успешности. Потребление как символ статуса в медийной культуре – сильный фактор.

– Толерантность и открытость к внешнему влиянию: за счёт доступа к разным культурам, идеям, языкам; интерес к популярной культуре из других стран (музыка, мода, кино) растёт. Это может привести к культурному обогащению, но также к слабому интересу к сохранению родных языков, обычаев.

– Изменения в отношении религии и духовности: для некоторых молодых людей религия остаётся значимой ценностью, но её практика может становиться более личной, менее институциональной; возможен выбор между традиционными религиозными формами и «мягкой», адаптированной, либеральной формой веры, либо появление сектантских, альтернативных движений.

– Ценности грамотного, критического отношения к информации – информационная и медиа-грамотность становятся все более важными. Те, кто умеет отличать достоверные источники, фильтровать контент, полученный в цифровой среде, получают преимущество в формировании устойчивых ценностей.

- Ценности социальной ответственности, гражданской активности: многие молодые граждане через цифровые каналы включаются в общественные проекты, волонтерство, экологические движения, инициативы в защите прав человека. Социальные сети способствуют мобилизации, но также создают иллюзию активности («лайк-активизм»), когда виртуальная поддержка не переходит в реальные действия.

Проблемы, препятствующие гармоничному развитию ценностной сферы:

– Низкая медиаграмотность и критическое мышление: без способности анализировать, сопоставлять источники и мотивы, молодой человек может стать пассивным потребителем чужих идеалов.

– Разрыв между ценностями семьи / традиций / религии и тем, что транслируется в цифровой среде: если семья и школа не участвуют активно в цифровой жизни молодёжи, то их влияние может ослабевать.

– Коммерциализация и гиперреализация образов удачи, успеха, привлекательности: идеалы, чаще всего чужие, «гламурные», чаще всего недостижимые или недоступные, создают психологическое напряжение, недовольство собой.

– Переизбыток информации, выгорание: постоянное присутствие в цифровом пространстве, многозадачность, страх упустить что-то важное («FOMO») — всё это может влиять на психику, самовосприятие.

– Цифровое неравенство: в доступе к качественному интернету, к современным устройствам, к образовательным ресурсам многие молодые люди отстают, особенно в сельской местности или в удалённых регионах. Это может усиливать социальные и ценностные разрывы.

– Риск идеологической манипуляции, экстремизма: поскольку цифровая среда не всегда регулируема строго, в ней proliferate сообщения с радикальным содержанием, псевдо-религиозные учения, конспирологические теории, что может подорвать устойчивость традиционных ценностей.

Важные направления, в которых тема цифровых вызовов и ценностных ориентиров нуждается в более глубоком изучении, а также те аспекты, которые ещё мало разработаны:

– Исследование влияния искусственного интеллекта и алгоритмов на формирование ценностей – как работают

рекомендации, как алгоритмический контент усиливает определённые тенденции или предпочтения.

– Сочетание цифровой среды и религиозной грамотности – мало работ рассматривают, как молодёжь воспринимает религиозные ценности в цифровых форматах, через видео-лекции, онлайн-курсы, социальные сети.

– Региональные различия – между городом и деревней, между различными этническими группами, религиозными традициями; насколько ценностные ориентиры различаются и почему.

– Долгосрочные эффекты – как изменяются жизненные стратегии, профессиональные планы, семейные ценности молодых людей, выросших в полной цифровизации, когда они станут старше.

– Педагогические технологии адаптации – разработка методов, программ, курсов, которые помогают молодёжи сохранять баланс между глобальными цифровыми влияниями и национальными, культурными, религиозными корнями.

– Оценка эффективности интервенций – какие образовательные, воспитательные инициативы уже работают, и с какими результатами; что можно масштабировать.

Исходя из выявленных вызовов, можно предложить следующие меры, которые могут помочь смягчить негативные влияния цифровой среды и усилить позитивные:

– Внедрение медиа- и информационной грамотности на всех уровнях образования – школы, ВУЗы, курсы для родителей, общественных организаций. Это включает обучение критическому анализу источников, восприятию визуальных медиа, отличению фактов от мнений.

– Развитие программ религиозоведческого и нравственного образования, которые учитывают цифровое пространство: работа с блогами, онлайн-контентом, дискуссиями, сравнительным анализом религий и духовных практик.

– Укрепление роли семьи и традиционных институтов – поддержка семейных ценностей, продвижение культурного наследия, национального языка, проведение мероприятий, интегрированных с цифровой средой (например, онлайн-мероприятия, конкурсы, проекты).

– Создание и поддержка позитивного цифрового контента, ориентированного на молодёжь, с казахстанским культурным кодом, языком, национальными темами, с эстетикой, близкой молодому поколению.

– Региональная политика выравнивания доступа – улучшение инфраструктуры интернета, доступ к современным устройствам, цифровым ресурсам обучения в сельской местности, удалённых регионах.

– Мониторинг и исследование – регулярные социологические опросы, исследования жизненных ценностей, медийных привычек, религиозных установок; оценка эффективности государственно-общественных программ.

– Государственная и общественная политика – создание нормативов и стандартов образования, продвижение цифровых стратегий, которые учитывают культурные, языковые и религиозные особенности населения.

Цифровая эпоха приносит в жизнь молодёжи как новые возможности, так и серьёзные вызовы. Она меняет способы познания, общения, самовыражения и формирует новые ориентиры и ценности. В Казахстане, с его богатыми культурными и религиозными традициями, перед обществом стоит задача – обеспечить, чтобы эти перемены шли в гармонии с национальной идентичностью, культурным наследием и религиозным многообразием.

Для этого необходим комплексный подход: образование и воспитание, поддержка культурных инициатив, развитие критического мышления и медиа-грамотности, укрепление институтов воспитания. Только так можно добиться того, чтобы ценностные ориентиры молодёжи оставались устойчивыми, но не становились догматичными, оставались адаптивными к меняющемуся миру, не утрачивали корней, но были открытыми и толерантными.

ЛИТЕРАТУРА

1 Костяная Ю., Сарсенова С. Современное влияние цифровизации на основные сферы деятельности человека. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Социологические и политические науки, № 4, 2024, с. 16-32. [1, с. 16-32] bulletin-socpolit.kaznpu.kz

2 Кубиева В.А. Развитие ценностных ориентаций казахстанской молодежи. Вестник Карагандинского университета. Серия: Педагогика, 2020, № 2 (98), с. 6-15. [2, с. 6-15] Педагогика Вестник

3 Ессенбекова У.М., Алдабергенова Ж.Ж., Маманкул А.А., Smailova Б.А., Толегенова С.Т. Влияние социальных медиа на активность молодежи. Herald of Journalism, 2022, № 1 (63), с. 807-...
Бюллетень журналистики

4 Arinova O.T. Цифровая культура молодежи: проблемы и перспективы. Progress in Science, № 4, 2023. Publisher Agency

5 Uteeva K.J., Kassymova G.K., Sadibekov A.K. Обзор формирования национальной идентичности посредством образования в цифровую эпоху. Scientific Journal of Pedagogy and Economics, 2025, том ..., с. 323-340. ЦААНЦ

6 Aitymbetov N.I., Nyshanbayev N.K. Влияние цифровых технологий на трансформацию политической культуры современной казахстанской молодежи. Journal of History, 2021, № 2 (101), с. 118-127. bulletin-history.kaznu.kz

THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA ON MODERN ENGLISH LANGUAGE

OMIRBOLAT T., NURLANKYZY A., KURBANOVA A.
students, M. Kh. Dulaty Taraz University, Taraz
AUGANBAYEVA M. A.

PhD, Associate Professor, M.Kh. Dulaty Taraz University, Taraz

In the 21st century, social media has become one of the most powerful tools of human communication. Platforms such as Facebook, Instagram, TikTok, and X (formerly Twitter) connect millions of users every second, transforming how people express themselves and interact with one another. Since language is a constantly evolving system, it naturally adapts to new forms of communication. Modern English, in particular, has been significantly influenced by the rise of social media. This paper examines how social media affects vocabulary, grammar, and communication style in English, and why these changes are important for linguistics and education.

In recent years, social media has evolved beyond simple entertainment – it has become a powerful space for global interaction. It allows people to share their thoughts instantly, shaping a fast and modern form of English that often combines features of both spoken and written language (Herring, 2013). Messages are typically short, expressive, and creative, frequently using abbreviations, emojis, and new words to convey meaning quickly.

New vocabulary emerges on social media almost daily. Words like selfie, hashtag, and meme originated online but are now part of everyday English (Crystal, 2019). This demonstrates that social media plays a central role in expanding and transforming the language. Moreover, since

English is the dominant language of the internet, people from different countries use it in unique ways (Androutsopoulos, 2018). As a result, social media English is diverse, colorful, and constantly evolving.

However, this linguistic freedom also brings challenges. Some educators argue that online communication habits lead to poor grammar and spelling among young users (Baron, 2008). Others believe these concerns are exaggerated, since most people can easily switch between formal and informal English depending on the context. Therefore, studying how social media influences modern English is essential. It helps researchers, teachers, and learners understand how communication evolves in the digital age and how English continues to adapt to technological progress and social change.

The relationship between technology and language change has been a focus of linguistic research for many years. In his influential book *Language and the Internet* Crystal (2001) explained how digital communication gives rise to new language norms, often differing from those found in traditional spoken or written English. He described the internet as enabling a mixed mode of communication—neither entirely written nor spoken—that reflects the evolving nature of language in the digital age. Likewise, Tagg (2015) emphasized that messages shared online are not just random or disjointed texts, but meaningful interactions that reflect real-life communication patterns and social dynamics.

Despite growing scholarly interest, there is still an ongoing debate: do digital forms of communication enhance or harm the English language? Some researchers argue that social media use contributes to simplified grammar, inconsistent spelling, and the widespread use of informal or nonstandard expressions, especially among younger generations. They worry that this trend could negatively affect standard language skills over time. On the other hand, supporters of digital communication point out its potential to promote creativity, linguistic flexibility, and innovation. From emojis and abbreviations to memes and online slang, digital platforms have broadened the expressive capacity of English and made communication more inclusive and diverse.

Thus, the key issue explored in this paper is how social media is transforming the English language in diverse and complex ways—adapting it to new contexts without necessarily causing its decline. Through the analysis of real-world digital discourse and a review of relevant linguistic studies, this research aims to offer a more balanced view of how online communication is reshaping modern English usage.

Aim and Objectives of the Study

The main aim of this study is to provide a comprehensive analysis of the linguistic influence that social media has on modern English. In the 21st century, social media has become one of the most dominant forms of human interaction, fundamentally changing the way people use language in everyday communication. The rise of online platforms has introduced new vocabulary, abbreviations, and informal expressions that have had a significant impact on the development of the English language. Therefore, the purpose of this research is to examine how these linguistic changes shape the structure, vocabulary, and function of modern English, as well as to consider their implications for society and education.

The objectives of the study are as follows:

1. To identify linguistic changes caused by social media.

This includes analyzing the emergence of new words, neologisms, abbreviations, and forms of internet slang that are now part of everyday English. Examples such as selfie, influencer, unfollow, and DM will be examined to show how online communication contributes to vocabulary expansion.

2. To explore how online communication affects vocabulary and grammar.

This objective focuses on changes in writing style and structure, such as the omission of punctuation, the use of capitalization for emphasis, and the incorporation of emojis as emotional and communicative tools in digital language.

3. To discuss both the positive and negative aspects of social media's linguistic influence.

On one hand, social media promotes creativity, expressiveness, and linguistic innovation. On the other hand, excessive use of informal online language may negatively impact users' grammatical accuracy and spelling, especially among young people. The study aims to provide a balanced analysis of these opposing perspectives.

4. To suggest ways educators and students can adapt to these linguistic changes.

This includes offering recommendations on how to integrate awareness of social media language into language education, helping learners distinguish between formal academic writing and informal digital communication. Such adaptation will enable English learners to understand and appropriately use modern linguistic trends.

Overall, this study not only explores how social media influences the English language but also demonstrates how modern English continues

to evolve, adapt, and diversify in the context of globalization and digital communication.

This research is focused on a qualitative analysis of how modern English is evolving through the influence of social media platforms. The study is based on empirical data and real-life examples collected from widely used digital platforms such as TikTok, Instagram, and Reddit. These platforms provide rich ground for observing new forms and patterns of language use, as users often communicate in informal, spontaneous styles that reflect current linguistic trends.

Primary data was gathered from user comments, post captions, chat messages, and textual elements found in stories. These data points allowed for close observation of language transformation in actual digital contexts. Special attention was given to linguistic phenomena such as abbreviations, internet-specific vocabulary, neologisms, emojis, and emoticons and their semantic functions within communication.

In addition to data collection, a broad review of contemporary linguistic literature, scholarly articles, and academic publications from the period of 2015 to 2024 was conducted. This literature provided a theoretical framework for understanding the digital transformation of language and helped contextualize the observed changes. Ideas and conclusions drawn from these sources were used to support the interpretation of emerging language features found in social media discourse.

Methodologically, the research is based on both descriptive and thematic analysis. Descriptive analysis focused on identifying and interpreting specific linguistic features—such as vocabulary expansion, frequency and meaning of abbreviations (e.g., LOL—laugh out loud, BRB—be right back, BTW—by the way), and changes in syntactic structure. Thematic analysis, on the other hand, allowed for the exploration of broader social and technological influences that underlie these linguistic shifts.

The following key linguistic phenomena were examined in detail:

Brevity: Due to character limits and the fast-paced nature of digital platforms, users aim to communicate their ideas in the shortest way possible;

Informality: Grammatical norms are often relaxed, with spelling and punctuation used creatively or inconsistently;

Immediacy: Messages are usually composed quickly, with little pre-planning or revision;

* □ Code-switching: The alternation between two or more languages or language varieties within the same sentence or discourse;

Phonetic spelling: Words are written based on how they sound (e.g., «u» for «you,» «gr8» for «great»);

Acronym formation: The frequent use of shortened forms to save time and space;

Neologisms: The creation of new words that reflect emerging internet culture and digital phenomena;

The semantic function of emojis and emoticons. The use of visual symbols to replace or enhance verbal expression, sometimes standing in for entire sentences or emotions.

These linguistic trends help demonstrate how language is changing on social media and the extent to which such platforms influence or challenge traditional norms. The analysis also highlights the gradual blurring of boundaries between digital and standard language use.

Ultimately, this mixed-method approach provides a comprehensive perspective on how digital platforms impact language behavior and contribute to the ongoing evolution of modern English. It reflects the adaptive nature of language, shaped by technological change and social dynamics, and offers insight into its future directions.

The findings of the study demonstrate that social media has had a significant impact on modern English. Social platforms have not only introduced new words and expressions but also influenced the overall structure and usage of the language. Words such as selfie, hashtag, influencer, and unfollow first appeared online but have now become a natural part of everyday English. This illustrates how language constantly evolves and adapts to new forms of communication in response to social and technological change.

Grammatical norms have also become more flexible. Social media users often omit punctuation, use capital letters to express emphasis or emotion (I'M SO HAPPY!), and prefer simpler and more conversational sentence structures. This trend has blurred the boundary between written and spoken English, making the language more informal, concise, and adaptable to quick communication.

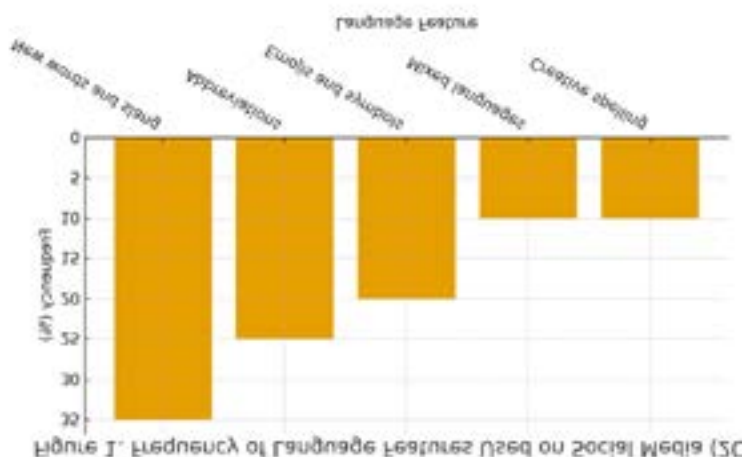
The results further indicate that the interaction of diverse cultures on the internet has made English more global and inclusive. Non-native speakers contribute unique phrases, idioms, and cultural nuances, which expand and enrich the English lexicon. As a result, modern English reflects a combination of linguistic and cultural influences from around the world, creating a more dynamic and multicultural form of expression.

In conclusion, social media has transformed English not only as a means of communication but also as a space for cultural exchange and social interaction. Consequently, contemporary English has become more flexible, informal, and globally interconnected than ever before.

While some teachers and linguists are concerned that informal online English may weaken grammatical standards, others view it as a natural stage of linguistic evolution. Social media encourages brevity, creativity, and emotional expressiveness. For example, the use of memes and abbreviations reflects a sense of community and humor among users.

This linguistic flexibility suggests that English is not losing its structure but rather developing new ways to connect people. However, students must learn to distinguish between academic writing and online communication to maintain professional accuracy.

As shown in Figure 1, the most frequently used language feature on social media between 2020 and 2024 is the use of new words and slang, accounting for 35% of all observed cases. Abbreviations represent 25%, while emojis and symbols account for 20%. Mixed languages and creative spelling appear less often, each representing only 10% of total usage. (picture 1)

Picture 1

To conclude, social media has played a crucial role in reshaping modern English by influencing its vocabulary, grammar, and communication practices. These linguistic developments are closely

tied to broader social changes, technological advancements, and the increasing demand for quick, expressive interaction. Although informal digital language should not replace standard English, its role in shaping future language trends is undeniable. Understanding such changes allows linguists, educators, and learners to better grasp how language evolves within digital contexts.

In essence, the rise of social media has transformed how English is used, fostering new linguistic forms and modes of expression. These changes mirror ongoing shifts in how people connect, communicate, and share information. While nonstandard or informal online language is often viewed critically, it is also a space where creativity and adaptability thrive. Recognizing and analyzing these developments helps stakeholders in education and linguistics understand the broader implications for communication in a digital age.

As online interactions continue to expand, it is important to approach these changes not as threats to linguistic integrity, but as opportunities to observe language in motion. Seeing English as an evolving system highlights its versatility and ability to accommodate diverse voices and styles. Social media, despite its informal nature, has become a driving force for linguistic innovation and global communication. For both students and professionals, being aware of these shifts is essential for effective and relevant communication today. Ultimately, rather than weakening English, social media may be contributing to its growth by opening up new, creative pathways for expression.

REFERENCES

- 1 Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge University Press. pp. 45–82.
- 2 Tagg, C. (2015). *Exploring Digital Communication: Language in Action*. Routledge. pp. 60–115.
- 3 Androutsopoulos, J. (2018). *Mediatization and Sociolinguistic Change*. De Gruyter. pp. 101–140.
- 4 Bennett, L. (2020). *Language, Identity and Social Media*. Palgrave Macmillan. pp. 88–132.
- 5 Baron, N. S. (2008). *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford University Press. pp. 53–97.
- 6 Herring, S. C. (2013). *Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent*. In D. Tannen & A. M. Tester (Eds.), *Discourse 2.0: Language and New Media* (pp. 1–25). Georgetown University Press.

7 Page, R., Barton, D., Unger, J. W., & Zappavigna, M. (2014). Researching Language and Social Media: A Student Guide. Routledge. pp. 73–90.

8 Georgakopoulou, A. (2017). Small Stories Research: Methods and Analysis in Social Media. Bloomsbury Academic. pp. 41–75.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТУДЕНТОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ ВУЗА

ПОПАНДОПУЛО А. С.

**PhD, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар
ШОКУБАЕВА З. Ж.**

докторант, Торайгыров университет, г. Павлодар

Современная образовательная среда вуза претерпевает значительные изменения под влиянием цифровизации. Цифровая среда, включающая онлайн-платформы, становится неотъемлемой частью учебного процесса. Цифровизация не только расширяет возможности обучения, но и создает новые вызовы, связанные с формированием ценностных ориентаций студентов. В условиях информационного перенасыщения, влияния социальных медиа и доступности разнообразных мировоззренческих концепций возникает необходимость психолого-педагогического сопровождения студентов для формирования устойчивых ценностных ориентиров, соответствующих принципам гуманизма, профессиональной этики и социальной ответственности. В контексте Республики Казахстан данная проблема актуальна, учитывая активное внедрение цифровых технологий в образование, что поддерживается государственными инициативами. Цель данной статьи - рассмотреть особенности психолого-педагогического сопровождения студентов вуза в цифровой среде, направленного на развитие их ценностных ориентаций, с учетом нормативной базы Республики Казахстан, исследований казахстанских ученых и результатов опроса студентов НАО «Торайгыров университета».

Цифровая среда вуза представляет собой совокупность технологических, информационных и коммуникационных ресурсов, используемых в образовательном процессе. Включение системы управления обучением (LMS - Learning Management System), цифровые библиотеки, онлайн-курсы, социальные

сети и мессенджеры, которые студенты активно используют для общения и обмена информацией. В такой среде ценностные ориентации студентов формируются под воздействием множества факторов: контента, с которым они взаимодействуют, социальных взаимодействий в виртуальном пространстве и образовательных программ, реализуемых в цифровом формате.

Ценностные ориентации, понимаемые как система установок и убеждений, определяющих поведение и выбор человека, играют ключевую роль в профессиональном и личностном становлении студентов [1]. Цифровая среда может как способствовать, так и препятствовать формированию позитивных ценностей. Доступ к разнообразной информации может расширять кругозор, но одновременно провоцировать дезориентацию из-за противоречивых мировоззренческих установок. Влияние социальных сетей может усиливать конформизм или, наоборот способствовать развитию критического мышления, в зависимости от качества контента и уровня медиаграмотности студентов.

В Казахстане цифровизация образования и психолого-педагогическое сопровождение студентов регулируется рядом нормативных документов, которые создают основу для формирования ценностных ориентаций в цифровой среде. Ключевые документы включают: Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 с изменениями на 2023 г. [2], Концепция воспитательной работы в системе высшего образования от 2017 г. [3], Государственный общеобязательный стандарт высшего образования от 31 октября 2018 г. [4], Стратегия развития молодежной политики до 2030 года [5]. Данные документы создают основу для организации психолого-педагогического сопровождения, направленного на развитие ценностных ориентаций студентов в условиях цифровизации.

Проблема формирования ценностных ориентаций студентов в цифровой среде активно изучается казахстанскими учеными. Среди ключевых авторов в казахстанской науке можно выделить: Е.И. Салганову, которая исследует вопросы медиаграмотности и влияния цифровой среды на формирования мировоззрения молодежи [6]. А. Куатбеков занимается изучением психолого-педагогического сопровождения студентов в условиях цифровизации [7]. Исследования Ч.Н. Исмаиловой акцентируют внимание на роли цифровых платформ в воспитательной работе и формировании нравственных ценностей. Ч.Н. Исмаилова анализирует влияние

социальных сетей на ценностные ориентации молодежи, подчеркивая необходимость психолого-педагогической поддержки для противодействия манипулятивному контенту [8]. И.В. Роберт, исследует вопросы цифровой этики и ее интеграции в образовательный процесс. В своей работе И.В. Роберт предлагает внедрение тренингов по цифровой культуре для формирования этических ценностей студентов [9]. Авторы подчеркивают важность комплексного подхода к формированию ценностных ориентаций, включая развитие медиаграмотности, этических компетенций и рефлексивных навыков.

Психолого-педагогическое сопровождение в контексте данной статьи рассматривается как целенаправленная деятельность преподавателей, психологов и кураторов, направленная на поддержку формирования ценностных ориентаций студентов в цифровой среде. Основные задачи такого сопровождения включают: формирование медиаграмотности, развитие рефлексии, поддержка социальных взаимодействий, интеграция ценностного компонента в образовательный процесс, профилактика негативного влияния цифровой среды.

Для эффективного сопровождения ценностных ориентаций студентов в цифровой среде вуза предлагаются следующие подходы:

- интеграция ценностно-ориентированного контента в образовательные программы: включение в учебные курсы тем, связанных с этическими аспектами использования технологий, социальной ответственностью и профессиональными ценностями, помогает студентам осознанно формировать установки;
- организация тренингов и семинаров по медиаграмотности: тренинги, направленные на развитие навыков анализа информации, критического мышления и безопасного поведения в интернете, позволяют студентам лучше ориентироваться в цифровой среде;
- создание виртуальных сообществ с ценностным ориентиром: вузы могут организовывать онлайн-сообщества, где студенты обсуждают вопросы, связанные с профессиональной этикой, социальной ответственностью и личностным развитием;
- индивидуальная психологическая поддержка: консультации с психологами, доступные как в очном, так и в онлайн-формате, помогают студентам справляться с вызовами цифровой среды, такими как стресс от информационной перегрузки или конфликты в социальных сетях;

– использование интерактивных цифровых инструментов: интерактивные платформы, такие как онлайн-квесты, стимуляции и форумы, могут быть использованы для моделирования ситуаций, требующих принятия ценностно-ориентированных решений.

Для изучения ценностных ориентаций студентов в цифровой среде был проведен опрос среди 50 студентов Торайгыров университета (г. Павлодар, Казахстан). Выборка включала студентов 1-4 курсов различных специальностей (технические, гуманитарные направления), из которых 60% составляли девушки и 40% - юноши. Возраст респондентов варьировался от 18 до 22 лет. Опрос проводился в формате онлайн анкетирования с использованием платформы Google Forms в октябре 2025 года.

Цели опроса: выявить основные ценностные ориентации студентов в цифровой среде; оценить уровень медиаграмотности и восприятия цифровой среды на формирование ценностей; определить потребность студентов в психолого-педагогическом сопровождении.

В анкету вошли следующие вопросы:

1 Какие ценности вы считаете наиболее важными в вашей жизни? (открытый вопрос).

2 Как часто вы сталкиваетесь с информацией в интернете, которая противоречит вашим ценностям? (1- никогда, 5 – очень часто).

3 Оцениваете ли вы достоверность информации в социальных сетях перед тем, как ей доверять? (1- никогда, 5 – всегда).

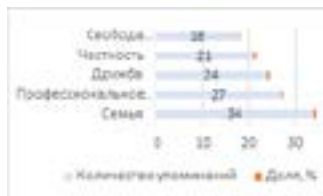
4 Чувствуете ли вы потребность в поддержке (например, консультациях, тренингах) для лучшего понимания цифровой среды? (да/нет).

5 Какие аспекты цифровой среды (социальные сети, онлайн-курсы) наиболее сильно влияют на ваши ценности? (открытый вопрос).

Результаты опроса представлены в следующих таблицах:

Таблица 1 – Основные ценности студентов

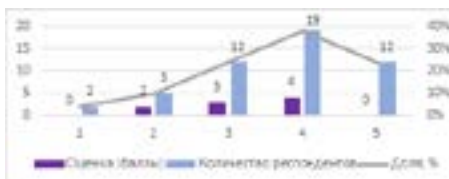
Ценность	Количество упоминаний	Доля, %
Семья	34	68%
Профессиональное развитие	27	54%
Дружба	24	48%
Честность	21	42%
Свобода самовыражения	18	36%

Полученные данные в таблице 1, свидетельствуют о приоритете традиционных ценностей (семья, дружба) в сочетании с ориентацией на личностный и профессиональный рост. Результаты могут быть использованы для дальнейшего анализа влияния ценностных ориентаций на мотивацию и поведение студентов.

Таблица 2 – Частота столкновения с информацией, противоречащей ценностям

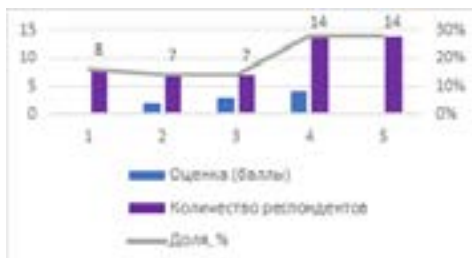
Оценка (баллы)	Кол-во респондентов	Доля, %
1 (Никогда)	2	4%
2	5	10%
3	12	24%
4	19	38%
5 (очень часто)	12	24%

Большинство респондентов по результатам, представленным в таблице 2, (62%, оценки 4-5) часто сталкиваются с информацией, противоречащей их ценностям. Наиболее распространенной является оценка 4 (38%), что указывает на значительное влияние противоречивой информации на ценностные ориентации студентов. Низкая доля тех, кто никогда не сталкивается с такой информацией (4%), подчеркивает повсеместность данного явления в цифровой среде.

Таблица 3 – Проверка достоверности информации в социальных сетях

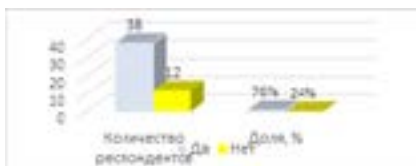
Оценка (баллы)	Кол-во респондентов	Доля, %
1 (Никогда)	8	16%
2	7	14%
3	7	14%
4	14	28%
5 (всегда)	14	28%

Результаты, указанные в таблице 3, свидетельствуют следующее, 28% респондентов (оценка 5) всегда проверяет достоверность информации в социальных сетях, что свидетельствует о недостаточном уровне медиаграмотности среди студентов. Значительная доля (28% с оценкой 4) проверяет информацию часто, но не систематически. При этом 44% (оценки 1=3) редко или никому не проверяют достоверность, что указывает на уязвимость студентов к дезинформации.

Таблица 4 – Потребность в психолого-педагогическом сопровождении

Ответ	Кол-во респондентов	Доля, %
Да	38	76%
Нет	12	24%

Большинство студентов (76%) (таблица 4) выражают потребность в психолого-педагогическом сопровождении, что подчеркивает актуальность поддержки в формировании устойчивых ценностных ориентаций и адаптации к цифровой среде. Меньшинство (24% не видит необходимости в таком сопровождении, что может быть связано с высокой уверенностью в своих компетенциях или недостаточной осведомленностью о возможностях поддержки).

Таблица 5 – Аспекты цифровой среды, влияющие на ценности

Аспект цифровой среды	Количество упоминаний	Доля, %
Социальные сети	32	64%
Видеоконтент (YouTube, TikTok)	26	52%
Онлайн-курсы	14	28%

Результаты опроса подтверждают актуальность проблемы формирования ценностных ориентаций в цифровой среде. Высокая частота столкновения с противоречивой информацией (62% респондентов) и низкий уровень медиаграмотности (44% редко или иногда проверяют достоверность информации) указывают на необходимость внедрения образовательных программ, направленных на развитие критического мышления и анализа информации. Выраженная потребность в психолого-педагогическом сопровождении (76%) подчеркивает важность создания в вузе системы поддержки, включающей тренинги, консультации и интерактивные форматы работы.

Психолого-педагогическое сопровождение ценностных ориентаций студентов в цифровой среде вуза является важным инструментом их личностного и профессионального развития. Результаты опроса проведенного в НАО Торайгыров университете, подтверждают актуальность данной проблемы и подчеркивают необходимость внедрения образовательных и поддерживающих мер. Представленные выше результаты демонстрируют приоритет традиционных ценностей, низкий уровень медиаграмотности и высокую потребность в сопровождении. Предложенные подходы, включающие интеграцию ценностно-ориентированного контента, развитие медиаграмотности, создание сообществ и индивидуальную поддержку, могут способствовать формированию устойчивых ценностных ориентиров, соответствующих вызовам современного общества. В перспективе необходимы дальнейшие исследования для оценки эффективности таких программ и разработки новых методик, учитывающих динамику цифровой среды.

ЛИТЕРАТУРА

1 Матжанова, И., Матжанова, К. 2020. Особенности ценностных ориентаций современной студенческой молодежи: социологический анализ. Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Социологические и политические науки. 69, 1 (январь 2020), 138–143. <https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-8940.21>

2 Об образовании Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>

3 Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы // Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248>

4 Об утверждении государственных общеобязательных стандартов высшего и послевузовского образования // Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 20 июля 2022 года № 2.

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200028916>

5 Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023 - 2029 годы // Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 247. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247>

6 Салганова Е. И., Бредихин С. С., Щетинина Е. В. Медиаинформационная грамотность современной молодежи: социологический анализ // Вестник ЮУрГУ. Серия «Социально-гуманитарные науки». – 2022. – Т. – 22, – № 3

7 Куатбеков А. Психолого-педагогическое сопровождение формирования медиакомпетентности будущего менеджера образования // диссертация, Республика Казахстан, – Алматы, – 2023.

8 Исмаилова Ч.Н. Проблемы цифровой трансформации высших учебных заведений Цифровая трансформация образования: состояние и перспективы. Материалы II Международной научно-практической конференции. 30 июня – 2 июля 2023 года. Махачкала, Республика Дагестан/Под общ.ред. профессора Т.Г. Везирова. – Махачкала: Издательство АЛЕФ, ДГПУ, – 2023. – 372 с.

9 Роберт, И.В. Формирование информационной безопасности личности обучающегося в условиях интеллектуализации его деятельности / И.В. Роберт // Педагогическая информатика. – 2017. – № 2. – С. 42-59.

ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЙСАР ҮШ АРЫСЫ

САГИНОВА Н. Д.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, М. Горький жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Қазақ халқы «Үш бәйтерек» деп атап кеткен Ілияс Жансүгіров, Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин қазақ әдебиетіне айтулы ақын, қарымды қаламгер, дарынды драматург ретінде үлкен үлес қосты. Олардың қаламынан Қазақстанның дарқан даласы, өндіріс орындары мен еңбек адамдарының іс - әрекеттері, өмірге деген кұштарлықтары, болашаққа үміт – сенімдері кеңінен көрінеді. «Үш бәйтерек» ұлттық сөз өнерін азаматтық бейне, беделімен де, қайраткер, қаламгерлігімен де биік белеске көтерді. Ұлт руханиятын даңқты туындыларымен, тақырып байлығымен, жанрлық қырларымен, көркемдік әлемімен байытты. XX ғасырдағы қазақтың жаңа әдебиеті негізін салушылардың бірі Сәкен Сейфуллин аз ғана ғұмырында мол мәдени мұра қалдырды. Қазақ әдебиетінің барлық жанрында тамаша туындылар берген жаңашыл жазушы қаламынан туған шығармалар халық өмірінің ең көркем образдар арқылы, терең идеялар айтып, эстетикалық игіліктер жасады. Ұлттық әдебиетке төңкерістік мазмұн жаңа нысан асқан идея әкелген жазушы туындылары халқымыздың рухани қазынасын қорландыра түсті. Сәкен Сейфуллин кеңестік дәуірде туған қазақ әдебиетінің тұңғыш қаламгері болып, поэзия, проза, драматургия сияқты жанрлармен әдебиетіміздің басқа саласында да көрнекті қызметтер атқарды [1.72б.]. Сәкеннің ерлік күреске толы өмірі мен шығармашылық еңбектері біздің әдебиетіміздің идеялық қалыптасуы кезіндегі орасан қызметімен бірге, оның профессионалдық жағынан өсуіне, ер жетуіне зор үлес қосты. Ол қазақ әдебиетін барлық жанр жағынан ілгерілетіп, жаңа дәуір талаптары негізінде үлкен жаңалықтар жасады. Мұның бәрі Сәкенді қазақ әдебиетінің негізін салушы деп айтуға дәлел. Қазақ әдебиетінің негізін салушы, тамаша ақын және көрнекті қоғам қайраткері Сәкен Сейфуллиннің есімі халық арасына кең жайылған. Ол – қазақ ақындарының ішінде бірінші рет революцияны, сол арқылы тарихи кезеңдерді ашық бейнеледі. Сәкен сол кездегі халықтың тұрмысын, хал – жағдайын жырлаушылардың бірі ретінде саналады. Сәкен — қатал күрес үстінде шынығып өскен ақын азамат. Ол өзі белсене араласқан әдебиет қозғалысы қайшылығының ащы-тұщы дәмін де мол татты. Ол әр уақытта Қазақстандағы әдебиет қозғалысының басы-

касында, жуан ортасында болды. ҚазАПП-тың алғашқы дәуірінде (1929 жылға дейін) қазақ совет әдебиетінің идеялық позициясын нығайтуға белсене араласқан болса, онан кейінгі дәуірде, бір кезде өзі ұйымдастырып басшылық еткен ҚазАПП енді Сәкеннің өзіне ауыз салды. 1931 жылғы жазған бір мақаласында ҚазАПП-тың бастығы М.Қайыпназаров: «Жақында ҚазАПП болып Сәкеннің шығармаларын сынадық, сол сынның аяғында Сәкенді пролетариат әдебиетіне одақтас ақын деп таптық»,—дейді. Егер 20-жылдары Сәкен ұлтшылдардың шабуылды сынына ұшырайтын болса, енді ҚазАПП-тың кезіндегі осындай сындардың тегеуіріне өзі түседі.

Бірақ Сәкен мұндай сындардың бірде-біріне абыржып, сасқан емес. Өзіне қарсы айтысып, тартысып жүрген адамдардың сорына қарай жаңа шығармаларды үсті-үстімен жазумен болды. 1935 жылдардың алғашқы жартысында Сәкен көркем шығарма, ғылыми еңбектермен қатар мемлекеттік қоғам істеріне жаңадан құрылған Қазақстан совет жазушылары одағының ұйымдастыру, шығармашылық жұмыстарына белсене араласады. Қазақстан Орталық атқару комитетінің мүшесі, Жазушылар одағы президиумының мүшесі. Пушкиннің қайтыс болғанына 100 жылдығын өткізу комиссиясының бастығы. Жазушылар ұйымына жаңадан мүше алу комиссиясының бастығы, ақындар слетін, декаданы өткізу комиссияларының мүшесі. «Әдебиет майданы» журналының редакторы болып, толып жатқан мәдени-ағарту және қоғамдық игі істердің жүзеге асуына Сәкен өте жігерлі кіріседі.

Сәкеннің әдебиет майданындағы аса маңызды партиялық шараларды іске асыруға, жігерлі араласуына Мирзоян бастаған өлкелік партия комитетінің жаңа басшылығы себепші болды. Осы тұста Сәкен көркем шығармаларын да мол өндіріп жазып тастайды. 1933 жылы «Альбатрос», «Қызыл ат» поэмаларын шығарды. «Альбатрос» пен «Қызыл ат» Сәкен поэзиясының тағы бір белге көтерілген, творчестволық іздеуден туған күрделі шығармалары еді. Сәкен поэзиясымен қатар, творчестволық еңбектің негізгі салмағын енді бірте-бірте проза жанрына аудара бастады. Ол бірқатар жағдайларда өзі көрген, өзі араласқан өмірден елес беретін «Біздің тұрмыс», «Сол жылдарда», «Дауыл алдында», «Жемістер» атты роман, повестерін жазуға кіріседі, олардың бірқатар тараулары газет-журналдарда, түрлі жинақтарда жарияланды. «Айша» атты повесі 1935 жылы жеке кітап болып шығады. «Қызыл сұңқарлар» пьесасын бүтіндей жөндеп, қайта жазып, ол Қазақтың мемлекеттік драма театрында қойылады. «Тар

жол, тайғақ кешу» толықтырылып, 1936 жылы қайта басылды. Ал Сәкеннің бірқатар шығармалары (1927-1937 жылдар арасында) «Атаман Анненковтың азап вагонында» «Тар жолдан» (үзінді), «Советстан», «Көкшетау», «Айша», «Қызыл ат», «Жемістер», т.б. орыс тілінде басылып шықты. Қазақ совет әдебиетін өркендетудегі Сәкеннің зор еңбегін партия мен үкімет айрықша бағалап, 1936 жылы Еңбек Қызыл Ту орденімен наградтады. Ақынның әдебиеттегі еңбегінің жиырма жылдығын бүкіл Қазақстан жұртшылығы болып тойлады. Ақын 1939 жылы 9 октябрьде қайтыс болған [1, 75-81 б.]. Бейімбет Майлин – поэзия, проза, драма саласында бірдей өнімді еңбек еткен қаламгер. Ол «Садақ» қолжазба журналында, «Айқап» журналында, «Қазақ» газетінде жарияланған алғашқы өлеңдерінен бастап-ақ ел өмірінің сан-сала көкейкесті мәселелеріне ден қояды. Сахара жұртының мұң-мұқтажын, арман-аңсарын, әсіресе азаттық-теңдік тақырыбын тілге тиек етеді. Бейімбеттің поэзиялық шығармаларындағы Мырқымбай – типтік кейіпкер деңгейіне көтерілген жиынтық бейне. Мырқымбай бейнесі арқылы Бейімбет сол кездегі қазақ кедейлерінің болмыс бітімін, уақыт, қоғам аясындағы тіршілік-тынысын суреткерлік шыншылдықпен бедерлей алған. Бейімбет қазақ поэзиясында поэма жанрының өрісін ұзартып, өресін биіктетуге қомақты үлес қосқан. Оның «Байдың қызы», «Рәзия қыз», «Қашқын келіншек», «Маржан», «Өтірікке бәйге», «Кемпірдің ертегісі», «Хан күйеуі», «Мырқымбай» поэмалары тақырыбының әр алуандығымен, оқиғалық тартымдылығымен, өзіндік тіл-стилімен қазақ поэзиясының көрнекті үлгілерінің бірі болып табылады. Қазақ әдебиетінің XX ғасырдағы жаңа дәуірін бастаған «алыптар тобында» ірі ақын, іргелі прозаик және драматург Бейімбет Майлиннің орны өзгеше, бөлек. Қалам қызметіне ерте (1912 жылдан) араласқан Майлиннің ширек ғасыр ішінде жазған тандаулы поэзиялық, прозалық, драмалық шығармалары – біздің бүгінгі сөз өнерімізге қосылған қымбат қазына. Қазіргі қазақ әдебиетінің негізгі жанрларын қалыптастырып, дамытуға сіңірген ерекше еңбегін, бүгінгі қазақ аулының жаңа тарихындағы жиырмасыншы-отызыншы жылдардың көркем шежіресін жасауда атқарған айрықша қызметін өз алдына қойғанда, Бейімбет Майлин өзінен кейін қолына қалам ұстағандарға анық екі қырымен өнеге: 1) «Талант – еңбек» деп Горький айтқандай, саңлақ суреткер өлшеулі ғана шығармашылық ғұмырында өлшеусіз еңбек сүйгіштігімен «Жазушылық – жазу, жақсы жазу, жақсы жаза алсаң қалам құрғатпай жазу» екенін тынымсыз да мігірсіз іс-әрекетімен

қолма-қол дәлелдеп кетті; 2) «Әңгіме – шеберлік мектебі» деп Федин айтқандай, құдды қазақтың Чеховы секілді құдіретті зергер әрі қысқа, әрі нұсқа новеллалары арқылы шын мәніндегі әдеби шеберліктің мектебін ашып, осы жанрдағы шынайы, тап-таза, мөп-мәлдір реализмнің үлгісін көрсетті. Бейімбет (Бимағамбет) Жармағамбетұлы Майлин 1894 жылы бұрынғы Торғай облысы, Қостанай уезі, Дамбар болысындағы Ақтөбе деген жерде қазіргі Қостанай облысы, Таран ауданы, Майлин кеншарында туған. Екі жасында әкеден жетім қалған Бейімбет бір байдың сауыншысы боп жүрген анасының қолында тәрбиеленеді. Жетіге жеткен соң өзі де сол байдың қозысын бағып, кейін атының делбесін ұстайды. Бейнет пен жоқшылықтың ащы дәмін ерте татқан жас бала көрі ежесінің жылы құшағында бұйыға тербеліп отырып, оның: - Өмірімде көргенім күндік, құлдық, Бұл жалғанда бар ма екен біздей мұндық?— деген гөй-гөйінің зар сырын жанымен ұғады. Әжесі көне жырларды көп білетін, өзі де аздап өлең шығаратын ақынжанды адам екен. Соның әсері болса керек, Бейімбет қаршадайынан өнерге құмартып өлеңге әуестенеді. Майлин алғаш рет ауыл молдасынан сауат ашып, хат таниды. Содан соң есігінде жүрген бай үйінде тұратын Әбдірахман Сатыл-балдин деген татар мұғалімнен дәріс алады. Одан әрі іргелес көрші ауылдағы басқа бір Әбдірахман Арғынбаев дегеннің медресесіне түсіп, екі жыл (1910—1912) оқиды. («Шұғаның белгісіндегі» бас кейіпкердің учитель болуы және Әбдірахман атануы тегін еместі). Өз бетінше кітап оқып, көп ізденеді; қалаға барып, білімін одан әрі көтеруге талаптанады. 1938 жылы жазықсыз тұтқындалып, қызыл қырғын саяси репрессияның құрбаны болады [2.202 б.].

Ілияс Жансүгіровтың өскен ортасы да, өмір кешкен қоғамы да оның ең алғаш қалам тартып, ақындық жолға түсуіне түрткі болған, дарынын, ішкі талант құбылыс-қасиетін ашқан, әсемдік әлеміне жетелеген—Жетісу табиғаты мен өзінің туып-өскен жерінің сұлулығы. Әдетте, сұлулыққа тәнті болған адам ғана құштарланады, іңкәрлік сезімге бөленіп, толғанысқа, қиял сезімге бой ұрады. Бұл жайтты Ілияс та басынан кешірген. Бойындағы сезімтал қасиеті оның ойын сан-саққа жүгіртеді, қинайды, әбден қалжырап, бәлкім қасындағы өзін сезетіндей адам табылмағасын қолына қалам алуы да ғажап емес. Алғашқы өлеңдерінің бірінде былай деп жырлайды: - Ащы көңіл, Тұщы өмір, Төсек—темір, бар ма дос? Қайғы баптап, Ойды шақтап Сырғанақтап жүрмін бос. («Шам-шырақ»). Жоғарыда айтып өткеніміздей, Ілиясқа жас, албырт кезінде табиғаттың сұлу көрінісі

ерекше әсер еткен. Табиғатқа іңкәрліктен туған балғын жырлары айналадағы тылсым сәт пен жарқыл қаққан өмір көріністерінен туса, кейінірек эпикалық шығармаларға батыл ауыз салады. «Ілияс поэзиясындағы мөлдір арнаның бірі - табиғат лирикасы»-дейді, академик Р.Нұрғалиев өзінің «Арқау» атты монографиялық еңбегінде. «Туған жерін, елінің тау-тасын өзен – көлін беріле сүйген патриот ақын қоршаған ортаның ғажап сұлулығынан өз шабытына нұр алып, сан алуан бояулары буырқанған ғажап суреттер салды. Бұлардың ішінде нақты географиялық мекені танылған («Ағынды менің Ақсуым»), табиғаттың бір сурттегі көрінісін бейнелейтін («Ақшам», «Бұлт», «Желді күн», «Жазғы таң»), құбылысты көз алдына әкелетін («Жауында», «Жел», «Тас») сан алуан үлгілері бар. Натюрморт, этюд, эскиз сипатындағы туындылардағы ойлар, символдық бейнелер, ишарат образдар философиялық идеяларға жетелейді, көп мағыналы сарын- әуездерді тудырады». Шынында да ақынға суреткерлік, қылқалам шеберлігі секілді қасиетке ие болмай, ірі полотно жазу мүмкін емес. Ілияс өз бойындағы осы бір буырқанған қасиетті ауыздықтай ала алды ма? -Жоқ! Шынайы дарын тірі, көрікті табиғатты сезіне отырып оның тылсымынан шыға алмастан, оны мүмкін-қадірінше одан әрі игергісі келетіндіктен, қаламын сілтей берді. Қазақ ортасында өлең өнері ертеден-ақ ерекше орын алды десек, табиғатты жырлау кенже қалған тақырыптардың бірі. Ілияс мұны сезінбеуі мүмкін емес. Сезінді де, осы тақырыпқа ерекше ден қойды. Ілиястың табиғат лирикасына орай жазылған қай өлеңін алып қарасаңыз да, ондағы стиль өрнегі, қаламгерлік дара тұлғасы айқындалып тұрады. Өлеңіндегі эпикалық кеңдік, теңеу, эпитет, метафора, градация, эпифора, анафора байлығы оның поэзиясындағы негізгі белгілері десек, одан халықтық, фольклорлық леп ескендей сезіледі. Олай болуы заңды да. Халқымыздың құт-берекесі дарыған, көне заманнан даналық пен ақындық мекені болған Жетісу жерінің перзенті Ілияс бала күннен бастап өлең мен жырдың қойнауында туып, сонда өсіп-өркендеген. Нәтижесінде, нағыз халықтық пафоста, танымдық-білімдік тұрғыдан берері мол, этнографиялық ғылым саласына жақын жазылған өлеңді оқып тамашалайсыз. Ақ үйге алты қанат келсем кіріп, Босаға, маңдайша мен табалдырық, Кереге алты жапсар, алпыс уық, Шаңырақ, күлдіреуіш оған жуық. Құр, таңғыш, басқұр, арқан, екі аяқ бау, Төрт ірге, есік жабық, ши туырлық, Он бес бау ішкі-сыртқы белдеу, желбау, Тұскиіз көрпе, көпшік, шай шымылдық Текемет, жастық, шапан, кілем, сырмақ, Алаша, бешпет, көйлек, сәлі бөрік, Самаурын,

үстел кесе, шәйнек, шәугім, Дөдеге, сандық, кебеже, ақ түндік. Бұрын-соңды мұндай өлең жазылмаған. Бұл қазақ поэзиясындағы жаңа серпін, жаңа үрдіс. Бұл өлең үлгісін Ілияс жас шағында жазған. Қазірде ұмытыла бастаған үй- жабдығын өлеңмен өріп, атауын атап, түсін түстеп беру Ілияс шығармаларын ерекше ажарландырады. Осы тұрғыда жазылған өлең үлгілері Ілияс поэзиясында кейінгі кезендерде берік орын алған. «Жетісу суреттері» өлеңі Ілиястың ең айшықты шығармаларының бірі. Өз тұрғысында М.Әуезов бұл шығарманы бағалап, былай деген еді: «Мен Ілиясты бұрын білуші ем, өлеңдерін оқып жүретінмін. Бірақ оның шын мағынасында дарынды ақын екенін мойындағаным сол «Жетісу суреттері» өлеңін оқығаннан кейін» дейді. «Жетісу суретінде» ақын 52 тіршілік иелерін атап өтеді. Өлең жолдары былай келеді: Мінеки. Алатауға біткен торғай: Қара, боз, суық, бұқпас, сипті, шымшық, Шапшақай, майлық, маубабұқа, шөже, Тоқылдақ, сан-сапалақ атаулысы... Ал аңдар атаулысы: сілеусін, ілбіс, аю, бұғы, бұлан, қасқыр шибөрі, қарсақ, сусар, бұлғын, жанат таутеке, арқар, қаракұйрық, суыр, марал т.б. Жыртқыш құстар: тазқара, балтажұмар, құмай жұртшы, су бүркіт, лашын, түйған, тұнжыр, тынар, мықи, ителгі, бөрпі, қырғи, тұрымтай, бидайық, бүркіт, тығанақ тағы басқа да құстар мен қазірде ұмыт болған ағаш-шөптердің атаулары өлеңде ерекше жарасым тауып, табиғи түрде орын тапқан. Көзі тірісінде ақындықтың Құлагері атанған Ілияс 1938 жылы жазықсыз жазаға ұшырайды [3.283б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Әбішев Ә. Заңғар: Сәкен Сейфуллин туралы эссе - естелік // Сөзстан.- Алматы, 1986.-. 8 кітап.
- 2 Мұқанов С. Есею жылдары. – Алматы:Жазушы, 1970 ж.
- 3 Қаратаев М., Т. Нұртазин, С. Қирабаев. Қазақ совет әдебиеті. – Алматы:Мектеп,1987 ж.

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ЖАСТАР СЛЕНГІНІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

САЙЛАУБЕКОВА Г., САДВАКАС А.

студенттер, 4 курс, В02312-«Филология: ағылшын филологиясы»,
М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

СУИНБАЕВА М. Г.

аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, М. Х. Дулати атындағы
Тараз университеті, Тараз қ.

Қазіргі лингвистикада қоғамның белгілі бір топтарының, әсіресе жастардың, сөздік қорын зерттеу маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Жастар сленгі – бұл тілдің өте жылдам өзгеретін, үнемі дамып отыратын динамикалық қабаты болып табылады, ол тек лексиканың өзгеруін емес, сонымен қатар қоғамдағы мәдени өзгерістерді де көрсетеді. *Дэвид Кристалл сленгі тілдің ауытқуы емес, керісінше жаңа сөздердің негізгі көзі әрі мәдени өзгерістердің көрсеткіші ретінде қарастырады.* [1]. Яғни, сленг - тілдің жаңашылдықтармен тәжірибие жасайтын бір түрі.

Осы зерттеудің мақсаты – қазіргі ағылшын тіліндегі жастар сленгінің негізгі лингвистикалық (семантикалық, морфологиялық, синтаксистік) және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін анықтау. Зерттеудің негізгі міндеттері: сленг лексикасының мағыналық өзгерістер механизмдерін талдау, оның сөзжасамдық модельдерін анықтау, синтаксистік ерекшеліктерін жіктеу және оның әлеуметтік топ ретіндегі жастар арасындағы коммуникативтік-тәжірибелік функцияларын ашу.

1. Жастар сленгінің лингвистикалық статусы және зерттелу тарихы

Жастар сленгі көбінде тілден тыс, бейресми түрде қолданылады. Бірақ ол белгілі бір әлеуметтік топтар арасында кеңінен тралған және де жиі қолданылады. Дегенмен, заманауи зерттеулер сленгі тілдік инновациялардың көзі ретінде қарастырады. *Пенелопа Эккерттің атап өткендей, «Өзгеру – бұл әлеуметтік мағынаның тілде өндірілуінің және талқылануының негізгі механизмі. Жастар командалары әлеуметтік-лингвистикалық айырмашылықтарды құру үшін ерекше қуатты аландар болып табылады»* [2]. Бұл жастар сленгінің тек «әдеби тіл бұзушылығы» емес, керісінше жастардың өз болмысын немесе әлеуметтік идентичность қалыптастыру үшін қолданылатын маңызды құралекенін көрсетеді.

Жастар тілін зерттеу эволюциялық тұрғыдан үш кезеңнен өтті: алдымен ол тілдік норманың бұзылуы ретінде қарастырылса, кейін жүйелі вариация ретінде танылды, ал қазіргі уақытта ол әлеуметтік мағынаны құрудың күрделі механизмі ретінде зерттелуде. *Осыған байланысты Свеня А. Тальямонте былай деп ескертеді: «Жастар сөйлеуінде кездесетін тілдік инновациялар кездейсоқ немесе бейімделмеген емес; олар жүйелі және негізгі грамматикалық ережелерге бағынады, бұл ережелер әдеби түрді басқаратын ережелер сияқты дерлік күрделі»* [3]. Осылайша, сленг өзіндік жүйесі бар тілдік құбылыс болып табылады.

2. Қазіргі ағылшын жастар сленгінің семантикалық-мағыналық ерекшеліктері

Жастар сленгіндегі ең ерекше нәрселердің бірі – сөздердің бұрынғы, қалыпты мағынасы мүлде өзгеріп, көбінесе жаңа, метафорлық мағынаға ие болуы. Бұл процесс реверсификация (қарама-қарсы мағына беру) құбылысын қамтиды.

Мысалы, «sick», «ill» сияқты сөздер қазіргі сленгте «тамаша, керемет» мағынасын білдіреді («That concert was sick!»). Бұл мағынаның радикалды ауысуы дені саулықтан ауруға қарай жылжуға емес, керісінше, нәрсенің «күшті» немесе «қозғаушы» болуына негізделген эмоционалды реакцияны білдіреді. Сол сияқты, «salty» (тұзды) сөзі «ашулы, кекті» мағынасында («Don't be salty because you lost»), бұл тұздың дәмін аштық метафорасы ретінде пайдаланылуына негізделген.

Эмоционалды-экспрессивті функция басым: сленг күшті эмоцияларды қысқа және тиімді түрде беруге бағытталған. «I'm dead» немесе «I'm deceased» сияқты өрнектер нақты өлімді емес, күшті әсерді (әдетте күлкіден) білдіреді. *Анна-Брита Стэнстрём бұл туралы былай деп түсіндіреді: «Жастар сөйлеуіндегі прагматикалық маркерлер мен нығайтқыштар, мысалы, 'like', 'so' және 'whatever', әңгіме басқаруда және сөйлеушінің көзқарасы мен эмоционалды қарқынын білдіруде шешуші рөл атқарады»* [4]. «Fire» (от) сияқты сөздер бір нәрсенің жоғары сапалы немесе тамаша екенін білдіру үшін қолданылады, бұл да эмоционалды нығайтудың мысалы.

3. Жастар сленгінің морфологиялық құрылымдары

Жастар сленгі жаңа сөздер жасау үшін барлық қолжетімді морфологиялық құралдарды белсенді пайдаланады. Солардың ішіндегі кең тарағаны – бұл конверсия, яғни сөз табын өзгертусіз бір сөз табынан екіншісіне ауысу.

Мысалы, «to ghost» (есей сияқты жоғалу) – зат есім етістікке айналды. «To adult» (ересек адам сияқты әрекет ету, яғни түпкілікті міндеттерді орындау) – зат есім етістікке айналды. Бұл құбылыс күнделікті өмірдің жаңа құбылыстарын атау қажеттілігінен туындайды.

Сөз құрастыру да кең таралған:

– Біріктіру: «hangry» (hungry + angry – аштықтан ашуланған), «finsta» (fake + Instagram – жасанды емес, жеке Instagram парақшасы).

– Қысқартулар және акронимдер: «GOAT» (Greatest Of All Time – барлық уақыттың ең үздігі), «FOMO» (Fear Of Missing Out – сағыныш қаупі), «sus» (suspicious – күдікті).

Жастар сленгінде жаңа сөз жасау кезінде аффиксация тәсілі де жиі қолданылады, әсіресе суффикстер өте өнімді: «glow-up» (сыртқы түрін немесе өмір деңгейін жақсарту), бірақ префикстер де белсенді қолданылады, мысалы, «super» және «mega» нығайтқыш ретінде.

Бұл модельдер тілдің экономиясы заңына бағынады: мүмкіндігінше аз фонетикалық материал арқылы мүмкіндігінше көп ақпарат беру. Жаңа сөздер желілік коммуникация арқылы тез таралады, бұл олардың тұрақтылығын арттырады.

4. Жастар сленгінің синтаксистік ерекшеліктері

Жастар сленгі сөйлем құрылымын барынша жеңіл әрі ықшам етуге тырысады. Яғни, сөздер мен сөйлемдер қысқарып, эмоция мен әсерге көбірек мән береді. Бұл тілдің эмоционалды – экспрессивтік сипатын күшейтеді.

Бір ерекшелік – бұл тұрақты сөз тіркестері мен формулалардың кең таралуы. Мысалы:

- «Low-key» / «High-key»: «I low-key want to go» (Мен баруды сәл қалаймын) – «I’m high-key obsessed with this» (Мен бұған айқын құмармын).

- «No cap» (әшекейлемей, шын сөз): «He’s the best, no cap».

- «It’s giving...» (Бұл ... береді): «Your outfit is giving vintage vibes» (Сіздің киіміңіз винтажды эстетиканы береді).

Бұл өрнектер сөйлеуде нақты ойды жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар эмоцияның түрлі реңктерін беруге көмектеседі. Сонымен қатар, синтаксистік қысқартулар жиі кездеседі: толық сөйлемдердің орнына номинативтік конструкциялар қолданылады («The audacity!» – Батылдық!; «The disrespect!» – Құрметсіздік!), сұрақтар қысқартылады («You good?» – Сен жақсысың ба?).

Стэнстрём бұл синтаксистік жеңілдікті былай түсіндіреді: «Жастар сөйлеуіндегі сөйлем құрылымы әдетте икемді және тілдік экономияға бағытталған, бұл диалогтық тіршіліктің жылдамдығын көрсетеді» [4].

5. Жастар сленгінің әлеуметтік-мәдени аспектілері

Жастар сленгі тек тілдік құбылыс ғана емес, сонымен қатар күрделі әлеуметтік-мәдени феномен. Оның негізгі функцияларына мыналар жатады:

1. Топтық идентичності қалыптастыру: Ортақ тілді қолдану «өздері» мен «бөгделерді» ажыратуға көмектеседі, топ ішіндегі бірлік сезімін нығайтады.

2. Экспрессивті қажеттіліктерді қанағаттандыру: Жастар сленгі эмоциялар мен көзқарастарды стандартты тілге қарағанда ашық және тиімдірек беруге мүмкіндік береді.

3. Ересектер әлемінен қарсы тұру: Сленг жастарға өздерінің ерекшелігін білдіруге және ересектердің әдеби тілінен оқшаулануға мүмкіндік береді.

Интернет және әлеуметтік желілер бүгінгі күннің сленгінің таралуы мен дамуына негізгі әсер етушілер болып табылады. *И. В. Андрееваның атап өткендей, «Сандық орта жастар сленгінің таралуы мен жаңаруының негізгі катализаторы болып табылады. TikTok және Twitter сияқты платформалар тілдік инновациялардың эпицентріне айналады, онда жаңа сөздер мен өрнектер бірден вирустық таралады» [5].* Мемдер, TikTok-тегі вирусқа айналған бейнелер және Twitter-дегі талқылаулар жаңа сөздерді пайда ету мен таратудың негізгі көзі болып табылады.

Қорытындылай келе, қазіргі ағылшын жастар сленгі – бұл күрделі әрі жан-жақты тілдік құбылыс. Ол – тілді жаңартатын, үнемі өзгеріп отыратын «тірі зертхана» секілді. Оның лингвистикалық ерекшеліктері семантикалық ауысуларды (метафора, реверсификация), өнімді морфологиялық модельдерді (конверсия, сөз құрастыру, қысқартулар) және синтаксистік жеңілдетуді (тұрақты өрнектер, қысқартулар) қамтиды.

Әлеуметтік-мәдени тұрғыдан алғанда, сленг жастардың әлеуметтік идентичностінің маңызды элементі болып табылады, ол топтық бірлікті нығайтады, эмоционалды экспрессияға мүмкіндік береді және цифрлық мәдениетпен тығыз байланыста дамиды. Кристаллдың сөздерімен айтқанда, сленг «тілдік тәжірибелердің зертханасы» болып табылады, оның көптеген элементтері болашақта әдеби тілдің нормасына енуі мүмкін.

Болашақ зерттеулерге белгілі бір әлеуметтік топтардың (мысалы, мектеп оқушылары, студенттер) сленгін салыстыра отырып, аймақтық нұсқаларды немесе сленгтің гендерлік ерекшеліктерін зерттеу жатады.

Ағылшын жастарының сленгі – бұл тілді байытып, қоғамдағы өзгерістерді көрсететін, әрі жастардың кім екенін, не ойлайтынын білдіретін қуатты құрал.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Crystal, D. (2018). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.

2 Eckert, P. (2012). Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. Annual Review of Anthropology, 41, 87-100.

3 Tagliamonte, S. A. (2016). Teen Talk: The Language of Adolescents. Cambridge University Press.

4 Stenström, A. B. (2014). Youngspeak: A teenage way with words. In The Routledge Handbook of Language and Culture (pp. 200-215). Routledge.

5 Андреева, И. В. (2019). Молодежный сленг в современном английском языке. Филологические науки. Вопросы теории и практики, 12(5), 44-48.

СӨЙЛЕУ ТІЛІ БҰЗЫЛҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДАҒЫ САРАЛАУ ТӘСІЛІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗЫ

САЙЫНОВА З. М.

магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

ҚАРТБАЕВА Ж. Ж.

п.ғ.к., доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік сын-қатерлердің бірі – мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тіліндегі әртүрлі бұзылыстардың жиі кездесуі. Сөйлеу – адамның танымдық, коммуникативтік және эмоционалдық дамуындағы негізгі құрал. Сондықтан сөйлеу тіліндегі ақаулар баланың жалпы дамуына, мектепке даярлығына және қоғамға бейімделуіне кедергі келтіреді [1].

Соңғы жылдары Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытуға, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға тең

мүмкіндіктер жасауға айрықша көңіл бөлініп отыр. Осы тұрғыдан алғанда, сөйлеу тілі бұзылған балаларды оқытудағы саралау тәсілін қолдану олардың әлеуметтік бейімделуі мен коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың маңызды тетігі болып табылады.

Сөйлеу тіліндегі бұзылыстар мәселесі логопедия ғылымында кеңінен зерттеліп келеді. Т.В. Ткаченко, Л.С. Волкова, Е.М. Мастокова сияқты ғалымдар сөйлеу тілі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларға арналған әдістемелік жүйелерді жасап, олардың сөйлеу әрекетін дамыту жолдарын көрсеткен [1; 2; 3].

Зерттеулерге сүйенсек, сөйлеу тіліндегі ақаулар баланың тек тілдік қабілетіне ғана емес, оның ойлау, есте сақтау, зейін сияқты психикалық процестеріне де әсер етеді. Мұндай балалар көбіне қоршаған ортамен қарым-қатынаста қиындық көреді, топтық әрекеттерге белсенді қатыса алмайды, өзін төмен бағалайды [4].

Ғылыми еңбектерде логопедиялық жұмыстың негізгі бағыты ретінде байланыстырып сөйлеуді дамыту мәселесі ерекше аталады. Себебі бұл дағды баланың мектепке даярлығының басты көрсеткіші болып табылады. Байланыстырып сөйлеуді қалыптастыру тек тілдік қана емес, әлеуметтік даму үшін де шешуші рөл атқарады [5].

Саралау тәсілі – білім беру процесінде баланың жеке ерекшелігін ескеріп, оқыту мазмұнын, әдістерін және тапсырмаларын бейімдеу принципі. Бұл тәсілдің негізінде әр баланың мүмкіндігін толық пайдалану және оны әлеуметтік ортаға тарту идеясы жатыр.

Л. С. Выготскийдің «жақын даму аймағы» теориясына сәйкес, әр бала белгілі бір қолдау арқылы өзінің мүмкіндігінен жоғары нәтижеге қол жеткізе алады. Саралау тәсілі дәл осы идеяға сүйене отырып, оқытуды қарапайымнан күрделіге қарай кезеңдеп ұйымдастырады [6].

Ғалым Е. А. Беспалова сараланған оқытудың үш негізгі моделін атап көрсетеді:

Мазмұнды саралау – оқу материалының көлемі мен мазмұнын баланың мүмкіндігіне бейімдеу.

Процесті саралау – оқыту әдістері мен тәсілдерін әртүрлі деңгейде ұйымдастыру.

Нәтижені саралау – әр балаға қолжетімді деңгейде оқу жетістігін бағалау [7].

Сөйлеу тілі бұзылған балаларға қатысты бұл тәсілдің тиімділігі – олардың тілдік белсенділігін сақтап, әлеуметтік бейімделуін қолдауында. Мысалы, бір бала үшін сурет бойынша бір сөз айту

жеткілікті болса, екінші балаға сол суретке байланысты қысқа әңгіме құрастыру тапсырылуы мүмкін.

Сараланған оқыту баланың тек тілдік қабілетін дамытып қоймайды, ол оның әлеуметтік құндылықтарға бейімделуіне де ықпал етеді. Біріншіден, сараланған тапсырмалар арқылы балалар өз жетістіктерін сезінеді, бұл олардың өзін-өзі бағалауын арттырады. Екіншіден, топтық жұмыс барысында балалар бір-біріне көмектесуге дағдыланып, ынтымақтастық қарым-қатынас орнатады. Үшіншіден, саралау тәсілі қоғамдағы тең құқықтылық пен әділеттілік принциптерін жүзеге асырады [6].

Әлеуметтік маңызының тағы бір қыры – отбасы мен балабақша арасындағы ынтымақтастық. Сараланған әдістемелерді ата-аналар да үй жағдайында қолдана алады. Бұл балаға қосымша қолдау көрсетіп, оның әлеуметтенуін тездетеді [7].

Сөйлеу тілі бұзылған балалармен жүргізілетін түзету жұмыстарында саралау тәсілін бірнеше бағытта жүзеге асыруға болады:

– Тапсырмалардың деңгейлі құрылымы. Бір балаға суреттен затты табу тапсырылса, екінші балаға сол затқа сипаттама айту ұсынылады. Бұл сөйлеу белсенділігін әр деңгейде қолдайды.

– Ойын әрекеті. Сюжеттік-рөлдік ойындарда тапсырмаларды саралау балалардың сөйлеуін дамытуға ғана емес, олардың әлеуметтік дағдыларын жетілдіруге де мүмкіндік береді [2].

– Мультимедиялық құралдар. Заманауи инновациялар – интерактивті тақта, дыбыстық бағдарламалар, логопедиялық тренажерлер балалардың қызығушылығын арттырады. Әр құрал баланың қабілетіне қарай сараланып қолданылады.

– Визуалды тіректер. Карточкалар, суреттер, схемалар сөйлеу әрекетін қолдап қана қоймай, баланың зейінін шоғырландыруға көмектеседі [6].

Зерттеулер көрсеткендей, сөйлеу тілі бұзылған балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту үшін келесі бағыттар тиімді болып табылады:

1 Саралау тәсілін жүйелі түрде қолдану, яғни әр сабақта жеке, жұптық және топтық жұмыстарды үйлестіру.

2 Ойын технологияларын саралау арқылы баланың әлеуметтік белсенділігін арттыру.

3 Отбасымен серіктестік орнату, ата-аналарды сараланған тапсырмалармен қамтамасыз ету.

4 Арнайы педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттыру мақсатында біліктілік курстарында саралау технологиясын оқыту.

Сөйлеу тілі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту процесінде педагог пен логопедтің рөлі ерекше маңызды. Олар тек сөйлеу кемшіліктерін түзетіп қана қоймай, баланың тұлғалық, эмоциялық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін негізгі мамандар болып табылады.

Логопед – баланың сөйлеу тілін қалыптастыруға бағытталған түзету-педагогикалық жұмыстың жетекшісі. Оның қызметінің басты бағыты – сөйлеу тілінің құрылымдық және функционалдық компоненттерін дамыту.

Педагог баланың табысты дамуы үшін логопедтің ұсынымдары мен түзету бағдарламасына сүйеніп жұмыс істейді. Мысалы, логопед сөйлеудің грамматикалық құрылымын дамыту бойынша жаттығу ұсынса, педагог сол материалды күнделікті оқу іс-әрекетінде бекітеді.

Инклюзивті білім беру жағдайында логопед пен педагогтің өзара әрекеті – баланың дамуының шешуші факторы. Мұндай ынтымақтастық келесі бағыттарда жүзеге асады:

-Бірлескен диагностика: баланың сөйлеу даму динамикасын, оқу дағдысын, мінез-құлқын бақылау.

-Жеке даму бағдарламасын әзірлеу: логопед сөйлеу компоненттерін дамытса, педагог танымдық және коммуникативтік дағдыларды бекітеді.

-Бірлескен педагогикалық кеңестер: сабақ нәтижелерін талдау, келесі кезеңге арналған түзету стратегиясын анықтау.

-Ата-аналармен жұмыс: логопед пен педагог ата-аналарға үй жағдайында сөйлеу дамуын қолдаудың тәсілдерін үйретеді.

Педагог пен логопедтің бірлескен жұмысы тек түзету мақсатын ғана емес, әлеуметтік бейімделуді де көздейді. Мұндай кәсіби серіктестік нәтижесінде бала өз ойын еркін жеткізе алатын, топта белсенді, өз қабілетіне сенетін тұлға ретінде қалыптасады. Бұл – тек баланың жеке жетістігі емес, қоғамның инклюзивті құндылықтарын дамытудағы маңызды әлеуметтік нәтиже.

Сөйлеу – баланың танымдық дамуының, ойлау қабілетінің және тұлғалық қалыптасуының басты көрсеткіші. Ал сөйлеу тілінің бұзылыстары тек тілдік кемшіліктермен шектелмей, психологиялық, эмоциялық және әлеуметтік дамуға да әсер етеді. Сондықтан сөйлеу тілі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуда саралау

тәсілін психологиялық тұрғыдан дұрыс ұйымдастыру – түзету жұмысының маңызды бөлігі болып табылады [1].

Психологиялық тұрғыдан алғанда, саралау тәсілі – баланың жеке ерекшелігін, оның эмоционалдық жағдайын, қабылдау және есте сақтау қабілеттерін, мотивациясын ескере отырып, оқу процесін бейімдеу әдісі. Мектеп жасына дейінгі кезең – баланың сөйлеу және ойлау функцияларының белсенді дамитын уақыты. Осы кезде педагог пен логопед әр баланың психикалық даму қарқынын бақылап, оған сәйкес жеке әдістер қолдануы тиіс.

Мысалы, Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев еңбектерінде баланың психикалық дамуы іс-әрекет пен қарым-қатынас арқылы қалыптасатыны дәлелденген. Сондықтан сөйлеу тілін дамытуға арналған сараланған тәсілдер де дәл осы әрекеттік принципке сүйенеді — бала сөйлесу, ойын және эмоциялық тәжірибе арқылы дамиды [2].

Сөйлеу тілінде бұзылыстары бар балалар көбінесе өз ойын еркін жеткізе алмауына байланысты ұялшақтық, үрей, өзіне сенімсіздік сияқты эмоциялық қиындықтар сезінеді. Мұндай жағдайда педагогикалық процестің міндеті – баланың эмоционалдық жайлылығын қамтамасыз ету. Сараланған тапсырмалар жеңілден күрделіге бағытталаып беріледі, бұл баланың табыс сезімін тудырып, өз күшіне сенімін арттырады.

Мысалы:

- сөйлеуі әлсіз балаларға қысқа фразалармен жауап беруге арналған суреттер қолданылады;

- дамуы жоғары деңгейдегі балаларға жоспар бойынша әңгімелеу немесе оқиғалық ретпен сөйлем құрау тапсырмалары беріледі;

- барлық балалар жетістігі үшін мадақталып, эмоционалдық кері байланыс беріледі.

Бұл тәсіл позитивті эмоциялық фон қалыптастырады, сөйлеу белсенділігін арттырады және коммуникативтік мінез-құлықты ынталандырады [3].

Саралау тәсілі әр баланың жеке психикалық ерекшеліктеріне (зейін, есте сақтау, қабылдау, ойлау типі) негізделеді. Мысалы:

- визуалды қабылдауы жақсы балалар үшін көрнекілік пен суреттер пайдаланылады;

– есту арқылы жақсы қабылдайтын балаларға музыкалық, ырғақты жаттығулар тиімді;

– кинестетикалық (қимыл арқылы қабылдайтын) балалар үшін қимыл-қозғалыс, қол моторикасын дамытатын ойындар ұсынылады.

Осылайша, саралау тәсілі баланың когнитивтік ерекшелігіне бейімделе отырып, психикалық процестердің үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді.

Сөйлеу тілі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуда саралау тәсілін қолдану – олардың байланыстырып сөйлеуін дамытудың, әлеуметтік бейімделуін жеңілдетудің және қоғамда тең мүмкіндіктер қалыптастырудың негізгі тетігі болып табылады.

Бұл тәсілдің әлеуметтік маңызы – баланың өз әлеуетін толық ашып, өзін қоғам мүшесі ретінде еркін сезінуіне жағдай жасауында. Сонымен қатар, саралау технологиясы қазіргі білім беру жүйесінде инклюзивті қоғам құруға бағытталған инновациялық қадамдардың бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ткаченко Т.В. Развитие связной речи у дошкольников с нарушениями речи. – М.: Владос, 2016. – 192 с.

2 Волкова Л.С. Логопедия: развитие связной речи у детей. – СПб.: Детство-Пресс, 2019. – 208 с.

3 Мастюкова Е.М. Логопедия для дошкольников. – М.: Владос, 2020. – 176 с.

4 Жукова Н.С., Струнина Е.М. Развитие речи у дошкольников: программы, технологии, упражнения. – М.: Просвещение, 2021. – 224 с.

5 Изимова С.Ә. Балалардың сөйлеу тілін дамыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2018. – 180 б.

6 Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Педагогика, 1991. – 287 с.

7 Беспалова Е.А. Дифференцированный подход в логопедической работе. – Қарағанды: Болашақ, 2020. – 164 с.

8 Сүлейменова Р.Е. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың заманауи технологиялары. – Астана: Фолиант, 2021. – 210 б.

МАШИНАЛЫҚ АУДАРМА АДАММЕН САЛЫСТЫРҒАНДА ИДИОМАЛАРДЫ АУДАРҒАНДАҒЫ ДӘЛДІК

САНАҚБАЙ Ә. М., АЙТБАЙ М. О.

филология және гуманитарлық ғылымдар факультеті

Құжаттарды аударған кезде сіз машина немесе адам аудармасының бірін таңдай аласыз. Дегенмен, ұстануға болатын көптеген тіл ережелері бар. Сонымен қатар, әртүрлі аударма деңгейлері таңдауыңызға әсер етуі мүмкін. Стандартты аударманы қажет ететіндер шетелдік құжаттарды аударудың негізгі деңгейін талап етеді. Алайда күрделі аудармалардың мүмкіндіктері шектеулі. Машиналық аударма құжаттарды куәландыра алмайды немесе локализация немесе нотариалды куәландыру тапсырмаларын орындай алмайды. Туу туралы куәліктер немесе басқа маңызды құжаттар үшін машина немесе адам аудармасын таңдамас бұрын екі факторды ескеру қажет. Жылдамдық - адамдар көбінесе құжаттарды алдын ала аударып үлгермейді, өйткені оларға қандай құжаттар қажет болатынын болжау қиын. Сондықтан кейде адамдар жедел аударма қызметтерін қажет етеді. Аудармашыны пайдалану бірнеше сағат немесе бір тәулікке жуық уақыт алуы мүмкін. Дәлдік – дәлдік екі тілдегі терминдердің дұрыстығына қатысты. Кейде басқа тілдегі сөздерді қайталау қиын болуы мүмкін. Сонымен қатар, аудармашының сөздерді таңдауы сөйлем құрылымына әсер етіп, мәтіннің мағынасын өзгертуі мүмкін. Сондықтан, әрбір құрал қамтамасыз ететін дұрыстық пен грамматикалық дәлдік деңгейін ескеру маңызды. Машиналық аударма құралдары тілдердегі сөз нұсқаларын сақтайтын аударма жады жүйелері мен дерекқорларды пайдаланады. Дегенмен, тілдер тез дамып келеді.

Идиомалар мен фразеологиялық тұрақты тіркестердің аудармасы белгілі бір қиындықтарды тудырады, олар негізінен мәдени, контекстік және тілдік айырмашылықтарға байланысты. Бұл мәселелер аударма процесін қиындатады, өйткені идиомалар көбінесе белгілі бір мәдениеттерге терең енетін мағыналарды қамтиды. Осы қиындықтарды тиімді жеңу үшін аудармашыға аударманың тілдік құрылымына сәйкестігін қамтамасыз ете отырып, түпнұсқа өрнектің мәнін сақтауға мүмкіндік беретін бірнеше аударма стратегияларын қолдануға болады. Идиомаларды және олардың мәдени контекстін түсіну. Идиомалар-бұл мағыналарын жеке сөздердің сөзбе-сөз анықтамаларынан шығару мүмкін емес

өрнектер. Мысалы, ағылшын тіліндегі «kick the bucket»идиомасы «өлу» дегенді білдіреді, бұл сөздердің өзінен анық емес. Мұндай өрнектер тілдің мәдениеті мен тарихына терең еніп, әлеуметтік құндылықтарды, нанымдар мен тәжірибелерді бейнелейді. Мұндай мәдени байланыстыру идиомаларды аударуды ерекше қиындатады, өйткені олардың басқа тілдерде тікелей аналогтары болмайды.

Баснетт М. айтқандай «Аударма – бір тілден екінші тілге түпнұсқа мәтіндер мен басқа материалдардың мағынасын түсіндіру және аудару тәсілі. Бұл дәстүріне, нәсіліне және дініне қарамастан барлық тілдердегі мәліметті жеткізу. Дегенмен, аударма мәдениеттер мен тілдің әлеуметтік нормалары және оның әлеуметтік лингвистикалық аспектілері арасындағы айырмашылықты көрсетеді. Сонымен қатар, ол лингвистикалық кедергілерді еңсеріп, ақпаратты бір тілден екінші тілге - машиналар немесе адамдар арқылы тасымалдауға мүмкіндік береді.»[1,б.120]. Жалпы алғанда, аударма тәжірибесі адамдар алғаш рет өз бақылауларын сөзбен айтып, басқалармен алмаса бастаған кезде басталды - мұны аударманың соңғы кезеңі деп санауға болады. Кейінірек адамзат қоғамы мен өркениеттің дамуымен сауда және мәдени алмасу үшін аударма қажеттілігі туындады. Ежелгі адамдар өз естеліктерін қабырғалардағы немесе жануарлардағы жазулар түрінде сақтауға тырысты – және бүгін біз бұл мәтіндерді ойлаудың дамуын көрсететін заманауи тілдерге аударуға тырысамыз. Сондай-ақ, тіл үйренушілер мен аудармашылар кейде мәнерлілігін жоғалтып, мәтіннің мағынасын біртүрлі немесе оғаш болып қалатындай аудармауы қажет. Аударма әрқашан қажетті семантикалық деңгейге жете бермейді. Тілдер мен мәдениеттер арасында нақты шекаралар болмағандықтан, жақсы аудармашының негізгі қасиеті бастапқы мәтіннің негізгі идеясы мен рухын сақтап қалу болып табылады. Дәл осы себеп үшін аударма теориясы тіл білімінде қолданыла бастады. Бұл сонымен қатар прагматиканың (контекстік ағылшын тілін зерттеу) аударма сапасына қатты әсер ететінін көрсетеді. [2.б.50]. Кәсіби аудармашылар тиімді әдістерді меңгеру және сенімді аударманы қамтамасыз ету үшін прагматикалық мүмкіндіктерді ескеруі керек. Сонымен қатар, аудармашы бастапқы мәтіннің мағынасын жоғалтпау үшін өрнектердің сыртқы және астарлы мағыналарын ескеруі маңызды. Аударманың негізгі мақсаты – мағынаны жеткізу. Сондықтан теориялардың идеялары мен салдарын зерттеу өте маңызды. Қазіргі аударма теорияларында кең тараған тәсілдер герменевтік, социолингвистикалық,

лингвистикалық, коммуникативті, семиотикалық және әдеби. Семантика (сөз немесе таңба) мен анықтауыштың (ол бейнелейтін объект) арасындағы қатынасқа назар аударып отырып, сөйлемдегі сөздердің мағынасы мен қызметін зерттейді.[3,б.287].

Лингвистикалық семантика – тілдің ерекше өрнектерін түсінуге көмектесетін мағынаны зерттейтін ғылым. Семантикалық зерттеулер аудармадағы мағынаны түсіну және жеткізу үшін пайдалы теориялар мен әдістерді ұсынады. Аудармашылар жиі мағынаға қатысты мәселелер мен салдарларға тап болады. Кордер (2001) атап өткендей, «аудармалық жағдайдың функционалдық маңызды белгілерін аударма тіліндегі мәтіннің контекстік мағынасында жеткізу мүмкін болмаған кезде туындайды». Черч және Ховей (2012) зерттеуінде ұқсас нәтижелерге қол жеткізді — машиналық аударма құралдарының екеуі де әртүрлі алгоритмдерді пайдаланады. Bing аудармасы сапасыз болды, ал Google қатеге бейім болғанымен, түпнұсқаға жақын мағынаны береді. Осылайша, Google синтаксис пен грамматика жақсартуды қажет етсе де, әсіресе семантикалық және прагматикалық деңгейде адам аудармасына жақын нәтижелер шығарады деп қорытынды жасауға болады. Google Translation неғұрлым түсінікті және қолжетімді мәтін жасайды, бұл әсіресе аудармашы жалдауға уақыты немесе ақшасы жоқ адамдар үшін пайдалы.

В. Н. Комиссаров фразеологиялық калькаларды құрудағы тағы бір маңызды мәселені атап көрсетеді: белгілі фраза үшін қолайлы форманы табу. Осы мақсатқа жету үшін кейде кальканы бар өрнекке сәйкестендіру пайдалы болуы мүмкін. Мысалы, ағылшын мақал-мәтелін аудару кезінде «Rome was not build in a day» орыс баламасы «Moscow was not built right away», ол ұқсас бейнеге ие, оның мәдени ерекшелігіне байланысты қолдануға болмайды. Оның орнына «Rome was not built in one day» сияқты сөзбе-сөз кальканы қолдануға болады, дегенмен оны «Moscow was not built immediately» деген орыс сөзіне бейімдеу одан да тиімді болар еді.[4,б.29]. Аудармашылар дереккөз мәдениетін де, аударма мәдениетін де түсініп, осы қиындықтарды басшылыққа алуы керек. Мысалы, ағылшын тілінде сөйлейтіндермен резонанс тудыратын идиома араб немесе қытай тілінде сөйлейтіндерге мүлдем бейтаныс болуы мүмкін. Әртүрлі зерттеулерде атап өтілгендей, идиомалық өрнектерді білмеу аударма процесінде түсінбеушілікке немесе қате түсіндіруге әкелуі мүмкін. Идиомаларды аударудағы қиындықтар

Идиомаларды аудару кезінде бірнеше негізгі қиындықтар туындайды:

Мәдени айырмашылықтар: идиомалар мен фразеологиялық бірліктерді аударудағы негізгі мәселелердің бірі-олардың мәдени ерекшелігі. Идиоматикалық өрнектер көбінесе олар шыққан мәдениетке қаныққан, бұл тікелей аударманы қиындатады немесе оны аударма тілінде мағынасыз етеді. Көптеген идиомалар мәдениетке тәуелді және басқа тілде бірдей мағынаны білдірмеуі мүмкін. Мысалы, ағылшын тіліндегі «to spill the beans» (құпияны ашу) идиомасында бірдей нюансты білдіретін басқа мәдениетте тиісті өрнек болмауы мүмкін. Баламалардың болмауы: кейбір идиомалардың басқа тілдерде тікелей баламалары жоқ. Бұл жетіспеушілік аудармашыларды ұқсас өрнекті іздеуге немесе түпнұсқа идиоманың мәнін жоғалтпай көрсететін парафразаны жасауға мәжбүр етеді. Бейнелі және тура мағыналарды салыстыру: аудармашылар көбінесе идиомалық өрнектердің бейнелі мәндерімен бетпе-бет келуі керек. Сөзбе-сөз аударма шатасуға немесе абсурдқа әкелуі мүмкін. Мысалы, «it's raining cats and dogs» сөзін басқа тілге аудару, бұл өрнек ана емес адамдар үшін шатасуы мүмкін. Идиомалар басқа тілдерге оңай аударылмайтын ерекше тілдік құрылымдарға ие. Бұл тұрақты өрнектерде бейнелі тіл жиі қолданылады, онда сөзбе-сөз Мағынасы болжанғаннан өзгеше болады. Бұл сәйкессіздік аудармалардың түпнұсқа ойды жеткізе алмауына әкелуі мүмкін. Түпнұсқа және мақсатты тілдерді терең түсіну аудармашылардың идиомалық мағынаны тиімді қалпына келтіруі үшін өте маңызды. Контекстік вариация: идиоманың мағынасы контекстке байланысты өзгеруі мүмкін. Аудармашы тиісті мағынаны тиімді жеткізу үшін екі тілді де, олардың сәйкес контексттерін де терең түсінуі керек. Сонымен қатар, контекстік вариациялар аударма кезінде қосымша қиындықтар тудырады. Идиомалар ситуациялық қолдануға байланысты өзгерістерге ұшырауы мүмкін, нәтижесінде тану қиын болуы мүмкін бірегей немесе окказиялық фразеологиялық бірліктер пайда болады. Бұл идиоманың болжамды мағынасын сақтайтын адекватты аудармаларды алу үшін аудармашылардың контекстке сыни талдау қажеттілігіне әкеледі. Аударма қиындықтарын жеңу стратегиялары

Идиомаларға байланысты аударма қиындықтарын жеңу үшін әртүрлі стратегияларды қолдануға болады. Тиімді тәсілдердің бірі-идиоманың мәнін зерттелетін тілдің мәдени контекстінде көрсететін функционалды эквиваленттерді қолдану. Мысалы,

тікелей аударманың орнына ұқсас сезімдерді білдіретін мәдени мағыналы фразаны таңдау тиімді қарым-қатынасты қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, Мұқият контекстік талдау және ана тілінде сөйлейтіндермен ынтымақтастық түсінуге және аударманың дәлдігін арттыруға көмектеседі.

Бұл мәселелерді шешу үшін аудармашылар бірнеше стратегияны қолданады: Эквивалентті идиомаларды қолдану: мүмкіндігінше аудармашылар идиомаларды іздейді түпнұсқа тілдегіге ұқсас мағына мен құрылымды беретін аударма тілі. Мағынасы ұқсас өрнектерді іздеу: егер баламалы идиома болмаса, аудармашылар олар ұқсас мағынаны білдіретін, бірақ құрылымдық жағынан ерекшеленетін өрнекті қолдана алады.

Парафраза: баламалы немесе ұқсас өрнек болмаған жағдайда, парафраза аудармашыларға белгіленген сөз тіркестеріне жүгінбестен болжамды мағынаны білдіруге мүмкіндік береді.

Идиомаларды өткізіп жіберу: егер идиома жақсы аударылмаса немесе оқырмандарды шатастыруы мүмкін болса, оны мүлдем өткізіп жіберуге болады. Мәтіннің тұтастығын сақтау үшін бұл шешім Мұқият қабылдануы керек. Мәдени білімді тереңдету: дереккөз мәдениетін де, аударма мәдениетін де үнемі зерттеу аудармашыларға идиомалық өрнектерді тануға және дәл аударуға шебер болуға көмектеседі.[5,б.392].

Фразеологиялық талдаудың маңыздылығы

Басқа элементтер арасында идиоматикалық өрнектерді қамтитын фразеологизмдерді зерттеу тілдегі мәдениеттің кең мағынасын түсінуге айтарлықтай көмектеседі. Идиоматикалық өрнектердің тиісті мәдениеттерде қалай жұмыс істейтінін түсіну аудармашыларға мағынасын да, мәдени маңыздылығын да сақтайтын баламаларды табуға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл әртүрлі тілдердегі фразеологизмнің жалпы және бірегей аспектілерін анықтау үшін лингвомәдени талдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Қазіргі әлемдегі ағылшын тілі-миллиардтан астам адам сөйлейтін негізгі тілдердің бірі. Оның көптеген тұрақты тіркестер мен өрнектерді қамтитын үлкен тарихы бар. Идиомалар барлық дерлік тілдерде бар, олар символдық мағынасы бар және сөзбе-сөз мағынада түсінуге болмайтын сөз тіркестері немесе өрнектер. Күнделікті жағдайлар мен метафораларды көрсете отырып, идиомалар тілдегі белгілі бір түсініктерді немесе ұғымдарды жеткізуге көмектеседі. Ағылшын тілінде сөздіктерде жүйеленген шамамен 25000 идиомалық өрнектер бар. Өзіндік мағынасына

байланысты оларды қазақ тіліне аударуда қиындықтар туындайды. Оларды қарастырмас бұрын, идиома ұғымының анықтамасын енгізейік. Идиома-сөйлеу айналымы, оның мағынасы оған кіретін сөздердің мағынасымен анықталмайды. Дәл осы идиоманың анықтамасын кеңестік лингвисттер өзінің сөздігінде береді. Бұл сөзбе-сөз идиоманың жасырын мағынасы бар екенін анық көрсетеді. Идиоматика-идиомалар туралы ілім, сонымен қатар кез-келген тілдің идиомаларының жиынтығы. Идиома аудару – машиналық аударма үшін ең қиын тапсырмаларының бірі. Нейрондық МА, атап айтқанда, алдыңғы МА парадигмаларынан жалпы артықшылығына қарамастан, идиомаларды аударуда нашар орындалатыны көрсетілді.

Сынақ жиынтықтары бастапқы жағында кемінде бір идиомасы бар сөйлемдерді қамтиды, ал оқу деректері оларды ажырату үшін белгілері бар идиоматикалық және идиоматикалық емес сөйлемдердің қоспасынан тұрады. Яғни, мұнда басты мақсат — түпнұсқаның мағынасын дәл жеткізу, ал сөзбе-сөз аудару дұрыс нәтиже бермейді. Қорытындылай келе машиналық аударма идиомалар аударуға әрдайым дұрыс келе бермейді алайда басқа ақпараттарды үшін қолдануға болады. Ал адамдық яғни қолмен аудару идиома үшін дәл келеді, алайда көп уақыт пен күш жұмсалады. Сонымен идиомаларды аудару үшін бір ғана тәсілді қолдана аламыз бұл-адамның қолмен аударуы өйткені жасанды интеллект біз секілді мәдени контекст пен эмоционалды реңкті жеткізе алмайды!

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Basnett Mc.Guire (1980) Translation features. New-York Publishing House.
- 2 Newmark P. (1981) Approaches to translation. Oxford University Press.
- 3 Kenny, Dorothy(2022) et al. Machine Translation for Everyone: Empowering Users in the Age of Artificial Intelligence.
- 4 Hutchins, W. John, & Somers, Harold L.(1992) An Introduction to Machine Translation. – Academic Press
- 5 Steiner, George. (1998) After Babel: Aspects of Language and Translation. – Oxford University Press, (3rd edition)

АҒЫЛШЫН ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ АРҚЫЛЫ СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУ ДАҒДЫСЫН ДАМУ

САРТБАЙ Ш. С.

студент, 4 курс, филология ағылшын филология факультеті,

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

СУИНБАЕВА М. F.

ғылыми жетекші, оқытушысы,

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

XXI ғасыр – білім мен ақпарат ғасыры. Бұл кезеңде жастар тек білім алушы емес, сонымен қатар өз бетінше ой түйіп, ақпаратты саралай алатын, әртүрлі пікірлерді талдап, өз көзқарасын нақты дәлелдей білетін тұлға болып қалыптасуы қажет. Бұл дағды – сын тұрғысынан ойлау (critical thinking) деп аталады. Сын тұрғысынан ойлау қазіргі замандағы ең маңызды «soft skills» қатарында саналады. Бүгінгі таңда бұл қабілет тек жеке даму үшін ғана емес, сонымен қатар кәсіби, ғылыми, азаматтық, тіпті цифрлық сауаттылық үшін де аса қажет. Мақалада ағылшын тілі мен әдебиетін оқыту арқылы сын тұрғысынан ойлау дағдысын қалай дамытуға болатыны қарастырылады. Әдебиет – ойды тереңдететін, өмірді бейнелейтін, адамның ішкі жан дүниесін ашуға мүмкіндік беретін маңызды құрал. Ал ағылшын тілі – жаһандық коммуникация тілі. Осы екі бағытты біріктіру арқылы жастарды сыншыл, креативті және тілдік сауаты жоғары азамат етіп тәрбиелеу мүмкіндігі артады. Сын тұрғысынан ойлау – ақпаратты талдау, бағалау, салыстыру және логикалық қорытынды шығару қабілеті. Бұл дағды арқылы адам кез келген пікірді, оқиғаны немесе идеяны жай қабылдамай, оны сұрыптайды, сараптайды, қажет болса қайта ойластырады. **Сын тұрғысынан ойлау төмендегі қабілеттерді қамтиды:** Мәселені анықтау және түсіну; Ақпаратты сұрыптау; Көп көзқарасты ескеру; Логикалық тұжырым жасау; Негізді дәлел келтіру; Эмоциядан бұрын фактіге сүйену. 2025 жылы әлемдік еңбек нарығында жұмыс берушілер ең жоғары бағалайтын қабілеттер қатарында сын тұрғысынан ойлау, мәселелерді шешу және креативтілік тұр. **Білім саласында сын тұрғысынан ойлау не үшін қажет?** Оқушылар ақпаратты пассив қабылдамайды, белсенді ойлайды; Тереңірек оқуға ынталанады; Әр түрлі көзқарасты түсінуге үйренеді; Өз ойын еркін әрі дәлелді жеткізе біледі. Ағылшын тілі мен әдебиетін оқыту барысында студенттер тек тілді меңгеріп қана қоймай, әлем әдебиетін, мәдениетін, тарихын, құндылықтарын да танып біледі. Әдебиет – адамның жан дүниесін

тәрбиелейтін, дүниетанымын кеңейтетін құрал. Әдеби мәтіндерді оқу барысында студенттер әртүрлі кейіпкерлердің тағдырына үніледі, олардың шешімдерін талдайды, шынайы өмірмен салыстырады. **Негізгі тәсілдер:** Көркем шығармаларды **талдау** (character analysis, plot structure, themes); Авторлық идеяны түсіну; Әдебиет арқылы **психологияны, моральды, әлеуметтік мәселелерді** зерттеу; **Пікірталас жүргізу** (debate, discussion); **Эссе жазу** (opinion essays, argumentative essays); **Шығармашылық тапсырмалар** (creative rewriting, role play, diary writing)

Сурет 1

Сурет 2

Мысалы, Джордж Оруэллдің «Animal Farm» немесе «1984» шығармаларын оқыту арқылы қазіргі қоғамдағы билік, бақылау, цензура, сөз бостандығы секілді мәселелер талқыланады. Бұл студенттерге саяси және әлеуметтік тұрғыдан ойлануға мүмкіндік береді. Классикалық әдебиет – терең ойлауға жетелейтін құрал. Бірақ қазіргі заманда жастарға заманауи, өзекті тақырыптарды көтеретін шығармалар да аса қажет. Қазіргі заманғы өзекті мәселелер: Климаттың өзгеруі (eco-literature); Гендерлік теңдік (gender roles); Эмпатия және менталдық денсаулық (mental health in literature); Әлеуметтік әділетсіздік (racism, poverty, migration); Цифрлық дәуір мен адамзат (sci-fi, dystopia); Мысалдар: «The Hate U Give» – Angie Thomas (нәсілшілдік пен полиция зорлығы); «Normal People» – Sally Rooney (қарым-қатынас және ішкі күйзеліс); «Klara and the Sun» – Kazuo Ishiguro (AI және адамгершілік).

Сурет 3

Осындай шығармалар студенттерді қазіргі әлемдегі өзекті мәселелерге тереңірек көз жүгіртуге итермелейді. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту үшін мұғалім келесі әдістерді қолдана алады: 1. **Socratic Seminar (Сократтық диалог)** Мұғалім сұрақ қояды, ал оқушылар пікір білдіріп, бір-бірінің ойын жалғастырады. 2. **PEEL әдісі** (Point, Evidence, Explanation, Link) Оқушылар өз пікірін нақты дәлелмен келтіріп, оны талдап, қорытынды жасайды. 3. **Comparative**

Analysis Екі шығармадағы кейіпкерді, идеяны, мәселені салыстырып, ұқсастық пен айырмашылықты анықтайды. 4. **Debates and Role-plays** Оқушылар кейіпкер рөлінде сөйлеу немесе жағдаятты қорғау арқылы өз көзқарасын дәлелдейді. 5. **Reflective Journaling** Мәтін оқығаннан кейін жеке пікір жазу. Бұл – ішкі ойды жүйелеуге мүмкіндік береді. Қазақстан мектептері мен ЖОО-да «Критикалық ойлау» бағыты соңғы жылдары белсенді дамып келеді. Назарбаев Зияткерлік мектептерінде, дарынды балаларға арналған мектептерде ағылшын тілі мен әдебиетіне ерекше мән беріледі. Мысалы: Мектеп оқушыларына арналған debate club; Әдеби апталықтар мен шығармашылық байқаулар; TED-style спичтер; Көп тілді ортада білім алу тәжірибесі. ҰБТ, PISA, IELTS сияқты емтихандар да студенттің аналитикалық, логикалық ойлау қабілетін тексереді. Демек, сын тұрғысынан ойлау — тек теориялық емес, практикалық қажеттілікке айналды. Ағылшын тілі мен әдебиеті – жастардың сыни ойлауын дамытудың ең тиімді бағыттарының бірі. Көркем мәтіндер арқылы оқушылар әлемді тереңірек түсінуге, әртүрлі мәдениетке құрметпен қарауға, өз пікірін ашық білдіре білуге дағдыланады. Сын тұрғысынан ойлайтын тұлға – еркін, жауапты, саналы тұлға. Осы бағыттағы жұмыс – сапалы білім мен жаңа формадағы ойлай білетін ұрпақты тәрбиелеудің кепілі. Ағылшын тілі мен әдебиеті – қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдысын дамытудың маңызды құралы ретінде кеңінен қарастырылып келеді. Бұл пәндер тек тіл үйретумен шектелмейді, олар оқушыны жан-жақты дамуға, мәдени және әлеуметтік түсініктерді меңгеруге, түрлі көзқарастарды салыстыруға және өмірге терең оймен қарауға жетелейді. Әдебиет – адамзаттың өмірлік тәжірибесі мен санасын бейнелейтін көркем құрал. Әдеби шығармалар арқылы оқушылар қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді, адами құндылықтарды, жеке тұлғаның ішкі әлемін таниды. Бұл үдеріс, өз кезегінде, оқушыны жай тыңдаушы немесе жаттаушы емес, белсенді, ойлай алатын тұлға ретінде қалыптастырады. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз – ақпаратты жай қабылдау емес, оны бағалау, талдау, салыстыру, жаңа идеялар құру, өз ойын дәлелдеу және өзге пікірлерді түсіну процесі. Бұл қабілет – ХХІ ғасыр адамына қажетті басты дағдылардың бірі. Ағылшын тілі мен әдебиеті сабақтарында бұл қабілетті дамытудың көптеген тиімді тәсілдері бар. Мысалы, көркем шығармаларды талдау барысында оқушыларға Сократтық сұрақтар қою – олардың мәтінді тереңірек түсінуіне және мазмұнға сыни көзқараспен қарауына ықпал

етеді. «Неге бұл кейіпкер осылай істеді?», «Автордың мақсаты қандай болды?», «Осы оқиға өмірде бола ала ма?» деген сұрақтар оқушыларды ойлануға итермелейді. Сонымен қатар, көркем мәтіндерді интерпретациялау, яғни әр оқушының өз пайымымен мазмұнды түсіндіруі де сыни ойлаудың көрінісі болып табылады. Әдебиетте бір ғана дұрыс жауап жоқ. Бұл ерекшелік оқушылардың шығармашылық қабілетін, логикалық ойлауын және пікірін дәлелдей алу қабілетін дамытады. Олар кейіпкердің мінезін, әрекетін, оқиғаның дамуын, тілдік тәсілдердің қолданылуын өз тәжірибесіне сүйене отырып түсіндіре алады. Бұл – оқушының жеке дүниетанымына, әлеуметтік-психологиялық жағдайына байланысты өзгеріп отыратын үрдіс. Сыни ойлау дағдысын дамытуда жазба жұмыстардың маңызы зор. Аргументті эссе, еркін пікір білдіру, әдеби шығармаларға рецензия жазу – оқушылардың өз ойын нақты әрі дәлелді жеткізуіне, ақпаратты құрылымдай алуына көмектеседі. Бұл тапсырмалар оқушыдан тек ойлауды ғана емес, сол ойды жүйелі, түсінікті түрде жеткізе білу шеберлігін де талап етеді. Сонымен бірге, топтық талқылаулар мен пікірталастар арқылы оқушылар түрлі көзқарастармен танысып, өз көзқарасын қорғауға және қарсы пікірлерге дәлелді жауап беруге машықтанады. Ағылшын тілі сабақтарында да сын тұрғысынан ойлауды дамыту әдістері сәтті қолданылады. Әсіресе, мәтінмен жұмыс кезінде DRTA (Directed Reading Thinking Activity), KWL (Know, Want to Know, Learned), Think-Pair-Share, Double Entry Journal сияқты әдістер жиі қолданылады. Бұл тәсілдер оқушыларды мәтін мазмұнын болжауға, өз біліміне сүйене отырып жаңа ақпарат алуға, талдау жасап, қорытынды шығаруға баулиды. Сонымен қатар, рөлдік ойындар мен драматизация әдістері де маңызды. Мысалы, белгілі бір көркем шығарманы сахналау кезінде оқушылар кейіпкерді терең түсініп, сол рөлде өзін көрсетуге тырысады. Бұл олардың эмоционалдық және әлеуметтік интеллектін арттырады. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, әдеби мәтіндерді толық (автентикалық) нұсқада оқу – оқушылардың сыни ойлау қабілетін күрт арттырады. Себебі мұндай мәтіндерде тіл байлығы жоғары, мағына көпқабатты, символдар мен метафоралар жиі кездеседі. Мәтіннің контекстін түсіну үшін оқушы тек тілді емес, тарихи, мәдени, әлеуметтік мәліметтерді де қатар меңгереді. Бұл – интеграцияланған ойлау мен пәнаралық байланыстардың көрінісі. Оқушыларды сыни тұрғыдан ойлауға баулуда мұғалімнің рөлі ерекше. Мұғалім тек ақпарат жеткізуші емес, бағыттаушы, ой салушы, пікірталас ұйымдастырушы болуы

керек. Ол ашық сұрақтар қою, оқушы ойын тыңдау, пікірін құрметтеу арқылы оқу процесін демократияландырады. Сонымен қатар, оқушылардың пікірлерін бағалау мен кері байланыс беру де өте маңызды. Бағалау критерийлері ашық және түсінікті болуы, оқушының ойлау сапасын, дәлелділігін, логикасын ескеруі керек. Сын тұрғысынан ойлау дағдысын дамыту тек оқу барысында ғана емес, жалпы өмірде де өте қажет. Бұл дағды арқылы адам жалған ақпаратты шынайы мәліметтен ажырата алады, жеке шешім қабылдауға қабілетті болады, өмірлік жағдайларда логикалық оймен әрекет ете алады. Қазіргі әлемде ақпарат тасқыны өте үлкен, ал оны дұрыс қабылдап, сараптай білу – үлкен шеберлік. Бұл шеберлікті мектеп қабырғасынан бастап үйрету – білім беру жүйесінің басты мақсаты. Ағылшын тілі мен әдебиеті – бұл мақсатқа жетудегі маңызды құрал. Бұл пәндер оқушылардың тілдік қорын байытып қана қоймай, олардың дүниетанымын, ойлау қабілетін, өзіндік көзқарасын қалыптастыруға жағдай жасайды. Әдебиет – адамның рухани дамуына жол ашатын күш. Сондықтан да, бұл пәндердің мазмұнын заманауи талаптарға сай ұйымдастыру, сын тұрғысынан ойлау стратегияларын жүйелі түрде енгізу – бүгінгі білім беру үдерісінің өзекті мәселесі. Қорытындылай келе, ағылшын тілі мен әдебиеті пәнін оқыту барысында сын тұрғысынан ойлауды дамыту – білім алушының жан-жақты дамуына ықпал ететін маңызды бағыт. Мұндай оқыту әдісі оқушыны ақпаратты талдауға, сұрақ қоюға, салыстыруға, болжам жасауға, өзіндік көзқарасын қалыптастыруға, оны дәлелдеуге үйретеді. Бұл – қазіргі заманға сай, ойы еркін, көзқарасы нақты, логикалық шешім қабылдай алатын тұлға тәрбиелеудің берік жолы. Ағылшын тілі мен әдебиеті сабақтарында қолданылатын түрлі әдістер мен стратегиялар осы мақсатқа жетуге нақты мүмкіндік береді. Сондықтан, бұл бағытты дамытып, әдістемелік тұрғыдан жетілдіру – болашақ білім сапасының кепілі болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life.
- 2 Brookfield, S. D. (2012). Teaching for Critical Thinking.
- 3 National Curriculum for English (UK)
- 4 Қазақстан Республикасы БҒМ әдістемелік нұсқаулары
- 5 PISA 2022 and 2025 frameworks
- 6 Мектеп оқулықтары мен авторлық бағдарламалар

ЖАҒАНДЫҚ АҒЫЛШЫН ТІЛІ ЖӘНЕ МӘДЕНИ БІРЕГЕЙЛІК: АҒЫЛШЫН ТІЛІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАС ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

САРТБАЙ Ш. С.

студент, 4 курс, Филология Ағылшын Филология Факультеті,

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

ЗАМИШЕВА Г. А.

ғылыми жетекшісі, оқытушы,

М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті, Тараз қ.

Қазіргі заман – ақпараттық, технологиялық және мәдени жаһандану дәуірі. Әлем елдері арасындағы қарым-қатынастың қарқыны үдей түсті. Әсіресе, халықаралық қатынастар, білім беру, ғылым мен технология салаларындағы өзара әрекеттестік жаһандық масштабқа көтерілді. Мұндай жағдайда халықтар мен мемлекеттер арасында түсіністік орнату үшін ортақ тілдің қажеттілігі артып отыр. Бұл рөлді қазіргі таңда ағылшын тілі атқарып келеді. Ағылшын тілі бүгінде халықаралық қатынас, ғылым, білім, бизнес, медиа және мәдениет салаларында жетекші орын алып отыр. Әлемнің көптеген елдерінде ағылшын тілі шет тілі ретінде үйретіледі және ол көптеген адамдар үшін халықаралық коммуникацияның басты құралына айналған. Осы жағдай ағылшын тілінің жаһандық тіл, яғни лингва франка ретінде қалыптасуына алып келді. Алайда ағылшын тілінің осылайша жаһандық деңгейде таралуы тек тілдік қана емес, сонымен қатар мәдени, саяси және әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады. Тіл мен мәдениет өзара тығыз байланысты. Кез келген тілді меңгеру сол тілдің мәдениетін, құндылықтарын, дүниетанымын қабылдаумен тікелей байланысты. Ағылшын тілі халықаралық деңгейде үстем тілге айналған сайын, ағылшын тілді елдердің мәдениеті де жаһандық мәдени кеңістікте басым бола бастайды. Бұл өз кезегінде басқа ұлттар мен халықтардың мәдени бірегейлігіне әсер етуі мүмкін. Жаһандық тілдің күшеюі кейде мәдени гегемония мен ұлттық болмыстың әлсіреуіне себеп болады деген пікірлер де жиі айтылады. Мәдени бірегейлік – бұл халықтың тарихи қалыптасқан тілі, салт-дәстүрі, дүниетанымы, діні мен әдет-ғұрпы арқылы көрініс табатын рухани құндылықтар жиынтығы. Ағылшын тілін кеңінен қолдану кезінде басқа тілдік және мәдени орталар осы ағылшын тілімен бірге келетін құндылықтарды қабылдап, біртіндеп өздерінің түпкілікті болмысынан алыстап кетуі мүмкін. Әсіресе жастар

арасында ағылшын тілді фильмдер, музыка, интернет-контенттің ықпалы күшейіп, олар өздерінің ұлттық мәдениетіне қызығушылық танытпай қалу қаупі бар. Бұл жағдай ұлттық тіл мен мәдениеттің рөліне, оны сақтау мен дамыту мәселесіне ерекше назар аударуды қажет етеді. Дегенмен, ағылшын тілінің халықаралық тіл ретінде кең таралуының жағымды жақтары да аз емес. Ең алдымен, бұл тіл адамдарға шекарадан тыс қарым-қатынас орнатуға, басқа ұлт өкілдерімен еркін байланысуға, шетелдік білім беру жүйесіне қол жеткізуге және заманауи ақпараттық кеңістікке енуге мүмкіндік береді. Бүгінгі таңда әлемдік деңгейде танымал ғылыми еңбектердің, академиялық зерттеулердің басым бөлігі ағылшын тілінде жарияланады. Ғылыми мақалалар, оқулықтар, онлайн курстар, халықаралық конференциялар – барлығы дерлік ағылшын тілін талап етеді. Бұл тіл әлемдік білім мен ғылым кеңістігінің кілтіне айналды. Сонымен қатар ағылшын тілі – жаһандық мәдени алмасудың құралы. Әр түрлі елдің азаматтары ағылшын тілі арқылы өзара түсінісіп, мәдени ерекшеліктермен бөлісе алады. Мұндай мәдениаралық коммуникация – жаһандық азаматтықты қалыптастырудың маңызды тетігі. Тіл арқылы өзге мәдениетті тану, оны құрметтеу және төзімділік таныту – қазіргі әлемдегі маңызды құндылықтардың бірі. Ағылшын тілі бұл тұрғыда халықаралық қатынастың бейтарап және қолайлы құралы ретінде қызмет атқарады. Алайда осы тұста белгілі бір сақтық қажет. Ағылшын тілін меңгеру – уақыт талабы, бірақ ол ұлттық тіл мен мәдениеттің есебінен болмауы тиіс. Көптеген мемлекеттерде ағылшын тілін меңгеру барысында жергілікті тілдердің қолданылу аясы тарылып, жастар ана тілін екінші орынға ысырып жатқаны байқалады. Бұл – қауіпті үрдіс. Себебі тіл жоғалса, онымен бірге мәдениет, салт-дәстүр, ұлттың рухани коды да жоғалады. Осыған орай көптеген тіл мамандары, социолингвистер мен педагогтар тілдік теңгерімді сақтау, көптілділікті дамыту мәселесіне ерекше назар аударып отыр. Қазіргі таңда көптілділік пен көптілділік қағидаты кеңінен насихатталуда. Бұл модель бойынша, адам бір уақытта бірнеше тілді меңгеріп, оларды өмірде қатар қолдана алады. Мұндай жүйеде ана тілі басты орында тұрып, ағылшын тілі – халықаралық коммуникацияның құралы ретінде қызмет етеді. Қазақстанда да үш тілде білім беру саясаты осы қағидатқа негізделген. Мұнда қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ресми қарым-қатынас тілі, ағылшын тілі – жаһандық білім мен технология тілі ретінде танылады. Бұл саясат жастарды жаһандық ортаға бейімдей отырып,

ұлттық бірегейлікті де сақтауға бағытталған. Алайда бұл теңгерімді сақтау оңай емес. Ол үшін білім беру жүйесінде ана тіліне, әдебиетке, ұлттық мәдениетке ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Сонымен қатар ағылшын тілін оқытуда мәдениеттің әртүрлілігін құрметтеуге бағытталған тәсілдер қолданылуы қажет. Мысалы, ағылшын тілі сабақтарында тек ағылшын немесе америкалық мәдениетін ғана емес, басқа халықтардың мәдениетін де таныстыру, салыстыру, талқылау арқылы оқушылардың мәдени санасын дамытуға болады. Бұл – тілді тек құрал ретінде қолдануға, ал мәдени құндылықтар мәселесінде әр халықтың өзіндік болмысын сақтауға мүмкіндік береді. Ағылшын тілінің ықпалынан туған тағы бір мәселе – тілдік теңсіздік. Яғни ағылшын тілін жетік меңгергендер мен меңгермегендер арасында білім мен ақпаратқа қол жеткізу деңгейінде үлкен алшақтық пайда болады. Бұл әсіресе ауылды жерлерде, әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларда байқалады. Мұндай жағдайда ағылшын тілін оқытудың әдістемесін жетілдіру, мұғалімдердің біліктілігін арттыру және оқу құралдарына қолжетімділікті қамтамасыз ету – маңызды міндеттердің бірі болып саналады. Қорыта айтқанда, ағылшын тілі – қазіргі жаһандық әлемде өте маңызды тіл. Ол адамдарға өзара байланыс орнатуға, жаңа білім мен ақпарат алуға, мансап пен даму мүмкіндіктерін кеңейтуге жол ашады. Сонымен қатар бұл тіл арқылы адамдар әртүрлі мәдениетпен танысып, мәдениаралық түсіністік пен құрметті қалыптастырады. Дегенмен, ағылшын тілінің жаһандық үстемдігі ұлттық тілдер мен мәдениеттерге қысым көрсету қаупін де тудырады. Сондықтан қазіргі әлемде басты мақсат – ағылшын тілін тиімді меңгеру мен ұлттық бірегейлікті сақтау арасында тепе-теңдік табу. Бұл үшін тілдік саясатты дұрыс жолға қою, ана тілі мен мәдениеттің рөлін күшейту және көптілділікті дамыту қажет. Сонда ғана біз жаһандық әлемнің белсенді мүшесі бола отырып, өзіміздің рухани тамырымыздан айырылмай, мәдени байлығымызды болашақ ұрпаққа жеткізе аламыз. Ағылшын тілінің жаһандық деңгейде таралуы көптеген елдерде маңызды стратегиялық құралға айналды. Бұл әсіресе білім беру жүйесі мен кәсіби даярлық саласында айқын көрінеді. Әлемнің түрлі университеттері мен ғылыми мекемелері ағылшын тілінде білім беруге көшіп, халықаралық бағдарламаларға қатысуды ұлғайтып отыр. Білім – бұл тек ақпарат алу емес, сонымен қатар жеке тұлғаның ой-өрісін, дүниетанымын қалыптастыру құралы. Сондықтан оқу процесінің тілін өзгерту – бүкіл тәрбиелік ортаға әсер ететін құбылыс. Ағылшын тілі арқылы берілетін мазмұн, оқулықтар мен зерттеулер

көбіне батыстық көзқарастар мен құндылықтар жүйесін ұстанады. Бұл құндылықтар ұлттық менталитетпен үйлесе ме, жоқ па – бұл терең зерттеуді қажет ететін мәселе. Сонымен қатар жаһандық ағылшын тілінің таралуы адамдардың өзін-өзі тануына, мәдени сәйкестігін түсінуге әсер етеді. Жастар арасында ағылшын тілінде сөйлесу, ағылшын тілді мәдени өнімдерді тұтыну қалыпты жағдайға айналған. Бұл үрдіс кейде олардың мәдени-рухани түп-тамырынан алыстап кетуіне себеп болуы мүмкін. Өз мәдениетін ұмытып, шетелдік мәдени құндылықтарды абсолюттендіру – ұлттық болмыс үшін қауіпті үрдіс. Қазіргі таңда көптеген елдерде осы мәселеге назар аударылып, балансты сақтауға бағытталған саясаттар жүргізілуде. Мысалы, Жапония мен Оңтүстік Кореяда ағылшын тілі кеңінен үйретілсе де, ұлттық тіл мен мәдениеттің рөлі ешқашан екінші орынға түспейді. Ағылшын тілінің кеңінен таралуы адамдардың психологиялық бейімделу үдерісіне де әсер етеді. Әсіресе екі немесе одан да көп тіл меңгерген тұлғаларда тілдік араласу, ішкі конфликт, мәдени сәйкестікке қатысты сұрақтар туындауы мүмкін. Мысалы, бала кезінен ағылшын тілінде білім алған жасөспірім өз ана тілінде еркін ой білдіре алмауы, белгілі бір ұғымдарды тек шетелдік терминдер арқылы түсінуі мүмкін. Бұл тілдік кодтың бұзылуына, тіпті ана тіліне деген салқын көзқарастың қалыптасуына алып келуі ықтимал. Мұндай жағдайлар Қазақстанда, әсіресе қалалық жастар арасында кездесе бастады. Бұл – ескерусіз қалдыруға болмайтын құбылыс. Қазақстанда ағылшын тілін меңгеру мемлекет тарапынан белсенді қолдау тауып келеді. «Үш тілде білім беру» тұжырымдамасы аясында көптеген мектептер мен ЖОО-ларда пәндер ағылшын тілінде оқытылуда. Бұл бастама, әрине, жаһандық еңбек нарығына бейімделуді көздейді. Алайда, ағылшын тілін енгізу процесі жүйелі түрде жүргізілмесе, ол білім сапасына да, ұлттық тілге де кері әсер етуі мүмкін. Көптеген жағдайда пән мұғалімдері ағылшын тілін терең меңгермегендіктен, пән мазмұны бұрмаланып беріледі. Сонымен қатар ауыл мектептерінде мұғалімдердің жеткіліксіздігі мен оқу құралдарының жетіспеушілігі – өзекті мәселеге айналды. Бұл тілдік теңсіздікті тудырып, урбанизация мен білімдегі айырмашылықты тереңдете түседі. Ағылшын тілінің кең таралуы мен мәдени ықпалы медиа кеңістікте де айқын сезіледі. Youtube, Netflix, Spotify, Instagram, TikTok сияқты платформалардағы ең танымал контенттің басым бөлігі ағылшын тілінде жасалады. Осы контент арқылы ағылшын тілді мәдениет, өмір салты, құндылықтар жүйесі жастар санасына әсер етеді. Бұл жағдайда

ұлттық медианың дамуы, отандық сапалы контенттің көбеюі – идеологиялық және мәдени қауіпсіздік үшін аса маңызды. Жастардың өз ана тілінде қызықты, сапалы, заманауи мазмұн тұтынуына жағдай жасау – тілдің өміршендігі мен мәдениеттің беріктігін қамтамасыз етудің басты жолы. Ағылшын тілінің басымдығы әлемдік еңбек нарығында да көрініс табады. Ірі халықаралық компанияларда жұмыс істеу үшін ағылшын тілі – негізгі талаптардың бірі. Бұл адамдарды ағылшын тілін үйренуге итермелейді. Алайда бұл үрдіс те белгілі бір деңгейде әлеуметтік теңсіздік тудырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Phillipson, Robert. Linguistic Imperialism. Oxford University Press, 1992. – Ағылшын тілінің тілдік және мәдени үстемдігі, оны тарату жолдары туралы негізгі жұмыс.

2 Seidlhofer, Barbara. Understanding English as a Lingua Franca: A Complete Introduction to the Theoretical Nature and Practical Implications of English Used as a Lingua Franca. Oxford University Press, 2011. – Lingua franca теориясы, ағылшын тілінің жаһандық коммуникациядағы өзгерістері, мәдени салдарға талдау.

3 Crystal, David. English as a Global Language. Cambridge University Press, түрлі басылымдары (2003 ж. және т.б.). – Ағылшын тілінің ғаламдық статуска қалай жеткені, оның тілдік мәдени әсерлері. (Көп қолданылады)

4 Kuniishi, Nilson; Tojo, Kazuko; Noguchi, Judy. Cultural Impacts of English as the Scientific Lingua Franca: Using Language for Specific Purposes Corpora to Examine Science Communication. Routledge, 2026. – Ғылыми коммуникацияда ағылшын тілінің мәдени ықпалы, ғылым мен білім саласындағы проблемалар.

СҰЛТАНМАХМҰТ ТОРАЙҒЫРОВТЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНМЕН ҮНДЕСТІГІ

САТИКЕНОВ К.

студент, ІТМ-23-1 тобы, ҚарТУ, Қарағанды қ.

АБДРАХМАНОВА А. А.

з.ғ.м., аға оқытушы, ҚарТУ, Қарағанды қ.

Қазақ әдебиетінің тарихында Сұлтанмахмұт Торайғыровтың есімі ерекше құрметке ие. Ол – XX ғасырдың басында ұлттық ояну дәуірінде қазақ халқының рухани және әлеуметтік дамуына зор үлес қосқан ағартушы, ақын, ойшыл. Оның шығармалары – әділдік пен теңдік, білім мен өркениет, дін мен адамгершілік тақырыптарын терең қозғаған бірегей мұра. Торайғыровтың идеялары қазіргі қоғам үшін де өзекті, себебі ол адам мен қоғамның үйлесімін, рухани биіктікке ұмтылуды насихаттайды.

Сұлтанмахмұт Торайғыров 1893 жылы қазіргі Павлодар облысы Баянауыл ауданында дүниеге келген. Жастайынан ауыл молдасынан сауат ашқан ол кейін медреседе, орыс-қазақ мектебінде оқып, түрлі ағартушылық бағыттағы ойлармен танысты. Торайғыров шығармашылығына Шоқан, Ыбырай, Абай сияқты ағартушылардың ықпалы зор болды. Ақынның өмірлік ұстанымы – халықты білімге, ғылымға, өнерге шақыру, надандық пен әділетсіздікке қарсы күресу.

Торайғыровтың «Шәкірт ойы», «Оқып жүрген жастарға», «Қамар сұлу», «Адасқан өмір» шығармаларында адам мен қоғам, еркіндік пен ар-ождан мәселелері көркем бейнеленеді. Ол үшін ақындық – тек эстетикалық сезімнің көрінісі емес, сонымен бірге қоғамдық жауапкершілік пен азаматтық үн.

Торайғыров поэзиясының басты өзегі – халықты ояту, ұлттық сана мен намысты жандандыру. Оның туындыларында надандық, әйел теңсіздігі, әлеуметтік әділетсіздік, дін мен дәстүрдің өзара байланысы сияқты мәселелер қозғалады.

Мысалы, «Қамар сұлу» романында әйел тағдыры арқылы қоғамдағы кертартпа дәстүрлердің зияны сыналады. Бұл шығарма қазақ әдебиетіндегі реалистік прозаның жаңа белесі болды. Ақын әйел теңдігі мен адам құқығы туралы терең ойларын білдіріп, қоғамның жанаруына үн қосты.

«Адасқан өмір» поэмасында Торайғыров адам өмірінің мәнін, рухани ізденісін суреттейді. Ол өмірдің мәнін байлықтан емес, адал еңбек пен білімнен іздеу керек екенін айтады. Ақынның

«Шәкірт ойы»мен «Оқып жүрген жастарға»өлеңдері — жас ұрпаққа бағытталған рухани өсиет. Бұл өлеңдерде ол надандыққа қарсы күресуді, ұлттық прогресті білім мен ғылым арқылы жүзеге асыруды насихаттайды.

Торайғыров дінді адамның рухани тазалығы мен ізгілік бастауы ретінде қарастырды. Ол діни фанатизмге қарсы шығып, дінді адамды адам етуге бағытталған моральдық құндылық деп түсінді. «Дін», «Имандылық», «Адасқан өмір»сияқты туындыларында сенім мен парасат арасындағы тепе-теңдікті сақтауға үндеді. Бұл көзқарас бүгінгі діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық тақырыбындағы ғылыми ізденістермен тікелей үйлеседі.:

Торайғыровтың «Адамдық борышың – халқыңа еңбек қыл»деген әйгілі өлең жолдары оның дүниетанымының өзегін көрсетеді. Ол үшін имандылық – тек дінге сену емес, адамға қызмет ету, адалдық пен әділеттілікке ұмтылу.- романтикалық алаяқтық арқылы махаббат немесе достық қатынас орнату арқылы ақша бопсалау;

– Бүгінгі таңда Сұлтанмахмұттың мұрасы жаңа қырынан зерттеліп, қазіргі қоғамдағы рухани жаңғырумен байланыстырылып жүр. Ақын идеялары – ұлттық бірегейлікті сақтау, мәдени толеранттылықты дамыту және жастардың азаматтық белсенділігін арттыру тұрғысынан маңызды.

Торайғыровтың шығармашылығында қоғамды білім арқылы жетілдіру идеясы айқын көрініс табады. Ол «адам өзін-өзі тәрбиелемей, ұлт алға баспайды»деген ұстанымда болды. Бұл көзқарас қазіргі замандағы Рухани жаңғыру, Ұлт болашағы – білімді ұрпақта идеяларымен үндес. Сонымен қатар, Торайғыровтың гуманистік ойлары – мәдени толеранттылықтың негізін қалаушы идеялар. Ол әртүрлі көзқарас пен нанымдағы адамдардың өзара түсіністік пен сыйластықта өмір сүруін қолдады. Бұл қазіргі көпұлтты Қазақстан қоғамы үшін ерекше маңызды құндылық. қаржылық шығынмен ғана шектелмейді, жеке мәліметтерді ұрлап, беделіңізге зиян келтіруі мүмкін, сондықтан әрдайым сақ болыңыз.

Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармашылығы қазақ халқының рухани мәдениетінің айнасы. Ол өз заманының ең өзекті мәселелерін – теңсіздік, әділетсіздік, надандық пен отаршылдық саясаттың зардаптарын өткір сынға алды. Ақынның әрбір өлеңі мен прозалық туындылары халықты оятуға, еркіндік пен білімге жетелеуге бағытталған. Торайғыровтың поэзиясы — ұлттық

сана мен азат рухтың көрінісі. Ол өз шығармалары арқылы қазақ жастарына үлкен жауапкершілік пен намыс жүгін артты.

Ақынның «Кедей», «Айтыс», «Таныстыру» сияқты шығармаларында қоғамдағы әлеуметтік теңсіздік, бай мен кедейдің арақатынасы, әділет іздеген қарапайым халықтың тағдыры бейнеленеді. Ол шындықты ашық айтып, халықтың мұнын жырлады. Торайғыровтың қаламы - ұлт тағдырына бейжай қарай алмаған азаматтың үні болды.

Сонымен қатар, ол қазақ әдебиетінде сын жанрын дамытуға да үлес қосты. Оның публицистикалық мақалалары мен ой-толғаныстарында заман, қоғам, білім, дін және мәдениет мәселелері терең талданады. Ақын қазақ әдебиетінде реалистік және сыншыл бағыттың қалыптасуына жол ашты.

Қорытындылай келе, Сұлтанмахмұт Торайғыров - өз дәуірінің ғана емес, бүкіл түркі әлемінің рухани көшбасшысы. Оның шығармалары ұлттың мәдени кодын сақтауға, жастарды адамгершілік пен отансүйгіштікке тәрбиелеуге зор ықпал етті. Ақын армандаған «адамдық борышың – халқыңа еңбек қыл» қағидасы әр қазақтың жүрегінде мәңгі жаңғырып, ұлт руханиятының алтын арқауы болып қала береді.

Сұлтанмахмұттың мұрасы - халықтың санасын оятқан, ұлттың болашағына бағыт берген шынайы рухани қазына. Ол өз шығармалары арқылы адамды ізгілікке, білімге және әділдікке үндеді. Ақынның өр рухы мен ұлтқа деген сүйіспеншілігі бүгінгі жас ұрпақ үшін де үлгі бола алады.

Уақыт озған сайын Торайғыровтың шығармаларының маңызы арта түсуде. Оның көтерген тақырыптары - білім, теңдік, әділдік пен адамгершілік - қазіргі заманның да өзекті құндылықтары болып отыр. Сондықтан да Сұлтанмахмұттың идеялары мен ойлары ұлт руханиятының мәңгілік шамшырағы болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Торайғыров С. Шығармалар жинағы. – Алматы: Ғылым, 2003.
- 2 Нұрғалиев Р. Ақын тағдыры – халық тағдыры. – Павлодар: ЭКО, 2019.
- 3 Әбдиманұлы Ө. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Астана: Фолиант, 2021.
- 4 Қирабаев С. Сұлтанмахмұт Торайғыров: өмірі мен шығармашылығы. – Алматы: Білім, 2017.

5 Жұмабекова А. Sultanmakhmut Toraighyrov's Humanistic Worldview in Modern Context. – Almaty, 2022.

6 Әбдіқалықов Ж. Қазақ ағартушылығы және Сұлтанмахмұт дәстүрі. – Астана, 2020.

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИННИҢ «ШҰҒАНЫҢ БЕЛГІСІ» МЕН ТОМАС ГАРДИДИҢ «TESS OF THE D'URBERVILLES» ШЫҒАРМАЛАРЫ: ӘЙЕЛДІҢ ТАҒДЫРЫ МЕН ҚОҒАМНЫҢ ҚАТАЛДЫҒЫ

СУИНБАЕВА М. Г.

аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі,

М. Х. Дулати университеті, Тараз қ.

ДАУРЕНКУЛОВА Ә. С., АХМЕТОВА Ф. Ш.

студенттер, 4 курс, 6B02312 – «Филология: ағылшын филологиясы»,

М. Х. Дулати университеті, Тараз қ.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the D'Urbervilles» романдарында әйел тағдырының күрделі мәселелері көтеріледі. Екі жазушы да әйелдердің қоғамдағы орны, құқықтары мен бостандықтарының шектелуі, моральдық қысым және әділетсіздік құрбаны болуы сияқты мәселелерді шығармаларына арқау етеді. Әдебиеттегі әйел бейнесі – ғасырлар бойы өзгеріп келе жатқан, әлі де өзектілігін жоймаған тақырып. Майлин мен Гарди әйелдердің трагедиясын қоғамның қатыгездігімен байланыстыра суреттейді. Шұға мен Тесс – өз заманының құрбандары. Олардың кінәсіздігі мен пәктігі қоғамдық пікірдің алдында ешнәрсеге тұрмайды. Екі шығармада да әйелдердің ар-намысы мен қадір-қасиеті тапталып, олардың болашағына балта шабылады.

Шұғаның трагедиясы қазақ ауылындағы әдет-ғұрыптардың әйелге деген қатыгездігінен туындайды. Ал Тесс болса, Виктория дәуіріндегі моральдық кодекстердің шырмауында қалады. Екі әйел де өздерінің сезімдері мен армандарына қарсы әрекет етуге мәжбүр болады. Олардың махаббаты мен бақытқа деген құқығы қоғамдық пікірдің құрбанына айналады.

Дегенмен, Шұға мен Тесс тек құрбан емес, сонымен қатар күшті тұлғалар. Олар өздерінің тағдырына қарсы күреседі, бірақ қоғамның қатыгездігі оларды жеңеді. Екі шығарма да әйелдердің

қоғамдағы рөлі мен орны туралы ой қозғайды, әділетсіздікке қарсы күресуге шақырады.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардинің «Tess of the d'Urbervilles» романдарында әйел тағдыры мен қоғамның қаталдығы шебер суреттеледі. Екі шығармада да әйелдердің әлеуметтік теңсіздік құрбанына айналуы, олардың ар-намысы мен болашағы қоғамдық пікірге тәуелділігі айқын көрсетілген. Әсіресе, дәстүрлі қоғамда әйелдің рөлі мен орны қатан шектелген, олардың өз тағдырын өзгертуге мүмкіндігі аз болған.

Шұға мен Тесс образдары арқылы авторлар әйелдердің басындағы ауыртпалықты, олардың ішкі қайғы-қасіретін ашып көрсетеді. Шұғаның пәктігінен айырылуы және қоғам тарапынан қуғындалуы, Тесстің де зорлық-зомбылыққа ұшырап, қоғамның айыптауына ұшырауы – екі әйелдің де трагедиялық тағдырының көрінісі. Олар өздерінің қателіктері үшін емес, қоғамның қатыгездігінің құрбанына айналады.

Романдарда әйелдердің қоғамдағы әлсіздігі, олардың материалдық және рухани тәуелділігі суреттеледі. Шұғаның бай феодалға күн болуы, Тесстің де ауыр жұмысқа жегілуі – әйелдердің экономикалық жағдайының нашарлығын көрсетеді. Бұл жағдай оларды ер адамдарға тәуелді етіп, өз тағдырларын өзгертуге мүмкіндік бермейді.

Әңгімеде байдың жалғыз қызы, сұлу да ақылды Шұғаның бала кезінде әке-шешесі әкесінің досының ұлына құда түсуі туралы айтылады. Бұл тек құда түсу болды, келіспеушілік емес. Шұға еркін, тәуелсіз өсті. 16 жасында ол кедей отбасынан шыққан Абрадман есімді мұғалімге ғашық болды. Бірақ оның сүйіктісін әшкерелеп, қыздың әкесі ұйымдастырып, түрмеге қамады. Жүрегі таза бойжеткен қайғысына шыдай алмай, көп ұзамай сырқаттанып, дүниеден өтті. Оның жерленген орнында халық арасында «Шұға ескерткіші» деп аталатын шағын төбе бар. Бұл оқиғаны жазушыға бір серігі көшпелілер лагеріне барған кезде айтып берген [1].

Жазушы серігі арқылы өмірде болған адамдарды, қыстауларды, көшпелілердің қоныстарын атайды, ру өкілдерін атайды. Дегенмен, жазушының замандастарының ешқайсысы бұл оқиғамен таныс екенін, ол суреттейтін жерлерді білетінін растаған жоқ.

Біздіңше, жазушының халық жауы ретінде қуғын-сүргінге ұшырағанын білген кеңестік дәуір ғалымдары шығарманың жаратылу тарихын тереңірек үнілуге тырыспаған. Сыншылар мен әдебиеттанушылар, ең алдымен, 20 ғасырдың басындағы озық

зиялы қауымның өкілі Майлиннің патриархалдық қоғамдағы әйел мәртебесін көркем бейнелеуге әрекеттенгеніне, оған өзінің теріс көзқарасын білдіргеніне тоқталды.

Әңгіме бойынша Шұға Сырдария жағасында қыстаған Жаппас руынан шыққан Есімбектің қызы. Тарихи деректерде Сырдария жағасынан шыққан жаппалардың жазда Қостанай ауданына, ең алдымен оның оңтүстік-батыс бөлігіне көшпелі түрде қоныс аударғанын көрсетеді. Болыс болысына таласатын Жаппас ауылының басшысы Бектемірдің туысы Есімбек жазда Қыпшақ жайлауында болады. Жазушының өзі туған Аят өзенінің бойындағы бұрынғы Дамбар болысының территориясын қыпшақтар алып жатты. Болысты басқарушы қыпшақ руының өкілі Құрман болды. Есімбектің төрт ұлы болды, оның үшеуі үйленген. Кенжесі Ыбырайдың тама руынан Қаржаудың қызы Зайкүл деген әйелі болған. Негізінде, Есімбектің отбасы туралы белгілі нәрсе осы.

Біріншіден, «бір кезде бұл оқиғаны ауданның әрбір баласы білген» деген сөзге зер салсаңыз, қайғылы оқиғаның өңірге кеңінен мәлім болғаны байқалады.

Екіншіден, автор оқиғаның өзін де, «Шұға ескерткіші» атауының «бейіт» деген мағынасын да білмейді. Қазақ тілінде адам жерленген жерге орнатылған құрылыстарды «бейіт», «оба», «мола», «мазар», «кесене» деп атайды.

Үшіншіден, автор бұл өлкенің тумасы емес еді. Майлин Дамбар болысының №8 ауылында дүниеге келген. Сондықтан Шұғаның оқиғасы осы болыстың басқа бір ауылында болған [2].

Төртіншіден, біздің байқауымыз Шұғаның оқиғасы жазушының балалық шағында болғанын көрсетеді. Әңгіменің алғаш рет 1915 жылы Уфа қаласындағы «Ғалия» медресесінің шәкірттерінің редакциясымен шығатын «Садақ» (Лұқ) қолжазба журналында жарияланғанын және ол кезде автордың 21 жаста болғанын ескерсек, 10-15 жылды (автордың көмелеттік жасқа жеткен кезін) санасак, 20 ғасырдың басына жатады.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» – қазақ әдебиетіндегі әйел тағдырын тереңнен қозғаған, қоғамның әділетсіздігін ашына сынаған шығармалардың бірі. Шығармадағы Шұға бейнесі арқылы сол кездегі қазақ қоғамындағы әйелдердің құқықсыздығы, бас бостандығының шектеулігі, еркектердің озбырлығы айқын көрініс табады. Шұғаның трагедиялық тағдыры – көптеген қазақ қыздарының басынан өткен қайғылы жағдайлардың жиынтық көрінісі іспетті.

Романда әйелдің қоғамдағы орны, отбасындағы рөлі, махаббатқа құқығы сынды мәселелер реалистік тұрғыдан суреттеледі. Автор Шұғаның ішкі жан дүниесін, сезімдерін, арман-мұраттарын терең ашып, оқырманды оның қайғысына ортақтастырады. Шұғаның өз махаббаты үшін күресі, қоғамның қатал заңдарына қарсылығы – әйелдер теңдігі жолындағы күрестің бір көрінісіндей әсер қалдырады.

Бейімбет Майлин шығармасында сол кездегі қазақ ауылының әлеуметтік жағдайын, байлардың озбырлығын, кедейлердің мүшкіл халін шеберлікпен суреттейді. Қоғамдағы әділетсіздік, адамдардың бір-біріне қарым-қатынасындағы қатыгездік Шұғаның тағдырына тікелей әсер етеді. Шұғаның өлімі – қоғамның әділетсіздігінің, қатыгездігінің құрбаны болған әйелдің трагедиясы [2].

Кесте 1 – «Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен әйелдің тағдыры мен қоғамның қаталдығы

№	Аспектiлер	Сипаттамасы	Мысалдар
1	Ш ұ ғ а н ы ң тағдыры	Жас қыздың еркінен тыс, зорлықпен тұрмысқа шығуы, бақытсыз өмірі	Шұғаны байға ұзатуы, күйеуінің қаталдығы, өзі сүйген жігітімен қосыла алмауы
2	Әйел теңдігінің жоқтығы	Қазақ қоғамындағы әйелдердің құқықсыздығы, еркектерге тәуелділігі	Әйелдердің қоғамдық өмірге араласа алмауы, еркектердің үстемдігі
3	Қ о ғ а м н ы ң қаталдығы	Салт-дәстүрлердің қаталдығы, әділетсіздік, адамгершілік құндылықтардың аяқасты болуы	Байлардың озбырлығы, кедейлердің мүшкіл халі, рулық қатығыстар
4	Шығарманың идеясы	Әйел теңдігін қорғау, әлеуметтік әділетсіздікке қарсы күрес	Шұғаның өз тағдыры үшін күресі, автордың әйелдерге жанашырлығы

«Шұғаның белгісі» романы – қазақ әдебиетіндегі әйелдер тақырыбын көтерген алғашқы шығармалардың бірі. Бұл шығарма арқылы автор сол кездегі қоғамның кемшіліктерін сынап, әйелдердің құқығын қорғауға шақырады. Роман бүгінгі күнге дейін өзінің құндылығын жойған жоқ, әйелдер теңдігі, әділеттілік, адамгершілік мәселелері әлі де өзекті болып қала береді.

Әңгімеде автор мен аты аталмаған серігі батысқа қарай бет алады. Олар 10-15 шақырымдай жол жүріп, ауыл шекарасынан тыс жерде. Әңгімеден үзінді: «Біз кетіп бара жатқан ауыл «Ауыл Ереке»

деп аталады. Әрі қарай өзеннің бойынан тағы да ауылдар кездеседі, бұл ауылдарда бір рудың ұрпақтары қоныстанған, барлығы екі жүзге жуық отбасы бөлек, жазда бір жайлауға жиналады.

«Тэсс из рода д'Эрбервиллей» (Tess of the d'Urbervilles — ағылшын жазушысы Томас Хардидің алғаш рет 1891 жылы жарық көрген романы. Ол алғаш рет иллюстрацияланған The Graphic газетінде серияланған. Сол жылы үш томдық басылым, 1892 жылы бір томдық басылым шықты. «Тэсс из рода д'Эрбервиллей» (Tess of the d'Urbervilles) субтитрі автор тарапынан әдейі жасалған арандатушылық болды. Харди Викторияның қатаң моральына және «құлаған әйелді» таза емес деп санайтын қос стандартқа қарсы шықты. Оның мән-жай мен теріс пікірдің құрбаны болған кейіпкерді жанашырлықпен бейнелеуі қызу пікірталас тудырды, бірақ роман үлкен танымалдылыққа және коммерциялық табысқа жетті. Хардидің көптеген басқа жұмыстары сияқты, Англияның оңтүстік-батысында, Уэссекс ойдан шығарылған округінде өтеді. Автор ойдан шығарылған жер-су атауларын пайдаланады, алайда олардың өмірдегі ұқсастықтары бар. Тесстің трагедиялық хикаясында Харди әлеуметтік стигма, гендерлік және таптық теңсіздік және тағдырдың сөзсіздігі тақырыптарын зерттейді [3].

Роман символизмге бай. Уэссекстің өзі тек фон ретінде емес, табиғаты кейіпкердің ішкі күйін көрсететін тірі кейіпкер ретінде көрінеді. Ауыспалы жыл мезгілдері оның өмірінің кезеңдерімен резонанс жасайды: Талботхайс фермасындағы қарапайым жаздан тасты алқаптардағы катал қысқа дейін. Ежелгі пұтқа табынушылық ғибадатханасы Стоунхенждегі соңғы көрініс Тессті өз заңдарына құрбан ететін қоғамның архаикалық қатыгездігін көрсетеді.

Томас Хардидің «Д'Урбервиллдегі Тесс» романы басқалардың жаман әрекеттерінің құрбаны болған жарқын, қарапайым қыздың қайғылы оқиғасын баяндайды. Ол 19 ғасырдың аяғындағы қоғамдағы әйелдердің рөлі мен мәртебесін зерттейді.

Тесстің трагедиялық хикаясында Харди әлеуметтік стигма, гендерлік және таптық теңсіздік, тағдырдың болмай қоймайтындығы тақырыптарын зерттейді.

Ежелгі пұтқа табынушылық ғибадатханасы Стоунхенждегі соңғы көрініс Тессті өз заңдарына құрбан ететін қоғамның архаикалық қатыгездігін көрсетеді. Сюжет мас арбашының көп балалы отбасының үлкен қызы Тесс Дурбейфилд туралы баяндайды. Бір күні Тесстің анасы жақын жерде д'Урбервилл деген бай ханымның тұратынын біледі. Оның ата-анасы өзінің бай туыстарынан

көмек алады деген үмітпен Тессті оның қасына орналастыруды шешеді. Алайда, шын мәнінде, оның д»Урбервиллдермен ешқандай байланысы жоқ - оның күйеуі ақсүйектердің тегін сатып алды. Бай ханым кедей «туысқандарын» қабылдайды, оған құс қорасындағы жұмысты сеніп тапсырады. Д»Урбервилл ханымның ұлы Алек онымен бірге жылжымайтын мүлікте тұрады. Ол Тессті өзіне сенім артуға мәжбүрлейді, тек кейін оны абыройынан айырады. Бірнеше айдан кейін ол жасырын түрде мүлікті тастап кетеді. Ол бала туады, ол көп ұзамай қайтыс болады. Тесс фермадан жұмыс табады. Онда ол министрдің кіші ұлы Ангел Клэр мырзаны кездестіреді. Жастар көп нәрсені тез табады. Көп ұзамай Періште әкесінің қарсылығына қарамастан осы қарапайым шаруа әйелге үйленуге бел буады. Олардың үйлену кешінде қыз күйеуімен өткен өмірі туралы шындықты айтады, бұл оны таң қалдырады. Көп ұзамай Клэр министр ретінде әйеліңіз миссияға кетеді. Тесс анасының ауруына және әкесінің қайтыс болуына байланысты отағасы рөлін алуға мәжбүр болады. Осы уақытта тағдыр оны Алекпен бірге қайтады. Ол өзінен кейінгі іні-қарындастарына көмектесу үшін қайта оралуды ұсынады. Тесстің күйеуі Англияға оралады. Ол оны тапқанда, ол д»Урбервиллді қорқытқаны үшін өлтіргенін айтады. Клэр мен Тесс қамауға алынғанша біраз уақыт бірге жүреді.

Томас Хардидің «Тэсс д»Эрбервилль» романында әйел тағдыры мен қоғамның қатыгездігі терең суреттеледі. Тэсс атты жас қыздың басына түскен ауыртпалықтар арқылы автор Викториялық дәуірдегі әйелдердің әлеуметтік жағдайын, моральдық шектеулер мен әділетсіздікті ашып көрсетеді.

Тэсс – табиғатпен үйлесімді өмір сүретін, қарапайым отбасынан шыққан жас қыз. Бірақ әкесінің тектік туралы жалған мәліметінен кейін, ол өзін-өзі сыйлайтын, бай отбасының мүшесі болуға мәжбүр болады. Осылайша, Тэсс өзі қаламаған жағдайға тап болып, қоғамның қысымына ұшырайды. Оның тағдыры өзгереді, ол әлеуметтік нормалар мен моральдық кодекстердің құрбанына айналады.

Романда Тэсс басынан өткерген қиындықтар оның мінезінің қалыптасуына әсер етеді. Ол адал, мейірімді және жақсылыққа ұмтылған жан болса да, қоғамның қатыгездігі оның үмітін үзеді. Тэсс өз қателіктері үшін жазаланады, бірақ оның кінәсіздігі мен тазалығы оны аянышты халге жеткізеді.

Хардидің романындағы әйел тағдыры тек Тэспен шектелмейді. Басқа да әйел кейіпкерлер арқылы автор сол дәуірдегі әйелдердің

әлеуметтік шектеулерін, құқықсыздығын және ерлердің үстемдігін көрсетеді. Олардың әрқайсысы өз тағдырымен күресіп, қоғамның қатыгездігіне қарсы тұруға тырысады. Хардидің жазбасы жиі «модернизмнің ауырсынуын» суреттейді, бұл тақырып Д'Урбервиллдегі Тессе бар, ол сыншы Дейл Крамер атап өткендей «дәстүрлі жолдардың энергиясы мен оларды бұзатын күштерді» бейнелейді. Харди қазіргі заманғы ауылшаруашылық техникасын тозақтық терминдермен сипаттайды; ол да күнделігінде қалаға жіберілген сүттің алдымен суға араласатынын, өйткені қала тұрғындары толық сүтті сіңіре алмайтынын атап өтеді. Ангелдің орта таптағы жиіркеніштілігі оны Тессен бас тартуға итермелейді, Харди жиі табиғатпен үйлесімді Вессекс Хауаның бір түрі ретінде бейнелейді. Ол одан бөлініп, Бразилияға сапар шеккенде, әдемі жас жігіттің ауырып, «жай сары қаңқаға» айналады. Бұл мысалдардың барлығы жалпы адамзаттың табиғаттан бөлінуінің жағымсыз салдары, деструктивті тетіктердің жасалуы да, таза табиғаттан ләззат ала алмайтындығы ретінде түсіндіріледі. Дегенмен, марксист сыншы Рэймонд Уильямс «Диккенстен Лоуренске дейін ағылшын романында» бас кейіпкердің проблемалары индустрияшылдықтан туындады ма деген сұрақ қояды. Тесс шаруа емес, жұмысшы табының білімді мүшесі: ол оның жақсы өмірге деген ұмтылысын (махаббат пен жыныстық қатынасты қоса алғанда) «индустриализм» емес, жергілікті буржуазия (Алек), либералдық идеализм (Ангел) және оның отбасы меншігіндегі христиандық моральизм (51-тарау) кедергі жасайтындығынан зардап шегеді.

Кесте 2 – Томас Хардидің «Тэсс д'Эрбервилль» романы

Аспект	Сипаттама
Тесс бейнесі	Сұлу, пәк, еңбекқор, адал, бірақ қоғамның әділетсіздігінің құрбаны болған әйел.
Әлеуметтік жағдай	Викториандық Англиядағы кедей шаруа отбасынан шыққан. Қоғамның таптық жіктелуі оның тағдырына тікелей әсер етеді.
Қатыгездік көріністері	Алек д'Эрбервиллдің зорлығы, Энджел Клэрдін Тессі өткені үшін кешірмеуі, қоғамның моральдық екіжүзділігі.
Тағдырдың трагедиясы	Тессің кінәсіздігіне карамастан, қоғам оны айыптайды. Ол бақытты болуға лайық болса да, трагедиялық өлімге душар болады.

«Тэсс д'Эрбервилль» романы – әйел тағдыры мен қоғамның қатыгездігі туралы ой қозғайтын, әлі күнге дейін өзектілігін жоймаған шығарма. Ол бізді әлеуметтік әділетсіздік пен моральдық

нормалар туралы ойлануға шақырады. Осылайша, романда әйелдердің мәртебесіне қарамастан, кездесетін қиындықтар: біріншіден, ол шаруа, содан кейін егінші мен діни қызметкердің қалыңдығы, ең соңында ауқатты күйеуінің әйелі екені бейнеленеді.

Алек д'Эрбервилдің Тесске жасаған зорлығы – оның өміріндегі ең үлкен трагедия. Бұл оқиға Тесстің пәктігін ғана емес, сонымен бірге оның қоғамдағы орнын да анықтайды. Ол енді «бұзылған» әйел ретінде қабылданады, бұл оның болашақ тағдырына үлкен әсер етеді. Энджел Клэрдің Тесстің өткенін кешірмеуі – қоғамның моральдық екіжүзділігінің көрінісі. Энджел өзінің либералды көзқарастарына қарамастан, Тесстің «қателігін» қабылдай алмайды. Бұл Тесстің қайғысын одан әрі тереңдетеді және оның жалғыздығын күшейтеді.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the d'Urbervilles» романдары әйел тағдырының ауырлығын және қоғамның әділетсіздігін суреттеуде ерекше орын алады. Екі шығарма да әйелдердің құқықсыздығын, қоғамдық қысымның күштілігін және моральдық нормалардың қаталдығын көрсетеді.

Шұға мен Тесс – өз ортасының құрбаны болған бейшара жандар. Олардың тағдыры қоғамның әйелге деген көзқарасының салдарынан ойрандалады. Майлин Шұғаның басындағы ауыртпалықтарды суреттей отырып, қазақ ауылындағы әйелдің әлеуметтік жағдайын ашып көрсетеді. Гарди болса, Викториандық Англиядағы таптық айырмашылықтар мен моральдық екіжүзділікті Тесс арқылы көрсетеді.

Кесте 3 – «Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the d'Urbervilles» шығармалары: әйелдің тағдыры мен қоғамның қаталдығы

Параметр	Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі»	Томас Гардидің «Tess of the d'Urbervilles»
Басты кейіпкер	Шұға	Тесс
Оқиға орны	Қазақ ауылы	Англияның ауылдық жері
Уақыт аралығы	XX ғасырдың басы	XIX ғасырдың аяғы
Әлеуметтік жағдай	Кедей отбасы, қоғамның қысымы	Кедей отбасы, әлеуметтік жік
Негізгі мәселелер	Әйел теңсіздігі, намыс, салт-дәстүр	Әйел құқығы, мораль, қоғамдық пікір
Финал	Қайғылы аяқталу	Қайғылы аяқталу

Екі романда да әйелдердің пәктігі, абыройы қоғам тарапынан қатты бағаланады. Шұға мен Тесс зорлық-зомбылықтың құрбаны болса да, қоғам оларды кінәлі санайды. Олардың тағдырындағы трагедия қоғамның әйелдерге деген қаталдығынан туындайды.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the d'Urbervilles» романдары әйел тағдыры мен қоғамның қаталдығын шынайы суреттейді. Екі шығармада да басты кейіпкерлер әлеуметтік теңсіздік пен моральдық қысымның құрбанына айналады. Шұға мен Тесс өздерінің пәк сезімдері мен ар-намысын қорғауға тырысқанымен, қоғамның қатал заңдары олардың тағдырын трагедияға ұшыратады. Майлин қазақ ауылындағы әйелдердің құқықсыздығын көрсетеді, ал Гарди Англияның ауылдық жеріндегі әлеуметтік жіктің әйелдерге әсерін суреттейді. Екі автор да әйелдердің қоғамдағы орны мен рөлі туралы күрделі сұрақтарды көтереді. Шұға мен Тесс өздерінің қайғылы тағдырлары арқылы оқырмандарды әйелдердің құқықтарын қорғауға және әлеуметтік әділеттілікке шақырады. Бұл шығармалар әлі де өзектілігін жоғалтпаған және қоғамдағы әйелдердің рөлі туралы ой қозғайды. Екі шығармада да әйелдердің басындағы ауыртпалық, олардың қоғамдағы осал жағдайы көрініс табады. Шығармаларда әйелдердің ішкі жан дүниесінің күйзелісі, үміт пен күдіктің арпалысы шеберлікпен суреттеледі. Олардың әрқайсысы өздерінің тағдырларына қарсы күреседі, бірақ қоғамның қатал заңдары олардың басын идіріп, үміттерін сөндіреді. Шұға мен Тесс – әйел затының нәзіктігі мен төзімділігінің, қайсарлығы мен көнбістігінің символы іспетті [4].

Бұл романдар оқырмандарды әйелдердің құқықтары мен бостандықтары туралы ойлануға, қоғамдағы теңсіздік пен әділетсіздікке қарсы күресуге шақырады. Шұға мен Тестің тағдыры – өткеннің сабағы ғана емес, бүгінгі күннің де өзекті мәселесі. Әйел затының қоғамдағы рөлі мен орны, олардың құқықтары мен мүмкіндіктері әлі де талқылауды қажет ететін маңызды тақырыптардың бірі болып қала береді.

Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the d'Urbervilles» романдары әйел тағдырының күрделілігін және қоғамның қаталдығын реалистік тұрғыдан көрсететін шығармалар ретінде әдебиет тарихында ерекше орын алады. Екі жазушы да өз кейіпкерлерінің басынан кешкен қайғы-қасіретін, үміті мен күресін шынайы суреттеу арқылы оқырмандарды бейжай қалдырмайды.

Шұға мен Тесс – өз заманының әлеуметтік-экономикалық және моральдық қысымына қарсы тұра алмаған жандар. Олардың трагедиясы – тек жеке тағдыр емес, сонымен қатар қоғамның әділетсіздігі мен қатыгездігінің көрінісі. Әйел затының құқықсыздығы, намыс пен ар-ұждан мәселесі, махаббат пен опасыздық – бұл екі шығармада да көтерілетін өзекті тақырыптар.

Бұл романдарында авторлар әйелдердің қоғамдағы орны мен рөліне сын көзімен қарайды. Олардың тағдыры арқылы сол кездегі әлеуметтік құрылымның кемшіліктерін, моральдық шектеулерді және адамгершілік қағидаларының бұзылуын ашкерелейді. Шұға мен Тесс – өз трагедиясы арқылы оқырмандарды ойландырып, қоғамның әділеттілігі мен теңдігі үшін күресуге шақыратын бейнелер.

Бейімбет Майлин мен Томас Гардидің бұл шығармалары әдебиеттегі әйелдер тағдырының реалистік бейнесін жасаудағы маңызды қадам болды. Олардың романдары бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпаған, өйткені әйелдердің құқықтары мен теңдігі үшін күрес әлі де жалғасуда. Бұл шығармалар бізді өткеннен сабақ алуға, қоғамды жақсартуға және әрбір адамның, әсіресе әйелдердің құқықтарын қорғауға шақырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Майлин, Б. (2021). Шұғаның белгісі. Алматы: «Qazaq университета».

2 Гарди, Т. (2023). Tess of the d'Urbervilles. London: Penguin Classics.

3 Қазақ әдебиетінің тарихы. (2020). Алматы: «Мектеп».

4 Sanders, A. (2022). The Victorian Novel. Oxford: Oxford University Press.

ТАРИХТАҒЫ БАТЫРЛЫҚ- БҮГІНГІ ҰРПАҚТЫҢ КҮШІ (ҚАБДЕШ ЖҰМАДІЛОВ «ДАРАБОЗ» БЕН УОЛТЕР СКОТ «IVANHOE» ШЫҒАРМАШАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

СУИНБАЕВА М. Г.

аға оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі,

М. Х. Дулати университеті, Тараз қ.

АМАНБЕКОВА А. Н., АҚЖОЛ А. Е.

студенттер, 4 курс, 6В02312 – «Филология: ағылшын филологиясы» білім
бағдарламасы, М. Х. Дулати университеті, Тараз қ.

Тарих – халықтың жады, ал әдебиет – сол жадының көрінісі. Қаһармандық эпос, тарихи романдар – өткеннің өшпес мұрасы, бүгінгі ұрпақтың рухани азығы. Қабдеш Жұмаділовтің «Дарабоз» романы мен Уолтер Скоттың «Ivanhoe» шығармасы – әрқайсысы өз халқының тарихындағы батырлықтың жарқын көрінісін бейнелейді.

«Дарабоз» – қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы күресін, халық батырларының ерлігін суреттейтін эпопеялық шығарма. Романдағы батырлар – ел үшін жанын пидә еткен, намысын бермеген қайсар жандар. Олардың ерлігі – кейінгі ұрпаққа үлгі, рух беретін қайнар бұлақ. Ал Уолтер Скоттың «Ivanhoe» романында рыцарлық дәуірдің батырлығы, адалдығы, әділдігі суреттеледі. Иванһое бейнесі – өз елінің мүддесі үшін күрескен, шындықтың жағында болған батырдың символы.

Екі шығармада да батырлықтың мәні – жауға қарсы күресте ғана емес, сонымен бірге әділдікті қорғауда, адамгершілікті сақтауда. Батыр – халықтың қорғаны, елдің тірегі. Ол өз бойында қайсарлықты, батылдықты, адалдықты, мейірімділікті үйлестіре білуі керек. Бүгінгі ұрпақ үшін тарихтағы батырлардың ерлігі – рухани күш. Олардың өмірінен үлгі алу, отанға деген сүйіспеншілікті арттыру, қиындыққа мойымауға үйрену – әрбір жастың міндеті. Өткенді білу, батырлардың ерлігін бағалау – болашаққа деген сенімді нығайтады.

Тарихтағы батырлық – бүгінгі ұрпақтың рухани күші.

Қабдеш Жұмаділов пен Уолтер Скотт шығармалары әдебиетте ерлікті қалай бейнелеуге болатынының жарқын мысалдарын келтіреді. «Дарабоз» ерлік тақырыбын қазақ мәдениеті мен тарихы тұрғысынан қарастырады. Қиындықтар мен сынақтарға тап болған кейіпкер тек дене күшін ғана емес, ішкі қайраттылығын, адамгершілік қасиеттерін, халқына адалдығын көрсетеді. Бұл арада Уолтер Скоттың «Айвенхоу» оқырманды ерлік рыцарьлық

мұраттар, ар-намыс және адалдық контекстінде көрініс тапқан ортағасырлық Англия әлеміне батырады. Мәдени контексттері әртүрлі болғанымен, екі шығарма да адам болмысының ажырамас бөлігі ретіндегі ерліктің маңыздылығын атап көрсетеді [1].

Бұл жұмыста біз ерлік туралы тарихи түсініктердің қалай дамығанын және олардың әдеби шығармаларда қалай көрініс тапқанын қарастырамыз. Сондай-ақ, бүгінгі ұрпақтың ерлік сезімін қазіргі құндылықтар мен мұраттар қалай қалыптастыратынын талдаймыз. Әр тарауда біз «Дарабоз» пен «Ivanhoe» нақты мысалдар келтіріп, әр түрлі тарихи дәуірлерде әдеби кейіпкерлердің ерлік ұғымдарын қалай бейнелеп, қалай қалыптастыратынын көрсетуге тырысамыз.

Осылайша, бұл жұмыс біздің ерлік туралы түсінігімізді тереңдетіп қана қоймайды, сонымен қатар бұл идеялардың қазіргі әлемде қалай өмір сүріп, дамып келе жатқаны туралы ойлауға мүмкіндік береді. Біз ерлік тек ерлік пен даңқ емес, сонымен бірге адамдардың өздері және қоғамдары үшін жақсы болашаққа ұмтылу жолындағы күнделікті таңдауы екенін көреміз. Сайып келгенде, ерлік – ұлы тұлғалар туралы жай ғана әңгіме емес, біздің әрқайсымыз туралы, күнделікті өмірде қайсарлық пен тектілікті қалай көрсете алатынымыз туралы айталады [1].

«Тарихтағы қаһармандық: бүгінгі ұрпақтың рухани күші» атты зерттеу Қабдеш Жұмаділовтің «Дарабозы» мен Уолтер Скотттың «Ivanhoe» шығармаларына сүйене отырып, қазіргі заман контекстінде қаһармандық мәнін түсінуге бағытталған өзекті талпыныс болып табылады. Жаһандық сын-қатерлер мен әлеуметтік өзгерістер жағдайында өскелең ұрпақ адамгершілік компасын таңдау қажеттілігімен бетпе-бет келгенде, тарихи-әдеби мұраны зерттеу ерекше маңызға ие болады. Шығарманың мазмұны батырлықтың сан алуан аспектілерін қамтыған – оның тарихи маңызынан қазіргі заман шындығындағы көріністеріне дейін, сондай-ақ нақты әдеби мысалдарды талдау – ерлік пен рухани күш туралы идеялардың бүгінгі жастардың құндылықтарын қалай шабыттандыратынын және қалыптастыратынын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Осылайша, зерттеу мәдени мұрамен байланысты сақтап қана қоймай, сонымен қатар қазіргі қоғамдағы ерліктерді қабылдаудың жаңа парадигмасын қалыптастыруға ықпал етеді [1].

Адамзат тарихы жеке адамдардың ерлігі мен тектілігінің айғағы ғана емес, бүкіл халықтардың рухының көрінісі іспетті ерлік үлгілеріне толы. Батырлық құбылыс ретінде тек дене күшімен немесе

шайқастағы ерлікпен шектелмейді; ол жанқиярлық, қайсарлық, жанашырлық, әділдікке ұмтылу сияқты адами қасиеттердің кең ауқымын қамтиды. Қабдеш Жұмаділовтің «Дарабозы» мен Уолтер Скотттың «Ivanhoe» біз өткен заманның қаһармандары қазіргі ұрпақты шабыттандыратын рухани күш пен адамгершілік құндылықтардың символына айналғанын көреміз. Бұл шығармалар бізді тарихи контексттерге үңіліп қана қоймай, адам өмірінің негізгі ретіндегі ерліктің маңыздылығын көрсетеді.

Тарихтағы ерлік қашанда жеке мүддеден жоғары тұратын мұраттар үшін күреспен байланысты болды. «Дарабозда» ішкі күш-қуаты мен қайсарлығы бар кейіпкердің қиындықтар мен әділетсіздікке қалай қарсы тұрғанын көреміз. Оның саяхаты тек физикалық ғана емес, сонымен бірге рухани да, оның ерлігін сан қырлы етеді. Ол азаттық пен тәуелсіздікке ұмтылысты бейнелейді, бұл қазақ тарихы контексінде ерекше мәнге ие. Талай жаулап алулар мен отаршылдық езгіні басынан өткерген Қазақстанның тарихи жағдайында ерлік тек қарсылық әрекетіне ғана емес, ұлттық бірегейліктің символына да айналады. Батырдың әрбір басқан қадамы, қабылдаған әрбір шешімі халықтың тарихи жадымен үндесетін терең мағынаға толы. Бұл оны жай кейіпкер емес, өз іс-әрекеті арқылы тұтас бір ұрпақтың рухын жеткізетін ұжымдық сананың иесі етеді [2].

Уолтер Скотттың «Ivanhoe» біз жанқиярлық пен тектілік элементтерін қамтитын қаһармандықтың басқаша түсіндірмесін кездестіреміз. Кейіпкер Уилфрид «Ivanhoe» барлық кедергілерге қарамастан өзінің идеалдары мен сүйген әйелін қорғауда нық тұрған идеал рыцарьды бейнелейді. Оның күресі физикалық ғана емес, моральдық та, өйткені ол тек сыртқы жаулармен ғана емес, адалдық пен ар-намысқа байланысты ішкі жанжалдарға да қарсы тұруға мәжбүр. Скотт катал шындық алдында тек жеңіс үшін күресіп қана қоймай, өзінің моральдық принциптерін сақтауға ұмтылатын қаһарманның бейнесін жасайды. Бұл «Дарабоздағы» қоғамның болмысы мен құндылықтарын қалыптастырудың іргетасына айналатын ерліктің рухани аспектісінің маңыздылығын көрсетеді.

Тарихтағы батырлық Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз» бен Уолтер Скот «Ivanhoe» шығармаларында.

Қабдеш Жұмаділов – қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, тарихи романдардың хас шебері. Оның қаламынан туған «Дарабоз» – ұлттық рухты көтеретін, қазақ халқының басынан кешкен ауыр тағдырын суреттейтін, тарихи шындықты көркем тілмен баяндайтын

monumentalды туынды. Роман жоңғар шапқыншылығы кезіндегі қазақ батырларының ерлігін, халықтың тәуелсіздік жолындағы күресін паш етеді.

«Дарабоздың» басты кейіпкері – Есенхан. Ол батырлығымен, қайсарлығымен, халқына деген шексіз сүйіспеншілігімен ерекшеленеді. Есенханның бейнесі арқылы автор қазақ халқының рухын, ерлігін дәріптейді. Роман оқиғасы Есенханның жоңғарларға қарсы күресі, жеңістері мен жеңілістері арқылы өрбиді. Шығармада батырлық пен қаһармандықтың жоғары үлгісі көрсетіледі. Ел үшін жанын құрбан етуге даяр тұрған жауынгерлердің ерлігі оқырманды бейжай қалдырмайды. Сонымен қатар, романда махаббат, достық, опасыздық секілді адамдық құндылықтар да көрініс табады [3,45 б].

Уолтер Скот – Еуропа әдебиетінің тарихында өшпес із қалдырған ұлы жазушы, ақын, тарихшы. Оның шығармашылығы Шотландияның тарихы мен мәдениетін, ортағасырлық рыцарлық дәстүрді бейнелеуімен ерекшеленеді. Скот 1771 жылы Эдинбург қаласында дүниеге келген. Балалық шағынан бастап әдебиетке, тарихқа қызығушылық танытқан. Заңгерлік білім алғанымен, өмірін әдеби қызметке арнаған.

Уолтер Скоттың ең танымал шығармаларының бірі – «Ivanhoe» («Айвенго») романы. 1819 жылы жарық көрген бұл роман ортағасырлық Англияның тарихын, рыцарлардың өмірін, саксон және норман тайпалары арасындағы қақтығыстарды суреттейді.

Романның басты кейіпкері – Айвенго, адал да батыл рыцарь. Ол король Ричард Арыстан Жүректің жақтаушысы, әділдік пен намысты жоғары қоятын тұлға. Айвенгоның басынан өткен оқиғалар оқырманды ортағасырлық Англияның қызықты әлеміне саяхаттатады. Романда махаббат, достық, опасыздық, кек алу секілді адамдық сезімдер шынайы бейнеленген [3,46 б].

Қазақ әдебиетінің классигі Қабдеш Жұмаділовтің «Дарабоз» романы мен ағылшын жазушысы Уолтер Скоттың «Ivanhoe» романы тарихи оқиғаларды баяндайтын, батырлық рухты дәріптейтін көркем туындылар. Екі шығармада да батырлықтың әлеуметтік-саяси контексте көрініс табуы, халық мүддесі үшін күрес, әділдіктің салтанат құруы сияқты ортақ мотивтер бар.

«Дарабоз» романында қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы күресі, батырлардың ерлігі суреттелсе, «Ivanhoe» Англия тарихындағы рыцарлық дәуір, крест жорықтары, азаматтық қақтығыстар арқылы батырлықтың әр қыры ашылады. Екі шығармада да батырлардың халыққа қалтқысыз қызмет етуі,

өздерінің жеке бастарының қауіпсіздігінен халықтың мүддесін жоғары қоюы басты назарда ұсталады.

Бүгінгі ұрпақ үшін тарихи батырлықтың маңызы зор. Өйткені, батырлардың ерлігі, Отанға деген сүйіспеншілігі, қайсарлығы жас ұрпақтың бойында патриоттық сезімді оятып, еліне адал қызмет етуге шақырады. Тарихтан тағылым алып, өткеннен сабақ үйрену арқылы ғана біз болашаққа нық қадам баса аламыз.

«Дарабоздағы» батырлық – қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы күресіндегі рухын, намысын асқақтататын, елдік мұратты биік қоятын қаһармандық. Батырлардың бейнесінде ұлттық құндылықтар, салт-дәстүрлер сақталған. Олардың күресі – тек жауды жеңу емес, сонымен бірге өз халқының бірлігін, ынтымағын нығайтуға бағытталған.

Ал «Ivanhoe» батырлық – ортағасырлық Англиядағы әлеуметтік әділетсіздікке, феодалдық езгіге қарсы шыққан рыцарлық рухтың көрінісі. Айвенго өз ар-намысы мен сүйгені үшін ғана емес, сонымен бірге қарапайым халықтың құқығын қорғау үшін күреседі. Оның батырлығы – адалдық, мейірімділік және әділдік сияқты қасиеттермен астасып жатады [3,49 б].

Екі шығармадағы батырлықтың ортақ белгілері – жауға деген өшпенділік, өз халқына деген сүйіспеншілік және әділдік үшін күрес. Дегенмен, олардың күрес жолдары мен мақсаттары әр түрлі тарихи, әлеуметтік жағдайларға байланысты ерекшеленеді. «Дарабозда» батырлардың күресі көбінесе жаппай соғыс түрінде болса, «Ivanhoe» рыцарлық турнирлер мен жекпе-жектер арқылы көрініс табады.

Қазіргі таңда әлемдік аренадағы геосаяси жағдайлардың өзгеруі, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы жас ұрпақтың рухани-адамгершілік құндылықтарына кері әсерін тигізуде. Осыған байланысты тарихи батырлықты дәріптеу, ұлттық рухты көтеру арқылы біз жастардың бойында ұлтжандылықты, отансүйгіштікті қалыптастыра аламыз. Бұл өз кезегінде еліміздің тұрақты дамуына, ұлттық қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуіне ықпал етеді.

Скоттың тілі – бай да көркем. Ол ортағасырлық Англияның рухын жеткізе білу үшін архаизмдерді, көне сөздерді орынды қолданады. Бұл шығарманың тарихи атмосферасын жасауға септігін тигізеді. Мысалы, романдағы рыцарлардың сөздері, сол дәуірдің этикетін, әдет-ғұрпын көрсетеді. Диалогтарда шеберліктің жоғары деңгейі байқалады.

Жазушының сипаттау тәсілі де көз тартады. Ол табиғатты, кейіпкерлерді, қалаларды суреттеу арқылы оқырманның көз алдына айқын сурет салады. Шығармадағы әр деталь, әрбір элемент оқиғаның дамуына әсер етеді. Скоттың шығармаларына тән романтизм, шығарманың стилін айқындай түседі.

«Ivanhoe» романының сюжеті динамикалық тұрғыда өрбиді. Шығармадағы оқиғалардың шиеленісуі, интригалардың болуы оқырманды бейжай қалдырмайды. Скоттың тарихи дәлдікке ұмтылуы, шығарманың сенімділігін арттырады.

Кесте 1 – Шығармадағы ортақ идеялар

Ерекшелігі	Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз»	Уолтер Скот «Ivanhoe»
Б а с т ы кейіпкердің бейнесі	Қазақ батыры, халық мүддесін жоғары қоятын, асқақ рухты тұлға	Адал да батыл рыцарь, елдің бірлігі мен әділдік үшін күресуші
Тарихи контекст	Қазақ хандығының құрылу кезеңі, ішкі және сыртқы жаулармен күрес	XII ғасырдағы Англия, Нормандар мен Сакстар арасындағы қақтығыс
Батырлықтың көрінісі	Жауға қарсы шайқастардағы ерлігі, елді қорғау жолындағы жанқиярлығы	Турнирлердегі жеңістер, әділетсіздікке қарсы күрес, тұтқындарды азат ету
Махаббаттың ролі	Батырдың сүйіктісіне деген адалдығы, махаббаттың оған күш беруі	Рыцарьдың сүйіктісі үшін жан беруге дайындығы, махаббаттың оны ерлікке шақыруы
Шығарманың идеясы	Ел бірлігі, ерліктің мәңгілігі, батырлардың халық жадында сақталуы	Әділдік, теңдік, елдің бірлігі, батырлықтың үлгісі

Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз» атты еңбегінде қазақ мәдениетінің призмасы арқылы ерліктің терең қырларын ашады. Қиындық пен сатқындықпен бетпе-бет келген кейіпкер тек дене күшін ғана емес, басқалар үшін жанқиярлық қабілетін де көрсетеді. Бұл қоғам мүддесін өз мүддесінен жоғары қоюға дайын болуда жатқан ерліктің рухани қырының маңыздылығын көрсетеді. Бұл әсіресе қазіргі жағдайда өте маңызды, өйткені әлем тек физикалық батылдықты ғана емес, сонымен бірге моральдық жауапкершілікті де талап ететін көптеген қиындықтарға тап болады.

Керісінше, Уолтер Скотттың «Ivanhoe» ерліктерді намыс пен ерлік басты рөл атқаратын рыцарьлық мәдениет контекстінде сипаттайды. Шығарманың «Ivanhoe» сияқты кейіпкерлері өз

заманының мұраттарының символы болғанымен, олардың жолдары да күмән мен қиындықтарға толы. Скотт қаһармандық тек шайқастағы жеңістер ғана емес, сонымен бірге қатал шындыққа қарсы өз ұстанымдарына адал болып қалу қабілеті екенін көрсетеді. Бұл өскелең ұрпақ моральдық нормалар жиі күмән тудыратын контексте өз құндылықтары мен нанымдарын қорғау қажеттілігіне тап болатын заманауи қоғаммен параллельді тудырады [5].

Екі шығармадағы да ерлікті талдай отырып, оның тұрақсыз ұғым еместігіне қорытынды жасауға болады. Батырлық тарихи жағдайға, мәдени дәстүрге, жеке жағдайларға байланысты өзгереді. Дегенмен, батылдық, жанқиярлық және моральдық беріктік сияқты негізгі қасиеттер тұрақты болып қалады. Бұл қасиеттер өскелең ұрпақ әлеуметтік-экономикалықтан бастап экологиялық проблемаларға дейін көптеген қиындықтарға тап болған қазіргі заманда қажет екені сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жұмаділов, Қ. (1988). Дарабоз: Роман. Алматы: Жазушы.
- 2 Скотт, В. (1987). Айвенго: Роман. Алматы: Жалын.
- 3 Дүзебайұлы, М. (2013). Қазақ әдебиеті тарихы: Оқулық. Астана: Фолиант.
- 4 Келімбетов, Н. (1998). Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы: Ана тілі.
- 5 Мырзахметов, М. (2002). Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы: Білім.
- 6 Тұрсын, Қ. (2005). Әдебиет теориясы мен тарихы. Алматы: Санат.

СҰЛТАНМАХМҰТҚАЖЫ РАХМАНҚҰЛҰЛЫ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ РУХАНИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

СҰЛТАНМАХМҰТОВА М.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Дін – адамзат тарихында маңызды рөл атқарған рухани құндылықтардың бірі. Ол адамның өмір сүру салтымен, дүниетанымымен, мінез-құлқымен және наным-сенімімен тығыз байланысты. Адам баласы өмірде кездесетін қиындықтар мен қуаныштарды, жақсылық пен жамандықты, өмір мен өлімнің мәнін түсіндіруде дінге жүгінеді. Дін арқылы адам рухани тыныштық табады, үміт, сенім, мақсат қалыптасады. Сол сияқты өмірін дінмен тығыз байланыстырған тұлғаларымыздың бірі Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлы болды. Өзінің сүрген өмірінде 2 рет қажылық сапарға барып, адамдарды дінге шақырушылардың қатарынан болған. Сол бағытта көптеген еңбектері де жарық көрді. Олар «Ислам тағылымы», «Ұлттық сананың өзгеріске түспеген негіздері» атты жинақтамалары.

Жалпы Сұлтанмахмұт қажының адамгершілік, пендешілік, жастық шақ, білім тақырыптарын «Ендігі арман», «Өзім жайлы», «Әке аманаты» өлеңдерінде тоғыстырып жастарға алдына қояр мақсатын айқындап берді. Жалпы бұл жинақта ақынның мәнді де, мағыналы, яғни тілге жеңіл, жүрекке жылы тиер қырық бес өлеңі жинақталған. Қазақ халқының тәрбиесінде дін мен дәстүрге, білімге, зеректілікке, батылдықпен батырлыққа, ибалылықпен имандылыққа бас назар аударылған. Міне, осындай, халқымыздың бойындағы ерекше қасиеттерге негізделіп жазылған Сұлтанмахмұт қажының «Ислам тағылымы» атты еңбегі дінмен дәстүрдің сабақтастығын жалғастырғандай. Кітап «Ислам тағылымы» және «Ойхой, дүние серуен, Адам бір көшкен керуен» атты екі тараудан тұрады. Бірінші тарауда Ислам тағылымына толықтай түсінік беріп адамзат баласының көкейінде жүрер біршама сұрақтарға жауап жазған. Иман туралы, Намаз, Ораза туралы өнегелі ой өзегін өрнектей отырып, әрбір оқырманды Ислам тұңғыығына бойлата түседі. Ал, енді екінші тарауды автор: «Ойхой, дүние серуен, Адам бір көшкен керуен» - деп атапты. Мұнда Байжігіттен тараған Дәулен руының бір бұтағы Тоғалақ руынан шыққан хакімін, ақынын, биін, шешенін, палуанын түгелдей тізіп жазған. Бұл тараудың алғашқы

бетін ашқанда «Сібірден, сәлем» атты толғауы кірпіштен қаланып қойылғандай, шымыр да шағын дүние. «Шалғын би», «Нұртаза Үкірдай», «Мәмлегер Қанағат» секілді дүниелерде оқырманды бейжай қалдырмасы анық. Автордың сөз киесін танитын, сөз күдіретін түсінетін жан екендігін «Бор батыр», «Бор батырдың өлімі», «Ауыл көркі азамат» сынды әңгімелерінен тануға болады [1].

Халқымыздың тарихымен қатар жүріп келе жатқан ұлттық сана, ұлттық тәрбиенің, әдебиетімен мәдениетін қатар сабақтастырып өскелең ұрпаққа жеткізе біліп келе жатқан ақындардың бірі осы Сұлтанмахмұт қажы. Ақынның «Ұлттық сана негіздері» кітабы дәл осындай ұлттық әдет-ғұрып, салт-санаға, тәрбиеге бағытталып жазылған. Сұлтанмахмұт қажы кәсіпқой жазушы болмасада бұл жазған еңбегіне бірде-бір адам сын айтуы мүмкін емес. Кітапта ақын нені айтып, нені айтпау керектігі туралы зор зерделі ойменен, оқырман санасына қалай жол таба білуін білген. Тәрбиеміздің алтын діңгегі болған мақал мен мәтелдің тоқтала өтіп, оларды кітапқа түсірген [2]. «Ислам ғибратнамалары» тарауында әркімге болсын адамгершілік туралы шағын тақырыпшалар жазылған. Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі, ақын Тыныштықбек Әбдікәкімұлы: «Ал, «Ислам ғибратнамалары» бөлімінде берілген «Ақша туралы аңыз», «Бір атқа таласқан екі аламан», «Мұрагерлік дауы» әбсаналармен «Қарлығаштың арызы», «Тентек қария» атты әңгіме жұмбақтар, сөз жоқ фольклорымыздың сары алтын сандығында сақталуы тиіс асыл тәмсілдер қатарына жатады» - деп кіріспе бөлімінде өз ойын Сұлтанмахмұт қажының еңбегін жоғары бағалаумен жеткізген.

Қазақ халқының рухани дүниетанымы ғасырлар бойы дінмен, дәстүрмен, ұлттық сана-сезіммен тығыз байланысты қалыптасты. Ислам діні қазақ қоғамының моральдық, мәдени және әлеуметтік өмірінде маңызды рөл атқарып келді. Дін – тек сенім жүйесі ғана емес, ол ұлттың рухани өзегі, мәдени кодын айқындайтын құндылықтар жиынтығы. Сондықтан қазақ халқының тарихы мен мәдениетін, рухани дүниесін зерттеу барысында діннің орнын елемеу мүмкін емес. Осы тұрғыдан алғанда, дін мен қазақ халқының байланысын зерттеп, ұлттық танымды діни құндылықтар арқылы түсіндіруге талпынған тұлғалардың еңбегі ерекше маңызға ие. Солардың бірі – Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлы. Ол өз еңбектерінде қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен рухани өмірінде исламның ықпалын кеңінен талдап, дінді халықтың өмір сүру салтымен, дәстүрімен, адамгершілік қағидаларымен байланыста қарастырды [1]. Бұл –

қазіргі таңда да өзекті мәселе, себебі жаһандану дәуірінде ұлттық бірегейлік пен рухани тұтастықты сақтау үшін діннің орнын жаңаша түсіну қажеттілігі артып отыр.

Сұлтанмахмұт қажының шығармалары мен ой-толғамдары қазақ қоғамындағы рухани жаңғырудың мәнін ашуға көмектеседі. Ол дінді тек ғибадат жүйесі емес, адамды адам ететін, қоғамды біріктіретін рухани негіз деп таныды. Зерттеушінің дін мен ұлт арасындағы байланысты талдауы арқылы біз қазақ дүниетанымының терең тамырларын, сондай-ақ ұлттық құндылықтардың дін арқылы сақталу тетіктерін түсінеміз.

Қазіргі таңда дін мен дәстүрдің өзара ықпалына қатысты пікірталастар көп. Кейде діншілдік пен ұлттық болмысты қарсы қою үрдісі байқалады. Ал Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлы сияқты ойшылдардың мұрасы осындай көзқарастардың негізсіз екенін көрсетеді. Ол исламды қазақ халқының табиғи болмысына сай қабылдап, оны рухани және мәдени тұтастықтың тірегіне айналдыру қажет екенін дәлелдеп берді. Зерттеу тақырыбының өзектілігі, ең алдымен, қазақ халқының рухани жаңғыруында діннің атқаратын рөлін қайта зерделеудің қажеттілігінде жатыр. Сұлтанмахмұт қажының еңбектері бүгінгі қоғамда діни сауаттылықты арттыру, экстремизм мен жат ағымдарға қарсы иммунитет қалыптастыру тұрғысынан да маңызды. Оның дін мен халық арасындағы үйлесімді байланысты көрсетуі – қазіргі заман жастары үшін үлгі, ал рухани бірлік пен ұлттық тұтастықты нығайтуда бағалы бағыт-бағдар.

Сонымен қатар, С.Рахманқұлұлының еңбектерін зерттеу арқылы қазақ халқының дінді қалай қабылдап, оны өз дүниетанымына қалай үйлестіре алғанын түсінуге мүмкіндік туады. Бұл – қазақ руханиятының бірегей ерекшелігі. Қазақы ислам – төзімділікке, бейбітшілікке, парасаттылыққа негізделген. Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлының жазбаларында осы қағидалар кеңінен көрініс табады. Осы себепті аталған тақырып қазіргі замандағы рухани құндылықтар жүйесін зерделеуде, ұлттық бірегейлікті сақтауда және жастардың дүниетанымын дұрыс бағытта қалыптастыруда өзекті болып табылады. Дін мен ұлттық сана арасындағы үйлесімділікті зерттеу – қазақ халқының өткенін түсініп, келешегін айқындаудың кілті. Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлының өмір жолы мен қызметі қазақ халқының рухани тарихында ерекше орын алады. Ол өзінің дінге деген шынайы сенімі мен берік ұстанымының арқасында ел арасында үлкен беделге ие болған тұлға. Сұлтанмахмұт қажының екі мәрте қажылық сапарға баруы – оның иманының тереңдігін,

ислам дінін жан-тәнімен қабылдаған рухани тұлға екенін айқын дәлелдейді. Ол алғаш рет 1995 жылы қасиетті Мекке мен Мәдина қалаларына барып, мұсылмандық парызын өтеді. Бұл сапар оның өміріндегі маңызды рухани белес болды. Ал 2003 жылы екінші рет қажылыққа барып, Алла үйін қайта зиярат етуі оның дінге деген ерекше ықыласы мен тұрақты сенімінің көрінісі еді. Бұл екі қажылық сапардан кейін ол өз туған жеріне рухани қуатпен оралып, ел ішінде діни білім мен адамгершілік қағидаларды насихаттауға ерекше көңіл бөлді. Сұлтанмахмұт қажы халық арасында имандылық пен ізгіліктің үлгісі болып, исламның шынайы мәнін түсіндіріп, көпшілікке дұрыс жол сілтеді. Оның уағыздары мен насихаттары адам баласын адалдыққа, еңбексүйгіштікке, сабыр мен мейірімге шақырды. Сұлтанмахмұт қажының ерекше еңбектерінің бірі – дін арқылы жас ұрпаққа тәрбие беру ісі. Ол өз маңына көптеген шәкірттерді жинап, оларға Құран ілімін, діни сауаттылықты, ізгілік пен рухани тазалықтың мәнін үйретті. Шәкірттері оның кең пейілін, сабырлы мінезін, адал ниетін үлгі етіп, ел ішінде дінді дұрыс түсінуге, имандылықты дәріптеуге атсалысты.

Осылайша Сұлтанмахмұт қажы қазақ жеріндегі діни-ағартушылық бағыттың дамуына үлкен үлес қосты. Айта кету керек, Сұлтанмахмұт қажының бұл қызметі Кеңес үкіметі тұсында да тоқтаған жоқ. Ол кезең – дін мен сенімге қарсы саясат үстемдік еткен, мешіттер жабылып, молдалар қуғынға ұшыраған ауыр заман еді. Соған қарамастан, қажы өз сенімінен айнымай, астыртын болса да дін жолындағы қызметін жалғастырды. Ол имандылық жолынан таймай, бір топ сенімді жамағатпен бірге дінді сақтау, ұрпаққа жеткізу ісін жасырын түрде жүргізді. Мұндай батыл қадам тек рухы мықты, сенімі берік адамдарға ғана тән қасиет еді. Кеңес үкіметі кезінде дінге қарсы саясат жүріп жатқанда да Сұлтанмахмұт қажы халықтың дінге деген сенімін сөндірмеуге тырысты. Ол адамдарды сабыр мен төзімге, бірлік пен татулыққа үндеп отырды. Осындай қиын кезеңде қажының рухани жетекшілігі халық үшін тірек болды. Бұл – оның тұлғалық ұлылығын, дінге деген беріктігін және халқы алдындағы жауапкершілігін көрсететін айқын дәлел [3].

Бүгінгі күні Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлының өмірі мен еңбегі – қазақ жастары үшін үлгі аларлық өнеге. Ол дін мен ұлттық құндылықтарды қатар ұстап, имандылықты қоғам өмірімен үйлестіре білді. Оның дінді саяси құрал емес, адамзаттың рухани тірегі ретінде қарастыруы – қазіргі заманда да өз маңызын жоймаған тұжырым. Сондықтан Сұлтанмахмұт қажының өмір жолын,

қажылық сапарларын және діни-ағартушылық қызметін зерттеу – бүгінгі рухани жаңғыру дәуірінде аса өзекті. Бұл зерттеу арқылы біз діннің адам өміріндегі маңызын, иман мен адамгершіліктің қоғамды біріктіретін күш екенін тереңірек түсінеміз. Оның өнегелі өмірі – дінді насихаттаудың, иманды өмір сүрудің және ұлттық рухты сақтаудың айқын үлгісі. Осы тұрғыдан алғанда, Сұлтанмахмұт қажы Рахманқұлұлының діни қызметін зерттеу тек өткеннің тарихы емес, қазіргі қоғам үшін де маңызды сабақ болып табылады. Ол өз заманының қиындықтарына мойымай, дінді қорғап, ұлттың рухани өмірін сақтап қалған тұлға. Сондықтан оның еңбегін насихаттау – бүгінгі ұрпақтың рухани мәдениетін байытып, имандылыққа тәрбиелеудің бір жолы болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Рахманқұлұлы С. Ислам тағылымы. Алматы: «Арқас», 2002. – 116 б.
- 2 Рахманқұл С. Ұлттық сана негіздері. Семей: «Үш биік баспасы», 2008. – 114 б.
- 3 Рахманқұлұлы С. Сөзімнің сергек кездері. Алматы: «Арқас», 2002. – 62 б.

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

ТАЖКЕЕВА Г. Т.

физика пәнінің мұғалімі, № 4 Ертіс жалпы орта білім беру мектебі,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Елімізде болып жатқан саяси – әлеуметтік, мәдени – этникалық өзгерістер халыққа білім беру мен тәрбие ісінің мазмұнын түбегейлі өзгертуді қажет етіп отыр. Бүгінгі өмірді жалғастырушы ұрпақ бұл қоғамнан өзінің келешегіне не ала алады деген сұраққа жалпы қауым болып жауап іздестіруде. Бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі бірінші міндет – ол дүние жүзі елдерінде жастарды бейбітшілік рухта ынтымақтастыққа, руханилыққа тәрбиелеу және әлемдік мәдениет пен әр халықтың ұлттық мәдениетін кіріктіре меңгерту. Екіншіден, жастардың бойындағы адами құндылықтарды: қайырымдылықты, сүйіспеншілікті дамыту, сөйтіп тәрбиелей отырып оқыту. Үшіншіден, білім беру жүйесінің басым бағдарын жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғысынан кемелденуіне

көңіл бөлу. Бүгінгі жаһандану үрдісінде әр ұлт, әр мемлекет өзіндік менталитетін, өзіндік бет-бейнесін сақтап қалуға тырысуда. Бізді де осы үрдістен алып шығар – ежелден қалыптасқан ұлттық құндылықтарымыз және білімді ұрпақ. Біз интернет жүйесімен, жаңа озық технологиямен, тіпті ғарышты игерумен де әлемді танқалдыра алмаймыз. Санаулы жылдардан кейін еліміздегі барлық мектептердің материалдық - техникалық базасы әлемдік стандартқа сай болатынына шүбәміз жоқ. Сонда басқа елдерден немен ерекшеленеміз? Әрине ұлттық мәдениетімізбен, әдет-ғұрпымызбен, тіліміз, қазақы менталитетімізбен ерекшеленеміз.

Осы тұрғыда білім үрдісінде ұлттық құндылықтарды дәріптеуді, оны білім мазмұнына енгізу арқылы ұлттық тәрбие беруді мұрат етіп отыр. Бұл орайда білім мазмұны арқылы бала рухын тербететін, жанын елжірейтін, масаттандыратын, ар намыс сезімін оятатын, білуге құмарлыққа, ақ көңілділікке ұмтылдыратын – нағыз ұлттық, қазақша сөйлейтін, өз бойынан ата – бабасының қаны мен рухын сезінетін, өз халқының би, батыр, шешен даналарының өнеге – үлгісін ұстанатын, міне осындай бойына қуат жинаған жас ұрпақ келешекте бәсекеге қабілетті, тәуелсіз еліміздің қорғаны болары сөзсіз. Ендеше қазақстандық білім моделі осыдан бастау алып, жас ұрпақты білімді, іскер білгір де білікті етіп өсірумен қатар оның адамгершілік бомысын, ішкі жан дүниесін орнықты түрде қалыптастыру болмақ. Осы тұрғыда ұлттық құндылықтарымыз бен қазіргі кезде сабақтарда қолданылып жүрген жаңа технологиялардың ең тиімді элементтерін биология сабақтарында пайдалана отырып жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Қазақстан үшін білім мазмұнын жаңарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына сай етіп лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық қызметтің әлемдік деңгейін қамтамасыз ете отырып, оны қазақ халқының ұлттық рухани құндылықтарымен үйлестіре отырып, тәрбиелейтін ұлттық білім жүйесін құру – бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Біздің халқымыз өз ұрпақтарына ғасырдан-ғасырға ұлт қасиетін салт-дәстүрлермен, өнегелі әдет-ғұрыппен, үлгілі жөн жосықпен, әдепті ырым, тиыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл, инабатты қыз өсіріп отыр. Қазақ халқының әлеуметтік өмірін, тұрмыс ахуалына сәйкес қалыптасқан ырым-тиымдар бұлжытпай орындайтын заң ретінде қабылданып, баланы иманды болуға, кесепаттан аулақ болуға тәрбиелеген. Яғни, әрбір жасқа ұлттық тәрбие мен ұлттық идеология әрқашан серік болуға тиіс. Сонда ғана олар бабалар ізімен жүрген болады, бабалардың алдындағы борышын өтеген болады. Жалпы

әр ұлттың өсіп, жетіліп келе жатқан жеткіншек ұл-қыздарының өз елінің тілін, ділін, әдет - ғұрпын, дәстүрін, тарихын, мәдениетін жете меңгерулеріне де бірден-бір атсалысатындар да осы күнгі ұстаздар мен тәлімгерлер. Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін: - жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту; - ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани мәдени мұраларды қастерлеу; - жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды жетім балалар, қарттар үйіндегі аталар мен әжелер, нашақорлыққа салынған жастар, тағы басқаларды бірте-бірте жоюдың және олардың алдын-алып, болдырмаудың негізгі жолы.

Сабақты үнемі бір сарынды, бір деңгейде ұйымдастыру, баланың тез шаршауына, қабылдау мен ойлау әрекеттерінің тоқырауына, қызығушылығының төмендеуіне әкеліп соғады. Сондықтан пәндерді оқытуда да, сыныптан тыс жұмыстар жүргізгенде де жаңа технология элементтерін негізге ала отырып жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беруді, қазақтың салт- дәстүрлері, әдет-ғұрыптары туралы түсінік беруді, насихаттап отыруды дағдыға айналдыру қажет. пайдалы, қажетті дүниелерді үнемі Қазіргі Қазақстанның білім аясының ахуалы ұлттық рухтағы бағдарларды, адами құндылықтарды, салт-дәстүрлерді, ойлау тәсілі мен тілді жаңғыртуды талап етеді. Дамыған елдерден қалмай отырып, Еліміздің ұлттық білім жүйесін қалыптастыру керек. Бұл білімді техникалық ақпараттық қамтамасыз етудің әлемдік деңгейіне жету мен жалпыадамзаттық құндылықтарды дәстүрлі ұлт жүйесімен байланыстыру арқылы қол жеткізуге болады. Осы жерде зерттеуге ұсынылып отырған идея әлемдік практикада өз тәжірибесін берген құбылыс болып табылады [1.136]. Қазіргі әлем әдебиетінің ХХІ ғ. ұсынған құндылықтары: адам құқықтары, демократия, азаматтық қоғам, толеранттылық, орнықты даму және т.б. Мәдени сабақтастыққа негізделген Жапония, Оңтүстік Корея, Кувейт, Бразилия елдерінің әлеуметтік тарихи тәжірибесі дәстүрлі құндылықтармен заман талабына сай мәдени жанашылдықтарды үйлесімді біріктірудің өркениеттілікке жету жолының мүмкіндігін

көрсетеді. Қазақ халқының да мыңжылдық көшіне қосатын мәдени құндылықтар жетістіктері жеткілікті.

Педагогикалық сөздікте «Құндылық» – адамның ішкі кұқы, ізгілігі, адамдармен қарым қатынасы, іс-әрекет кезіндегі көрсетілетін қайырымдылығы, тұрақтылығы, мейірімділік тәрбиесі» делінген. Педагогикада «Құндылық» оқу мен тәрбие жұмысы арқылы жүзеге асады. Ал ұлттық құндылық белгілі бір ұлтқа тән, адам болмысындағы, қарым қатынасындағы адами құндылықтың, ұлылықтың жетілген жемісі. Құндылықтар жүйесі белгілі әлеуметтік-этникалық қауымдастықта қалыптасып дамитын болғандықтан ол ауқымдағы мәдени, тілдік, идеялық, мұраттық маңызы зор. Ұлттық құндылық дегеніміз – адамзаттық құндылықтардың құрамдас бөлігі және әр ұлттың қоршаған табиғат ерекшеліктеріне қарай өмір салты негізінде ғасырлар бойы жинақталған тұрмыстық және рухани мұрасы. Елді елден, халықты халықтан айыратын бірден бір белгі - оның ұлттық құндылықтары. Қазіргі кезең – ұлттық құндылықтардың жойылып бара жатқан кезі. Ұлттық құндылықтар ұлттық идея негізінде құралады [2.216]. Біз, ұстаздар кез келген пән сабақтарында халық даналығын, күдіретті сөз зергерлері – жыраулар мен шешендердің, ақындардың нақыл, өсиет сөздерін, классик жазушыларымыздың канатты сөздерін ұлттық пайдалану арқылы білім беруіміз шарт. санамызға тығыз байланыстыра отырып Осы орайда, негізгі көңіл бөлетініміз: тілге қабілеттілікті дамыту халық педагогикасының өзекті арналарымыздың бірі болып табылады. Қысқасы, әрбір ұстаз өзі өтетін әр сабақты қазіргі заман талабына сай қазақ этнопедогогикасы және оның негізі халық педогогикасымен байланыстыра отырып оны тәрбиемен ұштастыра білім берсе, өз елін сүйетін жастарды әрі ұлттық рухы қалыптасқан өскелең ұрпақты даярлап шығара алмақ. Бұған бұрынғы ата - бабаларымыз айрықша көңіл бөліп, ұрпағының білімді, ойлы да байсалды болуын мақсат етті. Мұны біз бала бойына сіңіре отырып білім нәрімен сусындата алсақ, ұтарымыз көп. Ал бұл асыл мұраларымызды бала тәрбиесінде орынды пайдалана білу әр ұстаздың біліміне байланысты. Ол үшін өзіміз білімді әрі білікті болуымыз керек. Сонда ғана ұлттық білімді қалыптастыра аламыз. Демек, оған қол жеткізу өз қолымызда. Жаңа дәуірдегі «қазақ ұлттық мектебі» дегеніміз қандай мектеп, оның негізгі қызметі, мақсат-мүддесі, ұстанымдары мен тұғыры қандай, ол қай бағытта жұмыс жасауы қажет?

Сонымен ғылыми педагогикалық тұрғыдан жүйелі зерттелуі, қазақ ұлттық мектебінің теориялық - әдіснамалық негізін, ғылыми-тұжырымдамалық ұстанымдары мен модельдік үлгілерін, даму үрдісін анықтау талап етілуде. Қай ұлттың, қай халықтың болсын кемеліне келіп толысуына, рухани өсуіне, әдеби мәдени дамуына басты ықпал жасайтын негізгі тірек-ұлттық мектеп. . Қазақ тілінде оқытатын мектептердің басты міндеті – өз ұлтының тарихын, мәдениетін, тілін, дінін қастерлейтін және оны жалпы адамзаттық деңгейдегі рухани құндылықтарға ұштастыра білетін ұлтжанды тұлға тәрбиелеу. Қазақстан үшін білім мазмұнын жаңарту мен ақпараттық өркениеттің талаптарына сай етіп лайықтап, жаңа педагогикалық технология мен инновациялық қызметтің әлемдік деңгейін қамтамасыз ете отырып, оны қазақ халқының ұлттық рухани құндылықтарымен үйлестіре отырып, тәрбиелейтін этностық-мәдени білім жүйесін құру–бүгінгі күннің келесі мәселесі. Ұлттық тіл- әр халықтың өзіндік ой-санасы мен парасатын, бүкіл болмыс тіршілігі мен сезім-түсінігін ұрпақтан – ұрпаққа жеткізуші күретамыр. Онсыз халық аты бар да, заты жоқ тобыр болмақ. Жан-жақты мәдениетті тұлға – беделді тарихи сана иесі. Нақ осы тарихи сана этностық та, жалпы мемлекеттік те сананың негізі болып табылады. Айналып келгенде, тарихы бар халықтың ертеңі нұрлы болмақ. Сабақтарда қолданатын жаңа технология және ұлттық элементтерді бірнеше топтарға бөліп, жүйелеуге болады.

1. Сөзжұмбақты сабақта қолданған кезде сабақтың мазмұнын ашу үшін қандай да бір ұлттық элементтердің сөздерін келтіруге болады. Сабақта сөзжұмбақтарды пайдалану оқушыларды ойлауға, тапқырлыққа, байқампыздыққа баулып, көп білуге, жан - жақты ізденуге ынта-жігерін арттырады.

2. Салауатты өмір салтын қалыптастыруда ұлттық ойындар және ұлттық тағамдардың маңызы өте зор екенін оқушылардың санасына жеткіземіз. Ұлттық ойындардан асық иіруді оқушыларды тарауды қайталаған кезде қолданған тиімді.

3. Киіз үйдің құрылысы. XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарынан бастап қазақ мемлекетінің жеке шығуы ұлттық мәдениетін, оның ішінде киіз үй қадірі мен орнын өз дәрежесінде қайта көтеріп, ұлы бабаларымыздың киелі рухының қайта дәріптелуі, оларға лайықты ас пен тойлардың, соған сәйкес ұлттық мәдениеті рөлінің артуы киіз үйге құрылысы, оған қойылатын ұлттық бұйымдар туралы түсіндіру үшін алдын ала олардың аттарын конвертке салып, дайындап қойған жөн.

4.«Сөздің көркі – мақал». Қазақ халқы – ежелден сөз қадірін біліп, қасиетті сөздерді қастерлеп аузынан тастамай, өнеге ретінде данышпандығын өлеңмен өрнектеп, терең мағыналы сөздермен зерлеп, келе жатқан халық. Сөз зергерлерінің аузынан шыққан мәтелдер мен мақалдарды ретіне қарай қолдану ұрпақ тәрбиесіне көп себебін тигізеді. ондықтан барлық салт дәстүрлерімізге байланысты мақал–мәтелдерді сабақтарда көптеп қолдануға болады.

а) Ата-бабамыздың өсімдіктерді ежелден қастерлеп, қадір тұтып келгендігіне өсімдіктерге арналып қойылған адам, жер – су аттары дәлел. Осыған байланысты шөп, жер, су, аң, құстардың аттарын жеке жинақтап, кейбір тақырыптарды өткенде сөзжұмбақтарға қолданған тиімді.

ә) Қазақ халқының ата - кәсібі мал өсіру болғандықтан төрт түлік мал туралы және олардан алынатын өнімнің пайдасын қалай қолданып келгені туралы, құстар мен табиғаттағы аңдарды қалай қорғап, олардың кейбір ерекшеліктерін пайдалана білгенін оқушыларға қосымша түсініктемелер беріп отыруға болады. Мысалы: үкі тырнағы, кірпі тікені, борсық ішегі, т.б. Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік өркениетке жетудегі бірден- бір дара жолы – білім жүйесі. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңының 8-бабында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп атап көрсеткен. Сондықтан қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үдерістерін технологияландыру мәселесі қойылып отыр [1]. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі, білім алушыны өзіндік жұмыс атқаруына және ең басты мәселе - білім сапасын арттыруға көмектеседі. Қазіргі оқыту барысында оқытушы қолданып жүрген көптеген технологиялар жеке тұлғаның жетілуіне, оқытудың тиімділігінің негізін құруға бағытталған. Білім беруде қолданыс тапқан жаңа инновациялық технологиялар мыналар: Саралап- деңгейлеп оқыту; Лысенкованың тірек сигналдары арқылы жеделдете оқыту; Ізгілендіру технологиясы (білім алушының өзін - өзі тану, қабілет қызығушылығын дамыту, тәрбие негізгі роль атқарады, салауатты өмір салты, сенімділікпен қарау, күштеусіз шығармашылыққа жетелеу); Проблемалық оқыту технологиясы (проблемалық жағдаят туғызу); Сын тұрғысынан ойлау технологиясы; Кейс технологиясы (Кейс амал-тәсілінде басты назар білім алушылардың ұсынылған шынайы немес қиялдық

жағдаяттарды талдауы және осы жағдаятқа өзіндік баға беруі, өзінің ой-пікірін нақты әрі толық айтып беруі, т.б) ; Модульдік оқыту технологиясы; Ұжымдық оқыту технологиясы [3. 366]. Осы инновациялық технологиялар негізінде оқытушы мен білім алушы мынадай нәтижеге қол жеткізеді: Түрлі әдіс- тәсілдерді пайдалану сабақтың мәнін терең ашуға көмектеседі; Білім алушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады; Әрбір білім алушының деңгейі анықталады; Білім алушыларды түгел бағалауға болады; Білім алушылардың жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауға, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады [3. 556]. Қазіргі таңда оқытушыларға осы педагогикалық жүйені дамыту, оны тәжірибеде пайдалану шарт. Бұл жетістіктерге арнайы курс, тәжірибе алмасу, біліктілігін арттыру оқытулары және жалықпай іздену арқылы жетуге болады. Қорыта айтқанда, біз тәрбиелеп отырған жеке тұлға білімді, білікті, іскер, еңбекқор, рухани жетілген, ұлттық болмысы шыңдалған, білімнің әлемдік кеңістігіне шыға алатындай әрі мейірімді болуы тиіс. Шығыс даналығымен айтсақ, «Біліммен қарулану - батырлық, білімді жетілдіру даналық, ал оны тиімді қолдану - іскерліктің жоғарғы деңгейі».

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Бағзыбекова Н. Білім сапасын арттырудың алғы шарттары //«Қазақстан мектебі» №10, 2013 жыл. 6 -356
2. Рахиева С. Инновациялық тәсілдер негізінде //«Қазақстан мектебі» №8, 2013 ж.6 -426
- 3.Игенбаева Б. Жеке тұлғаның рухани адамгершілігін дамыта оқыту әдістемесі. 2005 ж.6 – 125б.

COOPERATION BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND KAZAKHSTAN IN THE FIELD OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE «SOFT POWER» POLICY

TASHTEMKHANOVA R. M.

**Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of Political Science,
L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana**

SEGIZBAYEVA B. S.

**Master's student at the Department of Political Science,
L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana**

The European vector constitutes one of the key directions of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan. The prospects and necessity of developing relations with European countries are determined by the role and position of these states in global politics, economics, education, and culture. Since gaining sovereignty and independence, the Republic of Kazakhstan has demonstrated a sustained interest in fostering constructive cooperation with the European Union.

Cooperation between Kazakhstan and the European states, as can be observed, has been developing both at the bilateral level and within multilateral frameworks of interaction with the European Union. It should also be noted that Kazakhstan occupies one of the priority positions in the policies of the EU member states toward Central Asia. It is generally acknowledged that the foundations of cooperation between the European Union and the Central Asian republics were laid at the very end of 1991. On 31 December of that year, the EU together with its member states issued a joint declaration recognizing the newly independent nations that had emerged following the dissolution of the Soviet Union. Against the background of ongoing political and economic transformations across Central Asia, this step marked the beginning of a new stage in relations. From that point forward, the European Union began to develop direct engagement with the republics, focusing on areas such as technical assistance, financial support, and humanitarian collaboration. Diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the European Union were formally established in 1992 through the signing of the corresponding protocol [1, p. 30]. Since the signing of this document, thirty-three years have passed, allowing for a comprehensive assessment of cooperation across all vital spheres of activity. However, this study focuses primarily on cooperation in the field of education

and science, examining it through the lens of the implementation of the «soft power» policy.

It should be emphasized that education and science form the foundation and serve as a durable channel for the creation and dissemination of new knowledge and innovative ideas, which in turn drive the evolution of socio-political systems, the democratization of all spheres of public life, and the improvement of the quality of life of broad segments of the population – both in developed and developing countries. Therefore, it is natural that the educational and scientific spheres occupy a central place in the «soft power» strategy implemented by the European Union, both in the Central Asian region and in other parts of the world.

The Republic of Kazakhstan was the first country in the Central Asian region to join the Bologna Process in March 2010, becoming its full-fledged participant. In the same year, the Law «On Education» was adopted, which incorporated the key principles of the Bologna Process.

Integration into the global educational space has been one of the priority objectives of Kazakhstan's state policy aimed at strengthening its positive image on the international stage. Kazakhstani universities joined the Magna Charta Universitatum, which has currently been signed by around 700 universities worldwide. This step significantly contributed to aligning the national education system with European standards. More than sixty universities in Kazakhstan have signed the Magna Charta, thereby reaffirming their commitment to academic freedom and institutional autonomy.

Currently, Kazakhstan's higher education structure aligns closely with the core principles of the Bologna Process. Over the past decade, the country has gradually established a three-level degree framework, adopted the European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS), and expanded opportunities for academic mobility among students, teaching staff, and university administrators. The system also incorporates the European-style Diploma Supplement and a nationwide mechanism for ensuring quality in higher education. All of these reforms, implemented step by step, have been formally embedded in national legislation and sectoral regulations and are now applied across both public and private universities in Kazakhstan.

A gradual transition has been carried out from quality control to a quality assurance system. This transition signified a shift away from total state regulation and oversight of the higher education sphere toward the creation of a competitive environment for ensuring educational quality. In 2012, independent accreditation of educational programs

and institutions was introduced in the Republic of Kazakhstan, and since then it has become a common practice within the national higher education system. Currently, independent accreditation of universities and educational programs is conducted by eleven accreditation agencies, six of which are Kazakhstani and five are international.

Since 2018, a Kazakhstani academic credit has been fully equated with an ECTS credit, and all universities use the ECTS system for the transfer of academic workload. Educational programs and their components are described in accordance with approved professional standards. Employers are actively involved in the development of such programs, taking into account learning outcomes, and a national register of educational programs has been established.

Following Kazakhstan's accession to the Bologna Process, the academic mobility program for students has been actively implemented. From 2011 to the first half of 2020, the number of master's students participating in the program increased fourfold, reaching 1,373 participants. Kazakhstani universities have also been increasingly introducing joint and double-degree programs with foreign higher education institutions, which has undoubtedly improved the quality of education through the incorporation of international standards. At present, more than fifty universities in Kazakhstan offer double-degree programs with leading universities in the United Kingdom, Ireland, Spain, the Czech Republic, Germany, the United States, and other countries. For instance, today the L.N. Gumilyov Eurasian National University, which the authors of this article represent, maintains partnership relations with around 200 universities across all regions of the world.

Kazakhstani universities have begun to participate actively in global university rankings in order to enhance the quality of educational programs and scientific research, as well as to promote greater internationalization and recognition within the global academic community. In Kazakhstan, cooperation with the QS World University Rankings agency has become particularly popular and has almost attained a traditional status in recent years. The national higher education system has taken a firm course toward the internationalization of its academic programs, which constitutes one of the key indicators of compliance with the parameters of the Bologna Process. Today, universities across the country are concluding international agreements with foreign educational and research institutions, participating in global projects, and inviting foreign scholars to deliver lectures.

Kazakhstan's participation in the Bologna Process has created favorable conditions for the humanization and democratization of the national higher education system, making it more open and accessible to broad segments of the population. As noted earlier, a special role in the implementation of the European Union's «soft power» policy belongs to its educational and academic programs. For example, the Erasmus+ Programme is aimed at promoting the modernization and sustainable development of education systems, vocational training, youth policy, and sports. It provides financial opportunities for cooperation in all these areas both among the program countries within Europe and between program countries and partner countries around the world. The current budget of Erasmus+ for the 2021–2027 period amounts to €26.2 billion, compared to €14.7 billion allocated for 2014–2020. Owing to this substantially increased funding, the program has become even more inclusive, digital, and environmentally sustainable.

Kazakhstan's participation in the Erasmus+ Programme opens a wide range of academic and institutional opportunities. Among them are student and staff mobility exchanges that allow for study and training abroad, joint master's programmes carried out with European universities, and projects designed to improve the management and quality of higher education institutions. These initiatives have helped universities in Kazakhstan to expand cooperation networks, modernize curricula, and strengthen their integration into the European Higher Education Area.

Another initiative that has become well established in Kazakhstan is the Jean Monnet Programme. Its purpose is to stimulate teaching and research related to the European Union and to encourage a deeper understanding of European integration processes in different parts of the world. Within this framework, universities may host short-term modules, create research and innovation projects, establish Jean Monnet Chairs, or develop Centres of Excellence that promote dialogue and knowledge sharing on European issues.

Kazakhstani universities have been actively involved in EU Higher Education Programmes (PHEA) projects year after year. According to the results of 2023, the following five universities were the most advanced in this regard: 1. Al-Farabi Kazakh National University (14 projects, including two as grant holder); 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University (13 projects); 3. A. Baitursynov Kostanay Regional University (12); 4. S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University – 11 (one as grant holder); and 5. Sh. Ualikhanov Kokshetau University – 11. The authors of the present article are recipients of

two Jean Monnet Programme grants: the Jean Monnet Chair «EURODIP» (European Diplomacy) successfully implemented in 2018–2021, and the ongoing Jean Monnet Centre of Excellence «EUROSOFT» (EU Soft Power) for the 2023–2026 period.

In addition to the TEMPUS, Erasmus Mundus, CAREN, and, since 2014, Erasmus+ programmes, other European initiatives, projects, and organizations have operated (and in some cases continue to operate) within the educational sphere of Central Asian countries. Among the most notable are the European Training Foundation (ETF), which supports vocational and technical education, and the European Education Initiative for Central Asia, aimed at strengthening the capacity of individuals and institutions to modernize the education sector through dialogue, exchange, and cooperation between the EU and Central Asian states.

Overall, within the framework of the EU programmes TEMPUS and Erasmus+, a total of 135 projects have been implemented in the Republic of Kazakhstan. These projects have contributed to the training and professional development of students and academic staff in Europe, the modernization of domestic educational programs, the development of teaching materials, and the advancement of scientific research.

Even a superficial comparative analysis of the influence of such major actors as Russia, China, and the European Union in Kazakhstan's higher education sector reveals the clear advantages and successes of European policy. The EU's educational policy in Kazakhstan rests upon a solid conceptual foundation that is broadly supported by Kazakhstani society and is distinguished by its high degree of institutionalization. European institutions themselves, as well as various public and private foundations from EU member states, have made a significant contribution to the modernization and democratization of Kazakhstan's entire education system. Within the framework of the Erasmus+ Programme, academic mobility has been actively promoted. The main motivations for participation include the pursuit of high-quality education, the improvement of language skills, the acquisition of international experience, and the enhancement of career prospects. Between 2014 and 2020, with the support of the European Union, 8,600 mobility grants were awarded to Central Asian countries under Erasmus+, along with 1,450 projects related to academic mobility. A considerable portion of the mobility grants, about 59 percent, was awarded to Kazakhstan. By contrast, the remaining grants were distributed among other Central Asian countries as follows: Kyrgyzstan received approximately 22 percent, Tajikistan 6 percent, Turkmenistan 3 percent, and Uzbekistan

10 percent. These proportions clearly illustrate Kazakhstan's leading position within the region, confirming its active participation in the Erasmus+ Programme and its well-established cooperation with European higher education institutions [2, p. 28].

In this context, several key elements can be highlighted that explain the growing influence of the European Union's soft power. To begin with, the European model of statehood, which integrates economic governance, political institutions, social frameworks, and an advanced educational system, continues to hold strong appeal for many of the EU's partners. For a large part of the younger generation, Europe still embodies an «ideal model of development.» The European experience remains relevant both as an object of study and as a benchmark for policy imitation, even against the backdrop of the so-called Asian rise and the gradual shift of global economic and political gravity toward the East.

Moreover, the cultural heritage of the European continent, carefully preserved and transmitted through generations, continues to strengthen its attractiveness abroad. Western culture and history, in particular, generate notable interest among Kazakhstani audiences. The same tendency can be observed in the field of education: European higher education is widely perceived in Kazakhstan as both prestigious and competitive, while a diploma from a university of an EU member state is often viewed as a reliable path to employment in reputable organizations.

At the same time, the foundation of the European Union rests upon the shared system of European values, centered on democracy, respect for human rights, and the rule of law—principles that ensure the long-term stability of its political and economic development [2, p. 30].

In addition to the factors that strengthen the European Union's soft power, the digitalization of education has emerged as one of the key instruments of transformation and influence. The European Union is currently implementing the Digital Education Action Plan (2021–2027), aimed at ensuring high-quality, inclusive, and flexible digital learning, supporting educators, and creating a unified educational ecosystem. The EU's main priorities in this regard include the development of digital infrastructure, the professional upskilling of teachers, and the creation of open educational content, all of which make education more accessible, sustainable, and globally competitive [3].

An essential element of the European model is the emphasis on interoperability of educational platforms and the use of open standards, which allow institutions to integrate diverse technologies without fragmentation. This systemic approach promotes the mobility of students

and teachers and reinforces the unity of the European Education Area as an integral component of the EU's soft power. Alongside these efforts, special attention is given to the development of digital citizenship and media literacy, reflecting the EU's commitment not only to fostering technical competencies but also to cultivating value-based orientations aligned with the principles of democracy and human rights [4].

For Kazakhstan, the European experience in the digitalization of education is particularly valuable in the context of the national initiatives already being implemented. In recent years, the country has witnessed active development of electronic educational platforms, the introduction of elements of distance and hybrid learning, and the creation of digital resources and teaching standards within the framework of the «Digital Kazakhstan» program. Although significant progress has been made, the European experience can still be regarded as an important reference point for Kazakhstan in shaping a coherent educational ecosystem. Such a system should promote the compatibility of platforms, the openness of data, and equal access to digital opportunities for all learners. It is worth emphasizing that special attention needs to be directed toward the development of digital pedagogy and teacher training. As the European Union's experience clearly shows, the professional competence and adaptability of educators largely determine the success of digital transformation in education. At the same time, expanding cooperation with European universities and research institutions under programs such as Erasmus+ and Jean Monnet plays a crucial role in exchanging best practices and fostering innovation within the Kazakhstani educational context.

Consequently, the digitalization of education in the European Union can be seen not only as a technological process but also as a value-oriented initiative that brings together nations through shared principles of openness, inclusiveness, and democracy. Integrating the European approach into Kazakhstan's national educational strategies could further stimulate the country's educational development while strengthening academic and cultural ties with the EU in the fields of science and education.

To summarize, cooperation between the European Union and Kazakhstan in education and science has shown a stable upward trend and functions as one of the key tools for advancing the EU's soft power policy. European programs and initiatives have contributed to modernizing Kazakhstan's education system, increasing its competitiveness, and deepening its integration into the global academic community. The

application of European practices – particularly in digital learning and academic mobility – continues to enhance mutual understanding, knowledge exchange, and the overall partnership between Kazakhstan and the European Union.

REFERENCES

1 Baizakova, K. I. (ed.) Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Kazakh University, 2006. – 303 p. – P. 36.

2 Tashtemkhanova, R. M. (ed.) The European Union and Central Asia: Traditions and New Forms of Interaction. – Astana, 2025. – 216 p. – P. 28-30.

3 European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting Education and Training for the Digital Age. – Brussels, 2021. – [Electronic resource]. – Available at: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/plan> (Accessed: 12 October 2025).

4 Council of the European Union. Council Conclusions on Digital Education and Skills. – Official Journal of the European Union, 2023. – [Electronic resource]. – Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202401115 (Accessed: 12 October 2025).

ETHNOCULTURAL APPROACH FOR UNIVERSITY STUDENT TRAINING

TEMIRGALINOVA A.

PhD in Pedagogy and Psychology, Lecturer (Assistant),
Toraighyrov University, Pavlodar

It is obvious that a multi-ethnic society is a society of cultural diversity, since representatives of various ethnic groups honor, preserve and develop their traditions and ethnocultural characteristics, interacting with each other in order to strengthen social unity. K. P. Belinskaya and T. G. Stefanenko indicate that successful socialization in such an environment presupposes the formation of variability in social behavior, a sufficiently high level of tolerance towards others [1]. The authors note that in educational organizations, in order to carry out their socializing functions, it is important to achieve a balance between the formation of social identity, including ethnic identity, in students and the preservation of their freedom of choice.

In scientific literature, in addition to the concept of multicultural education, the category of multicultural education is also used. The first and second terms are identical in meaning, since they go back to the English-language invariant “multiculturalism” and are its different translations [2].

As for the meaning of the concept of «education», in English it is interpreted quite broadly: as education (training), upbringing and pedagogy. In the USA, education is considered nothing less than multicultural, and the concept of culture is usually considered to include not only ethnic characteristics, but also other personal qualities, such as religious, political and social beliefs, as well as behavioral and linguistic features. Multicultural education in the USA is not only reduced to ethnic diversity, but also takes into account other personal factors, such as beliefs and social status. It is aimed at creating a more tolerant and understanding social environment capable of accepting and respecting cultural diversity [3].

Many scientists note that cultural diversity and ethnic diversity are not identical. Thus, V.S. Malakhov writes: «Cultural boundaries do not always coincide with ethnic ones. Two individuals statistically belonging to the same ethnic group do not necessarily belong to this group in their cultural self-awareness. Conversely, two individuals, being different in ethnic self-awareness, may well belong to the same culture» [4].

Thus, the multicultural concept includes representatives of different communities at the same time – social, cultural, ethnic, etc. Polyculturalism in education, as noted in the Pedagogical Dictionary, is “the construction of education on the principle of cultural pluralism, recognition of the equivalence and equality of all ethnic and social groups that make up a given society, on the unacceptability of discrimination against people on the basis of national or religious affiliation, gender or age”. From this excerpt it clearly follows that multicultural education is a broader concept than multiethnic education. We also consider it necessary to distinguish between “multicultural education” and “multiethnic education”, since their simultaneous use can lead to an undesirable mixing of terms and confusion in their use.

The multi-ethnic aspect of education is what interests us in the concept of multicultural education.

The International Encyclopedia of Education considers multicultural education as an important part of modern education, which promotes students’ knowledge of other cultures; understanding of the

general and the special in the traditions, way of life and cultural values of peoples; education in the spirit of respect for other cultures.

Let us turn to the experience of multi-ethnic states in building a system of multi-cultural education.

Initially, the concept of multi-ethnic education appeared in foreign pedagogical theory and practice (USA, Canada, Germany) to mitigate inter-ethnic differences and establish and maintain harmony in relations between the bearers of certain ethnic cultures and national mentality – ethnophors. German scientist Professor Ursula Boos-Nunning notes that multi-cultural education involves the mandatory study of the traditions of the native culture, the process of adaptation and harmonization of these traditions to the nature of the new culture. Her opinion is consistent with the point of view of another scientist from Germany, U. Sandfuchs, who believes that multicultural education also implies providing assistance and support to representatives of contacting cultures in order to promote mutual openness, interest and encourage tolerance.

A German scientist expresses a thought that deeply appeals to us: “The goal of education is not to force other people to renounce their cultural identity, but to help each ethnic group to equally appreciate their own and others’ identities” [5].

Russian researcher G.D. Dmitriev, emphasizing that all students, regardless of origin, attitude to religion, have an equal right to education, asserts: “Multicultural education makes it possible to resist manifestations of racism, xenophobia, ethnocentrism, aggression towards bearers of other ethnic cultures [6]. G.V. Palatkina notes that the fundamental idea of multicultural education is not the task of cultural assimilation, not the atrophy of cultural differences [7]. The goal of multicultural education is to create a mutual enrichment of cultures that is favorable from a pedagogical point of view, leading to the formation, development and self-determination of the individual [8].

James Banks, one of the founders of the internationally recognized concept of multicultural education, proposing it, bases his work on the fact that all Americans have a common cultural foundation, but at the same time it is necessary to take into account the differences between cultures. He emphasizes that some elements of culture cannot be universal and asks the question of how to integrate them into the general culture of society (Gorski, 2022)[16]. Banks advocates the study of various cultures and the diversity of traditions within the framework of education, so that students can learn to live in peace and respect other cultures. Multicultural education allows teachers to better understand the cultural differences

of students and take them into account when teaching. It also includes the study of languages and cultural traditions of different communities. In practice, this helps to reduce ranking and stereotypes between ethnic groups and promotes more harmonious coexistence in society.

Social harmony, according to J. Banks, is the effective functioning of a person within the framework of a common culture and in other cultures while consciously preserving their ethnic identity. J. Banks identifies four models of educational content (A, B, C and D) [9].

Model «A» is based on the fact that courses are compiled primarily taking into account Anglo-American positions and prospects, i.e. the interests of the titular nation. This model is responsible for the civic-patriotic education of students, the main result of which should be the formation of a patriotic attitude of students to the country of which they are citizens [7].

In Model B, the Anglo-American content remains dominant, but is supplemented by an ethical component. It is assumed that students should gain an understanding of the ethnocultures common in the area where the educational institution is located [10].

According to the model «C», students study history and culture from the perspective of different ethnic groups. The Anglo-American position in this model is not dominant, it is equal and equivalent to other points of view.

Model «D», which, according to the scientist, is a promising goal of humanization of education, is intended for students studying historical and modern events in a multinational perspective from the perspective of ethnic groups living in other countries.

As the study of foreign (Western) scientific literature shows, in addition to the term «multicultural education», there is also the term «intercultural education» or «cross-cultural education», which in Russian are identified with the concept of «intercultural education».

The International Encyclopedia of Education interprets intercultural education as education designed to teach the assessment of other cultures, as well as one's own.

Researchers note that intercultural education leads to the expansion of horizons of cultural experience and cultural tolerance.

Ethnocultural, communicative, ethnopedagogical competence is an integrative professional and personal quality of a future teacher, expressed in his ability to ensure the effectiveness of interethnic communication and in his readiness and ability to carry out the functions of teaching,

upbringing and development of students in a multiethnic educational environment.

Formation of ethnocultural, communicative, ethnopedagogical competencies of future teachers is an educational and upbringing process aimed at mastering future teachers' ethnopedagogical communicative competence, which contributes to successful interaction with students-representatives of various ethnic communities and solving professional pedagogical tasks in the process of teaching and upbringing

The main conceptual and methodological foundations, on which the process of forming ethnocultural, communicative, ethnopedagogical competencies of future university teachers is based are:

- ethnocultural approach to education,
- competency approach;
- synergetic approach;
- ethnopedagogical approach;
- axiological approach;
- humanistic approach.

The key provisions in the process of forming the ethnocultural, communicative, ethnopedagogical competencies of future teachers should be:

- the principle of a positive attitude towards cultural diversity, according to which the goal of pedagogical activity is to form their tolerant attitude towards other cultures;
- the principle of cultural conformity, which requires taking into account the sociocultural conditions in which a person lives in the process of education;
- the principle of nationality, which assumes reliance on the ethnocultural specificity and values of peoples;
- the principle of continuity and consistency in the study of cultures, which implies that students must first of all know the culture of their people, then the culture of ethnic groups living together in one locality, region, and only then learn to navigate the diversity of cultures of the global world.

The demand for modern highly educated graduates of the country's universities requires the formation of creative competence in them, integrating not only subject, but also pronounced communicative, organizational and analytical skills, individual and personal qualities necessary to meet the needs for their own creative improvement and improvement of the results of educational activities. Graduates of a pedagogical university who have deep knowledge in the field of their

subject are not competent enough in the communicative and educational plan of activity, which is a consequence of the lack of organizational skills, lack of reflection and the ability to transmit, receive and store information, inability to cooperate with children, adults, people of another culture. Hence, there is a need to organize purposeful work on the formation of both communicative and educational competencies.

REFERENCES

1 Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 208 с. URL: [Электронный ресурс]. – <https://www.phantastike.com/social-psychology/ethnic/html/>

2 Triandis H. C. Culture and social behavior. – NY.: McGraw-Hill, 1994. – 330 p. URL: [Electronic resource]. – <https://archive.org/details/culturesocialbeh0000tria>

3 Triandis H. C. Individualism and collectivism. – Boulder: Westview Press, 1995. – 288 p. URL: [Electronic resource]. – <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429499845/individualism-collectivism-harry-triandis>

4 Джумагулов К. Т. Ибрай Алтынсарин и развитие культуры казахского народа. – Алма-Ата. – 1984. – 204 с. URL: [Электронный ресурс]. – <http://elib.wku.edu.kz/lib/document/KNIGI/161ACFBA-A95C-4086-8B54-8FCF4D78C97D/>

5 Шадриков В. Д. Психология деятельности человека: монография. – М.: Институт психологии РАН, 2013. – 464 с. URL: [Электронный ресурс]. – <https://e.lanbook.com/book/108944>

6 Поштарева Т.В. Формирование этнокультурной компетентности учащихся в полиэтнической образовательной среде: дис. ... д-ра пед. наук. – Ставрополь, 2009. – 393 с. URL: [Электронный ресурс]. – <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-etnokulturnoi-kompetentnosti-uchashchikhsya-v-polietnicheskoi-obrazovatelnoi-sr>

7 Quinn A. A Person-Centered Approach to Multicultural Counseling Competence // Journal of Humanistic Psychology. – 2013. – Vol. 53, Issue 2. – P. 202-251. URL: [Electronic resource]. – <https://adamquinn.droppages.com/>

8 Banks J. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching. – Boston: Allynand Bacon, 2001. –

360 p. URL: [Electronic resource]. – https://www.researchgate.net/publication/268208130_Cultural_Diversity_and_Education_Foundations_Curriculum_and_Teaching

9 Banks J. Multiethnic Education: Practice and Promises. – Bloomington: Phi Delta Kappa, 1977. – 34 p. URL: [Electronic resource]. – <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED133282.pdf>

10 Кабылбекова З. Воспитание поликультурной личности студента как педагогическая реальность: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Тараз, 2010. – 23 с. URL: [Электронный ресурс]. – <http://e-lib.dulaty.kz/lib/document/EPPSTARGU/C764B5DE-E9DA-4914-9C43-D0348CAD21EB/>

ҚР-НЫҢ БҰҰ-ДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

ТОҚТАРОВА Е. К., ИБРАГИМОВА Д. С., ТОҚАН Т.
студенттер, Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу
университеті, Астана қ.
АБДИЛЬДИНА Х. С.
филос.ғ.к., қауымд. профессор міндетін атқарушы, Астана қ.

Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) – дүниежүзілік бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, адам құқықтарын қорғауда, тұрақты даму мен гуманитарлық көмекті жүзеге асыруда ерекше рөл атқаратын халықаралық ұйым. Қазақстан тәуелсіздігін алған сәттен бастап осы ұйыммен тығыз қарым-қатынас орнатуға ұмтылды.

Бұл мақалада Қазақстанның БҰҰ-мен әріптестігі, оның ішінде саяси, экономикалық, гуманитарлық және бейбітшілік миссияларына қатысуы кеңінен талданады. Елдің халықаралық аренадағы бейбітсүйгіш позициясы, ядролық қарусыздануға қосқан үлесі мен тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асырудағы бастамалары ерекше маңызға ие.

Қазақстанның БҰҰ-ға мүшелікке кіруі. Тәуелсіздік және халықаралық қауымдастыққа қосылу. 1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан өз тәуелсіздігін жариялады. Жаңа тәуелсіз мемлекет ретінде елдің басты сыртқы саяси мақсаты – халықаралық аренада танылу мен заңды мүше ретінде жаһандық ұйымдарға кіру болды.

БҰҰ-ға мүшелікке қабылдану. 1992 жылғы 2 наурызда Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның толыққанды мүшесі ретінде қабылданды. Бұл – елдің егемендігін халықаралық деңгейде мойындатқан маңызды қадам болды. БҰҰ Бас Ассамблеясының сол

күнгі отырысында Қазақстан туы Нью-Йорктегі штаб-пәтер алдында көтерілді. Елдің алғашқы БҰҰ-дағы тұрақты өкілі — Ақмарал Арыстанбекова болды.

Қазақстан мен БҰҰ арасындағы ынтымақтастық. Даму мақсатындағы әріптестік. Қазақстан мен БҰҰ арасындағы ынтымақтастық көбіне тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) жету, адам құқықтарын сақтау, әлеуметтік әділеттілік орнату, қоршаған ортаны қорғау секілді бағыттарда жүзеге асады. БҰҰ-ның Даму Бағдарламасы (UNDP), Балалар Қоры (UNICEF), Халықты Қолдау Қоры (UNFPA), Денсаулық сақтау ұйымы (WHO) және тағы басқа агенттіктер Қазақстанда белсенді жұмыс жүргізуде.

Негізгі жобалар мен бастамалар:

- Арал теңізін қалпына келтіру,
- Экологиялық тұрақтылық пен жасыл экономикаға көшу,
- Гендерлік теңдік пен әйелдердің құқықтарын қорғау,
- Денсаулық сақтау мен білім беру жүйесін жетілдіру.

Қазақстанда 200-ден астам бірлескен жоба іске асты. Мысалы, UNDP-пен бірге жасыл энергетика мен климат өзгерісіне қарсы шаралар қабылдануда.

Қазақстанның БҰҰ бейбітшілік миссияларына қатысуы. Бастапқы қадамдар. Қазақстан БҰҰ-ның бейбітшілік сақтау миссияларына 2014 жылдан бастап қатысып келеді. Алғашында әскери бақылаушылар ретінде Батыс Сахарада, кейін Ливан, Орталық Африка, Конго секілді елдерде әскери қызметкерлерін орналастырды.

UNDOF миссиясы. 2024 жылдан бастап Қазақстан алғаш рет толыққанды әскери контингентін – 139 сарбазды БҰҰ-ның UNDOF миссиясына (Голан биіктіктері, Сирия–Израиль шекарасы) жіберді. Бұл – Қазақстанның БҰҰ бейбітшілік процесіндегі тарихи қадамы. Контингент құрамында инженерлер, медиктер, байланысшылар және қауіпсіздік қызметкерлері бар. БҰҰ тарапынан Қазақстанға шамамен 5 миллион доллар көлемінде қаржы бөлінді.

Қазақстанның БҰҰ-дағы дипломатиялық бастамалары. Қауіпсіздік Кеңесіндегі мүшелік. 2017–2018 жылдары Қазақстан БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі болды. Бұл — Орталық Азия елдері арасында алғашқы оқиға. Қазақстан аймақтық қауіпсіздік, ядролық қарусыздану, терроризммен күрес, гуманитарлық көмек сияқты бастамаларды алға тартты.

Бітімгершілік және медиаторлық қызмет. Қазақстан Сирия дағдарысы бойынша Астана келіссөздер алаңын ұсынып,

жаһандық бейбітшілікке үлес қосты. Сонымен қатар, дінаралық және өркениетаралық диалогты дамыту мақсатында әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездерін өткізіп келеді.

Гуманитарлық және қаржылық қолдау. Қазақстан БҰҰ-ның гуманитарлық қорларына үлес қосып келеді. Мысалы, 2023 жылы ел Үкіметі Газа секторындағы гуманитарлық дағдарысты жеңілдету үшін 1 миллион АҚШ доллары көлемінде көмек көрсетті. Халықаралық даму жөніндегі агенттік — KazAID арқылы Қазақстан дамушы елдерге қаржылай, техникалық көмек көрсетеді.

Қазақстанның ядролық қарусыздану саласындағы рөлі. Семей ядролық полигонының жабылуы. Қазақстанның БҰҰ-дағы бейбіт бастамаларының басты үлгісі - ядролық қарусыздану саясаты. 1991 жылы 29 тамызда Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың жарлығымен Семей ядролық сынақ полигоны жабылды. Бұл әлемдегі ең ірі сынақ алаңдарының бірі еді. Қазақстан Кеңес Одағынан қалған төртінші ядролық арсеналдан өз еркімен бас тартты. Бұл шешім БҰҰ және әлемдік қауымдастық тарапынан жоғары бағаланды.

БҰҰ аясындағы бастамалар:

- 29 тамыз – Халықаралық ядролық сынақтарға қарсы іс-қимыл күні ретінде БҰҰ Бас Ассамблеясының қарарымен бекітілді (Қазақстан бастамасымен, 2009 ж).

- 2012 жылы АТОМ жобасы (Abolish Testing. Our Mission) ұсынылды – ядролық сынақтарға қарсы халықаралық қозғалыс.

- 2017 жылы Қазақстан БҰҰ-ның Ядролық қаруға тыйым салу туралы шартына қол қойған алғашқы елдердің бірі болды.

Қазақстан және тұрақты даму мақсаттары (ТДМ/SDGs). ТДМ мақсаттарын іске асыру. 2015 жылы қабылданған БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары - 2030 жылға дейінгі ғаламдық бағдарлама. Қазақстан осы мақсаттарды орындау үшін ұлттық стратегиялар қабылдады.

Басты бағыттар:

- Сапалы білім,
- Гендерлік теңдік,
- Таза су және санитария,
- Қолжетімді энергия,
- Климаттың өзгеруіне қарсы күрес,
- Индустрия және инновациялар,
- Кедейлікті жою.

Қазақстан БҰҰ-ның аймақтық бастамаларында. Орталық Азиядағы рөлі. Қазақстан БҰҰ-ның Орталық Азия үшін арнайы

бағдарламаларын (СПЕКА, UNRCCA) қолдайды. Ел аймақтағы су, экология, көші-қон, шекара қауіпсіздігі сияқты күрделі мәселелерді бірлесіп шешуді көздейді.

Қазақстанның БҰҰ-дағы болашағы. Қазақстан БҰҰ аясында бейбіт бастамаларды әрі қарай дамытуды, бейбітшілік миссияларына үлесін арттыруды көздейді. 2030 жылға дейінгі мақсаттар мен өңірлік қауіпсіздік бастамалары — негізгі бағдарлар.

Мүмкін бағыттар:

- Африкадағы гуманитарлық көмек кеңейту,
- Цифрлық даму мен киберқауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық,
- Экологиялық көшбасшылық пен климат форумдары,
- Халықаралық медиатор ретіндегі беделін нығайту.

Қорыта келсек, Қазақстанның БҰҰ аясындағы қызметі – тәуелсіз мемлекеттің жаһандық деңгейдегі белсенділікке ұмтылысының нақты дәлелі. Ел тек қатысушы ғана емес, сонымен қатар бастамашы рөлін атқарып келеді. Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан БҰҰ арқылы бейбітшілік, даму, қауіпсіздік және халықаралық ынтымақтастықты алға жылжытып келеді. Болашақта бұл бағыттар тереңдеп, елдің халықаралық позициясы нығая түседі деп күтіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 United Nations Kazakhstan - (<https://kazakhstan.un.org>)
- 2 UNDP Kazakhstan - (<https://www.undp.org/kazakhstan>)
- 3 Peacekeeping Missions - (<https://peacekeeping.un.org>)
- 4 ҚР Сыртқы істер министрлігі - (<https://gov.kz>)
- 5 Астана Times - (<https://astanatimes.com>)
- 6 Wikipedia - Kazakhstan and the UN.
- 7 Inform.kz, Orda.kz, Tengrinews.kz және басқа БАҚ материалдар.

ЖАСТАРДЫҢ САЯСИ КӨЗҚАРАСЫ МЕН СЕҢІМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЫҚПАЛЫ

ТУЛЕУОВА Н. К.

студент, СТ-401 тобы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАППАСОВА Г. М.

PhD, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазіргі заман – ақпараттық технологиялардың дамыған кезеңі. Әсіресе, жастар үшін әлеуметтік желілер тек қана қарым-қатынас пен ойын-сауық алаңы емес, сонымен қатар білім алу, ақпараттану, пікір алмасу және саяси көзқарастарын қалыптастыру кеңістігіне айналды. Соңғы жылдары әлеуметтік желілер қоғамдағы саяси оқиғаларға деген қызығушылықты арттырып, жастардың белсенділігін күшейтуде ерекше рөл атқарып отыр.

Әлеуметтік желілердің негізгі ерекшелігі – ақпараттың жылдам әрі қолжетімді таралуы. Бұрын саяси жаңалықтар мен пікірлерге қол жеткізу үшін газет-журналдар оқып, теледидар немесе радио тыңдау қажет болса, қазір әрбір жас өз смартфоны арқылы әлемдік және жергілікті саясаттағы ең өзекті жаңалықтардан хабардар бола алады. Бұл – жастардың саяси санасын жаңаша қалыптастыратын маңызды фактор.

Жастардың саяси көзқарасын қалыптастыруда әлеуметтік желілердің ықпалы бірнеше қырынан байқалады. Біріншіден, әлеуметтік желілер саяси ақпараттың негізгі көзіне айналды. Facebook, Instagram, TikTok, X (бұрынғы Twitter) сияқты платформаларда саясаткерлердің ресми парақшалары, мемлекеттік органдардың ақпараттық каналдары, қоғамдық ұйымдар мен блогерлердің саяси пікірлері үздіксіз жарияланып отырады. Мұндай ақпарат жастарды саясатқа жақындатып, олардың мемлекет пен қоғам өміріне қатысты көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Екіншіден, әлеуметтік желілер пікір алмасу алаңы ретінде қызмет атқарады. Жастар белгілі бір саяси мәселелер жөнінде өз ойларын еркін білдіріп, басқалардың пікірін тыңдап, талқылауға қатысады. Мұндай коммуникация жастардың сыни ойлауын дамытып, саяси сауаттылығын арттырады. Әсіресе, түрлі дискуссиялық топтар мен пікірталастар жастарды белсенді азаматтық позицияға ынталандырады.

Үшіншіден, әлеуметтік желілер жастарды қоғамдық-саяси белсенділікке итермелейді. Мысалы, белгілі бір әлеуметтік немесе саяси науқанды қолдау мақсатында флешмобтар ұйымдастырылып, жастар өз көзқарасын білдіріп, сол арқылы қоғамдық пікірге ықпал етеді. Бұл – әлеуметтік желілердің саяси белсенділікті арттырудағы қуатты құралы.

Дегенмен, әлеуметтік желілердің саяси санаға әсері тек жағымды қырларымен шектелмейді. Жалған ақпараттар мен фейк жаңалықтардың көп таралуы жастардың саяси көзқарасына теріс ықпал етуі мүмкін. Бұл жағдайда жастардың медиасауаттылығын дамыту – маңызды міндет. Әлеуметтік желілерде таралатын әрбір ақпаратты сын тұрғысынан талдап, оның ақиқаттығын тексеру жастардың негізгі дағдысына айналуы қажет.

Әлеуметтік желілердің ықпалы Қазақстан жағдайында да айқын сезіледі. Елдегі саяси реформалар, қоғамдық бастамалар мен мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпарат әлеуметтік желілерде кеңінен тарайды. Бұл жастардың саяси мәдениетін қалыптастыруға, олардың ел болашағына бей-жай қарамауына ықпал етеді. Сонымен бірге, әлеуметтік желілер жастарды саяси процеске тікелей араласуға, өз пікірін билікке жеткізуге мүмкіндік беретін демократиялық құралға айналып келеді.

Саяси көзқарас пен сенімнің қалыптасуы – күрделі әлеуметтік процесс. Бұл процесте отбасы, білім беру жүйесі, бұқаралық ақпарат құралдары сияқты дәстүрлі институттардың рөлі зор болғанымен, қазіргі қоғамда әлеуметтік желілердің ықпалы әлдеқайда күшейіп отыр. Әсіресе, Z және Alpha буынының өкілдері үшін әлеуметтік желілер саясатқа алғашқы қадам жасаудың басты арнасы болып табылады.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастыруда қуатты күшке айналды. Олар ақпаратқа қолжетімділікті жеңілдетіп қана қоймай, пікірталас пен қоғамдық белсенділіктің жаңа мәдениетін қалыптастыруда. Дегенмен, бұл ықпалдың оң және теріс жақтарын тең ұстау үшін жастардың медиасауаттылығын дамыту аса қажет. Жастардың саяси санасының жоғары болуы – елдің болашағы үшін маңызды. Өйткені, саяси сауатты, белсенді және жауапты жас ұрпақ қана мемлекеттің тұрақты дамуы мен өркендеуінің кепілі бола алады.

Әлеуметтік желілердің жастарға саяси ықпалын қарастыру кезінде олардың бірнеше негізгі функциясы ерекше мәнге ие. Біріншіден, бұл платформа жастарға әлемдік және отандық

саясаттағы өзекті мәселелерді бақылауға мүмкіндік береді. Мысалы, елдегі заңнамалық өзгерістер, сайлау науқандары, әлеуметтік бағдарламалар мен мемлекеттік бастамалар туралы ақпарат бірден қолжетімді болады. Бұрын ақпаратқа қол жеткізу үшін газет, радио немесе теледидар арқылы ресми хабарламаларды күту керек еді, ал қазір жастар кез келген жаңалықты әлеуметтік желілерден бірнеше минут ішінде біле алады. Бұл олардың саяси санасын қалыптастыруға, өз көзқарасын дамытуға және қоғамдық мәселелерге белсенді қатысуына мүмкіндік береді.

Екіншіден, әлеуметтік желілер жастардың саяси мәдениетін қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады. Бұл жерде тек ақпаратты қабылдау емес, пікір алмасу процесі де үлкен рөл атқарады. Жастар түрлі саяси тақырыптарда пікірталастарға қатысып, өз ойларын жеткізеді, басқалардың көзқарастарын тыңдайды, аргументтерді салыстырады. Мұндай интерактивтік процесс сыни ойлау қабілетін дамытып қана қоймай, демократиялық құндылықтарды меңгеруге де ықпал етеді. Мысалы, онлайн-дискуссиялар арқылы жастар әртүрлі қоғамдық мәселелерді талқылай отырып, өз құқықтары мен міндеттерін түсінуді үйренеді, азаматтық жауапкершілігін қалыптастырады.

Үшіншіден, әлеуметтік желілер жастардың саяси белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Қазіргі заманда қоғамдық пікірді қалыптастырудағы флешмобтар, онлайн-петициялар, хештегтік акциялар сияқты құралдар маңызды рөл атқарады. Жастар бұл бастамаларға қатыса отырып, өз пікірін білдіріп, әлеуметтік өзгерістерге ықпал ете алады. Мысалы, белгілі бір заң жобасына қарсы немесе оны қолдау мақсатында ұйымдастырылған онлайн-кампаниялар жастарды нақты іс-әрекетке тартуға мүмкіндік береді. Бұл олардың саясатқа деген қызығушылығын арттырып, белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыруға ықпал етеді.

Төртіншіден, әлеуметтік желілер саяси сенімдердің қалыптасуына да әсер етеді. Жастар өз пікірін қалыптастыру барысында блогерлер, саясаткерлер, танымал тұлғалардың көзқарасына мән береді. Бұл, бір жағынан, ақпаратқа тез қол жеткізуге мүмкіндік берсе де, екінші жағынан, манипуляцияға, жалған жаңалықтарға немесе біржақты көзқарасқа тәуелділікті тудыруы мүмкін. Сондықтан медиасауаттылық, ақпаратты сыни тұрғыдан талдау, дереккөздерді тексеру дағдыларының маңызы арта түседі. Жастар осы дағдыларды меңгерсе ғана әлеуметтік

желілерді өз пайдасына пайдаланып, шынайы саяси көзқарасын қалыптастыра алады.

Бесіншіден, әлеуметтік желілер жастардың саяси сенімдерін мәдени және әлеуметтік құндылықтар арқылы қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жастар әртүрлі топтарда, қауымдастықтарда пікір алмасу арқылы демократиялық құндылықтарды, еркін ойлау, әртүрлі пікірге құрмет көрсету, сыни талдау дағдыларын үйренеді. Бұл әсіресе көпұлтты қоғамда маңызды, өйткені түрлі көзқарастар мен мәдениеттерге құрмет көрсету – қоғамның тұрақтылығы мен бірлігінің кепілі.

Сонымен қатар, әлеуметтік желілердің ықпалы кейде жастардың саяси көзқарасын үстірт қалыптастыруға әкелуі мүмкін. Мысалы, белгілі бір блогердің немесе танымал тұлғаның пікірін ойланбастан қабылдау, ақпаратты тек тренд ретінде қарастыру саяси сенімдердің терең болмауына әсер етуі мүмкін. Мұндай жағдайда жастардың сыни ойлау қабілетін дамыту, аналитикалық тұрғыда ақпаратты талдау – негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

Қазақстандық жастардың саяси санасы мен белсенділігін дамытуда әлеуметтік желілер ерекше рөл атқарады. Елдегі саяси реформалар, сайлау науқандары, мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпараттың қолжетімділігі жастарды қоғамдық өмірге араласуға ынталандырады. Бұл өз кезегінде олардың азаматтық жауапкершілігін арттырып, демократиялық құндылықтарды меңгеруге ықпал етеді. Әлеуметтік желілердің осы әлеуетін дұрыс пайдалану арқылы жастар саяси процеске белсенді қатысып, қоғамның дамуына нақты үлес қоса алады.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастыруда екіжақты әсерге ие. Бір жағынан, олар ақпаратқа қолжетімділікті жеңілдетіп, жастардың саяси белсенділігін арттырады, демократиялық құндылықтарды меңгеруге ықпал етеді. Екінші жағынан, жалған ақпарат, манипуляция және үстірт көзқарастардың ықпалы бар. Сондықтан жастардың медиасауаттылығын дамыту, сыни ойлау қабілетін жетілдіру, ақпаратты тексеру дағдыларын қалыптастыру қазіргі қоғамның басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Жалпы алғанда, әлеуметтік желілер жастардың саяси санасын қалыптастырудағы тиімді құрал ретінде қоғамның дамуына ықпал етеді. Мемлекет, білім беру жүйесі, азаматтық қоғам бірлесіп жұмыс істесе, әлеуметтік желілер жастардың белсенді азамат болуына, қоғамдағы өз позициясын білдіруіне және саяси мәдениеттің

дамуына негіз бола алады. Бұл өз кезегінде Қазақстанның тұрақты дамуы мен демократиялық қоғам құруына тікелей әсер етеді.

Әлеуметтік желілердің жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастырудағы ықпалы – қазіргі заманғы қоғамдағы ең өзекті және күрделі мәселелердің бірі. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, интернеттің қолжетімділігі және смартфондардың кең таралуы жастардың күнделікті өмірінің негізгі құрамдас бөлігіне айналған. Әлеуметтік желілер тек қарым-қатынас жасау, ойын-сауық алу немесе бос уақытын өткізу құралы ғана емес, сонымен қатар олардың саяси санасын қалыптастыруға, құндылықтар мен көзқарастарын жетілдіруге мүмкіндік беретін маңызды платформа болып отыр.

Қазіргі таңда жастардың саяси белсенділігін арттыруда әлеуметтік желілердің рөлі ерекше. Бұрын ақпаратты тек газет, журнал, радио немесе теледидар арқылы алуға болатын, ал қазір кез келген оқиға немесе жаңалық интернет арқылы бірнеше минут ішінде әлемнің әр түкпіріне таралады. Бұл жастардың саяси өмірге араласуына, өз пікірін қалыптастыруына және қоғамдық оқиғаларға деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Мысалы, әлеуметтік желілер арқылы жастар түрлі қоғамдық бастамаларға қатысып, флешмобтар ұйымдастырып, онлайн-петициялар арқылы өз көзқарасын білдіре алады. Бұл олардың азаматтық белсенділігін арттырып, демократиялық құндылықтарды меңгеруіне септігін тигізеді.

Әлеуметтік желілер жастардың саяси көзқарасына әсер етуге бірнеше жолмен ықпал етеді. Біріншіден, бұл платформа ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Жастар кез келген саяси жаңалықты, заңнамалық өзгерістерді немесе қоғамдық оқиғаларды дереу біле алады. Мысалы, Қазақстанда жүргізілген зерттеулерге сәйкес, 18-35 жас аралығындағы жастардың 70%-ы саяси ақпаратты әлеуметтік желілерден алатынын көрсеткен. Бұл олардың саяси процестерге қатысуға деген қызығушылығын арттырады және азаматтық санасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Екіншіден, әлеуметтік желілер жастардың пікір алмасуына және дискуссияға қатысуына мүмкіндік береді. Олар өз ойларын жариялап, басқалардың пікірлерін тыңдап, аргументтерді салыстыра отырып, сыни ойлау қабілетін дамытады. Бұл әсіресе демократиялық құндылықтарды меңгеру мен әртүрлі көзқарастарға құрмет көрсету мәдениетін қалыптастыруда маңызды. Халықаралық тәжірибеде, мысалы, АҚШ пен Еуропа елдерінде жастар әлеуметтік желілерді

пайдалана отырып, саяси науқандарға қатысып, қоғамдық пікірге ықпал ететінін зерттеулер көрсеткен. Бұл тәжірибе жастардың саясатқа деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың азаматтық жауапкершілігін де күшейтеді.

Үшіншіден, әлеуметтік желілердің жастарға саяси сенім қалыптастырудағы ықпалы зор. Блогерлер, саясаткерлер және танымал тұлғалар өз платформаларында пікір білдіру арқылы жастардың көзқарасын қалыптастырады. Дегенмен, бұл әрдайым оң нәтижеге алып келе бермейді, өйткені жалған ақпараттар мен манипуляциялар жастардың саяси санасының бұрмалануына әкелуі мүмкін. Сол себепті медиасауаттылық, ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдау және дереккөздерді тексеру дағдылары жастар үшін маңызды дағдыларға айналады.

Қазақстандағы зерттеулер көрсеткендей, әлеуметтік желілер жастардың саяси белсенділігін арттыруда маңызды рөл атқарады. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің әлеуметтік зерттеулеріне сәйкес, жастардың 65%-ы саяси жаңалықтарды әлеуметтік желілерден алғанын, ал 50%-ы қоғамдық бастамаларға онлайн арқылы қатысқанын айтқан. Бұл көрсеткіш жастардың ақпаратқа деген қолжетімділігін арттырып, олардың қоғамдық өмірге белсенді араласуына ықпал етеді.

Әлеуметтік желілердің ықпалы тек саяси ақпаратқа ғана шектелмейді. Олар жастардың саяси мәдениетін қалыптастыруға, сыни ойлау қабілетін дамытуға және демократиялық құндылықтарды меңгеруге ықпал етеді. Жастар әлеуметтік желілерде пікірталасқа қатысып, әртүрлі көзқарастармен танысып, өз ой-пікірін қалыптастыру арқылы азаматтық жауапкершілікті үйренеді. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер жастардың топтық белсенділігін арттырып, қоғамдық мәселелерді шешуге қосымша мүмкіндіктер береді.

Дегенмен, әлеуметтік желілердің теріс ықпалы да бар. Жастардың кейде белгілі бір блогер немесе танымал тұлғаның пікірін ойланбастан қабылдауы, жалған ақпаратқа сенуі немесе тек трендке еріп кетуі саяси сенімдердің үстірт қалыптасуына әкелуі мүмкін. Сондықтан жастарды сыни ойлауға үйрету, ақпаратты салыстырып талдау дағдыларын дамыту – қазіргі қоғамдағы маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастыруда екіжақты әсер етеді. Бір жағынан, олар ақпаратқа қолжетімділікті жеңілдетіп, жастардың

саяси белсенділігін арттырады, демократиялық құндылықтарды меңгеруге ықпал етеді. Екінші жағынан, жалған ақпарат пен манипуляция қаупі бар. Сол себепті медиасауаттылықты арттыру, сыни ойлау қабілетін дамыту және ақпаратты тексеру дағдыларын қалыптастыру маңызды.

Қазақстанның болашағы жастардың саяси санасына тікелей байланысты. Әлеуметтік желілерді тиімді пайдалану арқылы жастардың азаматтық белсенділігін арттыру, саяси мәдениетін қалыптастыру және демократиялық қоғам құруға үлес қосу мүмкіндігі бар. Бұл жастардың ғана емес, бүкіл қоғамның тұрақты дамуына септігін тигізеді.

Әлеуметтік желілердің жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастырудағы рөлі қазіргі заманғы қоғам үшін стратегиялық маңызы бар. Бұл рөл әсіресе демократиялық мәдениетті қалыптастыруда, жастардың азаматтық белсенділігін арттыруда және олардың қоғамдық пікірге әсер ету мүмкіндіктерін кеңейтуде байқалады. Қазіргі жастар буыны интернет пен әлеуметтік желілер арқылы саяси ақпаратқа оңай қол жеткізіп қана қоймай, оны талдау, салыстыру және өз пікірін қалыптастыру қабілетіне ие.

Қазақстандық зерттеулер көрсеткендей, жастар әлеуметтік желілерді саяси жаңалықтар мен мемлекеттік бастамалар туралы ақпарат алу үшін ең көп қолданады. Мысалы, Қазақстанда жүргізілген сауалнамаға сәйкес, 18-29 жас аралығындағы жастардың 68%-ы саяси ақпаратты әлеуметтік желілерден оқиды, ал 45%-ы әлеуметтік желілер арқылы саяси пікірталастарға қатысады. Бұл көрсеткіш жастардың әлеуметтік желілерді тек коммуникация құралы емес, сонымен қатар қоғамдық санасын қалыптастыратын негізгі платформа ретінде қолданатынын дәлелдейді.

Халықаралық тәжірибеге көз жүгіртсек, әлеуметтік желілер жастардың саяси белсенділігін арттырудағы күшін нақты көруге болады. Мысалы, 2010 жылы Тунисте және Египетте болған «Араб көктемі» кезінде жастар әлеуметтік желілерді пайдаланып қоғамдық шерулер мен митингілерді ұйымдастырды. Бұл оқиғалар әлеуметтік желілердің жастардың саяси белсенділігін көтерудегі мүмкіндіктерін көрсетті. Сол сияқты АҚШ-тағы сайлау науқандары кезінде жастардың интернет пен әлеуметтік желілер арқылы ақпарат жинауы мен өз пікірін білдіруі олардың сайлауға қатысу деңгейін арттырған.

Қазақстанда әлеуметтік желілер жастардың саяси сенімдері мен көзқарасын қалыптастыруда ерекше ықпалға ие. Олар арқылы

мемлекет жүргізіп отырған реформалар мен бағдарламалар кеңінен жарияланып, жастардың саясатқа деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, «Жастар жылы» шеңберінде өткен онлайн-конференциялар мен хештегтік акциялар жастардың қоғамдық өмірге белсенді араласуына серпін берді. Әлеуметтік желілердің ықпалы үш бағытта байқалады: ақпараттық тұрғыда жастар саяси жаңалықтарды тез қабылдайды; коммуникациялық тұрғыда өз ойларын еркін білдіріп, пікірталастарға қатысады; мотивациялық тұрғыда флешмобтар мен онлайн-петициялар арқылы нақты әрекеттерге ынталанады. Алайда, фейк ақпараттар мен манипуляциялық контент олардың көзқарасын бұрмалауы мүмкін. Сондықтан жастарды медиасауаттылыққа үйрету, сыни ойлау қабілетін дамыту өзекті болып отыр. Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер Қазақстан жастары үшін тек ақпарат тарату құралы емес, сонымен бірге саяси мәдениетті қалыптастыратын, азаматтық белсенділікті арттыратын, қоғамдағы өз орнын анықтауға мүмкіндік беретін басты алаңға айналууда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ахметова А., Жұмабаев Т. Жастардың саяси санасы және әлеуметтік желілер. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 184 б / <https://bulletin-journalism.kaznu.kz/index.php/1-journal/article/download/1492/1257/3431>

2 Әбішев Н. Қазіргі замандағы әлеуметтік желілер және жастар. – Астана: Білім, 2020. – 210 б / <https://eljastary.kz/upload/iblock/ef2/ef217290b6539e541469c56b76908e0e.pdf>

3 Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Қазақстандағы жастардың әлеуметтік желілер арқылы саяси белсенділігі. – Алматы, 2022. – 96 б / <https://elibrary.kaznu.kz/kk/node/9199>

4 Қазақстан Республикасының «Жастар жылы» бағдарламасы. – Астана, 2022. – 64 б / <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2025/09/Mapping-MIL-Report-Kaz.pdf>

5 Назарбаев Н. Қазақстандағы жастар саясаты: стратегия және даму бағыттары. – Алматы: Ел, 2019. – 152 б / <https://iph.kz/upload/iblock/9a6/a4vy8oyka8giubxe1k9ke3fbykab4gww.pdf>

6 Қожаназаров С. Қазақстандағы жастардың азаматтық белсенділігі: зерттеу материалы. – Астана: Білім және ғылым, 2020. – 120 б / <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kasachstan/18451.pdf>

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И РЕЛИГИИ В КАЗАХСТАНЕ И ЕГО ПЕРСПЕКТИВЫ

ТУРЛЫБЕКОВА А. М.

к.и.н., профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Институциональные и правовые механизмы регулирования государственно-конфессиональных отношений представляют собой систему норм, институтов и практик, с помощью которых государство реализует политику в сфере свободы совести, вероисповедания, а также взаимодействия с религиозными объединениями. Эти механизмы формируются на пересечении конституционных положений, отраслевого законодательства, международных обязательств и деятельности государственных и общественных институтов, призванных обеспечивать равенство граждан вне зависимости от их религиозной принадлежности, поддерживать общественный порядок и межконфессиональное согласие.

Правовые механизмы основываются, прежде всего, на Конституции государства, в которой закрепляется принцип светскости, свободы совести и религии. В Республике Казахстан, например, Конституция 1995 года (с изменениями и дополнениями) гласит, что Казахстан является светским государством, где ни одна религия не признается государственной или обязательной. Конституция гарантирует каждому право на свободу мировоззрения, религии и вероисповедания, включая право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой. Это создаёт основу для правового регулирования всей сферы государственно-конфессиональных отношений.

На уровне отраслевого законодательства значимым актом является Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (в редакции 2011 года), в котором конкретизируются процедуры регистрации религиозных объединений, порядок их функционирования, ограничения в деятельности, меры по защите от религиозного экстремизма. Закон подчёркивает необходимость соблюдения правопорядка и безопасности, устанавливает механизмы взаимодействия религиозных объединений с органами государственной власти,

а также регулирует вопросы религиозного образования, миссионерской деятельности, религиозной литературы и символики.

Институциональные механизмы включают деятельность специальных государственных органов и структур. В Казахстане одним из ключевых институтов является Комитет по делам религий (ныне функционирует в структуре Министерства культуры и информации), который занимается реализацией государственной политики в сфере религии, мониторингом конфессиональной ситуации, проведением анализа и экспертизы религиозных материалов, регистрацией религиозных объединений, а также координацией работы с местными органами власти.

Важную роль играют также местные исполнительные органы, департаменты по делам религий при акиматах, которые проводят информационно-разъяснительную работу, организуют встречи с религиозными лидерами, содействуют в профилактике религиозного радикализма, участвуют в работе с молодёжью и образовательными учреждениями. При них могут создаваться Советы по взаимодействию с религиозными объединениями – консультативные площадки для обсуждения острых вопросов и координации действий.

В качестве институционального механизма, способствующего межконфессиональному и межэтническому согласию, в Казахстане эффективно действует Ассамблея народа Казахстана, где религиозные организации нередко представлены в рамках диалога культур и общин. Также значима роль общественных фондов, научных и образовательных учреждений, занимающихся религиоведческими исследованиями и подготовкой специалистов в этой области.

Международно-правовые механизмы также играют роль в формировании национальной правовой базы: Казахстан, как член ООН и участник международных пактов о гражданских и политических правах, признаёт нормы, касающиеся свободы вероисповедания, запрета дискриминации по религиозным признакам и права на участие в религиозной жизни. Эти обязательства учитываются при разработке и имплементации национальных актов.

Особое внимание уделяется судебной практике и правоприменению, особенно в части рассмотрения споров о дискриминации, нарушении прав религиозных меньшинств, ограничениях в деятельности миссионеров, запрете на распространение религиозных материалов. Судебная система становится важным

гарантом баланса между правами личности и необходимостью защиты общественного порядка.

Институциональные и правовые механизмы регулирования государственно-конфессиональных отношений в современном светском государстве, каковым является Казахстан, представляют собой сложную, но гибкую систему. Она сочетает в себе нормативно-правовую базу, административные процедуры, диалоговые площадки и образовательные программы, обеспечивая стабильность в религиозной сфере, защиту прав человека и укрепление национального единства.

Перспективы взаимодействия государства и религии в XXI веке представляют собой многоплановую и динамичную область, в которой нарастают как новые вызовы, так и открываются дополнительные возможности. Современное общество – это пространство, в котором усиливается многообразие культур, вероисповеданий, идентичностей. В таких условиях религия, несмотря на процессы секуляризации, сохраняет и даже укрепляет свою значимость как институт духовной, культурной и социальной жизни. Следовательно, государству необходимо адаптировать модели взаимодействия с религиозными организациями к реалиям современности.

Одной из ключевых перспектив XXI века становится переход от формального нейтралитета к активной модели партнерства, при которой государство выступает не только в роли контролера, но и модератора диалога между различными конфессиями и социальными группами. Это означает признание конструктивной роли религиозных институтов в таких сферах, как воспитание гражданской ответственности, формирование моральных ориентиров, профилактика деструктивных идеологий, а также укрепление социальной сплочённости. Во многих странах религиозные организации все чаще вовлекаются в сферу общественно-полезной деятельности – помощи нуждающимся, образовательных и культурных инициатив, медиации в конфликтах.

Однако, одновременно с возможностями, XXI век несет и вызовы – усложнение религиозной карты, рост миграции, активизация нетрадиционных культов, религиозного радикализма и экстремизма, а также политизация религиозного дискурса. Это требует от государств способности выстраивать гибкую, продуманную политику, опираясь на принципы прав человека, верховенства закона и плюрализма. Особенно остро встает вопрос противодействия попыткам использовать религию в целях подрыва стабильности и безопасности,

в том числе через онлайн-пропаганду и радикализацию молодежи. Поэтому взаимодействие государства и религии должно сочетать правозащитные подходы и инструменты безопасности.

Одним из перспективных направлений становится цифровизация взаимодействия. Государства всё активнее используют цифровые платформы для мониторинга религиозной сферы, а религиозные объединения – для трансляции своей деятельности. Разработка онлайн-ресурсов, обучающих программ по религиоведению, платформ межконфессионального диалога может стать важным ресурсом в формировании культуры веротерпимости, особенно среди молодежи.

Другим важным трендом является расширение международного сотрудничества в религиозной сфере. Это проявляется в обмене опытом по регулированию межрелигиозных отношений, участии в глобальных межконфессиональных форумах, реализации совместных гуманитарных и культурных проектов. Такие инициативы, как Всемирный конгресс традиционных религий, Форумы религиозных лидеров при ООН или диалоговые площадки ЮНЕСКО, указывают на признание религии как актора глобальной дипломатии.

В условиях полиэтничных и поликонфессиональных обществ, как в Казахстане, возрастает потребность в разработке национальных моделей государственно-конфессиональных отношений, которые бы учитывали культурную специфику, исторический опыт и современную религиозную ситуацию. Казахстанская модель, ориентированная на принцип светского государства, толерантности, равенства конфессий и диалога, может быть представлена как пример мягкой интеграции религиозного фактора в систему государственной политики.

В XXI веке религиозная сфера становится ареной не только для культурных или духовных процессов, но и для политических и геополитических интересов. Поэтому государству важно развивать образовательные программы, направленные на повышение религиозной грамотности общества, формирование критического мышления, профилактику деструктивных влияний. Религия – это не только вера, но и знание, а значит, ее осмысленное восприятие становится необходимым элементом гражданского образования.

Перспективы взаимодействия государства и религии в XXI веке заключаются в выстраивании сбалансированной, правовой и открытой модели, способной учитывать духовные потребности граждан, обеспечивать общественную безопасность и одновременно

поддерживать плюрализм и свободу совести. Успех таких моделей будет зависеть от способности государства к диалогу, гибкости нормативной базы, готовности к многоуровневому партнёрству с религиозными организациями и устойчивости к вызовам, связанным с глобальными трансформациями в мире.

ЛИТЕРАТУРА

1 Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (11 октября 2011 г., №483-IV). [Электронный ресурс]. – https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2011/en/122796?utm_source=chatgpt.com

2 Смагулов К. Современная религиозная ситуация в Казахстане. [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-religioznaya-situatsiya-v-kazahstane>

3 Lukpanov, A. I. Государственно-религиозные отношения в РК на современном этапе: проблемы и модернизация //Journal of Philosophy Culture and Political Science – 2018. – № 42(1), С. 89–100.

4 Подопригора Р., Касенова Н. Государство и религиозные объединения в Казахстане: правовое регулирование и политический контекст. [Электронный ресурс]. – https://ca-c.org.ru/journal/2017/journal_rus/cac-04/08.shtml

5 Алимова С. Б. Государственно-конфессиональные отношения в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. – <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-konfessionalnye-otnosheniya-v-respublike-kazakhstan>.

ИНТЕГРАЦИЯ ТРУДОВ АКАДЕМИКА А.Х. МАРГУЛАНА В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ И ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5–7 КЛАССОВ

УМИРОВА А. К.

магистрант, НАО ППУ имени Э. Марғұлан, г. Павлодар

КУЗЕМБАЕВ Н. Е.

к.и.и., НАО ППУ имени Э. Марғұлан, г. Павлодар

В условиях реализации обновленного содержания образования в Республике Казахстан особое значение приобретает внедрение инновационных подходов к преподаванию истории, направленных

на развитие критического мышления, исследовательских и аналитических навыков обучающихся. Согласно *Инструктивно-методическому письму «Об особенностях образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2025–2026 учебном году»*, организация учебного процесса должна строиться на основе проектных методов, цифровых ресурсов и интерактивных форм обучения, стимулирующих самостоятельный поиск, анализ и интерпретацию исторической информации [1, с. 61].

В документе подчёркивается, что современные образовательные условия требуют от учащихся не только усвоения исторических знаний, но и умения работать с различными источниками, сопоставлять факты, формулировать аргументы и представлять результаты исследований в научно обоснованном формате. В этом контексте особую актуальность приобретает использование цифровых инструментов и технологий искусственного интеллекта, которые способствуют формированию компетенций XXI века – цифровой грамотности, креативности, аналитического и критического мышления.

Интеграция цифровых ресурсов в преподавание истории открывает новые возможности для изучения культурного и научного наследия выдающихся отечественных исследователей. В частности, труды академика А.Х. Маргулана – фундаментальные исследования по археологии, этнографии и истории Казахстана – с использованием современных цифровых форматов. Так, в Павлодарском педагогическом университете имени Ә. Марғұлан по внутривузовскому научному проекту «История и культура Сарыарки в трудах академика А.Х. Маргулана» подготовлена «Цифровая библиотека трудов академика А.Х. Маргулана». Доступность электронных изданий и цифровых архивов его работ позволяет учителю создавать интерактивные учебные материалы, организовывать мини-исследования и проектные задания, направленные на осмысление историко-культурных процессов.

Применение цифровых версий трудов А.Х. Маргулана в 5–7 классах способствует развитию у учащихся исследовательской активности и исторического мышления. Через анализ археологических находок, этнографических наблюдений и исторических обобщений, представленных в его трудах, школьники осваивают навыки критического анализа источников, учатся выявлять причинно-следственные связи и формулировать собственные выводы. Использование интерактивных инструментов

– таких как визуальные платформы, цифровые карты и сервисы искусственного интеллекта (например, ChatGPT, Perplexity, Canva с AI) – делает работу с материалами учёного более наглядной, доступной и интересной для современных школьников.

Таким образом, актуальность темы обусловлена необходимостью сочетания классического исторического наследия с современными цифровыми технологиями обучения. Цифровое наследие А.Х. Маргулана представляет собой не только богатый источник научной информации, но и эффективное средство воспитания национального самосознания, уважения к культурным традициям и формирования у подрастающего поколения целостного взгляда на историческое развитие Казахстана.

Научное наследие академика А.Х. Маргулана, включающее фундаментальные труды, представляет собой богатейший материал для учебного процесса и может быть органично интегрировано в преподавание курса истории Казахстана на разных ступенях обучения. На основе анализа содержания I и II томов сочинений ученого, а также календарно-тематических и среднесрочных планов (КТП и КСП) для 5–7 классов, можно выделить следующие направления использования его работ.

I том. «Древняя история Казахстана. Археология и культура эпохи бронзы» охватывает результаты масштабных археологических исследований эпохи бронзы в Центральном Казахстане, описывает открытие и изучение Бегазы-дандыбаевской культуры, становление древней металлургии и горного дела, а также развитие материальной и строительной культуры Сарыарки [6, с.2-27].

Содержание данного тома напрямую соотносится с учебными темами 5 и 6 классов. В 5 классе на теме «Андроновская и Бегазы-дандыбаевская культуры» для учащихся возможно изучение археологических памятников эпохи бронзы, их отличительных признаков, опираясь на труды А.Х. Маргулана как первооткрывателя этой культуры [3, с. 34-35].

В пятом классе на теме «Зарождение металлургии на территории Казахстана» можно сделать акцент на раскрытие роли Центрального Казахстана как центра древней металлургии, опираясь на описания Джезказгана, Атасу, Саяка и других рудников, приведённые в трудах ученого.

Тема «Памятники материальной культуры» предполагает использование карт, планов и описаний археологических объектов, выполненных экспедициями под руководством Маргулана.

Программа 6 класса включает изучение средневекового периода истории Казахстана. Так, на уроке «Вводный урок. Общий обзор средневековой истории Казахстана» возможна интеграция с применением выводов ученого о культурной преемственности между эпохой бронзы и ранними тюркскими государствами. [4, с. 3-4]

Таким образом, I том трудов является ключевым источником для тематики «Древняя история и археология Казахстана» и «Экономика и технологии древнего общества», формируя у учащихся представление о развитии древних цивилизаций Сарыарки.

Второй том «Культура и искусство древнего и средневекового Казахстана» посвящён вопросам духовной и материальной культуры древних и средневековых народов Казахстана: искусству, архитектуре, орнаменту, этнографии и традициям казахского народа. Особое внимание уделено взаимосвязи художественных традиций эпохи бронзы и средневековья, что позволяет использовать эти материалы при изучении культурного наследия в школьных курсах [5, с. 3].

В 5 классе на теме «Материальная культура древних кочевников», «Мировоззрение древних кочевников» рекомендуется применение этнографических описаний и анализа предметов быта, орнамента и искусства, приведённых в трудах ученого. «Памятники истории вокруг нас» (краеведение) — использование сведений о традиционных формах жилища, костюма, оружия, ювелирного искусства.

В 6 классе при изучении темы «Тюркский каганат (552–603 гг.)» основную часть урока преподаватель может сделать опорой на материалы о раннесредневековой культуре, культе огня, погребальных обрядах и каменных изваяниях, раскрывающих особенности духовного мира древних тюрков.

В 7 классе на темах «Казахско-джунгарские войны», «Ордабасы — символ единства народа» использование этнографических трудов А.Х. Маргулана, включая многотомное издание «Казахское народное прикладное искусство» позволит учащимся проанализировать роли фольклора, символики и традиций в формировании национального самосознания и сплочения народа [2, с. 10].

Таким образом, I том служит основой для изучения археологии, древней истории и материальной культуры Казахстана, а II том — для тем, связанных с культурой, искусством, этнографией и

духовными ценностями народа. Совокупность этих трудов делает их незаменимыми источниками при изучении таких разделов, как «Древняя история Казахстана», «Памятники материальной культуры», «Развитие искусства и традиций казахского народа», способствуя формированию у учащихся целостного представления о многовековой истории и культуре Казахстана.

Современные образовательные технологии открывают широкие возможности для осмысления и практического применения научного наследия академика А.Х. Маргулана. Переведённые в цифровой формат его труды, археологические отчёты, карты, фотографии памятников и артефактов позволяют организовать на уроках истории и краеведения разнообразные формы исследовательской и проектной деятельности, способствующие развитию у учащихся интереса к прошлому родного края. Работа с цифровыми материалами может включать проектные задания, мини-исследования, кейсы и онлайн-выставки, что делает учебный процесс более интерактивным и осмысленным.

Одним из наиболее эффективных направлений является выполнение проектных заданий на основе трудов учёного. Так, в рамках темы «Андроновская и Бегазы-дандыбаевская культуры» учащиеся могут создать интерактивную карту памятников Центрального Казахстана, используя сервисы Google Maps или QazaqGeo и опираясь на данные экспедиций, которыми руководил Маргулан. При изучении темы «Зарождение металлургии» школьники могут разработать мультимедийный проект «Из меди и камня», в котором представят процессы добычи и плавки металлов в эпоху бронзы, визуализируя их в графических программах или презентациях. В разделе «Материальная культура древних кочевников» возможно проведение творческого проекта «Орнамент в эпохах» — исследование символики и эволюции орнаментальных мотивов от бронзового века до казахского народного искусства, сопровождаемое созданием цифрового каталога орнаментов.

Не менее значимым методом являются мини-исследования и кейсовые задания. Используя сканы архивных страниц, полевые дневники археологических экспедиций или фотоматериалы раскопок, учащиеся выполняют самостоятельные исследовательские работы по вопросам: «Как менялась погребальная архитектура в эпоху бронзы?», «Что археологические находки рассказывают о хозяйстве древних племён?», «Как отражена тюркская мифология в памятниках материальной культуры?». Работа с такими

материалами требует от школьников анализа, сопоставления фактов, формулирования гипотез и выводов, что способствует развитию критического и исторического мышления.

Эффективным средством формирования интереса к предмету являются онлайн-выставки, виртуальные экскурсии и цифровые музеи, основанные на материалах А.Х. Маргулана. Создание виртуальной экспозиции «Археологическая Сарыарка» или интерактивной галереи «Казахское прикладное искусство» позволяет учащимся самостоятельно подбирать, систематизировать и представлять исторические данные в визуальной форме, осознавая их научную и культурную ценность.

Ожидаемыми результатами применения цифровых методов является развитие познавательной активности, исследовательских умений, навыков самостоятельной работы с историческими источниками и мультимедийными материалами. Использование трудов А.Х. Маргулана в цифровой образовательной среде способствует не только углублению знаний по археологии и истории Казахстана, но и формированию у школьников устойчивого интереса к прошлому своего народа, осознанию ценности культурного наследия и чувства сопричастности к истории родного края.

Интеграция идей и открытий учёного в образовательный процесс способствует не только обновлению содержания учебных программ, но и совершенствованию методов преподавания. Через проектные и исследовательские формы работы школьники учатся самостоятельно искать, анализировать и осмысливать историческую информацию, а цифровые ресурсы делают этот процесс наглядным, творческим и доступным. Таким образом, труды А.Х. Маргулана становятся основой для перехода от традиционного усвоения знаний к деятельностному, исследовательскому обучению, формирующему компетенции XXI века.

Перспективы дальнейшего использования научного наследия Маргулана в системе образования связаны с разработкой **цифровых учебных модулей, интерактивных электронных платформ и методических рекомендаций для педагогов**, где его труды будут интегрированы в современные образовательные технологии. Создание виртуальных музеев и онлайн-баз данных, включающих материалы археологических экспедиций учёного, позволит сделать его наследие доступным каждому школьнику и учителю. В перспективе это обеспечит не только сохранение и популяризацию его трудов, но и формирование у нового поколения казахстанцев

уважения к национальной истории, научной мысли и культурным достижениям своей страны.

Таким образом, внедрение трудов А.Х. Маргулана в образовательное пространство — это важный шаг на пути к формированию историко-культурной компетентности учащихся, к воспитанию патриотизма и любви к родной земле на основе подлинных научных и духовных ценностей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Инструктивно-методическое письмо «Об особенностях образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2025-2026 учебном году». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2025. – 162 с.

2 История Казахстана (XVIII–XIX вв.). Учебн. для 8(7) кл. общеобразоват. шк./З.Е. Кабульдинов, Ж. Н. Калиев, А. Т. Бейсембаева. – Алматы: Ата мұра, 2018. – 208 с.].

3 История Казахстана. Учеб. для 5 кл. общеобразоват. шк. / С.Р. Ахметова, А.М. Ибраева, А.А. Кулымбетова и др. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017. – 176 с.

4 История Казахстана: Учебник для 6 класса общеобразоват. шк./ Н. С. Бакина, Н.Т. Жанакова, К. К. Сулейменова. - Алматы: Атамұра, 2018. - 240 с.]

5 Маргулан А. Х.Сочинения: В 14 т. Т. 2. Сарыарка. Горное дело и металлургия в эпоху бронзы. Джеб-казган - древний и средневековый металлургический центр (городище Милыкудук) / Сост. Д. А. Маргулан, Д. Маргулан. - Алматы: Дайк-Пресс, 2001. - 144 с.].

6 Маргулан А.Х. Сочинения. В 14 томах. Том 1. Бегазы-дандыбаевская культура Центрального Казахстана /составители Д.А. Маргулан, Д. Маргулан, - Алматы: Атамұра, 1998, - 400 стр.]

ИНТЕРНЕТ ПЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСТАРДЫҢ БІЛІМ АЛУЫНА ӘСЕРІ

УМИРОВА Д.

Taraz University named after M. Kh. Dulaty, Taraz

Бүгінгі заманда адам өмірін интернетсіз елестету қиын. Ақпарат қасырының басты ерекшелігі- кез келген мәліметке қолжетімділік

пен жылдам таралу. Әсіресе, жастар үшін интернет пен әлеуметтік желілер тек қарым-қатынас пен ойын-сауық құралы ғана емес, білім мен дамудың негізгі көзіне айналып отыр. Жастар үшін ол өздігінен білім алу, тәжірибе жинақтау және өзін-өзі дамыту алаңының бірі болды.

Дегенмен, бұл құралдардың оң әсерімен қатар, кері әсері, яғни олардың белгілі бір шектеулері мен тәуелділік тудыратын қырлары да бар. Осы тұрғыдан алғанда интернет пен әлеуметтік желілердің жастардың білім алуына әсерін жан-жақты қарастыру өзекті тақырыптардың бірі болып саналатын маңызды мәселе.

Интернет – әлемдік ақпарат кеңістігі. Интернеттің ең үлкен пайдасы- кез келген ақпаратқа қолжетімділік пен уақыт үнемдеу. Бұрын бір ғылыми тақырыпты зерттеу үшін кітапханалар мен энциклопедияларды ақтару қажет болса, қазір іздеу жүйесіне бірнеше сөз теру жеткілікті. Бұл дегенміз жастардың білім алу процесін жеңілдетіп, уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді.

Интернет арқылы қашықтықтан оқу, онлайн курстар мен вебинарлар көбірек тарады. Coursera, Edx, Khan Academy сияқты платформалар әлемнің ең үздік университеттерінен тегін білім алуға жол ашады. Яғни, енді сапалы білім баршаға қолжетімді болып отыр. Қазіргі таңда көптеген онлайн платформалар бар. Мысалы, BilimLand, iTest, Daryn Online, OnlineMekter сияқты қазақстандық қосымшалар оқушылар мен мұғалімдерге пәндік сабақтар, бейнематериалдар және тест тапсырмаларын ұсынады. Ал Google Scholar және CyberLeninka сияқты халықаралық сайттар ғылыми мақалаларды табуға көмектеседі.

Менің ойымша, интернеттің ең басты артықшылығы- білімді баршаға тең мүмкіндікпен ұсынуы. Яғни, қашықта тұратын немесе жоғары оқу орнында оқымайтын жастар да өздігінен үйреніп, кәсіби дамуына жол ашады.

Сондай-ақ, онлайн оқыту платформалары дәстүрлі сабаққа қарағанда интерактивті әрі икемді және өз бетінше ізденуге жол ашады. Видеосабақтар, подкасттар мен инерактивті материалдар оқу процесін қызықты әрі нәтижелі етеді. Өз тәжірибемнен байқағаным- интернет арқылы тіпті күрделі тақырыптардың өзін түсіну жеңілдейді, себебі әркім өз қарқынымен үйренеді.

Әлеуметтік желілер бастапқыда адамдар арасындағы қарым-қатынас үшін құрылғанымен, бүгінде олар білім мен тәжірибе алмасудың алаңына айналды. Мысалы, YouTube, Telegram, TikTok, ChatGPT сияқты платформаларда түрлі пәндер мен дағдыларды

үйрететін парақшалар көп. Қазақ тіліндегі Qazbilim, Sabaq.online, Ozat bala секілді арналар жастардың тіл үйрену, мотивация және логикалық ойлау қабілетін дамытуына мүмкіндік береді. Сонымен қоса, көп ұстаздар, ғалымдар, психологтар, тіл мамандары өз парақшалары арқылы пайдалы ақпарат таратып, жастардың таным көкжиегін кеңейтуде.

Мен өзім де әлеуметтік желілерді тек уақыт өткізу үшін емес, білім мен шабыт алу үшін қолдануға тырысамын. Мәселен, YouTube-тағы қысқа дәрістер мен Duolingo қосымшасындағы тілдік сабақтар мені жаңа идеялар іздеуге және тіл үйренуіме көмектеседі.

Бірақ әлеуметтік желілердің теріс әсерін де ескермеуге болмайды. Уақытты шектен тыс желіде өткізу, пайдасыз контентке көп уақытын жұмсайды. Оған тәуелділік, ақпараттың шамадан тыс көп болуы жастардың назарын бөледі, есте сақтау қабілетін төмендетеді. Менің көзқарасым бойынша, басты қауіп- әлеуметтік желінің уақытты ұрлауында. Егер адам өз уақытын бақыламаса, білім алу емес, керісінше, уақыт жоғалту үрдісі күшейеді.

Интернет кеңістігін тиімді пайдалану үшін ақпараттық мәдениет қажет. Бұл әрбір жастардың өзіне пайдалы, сенімді дереккөзді таңдай білу қабілеті деп аталады. Интернеттің пайдасын көру үшін ең маңыздысы- ақпаратты сүзгіден өткізе білу. Қазіргі уақытта жалған жаңалықтар мен сенімсіз дереккөздер көбейіп кеткен. Сол себепті жастар тек ізденіп қана қоймай, ақпаратты сыни тұрғыдан бағалай білуі қажет. Менің ойымша бұл дағдылар- бүгінгі заманның негізгі сауаттылығы және білім қоғамында табысты болудың басты шарты.

Сондай-ақ, интернетті тиімді қолданудың тағы бір шарты- уақытты дұрыс басқару. Сабақ, демалыс және желіде болу арасындағы тепе- теңдік сақталмаса, оқу процесі әлсірейді. Саналы пайдаланушы өзіне пайда әкелетін контентті таңдап, уақытын мақсатты жоспарлайды.

Жалпы интернет пен әлеуметтік желіні пайдаланудың артықшылығы мен кемшілігін қысқаша сипаттайтын болсақ:

Кесте 1

Артықшылығы	Кемшілігі
Ақпаратқа қолжетімділік. Яғни интернет арқылы кез келген уақытта керекті мағлұматты, оқу материалдарын, сонымен қатар бейнесбақтарды оңай тауып оқи алады.	Назардың бөлінуі. Әлеуметтік желілерге шамадан тыс қызығушылық таныту оқу деңгейінің күрт бұзылуына септігін тигізеді.

Онлайн оқу мүмкіндігі. Кез келген аумақтан онлайн сабақтарға, вебинарларға қатысу мүмкіндігі туады.	Уақыттың тиімсіз өтуі. Интернеттегі ойындар мен бос, пайдасыз видеолар уақытты текке кетіреді.
Өзін- өзі дамыту. Интернеттен кейбір қосымшалар арқылы жастар қалаған тілді тегін үйрене алады. Тәжірибе алмасып, YouTube қосымшасы арқылы өз білім деңгейін көтере алады.	Жалған ақпарат. Әлеуметтік қосымшалардағы жаңалықтың барлығы ақиқат бола бермейді. Кейбір парақшалар өзінің парақшасына көңіл аударту үшін жалған ақпараттар салады.
Коммуникация. Бір-бірінің арасындағы қарым- қатынасты нығайта алады.	Тәуелділік. Әлеуметтік желіде ұзақ отыру интернетке деген тәуелділігін арттырады және психологиялық қиындықтарға әкелуі мүмкін.

Қорыта айтқанда, интернет пен әлеуметтік желілер- жастар үшін шексіз мүмкіндік көзі. Олар жастардың білім алуын жеңілдетіп, әлемдік білім кеңістігіне жол ашады. Сондай-ақ ақпаратты жылдам табуға, жаңа дағдыларды меңгеруге және жеке дамуға жол ашады. Алайда, бұл құралдарды тиімді пайдалану адамның өзіне байланысты.

Бірақ бұл құралдардың әсері адамға байланысты: біреу үшін ол- табысқа бастар жол, ал екіншісі үшін- уақыт жоғалтудың көзі болуы мүмкін.

Менің көзқарасым бойынша, нағыз білімді жас интернетке тәуелді емес, лны өз мақсатына сай бақылаумен пайдалана білетін тұлға. Егер жастар ақпаратты іріктеп, уақытын дұрыс басқара білсе, интернет олардың білім алу жолындағы ең сенімді серігіне айналады.

Сондықтан бүгінгі қоғамда басты міндет- жастар арасында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру, саналы қолданушы болуға тәрбиелеу. Сонда ғана интернет пен әлеуметтік желілер білімнің емес, рухани дамудың да қайнар көзіне айналары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Әбдіғалиева А.Ш. Интернет пен жастар мәдениеті: әлеуметтік-психологиялық аспектілер. – Алматы: Қазақ университетті, 2022.- 184б.

2 Қалиева, Г.С. Әлеуметтік желілердің қоғамдағы рөлі мен маңызы. - Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ баспасы, 2021.-156б

3 Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңы. – 2023 жылғы өзгерістер мен толықтырулармен.

4 Төлегенова, С.М. Цифрлық коммуникация және ақпараттық мәдениет. – Алматы: ҚазҰПУ, 2020.- 112б

5 Баймұхамбетова, А. Жаңа медианың әлеуметтік ықпалы.- Қазақ университеті журналы, №4, 2021. – 45–426б.

КӘСІБИ ҰТҚЫР ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШІЛІГІ

ШАРИПОВА Г. Т.

математика пәнінің мұғалімі, М. Горький жалпы орта білім беру мектебі,
Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Бүгінгі қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген, бойында ұлттық сана мен психология қалыптасқан парасатты азамат тәрбиелеп өсіру- отбасының, балабақшаның, барша халықтың міндеті. Осыған орай, бүгінгі ғаламдық білім беру кеңістігіне сай білім беру, танымды, ойлауды дамыту, өзінше ғылыми тұжырым жасауға, олардың қажетіне қарай ғылым жетістігін сұрыптауға, болашақ мұғалімнің өзінің іс әрекетінің субъектісі болуына мүмкіндік туғызу – көкейкесті мәселе болып табылады. Өйткені, тек кәсіби-ұтқырлығы қалыптасқан маман ғана қоғамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени өркендеуінің көшбасшысы бола алады. Жаңа парадигманың маңызды компоненті – педагогтың өзіндік даму тұжырымдамасы болып табылады. Өзіндік қалпына келтіру. Педагогтың әртүрлі саладағы икемділіктері мен қабілеттерін дамыту оның дербес ерекшеліктеріне, өзіндік талдау, өзіндік баға беру қабілеттеріне байланысты, оларға өзін көрсетуге, дамытуға мүмкіндік жасау қажеттігін дәлелдейді. Кәсіби тұлғаны дайындау үшін нағыз педагогикалық, білімді-педагогикалық бір бүтін болу керек және педагогикалық квадраттың барлық мазмұнына ие болу қажет. Яғни, білім беру, оқыту, тәрбиелеу, дамыту болып саналады. Олай болса, кәсіби ұтқырлық дегеніміз – педагогтың мақсатының орындалуы ғана емес, оның ерік-жігерінің іске асуы, яғни өзі жөніндегі ойын, еркін іске асырудың дайындығы және оны іске асыруының нәтижесі, көрінісі. Ерік-жігер механизмі дегеніміз – адамның өзіне тән жеке басы қасиеттерін іске асыруы. Адам ойына келген іс-әрекетті іске асыруда ерікке жол береді. Бірақ адам бір нәрсені істерде алдымен еркін ақыл-парасат таразасына салып, осы істі іске асыру жөн бе, басқалар оған қалай қарар екен

деген ойға қалады. Ендеше, ерік-жігердің іске асырылуы ақыл мен санаға бағынышты.

Педагогтердің кәсіби ұтқырлығының ерекшеліктері, қорқыныш пен үрейді ақыл-санаға, ерік-жігерге жеңгізіп, қиыншылық атаулыға шыдап бағады. Бұл жағдайда өмір сүрудің көкжиегі кеңейеді. Сондықтан адамды қиыншылықты жеңе білуге үнемі баулып, оның ерік-жігерін жастайынан шындау керек. Ерікті шындау өмір сүру үшін күресе білудің алғышарты болып табылады. Кәсібилік психологиялық және тұлғалық білім беру сияқты кәсіби білім, дағдылармен ғана емес, сондай-ақ кәсіби мәселелерді қою мен шешудің айтып жеткізуге болмайтын өнерімен, шындықты ерекше ұғынумен де сипатталады. Мамандықты меңгеру барысында адам психологиясында елеулі өзгерістер орын алады. Олар индивид психикасы дамуының негізгі формалары мен бағыттарын, оның санасын, іс әрекетін, тұлғасын қозғайды. Бозбалалық шақтағы немесе ерте жастық шақ кезеңіндегі өзгерістердің айтарлықтай айрықша динамикасы студенттік шақ тобында байқалады. Олардың заңдылықтарын жетік білу болашақ педагог ұтқырлығын және болашақ кәсіби маманның даралығын толыққанды дамытудың педагогикалық шарттарын құру бойынша іс-әрекет жасаудың ғылыми негізін құрайды. Жоғары білім беруде болашақ маман ұтқырлығының қалыптасуының орталық түйіні танымдық және кәсіби мотивтердің дамуы болып табылады. Жалпы алғанда, мотив бұл - осы мотив анықтайтын іс-әрекетке енгізілген қандай да бір іс-әрекетті жасауға адамды анықтайтын, ынталандыратын, талаптандыратын түрткі. Педагогтың кәсіби- ұтқырлығын қалыптастыру мен кәсіби даярлау табиғатынан әртүрлі алайда, бір – біріне балама емес өзара байланысты, бірін – бірі толықтыратын және өзара қамтамасыз ететін екі үрдіс ретінде қарастырылады. Болашақ педагогтың кәсіби ұтқырлығының қалыптасуының жаңа мүмкіндіктері маманды даярлау үрдісінде өңделетін іс – әрекеті мен өмірінің неғұрлым күрделі әрі алуан түрлі құрылымдарына енген сайын ашылууда. Екінші жағынан алып қарағанда, күрделі және алуан түрлі кәсіби іс- әрекетке даярлау педагогтың шығармашылық қабілеттерін, дербес ойлауын, кәсіби маңызды қасиеттерін дамытуды талап етеді. Болашақ педагогтың кәсіби-ұтқырлығын қалыптастыруына әсер ететін барлық факторлардың жиынтығын сыртқы және ішкі, объективті және субъективті деп қарастыруға болады [1. 326]. Сыртқы факторлар бұл - болашақ маманның доминантты бағыт бағдарларына, үміттеріне, талаптануына әсер

ете отырып, оның тұлғасының мінез-кұлық логикасын және өзін-өзі дамытуын анықтайтын сыртқы әсер ететін күштер. Ішкі факторлар – идеалға ұмтылу; студенттің сыртқы әлемге және өз-өзіне, әлеуметтік және кәсіби болмыстың шындықтарына қатынасын қалыптастыратын жағдайлар, қажеттіліктер және мүдделер. Н.В. Кузьмина факторларды кәсіби қызмет шыңына, яғни жоғары жетістіктерге жетелейтін даралықтың өзіндік қозғалысын қамтамасыз ететін себептер ретінде сипаттайды [2.446].

Ғалым факторлардың үш түрін бөліп көрсетеді: ізделіп отырған нәтижеге қол жеткізуге бағытталған, іс-әрекеттердің бірізділігі мен шынайы жүйесімен байланысты объективті себептер; кәсіби қызмет табыстылығы өлшемінің субъективті алғышарттарымен байланысты (мотивтер, бағыттылық, қабілеттер, ұтқырлық, құзыреттілік, ептілік, қанағаттылық, шығармашылық) субъективті себептер, кәсіби орта құрумен, жетекшілердің кәсібилігімен байланысты объективті-субъективті себептер В.А. Сластенин объективті факторларды анықтай отырып, оларды болашақ маманның өзінің кәсіби-ұтқырлығын қалыптастыруына, болашақ мамандығында шеберлікке қол жеткізуіне қатынасын анықтайтын әлеуметтік-мәдени, экономикалық, саяси, заңды, кәсіби жағдайлардың кешені бола отырып, белгілі бір субъектілердің еркінен, соның ішінде студенттің өзінің еркінен тәуелсіз күштер деп ескереді. Субъективті факторлар - бұл белгілі бір субъектілердің еркі мен бастамашылығынан туындайтын күштер. Оған болашақ маманның тұлғасының өзі және оның үміттері мен ниеттері, бағалауы мен өзін-өзі бағалауы, белсенділігі және өзін-өзі танытудың ұнамды саласы да жатқызылады [3. 456]. Факторлардың бүкіл осы жиынтығын басқа негіз бойынша, яғни ықпалдардың ұйымдасу деңгейі бойынша - мақтақа бағытталған және ретсіз (басқарылатын және басқарылмайтын) деп жіктеуге болады. Ретсіз факторлардың әсері бағдарламалауға келмейді, болашақ маманның өзін - өзі дамытуға бағытталуын, әдеттегі тіршілік әрекетіндегі тәртібін өзгертетін ықпалдардың педагогикалық мақсатты логикасына келіспейді. Мақсатқа бағытталған факторлар студент тәрбиелігінің шынайы деңгейі мен күнделікті тұрмыстағы проблемаларын ескере отырып, оның санасының және тәртібінің өзгеруіне әсер етеді. Педагогтың кәсіби маман болып қалыптасуы оның тұлғасын дамытумен тығыз байланысты. Сонымен қатар, кәсіби қасиеттер қалыптасқан сайын педагогқа оң ықпал ете бастайды, яғни кәсіптегі табыс педагогқа канат беріп, оны ынталандырады. Болашақ маманның кәсіби –

ұтқырлығын қалыптасуына оның кәсіби әдепті сақтау, жекелей және әлеуметтік жауапкершілік, ішкі бақылау, икемділік пен шапшаңдылық, мағыналы шығармашылық, қалыпты өзін – өзі бағалау және өзінің кәсібилік деңгейін дифференциалды бағалауға әзір болу сияқты педагогтың сипаттары айтарлықтай әсер етеді [4.65 б.].

Маманның психологиялық қалыптасуы адам психикасында бұрын тіпті болмаған немесе өзгеше түрде болған жаңа қасиеттердің пайда болуын, сондай-ақ, кәсіби іс-әрекет пен кәсіби қарым-қатынастың жаңа түрлерінің туындауын білдіреді. Педагогикалық іс-әрекетте кәсібиліктің шыңына жетудің объективтік, субъективтік және объективті-субъективтік факторлары болады: - объективтік факторлар педагогтың мақсат еткен нәтижеге жету жолындағы әрекеттердің байыптылығы және нақты жүйесімен байланысты; - субъективтік факторлар мұғалімнің шығармашылығымен, мотивтерімен бағыттылығымен, икемділігімен, құзыреттілігімен, қабілеттілігімен байланысты; - объективтік-субъективтік факторлар кәсіби жетекшілердің кәсібилігі, басқару сапасымен байланысты. ортаны ұйымдастыру, Болашақ педагогтың кәсіби-ұтқырлығын қалыптастыру - бұл динамикалық үрдіс және ол келесідей педагогикалық кезеңдерді қамтиды: жаңашыл білім беру жүйесіне, қазіргі заман жағдайындағы кәсіби ойлау мен кәсіби әрекет салтына бейімделу; оқушыны кәсіби іс-әрекеттің талаптары мен нормаларына сәйкестендіру; өзінің кәсіби рөлдері мен функцияларын шығармашылық тұрғыда жүзеге асыру мүддесіндегі шығармашылық жағынан өзін-өзі дамыту мен өзінің әлеуетін көтеру. Психологиялық тұрғыда бұл - оңтайлы өзін-өзі дамыту үрдісі аясындағы жоғары оқу орны студенті психикасының сапалық және сандық өзгеріске түсу үрдісі. Бұл үрдіс ақыл-ой және дене мүмкіндіктерін жетілдірумен, болашақ мұғалімге тандалған мамандық арқылы анықталатын жаңа іс-әрекет түрлерін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жаңа қабілеттер мен психикалық құрылымдарды қалыптастырумен байланысты. Болашақ маман өткір алмас тәрізді, одан жан - жағына сәуле шашатын гауһартас жасау керек. Бұл- зергерлік жұмыс.

Педагог зерттеушілер жұмыстарындағы болашақ педагогтың кәсіби ұтқырлығының қалыптасуын жетілдіру мәселелерін зерттеу мен талдау нәтижесінде елеулі педагогикалық шарттар ретінде келесілерді бөліп көрсетуді жөн көрдік – кері байланыс рөлін атқаратын оперативті диагностика және өзіндік диагностика; білім

беру үрдісіне педагогикалық кәсіби маңызды қасиеттерінің арнайы ұйымдастырылған тренингтерін ұйымдастыру; – мотивациялық-қажеттілік саланы белсенді түрде жетілдіру, шығармашылық қызметке деген қабілеттілік, рефлексивті қабілеттерді дамыту; – қажетті ақпараттарды іріктеу, сақтау және қолданудың қағидалары мен әдістерін меңгеру, шығармашылық қабілеттерді дамыту мақсатында идеяларды жалпылай алу іскерлігін және студенттердің кәсіби іс- әрекет тәжірибесін игеру; - тұлғалық бағдарлы оқытуды және заманауи педагогикалық технологияларды қолдану; – студенттерге ЖОО-да оқу кезеңінде психологиялық- педагогикалық көмек пен қолдау көрсету; – оқу үрдісін ақпараттандыру. Осыдан болашақ педагогтардың кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудың негізгі бағыттарын атап өтуге де болады. Яғни, болашақ педагогтардың кәсіби ұтқырлығын қалыптастырудың негізгі бағыттары: танымдық, адамгершілік, әлемдік, ұлттық, салауатты өмір салты, дүниетаным деп жіктеледі. Сондықтан да болашақ маманның кәсіби- ұтқырлығын қалыптастыруда әрбір оқытушы осы бағыттарды жетік біліп, оны педагог бойына дарыта алуы керек

Қорыта келе айтарымыз, ұлы Абай армандаған толық адам, бүгінгі заманның өлшеміне айналған саналы адам, яғни дербес тұлға. Дербес тұлға – арманы асқақ, жүрегі таза, тегеурінді дарын иесі. Мұндай тұлғалар келешекте қоғамдық ырыс, әлеуметтік дәулет, ұлттық игілік жаңашыры болып үлкен белестерге бастайтын көшбасшы болатынына сеніміміз мол. Демек, кәсіби ұтқыр тұлға – ол саналы азамат, өзіндік бейнесі бар адам. Яғни ойлау қабілеті, сезімі, әсерленуі дамыған және оларды үйлесімді игеріп, басқара алатын, өмірін қиыншылықтары мен кемшіліктерін, қауіп-қатерді қандай болмасын жолмен жеңіп, бастаған ісін аяқтап шығатын және өзгелерге нәтижелі көмек бере алатын, белсенділігі нақты іспен көрінетін, мінезі қалыпты, тартымды, өзінің көзқарасы бойынша әрекет ететін, оны қорғай білетін адам. Сонымен, кәсіби ұтқырлығы қалыптасқан педагог – бұл рухани дамыған әрі әлеуметтік тұрғыдан есейген, педагогикалық құралдардың барлық түрлерін шебер меңгерген білікті маман, оқу процесін «шексіз кеңейте алатын» сиқыршы, өзін- өзі әрдайым жетілдіруге ұмтылатын шығармашыл тұлға.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сластенин В.А. Педагогика / В.А.Сластенин и др. – М.: Школа- Пресс, 2002. – 512с.

2. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В.Кузьмина. – М.: 2001. – 144 с.
3. Сластенин В.А. Педагогика профессионального образования / В.А.
4. Қалиев С. Оқушылардың жеке тұлғасын қалыптастырудың теориялық негіздері. -А. 2002ж. 6

Ш. УӘЛИХАНОВТЫҢ ШЕЖІРЕЛІК ШЫҒАРМАЛАРЫ

ШОПАНОВА Г. И.

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, М. Горький жалпы орта білім беру мектебі, Ертіс ауданы, Павлодар облысы

Шоқан Уәлиханов – қазақ халқының тарихында үлкен із қалдырған ұлы ғалым, ағартушы және қоғам қайраткері. Ол өзінің шығармашылық жолында тек қазақ халқының ғана емес, бүкіл Орта Азия мен Ресейдің мәдениеті мен тарихына зор үлес қосты. Шоқан Уәлихановтың жазбаларында ұлттық мәселелерге үлкен мән беріледі, ол қазақ халқының рухани мәдениетін, салт-дәстүрлерін, тілі мен дінін терең зерттеп, осы тұрғыда маңызды еңбектер қалдырды. Ол әсіресе шығыс тіл білімі, тарихы және этнографиясы жөніндегі ғылыми еңбектеріне байланысты өшпес даңққа бөленеді.

Ұлттық мәселені зерттеуде Шоқанның көптеген көзқарастары мен пайымдаулары бүгінгі күнге дейін өзектілігін сақтауда. Шоқан Уәлиханов қазақ тілінің дамуына үлкен назар аударды. Ол қазақ тілінің байлығын, әуезділігін жоғары бағалай отырып, оның халықтың рухани мәдениетінің негізі екенін айтып өтті. Өзінің зерттеулерінде ол қазақ тілінің ұлттық бірлікті сақтау мен дамытудағы рөлін ерекше атап көрсетеді. Шоқанның ұлттық тіл туралы пікірлері оның халықтың әлеуметтік және мәдени өміріне деген терең түсінігін көрсетеді. Ол тілдің халықты біріктіруші, рухани ұлт ретінде қалыптасуына әсер ететін маңызды құрал екенін түсінді. Шоқан Уәлихановтың еңбектерінде қазақ халқының тарихына, оның мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне деген үлкен құрмет байқалады. Ол қазақ қоғамындағы әлеуметтік құрылымдар, халықтың дүниетанымы мен әдет-ғұрыптарын зерттеп, қазақ халқының ұлттық өзіндік ерекшеліктерін түсінуге тырысты. Бұл тұрғыда Шоқанның еңбектерінде ұлттық мәселелер, әсіресе халықтың тұрмыс-тіршілігін, рухани дүниесін сақтап

калу қажеттілігі, оның мәдениетінің байлығын қорғау туралы ойлары ерекше маңызды. Шоқан Уәлихановтың шығармашылық жолы Ресей империясының боданында болған қазақ қоғамының жағдайымен тығыз байланысты. Ол өз еңбектерінде қазақтардың отаршылдыққа қарсы күресі, олардың ұлттық тәуелсіздігін сақтап қалу мәселелерін көтерді. Оның ойынша, ұлттық бірлік пен тәуелсіздік үшін білім мен мәдениеттің дамуы аса маңызды рөл атқарады. Осыған орай Шоқан қазақ жерінің саяси және әлеуметтік жағдайына сын көзбен қарап, ұлттық тәуелсіздікті сақтау жолындағы күрестің қажеттілігін сезінді. Шоқан Уәлиханов қазақ халқының рухани дүниесі мен дәстүрлерін зерттеп, олардың ұлттық болмысын сипаттады. [1, 23 б.] Ол қазақ халқының фольклоры, халықтың өндері мен өлеңдері, халықтық дін мен ғұрыптары туралы үлкен еңбек жазды. Бұл зерттеулер қазақтың дәстүрлерін сақтап, оның ішкі мазмұнын зерттеуде аса маңызды болды. Шоқанның фольклорға, аңыздарға және ертегілерге деген қызығушылығы, оларды зерттеудегі ұстанымы ұлттық мәдениетті сақтау мен дамытуға бағытталған еді. Шоқан Уәлихановтың жазбаларында ұлттық сәйкестілік мәселесі айқын көрінеді. Ол қазақ қоғамының мәдени жаңғыруы, ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалу қажеттілігі туралы көп ой қозғады. Ол қазақтардың орыс мәдениетіне, батыс елдерінің мәдениетіне деген ашық көзқарасын қалыптастыру керек деп есептеді. Дегенмен, Шоқан бұл жаңғырудың негізі ұлттық ерекшеліктерді жоғалтпай, оларды сақтай отырып жасалуы керек деп тұжырымдады. Ол қазақ халқының мәдениетін, тілін, тарихын сақтай отырып, заманауи білім мен ғылымды игеруді ұсынды. Шоқан Уәлихановтың жазбаларындағы ұлттық мәселелер оның қазақ халқының болашағына деген үлкен қамқорлығын көрсетеді. Оның ұстанымы бойынша, ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды сақтап қалу үшін білімнің маңызы өте зор. Шоқан Уәлихановтың еңбектерінде қазақ халқының тәуелсіздігі, ұлттың рухани болмысы, ұлттық дәстүрлер мен тіл мәселелері ерекше орын алады. Оның ойлары мен ұсыныстары қазіргі күнде де өзекті болып табылады, себебі олар қазақ халқының ұлттық болмысын сақтау мен дамыту жолындағы маңызды қадамдар болып саналады.

Ш. Уәлиханов не бары 30 жылға жетпейтін уақыт өмір сүрді. Бірақ осы қысқа өмірінің өзінде саяхатшы ғалым артына мол ғылыми мұра қалдырды. Шоқанның өшпес мұрасы бүгінгі отандық тарих пен басқа қоғамдық ғылымдар саласын терең зерттеу мен насихаттау ісінде орны бөлек. Шоқан Уәлиханов Батыс Сібір

генерал-губернаторының қарамағына жұмысқа қалғанда, қызмет бабы барысында оған бірден-ақ қазақ өлкесінің жер-жерімен жақынырақ танысып, ғылыми зерттеулер жүргізуіне қолайлы жағдай туды. 1853-1854 жылдары Шоқан төтенше тапсырмалармен Сарыарқаға барған кезде Нұра, Сарысу өзендерінің бойындағы архитектуралық ескерткіштермен танысады. Қапал бекінісіне барғанда Ұлы жүз қазақтарының жазба деректерін жазып алады.

Туған халқына деген өлшеусіз махаббат Шоқанды қазақ халқы тарихының ғылыми негізін қалауға ұмсындырды. Оның этнографиялық жазбалары, тарихи зерттеулері күні осы уақытқа дейін құндылығын жойған емес. [2, 15 б.].

Шоқанның қазақ халқының түп-тегі туралы ойларының да теориялық-методологиялық маңызы зор. Көшпелі жұрттың, әсіресе жазу-сызуы ерте кезден тасқа қашалып жазылған тайпалардың тарихын айқындар басты көз қазақ халқының шығу тегі, түп-тамырының асыл діңгектері болып табылады. Жалпы, олардың кейбір үзінділері өркениетті елдердің жылнамаларындағы деректермен астасып жатыр деп атап көрсетті ол. Жазба ескерткіштердің хабарларына баса мән бере отырып ұлы ғалым халықтың ауыз әдебиетіндегі деректердің аса маңыздылығын атап көрсетеді, жазба дереккөздермен салғастырғанда бұлардың нақтылығы айқындала түседі деп ой қорытқан.

Ұлы Дала өркениеті тудырған шежіре мәліметтеріне деректік талдау жасау, көшпелілік болмысқа тән тарихи ой-сана мен тарихи таным өрісін, оның табиғатын және құрамдық бөліктерін, әлеуметтік-мәдени қызметін тануға жол ашады. Тарихи ертегілер, жыр-дастандар, тарихи әңгімелер, аңыз, қария сөз, шешендік, билер сөзі және басқа да ауызша айтылып, халық жадында сақталған мұралар шежірелік дәстүрді құрайтын ішкі деректерге жатады. Өз кезінде Ш. Уәлиханов қазақта «бірде-бір мәнді оқиғасы, бірде-бір керемет кісісі туралы айтылмай қалғаны, халық жадында сақталмай қалғаны жоқ», - деп атап өткен. Расында да, қазақ мәдениетінде, төл әдебиетінде үлкен деректік қор бар. Ол деректемелердің тарихи шындықты суреттеудегі ерекшеліктері ғылымда қарастырылмай келді. Қазақ шежірелерінің тарихи мәліметтерін сын көзқарас тұрғысынан тексеру, нақты ғылыми тәсілдермен шындыққа сәйкес келетін ақиқатын анықтау, қажетінше ғылыми айналымға енгізу – мемлекет, ұлт және мәдениет тарихын деректік тұрғыда зерттеуді жаңа деңгейге көтеретін келелі мәселе.

Шежіренің негізгі мақсаты - тарихи білім жүйесінде сақталатын дәстүрлі мәдени құндылықтар мен дәстүрлі қоғамның рухани-әлеуметтік, идеологиялық-саяси сабақтастығын қамтамасыз ету. Осының барлығы ұлттық мәдениеттің тұғыры болғандықтан, оны тұрақты қоғамдық институтқа айналдыру мақсатында шежіре түсінігінің дәстүрі төңірегіне киелілік сипат ұғымы, ерекше қасиеттеушілік берілгені де байқалады. Халықтың фольклорлық мұрасында сақталған «жеті атасын білген ер - жеті елдің қамын жер» дейтіндей әлеуметтік формулалар - осының бір даналық айғағы

Халықтың тарихи мәліметтер зерттеушілер үшін құнды болуына қарай, әр заман тарихнамашылары қазақтың тарихи фольклор деректерін қажетсінді. XIX ғасырда «Қазақ шежіресі» атты мағынасы терең ғылыми мақала жазған ірі ғалым Ш.Уәлихановтың еңбегі елеулі. Шоқан бұл деректерді өзі ғана жинап қоймай, сол кездегі қазақ ортасындағы көзі ашық, сауатты, қайраткер адамдарға да аманат қылды. Кейін бұл мұралар Г. Потаниннің кітаптарында жарияланған. Ә. Бөкейханның төрелер шежіресіне қатысты жинақтаған генеологиялық мәліметтері бүгінгі күні де өзектілігі мен ғылыми - қолданбалы мағынасын жоғалтпаған [2, 19 б].

Шежірелердегі тәңірлік дүниетаным белгілері де айрықша көрінеді. «Көнетүркілік салтты, оның наным-сенім, әдет - ғұрып, той-думан, жол-жоба дәстүрлерін, жыр-өлең сипатында жалғасқан тарихи аңыздарын, әр түрлі уақытта өткен жырау жырларын, салтанат пен әуенге деген құштарлығын, халық әдегі мен билердің шешендік өнері мен билік айту өнегесі сияқты парасат, ақыл-ой мұраларын сақтаушылары деп қазақтарды айту қажет», - деп кезінде Ш. Уәлиханов ескерткен [3, 30 б.].

Шежірелерді жиып отыру ортағасырлардан бері ел ортасынан шыққан атакты адамдары айналысқаны осыдан байқалады. Әрине, алдымен бұл тектілерге тән әулеттік әдет. Ш. Уәлиханов еңбектерінде Есім хан, Тәуке хан, Сәмеке мен Әбілмәмбеттің ұрпақтарында сақталғандығы шежірелер туралы айтылады. Шежірелік жазбалар авторлары бар нақты тарихнамалық туынды белгілері болғандықтан, бұларды шежірелік тарихнама ретінде қарастырылуы әбден дұрыс.

Тұрмыстық фольклор жанрына тән мақал-мәтел, бесік жыры, бата, беташар т. б. сөз үлгілерін халық мәдениетін игерген кез келген адам біледі. Өн, әуен, жыр, өлең – бұлар шежірелік деректі сақтау қызметін атқарушы дәстүр тасымалдаушы құралы болып табылады.

Қазақ шежірелеріндегі «Қазақ түбі» мәліметтері қазақ руларының барлығы ерте заманнан келе жатқан түрік жұрағаты десе,

генеалогиялық жағынан оған жатпайтын төре, кожа, төлеңгіттер қазақ құрамынан тыс айтылғандықтан да кірме топтар қатарында есептеледі. Мұны Ш. Уәлиханов та мақаласында анық көрсеткен. «Қазақта «кірме» деген сөз бар. Ол сөздің мағынасы өз отанынан, ата мекенінен, ру-тайпа ортасынан жақсы-жаман себептермен шығып кетіп, өзге елге келген, сіңісіп кеткенге дейінгі адамдарды айтады» деп, шежіре кірме ұғымына анықтама береді. Қазақ руларының ішінде өзара алмасқан аталар да аз емес.

Шежірелерде осы сияқты тарихи-әлеуметтік құбылыстар түсіндіріліп отырды. Қазақ ортасында бір рудан басқа рудың құрамына ауысып жүрген тұлғалар қай заманда болмасын көп болған. Жаңа рудың ішіне олар, әрине, бала, ұл қатарында кіретін болған. «Бұлар өз әулетін жоғалтпай, кожа, төре, ноғай, татармыз деп өз үрдісін, тарихын, тегін жоғалтпай, сақтап қалуы қайсарлығы, табандылығы, ұждандылығы деу қажет. Бар қасиеттерінің барлығы да қазақ болып кеткендер», - деп түсіндіреді Сондықтан қазақтың барлығы бір-біріне қарға тамырлы қазақ болады . [4, 220 б.]

Сондай-ақ қазақ шежірелерінде қазақ хандары туралы деректер жинақы түрде баяндалады. XVIII ғасырдың ауызша тарихи дәстүрі туындыларында қазақ халқының жоңғар басқыншыларына қарсы ұлт-азаттық күрес тарихы ерекше суреттеледі. Бұл туралы Ш. Уәлиханов: «Ата- бабаларының ерлігін жырлайтын көне жыр-аңыздар жазу-сызуға түспей ауызша айтылып келуіне қарамастан, шежіре сақтаушы жыршылардың суырыпсалма импровизаторлық ғажап өнер қабілеті мен халықтың тарихи өлең, дастан, ертегі, аңыз, әңгімелерге ден қойып сүйіспеншілікпен тыңдауының арқасында ұзақ жылдар бойы ауыздан ауызға айтылып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып осы күнге дейін сол өзгермеген таза қалпында сақталған, және жапан даланың әрбір шетінен хатқа түсірілген сол мұралардың барлық көшірмелері өзара ұқсас келеді», – деп жазған. Жыр дәстүрін атқарған қызметі жағынан шежірелік мұраға жатқызған өте дұрыс. Жырау мен жыршы атқарған әлеуметтік-мәдени қызметті осы шежірелік жады мен дәстүрлі тарихи сана арқылы іске асырған. Сол тарихи дәуір шындығын жырға салған атақты Жиенбет, Марғасқа, Ақтамберді, Қожаберген, Үмбетей, Бұқар сияқты тарихты шежіре еткен жыраулар болған.

Ш. Уәлиханов қазақтың әрбір текті ақсақалы өз руының шежіресін анық біледі деп айтқан. Шоқан жазған шежірелік шығармалардың ең әйгілісі – «Абылай», «Қырғыз рулары», «Ұлы жүз туралы», «Ұлы жүздің аңыз-әпсаналары», «XVIII ғ. батырлар жыры», т. б. Бұл еңбектерде Шоқан тек қазақ емес, сондай-ақ жалпы түрік-

моңғол жұртының тарихи жәдігерлері туралы көп ізденген: яғни, олардың шығу тегі, тарихи деректері, мәдени ерекшеліктері, тәңірлік түсініктері, бақсылық дәстүрі, ру құрылымы, халық күнтізбесі, хандары, космогониясы, наным-сенім жүйесі, қазақ ортасындағы мұсылмандық құқық, шежірешілер, қария сөз, аңыздардың мазмұны, атақты адамдары, рухани құндылықтары, т. б. көптеген мәселелердің барлығының басын қайырып, зейін қойып, тиянақты ізденген. Сонымен, Шоқан жазбаларындағы тарихи дерек ретіндегі қазақтың түп-тамырын айғақтайтын шежірелік шығармаларының орны ерекше. Қорыта келгенде, Шоқан Уәлиханов бізге аса бағалы ғылыми мұра қалдырды, олар Қазақстан, Орта және Орталық Азия халықтары тарихының, этнографиясының күрделі ғылыми проблемаларын шешуге көмектескен бай мұра деп айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Алпысбес М. А. Шежіре – тарихи дерек көзі // Қазақ тарихы, 1999. №2. – 466.

2 Алпысбес М. А. Қазақ түрік шежірелерінің зерттелуі // Қазақ тарихы, 2004. №4. – 30-34-бб.

3 Жаксыбайұлы Т. Шежіре. Қаракесек руына жататын Сарым еліндегі Өтеміс – Тоқсан ұрпақтарынан тарайтын Тоқсары, Құлық, Құлсары, Қожақұл ұрпақтарының шежіресі. Екінші кітап. – Қарағанды, 1999. – 356-б.

4 Тұяқбаев Р. Қазақ халқының ұлттық, рулық қалыптасу шежіресі. – Көкшетау, 2003. – 291-б.

МАЗМҰНЫ

Пленарлық отырыс Пленарное заседание

Ешмуратов А. К.	
Современный дискурс в восприятии реальности: концептуальные аспекты трансформации сознания	3
Кожамжарова М. Ж.	
Религиозная грамотность в системе образования: вызовы и перспективы.....	8
Мамырбеков А.	
Дін және ғалым: тарихи-мәдени эволюция мен этнографиялық зерттеулердің призмасы.....	18
Мустафина Т. В.	
Посткалыпты кезеңдегі интеллектуалды діндарлық: Қазақстан үшін сын-кәтерлер мен мүмкіндіктер.....	25
Рахимов М. И.	
Ертіс өңірінің киелі орындарына қатысты кенес үкіметінің XX ғасырдың I жартысында жүргізген діни саясаты.....	33
Турлыбекова А. М.	
Место религиозных объединений в структуре гражданского общества	39
Шамшудинова Г. Т., Жетписов С. К.	
Национальное строительство и религиозная идентичность.....	45

Секция 1. Мәдени және діни бағдарлардың трансформациялану жағдайындағы қоғамдық сана Секция 1. Общественное сознание в условиях трансформации культурных и религиозных ориентиров

Аманкулов Х. Т., Кайрбеков Н. Е.	
Рационализм мен ортодоксия: постклассикалық теологияда Ат-Тафазанидің рөлі	52
Ахметова Г. Ф.	
Қазіргі қоғамдағы діни бірегейліктің мәселелері.....	59
Байтулов Д. Д., Алтыбасарова М. А.	
Анализ причин и факторов распространения религиозного экстремизма в странах Центральной Азии.....	63
Bizhanova Zh. A., Iskakova A. E., Kurmanova A. Zh.	
Public Consciousness in the Context of the Transformation of Cultural and Religious Values.....	67
Каирханов Ж. Р., Жаябаева Р. Г.	
Религия как механизм социального контроля: традиции и современные практики	74

Мустафанова А. М., Алтыбасарова М. А. Геополитические трансформации и их влияние на общественное сознание в Казахстане: социокультурные аспекты	79
Мұхамбетия М., Балпанова Ш. Ж. Жастар және мәдени толеранттылық: құндылықтық бағдарлар, тәжірибелер мен сын-қатерлер.....	84
Нүкежанов Е. Трансформация общественного сознания в условиях изменения культурных и религиозных ориентиров.....	88
Омарбаев К. С. Наука и общество в условиях цифровой трансформации.....	90
Кожамжарова М.Ж., Сағындыкова Д. Р. Исламдағы діни толеранттылықтың феномені	95
Сатершинов Б., Жүнісбаев Ш. Діни бағдарлардың трансформациялануы жағдайындағы қоғамдық сана	99
Хасен Қ. С., Адылханова С. Е. Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық: қоғамдық сананы жаңғыртудың векторлары	105
Шарипов У. Б., Кайрбеков Н. Е. Қазақтардың тарихи-мәдени мұрасы және оның ислам өркениетіне қосқан үлесі	110
Секция 2. Жастар және мәдени толеранттылық: құндылықтық бағдарлар, тәжірибелер, сын-қатерлер	
Секция 2. Молодёжь и культурная толерантность: ценностные ориентации, практики, вызовы	
Алпысбаева А. К. Жеткіншектердің немесе Альфа ұрпағының мен – бейнесі	120
Алиева А. А., Анат М. А. Молодежь и культурная толерантность.....	124
Аскарова Ж. Н., Ахметов А. С. Молодежь и культурная толерантность: целостные ориентации, практики и вызовы.....	128
Әбдірахманова А. Б. Қазіргі жаһандану дәуірінде мәдени толеранттылық пен психологиялық факторлар: эмпатия мен когнитивті икемділік.....	132
Винокурова А. Б., Суркова С. С. Молодежь и религиозный экстремизм: правовые механизмы защиты и профилактики в Республике Казахстан	137
Джакипова Т. У., Мұздыбаева Т. А. Жастардың құндылықтық бағдарлары және мәдениетаралық толеранттылық мәселелері.....	144

Жалелова Г. М., Хусайн Ш. Х.	
Религиозность и толерантность молодежи в современном обществе	148
Каппасова Г. М., Калюжная К. Ю.	
Религиозная грамотность как фактор укрепления	
культурной толерантности молодёжи.....	154
Көпеева А.	
Жастардың құндылықтық бағдарлары мен мәдени	
толеранттылықтың дамуына сопылық (тасаууф) ілімнің ықпалы.....	157
Макенов Ч. С., Бейсембаев А. Р., Быков П. О.	
Интеграция иностранных студентов в казахстанскую	
академическую среду и общественную жизнь на примере	
Инновационного Евразийского университета	161
Мовкебаева З. А., Машева Г. Б.	
Ценностные ориентации современной молодежи	167
Сағатбекқызы А., Адылханова С. Е.	
Жастар арасында мәдени толеранттылықты	
калыптастырудың тиімді әдістері	174
Садықова А. М., Қабдығалым Н. Е.	
Мәдени толеранттылық және жастардың тәжірибесі	177
Sugirova S. E., Serik O. A.	
The influence of digital media on the value system of young people	185
Сұлтанбаева Т. С.	
Жеткіншектердің көшбасшылық қасиеттері: құрылымы,	
көрінуі және жеке ерекшеліктерімен байланысы	190
Тишкина Е. В.	
Психологическая профилактика ксенофобии и этнической	
напряженности в молодежной среде.....	194
Төлжуғалы А. Т., Салыматова Н. Р.	
Қазақстан жастарының мәдени толеранттылығы: құндылықтар	
жүйесі және заманауи қоғамдық талаптар	199
Уызбаева А. А., Коспаков А. М.	
Культурная толерантность и цифровая трансформация	
студенческого сообщества: философский анализ	205

Секция 3. Діни сауаттылық пен дінтанулық білім: жағдайы мен даму үрдістері

Секция 3. Религиозная грамотность и религиозоведческое образование: состояние и тенденции развития

Ақжол Н. С., Қайырбеков Н. Е.	
Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстан мұсылмандары	
діни басқармасы: қоғамдық коммуникациядағы қызметі мен рөлі	210
Абайқызы А.	
Дін психологиясының классиктері	216

Батталов А. Б. Религиозные представления современной молодежи в казахстанском обществе	223
Гусейнов В. В., Жусупова Б. Ж. О перспективах религиозоведческого образования в условиях современного Казахстана	230
Демеуова Х. А. Дінтану ғылымындағы экологиялық этика: қалыптасуы мен мазмұны	235
Джакипова Т. У., Табулдинова Г. Н. Діни сауаттылықты арттыру және дінтанулық білімнің қоғамдағы рөлі	242
Жақай М. Діни сауаттылық пен дінтанулық білім: қазіргі жағдайы мен даму үрдістері	245
Ибраимова М. С. Қазіргі қоғамдағы діни сауаттылықтың жетіспеушілігі және оның салдары	248
Каппасова Г. М., Исин Ч. А. Миграция как инструмент гибридных конфликтов: вызовы религиозной грамотности и культурной толерантности	253
Каппасова. Г. М., Кумаролда Д. К. Қазақстандағы гендерлік саясат пен ислам құндылықтарының өзара байланысы	257
Каткенова Қ. Ж. Діни сауаттылық пен мәдени толеранттық қоғамдық сананы жаңғыртудың векторлары	261
Мадиев А. А., Кузембаев Н. Е. Ислам и народные верования в средневековом Казахстане: традиции и трансформация	264
Манапова А. Б., Мейрамғалиқызы Г. Діни сауаттылық пен мәдени төзімділік: қоғамдық сананы жаңғыртудың бағыттары	268
Нөпірбай Н. Е., Адылханова С. Е. Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық: діни сауаттылық пен діни білім	272
Nurkhuzhaeva G., Muratova A. Religion from the perspective of science	276
Оразбаева А., Қайырбеков Н. Ахмад Әл-Жандидің «Әл-Хашийа ‘Ала Шарх Ат-Тафтазани ‘Ала Акаид Ан-Насафи» еңбегіндегі ислам сенімі мәселелері	283
Ордабаева Ж. Е., Жұмабекова Б. Қ. Діни дискурстың функциялары: мәдениетаралық өзара әрекетте діни сауаттылықтың рөлі	288
Рамазан І. Б., Каирбеков Н. Е. Дін психологиясы контекстіндегі тұлға феномені	296

Садвақасова С. М.	
Діни сауаттылық пен мәдени толеранттылық – тұрақты қоғам кепілі ..	303
Sadykova A. M.	
Gabdul-Uakhit Khazret and his times.....	306
Сальманов Д. М.	
Деструктивті діни ағымдардың иландыру тәсілдері.....	312
Сейсембаева А. Ж., Нуржанова Г. К.	
Діни сауаттылық пен мәдени толеранттық қоғамдық сананы жаңғыртудың векторлары	319
Серікқызы А., Каирбеков Н. Е.	
Батыс іліміндегі исламофобияның шығу тарихы және алғашқы көріністері	323
Хабзаиров С. М.	
Религиозная грамотность и культурная толерантность: векторы модернизации общественного сознания.....	332
Секция 4. Ғылым, білім және қоғам: әлеуметтік сын-қатерлер, құндылықтар және инновациялар	
Секция 4. Наука, образование и общество: социальные вызовы, ценности и инновации	
Абсейтова Қ. Т., Бақытбек А. К.	
Қазақ әдеби шығармаларын ағылшын тіліне аударуда ұлттық ерекшелікті сақтау	337
Адамова А. Б., Бәкібай А. Ғ.	
Жүсіпбек Аймауытов шығармашылығын оқытудағы тиімді тәсілдер («Ақбілек» романы мысалында)	342
Айдарбек А., Абдралиева Ж. Ж.	
«Гарри Поттер» әлемінің ағылшын тіліндегі сөздікке әсері.	347
Айдашева Д. А.	
Проблема духовно-нравственного воспитания подростающего поколения.....	352
Алибаева Ж. А., Ильгундинова А. Н.	
Жастардың кітап оқу практикалары: арханка ма әлде тренд пе?	357
Аманбекова И. Ж., Байбосұнов Д. Б.	
Ғылым, білім және қоғам: әлеуметтік сын-қатерлер, құндылықтар және инновациялар.....	363
Андрюшенко А. А.	
Проблемные аспекты формирования здорового образа жизни у детей дошкольного и младшего школьного возрастов.	368
Арынов С. А.	
Исатай мен махамбет батырлардың жорықтарының әскери маңыздылығы	373
Akhmetov A. S.	
Legal culture in modern society.....	381

Аманқос А. Ж., Жапарбергенова А. М., Есенбаева А. М. Халықаралық коммуникациядағы іскерлік корреспонденцияны аудару стратегиялары	388
Анвар А., Жарылқасын А. Аударма – ұлттар арасындағы өзара түсіністіктің кілті	392
Балташева С. А. Құндылықтың бастауы – ұлттық тәрбие	397
Baskynbaeva D., Zhenis A., Zamisheva G. A. Improving English learning engagement using authentic video materials.....	402
Бекбергенова Г. М. Трансформация политики безопасности в Центральной Азии в условиях современных вызовов и перспектив развития.....	406
Ботаева С. Б. Жас ұрпаққа ұлттық рухани, мәдени құндылықтар негізінде тәлім-тәрбие беру	410
Botay A., Zamisheva G. A. Digital Literary Studies	417
Voit D., Del A. Veterinary medicine as a profession: vocation, science, and art abstract.....	421
Войтенко Д. В. Инновационные образовательные программы и их влияние на развитие общества	425
Даутбекова С. Б. Одарённая личность как носитель нравственных и культурных ценностей	429
Zamisheva G.A., Anarbekova D., Sabit D. Language and culture: the role of language in shaping cultural identity of the individual	433
Zhenis A., Baskynbaeva D., Suinbayeva M. Lexico-Stylistic Traits of Horace Walter Paul's «The Castle of Otranto».....	437
Исатаева А., Шінәсіл М. Аударма ісінің қоғамдағы рөлі мен даму үрдістері.....	440
Кажелова А. К., Қартбай Қ. Ж. Міржақып Дулатұлының «Бақытсыз Жамал» романындағы кейіпкерлердің психологиялық болмысы	446
Калиева А. А. Наука, образование и общество: социальные вызовы, ценности и инновации	450
Камиржанова Ж. Е., Алтыбасарова М. А. Тенденции миграции в современном мире	453
Касымова Г. Ж. Ә.Тәжібаев шығармаларындағы ұлттық құндылық	458

Каппасова Г. М., Байдүйсен Б. Е.	
Жаңа Қазақстан жағдайындағы Ұлттық құрылтайдың этносаяси бірегейлікті қалыптастырудағы рөлі.....	461
Ковалёва М. В., Кусаннова В. Н., Касимова А. Б.	
Мозг ребёнка и обучение: нейропедагогический подход в начальной школе.....	465
Козыбаева А. С.	
Ы. Алтынсарин ілімі – адамгершілік тәрбие	468
Кокарев С. С., Тайчик Ж. Е., Бокаева М. С., Добров Р. С.	
Социальная ответственность педагога в условиях глобальных вызовов	473
Кокарев С. С., Тайчик Ж. Е., Бокаева М. С., Добров Р. С.	
Ценности образования в эпоху искусственного интеллекта и цифровых технологий	478
Кокарев С. С., Тайчик Ж. Е., Бокаева М. С., Добров Р. С.	
Влияние цифровых технологий на трансформацию науки, образования и общества	483
Кокарев С.С., Тайчик Ж. Е., Бокаева М. С., Добров Р. С.	
Подготовка педагогов к работе в условиях социальных и культурных изменений	489
Крыкбаева М. С., Куликова В. А.	
Роль спорта в воспитании толерантности у молодежи	494
Кубик Н. А.	
Возвращенные имена. Бижан Чукубасов.....	497
Kurmanova A., Sultangaliyev S.	
Veterinary medicine in Kazakhstan: historical development, current challenges, and the path to reform	502
Құсайынов Д. Ө., Аюпова З. К.	
Қазіргі заманғы жастардың құндылық бағдарларындағы дәстүрлер мен жаңашылдықтардың кейбір ерекшеліктері	506
Қаиргелді Д. Н., Алтыбасарова М. А.	
Қазіргі цифрлық кеңістіктегі ұжымдық киберқорғаныс саласындағы ауқымды шаралар мен міндеттер	515
Қанат Ү., Идрисова Г. Б.	
Ұлттық патриотизмді дамыту және тарихи-мәдени жадыны сақтаудағы саяси рәміздердің рөлі	521
Maikonova A. B., Kelesbek N. N., Esenbaeva A. M.	
Shaping the next generation of innovators through Steam education.....	526
Maikonova A. B., Kelesbek N. N., Suynbaeva M. G.	
The role of technology in shaping modern social values and human connections	530
Мамонова А. Д.	
Формирование и развитие толерантного поведения	533

Мананова А. Б., Колдасов К. Ж.	
Мақала тақырыбы: ғылым, білім және қоғам: әлеуметтік мәселелер, құндылықтар және инновациялар	538
Mussylmankul A., Zhumyskerova Zh., Auganbayeva M. A.	
The analysis of advantages and disadvantages of use of social media in worldwide	541
Мурат Н. Ж.	
Қазақстандағы экологиялық проблемалар және оларды шешу мүмкіндіктері	547
Мырзағали Ә. М., Рыстығұлова А. Т.	
Жеңіл ақыл-ой бұзылысы бар оқушылардың өзін-өзі танытуы мен сенімділігін арттырудағы қарым-қатынас рөлі	553
Нетебай Ф. К.	
Диалогтік сөйлеуді қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстың рөлі ..	558
Nokrabekova A., Ongarbai A.	
Language change and the impact of technology on modern english	563
Нургалиева М. Е., Касенова Г. Т.	
Құндылыққа бағдарланған тарих пәнін оқытудың теориялық және тәжірибелік негіздері	569
Nurgalieva D. N., Hamzina B. B.	
Values of Generation Z in Culture and Education	576
Nurgalikyzy E.	
Phonetic Variations in American and British English	581
Олжабаева А. М.	
Абай қарасөздеріндегі педагогикалық тәлім–тәрбие.....	585
Ордабаева Ж. Д.	
Ағылшын-қазақ/орыс аудармасындағы мәдени-спецификалық тұжырымдамаларды аудару мәселелері	590
Орынғазина А. О., Каппасова. Г. М.	
Білім, дін және саясат үндестігі: Алаш партиясы идеяларының қазіргі өзектілігі	594
Орынғазина А. О., Каппасова. Г. М.	
Университеттердің инновациялық экожүйедегі орны	597
Осьмакова М. А.	
Социальные вызовы цифровой эпохи: влияние на ценностные ориентиры молодежи	601
Omirbolat T., Nurlankyzy A., Kurbanova A., Auganbayeva M. A.	
The influence of social media on modern english language.....	607
Попандопуло А. С., Шоқубаева З. Ж.	
Психолого-педагогическое сопровождение ценностных ориентаций студентов в цифровой среде вуза	614
Сагинова Н. Д.	
Қазақтың қайсар үш арысы.....	622

Сайлаубекова Г., Садвақас А., Суинбаева М. Г.	
Қазіргі ағылшын тіліндегі жастар сленгінің лингвистикалық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері	628
Сайынова З. М., Қартбаева Ж. Ж.	
Сөйлеу тілі бұзылған мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудағы саралау тәсілінің әлеуметтік маңызы.....	632
Санақбай Ә. М., Айтбай М. О.	
Машиналық аударма адаммен салыстырғанда идиомаларды аударғандағы дәлдік	638
Сартбай Ш. С., Суинбаева М. Ғ.	
Ағылшын тілі мен әдебиеті арқылы сын тұрғысынан ойлау дағдысын дамыту	644
Сартбай Ш. С., Замишева Г. А.	
Жаһандық ағылшын тілі және мәдени бірегейлік: ағылшын тілі халықаралық қатынас құралы ретінде.....	650
Сатикенов К., Абдрахманова А. А.	
Сұлтанмахмұт Торайғыровтың шығармашылық мұрасы және оның қазіргі заманмен үндестігі	655
Суинбаева М. Г., Дауренкулова Ә. С., Ахметова Ф. Ш.	
Бейімбет Майлиннің «Шұғаның белгісі» мен Томас Гардидің «Tess of the d'urbervilles» шығармалары: әйелдің тағдыры мен қоғамның қаталдығы	658
Суинбаева М. Г., Аманбекова А. Н., Ақжол А. Е.	
Тарихтағы батырлық- бүгінгі ұрпақтың күші (Қабдеш Жұмаділов «Дарабоз» бен Уолтер Скот «Ivanhoe» шығармашалары негізінде).....	668
Сұлтанмахмұтова М., Ельмуратова Б. Ж.	
Сұлтанмахмұтқажы Рахманқұлұлы еңбектерінің рухани маңыздылығы	675
Тажкеева Г. Т.	
Ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық мүмкіндіктері	679
Tashtemkhanova R. M., Segizbayeva B. S.	
Cooperation between the European union and Kazakhstan in the field of education and science in the context of the implementation of the «Soft Power» policy	686
Temirgalinova A.	
Ethnocultural approach for university student training	693
Токтарова Е. К., Ибрагимова Д. С., Токан Т., Абдильдина Х. С.	
ҚР-ның БҰҰ-дағы қызметі	699
Тулуова Н. К., Каппасова Г. М.	
Жастардың саяси көзқарасы мен сенімдерін қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің ықпалы	703

Турлыбекова А. М.	
Институциональные и правовые механизмы регулирования взаимодействия государства и религии в Казахстане и его перспективы	711
Умирова А. К., Кузембаев Н. Е.	
Интеграция трудов академика А. Х. Маргулана в учебный процесс как средство формирования исследовательской и познавательной активности учащихся 5–7 классов	715
Умирова Д.	
Интернет пен әлеуметтік желілердің жастардың білім алуына әсері	721
Шарипова Г. Т.	
Кәсіби ұтқыр тұлға қалыптастырудың педагогикалық, психологиялық ерекшелігі	725
Шопанова Г. И.	
III. Уәлихановтың шежірелік шығармалары.....	730

**«ДІНИ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН МӘДЕНИ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ:
ҚОҒАМДЫҚ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ ВЕКТОРЛАРЫ»
АТТЫ РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРИБЕЛІК
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Техникалық редактор Ж. К. Сапенова

Корректор: Д. А. Кожас

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Басуға 23.10.2025 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$. Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 42,9. Таралымы 500 дана.

Тапсырыс №4467

«Toraighyrov University» баспасы

«Торайғыров университеті» КЕАҚ

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.